॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

गुरुमण्डलग्रन्थमालाया अष्टादशपुष्पम्

पद्मपुराणम्

पञ्चमं पातालखण्डम्

श्रीमन्महर्षिकृष्णद्वैपायनव्यासविरचितम्

श्रीनाथादिगुरुत्रयं गणपतिं पीठत्रयम्भैरवम् ।
सिद्धौघं बटुकत्रयं पदयुगं दूतीक्रमं शाम्भवम् ॥
वीरान्द्व्यष्टचतुष्कषष्टिनवकं वीरावलीपञ्चकम् ।
श्रीमन्मालिनिमन्त्रराजसहितं वन्दे गुरोर्मण्डलम् ॥

५, क्लाइव रो,
कलकत्ता।

वैक्रमाब्द: २०१५ | प्रथमं संस्करणम् १००० | खैस्ताब्द: १९५८

मूल संस्कृतग्रन्थ के मुद्रक—
गोपाल प्रिण्टिङ्ग वर्क्स,
८७।१, राजा दिनेन्द्र स्ट्रीट,
कलकत्ता-६

Gurumandal Series No. XVIII

PADMA PURANAM

Shrimanmaharshi Krishna Dwaipayan Vedavyas

PART III

5, CLIVE ROW,
Calcutta.

Vikram Era	First Edition	Christian Era
2015	5000	1958

श्री पद्मपुराणस्थ पातालखण्डस्य

विषयानुक्रमणिका

॥ समाप्तैषा पातालखण्डस्य विषयानुक्रमणिका ॥

शुभमस्तु

श्रीगणेशाय नमः ।

श्रीकुलदेवतायै नमः ।

श्रीगुरुचरणारविन्दाभ्यां नमः ।

पाद्मपुराणम्

अथ पञ्चमं पातालखण्डम्

प्रथमोऽध्यायः

रामाश्वमेधप्रसङ्गारम्भः

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥

ऋषय ऊचुः ।

श्रुतं सर्वं महाभाग ! स्वर्गखण्डं मनोहरम् । त्वत्तोऽधुना वदायुष्मञ्छ्रीरामचरितं हि नः

सूत उवाच ।

अथैकदा धराधारं पृष्टवान्भुजगोत्तमम् । वात्स्यायनो मुनिवरस्तथासौ श्रुतिनिर्मलाम् ॥

श्रीवात्स्यायन उवाच ।

शेषश्रुता कथास्त्वत्तो जगत्सर्गाद्याश्रिताः । भूगोलश्च खगोलश्च ज्योतिश्चक्रविनिर्णयः
महत्तत्त्वादि सृष्टीनां पृथक्तत्त्वविनिर्णयः । नाना राजचरित्राणि कथितानि त्वयाऽनघ
सूर्यवंशभवानां च राज्ञां चारित्रमद्भुतम् । तत्रानेकमहापापहरा रामकथा स्तुता
तस्य वीरस्य रामस्य हयमेधकथा श्रुता ।
संक्षेपतो मया त्वत्तस्तामिच्छामि सविस्तराम् ॥ ७ ॥
या श्रुता संस्मृता लोका महापातकहारिणी ।
चिन्तितार्थप्रदात्री च भक्तचित्तप्रतोषदा ॥ ८ ॥

शेष उवाच ।

धन्योऽसि द्विजवर्य ! त्वं यस्य ते मतिरीदृशी । रघुवीरपदद्वन्द्वमकरन्दस्पृहावती ॥
वदन्ति मुनयः सर्वे साधूनां सङ्गमं परम् । यस्मात्पापक्षयकरी रघुनाथकथा भवेत् ॥
त्वया मेऽनुग्रहः सृष्टो यद्रामः स्मारितः पुनः । सुरासुरकिरीटौघमणिनीराजिताङ्घ्रिकः ॥

रावणारिकथाम्भोधौ मशको मादृशः कियान् ।
यत्र ब्रह्मादयो देवा मोहिता न विदन्त्यपि ॥ १२ ॥
तथापि भो मया तुभ्यं वक्तव्यं स्वीयशक्तितः ।
पक्षिणः स्वगतिं श्रित्वा खे गच्छन्ति सुविस्तरे ॥ १३ ॥

चरितं रघुनाथस्य शतकोटिप्रविस्तरम् । येषां वै यादृशी बुद्धिस्ते वदन्त्येव तादृशम्
रघुनाथसतीकीर्तिर्मद्बुद्धिनिर्मलीमसाम् । करिष्यति स्वसम्पर्कात्कनकं त्वनलो यथा

सूत उवाच ।

इत्युक्त्वा तं मुनिवरं ध्यानस्तिमितलोचनः ।
ध्यानेनालोकयाञ्चक्रे कथां लोकोत्तरां शुभाम् ॥ १६ ॥

गद्गदस्वरसंयुक्तो महाहर्षाङ्कुराङ्कुरः । कथयामास विशदां कथां दाशरथेः पुनः ॥

शेष उवाच ।

लङ्केश्वरे विनिहते देवशत्रुवरे । अप्सरोगणगन्धर्वाब्जचन्द्रम कान्तिहर्तरि ॥१८॥
सुराः सर्वे सुखं प्रापुरिन्द्रप्रभृतयस्तदा । सुखं प्रापाः स्तुतिं चक्रुर्दासवत्प्रणतिं गताः ॥
लङ्कायां च प्रतिष्ठाप्य धर्मयुक्तं विभीषणम् । सीतयासहितो रामः पुष्पकं समुपाश्रितः ।
सुग्रीवादनुगच्छद्भिर्वानरैरनुगतस्तदा । लङ्कामपश्यद्वसुधा ...

द्रष्टव्याशोकवनं यत्र सीतायाः स्थानं शुभं च ह ।
विश्रान्तस्तत्र वृत्तान्तं पुष्पिताशोकवृक्षवृन्दान् ॥ २२ ॥
... समीरितः ...
... विलोकयन् रामः प्रयात्पुरीं प्रति ॥ २३ ॥
...

देवदुन्दुभिनिर्घोषाञ्छृण्वञ्छ्रोत्रसुखावहान् ।
यथैवाप्सरसां नृत्यैः पूज्यमानो रघूत्तमः ॥ २५ ॥

सीतायै दर्शयन्मार्गे तीर्थान्याश्रमवन्ति च । मुनींश्च मुनिपुत्रांश्च मुनिपत्नीः पतिव्रताः
यत्र यत्र कृतावासाः पूर्वं रामेण धीमता । तान्सर्वान्दर्शयामास लक्ष्मणेन समन्वितः
इत्येवं दर्शयंस्तस्यै रामोऽद्राक्षीत्स्वकां पुरीम् । तस्याः पुनः समीपे तु नन्दिग्रामं ददर्श ह
यत्र वै भरतो राजा पालयन्धर्ममास्थितः । भ्रातुर्वियोगजनितं दुःखचिह्नं वहन्बहु ॥२६

गर्तशायी ब्रह्मचारी जटावल्कलसंयुतः ।
कृशाङ्गश्छिद्रदुःखार्तः कुर्वन्रामकथां मुहुः ॥३०॥

यथान्नमपि नो भुङ्क्ते जलं पिबति नो मुहुः ।
उद्यन्तं सवितारं यो नमस्कृत्य ब्रवीति च ॥ ३१ ॥

जगन्नेत्र ! शृणुष्वामिन्द्रर मे दुःखं महत् । मदर्थे रामचन्द्रोऽपि जगत्पूज्यो वनं ययौ

सीतया सुकुमाराङ्ग्या सेव्यमानोऽटवीं गतः ।
या सीता पुष्पपर्यङ्के सुप्तमासाद्य दुःखिता ॥ ३३ ॥

या सीता रविसन्तापं कदापि प्राप नो सती । मदर्थे जानकी सा च महारण्यं भ्रमत्यहो
या सीता राजवृन्दैश्च न दृष्टा नयनैः कदा । सा सीता दृश्यते नूनं किरातैः कालरूपिभिः

या सीता मधुरं स्वन्नं भोजिता न बुभुक्षति ।
सा सीताऽद्य वनस्थानि फलानि प्रार्थयत्यहो ॥ ३६ ॥

इत्येवमन्वहं सूर्यमुपस्थाय वदत्ययम् । प्रातः प्रातर्महाराजो भरतो रामवल्लभः ॥ ३७ ॥
पश्चोच्यमानः सचिवैः समदुःखसुखैर्बुधैः । नीतिभिः शास्त्रनिपुणैरिति प्रोवाच सान्त्वयः ॥
अमात्या दुर्भगं मां किं प्रब्रूत पुण्यपापम् । यदर्थमग्रजो रामो वनं प्राप्यावसीदति ॥

दुर्भगस्य मम प्रस्याः पापमार्जनमादरात् ।
करोमि रामचन्द्राङ्घ्रि स्मारं स्मारं सुमन्त्रिणः ॥ ४० ॥

धन्या सुमित्रा सुनरी वीरसूस्पतिप्रिया ।
यस्यास्तनुजो रामस्य चरणौ सेवतेऽन्वहम् ॥४१ ॥

यत्र ग्रामे स्थितो नूनं भरतो भ्रातृवत्सलः । विलापं प्रकरोदुच्चैस्तं ग्रामं सन्ददर्श

इति श्रीपाद्मपुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे रघुनाथस

भरतावासनन्दिग्रामदर्शनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

रामप्रहितस्य मारुतेर्भरतं प्रत्यागमनम्

शेष उवाच ।

अथ तद्दर्शनोत्कण्ठा विह्वलीकृतचेतसा । पुनःपुनःस्मृतो भ्राता भरतो धार्मिकाग्रणीः

उवाच च हनूमन्तं बलवन्तं समीरजम् । प्रस्फुरद्दशनज्योत्स्नाज्ञचन्द्रकान्तिहतान्धकः ॥

शृणु वीर हनूमंस्त्वं मद्गिरं भ्रातृनोदिताम् ।
चिरन्तनवियोगेन मद्गुणदीकृतविह्वलाम् ॥ ३ ॥

गच्छत्वं भ्रातरं वीर समीरणतनूद्भव ! । मद्वियोगदशां यस्य वपुषो विभ्रतं हठात् ।४।

यो वल्कलं परीधत्ते जटां धत्ते शिरोरुहे । फलानां भक्षणमपि न कुर्याद्विरहातुरः ॥

परस्त्री यस्य मातेव लोष्टवत्काञ्चनं पुनः । प्रजाः पुत्रानिवो रक्षेद्बान्धवो मम धर्मवित्

मद्वियोगजदुःखाग्निज्वालादग्धकलेवरम् । मदागमनसन्देशपयोवृष्ट्याऽभिसिञ्चतम् ॥७॥

सीतया सहितं रामं लक्ष्मणेन समन्वितम् । सुग्रीवादि कपीन्द्रैश्च रक्षोभिःसचिवैर्मयवैः

प्राप्तं निवेदय सुखात्पुष्पकासनसंस्थितम् ।
येन हि सोऽनुजः शीघ्रं सुखमेति मदागमात् ॥ ९ ॥

इति श्रुत्वा ततो वाक्यं रघुवीरस्य धीमतः । जगाम भरतावासं नन्दिग्रामं निदेशकृत्

गत्वा स नन्दिग्रामं तु मन्त्रिवृद्धैःसुसंयुतम् । भरतं भ्रातृविरहक्लिन्नं धीमान्ददर्श ह ॥

कथयन्तं मन्त्रिवृद्धान्रामचन्द्रकथानकम् । तदीयपदपाथोजमकरन्दसुनिर्भरः ॥ १२ ॥

नमश्चकार भर

दृष्ट्वा भरतः शीघ्रं प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः । स्वागतं चेतिहोवाच रामस्य कुशलं वद

इत्येवं वदतस्तस्य भुजो दक्षिणतोऽस्फुरत् ।
हृदयाच्च गतः शोको हर्षाश्रुपूरिताननः ॥ १५ ॥
विलोक्य तादृशं भूपं प्रत्युवाच कपीश्वरः ।
निकटे हि पुरःप्राप्तं विद्धि रामं सलक्ष्मणम् ॥ १६ ॥

रामागमनसन्देशामृतसिक्तकलेवरः । प्रापयत्स्वपुरं हि सहस्राण्यो न वेद्म्यहम् ॥१७॥
भगवन् मम तन्नास्ति यत्तुभ्यं दीयते मया । दासोऽस्मि जन्मपर्यन्तं रामसन्देशहारक ॥
वसिष्ठोऽपि गृहीत्वाऽर्घ्यं मन्त्रिवृद्धाः सुहृद्पिता । जग्मुस्ते रामचन्द्रं च हनुमद्दर्शिताऽध्वना

दृष्ट्वा दूरात्समायान्तं रामचन्द्रं मनोरमम् ।
पुष्पकासनमध्यस्थं स सीतं सहलक्ष्मणम् ॥ २० ॥

रामोऽपि दृष्ट्वा भरतं पादचारेण सङ्गतम् । जटावल्कलकौपीनपरिधानसमन्वितम् ॥
अमात्यान्भ्रातृवेषेण समवेषाञ्जटाधरान् । नित्यं तपःक्लिष्टतया कृशरूपान्ददर्श ह ॥

रामोऽपि चिन्तयामास दृष्ट्वा वै तादृशं नृपम् ।
अहो दशरथस्यायं राजराजस्य धीमतः ॥ २३ ॥

पुत्रः पदातिरायाति जटावल्कलवेषभृत् । न दुःखं तादृशं मेऽन्यद्वनमभ्यागतस्य हि ॥
यादृशं मद्वियोगेन चैतस्य परिवर्तते । अहो पश्यत मे भ्राता प्राणादिप्रियतमः सखा ॥

श्रुत्वा मां निकटे प्राप्तं मन्त्रिवृद्धैः सुहृद्वृतः ।
द्रष्टुं मां भरतोऽभ्येति वसिष्ठेन समन्वितः ॥ २६ ॥

इति प्रभुर्नरपतिः पुष्पकान्नमसोऽङ्गणात् । विभीषणहनूमद्भ्यां लक्ष्मणेन कृतादरः ॥
यानादपततराशु विपद्क्लिन्नमानसः । भ्रातर्भ्रातः पुनर्भ्रातर्भ्रातर्भ्रातर्वदन्मुहुः ॥ २८ ॥
दृष्ट्वा समुत्तीर्णमिमं रामचन्द्रं सुरैर्युतम् । भरतो भ्रातृविरहक्लिन्नं धीमान्ददर्श ह ॥
हर्षाश्रूणि प्रमुञ्चंश्च दण्डवत्प्रणनाम ह । रघुनाथोऽपि तं दृष्ट्वा दण्डवत्पतितं भुवि

उत्थाप्य जगृहे दोर्भ्यां हर्षलोकसमन्वितः ॥ ३० ॥

उत्थापितोऽपि हि भृशं नोदतिष्ठद्रुदन्मुहुः । रामचन्द्रपदाम्भोजग्रहणासक्तबाहुभृत् ॥

भरत उवाच ।

यावत्त्वं दूरदेशं गतोऽसि मे हृदयं कृत । रामचन्द्र ! महाबाहो कालस्त्वत्कृपयातिगः
मे चिरदेहदर्शनाभिलाषी कृपयाऽद्य । न मम भाग्यो राम वने मयाप्य प्रगते ।
गुणवाऽप्यगुणो धीमन् परिरभ्य पुनः पुनः । प्राञ्जलि पुलकाश्रुभ्यां हर्षविह्वलिताननः ।

रघुनाथस्तमनुजं परिष्वज्य कृपानिधिः ।
प्रणम्य ■ महामन्त्रिमुख्यानापृच्छ्य सादरम् ॥ ३५ ॥

पतेन समं भ्राता पुष्पकारोहमास्थितः । सीता दृष्टो भरतो भ्रातृभिर्मार्गमिन्दिराः
नानामिपात्रैः किं कौशल्यां परांद्भुतः । पतिव्रता जनकजामनसा नमाम च
ततःश्रमस्य यदर्थ्यं ममाद्यतमयुक्तिमा । रघरसद्भुत पतिव्रताः सर्वेषां सानुकारिकाः
तानथापि महाभागा देवरं वीक्ष्य सादरम् । आशीर्भिरभियुज्याथ समपृच्छदनामयं
येमानपश्यत्कदाचित्ते सर्वे ममसोऽङ्गणे । क्षणादालोक्याथ तु निकटे स्वपितुःपुरीं
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पद्मसेपातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे रा
राजधानीदर्शनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः

रामस्य अयोध्यायां प्रवेशः

शेष उवाच ।

दृष्ट्वा रामो राजधानीं निजलोकनिवासिताम् । अहर्षं मतिमान्वीरश्चिरदर्शनलाल
भरतोऽपि स्वकं मित्रं सुमुखं नगरं प्रति । प्रेषयामास सचिवं नगरोत्सवसिद्धये

भरत उवाच ।

कुर्वन्तु लोकास्त्वरितं रघुनाथागमोत्सवम् । मन्दिरे मन्दिरे रम्यं कृतकौतुक चित्रक
विपांसुका राजमार्गाश्चन्दनद्रवसेचिताः । प्रसूनभरसञ्चलसा हृष्टपुष्टजनावृताः ॥ १

विचित्रवर्णध्वजभा चित्रिताखिलस्वाङ्गणाः ।
मेघागमे धनुरिव पश्यन्त्वेव वलीमुखाः ॥ ५ ॥
प्रतिगेहं तु लोकानां कारयन्त्वगरूक्षणम् ।
यद्धूमं वीक्ष्य शिखिनो नृत्यं कुर्वन्ति लीलया ॥ ६ ॥

हस्तिनो मम शैलाभा नाधोरण सुयन्त्रिताः । विचित्रयन्तु बहुशो गैरिकाद्युपधातुभिः
वाजिनश्चित्रिता भूयःसुशोभन्तु मनोजवाः । यद्वेगवीक्षणादेव गर्वं त्यजति स्यहयः ॥
कायाःसहस्रशोरम्याःसर्वाभरणभूषिताः । गजोपरि समारूढा मुक्ताभिर्विकिरन्तु च
ब्राह्मण्यःपात्रहस्ताश्च दूर्वां हारिद्रसंयुताः । सुवासिन्यो महाराजं रामं नीराजयन्तुताः
कौसल्या पुत्रसंयोगसन्देशविधुरा सती । हर्षं प्राप्नोतु सुहृद्या तद्वीक्षणसुलालसा ॥
इत्येवमादि रचनाः पुरशोभाविधायिकाः । करोतु जनता हृष्टा रामस्यागमनं प्रति ॥

शेष उवाच ।

इति श्रुत्वा ततो वाक्यं सुमुखो मन्त्रवित्तमः । प्रययौ नगरीं कर्तुं कृतकौतुकतोरणाम्
गत्वाऽथ नगरीं तां वै मन्त्री तु सुमुखाभिधः ।
व्यापयामास लोकानां रामागममहोत्सवम् ॥ १४ ॥

लोकाःश्रुत्वा पुरीं प्राप्तं रघुनाथं सुहर्षिताः । पूर्वं तदीयविरहत्यक्तभोगसुखाश्रयः ॥१५
ब्राह्मणा वेदसम्पन्नाःपवित्रा दर्भपाणयः । धौतोत्तरीय वलिता जग्मुःश्रीरघुनायकम्
क्षत्रिया ये शूरतमा धनुर्बाणधरा वराः । सङ्ग्रामे बहुशो वीरा जेतारो ययुरप्यसुम् ॥
वैश्या धनसमृद्धाश्च मुद्राशोभितपाणयः । शुभ्रवस्त्र परीधाना अभिजग्मुर्नरेश्वरम् ॥
शूद्रा द्विजेषु ये भक्ताः स्वीयाचारसुनिष्ठिताः ।
वेदाचाररता ये वै तेऽपि जग्मुः पुरीपतिम् ॥१६॥
ये ये वृत्तिकरा लोकाःस्वे स्वे कर्मण्यधिष्ठिताः ।
स्वकं वस्तु समादाय ययुः श्रीराममूपतिम् ॥ २० ॥

इत्थं भूपतिसन्देशात्प्रमोदाप्लवसंयुताः । नानाकौतुकसंयुक्ता आजग्मुर्मनुजेश्वरम् ॥
रघुनाथोऽपि सकलैर्वृतैःस्वस्ववाहनैः । परीतःप्रविवेशोच्चैःपुरीं रचितमोहनाम् ॥

प्लवङ्गाः प्लवनैर्युक्ता आकाशपथचारिणः ।
स्वस्वशोभा परीताङ्गाश्चानुजग्मुःपुरोत्तमम् ॥ २३ ॥
पकादवरुह्याशु नरयानमथारुहत् । सीतयासहितो रामःपरिवारसमावृतः ॥ २४ ॥
ोध्यां प्रविवेशाथ कृतकौतुकतोरणाम् । हृष्टपुष्ट जनाकीर्णामुत्सवैःपरिभूषिताम्
णापणवभेर्यादि वादित्रैराहतैर्भृशम् । शोभमानःस्तूयमानःसूतमागधवन्दिभिः ॥२६
राघव रामेति जय सूर्य कुलाङ्कुर । जय दाशरथे देव जयताल्लोकनायक ! ॥२७॥
इति शृण्वञ्छुभां वाचं पौराणां हर्षिताङ्गिनाम् ।
रामदर्शनसञ्जात पुलकोद्भेदशोभिनाम् ॥ २८ ॥
विवेश वरं मार्गं रथ्यावत्वरभूषितम् । चन्दनोदकसंसिक्तं पुष्पपल्लवसंयुतम् ॥२९॥
तदा पौराङ्गनाःकाश्चिद्गवाक्ष विलमाश्रिताः ।
रघुनाथस्वरूपेक्षा आतकामा अथाब्रुवन् ॥ ३० ॥

पौराङ्गना ऊचुः ।

धन्या अभूवन्यत भिल्लकन्या वनेषु या राममुखारविन्दम् ।
स्वलोचनेन्दीवरकैरथापिबन्स्वभाग्यसञ्जातमहोदया द्राक् ॥ ३१ ॥
धन्यं मुखं पश्यत पौरधाम्न श्रीरामदेवस्य सरोजनेत्रम् ।
यद्दर्शनं धातृमुखाःसुरा अपि प्रापुर्महद्भाग्ययुता वयं त्वहो । ३२ ॥
एतन्मुखं पश्यत चारुहासं किरीटमशोभि भिलोत्तमाङ्गम् ।
बन्धूकधिक्कारलसच्छविप्रदं दलच्छदं विस्तृतमुच्चनासम् ॥ ३३ ॥
इति गदितवतीस्ताःस्नेहभारेण रामो ललितरलसदृशैर्नेत्रपातैर्निरीक्ष्य ।
मिथिलगुरुतनूजप्रेमभारं मृलोके जननिगृहमियेव प्रोषिताङ्गिन दृष्टः ॥ ३४ ॥
इति श्रीपाद्मेमहापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
रघुनाथस्य पुरप्रवेशनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

———

चतुर्थोऽध्यायः

रामवियोगाद्राममातुर्विलापकरणम्

वात्स्यायन उवाच

भुजगाधीश्वरेशान! धराभारधरक्षम ! । शृण्वेकं संशयं मह्यं कृपया कथयस्व तम् ॥१॥
रघुनाथस्य गमनं वनंप्रति यदाह्यभूत् । तदा प्रभृति देहेन स्थिता शून्येन चेतसा ॥२॥
तद्विप्रयोगविधुरा कृशदेहातिदुःखिता । सुमुखान्मन्त्रिणःश्रुत्वा रघुनाथं समागतम् ॥३
कथं जहर्ष किमभूत्कीदृशं तत्र चिह्नितम् । रामचन्द्रस्य सन्देशहर्तारं किमुवाच सा ॥
एतं मे संशयं छिन्धि रघुनाथ गुणोदयम् । यथावच्छृण्वते मह्यं कथयस्व प्रसादतः ॥

शेष उवाच ।

साधु पृष्टं महाभाग द्विजवर्य पुरस्कृत । तन्मे निगदितःसाक्षाच्छृणुष्वैकमनाःकिल ॥६॥
सा वै तद्वदनाम्भोजच्युतं रामागमामृतम् ।
पीत्वा पीत्वा मुमुदाहो स्थगिताङ्गेन विह्वला ॥ ७ ॥
किं मे स्वप्नो विमूढायाः किं वा भ्रमकरं वचः । मम वै मन्दभाग्यायाःकथं रामेक्षणंपुनः
बहुना तपसा कृत्वा प्राप्तोऽयं वै सुतःशिशुः । केनचिन्मम पापेन विप्रयोगं गतःपुनः ॥
सुमन्त्रिन्कुशली रामःसीता लक्ष्मणसंयुतः। कथं मां स्मरते वीरो वनचारीसुदुःखिताम्
इति सा विललापोच्चै रघुनाथस्मृतिं गता ।
न विवेद निजं किञ्चित्परकीयं विमोहिता ॥ ११ ॥
सुमुखोऽपि तथा दृष्ट्वा दुःखितां मातरं भृशम् ।
वीजयामास वासोभिःसंज्ञमाप च सा पुनः ॥ १२ ॥
उवाच जननीं सौम्यं वचो हर्षकरं मुहुः । रघुनाथागमस्मापहर्षा तां व्यदधात्पुनः ॥
मातर्विद्धि गृहं प्राप्तं रघुनाथं सलक्ष्मणम् ।
सीतया सहितं पश्य वाशीर्भिरभियुङ्क्ष्व च ॥ १४ ॥

तथ्यं वचःश्रुत्वा सुमुखेन प्रभाषितम् । यादृशं हर्षमापेदे तादृशं वेद्म्यहं न हि ॥
ाय चाजिरेप्राप्ता रोमाञ्चिततनूरुहा । हर्षविह्वलिनाद्भूयश्रु मुञ्चन्ती राममैक्षत ॥

तावत्सरामो राजेन्द्रो नरयानमधिश्रितः ।
प्राप्तःस्वमातुर्भवनं कैकेय्याःसुनयाःपुरः ॥ १७ ॥
कैकेय्यपि त्रपाभारनम्रा रामं पुरःस्थितम् ।
नोवाच किंचिन्महतीं चिन्तां प्रापवती मुहुः ॥ १८ ॥
सूर्यवंशध्वजो रामो मातरं वीक्ष्य लज्जिताम् ।
उवाच सान्त्वयंस्तां च वाक्यैर्विनयमिश्रितैः ॥ १९ ॥

र्मया वनं गत्वा सर्वमाचरितं तथा । अधुना करवै किं वा त्वदाज्ञातो जनन्यहो
। न्यूनं कृतं नास्ति कथं मां नेक्षसे पुनः । आशीर्भिरभिनन्द्यैनं भरतं मां च वीक्ष्य
: श्रुत्वापि तद्वाक्यं सा नम्रवदनाऽनघ । शनैः शनैः प्रत्युवाच राम गच्छस्वमालयम्

रामोऽपि श्रुत्वा वचनं जनन्याः पुरुषोत्तमः ।
नमस्कृत्य ययौगेहं सुमित्रायाः कृपानिधिः ॥ २३ ॥
सुमित्रापुत्र सहितं रामं दृष्ट्वा महामनाः ।
. चिरंजीव चिरंजीव ह्याशीर्भिरिति चाभ्यधात् ॥ २४ ॥

तुघ्नरामभद्रोऽपि चरणौ प्रणिपत्य च । परिष्वज्य मुदायुक्तो जगाद वचनं पुनः ॥
ार्गे ममस्नात्रा केनापि न कृतं तथा । यथायमकरोद्धीमान्मम दुःखापनोदनम् ॥
वणेन हृता सीता मयायत्प्राप्यते पुनः। मातस्तन्सर्वमाविद्धि लक्ष्मणस्य विचेष्टितम्
ामाशिषमागृह्य शिरसा वै सुमित्रया । निजमातुश्च भवनं प्रययौ विबुधेश्वरः ॥
तरं वीक्ष्य दुःखितां निजदर्शनलालसाम् । त्वरयानाद्वचस्त्याशु चरणावग्रहीद्धरिः ॥
ता मद्दर्शनोत्कण्ठा विह्वली कृतमानसा । परिष्वज्य परिष्वज्य रामंमुदमवाप सा
रीरे रोमहर्षोऽभूद्गद्गदावागमूत्तदा । हर्षाश्रूणि तु लोचनानि प्रयान्द्र प्रापुरापदात् ॥
ननीं वीक्ष्य विनयी तादृगवस्थां कृशाम् । कराकन्दापदाभरणरहितां विप्रतीतनुम् ॥

किंञ्चिल्लज्जासंमानयुक्ता ह्यार्द्रौ तौ च शोकभाक् ।

दुःखस्य समयो नायमिति मत्वा जगाद ताम् ॥ ३३ ॥

श्रीराम उवाच ।

मातर्मया त्वच्चरणौ चिरकालं न सेवितौ । ततःक्षमस्वापराधं भाग्यहीनस्य वै मम
ये पुत्रा मातापित्रोर्न शुश्रूषायां समुत्सुकाः ते मन्तव्याः परामातःकीटकारेतसोभवाः

किं कुर्वे जनकाज्ञातो गतो वै दण्डकं वनम् ।
तत्रापि त्वत्कृपापाद्गुत्तीर्णोऽस्मि दुःखसागरम् ॥ ३६ ॥
रावणेन हृता सीता लङ्कायां गमिता पुनः ।
त्वत्कृपातो मया लब्धा तं हत्वा राक्षसेश्वरम् ॥ ३७ ॥

सीतेयं त्वच्चरणयोःपतिता वै पतिव्रता । सम्भावयाशु चकितां त्वत्पादार्पितमानसाम्

इति श्रुत्वा तु तद्वाक्यं पादयोः पतितां स्नुषाम् ।
आशीर्भिरभियुज्यैनां बभाषे तां पतिव्रताम् ॥ ३८ ॥

सीते स्वपतिना सार्द्धं चिरं विलस भामिनि । पुत्रौ प्रसूय च कुलं स्वकं पावय पावने !
त्वत्सदृश्यः पतिपराः पतिदुःखसुखानुगाः । भवन्ति दुःखभागिन्यो न हि सत्यं जगत्त्रये

विदेहपुत्रि ! स्वकुलं त्वया पावितमात्मना ।
रामपादाब्जयुगलमनुयान्त्या महावने ॥ ४२ ॥
किं चित्रं वत्सुमांसस्तु वैरिकोटिप्रभञ्जनाः ।
येषां गेहे सती भार्या स्वपतिप्रियवाञ्छिका ॥ ४३ ॥
इत्युक्त्वा रघुनाथस्य भार्यामञ्चितलोचनाम् ।
तूष्णीं बभूव हृपिता प्रहृष्टस्वतनूरुहा ॥ ४४ ॥

अथ भ्राताऽस्य भरतःपित्रादत्तं निजं महत् । राज्यं निवेदयामास रामचन्द्राय धीमते
मन्त्रिणस्ते प्रहृष्टाङ्गा दैवज्ञान्मन्त्रकोविदान् । आहूय सुमुहूर्तं ते पप्रच्छुःपरमादरात् ॥
शुभे मुहूर्ते सुदिने शुभनक्षत्रसंयुते । अभिषेकं महाराज्ये कारयामासुरुद्यताः ॥४७॥

सप्तद्वीपवतीं पृथ्वीं व्याघ्रचर्मणि सुन्दरे ।
लिखित्वोपरि राजेन्द्रो महाराजोऽधितस्थिवान् ॥ ४८ ॥

द्विजादेव साधूनां मनांसि प्रमुदं ययुः । दुष्टानां चैव सोऽत्यानिशमयत्परतापिनाम् ।
स्त्रियस्तु पतिभक्ताश्च पतिव्रतपरायणाः । मनसाऽपि कदा पापं नाचरन्ति जना मुं

दैत्या देवास्तथा नागा यक्षासुरमहोरगाः ।
सर्वे न्यायपथे स्थित्वा रामाज्ञां शिरसा दधुः ॥ ५१ ॥

रोपकरणेयुक्ताःस्वधर्मसुखनिर्वृताः । विद्याविनोदगमिता दिनरात्रि क्षणाःशुभाः ।

यातोऽपि मार्गसंस्थानां वलान्नाहरते महान् ।
वासांस्यपि तु सूक्ष्माणि तत्र चौरकथा न हि ॥ ५३ ॥
धनदो ह्यर्थिनां रामः कारुण्यश्च कृपानिधिः ।
भ्रातृभिःसहितो नित्यं गुरुदेवस्तुतिं व्यधात् ॥ ५४ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमेपातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे रघुवरस्य राज्याभिषेको नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

सर्वदेवकृतरामस्तुतिः ।

शेष उवाच ।

अथाभिषिक्तं रामं तु तुष्टुवुःप्रणताःसुराः । रावणाभिधदैत्येन्द्रवधहर्षितमानसाः ॥

देवा ऊचुः ।

जय दाशरथे ! सुरार्तिहर जय दानववंशदाहक ! ।
जय देववराङ्गनागणग्रहणव्यग्रकरारिदारक ! ॥ २ ॥
तव यद्भुजेन्द्रनाशनं कथयो वर्णयितुं समुत्सुकाः ।
प्रलये जगतां ततीः पुनर्ग्रससे त्वं भुवनेश ! लीलया ॥ ३ ॥
जय जन्मजरादिदुःखकैः परिमुक्त प्रबलोदरोदर ! ।

जय धर्मकरान्वयाम्बुधौ कृतजन्मन्नजरामराच्युत ॥ ४ ॥
तव देववरस्य नामभिर्बहुपापा अपि ते पवित्रिताः ।
किमसाधु द्विजवर्य पूर्वकाः सुतनुं मानुषतामुपागताः ॥ ५ ॥
हर विरिञ्चिनुतं तव पादयोर्युगलमीप्सितकाम समृद्धिदम् ।
हृदि पवित्रयवादिकचिह्नितैःसुरचितं मनसा स्पृहयामहे ॥ ६ ॥
यदि भवान्नवधात्यमयं भुवो मदनमूर्तितिरस्कारकान्तिभृत् ।
सुरगणा हि कथं सुखिनःपुनर्भव भवन्ति घृणामय पावन ॥ ७ ॥
यदा यदा नो दनुजा हि दुःखदास्तदा तदा त्वं भुवि जन्मभाग्भवेः ।
अजोऽव्ययोऽप्यीश्वरोऽपि सन्विभो स्वमायमास्थाय निजं निजार्चितः ॥
मृतसुधा सदृशैरघनाशनैःसुचरितैरवकीर्य महीतलम् ।
भमनुजैर्गुणांस्त्रिभिरीडितः प्रविश चाशु पुनर्हि स्वकं पदम् ॥ ९ ॥
अनादिराद्योऽजररूपधारी हारी किरीटी मकरध्वजाभः ।
जयं करोतु प्रसभं हतारिःस्मरारिसंसेवितपादपद्मः ॥ १० ॥
त्वा ते सुराःसर्वे महेन्द्रप्रमुखा मुहुः । प्रणेमुरवनावेव प्रीणिता रघुनायकम् ॥
इति स्तुत्यातिसंहृष्टो रघुनाथो महायशाः ।
प्रोवाच तान्सुरान्वीक्ष्य प्रणतान्नतकन्धरान् ॥ १२ ॥

श्रीराम उवाच ।

वृणुतमे यूयं वरं किञ्चित्सुदुर्लभम् । यं कोऽपि देवो दनुजो न यक्षःप्राप सादरः

सुरा ऊचुः ।

भगवन्तःसर्वं प्राप्तमस्माभिरुत्तमम् । यदयं निहतःशत्रुरस्माकं तु दशाननः ॥
ऽसुरोऽस्माकं यार्था यदिदधाति भोः । तदा तदेति कर्तव्यमेतावद्वैरिनाशनम्
तथेत्युक्त्वा पुनर्धीरः प्रोवाच रघुनन्दनः ।

श्रीराम उवाच ।

ते मद्वाक्यमादरेण समन्विताः । भवत्कृतं मदीयैर्वै गुणैर्ग्रथितमद्भुतम् ॥

तोत्रं पठिष्यति मुहुःप्रातर्निशि सन्नरः । तस्य वैरि पराभूतिर्न भविष्यति दारुणा
न दारिद्र्यसंयोगो न च व्याधिपराभवौ । मदीय चरणद्वन्द्वे भक्तिस्तेषां तु भूयसी

भविष्यति शुभायुक्ते स्वान्ते पुंसां सु पाठतः ।
इत्युक्त्वा सोऽभवत्तूष्णीं नरदेवशिरोमणिः ॥ २० ॥
सुराः सर्वे प्रहृष्टास्ते ययुर्लोकं स्वकं स्वकम् ।
रघुनाथोऽपि भ्रातॄंस्तान्पालयंस्तातवत् सुधान् ॥ २१ ॥
प्रजाः पुत्रानिव स्वीयाँल्लालयँल्लोकनायकः ।
यस्मिञ्छासति लोकानां नाकालमरणं नृणाम् ॥ २२ ॥

न रोगादि पराभूतिर्हेतु च महीयसी । नेतिःकदापि दृश्येत वैरिजं भयमेव च ॥
वृक्षाःसदैव फलिनो मही भूयिष्ठधान्यका । पुत्रपौत्रपरीवारसनाथीकृत जीवनाः ॥
कान्तासंयोगजसुखैर्निरस्त विरहक्लमाः । नित्यं श्रीरघुनाथस्य पादपद्मकथोत्सुकाः ॥
कदापि परनिन्दासु वाचस्तेषां भवन्ति न । कायोऽपि कदा पापं नाचरन्ति मनस्यहो
रघुनाथ कराघात दुःखशङ्काभिशंसिनः । सीतापति मुखालोक निश्चली भूतलोचनाः
लोका बभूवुः सततं कारुण्यपरिपूरिताः । राज्यं प्राप्तमसापत्नं सम्बुद्धयत्नयाहृतम् ॥
ऋषिभिर्दृष्टपूर्वैश्च रम्यं हाटकभूषणैः । सम्पुष्टमिष्टपूर्तानां धर्माणां नित्यकर्तृभिः ॥
सदासम्पन्नसस्यं च सुवस्सुक्षेमसंयुतम् । सुदेशं सुप्रजःस्वस्थं सुतृणं बहुगोधनम् ॥
देवतायतनानां च राजिभिःपरिराजितम् । सुपूर्णा यत्र वै ग्रामाःसुवित्तर्द्धि विराजिताः

सुपुष्पकृत्रिमोद्यानाः सुस्वादु फलपादपाः ।
सपद्मिनीककासारा यत्र राजन्ति भूमयः ॥ ३२ ॥
सदम्भा निम्नगा यत्र न यत्र जनता क्वचित् ।
कुलान्येव कुलीनानि वर्णानां न धनानि च ॥ ३३ ॥

विभ्रमो यत्र नारीषु न विद्वत्सु च कर्हिचित् । नद्यःकुटिलगामिन्यो न यत्र विषयेप्रजाः
युक्ताःक्षपा यत्र बहुलेषु न मानवाः । रजोयुजःस्त्रियो यत्र नाधनं बहुला नराः ॥
यत्रास्ति जनो नैव च भोजने । अनयःस्यन्दनो यत्र न चैव राजपूरुषः ॥

ङःपरशु कुद्दाल घालव्यजनराजिषु । आतपत्रेषु नान्यत्र क्वचित्कोधोपरोधजः ॥
यत्राक्षिकवृन्देभ्यःक्वचिन्न परिदेवनम् । आक्षिका एव दृश्यन्ते यत्र पाशकपाणयः
व्यथार्ता जलेष्वेव स्त्रीमध्या एव दुर्बलाः । कठोरहृदया यत्र सीमन्तिन्यो न मानवाः

औपधेष्वेव यत्रास्ति कुष्ठयोगो न मानवे ।
वेधो यत्र सुरत्नेषु शूलं मूर्तिकरेषु वै ॥ ४० ॥
कम्पःसात्त्विकसाधोत्थो न भयात्क्वापि कस्यचित् ।
सञ्ज्वरः कामजो यत्र दारिद्र्यं कलुषस्य च ॥ ४१ ॥

भर्त्य सदैवस्य सुकृते न च वस्तुनः । इभा एव प्रमत्ता वै युद्धे वीव्यो जलाशये ॥

दानहानिर्गजेष्वेव तीक्ष्णा एव हि कण्टकाः ।
बाणेषु गुणविश्लेषो बन्धोक्तिःपुस्तके दृढा ॥ ४३ ॥

त्यागः खलेष्वेव न च वै स्वजने जने । तं देशं पालयामास लालयँल्लालिताःप्रजाः
संस्थापयन्देशे दुष्टे दण्डधरोपमः । एवं पालयतो देशं धर्मेण धरणीतलम् ॥
। च व्यतीयुर्वै वर्षाण्येकादश प्रभोः । तत्र भीचजनाच्छ्रुत्वा सीतायाः अपमाननम्
च निन्दांजकतस्तां तत्याज रघूद्वहः । पृथ्वीं पालयमानस्य धर्मेण नृपतेस्तदा ॥
विरहितामेकां निदेशेन सुरक्षिताम् । कदाचित्संसदोमध्ये ह्यासीनस्य महामते ॥

आजगाम मुनिश्रेष्ठःकुम्भोत्पत्तिर्मुनिर्महान् ।
गृहीत्वाऽर्घ्यं समुत्तस्थौ वसिष्ठेन समन्वितः ॥ ४६ ॥

भिर्महाराजो वार्धिशोषकमागतम् । स्वागतेन सुसम्भाव्य पप्रच्छ तमनामयम् ॥

सुखोपविष्टं विश्रान्तं वमावे रघुनन्दनः ॥ ५० ॥

श्रीपाद्मेमहापुराणे पञ्चमेपातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधेऽगस्त्य
समागमो नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

रामेणागस्त्यागतकरणम् ।

शेष उवाच ।

इत्थं स्वागतसन्तुष्टं ब्रह्मचर्यं तपोनिधिम् । उवाच मतिमान्वीरः सर्वलोकगुरुर्मुनिम् ॥१॥

श्रीराम उवाच ।

स्वागतं ते महाभाग ! कुम्भयोने तपोनिधे । त्वद्दर्शनेन सर्वे वै पावितास्सकुटुम्बकाः

कश्चिन्मतिस्ते वेदेषु शास्त्रेषु परिवर्तते । त्वत्तपो विघ्नकर्ता वै नास्ति भूमण्डले क्वचित्

लोपामुद्रा महाभाग ! या च ते धर्मचारिणी ।
यस्याः पतिव्रता धर्मात्सर्वं भवति शोभनम् ॥ ४ ॥

अपि शंस महाभाग धर्ममूर्ते कृपानिधे । अलोलुपस्य किं कार्यं करवाणि मुनीश्वर ! ॥

त्वत्तपो योगतः सर्वं भवति स्वेच्छया यद्‌ ।
तथापि मयि कृत्वैव कृपां शंस मुनीश्वर ॥ ६ ॥

शेष उवाच ।

इत्युक्तो लोकगुरुणा राजराजेन धीमता । उवाच रामं लोकेशं विनीततरमायया ॥७॥

अगस्त्य उवाच ।

स्वामिस्तव सुदुर्दर्शं दर्शनं देवतैरपि । मत्वा समागतं विद्धि राजराज ! कृपानिधे ! ॥

हतस्त्वया रावणाख्यस्त्वसुरो लोककण्टकः ।
दिष्ट्याऽद्य देवाःसुखिनो दिष्ट्या राजा विभीषणः ॥ ६ ॥

राम त्वद्दर्शनान्मेऽद्य गतं वै दुष्कृतं किल । सम्पूर्णो मे मनःकोश आनन्देन सुरोत्तमम्

इत्युक्त्वा स बभूवासु तूष्णीं कुम्भसमुद्भवः । रामसन्दर्शनाह्लादविह्वलीकृतमानसः ॥

रामः पप्रच्छ तं भूयो मुनिं ज्ञानविशारदम् ।
लोकातीतं भवद्भावि सर्वं जानासि सर्वतः ॥ १२ ॥

मुने कथय मे सर्वं पृच्छतो हि सुविस्तरम् ।
कोऽसौ मया हतो यो हि रावणो विबुधार्दनः ॥ १३ ॥
कुम्भकर्णोऽपि कस्त्वेष का जातिर्वै दुरात्मनः ।
देवो दैत्यः पिशाचो वा राक्षसो वा महामुने ! ॥ १४ ॥
सर्वमाख्याहि सर्वज्ञ ! सर्वं जानासि विस्तरात् ।
अतः कथय मे सर्वं कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ १५ ॥
इति श्रुत्वा ततो वाक्यं कुम्भजन्मा तपोनिधिः ।
यत्पृष्टं रघुराजेन प्रवक्तुं तत्प्रचक्रमे ॥ १६ ॥
राजन्सृष्टिकरो ब्रह्मा पुलस्त्यस्तत्सुतोऽभवत् ।
ततस्तु विश्रवा जज्ञे वेदविद्याविशारदः ॥ १७ ॥
तस्य पत्नीद्वयं जातं पातिव्रत्यचरित्रभृत् ।
एका मन्दाकिनी नाम्नी द्वितीया कैकसी स्मृता ॥ १८ ॥
पूर्वस्यां धनदो जज्ञे लोकपालविलासभृत् ।
योऽसौ शिवप्रसादेन लङ्कावासमकारयत् ॥ १९ ॥

विद्युन्मालिसुतायां ॥ पुत्रत्रयमभून्महत् । रावणःकुम्भकर्णश्च तथा पुण्यो विभीषणः राक्षस्युदरजन्मत्वात्सन्ध्यासमयसम्भवात् । द्वयोरधर्मनिपुणा मतिरासीन्महामते ! ॥ एकदा ॥ विमानेन पुष्पकेण सुशोभिना । काञ्चनीयोपकल्पेन किङ्किणीजालमालिना आरुह्य पितरं द्रष्टुं प्रायाच्छोभासमन्वितः । धनदो संस्तुतो भूत्वा नानारत्नविभूषणः आगत्य पित्रोश्चरणे पतित्वा विनयात्मजः । हर्षविह्वलितात्मा च रोमाञ्चिततनूरुहः ॥ उवाच मेऽद्य सुदिनं महाभाग्य ! फलोदयः । यन्मे युष्मत्पदौ दृष्टौ महापुण्यददर्शनौ ॥

इत्यादिभिः स्तुतिपदैः स्तुत्वाऽगान्मन्दिरं स्वकम् ।
पितरावपि संहृष्टौ पुत्रस्नेहाद् बभूवतुः ॥ २६ ॥
तं दृष्ट्वा रावणो धीमानगाद् निजमातरम् ।
कोऽयं पुमान्सुरो वाऽथ यक्षो वाऽथ नरोत्तमः ॥ २७ ॥

ऽसौ मम पितुःपार्श्वे संनिवेश्य गतःपुनः। महामायनिधिःस्थीयैर्गणैःसु
नेदं मपसा लब्धं विमानं वायुवेगभृत्। उद्यानारामवल्ल्यादिविलासस्था

शेष उवाच।

इति वाक्यं समाकर्ण्य जननी रोषविह्वला।
उवाच पुत्रं विमनाः किञ्चिन्नेत्रविकारिणी ॥ ३० ॥
हे पुत्र! शृणु मद्वाक्यं बहुशिक्षासमन्वितम्।
एतस्य जन्मकर्मादि विचारय तुराधिकम् ॥ ३१ ॥
सपत्न्या मम कुक्षिस्थं विधानं समुपस्थितम्।
येन स्वमातुर्विमलं कुलमुज्ज्वलितं महत् ॥ ३२ ॥
त्वं तु मत्कुक्षिजः कीटः पापः स्वोदरपूरकः।
यथा खरः स्वकं भारं जानाति न च तद्गुणम् ॥ ३३ ॥
तथा त्वं लक्ष्यसे ज्ञानी शयनासनभोगवान्।
सुप्तो मत्तः कश्चित्तु भ्रष्ट इत्येव तव सम्भवः ॥ ३४ ॥
येन तपसा लब्धं शिवसन्तोषकारिणा। लङ्कायास्तो मनोवेगं विमानं राउ
सुधन्या जननी त्वस्य सुभाग्या सुमहोदया।
यस्याः पुत्रो निजगुणैर्लब्धवान्महतां पदम् ॥ ३६ ॥
इति क्रुधा भाषितमार्तया तया मात्रा स्वयाऽऽकर्ण्य दुरात्मसत्तमः
रोषं विधायाऽऽत्मगतं पुनर्यंयो अगाद तो निश्चयभृत्तपः प्रति ॥ ३

रावण उवाच।

जनन्याकर्णय वचो मम गर्वसमन्वितम्।
रत्नगर्भा त्वमेवासि यस्याः पुत्रास्त्रयो वयम् ॥ ३८ ॥
कोऽसौ कीटः सधनदः क तपः स्वल्पकं पुनः।
का लङ्का किं तद्राज्यं स्वल्पसेवकसंयुतम् ॥ ३९ ॥
मातः! शृणु ममोत्साहात्प्रतिज्ञा करुणान्विते!

न येनापि कृता कर्त्री महाभाग्ये ! हि कैकसि ! ॥ ४० ॥
[स्व]यहं भुवनं सर्वं यशेन स्थापयामि वै । तपोभिर्दुष्करैः कृत्वा ब्रह्मसन्तोषकारकः ॥
अम्भोदके सदा त्यक्त्वा निद्रां क्रीडां तथा पुनः ।
चेत्तदापि त्रिलोकस्य धातास्यापं भवेन्मम ॥ ४२ ॥
कुम्भकर्णोऽपि कृतवान्विभीषणसमन्वितः । `
रावणेन सहस्राणेरयुतस्याऽथाग्निरिक्ताननम् ॥ ४३ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमेपातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
रावणोत्पत्तिर्नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

रावणकुम्भकर्णविभीषणानां तपसोग्रेण प्रसन्नस्य ब्रह्मणोवरप्रदानम् ।

अगस्त्य उवाच ।

वर्षाणां स तदा दैत्यो दशवर्षसहस्रकम् । चकार भानुमण्डला च पश्यन्नूर्ध्वपदे स्थितः
कुम्भकर्णोऽपि कृतवांस्तपः परमदुश्चरम् । विभीषणस्तु धर्मात्मा चचार परमं तपः ॥
ततः प्रसन्नो भगवान्देवदेवःप्रजापतिः । देवदानवयक्षादिवृन्दैः परिसेवितः ॥३॥
ददौ राज्यं च सुमहद्भुवनत्रयमास्वरम् । वपुश्च कमनीयं देवदानवसेवितम् ॥ ४ ॥
तदा सन्तापितो भ्राता धनदो धर्मबुद्धिमान् ।
विमानं ततो नीतं लङ्का च नगरं तदा ॥ ५ ॥
भुवनं तापितं सर्वं देवाश्च दिवौकसः । इन्द्राद्याश्चापि तं मुर्नामो पूर्वशन्तनः ॥६॥
तदाऽतिदुःखिता देवाःसेन्द्राःब्रह्माणमाययुः । स्तुति चक्रुर्महात्मानो दण्डवत्प्रणतिं गताः
ते तुष्टुवु सुराःसर्वे वाग्भिरुच्चाभिरादृताः । तत्र प्रसन्नो भगवान्ब्रह्मा ब्रह्मणेर्मानितान्
ततो निवेदयामासुर्ब्रह्मणे विबुधाःपुरः । दशग्रीवस्य सन्दुष्टं तथा निष्प्रपानयन् ॥ ८ ॥

शर्वं ध्यात्वा ययौ ब्रह्मा कैलासं त्रिदशैः सह ।
तस्य शैलस्य पार्श्वे तु वैनिर्मेण समावृताः ॥ १० ॥

स्थितास्तेऽस्तुवन्देवाः शम्भुं शक्रपुरोगमाः । नमो भवाय शर्वाय नीलग्रीवाय
नमः स्थूलाय सूक्ष्माय बहुरूपाय ते नमः । इति सर्वैर्मुनिभिः कृतां वाणीमाकर्ण्य
ग्रीवाय नन्दिने देवानानयेति समाज्ञितकम् । तदनन्तरं देवा आहूता नन्दि
प्रविश्यान्तःपुरे देवा ददृशुर्विस्मितेक्षणाः । ब्रह्माऽऽगत्य ददर्शाथ शङ्करं लोक
गणकोटिसहस्रैस्तु सेवितं भोदशालिभिः । भग्नैर्विरूपैः कुटिलैर्धूसरैर्विकटै
प्रणिपत्याग्रतःस्थित्वा सह देवैः पितामहः । उवाच देवदेवेशं पञ्चवक्त्रं दिव्य

कृपां कुरु महादेव ! शरणागतवत्सल ! ।
दुष्टदैत्यवधार्थं त्वं समुद्योगं विधेहि भोः ॥ १७ ॥

सोऽपि तद्वचनं श्रुत्वा दैन्यशोकसमन्वितम् । त्रिदशैः सहितः सर्वैर्जगाम हरे
तुष्टुवुर्मुनयः सर्वे सासुरोरगकिन्नराः । जय माधव ! देवेश ! जयभक्तजनार्तिहन्
विलोकय महादेव ! लोकयस्व स्वसेवकान् । इत्युच्चैर्जगदुः सर्वे देवाः शर्वपु

इत्युक्तमाकर्ण्य सुराधिनाथो हृष्ट्वा सुरार्तिं परिचिन्त्य विष्णुः ।
जगाद देवाञ्जलदौघया गिरा दुःखं तु तेषां प्रशमं नयन्निव ॥ २१ ॥
भो ब्रह्मशर्वेन्द्रपुरोगमामराः ! शृण्वन्तु वाचं भवतां हिते रताम् ।
जाने दशग्रीवकृतं भयं वस्तन्नाशयाम्यद्य कृतावतारः ॥ २२ ॥
पुरी त्वयोध्या रविवंशजातैर्नृपैर्महादानमखादिसत्क्रियैः ।
प्रपालिता भूतलमण्डनीया विराजते राजतभूमिभागैः ॥ २३ ॥
तस्यां दशरथो राजा निरपत्यः श्रियान्वितः ।
पालयत्यधुना राज्यं दिक्चक्रजयवान्विभुः ॥ २४ ॥
स तु वन्यादृष्यशृङ्गात्प्रार्थितात्पुत्रकाम्यया ।
पुत्रेष्ट्यां विधिना यज्वा महाबलसमन्वितः ॥ २५ ॥

प्रार्थितः पूर्वं तपसा तेन भोः सुराः ! । पत्नीषु तिसृषु प्रीत्या चतुर्धाऽपिभव

रामलक्ष्मणशत्रुघ्नभरताख्यासमन्वितः । कर्ताऽस्मि रावणोद्धारं समूलबलवाहनम् ॥
भवन्तोऽपि स्वकैरंशैरवतीर्य चरन्त्विह । ऋक्षवानररूपेण सर्वत्र पृथिवीतले ॥ २८ ॥
इत्युक्त्वा विररामाऽऽशु नभसीरितवाङ् मुने ! ।
देवाः श्रुत्वा महद्वाक्यं सर्वे संहृष्टमानसाः ॥ २९ ॥
ते चक्रुर्गदितं यादृग्देवदेवेन धीमता । स्वैःस्वैरंशैर्महीपूर्णा ऋक्षवानररूपिभिः ॥३०॥
योऽसौ विष्णुर्महादेवो देवानां दुःखनाशकः। स त्वमेव महाराज ! भगवान्कृतविग्रहः
भरतोऽयं लक्ष्मणश्च शत्रुघ्नश्च महामते ! । तावकांशाद्दशग्रीवो जनितश्च सुरार्दनः ॥
पूर्ववैरानुबन्धेन जानकीं हृतवान्पुनः । स त्वया निहतो दैत्यो महाराक्षसजातिमान् ॥
पुलस्त्यपुत्रो दैत्येन्द्रःसर्वलोकैककण्टकः । पालितःपृथिवी सर्वा सुखमाप महेश्वर ! ॥
ब्राह्मणानां सुखं त्वद्य मुनीनां तापसं बलम् ।
शिवानि सर्वतीर्थानि सर्वे यज्ञाः सुसंहिताः ॥ ३५ ॥
त्वयि राज्ञि जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् । सुखं प्रपेदे विश्वात्मञ्जगद्योने ! नरोत्तम ! ॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्पृष्टोऽहं त्वयाऽनघ । उक्तश्च विपरीतश्च मया मत्यनुसारतः
इत्थं निशम्य दितिजेन्द्रकुलानुकारिवार्तां महापुरुष ईश्वर ईशिता [illegible] ।
संरुद्धबाष्पकलदश्रुमुखारविन्दो भूमौ पपात सदसि प्रथितप्रभावः ॥ ३८ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे
रावणोत्पत्तिविपत्तिकथनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

ब्रह्मवधपरितप्तस्य रामस्य पश्चात्तापकरणम् ।

शेष उवाच ।

वात्स्यायन ! मुनिश्रेष्ठ ! कथा पापप्रणाशिनी । ब्रह्मण्यदेवदेवस्य सर्वधर्मैकरक्षितुः ॥

गतार्थं मूर्च्छितं दृष्ट्वा दूयमानमना मुनिः ।
शनैः शनैः करेणाऽऽशु पस्पर्शास्य जगाद च ॥ ३ ॥
ओं रामावलिदि हितं किमर्थमवसीदसि । अगस्त्यस्य वचः श्रुत्वा सहाविश्य मनाग्मनः
श्रुत्वा वचनं महाराजः कुम्भजन्मनः
इत्युक्ते नाथ गन्धारी विमर्शमिह मूर्च्छितः ॥ ४ ॥
श्रुत्वा वचनं महाराजः कुम्भजन्मनोदितम् ।
उवाच्यौ विमलाञ्जप्रकाशमूर्च्छितमनुः ॥ ७ ॥
उवाच दीनदीनं च विनयाद्यातविस्तरम् । कथामनमनमूर्च्छितं लब्ध्वा हाराहमुनः ॥ ८ ॥

श्रीराम उवाच ।

अहो मे पश्यतामद्य विमूढस्य दुरात्मनः । यद्ब्राह्मणकुले वधं हताःकामलोलुपः ॥
भद्रिलार्थं स्पृहं विप्रं वेदशास्त्रविविधकथान् । हत्वाक्याद्यपुत्रं बुद्धिहीनोऽतिदुर्मतिः
इक्ष्वाकूणां कुले जातु ब्राह्मणो न दुरतिक्रमात् ।
ईदृशं कुर्वता कर्म मयैतत्कुलमङ्कितम् ॥ ९ ॥
ये ब्राह्मणास्तु पूजार्हा दानसम्मानभोजनैः । ते मया निहता विप्राऽऽरसद्गुणसंहितैः
कौलीकान्तु गमिष्यामि कुकर्मपाकोऽपि दुःसहः ।
न तादृशं तीर्थमस्ति यन्मां पावयितुं क्षमम् ॥ ११ ॥
नयशो तपो दानं न चा चैव व्रतादिकम् । यत्तु वै ब्राह्मणद्रोग्धुर्मम पावनताकरम् ॥
यैःकोपितं ब्रह्मकुलं नरैर्निरयगामिभिः । ते नरा बहुशो दुःखं भोक्ष्यन्ति निरयं गताः ॥
वेदा मूलं तु धर्माणां वर्णाश्रमविवेकिनाम् ।
तन्मूलं ब्राह्मणकुलं सर्ववेदैकशाखिनः ॥ १४ ॥
मूलच्छेत्तुर्ममोद्दत्यात्को लोकोऽनुभविष्यति ।
किमद्य करणीयं वै येन मे हि शिवं भवेत् ॥ १५ ॥

शेष उवाच ।

विलपन्तं भृशं रामं राजेन्द्रं रघुपुङ्गवम् । मायामनुष्यवपुषं कुम्भजन्माऽब्रवीद्वचः ॥

अगस्त्य उवाच ।

मा विषादं महावीर ! कुरु राजन्महामते । न ते ब्राह्मणहत्या स्याद्दुष्टानां नाशमिच्छतः

त्वं पुराणः पुमान्साक्षादीश्वरः प्रकृतेः परः ।
कर्ता हर्ताऽविता साक्षी निर्गुणः स्नेहकृत्‌ गुणैः ॥

सुरापो ब्रह्महत्याकृत्स्वर्णस्तेयी महाघकृत् । सर्वे त्वन्नामस्मरणेन पूता यास्यन्ति हि
इयं देवी जनकजा महाविद्या महामते । यस्याः स्मरणमात्रेण मुक्ता यास्यन्ति सद्गतिम्

रावणोऽपि न वै दैत्यो वैकुण्ठे तव सेवकः ।
ऋषीणां शापतोऽयातो दैत्यत्वं दनुजान्तक ॥
तस्याऽनुग्रहकर्ता त्वं न तु हन्ता द्विजन्मनः ।
एवं सञ्चिन्त्य मा भूयो निजं शोचितुमर्हसि ॥ २२ ॥

इति श्रुत्वा ततो वाक्यं रामःपरपुरञ्जयः । उवाच मधुरं वाक्यं गद्गदस्वरभाषितम् ॥

श्रीराम उवाच ।

पातकं द्विविधं प्रोक्तं ज्ञाताज्ञातविभेदतः ।
ज्ञातं यद्बुद्धिपूर्वं हि अज्ञातं तद्विवर्जितम् ॥ २५ ॥

बुद्धिपूर्वं कृतं कर्म भोगेनैव विनश्यति । नश्येदन्यथा यदिदं शास्त्रविनिश्चितम् ॥
कुर्वतो बुद्धिपूर्वं मे ब्रह्महत्या सुनिन्दिताम् । न मे दुःखापनोदाय साधुवादः सुसंमतः
ब्रू हि तादृशं मह्यं यादृशं पापदाहकम् । व्रतं दानं मखं किञ्चित्तीर्थमाराधनं महत् ॥
येन मे विमलाकीर्तिर्लोकान्वै पावयिष्यति । पारावारान्तकालुष्याद्ब्रह्महत्याहतप्रभात्

शेष उवाच ।

इत्युक्तवन्तं तं रामं अगाद् स तपोनिधिः । सुरासुरनमस्मौलिमणिनीराजिताङ्घ्रिकम्
शृणु राम ! महावीर ! लोकानुग्रहकारक ! । विप्रहत्यापनोदाय मम यद्वचनं ब्रुवे ॥
सर्वं स पापं तरति योऽश्वमेधं यजेत वै । तस्मात्त्वं यज विश्वात्मन्वाजिमेधेन शोभिना

समर्थस्तुर्महां भर्त्रा त्वया साध्यो मनीषिणा ।
महासमृद्धियुक्तेन महाबलसुशालिना ॥ ३२ ॥

वाजिमेधो विप्राणां हत्यायाः पापनोदनः । कृतवान्यंमहाराजो दिलीपस्तव पूर्वज
क्रतुःशतं कृत्वा क्रतूनां पुरुषर्षभः । पदमापामराचर्यां देवदैत्यसुसेवितम् ॥ ३४ ॥
सगरो राजा मरुत्तो नहुषात्मजः । एते ते पूर्वजाःसर्वे यज्ञं कृत्वा पदं गताः ।

तस्मात्त्वं कुरु राजेन्द्र ! समर्थोऽसि समन्ततः ।
भ्रातरो लोकपालामा वर्तन्ते तव भावुकाः ॥ ३६ ॥
इत्युक्तमाकर्ण्य मुनेः स भाग्यवानृयूत्तमो ब्राह्मणघातभीतः ।
पप्रच्छ यागे सुमतिं चिकीर्षन्विधिं पुराचितपरिणीयमानः ॥ ३७ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे
रघुनाथस्यागस्त्योपदेशो नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः

अश्वमेधीयाश्वविषये रामस्यागस्त्येन सह स्वाश्वशालायाःनिरीक्षणम् ।

श्रीराम उवाच ।

कीदृशोऽश्वस्तत्र भाव्यः को विधिस्तत्र पूजने ।
कथं वा शक्यते कर्तुं के जेयास्तत्र वैरिणः ॥ १ ॥

अगस्त्य उवाच ।

गङ्गाजलसमानेन वर्णेन वपुषा शुभः । कर्णे श्यामो मुखे रक्तःपीतःपुच्छे सुलक्षितः ॥
वेगःसर्वगतिरुच्चैःश्रवस्समप्रभः । वाजिमेधे हयःप्रोक्तः शुभलक्षणलक्षितः ॥ ३ ॥
वैशाखपौर्णमास्यां तु पूजयित्वा यथाविधि ।
पत्रं लिखित्वा भाले तु स्वनामबलचिह्नितम् ॥ ४ ॥
र्नीयःप्रयत्नेन रक्षकैःपरिरक्षितः । यत्र गच्छति यज्ञाश्वस्तत्र गच्छेत्सुरक्षकः ॥५॥
बलान्निबध्नाति स्ववीर्यबलदर्पितः । तस्मात्सप्रयत्नेनःपरिरक्षाकरैर्हयः ॥ ६ ॥
तावत्सुविधिना स्थातव्यं नियमादिह । मृगशृङ्गधरो भूत्वा ब्रह्मचर्यसमन्वितः

व्रतं पालयमानस्य यावद्वर्षमतिक्रमेत् । तावद्दीनान्धकृपणाः परितोष्या धनादिभिः
अन्नं तु बहुशो देयं धनं वा भूरि मारिष । यद्यत्प्रार्थयते धीमांस्तत्तदेव ददाति हि ॥
एवं प्रकुर्वतः कर्म वर्षे सम्पूर्णतां गतः । करोति सर्वपापानां नाशनं रिपुनाशन ! ॥१०॥

तस्माद्भवान्समर्थोऽस्ति करणे पालनेऽर्चने ।
कृत्वा कीर्तिं सुविमलां पावयान्याञ्जनान्नृप ! ॥ ११ ॥

श्रीराम उवाच ।

विलोकय द्विजश्रेष्ठ ! वाजिशालां ममाधुना ।
तादृशाः सन्ति नो वाऽश्वाः शुभलक्षणलक्षिताः ॥ १२ ॥
इति श्रुत्वा तु तद्वाक्यमगस्त्यः करुणाकरः ।
उत्तस्थौ वीक्षमाणोऽयं यागार्हान्वाजिनः शुभान् ॥ १३ ॥
गत्वाऽथ तत्र शालायां रामचन्द्रसमन्वितः ।
ददर्शाश्वान्विचित्राङ्गान्मनोवेगान्महाबलान् ॥ १४ ॥

अथ निजनगरस्थाः किं वाजिराजस्य वंश्याः किमथ रघुपतीनामेकतः कीर्तिपिण्डाः ।
किमिदमनुनराशिर्मोहरूपेण सिन्धोर्मुनिरिति मनसोऽन्तर्विस्मयं प्राप पश्यन् ॥१५॥

एकतः शोणदेहा वै वाजिनो वह्निसत्तमाः ।
एकतः श्यामकर्णाश्च कस्तूरीकान्तिसन्निभाः ॥ १६ ॥

एकतः कनकाभाश्च ह्यन्यतो नीलवर्णिनः । एकतश्शबलैर्वर्णैर्विविधैर्वाजिभिर्वृताः ॥
एवं पश्यन्मुनिः सर्वान्कौतुकाविष्टमानसः । यथायथाग्र तान्द्रष्टुं चालयोत्यातदा मुनिः
ददर्श तत्र शतशो वर्णांस्तादृशवर्णकान् । दृष्ट्वाऽपि विस्मयमापेदे समुनिर्दर्शिताद्भुतः ॥

एकतः श्यामकर्णाश्च सर्वाङ्गैः क्षीरसन्निभान् ।
पीतपुच्छान्मुखे रक्तान्सुमन्दलक्षणलक्षितान् ॥ २० ॥
निरीक्ष्य परितोऽश्वान्विमलक्षीरपारानिभान्-
मनोजवनवेगितान्विमलकीर्तिपुञ्जनिभान् ॥
वयोविधिविशेषज्ञो मुनिरूचाथ सीतापतिं ।

विजित्य हयरक्षार्थं भ्रातृपुत्रमिमं प्रयच्छ प्रभो: ॥ २१ ॥

अगस्त्य उवाच ।

हयमेधकर्ता योऽयमाहार्षीत् बहुशः शुभान् । एवंगतो नेत्रयोर्मेऽद्य मूर्तिमान्स्ति रघूत्तम !
रामचन्द्र ! महाभाग ! सुरासुरनमस्कृत ! । यज्ञं कुरु महाराज ! हयमेधं सुविस्तरम् ॥
सुरपतिरिव सर्वान्यज्ञसङ्घान्विधंसनम हर सुरवरांराभिमोर्ग विशोधयन् ॥ २३ ॥
हतविपुलगणमुख्यं सागरान्तं विजित्य क्षितितलसुखभोगं कुर्विदं भूमिभाग ! ॥ २४ ॥
इत्येवं वाक्यवादेन परितुष्टाखिलेन्द्रियः । सर्वाण्ये यज्ञसम्भारानाजहार मनोहरान् ॥
मुख्यवित्तो महाराजःसम्पूर्णविमाणनः । सुवर्णलाङ्गलैर्भूमिं विचकर्ष महीयसीम् ॥२६॥
विलिख्य भूमिं बहुशश्चतुर्योजनसम्मिताम् । मण्डपान्रचयामास यज्ञार्थं स नरोत्तमः

कुण्डं तु विधिवत्कृत्वा योनिमेखलयान्वितम् ।
अनेकरत्नरचितं सर्वशोभासमन्वितम् ॥ २८ ॥

मुनीश्वरो महाभागो वसिष्ठःसुमहातपाः । सर्वंतत्कारयामास वेदशास्त्रविधिश्रितम्
प्रेषितास्तेन मुनिना शिष्या मुनिवराश्रमान् । कथयामासुरुद्युक्तं हयमेधे रघूत्तमम् ॥
आकारितास्तदा सर्वे ऋषयस्तपतां वराः । आजग्मुःपरमेशस्य दर्शने स्वतिलालसाः ॥

नारदोऽसितनामा च पर्वतः कपिलो मुनिः ।
जातूकर्ण्योऽङ्गिरा व्यास आर्ष्टिषेणोऽत्रिरासुरिः ॥ ३२ ॥

हारीतो याज्ञवल्क्यश्च संवर्तःशुकसंज्ञितः । इत्येवमाद्यो रामहयमेधवरं ययुः ॥३३॥
तान्सर्वान्पूजयामास रघुराजो महामनाः । प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यामर्घ्यविष्टरकादिभिः
गां हिरण्यं ददौ तेभ्यःप्रायशो हृष्टविक्रमः । महद्भाग्यं स्वद्य मेऽस्ति यद्यूयं दर्शनं गताः

शेष उवाच ।

एवं समाकुले ब्रह्मन्नृषिवर्यसमागमे । धर्मवार्ता बभूवाहो वर्णाश्रमसुसंमता ॥ ३६ ॥

वात्स्यायन उवाच ।

का धर्मवार्ता तत्रासीत्किं वा कथितमद्भुतम् ।
साधवः सर्वलोकानां कारुण्यात्किमुताब्रुवन् ॥ ३७ ॥

शेष उवाच ।

तान्समेतान्मुनीन्दृष्ट्वा रामो दाशरथिर्महान् ।
पप्रच्छ सर्वधर्मांश्च सर्ववर्णाश्रमोचितान् ॥ ३८ ॥
ते तु पृष्टा हि रामेण धर्मान्प्रोचुर्महागुणान् ।
तान्प्रवक्ष्यामि ते सर्वान्यथाविधि शृणुष्व तान् ॥ ३९ ॥

ऋषय ऊचुः ।

ब्राह्मणेन सदा कार्यं यज्ञनाध्ययनादिकम् ।
वेदान्पठित्वा विरजेन्नो वा गार्हस्थ्यमाविशेत् ॥ ४० ॥

ब्राह्मणेन सदा त्याज्यं नीचसेवानुजीवनम् । आपन्नतोऽपि जीवेत श्ववृत्त्या कदाचन ऋतुकालाभिगमनं धर्मोऽयं गृहिणःपरः। स्त्रीणां वरमनुस्मृत्याऽपत्यकामोऽथ वा भवेत् दिवाभिगमनं पुंसामनायुष्यकरं मतम् । श्राद्धाहःसर्वपर्वाणि यतस्त्याज्यानि धीमता तत्र गच्छेत्स्त्रियं मोहाद्धर्मात्प्रच्यवते परात् । ऋतुकालाभिगामी यःस्वदारनिरतश्च यः सर्वदा ब्रह्मचारी ह विज्ञेयःस गृहाश्रमी । ऋतुःषोडशयामिन्यश्चतस्रस्ता सुगर्हिताः ॥

पुत्रदास्तासु या युग्मा अयुग्माः कन्यकाप्रदाः ।
त्यक्त्वा चन्द्रमसं दुष्टं मघां मूलं विहाय च ॥ ४६ ॥

शुचिःसन्निविशेत्पत्नीं पुंनामर्क्षे विशेषतः । शुचिं पुत्रं प्रसूयेत पुरुषार्थप्रसाधनम् ॥ आर्षे विवाहे गोद्वन्द्वं यदुक्तं तत्प्रशस्यते । शुल्कमण्वपि कन्यायाःकन्याक्रेतुस्तु पापकृत् वाणिज्यं नृपतेःसेवा वेदानध्ययनं तथा । कुविवाहःक्रियालोपःकुलपातनहेतवः ॥ अन्नोदकपयोमूलफलैर्वाऽपि गृहाश्रमी । गोदानेन तु यत्पुण्यं पात्राय विधिपूर्वकम् ॥

अनर्चितोऽतिथिर्गेहाद्भग्नाशो यस्य गच्छति ।
आजन्म सञ्चितात्पुण्यात्क्षणात्स हि दरिद्रभवेत् ॥ ५१ ॥

पितृदेवमनुष्येभ्यो दत्त्वाऽश्नीतामृतं गृही । स्वार्थं पचत्यघं भुङ्क्ते केवलं स्वोदरम्भरिः पर्वस्वभ्यो विरोत्पापं तैले मांसे सदैव हि । चतुर्दश्यां तथाऽमायां त्यजेत क्षुरमङ्गनाम् रजस्वलां न सेवेत नाश्नीयात्सह भार्यया । एकवासा न भुञ्जीत न भुञ्जीतोत्कटासने

नाऽन्यस्त्रियं प्रयत्नेन सेव कामो मनोगमः । गुप्ते वोत्सर्गादि मलो नैव यो

नाद्याद्यां प्रतापवेशाधी न चान्यगुणि निविशेत् ।

प्राणिहिंसां न कुर्वीत नान्नीयात्मन्यगोऽन्यतः ॥ ५६ ॥

गायत्रीं च प्रयत्नेन नो नैव मार्गं प्रपाठयेत् । न दिवोद्गमनं च मार्गे ऽपि नो नि

स्त्री धर्मिणी नाभिवदेन्नासनानि वानिन् ।

नीचं विकल्पिनो न स्वान्कामे पार्श्वे न चापयेत् ॥ ५८ ॥

न धारयेदप्यशुभं वासः शोभामहावपि । न निन्दनमन्यं दुर्जनस्य न्यायेन ... पि

सर्पिर्दीमान्दुंगमनो नोच्छिष्टः कनिष्ठायतम् ।

शयानो वा न नाश्नीयान्नोच्छिष्टः संस्पृशेच्छिरः ॥ ६० ॥

न मनुष्यस्तुतिं कुर्यान्नात्मानमवमानयेत् । अभ्युदयं न प्रणमेत्परमर्माणि नो

एवं गार्हस्थ्यमाश्रित्य वानप्रस्थाश्रमं व्रजेत् ।

सस्त्रीको वा गतस्त्रीको विरज्येत ततः परम् ॥ ६२ ॥

इत्येवमाद्यो धर्मा गदिता ऋषिभिस्तदा । श्रुता रामेण महता सर्वलोकहितैषिण

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे

सर्वधर्मोपदेशो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः

अश्वमेधकरणाय रामस्य सम्भारयोजनम् ।

शेष उवाच ।

इत्थं संशृण्वतो धर्मान्वसन्तः समुपस्थितः । यत्र यज्ञक्रियादीनां प्रारम्भः सुमहात्मन

दृष्ट्वा तं समयं धीमान्वसिष्ठः कलशोद्भवः ।

रामचन्द्रं महाराजं प्रत्युवाच यथोचितम् ॥ २ ॥

वसिष्ठ उवाच।

रामचन्द्र ! महाबाहो ! समयःपर्यभूत्तव । हयो यत्र प्रमुच्येत यज्ञार्थं परिपूजितः ॥३॥

सामग्री क्रियतां तत्र आहूयन्तां द्विजोत्तमाः ।
करोतु पूजां भगवान्ब्राह्मणानां यथोचिताम् ॥ ४ ॥

दीनान्धकृपणानां च दानं स्वान्ते समुत्थितम् ।
ददातु विविधस्तेषां प्रतिपूज्याभिमान्य च ॥ ५ ॥

अथान्कनकसत्पत्न्यादीक्षितश्चरताद्व्रतम् । भूमिशायी ब्रह्मचारी वसुभोगविवर्जितः ॥

मृगशृङ्गधरःकट्यां मेखलाजिनदण्डभृत् । करोतु यज्ञसम्भारं सर्वद्रव्यसमन्वितम् ॥

इति श्रुत्वा मद्वाक्यं वसिष्ठस्य यथार्थकम् ।
उवाच लक्ष्मणं धीमान्नानार्थपरिबृंहितम् ॥ ८ ॥

श्रीराम उवाच ।

शृणु लक्ष्मण ! मद्वाक्यं श्रुत्वा तत्कुरु सत्वरम् ।
हयमानय यत्नेन वाजिमेधक्रियोचितम् ॥ ६ ॥

शेष उवाच ।

श्रुत्वा वाक्यं रघुपतेःशत्रुजिल्लक्ष्मणस्तदा । सेनापतिमुवाचेदं वचो विविधवर्णनम् ॥

लक्ष्मण उवाच।

वीराकर्णय मे वचः सुमधुरं श्रुत्वा त्वरातः पुनः ।
कार्यं तत्क्षितिपालमौलिमुकुटेषु प्राङ्घ्रि रामाज्ञया ॥
सेनां कालबलभ्रमञ्जनबल मोचत्समर्याङ्गिनीम् ।
सज्जां सद्रथहस्तिपत्तिसुहयारोहैर्विधेह्यान्विताम् ॥ ११ ॥

सज्जीस्ता वायुवेगास्तुरङ्गास्तरङ्गमालाललिताङ्घ्रिपाताः ।
सद्भचारैर्बहुशस्त्रधारिभिः संरोहिता वैरिबलप्रहारिभिः ॥ १२ ॥
संलक्ष्यन्तां हस्तिनःपर्वताभा आधोरणैःप्रासकुन्ताग्रहस्तैः ।
शूरैः सास्त्रैर्भूरिदानोपहाराः क्षीवास्ते सर्वशस्त्रास्त्रपूर्णाः ॥ १३ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ १४ ॥
[illegible] । [illegible] ॥

इत्याकर्ण्य वचस्तस्य लक्ष्मणस्य महात्मनः ।
सेनान्यः कालजिन्नामा कारयामास सज्जताम् ॥ १६ ॥
दशाभुजमण्डितो लघुगुर्वभ्रशोभान्वितो,
विविधरत्नशुचिभूषितफलकरत्नकांशो मणिः ॥
मुखे विशदकान्तिपूरवलितकान्तिभृत् कर्णयो,
स्तरंगतरल तदा हयो धृतकराग्ररश्मिच्छटः ॥ १७ ॥
यत्नात्संशोभितमुखःस्फुरद्रत्नविशोभितः ।
मुक्ताफलानां मालाभिः शोभितो निर्ययौ हयः ॥ १८ ॥

श्वेतातपत्ररचितः सितचामरशोभितः । पद्मशोभापरस्ताङ्गो निर्ययौ हयराट् ततः ॥
अग्रतो मध्यतश्चैके पृष्ठतःसैनिकास्तथा । देवा हर्षं यथापूर्वं सैषन्ते सैषनोचितम् ॥
अथ सैन्यं समाहूय सर्वमाज्ञापयत्तदा । हस्त्यश्वरथपादातवृन्दैःसुयतु सङ्कुलम् ॥
ततस्ततःसमेतानां सैन्यानां श्रूयते ध्वनिः । ततो दुन्दुभिनादोऽभूत्तस्मिन्पुरवरे तदा ॥
सन्निनादेन शूराणां प्रियेण महता तदा । कम्पन्ते गिरिशृङ्गाणि प्रासादा विचलन्ति च
हेषारवो महानासीद्वाजिनां मुह्यतो नृप ! । रथाङ्गघातसंघुष्टा धरा सञ्चलतीव सा ॥
चलितैर्गजयूथैश्च पृथ्वी रुद्धा समन्ततः । रजस्तु प्रबलस्तत्र जनान्सर्वानमादधात् ॥

निर्जगाम महासैन्यं छत्रैः संछाद्य भास्करम् ।
सेनान्या कालजिन्नाम्ना प्रेरितं जनसङ्कुलम् ॥ २६ ॥
गर्जन्तस्तत्रघोराश्वाःकुर्वन्तो रणसम्भ्रमम् ।
रघुनाथस्य यात्राय सज्जास्ते प्रययुर्मुदा ॥ २७ ॥

मृगमदमयमङ्गेष्वङ्गरागं दधानाः कुसुमविमलमाला शोभितस्योत्तमाङ्गाः ।
समस्ताः प्रययुरघनिनाथप्रेरितास्तेऽपि सर्वे ॥ २८ ॥

इत्येवं ते महाराजं ययुः सेनावरा वराः । धनुर्धराः पाशधराः खड्गधराः स्फुटप्रभाः ॥
एवं शनैःशनैः रामो मण्डपं यागचिह्नितम् । हयखुरक्षततलां भूमिं कुर्वन्नमः स्तुवन् ॥
रामो दृष्ट्वा हरिं प्राप्तं बहुसन्तुष्टमानसः । वसिष्ठं प्रेरयामास क्रियाकर्तव्यतां प्रति
वसिष्ठो राममाहूय स्वर्णपत्नीसमन्वितम् । प्रयोगं कारयामास ब्रह्महत्यापनोदनम् ॥
ब्रह्मचर्यव्रतधरो मृगशृङ्गपरिग्रहः । तत्कर्म कारयामास रामः परपुरञ्जयः ॥ ३३ ॥

प्रारेभे यागकर्मांऽथ कुण्डं मण्डपसंमितम् ।
तत्राचार्योऽभवद्धीमानगस्त्यस्तपसां निधिः ॥ ३४ ॥

वसिष्ठो रघुनाथस्य कुलपूर्वगुरुर्मुनिः । ब्रह्मत्वं तत्राकरोद्ब्रह्मकर्मागस्त्यस्तपोनिधिः ।
वाल्मीकिर्मुनिरध्वर्युर्मुनिःकण्वस्तु द्वारपः अष्टौ द्वाराणि तत्रासंस्तोरणशुभानि वै ।

द्वारि द्वारि द्वयं विप्र ब्राह्मणस्याभिमंत्रवित् ।
पूर्वद्वारि मुनिश्रेष्ठौ देवलासितसंज्ञितौ ॥ ३७ ॥
दक्षिणद्वारि भूमानौ कश्यपात्री तपोनिधी ।
पश्चिमद्वारि भुवनौ जातूकर्ण्योऽथ जाजलिः ॥ ३८ ॥

उत्तरद्वारि तु मुनी द्वौ द्वितैकततापसौ । एवं द्वारविधिं कृत्वा वसिष्ठःकलशोद्भवः ।
हयवर्यस्य सत्पूजां कर्तुमारभत द्विज ! । सुवासिन्यःस्त्रियस्तत्र वासोऽलङ्कारभूषिता
हरिद्राऽक्षतगन्धाद्यैः पूजयामासुरर्चितम् । नीराजनं ततःकृत्वा धूपयित्वाऽगुरुक्षणौ
वर्धापनं ततो वेश्याश्चक्रुस्ता वाद्यवाक्यया । एवं सम्पूज्य विमले भाले चन्दनचर्चिते ।
कुङ्कुमादिकगन्धाढ्यसर्वशोभासमन्विते । बबन्ध भास्वरं पत्रं तप्तहाटकनिर्मितम्
तत्रालिखद्दाशरथेः प्रतापबलमूर्जितम् । सूर्यवंशध्वजो धन्वी धनुर्दीक्षागुरुर्गुरुः ॥४४
यं देवाःसासुराःसर्वे नमन्ति मणिमौलिभिः । तस्यात्मजो वीरवलदर्पहारी रघूद्वहः
रामचन्द्रोमहाभागःसर्वशूरशिरोमणिः । तन्माता कोसलनृपपत्नी गर्भसमुद्भवा ॥४६
तस्याः कुक्षिभवं रत्नं रामःशत्रुक्षयङ्करः । करोति हयमेधं वै ब्राह्मणेन सुशिक्षितः

रामेणाभिनवविप्रेन्द्रवधपापापनुत्तये ।
मोचितस्तेन वाहानां मुख्योऽसौ वाजिनाम्बरः ॥ ४८ ॥

महा[illegible]भिः सुरक्षितः ।

[illegible] ॥ ५१ ॥

[illegible] ।

[illegible] ॥ ५२ ॥

[illegible] । [illegible] ॥

[illegible] ।

[illegible] ॥ ५२ ॥

[illegible] ॥ ५३ ॥

इत्येवमादि विलिखित महामुनीन्द्र [illegible] ।

[illegible] शुशोभ ॥ ५४ ॥

शत्रुघ्नमादिदेशाऽथ रामः [illegible] । [illegible] ॥

शत्रुघ्न ! गच्छ वाहस्य मार्गे भद्रं भवेत्तव । [illegible] रिपुकर्शन ! ते भुजौ ॥

ये योद्धारः प्रतिरणगतास्ते त्वया वारणीया ।

वाहं रक्ष स्वकगुणगणैः संयुतः स्वभुदोर्भ्याम् ॥

सुप्तान्भ्रष्टान्विगतवसनान्भीतभीतांस्तु नम्रा-

स्तात्मा हन्याः सुकृतकृतिनो ये न शंसन्ति धर्मं ॥ ५७ ॥

चिरया भयसन्त्रस्ता ॥ वदन्ति वयं तव । ते त्वया नहि हन्तव्याः शत्रुघ्न ! सुरतैर्विना

यो हन्यादिमदं मत्तं सुप्तं भग्नं भयातुरम् । सातकोऽहं स्तु याणं च समजत्यधमां गतिम्

परस्वे चित्तवृत्तिं त्वं मा कृथाः पारदारिके ।

नीचे रतिं न कुर्वीथाः सर्वसद्गुणपूरितः ॥ ६० ॥

वृद्धानां प्रेरणं पूर्वं मा कुर्वीथा रणञ्जय ! । पूज्यपूजातिक्रमं त्वं मा विधेहि दयान्वितः

गां विप्रं च नमस्कुर्या वैष्णवं धर्मसंयुतम् ।

अभिवाद्य यतो गच्छेस्तत्र सिद्धिमवाप्नुयाः ॥ ६२ ॥

विष्णुःसर्वेश्वरःसाक्षी स्सर्वव्यापकदेहभृत् । ये तदीया महाबाहो तद्रूपा विचरन्ति हि

ये स्मरन्ति महाविष्णुं सर्वभूतहृदि स्थितम् । ते मन्तव्या महाविष्णुसमरूपा रघूद्वह !
यस्य स्वीयो न पारक्यो यस्य मित्रसमो रिपुः ।
ते वैष्णवाः क्षणादेव पापिनं पावयन्ति हि ॥ ६५ ॥
येषां प्रियं भागवतं येषां वै ब्राह्मणाःप्रियाः । वैकुण्ठात्प्रेषितास्तेऽत्र लोकपावनहेतवे
येषां वक्त्रे हरेर्नाम हृदि विष्णुः सनातनः । उदरे विष्णुनैवेद्यं स श्वपाकोऽपिवैष्णवः
येषां वेदाःप्रियतमा न च संसारजं सुखम् । स्वधर्मनिरता ये च तान्नमस्कुर्विहान्विसान्
येषां विष्णौ न वा भेदो न च ब्रह्ममहेशयोः । तेषां पादरजःपूतं वहाम्यघविनाशनम्
गौरी गङ्गा महालक्ष्मीर्यस्य नास्ति पृथक्कया ।
ते मन्तव्या नराः सर्वे स्वर्गलोकादिहागताः ॥ ७० ॥
शरणागतरक्षी च मानदानपरायणः । यथाशक्ति हरेःप्रीत्यै स ज्ञेयो वैष्णवोत्तमः ॥
यस्य नाम महापापराशिं दहति सत्वरम् । तदीयचरणद्वन्द्वे भक्तिर्यस्य स वैष्णवः ॥
इन्द्रियाणि वशे येषां मनोऽपि हरचिन्तकम् ।
तान्नमस्कृत्य पूयात्स ह्याजन्ममरणान्तिकात् ॥ ७३ ॥
परस्त्रियं त्वं करवालशस्त्रजन्मनैर्यशोभूषणभूतिभूमिः ।
एवं ममादेशमथाचरंश्च लभेःपरं धाम सुयोगमीड्यम् ॥ ७४ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे शत्रु
शिक्षाकथनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः

रामाज्ञया शत्रुघ्नस्य हयपृष्ठतोगमनम् ।

शेष उवाच ।

आज्ञाप्य मघाधामश्चामित्रकर्षणः । वीरानालोकयन्भूयो जगाद शुभया गिरा ॥१

शत्रुघ्नस्य मम भ्रातुर्वाजिरक्षाकरस्य वै । को गन्ता पृष्ठतो वशांस्तत्त्रिदेशपालकः ॥

यः सर्ववीरान्प्रतिमुख्यमागतान्विनिर्जयेन्मर्मभिदस्त्रसङ्घैः ।

गृह्णात्वसौ मे करवीटकं तद् भूमौ यशः स्वं प्रथयन्सुविस्तरम् ॥ ३ ॥

इत्युक्तवति रामे तु पुष्कलो भरतात्मजः । जगाद वीरकं तस्माद्रघुराजकराम्बुजात् स्वामिन्गच्छामि शत्रुघ्न पृष्ठरक्षाकरोऽन्वहम् । सन्नद्धःसर्वशस्त्रास्त्रचापबाणधरःप्रभो ! सर्वमद्य क्षितितलं त्वत्प्रतापो विजेष्यते । एतेनिमित्तभूता वै रामचन्द्र ! महामते ! ॥ भवत्कृपातःसकलं ससुरासुरमानुषम् । उपस्थितं प्रयुद्धाय तन्निरोधे क्षमो ह्यहम् ॥ सर्वं स्वामी ज्ञास्यति यन्मम विक्रमदर्शनात् । एषगन्ताऽस्मि शत्रुघ्नपृष्ठरक्षाप्रकारकः ॥

एवं ब्रुवन्तं भरतात्मजं स प्रस्तूय साध्वित्यनुमोदमानः ।

शशंस सर्वान्कपिवीरमुख्यान्प्रमञ्जनोद्भूतमुखान्हरिःप्रभुः ॥ ६ ॥

भो हनूमन्महावीर ! शृणु मद्वाक्यमादृतः । त्वत्प्रसादान्मया प्राप्तमिदं राज्यमकण्टकम् सीतया मम संयोगो यो भवाञ्जलधिं तरेत् । चरितं तद्वरे ! वेद्मि सर्वं तव कपीश्वर ! ॥

त्वं गच्छ मम सैन्यस्य पालकः सम्ममाऽऽज्ञया ।

शत्रुघ्नः सोदरो मह्यं पालनीयस्त्वहं यथा ॥ १२ ॥

यत्र यत्र मतिभ्रंशःशत्रुघ्नस्य प्रजायते । तत्र तत्र प्रबोद्धव्यो भ्राता मम महामते ! ॥ इति श्रुत्वा मद्वाक्यं रामचन्द्रस्य धीमतः । शिरसा तत्समाधाय प्रणाममकरोत्तदा भ्राताऽदिशन्महाराजो जाम्बवन्तं कपीश्वरम् । रघुनाथस्य सेवायै कपिपुङ्गवतेजसम् ॥ अङ्गदो गवयो मैन्दस्तथा दधिमुखःकपिः । सुग्रीवः शतवलीशःशतवल्यक्षिको कपी नीलो नलो मनोवेगोऽधिगन्ता वानराङ्गजः । इत्येवमाद्यो यूयं सज्जीभूता भवन्तु भोः सर्वे गजैःसदश्वैश्च रथाद्यैरनुरूपकैः । कवचैःसशिरस्त्राणैर्भूषिता यान्तु सत्वराः ॥

शेष उवाच ।

इत्याज्ञाप्य हनूमन्तं तदा जगाद रामो बहुवीर्यवीर्यवान् ।

समागतानीके ! यद् केऽत्र योद्धा नरा इदं पालयितुं समर्थाः ॥ १६ ॥

तदुत्तरमेवमाकर्ण्य जगाद पार्श्वगदा । इतश्च वराभे योग्याश्चत्रिमोऽत्र नराधिपान् ॥

रघुनाथ ! शृणुष्वैतानथ वीरान्सुसंहितान् ।
धनुर्धरान्महाविद्यान्सर्वशस्त्रास्त्रकोविदान् ॥ २१ ॥

प्रतापाग्र्यं नीलरत्नं तथा लक्ष्मीनिधिं नृपम् । रिपुतापं चोग्रहयं तथा शस्त्रविदं नृपम्
राजन्योऽसौ नीलरत्नो महावीरो रथाग्रणीः । स एव लक्षं रक्षेत लक्षं युध्येत निर्भयः
अक्षौहिणीभिर्दशभिर्यातु वाहस्य रक्षणे । दंशितैस्सशिरस्त्राणैर्महाबाहुभिरुद्धतैः ॥

प्रतापाग्र्यो यो नाम [illegible] रिपुपर्वमशातयत् ।
सव्यापसव्यबाणानां मोक्ता सर्वास्त्रवित्तमः ॥ २५ ॥
पञ्चाक्षौहिणिभिर्वीरास्या यातु पृष्ठरक्षणे ।
सन्नद्धो रिपुनाशाय युधा कोदण्डदण्डभृत् ॥ २६ ॥
तथा लक्ष्मीनिधिस्त्वेष यातु राजन्यसत्तमः ।
यस्तपोभिः शम्भुतो प्रसादात्प्राप्य चाम्बरम् ॥ २७ ॥

मलाहस्त्रं वायुरस्त्राश्च नारदं मानवं स्थितम् । मयूरं मातुलं रौद्रं वैष्णवं मेघसंस्थितम्
यक्षं पार्वतमेवं च तथा वायव्यमंस्थितम् ।
इत्यादिकानामस्त्राणां सम्प्रयोगविसर्गवित् ॥ २९ ॥

स एव निजसैन्यानामक्षौहिण्येकसंयुतः । प्रयातु धृतमुद्गरः सर्वैर्वैरिप्रमर्दनः ॥ ३० ॥
रिपुतापोऽयमेवात्र गच्छत्वग्रणीर्धनुर्भृताम् । सर्वशस्त्रास्त्रकुशलो रिपुवंशदवानलः
शत्रुनाशरैर्नया महता चतुरङ्गसेनया । शत्रूणां शिरश्छेत्ता [illegible] ॥

उग्रहयोऽपि महाराजन्नायं शस्त्रविदेव च ।
सर्वे यान्तु सुरानन्दायाद्य वाहस्य पालकाः ॥ ३१ ॥

इति मन्त्रिवाक्यं मन्त्रिणप्रमहर्षं च । आज्ञापयामास च तान्सुमन्त्रप्रमुखानिमान्
तेऽप्युग्रा रघुनाथस्य प्राप्य मोदं प्रपेदिरे । विरक्तोद्दं साम्प्रतं याऽऽस्थन्तो युद्धदुर्मदाः
सन्नद्धाः कवचादीश्च तथा शस्त्रास्त्रपर्वतैः । पशुजातूग्रनरंधाम्य सीतापतिनियोद्धिताः ॥
अयोध्यापुरि तिग्मा रामो विधिवत्पूजयन्मखम् । आचार्यैर्मुनिभिः सार्धं त्यर्थानाद्द्विजैः
आचार्याय ददौ रामो हस्तिनं चपिडायनम् । इयमेवं मनोवेगं रत्नमालाविभूषितम् ॥

पौरं रथमेकं मणिरत्नविभूषितम् । चतुर्भिर्वाजिभिर्युक्तं सर्वोपस्करसंयुतम् ॥३९
मणिरत्नं प्रत्यश्वं मुक्ताफलसहस्रकम् । विप्रमुख्य सुतानां तु सहस्रं मुक्तमण्डनम्

ग्राममेकं सुसम्पन्नं नानाजनसमाकुलम् ।
चित्रितस्तम्भ निचयं विविधैर्मन्दिरैर्वृतम् ॥ ४१ ॥
ग्रहणेऽपि रवेर्याहुग्रस्तेऽस्याप्यर्पये ददौ ।
ऋत्विग्भ्यो भूरिशो दत्वा प्रणनाम रघूत्तमः ॥ ४२ ॥

सर्वे तेऽप्यर्थयन्त्याशिषाशीर्भिरभिपूजिताः । चिरंजीव महाराज ! रामचन्द्र ! रघूद्वह ! ॥
कन्यादानं भूमिदानं गजदानं तथैव च । अश्वदानं स्वर्णदानं तिलदानं समौक्तिकम् ॥
अन्नदानं पयोदानमभयदानमुत्तमम् । रत्नदानानि सर्वाणि विप्रेभ्यश्चादिशन्महान् ॥

देहि देहि धनं देहि मा नेति ब्रूहि कस्यचित् ।
ददात्यन्नं ददात्यन्नं सर्वभोगसमन्वितम् ॥ ४६ ॥

इत्थं प्रावर्तत मखो रघुनाथस्य धीमतः । सन्दक्षिणो द्विजवरैः पूर्णः सर्वशुभक्रियः
अथ रामानुजो गत्वा मातरं प्रणनाम ह । आज्ञापयाध्वरक्षार्थमेव गच्छामि शोभने !
त्वत्कृपातो रिपुकुलं जित्वा शोभासमन्वितः । आयास्यामि महाराजैर्वीर्यवद्भिः समन्वित

मातोवाच ।

पुत्र गच्छ महावीर शिवाःपन्थान एव ते । सर्वान्रिपुगणाञ्जित्वा पुनरागच्छ सन्मते !
पुष्कलं पालय निजभ्रातृजं धर्मवित्तमम् । महाबलिष्ठमथापि बालकं लीलया युतम्

पुत्रागच्छसि चेद्युक्तः पुष्कलेनशुभान्वितः ।
तदा मम प्रमोदः स्यादन्यथा शोकभागहम् ॥ ५२ ॥
इति सम्भाषमाणां स्वां मातरं प्रत्युवाच सः ।
त्वदीयचरणद्वन्द्वं स्मरन्प्राप्स्यामिःशोभनम् ॥ ५३ ॥

पुष्कलं पालयित्वाऽहं निजाङ्गमिव शोभने । स्वनाम सदृशं कृत्वा पुनरेष्यामि मोदवा
इत्युक्त्वा प्रययौ धीरो रामं मखमण्डपे । आसीनं मुनिवर्याग्र्यैर्यज्ञवेषधरं वरम् ।
उवाच मतिमान्वीरः सर्वशोभासमन्वितः । रामाज्ञापय रक्षार्थं हयस्यात्र महामते ।

रघुनाथोऽपि तच्छ्रुत्वा भद्रमस्त्विति चाब्रवीत् ।
बालं स्त्रियं प्रमत्तं त्वं मा हन्याः शस्त्रवर्जितम् ॥ ५७ ॥
क्ष्मीनिधिर्भ्राता जानक्या जनकात्मजः । प्रहस्य किञ्चिन्नयने नर्तयन्नाममब्रवं

लक्ष्मीनिधिरुवाच ।

! महाबाहो ! सर्वधर्मपरायण! । शत्रुघ्नं शिक्षय तथा यथालोकोत्तरो भवे
तं कर्म कुर्वन्नप्रजाचरितं तथा । गच्छेत्स परमं धाम तेजोयशसमन्वितम्
कं महाराज ! ब्राह्मणं नाघमालयेत् । पित्रा तव हतो विप्रःपितृभक्तिपरायण
सुमहत्कर्म कृतं लोकविगर्हितम् । अवध्यां महिलां यस्त्वं हतवान्नियतं तत
य महाराज ! हतवान्यं पराक्रमम् । स न केन हतःपूर्वं राक्षस्याःकर्णकर्तनम
व्यति नृप ! शत्रुघ्नः शिक्षया तव । यदि नायं तथा कुर्यात्कुलस्यासदृशं भवेत
तं तं रामः प्रत्युवाच हसन्निव । मेघगम्भीरया वाचा सर्ववाक्यविशारदः ॥
शृण्वन्तु योगिनः शान्ताः समदुःखसुखाःपुनः ।
जानन्त्यपारसंसारनिस्तारकरणादिकम् ॥ ६६ ॥
ये शूराः समहेष्वासाः सर्वशस्त्रास्त्रकोविदाः ।
ते च जानन्ति युद्धस्य वार्तां न तु भवादृशाः ॥ ६७ ॥
नो ये वै ये वोत्पथविसारिणः । ते हन्तव्या नृपैःसर्वैःसर्वलोकहितैषिभिः ॥
त्युक्तमाकर्ण्य सभासदस्ते सर्वे स्मितं चक्रुररिन्दमस्य ।
कुम्भोद्भवः पूजितमेनमश्वं विमोचयामास सुशोभितं हि ॥ ६६ ॥
सुधार्यं वशिष्ठः कलशोद्भवः । कराग्रेण स्पृशन्नश्वं मुमोच जयकाङ्क्षया ॥
यथालीलं सर्वत्र धरणीतले । वाग्यार्थे मोचितो येन पुनरागच्छ सत्वरः ॥
वितः सर्वैर्भटैःशस्त्रास्त्रकोविदैः । परीतःप्रययौ प्राचीं दिशं वायुजवान्वितः
सर्वं कम्पयन्धरणीतलम् । शेषोऽपिकिञ्चिन्नतया फणया धृतवान्भुवम्
शाः प्रसेदुः परितः क्ष्मातलं शोभयान्वितम् ।
यवस्तं तु शत्रुघ्नं पृष्ठतो मन्दगामिनः ॥ ७४ ॥

शत्रुघ्नस्य प्रपालनात्पुष्कलस्य शुभोऽभवत् । ददृशुः सुमत्यादिमहाराज न वधूः ह
पुष्कलःस्वगृहं स्वं प्रविवेश समुद्धितम । चित्रर्द्धिमिर्गतस्तासिः शोभितं स्वैरितम्
शत्रावश्यनिजां भार्यां वनितारत्नराणाम् । किञ्चित्स्मर्शनाकृष्टोपभुं दर्शनलालसाम्

दुग्धार्थचिन्तेव न मातृगर्भिता सुखपूर्णं स्युर्न च गर्भिणी ।
नासाफलं तोयमयं महाघनं याद्दोगुं नालीनद्रौः सुकण्ठं ॥ ७८ ॥
कुचौ तु मातृकलशोपमौ वरौ नितम्बबिम्बं करनीतिशोभितम् ।
पादौ तुलाकोटिधरौ सुवर्णमयौ वराङ्गने ! वेद्मन सम्पदि स्थकम् ॥ ७९

परिरभ्य प्रियां धीरो गाढालम्बनमानिनीम् ।
मधुरोऽपरिरम्भनिर्भरारम्भदेहिकाम् ॥ ८० ॥

उवाच भद्रे ! गच्छामि शत्रुघ्नपृष्ठरक्षकः । रामाऽऽज्ञया याज्ञमश्वं पालयप्रधर्मसंयुतः ।
त्वया मे मातरःपूज्याःपादसंवाहनादिभिः । मदुच्छिष्टं हि भुञ्जानात्कर्मकरणादरा ।
सर्वाः पतिव्रता नार्यो लोपामुद्रादिकाः शुभाः ।
नायमान्यास्त्वया भीरु ! स्वतपोबलशोभिताः ॥ ८२ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
हयमोचनपुष्कलभार्यासमागमो नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

पुष्कलपत्न्या स्वपतिं विजययात्रोत्सुकं वीक्ष्य तदभिनन्दनम्

शेष उवाच ।

इत्युक्तवन्तं स्वपतिं वीक्ष्य प्रेम्णा सुनिर्भरम् ।
प्रत्युवाच हसन्तीव किञ्चिद् गद्गदभाषिणी ॥ १ ॥
नाथ ! ते विजयो भूयात्सर्वत्र रणमण्डले । शत्रुघ्नाज्ञा प्रकर्तव्या हयरक्षा यथाभवेत्

स्मरणीया हि सर्वत्र सेविका त्वत्पदानुगा ।
कदापि मानसं नाथ ! त्वत्तो नाऽन्यत्र गच्छति ॥३॥
परमापोधने कान्त ! स्मर्तव्याहं न जातुचित् ।
त्वयां मयि तव स्वान्ते युद्धे विजयसंशयः ॥ ४ ॥
यमतेश ! तथा कार्यमूर्मिलाया यथा मम । हास्यंनैव प्रकुर्वन्ति मां वीक्ष्य करताडनैः॥
इयं पत्नी महाभीरोःसङ्ग्रामे प्रपलायितुः। कातरायाहि युद्ध्यन्ति शूराणां समय कुतः
इत्येवं न हसन्त्युच्चैर्यथा मे देवराङ्गनाः । तथा कार्यं महाबाहो रामस्य हयरक्षणे ॥
योद्धा त्वमग्रतो सर्वत्र परे ये तत्र पृष्ठतः । धनुष्टङ्कारबधिराः कियन्तो दलिताः परे ॥
तव प्रोद्यत्कराम्भोजकरवालभियाबलम् ।
परेषां भवतात्क्षिप्रमन्योन्यभयसङ्कुलम् ॥ ६ ॥
कुलं मद्बलङ्कार्यं परान्विजयता त्वया । गच्छस्वामिन्महाबाहो ! तव श्रेयो भवत्विह
इदं धनुर्गृहाणाऽऽशु महद्गुणविभूषितम् । यस्य गर्जितमाकर्ण्य वैरिवृन्दभयातुरम् ॥
इमौ ते त्विषुधी वीर ! यथैतौ शं यथा भवेत् ।
वैरिकोटिविनिष्पेषणकोटिसुपूरितौ ॥ १२ ॥
कवचं त्विदमाधेहि शरीरे कामसुन्दरे । यत्प्रभाभामहादीप्तिहततमःसंवृतम् ॥ १३ ॥
शिरस्त्राणं निधेहीतत्से कुरु कान्त ! मनोरमम् । इमेयतंसे विशाले मणिरत्नविभूषिते ॥
इति सुविमलवाचं वारिपुत्री प्रपश्यन्नयनकमलदृष्ट्या वीक्षमाणस्तदङ्गम् ।
अधिगतपरिमोदो भारतिः शत्रुजेता रणकरणसमर्थस्तां जगादाऽतिधीरः ॥

पुष्कल उवाच ।

कान्ते यत्त्वं वदसि मां तथा सर्वं चराम्यहम् ।
वीरपत्नि ! भवेत्कीर्तिस्तवकान्तिमीप्सिता ॥ १६ ॥
इति कान्तिमतीदत्तं कवचं मुकुटं वरम् । धनुर्महेषुधी खड्गं सर्वं जग्राह वीर्यवान् ॥
परिधाय [redacted] हारसत्रे बहुशोभासमन्वितः । शुशुभेऽतीव सुभट सर्वशस्त्रास्त्रकोविदः ॥
तमस्त्रशस्त्रशोभाढ्यं वीरमालाविभूषितम् ।

कुङ्कुमागुरुकस्तूरीचन्दनादिकचर्चितम् ॥ १९ ॥
नाना कुसुममालाभिराजानुपरिशोभितम् ।
नीराजयामास मुहुस्तत्र कान्तिमती सती ॥ २० ॥

नीराजयित्वा बहुशः किरन्ती मौक्तिकैर्मुहुः । गलदश्रुचलन्नेत्रा परिरेभे पतिं निजम् ॥
ढं स परिरभ्यैतां चिरमाश्वासयत्तदा । धीरपत्नि ! कान्तिमति विरहं मा कृथा मम
पप गच्छामि सविधास्तव भामे! पतिव्रते! । इत्युक्त्वा तां निजां पत्नीं रथमारुरुहे परम्
तं प्रयान्तं पतिं श्रेष्ठं नयनैर्निमिषोज्झितैः । विलोकयामास तदा पतिव्रतपरायणा ॥
स ययौ जनकं द्रष्टुं जननीं प्रेमविह्वलाम् । गत्वा पितरमम्बां च ववन्दे शिरसा मुदा ॥

माता पुत्रं परिष्वज्य स्वाङ्कमारोपयत्तदा ।
मुञ्चन्ती बाष्पनिचयं स्वस्त्यस्त्विति जगाद सा ॥ २६ ॥

पितरं प्राह भरतं रामो यज्ञकरःपरः । पालनीयो लक्ष्मणेन भवद्भिश्च महात्मभिः ॥२७
आज्ञप्तोऽसौ जनन्या च पित्रा हर्षितया गिरा । ययौ शत्रुघ्नकटकं महावीरविभूषितम् ॥
रथिभिःपत्तिभिर्वीरैःसदश्वैःसादिभिर्वृतः । ययौ मुदा रघूत्तंसमहायज्ञहयाग्रणीः ॥२९

गच्छन्पाञ्चालदेशांश्च कुरूंश्चैवोत्तरान्कुरून् ।
दशार्णांश्चैव विशालांश्च सर्वशोभासमन्वितः ॥ ३० ॥

तत्र तत्रोपशृण्वानो रघुवीरयशोऽखिलम् । रावणासुरघातेन भक्तरक्षाविधायकम् ॥
सुमश्च हयमेधादि कार्यमारभ्य पावनम् । यशो वितन्वन्भुवने लक्ष्मणमोऽपिता भयात्
निश्यन्तुष्टो ददौ हारान्रत्नानि विविधानि च । महाधनानि वासांसि शत्रुघ्नःप्रवरो महान्
सुमतिर्नाम मंत्रज्ञो सर्वविद्याविशारदः । रघुनाथस्य सचिव.शत्रुघ्नानुचरो वरः ॥३४॥
ययौ तेन महावीरो ग्रामान्ग्रामपदान्यहून् । रघुनाथप्रतापेन न कोऽपि हतवान्हयम् ॥३५
देशाधिपा ये बहवो महाबलपराक्रमाः । हस्त्यश्वरथपादातचतुरङ्गसमन्विताः ॥३६॥

सम्पदो बहुशो नाम्ना मुक्तामाणिक्यसंयुताः ।
शत्रुघ्नं दत्तवन्तस्ते प्रणता मुहुः ॥ ३७ ॥

इदं राज्यं धनं सर्वं सपुत्रपशुबान्धवम् । रामचन्द्रस्य सर्वं हि न मदीयं रघूद्वह ! ॥३८॥

तदुक्तमाकर्ण्य शत्रुघ्नःपरवीरहा ।आज्ञां सर्वां तत्र संप्राप्य ययौ तैः सहितः पथि ॥
क्रमेण सम्प्राप्तःशत्रुघ्नो हयसंयुतः । अहिच्छत्रां पुरीं ग्रहामायाजनसमाकुलाम् ॥
ब्रह्मद्विजसमाकीर्णां नानारत्नविभूषिताम् ।
सौवर्णैः स्फाटिकैर्हर्म्यैर्गोपुरैःसमलङ्कृताम् ॥ ४१ ॥
यत्र रम्भातिरस्कारकारिण्यः कमलाननाः ।
दृश्यन्ते सर्वहर्म्येषु ललना लीलयान्विताः ॥ ४२ ॥
व्याधारललिताःसर्वेभोगैकभोगिनः । धनदानुचरा यद्वत्तथा लीलासमन्विताः ॥
रा धनुर्हस्ताःशरसन्धानकोविदाः । कुर्वन्ति तत्र राजानं सुहृदं सुमदाभिधम्
पं ददर्शाऽसौ नगरं दूरतःप्रभुः । पार्श्वे तस्य सुरश्रेष्ठमुद्यानं शोभयाऽन्वितम् ॥
नागचम्पैश्च तिलकैर्देवदारुभिः । अशोकैःपाटलैश्चूतैर्मन्दारैःकोविदारकैः ॥४६॥
आम्रजम्बुकदम्बैश्च प्रियालपनसैस्तथा ।
शालैस्तालैस्तमालैश्च मल्लिकाजातियूथिभिः ॥ ४७ ॥
स्त्रैर्बकुलैश्चम्पकैर्मदनादिभिः । शोभितं स ददर्शाऽथ शत्रुघ्नःपरवीरहा ॥ ४८ ॥
हयो गतस्तद्वनमध्यदेशे तमालतालादिसुशोभिते वै ।
ययौ ततः पृष्ठत एव वीरो धनुर्धरैःसेवितपादपद्मः ॥ ४९ ॥
रचितं देवायतनमद्भुतम् । इन्द्रनीलैश्च वैदूर्यैस्तथा मारकतैरपि ॥ ५० ॥
सुरसेव्याहं कैलासप्रस्थसन्निभम् । जातरूपमयैःस्तम्भैः शोभितं सुमनां वरम्
दृष्ट्वा तद्भूतपस्य भ्राता देवालयं वरम् ।
पप्रच्छ सुमतिं स्वीयं मन्त्रिणं वदतां वरम् ॥ ५२ ॥
शत्रुघ्न उवाच ।
वरेदं किं कस्य देवस्य केतनम् । का देवता पूज्यतेऽत्र कस्य हेतोःस्थिताऽनघ
सुमति रुवाच
सर्वज्ञो मन्त्रविन्निजगाद ह । शृणुष्वैकमना वीर ! यथावदिह सर्वशः ॥
परं स्थानं विद्धि विश्वैकशर्मदम् । यस्या दर्शनमात्रेण सर्वसिद्धिःप्रजायते

देवासुरास्ते यां स्तुत्वा नत्वा प्राप्ताखिलां श्रियम् ।
धर्मार्थकाममोक्षाणां दात्री भक्तानुकम्पिनी ॥ ५९ ॥

यार्चिता सुमदेनात्राहिच्छत्रापतिना पुरा । स्थिता करोति सकलं भक्तानां दुःखदारिणी
तां नमस्कुरु शत्रुघ्न ! सर्ववीरशिरोमणे ! । नत्वाऽऽशुसिद्धिमाप्नोषि सुरासुरदुर्लभाम्
इति श्रुत्वाऽथ तद्वाक्यं शत्रुघ्नः शत्रुतापनः । पप्रच्छ सकलां वार्तां भक्त्याऽथ पुरुषर्षभः

शत्रुघ्न उवाच ।

कोऽहिच्छत्रापती राजा सुमदः किं तपः कृतम् ।
येनेयं सर्वलोकानां माता तुष्टाऽत्र संस्थिता ॥ ६० ॥

तद् सर्वं महामात्य ! नानार्थपरिबृंहितम् । यथावत्त्वं हि जानासि तस्माद्वद महामते!

सुमतिरुवाच ।

हेमकूटो गिरिः पूतः सर्वदेवोपशोभितः । तत्रास्ति तीर्थं विमलमृषिवृन्दनिषेवितम् ॥
सुमदो हि तपस्तेपे हतमातृपितृप्रजः । अरिभिः सर्वसामन्तैर्जगाम तपसे हितम् ॥

वर्षाणि त्रीणि स यदा स्वेकेन मनसा स्मरन् ।
जगतां मातरं दध्यौ नासाग्रस्तिमितेक्षणः ॥ ६४ ॥

वर्षाणि त्रीणि शुष्काणां पर्णानां भक्षणे चरन् । चकार परमुग्रं स तपः परमदुष्करम्

अब्दानि त्रीणि सलिले शीतकाले ममज्ज सः ।
ग्रीष्मे चचार पञ्चाग्न्यावृतस्तु ऊर्ध्वोन्मुखः ॥ ६६ ॥
त्रीणि वर्षाणि पवनं संरुध्य ध्यानगोचरम् ।
भवानीं संस्मरन्धीरो न च किञ्चन पश्यति ॥ ६७ ॥

एवं तु द्वादशेऽब्दान्ते दृष्ट्वैतत्परमं तपः । विभाव्य मनसाऽतीव शक्रः परपदं तं भयात्
आदिदेश सकामं तु परिवारपरावृतम् । अप्सरोभिः सुसंयुक्तं महेन्द्रादिसतपोद्यतम्
गच्छ कामसखे ! मत्तं प्रियमाधव मोहन ! । सुमदस्य तपोविघ्नं समाचर यथा भवेत्

इति श्रुत्वा महद्वाक्यं सुरनाथस्य प्रभुः ।
उवाच किञ्चिदग्रे मौढ्यतो स्मृत ! ॥ ७१ ॥

काम उवाच ।

स्वामिन्कोऽसौ हि सुमदः किं तपः स्वल्पकं पुनः ।
ब्रह्मादीनां तपोभङ्गं करोम्यस्य तु का कथा ॥ ७२ ॥
मद्बाणबलनिर्भिन्नश्चन्द्रस्तारां गतः पुरा ।
त्वमप्यहल्यां गतवान्विश्वामित्रस्तु मेनकाम् ॥ ७३ ॥
चिन्तां मा कुरु देवेन्द्र! सेवके मयि संस्थिते । एष गच्छामि सुमदं देवान्पालय मारिष
एवमुक्त्वा कामदेवो हेमकूटं गिरिं ययौ । वसन्तेन युतः सख्या तथैवाप्सरसां गणैः ॥
वसन्तस्तत्र सकलान्वृक्षान्पुष्पफलैर्युतान् ।
कोकिलान्पट्पदश्रेण्या घुष्टानाशु चकार ह ॥ ७६ ॥
वायुःसुशीतलो वाति दक्षिणां दिशमाश्रितः । कृतमालासरित्तीरलवङ्गकुसुमान्वितः
एवंविधे वने वृत्ते रम्भानामाऽप्सरो वरा ।
सखीभिःसंवृता तत्र जगाम सुमदान्तिकम् ॥ ७८ ॥
तत्रारभत गानं सा किन्नरस्वरशोभना । मृदङ्गपणवानेकवाद्यभेदविशारदा ॥ ७९ ॥
तद्गानमाकर्ण्य नराधिपोऽसौ वसन्तमालोक्य मनोहरञ्च ।
तथाप्सपुष्पारद्धितं मनोरमं चकार चक्षुःपरिवर्तनं बुधः ॥ ८० ॥
तं प्रबुद्धं नृपं वीक्ष्य कामःपुष्पायुधस्त्वरन् । चकार सत्वरं सज्यं धनुस्तत्पृष्ठतोऽनघ
एकाप्सरास्तत्र नृपस्य पादयोःसंवाहनं नर्तितनेत्रपल्लवा ।
चकार साम्या तु कटाक्षमोक्षणं चकार काचिद्दु भ्रूभङ्गचेष्टितम् ॥ ८२ ॥
अप्सरोभिस्तथाकीर्णःकामविह्वलमानसः ।
चिन्तयामास मतिमाञ्जितेन्द्रियशिरोमणिः ॥ ८३ ॥
एता मे तपसो विघ्नकारिण्योऽप्सरसां वराः ।
शक्रेण प्रेषिताःसर्वाःकरिष्यन्ति यथातथम् ॥ ८४ ॥
इति सञ्चिन्त्य सुतपास्ता उवाच वराङ्गनाः ।
का यूयं कुत्र संस्थाःकिं भवतीनां चिकीर्षितम् ॥ ८५ ॥

अत्यद्भुतं जातमहो यद्वचत्योऽक्षिगोचराः ।
यास्तपोभिः सुदुष्प्राप्यास्ता मे तपस आगताः ॥ ८६ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमेपातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे कामाक्षोपाख्यानं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः

सुमदाप्सरः सम्भाषणम् ।

शेष उवाच ।

इति वाक्यं समाकर्ण्य सुमदस्य तपोनिधेः । जगदुःकामसेनाढ्यं रम्भाद्यप्सरसो मुदा
त्वत्तपोभिरियं कान्त ! प्राप्ताःसर्ववराङ्गनाः ।
तासां यौवनसर्वस्वं भुङ्क्ष्व त्यज तपः फलम् ॥ २ ॥
इयं गुणाढ्या सुमना [illegible]। कर्पूरगन्धललितं भुनक्तु त्वन्मुखामृतम् ॥
एनां महाभाग सुगात्रीविभ्रमां मनोहराङ्गीं घनपीनसत्कुचाम् ।
कामोपभुक्त्याऽऽत्म निजांमपुण्यतःप्राप्तां पुनस्त्वं त्यज दुःखजातम् ॥४॥
[illegible] मन्दारमालापरिशोभितहारम् ।
[illegible] कुरु ॥ ५ ॥
[illegible] विमानमाला वरं मया रात ।
[illegible] कुरु [illegible] ॥ ६ ॥
[illegible] मूर्धनि [illegible] ।
[illegible] ! ॥ ७ ॥
[illegible] ।
[illegible] कुरु [illegible] ! ॥ ८ ॥

इत्युक्तमाकर्ण्य महामतिर्नृपो विचारयामास कुतो ह्युपस्थिताः ।
मया सुखप्राप्तितपसा सुराङ्गनाःप्रत्यूह एवात्र विधेयमेव किम् ॥ ९ ॥
इति चिन्तातुरो राजा स्वान्ते सञ्चिन्तयन्सुधीः ।
जगाद मतिमान्धीरःसुमद्रो देवताङ्गनाः ॥ १० ॥
यूयं तु मम चित्तस्था जगन्मातृस्वरूपकाः ।
मया सञ्चिन्त्यते या हि साऽपि त्वद्रूपिणी मता ॥ ११ ॥
इदं तुच्छं स्वर्गसुखं त्वयोक्तं सविकल्पकम् ।
मत्स्वामिनी मया भक्त्या सेविता दास्यते परम् ॥ १२ ॥
यत्कृपातो विधिः सत्यलोकं प्राप्तो महानभूत् ।
सा मे दास्यति सर्वं हि भक्तदुःखान्तकारिणी ॥ १३ ॥
किं नन्दनं किं नु गिरिःकनकेन सुमण्डितः ।
किं सुधा स्वल्पपुण्येन प्राप्या दानवदुःखदा ॥ १४ ॥
...वचं समाकर्ण्य कामस्तु विविधैःशरैः । प्रादर्शनरदेवस्य कर्तुं किञ्चिन्न वै प्र...
...नूपुरारावैःपरिरम्भैर्विलोकनैः । न तस्य चित्तं विभ्रान्तं कर्तुं शक्ता वराननाः...
...यथागतं शक्तं जगदुर्धीरधीर्नृपः । तच्छ्रुत्वा मघवा भीतो मोघमारब्धमात्मन...
अथ निश्चितमालोक्य पादपद्मं स्वकेऽम्बिका ।
जितेन्द्रियं महाराजं प्रत्यक्षाऽभूत्सुशोभिता ॥ १८ ॥
...शुल्कलिता पाशाङ्कुशधरा परा । धनुर्बाणधरा माता जगत्पावनपावनी ॥
तां वीक्ष्य मातरं धीमान्सूर्यकोटिसमप्रभाम् ।
धनुर्बाणसृणिपाशान्दधानां हर्षमाप्तवान् ॥ २० ॥
...तुष्टो नत्वा मातरं भक्तिभाविताम् । हसन्तीं निजरेहेषु स्पृशन्तीं पाणिनाऽद्भुत...
...लसपुलकितचित्तप्रसन्नदामनिः । गद्गदस्वरसंयुक्तःकष्टकाङ्गोपशोभितः ॥
! महादेवि ! भक्तवृन्दैकसेविते ! । ब्रह्मादिदेवेन्द्रसेविताङ्घ्रिपुरेऽम्बे ! ॥
...कलाविदमेत्प्राणि बराबरम् । त्वत्तो नास्ति सर्वं कमलासने ! नमोऽस्तु ते

मही त्वयाऽऽधार्यमाणा स्थापिता सन्तीह च ।

तपस्तेनपतोद्यानदिग्भासैरुपशोभिता ॥ ३० ॥

सूर्यस्तपति ते भीत्यै शुचिः प्रवहन्महीम् । त्वय्याज्ञया वहत्यग्निर्जलं गृहीतिमुक्ति

अन्तर्बहिःस्थितो वह्निर्लोकानां प्रकरोति शम् । त्वत्प्रसादान्महादेवि ! सुरासुरनमस्कृते !

त्वं पिता त्वं महामाता विष्णोर्लोकैकपालिनः ।

त्वयाज्ञया सृजत्सर्गं त्वं पालयस्यपि मोहिनि ! ॥ ३८ ॥

त्वत्तः सर्वे सुराः प्राप्य सिद्धिं गुणमयन्ति ये । मां पालय कृपानाथे ! पवित्रे ! सततप्रभे !

रक्ष मां सेवकं मातस्त्वदीयचरणाश्रयम् । कुरु मे वाञ्छितां सिद्धिं महापुण्यपुञ्जे !

सुमतिरुवाच ।

एवं तुष्टा जगन्माता पूर्णाय्य परमुत्तमम् । उवाच भक्तं सुमदं तपसा दग्धदेहिनम् ॥

इत्येतद्वाक्यमाकर्ण्य प्रहृष्टः सुमदो नृपः । वव्रे निजं हतं राज्यं हतदुर्जनकण्टकम् ॥ ३२

महेशीचरणद्वन्द्वे भक्तिमव्यभिचारिणीम् । प्रान्ते मुक्तिं तु संसारवारिधेस्तारिणीं पुनः

कामाक्ष्युवाच ।

राज्यं प्राप्नुहि सुमद ! सर्वत्र हतकण्टकम् । महिलारत्नसम्भूतपादपद्मद्वयो भव ॥

तव वैरिपराभूतिर्मा भूयात्सुमदाभिध ! । यदा तु रावणं हत्वा रघुनाथो महायशाः ॥

करिष्यत्यश्वमेधं हि सर्वसम्भारशोभितम् । तस्य भ्राता महावीरः शत्रुघ्नः परवीरहा ॥

पालयन्हयमायास्यत्यत्र वीरादिभिर्वृतः । तस्मै सर्वं समर्प्य त्वं राज्यमृद्धं धनादिकम्

पालयिष्यसि योधैः स्वैर्धनुर्धारिभिरुद्धतैः ।

ततःपृथिव्यां सर्वत्र भ्रमिष्यसि महामते ! ॥ ३८ ॥

ततो रामं नमस्कृत्य ब्रह्मेन्द्रेशादिसेवितम् ।

मुक्तिं प्राप्स्यसि दुष्प्रापां योगिभिर्यमसाधनैः ॥ ३९ ॥

तावत्कालमिहस्थास्ये यावद्रामहयागमः ।

पश्चात्त्वां समुद्धृत्य गन्ताऽस्मि परमं पदम् ॥ ४० ॥

इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे देवी सुरासुरनमस्कृता ।

सुमदोऽप्यहिच्छत्रायां शत्रून्हत्वा नृपोऽभवत् ॥ ४१ ॥

एष राजा समर्थोऽपि बलवाहनसंयुतः । न ग्रहीष्यति ते वाहं महामायासुशिक्षितः ॥

श्रुत्वा प्राप्तं पुरीपार्श्वे हयमेधहयोत्तमम् ।

त्वां च सर्वैर्महाराजैः सेविताङ्घ्रिं महामतिम् ॥ ४३ ॥

सर्वं दास्यति सर्वज्ञ ! राजा सुमदनामधृत् । अधुनातन्महाराजरामचन्द्रप्रतापतः ॥४

शेष उवाच ।

इति वृत्तं समाकर्ण्य सुमदस्य महायशाः । साधु साध्विति चोवाच अहर्षं मतिमान्य

अहिच्छत्रापतिःसर्वैःस्वगणैःपरिवारितः । सभायां सुखमास्ते यो बहुराजन्यसेवितः

ब्राह्मणा वेदविदुषो वैश्या धनसमृद्धयः । राजानं पर्युपासन्ते सुमदं शोभयान्वितम्

वेदविद्याविनोदेन न्यायिनो ब्राह्मणावराः ।

आशीर्वदन्ति तं भूपं सर्वलोकैकरक्षकम् ॥ ४८ ॥

एतस्मिन्समये कश्चिदागत्य नृपतिं जगौ ।

स्वामिन्न जाने कस्यास्ति हयः पत्रधरोऽन्तिके ॥ ४९ ॥

तच्छ्रुत्वा सेवकं श्रेष्ठं प्रेषयामास सत्वरः ।

जानीहि कस्य राज्ञोऽयमश्वो मम पुरान्तिके ॥ ५० ॥

गत्वाऽथ सेवकस्तत्र ज्ञात्वा वृत्तान्तमादितः ।

निवेदयामास नृपं महाराजन्यसेवितम् ॥ ५१ ॥

श्रुत्वा रघुनाथस्य हयं नित्यमनुस्मरन् ।

आज्ञापयामास जनं सर्वं राजा विशारदः ॥ ५२ ॥

लोका मदीया सर्वे ये धन्यधान्यसमाकुलाः ।

तोरणादीनि गेहेषु मङ्गलानि सृजन्त्विह ॥ ५३ ॥

कन्याःसहस्रशो रथ्या.सर्वाभरणभूषिताः । गजोपरि समारूढा यान्तु शत्रुघ्नसंमुखम् ॥

इत्यादि सर्वमाज्ञाप्य ययौ राजा स्वयं ततः । पुत्रपौत्रमहिष्यादिपरिवारसमावृतः ॥

शत्रुघ्नःसुमहामात्यैःसुभटैःपुष्कलादिभिः । संयुतो भूपतिं वीरं ददर्श सुमदाभिधम् ॥

हस्तिभिःसादिसंयुक्तैःपत्तिभिःपरतापनैः । वाजिभिर्भूषितैर्वीरैःसंयुतं वीरशोभितम् ॥
अथागत्य महाराजःशत्रुघ्नं नतवान्मुदा ।
धन्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि सत्कृतं च कृतं वपुः ॥ ५८ ॥
इदं राज्यं गृहाणाशु महराजोपशोभितम् । महामाणिक्यमुक्तादिमहाधनसुपूरितम् ॥
स्वामिश्चिरं प्रतीक्षेऽहं हयस्यागमनं प्रति ।
कामाक्षाकथितं पूर्वं जातं सम्प्रति तत्तथा ॥ ६० ॥
विलोकय पुरं मह्यं कृतार्थान्कुरु मानवान् । पावयास्मत्कुलं सर्वं रामानुज ! महीपते !
इत्युक्त्वाऽऽरोहमायास कुञ्जरं चन्द्रसुप्रभम् ।
पुष्कलं च महावीरं तथा स्वयमथाऽऽरुहत् ॥ ६२ ॥
भेरीपणवतूर्याणां वीणादीनां स्वनस्तदा । व्याप्नोति स्म महाराज! सुमदेन प्रणोदितः
कन्याःसमागत्य महानरेन्द्रं शत्रुघ्नमिन्द्रादिकसेविताङ्घ्रिम् ।
करस्थिता मौक्तिकवृन्दसद्भिर्वर्धापयामासुरतिप्रयुक्ताः ॥ ६४ ॥
शनैःशनैः समागत्य पुरिमध्ये जनैर्मुदा । वर्धापितो गृहं प्राप तोरणादिकभूषितम् ॥
हयरत्नेन संयुक्तस्तथा वीरैःसुशोभितः । राज्ञा पुरस्कृतो राजा शत्रुघ्नःप्राप मन्दिरम् ॥
अर्घादिभिःपूजयित्वा रघुनाथानुजं तदा । सर्वं समर्पयामास रामचन्द्राय धीमते ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
शत्रुघ्नादिच्छत्रपुरप्रवेशो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः

सुमदस्य शत्रुघ्नेन सह संवादः

शेष उवाच ।

स्वागतसत्पुरे शत्रुघ्नं प्राह भूमिपः । स्वनामकर्म चेष्टां शुश्रूषुः पुण्यसंभः ॥ १ ॥

सुमद उवाच ।

कच्चिदास्ते सुखं रामः सर्वलोकशिरोमणिः । भक्तरक्षावतारोऽयं ममानुग्रहकारकः ॥२॥
धन्या लोका इमे पुर्यां रघुनाथमुखाम्बुजम् ।
ये पिबन्त्यनिशं चाक्षिपुटकैः परिमोदिताः ॥ ३ ॥
अद्य जातं मदीयं च नितरां पुरुषर्षभ ! । कृतार्थं कुलभूम्यादि वस्तु जातं महामते ! ॥४॥
कामाक्षया प्रसादो मे कृतःपूर्वं दयार्द्रया । रघुनाथमुखाम्भोजं द्रक्ष्येऽद्य सकुटुम्बकः ॥
इत्युक्तवति वीरे तु सुमदे पार्थिवोत्तमे । सर्वं तत्कथयामास रघुनाथगुणोदयम् ॥
त्रिरात्रं तत्र वै स्थित्वा रघुनाथानुजः परम् । गन्तुं चकार धिषणां राज्ञा सह महामतिः
तदाज्ञया सुमदः शीघ्रं पुत्रं राज्येऽभ्यषेचयत् ।
शत्रुघ्नेन महाराज ! पुष्कलेनानुमोदितः ॥ ८ ॥
वासांसि बहुरत्नानि धनानि विविधानि च । शत्रुघ्नसेवकेभ्योऽसौ प्रादात्तत्र महामतिः
ततो गमनमारेभे मन्त्रिभिर्बहुवित्तमैः । पत्तिभिर्वाजिभिर्नागैः सदश्वैः रथकोटिभिः ॥
शत्रुघ्न सहितस्तेन सुमदेन धनुर्भृता । जगाम मार्गे विहसन्रघुनाथप्रतापभृत् ॥ ११ ॥
पयोष्णीतीरमासाद्य जगाम स हयोत्तमः । पृष्ठतोऽनुययुः सर्वे योधा वै हयरक्षिणः ॥
आश्रमान्विविधान्पश्यन्नृषीणां सुतपोभृताम् ।
तत्र तत्र विशृण्वानो रघुनाथगुणोदयम् ॥ १३ ॥
एष धीमान्हयो याति हरिणा परिरक्षितः । हरिभिर्हरिभक्तैश्च हरिवर्यानुगैर्मुहुः ॥ १४ ॥
इति शृण्वञ्छुभा वचो मुनीनां परितः प्रभुः ।
तुतोष भक्त्युत्फलितचित्तवृत्तिभृतां महान् ॥ १५ ॥
ददर्श चाश्रमं शुद्धं अनङ्गतुसमाकुलम् । वेदध्वनिहताशेषामङ्गलं शृण्वतां नृणाम् ॥
अग्निहोत्रहविर्धूमपवित्रितनभस्थलम् । मुनिवर्यहुतानेकयागयूपसुशोभितम् ॥ १७ ॥
यत्र गावस्तु हरिणा पाल्यन्ते पाल्नोचिताः ।
मूषका न त्रसन्त्यस्मिन्बिडालस्य भयात् क्वचित् ॥ १८ ॥
मयूरैर्नकुलैः सार्द्धं क्रीडन्ति फणिनोऽनिशम् ।

गजैः सिंहैर्नित्यमत्र स्थीयते मित्रतां गतैः ॥ १६ ॥

एणास्तत्रत्यनीवारभक्षणेषु कृतादराः । न भयं कुर्वते कालाद्रक्षिता मुनिवृन्दकैः ॥

गावः कुम्भसमोधस्का नन्दिनीसमविग्रहाः ।
कुर्वन्ति चरणोत्थेन रजसेलां पवित्रिताम् ॥ २१ ॥
मुनिवर्याः समित्पाणिपद्मैर्धर्मक्रियोचिताम् ।
दृष्ट्वा पप्रच्छ सुमतिं सर्वज्ञं राममन्त्रिणम् ॥ २२ ॥

शत्रुघ्न उवाच ।

सुमते ! कस्य संस्थानं मुनेर्भाति पुरोगतम् । निर्वैरिजन्तुसंसेव्यं मुनिवृन्दसमाकुलम्

श्रोष्यामि मुनिवार्तां च विश्यामि पवित्रताम् ।
निजं वपुस्तदीयाभिर्वार्ताभिर्वर्णनादिभिः ॥ २४ ॥

इति श्रुत्वा महद्वाक्यं शत्रुघ्नस्य महात्मनः । कथयामास सचिवो रघुनाथस्य धीमतः

सुमतिरुवाच ।

च्यवनस्याश्रमं विद्धि महातापसशोभितम् । निर्वैरि जन्तुसङ्कीर्णं मुनिपत्नीभिरावृतम्
योऽसौ महामुनिः स्वर्गवैद्ययोर्भागमादधात् । स्वायम्भुवमहायज्ञे शक्रमानविभेदनः ॥
महामुनेः प्रभावोऽयं न केनापि समाप्यते । तपोबलसमृद्धस्य वेदमूर्तिधरस्य ह ॥२८॥
श्रुत्वा रामानुजो वार्तां च्यवनस्य महामुनेः । सर्वं पप्रच्छ सुमतिं शक्रमानादिभञ्जनम्

शत्रुघ्न उवाच ।

कदाऽसौ दस्रयोर्भागं चकार सुरपङ्क्तिषु । किं कृतं देवराजेन स्वायम्भुवमहामखे ॥

सुमतिरुवाच ।

मनुपंक्तौऽतिविख्यातो मुनिर्भृगुरिति श्रुतः । कदाचिद्गतवान्सायं समिदाहरणं प्रति ॥
तदा तत्पत्निनाशाय दमनो राक्षसो बली । आगत्योच्चैर्जगादेदं महाभयकरं वचः ॥
कुत्रास्ति मुनिपत्नी सा कुत्र तन्मन्दिरं तथा । पुनः पुनस्तथावोचद् यतो रोषसमाकुलः ॥
तदा हुतवहो भीत्या राक्षसाद्दमनाह्वयात् । दर्शयामास तत्राश्रमन्तर्वर्तिनीमनिन्दिताम् ॥
जहार राक्षसस्तां तु क्रन्दन्तीं कुररीमिव । भृगो ! महामुने ! रक्ष रक्ष नाथ ! तपोनिधे !

एवं वदन्तीमार्तां तां गृहीत्वा निरगाद्बहिः ।
दुष्टो वाक्यप्रहारेण धर्षयन्स भृगोः सतीम् ॥ ३६ ॥
ततो महाभयत्रस्तो गर्भश्चोदरमध्यतः । पपात प्रज्वलन्नेत्रो वैश्वानर इवाद्भुतः ॥३७॥
तेनोक्तं मा व्रजाशु त्वं भस्मी भव सुदुर्मते ! ।
न हि साध्वीपरामर्शं कृत्वा श्रेयोऽधि यास्यसि ॥ ३८ ॥
इत्युक्तःस पपाताशु भस्मीभूतकलेवरः । माता तदाऽर्भकं नीत्वा अगामाश्रममुन्मनाः ।
भृगुर्वह्निकृतं सर्वं ज्ञात्वा कोपसमाकुलः । शशाप सर्वभक्षस्त्वं भव दुष्टारिसूचक ॥
तदा शप्तोऽतिदुःखार्तो जग्राहाङ्घ्री तनूनपात् । कुरु मेऽनुग्रहं स्वामिन्कृपार्णव महामते
मयाऽनृतं वचो भीत्या कथितं न गुरुद्रुहा । तस्मान्ममोपरि कृपां कुरु धर्मशिरोमणे !
तदानुग्रहमाधाय सर्वभक्षो भवाञ्छुचिः । इत्युक्तवान्हुतभुजं दयार्द्रो मुनि तापसः ॥
गर्भाच्च्युतस्य पुत्रस्य जातकर्मादिकं शुचिः ।
चकार विधिवद्विप्रो दर्भपाणिः सुमङ्गलः ॥ ४४ ॥
च्यवनाच्च्यवनं प्राहुःपुत्रं सर्वे तपस्विनः । शनैःशनैः स ववृधे शुक्लप्रतिपदिन्दुवत् ॥
स जगाम तपःकर्तुं रेवां लोकैकपावनीम् । शिष्यैःपरिवृतःसर्वैस्तपोबलसमन्वितैः ॥
गत्वा तत्र तपस्तेपे वर्षाणामयुतं महान् । अंसयोःकिंशुकौ जातौ वल्मीकोपरिशोभितौ
मृगा आगत्य तस्याङ्गे कण्डूं विदधुरुत्सुकाः ।
न किञ्चित्स हि जानाति दुर्धरतपसावृतः ॥ ४८ ॥
कदाचिन्मनुरत्युक्तस्तीर्थयात्रां प्रति प्रभुः । स कुटुम्बो ययौ रेवां महाबलसमावृतः ॥
तत्र स्नात्वा महानद्यां सन्तर्प्य पितृदेवताः । दानानि ब्राह्मणेभ्यश्च प्रादाद्विष्णुप्रतुष्टये
तत्कन्या विचरन्ती सा वनमध्ये इतस्ततः । सखीभिःसहिता रम्या ततहाटकभूषणा
तत्र दृष्ट्वाऽथ वल्मीकं महातरुसुशोभितम् ।
निमेषोन्मेषरहितं तेजः किञ्चिद्ददर्श सा ॥ ५२ ॥
गत्वा तत्र शलाकाभिस्तुतुदद्रुधिरं स्रवत् । दृष्ट्वा राज्ञोऽङ्गजाखेदं प्रानवत्यतिदुःखिता
न जनन्यै तथा पित्रे शशंसाघेन विप्लुता । स्वयमेवात्मनाऽऽत्मानं सा शुशोच भयातुरा

तदा भूश्चलिता राजन्दिवश्चोल्का पपात ह । धूम्रादिशोऽभवन्सर्वाः सूर्यश्च परिवेषितः
तदा राज्ञो हयानष्टा हस्तिनो बहवो मृताः । धनं नष्टं रत्नयुतं कलहोऽभून्मिथस्तदा ॥
तदालोक्य नृपो भीतः किञ्चिदुद्विग्नमानसः । जनानपृच्छत्तेनापि मुनये त्वपराधितम् ॥

पारम्पर्येण तज्ज्ञात्वा स्वपुत्र्याः परिचेष्टितम् ।
ययौ सुदुःखितस्तत्र समृद्धबलवाहनः ॥ ५८ ॥

तं वै तपोनिधिं वीक्ष्य महता तपसायुतम् । स्तुत्वा प्रसादयामास मुनिवर्य ! कृपां कुरु
तस्मै तुष्टो जगादायं मुनिवर्यो महातपाः । तवात्मजा कृतं सर्वमुत्पाताद्यमवेहि तत् ॥
तव पुत्र्या महाराज ! चक्षुर्विस्फोटनं कृतम् । चक्षुःस्रुत्राव रुधिरं जानती ह्यागुणाय न
तस्मादिमां महाभूप ! मह्यं देया यथाविधि । तच्चोत्पातशमनं भविष्यति न संशयः ॥

तच्छ्रुत्वा दुःखितो राजा प्रादाच्च्यवन आत्मजाम् ।
दत्त्वा कुलवयोरूपशीललक्षणसंयुताम् ॥ ६२ ॥

दत्ता यदा भूपेनेयं कन्या कमललोचना । तदोत्पाताश्च याताः सर्वे मुनिस्तोषमुपागतः

राजा दत्त्वाऽऽत्मजां तस्मै मुनये तपसां निधे ।
प्राप स्वां नगरीं भूपो दुःखितोऽपि तदा पुनः ॥ ६५ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पाद्मे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
च्यवनोपाख्यानं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः

[illegible]

सूत उवाच ।

[illegible]
[illegible]

सिषेव एनं हरिमेधसोत्तमं निजेष्टदात्रीं कुलदेवतां यथा ॥ २ ॥
शुश्रूषती स्वं पतिमिङ्गितज्ञा महानुभावं तपसांनिधिं प्रियम् ।
परां मुदं प्राप सती मनोहरा शची यथा शक्रनिषेवणोद्यता ॥ ३ ॥
चरणौ सेवते तन्वी सर्वलक्षणलक्षिता । राजपुत्री सुन्दराङ्गी फलमूलोदकाशना ॥
नित्यं तद्वाक्यकरणे तत्परा पूजनेरता । कालक्षेमं प्रकुरुते सर्वभूतहिते रता ॥ ५ ॥
विसृज्य कामं दम्भं च द्वेषं लोभमघं मदम् । अप्रमत्तोद्यता नित्यं च्यवनं समतोषयत् ॥
एवं तस्य प्रकुर्वाणा सेवां वाक्कायकर्मभिः ।
सहस्राब्दं महाराज ! सा च कामं मनस्यधात् ॥ ७ ॥
कदाचिद्देवभिषजावागतावाश्रमे मुनेः । स्वागतेन सुसम्भाव्य तयोःपूजां चकार सा
शर्यातिकन्याहृत्पूजनार्घपाद्यादिना तोषितस्तिवृत्ती ।
तावूचतुः स्नेहवशेन सुन्दरी वरं वृणीष्वेति मनोहराङ्गीम् ॥ ६ ॥
तुष्टौ तौ वीक्ष्य भिषजौ देवानां वरयाचने । मतिं चकार नृपतेः पुत्री मतिमतांवरा ॥
पत्यभिप्रायमालक्ष्य वाचमूचे नृपात्मजा । दत्तं मे चक्षुषी पत्युर्यदि तुष्टौ युवां सुरौ ॥
इत्येतद्वचनं श्रुत्वा सुकन्याया मनोहरम् । सतीत्वं च विलोकयेदमूचतुर्भिषजांवरौ ॥
स्वत्पतिर्यदि देवानां भागं यज्ञे दधात्यसौ । आवयोरधुना कुर्वश्चक्षुषोःस्फुटदर्शनम् ॥
च्यवनोऽप्योमिति प्राह भागदाने वरौजसोः ।
सा हृष्टापश्विनौ तमूचतुस्तपतां वरम् ॥ १४ ॥
निमज्जतां भवानस्मिन्ह्रदे सिद्धविनिर्मिते । इत्युक्तोऽस्या भर्त्स्देहो धमनिसन्ततः ॥
ह्रदं प्रवेशितोऽश्विभ्यां स्वयं चामज्जतां ह्रदे ।
पुरुषास्त्रय उत्तस्थुरपीव्या वनिताप्रियाः ॥ १६ ॥
दिव्यमस्रजःकुण्डलिनस्तुल्यरूपास्सुवाससः । तान्निरीक्ष्य वरारोहा सुरूपान्सूर्यवर्चसः ॥
अजानती पतिं साध्वी ह्यश्विनौ शरणं ययौ ।
दर्शयित्वा पतिं तस्यै पातिव्रत्येन तोषितौ ॥ १८ ॥
ऋषिमामन्त्र्य ययतुर्विमानेन त्रिविष्टपम् ।

वत्स्यमाने पतौ स्वीयमानकार्याशयानुगा ॥ १९ ॥
कालेन भूयसा क्षामां कर्शितां व्रतचर्यया । प्रेमगद्गदया वाचा पीडितः कृपया
तुष्टोऽहमद्य तव भामिनि मानदाया शुश्रूषया परमया हृदि चैकमनया ।
यो देहिनामयमतीव सुहृत्स्वदेहो नावेक्षितः समुचितः क्षपितुं मदर्थे ॥ २१ ॥
ये मे स्वधर्मनिरतस्य तपःसमाधिविद्याऽऽत्मयोगविजिता भगवत्प्रसादाः ।
तानेव ते मदनुसेवनयाऽवरुद्धान्दृष्टिं प्रपश्य वितराम्यभयानशोकान् ॥ २२ ॥
अन्ये पुनर्भगवतो भ्रुव उद्विजृम्भ विभ्रंसितार्थरचनाः किमुरुक्रमस्य ।
सिद्धाऽसि भुङ्क्ष्व विभवान्निजधर्मदोहान्दिव्यान्नरैर्दुरधिगान्नृप विक्रियाभि
एवं ब्रुवाणमबलाऽखिलयोगमायाविद्याविचक्षणमवेक्ष्य गताधिरासीत् ।
सम्प्रश्रयप्रणयविह्वलया गिरेषद्व्रीडावलोकविलसद्धसिताननाऽऽह ॥ २४ ॥

सुकन्योवाच ।

राद्धं बत द्विजवृषैतदमोघयोगमायाधिपे त्वयि विभो तदवैमि भर्तः ! ।
यस्तेऽभ्यधायि समयः सकृदङ्गसङ्गो भूयाद्गरीयसि गुणः प्रसवः सतीनाम् ॥
तत्रेति कृत्यमुपशिक्ष्य यथोपदेशं येनैव कर्शिततमोऽतिरिरंसयात्मा ।
सिध्येत ते कृतमनो भवधर्षिताया दीनस्तदीश भवनं सदृशं विचक्ष्व ॥ २६ ॥

सुमतिरुवाच ।

प्रियायाःप्रियमन्विच्छंश्च्यवनो योगमास्थितः ।
विमानं कामगं राजंस्तर्ह्येवाविरचीकरत् ॥ २७ ॥
सर्वकामदुघं रम्यं सर्वरत्नसमन्वितम् । सर्वार्थोपचयोदर्कं मणिस्तम्भैरुपस्कृतम्
दिव्योपस्तरणोपेतं सर्वकालसुखावहम् ।
पट्टिकाभिः पताकाभिर्विचित्राभिरलङ्कृतम् ॥ २९ ॥
स्रग्भिर्विचित्रमालाभिर्मञ्जुशिञ्जत्षडङ्घ्रिभिः ।
दुकूलक्षौमकौशेयैर्नानावस्त्रैर्विराजितम् ॥ ३० ॥
उपर्युपरि विन्यस्तनिलयेषु पृथक्पृथक् ।

वल्गुप्तैः कशिपुभिः कान्तं पर्यङ्कव्यजनादिभिः ॥ ३१ ॥

तत्र तत्र विनिक्षिप्तनानाशिल्पोपशोभितम् ।
महामरकतस्थल्या जुष्टं विद्रुमवेदिभिः ॥
द्वाःसु विद्रुमदेहल्या भातं वज्रकपाटकम् ॥ ३२ ॥
शिखरेष्विन्द्रनीलेषु हेमकुम्भैरधिश्रितम् ॥ ३३ ॥
चक्षुष्मत्पद्मरागाग्र्यैर्वज्रभित्तिषु निर्मितैः ।
जुष्टं विचित्रवैतानैर्मुक्ताहारावलम्बिभिः ॥ ३४ ॥

हंसपारावतव्रातैस्तत्र तत्र निकूजितम् । कृत्रिमानि विमानानि ह्यधिरुह्यावरुह
विहारस्थानविश्रामसंवेशप्राङ्गणाजिरैः । यथोपजोषं रचितैर्विस्मापनमिवात्मन
एवं गृहं प्रपश्यन्तीं नातिप्रीतेन चेतसा । सर्वभूताशयाभिज्ञः स्वयं प्रोवाच तां

निमज्ज्यास्मिन्ह्रदे भीरु ! विमानमिदमारुह ।
सुभ्रूर्भर्तुः समादाय वचः कुवलयेक्षणा ॥ ३८ ॥
सरजो बिभ्रती वासो वेणीभूतांश्च मूर्धजान् ।
अङ्गं च मलपङ्केन सञ्छन्नं शबलस्तनम् ॥ ३९ ॥

आविवेश सरस्तत्र मुदा शिवजलाशयम् । सान्तःसरसि वेश्मस्था शतानि दश क

सर्वाः किशोरवयसो ददर्शोत्पलगन्धिनीः ।
तां दृष्ट्वा शीघ्रमुत्थाय प्रोचुः प्राञ्जलयः स्त्रियः ॥ ४१ ॥
कर्मकर्यो वयं तुभ्यं शाधि नः करवाम किम् ।
स्नानेन तां महार्हेण स्नापयित्वा मनस्विनीम् ॥ ४२ ॥

दुकूले निर्मले नूत्ने ददुरस्यै च मानद ! । भूषणानि परार्ध्यानि वरीयांसि द्युम

अन्नं सर्वगुणोपेतं पानंचैवामृतासवम् ।
अथादर्शे स्वमात्मानं स्रग्विणं विरजोऽम्बरम् ॥ ४४ ॥

ताभिःकृतस्वस्त्ययनं कान्ताभिर्बहुमानितम् । हारेण च महार्हेण रुचकेन च भू
निष्कग्रीवं वलयिनं क्वणत्काञ्चननूपुरम् । श्रोण्योरध्यस्तया काञ्च्या काञ्चन्याबहु

सुश्रूषया सुदत्या शुद्धस्निग्धांगेन मधुना ।
पद्मकोशस्पृशा नीलैरलकैश्च स्मराकुलम् ॥ ४९ ॥

यदा सस्मार दयितपूर्णां यद्गतं पतिम् । तत्र धाम्नो सहस्त्रीभिर्नाभासे समुनीश्वरः
अन्तःपुरस्थादात्मानं स्त्रीसहस्रावृतं तदा । निशाम्य तद्योगगतिं संशयं प्रत्यपद्यत ॥

स तां कृतमलस्नानां विभ्राजन्तीमपूर्ववत् ।
आत्मनो बिभ्रतीं रूपं सर्वातिशयितस्तनीम् ॥ ५० ॥

यथा धरीसहस्रेण सेव्यमानां सुवाससम् । जानन्नाथो विमानं तदारोहयदरिन्दम ॥

तस्मिन्नलुप्तमहिमा प्रियया ऽनुरक्तो विद्याधरीभिरुपचीर्णवपुर्विमाने ।
बभ्राज उत्कचकुसुमगणवानवाभिस्ताराभिरावृत इवोडुपतिर्नभःस्थः ॥५२॥
तेनाष्टलोकपविहारकुलाचलेन्द्रद्रोणीष्वनङ्गसखमारुतसौभगासु ।
सिद्धैर्नुतो द्युधुनिपातशिवस्वनासु रेमे चिरं धनदवल्ललनावरूथी ॥ ५३ ॥

वैश्रम्भके सुरवने नन्दने पुष्पभद्रके । मानसे चैत्ररथ्ये च स रेमे रामया रतः ॥ ५४ ॥

इति श्रीपाद्मेमहापुराणे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे च्यवनस्य
तपोभोगवर्णनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

षोडशोऽध्यायः

शर्यातियज्ञं प्रति गतयोः सुकन्याच्यवनयोः शर्यातिना सुकन्याभर्त्सनम् ।

सुमतिरुवाच ।

एवं तया क्रीडमानः सर्वत्र धरणीतले । नाबुध्यत गतानब्दान्शतसङ्ख्यापरीमितान् ॥

ततो ज्ञात्वाऽथ तद्विप्रः स्वकालपरिवर्तिनीम् ।
मनोरथैश्च सम्पूर्णां स्वस्य प्रियतमां वराम् ॥ २ ॥

श्रेष्ठं पयोष्णीतीरसंस्थितम् । निर्वैरजन्तुजनतासङ्कुलं मृगसेवितम् ॥

तथावसत्स सुतपाःशिष्यैर्वेदसमन्वितैः । सेविताङ्घ्रियुगो नित्यं तताप परमं तपः ॥
कदाचिदथ शर्यातिर्यज्ञमैच्छत देवताः । तत्र च्यवनमानेतुं प्रेषयामास सेवकान् ॥

तैराहूतो द्विजवरस्तत्रागच्छन्महातपाः ।
सुकन्यया धर्मपत्न्या स्वाचारपरिनिष्ठया ॥ ६ ॥

आगतं तं मुनिवरं पत्न्या पुत्र्या महायशाः । ददर्श दुहितुःपार्श्वे पुरुषं सूर्यवर्चसम् ॥
राजा दुहितरं प्राह कृतपादाभिवन्दनाम् । आशिषो न प्रयुञ्जानो नातिप्रीतमना इव ॥

चिकीर्षितं ते किमिदं पतिस्त्वया प्रलम्भितो लोकनमस्कृतो मुनिः ।
या त्वं जराग्रस्तमसंमतं पतिं विहाय जारं भजसेऽमुमध्वगम् ॥ ९ ॥
कथं मतिस्तेऽवगताऽन्यथा सतां कुलप्रसूतेः कुलदूषणं त्विदम् ।
बिभर्षि जारं यदपत्रपाकुलं पितुःस्वभर्तुश्च नयस्यधस्तमाम् ॥ १० ॥

एवं ब्रुवाणं पितरं स्मयमाना शुचिस्मिता । उवाच तात ! जामाता तवैष भृगुनन्दनः
शशंस पित्रे तत्सर्वं वयोरूपाभिलम्भनम् । विस्मितःपरमप्रीतस्तनयां परिषस्वजे ॥
सोमेनायाजयद्वीरं ग्रहं सोमस्य चाग्रहीत् । असोमपोरप्यश्विनोश्च्यवनःस्वेन तेजसा
ग्रहं तु ग्राहयामास तपोबलसमन्वितः । वज्रं गृहीत्वा शक्रस्तु हन्तुं ब्राह्मणसत्तमम् ॥

अपङ्क्तिपावनौ देवौ कुर्वाणं पङ्क्तिगोचरौ ।
शक्रं वज्रधरं दृष्ट्वा मुनिः स्वहननोद्यतम् ॥ १५ ॥

हुङ्कारमकरोद्धीमांस्तम्भयामास तद्भुजम् । इन्द्रःस्तब्धभुजस्तत्र दृष्टःसर्वैश्च मानवैः

कोपेन श्वसमानोऽहिर्यथा मन्त्रनियन्त्रितः ।
तुष्टाव स मुनिं शक्रःस्तब्धबाहुस्तपोनिधिम् ॥ १७ ॥
अश्विभ्यां भागदानं च कुर्वन्तं निर्भयान्तरम् ।
कथयामास भोःस्वामिन्दीयतामश्विनोर्बलिः ॥ १८ ॥

मया न धार्यते तात ! क्षमस्वाद्य महत्कृतम् । इत्युक्तःस मुनिःकोपं जहौ तूर्णं कृपानिधिः
इन्द्रोमुक्तभुजोऽप्यासीत्तदानीं पुरुषर्षभ ! । एतद्वीक्ष्य जनाःसर्वे कौतुकाविष्टमानसाः
शशंसुर्ब्राह्मणबलं ते तु देवादि दुर्लभम् । ततो राजा बहुधनं ब्राह्मणेभ्योऽददन्महान्

यतो यागभूगस्नानं यागान्ते शत्रुघातनः । त्वया पूर्वं गतानस्य च्यवनस्य महाश्रमम्
स मया कथितःसर्वेस्तपोयोगसमन्वितः । नमस्कृत्य तपोमूर्तिमिमं प्राप्य जयाश्रितः
प्रेमण त्वं सपत्नीकं गमयत्वं मनोरमे ॥ २५ ॥

शेष उवाच ।

एवं तु कुर्वतोर्यातौ हयःप्राणाश्रमं प्रति । विदधत्वानुवेगेन पृथ्वीं स्वुरविलक्षिताम् ॥
दूर्वाङ्कुरान्सुरसाग्रेण चरंस्तत्र महाश्रमे । मुनयो यायसान्ताय दर्भाङ्कुरान् गता गर्हीम् ॥
शत्रुघ्नःशत्रुसेनायास्तापनःशूरसंमतः । तावत्प्राप मुनेर्धाम च्यवनस्यातिशोभितम् ॥
गत्वा तत्राश्रमे वीरो ददर्श च्यवनं मुनिम् ।
सुकन्यायाःसमीपस्थं तपोमूर्तिमिव स्थितम् ॥ २८ ॥
ववन्दे चरणौ तस्य स्वाभिधां समुदाहरन् । शत्रुघ्नोऽहं रघुपतेर्भ्राता वाहस्य पालकः
नमस्करोमि युष्माकं महापापोपशान्तये । इति वाक्यं समाकर्ण्य जगाद मुनिसत्तमः
शत्रुघ्न ! तव कल्याणं भूयान्नरवरोत्तम ! । यशः पालयमानस्य कीर्तिस्ते विपुला भवेत्
चित्रं पश्यत भो विप्रा ! रामोऽपि मखकारकः ।
यन्नामस्मरणादीनि कुर्वन्ति पापनाशनम् ॥ ३२ ॥
महापातकसंयुक्ताःपरदाररता नराः । यन्नामस्मरणोद्युक्ता मुक्ता यान्ति परांगतिम् ॥
पादपद्मसमुत्थेन रेणुनाप्राप्यमूर्तिभृत् । तत्क्षणाद्गौतमार्धाङ्गी जाता मोहनरूपधृग् ॥
मामकीयस्वरूपस्य ध्यानेन प्रेमनिर्भरा । सर्वपातकराशिं सा दग्ध्वा प्राप्ता सुरूपताम्
दैत्या यस्य मनोहारि रूपं प्रधनमण्डले । पश्यन्तःप्रापुरेतस्य रूपं विकृतिवर्जितम् ॥
योगिनो ध्याननिष्ठा ये यं ध्यात्वा योगमास्थिता ।
संसारभयनिर्मुक्ताः प्रयाताः परमं पदम् ॥ ३७ ॥
धन्योऽहमद्य रामस्य मुखं द्रक्ष्यामि शोभनम् । पयोजदलनेत्रान्तं सुनसं सुभ्रु सुन्नतम्
सा जिह्वा रघुनाथस्य नामकीर्तनमादरात् । करोति विपरीतायाः फणिनो रसनासमा
अद्य प्राप्तं तपःपुण्यमद्य पूर्णा मनोरथाः । यद्द्रक्ष्ये रामचन्द्रस्य मुखं ब्रह्मादि दुर्लभम्
तत्पादरेणुना स्वाङ्गं पवित्रं विदधाम्यहम् ।

विविधतरवार्ताभिः पावये रसनां स्वकाम् ॥ ४१ ॥
इत्यादि रामचरणस्मरणप्रवृद्धप्रेमव्रजप्रसृतगद्गदवागुदश्रुः ।
श्रीरामचन्द्र ! रघुपुङ्गव ! धर्ममूर्ते ! भक्तानुकम्पक ! समुद्धर संसृतेर्माम् ॥
अत्यन्नश्रुकलापूर्णो मुनीनां पुरतस्तदा ।
नाज्ञासीत्तत्र परकयं निजध्यानेन संस्थितः ॥ ४३ ॥
शत्रुघ्नस्तं मुनिं प्राह स्वामिन्नो भक्तसत्तमः । क्रियतां भवतापाद्रजसा सुपवित्रितः
मद्भाग्यं रघुपतेर्यद्युग्मन्मानसान्तरे । तिष्ठत्यसौ महाबाहुःसर्वलोकसुपूजितः ॥ ४५ ॥
इत्युक्तःसपरीवारःसर्वाग्निपरिसंवृतः । जगाम च्यवनस्तत्र प्रमोद्ह्रदसम्प्लुतः ॥ ४६ ॥
हनूमांस्तं पदायान्तं रामभक्तमवेक्ष्य ह । शत्रुघ्नं निजगादासौ वचो विनयसंयुतः ॥
स्वामिन्कथयसि त्वं चेन्महापुरुषसुन्दरम् ।
रामभक्तं मुनिवरं नयामि स्वपुरीमहम् ॥ ४८ ॥
इति श्रुत्वा महद्वाक्यं कपिवीरस्य शत्रुहा । आदिदेश हनूमन्तं गच्छ प्रापय तं मुनिम्
हनूमांस्तं मुनिं स्वीये पृष्ठ आरोप्य वेगवान् । सकुटुम्बं निनायाशु वायुःख इव सर्वगः
आगतं तं मुनिं दृष्ट्वा रामो मतिमतांवरः । अर्घ्यं पाद्यादिकं चक्रे प्रीतःप्रणयविह्वलः ॥
धन्योऽस्मि मुनिवर्यस्य दर्शनेन तवाधुना ।
पवित्रितो मखो मेऽद्य सर्वसम्भारसम्भृतः ॥ ५२ ॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य च्यवनो मुनिसत्तमः । उवाच प्रेमनिर्भिन्न पुलकाङ्गोऽतिनिर्वृतः
स्वामिन्ब्रह्मण्यदेवस्य तव वाड्वयपूजनम् । युक्तमेव महाराज ! धर्ममार्गं प्ररक्षितुः ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
च्यवनाश्रमे हयगमनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः

शत्रुघ्नस्याश्वेन सह वाजीपुरं प्रति गमनम्

शेष उवाच ।

शत्रुघ्नश्च्यवनस्याथ दृष्ट्वाऽचिन्त्यं तपोबलम् । प्रशशंस तपो ब्राह्मं सर्वलोकैकवन्दितम्
अहो पश्यत योगस्य सिद्धिं ब्राह्मणसत्तमे । यः क्षणादेव दुष्प्राप्यं तद्विमानमचीकरत् ॥
क्व भोगसिद्धिर्महती मुनीनाममलात्मनाम् । क्व तपो यत्क्षीणानां भोगेच्छामनुजात्मनाम्
इति स्वगतमाशंसञ्छत्रुघ्नश्च्यवनाश्रमे ।
क्षणं स्थित्वा जलं पीत्वा सुखसम्भोगमासवान् ॥ ४ ॥
हयस्तस्याःपयोष्ण्याख्यनद्याः पुण्यजलात्मनः ।
पयः पीत्वा ययौ मार्गे वायुवेगगतिर्महान् ॥ ५ ॥
योधास्तन्निर्गमं दृष्ट्वा पृष्ठतोऽनुययुस्तदा । हस्तिभिःपत्तिभिःकेचिद्रथैःकेचन वाजिभिः
शत्रुघ्नोऽमात्यवर्येण सुमत्याख्येन संयुतः । पृष्ठतोऽनुजगामाशु रथेन हयशोभिना ॥
गच्छन्वाजीपुरं प्राप्तो विमलाख्यस्य भूपतेः । तदाऽऽतदाख्यं च जनैर्हृष्टपुष्टैःसमाकुलम्
स निषधाद्युपभूस्य रघुनाथहयोत्तमम् । पुरोऽन्तिके हि सम्प्राप्तं सर्वयोधसमन्वितम्
तदा गजानां सततया चन्द्रवर्णसमानया ।
अश्वानामयुतैःसार्धं रथानां काञ्चनत्विषाम् ॥ १० ॥
सहस्रेण च संयुक्तः शत्रुघ्नं प्रति अभियान् ।
शत्रुघ्नं स नमस्कृत्य सर्वान्ग्रामान्महारथान् ॥ ११ ॥
वसुकोशं धनंसर्वं राज्यं तस्मै निवेद्य च । किंकरोमीति राजा तं जगाद पुरतःस्थितः
राजाऽपि तं स्वीयपदे प्रणम्रं दोर्भ्यां दृढं सम्परिरभ्यजे महान् ।
जगाम सार्धं तनये स्वराज्यं निक्षिप्य सर्वे धनुरन्वितैर्नृभिः ॥ १२ ॥
[illegible] सर्वै अभिनाहताम् । सर्वे प्रणम्यन्त पादं दन्तुर्येषु महत्यमम् ॥

राजानं पूजयित्वा तु शत्रुघ्नः परया मुदा ।
सेनया सहितोऽगच्छद्वाजिनः पृष्ठतस्तदा ॥ १५ ॥

एवं सगच्छंस्तन्मार्गे पर्वताग्र्यं ददर्श ह । स्फाटिकैः काञ्चनै रम्यै राजितं प्रस्थराजिभिः
जलनिर्झरसंह्लादं नानाधातुकभूतलम् । गैरिकादिकसद्रागतुलाक्षाप्लङ्गविराजितम् ॥१७॥

यत्र सिद्धाङ्गनाः सिद्धैः सङ्क्रीडन्तेऽकुतोभयाः ।
गन्धर्वाप्सरसो नागा यत्र क्रीडन्ति लीलया ॥ १८ ॥

गङ्गातरङ्गसंस्पर्शी शीतवायुनिषेवितम् । वीणारणद्धं सधुककणसुन्दरशोभितम् ॥१९॥
पर्वतं वीक्ष्य शत्रुघ्न उवाच सुमतिं त्विदम् । तद्दर्शनसमुद्भूतविस्मयाविष्टमानसः ॥
कोऽयं महागिरिवरो विस्मापयति मे मनः । महारजतसत्प्रस्थो मार्गे राजति मेऽद्भुतः
अत्र किं देवतावासो देवानां क्रीडनस्थलम् । यदेतन्मनसः क्षोभं करोति श्रीसमुच्चयैः ॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य जगाद सुमतिस्तदा । वक्ष्यमाणगुणागाररामचन्द्रपदाब्जधीः ॥
नीलोऽयं पर्वतो राजन्पुरतो भाति भूमिप ! । मनोहरैर्महाशृङ्गैः स्फाटिकाग्रैः समन्ततः ॥
एनं पश्यन्ति नो पापाः परदाररता नराः । विष्णोर्गुणगणान्येवे न मन्यन्ते नराधमाः
श्रुतिस्मृतिसमुत्थं ये धर्मं सद्भिः सुसाधितम् । न मन्यन्ते स्वबुद्धिस्थहेतुवादविचारणाः

नीलीविक्रयकर्तारो लाक्षाविक्रयकारकाः ।
यो ब्राह्मणो घृतादीनि विक्रीणाति सुरापकः ॥ २७ ॥
कन्यां रूपेण सम्पन्नां न दद्यात्कुलशालिने ।
विक्रीणाति द्रव्यलोभात्पिता पापेन मोहितः ॥ २८ ॥

पत्नीं दूषयते यस्तु कुलशीलवतीं नरः । स्वयमेवाश्नि मधुरं बन्धुभ्यो न ददाति यः ॥
भोजने ब्राह्मणार्थं च पाकभेदं करोति यः । कृसरं पायसं वापि निजार्थं पाचयेत्कुधीः

पतिपीनवमन्यन्ते सूर्योदात्सुद्धुषार्दिताम् ।
अन्तरिक्षभुजो ये च ये च विश्वासघातकाः ॥ ३१ ॥

न पश्यन्ति महाराज ! रघुनाथपराङ्मुखाः । असौ पुण्यो गिरिवरः पुरुषोत्तमशोभितः
पवित्रयति सर्वान्नो दर्शनेन मनोहरः । अत्र तिष्ठति देवानां मुकुटैरर्चिताङ्घ्रिकः ॥३२

पुण्यन्द्रिदंशांमार्ह पुण्यन्-पुरुषोत्तमः । भूमयोनैति नैर्मांनि प्रभाता । ॥ विद्वन्ति य
यस्मादत्र स्नात्वापि नैवेमूर्यं शुद्ध्यद्धमम् । मैत्रास्तादिभिरस्पूर्नैर्गांतैर्जितैः न्त्रिन्ति यं पु
सोऽत्र श्रीमान्नील्माने यसने पुरुषोत्तमः ।
भास्या सं ममन्यत्य नमुत्य पुरुषाद्धिना ॥ ३६ ॥
नैवेन्यं मक्षयित्या वे भूप ! भूयापुनर्मृतः । अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातन
सं शृणुष्व महाराज ! सर्वाश्चर्यसमन्वितम् । यत्प्रीयाप्य नृपश्रेष्ठं सानुकम्पित
चतुर्मुखादिभिः प्राप्तं देवदानवदुर्लभम् । माहिष्मत्याख्या महाराज पुरी लोकेषु विश्रुत
महाजनपरीवारसमृद्धबलवाहना । यस्यां वसन्ति विप्राश्च ब्राह्मणाः स्वकर्मनिरता भूरम
सर्वभूतहिते युक्ता राममक्तिषु लालसाः ।
क्षत्रियाः रणकर्तारः सङ्ग्रामेऽप्यपलायिनः ॥ ४१ ॥
परदारपरद्रव्यपरद्रोहपराङ्मुखाः । वैश्याः कुर्वन्ति कृष्यादि वाणिज्यमुपवृत्तयः ॥१
कुर्वन्ति रघुनाथस्य पदाम्भोजे रतिं सदा । शूद्रा ब्राह्मणसेवामर्गांस रात्रि दिनान्त
कुर्वन्ति कथनं राम रामेति रसनाग्रतः । प्राकृताःकेऽपि नो पापं कुर्वन्ति मनसाऽत्र
दानं दया दमःसत्यं तत्र तिष्ठन्ति नित्यशः । वदते न परायार्थं वाक्यं कोऽपि नरोऽनत
न पारक्ये धने लोभं कुर्वन्ति नहि पातकम् ।
एवं प्रजा महाराज रत्नग्रीवेण पाल्यते ॥ ४६ ॥
षष्ठांशं तत्र गृह्णाति नान्यं लोभविवर्जितः । एवं पालयमानस्य प्रजायमण भूपतेः ।
गतानि बहुवर्षाणि सर्वभोगविलासिनः । विशालाक्षी महाराज एकदा शुचिवानिश्
पतिव्रतां धर्मपत्नीं पतिव्रतपरायणाम् । पुत्राजाता विशालाक्षि प्रजारक्षा धुरन्धरा
परीवारो महान्मह्यं वर्तते विगतज्वरः । हस्तिनो मम शैलाभा वाजिनःपवनोपमाः ।
रथाश्च सुहयैर्युक्ता वर्तन्ते मम नित्यशः ।
महाविष्णुप्रसादेन किञ्चिन्न्यूनं ममास्ति न ॥ ५१ ॥
एवं मनोरथस्त्वेकस्तिष्ठते मानसे मम । परं तीर्थं मया नाथ कृतं परमशोभने ॥ ५२ ॥
गर्भवासविरामाय क्षमं गोविन्दशोभितम् ।

वृद्धो जातोऽस्म्यहं तावद्वलीपलितदेहवान् ॥ ५३ ॥
करिष्यामि मनोहारि तीर्थसेवनमादृतः । यो नरो जन्मपर्यन्तं स्वोदरस्य प्रपूरकः ॥
न करोति हरेः पूजां स नरो गोवृषः स्मृतः। तस्माद्गच्छामि भो भद्रे! तीर्थयात्रां प्रतिप्रिये
स कुटुम्बः सुते न्यस्य धुरं राज्यस्य निर्भरम् ।
इति व्यवस्य सन्ध्यायां हरिं ध्यायन्निशान्तरे ॥ ५६ ॥
अद्राक्षीत्स्वप्नमध्येकं ब्राह्मणं तापसं वरम् ।
प्रातरुत्थाय राजाऽसौ कृत्वा सन्ध्यादिकाः क्रियाः ॥ ५७ ॥
सभां मन्त्रिजनैः सार्द्धं सुखमासेविवान्महान् ।
तावद्विप्रं ददर्शाथ तापसं कृशदेहिनम् ॥ ५८ ॥
जटावल्कलकौपीनधारिणं दण्डपाणिनम् । अनेकतीर्थसेवाभिः कृतपुण्यकलेवरम् ॥
राजा तं वीक्ष्य शिरसा प्रणनाम महाभुजः । अर्घ्यपाद्यादिकं चक्रे महात्मा महीपतिः
सुखोपविष्टं विश्रान्तं पप्रच्छ विदितं द्विजम् ।
स्वामिंस्त्वद्दर्शनान्मेऽद्य गतं देहस्य पातकम् ॥ ६१ ॥
महान्तः कृपणान्पातुं यान्ति तद्गेहमादरात् । तस्मात्कथय भो विप्र! वृद्धस्य मम सत्वरम्
को देवो गर्भनाशाय किं तीर्थं च क्षमं भवेत् । यूयं सर्वगताः श्रेष्ठाः समाधिध्यानतत्पराः
सर्वतीर्थावगाहेन कृतपुण्यात्मनोऽमलाः ।
यथावच्छृण्वते मह्यं श्रद्दधानाय विस्तरात् ॥ ६४ ॥
कथयस्व प्रसादेन सर्वतीर्थविचक्षण ! ॥ ६५ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

शृणु राजेन्द्र ! वक्ष्यामि यत्पृष्टं तीर्थसेवनम् ।
कस्य देवस्य कृपया गर्भनिर्वारणं भवेत् ॥ ६६ ॥
सेव्य श्रीरामचन्द्रोऽसौ संसारज्वरनाशकः । पूज्यः स एव भगवान्पुरुषोत्तमसंज्ञकः ॥
नानापुर्यो मया दृष्टाः सर्वपापक्षयङ्कराः । अयोध्या सरयूस्तापी तथा द्वारं हरेः परम् ॥
अवन्ती विमला काञ्ची रेवा सागरगामिनी ।

गोकर्णं हाटकाख्यं च हत्याकोटिविनाशनम् ॥ ६९ ॥
मल्लिकाख्यो महाशैलो मोक्षदः पश्यतां नृणाम् ।
यत्राङ्गेषु नृणां तोयं श्यामं वा निर्मलं भवेत् ॥ ७० ॥
पातकस्यापहारार्दं मया दृष्टं तु तीर्थकम् । मया द्वारवती दृष्टा सुरासुरनिषेविता ॥
गोमती यत्र वहति साक्षाद् ब्रह्मजला शुभा ।
यत्र स्नातो लयःप्रोक्ता मृतिर्मोक्ष इति श्रुतिः ॥ ७२ ॥
यस्यांस्तु वसतां नृणां न कलिःप्रभवेत्कचित् ।
चक्राङ्का यत्र पाषाणा मानवा अपि चक्रिणः ॥ ७३ ॥
पशवःकीटपक्षाद्याःसर्वे चक्रशरीरिणः । त्रिविक्रमो वसेद्यस्यां सर्वलोकैकपालकः ॥
सा पुरी तु महापुण्यैर्मया दृग्गोचरीकृता । कुरुक्षेत्रं मया दृष्टं सर्वहत्यापनोदनम् ॥
स्यमन्तपञ्चकं यत्र महापातकनाशनम् । वाराणसी मया दृष्टा विश्वनाथकृतालया ।
यत्रोपदिशते मन्त्रं तारकब्रह्मसंज्ञितम् ॥ ७६ ॥
यस्यां मृताः कीटपतङ्गभृङ्गाः पश्वादयो वा सुरयोनयो वा ।
त्यक्त्वंसम्भोगसुखं विहाय गच्छन्ति कैलासमतीतदुःखाः ॥ ७७ ॥
मणिकर्णियत्र तीर्थं यस्यामुत्तरवाहिनी । करोति संस्नुतेर्बन्धच्छेदं पापकृतामपि ॥
कपर्दिनःकुण्डलिनःसर्पभूषाधरा वराः । गजचर्मपरिधाना वसन्ति गतदुःखकाः ॥
कालभैरवनामाऽत्र करोति यमशासनम् । न करोति नृणां वार्तां यमो दण्डधरःप्रभुः ॥
एतादृशी मया दृष्टा काशी विश्वेश्वराङ्किता ।
अनेकान्यपि तीर्थानि मया दृष्टानि भूमिप ! ॥ ८१ ॥
परमेकं महच्चित्रं यद्दृष्टं भीलपर्वते । पुरुषोत्तमसान्निध्ये तन्न कार्यक्षितीश्वरम् ।
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पद्मभे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
ब्राह्मणसमागमो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः

नीलपर्वतवासाच्चतुर्भुजस्वरूपप्राप्तिवर्णनम् ।

ब्राह्मण उवाच ।

ं शृणु यद्वृत्तं नीले पर्वतसत्तमे । यत्कृद्ध्यानाःपुरुषा यान्ति ब्रह्म सनातनम्
ंटता तत्र गतं नीलाभिधे गिरौ । गङ्गासागरतोयेन क्षालितप्राङ्गणे मुहुः ॥
ञ मया दृष्टाःपर्वताग्रे धनुर्भृतः । चतुर्भुजा मूलफलैर्भक्ष्यैर्निर्वाहितक्षमाः ॥
मनसि क्षिप्रं संशयः सुमहानभूत् । चतुर्भुजाःकिमेते वै धनुर्बाणधरा नराः ॥
तसिनां रूपं दृश्यते विजितात्मनाम् । कथमेतैरुपालब्धं ब्रह्माद्यैरपि दुर्लभम्
शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गपद्मोल्लसितपाणयः ।
वनमालापरीताङ्गा विष्णुभक्ता इवान्तिके ॥ ६ ॥
ाद्विचिन्तेन मया पृष्टं तदा नृप ! । यूयं के वत युष्माभिर्लब्धं चातुर्भुजं कथम्
तदा तैर्महुहास्यं तु कृत्वा मां प्रतिभाषितम् ।
ब्राह्मणोऽयं न जानाति पिण्डमाहात्म्यमद्भुतम् ॥ ८ ॥
ाऽथदं चाहं कःपिण्डःकस्य दीयते । तन्मम ब्रूत धर्मिष्ठाश्चतुर्भुजशरीरिणः
चयमाकर्ण्य कथितं तैर्महात्मभिः । सर्वं तत्र तु यद्वृत्तं चतुर्भुजभयादिकम्

किराता ऊचुः ।

ण ! वृत्तान्तमस्माकं पृथुकःशिशुः । नित्यं जम्बूफलादीनि भक्षयन्क्रीडयाचरन्
माणस्तु गिरिशृङ्गं मनोरमम् । समारोह शिशुभिःसमन्तात्परिवारितः ॥
ददर्शाथ देवायतनमद्भुतम् । मारकतादिमणिभिःखचितं स्वर्णभित्तिकम् ॥
स्वकान्त्या तिमिरश्रेणीं दारयद्विधद्भृशम् ।
दृष्ट्वा विस्मयमापेदे किमिदं कस्य वै गृहम् ॥ १४ ॥
ोक्ष्यामीति किमिदं महतां पदम् । इति सञ्चिन्त्य गेहान्तर्जगाम बहुमान्यतः

६—

दर्दर्श तत्र देवेशं सुरासुरनमस्कृतम् । किरीटहारकेयूरग्रैवेयाद्यैर्विराजितम् ॥ १६ ॥
मनोहरावतंसौ च धारयन्तं सुनिर्मलौ । पादपद्मे तुलसिकागन्धमत्तषडङ्घ्रिके ॥
शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गपद्माद्यैर्मूर्तिसंयुतैः । उपासिताङ्घ्रिं श्रीमूर्तिं नारदाद्यैःसुसेवितम् ॥

केचिद्गायन्ति नृत्यन्ति हसन्ति परमाद्भुतम् ।
प्रीणयन्ति महाराजं सर्वलोकैकवन्दितम् ॥ १९ ॥
हरिं वीक्ष्य मदीयोऽर्भस्तत्र सङ्गमवान्मुने ! ।
देवास्तत्र विधायोच्चैः पूजां धूपादिसंयुताम् ॥ २० ॥
नैवेद्यं श्रीप्रियस्यार्थे कृत्वा नीराजनं ततः ।
जग्मुः स्वं स्वं गृहं राजन्कृष्णं पश्यन्त आदरात् ॥ २१ ॥

महाभाग्यवशात्तेन प्राप्तं नैवेद्यसिक्थकम् । पतितं ब्रह्मदेवाद्यैर्दुर्लभं सुरमानुषैः ।
तद्भक्षणं च कृत्वाऽसौ श्रीमूर्तिमवलोक्य च । चतुर्भुजत्वमाप्तं वै पृथुकेन सुशोभिन

तदाऽस्माभिर्गृहं प्राप्तो बालको वीक्षितो मुहुः ।
चतुर्भुजत्वं सम्प्राप्तः शङ्खचक्रादिधारकः ॥ २४ ॥

अस्माभिःपृष्टमेतस्य किमेतज्जातमद्भुतम् । तदा प्रोवाच नःसर्वान्बालकःपरमाद्भुतम्
शिलतामे गतःपूर्वं तत्र दृष्टःसुरेश्वरः । तत्र नैवेद्यसिक्थं तु मया प्राप्तं मनोहरम्
मस्य भक्षणमात्रेण कारणेन तु साम्प्रतम् । चतुर्भुजत्वं सम्प्राप्तो विस्मयेन समन्वित

तच्छ्रुत्वा ॥ वचस्तस्य सद्यः सम्प्राप्तविस्मयैः ।
अस्माभिरप्यसौ दृष्टो देवः परमदुर्लभः ॥ २८ ॥

अन्नादिकं तत्र भुक्तं सर्वस्वादु समन्वितम् । वयं चतुर्भुजा जाता देवस्य कृपया पु
गत्वा त्वमपि देवस्य दर्शनं कुरु सत्तम !॥ भुक्त्वा तत्रान्नसिक्थं तु तव पित्र! चतुर्भु

त्वया पृष्टं यदाश्चर्यं तदुक्तं वाडवर्षभ ! ॥ ३० ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे
ब्रह्मणोपदेशो नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

ऊनविंशोऽध्यायः

नीलगिरियात्राविधिवर्णनम् ।

ब्राह्मण उवाच ।

इति श्रुत्वा तु तद्वाक्यं भिल्लानां महदद्भुतम् ।
अत्याश्चर्यमिदं मत्वा प्रहृष्टोऽभवमित्युत ॥ १ ॥
गङ्गासागरसंयोगे स्नात्वा पुण्यकलेवरः । शङ्खमारुरुहे तत्र मणिमाणिक्यचित्रितम् ॥
तत्रापश्यं महाराज देवं देवादिवन्दितम् । नमस्कृत्य कृतार्थोऽहं जातोऽन्नप्राशनेन च
चतुर्भुजत्वं सम्प्राप्तः शङ्खचक्रादिचिह्नितम् । पुरुषोत्तमदर्शनेन न पुनर्गर्भमाविशम् ॥
राजेन्द्रत्वमपि तत्राशु गच्छ नीलाभिधं गिरिम् ।
कृतार्थं कुरु चात्मानं गर्भदुःखविवर्जितम् ॥ ५ ॥
इत्याकर्ण्य वचस्तस्य याज्ञवल्क्यस्य धीमतः ।
पप्रच्छ हृष्टगात्रस्तु तीर्थयात्राविधिं मुनिम् ॥ ६ ॥

राजोवाच ।

साधु विप्रार्य ! हे साधो ! त्वया प्रोक्तं ममानघ ! ।
पुरुषोत्तममाहात्म्यं शृण्वतो पापनाशनम् ॥ ७ ॥
ब्रूहि तत्तीर्थयात्रायां विधिं श्रुतिसमन्वितम् ।
विधिना येन सम्पूर्णफलप्राप्तिर्नृणां भवेत् ॥ ८ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि तीर्थयात्राविधिं शुभम् । येन सम्प्राप्यते देवः सुरासुरनमस्कृतः ॥
वलीपलितदेहो वा यौवनेनान्वितोऽपि वा ।
ज्ञात्वा मृत्युमनिस्तीर्यं हरिं शरणमाव्रजेत् ॥ १० ॥
तत्कीर्तने तच्छ्रवणे वन्दने तस्य पूजने । मतिरेव प्रकर्तव्या नान्यत्र वनितादिषु ॥११॥

सर्वे मध्यमान्येव स्नानमपि सुपुःनरम् । अमृगमुत्तमर्नानं मनिणतमनुत्तम्
कोषाणकासात्मपादुर्नेमाहोमाइमाम्ना मुनः । यथा कर्माञ्चिद्धिमन्न सपुर्णं समनुते
॥ हरिद्वारे साधुसङ्गमात्पापवर्जितान् । येषां कृतानुपुरूपा समस्तमुपवर्जिताः ॥
ते साधवः शान्तरागाः कामलोभविवर्जिताः ।
पुण्यन्ति यन्महाराज तत्संसारनिवर्तकम् ॥ १९ ॥
तीर्थेषु लभ्यते साधू रामचन्द्रपरायणः । यद्दर्शनं नृणां पापराशिदाहाशुशुक्षणिः ॥
तस्मात्तीर्थेषु गन्तव्यं नरैः संसारभीरुभिः । पुण्योदकेषु सततं साधुश्रेणिविराजिषु ॥
तानि तीर्थानि विधिना द्रष्टानि प्रहसन्त्यपाम् ।
तं विधिं नृपशार्दूल ! शृणुष्व धृतिमानसम् ॥१८॥
पितरं जननीपूर्वं पत्न्यादि कुटुम्बके । असत्यभूतं ततज्ञात्वा हरिं तु मनसा स्मरेत्
क्रोशमात्रं ततो गत्वा रामरामेति च ब्रुवन् ।
तत्र तीर्थादिषु स्नात्वा क्षौरं कुर्याद्विधानवित् ॥ २० ॥
मनुष्याणां च पापानि तीर्थानि प्रति गच्छताम् ।
केशानाश्रित्य तिष्ठन्ति तस्मात्तद्वपनमाचरेत् ॥ २१ ॥
ततो दण्डं ॥ निर्ग्रन्थि कमण्डलुमथाजिनम् । बिभृयाल्लोभनिर्मुक्तस्तीर्थवेषधरो नरः ॥
विधिनागच्छतां नृणां फलावाप्तिर्विशेषतः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तीर्थयात्राविधिं चरेत्
यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंहितम् । विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते
हरेकृष्ण हरेकृष्ण भक्तवत्सल गोपते । शरण्य भगवन्विष्णो मां पाहि बहुसंसृतेः ॥
इति ब्रुवन्रसनया मनसा च हरिं स्मरन् । पादचारी गतिं कुर्यात्तीर्थंप्रति महोदयः ॥
यानेन गच्छन्पुरुषःसमभागफलं लभेत् । उपानद्भ्यां चतुर्थांशं गोयाने गोवधादिकम्
व्यवहर्ता तृतीयांशं सेवयाऽष्टमभागभाक् । अनिच्छया व्रजंस्तत्र तीर्थमर्धफलं लभेत्
यथायथं प्रकर्तव्या तीर्थानामभियात्रिका । पापक्षयो भवत्येव विधिदृष्टया विशेषतः ॥
तत्र साधून्नमस्कुर्यात्पादवन्दनसेवनैः । तद्दुद्धाया हरिभक्तिर्हि प्राप्यते पुरुषोत्तमे ॥३०॥
इति तीर्थविधिः प्रोक्तः समासेन न विस्तरात् ।

एवं विधिं समाश्रित्य गच्छत्वं पुरुषोत्तमम् ॥ ३१ ॥
तुभ्यं तुष्टो महाराज ! दास्यते भक्तिमच्युतः । यथा संसारनिर्वाहःक्षणादेव भविष्यति
तीर्थयात्राविधिं श्रुत्वा सर्वपातकनाशनम् । मुच्यते सर्वपापेभ्यः उग्रेभ्यःपुरुषर्षभ ॥

सुमतिरुवाच ।

इतिवाक्यं समाकर्ण्य ववन्दे चरणौ महान् । तत्तीर्थदर्शनोत्सुक्यविह्वलीकृतमानसः ॥
आदिदेश निजामात्यं मन्त्रवित्तममुत्तमम् । तीर्थयात्रेच्छया सर्वान्सह नेतुं मनोऽदधत्
मन्त्रिन्पौरजनान्सर्वानादिशत्वं ममाज्ञया । पुरुषोत्तम पादाब्जदर्शनप्रीतिहेतवे ॥३६॥
ये मदीये पुरे लोका ये च मद्वाक्यकारकाः ।
सर्वे निर्यान्तु मत्पुर्या मया सह नरोत्तमाः ॥ ३७ ॥
ये तुमद्वाक्यमुल्लङ्घ्य स्थास्यन्ति पुरुषा गृहे । ते दण्डयायमदण्डेन पापिनोऽधर्महेतवः
किं तेन सुतवृन्देन बान्धवैःकिं सुदुर्नयैः । येनैं दृष्टःस्वचभुम्यां पुण्यदःपुरुषोत्तमः ।
सूकरीयूथवत्तेषां प्रसूतिर्विद् प्रमक्षिका । येषां पुत्राश्च पौत्रा वा हरिं न शरणं गताः
यो देवो नाममात्रेण सर्वान्पावयितुं क्षमः । तं नमस्कुरुत क्षिप्रं मदीयाःप्रकृतिप्रजाः ॥
इति वाक्यं मनोहारि भगवद्गुणगुम्फितम् ।
श्रुत्वार्य महामात्य उत्तमः सत्यनामधृत् ॥ ४२ ॥
हस्तिनं वरमारोप्य पटहेन व्यघोषयत् । यथादिष्टं नृपेणेह तीर्थयात्रां समिच्छता ॥
गच्छन्तु त्वरिता लोका राज्ञासह महागिरिम् । दृश्यतां पापसंहारी पुरुषोत्तमनामधृत्
क्रियतां सर्वसंसारसागरो गोष्पदं पुनः । भूष्यतां शङ्खचक्रादि चिह्नैःस्वस्वतनुर्नरैः ॥
इत्यादि घोषयामास राज्ञाऽऽदिष्टं यदद्भुतम् ।
सचिवो रघुनाथाङ्घ्रिध्याननिर्वापितश्रमः ॥ ४६ ॥
तच्छ्रुत्वा ताः प्रजाः सर्वा आनन्दरससम्प्लुताः ।
मनो दधुः स्वनिस्तारे पुरुषोत्तमदर्शनात् ॥ ४७ ॥
निर्ययुर्ब्राह्मणास्तत्र शिष्यैःसह सुमेधिनः । आशिषं वरदानाढ्यां ददतो भूमिपं प्रति ॥
क्षत्रिया धन्विनो वीरा वैश्या वस्तुक्रयाश्रिताः ।

शूद्राः संसारनिस्तारहरिसन्मार्गविशारदाः ॥ ५१ ॥
रजकाश्चर्मकाः शौद्राः किराता भिल्लिकारकाः ।
सूर्णाकृत्या च आयसास्ताम्रसूत्रकारकाः ॥ ५२ ॥
तालपात्रधरा ये च ये च रत्नोपजीविनः । तैलविक्रयिणश्चैव धान्यविक्रयिणस्तथा ।
सूताश्च वदतः पौराणीं वार्तां हर्षसमन्विताः । मागधा बन्दिनस्तत्र निर्गता भूमिपाज्ञया
मिथ्यापूर्वा च जीवन्तस्तथा गायककोविदाः ।
पाकस्वादुरसाभिज्ञा दान्यवाद्यवानुरक्तकाः ॥ ५४ ॥
ऐन्द्रजालिकविद्याधारास्तथा वार्तानुकोविदाः । प्रशंसन्तो महाराजं निर्ययुः पुरमध्यतः
राजाऽपि तत्र निर्वर्त्य प्रातः सन्ध्याह्निकाः क्रियाः ।
ब्राह्मणं तापसश्रेष्ठमानिनाय सुनिर्मलम् ॥ ५५ ॥
तदाज्ञया महाराजो निर्जगाम पुराद्बहिः । लोकैरनुगतो राजा धर्मी चन्द्र इवोडुभिः
क्रोशमात्रं स गत्वाऽथ क्षौरं कृत्वा विधानतः ।
दण्डं कमण्डलुं बिभ्रन्मृगचर्म तथा शुभम् ॥ ५६ ॥
शुभवेषेण संयुक्तो हरिध्यानपरायणः । कामक्रोधादि रहितं मनो बिभ्रन्महायशाः ।
तदा दुन्दुभयो भेर्य आनकाः पणवास्तथा । शङ्खवीणादिकाश्चैवाध्मातास्तद्वादकैर्मुदा ।
जय देवेश ! दुःखघ्न ! पुरुषोत्तमसंज्ञित ! । दर्शय स्वतनुं मह्यं वदन्तो निर्ययुर्जनाः ।
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे रत्नग्रीव
तीर्थप्रयाणं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशोऽध्यायः

गण्डकीशालग्राममाहात्म्यवर्णनम्

सुमतिरुवाच ।

[illegible] लोकसमन्विते । महाभागैर्वैष्णवैश्च गायकैः कृष्णकीर्तनम्

शुश्राव स महाराजो मार्गे गोविन्दकीर्तनम् ।
जय माधव भक्तानां शरण्य पुरुषोत्तम ! ॥ २ ॥
मार्गे तीर्थान्यनेकानि कुर्वन्पश्यन्महोदयम् । तापसब्राह्मणात्तेषां महिमानमथाशृणोत्
विचित्रविष्णुवार्ताभिर्विनोदितमना नृपः ।
मार्गे मार्गे महाविष्णुं गापयामास गायकान् ॥ ४ ॥
दीनान्धकृपणानां च पङ्गूनां वासनोचितम् ।
दानं ददौ महाराजो बुद्धिमान्विजितेन्द्रियः ॥ ५ ॥
अनेकतीर्थविरजमात्मानं भव्यतां गतम् । कुर्वन्ययौ स्वीयलोकैर्हरिध्यानपरायणः ॥
नृपो गच्छन्ददर्शाग्रे नदीं पापप्रणाशिनीम् । चक्राङ्कितग्रावयुतां मुनिमानसनिर्मलाम्
अनेकमुनिवृन्दानां पङ्क्तिभिर्विराजिताम् । सारसादि पतत्त्रीणां कूजितैरुपशोभिताम् ॥
दृष्ट्वा पप्रच्छ विप्राग्र्यं तापसं धर्मकोविदम् ।
अनेकतीर्थमाहात्म्यविशेषज्ञानजृम्भितम् ॥ ८ ॥
स्वामिन्केयं नदी पुण्या मुनिवृन्दनिषेविता । करोति मम चित्तस्य प्रमोदभरनिर्भरम्
इति श्रुत्वा वचस्तस्य राजराजस्य धीमतः । वक्तुं प्रचक्रमे विद्वांस्तीर्थमाहात्म्यमुत्तमम्

ब्राह्मण उवाच ।

गण्डकीयं नदी राजन्सुरासुरनिषेविता । पुण्योदकपरीवाहहतपातकसञ्चया ॥ १२ ॥
दर्शनान्मानसं पापं स्पर्शनात्कर्मजं दहेत् । वाचिकं स्वीयतोयस्य पानतः पापसञ्चयम्
पुरा दृष्ट्वा प्रजानाथः प्रजाः सर्वा विपापिनीः ।
स्वगण्डविप्रुषोऽनेकपापघ्नीं सृष्टवानिमाम् ॥ १४ ॥
एनां नदीं ये पुण्योदां स्पृशन्ति सुतरङ्गिणीम् । ते गर्भभाजो नैव स्युरपि पापकृतो नरा
अस्यां भवा ये पाषाणाश्चक्रचिह्नैरलङ्कृताः । ते साक्षाद्भगवन्तो हि स्वस्वरूपपरात्परा
शिलां सम्पूजयेद्यस्तु नित्यं चक्रयुतां नरः । न जातु स जनन्या वै जठरं समुपाविशेत्
पूजयेद्यो नरो धीमाञ्छालग्रामशिलां वराम् ।
तेनाचारवता भाव्यं दम्भलोभवियोगिना ॥ १८ ॥

परदारपरद्रव्यविमुखेन नरेण हि । पूजनीयःप्रयत्नेन शालग्रामः सचक्रकः ॥ १९ ॥
द्वारवत्यां भवंचक्रं शिला वै गण्डकीभवा । पुंसां क्षणाद्धरत्येव पापं जन्मशतार्जितम्

अपि पापसहस्राणां कर्ता तावन्नरो भवेत् ।
शालग्रामशिलातोयं पीत्वा पूतो भवेत्क्षणात् ॥ २१ ॥
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वेदपथि स्थितः ।
शालग्रामं पूजयित्वा गृहस्थो मोक्षमाप्नुयात् ॥ २२ ॥

न जातुचित्स्त्रियाकार्यंशालग्रामस्य पूजनम् । भर्तृहीनाऽथ सुभगा स्वर्गलोकहितैषिणी

मोहात्स्पृष्ट्वाऽपि महिला जन्मशीलगुणान्विता ।
हित्वा पुण्यसमूहं सा सत्वरं नरकं व्रजेत् ॥ २४ ॥

स्त्रीपाणिमुक्तपुष्पाणि शालग्रामशिलोपरि । पवेरधिकपातानि वदन्ति ब्राह्मणोत्तमाः
चन्दनं विषसंकाशं कुसुमं वज्रसन्निभम् । नैवेद्यं कालकूटाभं भवेद्भगवतः हृतम् ॥२६

तस्मात्सर्वात्मना त्याज्यः स्त्रिया स्पर्शः शिलोपरि ।
कुर्वती याति नरकं यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ २७ ॥
अपि पापसमाचारो ब्रह्महत्यायुतोऽपि
शालग्रामशिलातोयं पीत्वा याति परां गतिम् ॥ २८ ॥
तुलसी चन्दनं वारि शङ्खो घण्टाऽथ चक्रकम् ।
शिला ताम्रस्य पात्रं तु विष्णोर्नाम पदामृतम् ॥ २९ ॥

पदामृतं ॥ नवभिःपापराशिप्रदाहकम् । वदन्ति मुनयःशान्ताःसर्वशास्त्रार्थकोविदाः
सर्वतीर्थपरिस्नानात्सर्वयज्ञसमर्चनात् । पुण्यं भवति यद्राजन्बिन्दौ बिन्दौ तदद्भुतम्
शालग्रामशिला यत्र पूज्यते पुरुषोत्तमैः । तत्र योजनमात्रं तु तीर्थकोटिसमन्वितम् ॥

शालग्रामाः समाः पूज्याः समेषु द्वितयं न हि ।
विषमा एव सम्पूज्याः विषमेषु त्रयं न हि ॥ ३२ ॥

द्वारावतीभवं चक्रं तथा वै गण्डकीभवम् । उभयोःसङ्गमो यत्र तत्र गङ्गा समुद्रगा

रूक्षाः कुर्वन्ति पुरुषानायुःश्रीबलवर्जितान् ।

तस्मात्स्निग्धा मनोहारि रूपिण्यो ददति श्रियम् ॥ ३५ ॥
आयुष्कामो नरो यस्तु धनकामो हि यः पुमान् ।
पूजयन्सर्वमाप्नोति पारलौकिकमैहिकम् ॥ ३६ ॥
ाणान्तकाले पुंसस्तु भवेद्वाग्यवतो नृप ! । यान्विनामहरेःपुण्यं शिला हृदि तदन्तिके ॥
गच्छतस्तु प्राणमार्गेपु यस्य विभ्रमतोऽपि चेत् ।
शालग्रामशिलास्फूर्तिस्तस्य मुक्तिर्न संशयः ॥ ३८ ॥
भगवता प्रोक्तमम्बरीपाय धीमते । ब्राह्मणान्यासिनःस्निग्धाःशालग्रामशिलास्तथा
पवित्रयं महामेतद्धि क्षितिमण्डले । पापिनां पापनिर्हारं कर्तुं धृतमुदश्रता ॥४०
निन्दन्ति पापिनो ये वा शालग्रामार्चितं शठत् ।
कुम्भीपाके प्रपच्यन्ते यावदाभूतसम्प्लवम् ॥ ४१ ॥
समुद्यतं कर्तुं यो वारयति मूढधीः । तस्य माता पिता बन्धुवर्गा नरकभागिनः
। कथयति प्रेष्ठ शालग्रामार्चनं कुरु । सकृतार्थो नयत्याशु वैकुण्ठं स्वस्य पूर्वजान्
दाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । मुनयो वीतरागाश्च कामक्रोधविवर्जिताः ॥
ीकटसंज्ञे वै देशे धर्मविवर्जिते । आसीत्पुल्कसजातीयो नरः शबरसंज्ञितः ॥
जन्तुवधोद्युक्तःशरासनधरो मुहुः । तीर्थप्रति पियासूनां बलाद्धरति जीवितम्
ाणि हत्याकृत्यरक्तो निरतःसदा । सदा रागादिसंयुक्तःकामक्रोधादि संयुतः ॥
वनिशं भीमे वने प्राणिवधङ्करः । विपसंसक्तवाणाग्रकदण्डचापगुणोत्सुधुरः ॥
' पर्यटन्व्याधःप्राणिमात्रभयङ्करः । काल प्राप्तं न जानाति समीपेऽप्युग्रमानसः
स्तु सम्प्राप्ताःपाशमुद्गरपाणयः । ताम्रकेशा दीर्घनखा लम्बदंष्ट्रा भयानकाः ॥
श्यामा लौहस्य निगडान्विभ्रतो मोहकारकाः ।
यमगतु पापिनं ह्येनं प्राणिमात्रभयङ्करम् ॥ ५१ ॥
मनसा मार्यं प्राणिमात्रोपकारकः । परदारपरद्रव्यपरद्रोहपरायणः ॥ ५२ ॥
जेह्वां महतीमहं निष्कासयाम्यतः । एको वदति चैतस्य चक्षुरुत्पाटयाम्यहम्
ति चैतस्य करौ कृन्तामि पापिनः । अन्यो वदत्यहं कर्णौ कर्तयामि दुरात्मनः

एवं वदन्तः सुभृशं दन्तैर्दन्तान्निरङ्कुशाः । आगत्य तं दुरात्मानं ताडयामासुरुद्धताः
पशोर्बुद्धिस्तदा सर्वतो भ्रष्टाऽन्धतमसे । स दृष्ट्वाऽथ महता भयातुरः पर्यजायत ॥ ५६ ॥

तदा तं लोहपाशेन बद्ध्वा ते यमकिङ्कराः ।
कशाभिस्ताडयामासुर्मुद्गरैः प्राहरन्क्रुधा ॥ ५७ ॥
अहो दुष्ट ! दुरात्मंस्त्वं कदाचित्संस्मरः शुभम् ।
मनसाऽपि यतस्त्वां वै नेष्यामो रौरवेषु च ॥५८॥

त्वन्मांसं वायसा गृध्रा भक्षयिष्यन्ति वै क्षुधा । आजन्मतस्तु भवता न कृतं हरिसेवनम्

त्वया कलत्रपुत्राद्या मोहं कृत्वा सुपोषिताः ।
न कदाचित्स्मृतो देवः पापहारी जनार्दनः ॥ ६० ॥

तस्मात्त्वां लोहशङ्कौ वा कुम्भीपाके च रौरवे । धर्मराजाज्ञया सर्वे नेष्यामो बहुताडनैः
एवमुक्त्वा यदा नेतुं समैच्छन्यमकिङ्कराः । तावत्प्राप्तो महाविष्णुचरणाब्जपरायणः
यमदूतास्तदा दृष्टा वैष्णवेन महात्मना । पाशमुद्गरदण्डादिदुष्टायुधधरा गणाः ॥६३

पुल्कसं लोहनिगडैर्बद्ध्वा यातुं समुद्यताः ।
बध्न बध्न हत छिन्धि भिन्धि भिन्धीति वादिनः ॥ ६४ ॥

तदा कृपालुस्तं प्रेक्ष्य पद्मनाभपरायणः । अत्यन्तकृपयायुक्तं चेतस्तत्र तदाऽकरोत् ॥
असौ महादुष्टपीडां मा यातु मम सन्निधौ । मोचयाम्यहमद्यैव यमदूतेभ्य एव च ॥

इति कृत्वा मतिं तस्मिन्कृपायुक्तो मुनीश्वरः ।
शालग्रामशिलां हस्ते गृहीत्वाऽस्य गतोऽन्तिके ॥ ६७ ॥

तस्य पादोदकं पुण्यं तुलसीदलमिश्रितम् । मुखे विनिक्षिपन्कर्णे रामनाम जजाप ह ॥

तुलसीं मस्तके तस्य धारयामास वैष्णवः ।
शिलां हृदि महाविष्णोर्धृत्वा प्राह स वैष्णवः ॥ ६९ ॥

गच्छन्तु यमदूता वै यातनासुपरायणः । शालग्रामशिलास्पर्शो दहतात्पातकं महत् ।

इत्युक्तवति तस्मिन्वै गणा विष्णोर्महाद्भुताः ।
आययुस्तस्य सविधे शिलास्पर्शाद्गतांहसः ॥ ७१ ॥

पीतवस्त्राःशङ्खचक्रगदापद्मविराजिताः । आगत्य मोचयामासुर्लौहपाशाद्दुरासदात् ॥
मोचयित्वा महापापकारकं पुल्कसं नरम् । ऊचुः किमयं बद्धोऽयं वैष्णवः पूज्य देहभृत
कस्याज्ञाकारका यूयं यद्धर्मप्रकारकाः । मुञ्चन्तु वैष्णवं त्वेनं किमर्थं विधृतोह्ययम्
इति वाक्यं समाकर्ण्य जगदुर्यमकिङ्कराः । धर्मराजाज्ञया प्राप्ता नेतुं पापिनमुद्यताः ॥

नासौ कदाचिन्मनसा प्राणिमात्रोपकारकः ।
प्राणिहत्यामहापापकारी दुष्टशरीरभृत् ॥ ७६ ॥
नृन्यहूंस्तीर्थयात्रायां गच्छतोऽसौ व्यलुण्ठयत् ।
परदाररतो नित्यं सर्वपापाधिकारकः ॥ ७७ ॥

तस्मान्नेतुं वयं प्राप्ताःपापिनं पुल्कसं नरम् । भवद्भिर्मोचितःकस्मादकस्मादागतैर्भटैः ।

विष्णुदूता ऊचुः

ब्रह्महत्यादिकं पापं प्राणिकोटिवधोद्भवम् । शालग्रामशिलास्पर्शःसर्वं दहति तत्क्षणात्
रामेति नाम यच्छ्रोत्रे विश्रम्भादागतं यदि । करोति पापसन्दोहं तूलं वह्निकणो यथ
तुलसी मस्तके यस्य शिलाहृदि मनोहरा । मुखे कर्णेऽथ वा राम नाम मुक्तस्तदैव स
तस्मादनेन तुलसी मस्तके विधृता पुरा । श्रावितं रामनामाशु शिलाहृदि सुधारिता

तस्मात्पापसमूहोऽस्य दग्धः पुण्यकलेवरः ।
यास्यते परमं स्थानं पापिनां यत्सुदुर्लभम् ॥ ८३ ॥
वर्षायुतं तत्र भुक्त्वा भोगान्सर्वमनोहरान् ।
भारते जन्म सम्प्राप्य समाराध्य जगद्गुरुम् ॥ ८४ ॥

प्राप्स्यते परमं स्थानं सुरासुरसुदुर्लभम् । न ज्ञातो महिमा सम्यक्छिलायाःपरमेष्ठिन

दृष्टा स्पृष्टाऽर्चिता वापि सर्वपापहरा क्षणात् ।
इत्युक्त्वा विरताः सर्वे महाविष्णोर्गणा मुदा ॥ ८६ ॥

याम्यास्ते किङ्करा राज्ञे कथयामासुरद्भुतम् । वैष्णवो हर्षमापेदे रघुनाथपरायणः ।

मुक्तोऽसौ यमपाशाच्च गमिष्यति परं पदम् ।
तदाऽऽजगाम विमलं किङ्किणीजालमण्डितम् ॥ ८८ ॥

विमानं देवलोकात्तु मनोहारि महाद्भुतम् । तत्रारूढा गताः स्वर्गे महापुण्यैर्निषेवितम् ॥

भोगान्भुक्त्वा [redacted] विपुलानाजगाम महीतलम् ।

काश्यां जन्म समासाद्य शुचिवाडवसत्कुले ॥ १० ॥

आराध्य जगतामीशं गतवान्परमं पदम् ।

स पापी साधुसङ्गत्या शालग्रामशिलां स्पृशन् ॥ ११ ॥

महापीडाविनिर्मुक्तो गतवान्परमं पदम् । मया तेऽभिहितं राजन्गण्डकीचरितं महत् ॥

श्रुत्वा विमुच्यते पापैर्भुक्तिं मुक्तिं च विन्दति ।

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे

गण्डकीमाहात्म्यं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः

रत्नग्रीवेण नीलगिरिं गत्वा तत्र पुरुषोत्तमस्तोत्रकरणम्

सुमतिरुवाच ।

एतन्माहात्म्यमतुलं गण्डक्याः कर्णगोचरम् । कृत्वा कृतार्थमात्मानममन्यत नृपोत्तमः ॥

स्नात्वा तीर्थे पितॄन्सर्वान्सन्तर्प्य जह्नवे महान् ।

शालग्रामशिलापूजां कुर्वन्वाडववाक्यतः ॥ २ ॥

चतुर्विंशच्छिलास्तत्र गृहीत्वा स नृपोत्तमः । पूजयामास प्रेम्णा च चन्दनाद्युपचारकैः

तत्र दानानि दत्त्वा च दीनान्धेभ्यो विशेषतः । गन्तुं प्रचक्रमे राजा पुरुषोत्तममन्दिरम्

एवं क्रमेण सम्प्राप्तो गङ्गासागरसङ्गमम् । कृत्वाऽक्षिगोचरं तं च ब्राह्मणं पृष्टवान्मुदा

स्वामिन्वद कियद् दूरे नीलाख्यः पर्वतो महान् ।

पुरुषोत्तमसंवासः सुरासुरनमस्कृतः ॥ ६ ॥

तदा श्रुत्वा महद्वाक्यं रत्नग्रीवस्य भूपतेः । उवाच विस्मयाविष्टो राजानं प्रति सादरम्

राजन्नेतत्स्थलं नीलपर्वतस्य नमस्कृतम् । किमर्थं दृश्यते नैष महापुण्यफलप्रदम् ॥८॥
पुनःपुनस्तथाचेदं स्थलं नीलस्य भूभृतः । कथं न दृश्यते राजन्पुरुषोत्तमवासभृत् ॥९॥
अत्र स्नातं मया सम्यग्गिरयश्चाक्षिगोचराः । अनेनैव पथा राजन्नारूढं पर्वतोपरि ।
इति तद्वाक्यमाकर्ण्य विव्यथे मानसे नृपः । नीलभूधरदर्शाय कुर्वन्नुत्कण्ठितं मनः ।
उवाच तत्कथं विप्र ! दृश्येत पुरुषोत्तमः । कथं वा दृश्यते नीलस्तदुपायं वदस्व नः ।

तदा वाक्यं समाकर्ण्य रत्नग्रीवस्य भूपतेः ।
तापसो ब्राह्मणो वाक्यमुवाच नृप ! विस्मितः ॥ १३ ॥
गङ्गासागरसंयोगे स्नात्वाऽस्माभिर्महीपते ।
स्थातव्यं तावदेवात्र यावन्नीलो न दृश्यते ॥ १४ ॥

गीयते पापहा देवःपुरुषोत्तमसंज्ञितः । करिष्यते कृपामाशु भक्तवत्सलनामधृत् ॥१५
त्यजत्यसौ न वै भक्तान्देवदेवशिरोमणिः । अनेके रक्षिता भक्तास्तत्रायस्व महामते !

इति वाक्यं समाकर्ण्य राजा व्यथितचेतसा ।
स्नात्वा गङ्गाब्धिसंयोगे ततोऽनशनमादधात् ॥ १७ ॥

करिष्यति कृपां यर्हि दर्शने पुरुषोत्तमः । पूजां कृत्वाऽशनं कुर्यामन्यथाऽनशनं मत
इति कृत्वा सनियमं गङ्गासागररोधसि । गायन्हरिगुणग्राममुपवासमथाचरत् ॥१

राजोवाच ।

जय दीनदयाकर ! प्रभो ! जय दुःखापह ! मङ्गलाह्वय ! ।
जय भक्तजनार्तिनाशन ! कृतधर्माश्रय ! दुष्टघातक ! ॥ २० ॥
अम्बरीषमथ वीक्ष्य दुःखितं विप्रशापहृतसर्वमङ्गलम् ।
धारयन्निजकरे सुदर्शनं संररक्ष जठराधिवासतः ॥ २१ ॥
दैत्यराजपितृकारितव्यथः शूलपाशजलवह्निपातनैः ।
श्रीनृसिंहतनुधारिणा त्वया रक्षितः सपदि पश्यतः पितुः ॥ २२ ॥
ग्राहवक्त्रपतिताङ्घ्रिमुद्धटं वारणेन्द्रमतिदुःखपीडितम् ।
वीक्ष्य साधु करुणार्द्रमानसस्त्वं गरुत्मति कृतारुहक्रियः ॥ २३ ॥

विमानं देवलोकात्तु मनोहारि महाद्भुतम्। तत्रारुह्य गतःस्वर्गं महापुण्यैर्निषेवितम्॥
भोगान्भुक्त्वा [illegible] विपुलांनाजगाम महीतलम्।
काश्यां जन्म समासाद्य शुचिवाडवसत्कुले ॥ १० ॥
आराध्य जगतामीशं गतवान्परमं पदम्।
स पापी साधुसङ्गत्या शालग्रामशिलां स्पृशन् ॥ ११ ॥
महापीडाविनिर्मुक्तो गतवान्परमं पदम्। मया तेऽभिहितं राजन्गण्डकीचरितं महत्॥
श्रुत्वा विमुच्यते पापैर्भुक्तिं मुक्तिं च विन्दति।
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे
गण्डकीमाहात्म्यं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः

रत्नग्रीवेण नीलगिरिं गत्वा तत्र पुरुषोत्तमस्तोत्रकरणम्

सुमतिरुवाच।

एतन्माहात्म्यमतुलं गण्डक्याःकर्णगोचरम्। कृत्वा कृतार्थमात्मानममन्यत नृपोत्तम
स्नात्वा तीर्थे पितॄन्सर्वान्सन्तर्प्य जहृषे महान्।
शालग्रामशिलापूजां कुर्वन्याडवपाथयतः ॥ २ ॥
चतुर्विंशत्पिरुदान्तत्र गृहीत्वा स नृपोत्तमः। पूजयामासप्रेम्णा च यम्नायुग्वार्
तत्र दानानि दत्त्वा च दीनान्धेभ्यो विशेषतः। गन्तुं प्रचक्रमे राजा पुरुषोत्तममन्दिर
एवं क्रमेण सम्प्राप्तो गङ्गासागरसङ्गमम्। दृष्ट्वाऽभिषोचरं तं च प्राह्मणं पृष्टवान्
स्वामिन्वद कियद् दूरे नीलाख्यः पर्वतो महान्।
पुरुषोत्तमसंवासः सुरासुरनमस्कृतः ॥ ६ ॥
नदा धूम्रा मटऽनर्त रत्नग्रीवस्य भूपतेः। उवाच विस्मयाविष्टो राजानं प्रति स

राजन्नेतत्स्थलं नीलपर्वतस्य नमस्कृतम् । किमर्थं दृश्यते नैव महापुण्यफलप्रदम् ॥८॥
पुनःपुनरुवाचेदं स्थलं नीलस्य भूभृतः । कथं न दृश्यते राजन्पुरुषोत्तमवासभृत् ॥९॥
अत्र स्नातं मया सम्यग्भिल्लाश्चात्राक्षिगोचराः । अनेनैव पथा राजन्नारुढं पर्वतोपरि ॥
इति तद्वाक्यमाकर्ण्य विव्यथे मानसे नृपः । नीलभूधरदर्शाय कुर्वन्नुत्कण्ठितं मनः ॥
उवाच तत्कथं विप्र ! दृश्येत पुरुषोत्तमः । कथं वा दृश्यते नीलस्तदुपायं वदस्व नः ॥

तदा वाक्यं समाकर्ण्य रत्नग्रीवस्य भूपतेः ।
तापसो ब्राह्मणो वाक्यमुवाच नृप ! विस्मितः ॥ १३ ॥
गङ्गासागरसंयोगे स्नात्वाऽस्माभिर्महीपते ।
स्थातव्यं तावदेवात्र यावन्नीलो न दृश्यते ॥ १४ ॥

नीयते पापहा देवःपुरुषोत्तमसंज्ञितः । करिष्यते कृपामाशु भक्तवत्सलनामधृत् ॥१५॥
त्यजत्यसौ न वै भक्तान्देवदेवशिरोमणिः । अनेके रक्षिता भक्तास्तन्नायस्य महामते ! ॥

इति वाक्यं समाकर्ण्य राजा व्यथितचेतसा ।
स्नात्वा गङ्गाब्धिसंयोगे ततोऽनशनमादधात् ॥ १७ ॥

करिष्यति कृपां यर्हि दर्शने पुरुषोत्तमः । पूजां कृत्वाऽशनं कुर्यामन्यथाऽनशनं मतम्
इति कृत्वा सनियमं गङ्गासागररोधसि । गायन्हरिगुणग्राममुपवासमथाचरत् ॥१९॥

राजोवाच ।

जय दीनदयाकर ! प्रभो ! जय दुःखापह ! मङ्गलाह्वय ! ।
जय भक्तजनार्तिनाशन ! कृतधर्माश्रय ! दुष्टघातक ! ॥ २० ॥
भवर्दीपमथ वीक्ष्य दुःखितं विप्रशापहतसर्वमङ्गलम् ।
धारयन्निजकरे सुदर्शनं संररक्ष जठराधिवासतः ॥ २१ ॥
दैत्यराजपितृकारितव्यथः शूलपाशजलवह्निपातनैः ।
श्रीनृसिंहतनुधारिणा त्वया रक्षितः सपदि पश्यतः पितुः ॥ २२ ॥
ग्राहपक्षपतिताङ्घ्रिमुद्भटं वारणेन्द्रमतिदुःखपीडितम् ।
वीक्ष्य साधु करुणार्द्रमानसस्त्वं गरुत्मति कृतारुहक्रियः ॥ २३ ॥

त्वन्नामविरतनिरतस्तपसको येनकारणगुणमालिकान्वितः ।
सोऽयमेऽद्गुणिमगुण्य नमो मोचकः सपदि तद्विनाशकः ॥ २४ ॥
यत्र यत्र तत्र गोधनार्दमं तत्र यत्र यत्र देहधारिणा ।
पाल्यते न यथा निजः प्रभो पापहारि भक्तिभिर्मनोहरैः ॥ २५ ॥
दीननाथ ! सुधर्मान्निर्हारकापूरणाद्गमन्दभक्तवत्सल ! ।
पापकोटिपरिदाहक ! प्रभो ! दर्शयस्व मम पादपङ्कजम् ॥२६॥
पापकृद्यदि जनोऽयमागतो मानसं तव तथा हि दर्शय ।
तापका पापमर्षणनाशनं विस्मृतं न हि सुरासुरार्चित ! ॥ २७ ॥
ये वदन्ति तव नाम निर्मलं ते तरन्ति सकलाघसागरम् ।
संस्मृतिर्यदि कृता तदा मया प्राप्यतां सकलदुःखवारक ! ॥ २८ ॥

सुमतिरुवाच ।

एवं गायन्गुणाग्राम्यौ द्विधा चापि महीपतिः ।
क्षणमात्रं न विश्रान्तो निद्रामाप न वै सुखम् ॥ २९ ॥
गायन्नाच्छन्मूर्णन्निकगुन्यदत्येतदहर्निशम् । दर्शयस्व कृपानाथ स्वतनुं पुरुषोत्तम ! ॥
एवं राज्ञः पञ्चदिनं गतं गङ्गाब्धिसङ्गमे । तदा कृपाब्धिः कृपया चिन्तयामास गोपतिः ॥
असौ राजा मदीयेन गानेन विगताघकः । पश्यतान्मामकीं मूर्तिं सुरासुरनमस्कृताम् ॥
इति सञ्चिन्त्य भगवान्कृपापूरितमानसः ।
संन्यासिवेषमास्थाय ययौ राज्ञोऽन्तिकं विभुः ॥ ३३ ॥
तत्र गत्वा महाराज त्रिदण्डियतिवेषधृत् ।
भक्तानुकम्पया प्राप्तो दीक्षितस्तापसेन हि ॥ ३४ ॥
ॐनमो विष्णवेत्युक्त्वा नमश्चक्रे नृपोत्तमः । अर्घ्यपाद्यासनैः पूजां चकार हरिमानसः ॥
उवाच भाग्यमतुलं यद्भवानक्षिगोचरः । अतःपरं दास्यते मे गोविन्दो निजदर्शनम् ॥
इति श्रुत्वा तु तद्वाक्यं संन्यासी निजगाद तम् ।
राजञ्छृणुष्व कथितं मम वाक्यं विनिःसृतम् ॥ ३७ ॥

अहं ज्ञानेन जानामि भूतं भव्यं भवच्च यत् । तस्मादहं ब्रुवे किञ्चिच्छृणुष्वैकाग्रमानसः

श्वो मध्याह्ने हरिर्दाता दर्शनं ब्रह्म दुर्लभम् ।
पञ्चभिः स्वजनैः साकं यास्यसे परमं पदम् ॥ ३९ ॥

त्वममात्यश्च महिला तव तापस बाडवः । पुरे तव करम्भाख्यःसाधुश्च तन्तुवायकः ॥
एतैःपञ्चभिरेतस्मिन्नीले पर्वतसत्तमे । यास्यसे ब्रह्मदेवेन्द्रवन्दितं सुरपूजितम् ॥ ४१ ॥

इत्युक्त्वाऽदृश्यतां प्राप्तो यतिः क्वापि न दृश्यते ।
तदाकर्ण्य नृपो हर्षं प्राप चाशु स विस्मयम् ॥ ४२ ॥

राजोवाच ।

स्वामिन्कोऽसौ समागत्य संन्यासी मां यदुक्तवान् ।
न दृश्यते पुनः कुत्र गतोऽसौ चित्तहर्षदः ॥ ४३ ॥

तापस उवाच ।

राजंस्तव महाप्रेम्णा कृष्टचित्तःसमभ्यगात् । पुरुषोत्तम नामायं सर्वपापप्रणाशनः ॥

श्वो मध्याह्ने तव पुरो भविष्यति महाद्युतिः ।
तमाराध्य हरिं दृष्ट्वा कृतार्थस्त्वं भविष्यसि ॥ ४५ ॥

इति वाक्यसुधापूरनाशितस्वान्तसज्ज्वरः ।
हर्षं यमाप स नृपो महाऽपि न हि वेत्ति तम् ॥ ४६ ॥

तदा दुन्दुभयो नेदुर्वीणापणवगोमुखाः । महानन्दस्तदा ह्यासीद्राजराजस्य चेतसि ॥
गायन्हरिं क्षणं तिष्ठन्हसञ्जल्पन्मुधभ्रमन् । आनन्दं प्राप सुघनं सर्वसन्तापनाशनम् ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे संन्यासिदर्शनं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः

रत्नग्रीवेण स्वप्ने भगवद्दर्शनम्

सुमतिरुवाच

अथ रात्रे दिने नीत्वा हरिस्मरणकीर्तनैः । रात्रौ सुष्वाप तल्पे वै शेषाद्युत्तरशायिनि ॥
ददर्श स्वप्नमध्ये तु स स्वात्मानं चतुर्भुजम् । शङ्खचक्रगदापद्मशार्ङ्गकौमोदकीधारिणम् ॥

नृत्यन्तं पुरुषोत्तमस्य पुरतः ग्रामादि देवैः सह,
धीमद्भिः स्वकनृमुनैरितिदाम्भुग्गारत्नाद्यैरादिभिः ।
विम्बफलसमधरोष्ठैः सुरनुभिः धीरो सरोगालितं,
दृष्ट्वा विस्मयमाप लोकविषयं हर्षं तथाऽत्यद्भुतम् ॥ ३ ॥

दृष्ट्वा मनसोऽभीष्टं पुरुषोत्तमसंज्ञितम् । आत्मानं च कृतार्थममन्यत महामतिः ॥
इत्येवं स्वप्नविषये ददर्श नृपसत्तमः । प्रातःप्रबुद्धो विप्राय जगाद स्वप्नमीहितम् ॥ ५ ॥

तच्छ्रुत्वा ब्राह्मणो धीमान्कथयामास विस्मितः ।
राजंस्त्वयाऽसौ द्रष्टो यः पुरुषोत्तमसंज्ञितः ॥ ६ ॥

द्रक्ष्यते शङ्खचक्रादि चिह्नितो स्वतनुं हरिः । इति श्रुत्वा तु तद्वाक्यं रत्नग्रीवो महामना

दापयामास दानानि दीनानां मानसोचितम् ।
स्नात्वा गङ्गाब्धिसंयोगे तर्पयित्वा पितॄन्सुरान् ॥ ८ ॥

गायन्हरिगुणग्रामं प्रत्यैक्षत स दर्शनम् । ततो मध्याह्नसमये दिवि दुन्दुभयो मुहुः ॥
नेदुःसुरकराघातबहुशब्दसुशब्दिताः । अकस्मात्पुष्पवृष्टिश्च बभूव नृपमस्तके ॥ १०

धन्योऽसि नृपवर्य ! त्वं नीलं पश्याक्षिगोचरम् ।
शृणोतीति यदा वाक्यं नृपो देवप्रणोदितम् ॥ ११ ॥
तदा स सूर्यकोटीनामधिकान्तिधरोऽद्भुतः ।
राज्ञोऽक्षिगोचरो जातो नीलनामा महागिरिः ॥ १२ ॥

कानकैःशृङ्गैःसमन्तात्परिराजितः। किमग्निःप्रज्वलत्येष द्वितीयःकिमु भास्करः
किमयं वैद्युतः पुञ्जो ह्यकस्मात्स्थिरकान्तिभृत्।
तापसब्राह्मणो दृष्ट्वा नीलप्रस्थं सुशोभितम् ॥ १४ ॥
वेदयामास एष पुण्यो महागिरिः। तच्छ्रुत्वा नृपतिश्रेष्ठःशिरसा प्रणनाम ह ॥
धन्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि नीलो मे दृष्टिगोचरः
अमात्यो राजपत्नी च करम्बस्तन्तुधायकः ॥ १६ ॥
नसंहृष्टा बभूवुः पुरुषर्षभ!। पञ्चेते विजये काले नीलपर्वतमारुहन् ॥ १७ ॥
भिनिर्घोषान्शृण्वन्तो ह्यमरैःकृतान्। तस्योपरितने शृङ्गे विभ्रपाद्परजिते ॥
टकायद्वं देवालयमनुत्तमम्। ब्रह्मागत्य सदा पूजां करोति परमेष्ठिनः ॥१९॥
वते यत्र हरिसन्तोषकारकम्। दृष्ट्वाऽथ तत्र विमलं देवायतनमुत्तमम् ॥
परीवारैःपञ्चभिःसह संवृतः। तत्र दृष्ट्वा जातरूपे महामणिविचित्रिते ॥
विराजन्तं चतुर्भुजमनोहरम्। चण्डप्रचण्डविजयजयादिभिरुपासितम् ॥२२॥
सपत्नीको राजा सेवकसंयुतः। प्रणम्य परमात्मानं महाराजः सुरोत्तमम् ॥
स विधिवद्वेदोक्तैः स्नानमन्त्रकैः। अर्घ्यपाद्यादिकं चक्रे प्रीतेन मनसा नृपः॥
विलिप्यैनं सुवस्त्रे विनिवेद्य च। धूपमारार्तिकं कृत्वा सर्वस्वादु मनोहरम् ॥
यन्मूर्त्यै न्यवेदयद्थो नृपः। प्रणम्य च स्तुतिं चक्रे तापसब्राह्मणेन च ॥
यथामति गुणग्रामगुम्फितस्तोत्रसञ्चयैः ॥ २७ ॥

राजोवाच।

त्वः साक्षाद्भगवान्प्रकृतेः परः। कार्यकारणतो भिन्नो महतत्त्वादिपूजितः
मलाज्जो ब्रह्मा सृष्टिविचक्षणः। तथा संहारकर्ता च रुद्रस्त्वन्नेत्रसम्भवः
त्वयाऽऽज्ञप्तः करोत्यस्य विश्वस्य परिचेष्टितम्।
त्वत्तो जातं पुराणाद्यज्जगत्स्थास्नु चरिष्णु च ॥ ३० ॥
नाविश्य त्वमेनं चेतयस्यहो। तव जन्म तु नास्त्येव नान्तस्तव जगत्पते
द्धिक्षयपरीणामास्त्वयि सन्त्येव नो विभो।
—

तथापि भक्तरक्षार्थं धर्मसंस्थापनहेतवे ॥ ३२ ॥

करोषि जन्मकर्माणि ह्यनुरूपगुणानि च । त्वयामात्स्यंवपुर्धृत्वाशङ्खस्तुनिहतोऽसुरः
वेदाः सुरक्षिताः ब्रह्मन्महापुरुष ! पूर्वज ! । शेषो न वेत्ति नापि त्वां भारत्यपि महेश्वरी

किमुतान्ये महाविष्णो ! मादृशास्तु कुबुद्धयः ।
मनसा त्वां न चाप्नोति वागियं परमेश्वरी ॥ ३५ ॥
तस्मादहं कथं त्वां वै स्तोतुं स्यामीश्वरः प्रभो ! ।
इति स्तुत्वा स शिरसा प्रणाममकरोन्मुहुः ॥ ३६ ॥

गद्गदस्वरसंयुक्तो रोमहर्षाङ्कितानकः । इति स्तुत्या प्रहृष्टात्मा भगवान्पुरुषोत्तमः ।

उवाच वचनं सत्यं राजानं प्रति सार्थकम् ॥ ३७ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

स्तव स्तुत्या प्रहर्षोऽभूत्मम राजन्महामते । जानीहि त्वं महाराज मां च प्रकृतिः परम्
नैवेद्यभक्षणं त्वं हि शीघ्रं कुरु मनोहरम् । चतुर्भुजत्वमापन्नः सन्तान्ताऽसि परमं पदम्
त्वत्कृतस्तुतिरत्नेन योमांस्तोष्यतिमानवः । तस्यापिदर्शनंदास्ये भुक्तिमुक्तिप्रदम् ॥
इत्येवं वचनं राजा श्रुत्वा भगवतोदितम् । नैवेद्यभक्षणं चक्रे चतुर्भिःसह सेवकैः ॥

ततो विमानं सम्प्राप्तं किङ्किणीजालमण्डितम् ।
अप्सरोवृन्दसंसेव्यं सर्वभोगसमन्वितम् ॥ ४२ ॥

पुरुषोत्तमसंज्ञं च पश्यमाना स धार्मिकः । ववन्दे चरणौ तस्य कृपापात्रकृतात्मकः
तदाज्ञया विमाने स आरूढ़ा महिलायुतः । जगाम पश्यतस्तस्य दिवि वैकुण्ठमद्भुतम्
सत्यधर्मपरो राज्ञः सर्वधर्मं विदुत्तमः । ययौ सार्कं विमानेन ललनावृन्दसेवितः ॥
तारसब्राह्मणस्तत्र सर्वतीर्थावगाहकः । चतुर्भुजत्वं सम्प्राप्तो ययौ देवैर्विमानिभिः ॥

धन्यस्त्वमसि महाराज ! गानपुण्येन दर्शनम् ! ।
प्राप्तो ययौ सुरावास सर्वदेवादि दुर्लभम् ॥ ४७ ॥
सर्वे प्रचलिता विष्णुलोकं परमद्भुतम् ।
चतुर्भुजाः ! शङ्खचक्र ! गदापाद्मेश ! धारिणः ॥ ४८ ॥

सर्वे मेघश्रियःशुद्धा लसदम्भोजपाणयः । हारकेयूरकटकैर्भूषिताङ्गा चतुर्भुजम् ॥ ४९ ॥
तद्विमानापरीतं दृष्ट्वा लोकैःप्रहतिभिस्तदा । दुन्दुभीनां तु निर्घोषस्तैःकृतःकर्णगोचरः
तदैको ब्राह्मणः स्वासीद्विष्णुपादाब्जषट्पदः । गतस्तद्विरहात्पूतचेता जातश्चतुर्भुजः ॥
तच्चित्रं वीक्ष्य लोकास्ते प्रशंसन्तो महोदयम् ।
गङ्गासागरसंयोगे स्नात्वाऽमुत्रं पुनःप्रति ॥ ५२ ॥
महाभाग्यं भूमिपते स्वर्गप्राप्तस्य सन्मनेः । अगामानेन देहेन तद्विष्णोः परमं पदम् ॥
राजन्नसौ नीलगिरिः पुरुषोत्तमसंस्थनः । यं वीक्ष्यैव मजन्त्यद्धा वैकुण्ठं परमायनम्
एतन्नीलस्य माहात्म्यं यः शृणोति स भाग्यवान् ।
यः श्रावयति लोकान्वै सौ गच्छेत्तत्परंपदम् ॥ ५५ ॥
एतच्छ्रुत्वा तु दुःस्वप्नो नश्यति स्मृतिमात्रतः ।
प्रान्ते संसार निस्तारं ददाति पुरुषोत्तमः ! ॥ ५६ ॥
योऽसौ नीलाधिवासी च स रामः पुरुषोत्तमः ! ।
सीता ! साक्षान्महालक्ष्मीः ! सर्वकारण कारणम् ॥ ५७ ॥
इयमेवं कथित्वा तु लोकान्वै पापविस्मृति । तन्नाम प्रात्यर्थाय प्रापस्विस्मद्दिशने
इदानीं त्वदयः प्राप्तो नीले पर्वतसत्तमे । पुरुषोत्तम देवं ! त्वं नमस्कुरु महामते ! ॥
तत्र निरवाविनी भूत्वा यान्त्याः परमपदम् ।
यान्ति प्रसादाद्भवतो निर्वाणं भवसागरात् ॥ ६० ॥
एवं प्रवदतस्तस्य प्रतोऽगात्रो नीलपर्वतम् । वायुवेगेन पृथिवीं पूर्वतोऽयुनमप्यहम्
तदा रामाऽपि तत्पृष्ठधारी नीलाभिधं गिरिम् ।
प्राप्तो गङ्गाऽभिनंदेशं वान्दाटनान्पुरुषोत्तमम् ॥ ६२ ॥
नुत्वा नत्वा च देवं ! पुनःपुनरमरात्मम् । आर्त कृतार्थमात्मानममन्यत स राजुदा
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे [illegible]
नीलगिरिमहिमवर्णनं नाम [illegible] रामाश्वमेधे

त्रयोविंशोऽध्यायः

हयस्य सुबाहुराजपालित चक्राङ्कनगरप्रान्तागमनम् ।

शेष उवाच ।

क्षणं विश्रम्य तूर्णं आज्ञया ययौ वाजी मनोजवः ।
वीरश्रेणीवृतः पत्रं भाले धृत्वा स्वनामकः ॥ १ ॥

शत्रुघ्नेन सुवीरेण लक्ष्मीनिधिनृपेण च । पुष्कलेनोग्रवातेन प्रतापाग्र्येण रक्षितः ॥२॥
ययौ पुरीं स चक्राङ्कां सुबाहुपरिरक्षिताम् । अनेकवीरकोटीभी रक्षितोऽनुगतः प्रभो ।

तत्र पुत्रोऽस्य दमनो मृगयायामभिगतो महान् ।
ददर्शाश्वं भालपत्रं चन्दनादिकचर्चितम् ॥ ४ ॥
विलोक्य सेवकं प्राह कस्याश्वो मेऽक्षिगोचरः ।
भाले पत्रं धृतं किन्तु चामरं किन्तु शोभनम् ॥ ५ ॥

इति राज्ञो वचःश्रुत्वा सेवकःप्रययौ ततः । यत्रासौ वर्तते वाजी भालपत्रःसुशोभनः ॥
गृहीत्वा तं केशसङ्घे रत्नमालाविभूषितम् । निनाय चाग्रे भूपस्य सुबाहुकुलधारिणः ॥
स पत्रं वाचयामास सुन्दराक्षरशोभितम् । अयोध्याधिपतिश्चासीद्राजा दशरथो बली ॥

तस्यात्मजो रामभद्रः सर्वशूरशिरोमणिः ।
नान्योऽस्ति तत्समः पृथ्व्यां धनुर्धरणविक्रमः ॥ ६ ॥

तेनासौ मोचितो वाजी चन्दनादिकचर्चितः । तं पालयति धर्मात्मा शत्रुघ्नःपरवीरहा
ये च शूरा वयं वीरा धनुर्हस्ता इमे वयम् । ते गृह्णन्तु बलाद्वाहं रत्नमालाविभूषितम्

तं च मोक्ष्यति शत्रुघ्नः सर्ववीरशिरोमणिः ।
अन्यथा पादयोस्तस्य प्रणतिं यान्तु धन्विनः ॥ १२ ॥

इत्यभिप्रायमालोक्य जगाद नृपनन्दनः । राम एव धनुर्धारी न वयं क्षत्रियाःस्मृताः ॥
* ताते मेऽवस्थिते पृथ्व्यां कोऽयं गर्वो महान् भुवि ।

---

* ताते मम स्थिते इति आनन्द श्रम मुद्रित पुस्तकें पाठः ।

प्राप्नोतु गर्वस्य फलं मम निर्मुक्तसायकैः ॥ १४ ॥

द्य मे निशिता बाणाश्शत्रुरक्तं किंशुकं यथा । पुष्पितं विदधत्वद्य क्षताभूतशरी

दारयन्तु कपोलांश्च सायका मम दन्तिनाम् ।

अश्वान्पश्यन्तु शतशो रुधिरौघपरिप्लुतान् ॥ १६ ॥

पिबन्तु योगिनीसङ्घा रुधिराणि नृमस्तकैः ।

शिवा भवन्तु सन्तुष्टा मद्वैरिक्रव्यभक्षणैः ॥ १७ ॥

पश्यन्तु सुभटास्तस्य मम बाहुबलं महत् । कोदण्डदण्डनिर्मुक्ताःशरकोटीर्विमुञ्च

इत्थमुक्त्वा महीपस्य तनुजो दमनाभिधः । स्वपुरं प्रेषयित्वा तं प्रहृष्टोऽभयद्युद्ध

सेनापतिमुवाचेदं सज्जीकुरु महामते ! । सेनां परिमितां मह्यं वैरिवृन्दनिवारणे

सज्जां सेनां विधायाऽऽशु संमुखो रणमण्डले ।

स्थितश्चान्याश्चद्रत्युग्रस्तावत्प्राप्ता हयानुगाः ॥ २१ ॥

क्वाऽसौ हयो महाराज्ञो भालपत्रेण चिह्नितः ।

पप्रच्छुस्ते चान्योन्यमतिव्याकुलिता मुहुः ॥ २२ ॥

तावद्ददर्श पुरतःप्रतापाग्र्यःपरन्तपः । सज्जीभूतं तु कटकं वीरशब्दनिनादितम्

तत्रावदञ्जनाःकेचिन्नीतोऽश्वोऽनेन भूपते । अन्यथा संमुखस्तिष्ठेत्कथं वीरोबला

इत्याकर्ण्य प्रतापाग्र्यःप्रेषयामास सेवकम् । सगत्वा तत्र पप्रच्छ कुत्राश्वो राम

केन नीतःकुतो नीतो रामं जानाति नो कुधीः । यं शक्रप्रमुखा देवा बलिमादाय स

तस्य वै धर्मराजस्य कुपितं तु बलं महत् ।

सर्वथा हि प्रसेतैनं प्रणति चेन्न यास्यति ॥ २७ ॥

इत्थमुक्तं समाकर्ण्य तदा राजसुतो बली । तं वै धिक्कारयामास बाणजालेन

मयानीतो यज्ञहयःपत्रचिह्नाद्यलङ्कृतः । ये शूरास्ते तु मां जित्वा मोचयन्तु

सेवकस्तद्वचःश्रुत्वा रोषपूर्णो हसन्ययौ । राज्ञे निवेदयामास यथावद्दुपवर्णित

सुकृपरेण सर्वाङ्गपूरितेन ययौ बली ॥ ३२ ॥

धनुष्टङ्कारयामास महाबलसमन्वितः । पुनःपुनर्जहासोच्चैःकोपादुद्गमिताश्रुकः ॥३३॥

अश्ववाहगजारूढाःखड्गोल्लसितपाणयः । अन्वयुस्ते प्रतापाग्र्यं रोषपूर्णाकुलेक्षणम् ॥

हस्तिनःपत्तयश्चैव कोटिशः प्रधनोद्यताः । चिरकालमभीप्सन्तो रणं धीरेण कारितम् ॥

तदोद्यतं समाज्ञाय रिपुसैन्यं नृपात्मजः । प्रत्युज्जगाम धीराग्र्यो महाबलपरीवृतः ॥

सन्नद्धःकवची खड्गी शरासनधरो युवा । लीलयैव ययौ योद्धुं मृगराड्गजानिव ॥

तदा योधाः प्रकुपिताः परस्परवधैषिणः ।

छिन्धि भिन्धीति भाषन्तो रणकार्यविशारदाः ॥ ३८ ॥

पत्तयः पत्तिसङ्घेन गजारूढाश्च सादिभिः ।

रथारूढा रथस्थैश्च वाहारूढाश्च वाहगैः ॥ ३९ ॥

गजाभिन्ना द्विधा जाता हयाश्च द्विदलीकृताः । अनेकशरसंस्थिष्कैर्मेदिनीपूरिताऽभवत्

तदा प्रकुपितो राजा प्रतापाग्र्यो महाबलः । स्वसैन्यकदनोद्युक्तं राजपुत्रं समीक्ष्य च

उवाच सारथिं तत्र प्रापयाश्वान्यतो मम । सैन्यस्य कदनासक्तो राजपुत्रो महारथः ॥

अथ वीरशिरोरत्ननमिताङ्घ्रिर्नृपात्मजः ।

ययौ संमुखमेवाऽस्य प्रतापाग्र्यस्य वीर्यवान् ॥ ४३ ॥

सारथिः प्रापयामास प्रतापाग्र्यस्य वाजिनः ।

यत्रासौ दमनो वीरः सर्वशूरशिरोमणिः ॥ ४४ ॥

गत्वा समाह्वयामास राजपुत्रं रणोद्यतम् । रथे पुरटनिर्मिते तिष्ठन्कोदण्डदण्डभृत् ॥

रे राजपुत्रक! शिशो ! त्वया यद्धोऽश्वसत्तमः । न जानासि महाराजं सर्ववीरेन्द्रसेवितम्

यस्य प्रतापं दैत्येन्द्रो न शक्तः सोढुमद्भुतम् ।

तस्य त्वं वाजिनं नीत्वा गतोऽसि पुरभेदनम् ॥ ४७ ॥

मां जानीहि पुरःप्राप्तं कालरूपं नु वैरिणम् । शुभ्राश्वमर्भ ! गच्छाशु बालक्रीडनकं कुरु

कस्यात्मजस्त्वं कुत्रत्यः कथं नोऽर्वार्पणं विना ।

पूर्णोऽश्वस्तव संजाता घृणा मम शिशो ! त्वयि ॥ ५१ ॥

इत्थमाकर्ण्य दमनःस्मितं चक्रे महामनाः । उवाच च प्रतापाग्र्यं तृणीकुर्वंश्च तद्वलम्
दमन उवाच ।
मयाबद्धो बलाद्भ्यो नीतःस्वपुरमेदनम् । नार्पयिष्येऽद्य सप्राणःकुरु युद्धं महाबल ! ॥
त्वया यदुक्तं बालस्त्वं गत्वा क्रीडनकं कुरु । तन्मे पश्य महाराज ! क्रीडनं रणमूर्धनि
शेष उवाच ।
इत्युक्त्वा सगुणं चापं विधाय भुभुजोऽसृजत् । शराणां शतमाधत्त प्रतापाग्र्यस्य वक्षसि
सन्धाय बाणशतकं शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् । तेन शङ्खनिनादेन कातराणां भयं ह्यभूत् ॥
ताडयामास हृदये बाणानां शतकेन सः । प्रतापाग्र्य प्रचिच्छेद लघुहस्त सुपर्वणः ॥
स बाणच्छेदनं दृष्ट्वा कुपितो व्यसृजच्छरान् ।
कङ्कपक्षान्वितांस्तीक्ष्णभल्लाग्रानात्मभो बली ॥ ५६ ॥
आकाशे भुवि मध्ये च बाणा दशशिरेऽश्रिताः ।
स्वनाम चिह्नितास्तीक्ष्णधारपातशुशोभिताः ॥ ५७ ॥
शरास्तद्बाहु हृदये लग्ना वह्निकणान्वहन् । सृजन्तःकुर्वते सैन्यदाहनं तदभूत्महत् ॥
प्रतापाग्र्य प्रकुपितस्तिष्ठ तिष्ठेति च ब्रुवन् । शरेण दशसङ्ख्येन ताडयामास मूर्धनि ॥
ते बाणा राजपुत्रस्य ललाटे परिनिष्ठिताः । विराजन्तेस्म च मुनेन्द्रशाखास्तरोरिव ॥
तेन बाणप्रहारेण विव्यथे न महामनाः । यष्टिकाप्रहतो यद्वत्कुञ्जरः सप्तवर्षकः ॥ ६१ ॥
बाणान्धनुषि सन्धाय मुमोच त्रिंशताञ्छुमान् ।
सुवर्णपुङ्खरचितान्महाकालानलोपमान् ॥ ६२ ॥
ते बाणास्तु प्रतापाग्र्यवक्षो भित्त्वा गता ह्यधः ।
शोणिताक्ता यथा रामचन्द्रभक्तिपराङ्मुखाः ॥ ६३ ॥
प्रतापाग्र्य प्रकुपितःशरान्मुञ्चन्सहस्रशः । अकरोद्विरथं सूनुं सुबाहोस्तत्क्षणाद्द्रुतम् ॥
चतुर्भिश्चतुरोवाहान्द्वाभ्यां ध्वजमपातयत् । एकेन सारथेःकायाच्छिरो महदपातयत्
चतुर्भिस्ताडयामास तं सूनुं नृपते पुनः । तत्क्षणाच्चापमेकेन गुणयुक्तं स चिच्छिदे ॥
सोऽन्यं रथं समारुह्य हयरत्नसुशोभितम् । धनुःकरे समादाय सज्यं चक्रे महामनाः ॥

प्रत्युवाच प्रतापाख्यो स्वया त्रिकालमद्भुतम् ।

परोक्षार्थं परावासि मनुजो मम बान्धव ! ॥ ७० ॥

पणमुपया तु श्यमो वाचालश्च नचारे । धनुर्विद्यानुरोधतास्मिन्नाम गगमारतम् ।
धनुर्विभिन्नता इतो स्वभावतासम्भित । यतेन इति विज्ञाय वाणैर्नैव सारथिम् ।
जगतं शङ्खमात्रं शङ्खनादसमन्वितः । तत्कथं पूज्यमानं नाम्नु धीर महाबल ! ॥७१॥

इति विज्ञातमानोऽथ प्रतापाख्यो स्मास्थितः ।

अथ स्वं समालम्ब्य यथौ योद्धुं गुणात्मकम् ॥ ७२ ॥

उवाच धीर ! पश्य त्वं मम विज्ञानमद्भुतम् ।

इत्युक्त्वाऽऽशु मुमोचाथ शरान् विस्मयावहान् ॥ ७३ ॥

शराःसर्वत्र दृश्यन्ते पुङ्खेषु हयेषु न । पक्षतौ च सर्वत्र व्याप्ताकाशगोचराः ॥ ७४ ॥

तं राजपुत्रं शितबाणकोटिभिर्व्याप्तं विधायाऽऽशु जगर्ज विक्रमी ।

संहर्षयन्स्वीयगणान्परान्मदान्धुर्यन्द्रुतं शुम्भमानानतारुकान् ॥ ७५ ॥

स राजपुत्रः शितसायकव्रजैः सम्पूर्णमात्मानमवेक्ष्य रोषितः ।

जग्राह शस्त्राणि दुरन्तविक्रमो धनुश्च धुन्वन्भुजदण्डयोर्महान् ॥ ७६ ॥

चकर्त सर्वाण्यस्त्राणि शस्त्राणि च महाबलः ।

रोषसाक्षेपणो मुञ्चञ्छरान्वैरिविदारिणः ॥ ७७ ॥

सच्छस्त्रजालं निर्धूय राजपुत्रो जगाद तम् । क्षमस्वैकं प्रहारं मे यदि शूरोऽसि मारिष!
यद्यनेन भवन्तं वै रथाच्चेत्पातयामि न । प्रतिज्ञां शृणु मे वीर ! मम गर्वेण निर्मिताम्
वेदं निन्दन्ति ये मत्ता हेतुवादविचक्षणाः । तेषां पापं ममैवास्तु नरकार्णवमज्जकम्

इत्युक्त्वा बाणमासाद्य कोदण्डे कालसन्निभम् ।

ज्वालामालाकुलं तीक्ष्णं निषङ्गादुद्धृतं वरम् ॥ ८१ ॥

स मुक्तो नृपवर्येण हृदि लक्ष्यीकृतःशरः । जगाम तरसा तं वै कालानलसमप्रभः ॥
प्रतापाग्र्यःशरं दृष्ट्वा स्वपातनसमुद्यतम् । बाणान्धनुष्यथाधत्त शरच्छेदाय वै शितान्
सबाणःसर्वबाणांस्तांश्छिन्दन्नभ्यपत एव हि । जगाम वै प्रतापाग्र्य हृदयं धैर्यसंयुतम्

लम्रो हृदि नालीक.प्रविवेश तदन्तरम् । राजा कृतप्रहारस्तु पपात धरणीतले ॥८५॥
र्च्छितं चेतनाहीनं रथोपस्थाद्गतं भुवि । सारथिस्तं समादायापोवाह रणमण्डलात्
हाकारो महानासीद्दुपलं भग्नं गतं ततः । यत्र शत्रुघ्ननामासौ वीरकोटिपरीवृतः ॥

राजात्मजो जयं प्राप्य प्रतापाग्र्यं विजित्य सः ।
प्रतीक्षां तु चकारात्ऽस्य शत्रुघ्नस्य च भूपतेः ॥ ८८ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमेपातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
राजपुत्रयुद्धकथनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः

दमनपुष्कलयोर्युद्धवर्णनम् ।

शेष उवाच ।

शत्रुघ्नस्तु क्रुधाविष्टो.दन्तान्दन्तैर्विनिष्पिषन् । हस्ती धुन्वँल्लेलिहानमधरं जिह्वयाऽसकृत्
पुन.पुनस्तानपृच्छ केनाश्वो नीयते मम । प्रतापाग्र्य.येन जितःसर्वशूरशिरोमणिः ॥
सैयकास्ते तदा प्रोचुर्दमनो नाम शत्रुहन् । सुबाहुज.प्रतापाग्र्यं जितवान्हयमाहरत् ॥
इति श्रुत्वा हयं नीतं दमनेन स्ववैरिणा । आजगाम सवेगेन यत्राभूद्रणमण्डलम् ॥
तत्रापश्यत्स शत्रुघ्नो गजान्दीर्णकपोलकान् । पर्वतानिव रक्तोदे मज्जमानान्सदोद्धतान्
हयास्तत्रनिजारोह कर्तृभिःसहिताःक्षताः । मृता वीरेण दहशे शत्रुघ्नेन सुकोपिना ॥
नराप्रधानाञ्जान्भग्नान्वीक्षमाण.सराक्षुहा । अतीव चुक्रुधे यद्वत्प्रलये प्रलयार्णवः ॥
पुरतो दमनं वीक्ष्य हयनेतारमुद्भटम् । प्रतापाग्र्यस्य जेतारं तृणीकृत्य निजं बलम् ॥

तदा राजा प्रत्युवाच योधान्कोपाकुलेक्षणः ।
कोऽसौ दमनजेताऽत्र सर्वशस्त्रास्त्रधारकः ॥ ६ ॥

यो वै राजसुतं वीरं रणकर्मविशारदम् । जेष्यत्यस्त्रेण निर्भीत.सज्जीभूतो भवत्वयम्

इति वाक्यं समाकर्ण्य पुष्कलः परवीरहा । दमनं जेतुमुद्युक्तो जगाद वचनं त्विदम् ॥
स्वामिन्कोऽयं दमनकः क्व तेऽपरिमितं बलम् । जेष्येऽहं त्वत्प्रतापेन गच्छाम्येव महामते
सेवके मयि युद्धाय स्थिते केनीयते हयः । रघुनाथप्रतापोऽयं सर्वं कृत्यं करिष्यति

स्वामिञ्छृणु प्रतिज्ञां मे तव मोदप्रदायिनीम् ।
विजेष्ये दमनं युद्धे रणकर्मविचक्षणम् ॥ १४ ॥

रामचन्द्रपदाम्भोजमध्यास्याद्वियोगिनाम् । यदघं तु भवेत्तन्मे दमनं न जये यदि ॥
पुत्रो यो मातृपादान्यत्तीर्थं मत्वा तया सह । विरुद्धयेत्तत्तमो मह्यं न जये दमनं यदि
अद्य मद्बाणनिर्भिन्नमहोरस्को नृपाङ्गजः । अलङ्करोतु प्रधने भूतलं शयनेन हि ॥१७॥

शेष उवाच ।

इति प्रतिज्ञामाकर्ण्य पुष्कलस्य रघूद्वहः । जहर्ष चित्ते तेजस्वी निदिदेश रणाय तम् ॥
आज्ञप्तोऽसौ ययौ सैन्यैर्बहुभिः परिवारितः । यत्रास्ते दमनो राजपुत्रः शूरकुलोद्भवः ॥
दमनोऽपि समाज्ञाय ह्यागतं रणमण्डले । प्रत्युज्जगाम वीराग्र्यः स्वसैन्यपरिवारितः ॥

अन्योन्यं तौ संमिलितौ रथस्थौ रथशोभिनौ ।
समरे शक्रदैत्यौ किं युद्धार्थं रणमागतौ ॥ २१ ॥

उवाच पुष्कलस्तं वै राजपुत्रं महाबलम् । राजपुत्र ! दमनक ! मां जानीहि समागतम्
सम्प्रति ▯ युद्धाय भरतात्मजमुद्भटम् । पुष्कलेन स्वनाम्ना ▯ लक्षितं विद्धि सत्तम !
रघुनाथपदाम्भोजनित्यसेवामभुन्नतम् । त्वां जेष्ये शस्त्रसङ्घेन सज्जीभव महामते !
इति वाक्यं समाकर्ण्य दमनः परवीरहा । प्रत्युवाच हसन्वाग्मी निर्भयो दृढविक्रमः ॥
सुबाहुपुत्रं दमनं पितृभक्तिप्रभावकम् । विद्धि मामश्वनेतारं शत्रुघ्नस्य महीपतेः ॥२६॥
जयो दैवपरिदृष्टोऽयं यस्य चाऽलङ्करिष्यति । स प्राप्नोति निरीक्षस्व बलं वै रणमूर्धनि

इत्युक्त्वा सशरं चापं विधायाकर्णपूरितम् ।
मुमोच बाणाञ्छितिशितान्वैरिप्राणापहारिणः ॥ २८ ॥
ते बाणास्त्वाविलीभूताश्छादयामासुरम्बरम् ।
सूर्यभानुप्रभा यत्र बाणच्छाया निवारिता ॥ २९ ॥

गजानां कटभित्योघे रुक्मसायकसन्ततिः। अलङ्करोति धातूनां रागा इव चित्रिताः॥
पतितास्तत्र दृश्यन्ते नरा वाहा गजा रथाः। शरव्रातेन नृपतेःसुतेन परिताडिताः॥
तद्विक्रान्तं समालोक्य पुष्कलःपरवीरहा। शराणां छायया व्याप्तं रणमण्डलमीक्ष्य च

शरासने समाधत्त बाणं वह्न्यभिमन्त्रितम्।
आधाय सम्यग्विधिवन्मोचयामास सायकम्॥ ३३॥
ततोऽग्निःप्रादुरभवत्तत्र सङ्ग्राम मूर्धनि।
ज्वालाभिर्विलिहन्व्योम प्रलयाग्निरिवोत्थितः॥ ३४॥

ततोऽस्य सैन्यं निर्दग्धं त्रासं प्राप्तं रणाङ्गणे। पलायनपरं जातं वह्निज्वालाभिपीडितम्

छत्राणि तु प्रदग्धानि चन्द्राकाराणि धन्विनाम्।
दृश्यन्ते जातरूपाभकान्तिधारीणि तत्र ह॥ ३६॥

हया दग्धाःपलायन्ते केसरेषु च वैरिणाम्। रथा अपि गता दाहं सुकूबरसमन्विताः

मणिमाणिक्यरत्नानि वहन्तःपरमास्ततः।
पलायन्ते दहनभूज्वालामालाभिपीडिताः॥ ३८॥

कुत्रचिद्दन्तिनो नष्टाःकुत्रचिद्धयसादिनः। कुत्रचित्पत्तयो नष्टा वह्निदग्धकलेवराः॥
शराःसर्वे नृपसुतप्रमुक्ताः प्रलयं गताः। आशुशुक्षणिकीलाभिर्भस्मीभूताःसमन्ततः॥
तदा स्वसैन्ये दग्धे च दमनो रोषपूरितः। सर्वास्त्रवित्तच्छान्त्यर्थं वारुणास्त्रमथाददे॥
वारुणं वह्निशान्त्यर्थं मुक्तं तेन महीभृता। आप्लावयद्बलं तस्य रथवाजिसमाकुलम्॥

रथा विप्लावितास्तोयैर्दृश्यन्ते परिपन्थिनाम्।
गजाश्चापि परिप्लुष्टाः स्वीयाः शान्तिमुपागताः॥ ४२॥
वह्निश्च शान्तिमगमदन्यास्त्रपरिमोचितः।
शान्तिमाप बलं स्वीयं वह्निज्वालाभिपीडितम्॥ ४४॥
कम्पिताः शीततोयेन सीत्कुर्वन्ति च वैरिणः।
करका वृष्टिभिः क्षिप्ता वायुना च प्रपीडिताः॥ ४५॥

तदा स्वबलमालोक्य तोयपूरेण पीडितम्। कम्पितं क्षुभितं नष्टं वारुणेन विनिर्हतम्

ततोऽतिकोपसंयुक्तः पुष्कलो भरतात्मजः । वायव्यास्त्रं समाधत्त धनुष्येवं महाशरम् ।
ततो वायुर्महानासीत्सर्वध्वंसनकोऽरिणः । मारयामास वेगेन सर्वानीकपुरःस्थितम् ॥

वायुना स्फालिता नागाः परस्परं समाहताः ।
अश्वाश्च संहतास्तोयं स्वस्वारोहसमन्विताः ॥ ५१ ॥

नराःप्रभग्नगात्रास्तु मुक्तकेशा निरंबराः । पतन्तोऽत्र समीक्ष्यन्ते वेताला इव भूतलाः
वायुना स्वबलं सर्वं परिभूतं विलोक्य सः । राजपुत्रः पर्वतास्त्रं धनुष्येवं समादधे ॥

तदा ते पर्वताः पेतुर्मस्तकोपरि युध्यताम् ।
वायुः सम्स्तम्भितस्तैस्तु न प्रचचाल कुत्रचित् ॥ ५३ ॥

पुष्कलो वज्रसंज्ञं तु समाधत्त शरासनम् । वज्रेण हतास्ते सर्वे जाताश्च तिलशःकणाः

वज्रं नगाशनं दीप्तान्दृष्ट्वा बाणाभिमन्त्रितम् ।
राजपुत्रोरसि प्रोच्चैः पपात स्यन्दनाद्भृशम् ॥ ५४ ॥

सव्याकुलितचेतस्को हृदि विद्धः क्षतो भृशम् ।
विव्यथे बलवान्वीरःकश्मलं परमाप सः ॥ ५५ ॥

तं वै कश्मलितं दृष्ट्वा सारथिर्नयकोविदः । अपोवाहरणात्तस्मात्कोशमात्रं नरेन्द्रजम्
ततो योधा राजसूनोःप्रनष्टाःप्रपलायिताः । गत्वा पुरीं समाचख्युःकश्मलस्थंनृपात्मजम्
पुष्कलो जयमाप्यैवं रणमूर्धनि धर्मवित् । न प्रहर्तुं पुनः शक्तो रघुनाथवचः स्मरन् ॥
ततो दुन्दुभि निर्घोषो जयशब्दो महानभूत् । साधु साध्विति वाचश्च प्रावर्तन्त मनोहराः
हर्षं प्राप स शत्रुघ्नो जयिनं वीक्ष्य पुष्कलम् । प्रशशंस सुमत्यादिमन्त्रिभिःपरिवारितः

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमेपातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे पुष्कलविजयो नाम चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥२४॥

पञ्चविंशोऽध्यायः

सुबाहोः सैन्येन सह युद्धभूमिम्प्रत्यागमनवर्णनम्

शेष उवाच ।

अथ वीरस्य भटान्निजाम्प्रूपो रुधिरौघेण परिप्लुताङ्गकान् ।
सुतमाप न वै सुशोच तान्परिपप्रच्छ सुतस्य चेष्टितम् ॥ १ ॥
गदताऽखिलकर्म तस्य वै स कथं चाहवकर्मवर्णकम् ।
कथयन्तु पुनः कियद्बलं यत्र वीराः कति योद्धुमागताः ॥ २ ॥
अथ शत्रुबलोन्मुखः कथं मम वीरो दमनो रणं व्यधात् ।
विजयं च विधाय दुर्जयं किल वीरं बत कोऽप्यघातयत् ॥ ३ ॥
इत्याकर्ण्य वचो राज्ञः प्रत्यूचुस्तेऽस्य सेवकाः ।
शस्त्रौघेन परिच्छिन्नगात्रव्यस्तादिधारिणः ॥ ४ ॥

यज्ञहयं समालोक्य पत्रचिह्नाद्यलङ्कृतम् । ग्राहयामास गर्वेण दमनोऽस्य रघूत्तमम्
ततो हयानुगः प्राप्तः प्रतापाग्र्यसमावृतः । तेन साकमभूद्युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ॥ ६ ॥
तं मूर्च्छितं ततः कृत्वा तव पुत्रः स्वसायकैः । यावत्तिष्ठत्यथायातः शत्रुघ्नस्तत्पृष्ठतः ॥
ततो युद्धं महदभूत्कालानलसदृशं दिनम् । बहुशो जयमापेदे तव पुत्रो महाबलः ॥ ८ ॥
इदानीं युद्धमध्ये तु शत्रुघ्नप्रहितेषुणा । मूर्च्छितः प्रपते राजन्नसौ वीरः सुतस्तव ॥ ९ ॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य रोषशोकसमन्वितः । व्यगिलद्दुष्पारसीरः समुद्र इव पर्वणि
उवाच सेनाधिपतिं रोषप्रस्फुरिताधरः । दन्तैर्दन्तान्निष्पिष्य जिह्वया लोकवर्तिनः ॥

सेनापते ! युद्धयात्रार्थं सेनां तु सज्जिताम् ।
वीरवर्यै रामस्य युद्धरक्षैर्मम युद्धोपचारकैः ॥ १२ ॥

मयाऽद्य मम पुत्रस्य दुःखदं जितिर्ते हरेः । पातयिष्ये यदि होनं रक्षिताऽपि महेश्वरः ॥

सेनापतिरिदं वाक्यं श्रुत्वा सुबाहुभूपतेः ।

निशम्य तथा श्रुत्वा भारतीमुग्रोऽमर्षणम् ॥ १४ ॥
सैन्ये निवेदयामास भारती चतुरङ्गिणीम् ।
सेनां कालानलप्रख्यां हन्तुंतत्कोटिशः ॥ १५ ॥
श्रुत्वा सेनापतेर्वाक्यं सुबाहुः धर्मवित्तदा । निर्जगाम ततो यत्र शत्रुघ्नस्त्वनुमार्दनः ॥१६
कुञ्जरैश्च महाश्वैरथैश्चापि मनोजवैः । रथैश्च सर्वशस्त्रास्त्रपूरितै रिपुजेतृभिः ॥ १७ ॥
भूप्रकम्पे तदा तत्र सैन्यभारेण भूरिणा । संमर्दः सुमहानासीत्तत्र सैन्ये विसर्पति ॥१८
राजानं निर्गतं दृष्ट्वा रथेन कनकाङ्गिना । शत्रुघ्नबलसुमुखः सर्ववैरिप्रहारकम् ॥ १९ ॥
सुकेतुस्तस्य वै भ्राता गदायुद्धविशारदः । रथेमाप्याजगामाथ सर्वशस्त्रास्त्रपूरितः ॥२०
चित्राङ्गस्तु सुतो राज्ञः सर्वयुद्ध विचक्षणः । जगाम स्वरथेनाशु शत्रुघ्नबलमुन्मदम् ॥
तस्यानुजो विचित्राख्यो विचित्ररणकोविदः । ययौ रथेन हेमेन भ्रातृदुःखेन पीडितः
अन्ये शूरा महेष्वासाः सर्वशस्त्रास्त्रकोविदाः । ययुर्यत्र समागताः प्रधनं वीरपूरितम्
राजा सुबाहुः संतापादागतः प्रधनाङ्गणे । विलोकयामास सुतं मूर्च्छितं शरपीडितम् ॥
रथोपस्थस्थितं मूढं स्वसुतं दमनाभिधम् । वीक्ष्य दुःखं मुहुःप्राप वीजयामास पल्लवैः
जलेन सिक्तः संस्पृष्टो राज्ञा कोमलपाणिना । संज्ञामाप शनैर्वीरो दमनः परमास्त्रवित्
उत्थितः क्व धनुर्मेऽस्ति क्व पुष्कल इतो गतः ।
संत्यज्य समरं त्यक्त्वा मद्बाणव्रणपीडितः ॥ २३ ॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य सुबाहुः पुत्रभाषितम् । परमं हर्षमापेदे परिरभ्य सुतं स्वकम्
दमनो वीक्ष्य जनकं नृपं नम्रशिरोधरः । पपात पादयोर्भक्त्या क्षतदेहोऽस्त्रराजिभिः ॥
स्वसुतं रथसंस्थं तु विधाय नृपतिः पुनः । जगाद सेनाधिपतिं रणकर्मविशारदः ॥
व्यूहं रचय संग्रामे क्रौञ्चाख्यं रिपुदुर्जयम् । यमाविश्य जये सैन्यं शत्रुघ्नस्य महीपतेः
तद्वाक्यमाकर्ण्य सुबाहुभूपतेः क्रौञ्चाख्यसद्व्यूहविशेषमादधात् ।
यन्नो विशन्ते सहसा रिपोर्गणा महाबलाः शस्त्रसमूहधारिणः ॥ ३२ ॥
मुखे सुकेतुस्तस्यासीद्गले चित्राङ्गसंज्ञकः । पक्षयो राजपुत्रौ द्वौ पुच्छे राजा प्रतिष्ठितः
मध्ये सैन्यं महत्तस्य चतुरङ्गैस्तु शोभितम् । कृत्वा न्यवेदयद्राज्ञे क्रौञ्चव्यूहं विचित्रितम्

राजा दृष्ट्वा सुसन्नद्धं क्रौञ्चव्यूहं सुनिर्मितम् । रणाय स्वमतिं चक्रे शत्रुघ्नकटके स्थितै

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे सुवाहुसैन्यसमागमो नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः

सुमतिमन्त्रिणा शत्रुघ्नम्प्रति सुवाहुवलनिरूपणम् ।

शेष उवाच ।

शत्रुघ्नस्तद्बलं दृष्ट्वा भीषणाकृतिमेघवत् । हस्त्यश्वरथपादातैर्बहुभिःपरिवारितम् ॥
सुमतिं प्रत्युवाचेदं वचो गम्भीरशब्दयुक् । नानावाक्यविचारज्ञैःपण्डितैःपरिसेवितः ॥

शत्रुघ्न उवाच ।

सुमते ! कस्य नगरं प्राप्तो मे हयसत्तमः । बलमेतन्निरीक्षेऽहं पयोनिधितरङ्गवत् ॥
कस्यैतद्बलमुद्धर्षं चतुरङ्गसमन्वितम् । पुरतो भाति युद्धाय समुपस्थितमादरात् ॥
एतत्सर्वं समाचक्ष्व यथावत्पृच्छतो मम ।
यज्ज्ञात्वा युद्धसंस्थायै निर्दिशामि स्वकान्भटान् ॥ ५ ॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य सुमतिःशुभबुद्धिमान् । उवाच वचनं प्रीतःशत्रुघ्नं वैरितापनम्

सुमतिरुवाच ।

चक्राङ्का नगरी राजन्वर्तते सविधे शुभा । यस्यां सन्ति नराःपापरहिता विष्णुभक्तितः
तस्याःपुर्याःपतिरयं सुवाहुर्धर्मवित्तमः । सोऽयं पुरतो भाति पुत्रपौत्रसमावृतः ॥
स्वदारनिरतो नित्यं परदारपराङ्मुखः ।
विष्णोःकथाऽस्य कर्णस्था नापरार्थप्रकाशिनी ॥ [illegible] ॥
परस्वं [illegible] समादत्ते षष्ठांशादधिकं नृपः । ब्राह्मणा विष्णुभक्त्यैव पूज्यन्ते तेन धर्मिणा

---

* तन्निरीक्षेत इति आनन्दाश्रम पुस्तके

नित्यं सेवारतो विष्णुपादपद्ममधुव्रतः । एष स्वधर्मनिरतः परधर्मपराङ्मुखः ॥ ११ ॥
एतस्य बलतुल्यं हि न वीराणां बलं क्वचित् । पुत्रस्य पतनं श्रुत्वा रोषशोकसमाकुलः

चतुरङ्गसमेतोऽयं युद्धाय समुपस्थितः ।
तथाऽपि वीरा बहवो लक्ष्मीनिधिमुखा अमून् ॥ १३ ॥
जेष्यन्ति शस्त्रसङ्घेन निर्दिशाऽऽशु परं हि तान् ।
शत्रुघ्नस्तद्वचः श्रुत्वा प्रोवाच स्वभटान्वरान् ॥ १४ ॥

रणप्रातिभयोद्धर्षपूरपूरितमानसान् । क्रौञ्चव्यूहोऽद्य रचितः सुबाहुपरिसैनिकैः ॥ १५ ॥

मुखपक्षस्थिता योधास्तान्को भेत्स्यति शस्त्रवित् ।
यस्य भेदे निजा शक्तिर्यो वीरविजयोद्यतः ॥ १६ ॥

गृह्णातु मदीयाद्धि पाणिपद्माच्च वीटकम् । तदा लक्ष्मीनिधिर्वीरो जग्राह क्रौञ्चभेदने
सर्वशस्त्रास्त्रविद्वीरैर्बहुभिः परिवारितः । उवाच वचनं राजन्यास्येऽहं क्रौञ्चभेदने ।

भार्गवः पूर्वमेवासीत्क्रौञ्चभेत्ता तथा ह्यहम् ।
तथाऽन्यं वीरमायोधत्कोऽस्य सार्धं गमिष्यति ॥ १९ ॥

पुष्कलः पृष्ठतस्तस्य यातुं चक्रे मतिं ततः । रिपुतापो नीलरत्न उग्राश्वो वीरमर्दनः ॥
सर्वे शत्रुघ्नसन्देशाद्ययुस्तत्क्रौञ्चभेदने । शत्रुघ्नोऽपि रथस्थश्च सर्वायुधधरः परः ।
पृष्ठतोऽस्य ययौ याय बहुभिः सैनिकैर्वृतः । तदा प्रचलितौ द्वावप्यन्योन्यबलवारिधी ॥
प्रलयं कर्तुमुद्युक्तौ जगतः क्षुभिताङ्गिणौ । तदा भेर्यः समाजघ्नुरुभयोः सेनयोर्दृढाः ॥२३॥
रणभेरीशङ्खनादाः श्रूयन्ते तत्र तत्र ह । हेषन्ते वाजिनस्तत्र गर्जन्ति द्विरदा भृशम् ॥
हुंहुं कुर्वन्ति वीरास्तत्र नदन्ति रथनेमयः । तत्र प्रकुपिताः शूराः सुबाहुबलदर्पिताः ॥२५॥
छिन्धि भिन्धीति भाषन्तो युध्यन्ते बहवो रणे । एवम्भूते रणोद्युक्ते सैन्ये शत्रुघ्नवैरिणो

पुत्रार्त्यं सुबाहुं तं लक्ष्मीनिधिरुवाच ह ॥ २६ ॥

लक्ष्मीनिधिरुवाच ।

जनकस्य सुतं विद्धि लक्ष्मीनिधिरिति स्मृतम् ।

---

* रथे गंत्व इति आनन्दाश्रम पुस्तके पाठः ।

सर्वशस्त्रास्त्रकुशलं सर्वयुद्धविशारदम् ॥ २७ ॥
मुञ्चाऽश्वं रामचन्द्रस्य सर्वदानवदर्पिणः ।
नो चेन्मद्बाणनिर्भिन्नो यास्यसे यमसादनम् ॥ २८ ॥
इति ब्रुवन्तं वीराग्र्यं सुकेतुः सहसा त्वरन् ।
सज्यं चापं विधायाशु बाणान्मुञ्चन्स्थिरोऽभवत् ॥ २९ ॥
ते बाणाः शितपर्वाणः स्वर्णपुङ्खाः समन्ततः । दृश्यन्ते व्यापिनस्तत्र रणमध्ये सुदुर्भराः ॥
तद् बाणजालं तरसा निहत्य लक्ष्मीनिधिश्चापमथाततज्यम् ।
विधाय तस्योरसि बाणषट्कं मुमोच तीक्ष्णं शितपर्वशोभितम् ॥ ३१ ॥
तद्बाणाः सुभुजस्यास्य हृदयं संविदार्य च । गतास्ते भुवि दृश्यन्ते रुधिराक्ता मलीमसाः ।
तद्बाणभिन्नहृदयः सुकेतुः कोपपूरितः । जघान शरविंशत्या तीक्ष्णया नतपर्वया ॥३३॥
उभौ बाणविभिन्नाङ्गावुभौ क्षतजविप्लुतौ ।
सैनिकैः परिदृश्येते किंशुकाविव पुष्पितौ ॥ ३४ ॥
मुञ्चन्तौ बाणकोटीश्च सन्दधन्तौ द्रुतं शरान् । न केनापि विलक्ष्येते लघुहस्तौ महाबलौ
कुण्डलीकृतसच्चापौ वर्षन्तौ बाणधारया । नवाम्बुदाविव दिवि शक्रनिर्देशकारिणौ ॥
तयोर्बाणा गजान्वाहान्नराञ्छूरान्विमस्तकान् ।
कुर्वन्तः केवलं दृष्टा न च सन्धानमोक्षणे ॥ ३७ ॥
धिर्वा सुभटैः पूर्णा सकिरीटैः सकुण्डलैः । धनुर्बाणकरै रोषसन्दष्टाधरयुग्मकैः ॥३८॥
योः प्रयुध्यतोर्दर्पात्सर्वशस्त्रास्त्रवेदिनोः । युद्धं समभवद्धोरं देवविस्मापनं महत् ॥
मर्दोऽभवदत्यन्तं वीरकोटिविदारणः । न केनचित्क्वचिद्दृष्टं चरत्कालान्तरेऽपरम् ॥
तस्मिंस्तु समये लक्ष्मीनिधिर्वीरोऽरिमर्दनः ।
बाणांश्चापे समाधत्त चतुःसङ्ख्यान्हृदाञ्चितान् ॥ ४१ ॥
तुर्भिस्तुरगान्वीरः सुकेतोरनयत्क्षयम् । एकेन ध्वजमत्युग्रं चिच्छेद तरसा हसन् ॥
तेन सारथेः कायाच्छिरो भूमाववपातयत् । एकेन चापं सगुणमच्छिनद्रोषपूरितः ॥४३
न हृदि विव्याध सुकेतोर्बलवान्नृपः । तत्कर्माद्भुतमुद्वीक्ष्य वीरा विस्मयमाययुः ॥

रश्मिन्मथन्या विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
महतीं स गदां धृत्वा योद्धुकामोऽभ्युपेयिवान् ॥ ४९ ॥
समायान्तं समालक्ष्य गदायुद्धविशारदम् । महत्या गदयागुप्तः स्थानाद्धस्तमार सः ॥
गदामादाय महतीं सर्वांग [illegible] विनिर्मिताम् । जातरूपविनिर्माङ्गीं स्वर्णशोभासुरञ्जनाम्
लक्ष्मीनिधिर्भृशं क्रुद्धः सुकेतोर्मूर्धनि स्वयम् ।
पातयामास सुदृढां गदां वज्रातिसन्निभाम् ॥ ५२ ॥
गदया ताडितो वीरो नाकम्पत महामुने ! । महोन्नतो यथा दन्ती बालेन कुसुमाहतः
उवाच तं स धीमान्यो नृपं लक्ष्मीनिधिं तदा । सहस्वैकं प्रहारं मे यदि शूरः परन्तप ।
इत्युक्त्वा ताडयामास ललाटे गदया भृशम् ।
गदया ताडितो भालेऽत्युग्रमकुपितो भृशम् ॥ ५५ ॥
मूर्ध्नि तं ताडयामास गदया कालरूपया । सुकेतुरपि तं स्कन्धे ताडयामास धर्मवित्
एवं भृशं प्रकुपितौ गदायुद्धविशारदौ । गदायुद्धं प्रकुर्वाणौ परस्परजयैषिणौ ॥ ५७ ॥
अन्योन्याघातविमतौ परस्परवधोद्यतौ । न कोऽपि तत्र हीयेत न को जीयेत संयुगे ।
मूर्ध्नि भाले तथा स्कंधे हृदि गात्रेषु सर्वतः ।
रुधिरौघपरिक्लिन्नौ महाबलपराक्रमौ ॥ ५९ ॥
तदा लक्ष्मीनिधिः क्रुद्धो गदामुद्यम्य वेगवान् । जगाम प्रबलं हन्तुं हृदि राजानुजं बली
समायान्तमथालोक्य स्वगदां महतीं दधत् । ययौ तं तरसा हन्तुं राजभ्राता बलाद्युतः
गदां तेन विनिक्षिप्तां स्वकरे धृतवानयम् । तयैव गदया तस्या हृदि जघ्ने महाबलः ।
स्वगदां तेन वै नीतां दृष्ट्वा लक्ष्मीनिधिर्नृपः । बाहुयुद्धेन तं योद्धुमियेष बलवत्तमः
तदा राजानुजः क्रुद्धो बाहुभ्यामुपगृह्य तम् । युयुधे सर्वयुद्धस्य ज्ञाता वीरेषु सत्तमः ।
तदा लक्ष्मीनिधिस्तस्य हृदि जघ्ने स्वमुष्टिना ।
तदा सोऽपि शिरस्येनं मुष्टिमुद्यम्य चाहनत् ॥ ६५ ॥
मुष्टिभिर्वज्रसङ्काशैस्तलस्फोटैश्च दारुणैः । अन्योन्यं जघ्नतुः क्रुद्धौ सन्दष्टाधरपल्लवौ ।
मुष्टीमुष्टि दन्तादन्ति कचाकचि नखानखि । उभयोरभवद्युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ।

ततः प्रकुपितो भ्राता नृपनेत्रस्य भूपम् । मूर्धानं भ्रामयित्वाऽथ पातयामास भू
लक्ष्मीनिधिःकरेणाथ तं नृपानुजमुग्रकैः । भ्रामयित्वा शत्रुघ्नं गजोपम्ये अचल
ततः पतितो भूमौ संज्ञां प्राप्य क्षणात्तु । तथैव भ्रामयामास सोऽपि वेगेन वि
एवं प्रयुध्यमानौ तौ बाहुयुद्धं गतौ पुनः । पादे पादं करे चापि इदिशदने मुष
एवं परस्परं क्लिष्टौ परस्परवधेप्सितौ । उभावपि पराक्रान्तावुभावपि मुमूर्च्छ
तद् दृष्ट्वा विस्मयं प्राप्ताः प्रशशंसुः सहस्रशः ।
धन्यो लक्ष्मीनिधिर्भूपो धन्यो रामानुजो बली ॥ ६१ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पद्मे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमे
गदायुद्धं नाम षड्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सप्तविंशतितमोऽध्यायः

चित्राङ्गपुष्कलयोर्युद्धं चित्राङ्गवधवर्णनम् ।

शेष उवाच ।

चित्राङ्गः कौञ्चकस्थस्थो रथस्थो वीरशोभितः ।
गाहयामास तत्सैन्यं पाथोद इव वारिधिम् ॥ १ ॥
धनुर्विस्फार्य सुदृढं मेघनादनिनादितम् ।
मुमोच बाणान्निशितान्वैरिकोटिविदारकान् ॥ २ ॥

तद्बाणभिन्नसर्वाङ्गाःशेरते सुभटाभृशम् । सकिरीटतनुत्राणाःसन्दष्टदशनच्छ
एवं प्रवृत्ते सङ्ग्रामे ययौ योद्धुं सपुष्कलः । भजिविचित्रितमादाय चापं वैरि प्र
तयोःसङ्गतयो रूपं दृश्यतेऽतिमनोहरम् । पुरा तारकसङ्ग्रामे स्कन्दतारकयो
विस्फारयन्धनुःशीघ्रं सव्यसाची नु पुष्कलः । ताडयामास तं क्षिप्रं शरैःसन्तत
चित्राङ्गोऽपि दयाक्रान्तःशरासन समुच्छितात् । दधत्क्षणत्रसधरशो रणमण्डल

माधानं न च सन्धानं न मोक्षणमपि वा । दृष्टं लोकेन तद्भूरि पुष्कलेनातिवीर्यिणा
ततोऽसौ पुष्कलः क्रुद्धः भ्रातरो शत्रुवेगवान् । विस्मयं परमं प्राप्य महावीरो महाद्युतिः
चित्राङ्गस्तान्दशरथांश्चित्रांस्तेन निशितान् शरान् ।
ताडयामास बाहुं तु पुष्कलं निशितायसैः ॥ १० ॥
पुष्कलस्तद्रथं दिव्यं भ्रामकास्त्रेण शोभिना । नभसि भ्रामयामास तदद्भुतमिवाभवत्
भ्रान्त्वा मुहूर्तमात्रं तु स रथो हयसंयुतः । निपपात ततोऽतिकष्टेन सम्पूर्णो रणमण्डले
स भ्राम्य विमलं दृष्ट्वा चित्राङ्गः कुपितो भृशम् ।
उवाच पुष्कलं धीमान्सर्वास्त्रेषु विशारदः ॥ १२ ॥
चित्राङ्ग उवाच ।
त्वया साधु कृतं कर्म सुभटैर्युधि संमतम् ।
मद्रथो वाजिसंयुक्तो भ्रामितो नभसि क्षणम् ॥ १४ ॥
पराक्रमं समीक्षस्व ममापि सुभटेरितम् । आकाशचारी तु भवान्भव स्वमरपूजितः ॥
इत्युक्त्वा स मुमोचास्त्रं रणे परमदारुणम् । धनुषा परमास्त्रज्ञः सर्वधर्मविदुत्तमः ॥
तेन बाणेन संविद्धः खे बभ्राम पतङ्गवत् । सरथः सहयः सङ्ख्ये सध्वजश्च ससारथिः
भ्रान्त्वा सरथपर्यस्तु नभसि त्वरयान्वितः ।
यावत्स्थितिं न लभते तावन्मुक्तोऽपरः शरः ॥ १८ ॥
पुनश्च परिबभ्राम रथः सूतसमन्वितः । तत्कर्म वीक्ष्य पुत्रस्य राज्ञो विस्मयमाप स
कथंचित्स्थितिमप्याप पुष्कलः परवीरहा । रथं जघान बाणौघैः सच्छत्रहयमस्य च ।
समग्ररथवान्वीरो धीरः पुनरन्यं समाश्रितः । सोऽपि भग्नः शरैराशु पुष्कलेन रणाङ्गणे ।
पुनरन्यं समारुह्य यावद्यायाति संमुखम् । तावद्बभञ्ज निशितैः सायकैस्तद्रथं पुन
एवं दशरथा भग्ना नृपतेरात्मजस्य हि । पुष्कलेन तु वीरेण महासंयुगशालिना ॥२२
तदा चित्राङ्गकः सङ्ख्ये रथे स्थित्वा विचित्रिते ।
आजगाम स वेगेन पुष्कलं प्रति योधितुम् ॥ २४ ॥
पुष्कलं पञ्चभिर्बाणैस्ताडयामास संयुगे । तैर्बाणैर्निहतोऽत्यन्तं विव्यधे भरतात्मजः

स क्रुद्धश्चापमुद्यम्य बाणान्दश शितान्महान् । मुमोच हृदये तस्य स्वर्णपुङ्खसुशोभितान्

ते बाणाः पपुरेतस्य रुधिरं बहु दारुणाः ।
पीत्वा पेतुः क्षितौ क्रूरसाक्षिणः पूर्वजाः ॥ २७ ॥

तदा चित्राङ्गकः क्रुद्धो महान्पञ्च समाददे । मुमोच भाले पुत्रस्य भरतस्य महौजसः ॥

तैर्भल्लैराहतः क्रुद्धः शरासनवरे शरम् । दधत्प्रतिज्ञामकरोच्चित्राङ्गनिधनं प्रति ॥२९॥

शृणु वीर ! मम क्षिप्रं प्रतिज्ञां स्वहृदाश्रिताम् ।
तज्ज्ञात्वा सावधानेन योद्धव्यं च त्वयाऽत्र हि ॥ ३० ॥
बाणेनानेन चेत्त्वां वै न कुर्यां प्राणवर्जितम् ।
सतीं सन्दूष्य वनितां शीलाचारसुशोभिताम् ॥ ३१ ॥
यो लोकः प्राप्यते लोकैर्धर्मस्य घातयितृभिः ।
स लोको मम वै भूयात्सत्यं मम प्रतिश्रुतम् ॥ ३२ ॥

इति श्रेष्ठं वचः श्रुत्वा जहास परवीरहा । उवाच मतिमान्वीरः पुष्कलं वचनं शुभम् ॥

मृत्युर्वै प्राणिनां भाव्यः सर्वेषां च सर्वदा ।
तस्मान्मे निधने दुःखं नास्ति शूरशिरोमणे ! ॥ ३४ ॥
प्रतिज्ञा या कृता वीर ! त्वया धीरत्वशालिना ।
तां सत्येव पुनर्मेऽद्य श्रूयतां व्याहृतं महत् ॥ ३५ ॥

त्वद्बाणं मद्वधोद्युक्तं न छिन्द्यां यदि तद्दृढम् । तदा प्रतिज्ञां शृणु मे सर्ववीराभिमानिनः

तीर्थे त्रिगमिथो यो वै कुर्यात्स्यान्तविखण्डनम् ।
यकाद्दर्शिमतादन्यज्जानाति ब्रह्ममुखकैः ॥ ३७ ॥

तस्य पापं समेयात्तु प्रतिज्ञापरिपालिनः । इति वाक्यमुदीर्यैव तूष्णीम्भूतो धनुर्दधे ॥

ततोऽनेन निषङ्गात्स्वादुद्धृत्य सायकं परम् । कथयामास चित्राङ्गं वाक्यं शत्रुभयापहम्

पुष्कल उवाच ।

यदि रामाङ्घ्रियुगलं निष्कपटेन चेतसा । उपासितं मया तर्हि मम वाक्यमृतं भवेत्

यदि स्वमहिलां मुक्त्वा मान्यां जानामि चेतसा ।

तेन सत्येन मे बाणं शत्रुं भिनत्तु सद्गुरे ॥ ४१ ॥
इति वाक्यमुदीर्याशु बाणं धनुषि संदधिम् ।
कालानलोपमं वीर ! शिरश्छेदनमाशिनम् ॥ ४२ ॥
तं बाणं मुनमालोक्य तत्तु शत्रुघ्नो बली । बाणं शातयामेऽन्तरार्घ्नं काला
तेन बाणेन संछिन्नो बाणः स्वयम उत्तमः ।
हाहाकारो महानासीच्छिन्ने तस्मिञ्छरे तदा ॥ ४४ ॥
पश्चार्धं पतितं भूमौ पूर्वार्धं फलसंयुतम् । शिरोधरां भक्त्वाशु पद्मनालमिव
तदा भूमौ पतन्तं तु दृष्ट्वा तत्रस्य सैनिकाः । हाहा कृत्वा भृशं सर्वे पलायन
पृथ्व्यां तन्मस्तकं श्रेष्ठं सकिरीटं सकुण्डलम् ।
शुशुभेऽतीव पतितं चन्द्रबिम्बं दिवो यथा ॥ ४७ ॥
तं वीक्ष्य पतितं वीरः पुष्कलो भरतात्मजः । व्यगाहत व्यूहमिमं सर्वपरिक्र
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमेपातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
वधो नाम सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशतितमोऽध्यायः

चित्राङ्गवधात्सुबाहुराज्ञः पुत्रशोकः

शेष उवाच ।

अथ पुत्रं समालोक्य पतितं व्यसुमुद्धतम् । विललाप भृशं राजा सुतदुःखेन दु
मूर्ध्नि सन्ताडयामास पाणिभ्यामतिदुःखितः ।
कम्पमानो भृशं चाश्रूण्यमुञ्चन्नयनाब्जयोः ॥ २ ॥
गृहीत्वा पतितं वक्त्रं चन्द्रबिम्बमनोरमम् ।
पुष्कलेषुक्षतासृग्भिः छिन्नं कुण्डलशोभितम् ॥ ३ ॥

कुटिलभ्रूयुगं श्रेष्ठं सन्दष्टाधरपल्लवम् । सञ्चुम्बन्मुखपद्मेन विलपन्निदमब्रवीत् ॥ ४ ॥
हा पुत्र वीर ! कथमुत्सुकचेतसं मां किं नेक्षसे विशदनेत्रयुगेन शूर ! ।
किमद्विनोदकथया रहितस्त्वमेवं शोकोदधिप्लुतमनाः किल लक्ष्यसे च ॥ ५
वद पुत्र ! कथं मां त्वं प्रब्रूषे न हसन्पुनः । अमृतैर्मधुरास्वादैर्विनोदयसि पुत्रक ! ॥ ६
शत्रुघ्नाश्वं गृहाण त्वं सितचामरशोभितम् । स्वर्णपत्रेण शोभाढ्यं त्यज निद्रां महामते
एष प्रतापविशदः प्रतापाग्र्यः परन्तपः । धनुर्विप्रस्फुरो भाति पुष्कलः परवीरहा ॥८॥
एनं पारयसस्तीक्ष्णैर्बाणैः कोदण्डनिर्गतैः । कथं त्वं रणमध्ये वै शेषे वीर ! विमोहितः

हस्तिनः पत्तयश्चैव रथारूढा मयार्दिताः ।
शरणं त्वां समायान्ति तान्रक्षस्व महामते ! ॥ १० ॥
पुत्र ! त्वया विना सोढुं कथं शक्तो रणाङ्गणे ।
शत्रुघ्नसायकांस्तीक्ष्णांश्चण्डकोदण्डनिर्गतान् ॥ ११ ॥
अतो मां नु त्वया हीनं को वा पालयितुं क्षमः ।
यदि त्यक्ष्यसि निद्रां त्वं जयायाहं क्षमस्तदा ॥ १२ ॥

इत्थं विलप्य सुभृशं तताड हृदयं स्वकम् । बहुशः पाणिना राजा पुत्रदुःखेन दुःखितः
तदा विचित्रमतौ स्वस्वस्यन्दनमाश्रितौ । पितुश्चरणयोर्नत्वा ऊचतुः समयोचितम्

राजन्नस्मासु जीवत्सु किं दुःखं हृदि वहन् ।
वीराणां प्रधने मृत्युर्वाञ्छितो जायते महान् ॥ १५ ॥

धन्योऽयं यत्र विख्यातो यो वीरभुवि शोभते । सर्वैर्वीरैस्तु सन्दष्टदन्तच्छदपुटः प्रभुः

कथयास्तु किमद्यैव कुर्मस्ते कार्यमीप्सितम् ।
शत्रुघ्नपालितां सर्वां हन्म आयामवाहिनीम् ॥ १७ ॥

अद्यैव पुष्कलं शत्रुघ्नघातकारिणमाहवे । पातयावो रथाच्छित्त्वा शिरोमुकुटमण्डितम् ॥
त्यज शोकं सुदुःखार्तः कथं भासि महामते ! । आज्ञापयावो मानार्द ! कुरु युद्धे मतिं तथा

इति वाक्यं समाकर्ण्य पुत्रयोर्धीरमानिनोः ।
शोकं त्यक्त्वा महाराजो युद्धाय मतिमादधात् ॥ २० ॥

तावपि प्रतियोद्धारं वाञ्छन्तौ रणदुर्मदौ । जग्मतुः कटके शत्रोरनन्तभटपूरिते ॥२१॥
रिपुतापेन दमनो नीलरत्नेन चेतरः । युयुधाते रणे वीरौ प्रावृषीव वलाहकौ ॥ २२ ॥
राजा कनकसम्बद्धे रथे मणिविचित्रिते । रत्नकूबरशोभाढ्ये तिष्ठंश्चापधरो बली ॥२३॥
ययौ योद्धुं शत्रुघ्नं वीरकोटिभिरावृतम् । तृणीकुर्वन्महावीरान्धनुर्विद्याविशारदान्
तं योद्धुमागतं दृष्ट्वा सुबाहुं रोषपूरितम् । पुत्रनाशेन कुर्वन्तं सर्वसैन्यवधादिकम् ॥
शत्रुघ्नपार्श्वसञ्चारी हनूमांस्तमुपाद्रवत् ।
नखायुधो महानादं कुर्वन्मेघ इवाहवे ॥ २६ ॥
सुबाहुस्तं हनूमन्तमागच्छन्तं महारयम् । उवाच प्रहसन्वाक्यं रोषपूरितलोचनः ॥
क गतः पुष्कलोहत्वा मत्पुत्रं रणमण्डले । पातयाम्यद्य तस्याशु शिरोज्वलितकुण्डलम्
क शत्रुघ्नो वाहपालः क च रामः कुतो भटाः ।
प्राणहन्तारमायान्तं पश्यन्तु प्रधने तु माम् ॥ २६ ॥
इति तद्वाक्यमाकर्ण्य हनूमान्निजगाद तम् । शत्रुघ्नो लवणच्छेत्ता वर्तते सैन्यपालकः !
स कथं प्रधने युध्येत्त्वत्पकेऽग्रे स्थिते नृप! । मां विजित्य रणे तं च त्वं गन्तासि नर्षभ !
इत्युक्तवन्तं तरसा विव्याध दशसायकैः । हृदि वानरमत्युग्रं पर्वतामयमिव स्थितम् ॥
स बाणानागतांस्तांश्च गृहीत्वा करसम्पुटे ।
चूर्णयामास तिलशः शिताग्रैर्विविधाग्रयान् ॥ ३३ ॥
चूर्णयित्वा शरांस्तांस्तु निनद्य घनगर्जितैः ।
पुच्छेनावेष्ट्य तस्योच्चै रथं निन्ये महाबलः ॥ ३४ ॥
तदा तं नृपवर्योऽसावाकाशे स्थित एव सः । लांगूलं ताडयामास शिताग्रैः सायकैर्मुहुः
ताडितस्तु पुच्छाग्रे शरैः सन्नतपर्वभिः । मुमोच तद्रथं दिव्यं कनकेन विचित्रितम्
स मुक्तस्तेन तरसा शरैस्ताड्यतेऽर्पयान तम् । हनूमन्तं कपिवरं रोषसम्पूरितेक्षणः ॥
हनूमान्बाणविच्छिन्नः सर्वत्र रुधिरप्लुतः । महाघोरं समाधत्त करोपरि कपीश्वरः ॥
गृहीत्वा तस्य संग्रामे रथं हयसमन्वितम् । चूर्णयामास वेगेन तद्द्रुतमिवाभवत् ॥
स्वरथं भग्नमात्रं तु दृष्ट्वा राजा स्वमन्त्रशी । अन्यं रथं समारुह्याय युयुधे तं महाबलम्

पुच्छे मुखेऽथोरसि च भुजे चरणयोर्नृपः ।
जघान शरसन्धानकोविदः परमास्त्रवित् ॥ ४१ ॥
तदा क्रुद्धः कपिवरस्ताडयामास वक्षसि । पादेनोत्प्लुत्य वेगेन राज्ञः सुभटशोभिनः
स यदा महतो भूमौ पपात किल मूर्च्छितः ।
मुखाद्वमन्नसृक्चोष्णं श्वासपूरप्रवेपितः ॥ ४३ ॥
तदा प्रकुपितोऽत्यन्तं हनूमान्प्रधनाङ्गणे । अश्वान्वीरान्गजांश्चापि चूर्णयामास वेगतः
तदा सुकेतुस्तद्भ्राता तथा लक्ष्मीनिधिर्नृपः ।
उभावपि सुसन्नद्धौ युद्धाय समुपस्थितौ ॥ ४५ ॥
राजानं मूर्च्छितं दृष्ट्वा प्रपलाय्यगता नराः । हतस्ततो बाणसङ्घैःकृता पुष्कलवर्तितैः
तद्दृश्यमानं स्वबलं वीक्ष्य राजात्मजो बली । दमनः स्तम्भयामास सेतुर्वार्धिमिवोच्चलम्
तदा तु मूर्च्छितो राजा स्वप्नमेकं ददर्श ह । रणमध्ये कपिवरप्रपदाघातताडितः ॥
रामचन्द्रस्त्वयोध्यायां सरयूतीरमण्डपे । ब्राह्मणैर्योगिभिश्चैव वेदैर्मुनिभिःपरिवारितः ॥४९॥
तत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र ब्रह्माण्डकोटयः । कृतप्राञ्जलयस्ते वै स्तुवन्ति स्तुतिभिर्मुहुः
रामं श्यामं सुनयनं मृगशृङ्गपरिग्रहम् । गायन्ति नारदाद्याश्च वीणोल्लसितपाणयः
नृत्यन्त्यप्सरसस्तत्र घृताची मेनकादयः । वेदा मूर्तिधरा भूत्वा उपतिष्ठन्ति राघवम् ॥
यच्च किञ्चिद्वस्तुजातं सर्वशोभासमन्वितम् ।
तस्य दातारमखिलं भक्तानां भोगदायकम् ॥ ५२ ॥
इत्येवमाशिषः पश्यञ्जागरसंज्ञामवाप सः । ब्रह्माद्यहतनाथः किं दृष्टमिति वै वदन् ॥
उत्थाय प्रययौ पद्भ्यां शत्रुघ्नचरणं प्रति । भूम्यकोटिपरीवारो रथकोटिपरीवृतः ॥
सुकेतुं तु समाहूय विचित्रं दमनं तथा । युद्धकर्तॄन् समुत्सुकान्वारयामास धर्मवित् ॥
उवाच तान्महाराजो धर्मात्मा धर्मसंयुतः ।
भ्रातःपुत्रौ शृणुत मे वाक्यं धर्मसमन्वितम् ॥ ५७ ॥
मा युद्धं कुरुत क्षिप्रमलमस्तु महाप्रभून् । यद्रामचन्द्रपादं स्वमगृहात्मनोऽर्जितम् ॥
एष रामःपरं ब्रह्म कार्यकारणतःपरम् । चराचरजगत्स्वामी न मानुषवपुर्धरः ॥५९॥

तदिदं मत्तचित्तानमधुना ज्ञातवानहम् । पुराऽसितात्कृतशापेन ज्ञातवानेवमीदृशाः ॥६०॥
अहं पुरा तीर्थयात्रां गतस्तत्तद्विधित्सया । तत्रानेके मया दृष्टा मुनयो धर्मवित्तमाः ।
असिताद्रं मुनिमहं गतवाञ्ज्ञातुमिच्छया । तदा प्रोवाच मां विप्रःकृपां कृत्वा ममोपरि
योऽसावयोध्याधिपतिः स परब्रह्मवाच्यकः ।
तस्य या जानकी देवी साक्षात्सा चिन्मयी स्मृता ॥ ६३ ॥
यं तु योगिनःसाक्षादुपासते यमादिभिः । दुस्तरापारसंसारवारिधिं सन्तितीर्षवः
स्मृतमात्रो महापापहारी स गरुडध्वजः । य एनं सेवते विद्वान्स संसारं तरिष्यति ॥
तदाहमब्रुवं विप्रं कोऽयं रामस्तु मानुषः । केयं सा जानकी देवी हर्षशोकसमाकुला ॥
अजन्मनःकथं जन्म अकर्तुःकृत्यमत्र किम् । जगत्सुखप्रदातारं कथयस्व मुने ! मम ॥
इत्युक्तवन्तं मां क्रुद्धःशशाप स मुनीश्वरः । अज्ञात्वा तत्स्वरूपं त्वं प्रतिब्रूषे मयाधम !
एवं निन्दसि रामं त्वं मानुषोऽयमिदं हसन् ।
तस्मात्त्वं तत्त्वसंमूढो भविष्यस्युरगस्मरिः ॥ ६६ ॥
तदाऽहं तस्य चरणावगृह्णन्सदयायुतः । दृष्ट्वा मे विनयं भांतु प्रावोचत्करुणानिधिः
त्वं रामस्य मखे विघ्नं करिष्यसि यदा नृप ! ।
तदाऽङ्घ्रिणा हनूमांस्त्वां ताडयिष्यति वेगतः ॥ ७१ ॥
तदा त्वं ज्ञास्यसे राजन्नान्यथा स्वमनीषया । पुराऽहमुक्तस्तेनैवं तद्दृष्टमधुना मया ॥
यदा मां हनुमान्क्रुद्धस्ताडयामास वक्षसि । तदाऽदर्शं रमानाथ ! पूर्णब्रह्मस्वरूपिणम्
तस्मादश्वं तु शोभाढ्यमानयन्तु महाबलाः ।
धनानि चैव वासांसि राज्यं चेदं समर्पये ॥ ७४ ॥
रामं दृष्ट्वा कृतार्थःस्यामहं यज्ञेऽति पुण्यदे । आनयन्तु हयं मह्यं रोचते च तदर्पणम् ॥
इति श्रीपाद्मेमहापुराणे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
सुबाहुपराजयो नामाष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनत्रिंशोऽध्यायः

सुबाहुशत्रुघ्नसमागमवर्णनम् ।

शेष उवाच ।

ते तु तातवचःश्रुत्वा हर्षिताःसम्प्रहारिणः । तथेत्यूचुर्महाराजं रामदर्शनलालसम् ॥१॥

पुत्रा ऊचुः ।

राजन्भवत्पदाम्भोजान्नान्यं जानीमहे वयम् । यत्तव स्यान्ततो जातं तन्नयत्वद्य वेगतः

अश्वोऽयं नीयतां तत्र सितचामरभूषितः । रत्नमालाविशोभाढ्यश्चन्दनादिकचर्चितः ॥

राज्यमाहाफलं स्वामिन्कोशा बहुसमृद्धयः ।

वासांसि सुमहार्हाणि सूक्ष्माणि सुगुणानि च ॥ ४ ॥

चन्दनं चन्द्रकं चैव वाजिनःसुमनोहराः । हस्तिनस्तु मदोद्धूता रथाःकाञ्चनकूबराः ॥

विचित्रवस्त्रवर्णादि नानाभूषणभूषिताः । दास्यःशतसहस्रं च दासाश्च सुमनोरमाः ॥

मणयःसूर्यसङ्काशा रत्नानि विविधानि च ।

मुक्ताफलानि शुभ्राणि गजकुम्भभवानि च ॥ ७ ॥

विद्रुमाःशतसाहस्रा यच्चान्यत्तु महोदयम् । तत्सर्वं रामचन्द्राय देहि राजन्महामते ! ॥

सुतानस्मान्किङ्कराँश्च सर्वानर्पय भूपते ! । कथं न कुरुषे राजंस्तदधीनं नृपासनम् ॥

शेष उवाच ।

इति पुत्रवचःश्रुत्वा हर्षितोऽभून्महीपतिः । उवाच च सुतान्वीरान्स्ववाक्यकरणोद्यतान्

राजोवाच ।

आनयन्तु हयं सर्वे सन्नद्धाःशस्त्रपाणयः । नानारथपरीवारास्ततो यास्ये नृपं प्रति ॥

शेष उवाच ।

इति राज्ञोवचःश्रुत्वा विचित्रो दमनस्तथा । सुकेतुःसमरे शूरा जग्मुस्तस्याज्ञयोद्यताः

ते गत्वाऽथ पुरीं शूरा वाजिनं सुमनोरमम् । सितचामरसंयुक्तं स्वर्णपत्रादलङ्कृतम्

रत्नमालाविभूषाढ्यं सितपत्रेण शोभितम् ।
विचित्रमणिभूषाढ्यं मुक्ताजालस्वलङ्कृतम् ॥ १४ ॥

उज्ज्वाधूतं महावीरैः पूर्वतः पृष्ठतो भटैः । महाशस्त्रास्त्रसंयुक्तैः सर्वशोभासमन्वितैः ॥ सितातपत्रमस्योच्चैर्भाति मूर्धनि वाजिनः । सुधामयूखं यस्य ध्रियते पुरतो मुहुः ॥ तुरणागर्यांभि धूरैश्च भूमिनं वायुवेगिनम् । गत्वा पुरो निनायाश्वं हयमेधस्य सत्वरः समागतं हयं दृष्ट्वा रत्नमालाविभूषितम् । मनोजवं कामरूपं जहर्ष मतिमान्नृपः ॥ जगाम पद्भ्यां शत्रुघ्नं राजचिह्नाद्यलङ्कृतः । स्वपुत्रपौत्रैः संयुक्तो राजा परमधार्मिकः

ययौ कर्तुं धनानां स सद्व्ययं स्वर्गगामिनाम् ।
एतच्छिन्नवरं मत्वा दुःसहं सक्तचेतसाम् ॥ २० ॥

शत्रुघ्नं स ददर्शाथ सितच्छत्रेण शोभितम् । चामरैर्वीज्यमानं च सेवकैः पुरतः स्थितैः ॥ सुमतिं परिपृच्छन्तं रामचन्द्रकथानकम् । भयघातादिनिर्मुक्तं वीरशोभास्वलङ्कृतम्

वीरैः कोटिभिराकीर्णं नेत्रपाताभिकाङ्क्षिभिः ।
वानराणां सहस्रैश्च समन्तात्परिवारितम् ॥ २३ ॥

दृष्ट्वा शत्रुघ्नचरणौ प्रणनाम सपुत्रकः । धन्योऽहमिति संहृष्टो धर्मधार्मिकमानसः ॥

शत्रुघ्नस्तं प्रणयिनं दृष्ट्वा राजानमुद्भटम् ।
उत्थायासनतः सर्वं मुदैर्दोर्भ्यां स सस्वजे ॥ २५ ॥

दृढं सम्पूज्य राजा तं शत्रुघ्नं परवीरहा । उवाच हर्षमापन्नो गद्गदस्वरया गिरा ॥२६

सुबाहुरुवाच ।

अद्य धन्योऽस्मि ससुतः सकुटुम्बः सवाहनः । यच्छत्रुघ्नचरणौ द्रक्ष्ये नृपकोटिभिरीडितौ अज्ञानिना सुतेनायं गृहीतो वाजिनां वरः । दमनेनानयं त्वस्य क्षमस्व करुणानिधे ! ॥ [illegible] जानाति रघूत्तंसं सर्वदेवाधिदैवतम् । लीलया विश्वस्रष्टारं हन्तारमपि पालकम् ॥ इदं राज्यं समृद्धाङ्गं समृद्धबलवाहनम् । इमे कोशा धनैः पूर्णा इमे पुत्रा इमे वयम् ॥ सर्वं वयं रामनाथास्त्वदाज्ञाप्रतिपालकाः। गृहाण सर्वं सफलं न मेऽस्ति किञ्चिदुत्तमम् क्वासौ हनूमान्रामस्य चरणाम्भोजषट्पदः । यत्प्रसादादहं प्राप्स्ये राजराजस्य दर्शनम्

साधूनां सङ्गमे किं किं प्राप्यते न महीतले । यत्प्रसादादहं मूढो महाशापमतीतरम् ॥
दृष्ट्वा त्वद्य महाराजं पद्मपत्रनिभेक्षणम् । प्राप्स्यामि जन्मनः सर्वफलं दुर्लभमत्र च
मम तावन्नमं ध्यायुर्यदु रामवियोगिनः । स्वल्पमुर्वरितं तत्र कथं द्रक्ष्ये रघूत्तमम् ॥३५॥
भक्तं दर्शयतं रामं यज्ञकर्मविचक्षणम् । यदङ्घ्रिरजसा पूता शिलाभूता मुनिप्रिया ॥
काकः परं पदं प्राप्तो यद्बाणस्पर्शनात्खगः ।
अनेके यस्य यद्बाणैर्दीर्घ्य सङ्गरे परं गताः ॥ ३७ ॥
ये त्वस्य रघुनाथस्य नाम गृह्णन्ति सादराः ।
ते यान्ति परमं स्थानं योगिभिर्यद्धि चिन्त्यते ॥ ३८ ॥
धन्योऽयोध्याभवो लोको यो रामसुखपङ्कजम् ।
स्वलोचनपुटैः पीत्वा सुखं याति महोदयम् ॥ ३९ ॥
इति तत्प्राप्य नृपतिं यावद् राज्यं धनानि च ।
सर्वं समर्प्य गच्छामि कृतार्थोऽस्मि महीपते ! ॥ ४० ॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य रामपादपरायणः । प्रत्युवाचेति तं भूपं वाग्मी वाक्यविशारदः ॥
शत्रुघ्न उवाच ।
कथं राजन्निदं प्रोक्तं पूर्वो मम पूजितः । त्वं स्वकीयं स्वराज्यं हि मत्तो निरधारयत्
क्षत्रियाणामिदं कृत्यं सङ्ग्रामकरणं च यत् ।
तवैव राज्यं धनं चेदं प्रतिपातु ममाज्ञया ॥ ४२ ॥
यथा मे रघुनाथस्तु पूज्यो यादृग्मतस्तथा ।
तथा त्वमपि मत्पूज्यो भविष्यसि महीपते ! ॥४४॥
अथाग्रजश्री भगवान् हयस्यानुगमं प्रति । सन्नद्धः कवची वर्मी राजा राजसुतैर्युतः
इति वाक्यं समाकर्ण्य शत्रुघ्नस्य महीपतिः । पुत्रं राज्येऽभिषिच्यैव शत्रुघ्नेन सुपूजितः ॥
महारथैः परिवृतो निजं पुत्रं रणाङ्गणे । पुष्कलेन हतं भूयः संस्मृत्य विधिपूर्वकम् ॥
रामं गृहीत्वा लक्ष्यो सेवकत्वं महारथः । काञ्चनमालाक्षोभितं रघुनाथमनुस्मरन् ॥
राजभिर्भूरि रथैः शितिकण्ठोपमसमन्वितः । आजगाम तदा तूर्णं महारथिपुरःसरः ॥

ज्ञा समागतं दृष्ट्वा सर्वसैन्यसमन्वितम् । नमनं चकार शिरसा हयवर्यस्य पालने ।

सोऽश्वो विमोचितस्तेन भाले पत्रेण चिह्नितः ।

यामायते समन्ताच्चार्यवीर्याञ्जनानाचान्महान् ॥ ५१ ॥

त्र तत्रत्यभूपालैर्महाशूराभिपूजितः । प्रणतिः क्रियते तस्य न कोऽपि समगृह्णत ॥५२॥

केचिद्रत्नानि चित्राणि केचिद्राज्यं स्वकं महत् ।

केचिद्दत्ते अन्नं केचिद्दानीय प्रणमन्ति तम् ॥ ५३ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे

शत्रुघ्नस्य सुबाहुनासहनिर्याणं नामैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः

अश्वसमेतस्य शत्रुघ्नस्य तेजःपुरम्प्रति गमनम्

शेष उवाच ।

अथ तेजःपुरं प्राप्तस्तुरगः पत्रशोभितः । यस्मां पालयते राजा प्रजाः सत्येन सत्यवान्

रथकोटिपरीवारो रघुनाथानुजस्ततः । हयानुगो ययौ तस्य पुरतः पुरुषर्षभः ॥ २ ॥

तद्दृष्ट्वा नगरं रम्यं चित्रप्राकारशोभितम् ।

काञ्चनैः कलशैस्तत्र परितः प्रतिभासितम् ॥ ३ ॥

देवायतनसाहस्रैः सर्वतश्च विराजितम् । यतीनां तु मठास्तत्र शोभन्ते यतिपूरिताः ॥

वहत्यत्र महादेवी शिखिलोचनमूर्धगा । हंसकारण्डवाकीर्णा मुनिवृन्दनिषेविता ॥

ब्राह्मणानां प्रत्यगारमग्निहोत्रभवः पुनः । धूमस्तत्र पुनात्यङ्गपातकाप्लुतमानसान् ॥६॥

उवाच सुमतिं राजा शत्रुघ्नः शत्रुतापनः । तत्पुरप्रेक्षणोद्भूतहर्षविस्मितमानसः ॥ ७ ॥

शत्रुघ्न उवाच ।

मन्त्रिन्कथय कस्येदं पुरं मे दृष्टिगोचरम् । करोति मानसाह्लादं धर्मेण प्रतिपालितम्

शेष उवाच ।

इति वाक्यं समाकर्ण्य शत्रुघ्नस्य महीपतेः । उवाच सुमतिःसर्वं यथातथमनुद्धतम् ॥९॥

सुमतिरुवाच ।

शृणुष्वावहितः स्वामिन्वैष्णवस्य कथाः शुभाः ।
याः श्रुत्वा मुच्यते पापाद् ब्रह्महत्यासमादपि ॥ १० ॥
जीवन्मुक्तो वरीवर्ति रामाङ्घ्रयम्बुजषट्पदः ।
सत्यवान्यज्ञयज्ञाङ्गज्ञाता कर्ताऽविता महान् ॥ ११ ॥

धेनुं प्रसाद्य बहुभिर्यत्नैर्यं प्राप तत्पिता । ऋतम्भराख्यो जगति ख्यातःपरमधार्मिकः
गौः प्रसन्नाददौपुत्रमनेकगुणसंस्कृतम् । सत्यवन्तं सुरोभाद्यं तं जानीहि नृपोत्तमम् ॥

शत्रुघ्न उवाच ।

को वा ऋतम्भरो राजा किमर्थं धेनुपूजनम् ।
कथं प्राप्तः सुतस्तस्य वैष्णवो विष्णुसेवकः ॥ १४ ॥

सर्वमेतत्समाचक्ष्व वैष्णवस्य कथानकम् । श्रुतं हरति जन्तूनां महापातकपर्वतम् ॥

शेष उवाच ।

इति वाक्यं समाकर्ण्य शत्रुघ्नस्य महार्थकम् । कथयामास विशदं तदुत्पत्तिकथानकम्
ऋतम्भरो नरपतिरनपत्यः पुराऽभवत् । कलत्राणि बहून्यस्य न पुत्रं प्राप तेषु वै ॥
तदा जाबालिनामानं मुनिं दैवादुपागतम् । पप्रच्छ कुतूहलोयुक्तःस पुत्रोत्पत्तिकारणम्

ऋतम्भर उवाच ।

स्वामिन्ननघ्नस्य मे ब्रूहि पुत्रोत्पत्तिकरं वचः । यत्कृत्वा जायतेऽपत्यं ममवंशधरं परम्
तज्ज्ञात्वा भवतो भव्यं प्रकुर्यान्निश्चितं वचः ।
दानं व्रतं वा तीर्थं वा मखं वा मुनिसत्तम ! ॥२०॥

इति राज्ञो वचः श्रुत्वा जगाद मुनिसत्तमः । सुतोत्पत्तिकरं वाक्यं प्रणताय सुतार्थिनः
अपत्यप्राप्तिकामस्य सन्त्युपायास्त्रयः प्रभो ! ।
विष्णोः प्रसादो गोश्चापि शिवस्याप्यथवा पुनः ॥ २२ ॥

तस्मात्त्वं कुरु वै पूजां धेनोर्दैवतनोर्नृप । यस्याः पुच्छे मुखे शृङ्गे पृष्ठे देवाः प्रतिष्ठिताः ॥
सा तुष्टा दास्यति क्षिप्रं वाञ्छितं धर्मसंयुतम् ।
एवं विदित्वा गोपूजां विधेहि त्वमृतम्भर ! ॥२४॥
यो वै नित्यं पूजयति गां गेहे यवसादिभिः ।
तस्य देवाश्च पितरो नित्यं तृप्ता भवन्ति हि ॥ २५ ॥
यो वै गवाह्निकं दद्यान्नियमेन शुभव्रतः । तेन सत्येन तस्यस्युः सर्वे पूर्णा मनोरथाः ॥
दुषिता गौर्गृहे यस्य गेहे कन्या रजस्वला ।
देवता च सनिर्माल्या हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ॥ २७ ॥
यो वै गां प्रतिषिद्ध्येत चरन्तीं स्वं तृणं नरः ।
तस्य पूर्वे च पितरः कम्पन्ते पतनोन्मुखाः ॥ २८ ॥
यो वै यष्ट्या ताडयति धेनुं मर्त्यो विमूढधीः । धर्मराजस्य नगरं स याति करवर्जितः
यो वै दंशान्वारयति तस्य पूर्वे ह्यधोगताः ।
नृत्यन्ति मत्सुतो ह्यस्मांस्तारयिष्यति भाग्यवान् ॥ ३० ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । जनकस्य पुराभूतं धर्मराजपुरेऽद्भुतम् ॥३१॥
एकदा जनको राजा योगेनासून्समत्यजत् ।
तदा विमानं सम्प्राप्तं किङ्किणीजालभूषितम् ॥ ३२ ॥
तदाऽऽरुह्य गतो राजा सेवकैर्वरदेहवान् । मार्गे जगाम धर्मस्य संयमिन्याः पुरोऽन्तिके
तदा नरककोटीषु पीड्यन्ते पापकारिणः । जनकस्याङ्गपवनं प्राप्य सौख्यं प्रपेदिरे ॥
निर्ये दादशा पीडा आनैर्वा शुभकारिणी । महान्दुःखं तदा नर्मं जनकस्याङ्गवायुना ॥
तदा स निर्गन्तं दृष्ट्वा जन्तवः पापपीडिताः ।
अभ्यर्न्तं चुक्रुशुर्दीनास्तद्वियोगमनिच्छवः ॥ ३६ ॥
ऊचुर्नं करुणं वाचं मा गच्छ सुकृतिन्निति ।
त्वदङ्गवायुसम्पर्शान्सुखिनः स्याम पीडिताः ॥ ३७ ॥
इतिवाक्यं समाकर्ण्य राजा परमधार्मिकः । मानसे चिन्तयामास करुणापूरितः ॥

चेन्मत्तः प्राणिनां सौख्यं भवेदिह तदा पुनः। अत्रैव च पुरे स्थास्ये स्वर्गं एवमनोरमः
एवं कृत्वा नृपस्तस्थौ तत्रैव निरयाग्रतः । विदधत्प्राणिनांसौख्यमनुकम्पितमानसः ॥

तत्र धर्मस्तु सम्प्राप्तो निरयद्वारि दुःखदे ।
कारयन्यातनास्तीव्रा नानापातककारिणाम् ॥ ४१ ॥

तदा ददर्श राजानं जनकं द्वारिसंस्थितम् । विमानेन महापुण्यकारिणं दययायुतम् ॥
तमुवाच प्रेतपतिर्जनकं स हसन्गिरा । राजन्कुतस्त्वं सम्प्राप्तः सर्वधर्मशिरोमणिः ॥

एतत्स्थानं पातकिनां दुष्टानां प्राणघातिनाम् ।
नायान्ति पुरुषा भूप ! त्वादृशाः पुण्यकारिणः ॥ ४४ ॥

अत्रायान्ति नरास्ते वै ये परद्रोहतत्पराः । परापवादनिरताः परद्रव्यपरायणाः ॥
यो वै कलत्रं धर्मिष्ठं निजसेवापरायणम् । अपराधादृते जह्यात्स नरोऽत्र समाव्रजेत् ॥
मित्रं वञ्चयते यस्तु धनलोभेन लोभितः । आगत्याऽत्र नरःपीडां मत्तःप्राप्नोतिदारुणाम्
यो रामं मनसावाचा कर्मणादम्भतोऽपिवा । द्वेषाद्वाचोपहासाद्वा न स्मरत्येवमूढधीः

तं बध्नामि पुनस्त्वेषु निक्षिप्य क्षपयामि च ।
यैः स्मृतो न रमानाथो नरकक्लेशवारकः ॥ ४६ ॥

तावत्पापं मनुष्याणामङ्गेषु नृप ! तिष्ठति । यावन्नामं न रसना गृणाति कलिदुर्मतेः ॥
महापापकराराजन्ये भवन्ति महामते !॥ तानानयन्ति मद्भृत्यास्त्वादृशान्नस्पृष्टुमक्षमाः ॥

तस्माद्गच्छ महाराज ! भुङ्क्ष्व भोगाननेकशः ।
विमानवरमारुह्य भुङ्क्ष्व पुण्यमुपार्जितम् ॥ ५२ ॥

इतिवाक्यं समाकर्ण्य धर्मराजस्य सत्पतेः । उवाच धर्मराजं स करुणापूरपूरितः ॥

जनक उवाच ।

अहं गच्छामि नो नाथ ! जीवानामनुकम्पया ।
मदङ्गवायुना ह्येते सुखं प्राप्ताः स्म संस्थिताः ॥ ५४ ॥
एतान्मुञ्चसि चेद्राजन्सर्वान्वै निरयस्थितान् ।
ततो गच्छामि सुखितः स्वर्गंपुण्यजनाश्रितम् ॥ ५५ ॥

जाबालिरुवाच ।

इति वाक्यमथाश्रुत्य जनकं प्रत्युवाच सः । प्रत्येकं निर्दिशञ्जीवान्निरयस्थाननेकशः ॥

धर्म उवाच ।

अयं मित्रकलत्रं वै विश्वस्तमनुजग्मिवान् । तस्मादेनं लोहशङ्कौ वर्षायुतमपीपचम् ॥
पश्चादेनं सूकराणां योनौ निक्षिप्य दोषिणम् । मानुषेष्ववतार्योऽयं षण्ढचिह्नेनचिह्नितः
अनेन परदाराश्च बलादालिङ्गिता मुहुः । तस्मादयं पच्यतेऽत्र रौरवे शतहायनम् ॥
अयं ▯ परकीयं स्वं मुषित्वा बुभुजे कुधीः । तस्मादस्य करौ छित्त्वा पचेयं पूयशोणिते
अयं सायन्तने प्राप्तमतिथिं क्षुधयार्दितम् । वाक्यापिनो सत्यकारनाप्रधीत्स्यागतं वच
तस्मादयं पातनीयस्तामिस्रेऽन्धेन पूरिते । भ्रमरैःपीडितो यातु यातनां शतहायनम् ॥
अयं तावत्परस्योच्चनिन्दां कुर्वन्नलज्जितः । मयमप्यश्रृणोत्कर्णौ प्रेरयन्बहुशस्तुनाम्

तस्मादिमावन्धकूपे पतितौ दुःखदुःखितौ ।
अयं मित्रध्रुगुद्विग्नः पच्यते रौरवे भृशम् ॥ ६४ ॥
तस्मादेतान्पापभोगान्कारयित्वा विमोचये ।
त्वं गच्छ नरशार्दूल ! पुण्यराशिविधायकः ॥ ६५ ॥

जाबालिरुवाच ।

एवं स निर्दिशञ्जीवांस्तूष्णीमासाघकारिणः ।
प्रोवाच रामभक्तोऽसौ करुणापूरितेक्षणः ॥ ६६ ॥

जनक उवाच ।

कथं निरयनिर्मुक्तिर्जीवानां दुःखिनां भवेत् । तदाशु कथय त्वं वै यत्त्वरया सुलभा नुः

धर्म उवाच ।

नैभिराराधितो विष्णुर्नैमिस्तस्य कथाः श्रुताः ।
कथं निरयनिर्मुक्तिर्भवेदेषां पापकारिणाम् ॥ ६८ ॥
यदि त्वं मोचयस्येतान्महापापकरानपि । तदेव महाराज ! पुण्यं तत्कथयामि यत् ॥
एकदा प्रातरुत्थाय शुद्धभावेन चेतसा । ध्यातःश्रीरघुनाथोऽसौ महापातकनाशिव ॥

राम रामेति यच्चोक्तं त्वया शुद्धेन चेतसा । तत्पुण्यमर्पयैतेभ्यो येनस्यान्निरयाच्च्युतिः

जवालिरुवाच ।

एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य धर्मराजस्य धीमतः । पुण्यं ददौ महाराज आजन्म समुपार्जितम्
यदाजन्मकृतैः पुण्यै रघुनाथार्चनोद्भवैः । एतेषां निरयान्मुक्तिर्भवत्वत्र मनोरमा ॥
एवं कथयतस्तस्य जीवा निरयसंस्थिताः। तत्क्षणान्निरयान्मुक्ता जाता दिव्यवपुर्धराः

ऊचुस्ते जनकं राजंस्त्वत्प्रसादाद्वयं क्षणात् ।

दुःखदान्निरयान्मुक्ता यास्यामः परमं पदम् ॥ ७९ ॥

तान्दृष्ट्वा सूर्यसङ्काशान्नरान्निरयविस्तृतान् । तुतोष चित्ते सुभृशं सर्वभूतदयापरः ॥
ते सर्वे प्रययुर्लोकं दिवं देवैरलङ्कृतम् । जनकं तु प्रशंसन्तो महाराजं दयानिधिम् ॥७७॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे सत्यपदाख्याने जनकेन नरकस्थप्राणिमोचनं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥

एकत्रिंशोऽध्यायः

जनकस्य नगरमार्गगमनकारणवर्णनम् ।

जावलिरुवाच ।

अथ तेषु प्रयातेषु नरकस्थेषु वै नृप । राजा पप्रच्छ कीनाशं सर्वधर्मविदांवरम् ॥ १ ॥

राजोवाच ।

धर्मराज ! त्वया प्रोक्तंयत्पातककरा नराः । आयान्ति तव संस्थानं न चधर्मकथारताः
मदागमनमत्राभूत्केन पापेन धार्मिक ! । तद्वै कथय सर्वं मे पापकार्यं यथा तथा ॥३॥
इति श्रुत्वा तद्वाक्यं धर्मराजः परन्तप !। कथयामास तस्यैवं यमपुर्यागमं तदा ॥४॥

धर्मराज उवाच ।

राजंस्तवमहत्पुण्यं नैतादृक्कस्य भूतले । रघुनाथपदद्वन्द्वमकरन्दमधुव्रत ! ॥ ५ ॥

त्वत्कीर्तिस्वर्धुनी सर्वान्पापिनो मलसंयुतान् ।
पुनाति परमाह्लादकारिणी दुष्टतारिणी ॥ ६ ॥

तथापि पापलेशास्ते वर्तते नृपसत्तम ! । येन संयमिनीपार्श्वमागतः पुण्यपूरितः ॥७॥
एकदा तु चरन्तीं गां वारयामास वै भवान् । तेन पापविपाकेन निरयद्वारदर्शनम् ॥८॥

इदानीं पापनिर्मुक्तो बहुपुण्यसमन्वितः ।
भुङ्क्ष्व भोगान्सुविपुलान्निजपुण्यार्जितान्बहून् ॥ ९ ॥
एतेषां करुणावार्धी रघुनाथो सुखं हरन् ।
संयमिन्या महामार्गे प्रेरयामास वैष्णवम् ॥ १० ॥

नागमिष्यो यदि त्वं वै मार्गेणानेन सुव्रत ! । अभविष्यत्कथं तेषां निरयात्परिमोचनम्
त्वादृशाः परदुःखेन दुःखिताः करुणालयाः । प्राणिनां दुःखविच्छेदं कुर्वन्त्येव महामते !

आर्यालिङ्गपाद ।

एवं वदन्तं शमनं प्रणम्य स दिवंगतः । दिव्येन सुविमानेन अप्सरोगणशोभिना ॥१३

तस्माद्गावोऽनिशं पूज्या मनसापि न गर्हयेत् ।
गर्हयन्निरयं याति यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ १४ ॥

तस्मात्त्वं नृपतिश्रेष्ठ ! गोपूजां वैसमाचर । सानुग्रहाद्दास्यति श्रियं पुत्रं धर्मपरायणम् ॥

सुमतिरुवाच ।

श्रुत्वा धेनुपूजां स वत्स्य कथमारतान् । पूजनीया प्रयत्नेन कीदृशं कुरुते नरम् ॥
आचारैः कारयामास धेनुपूजां यथाविधि ।
प्रत्यहं विविधं गच्छेत्स्वारस्याथं मर्त्ता तु गोः ॥१७॥
गवे ग्रासांस्तु सर्वोत्र गोग्रासग्रासमाहरेत् ।
गोस्वर्गोत्र यदा गच्छेत्तु पुष्पालेन भूपते ! ॥१८॥
सा यदा तिष्ठते तोयं तदा पेयं जलं शुचि ।
. स्वपते यदा निद्रितायां स्वपन्निशि ॥१९॥
निवर्त्य भवनं स्वपनस्तथैव । एवं बहुवर्षं सुखं भुङ्क्ते धर्मतत्पराम् ॥

सुमतिरुवाच ।

इतिवाक्यं समाकर्ण्य पुत्रकाम ऋतम्भरः । व्रतंचकार धर्मात्मा धेनुपूजां समाच
प्रत्यहं कुरुते गां वै यवसाद्येन तोषिताम् । दंशान्यवारयद्दीमान्यवभक्षश्चरता
एवं धेनुं पूजयतो गतास्तु दिवसाघनाः । वनमध्ये तृणाद्यांश्च चरन्तीमकुतोभय
एकदा नृपतिस्तस्य वनस्य श्रीनिरीक्षणे । न्यस्तदृष्टिःसपरितो बभ्राम सकुतूह

तदाऽऽगत्याहनद्गां वै पञ्चास्यः काननान्तरात् ।
क्रोशन्तीं बहुधा दीनां सिंहमारेण दुःखिताम् ॥ २५ ॥

तदा नृपःसमागत्य विलोक्य निजमातरम् । सिंहेन निहतां पश्यन् दीर्घादीर्घचिह्
स दुःखितःसमागत्य जाबालिं मुनिसत्तमम् । निष्कृतिं तस्य पप्रच्छगोवधस्य प्रम

ऋतम्भर उवाच ।

स्वामिंस्त्वदाज्ञया धेनुं पालयन्वनमास्थितः ।
कुतोऽप्यागत्य तां सिंहो जघानादृष्टिगोचरः ॥२८॥
तस्य पापस्य निष्कृत्यै किं करोमि त्वदाज्ञया ।
कथं वा व्रतसम्पूर्तिर्मम पुत्रप्रदायिनी ॥ २९ ॥

इत्युक्तवन्तं तं भूपं जगाद मुनिसत्तमः । सन्त्युपाया महीपाल ! पापस्यास्यापनु
ब्रह्मघ्नस्य कृतघ्नस्य सुरापस्य महामते ! । प्रायश्चित्तानि वर्तन्ते सर्वपापहराणि
कृच्छ्रैश्चान्द्रायणैर्दानैर्व्रतैःसनियमैर्यमैः । पापानि प्रलयं यान्ति नियमाद्दुतिः

द्वयोश्च निष्कृतिर्नास्ति पापपुञ्जकृतोस्तयोः ।
मत्या गोवधकर्तुश्च नारायणविनिन्दितुः ॥ ३३ ॥

गवां यो मनसादुःखं वाञ्छत्यधमसत्तमः । सयाति निरयस्थानं यावदिन्द्राश्चतु
योऽपि देवं हरिंनिन्देत्सक्रुद्दुर्भाग्यवान्नरः । सचापि नरकं पश्येत्पुत्रपौत्रपरी

तस्माज्ज्ञात्वा हरिं निन्दन्गोषु दुःखं समाचरन् ।
कदापि नरकान्मुक्तिं न प्राप्नोति नरेश्वर ! ॥३६॥

अज्ञानप्राप्तगोहत्याप्रायश्चित्तं तु विद्यते । रामभक्तं तु धीमन्त्वं याहि त्वमृतुपर्ण

स वै समदृशा सर्वाञ्छत्रूनमित्राणि पश्यति ।
कथयिष्यति ते क्षिप्रं गोवधस्यास्य निष्कृतिम् ॥ ३८ ॥
तस्य देशांस्त्वमाक्रामंस्तेन निर्वासितः पुरा ।
वैरिभावं परित्यज्य गच्छ त्वमृतुपर्णकम् ॥ ३९ ॥
स वक्ष्यति क्षिप्रं तत्कुरुष्व समाहितः ।
यथा त्वत्कृतपापस्य निष्कृतिर्हि भविष्यति ॥ ४० ॥
स गुरुतद्वचनं श्रुत्वा जगाम ऋतुपर्णकम् । राममक्तं रिपौ मित्रे समदृश्यासमञ्जसम् ।
स तस्मै कथयामास यज्जातं गोवधादिकम् ।
तस्य पापस्य निष्कृत्यै ह्युपायं सोऽप्यचिन्तयत ॥ ४२ ॥
क्षणं ध्यात्वाऽथ तं राजा ऋतुपर्णो महत्तमम् । उवाच प्रहसन्वाक्यं बुद्धिमान्धर्मकोविदः
कोऽहं राजन्मुनीनां वै पुरतः शास्त्रवेदिनाम् ।
तान्हित्वा किंतु मां प्राप्तो मूर्खं पण्डितमानिनम् ॥ ४४ ॥
तथ मय्यस्ति चेच्छ्रद्धा तदा किंचिद् ब्रवीम्यहम् ।
शृणुष्व नरशार्दूल ! गदितं मम सादरः ॥४५॥
भज श्रीरघुनाथं त्वं कर्मणा मनसा गिरा । निष्कापट्येन लोकेशं लोकवश्य महामते ! ॥
॥ तुष्टो दास्यति रामो त्वद्दुर्दिष्टं मनोरथम् । ब्रह्मगोहत्यापापनाशं करिष्यति
रामं स्मरंस्त्वं धर्मात्मन्धेनुं पालय सत्तम ! ।
दृष्ट्वा द्विजाय कमलं पापनिष्कृतिमाप्स्यसि ॥ ४८ ॥

सुमतिरुवाच ।

एवमाकर्ण्य नृपस्तत्र ऋतुपर्णस्य भाषितम् । विचार्य रामचरणं गृहागमत् प्रणम्य तम् ।
पूर्वमन्यत्कृत्स्नमेतं अगाम विदितं महत् । रामनाम स्मरन्नित्यं सर्वभूतहिते रतः ॥५०॥
तस्मै तुष्टा गुरुर्गमिनीं वाचा परिनिर्मिता । राजन्नव्य मया वै सम्प्रत्यर्थं मनोरथम् ।
तदा ... वीरराज पुत्रं देहि मनोरथम् । रामभक्तं त्रिभुवने स्वधर्मनिरतात्मकम् ।
तुष्टा दत्त्वा वरं साऽपि तस्मै वाक्ये सुमर्पिते ।

जगामादर्शनं देवी कामधेनुः कृपावती ॥५३॥
स काले प्राप्तवान्पुत्रं वैष्णवं रामसेवकम् । सत्यवत्संज्ञयायुक्तमकरोत्तत्र तत्पिता ॥
सत्यवन्तं सुतं लब्ध्वा पितृभक्तिपरं महान् ।
परमं हर्षमापेदे शक्रतुल्यपराक्रमम् ॥ ५५ ॥
स राजा धार्मिकं पुत्रं प्राप्य हर्षेण निर्भरः ।
राज्यं तस्मिन्महन्न्यस्य जगाम तपसे वनम् ॥ ५६ ॥
तत्राराध्य हृषीकेशं भक्तियुक्तेन चेतसा । निर्धूतपापःसतनुरगाद्धरिपदं नृपः ॥ ५७ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमेपातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
सत्यवदाख्याने धेनुमतवर्णनं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः

सत्यवद्राजवृत्तान्तवर्णनम् ।

सुमतिरुवाच ।

असावपि नृपःसौम्य ! सत्यवान्नाम विश्रुतः । निजधर्मेण लोकेशं रघुनाथमतोषयत् ॥
अस्मैतुष्टो रमानाथो ददौ भक्तिमवञ्चलाम् । निजांघ्रिपद्मे यजतां दुर्लभां पुण्यकोटिभिः
नित्यं श्रीरघुनाथस्य कथामकमनातुरः । कुरुते सर्वलोकानां पावनं कृपयायुतः ॥
यो न पूजयते देवं रघुनाथं रमापतिम् । स तेन ताड्यते दण्डैर्यमस्यापि भयावहैः ॥
अष्टमाद्वत्सरादूर्ध्वमशीतिवत्सरो भवेत् ।
तावदेकादशी सर्वैर्मानुषैः कारिताऽमुना ॥ ५ ॥
तुलसी वल्लभा यस्य कदाचिच्छिरोधराम् । न मुञ्चति रमानाथपादपद्मरतुत्तमा ॥
ऋषीणामपि पूज्योऽयमितरेषां कथं न हि । रघुनाथस्मृति प्रीतिधूंतपाप्मा हताशुभः
ज्ञात्वाऽयं रामचन्द्रस्य वाजिनं परमाद्भुतम् ।

आगत्य सुभगं सन्द्रक्ष्यस्यैतद्रामभक्तकम् ॥ ८ ॥
त्वया यद्रक्षितं रामभक्तं कपिमनुत्तमम् ।
पुनः किं पृच्छसे स्वामिन्नाज्ञापय करोमि तत् ॥ ९ ॥

शेष उवाच ।

गतोऽश्वस्तत्पुरान्तं तु नानाश्चर्यसमन्वितः । तं दृष्ट्वा जनताः सर्वा राजेन्द्रस्यान्तिकेऽगमन्

जनता ऊचुः ।

कोऽप्यश्वः सितवर्णोऽत्र गङ्गाजलसमेन वै । भाले सौवर्णपत्रेण राजमानः समागतः ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं रम्यं जनानां ह्युपमीरितम् । तान्प्रत्याह हसन्भूपो ज्ञायतां कस्य वै हयः
तावत्ते कथयामासुः शत्रुघ्नेन प्रपालितः । आयात्ययं महीभर्तू रामस्य पुरमध्यतः ।
रामस्य नाम स श्रुत्वा ह्युपहारं सुमनोरमम् । अहर्षे चित्ते सुभृशं गद्गदस्वरविह्वलः ॥
मयाऽयोध्यापतिर्नित्यं यो रामश्चिन्त्यते हृदि । तस्याश्वः सहशत्रुघ्नः समायातः पुरे मम

हनूमांस्तत्र रामाङ्घ्रिसेवाकर्ता भविष्यति ।
कदाचिदपि यो रामं न विस्मरति मानसे ॥ १६ ॥

गच्छामि यत्र शत्रुघ्नो यत्र मारुतनन्दनः । अन्येऽपि यत्र पुरुषा रामपादाब्जसेवकाः ॥
अमात्यमादिदेशाथ सर्वं राजधनं महत् । गृहीत्वा तु मया सार्द्धमागच्छ त्वरयायुतः ॥

यास्येऽहं रघुनाथस्य हयं पालयितुं परम् ।
कर्तुं च रामपादाब्जपरिचर्यां सुदुर्लभाम् ॥ १९ ॥

इत्युक्त्वा निर्जगामाथ शत्रुघ्नं प्रति सैनिकैः । तावत्पुरीमुपप्राप्तो रामभ्राता ससैनिकः
भेर्यो गर्जन्ति प्रबला रथाः सुनिनदन्ति च । जयशङ्खस्वनास्तत्र वेणुनादाश्च सर्वतः ॥

आगत्य सत्यवान्राजा मन्त्रिभिः सुसमन्वितः ।
चरणे प्रणिपत्यास्मै राज्यं प्रादान्महाधनम् ॥ २२ ॥
शत्रुघ्नस्तं तु राजानं ज्ञात्वा राममनुव्रतम् ।
तद्राज्यं तस्य पुत्राय रुक्मनाम्ने ददौ महत् ॥ २३ ॥

हनूमन्तं परीरभ्य सुबाहुं रामसेवकम् । अन्यान्वै रामभक्तांश्च परिरभ्य महायशाः ॥

कृतार्थमिव चात्मानं मेने सत्यसमन्वितः । ननन्द चेतसि तदा शत्रुघ्नेन समन्वितः ॥
हयस्तावद्गतो दूरं वीरैः सुपरिरक्षितः । शत्रुघ्नस्तेन भूपेन ययौ वीरसमन्वितः ॥२६॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
सत्यवत्समागमो नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

विद्युन्मालिराक्षसेनाश्वहरणम् ।

शेष उवाच ।

गच्छत्सु रथिवर्येषु शत्रुघ्नादिषु भूरिषु । महाराजेषु सर्वेषु रथकोटियुतेषु च ॥ १ ॥
अकस्माद्भयजनकं तमः परमदारुणम् । यस्मिन्स्वीयो न पारक्यो लक्ष्यते वाजिभिर्नरैः
रजसाऽऽवृतं व्योम विद्युत्स्तनितसङ्कुलम् । पताहवो नु सम्मर्दं महाभयकरे ततः ॥
मेघा वर्षन्ति रुधिरं पूयामेध्यादिकं बहु । भयाकुला बभूवुस्ते वीराः परमवैरिणः ॥
आकुलीकृतलोके तु किमिदं किमिति स्थितिः ।
तमोव्याप्तानि लोकानां चक्षूंषि प्रपितीजसाम् ॥ ५ ॥
महाशत्रुं रावणस्य सुहृत्पातालसंस्थितः ।
विद्युन्मालीति विख्यातो राक्षसैरभिसंवृतः ॥ ६ ॥
कातरे युधिमाने तु सर्वापसनिषेविणि । आकृष्टोऽश्वं तु वीराणां भयंकुर्वन्नदारद ॥
मुहूर्तान्तसमो नष्टमाकाशं विमलं बभौ ।
वीराः शत्रुघ्नमुख्यास्ते प्रोचुः कुत्र हयोऽस्ति सः ॥ ८ ॥
ते सर्वे हयराजं तु लोकयन्तः परस्परम् । ददृशुर्न यदा वाहं हाहाकारस्तदाऽभवत् ॥
कुत्राश्वो हयमेधस्य केन नीतः कुबुद्धिना । इति वाक्यमयोचंस्ते तावत्स दनुजेश्वरः ॥
दृष्टो सुभटैः सर्वै रथस्थैः शौर्यशोभिभिः । विमानवरमारूढो राक्षसान्तरे समावृतः ॥११॥

आगत्य तुभ्यं सन्दास्यत्येतद्राज्यमकण्टकम् ॥ ८ ॥
त्वया यद्वदितं राजंस्तत्ते कथितमुत्तमम् ।
पुनः किं पृच्छसे स्वामिन्नाज्ञापय करोमि तत् ॥ ९ ॥

शेष उवाच ।

गतोऽश्वस्तत्पुरान्तस्तु नानाश्चर्यसमन्वितः । तं दृष्ट्वा जनताः सर्वा राजेगत्यान्ति

गच्छन्तु सायकैस्तीक्ष्णैस्तान्योद्धुं राक्षसाधमान् ॥ २६ ॥
भवानपि महाशस्त्रपरिवारो रथेस्थितः । करोतु युद्धे विजयं राक्षसं हन्तुमुद्यतः ॥
एतन्मम मतं राजन्ये योधास्तत्प्रमर्दनाः । ते गच्छन्तु रणे शूराःकिमन्यैर्बहुभिर्भटैः ॥
इत्युक्तवति वीराग्र्येऽमात्ये सुमतिसंज्ञके ।
शत्रुघ्नः कथयामास वीरान्सङ्ग्रामकोविदान् ॥ ३१ ॥
भो वीराःपुष्कलाद्या ये सर्वशस्त्रास्त्रकोविदाः। ते वदन्तु प्रतिज्ञां वै मत्पुरो राक्षसार्दने
कृत्वा प्रतिज्ञां विपुलां स्वपराक्रमशोभिनीम् । गच्छन्तु रणमध्ये हि भयन्तो बलसंयुताः
इति वाक्यं समाकर्ण्य शत्रुघ्नस्य महाबलाः ।
स्वां स्वां प्रतीज्ञां महतीं चक्रुस्ते तेजसान्विताः ॥ ३२ ॥
तत्रादौ पुष्कलो वीरः श्रुत्वा वाक्यंमहीपतेः ।
परमोत्साहसम्पन्नः प्रतिज्ञामुचिवानिमाम् ॥ ३३ ॥

पुष्कल उवाच ।

शृणुष्व नृपशार्दूल ! मत्प्रतिज्ञां पराक्रमात् ।
विहितां सर्वलोकानां शृण्वतां परमाद्भुताम् ॥ ३४ ॥
चेन्न कुर्यां शुभ्रवाणैस्तीक्ष्णैः कोदण्डनिर्गतैः ।
दैत्यं मूर्च्छासमाक्रान्तं कीर्णकेशाकुलाननम् ॥ ३५ ॥
कन्यास्वयमोऽकुर्वत्पापं यत्पापं देवनिन्दने ।
तत्पापं मम वै भूयाच्चेत्कुर्यां स्वयशोऽनृतम् ॥ ३६ ॥
यदि मद्बाणनिर्भिन्ना सैनिकाःसुमहाबलाः। न पतन्ति महाराज ! प्रतिज्ञां तव मे शृणु
विरुद्धयोर्विभेदं यः शिवशक्तयोः करोत्यपि ।
तत्पापं मम वै भूयाच्चेन्न कुर्यामृतं वचः ॥ ३८ ॥
एवं मद्वाक्यमित्युक्तं रघुनाथपदाम्बुजे । भक्तिर्मे निश्चलाप्यद्भिन सैवसत्यं करिष्यति
पुष्कलस्य प्रतिज्ञां तां श्रुत्वा लक्ष्मीनिधिर्नृपः ।
प्रतिज्ञां व्यदधात्सत्यां स्वपराक्रमशोभिताम् ॥ ४० ॥

महर्षीनिषिध्याम ।

येऽधमो निन्दनं श्रुत्वा मात्ये यो मौनियन्नरः ।
मानवे मेऽघमेवास्तु सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ ४१ ॥
ब्राह्मणो यो दुराचारो मल्लाक्षादिविवर्जितः ।
विक्रीणाति च गां मूढो धनलोभेन मोहितः ॥ ४२ ॥
म्लेच्छकरोदकं पीत्वा प्रायश्चित्तं तु नाचरेत् ।
तत्पापं मम वै भूयाद्विमुखश्चेद्व्रजाम्यहम् ॥ ४३ ॥

तत्प्रतिज्ञामथाश्रुत्य हनूमद्वचनकोविदः । रामाङ्घ्रिस्मरणं कृत्वा प्रोवाच वचनं शुभम्

अन्तर्यामी हृदये नित्यं ध्येयो यो योगिभिर्मुहुः ।
यं देवाः सासुराःसर्वे नमन्ति मणिमौलिभिः ॥ ४४ ॥
रामः श्रीमानयोध्यायाः पतिर्लोकैश्च पूजितः ।
तं स्मृत्वा यद्ब्रुवे वाक्यं तद्धि सत्यं भविष्यति ॥ ४५ ॥

राक्षसोऽयं लघुर्दैत्यो दुर्बलःकामगोष्ठितः । कथयाशु मया कार्यमेकेन विनिपातनम् ॥
मेरुं देवेन्द्रसहितं लाङ्गूलाग्रेण तोलये । जलधिं शोषये सद्यं लङ्घये वा पिबाम्यहम्
राज्ञःश्रीरघुनाथस्य जानक्याःकृपया मम । तन्नास्ति भूतले राजन्यदसाध्यं कदा भवेत्
एतद्वाक्यं मयाप्रोक्तमनृतंस्याद्यदि प्रभो ! । तदैव रघुनाथस्य भक्तिदूरो भवाम्यहम् ॥

यः शूद्रः कपिलां गां वै पयोबुद्ध्याऽनुपालयेत् ।
तस्य पापं ममैवास्तु चेत्कुर्यामनृतंवचः ॥ ५१ ॥

ब्राह्मणीं गच्छते मोहाच्छूद्रःकामविमोहितः । तस्य पापं ममैवास्तु चेत्कुर्यामनृतंवचः

यद्घ्राणान्नरकं गच्छेत्स्पर्शनाच्चापि रौरवम् ।
तां पिबेन्मदिरां यो वा जिह्वास्वादेन लोलुपः ॥ ५३ ॥
तस्य यज्जायते पापं तन्ममैवास्तु निश्चितम् ।
चेन्नकुर्यां प्रतिज्ञातं सत्यं रामकृपाबलात् ॥ ५४ ॥

[illegible] । चक्रुःप्रतिज्ञां महतीं स्वपराक्रमशालिनीम् ॥५५

शत्रुघ्नोऽपि व्यधात्तत्र प्रतिज्ञां पश्यतां नृणाम् ।
साधु साधु प्रशंसन्वै तान्वीरान्युद्धकोविदान् ॥ ५६ ॥
कथयामि पुरो वः स्वां प्रतिज्ञां सत्त्वशोभिताम् ।
तच्छृण्वन्तु महाभागा युद्धोत्साहसमन्विताः ॥ ५७ ॥
चेत्तस्य शिर आहत्य पातयामि न सायकैः ।
विमानाच्च कबन्धाच्च भिन्नं छिन्नं च भूतले ॥ ५८ ॥
यत्पापं कूटसाक्ष्येण यत्पापं स्वर्णचौर्यतः ।
यत्पापं ब्रह्मनिन्दायां तन्ममास्त्वद्य निश्चयात् ॥ ५९ ॥
इति शत्रुघ्नसद्वाक्यं श्रुत्वा ते वीरपूजिताः ।
धन्योऽसि राघवभ्रातः ! कस्त्वदन्यो वदेदिदम् ॥ ६० ॥
त्वया वै निहतो दैत्यो देवदानवदुःखदः । लवणो नाम लोकेश ! मधुपुत्रो महाबलः ॥
कोऽयं वै राक्षसो दुष्टः कथास्य बलमल्पकम् ।
करिष्यसि क्षणादेव तस्य नाशं महामते ! ॥ ६२ ॥
इत्युक्त्वा ते महावीराः सज्जीभूता रणाङ्गणे । प्रतिज्ञां स्वामृतां कर्तुं ययुस्ते राक्षसंमुखा
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पद्मभेपातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे वीर-
प्रतिज्ञाकथनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः

विद्युन्मालिवधवर्णनम् ।

शेष उवाच ।

रथैःसहस्रैःशोभाढ्यैःसर्वशस्त्रास्त्रपूरितैः । नानाश्चर्यसमायुक्तैर्ययुस्ते राक्षसाधमम् ॥
तान्दृष्ट्वा व्योमयाने स्थितं प्रोवाच राक्षसः । मेघगम्भीरया वाचा तर्जयन्निव भूरिशः

मा यान्तु सुभटा योद्धुं गच्छन्तु निजमन्दिरम् ।
मा त्यजन्तु स्वकान्प्राणान्मोहये मामिनं यमम् ॥ ३ ॥
विद्युन्मालीति विख्यातो रावणस्य सुहृत्तमः ।
मत्तरप्युः पितृघ्नस्य निष्कृतिं कर्तुमिहागतः ॥ ४ ॥
कालो रामो य आहत्य रावणं रावणो यतः ।
तस्य भ्रातापि कुम्भाख्यो रक्षोगुरुशिरोमणिः ॥ ५ ॥

तं हत्वा निग्रहीतं तस्य प्रारब्धे रामस्य भ्रातृसुतम् । विपक्षचिन्मुद्गरैर्मुक्तं कण्ठनालस्य बुद्बुदैः इतीयवचनं समाकर्ण्य योधानां प्रवरोत्तमः । पुष्कलो निजगादैनं धीर्यशौर्यसमन्वितम्

पुष्कल उवाच ।

विकत्थनं न कुर्वन्ति संग्रामे सुभटोत्तराः । पराक्रमं दर्शयन्ति निजदात्मास्त्रपर्वभिः

रावणो निहतो येन स सुहृत्तस्य जनैर्वृतः ।
तस्य वाजिनमाहर्तुं कुत्र गन्ताऽसि दुर्मद ! ॥ ९ ॥
पतिष्यसि त्वं शत्रुप्रयाणैः कोदण्डनिर्गतैः ।
त्वामत्स्यन्ति शिवा भूमौ पतितं प्राणवर्जितम् ॥ १० ॥

मा गर्ज दुष्ट ! रामस्य सेवके मयि संस्थिते । गर्जन्ति सुभटा युद्धे शत्रुं जित्वा महोद्यमात्

दैत्य उवाच ।

एवं प्रजल्पन्तं तं वीरं पुष्कलं रणदुर्मदम् । जघान शक्त्या सुभृशं हृदि राक्षससत्तमः ॥

आयान्तीं तां महाशक्तिमायसीं काञ्चनाञ्चिताम् ।
चिच्छेद त्रिभिरत्युग्रैः शितैर्बाणैः स पुष्कलः ॥ १२ ॥
सा त्रिधा ह्यपतद्भूमौ विशिखैर्निष्प्रभीकृता ।
पतन्ती विरराजासौ विष्णोः शक्तित्रयीव किम् ॥ १४ ॥

तां छिन्नां शक्तिकां दृष्ट्वा राक्षसः परतापनः । जग्राह शूलं तरसा त्रिशिखं लोहनिर्मितम् तीक्ष्णाग्रं ज्वलनप्रख्यं राक्षसेन्द्रो व्यमोचयत् । आयान्तं तिलशश्चक्रे बाणैः पुष्कलसंज्ञितः

छित्त्वा त्रिशूलं तरसा राघवस्य हि सेवकः ।

पुष्पदन्तश्च [illegible] [illegible] मनोज्ञयान् ॥ १७ ॥
मं धाता हरि [illegible] [illegible] यान् [illegible] ।
पैष्णवस्य यथा [illegible] गुणा [illegible] मनोहराः ॥ १८ ॥

[illegible] विद्युन्माली सुदुर्मदः । अथाह सुदुर्गघोरं पुष्पदन्तं [illegible] ॥
[illegible] विद्युन्माल्यभिधेमहि । [illegible] ॥
[illegible] धीरः [illegible] । [illegible] पुष्पदन्तः [illegible] ॥
[illegible] [illegible] । [illegible] ॥

पुष्पदन्त [illegible] [illegible] ।
[illegible] ! [illegible] ॥ २३ ॥
[illegible] प्रतिज्ञां [illegible] ।
[illegible] भूमौ [illegible] ॥ २४ ॥
[illegible] विशिखं [illegible] ।
[illegible] ॥ २५ ॥
[illegible] विषमं [illegible] ।
[illegible] ॥ २६ ॥

[illegible] । [illegible] ॥
[illegible] । [illegible] ॥
[illegible] । [illegible] ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ ३० ॥

[illegible] । [illegible] ॥
[illegible] । [illegible] ॥ ३१ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ ३२ ॥

ष्ठिनाभिहतो वीरःपुष्कलःपरमास्त्रवित् । नाकम्पतविनिष्पेषं वाञ्छंस्तस्य दुरात्मन
वत्सदन्तान्महातीक्ष्णान्मुमोच हृदि सायकान् ।
तैर्बाणैर्व्यथितो दैत्यस्त्रिशूलं तु समाददे ॥ ३५ ॥
आघूर्ण्यमानं त्रिशिखं ज्वालामालातिभीषणम् ।
लग्नं हृदि महावीर ! पुष्कलस्य तु दारुणम् ॥ ३६ ॥
मूर्च्छितस्तेन शूलेन निहतो धन्विसत्तमः । कश्मलं परमंप्राप्तःपपात स्यन्दनोपरि ॥३७॥
मूर्च्छां प्राप्ते समाज्ञाय हनूमान्पवनात्मजः ।
कोपव्याकुलितस्वान्तो बभाषे तं तु राक्षसम् ॥ ३८ ॥
कुत्र गच्छसि दुर्बुद्धे मयि योद्धरि संस्थिते । त्वां हन्मि चरणाघातैर्वाजिहर्तारमागतम्
एवमुक्त्वा महादैत्याञ्जघान परसैनिकान् । विमानस्थान्नखाग्रेण दारयन्मर्मसु स्थितः
लाङ्गूलेनाहताःकेचित्केचित्पादतलाहताः । बाहुभ्यां दारिताःकेचित्पवनस्य सनूनुना
नश्यन्ति केचिन्निहताःकेचिन्मूर्च्छन्ति संहताः ।
पलायन्ते पदाघातभयपीडाहतास्ततः ॥ ४२ ॥
अनेकेनिहितास्तत्र राक्षसाश्चातिदारुणाः । छिन्नाभिन्ना द्विधाजाताःपवनस्य सुतेनवै
कामगं तु विमानं तच्छिन्नप्राकारतोरणम् । हाहाकुर्वद्भिरसुरैःसमन्तात्परिवारितम् ॥
हनूमति महाशूरे क्षणं भूमौ क्षणं दिवि । इतस्ततःप्रदृश्येत कामयानं दुरासदम् ॥४५॥
यत्रयत्र विमानं तत्तत्र तत्र समीरजः । प्रहरन्नेव दृश्येत कामरूपधरःकपिः ॥ ४६ ॥
एवं तदाकुलीभूते विमानस्थे महाजने । अमर्षपूर्णस्तु दैत्येन्द्रो हनूमन्तमुपेयिवान् ॥ ४७ ॥
कपे ! त्वया महत्कर्म कृतं मद्बलपातनम् । क्षणं तिष्ठसि चेत्तूर्णं तव प्राणवियोजनम्
एवमुक्त्वा हनूमन्तं प्रजघान सुदुर्मतिः । त्रिशूलेन सुतीक्ष्णेन ज्वलत्पावककान्तिना ॥
तदागतं त्रिशूलं च मुखे जग्राह वीर्यवान् । चूर्णयामास सकलं मयेनोद्भविनिर्मितम् ॥
चूर्णयित्वा त्रिशूलं तदायसं दैत्यमोचितम् ।
जघान तं चपेटाभिर्बह्वीभिर्हनुमान्बली ॥ ५१ ॥
स आहतःकपीन्द्रेण चपेटाभिरिहस्ततः । व्यथितो व्यग्रजन्मार्थो सर्वलोकभयङ्करम्

तदा तमोऽभवत्तीव्रं यत्र को वा न लक्ष्यते ।
यत्र स्वीयो न पारक्यो विदामास जनान्बहून् ॥ ५५ ॥
शिलाः पर्वतशृङ्गाणि पतन्ति सुभटोपरि । ताभिस्तास्तु ते सर्वे व्याकुला भय जज्ञिरे
विद्युतो विलसन्त्यश्च गर्जन्ति जलदा घनम् । वर्षन्ति पूयरुधिरं मुञ्चन्ति समलं जलम् ॥
आकाशात्पतमानानि कबन्धानि बहूनि च ।
दृश्यन्ते छिन्नशीर्षाणि सुकुण्डलयुतानि च ॥ ५६ ॥
तथा विरूपाः सुभृशं कीर्णकेशाः सुदुर्मुखाः । दृश्यन्ते सर्वतो दैत्या दारुणा भयकारिणः
तदा व्याकुलिता लोकाः परस्परभयाकुलाः । पलायनपरा जाता महोत्पातममंसत ॥५८॥
तदा शत्रुघ्न आयातो रथे स्थित्वा महारथः ।
श्रीरामस्मरणं कृत्वा चापे सन्धाय सायकान् ॥ ५९ ॥
तां मायां स विधूयाशु मोहनास्त्रेण वीर्यवान् ।
शरधाराः किरन्व्योम्नि ववर्ष समरेऽद्भुतम् ॥ ६० ॥
तदा दिशः प्रसन्नास्ता रविमण्डपरिधिवान् । मेघा यथागतं याता विद्युतः शान्तिमागताः
तदा विमानं पुरतो दृश्यते राक्षसैर्युतम् । किङ्किणीभिर्ध्वजैर्मालाभिर्व्याकुलं सुतरां महत्
बाणाश्च शलभादन्ताः स्वर्णपुङ्खैश्च शोभिताः ।
पेतुर्विमाने समरे स्थितं कामगमे मुहुः ॥ ६२ ॥
तदा भग्नं विमानं हि दृश्यते पवनुपर्वैः । स्वपुरी खण्डमेकत्र भग्नाङ्गमिव भूतले ॥
तदा प्रकुपितो दैत्यो बाणान्धनुषि सन्दधे । तैर्बाणैर्विकिरन्व्योम प्राकारं चाभिगर्जितः ॥
ते बाणाः शत्रुघ्नस्य तत्र वपुषि भूरिशः ।
शोभामापुः शोणितौघा [illegible] ॥ ६४ ॥
शत्रुघ्नः परयाशक्त्या संयुक्तो वायुदैवतम् । अस्त्रं धनुषि चाधत्त राक्षसानां प्रकम्पनम्
तेनास्त्रेण विमानात्स्वात्पतन्तो मुक्तमूर्धजाः । दृश्यन्ते भूपतितास्तद्द्रुमा इव महीधराः
ततश्च रघुनाथस्य भ्राता मुक्तं विलोक्य तत् ।
अस्त्रं स पार्वतं तं [illegible] ॥ ६६ ॥

ततःप्रवृत्ताः वेताला भूताः प्रेतपिशाचकाः । कपालकर्त्रीमुसलाःपिपत्स्रोऽपि
ते वै शत्रुघ्नसैन्यानां शिरांसि यमुर्मुदा । मायामपि दृष्ट्वाऽकर्त्री पावि

तदस्त्रं ध्यात्मनश्च दृष्ट्वा सर्वसंहारकारकम् ।
मुमोच तत्प्रशमनाय स्वास्त्रं नारायणाभिधम् ॥ ४२ ॥
नारायणास्त्रं नानारूपान्यानप्यथाशु महद्भयात् ।
ते सर्वे विलयं प्राप्तुर्निशाचरप्रणोदिताः ॥ ४३ ॥
तदा क्रुद्धो निशाचारी विद्युन्माली समाददे ।
त्रिशूलं निशितं घोरं शत्रुघ्नं हन्तुमुल्बणम् ॥ ४४ ॥

शूलहस्तं समायान्तं विद्युन्मालिनमाहवे । सायकैराहतस्तस्य भुजे स्वर्णशरैर्म

तेषां चेच्छिन्नहस्तः स शिरसा हन्तुमुद्यतः ।
हतोऽसि यदि शत्रुघ्न कस्त्वां त्राता भविष्यति ॥ ४६ ॥

इति प्रधावन्तं तरसा चिच्छेद शितसायकैः । मस्तकं तस्य पतितं शूरस्य सह
तं छिन्नशिरसं दृष्ट्वा उग्रदंष्ट्रः प्रतापवान् । मुष्टिनाहन्तुमारेभे शत्रुघ्नं शूरसैं

शत्रुघ्नस्तु क्षुरप्रेण सायकेनाच्छिनच्छिरः ।
प्रधावतो रणे वीरान्सर्वशस्त्रास्त्रकोविदान् ॥ ४९ ॥

हतशेषाययुः सर्वे राक्षसा नाथवर्जिताः । शत्रुघ्नं प्रणिपत्याथ ददुर्वाञ्जिनमा
ततो वीणाविनादाश्च शङ्खनादाः समन्ततः । श्रूयन्ते शूरवीराणां जयशब्दा मनो

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमे
विद्युन्मालिराक्षसपराजयो नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

रेवातीरे आरण्यकाश्रमेऽश्वस्यागमनम्

शेष उवाच ।

प्राप्य तं वाजिनं राजा शत्रुघ्नो राक्षसैर्हृतम् । अत्यन्तं हर्षमापेदे पुष्कलेन समन्वितः
रुधिरैःसिक्तगात्रास्ते योधा लक्ष्मीनिधिस्तथा ।रणोत्साहेनसंयुक्तं प्रशशंसुर्महानृपम्
हते तस्मिन्महादैत्ये विद्युन्मालिनि दुर्जये । सुराःसर्वे भयंत्यक्त्वा सुखमापुर्मुने महत्

नद्यस्तु विमला जाता रविस्तु विमलोऽभवत् ।
वाता ववुः सुगन्धोद्दसिक्ता विमलशुष्मिणः ॥ ४ ॥
सन्नद्धास्ते महावीरा रथस्था विमलाङ्गकाः ।
राजानमूचुस्ते सर्वे जयलक्ष्म्या समन्विताः ॥ ५ ॥

वीरा ऊचुः ।

दिष्ट्या हतस्त्वया दैत्यो विद्युन्माली महामते ! ।
यद्भयात्त्रासमापन्नाः सुराः स्वर्गान्निराकृताः ॥ ६ ॥
दिष्ट्या प्राप्तो महावाजी रघुनाथस्य शोभनः ।
दिष्ट्या गन्तासि सर्वत्र जयं तु क्षितिमण्डले ॥ ७ ॥

स्वामिन्मुञ्चदिमं वाहं मनोवेगं मनोरमम् । समयस्य विलम्बो मा भवत्वत्र महामते

शेष उवाच ।

इति श्रुत्वा ॥ तद्वाक्यं वीराणां समयोचितम् ।
साधु साधु प्रशस्यैतान्मुमोच हयसत्तमम् ॥ ९ ॥

स मुक्तश्चोत्तरामाशां यन्नामाथ सुरक्षितः । रथपत्तिहयश्रेष्ठैः सर्वशस्त्रास्त्रकोविदैः ॥
तत्र यद्वृत्तमेतस्य शत्रुघ्नस्य मनोहरम् । वात्स्यायन ! शृणुष्वैतत्पापराशिप्रदाहकम् ॥
रेवातीरमथप्राप्तो मुनिवृन्दनिषेवितम् । नीलरत्नसमूहस्य रसःकिं नु पयोनिधात ॥

ततोऽस्मान्मुनिवरान्सर्वान्प्रणमन्नम्रकन्धरः । जगाम द्रष्टुमव्यग्रः नृपः कामगामिनः ॥
गच्छन्नग्रतरं जीर्णं पत्रशालाविनिर्मितम् । वैखानसजनकृतोऽभ्रैः निर्मलं पावनाश्रमम् ॥
तं दृष्ट्वा सुमतिं प्राह सर्वज्ञं मन्त्रकोविदम् । अनुप्रासर्वधर्माणां कर्मकर्मणां विदः ॥

राजोवाच ।

मन्त्रिन्कस्याश्रमस्त्वेतन्मनःप्रसादप्रदर्शनः । विस्मारयत्युरुक्लेशान्वदैतन्मम पूरुषः ॥ ११ ॥

शेष उवाच ।

इतिवाक्यं समाकर्ण्य सुमतिः प्राह तं नृपम् । विस्मयस्मेरया वाचा सर्वज्ञानामर्मवित्

सुमतिरुवाच ।

एवं दृष्ट्वा महाराज ! धूतपापा वयं स्फुटम् । भविष्यामो मुनिश्रेष्ठं सर्वशास्त्रपरायणम्
तस्मात्त्वया समापृच्छ्य सर्वं ते कथयिष्यति । रघुनाथपदाम्भोजमकरन्दालिलोलुपः ॥
माहात्म्यमारण्यकाख्यातं रघुनाथाङ्घ्रिसेवकम् । भवपुण्यरसापूर्णं सर्वशास्त्रार्थकोविदम्
इतिश्रुत्वा तद्वाक्यं धर्मार्थपरिबृंहितम् । जगाम तमथो द्रष्टुं स्वल्पसेवकसंयुतः ॥
हनूमान्पुष्कलो वीरः सुमतिर्मन्त्रिसत्तमः । लक्ष्मीनिधिः प्रतापाग्र्यः सुबाहुः सुमदस्तथा
एतैः परिवृतो राजा शत्रुघ्नः प्रापदाश्रमम् । नमस्कर्तुं द्विजवरमारण्यकमुदारधीः ॥२३॥
गत्वा तं तापसश्रेष्ठं नमस्कारमथाकरोत् । सर्वैस्तैः सहितो वीरैर्विनयानतकन्धरैः ॥

तान्दृष्ट्वा सन्नतान्सर्वाञ्छत्रुघ्नप्रमुखान्नृपान् ।
अर्घ्यपाद्यादिकं चक्रे फलमूलादिभिस्तदा ॥ २५ ॥

उवाच तान्नृपान्सर्वान्भवन्तः कुत्र सङ्गताः । कथमत्र समायातास्तत्सर्वं वदतानघाः ॥
तच्छ्रुत्वा वाक्यमेतस्य मुनिवर्यस्य वाडव !। सुमतिः कथयामास वाक्यवादविचक्षणः

सुमतिरुवाच ।

रघुवंशनृपस्यायमश्वो वै पाल्यतेऽखिलैः । यागं करिष्यते वीरः सर्वसम्भारसम्भृतम् ॥
तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां जगाद मुनिसत्तमः । दन्तकान्त्याऽखिलं घोरं तमो निर्वारयन्निव

आरण्यक उवाच ।

किं यागैर्विविधैरन्यैः सर्वसम्भारसम्भृतैः । स्वल्पपुण्यप्रदैर्नूनं क्षयिष्णुपददातृभिः ॥

मूढोलोको हरिं त्यक्त्वा करोत्यन्यसमर्चनम् । रघुवीरं रमानाथं स्थिरैश्वर्यपदप्र

यो नरैः स्मृतमात्रोऽपि हरते पापपर्वतम् ।
तं मुक्त्वा क्लिश्यते मूढो यागयोग व्रतादिभिः ॥ ३२ ॥

अहो पश्यत मूढत्वं लोकानामतिवञ्चितम् । सुलभं रामभजनं मुक्त्वा दुर्लभमाचरेत
सकामैर्योगिभिर्वापि क्लिश्यते कामवर्जितैः । अपवर्गप्रदं नृणां स्मृतमात्राखिलाघ

पुराऽहं तत्त्वजिज्ञासां ज्ञानिनं सुविचारयन् ।
अगमं बहुतीर्थानि तत्त्वं कोऽपि न मेऽदिशत् ॥ ३५ ॥
तदैकं हि महाभाग्यात्प्राप्तं वै लोमशं मुनिम् ।
स्वर्गलोकात्समायातं तीर्थयात्रा चिकीर्षया ॥ ३६ ॥

तमहं प्रणिपत्याथ पर्यपृच्छं महामुनिम् । महाप्रभं महायोगिसंसेवितपदद्वय

स्वामिन्मयाद्य मानुष्यं प्राप्तमद्भुतदुर्लभम् ।
संसारघोरजलधिं किं कर्तव्यं तितीर्षुणा ॥ ३८ ॥

विचार्य कथयस्व तद्व्रतं दानं जपोमखः । देवो वा विद्यते यो वै संसृत्यम्भोधितार

यज्ज्ञात्वा संसृतिं घोरां तरामि त्वत्कृपाश्रितः ।
तन्मे कथय योगेश ! सर्वशास्त्रार्थपारग ! ॥ ४० ॥

इति मद्वाक्यमाकर्ण्य अगाद् मुनिसत्तमः । शृणुष्वैकमना विप्र ! श्रद्धया परयायुत

सन्ति दानानि तीर्थानि व्रतानि नियमायमाः ।
योगा यज्ञास्तथाऽनेके वर्तन्ते स्वर्गदायकाः ॥ ४२ ॥

परंगुह्यं प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशनम् । तच्छृणुष्व महाभाग संसाराम्भोधितार
नास्तिकाय न वक्तव्यं ॥ चाऽश्रद्धालवे पुनः । निन्दकाय शठायापि न देयं भक्तिवै
रामभक्ताय शान्ताय कामक्रोधवियोगिने । वक्तव्यं सर्वदुःखस्य नाशकारकमुत्तम

रामान्नास्ति परो देवो रामान्नास्ति परं व्रतम् ।
न हि रामात्परोयोगो न हि रामात्परोमखः ॥ ४६ ॥
तं स्मृत्वा चैव जप्त्वा च पूजयित्वा नरःपरम् ।

प्राप्नोति परमामृद्धिमैहिकामुष्मिकीं तथा ॥ ४७ ॥
संस्मृतो मनसाध्यातः सर्वकामफलप्रदः ।
ददाति परमां भक्तिं संसाराम्भोधितारिणीम् ॥ ४८ ॥
श्वपाकोऽपि हि संस्मृत्य रामंयाति परां गतिम् ।
ये वेदशास्त्रनिरतास्त्वादृशास्तत्र किं पुनः ॥ ४९ ॥
सर्वेषां वेदशास्त्राणां रहस्यं ते प्रकाशितम् ।
समाचर तथा त्वं वै यथा स्यात्ते मनीषितम् ॥ ५० ॥
एको देवो रामचन्द्रो व्रतमेकं तदर्चनम् ।
मन्त्रोऽप्येकश्च तन्नाम शास्त्रं तद्ध्येव तत्स्तुतिः ॥ ५१ ॥
तस्मात्सर्वात्मना रामचन्द्रं भज मनोहरम् ।
यथा गोष्पदवत्तुच्छो भवेत्संसारसागरः ॥ ५२ ॥
श्रुत्वाऽहं तु मुनेर्वाक्यं पुनःप्रश्नमकारिषम् । कथं वा ध्यायते देवःकथं वा पूज
कथयस्व महाबुद्धे ! सर्वज्ञ ! मम विस्तरात् ।
यज्ज्ञात्वाऽहं कृतार्थः स्यां त्रिलोक्यां मुनिसत्तम ! ॥ ५४ ॥
एतच्छ्रुत्वा तु मद्वाक्यं विचार्य स तु लोमशः ।
कथयामास मे सर्वं रामध्यानपुरःसरम् ॥ ५५ ॥
शृणु विप्रेन्द्र वक्ष्यामि यत्पृष्टं तु त्वयाऽनघ । यथा तुष्येद्रमानाथः संसारस्य
अयोध्यानगरे रम्ये चित्रमण्डपशोभिते । ध्यायेत्कल्पतरोर्मूले सर्वकामसमृ
महामरकतस्वर्णनीलरत्नादिशोभितम् । सिंहासनं चित्तहरं कान्त्या तामिस्रनाश
तस्योपरि समासीनं रघुराजं मनोरमम् । दूर्वादलश्यामलनं देवदेवेन्द्रपूजितम् ॥
राकायां पूर्णशीतांशुकान्तिधिक्कारि वक्त्रिणम् ।
अष्टम्यां चन्द्रशकलसमभालाधिधारिणम् ॥ ६० ॥
नीलकुन्तलशोभाढ्यंकिरीटमणिरञ्जितम् । मकराकारसौन्दर्यकुण्डलाभ्यां विरा
विद्रुमच्छविसच्छायरदच्छदविराजितम् । तारापतिकराकारद्विजराजिसुशोभि

जपापुष्पप्रभयाऽऽढ्या जिह्वया शोभिताननम् ।
यस्यां वसन्ति निगमा आगमाः शास्त्रसंयुताः ॥ ६३ ॥
कम्बुकान्तिधरग्रीवा शोभया समलङ्कृतम् ।
सिंहवदुच्चकौ स्कन्धौ मांसलौ बिभ्रतं वरम् ॥ ६४ ॥
बाहुद्वयानं दीर्घाङ्गौ केयूरकटकाङ्कितौ । मुद्रिकाहारशोभाभिर्भूषितौ जानुलम्बिनौ ॥
वक्षोद्धानं विपुलं लक्ष्मीवासेन शोभितम् । श्रीवत्सादिविचित्राङ्कैरङ्कितं सुमनोहरम्
महोदरं महानाभिं शुभकट्या विराजितम् ।
काञ्च्या वै मणिमय्या च विशेषेण विराजितम् ॥ ६७ ॥
ऊरुभ्यां विमलाभ्यां वै जानुभ्यां शोभितं श्रिया ।
चरणाभ्यां वज्ररेखायवाङ्कुशसुरेखया ॥ ६८ ॥
युताभ्यां योगिध्येयाभ्यां कोमलाभ्यां विराजितम् ।
ध्यात्वा स्मृत्वा च संसारसागरं त्वं तरिष्यसि ॥ ६९ ॥
तमेव पूजयन्नित्यं चन्दनादिभिरिच्छया । प्राप्नोति परमामृद्धिमैहिकामुष्मिकीं पराम्
त्वया पृष्टं महाराज ! रामस्य ध्यानमुत्तमम् । ततो कपि तवेतद्वै संसारजलधिं तर ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे आरण्यकोपाख्याने लोमशारण्यकसंवादो नाम पञ्चत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः

आरण्यकेन लोमशमहर्षिप्रोक्तममपमेतरामचरित्रवर्णनम्

शेष उवाच

एतच्छ्रुत्वा तु विप्रेन्द्रो लोमशात्परमं महत् । पुनःपप्रच्छ तमृषिं सर्वज्ञं योगिनांवरम्

आरण्यक उवाच ।

मुनिश्रेष्ठ ! यदेतन्मे पृच्छामि त्वां महामने । गुरुणा कृपायुक्ता मामन्ने सेवकेऽपितम्

कोऽसौ रामो महाभाग ! यो नित्यं ध्यायते त्वया ।

तस्य कानि चरित्राणि यद्वस्य त्वं द्विजर्षभ ! ॥ ३ ॥

किमर्थमवतीर्णोऽसौ कस्मान्मानुषतां गतः । तत्सर्वं कथयाशु त्वं मम संशयनुत्तये ॥

शेष उवाच ।

इतिवाक्यं समाकर्ण्य मुनेःपरमशोभनम् । लोमशः कथयामास रामचारित्रमद्भुतम् ॥
लोकान्निरयसंमग्नाञ्ज्ञात्वा योगेश्वरेश्वरः । कीर्तिं प्रथयितुं लोके यथाघोरं तरिष्यति
एवं ज्ञात्वा दयापाधि:परमेशो मनोहरः । अवतारं चकारात्र चतुर्धा सक्रियान्वितः ॥
पुरा त्रेतायुगे प्राप्ते पूर्णांशो रघुनन्दनः । सूर्यवंशे समुत्पन्नो रामो राजीवलोचनः ॥
सरामो लक्ष्मणसखःकाकपक्षधरो युवा । तातस्य वचनात्तौ तु विश्वामित्रमनुव्रती ॥
यज्ञसंरक्षणार्थाय राज्ञादत्तौ कुमारकौ । दान्तौ धनुर्धरौ वीरौ विश्वामित्रमनुव्रतौ ॥
पथि प्रव्रजतोस्तत्र ताटका नाम राक्षसी । सद्भुता च वने घोरे तयोर्वै विघ्नकारणात्
ऋषेरनुज्ञया रामस्ताटकां यमयातनाम् । प्रावेशयद्धनुर्वेदविद्याभ्यासेन राघवः ॥१२॥
यस्य पादतलस्पर्शाच्छिला वासवयोगजा । अहल्या गौतमवधू पुनर्जाता स्वरूपिणी
विश्वामित्रस्य यज्ञे तु सुप्रवृत्ते रघूत्तमः । मारीचं च सुबाहुं च जघान परमेषुभिः ॥
ईश्वरस्य धनुर्भग्नं जनकस्य गृहेस्थितम् । राम:पञ्चदशेवर्षे षड्वर्षामथ मैथिलीम् ॥१५
उपयेमे विवाहेन रम्यां सीतामयोनिजाम् । कृतकृत्यस्तदा जातःसीतां सम्प्राप्य राघवः
ततो द्वादशवर्षाणि रेमे रामस्तयासह । सप्तविंशतिमेवर्षे यौवराज्यमकल्पयत् ॥१७॥
राज्ञानमथ कैकेयी वरद्वयमयाचत । तयोरेकेन रामस्तु ससीतःसहलक्ष्मणः ॥ १८ ॥
जटाधर.प्रव्रजतुवर्षाणीह चतुर्दश । भरतस्तु द्वितीयेन यौवराज्याधिपोऽस्तु मे ॥१९॥

जानकी लक्ष्मणसखं रामं प्राव्राजयन्नृपः ।

त्रिरात्रमुदकाहारश्चतुर्थेऽह्नि फलाशनः ॥ २० ॥

पञ्चमे चित्रकूटे ॥ राम:स्थानमकल्पयत् । अथ त्रयोदशेवर्षे पञ्चवट्यां महामुने ॥२१॥
रामो विरूपयामास शूर्पणखां निशाचरीम् । वने विचरतस्तस्य जानक्यासहितस्य च
आगतो राक्षसस्तां तु हर्तुं पापविपाकतः । ततो माघासिताष्टम्यां मुहूर्ते वृन्दसंज्ञिते

राघवाभ्यां विनासीतां जहार दशकन्धरः ।तेनैवं ह्रियमाणा सा चक्रन्द कुररी यथा ।

रामरामेति मां रक्ष रक्ष मां रक्षसा हृताम् ।
यथा श्येनः क्षुधाक्रान्तः क्रन्दन्तीं वर्तिकां नयेत् ॥ २५॥

तथा कामवशं प्राप्तो रावणो जनकात्मजाम् । नयत्येवं जनकजां जटायुःपक्षिराट् तत
युयुधे राक्षसेन्द्रेण स रावणहतोऽपतत् । मार्गशुक्लनवम्यां तु वसन्तीं रावणालये
सम्पातिर्दर्शयामास आवक्यौ वानरेषु ताम् । एकादश्यां महेन्द्राद्रे पुप्लुवे शतयोजन
हनूमान्निशि तस्यां तु लङ्कायां पर्यकालयत् । तद्रात्रिशेषे सीताया दर्शनं हि हनूमत

द्वादश्यां शिंशपावृक्षे हनूमान्पर्यवस्थित ।
तस्यां निशायां जानक्यां विश्वासालापसंकथा ॥ ३० ॥

अक्षादिभिस्त्रयोदश्यां ततोयुद्धमवर्तत । ब्रह्मास्त्रेण चतुर्दश्यां बद्धःशक्रजिता कपिः

वह्निना पुच्छयुक्तेन लङ्काया दहनं कृतम् ।
पूर्णिमायां महेन्द्राद्रौ पुनरागमनं कपे ! ॥ ३२ ॥

मार्गासितप्रतिपदःपञ्चभिः पथिवासरैः । पुनरागत्य षष्ठेऽह्नि ध्वस्तं मधुवनं किल
सप्तम्यां प्रत्यभिज्ञानदानं सर्वनिवेदनम् । अष्टम्युत्तरफल्गुन्यां मुहूर्ते विजयाभिधे

मध्यं प्राप्ते सहस्रांशौ प्रस्थानं राघवस्य च ।
रामः कृत्वा प्रतिज्ञां तु प्रयातो दक्षिणां दिशाम् ॥ ३५ ॥
तीर्त्वाऽहं सागरमपि हनिष्ये राक्षसेश्वरम् ।
दक्षिणाशां प्रयातस्य सुग्रीवोऽप्यभवत्सखा ॥ ३६ ॥
वासरैः सप्तभिः सिन्धोः स्कन्धावारनिवेशनम् ।
पौषशुक्लप्रतिपदस्तृतीया यावदम्बुधेः ॥ ३७ ॥

उपस्थानं ससैन्यस्य राघवस्य बभूव ह । विभीषणश्चतुर्थ्यां च रामेण सह सङ्गतः
समुद्रतरणार्थाय पञ्चम्यां मन्त्र उद्यतः । प्रायोपवेशनं चक्रे रामो दिनचतुष्टयम्
समुद्रवरलाभश्च सहोपायप्रदर्शनम् । ततो दशम्यामारम्भस्त्रयोदश्यां समापनम्

चतुर्दश्यां सुवेलाद्रौ रामः सैन्यं न्यवेशयत् ।

पौर्णमास्याद्वितीयान्तं त्रिदिनैः सैन्यमारणम् ॥ ४२ ॥

तीर्त्वा तोयनिधिं रामो वानरैर्वरसैन्यवान् । रुरोध च पुरीं लङ्कां सीतार्थं सहलक्ष्मणः
तृतीयादि दशम्यन्तं निवेशश्च दिनाष्टकम् । शुकसारणयोस्तत्र प्राप्तिरेकादशी दिने ॥

पौषासितस्य द्वादश्यां सैन्यसङ्ख्यानमेव च ।
शार्दूलेन कपीन्द्राणां सहसा सैन्यवर्णनम् ॥ ४४ ॥
त्रयोदश्या अमावास्यां लङ्कायां दिवसैस्त्रिभिः ।
रावणः सैन्यसङ्ख्यानं रणोत्साहं तदाकरोत् ॥ ४५ ॥

प्रययावङ्गदो दौत्यं माघशुक्लाद्यवासरे । सीतायाश्च ततो भर्तुर्मायामूर्द्धादिदर्शनम् ॥
माघद्वितीयादि दिनैः सप्तभिर्यावदष्टमी । रक्षसां वानराणां च युद्धमासीच्च सङ्कुलम्
माघशुक्लनवम्यां तु रात्राविन्द्रजिता रणे । रामलक्ष्मणयोर्नागपाशबन्धः कृतः किल ॥

आकुलेषु कपीशेषु निरुत्साहेषु सर्वशः ।
नागपाशविमोक्षार्थं दशम्यां पवनोऽजपत् ॥ ४६ ॥

कर्णस्वरूपं रामस्य गरुडागमनं ततः । एकादश्यां च द्वादश्यां धूम्राक्षस्य वधः कृतः ॥
त्रयोदश्यां तु तेनैव निहतः कम्पनो रणे । माघशुक्लचतुर्दश्यां यावत्कृष्णादिवासरे
त्रिदिनेन प्रहस्तस्य नीलेन विहितो वधः । माघकृष्णद्वितीयायाश्चतुर्थ्यन्तं त्रिभिर्दिनैः
रामेण तुमुले युद्धे रावणो द्रावितो रणात् । पञ्चम्या अष्टमीयावद्रावणेन प्रबोधितः ।

कुम्भकर्णस्तदा चक्रेऽभ्यवहारं चतुर्दिनम् ।
कुम्भकर्णो दिनैः षड्भिर्नवम्यास्तु चतुर्दशीम् ॥ ५४ ॥

रामेण निहतो युद्धे बहुवानरभक्षकः । अमावास्यादिने शोकादवहारो बभूव ह ॥ ५५ ॥
फाल्गुनादि प्रतिपदश्चतुर्थ्यन्तं चतुर्दिनैः । विसतन्तुप्रभृतयो निहताः पञ्च राक्षसाः ॥
पञ्चम्याः सप्तमीयावदतिकायवधस्तथा । अष्टम्या द्वादशीयावन्निहतौ दिनपञ्चकात् ॥

निकुम्भकुम्भावूर्ध्वं तु मकराक्षस्त्रिभिर्दिनैः ।
फाल्गुनासितद्वितीयायां दिने शक्रजिताजितम् ॥ ५८ ॥

तृतीयादिसप्तम्यन्तं दिनपञ्चकमेव च । ओषध्यानयनव्यग्रादवहारो बभूव ह ॥ ५९ ॥

ततश्चैत्रोदशीयावद्दिनैः पञ्चभिरिन्द्रजित् । लक्ष्मणेन हतो युद्धे विख्यातबलपौरुषः ॥
चतुर्दश्यां दशग्रीवो दीक्षां प्रापापहारतः । अमावास्यादिने प्रायाद्युद्धाय दशकन्धरः ॥
चैत्रशुक्लप्रतिपदः पञ्चमीदिनपञ्चकैः । रावणे युद्ध्यमाने तु प्रचुरो रक्षसां वधः ॥ ६२ ॥

चैत्रषष्ठ्याष्टमी यावन्महापार्श्वादिमारणम् ।
चैत्रशुक्लनवम्यां तु सौमित्रेः शक्तिभेदनम् ॥ ६३ ॥

कोपाविष्टेन रामेण द्राविलोदशकन्धरः । द्रोणाद्रिराजनेयेन लक्ष्मणार्थमुपाहृतः ॥६४॥
दशम्यामवहारोऽभूद्रात्रौ युद्धे तु रक्षसाम् । एकादश्यां तु रामाय रथं मातलिसारथिः
प्रेरितो वासवेनाजायर्पयामास भक्तितः । कोपयामथ द्वादश्या यावत्कृष्णचतुर्दशी ॥
अष्टादशदिने रामो रावणं द्वैरथेऽवधीत् । सङ्ग्रामेतुमुले जाते रामो जयमवाप्तवान् ॥

माघशुक्लद्वितीयायाश्चैत्रकृष्णचतुर्दशीम् ।
सप्ताशीतिदिनेष्वेव मध्यं पञ्चदशाहकम् ॥ ६८ ॥
युद्धावहारः सङ्ग्रामो द्वासप्ततिदिनान्यभूत् ।
संस्कारो रावणादीनाममावास्यादिनेऽभवत् ॥६९॥

वैशाखादितिथौ राम उवास रणभूमिषु । अभिषिक्तो द्वितीयायां लङ्काराज्ये विभीषणः

सीताशुद्धिस्तृतीयायां देवेभ्यो वरलम्भनम् ।
हत्वाऽचिरेण लङ्केशं लक्ष्मणाग्रज एव सः ॥ ७१ ॥
गृहीत्वा जानकीं पुण्यां दुःखितां राक्षसेन तु ।
आदाय परया प्रीत्या जानकीं सन्यवर्तत ॥ ७२ ॥
वैशाखस्य चतुर्थ्यां तु रामः पुष्पकमाश्रितः ।
विहायसा निवृत्तस्तु भूयोऽयोध्यां पुरीं प्रति ॥ ७३ ॥

पूर्णे चतुर्दशे वर्षे पञ्चम्यां माधवस्य तु । भरद्वाजाश्रमे रामः सगणः समुपाविशत् ॥
नन्दिग्रामे तु षष्ठ्यां स भरतेन समागतः । सप्तम्यामभिषिक्तोऽसावयोध्यायां रघूद्वहः ॥
दशैकाधिकमासांस्तु चतुर्दशाहानि मैथिली । उवास रामरहिता रावणस्य निवेशने ॥

द्विचत्वारिंशके वर्षे रामो राज्यमकारयत् ।

सीतायाश्च त्रयस्त्रिंशद्वत्सराश्च तदाऽभवन् ॥ ७९ ॥

स चतुर्दशवर्षान्ते प्रविश्य च पुरीं प्रभुः । अयोध्यां मुदितो रामो हत्वा रावणमाह
भ्रातृभिः सहितस्तत्र रामो राज्यमथाकरोत् । राज्यं प्रकुर्वतस्तस्य पुरोधा वरताप

आगस्त्यः कुम्भसम्भूतिस्तमागन्ता रघोःपतिम् ।
तदाज्ञया रघुनाथोऽसौ करिष्यति हयक्रतुम् ॥ ८० ॥
तस्यागमिष्यति हयो ह्याश्रमे तव सुव्रत ! ।
तस्य योधाः प्रमुदिता आयास्यन्ति तवाश्रमम् ॥ ८१ ॥
तेषामग्रे रामकथाः करिष्यसि मनोहराः ।
तैः सार्धं त्वमयोध्यायां गन्तासि वै द्विजर्षभ ! ॥ ८२ ॥

दृष्ट्वा राममयोध्यायां पद्मपत्रनिभेक्षणम् । तत्क्षणादेव संसारवार्धिनिस्तारवान्भव ॥

इत्युक्तवा मां मुनिवरो लोमशः सर्वबुद्धिमान् ।
उवाच ते किं प्रष्टव्यं तदाहमवदं हितम् ॥ ८४ ॥
ज्ञातं त्वत्कृपया सर्वं रामचारित्रमद्भुतम् ।
त्वत्प्रसादादवाप्स्येऽहं रामस्य चरणाम्बुजम् ॥ ८५ ॥

यदा नमस्कृतः पश्चाज्जगाम स मुनीश्वरः। तत्प्रसादान्मयाऽवाप्तो रामस्य चरणार्चनम्
सोऽहं स्मरामि रामस्य चरणावन्वहं मुहुः । गायामि तस्य चरितं मुहुर्मुहुरतन्द्रितः ॥

पावयामि जनानन्यान्गानेन स्वान्तहारिणा ।
हृष्यामि तन्मुनेर्वाक्यं स्मारं स्मारं तदीक्षया ॥ ८८ ॥

धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं सभाग्योऽहं महीतले । रामचन्द्रपदाम्भोजदिदृक्षा मे भविष्यति

तस्मात्सर्वात्मना रामो भजनीयो मनोहरः ।
वन्दनीयो हि सर्वेषां संसाराब्धितितीर्षया ॥ ९० ॥
तस्माद्यूयं किमर्थं वै प्राप्ताः को वा नराधिपः ।
यागं करोति धर्मात्मा हयमेधं महाक्रतुम् ॥ ९१ ॥
तत्सर्वं कथयन्त्वत्र यान्तु वाहस्य पालने ।

स्मरन्तु रघुनाथाङ्घ्रि स्मृत्वा स्मृत्वा पुनः पुनः ॥ ६२ ॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य मुनेर्विस्मयमागताः । रघुनाथं स्मरन्तस्ते प्रोचुरारण्यकं मुनिम्
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पद्मभेपातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे
लोमशारण्यकसंवादे रामचरित्रकथनं नाम षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः

आरण्यकस्यायोध्यामागमनम् ।

शेष उवाच ।

तं दृष्ट्वा मुनिवर्येण रामचारित्रमद्भुतम् । धन्यं समागमं मन्वानाः प्रोचुरात्मानमादरात्

जना ऊचुः ।

पवित्रिता वयं सर्वे दर्शनेन तवाधुना । यद्रामकथयास्माकं पावयस्यधुना कुलम् ॥५॥
शृणुष्व वचनं तथ्यं मयाख्यातं विचित्रकम् । त्वया पृष्टं यदस्माभिस्तदेव कथयाम वै ॥
अगस्त्यवचनाच्छ्रीरामो विप्रहत्यापनुत्तये । यागं करोति सुमहान्सर्वसम्भारसम्भृतम्
पालयमानास्तं सर्वे त्वदाश्रममुपागताः । अश्वेन सहिता विप्र ! तज्जानीहि महामते !

इति वाक्यं समाकर्ण्य मनोहारि रसायनम् ।
अत्यन्तहर्षमापेदे ब्राह्मणो रामभक्तिमान् ॥ ६ ॥
अद्य मे सफलो वृक्षो मनोरथधियान्वितः ।
अद्य मे जननी धन्या जाता मां सुषुवे नु या ॥ ७ ॥
अद्य राज्यं मया प्राप्तं कण्टकेन विवर्जितम् ।
अद्य कोशाः सुसम्पन्ना अद्य देवाः सुतोषिताः ॥ ८ ॥

चिरात्तपःफलं स्वयं प्राप्तं वै हर्षितादृतम् । यद्द्रक्ष्ये रामचन्द्रस्य चरणाम्भोरुहद्वयम्
यं नित्यं ध्यायते ध्यानात् अयोध्यायाः पतिः प्रभुः ।

सीतायाश्च चतुर्दिक्ष्वाप्तस्तराश्च तदाऽभवन् ॥ ७९ ॥

■ चतुर्दशाब्दपर्यन्ते प्रविश्य च पुरीं प्रभुः । अयोध्यां मुदितो रामो हत्वा रावणमाहवे
भ्रातृभिः सहितस्तत्र रामो राज्यमथाकरोत् । राज्यं प्रकुर्वतस्तस्य पुरोधा वदतांवर

अगस्त्यः कुम्भसम्भूतिस्तमागन्ता रघोःपतिम् ।
सहायवान्रघुनाथोऽसौ करिष्यति हयक्रतुम् ॥ ८० ॥
तस्यागमिष्यति हयो ह्याश्रमे तव सुव्रत ! ।
तस्य योधाः प्रमुदिता आयास्यन्ति तवाश्रमम् ॥ ८१ ॥
तेषामग्रे रामकथाः करिष्यसि मनोहराः ।
तैः सार्धं हयमयोध्यायां गन्तासि वै द्विजर्षभ ! ॥ ८२ ॥

दृष्ट्वा राममयोध्यायां पद्मपत्रनिभेक्षणम् । तत्क्षणादेव संसाराब्धिनिस्तारयात्मथ ॥

इत्युक्त्वा मां मुनिवरो लोमशः सर्वबुद्धिमान् ।
उवाच ते किं प्रष्टव्यं तद्वाहमवदं हितम् ॥ ८४ ॥
ज्ञातं त्वत्कृपया सर्वं रामचारित्रमद्भुतम् ।
त्वत्प्रसादाद्याप्स्येऽहं रामस्य चरणाम्बुजम् ॥ ८५ ॥

यया नमस्कृतः पश्चाज्जगाम स मुनीश्वरः। तत्प्रसादान्मयाऽवाप्तं रामस्य चरणार्चनम्
सोऽहं स्मरामि रामस्य चरणावन्वहं मुहुः । गायामि तस्य चरितं मुहुर्मुहुरतन्द्रितः ॥

पाययामि जनानन्यानमानेन स्वान्तहारिणा ।
द्रक्ष्यामि तन्मुनेर्वाक्यं स्मारं स्मारं तदीक्षया ॥ ८८ ॥

धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं सभाग्योऽहं महीतले । रामचन्द्रपदाम्भोजदिदृक्षा ■ भविष्यति

तस्मात्सर्वात्मना रामो भजनीयो मनोहरः ।
वन्दनीयो हि सर्वेषां संसाराब्धितितीर्षया ॥ ९० ॥
किमर्थं वै प्राप्तः को वा नराधिपः ।
धर्मात्मा हयमेधं महाक्रतुम् ॥ ९१ ॥
यान्तु वाहस्य पालने ।

स्मरन्तु रघुनाथाङ्घ्रिं स्मृत्वा स्मृत्वा पुनः पुनः ॥ ६२ ॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य मुनेर्विस्मयमागताः । रघुनाथं स्मरन्तस्ते प्रोचुरारण्यकं मुनिम्

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे लोमशारण्यकसंवादे रामचरित्रकथनं नाम षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः

आरण्यकस्यायोध्यामागमनम् ।

शेष उवाच ।

ते पृष्टा मुनिवर्येण रामचारित्रमद्भुतम् । धन्यं स्वभाग्यं मन्वानाः प्रोचुरात्मानमादरात्

जना ऊचुः ।

पवित्रिता वयं सर्वे दर्शनेन तवाधुना । यद्रामकथयास्मान्वै पावयस्यधुना जनान् ॥२॥
शृणुष्व वचनं तथ्यं मयास्मद्वर्गिसत्तम । त्वया पृष्टं यदस्माभ्यं सर्वं तत्कथयाम वै ॥
भगस्त्यवाक्यात्श्रीरामो विप्रहत्यापनुत्तये । यागं करोति सुमहान्सर्वसम्भारसम्भृतम्
पालयमानास्तं सर्वे त्वदाश्रममुपागताः । अश्वेन सहिता विप्र ! तज्जानीहि महामते !

इति वाक्यं समाकर्ण्य मनोहारि रसायनम् ।
अत्यन्तहर्षमापेदे ब्राह्मणो रामभक्तिमान् ॥ ६ ॥
अद्य मे फलितो वृक्षो मनोरथश्रियान्वितः ।
अद्य मे जननी धन्या जाता मां सुषुवे नु या ॥ ७ ॥
अद्य राज्यं मया प्राप्तं कण्टकेन विवर्जितम् ।
अद्य कोशाः सुसम्पन्ना अद्य देवा सुतोषिताः ॥ ८ ॥

अग्निहोत्रफलं त्वद्य प्राप्तं मे हविषाहुतम् । यद्द्रक्ष्ये रामचन्द्रस्य चरणाम्भोरुहद्वयंगम्
यो नित्यं ध्यायते स्वान्ते अयोध्यायाः पतिः प्रभुः ।

स मे दृग्गोचरो नूनं भविष्यति मनोहरः ॥ १० ॥
हनूमान्मां समालिङ्ग्य प्रक्ष्यति कुशलं मम ।
भक्तिं मे महतीं दृष्ट्वा तोषं प्राप्स्यति सत्तमः ॥ ११ ॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य हनूमान्कपिसत्तमः । उवाच वाक्ययुगलं मुनेरारण्यकस्य हि ।
स्वामिन्हनूमानभिधो सेवकोऽहं पुरः स्थितः । जानीहि रामदासस्य रेणुकल्पं मुनीश्व
इत्युक्तवति तस्मिन्वै मुनिः परमहर्षितः । आलिलिङ्ग हनूमन्तं रामभक्तया मुदोमितम्
उभौ प्रेमविनिर्भिन्नावुभावपि सुधाप्लुतौ । स्थगितौ चित्रलिखिताविव तत्र बभूवतु
उपविष्टौ कथास्तत्र चक्रतुः सुमनोहराः । रघुनाथपदाम्भोजप्रीतिनिर्भरमानसौ ॥१६॥
हनूमांस्तमुवाचेदं वचो विविधशोभनम् । आरण्यकं मुनिवरं रामाङ्घ्रिध्याननिर्वृतम्
स्वामिन्नयं दशरथकुलहीराङ्कुरो महान् । रामभ्राता महाशूरः शत्रुघ्नः प्रणमत्यसौ ॥
लवणो येन निहतः सर्वलोकभयङ्करः । कृताश्च सुखिनः सर्वे मुनयः सुतपोधनाः ॥१९॥
एष पुष्कलनामा त्वां नमत्युद्भटसेवितः । येनाधुना महावीरा जिताः समरमण्डले ॥
जानीह्येनं बहुगुणं रामामात्यं महाबलम् । प्राणप्रियं रघुपतेः सर्वज्ञं धर्मकोविदम् ॥
सुबाहुरयमत्युग्रो वैरिवंशदवानलः । रामपादाब्जरोलम्बो नमति त्वां महायशाः ॥
सुमदोऽप्येष पार्वत्या दत्तरामाङ्घ्रिसेवया ।
प्राप्तोऽधुनाऽसौ संसारवारिधिनिस्तरणं महत् ॥ २३ ॥
सत्यवानयमश्वं यः प्राप्तमाश्रुत्य सेवकात् ।
राज्यं निवेदयामास स त्वां प्रणमति क्षितौ ॥ २४ ॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य समालिङ्ग्य समादरात् ।
चकारारण्यक ऋषिः स्वागतं फलकादिना ॥ २५ ॥
ते हृष्टास्तत्र वसतिं चक्रुर्मुनिवराश्रमे । प्रातर्नित्यक्रियां कृत्वा रेवायां ते महोद्यमाः ॥
नरयानमथारोप्य सेवकैः सहितं मुनिम् । शत्रुघ्नः प्रापयामासायोध्यां रामकृतालयाम्
स दूरान्नगरीं दृष्ट्वा सूर्यवंशनृपोषिताम् । पदातिरभवद्वेगाद्रघुनाथदिदृक्षया ॥ २८ ॥
सम्प्राप्य नगरीं रम्यामयोध्यां जनशोभिताम् । मनोरथसहस्रेण संरुद्धो रामदर्शने ॥

ददर्श तत्र सरयूतीरे मण्डपशोभिते । रामं दूर्वादलश्यामं कञ्जकान्तिविलोचनम् ॥३०॥
मृगशृङ्गं करौ रम्यं धारयन्तं श्रियान्वितम् । ऋषिवृन्दैर्व्यासमुख्यैर्वृतं शूरैःसुसेवितम्
भरतेन सुमित्रायास्तनूजेन परीवृतम् । ददतं दीनसङ्घेभ्यो दानानि प्रार्थितानि तम् ॥

विलोक्यारण्यकाख्योऽसौ कृतार्थ इत्यमन्यत ।
मल्लोचने पद्मदलसमाने रामलोकके ॥ ३३ ॥
अद्य मे सर्वशास्त्रस्य ज्ञातृत्वं बहुसार्थकम् ।
येन श्रीराममासाद्य प्राप्तोऽयोध्यापुरीमिमाम् ॥ ३४ ॥
इत्येवमादिवचनानि वहनि हृष्टो रामाङ्घ्रिदर्शनसुहर्षितगात्रशोभी ।
प्रापाद्ग्रमेश्वरसमीपमगम्यमन्यैर्योगीश्वरैरपि विचारपरैः सुदूरम् ॥ ३५ ॥

धन्योऽहमद्य रामस्य चरणावक्षिगोचरौ । करिष्यामि वचो रम्यं वदन्नाममवेक्षयन् ॥
रामोऽपि वाडवश्रेष्ठं ज्वलन्तं स्वेन तेजसा । तपोमूर्तिधरं वीक्ष्य प्रत्युत्थानमथाकरोत्
रामचन्द्रस्तस्य पादौ सुचिरं ननवान्महान् । ब्रह्मण्यदेव ! पावित्र्यं कृतमद्यतनोर्मम ॥

इति वाक्यं वदंस्तस्य पादयोः पतितः प्रभुः ।
सुरासुरनमन्मौलिमणिनीराजिताङ्घ्रिकः ॥ ३६ ॥

प्रणतं तं नृपश्रेष्ठं वाडवेन्द्रो महातपाः । गृहीत्वा भुजयोर्मध्यमालिलिङ्ग प्रियं प्रभुम् ॥
कौसल्यातनयस्तं वा उच्चैर्मणिमयासने । संस्थाप्य च पदोर्युग्मं जलेनाक्षालयत्प्रभुः

पादावनेजनोदं तु मस्तकेऽधारयत् स्वयम् ।
पवित्रितोऽद्य सगणः सकुटुम्ब इति ब्रुवन् ॥ ४२ ॥

चन्दनेन विलिप्याथ गां च प्रदात्पयस्विनीम् । उवाच च वचोरम्यं देवदेवेन्द्रसेवितः

स्वामिन्मखो मया वाजिमेधसंज्ञः क्रियेत ह ।
सोऽयं त्वच्चरणापातादद्य पूर्णो भविष्यति ॥ ४४ ॥

अद्य मे पसदस्योऽस्यपापहानि करिष्यति । अश्वमेधः क्रतुर्युष्मच्चरणेन पवित्रितः ॥४५
इति वाक्यं ब्रुवाणं तं राजराजेन्द्रसेवितम् । आरण्यक उवाचेदं हसन्माध्वागिरामुनिः

स्वामिंस्तव नु युक्तं हि वचो ब्रह्मण्य ! भूमिप ! ।

त्वन्मूर्त्तयो महाराज ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ ५७ ॥

त्वं यदा ह्यश्वमेधादि शुभं कर्म करिष्यसि । ततोऽखिला नृपा विप्रं पूजयिष्यन्तिभूमि
त्वयोक्तं यन्महाराज ! विप्रहत्यापनुत्तये । यागं करोमि विमलं तत्तु हास्यकरं ए
त्वन्नामस्मरणान्मूढः सर्वशास्त्रविवर्जितः । सर्वपापाब्धिमुत्तीर्य तदद्वैतपरं
सर्ववेदेतिहासानां सारार्थोऽयमितिस्फुटम् । यद्रामनामस्मरणं क्रियते पा
तावद्गर्जन्ति पापानि ब्रह्महत्यासमानि च । न यावत्प्रोच्यते नाम रामन्
त्वन्नामगर्जनं श्रुत्वा महापातककुञ्जराः । पलायन्ते महाराज कुत्रचि
तस्मात्तव कथं हत्या महापुण्यस्य दर्शने । राम त्वत्सुकथां श्रुत्वा पू
मया पूर्वं कृतयुगे गङ्गायास्तीरवासिनाम् । ऋषीणां मुखतो वाक्यं श्रुतमेत

तावत्पापभियः पुंसां कातराणां सुपापिनाम् ।
यावन्न वदते वाचा रामनाम मनोहरम् ॥ ५६ ॥

तस्माद्धन्योऽहमधुना भवसंसृतिनाशनम् । साम्प्रतं सुलभं रामचन्द्रत्वद्दर्शनादभूत् ॥
इत्युक्तवन्तं समुनिं पूजयामास तत्र वै । सर्वे मुनिजनाः साधुसाधुवादमिति ब्रुवन्

शेष उवाच ।

अत्याश्चर्यमभूत्तत्र तन्मे निगदतः शृणु । वात्स्यायन मुनिश्रेष्ठ रामभक्तिपरायण ! ॥
रामं दृष्ट्वा महाराजं यादृशं ध्यानगोचरम् । अत्यन्तं हर्षमापन्नो जगाद स मुनीश्वरान्

मुनीश्वराः संशृणुत मद्वाक्यं सुमनोहरम् ।
मादृशः को न भूलोके भविष्यति सुभाग्यवान् ॥ ६१ ॥
नास्ति मत्सदृशः कोऽपि न जातो न भविष्यति ।
यद्रामभद्रो मां नत्वा स्वागतं परिपृष्टवान् ॥ ६२ ॥

यत्पादपङ्कजरजः श्रुतिमृग्यं सदैव हि । सोऽद्य मत्पादयोः पाथः पीत्वा पूतममन्यत ॥
एवं प्रवदतस्तस्य ब्रह्मस्फोटोऽभवत्तदा । निर्गतं तद्भवं तेजो विवेश रघुनायके ॥ ६४ ॥
: सर्वलोकानां सरयूतीरमण्डपे । सायुज्यमुक्तिं सम्प्राप दुर्लभां योगिभिर्जनैः ।
। पुष्पवृष्टिः पपाताग्रे पश्यतां चित्रमद्भुतम्

मुनयोऽप्येतदीक्षित्वा प्रशंसन्तो मुनीश्वरम् । कृतार्थोऽयं मुनिश्रेष्ठो यद्रामवपुपीक्षितः

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे आरण्यकमुनेर्विष्णुलोकगमनं नाम सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

अष्टत्रिंशत्तमोऽध्यायः

नर्मदाह्रदेऽश्वस्य निमज्जनम् ।

व्यास उवाच ।

एतदाख्यानकं श्रुत्वा वात्स्यायन उदारधीः । परमं हर्षमापेदे अगाद च फणीश्वरम् ॥

वात्स्यायन उवाच ।

कथां संश्रृण्वते मह्यं तृप्तिर्नास्ति फणीश्वर ! । रघुनाथस्य भक्तार्तिहारिकीर्तिकरस्य वै
धन्य आरण्यको नाम मुनिर्वेदधरः परः । रघुनाथं समालोक्य देहं तत्याज नश्वरम् ॥
ततो राज्ञो हयः कुत्र गतः केन नियन्त्रितः । कथं तत्र रमानाथकीर्तिर्जाता फणीश्वर !
सर्वं कथय मे तथ्यं सर्वज्ञोऽसि यतो भवान् ।
धराधरवपुर्धारी साक्षात्तस्य स्वरूपधृत् ॥ ५ ॥

व्यास उवाच ।

इति वाक्यं समाकर्ण्य प्रहृष्टेनान्तरात्मना । उवाच रामचारित्रं तत्तद्गुणकथोदयम् ॥

शेष उवाच ।

साधु पृच्छसि विप्रर्षे रघुनाथगुणान्मुहुः । श्रुतानश्रुतवत्कृत्वा तेषु लोलुपतां दधन् ॥
ततो निरगमद्वाहः सैनिकैर्बहुभिर्वृतः । रेवातीरे मनोज्ञे [redacted] मुनिवृन्दनिषेविते ॥ ८ ॥
सेनाचरास्ततः सर्वे यत्र वाहस्ततस्ततः । प्रसर्पन्ति निरीक्षन्तस्तन्मार्गं रणकोविदाः ॥
वाजी गतोऽथरेवाया ह्रदेऽगाधजलान्विते । भाले स्वर्णमयं पत्रं धारयन्पूजिताङ्कः ॥
ततो जले ममज्जासौ रामचन्द्रहयो परः । तदा सर्वे महाशूरास्तत्र विस्मयमागताः ॥

नैः परस्परमेवोचे कथं हयसमागमः । कोऽत्रगन्ता जले वाहमानेतुं तं म
इति यावत्समुद्विग्ना मन्त्रयन्ते परस्परम् । तावच्छीघ्रतरैः सार्धमाजगाम रघ
तान्सर्वान्विमनस्कान्स दृष्ट्वा शत्रुघ्नसञ्जितः । पप्रच्छमेघगम्भीरयाना धीर

> किं स्थितं निश्चितैरत्र युष्माभिः सहृशं जले ।
> कुत्रास्ते रघुनाथस्य स्वर्णपत्रेण शोभितः ॥ १५ ॥
> जले किं विनिमग्नोऽसौ हृतो वा केन मानिना ।
> तन्मे कथयत क्षिप्रं कथं यूयं विमोहिताः ॥ १६ ॥
> इति वाक्यं समाकर्ण्य राज्ञो रघुवरस्य हि ।
> कथयामासुस्ते सर्वं वीराः शूरशिरोमणिम् ॥ १७ ॥

जना ऊचुः ।

स्वामिन्वयं न जानीमो मुहूर्तमभवज्जले । निममज्ज ततो वाजी हयस्तत्र म
त्वमेव तत्र गत्वेमं वाहमानय वेगतः । अस्माभिस्तत्र गन्तव्यं त्वया सार्धं म

शेष उवाच ।

इति श्रुत्वा वचस्तेषां सैनिकानां रघूद्वहः । खेदं प्राप जनान्यस्यजलसन्तरणो

> उवाच मन्त्रिमुख्यं स किं कर्तव्यमतः परम् ।
> कथं वाहस्य सम्प्राप्तिर्भविष्यति वदस्व तत् ॥२१॥

के तत्र शूराः संयोज्या जलेऽन्वेषयितुं हयम् । कोवाऽऽनयिष्यते वाहं केनोपा
इति राज्ञो वचः श्रुत्वा सुमतिर्मन्त्रिसत्तमः । उवाच समये योग्यं शत्रुघ्नं हर्ष

सुमतिरुवाच ।

स्वामिन्नस्ति तव श्रीमच्छक्तिरद्भुतकर्मणः । पातालगमने शक्तिर्जलमध्यादिहस
अन्यच्च पुष्कलस्यापि शक्तिरस्ति महात्मनः । हनूमतोऽपिरामस्य पादसेवा
तस्माद्यूयं त्रयो गत्वा हयमानयत ध्रुवम् । यतो भवेद्वाहमेधो रघुनाथस्य ध

शेष उवाच ।

इति वाक्यं समाश्रुत्य शत्रुघ्नः परवीरहा । स्वयं विवेश तोयान्तर्हनुमत्पुष्कलानि

यावज्जलं विवेशासौ तावत्पुरमदृश्यत । अनेकोद्यानशोभाढ्यममेयं पुटभेदनम् ॥ २८ ॥
तत्र माणिक्यरचिते स्तम्भे स्वर्णमये हयम् । बद्धं ददर्श रामस्य स्वर्णपत्रसुशोभितम्

स्त्रियस्तत्र मनोहारि रूपधारिण्य उत्तमाः ।
सेवन्ते सुन्दरीमेकां पर्यङ्के सुखमास्थिताम् ॥ ३० ॥
तान्दृष्ट्वा ताः स्त्रियः सर्वाः प्रायोचन्स्वामिनीं प्रति ।
एतेऽल्पयस्मंवयसो मांसपुष्टकलेवराः ॥ ३१ ॥

भविष्यन्ति तव श्रेष्ठमाहात्म्य फलं महत् । एतेषां शोणितं स्वादु पुरुषाणां गतायुषाम्
एतद्वचः समाकर्ण्य सेविकानां वराङ्गना । जहास किञ्चिद्वदनं नर्तयन्ती क्षुधाऽनघा ॥

तावत्त्रयस्ते सम्प्राप्ताः सन्नाहश्रीविशोभिताः ।
शिरस्त्राणानि दधतः शौर्यवीर्यसमन्विताः ॥ ३४ ॥
तान्दृष्ट्वा महिलास्तत्र सौन्दर्यश्रीसमन्विताः ।
प्रोचुस्ते विस्मयं विप्र ! किमिदं दृश्यते महत् ॥ ३५ ॥

नमश्चक्रुर्महात्मानः सर्वे देववराङ्गनाः । किरीटमणिविद्योतद्योतिताङ्घ्रियुगास्ततः ॥
सा तान्पप्रच्छ पुरुषान्सर्वश्रेष्ठा तु भामिनी । के यूयमत्र सम्प्राप्ताः कथं चापधरा नराः
अस्त्यलं सर्वदेवानामगम्यं मोदनं महत् । अत्र प्राप्तस्य तु क्वापि निवृत्तिर्न भवत्युत ॥
अश्वोऽयं कस्य रामो वै कथं वागरवीजितः । स्वर्णपत्रेण शोभाढ्यः कथयन्तु ममाग्रतः
इति तस्या वचः श्रुत्वा मोहनाकारसंयुतम् । हनूमांस्तां प्रत्युवाच पतभीः प्रहसन्निव
वयं वै किङ्करा राज्ञस्त्रैलोक्यस्य शिखामणेः । त्रिलोकीयं प्रणमते सर्वदेवशिरोमणिम्
रामभद्रस्य जानीहि हयमेधप्रवर्तिनः । प्रमुक्तं वाहमस्माकं कथं पद्मे वराङ्गने ! ॥४२॥

एवं सर्वास्त्रकुशलाः शस्त्रास्त्रकोविदाः ।
भविष्यामो बलाद्वाहं हत्वा तत्प्रतिरोधकान् ॥ ४३ ॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य तद्दूतस्य वराङ्गना ।
पिबन्त्या प्रत्युवाच हसन्ती वाक्यकोविदा ॥ ४४ ॥

अपानीतमिमं वाहं न को मोचयितुं क्षमः । पर्यायुतेन निशितैर्बाणकोटिभिरच्छिरैः

परं रामस्य पादाब्जसेवकी कर्मकारिणी । न ग्रहीष्यामि तत्राहं रामराजस्य धीमतः
महानविनयो जातो मम तेऽथवा सुधार्मिकः । क्षमताद्रामचन्द्रस्त्वच्चरणौ मनसा स्मर
यूयं क्षत्रियास्तत्पुरुषा हयार्थे तस्य रक्षितुः । याचध्वं परमप्राप्यं देवानामपि सत्तमाः ।

यथा मेऽयं पमन्युर्वं क्षमेत पुरुषोत्तमः ।
मोहात् स्वयमपाऽऽरितो यूयं शृणुध्वं परमुत्तमम् ॥ ४६ ॥

तस्या वचः परं श्रुत्वा हनूमानिजगाद ताम् । रघुनाथप्रसादेन सर्वमस्माकमूर्जितम् ॥

तथापि याचे परमेकमुत्तमं विधेहि तन्मे मनसः समीहितम् ॥
भवे भवे मो रघुनायकः पतिर्वयं च तत्कर्मकराश्च किङ्कराः ॥ ५१ ॥

एतद्वचनमाकर्ण्य तुष्टास्य सदाऽऽकुला । उवाच वाक्यं मधुरं प्रहस्य गुणपूजितम् ॥५२॥
भवद्भिः प्रार्थितं यद्वै दुर्लभं सर्वदैवतैः । तद्भविष्यत्यसन्देहः सेवकास्तद्यो यतः ॥
तथापि परमेकं वै दास्यामि कृतहेलना । रघुनाथस्य तुष्टयर्थे सहृतं मे भवेद्वचः ॥५४॥
अग्रे वीरमणिर्भूपो महावीरसमन्वितः । ग्रहीष्यति भवद्वाहं शिवेन परिरक्षितः ॥५५॥
तज्जयार्थं महास्त्रं मे गृहीत सुमहाबलाः । द्वैरथे स तु योद्धव्यः शत्रुघ्नेन त्वया महान्
इदमस्त्रं यदा त्वं तु क्षेपयिष्यसि सद्गुरे । अनेन पूतो रामस्य स्वरूपं ज्ञास्यते पुनः ।
ज्ञात्वा तं वाजिनं दत्त्वा चरणे प्रपतिष्यति । तस्माद्गृहाणाशु मस्त्रं समम वैरिविदारणम्

तच्छ्रुत्वा रघुनाथस्य भ्राता जग्राह चास्त्रकम् ।
उदङ्मुखः पवित्राङ्गो योगिन्या दत्तमद्भुतम् ॥ ५६ ॥

तत्प्राप्याणं(स्त्र)महातेजा बभूव रिपुकर्शनः । दुष्प्रधर्षोदुराराध्यो वैरिवारणसत्त्वभिः
तां नत्वा राघवश्रेष्ठः शत्रुघ्नो हयसत्तमम् । गृहीत्वाऽगाज्जलात्तस्माद्रेवातीरे सुखोषिते

तं दृष्ट्वा सैनिकाः सर्वे प्रहृष्टाङ्गा मुदान्विताः ।
साधु साधु प्रशंसन्तः पप्रच्छुर्हयनिर्गमम् ॥ ६२ ॥

हनूमान्कथयामास हयस्यागमनं महत् । वरप्राप्तिं च तेभ्यो वै तेऽपि श्रुत्वा मुदं गताः

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे शत्रुघ्नस्य योगिनीदर्शनपूर्वकं जलमध्याद्धयप्राप्तिर्नामाष्टत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः

अश्वस्य देवपुरम्प्रति गमनम् ।

शेष उवाच ।

निनदत्सु मृदङ्गेषु वीणानादेषु सर्वतः । मुक्तो वाहस्ततो देवपुरं देवविनिर्मितम् ॥१॥
यत्र स्फाटिककुड्यानां रत्नभाभिर्गृहा नृणाम् ।
हसन्ति विन्ध्यं विमलं पर्वतं नागसेवितम् ॥ २ ॥
राजतानि गृहाण्यत्र दृश्यन्ते प्रकृतेरपि । विचित्रमणिसन्नद्धा नानामाणिक्यगोपुराः
पद्मिन्यो यत्र लोकानां गेहे गेहे मनोहराः । हरन्ति चित्तानि नृणां मुखपद्मकलेक्षिताः
पद्मरागमणिर्यत्र गेहे गेहे सुभूमिषु । चन्द्रः संलक्ष्यते विप्र ! तदोष्ठस्पर्धया नु किम् ॥
क्रीडाशैलाः प्रत्यगारं नीलरत्नविनिर्मिताः ।
कुर्वन्ति शङ्कां मेघस्य मयूराणां कलापिनाम् ॥ ६ ॥
हंसा यत्र नृणां गेहे स्फाटिके सुनियन्त्रिताः ।
कुर्वन्ति मेघाम्भो भीतिं मानसं न स्मरन्ति च ॥ ७ ॥
निरन्तरं शिवस्थाने ध्वस्तं चन्द्रिकया तमः ।
शुक्लकृष्णविभेदो न पक्षयोस्तत्र वै नृणाम् ॥ ८ ॥
तत्र वीरमणी राजा धार्मिकेष्वग्रणीर्महान् । राज्यं करोति विपुलंसर्वभोगसमन्वितम्
तस्य पुत्रो महाशूरो नाम्ना रुक्माङ्गदो बली । वनिताभिर्गतो रम्यदेहाभिः कीडितुं वनम्
तासां मञ्जीरसंरावः कङ्कणानां रवस्तथा । मनोहरति कामस्य किमन्यस्य कथाऽत्र भोः
वनं जगाम सुमहत्सुपुष्पनगसंयुतम् । सदाशिवकृतस्थानमृतुषट्कैर्विराजितम् ॥१२॥
चम्पका यत्र बहुशः फुल्लकोरकशोभिताः । कुर्वन्तिकामिनांतत्रहृच्छयार्त्तिविलोकिताः
चूताःफलादिभिर्नम्राममञ्जरीकोटिसंयुताः । नागाःपुन्नागवृक्षाश्चशालास्तालास्तमालकाः
कोकिलानां समारावा यत्र च श्रुतिगोचराः । सदा मधुपझङ्कारगतनिद्राः सुमल्लिकाः

ड्डिमानो समूहाश्च कर्णिकारैः समन्विताः । केतकी कानकी वन्यवृक्षराजिविराजिताः

तस्मिन्वने प्रमदसंयुतनिजभृत्तिगांयन्कलं मधुरवाग्विजिहार्यगान्वैः ।

उच्चत्कुचाभिरभितो वनिताभिरागाच्छोभानिधानवपुरुज्झितभीर्विवेश ॥

काश्चित्तं नृत्यविद्याभिस्तोषयन्ति स्म शोभनम् ।

काश्चित्तु गानकलाभिश्च काश्चिद्धावचतुरोचितैः ॥ १८ ॥

भ्रूसंज्ञाभिः पराः काश्चित्तोषयामासुरुन्मदाः । परिरम्भणचातुर्यैस्तं हृष्टं विदधुः स्त्रियः

ताभिः पुष्पोच्चयं कृत्वा भूषयामास ताः स्त्रियः ।

वाण्या कोमलया शंसन्वै कामवपुर्धरः ॥ २० ॥

एवं प्रवृत्ते समये राजराजस्य धीमतः । प्रायात्तद्वनदेशं स हयः परशोभनः ॥ २१ ॥

तं स्वर्णपत्ररचितैकललाटदेशं गङ्गासमं घुसृणकुङ्कुमपिञ्जराङ्गम् ।

गत्याऽसमं पवनवेगतिरस्करिण्या दृष्ट्वा स्त्रियः परमकौतुकधामदेहम् ॥

ऊचुः पतिं कमलमध्यपिशङ्गवर्णास्ताम्राधरप्रतिभया हतविद्रुमाभाः ।

दन्तावजप्रमितहास्यसुशोभिवक्त्राः कामस्य वाणनयनादिविमोहनाभाः ॥

स्त्रिय ऊचुः ।

कान्त ! कोऽयं महानश्वो स्वर्णपत्रैकशोभितः ।

कस्य वा भाति शोभाढ्यो गृहाण स्वबलादिमम् ॥ २४ ॥

शेष उवाच ।

तदुक्तं वच आकर्ण्य लीलाललितलोचनः। जग्राह हयमेकेन करपद्मेन लीलया ॥ २५

वाचयित्वा स्वर्णपत्रं स्पष्टवर्णसमन्वितम् । जहास महिलामध्ये जगाद्वचनं पुनः ॥

रुक्माङ्गद उवाच ।

पृथिव्यां नास्ति मे पित्रा समः शौर्येण च श्रियः ।

तस्मिन्कथं विधत्ते स उत्सेकं रामभूमिपः ॥ २७ ॥

प्रकुरुते सदा रुद्रः पिनाकधृत् । यं देवा दानवा यक्षा नमन्ति मणिमौलिभिः

ये जनको [illegible] महायज्ञः । यात्येव वाजिशालायां वध्नन्तु मम ये भटाः

इति वाक्यं समाकर्ण्य महिलास्ता मनोहराः । प्रहृष्टवदना जाताः कान्तं तु परिरेभि
गृहीत्वा च हये पुत्रो राज्ञो वीरमणेर्महान् । पुरं पत्नीसमायुक्तो महोत्साहमथाविश
मृदङ्गध्वनिषु प्रोच्चैराहतेषु समन्ततः । वन्दिभिः संस्तुतः प्रागात्स्वपितुर्मन्दिरं मा

तस्मै स कथयामास हयं नीतं रघोः पतेः ।
वाजिमेधाय निर्मुक्तं स्वच्छन्दगनिमद्भुतम् ॥ ३३ ॥

रक्षितं शत्रुघ्नेन महायत्नसमेनिना । तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य नृपो वीरमणिर्महान् ॥३
नातिप्रशंसयामास तत्कर्म सुमहामतिः । श्रीरघोः पुनः सत्वाधान्तं वीरस्येव विचेष्टि
कथयामास जामात्रे शिवायाद्भुतकर्मणे । अर्धाङ्गनाधरायाङ्गभूताय चन्द्रधारिणे ॥

तेन संमन्त्रयामास नृपो वीरमणिर्महान् ।
पुत्र ! त्वद्दृष्टं महत्कर्म विजिन्त्यं महतां मतः ॥३७॥

शिव उवाच ।

राजन्पुत्रेण भवतः कृतं कर्म महाद्भुतम् । यो जहार महायादं रामचन्द्रस्य धीमत
अद्य युद्धं महद्भावि सुरासुरविमोहनम् । शत्रुघ्नेन महीभर्त्रा वीरकोटयेकरक्षिण

मया यो भ्रियते स्वान्ते जिह्वया प्रोच्यते हि यः ।
तस्य रामस्य यज्ञाङ्गं जहार तव पुत्रकः ॥ ४० ॥

परमत्र महाँल्लाभो भविष्यति रणाङ्गणे । यद्रामचरणाम्भोजं द्रक्ष्यामः स्वीयसेवि
अत्र यत्नो महान्कार्यो हयस्य परिरक्षणे । भविष्यन्ति बलाढ्याः मया रक्षितमस्य

तस्मादिमं महाराज ! राघवेन सह सन्नतः ।
वाजिनं भोजनं दत्त्वा प्रेषयस्वाङ्घ्रियुगं ततः ॥ ४२ ॥

इति वाक्यं समाकर्ण्य शिवस्य स नृपोत्तमः । उवाच तं सुरेन्द्रादिवन्द्यपादाम्बुज

वीरमणिरुवाच ।

क्षत्रियाणामयं धर्मो यत्प्रतापस्य रक्षणम् । तदर्थं कान्तुमुद्युक्तः मनुना हयमं

तस्माद्रक्षः स्वप्रतापो येन केनाऽपि मानिना ।
वाचयुक्तं कर्म कृत्वा अतीवक्ष्यकारिणा ॥ ४६ ॥

एतं सुबेनेदं गृहीतोऽश्वः पुनर्गतः । कोऽपि नं रामभूपालं समयाहं कुरु प्रभो ! ॥४९

हेत्रयाणामिदं कर्म कर्तव्याहं मयेप्सहि । यत्कम्माद्रिपोः पार्श्वे प्रणमेद्भयविह्वलः ॥

पघो विहसन्त्येन कातरोऽयं नृपाधमः । शुद्धः प्राटमपन्नीवो जलवान्भयविह्वलः ॥

तस्मान्भयात्यणायोग्यं योद्धव्ये समुपस्थिते ।

यद्विधेयं विचार्यैव कर्तव्यं भक्तरक्षणम् ॥ ५० ॥

शेष उवाच ।

ति वाक्यं समाकर्ण्य चन्द्रचूडोऽयन्दद्वचः । प्रहसन्मेघगम्भीरवाण्या संमोहयन्मनः ॥

दि देवाश्चर्यस्त्रिशत्कोटयः समुपस्थिताः । तथापि स्वतः कैलाशो गृह्यते मम रक्षितुः

दि रामः समागत्य स्वात्मानं दर्शयिष्यति । तदाऽहं चरणौ तस्य प्रणमामि सुकोमलौ

स्वामिना न हि योद्धव्यं महाजनय उच्यते ।

अन्ये वीरास्तृणप्रायाः किञ्चित्कर्तुं न वै क्षमाः ॥ ५४ ॥

तस्माद्युद्धयस्व राजेन्द्र ! रक्षके मयि सुस्थिते ।

को गृह्णाति बलाद्वाहं त्रिलोकी यदि सङ्गता ॥ ५५ ॥

एतद्वचः परं श्रुत्वा चन्द्रचूडस्य भूमिपः । अहर्ष मानसेऽत्यन्तं युद्धकर्मणि कौतुकी ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
वीरमणिपुत्रेण हयग्रहणं नामैकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

वीरमणिना सह युद्धाय शत्रुघ्नस्य निश्चयः

शेष उवाच ।

सेनाचरास्तु रामस्य महाबलसमन्विताः । समागतास्तं पश्यन्तो हयं रामस्य भूपतेः

क्वासावश्वः केन नीतः कथं वा दृश्यते न सः

को गन्ता यमपुर्यां वै वाहं हृत्वा सुमन्दधीः ॥ २ ॥

विलोकयन्तस्तन्मार्गं यावत्सेनाचरा रघोः । तावत्प्राप्तो महाराजो महासैन्यपरीवृतः

पप्रच्छ सेवकान्सर्वान्कुत्राश्वो मम साम्प्रतम् । नदृश्यते कथं वाहः स्वर्णपत्रसुशोभितः

इति तद्वचनं श्रुत्वा सेवकास्ते हयानुगाः । प्रोचुर्नाथ मनोवेगोवाहः केनापि कानने ॥

हृतो न लक्ष्यते तस्मादस्माभिर्मार्गकोविदैः ।

तदत्र यत्नः कर्तव्यो हयप्राप्तिं प्रति प्रभो ! ॥ ६ ॥

तेषां वचनमाकर्ण्य पप्रच्छ सुमतिं नृप ! शत्रुघ्नः शत्रुसंहारकारी मोहनरूपधृत् ॥ ७ ॥

शत्रुघ्न उवाच ।

कोऽत्र राजा निवसति कथं वाहस्य सङ्गमः । कियद्दूरस्थले भूमिपतेर्येन मेऽद्य हृतो हयः

सुमतिरुवाच ।

राजन्देवपुरं ह्येतद्देवेनैव विनिर्मितम् । कैलासमिव दुर्गम्यं वैरिसङ्घैः सुसंहतैः ॥ ९ ॥

अस्मिन्वीरमणी राजा महाशूरः प्रतापवान् । राज्यं करोति धर्मेण शिवेन परिरक्षितः

योऽसौ प्रलयकारी स आस्ते भक्त्या वशीकृतः ।

चन्द्रचूडः स्वभक्तस्य पक्षपातं सृजन्सदा ॥ ११ ॥

तस्मादत्र महद्युद्धं गृहीताश्वेद्भविष्यति । वत्साः सन्तः प्रकुर्वन्तु रक्षणं कटकस्य हि ॥

एवं श्रुत्वा सशत्रुघ्नः सर्वभूपशिरोमणिः । सैन्यव्यूहं रचित्वाऽसौ तिष्ठतिस्म महायशाः

अथ तं सुखमासीनं मन्त्रयन्तं सुमन्त्रिणा । आजगाम स देवर्षिर्युद्धकौतुकसंयुतः ॥

समागतं मुनिं दृष्ट्वा शत्रुघ्नस्तपसां निधिम् ।

अभ्युत्थायासने स्थाप्य मधुपर्कमथार्पयत् ॥ १५ ॥

स्वागतेन च सन्तुष्टं नारदं मुनिसत्तमम् । उवाच प्रीणयन्वाचा वाक्यवादविशारदः

शत्रुघ्न उवाच ।

मदीयोऽश्वः कुत्र विप्र! कथयस्व महामने । न लक्ष्यते गतिस्तस्य सेवकैर्मम कोविदैः

शंस तं येन वा नीतं क्षत्रियेण च मानिना । कथमत्र हयप्राप्तिर्भविष्यति तपोधन! ॥

इति वाक्यं समाकर्ण्य शत्रुघ्नस्य स नारदः । उवाच वीणां रणयन्गायग्रामकथां मुहुः

नारद उवाच ।

एतद्देवपुरं राजन्भूपो वीरमणिर्महान् । तत्पुत्रेण वनस्थेन गृहीतस्तव वाजिराट् ॥२०॥
तत्र युद्धं महत्तेऽद्य भविष्यति सुदारुणम् । अत्र वीराः पतिष्यन्ति शस्त्रौघैः समन्विताः
तस्मादत्र महायत्नात्स्थातव्यं ते महाबल ! । रचय व्यूहरचनां दुर्गमां धर्मसैनिकैः ॥२२

जयस्ते भविता राजन्कृष्णेणास्मात्तपोसमात् ।
रामं को नु पराजीयाद् भुवने सकलेऽपि हि ॥ २३ ॥

इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे विप्रो नभसि स्थितवांस्ततः । युद्धं सुदारुणं द्रष्टुमन्वेषयानयोरिव

शेष उवाच ।

अथ राजा वीरमणिः सर्वशूरशिरोमणिः । पटहं घोषितुं स्वीये पुरमध्ये महारवम् ॥
आह्वयामास सेनान्यं रिपुवीरं महोत्कटम् । कथयामास च क्षिप्रं मेघगम्भीरया गिरा

वीरमणिरुवाच ।

सेनानीः पटहस्याज्ञां देहि त्वं शोभने पुरे ।
तच्छ्रुत्वा मे सुसन्नद्धाः शत्रुघ्नं प्रययान्तु ते ॥ २९ ॥

इति वाक्यं समाकर्ण्य राज्ञो वीरमणेस्तदा । कारयामास पटहं महारवनिनादितम् ॥
गेहे गेहे च रथ्यायां श्रूयते पटहध्वनिः । शत्रुघ्नं यान्तु ये सर्वे वीरा राजपुरे स्थिताः

ये वै राज्ञः समुल्लङ्घ्य शासनं वीरमानिनः ।
पुत्रा वा भ्रातरो वापि ते वध्याः स्युर्नृपाज्ञया ॥ ३० ॥
शृण्वन्तु वीराः पुनरप्याहते पटहे रवम् ।
श्रुत्वा विधीयतामाशु कर्तव्यं मा विलम्बितम् ॥ ३१ ॥

शेष उवाच ।

इति पटहरवं स्वकर्णगोचरं नरवरवीरवराययुर्नृपोत्तमम् ।
कनककवचभूषितस्वदेहाः समरमहोत्सवहृष्टचित्तकोशाः ॥ ३२ ॥
केचिद्ययुः शिरस्त्राणं धृत्वा शिरसि शोभनम् ।
कवचेन सुशोभाढ्याः शतकोटिसुशोभिताः ॥ ३३ ॥

रथेन हययुग्मेन मणिकाञ्चनशोभिना । ययुस्ते राजसन्देशान्नृवरा युद्धदुर्मदाः ॥ ३४ ॥
केचिन्मतङ्गजैर्मत्तैः केचिद्वाहैः सुशोभनैः । ययुर्नृपगृहं सर्वे राजसन्देशकारकाः ॥
विचित्रस्वर्णकवचशिरस्त्राणसुशोभितः । रुक्माङ्गदोऽपि च निजे रथे तिष्ठन्मनोजवे

शुभाङ्गदोऽनुजस्तस्य महारत्नमयं दधन् ।
कवचं वपुषि श्रेष्ठं निजं प्रायाद्रणोत्सवे ॥ ३७ ॥
राजभ्राता वीरसिंहः सर्वशस्त्रास्त्रकोविदः ।
ययौ नृपाज्ञया तत्र शासनं भूमिपस्य हि ॥३८॥
जामेयस्तस्य राज्ञोऽपि बलमित्र इति स्मृतः ।
सन्नद्धः कवची खड्गी जगाम नृपमन्दिरम् ॥ ३९ ॥
सेनानी रिपुवारोऽपि सेनां तां चतुरङ्गिणीम् ।
सज्जां विधाय भूपाय न्यवेदयदथो महान् ॥ ४० ॥
अथ राजा वीरमणिः सर्वशस्त्रास्त्रपूरितम् ।
मणि स्वर्णोज्ज्वलकोरुसमारोहत्स्यन्दनोत्तमम् ॥ ४१ ॥

ततो वीरार्णवे शङ्खनिनादश्च समन्ततः । श्रूयते कातराणां हृदयविदारकः ॥
भेर्यः समन्ततो जघ्नुः शुभवाद्यकवादिताः । अनीकान्यत्र तस्यासन्सङ्ग्रामायप्रतस्थुरः
सर्वे द्रुतस्यन्दनवाः सर्वाभरणभूषिताः । सर्वशस्त्रास्त्रसम्पूर्णा ययुः समरमण्डलम्
भेरीशङ्खनिनादेन पूरिताश्च नगगुहाः । आकाशं तु गतः किन्तु तद्ध्वनिः स्वर्गसंस्थितान्
तस्मिन्कोलाहले वृत्ते राजावीरमणिर्महान् । रणोत्साहसमायुक्तो ययौ प्रधनमण्डलम्

आगत्य संस्थितस्तावद्रथपत्तिसमाकुलम् ।
समुद्र इव तत्सैन्यमात्मनाधिमं पुरस्तान्तयाम् ॥ ४२ ॥

तदागतं बलं दृष्ट्वा रथिभिः शस्त्रकोविदैः । कोलाहलीकृतं सर्वमुवाच सुमतिं नृपः ॥

राजोवाच ।

समागतो वीरमणिर्मम वाजिधरो बली । योद्धुं मां महता भूयः सैन्येन चतुरङ्गिणा
कथं युद्धं प्रकर्तव्यं केनोरस्याभि कर्तारः ।

तात्सर्वांश्चिन्ता मे वीरान्यथा स्याज्जय ईप्सितः ॥ ५० ॥

सुमतिरुवाच ।

स्वामिन्नसौ महाराजो महासैन्यपरीवृतः । समागतः सयुद्धार्थं शिवभक्तिसमन्वितः

साम्प्रतं युद्धगतो वीरः पुष्कलः परमास्त्रवित् ।

अन्येऽपि नीलरत्नाद्या योद्धारो युद्धकोविदाः ॥ ५२ ॥

शिवेन सह योद्धव्यं त्वया वा भवताऽनघ ! । द्वन्द्वयुद्धेन जेतव्यो महाबलपराक्रमः ॥

अनेन विधिना राजञ्जयस्तेऽत्र भविष्यति । पश्चाद्यद्रोचते स्वामिंस्तत्कुरुष्व महामते

शेष उवाच ।

इति वाक्यं समाकर्ण्य शत्रुघ्नः परवीरहा । सुभटानादिदेशाथ युद्धाय कृतनिश्चयः ॥

सर्वैः ससैन्यैर्युद्धार्थं गजाभिः शस्त्रकोविदैः। यथास्यान्मे जयःक्षिप्रं यतितव्यं तथापुनः

जयार्थं राघवस्यैव श्रुत्वा ते रणकोविदाः। महोत्साहेन संयुक्ता ययुर्योद्धुं तु सैनिकैः

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे वीर-

मणिना सह युद्धनिश्चयो नाम चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४० ॥

एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

रुक्माङ्गदस्य पुष्कलेन सह युद्धम् ।

शेष उवाच ।

युद्धाय ते सुसन्नद्धाः शत्रुघ्नस्य महाबलाः । ययुर्वीरमणेः सैन्यमध्ये शौर्यसमन्विताः ।

शरान्विमुञ्चमानास्ते भिन्दन्तः सैनिकान्बहून् ।

व्यदृश्यन्त रणान्तःस्थाः शरासनधरा नराः ॥ २ ॥

अनेके निहतास्तत्र गजा मणिमया रथाः । भग्ना वाहसमेताश्च दृश्यन्ते रणमण्डले ॥३

विहितं कदनं तेषां श्रुत्वा रुक्माङ्गदो बली ।

रथे मणिमये तिष्ठन्ययौ योद्धुं स सैनिकान् ॥ ४ ॥
शरासने शरान्धास्यन्निषुधी अक्षयौ दधत् ।
शोणनेत्रान्तरो भीमो महाकोपसमन्वितः ॥ ५ ॥
अनेकबाणसंघिन्नान्कुर्वञ्छूरान्सहस्रशः । हाहाकारं कारयंस्तत्रययौ रुक्माङ्गदो बली ॥
राजपुत्रः रुपसदृशं बलेन यशसा श्रिया । आह्वयामास शत्रुघ्नं भारतीपुष्कलं बली ॥

रुक्माङ्गद उवाच ।

आगच्छ वीरकर्मा त्वं महाबलपराक्रम । मया योद्धुं तु बलिना राजपुत्रेण भास्वता
किमन्यैस्त्रासितैर्वीरनिहतैः कोटिभिर्भटैः । मया समं महायुद्धं विधाय जयमाप्नुहि ॥
इत्युक्तवन्तं तरसा प्रहसन्पुष्कलो बली । जघान विपुले मध्ये वक्षसस्तीक्ष्णपर्वभिः ॥
तन्मृष्यन्राजपुत्रो महाचापे दधच्छरान् । जघान दशभिर्वीरं पुष्कलं वक्षसोऽन्तरे ॥
उभौ समरसंरब्धावुभावपि जयैषिणौ । रेजाते समरे तौ हि कुमारतारकौ यथा ॥
बाणान्धनुषि सन्धाय दशतञ्च्यान्महाशितान् ।
अकरोत्पुष्कलो वीरो विरथं राजपुत्रकम् ॥ १३ ॥
चतुर्भिश्चतुरो वाहान्द्वाभ्यां सूतमपातयत् । एकेन ध्वजमेतस्य द्वाभ्यां स्यन्दनरक्षकौ ॥
स तेन हृदि विव्याध राजपुत्रस्य वेगवान् । तदद्भुतं कर्म दृष्ट्वा सर्वे वीराःप्रतोषिताः
सच्छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
अत्यन्तं कोपमापन्नः स्यन्दनं परमाविशत् ॥ १६ ॥
स स्थित्वा स्यन्दनवरे रत्नैर्नानाभूषिते । शरासनं महद्गृह्य सुदृढं गुणपूरितम् ॥१७॥
उवाच पुष्कलं वीरं रुक्माङ्गद इदं वचः । महापराक्रमं दृष्ट्वा न यास्यसि परन्तप ! ॥
पश्य मेऽद्य पराक्रान्तिं यद्बलेन विनिर्मिताम् ।
यत्रास्तिष्ठस्व भो वीर ! नयामि त्वद्रथं नभः ॥ १९ ॥
इत्युक्त्वा शरमत्युग्रं दधार स्वशरासने । मन्त्रयित्वा तमथास्त्रं भ्रामकं पौष्कलेरथे ॥
मुमोच निशितं बाणं स्वर्णपुङ्खेनशोभितम् ।
तेन बाणेन भ्रामितोऽस्य रथो योजनमात्रकम् ॥ २१ ॥

धृतः कृच्छ्रेण शूलेन रथो बभ्राम भूतले ।
कृच्छ्रेण प्राप्य स्वस्थानं पुष्कलः परमास्त्रवित् ॥ २२ ॥
अगाच्च वचनं तस्मै बाणं विप्रच्छ्रासने । स्वर्गं प्राप्नुहि वीराग्र्य ! सर्वदेवैश्च सेवितम्
त्वादृशाः पृथिवीयोग्या न भवन्ति नृपोत्तम ! ।
शतक्रतुसमा योग्यास्तद्गच्छ त्वं सुरालयम् ॥ २४ ॥
इत्युक्त्वा मुमोचास्त्रमाकाशप्रापकं महत् ।
तेन बाणेन स रथो ययौ खमनुलोमतः ॥ २५ ॥
सर्वांल्लोकानतिक्रामन्ययौ सूर्यस्य मण्डलम् । तरउच्चालया रथोऽध्यां हयमूलसमन्वितः
तत्करैर्दग्धभूयिष्ठकलेवरः सुदुःखितः । पपात चन्द्रचूडं स धृत्वा हृदयसुखार्दनम् ॥
भूमौ निपतितस्तत्र करदग्धकलेवरः । अत्यन्तं दुःखमापन्नो मुमूर्च्छ रणमण्डले ॥
तस्मिन्निपतिते भूमौ मूर्च्छिते राजपुत्रके । हाहाकारो महानासीत्तत्र सङ्ग्राममूर्धनि
वैरिणो जयलक्ष्मीं ते प्रापुः पुष्कलमुख्यकाः
पलायनपरा जाता वैरिणो हयरक्षकाः ॥ ३० ॥
तदा पुत्रस्य वै मूर्च्छां दृष्ट्वा वीरमणिर्नृपः ।
आयात्समरमध्यस्थं पुष्कलं कोपपूरितः ॥ ३१ ॥
तदा भूमिश्चचालेयं सपर्वतवनोत्तमा । शूरा वै हर्षमापन्नाः कातरा भयपीडिताः ॥
चापं महद्दधानः स्वयुधी अक्षयावपि । रोषाग्निश्वाससमायुक्तस्त्वाह्वयामास वैरिणम् ।
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पद्मे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
रुक्माङ्गदपराजयपुष्कलविजयो नामैकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः

पुष्कलेन वीरमणिना सह तुमुलयुद्धकरणम् ।

शेष उवाच ।

आह्वयन्तं महासैन्यवारिधौ पुष्कलं नृपम् । समालक्ष्य कपीन्द्रोऽपि हनूमांस्तमधावत
लाङ्गूलमुद्यम्य विशालदेहं सरावमातन्यपयोदघोषम् ।
रणस्थितान्वीरवरान्कपीन्द्रो जगाम तं वीरमणिं नृपेन्द्रम् ॥ २ ॥
आयान्तं तं हनूमन्तं वीक्ष्य पुष्कल उद्भटः ।
विलोकयामास दृशा वैरिक्रोधसुशोणया ॥ ३ ॥
जगाद तं हनूमन्तं पुष्कलः परमास्त्रवित् । मेघगम्भीरया वाचा नादयन्गगनमण्डलम् ॥

पुष्कल उवाच ।

कथं त्वं समरे योद्धुमागतोऽसि महाकपे ! । कियद्बलं स्वल्पमेतद्राज्ञो वीरमणेर्महत् ॥
यत्र त्रिजगती सर्वा संमुखे समुपागता ।
तत्र त्वं लीलया योद्धुं यातुमिच्छसि वा न वा ॥ ६ ॥
कोऽयं राजा वीरमणिः कियद्बलमथाल्पकम् । अत्रागमनमत्युग्रं तव वीर ॥ भाव्यते
रघुनाथकृपापाङ्गादहं निस्तीर्य दुस्तरम् । क्षणान्निर्यामि कीशेन्द्र माचित्तं कुरु सङ्गरे
त्वया राक्षसपाथोधिस्तीर्णो रामकृपावशात् ।
तथा रामं सुसंस्मृत्य निस्तरिष्यामि दुस्तरम् ॥ ९ ॥
ये केचिद्दुस्तरं प्राप्य रघुनाथं स्मरन्ति च ।
तेषां दुःखोदधिः शुष्को भविष्यति न संशयः ॥ १० ॥
तस्माद्व्रज महावीर शत्रुप्रसविधेबलिन् । एष आयामि निर्जित्य भूपं वीरमणिं क्षणात्

शेष उवाच ।

इति धीरां समाकर्ण्य वाणीं पुष्कलभाषिताम् । जगाद वचनं भूयः पुष्कलं परवीरहा

हनुमानुवाच ।

पुत्र ! मा साहसं कार्षीर्युद्धं वीरमणिं प्रति । एष दाता शरण्यश्च बलशौर्यसमन्वितः

त्वं बालः स्थविरो भूपोऽखिलशस्त्रास्त्रवित्तमः ।
अनेके विजिताः सङ्ख्ये वीराः शौर्यसुशोभिनः ॥ १४ ॥
जानीहि पार्श्वे तस्य त्वं रक्षितारं सदाशिवम् ।
भक्त्या वशीकृतं स्थाणुं सोमं चैतत्पुरि स्थितम् ॥ १५ ॥
तस्मादहमनेनैव योत्स्ये भूपेन पुष्कल ।
अन्यान्वीरान्विजित्य त्वं कीर्तिमाप्नुहि पुष्कलाम् ॥१६॥

पुष्कल उवाच ।

शिवो भक्त्या वशीकृत्य स्वपुरे स्थापितोऽमुना । परमस्याशु हृदये न तिष्ठति महेश्वरः

सदाशिवो यमाराध्य परमं स्थानमागतः ।
स रामो मन्मनस्त्यक्त्वा न क्वापि परिगच्छति ॥ १८ ॥
यत्र रामस्तत्र विश्वं सर्वं स्थास्नु चरिष्णु च ।
तस्मादहं जयिष्यामि रणे वीरमणिं नृपम् ॥ १९ ॥
व्रज त्वं समरे योद्धुमन्यान्मानिवरान्नृपान् ।
वीरसिंहमुखान्कीश ! मच्चिन्तां मा कुरु प्रभो ! ॥२०॥

वाचमित्थं समाकर्ण्य हनूमान्धीरसेविताम् । जगाम समरे योद्धुं वीरसिंहं नृपानुज
लक्ष्मीनिधिः सुतेनास्य शुभाङ्गदसुसंज्ञिना । द्वैरथेन प्रयुयुधे महाशस्त्रास्त्रवेदिना
बलमित्रेण सुमदः स्वप्रतापबलोर्जितः । योद्धुं सशस्त्रः सङ्ग्रामं विचचार नृपात्मज
आह्वयन्तं नृपं दृष्ट्वा द्वैरथे युद्धकोविदः । पुष्कलो रत्नखचिते रथे तिष्ठन्ययौ हि

राजा तमागतं दृष्ट्वा पुष्कलं युद्धकोविदम् ।
उवाच निर्भिया वाण्या रणमध्ये सुभाषितः ॥ २५ ॥

वीरमणिरुवाच ।

बालमायाहि मां युद्धं सङ्ग्रामे चण्डकोपनम् ।

गच्छ प्राणपरीप्सार्थे मा युद्ध्यस्व मया सह ॥ २६ ॥

त्वादृशान्बालकान्भूपा मादृशाः कृपयन्ति हि । प्रहरन्ति न चैतान्वै तस्माद्गच्छ रणाद्बहिः
यावत्त्वं न मयाद्भुतप्रश्रुम्यां तावदुन्मनाः । साम्प्रतं त्वां प्रहर्तुं न मनःसमभिकाङ्क्षति

यत्त्वया मत्सुतो बाणैर्भिन्नो मूर्च्छीकृतः पुनः ।
सर्वं मया क्षान्तमद्य तव बालधियो महत् ॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य पुष्कलो निजगाद तम् ॥ २७ ॥

पुष्कल उवाच ।

बालोऽहं त्वंमहावृद्धः सर्वशस्त्रास्त्रकोविदः । क्षत्रियाणां मतं चैव ये बलाधिक्यसंयुताः
॥ एव वृद्धा भूपाग्र्य ! न वयो वृद्धतां गताः । मया ते मूर्च्छितः पुत्रः सशौर्यबलदर्पितः
इदानीं त्वामहं शस्त्रैः पातयिष्यामि सङ्गरे । तस्मात्त्वं यत्नतस्तिष्ठ राजन्संग्राममूर्धनि
रामभक्तं न मां कश्चिज्जयतीन्द्रपदे स्थितः । इत्थं भाषितमाश्रुत्य पुष्कलस्य नृपाग्रणीः

जहास बालं संवीक्ष्य कोपं च व्यदधात्पुनः ।

तं वै कुपितमालक्ष्य भरतात्मज उग्रदः । जघान शरविंशत्या राजानं हृदि तीक्ष्णया

राजा तानागतान्दृष्ट्वा बाणांस्तेन विमोचितान् ॥ ३५ ॥

चिच्छेद परमक्रुद्धः शरैस्तीक्ष्णैरनेकधा । तद्बाणच्छेदनं दृष्ट्वा भारतिः परवीरहा ॥
चुकोप हृदयेऽत्यन्तं राजानं च त्रिभिः शरैः । विव्याध भाले भूपालपुत्रः पुष्कलसंज्ञकः
तत्र लग्ना विरेजुस्ते त्रिकूटशिखराणिव । तैर्बाणैर्व्यथितो राजा जघान नवभिः शरैः
हृदये पुष्कलं वीरं महाकोपसमन्वितः । तैर्वेरसद्भिस्तैर्बद्भुतं वीतरामानुजात्मजम् ॥३९॥

सर्पा भार्गीविवा यद्वन्मुक्ताखलत्पुवि स्थिताः ।
परमं कोपमापन्नः पुष्कलो भूमिपं पुनः ॥ ४० ॥

बाणानां शतकेनाशु बिभेद शिथिलवक्षसम् । नैर्बाणैः कवचं भिन्नं किरीटः सशिरस्त्रकः
रथो धनुर्मदस्त्वस्त्वं छिन्नं कोपपरिप्लवात् । क्षणेन परिप्लुतो बाणभिन्नकलेवरः ॥
अन्यस्यन्दनमारुह्य जगाम भरतात्मजम् । धन्योऽसि वीर रामस्य चरणाब्जमधुव्रत !
मदग्रे कर्म तेऽद्य यद्दृष्टं विरधीहतः । माभाप्रशस्य भो वीर ! साम्प्रतं मयि युद्ध्यति

सुलभा न तव प्राणाः कालरूपे मयि स्थिते ।
इत्युक्त्वा व्यदधद्बाणैरसङ्ख्यैः शस्त्रकोविदः ॥ ४५ ॥
भूमौ दिवि न तद्बाणादन्यत्तु दृश्येत तत्र ह ।
अनेके गजसाहस्रा भिन्ना अश्वाः समन्ततः ॥ ४६ ॥
रथा रथियुतास्तेन च्छिन्ना भिन्ना द्विधाकृताः ।
शोणितौघा सरित्तत्र प्रसुस्राव रणाङ्गणे ॥ ४७ ॥
यत्रोन्मदा हि मातङ्गा दृश्यन्ते शैलशृङ्गवत् ।
केशाः शैवालसदृश्यास्ते मुहुः प्राणिशिरः स्थिताः ॥ ४८ ॥
अनेके पाणयश्छिन्ना वीराणां मुद्रिकाश्रियः ।
दृश्यन्ते मत्स्यवत्तत्र चन्दनादिकरूषिताः ॥ ४९ ॥
शिरांसि,च भटाग्र्याणां कच्छपाभां वहन्ति वै । मांसानिपङ्कायन्त्रासन्वीराणांमहतांतत्र
एवं व्यतिकरे वृत्ते योगिन्यः शतशो रणे । वपुः पात्रेण रुधिरं प्राणिनां रणपातिनाम्
मांसानि बुभुजुस्ता वै हर्षकौतुकसंयुताः ।
पीत्वा तु शोणितं तत्र भक्षित्वा मांसमुन्मदाः ॥ ५२ ॥
ननृतुर्जहसुः प्रोच्चैर्जगुः प्रधनाङ्गणे । पिशाचास्तत्र समरे प्राणिनां मस्तकानि वै
धृत्वा कराभ्यां मत्ताङ्गास्तालवद्वादनोद्यताः । शिवास्तत्र महामांसं पतितानां रणाङ्गणे
भक्षित्वा व्यनदन्मत्ताः कातराणां भयप्रदाः । कातरास्तत्र सन्त्रस्ता गताः कुञ्जकोटरम्
भक्षिता योगिनीभिस्ते पापिनां क्वापि न स्थितिः ।
एतत्कदनमालक्ष्य स्वसैन्यस्य रणाग्रणीः ॥ ५६ ॥
पुष्कलोऽपि चकारात्र कदनं रणमण्डले ।
भिद्यन्ते गजशीर्षाणि पतन्ति मौक्तिकानि तु ॥ ५७ ॥
दृश्यते ह्यौममिः पूर्णा ताम्रपर्णीव तन्नदी । पुष्कलप्रहिता बाणा नृणामङ्गेषु सङ्ग
कुर्वन्ति प्राणविच्छेदं वीराणामपि सर्वतः ।
सर्वे रुधिरसिक्ताङ्गाः सर्वे च्छिन्ननिजाङ्गकाः ॥ ५९ ॥

दृश्यन्ते किंशुका यद्वत्सुभटाः प्रधनाङ्गणे। एतस्मिन्समये क्रुद्धःसमासाद्य महीपतिम्
जघान बहुबाणैस्तं रोषपूरपरिप्लुतः। तद्बाणवेधभिन्नाङ्गो विशीर्णकवचो नृपः॥
महाबलं तं मन्वानः प्राहरच्छरकोटिभिः। तैर्बाणैः कवचान्मुक्तं सुस्राव बहुशोणितम्
वपुर्बभूव रुचिरं शरपञ्जरगोचरम्। शरपञ्जरमध्यस्थो विह्वलीकृतमानसः॥ ६३॥

शरानेतुं च सन्धातुं न क्षमः स च भारतिः।
रामं स्मृत्वा धनुर्धृत्वा करे सज्जं महद्दृढम्॥ ६४॥

मुमोच बाणान्निशितान्वैरिवृन्दनिवारणान्। तैर्बाणैः शरजालं तद्विधूय मुनिपुङ्गव!
शङ्खं प्रध्माय समरे जगाद गतभीर्नृपम्॥६६॥

पुष्कल उवाच।

त्वया कृतं महत्कर्म यन्मां बाणस्य पञ्जरे। गोचरं कृतवान्वीरं वीरतापनमुद्भटम्॥
वृद्धस्त्वामम मान्योऽसि साम्प्रतं रणमण्डले।
पश्य मेऽद्य पराक्रान्ति राजन्वीरमणे महत्॥ ६८॥

बाणत्रयेण भोवीर मूर्च्छितं करवै नहि। तर्हि प्रतिज्ञां शृणु वै सर्ववीरविमोहिनीम्
गङ्गां प्राप्यापि यो वै तां निन्दित्वा पापहारिणीम्।
न मज्जति महापापो महामूढविवेष्टितः॥ ७०॥

तस्य पापं ममैवास्तु चेन्नत्वां रणमण्डले। पातये मूर्च्छितं वीर सन्नद्धो भव भूपते
इति वाक्यं समाकर्ण्य पुष्कलस्य नृपोत्तमः।
चुकोप भृशमुद्विग्नः सन्दधे निशिताञ्छरान्॥ ७२॥

ते शराहृदयं भित्त्वा गतास्ते भारतेर्महत्। पेतुः क्षितावधो यद्वदायभक्तिपराङ्मुखाः॥
ततः शरं मुमोचास्मै निशितं वह्निसप्रभम्। लक्षीकृत्य महद्वक्षः कपाटतटविस्तृतम्॥
स बाणो भूमिपतिना द्विधा च्छिन्नः शरेण हि।
पपात रथमध्ये स रविमण्डलउज्ज्वलन्॥ ७५॥

अपरं बाणमाधत्त मातृभक्तिमयं ततः। निधाय पुण्यं सोऽप्येपचिच्छेद महता पुनः
तदा खिन्नः स हृदये किंकर्तव्यमिति स्मरन्।

रामं हृदि निधायाशु मुमोच परमास्त्रवित् ॥ ७१ ॥
बाणस्तस्य हृदये लग्न आशीविषोपमः । मूर्च्छामगमदत्यर्थं वै ज्वलन्सूर्यसमप्रभः ॥
ततो हाहाकृतं सर्वं पलायनपरायणम् । तस्मिन्संमूर्च्छिते जाते पुष्कलोऽयमागतवान् ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे
वीरमणेः पराभवो नाम द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः

वीरभद्रेण युद्धे पुष्कलस्य वधकरणम् ।

शेष उवाच ।

हनूमान्वीरसिंहं तु समागत्याब्रवीद्वचः ।
तिष्ठ यासि कुतो वीर ! नेष्यामि त्वां क्षणादिह ॥ १ ॥
एवमुक्तं समाकर्ण्य प्लवगस्य वचो महत् । कोपपूरपरिप्लुष्टः कार्मुकं जलदस्वनम्
विनद्य घोरान्निशितान्बाणान्मुञ्चन्बभौ रणे । आषाढे जलदस्येव धारासारे मनो
तान्दृष्ट्वा निशितान्बाणान्स्वदेहे सुविलग्नकान् ।
चुकोप हृदयेऽत्यन्तं हनूमानञ्जनासुतः ॥ ४ ॥
मुष्टिना ताडयामास हृदये वज्रसारिणा । स मुष्टिना हतो वीरः पपात धरणीतले
मूर्च्छितं तं समालोक्य पितृव्यं सशुभाङ्गदः ।
रुक्माङ्गदोऽपि संमूर्च्छां त्यक्त्वाऽगाद्रणमण्डलम् ॥ ६ ॥
बाणान्समभिवर्षन्तौ मेघाविव महास्वनौ । कुर्वन्तौ कदनं घोरं प्लवगं प्रतिजग्म
तौ दृष्ट्वा समरे वीरौ समायातौ कपीश्वरः ।
लाङ्गूलेन च संवेष्ट्य सरथौ चापधारकौ ॥ ८ ॥
भूदेशे तत्क्षणान्मूर्च्छितावुभौ । निश्चेष्टौ सम्भूतान्तौ रुधिरारक्तदे

बलमित्रश्चिरं युद्धं विधाय सुमदेन हि । मूर्च्छामगमयत्तं वै बाणैः सुशितपर्वभिः ॥
पुष्कलेन क्षणान्नीतो मूर्च्छां चैतन्यवर्जिताम् ।
जयमाप्तं तु कटकं शत्रुघ्नस्य भटार्दनम् ॥ ११ ॥
एतस्मिन्समये साम्बः स्यन्दनं वरमास्थितः ।
विस्फारयन्धनुर्दिव्यमुपाधावद्भटानिमान् ॥ १२ ॥
जटाजूटान्तरगतां चन्द्ररेखां वहन्महान् । सर्पाभूषां मनः स्पर्शां वधदाजगवं धनुः ॥
मूर्च्छितान्स्वजनान्दृष्ट्वा भक्तार्तिघ्नो महेश्वरः ।
योद्धुं प्रायान्महासैन्यैः शत्रुघ्नस्य भटानिमान् ॥ १४ ॥
सगणः सपरीवारः कम्पयन्पृथिवीतलम् ।
भक्तरक्षार्थमागच्छंस्त्रिपुरं तु पुरा यथा ॥ १५ ॥
कोपारुणोणतरे नेत्रे वहन्प्रलयकारकः । पश्यन्वीरान्बहुमतींश्चिनाकी देववन्दितः ॥
समागतं महेशानं वीक्ष्य रामानुजो बली । जगाम समरे योद्धुं सर्वदेवशिरोमणिम् ॥
अथागतं तु शत्रुघ्नं रुद्रो वीक्ष्य पिनाकधृत् । उवाच परमापन्नः कोपं सगुणचापधृत् ॥
पुष्कलेन महत्कर्म कृतं रामाङ्घ्रिसेविना । मद्भक्तं यो रणे हत्वा गतः समरमण्डलम् ॥
क्व चास्ति वरो वीरः पुष्कलः परमास्त्रवित् ।
तं हत्वा सुखमाप्स्यामि समरे भक्तपीडनम् ॥ २० ॥

शेष उवाच ।

इत्युक्त्वा वीरभद्रं स प्रेषयामास पुष्कलम् ।
याहि त्वं समरे योद्धुं पुष्कलं सेवकार्दनम् ॥ २१ ॥
नन्दिनं प्रेषयामास हनूमन्तं महाबलम् । कुशध्वजं प्रचण्डं तु भृङ्गिणं च सुबाहुकम् ॥
सुमदं चण्डनामानं गणं स्वीयं समादिशत् ।
पुष्कलस्तु समायान्तं वीरभद्रं महागणम् ॥ २३ ॥
महारुद्रस्य संवीक्ष्य योद्धुं प्रायान्महामनाः । पुष्कलः पञ्चभिर्बाणैस्ताडयामास संयुगे
तैर्बाणैः क्षतगात्रस्तु त्रिशूलं स समादिशत् ।

स त्रिशूलं क्षणाच्छित्त्वा व्यगर्जत महाबलः ॥ २५ ॥
छिन्नं स्वीयं त्रिशूलं वै वीक्ष्य रुद्रानुगो बली ।
खट्वाङ्गेन जघानाशु मस्तके भारतिं द्विज ! ॥ २६ ॥
खट्वाङ्गाभिहतः सोऽथ मुमूर्च्छ क्षणमुद्भटः ।
विहाय मूर्च्छां सद्वीरः पुष्कलः परमात्मवित् ॥ २७ ॥
शरैश्चिच्छेद खट्वाङ्गं करस्थं तस्य तत्क्षणात् ।
वीरभद्रः स्वके छिन्ने खट्वाङ्गे करसंस्थिते ॥ २८ ॥
परमक्रोधमापन्नो बभञ्ज रथिनो रथम् ।
भङ्क्त्वा रथं तु वीरस्य पदाति च विधाय सः ॥ २९ ॥

बाहुयुद्धेन युयुधे पुष्कलेन महात्मना । स पुष्कलो रथं त्यक्त्वा चूर्णितं तेन वेगतः
मुष्टिना ताडयामास वीरभद्रं महाबलः । अन्योन्यं मुष्टिभिर्दन्तैर्नखैर्जानुभिस्तथा
परस्परवधोद्युक्तौ परस्परजयैषिणौ । एवं चतुर्दिनमभूद्रात्रिंदिवमपीशयोः ॥ ३२ ॥
न कोऽपि तत्र हीयेत न जीयेत महाबलः । पञ्चमे तु दिने वृत्ते वीरभद्रो महाबलः ।
गृहीत्वा नभ उड्डीनो महावीरं तु पुष्कलम् । तत्र युद्धं तयोरासीद्देवासुरविमोहनम् ।
मुष्टिना चरणाघातैर्बाहुभिः सुखुरैर्महत् । तदात्यन्तं प्रकुपितः पुष्कलो वीरभद्रकम्
गृहीत्वा कण्ठदेशे तु ताडयामास भूतले । तत्प्रहारेण व्यथितो वीरभद्रो महाबलः ॥

गृहीत्वा पुष्कलं पादे अघानास्फालयन्मुहुः ।
ताडयित्वा महीदेशे पुष्कलं सुमहाबलः ॥ ३७ ॥

त्रिशूलेन चकर्तासु शिरोऽचलितकुण्डलम् । अगर्ज पुष्कलं हत्वा वीरभद्रो महाबलः ।
गर्जते नशार्वेण प्रापिताशाः समुद्रयः । हाहाकारो महानासीत्पुष्कले पतिते रणे ।
त्रासं प्रापुर्जनाः सर्वे रणमध्ये सुकोविदाः । ते शशंसुश्च शत्रुघ्नं पुष्कलं पतितं रणे ।
हतं वीरभद्रेण महेश्वरगणेन वै । इत्याश्रुत्य महावीरः पुष्कलस्य वधं तदा ॥ ४१ ॥

दुःखं प्राप्तो रणेऽत्यन्तं कम्पमानः शुचा महान् ।
तं दुःखितं च शत्रुघ्नं ज्ञात्वा रुद्रोऽब्रवीद्वचः ॥ ४२ ॥

शत्रुघ्नं समरे वीरं शोचन्तं पुष्कले हते । रे शत्रुघ्न रणे शोकं मा कृथाः सुमहाबल ! ॥
वीराणां रणमध्ये तु पतनं कीर्तये स्मृतम् ।
धन्यो वीरः पुष्कलाख्यो यश्च वै दिनपञ्चकम् ॥ ४४ ॥
युयुधे वीरभद्रेण महाप्रलयकारिणा । येन क्षणाद्विनिहतो दक्षो मदपमानकृत् ॥
क्षणाद्विनिहता येन दैत्यास्त्रिपुरसैनिकाः ।
तस्माद्युद्धयस्व राजेन्द्र ! शोकं त्यक्त्वा महाबल ! ॥ ४६ ॥
यत्नात्तिष्ठाय वीराश्च मयी योद्धरि संस्थिते ।
शोकं सन्त्यज्य शत्रुघ्नो वीरश्चुकोध शङ्करम् ॥ ४७ ॥
आत्तसज्जधनुर्बाणैः प्रचच्छाद महेश्वरम् । ते बाणाः सुरशीर्षण्यवपुषं क्षतविक्षतम् ॥
अकुर्वत महच्चित्रं भक्तरक्षार्थमागतम् ।
ते बाणा शङ्करस्यापि बाणा नभसि संस्थिताः ॥ ४६ ॥
व्याप्यैतत्सकलं विश्वं चित्रकारिमुनेरपि । तद्बाणयोर्युद्धबलं वीक्ष्य सर्वत्र मेनिरे ॥
प्रलयं लोकसंहारकारकं सर्वमोहकम् । आकाशे तु विमानानि संश्रित्य स्वपुरस्थिताः
विलोकयितुमागत्य प्रशंसन्ति तयोर्भृशम् । अयं लोकत्रयस्यास्य प्रलयोत्पत्तिकारकः
असावपि महाराज ! रामचन्द्रस्य चानुजः ।
किमिदं भविता को वा जेष्यति क्षितिमण्डले ॥ ५३ ॥
पराजयं वा को वीरः प्राप्स्यते रणमूर्धनि । एवमेकादशाहानि वृत्तं युद्धं परस्परम् ॥
द्वादशे दिवसे प्राप्ते मुमोचास्त्रं नराधिपः । ब्रह्मसंज्ञं महादेवं हन्तुं क्रोधसमन्वितः ॥
स विज्ञाय महास्त्रं तन्मुक्तं शत्रुघ्नवैरिणा । हसन्नप्यपिबत्तेन मुक्तं ब्रह्मशिरो महत् ॥
अत्यन्तं विस्मयं प्राप्य किंकर्तव्यमतः परम् ।
एवं विचारयुक्तस्य हृदये ज्वलनोपमम् ॥ ५७ ॥
शरं वै निचखानाशु देव देव शिरोमणिः । तेन बाणेन शत्रुघ्नो मूर्च्छितो रणमण्डले
हाहाभूतमभूत्सर्वं कटकं भटसेवितम् । वीराःसर्वे रुद्रगणैः पातिताः पृथिवीतले ॥
सुबाहुदमनप्रेष्ठाः स्वबाहुबलदर्पिताः ।पतितं मूर्च्छया वीक्ष्य शत्रुघ्नशरपीडितम् ॥६०॥

यथा कथञ्चिद्भक्तोऽसौ रक्ष्यः स्वात्मा इति स्थितिः ॥ ८ ॥
रघुनाथः कृपां कृत्वा विलोकयतु निस्त्रपम् ।
मां स्वभक्तं सुदुःखेन किञ्चित्कोपं दधन्महान् ॥ ९ ॥

एवं वदति चण्डीशे हनूमान्कुपितो भृशम् । शिलामादाय महतीं ताडयामास तद्रथ
शिलया ताडितस्तस्य रथः शकलतां गतः । ससूतः सहयः केतुपताकाभिः समन्वित

नभःस्था देवताः सर्वाः प्रशशंसुः कपीश्वरम् ।
धन्योऽसि प्लवगाधीश ! महात्कर्म त्वया कृतम् ॥ १२ ॥

श्रीशिवं विरथं दृष्ट्वा नन्दी तं समुपाद्रयत् । उवाच श्रीमहादेवं मत्पृष्ठं गम्यतामि
वृषस्थितं ॥ भूतेशो हनूमान्कुपितो भृशम् । शिलामुत्पाट्यतरसा जघान हृदये तदा

तदाऽऽहतो भूतपतिः शूलं तीक्ष्णं समाददे ।
जाज्वल्यमानं त्रिशिखं वह्निज्वालासमप्रभम् ॥ १५ ॥

आयातं तन्महद्दृष्ट्वा शूलं प्रज्वलनप्रभम् । हस्ते गृहीत्वा तरसा बभञ्ज तिलशः क्षण
भग्ने त्रिशूले तरसा कपीन्द्रेण क्षणाच्छिवः ।
शक्तिं करे समाधत्त सर्वलोहविनिर्मिताम् ॥ १७ ॥

सा शक्तिः शिवनिर्मुक्ताहृदये तस्य धीमतः । लग्ना क्षणादभूत्तत्र विकलः प्लवगाधि

क्षणाच्च तद्व्यथां तीर्त्वा गृहीत्वा वृक्षमुल्बणम् ।
ताडयामास हृदये महाव्यालविभूषिते ॥ १९ ॥
ताडितास्तेन वीरेण फणीन्द्रास्त्राससमागताः ।
इतस्ततस्ते तं मुक्त्वा गताः पातालमुज्जवाः ॥ २० ॥
शिवस्तस्मिन्भग्ने मुक्ते वक्षसि स्वे निरीक्ष्य च ।
कुपितो व्यदधाद्घोरं मुसलं करयुग्मके ॥ २१ ॥

हतोऽसि गच्छ संग्रामात्पलाय्य प्लवगाधम ! । एष ते प्राणहर्ताहं मुसलेन क्षणाद्वि
मुसलं वीक्ष्य निर्मुक्तं शिवेन कुपितेन वै । कीशस्तद्वञ्चयामास महावेगाद्धरिं स्मरन्
मुसलं तत्पपाताधः शिवमुक्तं महायसम् । विदार्य पृथिवीं सर्वां जगाम च रसातल

बृहस्पतिरुवाच ।

यो रावणमहन्सङ्ख्ये कुम्भकर्णमदीदहत् । येन ते वैरिणः सर्वे हतास्तस्यैव सेवक
येन लङ्का सचित्रकूटा निर्दग्धा पुच्छवह्निना । अक्षश्च निहतो येन हनूमन्तमवेहि तम
तेन सर्वे विनिहता द्रोणार्थमयमुद्यतः । हयमेधं महाराजः करोति बलिसत्तमः ॥ ७
तस्याश्वं शिवभक्तस्तु नृपो वीरमणिर्महान् । जहार तत्र समभूद्रणं सुरविमोहनम

शिवेन निहताः सङ्ख्ये वीरा रामस्य भूरिशः ।
तान्वै जीवयितुं द्रोणं नेष्यत्येव महाबलः ॥ ७९ ॥

नायं शर्वशतैर्जेयो भवता बलसंयुतः । तस्मात्प्रसाद्य कपिं देहि तत्वमौषधम् ॥८

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे द्रोणगिरौ देवानां पराजयो नाम चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

द्रोणाचलान्मृतसञ्जीवनीमानीय पुष्कलादीनां सञ्जीवनम् ।

शेष उवाच ।

गुरुभाषितमाकर्ण्य वृषपर्वरिपुः स्वराट् । ज्ञात्वा रामस्य कार्यार्थमागतं पवनात्मज
भयं तत्याज मनसि वानरात्समुपस्थितम् । अहर्षे चित्ते च भृशं वाचस्पतिमुवाच

इन्द्र उवाच ।

कथं कार्यं सुराधीश द्रोणोऽयं नीयते यदि । देवानां जीवनं भूयः कथं स्यादिति मे
इदानीं पवनोद्भूतं प्रसादय यथातथम् । रामः प्रीतिं परां याति देवानां च सुखं भ
देवाधिपस्य वचनं श्रुत्वा वाचस्पतिस्तदा । शक्रं तु पुरतः कृत्वा सर्वदेवैः परीवृत

जगाम तत्र यत्रास्ते हनूमान्निर्भयः कपिः ।
गर्जति प्रसभं जित्वा सुरान्सर्वान्सुखासिनः ॥ ६ ॥

अत्र तु स्वगणैश्चार्यं रक्षतिस्म गिरौ महान् । श्मशानं सद्गणैः स्वीयैर्महाबलपराक्रमैः

हनूमान्द्रोणमासाद्य द्रोणं नाम महागिरिम् ।

लाङ्गूले तं निधायाशु प्रतस्थे रणमण्डलम् ॥ ४४ ॥

सं … कम्पे स च पर्वतः । कम्पमानं तु तं दृष्ट्वा तत्पाला देवता गणाः ॥

… ने किमिदं भविता गिरौ । को हीमं नयते वीरो महाबलपराक्रमः

… सुराः सर्वे संहता ददृशुः कपिम् ।

… जघ्नुः शस्त्रास्त्रकोटिभिः ॥ ४७ ॥

… या हनुमान्कुपितो भृशम् ।

… शक्रः सर्वांसुरगण्यया ॥ ४८ ॥

… विमर्दिताः ।

… ब्राहताः ॥ ४९ ॥

… क्षणात्कोटीन ताडिताः ।

… रुधिरेण परिप्लुताः ॥ ५० ॥

… सुराधिपम् । क्षतेन च परिप्लुता रुधिरक्षतदेहिनः

… परिप्लुतान् । सुरान्नागान् विमनाः शक्रः सर्वसुरोत्तमः

… । केन दैत्येन निहता राक्षसेनाधमेन वा ॥

… यथा ज्ञात्वा व्रजामि तम् ।

… युष्मद्यातकमुत्तमम् ॥ ५४ ॥

… सुरोत्तमाः । जगदुर्लोकपा वाक्यं सुरासुरनमस्कृतम् ॥

… देवा ऊचुः ।

… कपिमहावरूपधृक् ।

… लाङ्गूले वेष्ट्य तं गिरिम् ॥ ५६ ॥

… दुर्धर्षः । युद्धं महत्समवदाः सर्वशस्त्रास्त्रपर्विपः ॥

… बलशालिना । अन्ये निहतास्तत्र भूमौ पेतुः सुरोत्तमाः ॥

दा प्रकुपितोऽत्यन्तं हनूमान्रामसेवकः । गृहीत्वा पर्वतं हस्ते ताडयामास वक्षसि ॥
र यावत्पर्वतं छेत्तुं मतिं चक्रे सतीपतिः । तावद्धतः कपीन्द्रेण शालेन बहुशालिना ॥
ामपि च्छेत्तुमुद्युक्तो [illegible] शिलास्ता [illegible] मृड उद्यतः
तावद्वृष्टिं चकारायं [illegible] भूतपम् ॥

अत्र तु स्वगणैश्चायं रक्षतिस्म शिवो महान् । श्मशानं तद्गणैः स्वीयैर्महाबलपराक्रमैः

हनूमान्द्रोणमासाद्य द्रोणं नाम महागिरिम् ।
लाङ्गूले तं निधायाशु प्रतस्थे रणमण्डलम् ॥ ४४ ॥

तं नेतुमुद्यते विप्र चकम्पे स च पर्वतः । कम्पमानं तु तं दृष्ट्वा तत्पाला देवता गणाः ॥
हाहेति कृत्वा प्रोचुस्ते किमिदं भविता गिरौ । को ह्येनं नयते वीरो महाबलपराक्रमः

एवं कृत्वा सुराः सर्वे संहता ददृशुः कपिम् ।
मुञ्चैनमिति तं प्रोच्य जघ्नुः शस्त्रास्त्रकोटिभिः ॥ ४७ ॥
तान्सर्वान्निघ्नतो दृष्ट्वा हनूमान्कुपितो भृशम् ।
जघान तान्क्षणाद्वीरः शक्रः सर्वासुरान्यथा ॥ ४८ ॥
केचित्पदा हतास्तत्र केचित्करविमर्दिताः ।
लाङ्गूलेन हताः केचित्केचिच्छृङ्गेण चाहताः ॥ ४९ ॥
सर्वे ते नाशमापन्नाः क्षणात्कोपेन ताडिताः ।
केचन्निपतिता भूमौ रुधिरेण परिप्लुताः ॥ ५० ॥

केचित्कीशभयात्त्रस्ता जग्मुः शक्रं सुराधिपम् । क्षतेन च परिप्लुष्टा रुधिरक्षतदेहिनः
तान्दृष्ट्वा भयसंविग्नान्रुधिरेण परिप्लुतान् । सुराञ्जगाद विमनाः शक्रः सर्वसुरोत्तमः
कथं यूयं भयत्रस्ताः कथं रुधिरविप्लुताः । केन दैत्येन निहता राक्षसेनाधमेन वा ॥

सत्यं शंसत मे तथ्यं यथा ज्ञात्वा व्रजामि तम् ।
निहत्य वज्रधया घायामि युष्मद्घातकमुन्मदम् ॥ ५५ ॥

इति वाक्यं समाकर्ण्य तुरासाहं सुरोत्तमाः । जगदुर्दीनया वाचा सुरासुरनमस्कृतम् ॥

देवा ऊचुः ।

इहागत्य न जानीमः कश्चिद्वानररूपधृक् ।
नेतुं द्रोणं समुद्युक्तो लाङ्गूले वेष्ट्य तं गिरिम् ॥ ५६ ॥

गन्तुं दत्तमतिस्तावद्वयं सर्वे सुसंहताः । युद्धं चक्रमसन्नद्धाः सर्वशस्त्रास्त्रवर्षिणः ॥
तेन सर्वे वयं युद्धे निर्जिता बलशालिना । अनेके निहतास्तत्र भूमौ पेतुः सुरोत्तमाः ॥

दा प्रकुपितोऽत्यन्तं हनूमान्रामसेवकः । गृहीत्वा पर्वतं हस्ते ताडयामास वक्षसि ।
र यावत्पर्वतं छेत्तुं मतिं चक्रे सतीपतिः । तावद्धतः कपीन्द्रेण शालेन बहुशाखिना ।
मपि च्छेत्तुमुद्युक्तो यावत्तावच्छिलाहतः । शिलास्ता भेदितुं स्वान्तं चकार मृड उग्रक
तावद्वृष्टिं चकारायं शिलाभिर्नगपर्वतैः । लाङ्गूलेन च संवेष्ट्य ताडयत्येव भूतपम् ।

शिलाभिः पर्वतैर्वृक्षैः पुच्छास्फोटैश्च भूरिशः ।
नन्दी प्राप्तो महात्रासं चन्द्रोऽपि शकलीकृतः ॥ २९ ॥

अत्यन्तं विह्वलो जातो महेशानः प्रकोपनः । क्षणे क्षणे प्रहारेण विह्वलं कुर्वते भृशम् ।
जगाद प्लवगाधीशं धन्योऽसि रघुपानुग ! । महत्कर्म कृतं तेऽद्य यत्तेऽहं सुप्रतोषितः
न दानेन यज्ञेन नाल्पेन तपसा ह्यहम् । सुलभोऽस्मि महावेग ! तस्मात्प्रार्थय मे परम् ।

शैव उवाच ।

एवं प्रजल्पन्तं तं दृष्ट्वा हनूमान्निजगाद तम् । प्रहसन्निर्भिया वाण्या महेशानं सुतोषितम्

हनूमानुवाच ।

रघुनाथ प्रसादेन सर्वं मेऽस्ति महेश्वर । तथापि याचे हि वरं त्वत्तः समरतोषितात् ।
एष पुष्कलनामा मे समरे पतितो हतः । तथैव रामावरजः शत्रुघ्नो मूर्च्छितो रणे ।

अन्ये च वीरा बहवः पतिताः शरविक्षताः ।
मूर्च्छिताः पतिताः केचित्ताम्रक्ष त्वद्गणैः सह ॥ ३६ ॥

यथा वैतालभूता वेतालाद्यपिशाचकाः । न हरन्ति न खादन्ति भवद्गणाश्च पत्नतया
एतेषां वपुषो भेदो न भवेत्तं तथाऽऽचर । यावद्विन्ध्यगणं जित्वाऽऽनयामि द्रोणपर्वतम्

तथा त्वया भीमकायोऽपि श्रीरामा त्वद्गणैः समरात्
आनयामि यत्नात्पर्वतं मम सर्वशः ॥ ३९ ॥

एष गच्छामि तं मेरुं द्रोणं पर्वतसत्तमम् । यस्मिन्नोषध्यस्तिष्ठन्ति जीवनद्रुमाः
एतद्वचः समाकर्ण्य तथेति निजगाद तम् । याहि शीघ्रं तु यावत्तं रक्षामि त्वद्गणान्
तच्छ्रुत्वा वाक्यमीदृश्य जगाम द्रोणपर्वतम् ।
हनूमान् वानरश्रेष्ठ जगाम क्षीरसागरम् ॥ ४२ ॥

अत्र तु स्वगणैश्चायं रक्षतिस्म शिवो महान् । श्मशानं तद्गणैः स्वीयैर्महाबलपराक्रमैः

हनूमान्द्रोणमासाद्य द्रोणं नाम महागिरिम् ।
लाङ्गूले तं निधायाशु प्रतस्थे रणमण्डलम् ॥ ४४ ॥

तं नेतुमुद्यते विप्र चकम्पे स च पर्वतः । कम्पमानं तु तं दृष्ट्वा तत्पाला देवता गणाः ॥
हाहेति कृत्वा प्रोचुस्ते किमिदं भविता गिरौ । को ह्येनं नयते वीरो महाबलपराक्रमः

एवं कृत्वा सुराः सर्वे संहता ददृशुः कपिम् ।
मुञ्चैनमिति तं प्रोच्य जघ्नुः शस्त्रास्त्रकोटिभिः ॥ ४७ ॥
तान्सर्वान्निघ्नतो दृष्ट्वा हनूमान्कुपितो भृशम् ।
जघान तान्क्षणाद्वीरः शक्रः सर्वासुरान्यथा ॥ ४८ ॥
केचित्पदा हतास्तत्र केचित्करविमर्दिताः ।
लाङ्गूलेन हताः केचित्केचिच्छृङ्गेण चाहताः ॥ ४९ ॥
सर्वे ते नाशमापन्नाः क्षणात्कोटीन ताडिताः ।
केचन्निपतिता भूमौ रुधिरेण परिप्लुताः ॥ ५० ॥

केचित्क्रोशभयाद्भूता जग्मुः शक्रं सुराधिपम् । क्षतेन च परिप्लुष्टा रुधिरक्षतदेहिनः
तान्दृष्ट्वा भयसंविग्नान्रुधिरेण परिप्लुतान् । सुराश्रणाद् विमनाः शक्रः सर्वसुरोत्तमः
कथं यूयं भयत्रस्ताः कथं रुधिरविप्लुताः । केन दैत्येन निहता राक्षसेनाधमेन वा ॥

सर्वं शंसत मे तथ्यं यथा ज्ञात्वा व्रजामि तम् ।
निहत्य मनुष्या यायामि युष्मद्घातकमुन्मदम् ॥ ५४ ॥

इति वाक्यं समाकर्ण्य तुरासाहं सुरोत्तमाः । जगदुर्दीनया वाचा सुरासुरनमस्कृतम् ॥

देवा ऊचुः ।

इहागत्य न जानीमः कश्चिद्वानररूपधृक् ।
नेतुं द्रोणं समुद्युक्तो लाङ्गूले वेष्ट्य तं गिरिम् ॥ ५६ ॥

गन्तुं इच्छमतिस्तावद्वयं सर्वे सुसंहताः । युद्धं चक्रमसम्प्रदाः सर्वशस्त्रास्त्रवर्षिणः ॥
तेन सर्वे वयं युद्धे निर्जिता बलशालिना । अनेके निहतास्तत्र भूमौ पेतुः सुरोत्तमाः ॥

वयं तु वसुभिः पुण्यैर्जीविता इह चागताः । शोणितेन सुसिक्ताङ्गा इतर्णीडार

एतद्वाक्यं समाकर्ण्य सुराणां स पुरन्दरः ।
आदिदेश सुरान्सर्वान्बलवलसमन्वितान् ॥ ६० ॥
यात महाद्रोणगिरिं कपिं धर्तुं महाबलम् ।
बद्ध्वाऽऽनयत यूयं ये सुराणां रणपातकम् ॥ ६१ ॥

इत्याज्ञप्ता ययुस्ते वै द्रोणं पर्वतसत्तमम् । यत्रास्ते बलवान्वीरो हनूमान्कपि
गत्वा ते प्राहरन्सर्वे हनूमन्तं महाबलम् । हनूमता ते निहता मुष्टिभिः कर
पतितास्ते क्षणात्तत्र रुधिरक्षतविग्रहाः । अन्ये पलायनपरा जग्मुस्ते त्रिदि
तच्छ्रुत्वा कुपितः शक्रः सर्वानमरसत्तमान् । आदिदेश महावीरं वानरेन्द्रं सु
तदाज्ञप्ता ययुस्ते वै यत्र कीशेश्वरो बली । तान्सर्वानागतान्दृष्ट्वा जगाद क

मा यान्तु वीराः समरे संहर्तारं हि मां बलात् ।
नेष्यामि युष्मानधुना संयमिन्याः पुरोऽन्तिके ॥ ६७ ॥

इत्युक्ता अपि ते सर्वे सन्नद्धाः प्राहरन्कपिम् । शस्त्रास्त्रैर्बहुधानुकैर्महाबलस

केचिच्छूलैः परशुभिः केचित्खड्गैश्च पट्टिशैः ।
मुसलैः शक्तिभिः केचित्क्रोधेन कलुषीकृताः ॥ ६९ ॥

स आहतोऽमरवरैर्विविधैरायुधैर्बली । शिलाभिस्ताडयनाशु सर्वानमरसत्तमा
केचित्पलाय्य आहुस्ते गताः शक्रसमीपकम् । तदुक्तं वाक्यमाकर्ण्य भयं प्राप

बृहस्पतिं सुराध्यक्षं मन्त्रिणं स्वर्गवासिनाम् ।
पप्रच्छ सविधे गत्वा नत्वा सुरगुरुं परम् ॥ ७२ ॥

इन्द्र उवाच ।

कोऽसौ यो वानरो द्रोणं नेतुं स्वामिन्समागतः ।
येन मे निहता वीरा अमराः शस्त्रधारिणः ॥ ७३ ॥

शेष उवाच ।

बृहस्पतिरुवाच ।

यो रावणमहन्सङ्ख्ये कुम्भकर्णमदीदहत् । येन ते वैरिणः सर्वे हतास्तस्यैव सेवकः ॥
येन लङ्का सत्रिकूटा निर्दग्धा पुच्छवह्निना । अक्षश्च निहतो येन हनूमन्तमवेहि तम् ॥
तेन सर्वे विनिहता द्रोणार्थमयमुद्यतः । हयमेधं महाराजः करोति वलिसत्तमः ॥ ७७ ॥
तस्यायं शिवभक्तस्तु नृपो वीरमणिर्महान् । जहार तत्र समभूद्रणं सुरविमोहनम् ॥

शिवेन निहताः सङ्ख्ये वीरा रामस्य भूरिशः ।
तान्वै जीवयितुं द्रोणं नेष्यत्येष महाबलः ॥ ७९ ॥

नायं वर्षशतैर्जेयो भवता बलसंयुतः । तस्मात्प्रसादय कपिं देहि तत्रत्यमौषधम् ॥८०॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे द्रोणगिरौ देवानां पराजयो नाम चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

द्रोणाचलान्मृतसञ्जीवनीमानीय पुष्कलादीनां सञ्जीवनम् ।

शेष उवाच ।

गुरुभाषितमाकर्ण्य वृषपर्वरिपुः स्वराट् । ज्ञात्वा रामस्य कार्यार्थमागतं पवनात्मजम्
नर्वं तत्याज मनसि वानरात्समुपस्थितम् । जहर्ष चित्ते च भृशं वाचस्पतिमुवाच ह ॥

इन्द्र उवाच ।

कथं कार्यं सुराधीश द्रोणोऽयं नीयते यदि । देवानां जीवनं भूयः कथं स्यादिति मे वद
इदानीं पवनोद्भूतं प्रसादय यथातथम् । रामः प्रीतिं परां याति देवानां च सुखं भवेत्
देवाधिपस्य वचनं श्रुत्वा वाचस्पतिस्तदा । शक्रं तु पुरतः कृत्वा सर्वदेवैः परीवृतम् ॥

जगाम तत्र यत्रास्ते हनूमान्निर्भयः कपिः ।
गर्जति प्रसभं जित्वा सुरान्सर्वान्सुखासिनः ॥ ६ ॥

गत्वा सन्निधौ तस्य बृहस्पतिपुरोगमाः । पेतुस्ते चरणौ नत्वा समीरतनुजस्य हि
बृहस्पतिश्च तं धीरं जगाद प्रेरितोऽमुना । सुराधीशेन लोकस्य गुरुणा वदतां वरः ॥

बृहस्पतिरुवाच ।

जानद्भिः कृतं कर्म देवैस्तव पराक्रमम् । श्रीरामचरणस्य त्वं सेवकोऽसि महामते ॥
कमर्थमयमारम्भः कथमत्र समागमः । तत्करिष्यामहे सर्वे सन्नतास्तव भाषितम् ॥

रोषं त्यक्त्वा कृपां कृत्वा देवाधीशं विलोकय ।
पवनात्मज ! दैत्यानां भयङ्करवपुर्धर ॥ ११ ॥

शेष उवाच ।

इत्थं भाषितमाकर्ण्य देवानां स गुरोर्वचः । उवाच देवान्सफलान्पुरुं चैव महायशाः ॥

राज्ञो श्रीरमणेः सङ्ख्ये हताः शर्वेण भूरिशः ।
भटास्तान्वै जीवयितुं द्रोणं नेष्यामि पर्वतम् ॥ १३ ॥

न ये निवारयिष्यन्ति स्वर्धार्यवल्दर्पिताः । तान्नेष्यामि क्षणादेव यमस्य सदनं प्रति
तस्माद्दत्त मे यूयं द्रोणं याग सर्वौषधम् । येन सञ्जीवयिष्यामि मृतान्योगायणाङ्गणे

शेष उवाच ।

इति वाक्यं समाकर्ण्य वायुसूनोर्महात्मनः । ते सर्वे प्रणतिगत्या ददुः सञ्जीवनौषधम्

तं प्रहृष्टा भयं त्यक्त्वा सुराः स्वर्गौकसः स्वयम् ।
ययुः स्तुतिं कृत्वा पुरः सौख्यसमन्विताः ॥ १७ ॥

हनुमान्नेयत्तं तत्तु समारोप्यात्मनो रथम् । स्तुतः सर्वैः सुरगणैर्महाकर्मसमुत्सुकैः ॥१८
समागतं हनूमन्तं वीक्ष्य सर्वेऽपि वीरिणः । साधु साधु प्रशंसन्तश्चानुनं मेनिरे कपिम्

कपिं समागतं महासुरासुरः पुरोगतं पुष्कलस्यागतं श्रुतम् ।
शिरोन संगरिरम्भुप्रकण्ठे श्रीरामचित्तं कपिचे जगाम ह ॥ २० ॥

सुमतिं च समाहूय सन्निधं महतां समम् । उवाच औषधान्यत्र सर्वांन्धीराग्रणी मृतान्
पवनसुकन्या भेषजं तत्पुष्कलस्य महोरसि । शिरः कायेन सन्धाय जगाद वचनं शुभम्
यदहं मनसा वाचा कर्मणा राघवं पतिम् । जानामि तर्हि पत्नेन भेषजेनाशु जीवतु ॥

इति वाक्यं यदा वक्ति तावत्पुष्कल उत्थितः ।
रणाङ्गणेऽद्दशद्दोषाद्धन्तान्वीरशिरोमणिः ॥ २४ ॥
क गतो वीरभद्रोऽसौ मां संमूर्च्छ्य रणाङ्गणे ।
सद्योऽहं पातयाम्येनं क्वास्ति मे धनुरुत्तमम् ॥ २५ ॥

इतिं भाषमाणं वै प्राह वीरं कपीन्द्रकः । धन्योऽसि वीर यद्भूयो वदस्येवं रणाङ्गणे
त्वं हतो वीरभद्रेणरघुनाथप्रसादतः । पुनः सञ्जीवितोऽस्येहि शत्रुघ्नं याममूर्च्छितम्
इत्युक्त्वा प्रययौ तत्र सङ्ग्रामवरमूर्धनि । श्वसन्नास्ते सशत्रुघ्नः शिवबाणप्रपीडितः
तत्र गत्वा समीपं तच्छत्रुघ्नस्य महात्मनः । निधाय भेषजं तस्य वचसि श्वासमागते
उवाच हनुमांस्तं वै जीव शत्रुघ्नसत्तम ! । मूर्च्छितोऽसि रणे कस्मान्महाबलपराक्रम !
यद्यहं ब्रह्मचर्यं च जन्मपर्यन्तमुद्यतः । पालयामि सदा वीरः शत्रुघ्नो जीवतु क्षणात् ॥

उक्तमात्रेण तेनेत्थं जीवितः क्षणमात्रतः ।
क शिवः क शिवो यातो विहाय रणमण्डलम् ॥ ३२ ॥
अनेके निहताः सङ्ख्ये श्रीरुद्रेण पिनाकिना ।
ते सर्वे जीविता वीराः कपीन्द्रेण महात्मना ॥ ३३ ॥

तदा सर्वे सुसन्नद्धा रोषपूरितमानसाः । स्वे स्वे रथे स्थिताःशत्रून्प्रययुः क्षतविग्रहाः
पुष्कलो वीरभद्रं तु चण्डं चैव कुशध्वजः । नन्दिनं हनुमान्वीरः शत्रुघ्नः सङ्गरे शिवम्
धनुर्विस्फारयन्स्तं तं शत्रुघ्नं बलिनां वरम् । सङ्ग्रामे शिवमाहूय तिष्ठन्तं प्रययौ नृपः
राजा वीरमणिर्वीरः शत्रुघ्नः समरे बली । अन्योन्यं चक्रतुर्युद्धं मुनिविस्मयकारकम्

राज्ञा च वीरमणिना रथा भग्नाः शताधिकाः ।
शत्रुघ्नस्य नरेन्द्रस्य तिलशः क्षणतो द्विज !॥ ३८ ॥
तदा प्रकुपितोऽत्यन्तं शत्रुघ्नो रणमण्डले ।
आग्नेयास्त्रं मुमोचामुं दग्धुं सैन्यसमन्वितम् ॥ ३९ ॥

दाहकं तन्महद्दृष्ट्वा महास्त्रं शत्रुमोचितम् । अत्यन्तं कुपितो राजा वारुणास्त्रं समाददे

वारुणास्त्रेण शीतार्तिं वीक्ष्य रामानुजो बली ।

वायव्यास्त्रं मुमोचाशु तेन वायुर्महानभूत् ॥ ४८ ॥
वायुना संहृता मेघा ययुर्भग्ना दिशो दिशम् । समस्ततो नगाः सर्वे नैर्ऋतं तत्सुमित्र
तेऽन्ये पवननिर्धातैर्नृपो वीरमणिर्महान् । पर्वतास्त्रं शिलूद्धारि जग्राह स शरासने
पर्वतैः स्तम्भितो वायुर्भगवान् सङ्गरे । तद्वीक्ष्य रामावरजो वज्रास्त्रं तु समादधे
वज्रास्त्रेण हताः सर्वे नगास्तु तिलशः कृताः । चूर्णतो प्राप्तेतस्मिन्नस्त्रे वीरवरावि

वज्रास्त्रेण विशीर्णाङ्गा वीराः शोणितशोभिताः ।
बभूवुः समरस्यान्ते चित्रं समभवद्रणम् ॥ ४९ ॥

तदा प्रकुपितोऽत्यन्तं राजा वीरमणिर्महान् । ब्रह्मास्त्रं चापमाधत्त वैरिनिग्रहकर्मण
ब्रह्मास्त्रे संहिते सोऽपि सस्मार सुमनोहरम् । अस्त्रं तद्योगिना दत्तं सर्ववैरिविमोहनम्
ब्रह्मास्त्रं तत्करभ्रष्टमागतं वैरिणं प्रति । तावच्छत्रुघ्नराजेन तु सम्मुखं मोहनास्त्रकम्

मोहनास्त्रेण तद् ब्राह्मं द्विधा च्छिन्नं क्षणादिह ।
लग्नं राज्ञो हृदि क्षिप्रं मूर्च्छां सम्प्रापयन्नृपम् ॥ ५० ॥
ते बाणाः शतशो मुक्ताः शत्रुघ्नेन महाभृता ।
सर्वेऽपि मूर्च्छिता वीरा गणा रुद्रस्य ये पुनः ॥ ५१ ॥

शिवस्य चरणोपस्थे मूढाः पेतुर्महीतले । तदा शिवः प्रकुपितो रथे तिष्ठन्तमुं नृपम् ॥

शिवेन सहसा योद्धुं समायातो रणाङ्गणे ।
शत्रुघ्नः सज्जमातज्यं धनुः कृत्वा व्ययुध्यत ॥ ५२ ॥

तयोः समभवद्युद्धं घोरं वैरिविदारणम् । शस्त्रास्त्रैर्बहुधामुक्तैरादीपितदिगन्तरम् ॥५४
अस्त्रप्रत्यस्त्रसङ्घातैस्ताडनप्रतिताडनैः । देवानामपि दैत्यानां भीताद्भुतरणमण्डलम् ॥
तदा व्याकुलितोऽत्यन्तं शत्रुघ्नः शिवसङ्गरे । सस्मार स्वामिनं तत्र पावनेरुपदेशतः ॥
हा नाथ भ्रातरत्युग्रः शिवः प्राणापहारणम् । करोति धनुरुद्यम्य त्रायस्व रणमण्डले

अनेके दुःखपाथोधिं तीर्णा राम ! त्वदाख्यया ।
मामप्युद्धर दुःखस्थं राम ! राम ! कृपानिधे ! ॥ ५८ ॥

इत्थं वक्ति यदा तावद्वीक्षितो रणमण्डले । नीलोत्पलदलश्यामो रामो राजीवलोचनः

मृगशृङ्गं कटौ धृत्वा दीक्षितं वपुरुद्वहन् । तं दृष्ट्वा विस्मयं प्राप शत्रुघ्नः समराङ्गणे
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमेपातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
श्रीरामसमागमो नाम पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

शङ्करेण सह श्रीरामस्य समागमः ।

शेष उवाच

आगतं वीक्ष्य श्रीरामं शत्रुघ्नः प्रणतार्तिहम् । भ्रातरं सकलाद्दुःखान्मुक्तोऽभूद्द्विजसत्तम!

हनूमान्वीक्ष्य विभ्रान्तो रामस्य चरणौ मुदा ।
ववन्दे भक्तरक्षार्थमागतं निजगाद च ॥ २ ॥

स्वामिंस्त्वयैतद्युक्तं तु स्वभक्तपरिपालनम् । यत्सङ्ग्रामे जितं सर्वं पाशात्त्वममोचयः ॥

वयं त्विदानीं धन्या वै यद् द्रक्ष्यामो भवत्पदे ।
जेष्यामोऽरीन्क्षणादेव त्वत्कृपातो रघूद्वह ! ॥ ४ ॥

शेष उवाच ।

स्थाणुस्तदागतं रामं योगिनां ध्यानगोचरम् ।
पतित्वा पादयोर्विप्र जगाद प्रणताभयम् ॥ ५ ॥

एकस्त्वं पुरुषः साक्षात्प्रकृतेः पररीयसे । यः स्वांशकलया विश्वं सृजस्यवसि हंसि च
अरूपस्त्वमशेषस्य जगतः कारणं परम् । एक एव त्रिधा रूपं गृह्णासि कुहकान्वितः ॥
सृष्टौ विधातृरूपेण पालने स्वयमास च । प्रलये जगतः साक्षादहं शर्वाख्यतां गतः ॥
तव यत्परमेशस्य हयमेधक्रतुक्रिया । ब्रह्महत्यापनोदाय तद्विडम्बनमद्भुतम् ॥ ६ ॥
यत्पादशौचममलं गङ्गाख्यं शिरसोऽन्तरा । वहामि पापशान्त्यर्थं तस्य ते पातकं कुतः
मया बहूपकाराय कृतं कर्म तव स्फुटम् । क्षम्यतां तत्कृपालो हि भवतो व्यवधायकम्

किं करोमि मया सत्यपालनार्थमिदं कृतम् ।
जानन्प्रभावं भवतो भक्तरक्षार्थमागतः ॥ १२ ॥

असौ पुरा उज्जयिन्यां महाकालनिकेतने । स्नात्वा शिप्राख्यसरिति तपस्तेपे महाद्भुतम्
ततः प्रसन्नो जातोऽहं जगाद भूमिपं प्रति । याचस्वेति महाराज स वव्रे राज्यमद्भुतम्
मया प्रोक्तं देवपुरे तव राज्यं भविष्यति । यावद्रामहयः पुर्यामागमिष्यति याज्ञिकः ॥
तावत्प्रभृत्यहं स्थास्ये तव रक्षार्थमुद्यतः । एष दत्तवरो राम किं करोमि स्वसत्यतः ॥
घूर्णितोऽस्त्यधुना राजा सपुत्रपशुबान्धवः । हयं समर्प्यते पादसेवां राजा विधास्यति

शेष उवाच ।

इति वाक्यं समाकर्ण्य महेशस्य रघूत्तमः । उवाच धीरया वाचा कृपया पूर्णलोचनः

राम उवाच ।

देवानामयमेवास्ति धर्मो भक्तस्य पालनम् । त्वया साधु कृतं कर्म यद्भक्तो रक्षितोऽधुना
ममासि हृदये शर्व भवतो हृदये त्वहम् । आवयोरन्तरं नास्ति मूढाः पश्यन्ति दुर्धियः
ये भेदं विदधत्यद्धा आवयोरेकरूपयोः । कुम्भीपाकेषु पच्यन्ते नराः कल्पसहस्रकम् ॥
ये त्वद्भक्तास्त एवासन्मद्भक्ता धर्मसंयुताः । मद्भक्ता अपि भूयस्या भक्त्या तव नतिङ्कराः

शेष उवाच ।

इत्थं भाषितमाकर्ण्य शर्वो वीरमणिं नृपम् । मूर्छितं जीवयामास करस्पर्शादिनाप्सु
अन्यानपि सुतानस्य मूर्छितानस्त्रपीडितान् ।
जीवयामास स मृडः समर्थः प्रभुरीश्वरः ॥ २४ ॥

सज्जं विधाय तं भूप श्रीरामपदयोर्नतिम् । कारयामास भूतेशः पुत्रपौत्रैः परीवृतम् ॥
धन्यो राजा वीरमणिर्दृष्ट्वा रघूत्तमम् । योगिभिर्योगनिष्ठाभिर्दुष्प्रापमसुनाशुनैः ॥
ते मत्वा रघुनाथं तं कृतार्थीकृतविग्रहाः । ब्रह्मादिभिः पूज्यतमं समूपस्थितशासनम् ॥
शत्रुघ्नहनुमद्भ्यां च पुष्कलादिभिरन्वितैः । परिपूर्णाय रामाय ददौ राजा हयोत्तमम् ॥
राज्येन सहितं सर्वं सपुत्रपशुबान्धवम् । शर्वेण प्रेरितः प्रादाद्भूपो वीरमणिस्तदा ॥
ततो रामो नृपः सर्वैर्वीरैर्निजसेवकैः ।

शत्रुघ्नादिभिरत्यन्तमुत्सुकैश्च विशेषतः ॥ ३० ॥
रथे मणिमये तिष्ठन्नभूव [illegible] तिरोहितः । अन्तर्हिते रामभद्रे सर्वे प्रापुः सुविस्मयम् ॥
मा जानीहि मनुष्यं तं रामं लोकैकवन्दितम् । जले स्थले च सर्वत्र वर्तते संस्थितःसदा
ततो वीरा जलं दृष्ट्वा अन्योन्यं परिरेभिरे । तूर्यमङ्गल्यवादित्रैः सुमहानुत्सवोऽभवत् ॥
ततो मुक्तो हयः सर्वैर्वीरैः शस्त्रास्त्रकोविदैः ।
सर्वैरनुगतः प्रीतैर्विस्मयेन समन्वितैः ॥ ३४ ॥
शर्वः सत्यप्रतिज्ञश्च समनुज्ञाप्य सेवकम् । श्रीरामं शरणं प्रोच्य याहि लोकैकदुर्लभम्
स्वयमन्तर्हितस्तत्र प्रलयोत्पत्तिकारकः । कैलासमगमच्छर्वः सेवकैः परिशोभितः ॥
भूयो वीरं मणिर्ध्यायञ्छ्रीरामचरणोरजम् ।
शत्रुघ्नेन ययौ सार्धं बलिना बलसंयुतः ॥ ३७ ॥
एतद्रामस्य चरितं ये शृण्वन्ति नरोत्तमाः ।
तेषां संसारजं दुःखं न भविष्यति कर्हिचित् ॥ ३८ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
हयमस्थानं नाम षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

हेमकूटपर्वतेऽश्वगमनम् ।

शेष उवाच ।

दयौगतो हेमकूटं भारतान्ते ततो द्विज ! । अनेकभटसाहस्रै रक्षितो यज्ञचामरः ॥ १ ॥
यो वै विस्तरतोऽदैर्घ्यायोजनानां समन्ततः । अयुतेन सुपुष्टैश्च शाखैः काञ्चनादिभिः
तत्रोद्यानं महच्छ्रेष्ठं पादपैः परिशोभितम् । शालैस्तालैस्तमालैश्च कर्णिकारैः समन्ततः
हिन्तालैर्नागपुन्नागैः कोविदारैः सचिन्चकैः । पनसैर्बकुलैर्वैर्घनैः कुटजादिभिः ॥

जातिकाभिर्यूथिकाभिर्नवमालिकया तथा ।
आम्रैर्मोचचद्राक्षाभिर्दाडिमैः शोभितं वनम् ॥ ५ ॥
अनेकपक्षिसङ्घुष्टं भ्रमरैस्तुनिनादितम् । मयूरकेकारचितं सर्वर्तुसुखदं हयः ॥ ६ ॥
प्रविवेश स शत्रुघ्नो मनोवेगसमन्वितः । स्वर्णपत्रं विशाले स्वे भाले बिभ्रन्मनोहरम्
गच्छतस्तस्य वाहस्य हयमेधक्रतोस्तदा । अकस्मादभवच्चित्रं तच्छृणुष्व द्विजोत्तम ।
गात्रस्तम्भोऽभवत्तस्य न चचाल पथि स्थितः ।
हेमकूट इवाचाल्यो बभूव हयसत्तमः ॥ ६ ॥
तदा तद्रक्षकाः सर्वे कशाघातान्वितेनिरे । तदा हतोऽपि न ययौ स्तम्भगात्रो हयोत्तमः
शत्रुघ्नसंनिधे गत्वा चक्रुर्वाहरक्षकाः । स्वामिन्वयं न जानीमः किमभूद्धयसत्तमे ॥
गच्छतो वाहवर्यस्य मनोवेगस्य भूपते ! । आकस्मिकोऽभवत्तस्य गात्रस्तम्भो महानहो
कशाभिस्ताडितोऽस्माभिः परं तत्र चचाल न ।
एवं विचार्य यत्कार्यं तत्कुरुष्व नृपोत्तम ! ॥ १३ ॥
तदा विस्मयमापन्नो भूपतिः सह सैनिकैः । जगाम सहितः सर्वैर्हयस्य महतोऽन्तिके ।
पुष्कलो बाहुना धृत्वा चरणौ तस्य भूतलात् ।
उत्पाटयामास तदा यत्नो वेलतुस्ततः ॥ १५ ॥
बलेन बलिनाऽऽक्रान्तो नाकम्पत हयस्तदा । हनूमांस्तं समुद्धर्तुं मतिचक्रे महामनाः ।
लाङ्गूलेन समावेष्ट्य बलेन बलिनांवरः । आचकर्ष बलाद्वाहं न चचाल तथापि सः
तदोवाच कपिश्रेष्ठो हनूमान्विस्मयान्वितः ।
शत्रुघ्नं बलिनां श्रेष्ठं वीराणां परिशृण्वताम् ॥ १८ ॥
मयाद्रीन्द्रो लाङ्गूलेन लीलयोत्पाटितोऽधुना । परमत्र महाश्चर्यं कम्पते न हयोऽधुना ।
दृश्यते निरतं हि धीरैर्बलिभिरुन्नतैः । आकृष्टोऽपि न च स्थानाच्चचाल तिलमात्रम्
कपिमार्गिन्नाकर्ण्य शत्रुघ्नो विस्मयान्वितः । सुमतिं मन्त्रिणां श्रेष्ठमुवाच वचनं
गम्भीरम् ...
शत्रुघ्न उवाच ।
सखे ... वपुरीदृशम् । कोऽयमुपायो विधेयः स्यादेन वाहनिर्गमे

सुमतिरुवाच ।

स्वामिन्कश्चिन्मुनिर्मृग्योऽखिलज्ञानविचक्षणः ।
देशोद्भवमहं जाने प्रत्यक्षं न परोक्षजम् ॥ २३ ॥

शेष उवाच ।

इतिवाक्यं समाकर्ण्य सुमतेर्धर्मकोविदः । अन्वेषयामास मुनिं सेवकैः सहशोभनम् ॥
ते सर्वे सर्वतो गत्वा मुनिं धर्मविदंभटाः । व्यालोकयन्तःसर्वत्र न चापश्यन्मुनीश्वरम्
एकस्त्वनुचरो विप्र ! गतो योजनमात्रतः। पूर्वस्यांदिशि चोद्युक्तः पश्यतिस्ममहाश्रमम्
यत्र निर्वैरिणःसर्वे पशवो जनतास्तथा । गङ्गास्नानहताशेषकिल्बिषाःसुमनोहराः ॥
यत्र केचित्तपःश्रेष्ठं कुर्वंतिस्म हुतासनैः । धूमैरधोमुखाःपत्रैर्वायुभिःस्योदम्भराः ॥
यत्राग्निहोत्रजोधूमः पवित्रयति सर्वदा । अनेकमुनिसंहृष्टो शुकपत्रलतोत्तमः ॥ २९ ॥
तमाश्रमं मुनेर्ज्ञात्वा शौनकस्य मनोहरम् । न्यवेदयन्नृपायासौ विस्मयाविष्टचेतसे ॥
तच्छ्रुत्वा हर्षितोऽत्यन्तं शत्रुघ्नः सहसेवकैः । हनूमत्पुष्कलाद्यैश्च संयुतोऽगात्तदाश्रमम्
तत्र वीक्ष्य मुनिश्रेष्ठं सम्यग्घुतहुताशनम् । प्रणमद्दण्डवत्तस्य चरणौ पापहारिणौ ॥

समागतं नृपं ज्ञात्वा शत्रुघ्नं बलिनांवरम् ।
अर्घ्यपाद्यादिकं चक्रे प्रीतस्तद्दर्शनादभूत् ॥ ३३ ॥

सुखोपविष्टं विश्रान्तं नृपं प्राह मुनीश्वरः । किमर्थमटनं देव ! महत्पर्यटनं तव ॥३४॥

त्वादृशाः पृथिवीं सर्वां नृपा वै न भ्रमन्ति चेत् ।
तदा दुष्टजनाः साधून्बाधन्ते विगतज्वरान् ॥ ३५ ॥

महीपाल शत्रुघ्न बलिनांवर । सर्वं शुभाय नो भूयात्तवपर्यटनादिकम् ॥३६॥

शेष उवाच ।

भूदेवं प्रत्युवाच महीश्वरः । गद्गदस्वरयाबाष्प्या हर्षितस्वीयविग्रहः ॥

शत्रुघ्न उवाच ।

वित्रं रामाश्वस्य मनोहरः । नातिदूरे त्वदावासात्तच्छृणुष्व विदांवर ॥
ने तव शोभाढ्ये यदृच्छातो हयोगतः ।

तत्प्रान्ते तस्य ग्राहस्य गात्रस्तम्भो मयत्क्षणात् ॥ ३९ ॥
सदा मे बलिनो वीराः पुष्कलाद्या मदोत्कटाः ।
बलादाचकृषुर्वाहं न चचाल तथाप्यसौ ॥ ४० ॥
अस्मानपारदुःखाब्धौ मग्नान्प्रतितरिः स्मृतः ।
दैवाद्दृष्टः सुभाग्यैस्त्वं कथयस्व निशामकम् ॥ ४१ ॥

शेष उवाच ।

एवं पृष्टो मुनिवरः क्षणंध्यायी महामतिः । हयस्य चरणस्तम्भकारणं तु विचारयन् ॥
क्षणात्तत्सु सविज्ञाय विस्मयोत्फुल्ललोचनः । जगाद स महीपालं दुःखितंसंशयान्वितम्

शौनक उवाच ।

शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि हयस्तम्भस्य कारणम् ।
यच्छ्रुत्वा मुच्यते दुःखादतिचित्रकथानकम् ॥ ४४ ॥
गौडदेशे महारण्ये कावेरीतीरभूषिते । वात्स्यः सात्त्विको नाम्ना चचार परमं तपः ॥
एकाहं पयसः प्राशी दिनैकं वायुभक्षकः । दिनैकं तु निराहार एवं त्रिदिनमुत्सयेत् ॥
एवं व्रते प्रवृत्तस्य कालः सर्वक्षयङ्करः । जग्राह स्वस्य दंष्ट्रायां मृतिं प्राप महामती ॥
विमाने सर्वशोभाढ्ये सर्वरत्नविभूषिते ।
अप्सरोभिः सह क्रीडन्ययौ मेरोः शिखास्थितौ ॥ ४८ ॥
जम्बूनाम महावृक्षस्तत्र सेव्यरसोमयत् । महीजाम्बवती संज्ञा स्वर्णद्रवसमन्विता ॥
तस्यां तु मुनयस्सर्वे तपोध्यानसमन्विताः। अनेक तपसा पुण्याःसर्वसौख्यसमन्विता
तत्रासौ स्वेच्छया क्रीडन्नप्सरोभिर्मुदान्वितः ।
प्रतीपमाचरत्तेषां स्वाभिमानमदोद्धतः ॥ ५१ ॥
ततः शप्तः स मुनिभी राक्षसो भयदुर्मनः । ततोऽतिदुःखितः प्राह मुनीन्विनयानतोधरा
अनुगृह्णन्तु मां सर्वे विप्रायूयं कृपालयः । महात्मेन्नुगृहीतो यदा राम हयं मयान् ॥५३
स्तम्भयिष्यति वेगेन ततो रामकथाश्रुतिः ।
पश्चान्मुक्तिर्भविता ते शापादस्मात्सुदारुणात् ॥ ५४ ॥

स प्रोक्तो मुनिनिर्दिष्टो राक्षसत्वमितः प्रभो ! ।
स्तम्भयामास रामाश्वं मोचयानघकीर्तनैः ॥ ५५ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे शापकीर्तनं नाम सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

अष्टचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः

शत्रुघ्नाय शौनकेन नानाकर्मविपाककथनम् ।

शेष उवाच ।

इति प्रोक्तं तु मुनिना संश्रुत्य परवीरहा । विस्मयं मानयामास हृदि शौनकमब्रवीत् ॥
शत्रुघ्न उवाच ।
कर्मणो गहना वार्ता यया सात्त्विकनामधृक् ।
दिव्यं प्राप्तोऽपि महता कर्मणा राक्षसी कृतः ॥ २ ॥
स्वामिन्वद महर्षे त्वं कर्मणां स्वमतिर्यथा । येन कर्मविपाकेन यादृशं नरकं भवेत् ॥
शौनक उवाच ।
धन्योऽसि राघवश्रेष्ठ ! यत्ते मतिरियं शुभा ।
जानन्नपि हितार्थाय लोकानां त्वं ब्रवीषि भोः ! ॥ ४ ॥
कथयामि विचित्राणां कर्मणां विविधा गतीः ।
ताः शृणुष्व महाराज यच्छ्रुत्वा मोक्षमाप्नुयात् ॥ ५ ॥
परवित्तं परापत्यं कलत्रं पारकं च यः । बलात्कारेण गृह्णाति भोगबुद्ध्या च दुर्मतिः
कालपाशेन सम्बधो यमदूतैर्महाबलैः । तामिस्रे पात्यते तावद्यावद्वर्षसहस्रकम् ॥
तत्र ताडनमूद्धूताः कुर्वन्ति यमकिङ्कराः । पापभोगेनसन्तप्तस्ततो योनिं स सौकरीम्
तत्र भुक्त्वा महादुःखं मानुषत्वं गमिष्यति ।

रोगादिभिर्हितं तत्र दुर्यशो ज्ञापकं स्वकम् ॥ ९ ॥

भूतद्रोहं विधायैव केवलं स्वकुटुम्बकम् ।

पुष्णाति पापनिरतः सोऽन्धतामिस्रके पतेत् ॥ १० ॥

नरा इह जन्तूनां वधं कुर्वन्ति वै मृषा । ते रौरवे निपात्यन्ते भिद्यन्ते रुरुभीरथ ॥

ः स्वोदरार्थं भूतानां वधमाचरति स्फुटम् । महारौरवसंज्ञे तु पात्यते स यमाज्ञया ॥

रो वै निजे तु जनकं ब्राह्मणं द्वेष्टि पापकृत् । कालसूत्रे महादुष्टे योजनायुतविस्तृते ॥

पायन्ति पशुरोमाणि गवां द्रोहं करोति यः । तावद्वर्षसहस्राणि पच्यते यमकिङ्करैः ॥

यो भूमौ भूपतिर्भूत्वा दण्डायोग्यं तु दण्डयेत् ।

करोति ब्राह्मणस्यापि देहदण्डं च लोलुपः ॥ १५ ॥

स सूकरमुखैर्दुष्टैः पीड्यते यमकिङ्करैः । पश्चाद्दुष्टासु योनीषु जायते पापमुक्तये ॥१६

ब्राह्मणानां गवां ये तु द्रव्यं वृत्तं तथाल्पकम् ।

वृत्तिं वा गृह्णते मोहाल्लुम्पन्ति स्वबलान्नराः ॥ १७ ॥

ते परत्रान्धकूपे च पात्यन्ते च महार्दिताः । योऽन्नं स्वयमुपाहृत्य मधुरं खादति लोलुपः

॥ देवाय न सुहृदे ददाति रसनापरः । स पतत्येव नरके कृमिभोजनसंज्ञिते ॥ १९ ॥

अनापदि नरो यस्तु हिरण्यादीन्यपाहरेत् । ब्रह्मस्वं वा महादुष्टे सन्दंशे नरके पतेत् ॥

यः स्वदेहं प्रपुष्णाति नान्यं जानाति मूढधीः ।

स पात्यते तैलतप्ते कुम्भीपाकेऽतिदारुणे ॥ २१ ॥

यो नागम्यां स्त्रियं मोहाद्योषिद्वाप्यथ कामयेत् ।

तं तथा किङ्कराः सूर्म्यां परिरम्भं च कुर्वते ॥ २२ ॥

ये बलाद्वेदमर्यादां लुम्पन्ति स्वबलोद्धताः । ते वैतरण्यां पतिता मांसशोणितभक्षकाः

वृषली यः स्त्रियं कृत्वा तथा गार्हस्थ्यमाचरेत् । पूयोदे निपतत्येव महादुःखसमन्वितः

ये दम्भमाश्रयन्ते वै पूर्णां लोकस्य वञ्चने । वैशसे नरके मूढाः पतन्ति यमताडिताः ॥

ये सवर्णासु तु नारीषु वीर्यं रेतः पाययन्ति च ।

रेतःकुल्यासु ते पापा रेतः पानेषु तत्पराः ॥ २३ ॥

ये चौरा वह्निदा दुष्टा गरदा ग्रामलुण्टकाः । सारमेयादने ते वै पात्यन्ते पातकान्विताः
कूटसाक्ष्यं वदत्यद्धा पुरुषः पापसम्भृतः । परकीयं तु द्रव्यं यो हरति प्रसभं बली ॥
सोऽवीचिनरके पापी ह्यवाग्वक्त्रः पतत्यधः । तत्रदुःखंमहद्भुक्त्वा पापिष्ठां योनिमाव्रजेत्

यो नरो रसनास्वादात्सुरां पिबति मूढधीः ।
तं पाययन्ति लोहस्य रसं धर्मस्य किङ्कराः ॥ ३० ॥

यो गुरूनवमन्येत स्वविद्याचारदर्पितः । स मृतः पात्यते क्षारनरकेऽधोमुखः पुमान् ॥
विश्वासघातं कुर्वन्ति ये नरा धर्मनिष्कृताः । शूलप्रोते च नरके पात्यन्ते बहुयातने ॥
पिशुनो यो नरान्सर्वानुद्वेजयति वाक्यतः । दन्दशूके च पतितो दन्दशूकैः स दश्यते ॥

एवं राजन्ननेके वै नरकाः पापकारिणाम् ।
पापं कृत्वा प्रयान्त्येते पीडां यान्ति सुदारुणाम् ॥ ३४ ॥

यैर्न श्रुता रामकथा न परोपकृतिः कृता । तेषां सर्वाणि दुःखानि भवन्ति नरकान्तरे ॥
अत्र यस्य सुखं स्वर्गे भूयात्तस्य हि कीर्त्यते । ये दुःखिनो रोगयुता नरकादागताश्च ते ॥

शेष उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा महीपालः कम्पमानः क्षणे क्षणे । पप्रच्छ भूयस्तं विप्रं सर्वसंशयनुत्तये ॥

शत्रुघ्न उवाच ।

तत्तत्पापस्य चिह्नानि कथयस्व महामुने ! । केन पापेन किं चिह्नं भूलोक उपजायते ॥

शेष उवाच ।

इति श्रुत्वा तु तद्वाक्यं मुनिः प्रोवाच भूपतिम् ॥३९॥

शौनक उवाच ।

शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि चिह्नानि पापकारिणाम् ।
सुरापः श्यावदन्तश्च नरकान्ते प्रजायते ॥ ४० ॥

अभक्ष्यभक्षकारी च जायते गुल्मकोदरः । उदक्या वीक्षितं भुक्त्वा जायते कृमिलोदरः
श्वमार्जारादिसंस्पृष्टं भुक्त्वा दुर्गन्धवान्भवेत् । अनिवेद्य सुरादिभ्यो भुञ्जानो जायते नरः
उदरे रोगवान्दुःखी महारोगप्रपीडितः । परान्नविघ्नकरणादजीर्णमभिजायते ॥ ४३ ॥

मन्दोदराग्निर्भवति सति द्रव्ये कदन्नदः । विपदश्छर्दिरोगी स्यान्मार्गहा पादरोगवान् ॥

पिशुनो नरकस्यान्ते जायते श्वासकासवान् ।
धूर्तोऽपस्माररोगी स्याच्छूली च परतापनः ॥ ४५ ॥

दावाग्निदायकश्चैव रक्तातीसारवान्भवेत् । सुरालये जले वापि शकृत्क्षेपं करोति यः ॥
गुदरोगो भवेत्तस्य पापरूपः सुदारुणः । गर्भपातनजा रोगा यकृत्प्लीहजलोदराः ॥४७॥

प्रतिमाभङ्गकारी च अप्रतिष्ठश्च जायते ।
दुष्टवादी खण्डितः स्यात्खल्वाटः परनिन्दकः ॥ ४८ ॥
सभायां पक्षपाती च जायते पक्षघातवान् ।
परोक्तहास्यकृत्काणः कुनखी विप्रहेमहृत् ॥ ४६ ॥

तुल्यावरी ताम्रचौरः कांस्यहृत्पुण्डरीकिकः । त्रपुहारी च पुरुषो जायते पिङ्गमूर्धजः ।
शीसहारी च पुरुषो जायते शीर्षरोगवान् । घृतचौरस्तु पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ।
लोहहारी च पुरुषो घर्घराङ्गः प्रजायते । चर्महारी च पुरुषो जायते मेदसावृतः ।५२
मधुचौरस्तु पुरुषो जायते बस्तिगन्धवान् । तैलचौर्येण भवति नरः कण्ड्वादिपीडितः
आमान्नहरणाच्चैव दन्तहीनः प्रजायते । पक्वान्नहरणाच्चैव जिह्वारोगयुतो भवेत्
मातृगामी च पुरुषो जायते लिङ्गवर्जितः । गुरुजायाभिगमनान्मूत्रकृच्छ्रः प्रजायते
भगिनीं चैव गमने पीतकुष्ठः प्रजायते । स्वसुतागमने चैव रक्तकुष्ठः प्रजायते ॥ ५६ ॥
भ्रातृभार्याभिगमने गुल्मकुष्ठः प्रजायते । स्वामिपत्न्यादिगमने जायते दद्रुमण्डलम् ।
विश्वस्तभार्यागमने गजचर्मा प्रजायते । पितृष्वस्रभिगमने दक्षिणाङ्गे व्रणी भवेत् ।
मातुलान्यास्तु गमने वामाङ्गे व्रणवान्भवेत् । पितृव्यपत्नीगमने कटी कुष्ठः प्रजायते ।
मित्रभार्याभिगमने मृतभार्यः प्रजायते । स्वगोत्रस्त्रीप्रसङ्गेन जायते च भगन्दरः ।
तपस्विनीप्रसङ्गेन प्रमेहो जायते नरे । श्रोत्रियस्त्रीप्रसङ्गेन जायते नासिकाव्रणी ॥६१॥
दीक्षितस्त्रीप्रसङ्गेन जायते दुष्टरक्तकृत् । स्वजातिजायागमने जायते हृदयव्रणी ॥६२॥
अत्युत्तमस्त्रीगमने जायते मस्तकव्रणी । पशुयोनौ च गमनान्मूत्रघातः प्रजायते
एते दोषा नराणां स्युर्नरकान्ते न संशयः । स्त्रीणामपि भवन्त्येते तत्तत्पुरुषसङ्गमा

एवं राजन्हिचिह्नानि कीर्तितानि सुपापिनाम् । दानपुण्यप्रसङ्गेन तीर्थादिक्रियया तथा
रामस्य चरितं श्रुत्वा तपसा वाऽक्षयं व्रजेत् ।
सर्वेषामेव पापानां हरीकीर्तिधुनी नृणाम् ॥ ६६ ॥
क्षालयेत्पापिनां पङ्कं नात्र कार्या विचारणा । यश्चाधमन्येत हरिं तं गङ्गा न पुनातिहि
तीर्थान्यपि सुपुण्यानि पावितुं न क्षमाणितम् । हसते कीर्त्यमानं यश्चरित्रं ज्ञानदुर्बलः
न तस्य नरकान्मुक्तिः कल्पान्तेऽपि भविष्यति ।
याहि राजन्विमोक्षार्थं हयस्यानुचरैः सह ॥
श्रावय श्रीरामचरितं यतो वाहगतिर्भवेत् ॥ ६९ ॥
शेष उवाच ।
इति श्रुत्वा प्रहृष्टोऽभूच्छत्रुघ्नः परवीरहा । प्रणम्य तं परिक्रम्य ययौ सेवकसंयुतः ॥
तत्र गत्वा सहनुमानश्ववर्यस्य पार्श्वतः । उवाच रामचरितं महादुर्गतिनाशकम् ॥
याहि देव विमानस्त्वं रामकीर्तनपुण्यतः । स्वैरं चरस्वलोके त्वं मुक्तो भव कुयोनितः
इति वाक्यं समाकर्ण्य शत्रुघ्नो यावदास्थितः ।
तावद्ददर्श विमलं देवं वैमानिकं वरम् ॥७३॥
स उवाच विमुक्तोऽहंरामकीर्तनसंश्रुतेः । यामि स्वं भवनं राजन्नाज्ञापय महामते ॥
इत्युक्त्वा प्रययौ देवो विमाने स्वेपरिस्थितः । तत्रा विस्मयमापुस्ते शत्रुघ्नेन सहानुगाः
ततो वाहो विनिर्मुक्तो गात्रस्तम्भाच्च भूतलात् ।
ययौ शङ्खिपिनं सर्वं समन्तक्षिप्समाकुलम् ॥ ७६ ॥
इति श्री पाद्मे महापुराणे पञ्चमेपातालखण्डे शेषवात्स्यायन सम्वादे रामाश्वमेधे
हयनिर्मुक्तिर्नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

सुरथनगराद्धि कुण्डलपुरेऽश्वस्य गमनम् ।

शेष उवाच ।

गतास्ततः समासाद्य भ्यस्य हयवर्यस्य हेलया । जगाम मार्गं सर्वमैकाग्रपूजितम् ॥ १ ॥
स पूजितो भूपवरैः परीत्य परमादरम् । परिपूर्णो वीरवरैः शत्रुघ्नादिभिरद्भुतैः ॥ २ ॥
स ययाम बहून्देशान्हिमालयसमीपगान् । न कोऽपि तं निजग्राह हयं रामबलं स्मरन् ॥
अङ्गवङ्गकलिङ्गानां राजभिः संस्तुतो हयः । जगाम राज्ञो नगरे सुरथस्य मनोहरे ॥
कुण्डलं नाम नगरमद्वितीयं च कुण्डलम् । कलंधांः पतितं भूमौ हयंमयसुकलगीः ॥
यत्र धर्मव्यतिक्रान्तिं न करोति कदापि ना । श्रीरामस्मरणप्रेम्णा करोति जनतान्वहम्
आयद्यामो तु यत्रार्यो तुलस्याः प्रत्यहं नृभिः ।
क्रियते रघुनाथस्य सेवकैः पापवर्जितैः ॥ ७ ॥
यत्र देवालया रम्या राघवप्रतिमायुताः । पूज्यन्ते प्रत्यहं शुद्धवितैः कपटवर्जितैः ॥
वाचि नामहरेर्यत्र न वै कलहसङ्कथा । हृदि ध्यानं तु तस्यैव न च कामफलस्मृतिः ॥
देवनं यत्र रामस्य वार्त्ताभिःपूतदेहिनाम् । न जातुचिन्नृणामस्ति सत्यव्यसनमानिनाम्
तस्मिन्वसति धर्मात्मा सुरथः सत्यवान्वली । रघुनाथपदस्पर्शाकृष्टचित्तः परोन्मदः ॥
किं वर्णयामि रामस्य सेवकं सुरथं वरम् ।
यस्याशेषगुणा भूमौ विस्तृताः पावयन्त्यघम् ॥ १२ ॥
सेवकास्तस्य भूपस्य पर्यटन्तः कदाचन । अपश्यन्हयमेधस्य हयं चन्दनचर्चितम् ॥ १३ ॥
दृष्ट्वाविस्मयं प्राप्ता हयपत्रमलोकयन् । स्वर्णाक्षरसमायुक्तं चन्दनादिकचर्चितम् ॥
ज्ञात्वा रामेण संमुक्तं हयं नेत्रमनोहरम् । हयं राज्ञे समाख्याय कथयामासुरुत्सुकाः ॥
स्वामिन्नयोध्यानगरी पतिस्तस्यास्तु राघवः ।
हयमेधक्रतोर्योग्यो हयो मुक्तः परिभ्रमन् ॥ १६ ॥

स ते पुरस्य निकटे प्राप्तः सेवकसंयुतः । गृहाण त्वं महाराज ! हयं तं सुमनोहरम्

शेष उवाच ।

इति श्रुत्वा निजप्रोक्तं वाक्यं हर्षपरिप्लुतः । उवाच वीरान्बलिनो मेघगम्भीरयागिरा

सुरथ उवाच ।

धन्या वयं राममुखं पश्यामः सह सेवकाः । ग्रहिष्यामि हयं तस्य भटकोटिपरीवृतम्
तदा मोक्ष्यामि वाहं तं यदा रामः समाव्रजेत् । कृतार्थं मम भक्तस्य चिरं ध्यानरतस्य वै

शेष उवाच ।

इत्थमुक्त्वा महीपालः सेवकान्स्वयमादिशत् ।
गृह्णन्तु वाहं प्रसभं मोच्यो नाभ्योऽक्षिगोचरः ॥ २१ ॥
अनेन सुमहाँल्लाभो भविष्यति तु मे मतम् । यद्रामचरणौ प्रेक्षे ब्रह्मशक्रादिदुर्लभौ ॥
स एव धन्यः स्वजनः पुत्रो वा बान्धवोऽथवा ।
पशुर्वा वाहनं वापि रामाप्तिर्येन सम्भवेत् ॥ २३ ॥
तस्माद् गृहीत्वा भत्यश्वं स्वर्णपत्रेण शोभितम् ।
बध्नन्तु वाजिशालायां कामवेगं मनोरमम् ॥ २४ ॥
इत्युक्तास्ते ततो गत्वा वाहं रामस्य शोभितम् ।
गृहीत्वा तरसा राज्ञे ददुः सर्वं शुभाङ्कितम् ॥ २५ ॥
राजा प्राप्य मुदा चाश्वं रामस्य तनुजार्दनः । सेवकान्माहबलिनो धर्मज्ञस्यविचक्षणः
वात्स्यायन ! महाबुद्धे ! शृणुष्वैकाग्रमानसः । न तस्य विषये कश्चित्परदाररतो नरः ॥
न परद्रव्यनिरतो न च कामेषु लम्पटः । न जिह्वाभिरतो मार्गे कांसयेद्रामकीर्तनात् ॥
यः सेवकान्नृपो वक्ति यूयं सेवार्थमागताः । कथयन्तु भवच्चेष्टां धर्मकर्मविशारदाः ॥
एकपत्नीव्रतधरा न परद्रव्यलोलुपाः । परापवादनिरता न च वेदोत्पथं गताः ॥ ३० ॥
श्रीरामस्मरणादीनि कुर्वन्ति प्रत्यहं भटाः । तानहं रामसेवार्थं रक्षयन्तककोपघान् ॥
एतद्विरुद्धधर्माणो ये नराः पापसंयुताः । तानहं विषये मे तु वासयामि न दुर्मतान् ॥
तस्य देशे न पापिष्ठाः पापं कुर्वन्ति मानसे । हरिध्यानहताशेषपातका मोदसंयुताः ॥

यत्रैवममघदेशो राजा धर्मेण संयुतः ।
तदा तन्नगरा नराः सर्वे मृता गच्छन्ति निर्दिवम् ॥ ३५
यमानुचरनिर्दिष्टो नामयन्सौम्ये पुरे । तदा यद्यौ मुने कर्तुं धृत्वा
वल्कलाम्बरधारी च जटाशोभितमालिकः ।
स्तुवन्तं तु रामनामानि दधतं हरिनिर्मयम् ॥ ३६ ॥
तुलसी मस्तके यस्य वाग्निमाम हरेःपरम् । धर्मकर्मरतोयातां श्रावयन्तं
तदा मुनिं नृपो दृष्ट्वा तपोमूर्तिमिवस्थितम् ।
ववन्दे चरणौ तस्य पाद्यादिकमथाकरोत् ॥ ३८ ॥
सुखोपविष्टं विश्रान्तं मुनिं प्राह नृपाग्रणीः । धन्यमद्य जनुर्मेऽद्य धन्यमद
कथाःकथयतान्मतां रामस्य विविधा वराः । याःशृण्वतां पापहानिर्भविष्य
इत्यमुक्तं समाकर्ण्य जहास स मुनिर्भृशम् ।
हस्ताभ्रदर्शयन्सर्वांस्तालाम्फालितपाणिकः ॥ ४१ ॥
हसन्तं तं मुनिं प्राह हसने कारणं किमु । कथयस्व प्रसादेन यथास्यात्मन
ततो मुनिर्नृपं प्राह शृणु राजन्धियायुतः । यद्दृतेऽभिधास्यामि स्मिते का
त्वया प्रोक्तं हरेःकीर्ति कथयस्व ममाग्रतः । को हरिःकस्य वा कीर्तिःसर्वे क
कर्मणा प्राप्यते स्वर्गःकर्मणा नरकं व्रजेत् । कर्मणैव भवेत्सर्वं पुत्रपौत्रा
शक्रःशतं क्रतूनां तु कृत्वाऽगात्परमंपदम् । ब्रह्माऽपि कर्मणालोकं प्राप्य सत्या
अनेके कर्मणा सिद्धा मरुदाद्य ईशिनः । कुर्वन्ति भोगसौख्यं च अप्सरोग
तस्मात्कुरुष्व यज्ञादीन्यजस्व किल देवताः । यथा ते विमलाकीर्तिर्भविष्यति
इति श्रुत्वा तु तद्वाक्यं कोपक्षुभितमानसः । उवाच रामैकमना विप्रं कर्मवि
मा ब्रूहि कर्मणो वार्तां क्षयिष्णु फलदायिनीम् ।
गच्छ मन्नगरोपान्ताद् बहिर्लोकविगर्हितः ॥ ५० ॥
इन्द्रःपतिष्यति क्षिप्रं पतिष्यत्यपि पद्मजः । न पतिष्यन्ति मनुजा रामस्य भजन्ते
तस्य भवं न ब्रह्मादं विशीर्णमयादृतम् । ये चान्ये रामभक्ता वै कदापि न

ये रामनिन्दका दुष्टास्तानिमे यमकिङ्कराः । ताडयिष्यन्ति लोहस्य मुद्गरैःपाशबन्धनैः
ब्राह्मणत्वाद्देहदण्डं न कुर्यां ते द्विजाधम ! ।
गच्छ गच्छ महालोकात्ताडयिष्यामि चान्यथा ॥ ५४ ॥
इत्थमुक्तवति श्रेष्ठे भूपे सुरथसंज्ञिते । सेवका बाहुना धृत्वा निष्कासयितुमुद्यताः ॥५५
तदा यमो निजंरूपं धृत्वा लोकैकवन्दितम् । प्राह भूपं प्रतुष्टोऽस्मि याचस्व हरिसेवक !
मयाप्रलोभितो वाग्भिर्बह्वीभिरपि सुव्रत । चलितोऽसि न रामस्य सेवायाःसाधुसेवितः
तदा प्रोवाच भूमीशो यमं दृष्ट्वा सुतोषितम् ।
उवाच यदि तुष्टोऽसि देहि मे वरमुत्तमम् ॥ ५८ ॥
तावन्मम न वै मृत्युर्यावद्रामसमागमः । न भयं मे भवत्तोहि कदा च न हि धर्मराट्
तदोवाच यमो भूपमिदं तव भविष्यति । स्वयं त्वदीप्सितं तथ्यं करिष्यति रघोःपतिः
इत्युक्त्वान्तर्हितो धर्मो जगाम स्वपुरं प्रति । प्रशस्य तस्य चरितं हरिभक्ति परात्मनः
स राजा धार्मिको रामसेवकः परया मुदा ।
गृहीत्वाऽश्वं प्रत्युवाच सेवकान्हरिसेवकान् ॥६२॥
मयागृहीतो वाहोऽसौ राघवस्य महीपतेः । सज्जीभवन्तु सर्वत्र यूयं रणविशारदाः
इति प्रोक्तास्तु ते सर्वे भटा राज्ञो महाबलाः ।
सज्जीभूताःक्षणादेव सभायां जग्मुरुत्सुकाः ॥ ६४ ॥
राज्ञो वीरा दशसुताश्चम्पको मोहकस्तथा । रिपुञ्जयोऽतिदुर्वारःप्रतापी बल्मोदकः ॥
हर्यक्षःसहदेवश्च भूरिदेव-सुतापनः । इति राज्ञो दशसुताःसज्जीभूता रणाङ्गणे ॥ ६६ ॥
यातुमिच्छामकुर्वंस्ते महोत्साहसमन्विताः ।
राजाऽपि स्वरथं चित्रं हेमशोभाविनिर्मितम् ॥ ६७ ॥
आहूयामास सुजवैर्वाजिभिःसमलङ्कृतम् । रणोत्साहेनसंयुक्तःसर्वसैन्यपरीवृतः ॥
सभायां सेवकान्सर्वान्दिशन्नास्ते महीपतिः ॥ ६६ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमेपातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
सुरथेन राज्ञा हयग्रहणं नामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥४६॥

गन्धैपमपदेको राजा धर्मेण संयुतः ।
तदा तत्क्षणात् नराः सर्वे मृता गच्छन्ति ।
यमानुचरनिर्देशो नामयज्ञोऽग्रे पुरे । तदा यमो ।
पत्नकल्याणवरपरी न जन्मांशोभितर्षितं
सुरत्नं तु समामध्ये दत्तं हरिर्मियाकम्
तुलसी मस्तके यस्य शालिनाम दृष्टिपरम् । धर्म-

नोचेदज्ञानतो वाहो धृतः केनापि मानिना । अर्पयिष्यति नः साधुमश्वं क्रतुवरं शुभ

इति श्रुत्वा तु तद्वाक्यं शत्रुघ्नो बुद्धिमान्बली ।
अङ्गदं प्रत्युवाचेदं वचनं विनयान्वितम् ॥ १६ ॥

शत्रुघ्न उवाच ।

याहि त्वं निकटस्थे वै सुरथस्य महापुरे । दूतत्वेन ततो गत्वा प्रब्रूहि नृपतिं प्रति
त्वया धृतो रामवाहो ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।अर्पयतु न वा यातु प्रधनं वीरसंयुत
रामस्य दौत्यं लङ्कायां रावणं प्रति यत्कृतम् । तथैव कुरु भूयिष्ठबलसंयुतबुद्धिमन् !

शेष उवाच ।

एतच्छ्रुत्वाऽङ्गदो वीर ओमिति प्रोच्य भूमिपम् ।
जगाम संसदो मध्ये वीरश्रेणिसमन्विते ॥ २० ॥

ददर्श सुरथं भूपं तुलसीमञ्जरीधरम् । रामभद्रं रसनया ब्रुवन्तं सेवकान्विताम् ॥२१
राजाऽपि दृष्ट्वा प्लवगं मनोहरवपुर्धरम् । शत्रुघ्नदूतं मत्वाऽपि वालिजं प्रत्यभाषत

सुरथ उवाच

प्लवगाधिप ! कस्मात्त्वमागतोऽत्र कथं भवान् ।
ब्रूहि मे कारणं सर्वं यथा ज्ञात्वा करोमि तत् ॥ २३ ॥

शेष उवाच ।

इति सम्भाषमाणं तं प्रत्युवाच कपीश्वरः । विस्मयंश्चेतसि भूरां रामसेवाकरंनृणा
जानीहि मां नृपश्रेष्ठ ! वालिपुत्रं हरीश्वरम् । शत्रुघ्नेन च दूतत्वे प्रेषितोभवतोऽन्तिक

सेवकैः कैश्चिदागत्य धृतोऽश्वो मम साम्प्रतम् ।
अज्ञानतो महान्याय्यं कुर्वद्भिः सहसा नृप ॥ २६ ॥

तमश्वं सह राज्येन सहपुत्रैर्मुदान्वितः । शत्रुघ्नं याहि चरणे पतित्वाऽऽशु प्रब्रेहि च
नोचेच्छत्रुघ्ननिर्मुक्तनाराचैः क्षतविग्रहः । पृथ्वीतल्पमलङ्कुर्वञ्छयिष्यसि विशीर्षकः

येन लङ्कापतिर्नाशं प्रापितो लीलया क्षणात् ।
तस्याश्वं यागयोग्यं तु हृत्वा कुत्र गमिष्यसि ॥ २६ ॥

शेष उवाच ।

ःत्यादि भाषमाणं तं प्रत्युवाच महीश्वरः । सर्वं तथ्यं ब्रवीषि त्वं नानृतं तव भाषितम्
रं शृणुष्व मद्वाक्यं शत्रुघ्नपदसेवक ! । मया धृतो महानश्वो रामचन्द्रस्य धीमतः ॥
; मोक्ष्ये सर्वथा चाहं शत्रुघ्नादि भयादहम् । चेद्रामः स्वयमागत्य दर्शनं दास्यते मम
दाहं चरणौ नत्वा दास्यामि सुतसंयुतः । सर्वं राज्यं कुटुम्बं च धनधान्यं बलं बहु

क्षत्रियाणामयं धर्मः स्वामिनाऽपि विरुध्यते ।
धर्मेण युद्धं तथापि रामदर्शनमिच्छता ॥ ३४ ॥

शत्रुघ्नादीन्मधीरांस्तानधुनाहं क्षणादपि । जित्वा बध्नामि मद्गेहे नोचेद्रामः समाव्रजेत्

शेष उवाच ।

इति श्रुत्वाङ्गदो धीमाञ्जहास नृपतिं तदा । उवाच च महद्वाक्यं महाधैर्यसमन्वितम् ॥

अङ्गद उवाच ।

बुद्धिहीनः प्रवदसि वृद्धत्वात्ते गता मतिः । यत्त्वं शत्रुघ्ननृपतिं धिक्करोषि धिया बली

यो मान्धातृरिपुं दैत्यं लवणं लीलयाऽवधीत् ।
येनानेके जिताः सङ्ख्ये वैरिणः प्रबलोद्धताः ॥ ३८ ॥
विद्युन्माली हतो येन राक्षसः कामगे स्थितः ।
त्वं तं वञ्चासि वीरेन्द्रं मतिहीनः प्रभाससि मे ॥ ३९ ॥
भ्रातृजो यस्य सुयशी पुष्कलः परमास्त्रवित् ।
येन रुद्रगणः सङ्ख्ये वीरभद्रः सुतोषितः ॥ ४० ॥
वर्णयामि किमेतस्य पराक्रान्ति वचोर्जितम् ।
येन नास्ति समः पृथ्व्यां बलेन यशसा श्रिया ॥ ४१ ॥

हनूमांस्तत्र निकटे रघुनाथपदाब्जधीः । यस्यानेकानि कर्माणि न विस्मरन्ति श्रुतानि ते
सन्निकृष्टा राक्षसपूर्दग्धा येन क्षणादुच्चलात् । अक्षो येन हतः पुत्रो राक्षसेन्द्रस्य दुर्मतेः
द्रोणो नाम गिरिर्येन पुच्छाग्रेण सदैवतः । आनीतो औषधार्थं तु सैनिकानां मुहुर्मुहुः

जानाति रामपादाब्जं नान्यो जानाति सद्धीः ।

यं कपीन्द्रं मनाक्स्थान्तान्न विस्मरति सेवकम् ॥ ४५ ॥
सुग्रीवाद्याः कपीन्द्रा ये पृथ्वीं सर्वां ग्रसन्ति ये ।
ते शत्रुघ्नं नृपं सर्वे सेवन्ते प्रेक्षणोत्सुकाः ॥ ४६ ॥
कुशध्वजो नीलरत्नो रिपुतापो महास्त्रवित् । प्रतापाग्र्यः सुबाहुश्च विमलः सुमदस्तथा
राजा वीरमणीः सत्ययुतो रामस्य सेवकः । एतेऽन्येपि नृपा भूमेःपतयः पर्युपासते ॥
तत्र त्वं वीरवलधौ मशकः क्षोभवानिति । सज्ज्ञात्वा गच्छ शत्रुघ्नं कृपालुं पुत्रकैर्युतः
याहं समर्प्य गन्तास्मि रामं राजीवलोचनम् । दृष्ट्वा कृतार्थी कुरुते स्वाङ्गानि जनुषा सह
शेष उवाच ।
राजा प्रोवाच तं दूतं प्रब्रुवन्तमनेकधा । एतान्दर्शयसि क्षिप्रं सर्वे न मम गोचराः ॥
यादृशं मद्बलं दूत ! तादृशं न हनूमतः । यो रामं पृष्ठतः कृत्वा भागायागस्य पालने ॥
यद्यहं मनसा वाचा कर्मणा कुतुकान्वितः ।
भजामि रामं तर्ह्याशु दर्शयिष्यति स्वां तनुम् ॥ ५३ ॥
अन्यथा हनुमन्मुख्या वीरा बध्नन्तु मां बलात् ।
गृह्णन्तु वाहं तरसा रामभक्तिसमन्विताः ॥ ५४ ॥
गच्छत्वं नृप शत्रुघ्नं कथयस्व ममोदितम् । सज्जीभवन्तु सुभटा एष यामि रणे बली
त्र विचार्य यथा युक्तं करिष्यति रणाङ्गणे । मोचयन्तु महावाहं न वा मामाददन्तु ते
शेष उवाच ।
इति श्रुत्वा स्मितं कृत्वा ययौ वीरो यतो नृपः ।
गत्वा निवेदयामास यथोक्तं सुरथेन वै ॥ ५७ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे अङ्गदस्य दूतत्ववाक्यं नाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

चम्पकाख्येन राजपुत्रेण सह पुष्कलस्य युद्धम् ।

शेष उवाच ।

तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य सुरथस्याद्भुताननात् । सन्नद्धीभूता रणे सर्वे रथस्था रणकोविदाः
पटहानां निनादोऽभूद्भेरीनादस्तथैव च । वीराणां गर्जनानादाः प्रादुर्भूता रणाङ्गणे ॥
रथचीत्कारशब्देन गजानां बृंहितेन च । व्याप्तं तत्सकलं विश्वं दिवं याता महारवाः

रणोत्साहेन संयुक्ता वीरा रणविशारदाः ।
कुर्वन्ति विविधान्नादान्कातरस्य भयङ्करान् ॥ ४ ॥

एवं कोलाहले वृत्ते सुरथो नाम भूमिपः । स्वसुतैः सैनिकैश्चापि वृतः प्रायाद्रणाङ्गणम्
गजैरथैर्हयैः पत्तिव्रजैः पूर्णां तु मेदिनीम् । कुर्वन्समुद्र इव तां प्लावयन्ददृशे भटैः ॥ ६ ॥
शङ्खनादेन सङ्घुष्टं जयनादैस्तथैव च । वीक्ष्य तं प्रधनोत्सुकं सुमतिं प्राह भूमिपः -

शत्रुघ्न उवाच ।

एष राजा समायातो महासैन्यपरीवृतः । अत्र यत्कृत्यमस्माकं तद्वदस्व महामते ! ॥

सुमतिरुवाच ।

योद्धव्यमत्र बहुभिर्वीरै रणविशारदैः । पुष्कलादिभिरत्युग्रैः सर्वशस्त्रास्त्रकोविदैः ॥
राज्ञा सह समीरस्य पुत्रः परमशौर्यवान् । युद्धं करोतु सुबलः परयुद्धविशारदः ॥

शेष उवाच ।

इति ब्रूते महामात्यो यावत्तावन्नृपात्मजाः । रणाङ्गणे धनूंष्युच्चैः स्फारयामासुरुद्धताः

तान्वीक्ष्य योधाः सुबलाः पुष्कलाद्या रणोत्कटाः ।
अभिजग्मुः स्यन्दनैः स्वैर्धनुर्बाणकरा मताः ॥ १२ ॥
चम्पकेन महावीरः पुष्कलः परमास्त्रवित् ।
द्वैरथेनैव युयुधे महावीरेण शालिना ॥ १३ ॥

मोहकं योधयामास जानकिः सकुशध्वजः । रिपुञ्जयेनविमलो दुर्वारेण सुबाहुकः ॥
प्रतापिना प्रतापाग्र्यो बलमोदेन चाङ्गदः । हर्यक्षेण नीलरत्नः सहदेवेन सत्यवान् ॥१५॥
राजा वीरमणिर्भूरिदेवेन युयुधे बली । असुतापेन चोग्राश्वो युयुधे बलसंयुतः ॥
इत्थं तु महद्युद्धमकुर्वन्युद्धकोविदाः । सर्वे शस्त्रास्त्रकुशलाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥
एवं प्रवृत्ते सङ्ग्रामे सुरथस्य सुतैस्तदा । अत्यन्तं कदनं तत्र बभूव मुनिसत्तम ! ॥

पुष्कलश्चम्पकं प्राह किन्नामासि नृपात्मज ! ।
धन्योऽसि यो मया सार्धं रणमध्यमुपेयिवान् ॥ १९ ॥
इदानीं तिष्ठ किं यासि कथन्ते जीवितं भवेत् ।
यदि युद्धं मया सार्धं सर्वशस्त्रास्त्रकोविद ! ॥ २० ॥

इत्यमित्याहृतं तस्य श्रुत्वा राजात्मजोबली । जगाद पुष्कलं धीरो मेघगम्भीरया गिरा

चम्पक उवाच ।

न नाम्ना न कुलेनेदं युद्धमत्र भविष्यति । तथापि तव वक्ष्येऽहं स्वनाम बलपूर्वकम् ॥
ममभाता राघवेशो मत्पिताराघवःस्मृतः । ममबन्धू रामचन्द्रःस्वजनो ममराघवः ॥
मन्नाम रामदासश्च सदा रामस्य सेवकः । तारयिष्यति मांयुद्धे रामो भक्तकृपाकरः ॥
लोकानां मतमास्थाय प्रब्रवीमि तवाधुना । सुरथस्य सुतश्चाहं माता वीरवती मम ॥

मन्नाम यो भवी सर्पाम्भोभवान्विदधाति वै ।
मधुपायं रसायासं त्यजन्ति मधुमोहिताः ॥ २६ ॥

वर्णेन स्वर्णसदृशो मध्ये सिङ्गवपुर्धरः । तदाख्याभिधां वीर जानीहि मम मोहिनीम्

युध्यस्व बाणैः प्रधने न को जेतुं हि मां क्षमः ।
इदानीं दर्शयिष्यामि स्वपराक्रममद्भुतम् ॥ २८ ॥

शेष उवाच ।

इतिश्रुत्वा महद्वाक्यं पुष्कलो हृदितोषितः । तं दुर्जयं मन्यमानः शरान्मुक्तुमगोऽभवन्
शरसङ्घं प्रमुञ्चन्तंकोटिशो पुष्कलं ययौ । चम्पकःकोपसंयुक्तो धनुःसज्यमथाकरोत् ॥
मुमोच निशितान्बाणान्वैरिवृन्दविदारणान् ।

स्वनामचिह्नितान्स्वर्णपुङ्खभागसमन्वितान् ॥ ३१ ॥
तांश्चिच्छेद महावीरः पुष्कलः प्रधनाङ्गणे ।
शरान्धकारं सर्वत्र मुञ्चन्बाणाञ्छिलाशितान् ॥ ३२ ॥
स्वबाणच्छेदनं दृष्ट्वा कृतं वीरेण चम्पकः । आह्वयामास बलिनं पुष्कलं कोपपूरित
मा प्रयाहि रणात्स्वस्थेति ब्रुवन्समरे पुनः ॥ पुष्कलं हृदये बाणैर्विव्याध दशभिस्त्वर
ते बाणाः पुष्कलस्याहो हृदये तीव्रवेगिनः । आगत्य सुभृशं लग्नाःशोणितं पपुरूर्जित
तैर्बाणैर्व्यथितोवीरःशरान्पञ्च समाददे । सुतीक्ष्णाग्रान्महाकोपाद्धारयन्पर्वतानिव
ते बाणास्तस्य बाणाश्च परस्परमयोर्जिताः ।
आकाशे रचिताश्छिन्नाः शतधा राजसूनुना ॥ ३७ ॥
छित्त्वा बाणान्सुतीक्ष्णाग्रान्सुरथाङ्गोद्भवो बली ।
बाणाञ्छतं समाधत्त पुष्कलं ताडितुं हृदि ॥ ३८ ॥
तेबाणाःशतधाच्छिन्नाःपुष्कलेन महात्मना । अपतन्समरोपान्ते शरवेगप्रपीडिताः ॥
तदा तत्सुमहत्कर्म दृष्ट्वा राज्ञःसुतोबली । सहस्रेण शराणां च ताडयन्वक्षसिस्फुटम्
तानप्याशु प्रचिच्छेद पुष्कलःपरमास्त्रवित् । पुनरप्याशु स्वेचापे समाधत्तायुतं शरान्
तानप्याशु प्रचिच्छेद पुष्कलः परमास्त्रवित् ।
ततोऽत्यन्तं प्रकुपितः शरवृष्टिमथाकरोत् ॥ ४२ ॥
शरवृष्टिं समायान्तीं मत्वा चम्पकवीरहा । साधुसाधु प्रशंसन्तं पुष्कलं समताडयत् ।
पुष्कलश्चापर्यं दृष्ट्वा महावीर्यसमन्वितम् ।
ब्रह्मणोऽस्त्रं समाधत्त स्वे चापे सर्वशस्त्रवित् ॥ ४४ ॥
तेन मुक्तं महाशस्त्रं प्रजज्वाल दिशोदश । स रोदसी व्याप्यविश्वं प्रलयं कर्तुमुद्यतम्
चम्पको मुक्तमस्त्रं तद् दृष्ट्वा सर्वास्त्रकोविदः ।
तत्संहर्तुं तदेवास्त्रं मुमोच रिपुमुद्यतम् ॥ ४६ ॥
तेजः प्रलयं मेनिरे जनाः । सञ्जहार तदास्त्रास्त्रमेकीभूतं परास्त्रकम् ॥४
तत्कर्म चाद्भुतं दृष्ट्वा पुष्कलस्तिष्ठ तिष्ठ च ।

मुमुचे शरानमोघांस्तु चम्पकं स क्रुधाऽहनत् ! ॥ ४८ ॥

चम्पकस्ताञ्छरान्मुक्तानगणय्य महामनाः । रामास्त्रं प्रमुमोचाथ पुष्कलं प्रति दारुणम्
तन्मुक्तमस्त्रमालोक्य चम्पकेन महात्मना । छेत्तुं यावन्मनश्चक्रे तावद्बद्धस्तु शरेण सः
बद्धश्चम्पकवीरेण रथे स्वे स्थापितः पुनः । पुरं प्रेषयितुं तावन्मनश्चक्रे महामनाः ॥५१॥
हाहाकारो महानासीत्पुष्कले पुष्कलसंज्ञके । शत्रुघ्नं प्रययुर्योधाः पलायनपरायणाः ॥
भग्नांस्तान्वीक्ष्य शत्रुघ्नो हनूमन्तमुवाच ह ।
केन वीरेण मे भग्नं बलं वीरैरलङ्कृतम् ॥ ५३ ॥
तदोवाच महीनाथ ! पुष्कलं परवीरहा । बद्ध्वाऽऽनयति वीरोऽसौ चम्पकः स्वपरोद्धुरः
तस्येद्वाक्यमाकर्ण्य शत्रुघ्नः कोपसंयुतः । उवाच पवनोद्भूतं मोचयाशु नृपात्मजात्
महाबलः सुलक्ष्मास्य बद्ध्वा य पुष्कलं भटम् ।
तस्मान्मोचय वीराग्र्य ! कथं तिष्ठसि चाहवे ॥ ५६ ॥
एतद्वाक्यं समाकर्ण्य हनूमानोमिति ब्रुवन् । जगाम तं मोचयितुं पुष्कलं चम्पकाद्बलात्
हनूमन्तमथालोक्य तं मोचयितुमागतम् । बाणैः शतैश्च साहस्रैर्जघान परकोपनः ॥५८॥
बाणांस्तान्स वनजाशु मुक्तांस्तेन महात्मना । पुनरप्येनमेवाशु बाणान्मुञ्चन्महानभूत्
तान्सर्वांश्चूर्णयामास नाराचान्वै विमोचितान् ।
शालं करे समाधृत्य जघान नृपनन्दनम् ॥ ६० ॥
शालं तेन विनिर्मुक्तं तिलशः कृतवान्बली । गजो हनूमता मुक्तो नृपनन्दनमस्तके ॥
सोऽप्याहतश्चम्पकेन मृतो भूमौ पपात सः । शिलाः संमोचयामास हनूमान्परमास्त्रवित्
चम्पकस्ताः शिलाः सर्वाः क्षणाच्चूर्णितवान्भृशम् ।
बाणयन्त्रिकया बहन्महच्चित्रममूद्दिदम् ॥ ६२ ॥
स्वमुक्तास्ताः शिलाः सर्वाश्चूर्णिता वीक्ष्य मारुतिः ।
चुकोप हृदयेऽत्यन्तं बहुवीर्यमिति स्मरन् ॥ ६४ ॥
आगत्य च करे धृत्वा नभस्युत्पतितः कपिः । तावद्ययौ नेत्रपथादुपरि क्षिप्रवेगवान् ॥
चम्पकस्तं हनूमन्तं युयुधे नभसि स्थितः । बाहुयुद्धेन महता ताडितः कपिपुङ्गवः ॥

तोय मानरे धीरो गर्वपर्वतताडनः । पश्चा धृत्वा नमकं तं ताडयामास भूतले ॥
ताडितोऽसौ कपीन्द्रेण क्षणादुत्थाय वेगवान् ।
हनूमन्तं तु लाङ्गूले धृत्वा भ्रमाम सर्वतः ॥ ६८ ॥
वीन्द्रस्तदुपलं वीक्ष्य हसन्वारेऽप्यहीन्पुनः । भ्रामयित्वा रामगुणं गजोपरि हरानयत्,
पात भूमौ सुधन्वो राजसूनुःस मगधकः । मूर्छितो वीरभूपाज्ञामलङ्कुर्वणाद्गुणम् ॥
हा हाहेति वै लोकाश्चुक्रुशुर्धावकानुगाः । पुष्कलं मोचयामास बद्धं वानरकाशतः
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे
पुष्कलमोचनं नामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

द्वापञ्चाशत्तमोऽध्यायः

सुरथहनूमतोः संवादपूर्वकं भयङ्करं युद्धम् ।

शेष उवाच ।

चम्पकं पतितं दृष्ट्वा सुरथःक्षत्रियोबली । पुत्रदुःखपरीताङ्गो जगाम स्यन्दनेस्थितः
कपीन्द्रमाजुहावाथ सुरथःकोपसंयुतः । निःश्वासांश्चयहून्मुञ्चन्महाबलसमन्वितः ॥२॥
आह्वयन्तं नृपं दृष्ट्वा निजं धीरःकपीश्वरः । जगाम तं महावीरो महावेगसमन्वितः ॥
समागतं हनूमन्तं तृणीकुर्वन्तमुद्भटान् । उवाच सुरथो राजा मेघगम्भीरसुस्वरः ॥ ४ ॥

सुरथ उवाच ।

धन्योऽसि कपिवर्य ! त्वं महाबलपराक्रमः । येन राममहत्कृत्यं कृतं राक्षसके पुरे ॥
त्वं रामचरणस्यासि सेवको भक्तिसंयुतः । त्वया धीरेणमत्पुत्रःपातितश्चम्पकोबली
इदानीं त्वां तु सम्बध्य नेतास्मि नगरे मम ।
यत्नात्तिष्ठ कपीशेश ! सत्यमुक्तं मया स्मृतम् ॥ ७ ॥
इति भाषितमाकर्ण्य सुरथस्य कपीश्वरः । उवाच धीरया वाण्या रणे धीरैकभूषिते ॥

हनूमानुवाच ।

त्वं रामचरणस्मारी वयं रामस्य सेवकाः ।
बध्नासि चेन्मां प्रसभं मोचयिष्यति मत्प्रभुः ॥ ९ ॥
कुरु वीर ! भवत्स्वान्तस्थितं सत्यं प्रतिश्रुतम् ।
रामं स्मरन्वै दुःखान्तं याति वेदा वदन्त्यदः ॥ १० ॥

शेष उवाच ।

इति प्रुवन्तं सुरथःप्रशस्य पवनात्मजम् । विव्याध बाणैर्बहुभिःशितैःशाणेन दारुणैः ॥
तान्मुक्तान्गणयित्वाथ बाणाञ्छोणितपातिनः ।
करे जग्राह कोदण्डं सज्यं शरसमन्वितम् ॥ १२ ॥
गृहीत्वा करमोश्चापं बभञ्ज कुपितःकपिः । वीरत्कुर्वंस्त्रासयन्वीरान्नखैर्दीर्णान्सृजन्भटान्
तेन भग्नं धनुर्दृष्ट्वा स्वकीयं गुणसंयुतम् । अपरं धनुरादत्त महद्गुणविशोभितम् ॥
तथापि जगृहे रोषात्कपिश्चापं बभञ्ज तत् ।
अन्यच्चापं समादत्त तद् बभञ्ज महाबलः ॥ १५ ॥
तस्मिश्चापे प्रभग्नेऽपि सोऽन्यद्धनुरुपाददे । सोऽपि चापं बभञ्जाशु महावेगसमन्वितः
एवं राज्ञस्तु चापानामशीतिर्विदलीकृता । क्षणेक्षणे महारोषात्कुर्वन्नादाननेकधा ॥
यदाऽत्यन्तं प्रकुपितःशक्तिमुग्रामथाददे । शक्त्या स ताडितो वीरःपपात क्षणमुत्सुकः
उत्थाय स्यन्दनं राज्ञो जग्राह कुपितोभृशम् । उड्डीनस्तं गृहीत्वा तु समुद्रमतिवेगतः ॥
सुग्रीवं समालक्ष्य सुरथःपरवीरहा । ताडयामास परिघेर्हृदि मारुतिमुद्यतम् ॥ २० ॥
मुक्तस्तेन रथो दूराच्चूर्णीभूतोऽभवत्क्षणात् ।
सोऽन्यं रथं समारुह्य ययौ वेगात्समीरजम् ॥ २१ ॥
हनूमांस्तद्रथं पुच्छे संवेष्ट्य प्रधनाङ्गणे । हयसारथिसंयुक्तं बभञ्ज सपताकिनम् ॥
अन्यंरथं समास्थाय ययौ राजा महाबलः । बभञ्ज तं रथं वेगान्मारुतिःकुपिताङ्कुकः ॥
भग्नं तं स्यन्दनं वीक्ष्य सुरथोऽन्यं समाश्रितः ।
भग्नःस तेन सहसा हयसारथिसंयुतः ॥ २४ ॥

एवमेकोनपञ्चाशत्प्रवरा मारा हनूमता । तत्कर्मवीक्ष्य राजाऽपि स्मरं प्राप सर्सैनिकः ॥
कुपितःप्राहकीशेन्द्रं धन्योऽसि पवनात्मज ! । पराक्रमनिर्दृक्कर्मे न भर्ता न करिष्यति
क्षणमेकं प्रतीक्षस्व यावत्स्वत्र्यं धनुस्त्यहम् ।
करोमि पवनोद्भूत ! रामपादाब्जषट्पद ! ॥ २७ ॥
इत्युक्त्वा चापमात्तत्र्यं कृत्वा रोषपरिप्लुतः । अस्त्रं पाशुपतं नाम संदधे शरउत्तमे
ततो भूताश्च वेतालाः पिशाचा योगिनीमुखाः ।
प्रादुर्बभूवुः सहसा भीषयन्तः समीरजम् ॥ २९ ॥
कपिःपाशुपतेनास्त्रेणैवंक्रोलोथरभीक्षितः । हाहेति च वदन्त्येते यावत्तावत्समीरजः ॥३०॥
स्मृत्वा रामं स्वमनसा मोचयामास तत्क्षणात् ।
स मुक्तगात्रः सहसा युयुधे सुरथं नृपम् ॥ ३१ ॥
तं मुक्तगात्रं संवीक्ष्य सुरथःपरमास्त्रवित् । महाबलं मन्यमानो ब्राह्ममस्त्रं समाददे ॥
मारुतिर्ब्राह्ममस्त्रं तुनिजगाल हसन्बली । तन्निगीर्णं नृपो दृष्ट्वा रामं सस्मारभूमिपः
स्मृत्वा दाशरथिं रामं रामास्त्रं स्वशरासने । सन्धाय तं जगादेदं बद्धोऽसि कपिपुङ्गव
श्रुत्वा तत्प्रक्रमेणावत्ताबद्धपद्धो रणाङ्गणे ॥ राज्ञा रामास्त्रसो धीरो हनूमान्रामसेवकः
उवाच भूपं हनुमान्कि करोमि महीपते ! । मत्स्वाम्यस्त्रेण सम्बद्धो नान्येन प्राकृतेन वै
तन्मानयामि भूपाल ! नयस्व स्वपुरं प्रति ।
मोचयिष्यति मत्स्वामी आगत्य स दयानिधिः ॥ ३७ ॥
बद्धे समीरजे क्रुद्धःपुष्कलो भूमिपं ययौ । तं पुष्कलं समायातं विव्याध बहुभिःशरैः
अनेकबाणसाहस्रैर्निजघान नृपंबली । राज्ञानेके शरास्तस्या च्छिन्नाःप्रधनमण्डले ॥
एवं समरसङ्क्रुद्धे सुरथे पुष्कले तथा । बाणैर्व्याप्तं जगत्सर्वं स्थास्नुभूयश्चरिष्णु च
तेषां रणोद्यमं वीक्ष्य मुमुहुः सुरसैनिकाः ।
मानवानां तु का वार्ता क्षणात्त्रासं समीयुषाम् ॥ ४१ ॥
अस्त्रप्रत्यस्त्रविगमैर्महायन्त्रपरिप्लुते । बभूव तुमुलं युद्धं वीराणां रोमहर्षणम् ॥४२॥
तदा प्रकुपितो राजा नाराचं स समाददे । छिन्नः स तु क्षुधामुकैर्वेत्सदन्तैः स भारते

छिन्ने तस्मिञ्छरे राजा कोपादन्यं समाददे ।
छिनत्ति यावत्स शरं तावल्लग्नो हृदि क्षतः ॥४४॥
मूर्च्छां प्राप महातेजाः पुष्कलो मद्भुतम् ।
युद्धं पिधाय सुमहद्राज्ञा सह महामतिः ॥ ४५ ॥

पुष्कले पतिते राजा शत्रुघ्नः शत्रुतापनः । सुरथं प्रति सङ्क्रुद्धो जगाम स्यन्दनस्थितः
उवाच सुरथं भूपं रामभ्राता महाबलः । त्वया महत्कृतं कर्म यद्बद्धः पवनात्मजः ॥
पुष्कलोऽपि महावीरस्तथान्ये मम सैनिकाः । पातिताः प्रधने घोरे महाबलपराक्रमाः

इदानीं तिष्ठ महीरान्पातयित्वा रणाङ्गणे ।
कुत्र यास्यसि भूमीश ! सहस्व मम सायकान् ॥ ४६ ॥

इत्याकर्ण्य वीरस्य भाषितं सुरथो बली । जगाद रामपादाब्जं दधच्चेतसि शोभनम्

मया ते पातिताः सङ्ख्ये वीरा मारुतजोन्मुखाः ।
इदानीं पातयिष्यामि त्वामपि प्रधनाङ्गणे ॥ ५१ ॥
स्मरस्व रामं यो वीरस्त्वामागत्य प्ररक्षति ।
अन्यथा जीवितं नास्ति मत्पुरः शत्रुतापन ! ॥ ५२ ॥

इत्युक्त्वा बाणसाहस्रैस्तं जघान महीपतिः । शत्रुघ्नं शरसङ्घातपञ्जरे स्पन्दनात्परम्
शत्रुघ्नः शरसङ्घातं मुञ्चन्तं वह्निदैवतम् । अस्त्रं मुमोच दाहार्थं शराणां नतपर्वणाम्

तदस्त्रं मुक्तमालोक्य राजा वै सुरथो महान् ।
वारुणास्त्रेण शमयन्विव्याध शरकोटिभिः ॥ ५५ ॥

तदा स योगिनीदत्तमस्त्रं धनुषि सन्दधे । मोहनं सर्ववीराणां निद्राप्रापकमद्भुतम् ॥

सम्मोहनमहास्त्रं स वीक्ष्य राजा हरिं स्मरन् ।
जगाद शत्रुघ्नमयं सर्वशस्त्रास्त्रकोविदः ॥ ५७ ॥

मोहितस्य मम श्रीमद्रामस्य स्मरणेन ह । सम्यग्मोहनमायाति ममापि भयतापदम् ॥
इत्युक्तवति वीरे तु मुमोच स महास्त्रकम् । तेन बाणेन संछिन्नं पपात रणमण्डले

सम्मोहनं महास्त्रं तु निष्फलं वीक्ष्य भूमिपे ।

भत्यन्तं विस्मयं प्राप्य बाणं धनुषि सन्दधे ॥ ६० ॥
रावणो येन निहतो महासुरविमर्दनः । तं बाणं चाप आधत्त घोरं कान्त्यानलप्रभम् ॥
तं वीक्ष्य राजा प्रोवाच बाणोऽयमसतां हृदि । लगते रामभक्तस्य संमुखेऽपि न भात्यसौ
इत्येवं भाष्यमाणं तु बाणेनानेन शत्रुहा । विव्याध हृदये क्षिप्रं वह्निज्वालासमप्रभम् ॥
तेन बाणेन दुःखार्तो महापीडासमन्वितः । रथोपस्थे क्षणं मूर्च्छामवाप परतापनः ॥
स क्षणात्तां व्यथां तीर्त्वा जगाद रिपुमग्रतः । सहस्वैकं प्रहारं मे कुत्र यासि ममाग्रतः
एवमुक्त्वा महासङ्ख्ये बाणमाधत्त सायके ।
ज्वालामालापरीताङ्गं स्वर्णपुङ्खसमन्वितम् ॥ ६६ ॥
स बाणो धनुषो मुक्तः शत्रुघ्नेन पथि स्थितः । छिन्नोऽप्यग्रफलेनाशु हृदये समपद्यत
तेन बाणेन संमूर्च्छ्य पपात स्यन्दनोपरि । ततो हाहाहतं सैन्यं भग्नं सर्वं पराद्रवत् ॥
सुरथो जयमापेदे सङ्ग्रामे रामसेवकः । दशवीरा दशसुतैर्मूर्च्छिताः पतिताः क्वचित्

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पद्मे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे
सुरथविजयो नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

सुग्रीवहनूमद्बन्धनम् ।

शेष उवाच ।

सुग्रीवस्तत्र शत्रुघ्नं मग्नं वीक्ष्य रणाङ्गणे ।
स्वामिनं मूर्च्छितं चापि ययौ योद्धुं नृपं प्रति ॥ १ ॥
आगच्छ भूप ! सर्वांस्तो मूर्च्छयित्वा कुतो भवान् ।
[illegible] स्थितं मे देहि युद्धं रणाविशारद ! ॥ २ ॥
[illegible] वानरा युद्धम् । उत्पाट्य महारत्नस्य मस्तके

तेन प्रहारेण महाबलो नृपः संवीक्ष्य सुग्रीवमथो स्वचापे ।
बाणान्समाधाय शितान्सरोषाज्जघान वक्षस्यतिपौरुषो बली ॥ ४ ॥

तान्बाणान्व्यधमत्सर्वान्सुग्रीवः सहसा हसन् । ताडयामास हृदये सुरथं सुमहाबलः
पर्वतैः शिखरैश्चैव नगैर्द्विरदवर्ष्मभिः । वेगात्सन्ताडयामास दारयन्सुरथं नखैः ॥
तमप्याशु बबन्धास्त्राद्रामसंज्ञात्सुदारुणात् । बद्धः कपिवरो मेने सुरथं रामसेवकम् ॥

गजो यथाऽऽवसमर्थो शृङ्खलां पादलम्बिताम् ।
प्राप्य किञ्चिन्न वै कर्तुं शक्नोति स तथा ह्यभूत् ॥ ८ ॥

जितं तेन महाराज ! सुरथेन सुपत्रिणा । सर्वान्वीरान्रथे स्थाप्य ययौ स्वनगरं प्रति
गत्वा सभायां सुमहान्बद्धं मारुतिमब्रवीत् । स्मर श्रीरघुनाथं त्वं दयालुं भक्तपालकम्

यथा त्वां बन्धनात्सद्यो मोचयिष्यति सुष्टधीः ।
नान्यथाऽयुतवर्षेण मोचयिष्यामि बन्धनात् ॥ ११ ॥
इत्युक्तमाकर्ण्य समीरजस्तदा सुबद्धमात्मानमवेक्ष्य वीरान् ।
संमूर्च्छिताञ्छत्रुशराभिघातपीडायुतान्बन्धनमुक्तयेऽस्मरत् ॥ १२ ॥
श्रीरामचन्द्रं रघुवंशजातं सीतापतिं पङ्कजपत्रनेत्रम् ।
स्वमुक्तये बन्धनतः कृपालुं सस्मार सर्वैः करणैर्विशोकैः ॥ १३ ॥

हनूमानुवाच ।

हा नाथ ! हा नरवरोत्तम ! हा दयालो ! सीतापते ! रुचिरकुण्डलशोभिवक्त्र ! ।
भक्तार्तिदाहक ! मनोहररूपधारिन्मां बन्धनात्सपदि मोचय मा विलम्बम् ॥
संमोचितास्तु भवता गजपुङ्गवाद्या देवाश्च दानवकुलाग्निसु दह्यमानाः ।
तत्सुन्दरीशिरसि संस्थितकेशबन्धः संमोचितास्तु करुणालय ! मां स्मरस्व ॥ १५ ॥
त्वं यागकर्मनिरतोऽसि मुनीश्वरेन्द्रैर्धर्मं विचारयसि भूमिपतीड्यपाद ! ।
अत्राहमद्य सुरथेन विगाढपाशबद्धोऽस्मि मोचय महापुरुषाशु देव ! ॥१६॥
नो मोचयस्यथ यदि स्मरणातिरेकात्त्वं सर्वदेववरपूजितपादपद्म ! ।
लोको भवन्तमिरमुल्लसितोऽहसिष्यत्तस्माद्विलम्बमिह माऽऽचर मोचयाशु ॥ १७ ॥

ते श्रुत्वा जगन्नाथो रघुवीरः कृपानिधिः । भक्तं मोचयितुं प्रागात्पुष्पकेणाशु वेगिना
क्ष्मणेनानुगेनाथ भरतेन सुशोभितम् । मुनिवृन्दैर्व्याससमुख्यैः समेतं ददृशे कपिः ॥
मागतं निजं नाथं वीक्ष्य भूपं समब्रवीत् । पश्य राजन्निजं मोक्तुमायातं कृपया हरिम्

अनेके मोचिताः पूर्वं स्मरणात्सेवका निजाः ।
तथा मां पाशतो बद्धं संमोचयितुमागतः ॥ २४ ॥

श्रीरामभद्रमायान्तं वीक्ष्यासौ सुरथः क्षणात् । ननाम शतशश्चक्रे भक्तिपूरपरिप्लुतः
श्रीरामस्तं निजैर्दोर्भिः परिरेभे चतुर्भुजः । मूर्ध्नि सिञ्चन्नश्रुजलैर्हर्षोद्भवं स्वकं मुहुः ॥
उवाच धन्यदेहोऽसि महत्कर्म कृतं त्वया । कपीश्वरस्त्वया बद्धो हनूमान्सर्वतो बलः

श्रीरामः कपिवर्यं तं मोचयामास बन्धनात् ।
मूर्च्छितांस्तान्भटान्सर्वान्वीक्ष्य दृष्ट्या व्यजीवयत् ॥ २५ ॥

ते मूर्च्छां तत्यजुर्दृष्टा रामेणासुरघातिना । उत्थिता ददृशुः श्रीमद्रामचन्द्रं मनोरमम्
प्रणतास्ते रघुपतिं तेन पृष्टा अनामयम् । सुखीभूता नृपं प्रोचुः सर्वं स्वकुशलं नृपाः ॥
सुरथो वीक्ष्य रामं च कृपार्द्रं सेवकात्मनः । आगतं सकलं राज्यं सहयं सुमुखोऽर्पयत्
अनेकपरिचर्याभिः श्रीरामं समतोषयत् । कथयामास मेऽन्याय्यं कृतं ते क्षम राघव !

श्रीरामस्तमुवाचाथ कृतं ते वाहरक्षणम् ॥ २९ ॥

श्रीराम उवाच ।

क्षत्रियाणामयं धर्मः स्वामिना सह युद्ध्यते ।
त्वया साधु कृतं कर्म रणे वीराः प्रतोषिताः ॥ ३० ॥

इत्युक्तवन्तं श्रीहरिं पूजयन्सुरथोऽभवत् । श्रीरामस्त्रिदिनं स्थित्वा ययौ तमनुमान्य च

कामगेन विमानेन मुनिभिः सहितो महान् ।
तं दृष्ट्वा विस्मितास्तस्य कथाधर्ममनोहराः ॥ ३२ ॥

चम्पकं स्वपुरे स्थाप्य सुरथः क्षत्रियो बली । शत्रुघ्नेन समं यातुं मनश्चक्रे महाबलः ॥
शत्रुघ्नः स्वहयं प्राप्य भेरीनादानकारयत् । शङ्खनादान्बहुविधान्सर्वत्र समवादयन् ॥
सुरथेन समं वीरो वाहमनुमुञ्चत् । स बभ्रामापरान्देशान्न कोऽपि अगृहे बली ॥

यत्र यत्र गतो वाहस्तत्र तत्र परिभ्रमन् । सैन्येन महता यातः शत्रुघ्नः सुरथेन च ॥
कदाचिज्जाह्नवीतीरे वाल्मीकेराश्रमं परम् । गतो मुनिवरैर्जुष्टं प्रातर्धूमेन चिह्नितम् ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे रघुनाथसमागमो नाम त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

वाल्मीक्याश्रमे लवेनाश्वबन्धनम् ।

शेष उवाच ।

गतः प्रातः क्रियां कर्तुं समिधस्तत्क्रियार्हकाः । आनेतुं जानकीसूनुर्वृतो मुनिसुतैर्लवः
ददर्श तत्र यज्ञाश्वं स्वर्णपत्रेण चिह्नितम् । कुङ्कुमागरुकस्तूरीदिव्यगन्धेन वासितम् ॥

विलोक्य जातकुतुको मुनिपुत्रानुवाच सः ।
अर्वा कस्य मनोवेगः प्राप्तो दैवान्मदाश्रमम् ॥ ३ ॥
आगच्छन्तु मया सार्धं प्रेक्षन्तां मा भयं कृथाः ।
इत्युक्त्वा स लवस्तूर्णं वाहस्य निकटे गतः ॥ ४ ॥

स रराज समीपस्थो वाहस्य रघुवंशजः । धनुर्बाणधरः स्कन्धे जयन्त इव दुर्जयः ॥
गत्वा मुनिसुतैः सार्धं वाचयामास पत्रकम् । भालस्थितं स्वर्णवर्णराजिराजितमुत्तमम्
विवस्वतो महावंशः सर्वलोकेषु विश्रुतः । यत्र कोऽपि परावार्धी न परद्रव्यलम्पटः ॥
सूर्यवंशध्वजो धन्वी धनुर्दीक्षागुरुर्गुरुः । यं देवा सानुगाः सर्वे नमन्ति मणिमौलिभिः
तस्यात्मजो वीरबलदर्पहारी रघूद्वहः । रामचन्द्रो महाभागः सर्वशूरशिरोमणिः ॥ ६ ॥
तन्माता कोशलनृपपुत्री रत्नसमुद्भवा । तस्याः कुक्षिभवं रत्नं रामशत्रुभयङ्करः ॥१०॥
करोति हयमेधं स ब्राह्मणेन सुशिक्षितः । रावणाभिधविप्रेन्द्रवधपापापनुत्तये ॥ ११ ॥
मोचितस्तेन वाहानां मुख्योऽसौ वाजिकोहयः । महाबलपरीवारपरिखाभिः सुरक्षितः

भद्रकोऽस्ति मद्भ्राता शत्रुघ्नो शत्रुतापनः ।
हस्त्यश्वरथपादातचतुरङ्गबलान्वितः ॥ १५ ॥
यस्य रक्षां हरिश्चन्द्रो भरतोऽगस्त्यसकाननाम् । पुष्कलं च तु पुत्रांश्चापि वीरानर्हांश्च ते
ते गृह्णन्तु बलाद्वाहं रक्षयान्विभूषितम् । अमोचितं कामगं सर्वेभ्यःपाविताम्बरम् ॥
ततो मोचयिता ह्यश्वं शत्रुघ्नो भीमसत्तम् ।
शरवर्षविनिर्भिन्नसर्वशस्त्रसमन्वितान् ॥ १६ ॥
ये क्षत्रियाः क्षत्रियकन्यकानां आयान्तु सर्वेऽपि च युद्धसज्जाः ।
गृह्णन्तु ते वाजिवरं तदैव नमन्तु रामं रणमूर्ध्नि चेव ॥ १७ ॥
इति संवाच्य कुपितो लवः शात्रवधर्षणः । उवाच मुनिपुत्रांस्तान्सर्वानुद्वृत्तमानसः ॥
पश्यत द्विजपुत्रास्त्वं धृष्टत्वं क्षत्रियस्य वै । लिखितं यो भालपत्रे स्वप्रतापबलं नृपः ॥
कोऽसौ रामः क शत्रुघ्नः कीटकाः स्वल्पपत्राधिपाः ।
क्षत्रियाणां कुले जाता यूयं न वयमुत्तमाः ॥ २० ॥
एतस्य वीरसूर्माता जानकी न कुमारसूः । या रत्नं कुशमात्रं तु नृपाराज्ञिलिपिदर्शिनः ॥
इदानीं क्षत्रियत्वादि दर्शयिष्यामि सर्वतः । यदि क्षत्रियभूपेन भविष्यति च शत्रुणा ॥
गृहीष्यति मया बद्धं वाहं यज्ञविधौ चितम् । नोचेन्मत्तस्थमुन्मुच्य कुमारस्य चरणार्चकः
अधुना मत्कार्मुकैः शरैः मृतो भविष्यति । अन्ये ये च महावीरा रणमण्डलभूषणाः ॥
इत्यादिवाक्यमुच्चार्य लवो जग्राह तं हयम् । तृणीकृत्य नृपान्सर्वांश्चापबाणधरो वटः ॥
तदा मुनिसुताः प्रोचुर्लवं हयजिहीर्षकम् । अयोध्यानृपती रामो महाबलपराक्रमः ॥
तस्य वाहं न गृह्णाति शक्रोऽपि स्वबलोद्धतः । मा गृहाण शृणुष्वेदं मद्वाक्यं हितसंयुतम्
इत्युक्तं स श्रुतौ धृत्वा जगाद स द्विजात्मजान् ।
यूयं बलं न जानीथ क्षत्रियाणां द्विजोत्तमाः ॥ २८ ॥
क्षत्रिया वीर्यशौण्डीर्या द्विजा भोजनशालिनः ।
तस्माद्यूयं गृहे गत्वा भुञ्जन्तु जननीहृतम् ॥ २९ ॥
... प्रेक्षन्तस्तत्पराक्रमम् । लवस्य मुनिपुत्रास्ते सन्तस्थुर्दूरतोर्वी

एवं व्यतिकरे वृत्ते सेवकास्तस्य भूपतेः। आयातास्तं हयं बद्धं दृष्ट्वा प्रोचुस्त

बबन्ध को हयमहो रुष्टः कस्य च धर्मराट्।
को बाण भजमञ्जस्यः प्राप्स्यते परमां व्यथाम् ॥ ३२ ॥
तदा लवो जगादाशु मया बद्धोऽश्व उत्तमः।
यो मोचयति तस्याशु रुष्टोभ्राता कुशो महान् ॥ ३३ ॥
यमः करिष्यति किंतु ह्यागतोऽपि स्वयं प्रभुः।
गत्वा गमिष्यति क्षिप्रं शरवृष्ट्या सुतोषितः ॥ ३४ ॥

शेष उवाच।

इति वाक्यं समाकर्ण्य बालोऽयमिति तेऽब्रुवन्।
समागता मोचयितुं हयं बद्धं तु ये हरेः ॥ ३५ ॥
तान्वै मोचयितुं प्राप्ताञ्छत्रुघ्नस्य च सेवकान्।
कोदण्डं करयोर्धृत्वा क्षुरप्रान्समवमुचत् ॥ ३६ ॥
ते छिन्नबाहवः शोकाच्छत्रुघ्नं प्रतिसङ्गताः।
पृष्टास्ते जगदुः सर्वं लवात्स्वभुजकृन्तनम् ॥ ३७ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमे
लवेन हयबन्धनं नाम चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

वात्स्यायनस्य सीतात्यागविषय प्रश्ने शेषेण तद् वृत्तवर्णनम्।

व्यास उवाच।

एतां श्रुत्वा कथां रम्यां लवस्य बलिनो मुनिः। संशयानः पर्यपृच्छन्नागं दशशा

श्रीवात्स्यायन उवाच।

रघुपोत्तं [redacted] पुरा रामः सीतामेकाकिनीं वने। रजकस्य दुर्वचसाऽसौ तत्याज महि

लवयो कथं तौ जातौ कथं धनुर्धरौ गतौ । कथं च शिक्षिता विद्या यौ रामहयमाहरन्

व्यास उवाच ।

इति श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं शेषो नागो महामतिः । प्रशस्य चिरं जगदे रामचारित्रमद्भुतम् ॥

शेष उवाच ।

रामो राज्यमयोध्यायां भ्रातृभिः सहितोऽकरोत् ।
धर्मेण पालयंस्तत्र क्षितिमण्डं स्वया श्रिया ॥ ५ ॥

सीता दधार तद्गर्भं मासाः पञ्चाभवंस्तदा । अत्यन्तं शुशुभे देवी सर्वाय सुन्दरस्वरा ॥

एकान्तसमये रामः पप्रच्छ च विदेहजाम् ।
कीदृशो दोहदः साध्वि ! मया ते साध्यते हि सः ॥ ७ ॥

तदन्वेषं तु सा पृष्टा त्रपमाणा पतिं सती । लज्जागद्गदयाभावं निजगाद वचोऽमृतम्

सीतोवाच ।

त्वत्प्रसादो मया सर्वं भुक्तं भोक्ष्यामि शोभनम् ।
न कश्चिन्मानसे कान्त ! विषयो ह्यतिरिच्यते ॥ ९ ॥

यस्या भवादृशः स्वामी देवसंस्तुतसत्पदः । तस्याः सर्वं परीवर्ति न किञ्चिदवशिष्यते
यमाग्रहात्पृच्छसि मां दोहदं मनसि स्थितम् । ब्रवीमि पुरतः सत्यं तव स्वामिन्मनोहर!

चिरं ज्ञातं मया सत्यो लोपामुद्रादिकाः स्त्रियः ।
दृष्टाः स्वामिन्मनो द्रष्टुं ता उत्सुकति सुन्दरीः ॥ १२ ॥

राज्यं प्राप्ता त्वया सार्द्धमनेकसुखमास्थिता । कृतप्रार्थं कदापीह सा नमस्कर्तुमागता
तत्र गत्वा तपः कोशान्यस्त्राद्यैः परिपूजये । रत्नानि चैव वासांसि भूषा अपि समर्पये
यथा मे तोषिताः सत्यो दद्यत्याशीर्मनोहराः । एष मे दोहदः कान्त परिपूरय मानसम्
इत्थमाकर्ण्य वचनं सीतायाः सुमनोहरम् । जगाद परमप्रीतो रामचन्द्रः प्रियां प्रति

धन्याऽसि जानकि ! प्रातर्गमिष्यसि तपोधनाः ।
प्रेक्ष्य तास्तु कृतार्था त्वमागमिष्यसि मेऽन्तिकम् ॥ १७ ॥

इति रामवचः श्रुत्वा परमां प्रीतिमाप सा । प्रातर्मम भवत्यद्य तापसीनां समीक्षणम्

अथ तन्निशि रामेण चाराः कीर्तिं निजां श्रुताम् ।
प्रेक्षितुं प्रेषितास्ते [illegible] निशीथे ह्यगमञ्छनैः ॥ १६ ॥

ते प्रत्यहं रामकथाः शृण्वन्तः सुमनोहराः । तद्दिने गतवन्तस्तु धनाढ्यस्य गृहं महत

दीपं वीक्ष्य प्रज्वलन्तं वचनं वीक्ष्य मानुषम् ।
स्थितास्तत्र क्षणं चाराः समशृण्वन्यशो भृशम् ॥ २१ ॥
तत्र काचन वामाक्षी बालकं प्रतिहर्षिता ।
स्तनन्धयन्तं निजगौ वाक्यं तु सुमनोहरम् ॥ २२ ॥

प्रिय पुत्र ! पयेदं त्वं स्तन्यं मम मनोहरम् । पश्चात्तव सुदुष्प्रापं भविष्यति ममात्मज ।
एतत्पुर्याः पती रामो नीलोत्पलदलप्रभः । तत्पुरीस्थजनानां तु न भविष्यति वै जनुः ।

जन्माभावात्कथं पानं स्तन्यस्य भुवि जायते ।
तस्मात्पिब मुहुः स्तन्यं दुर्लभं हृदि मन्य च ॥ २५ ॥
ये श्रीरामं स्मरिष्यन्ति ध्यायन्ति च वदन्ति ये ।
तेषामपि पयः पानं न भविष्यति जातुचित् ॥ २६ ॥
इत्यादि वाक्यं संश्रुत्य श्रीरामयशसोऽमृतम् ।
हर्षिताः प्रययुर्गेहमन्यद्भाग्यवतो महत् ॥ २७ ॥

तावदन्यापरस्तत्र मनोरममिदं गृहम् । मत्वा तिष्ठन्हि रामस्य शुश्रूषुर्यशसः क्षणम् ।

तत्र काचिन्निजं कान्तं पर्यङ्कोपरि सुस्थितम् ।
ताम्बूलं चर्वती दत्तं भर्त्रा स्नेहेन सुन्दरी ॥ २९ ॥

कङ्कणस्वरशोभाढ्या कर्पूरागरुधूपिता । कान्तं वीक्ष्य चलन्नेत्रा कामरूपमथोचत ।
नाथ त्वं तादृशो मह्यं भासि यादृग्रघोः पतिः । अत्यन्तं सुन्दरतरं वपुर्विभ्रत्सुकोमल

यमभान्तं नेत्रयुग्मं वक्षो मोहनविस्तृतम् ।
भुजौ च साङ्गदौ विस्तरत्क्षाम्राम स्थासि मे ॥ ३२ ॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य कान्तायाः सुमनोहरम्
चुचाव नेत्रयोः प्रान्तं नर्तयन्कामसुन्दरः ॥ ३३ ॥

शृणु कान्त त्वया प्रोक्तं साध्व्या तु सुमनोहरम् ।
पतिव्रतानां त्वयोग्यं स्वकान्तो राम एव हि ॥ ३४ ॥
रे काहं मन्दभाग्य क्व रामो भाग्यवान्महान् । क्व चाहं कीटवत्तुच्छः क्व ब्रह्मादिसुरार्चि
खद्योतः क्व नभो रत्नं शलभः क्व नु पावकः ।
गजारिः क्व मृगेन्द्रोऽसौ शशकः क्व नु मन्दधीः ॥ ३६ ॥
क्व च सा जाह्नवी देवी क्व रथ्याजलमुत्पथम् । क्व मेरुः सुरसंवासः क्व गुञ्जापुञ्जकोऽल्प
तथाऽहं क्व क्व रामोऽसौ यत्पादरजसाऽङ्गना ।
शिलीभूता क्षणाज्जाता ब्रह्ममोहनरूपधृक् ॥ ३८ ॥
इति वाक्यं प्रब्रुवाणं परिरेभे निजं पतिम् । जातकामा हृतप्रेम्णा नर्तितभ्रूधनुर्धरा ॥
इत्यादि वाक्यं संश्रुत्य गतश्चान्यनिवेशनम् ।
तावदन्यचरो वाक्यं शुश्राव रसाऽन्वितम् ॥ ४० ॥
कामिन्पुष्पमयीं शय्यां चन्दनं सह चन्द्रकम् ।
सर्वं विधाय कामार्हे जगाद वचनं पतिम् ॥ ४१ ॥
पते ! कुरुष्व भोगार्हे शयनं पुष्पमञ्चके । चन्दनादिकलेपं च यथा भोगमनेकधा ॥
स्यादृशा एव भोगार्हा न च रामपराङ्मुखाः । सर्वं रामकृपाप्राप्तमुपभुङ्क्ष्व यथासुखम्
मत्सदृशी कामिनी ते चन्दनं तापहारकम् । पर्यङ्कः पुष्परचितः सर्वं रामकृपामयम् ॥
ये रामं न भजिष्यन्ति ते नरा जठरं व्ययम् ।
न भर्तुं शक्नुवन्त्येव वस्त्रभोगादिवर्जिताः ॥ ४१ ॥
इति प्रपत्नी महिला दर्शितः पतिरव्ययम् । सर्वं नव्यं प्रतीपि त्वं मम रामकृपामयम्
इत्येवं रामभद्रस्य यशः श्रुत्वा गतश्चरः । तावदन्यस्य वेश्मन्यचरोऽन्यः शुश्रुवे वच
काचित्कान्तेन पर्यङ्के वीणावादनतत्परा । कान्तेन रामसत्कीर्तिं गायमाना पतिं जगौ
स्वामिन्वयं धन्यतमा येषां पुर्याः पतिः प्रभुः ।
श्रीरामः स्वप्रजाः पुत्रानिव पाति च रक्षकः ॥ ४१ ॥
यो मत्स्यमनुसाध्यं [illegible] न तत् ।

समुद्रं यो निजग्राह सेतुं तत्र बबन्ध च ॥ ५१ ॥
रावणं यो रिपुंहत्वा लङ्कां सम्भज्य वानरैः । जानकीमाजहारात्र महदाचारमाचरत्
इति प्रोक्तं समाकर्ण्य वचः सुमधुराक्षरम् ।
पतिः स्मितं चकारेमां वाक्यं पुनरथाब्रवीत् ॥ ५२ ॥
मुग्धेनेदं महत्कर्म रामचन्द्रस्य भामिनि ! । दशाननवधादीनि समुद्रदमनानि च ॥५३
लीलया योऽवनिं प्राप्तो ब्रह्मादिप्रार्थितो महान् ।
करोति सच्चरित्राणि महापापहराणि च ॥ ५४ ॥
मा जानीहि नरं रामं कौसल्यानन्ददायकम् । सृजत्यवति हन्त्येतद्विश्वं लीलासमानु
धन्या वयं ये रामस्य पश्यामो मुखपङ्कजम् । ब्रह्मादिसुरदुर्दर्शं महापुण्यकृतोदयम्
श्रवणोद्रामचन्द्रस्य चरित्रं श्रुतिसौख्यदम् ।
इत्यादि वाक्यं शुश्राव चारो द्वारि स्थितो मुहुः ॥ ५७ ॥
अन्यो ह्यन्यगृहं गत्वा तस्थौ श्रोतुं हरेर्यशः। तत्रापि रामभद्रस्य यशः शुश्राव शोभन
खेलन्ती स्वामिना सार्धंद्यूतेन सुमनोहरा । उवाच वाक्यं मधुरं नर्तयन्तीव कङ्कणे
जितं मया कान्त ! जवेन सर्वं करिष्यसि त्वं किमु हारितमानसः ।
इत्यादि वाक्यं परिहासपूर्वकं कृत्वा स्वकान्तं परिपस्वजे मुदा ॥ ६० ।
उवाच कान्तश्चार्वङ्गि जितमेव सुशोभने । रामं स्मरतो नित्यं न कुत्रापि पराजयः
इदानीं त्वां तु जेष्यामि रामं स्मृत्वा मनोहरम् ।
देवा यथा पुरा स्मृत्वा दितिजानजयन्क्षणात् ॥ ६२ ॥
एवमुक्त्वा पाशकानां परिवर्तनमाकरोत् ।
सावज्ञयं प्रपेदेऽसौ हर्षितो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६३ ॥
मम प्रोकमृतं जातं जिता त्वं नवयौवना । रामस्मारी कदाप्येव न भवेद्रिपुतोभयी
इत्येवं तौ वदन्तौ च परस्परमथोत्सुकौ । परिरभ्य दृढंप्रेम्णा सतश्चारोगतोगृहम्
एवं पञ्चमहाचारा राज्ञः संश्रुत्य वै यशः । परस्परं प्रशंसन्तो गेहं स्वं स्वं ययुर्मुदा
एकः पञ्चमः काष्ठोदानालोक्य तत्र ह ।

अगाम श्रोतुकामोऽसौ यतो रामो महीपतेः ॥ ६७ ॥
रजकः कोपसंस्पृष्टो भार्यामन्यगृहोषिताम् ।
पदा सन्ताडयामास शिक्षयन्प्राणनैश्चयात् ॥ ६८ ॥
गच्छ त्वं मद्गृहात्तस्य गेहं यत्रोषिता दिनम् ।
नाहं गृह्णामि भवतीं दुष्टां पत्यन्यलङ्घिनीम् ॥ ६९ ॥
तदाऽस्य माता प्रोवाच मा त्यजैनां गृहागताम् । अपराधेन रहितां दुष्प
मातरं प्रत्युवाचाथ रजकः कोपसंयुतः । नाहं राम इव प्रेष्ठां गृह्णाम्यन्य
स राजा यत्करोत्येव तत्सर्वं नीतिमद्भवेत् ।
नाहं गृह्णामि मे भार्यां परवेश्मनि संस्थिताम् ॥ ७२ ॥
पुनः पुनरुवाचेदं नाहं रामो महीश्वरः । यः परस्य गृहे संस्थां जानकीं
इति वाक्यं समाश्रुत्य चारः कोपपरिप्लुतः ।
खड्गं गृहीत्वा स्वकरे तं हन्तुं विदधे मनः ॥ ७४ ॥
स रामोक्तं च सस्मार न वध्यः कोऽपि मे जनः ।
इति ज्ञात्वा सरोषं तु सञ्जहार महामनाः ॥ ७५ ॥
तदा श्रुत्वा सुदुःखार्तः पञ्च चारा यतः स्थिताः ।
ततो गतः प्रकुपितो निःश्वसन्मुहुरुच्छ्वसन् ॥ ७६ ॥
ते च परस्परं तत्र मिलितास्तु समब्रुवन् । स्वश्रुतं रामचरितं सर्वलोकै
ते तद्भाषितमाकर्ण्य परस्परममन्त्रयन् ।
न वाच्यं रघुनाथायावाच्यं दुष्टजनोदितम् ॥ ७८ ॥
इति संमन्त्र्य ते गेहं गत्वा सुषुपुरुत्सुकाः ।
प्रातः राज्ञे प्रशंसाम इति बुद्ध्या व्यवस्थिताः ॥ ७९ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे राम
चारनिरीक्षणं नाम पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः

प्रातः काले चारैः सभामागत्य रामाय रजकोक्तिकथनम् ।

शिव उवाच ।

प्रातर्नित्यं विधायासौ ब्राह्मणान्वेदवित्तमान् ।
हिरण्यदानैः सन्तर्प्य विधिवत्संसदं ययौ ॥ १ ॥
लोकाः सर्वे नमस्कर्तुं रघुनाथं महीपतिम् ।
पुत्रवत्स्वप्रजाः सर्वाः पालयन्तं ययुः सभाम् ॥ २ ॥

लक्ष्मणेनातपत्रं तु धृतं मूर्धनि भूपतेः । तदा भरतशत्रुघ्नौ चामरद्वयधारिणौ ॥ ३ ॥
वसिष्ठप्रमुखास्तत्र मुनयः पर्युपासत । सुमन्त्रप्रमुखास्तत्र मन्त्रिणो न्यायकर्तृकाः ॥
एवं प्रवृत्ते समये चरद्वारास्ते स्थलस्थलाः । समाजग्मुर्नृपतिं नमस्कर्तुं सभास्थितम्
तान्वक्तुकामान्संवीक्ष्य चारान्नृपतिसत्तमः । सभायामन्तरावेश्म रहः प्राविशदुत्सुकः
एकान्ते तांश्चरान्सर्वान्पप्रच्छ सुमतिर्नृपः । कथयन्तु चरा मह्यं यथातथ्यमरिन्दमाः ॥

लोका ब्रुवन्ति मे कीदृग्भार्याया मम कीदृशम् ।
भ्रातृणां कीदृशं लोका वदन्ति चरितं कथम् ॥ ८ ॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य चारा राममथाब्रुवन् ।
मेघगम्भीरया वाचा पृच्छन्तं रघुनायकम् ॥ ९ ॥

चारा ऊचुः ।

नाथ कीर्तिर्जनान्सर्वान्पावयत्यधुना भुवि । गृहे गृहे श्रुताऽस्माभिः पुम्भिः स्त्रीभिरीडिता
विवस्वतो महावंशे भवता परमेष्ठिना । अलङ्कर्तुं जनं भूमौ कीर्तिर्विस्तारिता प्रभो
अनेके सगराद्याश्च कीर्तिमन्तो महाबलाः । अभवंस्तादृशी कीर्तिस्तेषां नाभूद्यथा तव ॥

त्वया नाथेन सकलाः सनाथाश्च प्रजाः कृताः ।
यासां नाकालमरणं न च रोगाद्युपद्रुतिः ॥ १२ ॥

यादृशश्चन्द्रमा लोके यादृशी जाह्नवी सरित् ।
तादृक्तव च सत्कीर्तिः प्रकाशयति भूतलम् ॥ १४ ॥
ब्रह्मादिका मयत्कीर्तिमाकर्ण्य त्रपिता भृशम् ।
नाथ ! सर्वत्र ते कीर्तिः पावयत्यधुना जनान् ॥ १५ ॥

वयं धन्यतमाः सर्वे ये चारास्तव भूपते ! । क्षणे क्षणे तव मुखं लोकयाम म

एवः श्रुत्वा तु चाराणां पञ्चानां राघवस्तदा । षष्ठं पप्रच्छ चारं तं विलक्षणमु

राम उवाच ।

सत्यं वद महाबुद्धे ! यत्कृतं लोकसङ्कटे । तादृक्प्रशंस मे सर्वमन्यथा पातका

पुनः पुनश्च तं रामः पप्रच्छाशु सविस्तरम् ।
तथापि न ब्रवीत्येव रामं लौकिकमाश्रितम् ॥ १९ ॥

तदा रामः प्रत्युवाचारं मुखविलक्षितम् । शपामि त्वां तु सत्यं न शंस सर्वं

तदा रामं प्रत्युवाच चारो वाक्यं शनैः शनैः ।
अवक्तव्यमपि ते वाच्यं वाक्यं काकजनोदितम् ॥ २१ ॥

चार उवाच ।

स्वामिन्सर्वत्र ते कीर्तिर्देशालनयधाद्रिका । अन्यत्राक्षसगृहे स्थिता यास्ते स

कारदैवनु रजको निशीथे महिलां स्वकाम् ।
अन्यगेहोषितां दृष्ट्वा धिक्कुर्वन्समताडयत् ॥ २३ ॥
तन्माता प्रत्युवाचेमां कथं ताडयसेऽनघाम् ।
गृहाण मा कृथा निन्दां स्त्रियं मद्वाक्यमाचर ॥ २४ ॥

दाऽप्योवस्तर रजको नाहं रामो महीपतिः । यद्राक्षसगृहेऽभ्युषितां सीतामङ्गीचक

र्षे राज्ञः कृतं कर्म नीतिमद्भवति प्रभो ! । अन्येषां पुण्यकर्तृणामपि हृदयमर्णी

नः पुनरत्याचासीं नाहं रामो महीपतिः । सुकृते समये राजमपा वाक्यं तव म

दानीं शिर आच्छिद्य पातयामि महीतले । इतः पुनर्विचारो मे क रामो रजकः

र्षं दृष्टोऽद्य यदि महीर्ये तथ्यमुच्यते । आज्ञापयसि चेद्राम साम्प्रतं मारयामि

मपि ते प्रोक्तं त्वदाग्रहत्त उन्नयम् । राज्ञा प्रमाणमत्रेदं विचार्यतु सङ्गतम् ॥

शेष उवाच ।

इति वाक्यं समाकर्ण्य महावज्रनिभाक्षरम् ।
निःश्वसन्मुहुरुच्छ्वासमाचरन्मूर्च्छितोऽपतत् ॥ ३१ ॥
तं मूर्च्छितं नृपं दृष्ट्वा चारा दुःखसमन्विताः ।
वीजयामासुर्वासोग्रैर्दुःखापनयहेतवे ॥ ३२ ॥
संज्ञो नृपतिर्मुहूर्तेन जगाद तान् । गच्छन्तु भरतं शीघ्रं प्रेषयन्तु च मां प्रति ॥
ताश्चरास्तूर्णं भरतस्य गृहं गताः । कथयामासू रामस्य सन्देशं नयहारकाः ॥
भरतो रामसन्देशं श्रुत्वा धीमान्ययौ सदः ।
रामं प्रति रहः संस्थं श्रुत्वा तं त्वरया युतः ॥ ३५ ॥
तं प्रतीहारं प्रत्युवाच महामनाः । कुत्रास्ते राममन्त्रोऽसौ मम भ्राता कृपानिधिः
गृहं धीरो ययौ रत्नमनोहरम् । रामं विलोक्य विक्रान्तं भयमाप मानसे
किं वाऽसौ कुपितो रामः किं वा दुःखमिदं विभोः ।
तदा प्रोवाच नृपतिं निःश्वसन्तं मुहुर्मुहुः ॥ ३८ ॥
सुखसमाराध्यं वक्त्रं ते कथमानतम् । अश्रुभिर्लक्ष्यते राजन्मस्तदेहः शशीव ते
सर्वं मे कारणं तथ्यं ब्रूहि मां किं करोमि ते ।
त्यज दुःखं महाराज ! कथं दुःखस्य भाजनम् ॥ ४० ॥
प्रोच्यमानो गद्गदस्वरया गिरा । प्रोवाच भ्रातरं धीरो रामचन्द्रश्च धार्मिकः
र्वचो महां मम दुःखस्य कारणम् । तन्मार्जनं कुरुष्वाद्य भ्रातः भ्रातर्महामते !॥
यते राजा न कश्चिद्यशःक्षतः । मत्कीर्तिरद्य कलुषा गङ्गा यमुनया गता ॥
येषां यशो नृणां भूमौ तेषामेव सुजीवितम् ।
अपकीर्तिक्षतानां तु जीवितं मृतकैः समम् ॥ ४४ ॥
भवेद्भूमौ तेषां लोकाः सनातनाः । अपकीर्त्युरगीदष्टास्तेषां भूयादधोगतिः
अद्य मे कलुषा कीर्तिः स्वर्धुनी लोकविश्रुता ।

तच्छृणुष्व वचो मेऽद्य रजकेन यथोदितम् ॥ ४६ ॥
अस्मिन्पुरेऽद्य रजक उक्तवाञ्जानकीमियम् ।
किञ्चिद्वाच्यं ततो भ्रातः किं करोमि महीतले ॥ ४७ ॥
किमात्मानं जहाम्यद्य किमेनां जानकीं स्त्रियम् ।
उभयोः किं मया कार्यं भवांस्तथ्यं ब्रवीतु तत् ॥ ४८ ॥
इत्युक्त्वा निर्गलद्बाष्पो वेपथुक्षुभिताङ्गकः ।
पपात भूमौ विरजो धार्मिकाणां शिरोमणिः ॥ ४९ ॥
भ्रातरं पतितं दृष्ट्वा भरतो दुःखसंयुतः । संवीक्ष्य जानकीं रामं प्राप्तसंज्ञं चकार सः ॥
संज्ञां प्राप्तं तु संवीक्ष्य रामचन्द्रं सुदुःखितम् ।
उवाच दुःखनाशाय वाक्यं तु सुमनोहरम् ॥ ५१ ॥
कोऽयं वै रजकः किं तु वाच्यं वाक्यं यथाऽब्रवीत् ।
जिह्वाच्छेदं करिष्यामि जानकीवाच्यकारिणः ॥ ५२ ॥
तदा रामोऽब्रवीद्वाक्यं रजकस्य मुखोद्गतम् । श्रुतं चारेण तत्सर्वं भरताय महात्मने ॥
तच्छ्रुत्वा भरतः प्राह भ्रातरं दुःखशोकिनम् । जानकी वह्निशुद्धा भूल्लङ्कायां धीरपूजिता
ब्रह्माऽब्रवीदियं शुद्धा पिता दशरथस्तव । कथं सा रजकोक्तित्वाद्वात्यज्या लोकपूजिता
ब्रह्मादिसंस्तुता कीर्तिस्तव लोकान्पुनाति हि ।
सा कथं रजकोक्त्या वै कलुषाऽद्य भविष्यति ॥ ५६ ॥
तस्मात्त्यज महादुःखं सीतावाच्यसमुद्भवम् ।
कुरु राज्यं तया सार्धमन्तर्वत्न्या सुभाग्यया ॥ ५७ ॥
त्वं कथं स्वशरीरं तु हातुमिच्छसि शोभनम् ।
वयं हताः स्म सर्वेऽद्य त्वां विना दुःखनाशकम् ॥ ५८ ॥
क्षणं सीता न जीवेत त्वां विना सुमहाशया ।
तस्मात्पतिव्रतासार्धं भुङ्क्ष्व विपुलां श्रियम् ॥ ५९ ॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य भरतस्य च धार्मिकः । पुनरेव जगादेमं वाक्यं वाक्यविदांव

यत्त्वं कथयसि भ्रातस्तत्सर्वं धर्मसंयुतम्। परं मद्वचनमहं वाक्यं तत्कुरुष्व ममाज्ञया॥

जानाम्येनां वह्निशुद्धां पवित्रां लोकपूजिताम्।
लोकापवादाद्भीतोऽहं त्यजामि स्वां तु जानकीम्॥ ६२॥
तस्मात्करे शितं धृत्वा करवालं सुदारुणम्।
शिरश्छिन्ध्यथवा जायां जानकीं मुञ्च वै वने॥ ६३॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य रामस्य भरतोऽपतत्।
मूर्च्छितः सन्निश्चितो देहे कम्पयुक्तः सवाष्पकः॥ ६४॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे भरतवाक्यं नाम षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः॥ ५६॥

सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

सीताया भर्तृवियोगकारणकथनम्।

वात्स्यायन उवाच।

जगत्पवित्रसत्कीर्तिर्जानक्या वाच्यवाचनम्। कथंसमकरोत्स्वामी तन्मे कथय सुव्रत!
यथा मे मनसः सौख्यं भविष्यति सुशोभनम्।
तथा कुरुष्व शेषाद्य त्वन्मुखान्निःसृतामृतम्।
पयतस्तृप्तिरेवास्याद्यया संसृतिकृन्तनम्॥ २॥

शेष उवाच।

मिथिलायां महापुर्यां जनको नाम भूपतिः।
तस्यां करोति सद्राज्यं धर्मेणाराधयन्प्रजाः॥ ३॥
तस्य सङ्कर्षतो भूमिं सीतया दीर्घमुख्या। सीरध्वजस्य निरगात्कुमारी ह्यतिसुन्दरी॥
सदाऽत्यन्तं मुदं प्राप्तः सीरकेतुर्महीपतिः। सीता नामाकरोत्तस्या मोहिन्या जगतःश्रियः

रीपद्वीपावनिविने वैकुण्ठी सुमनोहरा । आगत्यानन्यमनः कान्ते शुकयुग्मांगुतं वरम् ॥
अन्यत्ते ह्यंसमारूनपश्यन्ते कामलोलुपम् । परस्परं भाषमाणं श्लोकेन शुभया गिरा ॥
भ्रममाणं तदा युग्मं मनसि शिक्षितागतः । मनुष्यलक्ष्मणोपगतो शिवनं शत्रुं प्रकार तत्
रामो महीपतिर्गुर्णी भविष्यति मनोहरः । तस्य पत्नीति नाम्ना तु भविष्यति मदेत्सिका

स तया सह धर्मात्मा सहस्राण्येकसुन्दरा ।
राज्यं करिष्यते धीमान्कर्मभूमिपतिर्नरम्यहो ॥ १० ॥
धन्या सा जानकी देवी धन्योऽसौ रामसंज्ञितः ।
यौ परस्परमापन्नौ पृथिव्यां रंस्यतो मुदा ॥ ११ ॥
इति सम्भाषमाणं [redacted] शुकयुग्मं तु मैथिली ।
ज्ञात्वेदं देवतायुग्मं वाणीं तस्य विलोक्य च ॥ १२ ॥
मदीयास्तु कथा रम्याः कुरुते शुकयोर्युगम् ।
एतत्तु गृहीत्वा पृच्छामि सर्वं वाक्यं यतार्थकम् ॥ १३ ॥

एवं विचार्य सा स्वीयाः सखीः प्रतिजगाद ह । गृह्यन्तु शकुनैस्तत्पक्षियुग्मं मनोहरम्

सख्यस्तास्तद्गिरिं गत्वा गृह्यत्पक्षियुगं वरम् ।
निवेदयामासुरिदं स्वसख्याः प्रियकाम्यया ॥ १५ ॥

बहुधा विविधान्छब्दान्कुर्वद्वीक्ष्य मनोहरम् । आश्वासयामास तदा पप्रच्छ तदिदं वचः

सीतोवाच ।

मा भैष्टं तु युवां रम्यौ कौ वां कुत्र समागतौ ।
को रामः का च सा सीता तज्ज्ञानं [redacted] कुतः स्मृतम् ॥ १७ ॥

तत्सर्वं शंसतं क्षिप्रं मत्तो वां व्येतु यद्भयम् । इति पृष्टं तया पक्षियुगं सर्वमशंसत ॥

पक्षियुग्ममुवाच ।

वाल्मीकिरास्ते सुमहानृषिर्धर्मविदुत्तमः । आवां तदाश्रमस्थाने सर्वदा सुमनोहरे ॥

स शिष्यानध्यापयामास भावि रामायणं मुनिः ।
प्रत्यहं तत्पदस्मारौ सर्वभूतहितेरतः ॥ २० ॥

तदावाभ्यां श्रुतं सर्वं भावि रामायणं महत्। मुहुर्मुहुर्गीयमानमायातं परिपाठितः

शृण्वावां तेऽभिधास्यावो यो रामो या च जानकी ।
यचद्भविष्यते तस्या रामेण क्रीडितात्मना ॥ २२ ॥
ऋष्यशृङ्गकृतेष्ट्यां च चतुर्धा त्वं गतो हरिः ।
प्रादुर्भविष्यति श्रीमानसुरस्त्रीगीतसत्कथः ॥ २३ ॥
स कौशिकेन मिथिलां प्राप्स्यते भ्रातृसंयुतः ।
धनुष्पाणिस्तदा दृष्ट्वा दुर्ग्राह्यमन्यभूभुजाम् ॥ २४ ॥

धनुर्भङ्क्त्वा जनकजां प्राप्स्यते सुमनोहराम्। तया सह महद्राज्यं करिष्यतिश्रुतं वरे
एतदन्यच्च तत्रत्यैः श्रुतमस्माभिरुन्नतैः। कथितं तव चार्वङ्गि मुञ्चावां गन्तुकामुकौ
इति वाक्यं तयोर्धृत्वा श्रोत्रयोः सुमनोहरम्। पुनरेव जगादेदं वाक्यंपक्षियुगं प्रति
स रामः कुत्र वर्तेत कस्य पुत्रः कथं नु ताम्। परिग्रहीष्यति वरः कीदृग्रूपधरोनरः ॥
मया पृष्टमिदं सर्वं युवां ब्रूतं यथातथम्। पश्चात्सर्वं करिष्यामि प्रियं युष्मन्मनोहरम्

तच्छ्रुत्वा तौ तु कामेन पीडितां वीक्ष्य सा शुकी ।
जानकीं हृदये ज्ञात्वा पपाठ पुरतस्ततः ॥ ३० ॥
सूर्यवंशध्वजो धीमान्राजा पङ्क्तिरथो बली ।
यं देवाः श्रित्य सर्वारीन्विजेष्यन्ते च सर्वशः ॥ ३१ ॥

तस्य भार्यात्रयं भावि शक्रमोहनरूपधृत्। तस्मिन्नपत्यचातुष्कं भविष्यति बलोत्तमम्
सर्वेषामग्रजो रामो भरतस्तदनुस्मृतः। लक्ष्मणस्तदनुश्रीमाञ्छत्रुघ्नः सर्वतो वरः ॥३२
रघुनाथ इति ख्यातिं गमिष्यति महामनाः। तेषामनन्तनामानि रामस्य वलिन. सखि !

पद्मकोश इव शोभनं मुखं पङ्कजायतनयने सुदीर्घके ।
उन्नतापृथुमनोहरनासा वल्गुसङ्गतमनोहरे भ्रुवौ ॥ ३५ ॥
जानुलम्बितमनोहरौ भुजौ कम्बुशोभि गलकोऽतिहृद्यकः ।
सत्कपाटतलविस्तृतस्फिकं वक्ष एतदमलं सलक्ष्मकम् ॥ ३६ ॥
शोभनोरुकटिशोभया युतं जानुयुग्ममलं स्वसेवितम् ।

पादपद्ममखिलैर्निजैः सदा सेवितं रघुपतिं सुशोभनम् ॥ ३७ ॥
एतद्रूपधरो रामो मया किं नु स वर्ण्यते ।
शताननोऽपि नो याति पक्षिणः किमु मादृशाः ॥ ३८ ॥
यद्रूपं वीक्ष्य ललिता मनोहरवपुर्धरा । लक्ष्मीर्मुमोह भुवि का वर्तते यान मुह्यति ॥
महाबलो महावीर्यो महामोहनरूपधृत् । किं वर्णयामि श्रीरामं सर्वैश्वर्यगुणान्वितम् ॥
धन्या सा जानकी देवी महामोहनरूपधृत् । रंस्यते तेन सह या वर्षाणामयुतं मुदा ॥
त्वं कासि किं नु ते नाम वद सुन्दरि वत्सु माम् ।
परिपृच्छसि वै कस्माद्रामकीर्तनमादरात् ॥ ४२ ॥
एतद्वाक्यं समाकर्ण्य जानकीपक्षिणोर्युगम् ।
उवाच जन्मललितं शंसन्ती स्वस्य मोहनम् ॥ ४३ ॥
या त्वया जानकी प्रोक्ता साऽहं जनकपुत्रिका ।
स रामो मां यदाभ्येत्य ग्रहीष्यते सुमनोहरः ॥ ४४ ॥
तदावां मोचयामुग्रह्य नान्यथा वाक्यशोभिता ।
लीलया च सुखेनास्तां मद्गेहे मधुरालकौ ॥ ४५ ॥
इत्युक्तं तत्समाकर्ण्य पक्षिणौ भयमापतुः । परस्परं प्रमुमितौ जानकीमित्यवोचताम्
वयं वैपक्षिणःसाध्वि वनस्था वृक्षगोचराः । परिवभ्राम सर्वत्र नो सुखं नो भवेद्गृहे
अन्तर्वत्नी स्वके स्थाने गत्वा संसूय पुत्रकान् ।
त्वत्स्थानमागमिष्यामि सत्यं मे हृदितं वचः ॥ ४८ ॥
एवं प्रोक्ता तया सा तु न मुमोच शुकीं स्वयम् ।
तदा पतिस्तां प्रोवाच विनीतवदनुत्सुकः ॥ ४९ ॥
सीते मुञ्च कथं भार्यां रक्षसे मे मनोहराम् । भार्या गच्छाम्यविपिने विचराव सुखं वने
अन्तर्वत्नी तु वर्तते भार्या मम मनोरमा ।
तस्याः प्रसूतिं कृत्वा त्वामागमिष्यामि शोभने ! ॥ ५१ ॥
इत्युक्ता जानकी प्राह मुञ्चे नायं महामते ! ।

एतां रक्षामि सुखिनीं मत्पार्श्वे प्रियकारिणीम् ॥ ५२ ॥
इत्युक्तो दुःखितः पक्षी तामूचे करुणान्वितः ।
योगिभिः प्रोच्यते यद्वै तद्वचस्तथ्यमेव हि ॥ ५३ ॥
न वक्तव्यं न वक्तव्यं मौनमाश्रित्य तिष्ठताम् ।
नोचेत्स्व वाक्यदोषेण प्राप्नोत्यालानमुन्मदः ॥ ५४ ॥
वयं चेदत्र वाक्यं नाकरिष्याम नगोपरि । बन्धनं कथमावां स्यात्तस्मान्मौनं समाचरेत्
इत्युक्त्वा तां प्रत्युवाच नाहं जीवामि सुन्दरि ! ।
एतया भार्यया हीनस्तस्मान्मुञ्च मनोहरे ! ॥५६॥
अनेकविधवाक्यैः सा बोधिता नामुचत्तदा ।
कुपिता दुःखिता भार्या शशाप जनकात्मजाम् ॥ ५७ ॥
यथा त्वं पतिना सार्धं वियोजयसि मामितः ।
तथा त्वमपि रामेण वियुक्ता भव गर्भिणी ॥ ५८ ॥
इत्युक्तवत्यां तस्यां तु दुःखितायां पुनः पुनः । प्राणा निरगमन्दुःखात्पतिदुःखेन पूरितात्
रामं रामं स्मरन्त्याश्च वदन्त्याश्च पुनः पुनः ।
विमानमागतं दृष्ट्वा पक्षिणी स्वर्गता ययौ ॥ ६० ॥
तस्यां मृतायां तु खार्तो भर्ता तस्याः स पक्षिराट् ।
परमं क्रोधमापन्नो जाह्नव्यां दुःखितोऽपतत् ॥ ६१ ॥
यथा भवामि रामस्य नगरे जनपूरिते । मद्वाक्यादियमुद्विग्ना वियोगेन सुदुःखिता ॥
इत्युक्त्वा स पपातोदे जाह्नव्या भ्रमशोभिते ।
दुःखितः कुपितो भीतस्तद्वियोगेन कम्पितः ॥ ६३ ॥
शुकवृत्तपादुःखितस्याथ सीताया अपमाननात् ।
अन्त्यजत्वं परं प्राप्तो रजकः क्रोधनाभिधः ॥ ६४ ॥
यः क्रोधाच्च स्वकान्प्राणान्महतां दुष्टमाचरन् ।
त्यजत्येष मृतो याति अन्त्यजत्वं द्विजोत्तमः ॥ ६५ ॥

तस्मात्तं रजकोऽनयाऽसौ निन्दिता च वियोजिता ।
रजकस्य [redacted] शापेन वियुक्ता सा वनं गता ॥ ६६ ॥
एतत्ते कथितं विप्र यत्पृष्टं विदेहजाम् । पुनरत्र वरं पृष्टं शृणुष्व निगदामि तत् ।
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे
रजकपाग्जन्मकथनं नाम सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

भरतस्य सीतात्यागाज्ञाऽस्वीकारे शत्रुघ्नायाज्ञाकरणम् ।

शेष उवाच ।

भरतं मूर्च्छितं दृष्ट्वा रघुनाथः सुदुःखितः । प्रतिहारमुवाचेदं शत्रुघ्नं प्रापयाशु माम् ।
तद्वाक्यं प्रोक्तमाकर्ण्य क्षणाच्छत्रुघ्नमानयत् । यत्र रामो निजभ्राता भरतेन सह स्थितः
भरतं मूर्छितं दृष्ट्वा रघुनाथं च दुःखितम् । प्रणम्य दुःखितोऽवोचत्किमिदं दारुणं महत्
तदा रामोऽन्त्यजप्रोक्तं वाक्यं लोकविगर्हितम् ।
तं प्रत्युवाच रामोऽसौ शत्रुघ्नं पदसेवकम् ॥ ४ ॥
अधोमुखो दीनरवो गद्गदाक्षरवेपथुः । शृणु भ्रातर्वचो मेऽद्य कुरु सत्क्षिप्रमादरात्
यथास्याह्विमला कीर्तिर्गङ्गेव पृथिवीं गता ।
सीताया वाच्यमतुलं लोके श्रुत्वाऽन्त्यजोदितम् ॥ ६ ॥
हातुमिच्छामि देहं स्वमेनां वा जानकीं किल ।
इति वाक्यं समाकर्ण्य रामस्य किल शत्रुहा ॥ ७ ॥
सवेपथुः पपातोर्व्यां दुःखितः परदारणः । संज्ञां प्राप्य मुहूर्तेन रघुनाथमवोचत्
शत्रुघ्न उवाच ।

किमेतदुच्यते स्वामिञ्जानकीं प्रति दारुणम् ।

पाखण्डैर्दुष्टचित्तैश्च सर्वधर्मबहिष्कृतैः ॥ ९ ॥
निन्दिता श्रुतिरग्राह्या भवति त्वग्रजन्मनाम् ।
जाह्नवी सर्वलोकानां पापघ्नी दुरितापहा ॥ १० ॥
निस्पृष्टा पापिभिः पुम्भिः सा स्पर्शे नार्हिता सताम् ।
सूर्यो जगत्प्रकाशाय समुदेति जगत्यहो ॥ ११ ॥
उलूकानां रविकरो न भवेत्तत्र का क्षतिः ।
तस्मात्त्वमेतां शृणु नीच्य मा त्यजानिन्दितां स्त्रियम् ॥ १२ ॥
श्रीराममद्रकृपया कुरुष्व वचनं मम । एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य शत्रुघ्नस्य महात्मनः ॥
न पुनर्जगादेदं यदुक्तं भरतम्प्रति । तन्निशम्य वचो भ्रातुर्दुःखपूरपरिप्लुतः ॥ १४ ॥
पपात मूर्च्छितो भूमौ छिन्नमूल इव द्रुमः ।
भ्रातरं पतितं वीक्ष्य शत्रुघ्नं दुःखितो भृशम् ॥ १५ ॥
प्रतिहारमुवाचेदं लक्ष्मणं त्वानयान्तिकम् । सलक्ष्मणगृहं गत्वा न्यवेदयदिदं वचः ॥

प्रतिहार उवाच ।

स्वामिन्नामो भवन्तं तु समाह्वयति वेगतः । स तच्छ्रुत्वा समाह्वानं रामचन्द्रेण वेगतः
जगाम सरसा तत्र यत्र सम्राट्कोऽनघः । भरतं मूर्च्छितं दृष्ट्वा शत्रुघ्नमपि मूर्च्छितम्
श्रीरामचन्द्रं दुःखार्तं दुःखितो वाक्यमब्रवीत् ।
किमेतद्दारुणं राजन्दृश्यते मूर्च्छनादिकम् ॥ १९ ॥
वदाशु शंस मां सर्वं कारणं मुख्यतोऽनघ ! । एवं वदन्तं नृपतिर्भ्रातरं सर्वमादितः ॥
शशंस लक्ष्मणं क्षिप्रं दुःखपूरपरिप्लुतम् ।
लक्ष्मणस्तद्वचः श्रुत्वा सीतायास्त्यागसम्भवम् ॥ २१ ॥
निःश्वसन्मुहुरुच्छ्वसंस्तब्धगात्र इवाऽभवत् ।
भ्रातरं स्तब्धगात्रं च कम्पमानं मुहुर्मुहुः ॥२२॥
न किञ्चन वदन्तं तं वीक्ष्य शोकार्दितोऽब्रवीत् ।
किं करिष्याम्यहं भूमौ स्थित्वा दुर्यशसाऽङ्कितः ॥ २३ ॥

त्यजामीदं वपुः धीमँल्लोकभीत्या न शोकवान् ।
*सर्वथा भ्रातरो मां मत्प्राणकरणोत्सुकाः ॥ २७ ॥
इदानीमितिऽपिशेषेण प्रतिकूलवचस्कराः । कुत्र गच्छामि कं यामि हसिष्यन्ति नृपा भुवि
दुःखशोकाश्रितं मां ये कुहितं रूपवन्नराः ।
ममोर्थदा पुरा भूता जाता जाता गुणाधिकाः ॥ २६ ॥
इदानीं मयि जाते नु विपरीतं बभूव तत् । इति सम्भाष्यमाणं तं रामभद्रं समीक्ष्य सः
संस्तम्भ्याऽश्रूणि विपुलान्युवाच विकलस्वरः ।
स्वामिन्विषादं मा कार्षीः कथं तव मतिर्हता ॥ २८ ॥
सीतामनिन्दितां को नु त्यजति श्रुतवान्भयात् ।
आकारयामि रजकं परिपृच्छामि सम्प्रति ॥ २९ ॥
कथं त्वया निन्दिता सा जानकी योषितां वरा ।
तव देशे बलात्कश्चिन्नु बाध्यते न जनोऽल्पकः ॥ ३० ॥
तस्मात्तस्य यथा स्यात्ते प्रतीतिः स्यात्तथाऽऽचर ।
किमर्थं त्यज्यते भीरुः पतिव्रतपरायणा ॥ ३१ ॥
मनसा वचसा नान्यं जानाति जनकात्मजा ।
तस्मादेनां गृहाण त्वमेतां मा त्यज जानकीम् ॥ ३२ ॥
ममोपरि कृपां कृत्वा मदुक्तं संश्रयाऽऽशु तत् । एवं वदन्तं प्रत्यूचे रामः शोकेन कर्शितः
लक्ष्मणं धर्मवाक्येन बोधयंस्त्यजनोद्यमः ॥ ३३ ॥

राम उवाच ।

कथं तु मां ब्रवीषि त्वं मा त्यजैनामनिन्दिताम् ।
लोकापवादात्त्यक्ष्येऽहं जानन्नपि विपापिनीम् ॥ ३४ ॥
स्वयशःकारणेऽहं स्वं देहं त्यक्ष्यामि शोभनम् ।
त्वामपि भ्रातरं त्यक्ष्ये लोकवादाद्विगर्हितम् ॥ ३५ ॥

---

* शोकवन्तो भ्रातरो मे कर्तव्यो मृदुचेतसः इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

किमुतान्ये गृहा पुत्रा मित्राणि वसु शोभनम् ।
स्वयशः कारणे सर्वं त्यजामि किमु मैथिलीम् ॥ ३६ ॥
न तथा मे प्रियो भ्राता न कलत्रं न बान्धवाः ।
यथा मे विमला कीर्तिर्वल्लभा लोकविश्रुता ॥ ३७ ॥
इदानीं रजको नैव (नाथ) प्रष्टव्यो भवति ध्रुवम् ।
कालेन सर्वं भविता लोकचित्तस्य रञ्जनम् ॥ ३८ ॥
आमयो यद्वदामस्तु न चिकित्स्यो भवेत्क्षितौ ।
स कालेन परीपाकाद्व्रेपजाद्वेव नश्यति ॥ ३९ ॥

तथा कालेन सम्भापि साम्प्रतं माविलङ्घ्य । त्यजैनां विपिने साध्वीं मां वा खड्गेन घातय

इत्युक्तं वाक्यमाकर्ण्य दुःखितोऽभूत्तदा महान् ॥
चिन्तयामास च स्वान्ते लक्ष्मणः शोककर्शितः ॥ ४१ ॥
पित्राऽऽज्ञप्तो जामदग्न्यो मातरं चाप्यघातयत् ।
गुरोराज्ञा नैव लङ्घ्या युक्ताऽयुक्ताऽपि सर्वथा ॥ ४२ ॥

तस्मादेनां त्यजाम्येव रामस्य प्रियकाम्यया । इति सञ्चिन्त्य मनसि भ्रातरं प्रत्युवाच सः

लक्ष्मण उवाच ।

अकार्यमपि कार्यं वै गुरूणां नैव लङ्घयेत् । तस्मात्कुर्वे भवद्वाक्यं यत्त्वं वदसि सुव्रत !

इत्येवं भाषमाणं तं लक्ष्मणं प्रत्युवाच सः ।
साधु साधु महाप्राज्ञ ! त्वया मे तोषितं मनः ॥ ४५ ॥

अद्यैव रात्रौ जानक्या दोहदस्तापसीक्षणे । तन्मिषेण रथे स्थाप्य मोचयैनां महावने ॥
इत्थं भाषितमाकर्ण्य विशुष्यद्वदनोऽभितः । छन्नान्तःकरणो मुह्यञ्जगाम स्वं निवेशनम्
सुमन्त्रं तु समाहूय वचनं तमथाऽब्रवीत् । रथं मे कुरु सज्जं वै सदश्ववरभूषितम् ॥
स तद्वाक्यं समाकर्ण्य रथमानीतवांस्तदा । आनीतं तं रथं दृष्ट्वा लक्ष्मणः शोककर्शितः
परमं दुःखमापन्नः संस्तभ्य स्यन्दनं परम् । निःश्वसञ्जानकीगेहं प्रतस्थे प्राग्भवेषकः ॥

---

* 'सदश्वाम्बरभूषितम्' इति आनन्दाश्रम पुस्तके पाठः ।

गत्वा चान्तःपुरे भ्राता रामस्य मिथिलात्मजाम् ।
प्रत्यूचे निःश्वसन्वाक्यं दुःखपूर्णपरिप्लुतः ॥ ५७ ॥

मातर्जानकि ! रामेण प्रेषितो भवनं तव । तापसीः प्रति याहि त्वं दोहदप्राप्तिहेतवे ॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य लक्ष्मणस्य विदेहजा । परमं हर्षमापन्ना लक्ष्मणं प्रत्यभाषत ॥

जानक्युवाच ।

धन्याहं मैथिली राज्ञी रामस्य चरणस्मरा । यस्या दोहदपूर्त्यर्थं प्रेषयामास लक्ष्मणम्
यथाऽद्य ता वनचरीस्तापसीः पतिदेवताः । समभ्युत्थ्य वासोभिः पूजयामि मनोहरैः†
इत्युक्त्वा रत्नवस्त्राणि महाभरणानि च । मणीन्विमलमुक्ताश्च कर्पूरादिसुगन्धिनम्
चन्दनादिकवस्तूनि विचित्राणि सहस्रधा । जग्राह रघुनाथस्य पत्नी* स्वप्रियकाम्यया

सीता गृहीत्वा सर्वाणि दासीनां करयोर्मुहुः ।
लक्ष्मणं प्रतिगच्छन्ती वैक्लव्यं चास्खलत्तदा ॥ ५८ ॥

अविचार्य सती तस्माल्लक्ष्मणं प्रियकारिणम् । उवाच कुत्र स रथो येन मां प्रापयिष्यसि

स निःश्वसन्रथं हैमं जानक्या सह निर्विशन् ।
सुमन्त्रं प्रत्युवाचासौ चालयाश्वान्मनोजवान् ॥ ६० ॥
स (सु) सुयुक्तं रथं वाक्याल्लक्ष्मणस्य [illegible] चालयन् ।
अश्रुपूर्णमुखं पश्यल्लक्ष्मणं स मुहुर्मुहुः ॥ ६१ ॥
आहतास्तेन कशया वाहास्तस्यापतन्पथि ।
[illegible] चलन्ति यदा वाहास्तदा लक्ष्मणमब्रवीत् ॥ ६२ ॥

सुमन्त्र उवाच ।

स्वामिंश्चलन्ति नो वाहा यत्नेन परिचालिताः ।
किं करोमि न जानेऽत्र कारणं वाहपातने ॥ ६३ ॥

एवं प्रवदन्तं प्रत्यूचे लक्ष्मणो गद्गदस्वरः । सारथिं धैर्यमास्थाय ताडयैतान्कशादिभिः
एतच्छ्रुत्वोदितं यन्ता कथञ्चित्समचालयत् । तदाऽस्फुरद्दक्षनेत्रं जानक्या दुःखशंसकम्

---

* प्रियकरी परा इति आनन्दाश्रम पुस्तके पाठः † मनोहरान्-इति च पाठः ।

तदैव हृदये शोकः समभूद्दुःखशंसकः । तदैव पक्षिणः पुण्याः कुर्वन्ति परिवर्तनम् ॥
एवं वीक्ष्यैव वैदेही प्रत्युवाचाथ देवरम् । कथं मे तापसीक्षायै यातुमिच्छा रघूद्वह !
रामे भूयाद्धि कल्याणं भरते वा तथानुजे । त्वप्रजासु च सर्वत्र मा भवन्तु विपर्ययाः
एवं ब्रुवन्तीं सम्वीक्ष्य जानकीं च स (स तु) लक्ष्मणः ।
न किञ्चिदुक्तवान्रुद्धकण्ठो बाष्पप्रपूरितः ॥ ६९ ॥
सा गच्छन्ती मृगान्वामपरिवर्तनकारकान् । अपश्यद्दुःखसङ्घातकारकान्समभापत
अथ यन्मे मृगा वामं वर्तयन्ति तदिष्यते ।
श्रीरामचरणौ मुक्त्वा गच्छन्त्या युक्तमेव तत् ॥ ७१ ॥
महिलानां परो धर्मः स्वभर्तृचरणार्चनम् । तन्मुक्त्वाऽन्यत्र यान्त्या मे यद्भवेद्युक्तमेव तत्
एवं पथि विचारं तु कुर्वन्त्या परमार्थतः । जाह्नवी ददृशे देव्या मुनिवृन्दैकसेविता ॥
यस्यां जलस्य कल्लोला दृश्यन्ते दुग्धसन्निभाः ।
तरङ्गो दृश्यते यत्र स्वर्गसोपानमूर्तिभृत् ॥ ७४ ॥
यस्या वारिकणस्पर्शान्महापातकसञ्चयः । पलायते न कुत्रापि स्थानमीक्षन्समन्ततः
गङ्गां प्राप्याऽथ सौमित्रिर्जानकीं स्यन्दने स्थिताम् ।
उवाच निर्गलद्बाष्प एहि सीते ! रथाद्भुवि ॥ ७६ ॥
सीता तद्वाक्यमाकर्ण्य क्षणादवततार सा ।
लक्ष्मणेन धृता बाहौ स्खलन्ती पथि कण्टकैः ॥ ७७ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
जानक्या गङ्गादर्शनं नामाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

एकोनषष्टितमोऽध्यायः

सीतालक्ष्मणगम्यादवर्णनम् ।

शेष उवाच ।

अथ नावा समुत्तीर्य जाह्नवीं लक्ष्मणस्तदा । जानकीं परमार्तारे दुःखं धृत्वा वनं ययौ
सा चलन्ती पथि तदा शुष्यद्दलनलक्षिता । कण्टकक्षतपादाब्जा स्खलन्ती च पदे पदे

लक्ष्मणस्तां महाघोरे विपिने दुःखदायिनि ।
प्रवेशयामास तदा राघवाज्ञाविधायकः ।
यत्र वृक्षा महाघोरा बर्बुराः खदिरघनाः (घनाः) ॥ ३ ॥
श्लेष्मातकाश्चिञ्चिणीकाः शुष्का दावेन वह्निना ॥ ४ ॥

कोटरस्था महासर्पाः फूत्कुर्वन्ति सुकोपिताः । घूका घूत्कुर्वते यत्र लोकविस्मयकृत्पुरः

व्याघ्राः सिंहाः शृगालाश्च द्वीपिनोऽतिभयङ्कराः ।
दृश्यन्ते यत्र सबला (मत्तहनाः) मनुष्यादाः सुकोपनाः ॥ ६ ॥

महिषाः शूकरा दुष्टा दंष्ट्राद्वयविलक्षिताः । कुर्वन्ति प्राणिनां तापं मानसस्य महोद्धुपः
ईदृग्वनं प्रपश्यन्ती भयेनोपगतज्वरा । कण्टकैर्दुष्टचरणा लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ॥ ८ ॥

जानक्युवाच ।

वीरर्षिमुनिसंसेव्यानाश्रमान्नेत्रसौख्यदान् । नाहं पश्यामि नो तेषां पत्नीश्च सुतपोधनाः
पश्यामि केवलं घोरान्पक्षिणः शुष्कवृक्षकान् । दावानलेन तत्सर्वं दह्यमानमिदं वनम्
त्वां च पश्यामि दुःखार्तमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् । शकुनेतरसाहस्रं भवेन्मम पदे पदे ॥ ११
तन्मे कथय वीराग्र्य ! कथं मुक्ता महात्मना । रामेण दुष्टहृदया क्षिप्रं कथय मे हि तत्

इति वाक्यं समाकर्ण्य लक्ष्मणः शोककर्शितः ।
संरुद्धवाष्पवदनो (नयनो) न किञ्चित्प्रोक्तवांस्तदा ॥ १३ ॥

[illegible] । पुनरप्याह तं वीरं दुःखार्ता पश्यती मुखम्

तदापि स न तां वक्ति किमपि प्रेक्षुलोलुपः । तदा सात्यन्तनिर्बन्धं चकार परिपृच्छती आग्रहेण यदा पृष्टो लक्ष्मणः सीतया तदा । रुद्धकण्ठो मुहुः शोचन्नवदत्त्यागसम्भवम् तद्वाक्यं पविना तुल्यं निशम्य मुनिसत्तम ! । लुलता कृत्तमूलेव बभूवाऽऽकल्पवर्जिता

तदैव पृथिवी मां न जग्राह स्तनपामिमाम् ।
रामो विपापिनीं सीतां न जह्यादिति शङ्किनी ॥ १८ ॥
पतितां तां [illegible] वैदेहीं दृष्ट्वा सौमित्रिरुत्सुकः ।
पल्लवान्त (प्र) समीरेण संज्ञितां तु चकार सः ॥ १९ ॥

संज्ञां प्राप्ता ह्युवाचेदं मा हास्यं कुरु देवर ! । कथं मां पापरहितां त्यजते स रघूद्वहः

एवं बहु विलप्याऽथ लक्ष्मणं दुःखसंयुतम् ।
समीक्ष्य मूर्च्छिता भूमौ पपात परिदुःखिता ॥ २१ ॥

मुहूर्तेनापि संज्ञां सा प्राप्य दुःखपरिप्लुता । जगाद रामचरणौ स्मरन्ती शोकविह्वला आनकमुपाच ।
रघुनाथो महाबुद्धिस्त्यजते मां कथं महान् । यो मदर्थे पयोराशिं बबन्धान्वानरैर्युतः ॥

स कथं मां महावीरो निष्पापां रजकोक्तितः ।
त्यजिष्यति ममैवात्र दैवं तु प्रतिकूलितम् ॥ २४ ॥
एवं वदन्ती पुनरपि मूर्च्छां प्राप्ता विदेहजा ।
मूर्च्छितां तां समीक्ष्याथ रुरोद विहृतस्वरः ॥ २५ ॥

पुनः संज्ञामवाप्यैवं सौमित्रिं निजगाद सा । दुःखातुरं वीक्षमाणाश्रुद्धकण्ठं सुदुःखिता

सौमित्रे गच्छ रामं त्वं धर्ममूर्तिं यशोनिधिम् ।
मद्वाक्यमेवैतत्तु भूपाः समस्तं तपसां निधेः ॥ २७ ॥

मां त्यजाऽत्र भवान्यद्वै जानन्नपि विपापिनीम् । कुलस्य सदृशं वाराकरहानस्य तत्त्वतम्

नित्यं तव पदे रक्तां त्वदुच्छिष्टभुजं हि माम् ।
भयोत्तस्मात्त तत्सयं मम दैवं तु कारणम् ॥ २९ ॥

कल्याणं तव सर्वत्र भूयाद्वीरवरोत्तम ! । अहं तावद्वने त्वां हि स्मरन्ती प्राणधारिका

गता कर्णपथा वार्ता यथानैव ममोत्तमः । मन्ये गुर्व्यादिमाः सर्वे मनसा रघुनंदन ! ॥
वने मधे यथानेव पतितुं नाम्मही(हि)वत ! । इत्यादश्रव्यवाणानिकल्पनाया मनोऽर्पणं ॥
अथ श्रुत्वा ब्रूहि सत्यं मत्सन्देशं रघूत्तम ! । त्यक्ता वने महाघोरे रामेण निरघा सती ॥
स्मरामि चरणौ शुभ्यादने मृगगणैर्युते । अन्तर्वत्नी वने त्यक्ता रामेण सुमहात्मना ॥
सौमित्रे ! शृणु मद्वाक्यं मद्गृ मृगाद्युत्तमे । इदानीं सन्त्यजे प्राणानुग्रवीर्यं शुभव्रतः
इदं रामवचनं सत्यं यत्करोषि शुभं तव । परन्त्वत्र तत्कार्यं रामपादाब्जसेविना ॥

गच्छ त्वं रामसविधे शिवाः पन्थान एव ते ।
ममोपरि कृपा कार्या स्मर्तव्याऽहं कदा कदा ॥ ३७ ॥
इत्युक्तया मूर्च्छिता भूमौ पपात पुरतस्तदा (स्ततः) ।
लक्ष्मणो दुःखमापेदे वीक्ष्य मूर्च्छितजानकीम् ॥ ३८ ॥

वीजयामास वासोभिःसंज्ञाप्ताऽऽसौ प्रणम्य च । सौमित्रिःसान्त्वयामास वचनैर्मधुरैर्मुहुः

लक्ष्मण उवाच ।

एष गच्छामि रामं वै गत्वा शंसामि सर्वशः । समीपे ते मुनेरस्ति वाल्मीकेराश्रमो महान्
इत्युक्त्वा तां परिक्रम्य दुःखितोऽयाप्यपूरितः । मुञ्चन्नश्रुकलाद्दुःखाद्ययौ रामं महीपतिम्
जानकी देवरं यान्तं वीक्ष्य विस्मितलोचना । इसत्ययं महाभागो लक्ष्मणो देवरो मम

कथं मां प्राणतः प्रेष्ठां प्रियायां राघवोऽत्यजत् ।
इति सञ्चिन्तयन्ती सा समीक्षितानिमेषणा (समीक्षत्निमेषणा) ॥ ४३ ॥
जाह्नवीं सर्वयोर्सीणां ज्ञात्वा सत्यं स्वहापनम् ।
पतिता प्राणसन्देहं प्राप्ता मूर्च्छाऽऽगता तदा ॥ ४४ ॥

तदा हंसाः स्वपक्षाभ्यां जलमानीय सर्वतः । सिषिचुर्मधुरोषायुर्वधौ पुष्पसुगन्धिमान्
करिणः पुष्करैः स्वीयैर्जलपूर्णैः समन्ततः । व्याप्तं शरीरं रजसा क्षालयन्त इवाऽऽगताः

मृगास्तदन्तिकं प्राप्य सन्तस्थुर्विस्मितेक्षणा ।
नगाः पुष्पयुता आसंस्तत्कालं मधुना विना ॥ ४५ ॥

एतस्मिन्समये वृत्ते संज्ञां प्राप्य सती तदा । विललाप सुदुःखार्ता रामरामेति जल्पती

हा नाथ ! दीनबन्धो हे करुणावरुणालय निधे । अपराधादृते मां त्वं कथं त्यजसि वै वने
इत्येवमादिभाषन्ती विलपन्ती मुहुर्मुहुः । इतस्ततः प्रपश्यन्ती संमूर्च्छन्ती पुनःपुनः ॥

तदा स्वशिष्यैर्भगवान्वाल्मीकिः सङ्गतो वनम् ।
शुश्राव रुदितं तत्र करुणास्वरभाषितम् ॥ ५१ ॥

शिष्यान्प्रतिजगादाथ पश्यन्तु वनमध्यतः । को रोदिति महाघोरे विपिने दुःखितस्वरः
ते प्रयुक्ताश्च मुनिना सञ्जग्मुर्यत्र जानकी । रामरामेति भाषन्ती बाष्पपूरपरिप्लुता ॥

तां दृष्ट्वा स्त्रियमौत्सुक्याद्वाल्मीकिं प्रत्यगुर्मुनिम् ।
श्रुत्वा तद्गीरितं वाक्यं जगामाऽऽसौ ततो मुनिः ॥ ५४ ॥

दृष्ट्वा तं तपसां राशिं जानकी पतिदेवता । नमोऽस्तु मुनये वेदमूर्तये व्रतधार्यये ॥

इत्युक्तवन्तीं तां सीतामाशीर्भिरभ्यनन्दयत् ।
भर्त्रा सह चिरं जीव पुत्रौ प्राप्नुहि शोभनौ ॥ ५६ ॥

काऽसि त्वं किं वने घोरे सङ्गताऽसि किमीदृशी ।
सर्वं मे शंस जानीयां तव दुःखस्य कारणम् ॥ ५७ ॥

सा तदा प्रत्युवाचेमं रामस्य महिलामुनिम् । निःश्वसन्ती करुणया गिरा सञ्जातवेपथुः

शृणु मे वाक्यमर्थोक्तं सर्वदुःखस्य कारणम् ।
जानीहि मां भूमिपते ! रघुनाथस्य सेविकाम् ॥ ५६ ॥

अपराधं विना त्यक्ता न जाने तत्र कारणम् । लक्ष्मणो मां विमुच्यात्र गतवाञ्छ्रावयाशया

इत्युक्त्वाऽश्रुकलापूर्णं बिभ्रती मुखपङ्कजम् ।
वाल्मीकिः सान्त्वयन्नाह जानकीं कमलेक्षणाम् ॥ ६१ ॥

वाल्मीकिरुवाच ।

वाल्मीकिं मां विजानीहि पितुस्तव गुरुं मुनिम् ।
दुःखं मा कुरु वैदेहि ! ह्यागच्छ मम चाऽऽश्रमम् ॥ ६२ ॥

मित्रस्थाने पितुर्गेहं जानीहि पतिदेवते । ईदृशे कर्मणि मम रोषोऽस्त्येव महीपतेः ॥
एवं वचः समाकर्ण्य जानकी पतिदेवता । दुःखपूर्णाऽश्रवदना किञ्चित्सुखमवाप सा ॥

शेष उवाच ।

वाल्मीकिः सान्त्वयित्वैनां दुःखपूर्णाफुल्लेक्षणाम् ।
निनाय स्वाश्रमं पुण्यं नानर्षिवृन्दपूरितम् ॥ ६५ ॥

सा गच्छन्ती पृष्ठतोऽस्य वाल्मीकेस्तपसांनिधेः। व्याजेन्द्रैः पृष्ठगा वै तारेव मनोहरा

वाल्मीकिः प्राप्य च स्वीयमाश्रमं मुनिपूरितम् ।
तापसीःप्रतिसञ्जग्मौ जानकीं स्वाश्रमं गताम् ॥ ६७ ॥

वैदेही तापसीःसर्वा नमश्चक्रे महामनाः । परस्परं प्रहृष्य ताःपरिरम्भं समाचरन् ॥

वाल्मीकिर्निजशिष्यान्स प्रत्युवाच तपोनिधिः ।
रच्यतां यत्र जानक्याः पर्णशाला मनोरमा ॥ ६९ ॥

इत्युक्तं वाक्यमाकर्ण्य वाल्मीकेः सुमनोरमम् ।
व्यरचन्पत्रपैः शालां दारुभिः सुमनोहराम् (सुमनोरमाम्) ॥ ७० ॥

तत्रावसद्धि वैदेही पतिव्रतपरायणा । वाल्मीकेः परिचर्यां च कुर्वन्ती फलभक्षिका ॥ *जपन्तीरामरामेति मनसा वचसा स्वयम् । निनाय दिवसांस्तत्र जानकी पतिदेवता ॥ काले साऽसूत पुत्रौ द्वौमनोहरवपुर्धरौ । रामचन्द्रप्रतिनिधी ह्यश्विनाविव जानकी ॥

तच्छ्रुत्वा तु मुनिर्हृष्टो जानक्याः पुत्रसम्भवम् ।
चकार जातकर्मादि संस्कारान्मन्त्रवित्तमः ॥ ७४ ॥

कुशैर्लवैश्च वाल्मीकिर्मुनिःकर्माणि चाऽऽचरत् ।
तन्नाम्ना पुत्रयोराख्या कुशोलव इति स्फुटा ॥ ७५ ॥

वाल्मीकिर्यत्र विरजा मङ्गलं तदथाचरत् । अत्यन्तं हृष्टचित्ता सा बभूव कमलेक्षणा ॥ तद्दिने लवणं हत्वा शत्रुघ्नःस्वल्पसैनिकः। आगमच्चाश्रमे चास्य वाल्मीकेर्निशि शोभने

तदा वाल्मीकिना शिष्टःशत्रुघ्नो रघुनायकम् ।
मा शंस जानकीपुत्रौ कथयिष्याम्यहं पुरः ॥ ७८ ॥

जानकीपुत्रकौ तत्र ववृधाते मनोरमौ । कन्दमूलफलैः पुष्टौ व्यवर्धतामुन्मदौ वरौ ।

१. "राम जपन्त्याशु" इत्यानन्दाश्रमपुस्तके पाठः ।

शुक्लप्रतिपदायाश्च शशीव सुमनोहरौ । कालेन संस्कृतौ जातावुपनीतौ मनोहरौ ॥
उपनीय मुनिर्वेदं साङ्गमध्यापयत्सुतौ । सरहस्यं धनुर्वेदं रामायणमपाठयत् ॥ ८१ ॥
वाल्मीकिना च धनुषी दत्ते स्वर्णसुभूषिते । अभेद्ये सगुणे श्रेष्ठे वैरिवृन्दविदारणे ॥
इषुधी बाणसम्पूर्णे अक्षये करवालके ।
चर्माण्यभेद्यानि ददौ जानक्यात्मजयोस्तदा ॥ ८३ ॥
धनुर्धरौ धनुर्वेदपारगावाश्रमे मुदा । चरन्तौ तत्र रेजाते (ह) मश्विनाविव शोभनौ ॥
जानकी वीक्ष्य पुत्रौ द्वौ खड्गचर्मधरौ वरौ । परमं हर्षमापन्ना विरहोद्भवमत्यजत् ॥
एव ते कथितो विप्र ! जानक्याः पुत्रसम्भवः । अतःशृणुष्व यद्वृत्तं वीरयोरुपिहन्तनम्

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे कुशलवोत्पत्तिकथानकं नामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥५९॥

षष्टितमोऽध्यायः

शत्रुघ्नसेनानिनः कालजितः लवेनयुद्धवर्णनम् ।

शेष उवाच ।

शत्रुघ्नो निजवीराणां छिन्नबाहून्निरीक्षयन् । उवाच तान्सुकुपितो रोषसन्दंशिताधरः
केन वीरेण वो बाहुकृन्तनं समकारि भोः । तस्याहं बाहुकृन्तामि देवगुप्तस्य वै भटाः
न जानाति महामूढो रामचन्द्रबलं महत् ।
इदानीं दर्शयिष्यामि पराक्रमस्य फलं स्वकम् ॥ ३ ॥
॥ कुत्र वर्तते वीरो दशः कुत्र मनोरमः । को वाऽगृह्णात्सुमनसां मूढोऽज्ञात्वा पराक्रमम्
इति ते कथिता वीरा विस्मिता दुःखिता भृशम् ।
रामचन्द्रप्रतिनिधिं बालकं समशंसत ॥ ५ ॥
तच्छ्रुत्वा रोषसम्भारो बालकेन हयग्रहम् । सेनान्यं वै कालजितमाज्ञापयदुरुत्सुकः ॥

* 'हयं हृतम्' इत्यपि पाठ आनन्दाश्रम पुस्तके ।

शत्रुघ्न उवाच ।

सेनानीःसकलां सेनां व्यूहयस्व ममाऽऽज्ञया । रिपुःसम्प्रति गन्तव्यो महा

नायं बालो हरिर्नूनं भविष्यति हयन्धरः ।

अथवा त्रिपुरारिः स्यान्नान्यथा मद्धयापहृत् ॥ ८ ॥

अवश्यं कदनं भावि सैन्यस्य बलिनो महत् ।

स्वच्छन्दचरितैः खेलन्नास्ते निर्भयधीःशिशुः ॥ ९ ॥

गन्तव्यमस्माभिःसन्नद्धैः रिपुर्दुर्जयैः । एतन्निशम्य वचनं शत्रुघ्नस्य स

सज्जीचकार सेनां तां दुर्व्यूढां चतुरङ्गिणीम् ।

सज्जां तां शत्रुजिद्दृष्ट्वा चतुरङ्गयुतां पराम् ॥ ११ ॥

गपयत्ततो गन्तुं यत्र बालो हयन्धरः । सा चचाल तदा सेना चतुरङ्ग

यन्ती महीभागं त्रासयन्ती रिपून्बलात् । सेनानीस्तं ददर्शाऽथ बालकं र

ायं रामप्रतिममब्रवीद्वचनं हितम् । बाल ! मुञ्च हयश्रेष्ठं रामस्य बलशा

सेनानीः कालजिन्नाम तस्य भूपस्य दुर्मदः ।

त्वां रामप्रतिमं दृष्ट्वा कृपा मे हृदि जायते ॥ १५ ॥

अन्यथा तव मे दोःस्थ्याज्जीवितं न भविष्यति ।

एतद्वाक्यं समाकर्ण्य शत्रुघ्नस्य भटस्य हि १६ ॥

जहास किञ्चित्सक्रोधमाचुचाव च यनोऽद्भुतम् ।

गच्छ मुक्तोऽसि तं रामं कथयस्व हयम्मदम् ॥ १७ ॥

त्वत्तो बिभेमि नो शूर वाक्येन मयशालिना ।

ममाऽत्र गणना नास्ति त्वादृशाः कोटयो यदि ॥ १८ ॥

वाक्यसादेन मूर्छीभूता न संशयः । कालजित्तव यन्नाम मत्ताऽकारि म

पदविस्तरसम्येव वर्णनो न च दर्पणः ।

दर्शयस्वाऽधुना वीर्यं स्वनाम बलविक्रमः ॥

शेष उवाच ।

वाक्यैःपविनातुल्यैर्भिन्नःसुभटशेखरः । चुकोप हृदयेऽत्यन्तं जगाद वचनं पुनः ।

कालजिदुवाच ।

कस्मिन्कुले समुत्पत्तिः किन्नामासि च बालक ! ।
त्वन्नाम नाभिजानामि कुलं शीलं वयस्तथा ॥ २२ ॥

पादचारं रथस्थोऽहमधर्मेण कथं जये । तदाऽत्यन्तं कुपितो जगाद वचनं पुनः ॥२३॥

लव उवाच ।

कुलेन किं च शीलेन नाम्ना वा सुमनोहता (वयसा भट !) ।
लवोऽहं लवतः सर्वाञ्जेष्यामि रिपुसैनिकान् ॥ २४ ॥

इदानीं त्वामपि भटं करिष्ये पादचारिणम् । इत्यमुक्त्वा धनुःसज्यं चकार स लवोबलं
टङ्कारयामास तदा वीराणाकम्पयन्हृदि । वाल्मीकिं प्रथमं स्मृत्वा जानकीं मातरं लव

मुमोच बाणाग्निशितान्सद्यः प्राणापहारिणः ।
कालजित्स्वधनुः कृत्वा सज्यं (ज्यां) कोपसमन्वितः ॥ २७ ॥
ताडयामास जघनो लवं रणविशारदः ।
तद्बाणाञ्छतधा छित्वा क्षणाद्वेगात्कुशानुजः (ग) ॥ २८ ॥
सेनानीं चक्रे विरथं (बहुभिः) वसुभिः स्वशिरोत्तमैः (स्वशरोत्तमैः) ।
विरथो गजमानीतमारुरोह भटैर्निजैः ॥ २९ ॥

मदोन्मत्तं महावेगं सप्तधा प्रस्रवान्वितम् । गजारूढं तु तं दृष्ट्वा दशभिर्धनुयोगतैः ।
बाणैर्विव्याध विहसन्सर्वान्रिपुगणाञ्जयी ।
कालजित्तस्य वीर्यं तु दृष्ट्वा विस्मितमानसः ॥ ३१ ॥

गदां मुमोच महतीं महायसविनिर्मिताम् । आपतन्तीं गदां वेगाद्भारायुतविनिर्मिताम्
त्रिधा चिच्छेद तरसा क्षुरप्रैः स कुशानुजः । परिघं निशितं घोरं वैरिप्राणहरोदितम्
मुक्तं पुनस्तेन लवश्चिच्छेद तरसाऽन्वितः । छित्वा तत्परिघं घोरं कोपादारक्तलोचन
गजोपस्थे समारूढं मन्यमानश्चुकोप ह । तत्क्षणाद्च्छिन्नस्तस्य शुण्डां खड्गेन दन्तिन

दन्तयोश्चरणौ धृत्वाऽऽरुरोह गजमस्तके । मुकुटं शतधा कृत्वा कवचं [illegible] सहस्रधा ।
केशेष्वाकृष्य सेनान्यं पातयामास भूतले । पातितःसगजोपस्थात्सेनानीः कुपितःपुनः
हृदये ताडयामास मुष्टिना वज्रमुष्टिना । स आहतो मुष्टिभिस्तु क्षुरप्रान्निशिताञ्छरान्

मुमोच हृदये क्षिप्रं कुण्डलीकृतधन्वयान् ।
स रराज रणोपान्ते कुण्डलीकृतचापवान् ॥ ३६ ॥

शिरस्त्रं कवचं चिच्छेदमेयं शरकोटिभिः। स विद्धः सायकैस्तीक्ष्णैस्तं हन्तुं खड्गमाददे

दशाग्रोणात्स्यड्शनाग्निःश्वशन्नुच्छसन्मुहुः ।
खड्गहस्तं समायान्तं शूरं सेनापतिं लवः ॥ ४१ ॥
चिच्छेद भुजमध्यं तु सखड्गं पाणिरापतत् ।
छिन्नं खड्गधरं हस्तंवीक्ष्यकोपाच्चमूपतिः ॥ ४२ ॥
वामेन गदया हन्तुं मचक्राम भुजेन तम् ।
सोऽपिच्छिन्नोभुजस्तस्यसाङ्गदस्तीक्ष्णसायकैः ॥ ४३ ॥

तदा प्रकुपितो वीरः पादाभ्यामहनल्लवम् । लवः पादाहतस्तस्य न चचाल रणाङ्गणे ।
स्रजा हतो द्विप इव चरणच्छेदनं व्यधात् ।तदाऽपि तं मौलिनाऽसौ प्रहर्तुमुपचक्रमे ।
तदा लवश्चमूनाथं मन्यमानोऽधिपौरुषम् । करवालं समादाय करे कालानलोपमम्
अच्छिनच्छिर एतस्य महामुकुटशोभितम् । हाहाकारो महानासीच्चमूनाथे निपातिते
सैनिकाःपरितःक्रुद्धा लवं हन्तुं समागताः । लवस्तान्स्वशराघातैःपलायनपरान्व्यधात्

छिन्ना भिन्नाङ्गकाः केचित्तु गताः केचिद्रणाङ्गणात् ।
स निवार्यांस्तिलान्योधान्विजगाह चमूं मुदा ॥ ४६ ॥
वाताद्दय इव निःस्वस्य प्रलये (पु) स्तु महार्णवम् ।
गजा भिन्नाद्रिया जातामौक्तिकैःपूरितामही ॥ ५० ॥

दुर्गमाऽभूद्रणटाव्यूर्णो पर्वतैर्व्याप्ता यथा । अश्वाःकनकपल्याणा रुचिरा रत्नतब्धित
अपतन्नपिता प्लुते हरे चलसुशोभिताः । रथिनः करमध्यस्थधनुर्दण्डसुशोभिन (रम
रथोपस्थे निपतिताः स्वर्गगा इव ये सुराः । सम्वर्णोष्ठपुत्रा यत्रयत्रमहाहमीचिरश्विन

पतितास्तत्र दृश्यन्ते वीरा रणविशारदाः । सुस्राव शोणितसरिद्ध्वमस्तककच्छपा

महाप्रवाहललि(सि) ता वैरिणां भयकारिका ।

केषां चिद्बाहवश्छिन्नाःकेषां पादा विकर्तिताः ॥ ५५ ॥

केषां कर्णाश्च नासाश्च केषां कवचकुण्डले । एवं तु कदनं जातं सेनान्यां पतिते र

सर्वे निपतिता वीरा न केचिज्जीविताम्ततः ।

लवो जयं रणे प्राप्य वैरिवृन्दं विजित्य च ॥ ५७ ॥

अन्यागमनशङ्कायां मनःकुर्वन्नवैक्षत । केचिदुर्वरिता युद्धाद्भाग्येन न रणे मृताः

शत्रुघ्नसविधे जग्मुः शंसितुं वृत्तमद्भुतम् । गत्वा ते कथयामासुर्यथावृत्तं रणाङ्गणे

कालजिन्निधनंबालाद्विस्मयकारिरणोद्यमम् । तच्छ्रुत्वा विस्मयं प्राप्तःशत्रुघ्नस्तानुवाच

हसन्मोपाहुदशन्दन्तान्बालप्राहृदयं स्मरन् । रे वीराःकिं मद्योन्मत्ता यूयं किंवाछलमहा

किंवा वैकल्यमाप्तास्तं कालजिन्मरणं कथम् ।

यः सङ्ख्ये वैरिवृन्दानां दारुणः समितिञ्जयः ॥ ६२ ॥

तं कथं बालको जीवाघमस्याविद्रुरासदम् । शत्रुघ्नवाक्यंसंश्रुत्यवीराःप्रोचुरसृक्प्लुता

नास्माकं मद्यमत्तादि न च्छलो न च देवनम् ।

कालजिन्मरणं सत्यं त्वाज्ञानीहि भूपते ! ॥ ६४ ॥

बलं च कृत्स्नं मथितं बालेनातुलशौण्डिना । अतःपरं [ ] यत्कार्यं ये प्रेष्या नृवरोत्तमा

बालं ज्ञात्वा भयान्नाऽत्र करोतु बलसाहसम् । इतिश्रुत्वा वचस्तेषां वीराणां शत्रुहा तद

सुमतिं च मतिश्रेष्ठमुवाच रणकारणे ॥ ६७ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे

कुशलवयुद्धे सैन्यपराजयकालजित्सेनानीमरणं नाम षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

एकषष्टितमोऽध्यायः

शत्रुघ्नलवयोर्युद्धसंग्रामवर्णनम् ।

शत्रुघ्न उवाच ।

जानासि किं महाप्राज्ञ कस्य बालो हयमाहरत् । येन मे सचिवं सर्वं बलं चापि विनिर्जितम्

सुमतिरुवाच ।

स्वामिन्नयं मुनिश्रेष्ठवाल्मीकेराश्रमो महान् ।

क्षत्रियाणामत्र वासो नास्त्येव परतापन ॥ २ ॥

इन्द्रो भविष्यति परमम(ह)र्षी हयमाहरत् । पुरारिर्वान्यथा वाहं तव कः समुपाहरेत् ।
कालजिच्चेन नाशं ये प्राप्ताः परमदारुणाः । तं प्रति श्रीमहाराज । गन्ता कः पुरुषान्वितः
स्वं च वीरैर्भटैः सर्वै राजभिः परिवारितः । तत्र गच्छस्व सैन्येन महताशत्रुहन्तः ।

गत्वा सञ्जीवितं वीरं बद्ध्वा तु कुलपालिने ।

दर्शयिष्यामि रामाय मतं [illegible] त्विदमाहृतम् ॥ ६ ॥

इति वाक्यं समाकर्ण्य वीरान्सर्वान्समादिशत् । सैन्येन महतायात यूयमायामि पृष्ठ
निर्दिष्टास्ते क्षणाद्वीरा जग्मुर्यत्र लवो बली । धनुर्विस्फारयंस्तत्र सुदृढं गुणपूरितम्
आयातं तन्महद्दृष्ट्वा बलं वीरप्रपूरितम् । न किञ्चिन्मनसा विस्मे लवेन बल्यालि

स्थः सिंह इवोत्तस्थौ मृगान्मत्वाऽखिलान्महान् ।

धनुर्विस्फारयन्रोषाच्छरान्मुञ्चन्सहस्रशः ॥ १० ॥

ते शरैः पीड्यमानास्तु महारोषेणपूरिताः । वीरं बालं मन्यमानाःसम्मुखं प्राद्रवंस्त
वीरान्सहस्रशो दृष्ट्वा भ्रमिभिःपर्यवस्थितान् । लवो जवेन सन्धाय शरान्रोषप्रपूरितः ।
भ्रमिराद्या सहस्रेण द्वितीयाऽयुतसङ्ख्यया । तृतीयायुतयुग्मेन तुरीयाऽयुतपञ्चभिः ।
पञ्चमी लक्षयोधानां षष्ठी योधायुताधिकैः । सप्तमी लक्षयुग्मेन सप्तभिर्भ्रमिभिर्वृतः ।

मध्ये लवो भ्रमिभ्यातः सञ्चरन्वह्निवत्तदा ।

छादयामास सर्वान्वै सैनिकान्भ्रमिकारकान् ॥ १५ ॥
केचित्खड्गैः शरैः केचित्केचित्प्रासैश्च कुन्तलैः ।
पट्टिशैः परिघैः सर्वा भ्रमिर्भग्ना महात्मना ॥ १६ ॥
सप्तभिर्भ्रमिभिर्मुक्तो रराज स कुशानुजः । मेघवृन्दविनिर्मुक्तः शशीव शरदागमे ॥
प्राहरत्सर्वथा योधान्भिन्दन्गजकरान्बहून् ।
छिन्दञ्छिरांसि वीराणां चकर्तूणि महान्ति च ॥ १८ ॥
अनेके पतिता वीरा लवबाणप्रपीडिताः । मुमुहुः समरेऽप्यन्ये नष्टा अन्ये सुकातराः
पलायनपरं सैन्यं लवबाणप्रपीडितम् । वीक्ष्य वीरो रणे योद्धुं प्रायात्पुष्कलसंज्ञकः ॥
तिष्ठतिष्ठेति च वदन्क्रोधप्रपूरितलोचनः । रथे सुहयशोभाढ्ये तिष्ठन्प्रायाल्लवं बली ॥
लवं प्रत्युवाचाथ पुष्कलः परमास्त्रवित् । तिष्ठ दत्ते मयासरूह्ये रथे सुहयशोभिते ॥
पदातिना त्वया युद्धं करोमि कथमाहवे । तस्मात्तिष्ठ रथे पश्चाद्युध्येऽहं भवता सह ॥
एतद्वाक्यं निशम्याऽसौ लवः पुष्कलमब्रवीत् ॥ २३ ॥

लव उवाच ।

त्वयादत्ते रथे स्थित्वा युद्धं कुर्यामहं रणे । तदा मे पापमेव स्यादजयः सन्निश्चय एव हि
न वयं ब्राह्मणा वीर ! प्रतिग्रहपरायणाः । वयं तु क्षत्रिया नित्यं दानकर्मक्रियारताः
इदानीं त्वद्रथं कोपाद्भनज्मि प्रत्यहं भवान् । पादचारी भवत्येव पश्चाद्युद्धं करिष्यति
पुष्कलो वाक्यमाकर्ण्य धर्मधैर्यसमन्वितम् । स्वयमपि चिरं चित्ते धनुःसज्यमथाकरोत्
तमात्तधनुषं दृष्ट्वा लवः कोपसमन्वितः । चापं चिच्छेद पाणिस्थं शरसन्धानमाचरन्
स यावत्सगुणं चापं कुरुते तावदुद्धतः । रथभङ्गं चकारास्य समरे प्रहसन्बली ॥
भग्नं रथं स्वकं वीक्ष्य धनुश्छिन्नं महात्मना । महावीरं मन्यमानः पदातिः प्राद्रवद्रणे
उभौ धनुर्धरौ वीरावुभावपि शरोद्धतौ । उभौ क्षतजविस्फुर्जौ छिन्नसन्नाहितावुभौ ॥
परस्परं बाणघातविदीर्णतनुलक्षितौ । अथाकाङ्क्षां प्रकुर्वन्तौ परस्परवधैषिणौ ॥
प्रमत्तकार्तिकेयौ वा पुरारिः पुरभिद्यथा । एवं परस्परं युद्धं प्रकुर्वाणौ रणाङ्गणे ॥
पुष्कलः प्रत्युवाचाथ लवशूरशिरोमणे । त्वादृशो न मया दृष्टः कश्चिद्वीरशिरोमणिः ॥

शिरस्ते पातयाम्यद्य बाणैः शितसुपर्वभिः । मा पलायस्व समरे प्राणांस्त्रस्व संगर
इत्युक्त्वा लवं वीरं चकार शरपञ्जरे । पुष्कलस्य शरा भूमौ नभसि व्याप्य संस्थिताः
शरपञ्जरमध्यस्थो लवः पुष्कलमब्रवीत् । महत्कर्मकृतं वीर ! पश्य मे बाणलाघवम् ॥
इत्युक्त्वा बाणसङ्घातं छित्त्वा वचनं पुनः । जगाद पुष्कलं वीरः शरसन्धानकोविदः
पातयामि मया क्षिप्तैः सायकैर्बाणपीडितः । पतिष्यसि महीपृष्ठे रुधिरेण परिप्लुतः
इत्युक्तं समाकर्ण्य पुष्कलः कोपसंयुतः । रणे संयोधयामास लवं वीरं महाबलम् ॥
लवः प्रकुपितो बाणं तीक्ष्णं वैरिविदारणम् । जग्राह स्वतःकोशाद्वर्षाग्निमिव क्रुधा
जाज्वल्यमानः शरवर्षामुक्तो लवस्य च । हृदयं भेत्तुमुद्युक्तश्छिन्नो मारुतिनाऽऽशु सः
छिन्नेमारुतिनासङ्ख्ये शरेण प्राणहारिणा । अत्यन्तं कुपितो वीरः शरमन्यं समाददे ॥
आकर्णाकृष्टचापेन समुक्तो निशितः शरः । बिभेद हृदयं तस्य पुष्कलस्य महाहवे ॥
भिन्नो वक्षसि वीरेण सायकेनाशुगामिना । पपात धरणीपृष्ठे महाशूरशिरोमणिः ॥
पतितं तं समालोक्य पुष्कलं पवनात्मजः । गृहीत्वा राघवभ्रात्रे ददौ मूर्च्छासमन्वितम्
मूर्च्छितं तं समालोक्य शोकविह्वलमानसः । हनूमन्तं लवं हन्तुं निदिदेश कृपान्वितः

हनूमान्क्रोधसम्प्लुष्टो लवं सङ्ख्ये महाबलम् ।
विजेतुं तरसा प्रागाद् वृक्षमुद्यम्य शाल्मलिम् ॥ ४८ ॥

वृक्षेण हतवान्मूर्ध्नि लवस्य हनुमान्बली । तमापतन्तं तरसा चिच्छेद शतधा लवः ॥
छिन्नेनगे पुनः कोपाद्वृक्षानुत्पाट्य मूलतः । ताडयामास हृदये मस्तके च महाब
यान्यान्वृक्षान्समादत्ते ताडनाय स मारुतिः । तांस्तांश्चिच्छेद तरसा बलवान्लवपर्वभिः

तदा शिलाः समुत्पाट्य गण्डशैलोपमाः कपिः ।
पातयामास शिरसि क्षिप्रवेगेन मारुतिः ॥ ५२ ॥
स आहतः शिलासङ्घैः सङ्ख्ये कोदण्डमुन्नयन् ।
बाणैस्ताश्चूर्णयामास यन्त्रिकाभिर्यथा कणाः ॥ ५३ ॥

तदाऽत्यन्तं प्रकुपितो मारुतिः पुच्छवेष्टनम् । चकार समरोपान्ते लवस्य बलिनां वरः

स्वं पुच्छेन समाविद्धं वीक्ष्य स्वाम्यं हृदि स्मरन् ।

मुष्टिना ताडयामास लाङ्गूलं मारुतेर्वली ॥ ५५ ॥

सन्मुष्टिघातव्यथितो मारुतिस्तममूमुचत् । समुक्तः पुच्छतो युद्धे शरान्मुञ्चन्नभूद्वली ॥
दुर्वारशरघातेन सम्पीडिततनुः कपिः । बाणवर्षं मन्यमानो दुःसहं समरे बहु ॥५७ ॥

किंकर्तव्यमितोऽस्माभिः पलाय्य यदि गम्यते ।
तदा मे स्वामिनो लज्जा ताडयेद्‌ बालकोऽत्र माम् ॥ ५८ ॥

ब्रह्मदत्तवरत्वात्तु मूर्च्छा न मरणं न हि । दुःसहा बाणपीडाऽत्र किंकर्तव्यं मयाऽधुना

शत्रुघ्नः समरे गत्वा जयं प्राप्नोतु बालकात् ।
अहं तावज्जयाकाङ्क्षी शये कपटमूर्च्छया ॥ ६० ॥

इत्येवं मानसे कृत्वा पपात रणमण्डले । पश्यतां सर्ववीराणां कपटेन विमूर्च्छितः ॥
तं मूर्च्छितं समाज्ञाय हनूमन्तं महाबलम् । जघान सर्वान्नृपतीञ्छरमोक्षविचक्षणः ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
हनुमत्पतनं नामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

द्विषष्टितमोऽध्यायः

शत्रुघ्नेन सह घोरयुद्धे लवस्य मूर्च्छावर्णनम् ।

शेष उवाच ।

मूर्च्छितं मारुतिं श्रुत्वा शत्रुघ्नः शोकमाययौ ।
किं कर्तव्यं मया सङ्ख्ये बालकोऽयं महाबलः ॥ १ ॥

स्वयं रथे हेममये तिष्ठन्वीरवरैःसह । योद्धुं प्रागाल्लवो यत्र विचित्ररणकोविदः ॥ २ ॥
लवं ददर्श शिशुतां प्राप्तं राममिव क्षितौ । धनुर्बाणकरं वीरान्क्षिपन्तं रणमूर्धनि ॥
विचारयामास तदा कोऽयं रामस्वरूपधृक् । नीलोत्पलदलश्यामं वपुर्बिभ्रन्मनोहरम् ॥
यदि देहेनानुजातुनो भवति नान्यथा । अस्मान्विजित्य समरे यास्यते मृगराडिव ॥

अस्माकं नो जयो भाव्यः शत्रया विरहितात्मनाम् ।
अशक्ताः किं करिष्यामः समरे रणकोविदाः ॥ ६ ॥
इत्येवं स विचार्याथ बालकं तु वचोऽब्रवीत् ।
रणे कुतुककर्तारं वीरकोटिनिपातकम् ॥ ७ ॥
कस्त्वं बाल ! रणेऽस्माकं वीरान्पातयसि क्षितौ ।
न जानीषे बलं राज्ञो रामस्य धनुर्जार्दिनः ॥ ८ ॥
का ते माता पिता कस्ते सुभाग्यो जयमाप्तवान् ।
नाम किं विश्रुतं लोके जानीयां ते महाबल ! ॥ ९ ॥
मुञ्च वाहं कथं वक्षःशिशुत्वात्तत्क्षमामिते । आयाहि रामं वीक्षस्व धारयते बहुलं तव
इत्युक्तो बालको वीरो वचः शत्रुघ्नमादरात् ।
किं ते नाम्नाऽथ पित्रा वा कुलेन वयसा तथा ॥ ११ ॥
युध्यस्व समरे वीर ! चेत्त्वं बलयुतोऽमघः । कुशं वीरं नमस्कृत्य पादयोर्याहि मायया
भ्राता रामस्य वीरोऽभूनांबयोर्येलिनांवरः । वाहविमोक्षय बलाच्छक्तिस्ते विद्यते यदि
इत्युक्त्वा शरसन्धानं कृत्वा प्राहरदुद्भटः । हृदये मस्तके चैव भुजयो रणमण्डले ॥
तदा प्रकुपितो राजा धनुः सज्यमथाकरोत् । माद्यन्मेघगम्भीरं त्रासयन्निव बालकम्
बाणानशरिसहस्रशतान्मुमोच बलिनां वरः ।
बालो बलेन चिच्छेद सर्वांस्तान्सायकव्रजान् ॥ १६ ॥
तथान्यानेकधा मुक्तैर्बाणैर्व्याप्तं महीतलम् । व्यतीपाते प्रमुच्य दानदेवार्थगता
बाणा व्योमतलं व्याप्नुवंस्तपर्महिताः । नृपंदण्डमासाद्य प्रवर्तमे समागत
मात्तेनाविराचरबाणपञ्जरगोचरे ।
मनुष्याणां तु का वार्ता क्षणदैविष्ट्रांशिमाम् ॥ १८ ॥
स्तुवान्तान्विष्णूनाम्द्रपन्नकुशो विस्मयंगतः । अच्छिन्नयत्तदाहत्ने बाणमोचनकोविद
ताञ्छिन्नाम्नायकान्त्वार्यामर्षावाप्नुद्धा कुशानुजः ।
धनुश्चिच्छेद तरसा शत्रुघ्नस्य महीपतेः ॥ २१ ॥

सोऽन्यद्धनुरुपादाय यावन्मुञ्चति सायकान् । तावच्चमञ्जसा लवः सायकैः शितपर्वभि
करस्थमच्छिनच्चापं सुदृढं गुणपूरितम् । तत्कर्म पूजयन्वीरा रणमण्डलवर्तिनः ॥

स च्छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
अन्यं रथं समास्थाय ययौ योद्धुं लवं बलात् ॥ २४ ॥

अनेकबाणनिर्भिन्नः स्रवद्रक्तकलेवरः । पुष्पितः किंशुक इव शुशुभे रणमध्यगः ॥
शत्रुघ्नबाणसंहतः परं कोपमुपागमत् । बाणसंधानचतुरः कुण्डलीकृतचापवान् ॥
विशीर्णकवचं देहं शिरो मुकुटवर्जितम् । स्रवद्रक्तपरिप्लुष्टं शत्रुघ्नस्य चकार सः ॥

तदा रामानुजः क्रुद्धो दशबाणाञ्छिताग्रकान् ।
मुमोच प्राणसंहारकारकान्कुपितो भृशम् ॥ २८ ॥

स तांस्तांस्तिलशः कृत्वा बाणैर्निशितपर्वभिः । ताडयामास हृदये शत्रुघ्नस्याष्टभि
अत्यन्तं बाणपीडार्तो लवं बलिनमुत्स्मरन् । दुःसहं मन्यमानस्तं शरान्मुञ्चन्नभ
तदा लवेन तीक्ष्णेन हृदि भिन्नो विशालके । अर्धचन्द्रसमानेन तीक्ष्णपर्वसुशोभित

स विद्धो हृदि बाणेन पीडां प्राप्तः सुदारुणाम्
पपात स्यन्दनोपस्थे धनुष्पाणिः सुशोभितः ॥ ३२ ॥

शत्रुघ्नं मूर्च्छितं दृष्ट्वा नृपाश्च सुरथादयः । दुद्रुवुर्लवमुद्युक्ता जयप्राप्त्यै रणे
सुरथो विमलो वीरो राजा वीरमणिस्तथा । सुमदो रिपुतापश्च परिवव्रुश्च संयु
केचित्तु शुक्लैर्मुसलैः केचिद्बाणैः सुदारुणैः । प्रासैः परशुभिः केचित्सर्वतस्ताडयन्नृ

तानधर्मेण युद्धोत्कान्दृष्ट्वा वीरशिरोमणिः ।
दशभिर्दशभिर्बाणैस्ताडयामास संयुगे ॥ ३६ ॥

ते बाणवर्षपिहिता रणमध्ये सुकोपनाः । केचित्पलायिताः केचिन्मुमुहुर्युद्धमण्ड

तावत्स राजा शत्रुघ्नो मूर्च्छां सन्त्यज्य सङ्गरे ।
लवं प्रायान्महावीरं योद्धुं बलसमन्वितः ॥ ३८ ॥
आगत्य तं लवं प्राह धन्योऽसि शिशुसन्निभः ।
न बालस्त्वं सुरः कश्चिच्छलितुं मां समागतः ॥ ३९ ॥

ऽपि म हि वीरेण पातितो रणमण्डले । त्वयाऽहं प्रापितो मूर्च्छां समक्षं मम

इदानीं पश्य मे वीर्यं त्वां सङ्ख्ये पातयाम्यहम् ।

सहस्व बाणमेकं त्वं मा पलायस्व बालक ! ॥ ४१ ॥

युक्त्वा समरे बालं शरमेकं समाददे । यमदण्डसमं घोरं लक्ष्मणो येन घातितः ॥४२॥

न्धायबाणं निशितं हृद्भेत्तुं मनोदधत । लवं वीरसहस्राणां वह्निवत्सर्वदाहकम् ॥

तं बाणं प्रज्वलन्तं स द्योतयन्तं दिशोदश ।

दृष्ट्वा सस्मार बलिनं कुशं वैरिनिपातिनम् ॥ ४४ ॥

यद्यस्मिन्समये वीरो भ्रातास्यादुपलभ्यान्मम । तदा शत्रुघ्नवशता न मे स्यान्नयमुल्वणम्

एवं तर्कयतस्तस्य लवस्य च महात्मनः । हृदिलग्नो महाबाणो घोरःकालानलोपमः

मूर्च्छां प्राप तदा वीरो भूपसायकसंहतः । सद्भूरे सर्ववीराणां शिरोभिःसमलङ्कृते

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे

लवमूर्च्छानाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

त्रिषष्टितमोऽध्यायः

लवस्य पतनात्सीतया शोककरणम् ।

शेष उवाच ।

लवं विमूर्च्छितं दृष्ट्वा बलिवैरिविदारणम् । शत्रुघ्नो जयमापेदे रणमूर्ध्नि महाबलः ॥

लवं बालं रथे स्थाप्य शिरस्त्राणाद्यलङ्कृतम् ।

रामप्रतिनिधिं मूर्त्या ततो गन्तुमियेष सः ॥ २ ॥

स्वमित्रं शत्रुणाग्रस्तमिति दुःखसमन्विताः। बालामात्रेऽस्य सीतायै त्वरिताःसंन्यवेदयन्

बाला ऊचुः ।

! ते पुत्रो बलाद्ग्राह्यमपाहरत् । कस्यचिद्भूपवर्यस्य वल्गुवत्स्य मानिनः

ततो युद्धमभूद्घोरं तस्य सैन्येन जानकि ! । तदा वीरेण पुत्रेण तव सर्वं निपातितम्
पश्चादपि जयंप्राप्तःसुतस्तव मनोहरः । तं भूपं मूर्च्छितं कृत्वा जयमाप रणाङ्गणे ॥ ६ ॥
ततो मूर्च्छां विहायथ राजा परमदारुणः । सङ्कुप्य पातयामास तवपुत्रं रणाङ्गणे ॥

अस्माभिर्वारितः पूर्वं मा गृहाण हयोत्तमम् ।
अस्मान्सर्वांश्च धिक्कृत्य ब्राह्मणान्वेदपारगान् ॥ ८ ॥

इतिवाक्यं शिशूनां सा समाकर्ण्य सुदारुणम् । पपात भूतलोपस्थे दुःखयुक्ता दरोदह सीतोवाच ।
कथं नृपो दयाहीनो बालेनसह युध्यति । अधर्मकृतदुर्बुद्धिर्यो मद्बालं न्यपातयत् ॥
लववीर ! भवान्कुत्र वर्ततेऽतिबलान्वितः। कथंत्वं निष्कृपस्याहो राज्ञोऽहार्षीर्हयोत्तमम्

त्वं बालस्ते दुराक्रान्ताः सर्वशास्त्रविशारदाः ।
रथस्था विरथस्त्वं वै कथं युद्धं समं भवेत् ॥ १२ ॥

तातांस्तु त्वयासार्द्धं रामत्यागा सुखं जहौ । इदानीं रहिता युष्मन्कथं जीवामि कानने
एहि मां मुञ्च यज्ञाश्वं गच्छत्येष महीपतिः। मद्दुःखं नाभिजानासि मम दुःखप्रमार्जकः
कुशो वचमयिष्यत्स रणे वीरशिरोमणिः । अमोचयिष्यदधुना भवन्तं भूपपार्श्वतः ॥
सोऽपि मद्दैवतो नास्ति समीपे किं करोम्यतः । दैवमेव ममाप्यत्र कारणं दुःखसम्भवे
एवमादि बहुभीमत्येषा वै विललाप ह । पादाङ्गुष्ठेन लिखती भूमिं नेत्रद्वयाश्रुभिः ॥
बालम्प्रति जगादासौ पृथुकाःस च भूपतिः । कथं मत्सुतमापात्य रणे कुत्र गमिष्यति

इति वाक्यं वदत्येषा जानकी पतिदेवता ।
• तावत्कुशस्तु सम्प्राप्त उज्जयिन्या महर्षिभिः ॥ १९ ॥

माघासितचतुर्दश्यां महाकालं समर्च्य च । प्राप्य भूरिवरांस्तस्मादागमन्मातृसन्निधौ

जानकीं विह्वलां दृष्ट्वा नेत्रोद्भूताश्रुविक्लवाम् ।
शोकविह्वलदीनाङ्गीं बभाषे वाचदुत्सुकः ॥ २१ ॥

तदा स्ववाहुरवदत्स्फुरन्युद्धाभिशंसनः । हृदये च रणोत्साहो बभूवातिरयस्य हि ॥
प्रत्युवाच जननीं दीनगद्गदभाषिणीम् । मातस्तव गतं दुःखं मयि पुत्र उपस्थिते ॥

मयि जीवति ते नैवाश्रूणि भुवि मेऽपतन् ।

पश्यं मोचयाम्यश्रुक्लिन्नां दीनगद्गदभाषिणीम् ॥ २४ ॥

कुशो दुःखमितःसद्यो दुःखितां धीरमानसः । मम भ्राता लवःकुत्र वर्तते वैरिमर्दनः ॥
सदा मामागतं ज्ञात्वा प्रहर्षन्सन्निधावियात् । न दृश्यते कथं वीरःकुत्रस्तु गतोऽधुना

येन वा सह बालत्वाद्गतो मां वै निरीक्षितुम् ।

किं त्वं रोदिषि मे मातर्लवः कुत्र स वर्तते ॥ २७ ॥

तन्मे कथय सर्वं यत्तव दुःखस्य कारणम् ।

तच्छ्रुत्वा पुत्रवाक्यं सा दुःखिता कुशमब्रवीत् ॥ २८ ॥

जानक्युवाच ।

लवोधृतो नृपेणात्र केनचिद्धयरक्षिणा । बबन्ध बालको मेऽत्र हयं यागक्रियोचितम् ।
तद्रक्षकान्बहूञ्जित्वा एकोऽनेकारिपून्बली । राजा तं मूर्छितं कृत्वा बबन्ध रणमूर्धनि
बालका इति मामूचुःसहगन्तार एव हि । ततोऽहं दुःखिता जाता निशम्य लवबन्धनम्

त्वं मोचय बलात्तस्मात्काले प्राप्तो नृपोत्तमात् ।

निशम्य मातुर्वचनं कुशःकोपसमन्वितः । जगाद तां दशन्नोष्ठं दन्तैर्दन्तान्विनिष्पिषन्

कुश उवाच ।

मातर्जानीहि तं मुक्तं लवं पाशस्य बन्धनात् । इदानीं हन्मि तं बाणैःससैन्यबलवाहनम्
यदि देवोऽमरो वापि यदि शर्वःसमागतः । तथापि मोचये तस्माद्बाणैर्निशितपर्वभिः
मा रोदिषि मातरिह वीराणां रणमूर्जितम् । कीर्तयेऽत्र भवत्येव पलायनमकीर्तये ।
देहि मे कवचं दिव्यं धनुर्गुणसमन्वितम् । शिरस्त्राणं च मे मातःकरवालं तथासितम्

इदानीं यामि समरे पातयामि बलं महत् ।

मोचयामि भ्रातरं स्वं रणमध्याद्विमूर्छितम् ॥ ३७ ॥

न मोचयाम्यद्य पुत्रं तव मातर्महारणात् । तदा तौ मे भवत्पादौ संस्पृष्टौ भवतां क्षितौ

शेष उवाच ।

... जानकी शुभलक्षणा । सर्वं प्रादाच्छस्त्रवृन्दं जयाशीर्भिर्नियुज्य तं

प्रयाहि पुत्र ! सङ्ग्रामं लवं मोचय मूर्च्छितम् ।
इत्याज्ञप्तः कुशः सङ्ख्ये कवची कुण्डली बली ॥ ४० ॥
मुकुटी करवाली च चर्मधारी धनुर्धरः । अक्षयाविषुधी कृत्वा स्कन्धयोःसिंहवीर्ययोः
जगाम तरसा नत्वा मातृपादौ रथाग्रणीः । वेगेन यावद्युद्धाय गच्छति क्षिप्रमाहवे ॥
तावद्ददर्श सलवं वैरिवृन्दनिपातितम् । आयान्तं तं कुशं वीरा ददृशुःसुमहाभटाः ॥
कृतान्तमिव संहर्तुं सर्वं विश्वमुपस्थितम् । लवो महाबलं दृष्ट्वा कुशं भ्रातरमागतम्
अत्यन्तं वह्निवद्युद्धे दिदीपे वायुनासमम् ।
रथादुन्मुच्य चात्मानं युद्धाय स विनिर्गतः ॥ ४५ ॥
कुशः सर्वांश्रणश्चात्ये वीरान्पूर्वदिशि क्षिपन् ।
पश्चिमायां दिशि लवः कोपात्सर्वान्समैरयत् ॥ ४६ ॥
कुशबाणव्यथाव्याप्ता लवसायकपीडिताः । सैन्ये जनामुनेसर्वं हस्तङ्गोलाम्बुधिभ्रमाः ॥
कुशेन च लवेनाथ शरघातैःप्रपीडितम् । न शर्म लेभे सकलं सैन्यं वीरप्रपूरितम् ॥
इतस्ततःप्रभग्नं तद्बलं त्रस्तं पुनःपुनः । न कुत्रचिद्रणे स्थित्वा युद्धमैच्छद्बलान्वितः
एतस्मिन्समये राजा शत्रुघ्नःपरतापनः । कुशं वीरं ययौ योद्धुं तादृशं लवसन्निभम् ॥
कुशं दृष्ट्वा बलाक्रान्तं राममूर्तिसमप्रभम् । रथे तिष्ठन्हेममये जगाद परवीरहा ॥५१॥

शत्रुघ्न उवाच ।

कोऽसि त्वं सन्निभो भ्राता लवेन सुमहाबल ! ।
किन्नामऽसि महावीर ! कस्ते तातः क ते प्रभुः ॥ ५२ ॥
कथं वने द्विजैर्जुष्टे तिष्ठसि त्वं नरर्षभ ! । सर्वं शंस यथा शुध्ये त्वयासह महाबल !॥
इतिवाक्यं समाकर्ण्य कुशःप्रोवाच भूमिपम् । मेघगम्भीरयावाचा नादयन्नृणमण्डलम्
केवलं सुषुवे सीता पतिव्रतपरायणा । वने वसावो वाल्मीकेश्चरणार्चनतत्परौ ॥५५॥
मातृसेवासमुद्युक्तौ सर्वविद्याविशारदौ । कुशोलव इतिख्यातनामानौ भूपतेऽनघ ! ॥
कस्त्वं वीरो रणश्लाघी किमर्थं हयसत्तमः ।
मुक्तोऽसि समरे त्वद्य जेतासि बलसंयुतः ॥ ५७ ॥

युध्यस्व त्वं मया सार्धं यदि वीरोऽसि भूमिप ! ।
इदानीं पातयिष्यामि भवन्तं रणमूर्धनि ॥ ५८ ॥
शत्रुघ्नस्तं सुतं मत्वा सीताया रामसम्भवम् ।
विसिस्मिये स्वयं चित्ते कोपाद्धनुरथाददत् ॥ ५९ ॥
समास्तधनुषं दृष्ट्वा कुशः कोपसमन्वितः । विस्फारयामास धनुः स्वीयं सुदृढमुत्तमम्
मुमोच बाणान्निशितान्कुशः सर्वशस्त्रवित् ।
तांश्चिच्छेद कुशः सर्वांल्लीलया महसमणे ॥ ६१ ॥
बाणाश्च शतसाहस्राः कुशस्य च नृपस्य च । भुवनं व्याप्नुवन्सर्वं तदद्भुतमभवन्मुने ॥
आग्नेयास्त्रेण नृपः सर्वान्ददाह तरसा बली । शमयामास तं कुशः पर्जन्यास्त्रेण वीर्यवान्
शमयामास तं भूपः वायव्येनातिविक्रमः । तदा वायुरभूत्तीव्रः सर्वतो रणमण्डले ॥६४॥
पर्वतास्त्रेण तं वायुं स कुशस्तु समावृणोत् ।
वज्रास्त्रेण नृपः सङ्ख्ये चिच्छेद स नगोपलान् ॥ ६५ ॥
तदा नारायणास्त्रं स मुमोच कुशाङ्गदः । नारायणं तदा भूपं नाशकत्परिबाधितुम् ॥
तदा प्रकुपितोऽत्यन्तं कुशः कोपपरायणः । उवाच भूपं शत्रुघ्नं महाबलपराक्रमम् ॥
जानामि त्वां महावीरं सङ्ग्रामे जयकारिणम् ।
यस्मान्नारायणास्त्रं मे न बबाधे भयानकम् ॥ ६८ ॥
इदानीं पातयाम्यद्य भूमौ त्वां नृपते शरैः । त्रिभिश्छिन्न करोम्येतत्प्रतिज्ञा तर्हि मे शृणु
यो मनुष्यवपुः प्राप्य दुर्लभं पुण्यकोटिभिः । तन्नाद्रियेत संमोहात्तस्य मेऽस्त्वद्य पातकम्
सावधानो भवानत्र भवतु प्रधनाङ्गणे । पातयामि क्षितौ सद्य इत्युक्त्वा स्वशरासने
शरं संरोपयामास घोरं कालानलप्रभम् । लक्षीकृत्य रिपोर्वक्षो विपुलं कठिनं महत् ॥
तं संहितं शरं दृष्ट्वा शत्रुघ्नः कोपमूर्च्छितः ।
मुमोच बाणान्निशितान्कुशत्वग्भेदकारकान् ॥ ७२ ॥
स बाणो हृदयं तस्य भेत्तुं तत्प्रचचाल वै । घोररूपो वह्निसम आशीविषवदुच्छ्वसन्
स बाणो नृपवर्येण रामं स्मृत्वाऽऽशु लक्षितः ।

चिच्छेद कुशमुक्तं स सायकं शितपर्वकम् ॥ ७५ ॥
दाऽत्यन्तं प्रकुपितःकुशो बाणस्य कृन्तनात् । अपरं सायकं चापे दधाराशितपर्वकम्
। यावत्तदुरोभेत्तुं करोति च बलोद्धुरः । तं तावदच्छिनत्तस्य शरं कालानलप्रभम् ॥
दा कुशो मातृपादौ स्मृत्वा रोषसमन्वितः । तृतीयं चापके स्वीये दधार शरमद्भुतम्
शत्रुघ्नस्तमपि क्षिप्रं छेत्तुं बाणं समाददे ।
तावच्छिन्नः शरेणासौ पपात धरणीतले ॥ ७६ ॥
हाहाकारो महानासीच्छत्रुघ्ने विनिपातिते । जयमाप कुशस्तत्र स्वयाहुबलदर्पितः ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे
शत्रुघ्नमूर्च्छने कुशजयो नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

चतुःषष्टितमोऽध्यायः

कुशेन बद्धौ हनूमत्सुग्रीवौ सीतायै प्रदर्श्य युद्धवृत्तान्तनिवेदनम् ।

शेष उवाच ।

शत्रुघ्नं पतितं वीक्ष्य सुरथः प्रवरो नृपः । प्रययौ मणिनायुक्ते रथे सिद्धमहाद्भुते ॥१॥
पुष्कलस्तु रणे पूर्वं पातितःस विचारयन् । लवं ययौ तदायोद्धुं महावीरबलोन्नतम्
सुरथःकुशमासाद्य बाणान्मुञ्चन्ननेकधा । व्यथयामास समरे महावीरशिरोमणिः ॥
सुरथं विरथं चक्रे बाणैर्दशभिरुच्छ्रितैः । धनुश्चिच्छेद सरसा सुदृढं गुणपूरितम् ॥४॥
अस्त्रप्रत्यस्त्रसंहारैःक्षेपणैःप्रतिक्षेपणैः । अभवत्तुमुलं युद्धं वीराणां रोमहर्षणम् ॥
अन्यत्तं समरोद्युक्ते सुरथे दुर्जये नृपे । कुशः सञ्चिन्तयामास किं कर्तव्यं रणे मया ॥
विचार्य निशितं घोरं सायकंसमुपाददे । हननाय नृपस्यास्य महाबलसमन्वितः ॥७॥
.तमागतं शरं दृष्ट्वा कालानलसमप्रभम् । छेत्तुं मतिं चकाराशु तावल्लग्नो महाशरः ॥८॥
मुमूर्च्छ समरे वीरो महावीरबलस्ततः । पपात स्यन्दनोपस्थे सारथिस्तमुपाहरत् ॥

सुग्रीवे पतिते दृष्ट्वा पूर्णं जगत्तमभितम्न् । रामप्रर्ग्य वीरमार्च सिषाय पवनात्मज
तर्मीमन्नं प्रयत्नमागतं वीक्ष्य वानरम् । जहास वगौगम्बलाकोशगमिव तं ग्रा

उवाच च हनूमन्तमेहि त्वं मम संमुखम् ।
भेत्स्ये बाणसहस्रेण मुंगौ यास्यसि यामिनीम् ॥ ११ ॥
इत्युक्ते हनुमाञ्ञात्वा रामपुत्रं महाबलम् ।
स्वामिकार्ये प्रवर्तमानिति दृष्ट्वा प्रधाविनः ॥ १३ ॥

शालमुत्पाट्य तरसा विशालं शम्भ्वाननम् । पूर्णं वक्षसि संलङ्घ्यपर्यायेदुर्ममहा
शालहस्तं समायान्तं हनूमन्तं महाबलम् । चिच्छेदुस्तैर्विषाय सांऽप्यन्त्रैर्मिति

स बाणविद्धस्तरसा कुशेन चन्द्रशालिना ।
शालेन हृदि सम्प्राप्ते हत्वा निविष्य मारुतिः ॥ १५ ॥
शालाहतस्तदा बालः किञ्चिन्नाकम्पत स्मयात् ।
तदा वीराः प्रशंसां तु प्रचक्रुस्तस्य बाल्यतः ॥ १७ ॥

स शालेन हतो वीरःसंहारास्त्रं समाददे । संहर्तुं वैरिणं कोपात्कुशःस परमास्त्रं

संहारास्त्रं समालोक्य दुर्जयं कुशमोचितम् ।
दध्यौ रामं स्वमनसा भक्तविघ्नविनाशकम् ॥ १९ ॥

तदा मुक्तं कुशेनाशु तदस्त्रं हृदि मारुतेः । लग्नं महाव्यथाकारि तेन मूर्च्छामितःपुन

मूर्च्छां प्राप्तं तु तं दृष्ट्वा प्लवगं बलसंयुतः ।
विव्याध सायकैस्तीक्ष्णैः सैन्यं तत्सकलं महत् ॥ २१ ॥

तस्य बाणायुतैर्भग्नं बलं सर्वं रणाङ्गणे । पलायनपरं जातं चतुरङ्गसमन्वितम् ॥ २

तदा कपिपतिः कोपात्सुग्रीवो रक्षको महान् ।
अभ्यधावन्नगान्नेकानुत्पाट्य कुशमुद्धटम् ॥ २३ ॥

कुशःसर्वान्प्रचिच्छेदलीलया प्रहसन्नगान् । पुनरप्यागतान्वृक्षांश्चिच्छेद तरसा ब
अनेकबाणव्यथितः सुग्रीवःसमराङ्गणे । जग्राह पर्वतं घोरं कुशमस्तकमध्यतः ।

कुशस्तं नगमायान्तं वीक्ष्य बाणैरनेकधा । -

निष्पिपेष चकाराशु महारुद्राङ्गयाग्यताम् ॥ २६ ॥

यस्तन्महत्कर्म दृष्ट्वा बालेन निर्मितम् । जयाशां प्रतिनिर्वृत्तो यमूध समराङ्गणे
ध्ये दुराक्रान्तं कुशं लाङ्गूलताडकम् । अत्यमर्षो स्वाक्रान्तस्तं हन्तुं नगमाददे
ानं हन्तुमुद्युक्तं वीक्ष्य सुग्रीवमादरात् । ताडयामास बहुभिःसायकैःशितपर्वभिः
ाडितो बहुविधैःशरैःपीडासमन्वितः । कुशं हन्तुं समारब्धो ययौ शालं समाददे
ापि च कुशोवीरो वारुणास्त्रं समाददे । बबन्ध तं च पाशेन दृढेन सलवाग्रजः
ःपाशकैःसितपैःकुशेन बलशालिना । पपात रणमध्ये वै महावीरैरलङ्कृते ॥

सुग्रीवं पतितं दृष्ट्वा वीराः सर्वत्र दुद्रुवुः ।
जयमाप लवभ्राता महावीरशिरोमणिः ॥ ३३ ॥

दुयौ भटाञ्जित्वा पुष्कलं चाङ्गदं तथा । प्रतापाग्र्यं वीरमणि तथाऽन्यानपि भूभुजः
माप्य रणे वीरो लवो भ्रातरमागमत् । सङ्ग्रामे जयकर्तारं वैरिकोटिनिपातकम्
रं मद्रविशौ परिरम्भं प्रकुर्वतः । अयमानौ तदा वार्तां सुखे चक्रतुरुन्मदौ ॥ ३६ ॥

लव उवाच ।

लव प्रसादेन निस्तीर्णो रणतोयधिः । इदानीं वीर ! रणकं शोधयावः सुशोभिनम्

इत्युक्त्वा राजसविधे जगाम सलवः कुशः ।
राज्ञो मौलिमणिं चित्रं जग्राह कनकाचितम् ॥ ३८ ॥

ात्य लवोवीरो जग्राह मुकुटं शुभम् । अङ्गदे च महानर्घ्ये शत्रुघ्नस्यापरस्य च ॥

गृहीत्वा शस्त्रसङ्घातं हनूमन्तं कपीश्वरम् ।
सुग्रीवं सविधे गत्वा उभावपि बबन्धतुः ॥ ४० ॥

पुच्छे वायुसुतस्यायं गृहीत्वा तु कुशानुजः ।
भ्रातरं प्रत्युवाचेदं नेष्यामि स्वकमन्दिरम् ॥ ४१ ॥

मेर्जननीप्रीत्यै गृहीत्वा पुच्छकेत्वहम् । क्रीडार्थमृषिपुत्राणां कौतुकार्थं ममैव च

एतच्छ्रुत्वा ततो वाक्यमुवाच च कुशो लवम् ।
अहमेनं ग्रहीष्यामि वानरं बलिनं दृढम् ॥ ४३ ॥

इत्येवं भाष्यमाणौ तौ बद्ध्वा तौ बलिनां वरौ ।
पुच्छयोर्बलिनौ धृत्वा जग्मतुः स्वाश्रमम्प्रति ॥ ४४ ॥
स्वाश्रमाय प्रगच्छन्तौ वीक्ष्य तौ कपिसत्तमौ ।
कम्पमानौ जगदतुरन्योन्यं भीतया गिरा ॥ ४५ ॥
हनूमान्कपिराजानं प्रत्युवाच भयार्द्रधीः । एतौ रामसुतावस्मान्नेष्यतः स्वाश्रमम्प्रति
मयापूर्वं कृतंकर्म जानकीम्प्रति गच्छता । तत्र मे जानकीदेवी संमुखाऽभून्मनोहरा
सा मां द्रक्ष्यति वैदेही बद्धं पाशेन वैरिणा ।
तदा हसिष्यति परा त्रपा मेऽत्र भविष्यति ॥ ४८ ॥
मया किमत्र कर्तव्यं प्राणत्यागो भविष्यति ।
महद्दुःखं चापतितं स रामः किं करिष्यति ॥ ४९ ॥
सुग्रीवस्तद्वचःश्रुत्वा ममाप्येवं महाकपे ! । वेत्स्यते यदि मामेवं निधनं तु भविष्यति ।
एवं कथयतोरेव ह्यन्योन्यं भयभीतयोः । कुशोलवश्च भवनं मातुः प्रापतुरोजसा ॥
सायातौ समीक्ष्यैव जहर्ष जननी तयोः । अन्योन्यं परमप्रीत्या परिरेभे निजौ सुतौ
ताभ्यां पुच्छगृहीतौ तौ वानरौ वीक्ष्य जानकी ।
हनूमन्तं च सुग्रीवं सर्ववीरं कपीश्वरम् ॥ ५२ ॥
जहास पाशबद्धौ तौ वीक्षमाणा वराङ्गना । उवाच च विमोक्षार्थं वदन्ती वचनं वरम्
पुत्रौ ! प्रमुञ्चतं वीरौ महावीरौ महाबलौ ।
द्रक्ष्यतो मां यदि स्फीतौ प्राणत्यागं करिष्यतः ॥ ५५ ॥
अयं वै हनुमान्वीरो यो ददाह दनोः पुरीम् ।
अयमप्यृक्षराजो हि सर्ववानरभूमिपः ॥ ५६ ॥
किमर्थं विधृतौ कुत्र किया हतमनादरात् ।
पुच्छे युवाभ्यां विधृतौ स महान्विस्मयोऽस्ति मे ॥ ५७ ॥
इति मातुर्वचःश्लक्ष्णं श्रुत्वा तौ पुत्रकौ तदा । ऊचतुर्विनयश्रेष्ठौ महाबलसमन्वितौ ॥
मातःकश्चन भूपालो रामो दाशरथिर्बली । तेन मुक्तो हयःस्वर्णभालपत्रःसुशोभितः ॥

तत्रैवं लिखितं मातरेकवीरा प्रसूर्मम। ये क्षत्रियास्ते गृह्णन्तु नोचेत्पादतलार्चकाः ॥
तदा मया विचारो वै कृतः स्वान्ते पतिव्रते ! ।
भवती क्षत्रिया किं न वीरसूः किं न वा भवेत् ॥ ६१ ॥
धाष्ट्र्यं तद्वीक्ष्य भूपस्य गृहीतोऽश्वो मया बलात्।
जितं कुशेन वीरेण सैन्यं तत्पालितं रणे ॥ ६२ ॥
मुकुटोऽयं भूमिपतेर्जानीहि पतिदेवते ! । अयमप्यन्यवीरस्य पुष्कलस्य महात्मनः ॥
जानीहि मुकुटं रम्यं मणिमुक्ताविराजितम् ।
अश्वोऽयं मे मनोहारी कामगामी हि भूपतेः ॥ ६४ ॥
आरोहणाय मद्भ्रातुर्जानीहि वल्लिनोपरे । इमौ कीशौ मयानीतौ मयारम्भुमानीतौ वल्लिनांवरौ
कौतुकार्थं तवैवेतौ सङ्ग्रामे युद्धकारकौ ।
इति वाक्यं समाकर्ण्य जानकी पतिदेवता ॥ ६६ ॥
जगाद पुत्रौ तौ वीरौ वीरवामरमुक्तये ॥ ६७ ॥
सीतोवाच ।
सुताभ्यामनयाऽत्रष्टो हृतो रामहयो महान्। अनेके पातिता वीरा इमौ बद्धौ कपीश्वरौ
पितुस्तव हयो वीरौ यागार्थं मोचितोऽमुना ।
तस्यापि हृतवन्तौ किं वाजिनं मखसत्तमे ॥ ६९ ॥
मुञ्चतं तु पुत्रावेतौ मुञ्चतं वाजिनांवरम् । क्षाम्यतां भूपतेर्भ्राता शत्रुघ्नः परकोपनः ॥
जनन्यास्तद्वचः श्रुत्वा ऊचतुस्तां बलान्वितौ ।
क्षात्रधर्मेण तं भूपं जितवन्तौ बलान्वितम् ॥ ७१ ॥
नास्माकमनयो मातः क्षात्रधर्मेण युध्यताम् ।
वाल्मीकिना पुरा प्रोक्तमस्माकं पठतांपुरः ॥ ७२ ॥
दुष्यन्तेन समंयुद्धं भरतेन कृतंपुरा । कण्वस्याश्रमके वाहं धृत्वा यागक्रियोचितम् ॥
तस्मात्सुतः स्वपित्राऽपि युध्येद् भ्रात्राऽपि चानुजः ।
गुरुणा शिष्य एवापि तस्मान्नो पापसम्भवः ॥ ७४ ॥

त्वद्भ्रातोऽधुना नाथो वाल्मीको हयमुत्तमम् ।
मोक्ष्यावः कौशलेन्द्रो हि करिष्यावो यज्ञमस्य ॥ ७५ ॥
इत्युक्त्वा मातरं धीरौ गतौ रणे कपीश्वरौ ।
अमुञ्चतां हयं चापि हयमेधक्रियोचितम् ॥ ७६ ॥
सीतादेवी स्वपुत्राभ्यां श्रुत्वा सैन्यं निपातितम् ।
श्रीरामं मनसा ध्यात्वा भानुमैक्षत साक्षिणम् ॥ ७७ ॥
यद्यहं मनसावाचा कर्मणा रघुनायकम् । भजामि नान्यं मनसा तर्हि जीवेदयं नृपः ॥
सैन्यं चापि महत्सर्वं यन्नाशितमिदं बलात् ।
पुत्राभ्यां तत्तु जीवेत मत्सत्याज्जगतां पते ! ॥ ७९ ॥
इति यावद्वचो ब्रूते जानकी पतिदेवता । तावद्बलं च तत्सर्वं जीवितं रणमूर्द्धनि ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे
सैन्यजीवनं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः

अश्वेन सह शत्रुघ्नादीनामयोध्यां प्रत्यागमनम् ।

शेष उवाच ।

क्षणान्मूर्च्छां जहौ वीरः शत्रुघ्नः समराङ्गणे ।
अन्येऽपि वीरा बलिनो मूर्च्छां प्राप्ताः सुजीविताः ॥ १ ॥
शत्रुघ्नो वाजिनां श्रेष्ठं ददर्श पुरतः स्थितम् । आत्मानं चशिरस्त्राणरहितं सैन्यजीवितम्
वीक्ष्य चित्रमिदं स्वान्ते चकार च जगाद ह ।
सुमतिं मन्त्रिणां श्रेष्ठं मूर्च्छाविरहितं तदा ॥ २ ॥
कृपां कृत्वा हयं प्रादाद् बालो यज्ञस्य पूर्तये ।

गच्छाम रामं तरसा हयागमनकाङ्क्षिणम् ॥ ४ ॥

इत्युक्त्वा स रथेस्थित्वा हयमादाय वेगतः । ययौ तदाश्रमाद्दूरं भेरीशङ्खविवर्जितः।
तत्पृष्टतो महासैन्यं चतुरङ्गसमन्वितम् । चचाल कुर्वन्सम्भग्नं स्वभारेण फणीश्वरम्
अथेन जाह्नवीं तीर्त्वा कल्लोलजलशालिनीम् । जगाम विषये स्वीये स्वकीयजनशोभिते
पुष्कलेनयुतो राजा सुरथेन समन्वितः । रथे मणिमये तिष्ठन्महाकोदण्डधारकः ॥८॥
हयं तं पुरतःकृत्वा रत्नमालाविभूषितम् । श्वेतातपत्रं तस्यैव मूर्ध्नि चामरभूषितम् ।
अनेकरथसाहस्रैःपरीतो बलिभिर्नृपैः । उच्चत्कोदण्डललितैर्वीरनादविभूषितैः ॥ १० ॥
क्रमेण नगरीं प्राप सूर्यवंश विभूषिताम् । अनेकैःकेतुभिःश्रेष्ठैर्भूषितां दुर्गराजिताम् ।
रामःश्रुत्वा हयंप्राप्तं शत्रुघ्नेन सहामुना । पुष्कलेन च वीरेण ययौ हर्षमनेकधा ॥१२॥
कटकं निर्दिदेशासौ चतुरङ्गं महाबलम् । लक्ष्मणं प्रेषयामास भ्रातरं बलिनांवरम् ।

लक्ष्मणः सैन्यसहितो गत्वा भ्रातरमागतम् ।
परिरेभे मुदाक्रान्तः क्षत शोभितगात्रकम् ॥ १४ ॥

सर्वत्र कुशलं पृष्टो वार्तां चात्र चकार सः । परमं हर्षमापन्नः शत्रुघ्नः सङ्गतो मुदा ॥
सौमित्रिः स्वरथेस्थित्वाभ्रात्रासह महामनाः । सैन्येनमहतावीरो ययौ स्वनगरीं प्रति
सरयूःपुण्यसलिला पवित्रितजगत्त्रया । रामपादरजःपूता शरच्चन्द्रसमप्रभा ॥ १७ ॥
हंसकारण्डवाकीर्णा चक्रवाकोपशोभिता । विचित्रतरवर्णैश्च पक्षिभिर्नादिताभृशम् ॥
मण्डपास्तत्र बहुशो रामचन्द्रेण कारिताः । ब्राह्मणानां वेदविदां पृथक्पाठनिनादकाः

क्षत्रियास्तत्र बहवो धनुष्पाणिसुशोभिताः ।
ज्याटङ्कारेण बहुना नादयन्तो महीतलम् ॥ २० ॥

भुञ्जते ब्राह्मणा यत्र विचित्रान्नैर्मनोहरैः । परस्परं प्रपश्यन्तो वार्तां चक्रुर्मनोहराम् ॥

पयसाऽन्नानि शुभ्राणि चन्द्रकान्तिसमानि च ।
क्षीराज्यबहुयुक्तानि शर्करामिश्रितानि च ॥ २२ ॥

अपूपास्तत्र बहुलाश्चन्द्रबिम्बसमाःश्रिया । कर्पूरादि सुगन्धेन वासिताःसुमनोहराः ॥
फेनिका वटकाःस्निग्धाः शतच्छिद्रा विरन्ध्रकाः ।

शष्कुल्यो मण्डकापूपा मधुरान्नसमन्विताः ॥ २४ ॥
ं कुमुदसङ्काशं मुद्गशालि विमिश्रितम् । सुगन्धेन समायुक्तमत्यन्तं प्रीतिदायकम् ॥
पूरेणान्वितो दध्ना यथेष्टं सितमोदनः । स्वादुपायसकैःसूपःपात्रेषुन्यप्रपूपकैः ॥२६॥
तत्र केचित्तु द्विजाःपात्रे निक्षिप्तं वीक्ष्य पायसम् ।
परस्परं ते प्रपृच्छुः किमिदं दृश्यतेऽद्भुतम् ॥ २७ ॥
किं चन्द्रबिम्बं नभसःपतितं तमसोभयात् । अमृतं तु भवत्यत्र मृत्युनाशकमद्भुतम् ॥
तच्छ्रुत्वा रोगमाप्राप्तः प्रोवाचान्यो द्विजोत्तमः ।
न भवत्येव चन्द्रस्य बिम्बं स्वमृतविप्लुतम् ॥ २९ ॥
एकमिन्दोर्वपुस्त्वेतद्दृश्यते सदृशं कथम् । ब्राह्मणानां सहस्रस्य पात्रेपात्रे पृथक्पृथक्
ततो जानीहि कुमुदं कर्पूरं वा भविष्यति ।
मा जानीहि मृगाङ्कस्य बिम्बं शुभ्रश्रियान्वितम् ॥ ३१ ॥
तावदन्यो दयाक्रान्तो धुन्वन्स्वं मस्तकं तथा ।
न जानन्ति द्विजा मूढाःस्वादुज्ञानविचक्षणाः ॥ ३२ ॥
इदं तु क्षौद्रकन्दस्य रसेन परिपाचितम् । जानीहि शतपत्रस्य पुष्पाणि मधुराणि च
एवं परस्परं विप्राःकन्दमूलफलाशिनः । तर्कयन्ति मुने प्रीता रसज्ञानेऽतिलोलुपाः ।
तावदन्यो द्विज प्राह क्षत्रियाणां वरं अनुः ।
भोक्ष्यन्ते तादृशं स्वन्नं महापुण्यैरुपस्कृतम् ॥ ३५ ॥
तदा तं प्राब्रवीद्विप्रो दत्तस्य फलमीदृशम् । ये दत्त्यप्रजन्मभ्यःप्राप्नुवन्ति तदीप्सित
यैरर्चितोनैव हरिर्नैवेद्यैर्विविधैर्मुहुः । तेषामेतादृशं भोज्यं न भवेदक्षिगोचरम् ॥ ३७
यैर्नरैरग्रजन्मानो भोजिता विविधैरसैः । भुञ्जते ते स्वादुरसं पापिनां चक्षुरुज्झित
एवंविधै रसैर्मिष्टैर्भोजिता द्विजसत्तमाः । मण्डपे विपठन्तस्ते शब्दब्रह्मविचक्षणा
नृत्यन्त्येके हसन्त्येके नदन्त्येके प्रहर्षिताः ।
उत्सवो वहुरद्भाति तत्र शत्रुघ्न आगमत् ॥ ४० ॥
रामःशत्रुघ्नमायान्तं पुष्कलेन समन्वितम् । निरीक्ष्यमुदमुद्भूतां रक्षितुं नाशक्नत

यावदुत्तिष्ठते रामो भ्रातरं हयपालकम् । तावद्रामपदेऽलग्नःशत्रुघ्नो भ्रातृवत्सलः ॥ ४२ ॥
पादयोःपतितं वीक्ष्य भ्रातरं विनयान्वितम् । परिरेभे दृढं प्रीतःक्षतसंशोभिताङ्गकम् ॥
अश्रूणि बहुधा मुञ्चन्हर्षाच्छिरसि राघवः । अत्यन्तं परमां प्राप मुदंचवन दूरगाम् ॥
पुष्कलं स्वीयपदयोर्नम्रं विनयविह्वलः । सुदृढं भुजयोर्मध्ये विनीयापीडयद्‌ भृशम् ॥
हनूमन्तं तथावीरं सुग्रीवं चाङ्गदं तथा । लक्ष्मीनिधिं अमकजं प्रतापाग्र्यं रिपुञ्जयन् ॥
सुबाहुं सुमदं वीरं विमलं नीलरत्नकम् । सत्यवन्तं वीरमणिं सुरथं रामसेवकम् ॥
अन्यानपि महाभागान्रघुनाथःस्वयं तदा ।
परिरेभे दृढं स्निग्धान्पादयोः प्रणतान्नृपान् ॥ ४८ ॥
सुमतिःश्रीरघुपतिं भक्तानुग्रहकारकम् । परिरभ्य दृढं प्रीतःसंमुखेऽतिष्ठदुन्नतः ॥ ४६ ॥
तदा रामो निजामात्यं वीक्ष्य सान्निध्यमागतम् ।
उवाच परमप्रीत्या मन्त्रिणं वदतां वरः ॥ ५० ॥

श्रीराम उवाच ।

सुमते मन्त्रिणांश्रेष्ठ शंस मे वाग्मिनांवर ! । क एते भूमिपाःसर्वे कथमत्र समागताः
कुत्रकुत्र हयःप्राप्तःकेनकेन नियन्त्रितः । कथं वै मोचितो भ्रात्रा महाबल सुशालिना ॥

शेष उवाच ।

इत्युक्तो मन्त्रिणां श्रेष्ठः सुमतिः प्राह राघवम् । प्रहसन्मेघगम्भीरनादेन च सुबुद्धिमान्

सुमतिरुवाच ।

सर्वज्ञस्य पुरस्तेऽद्य मया कथमुदीर्यते ।
पृच्छसि त्वं लोकरीत्या सर्वं जानासि सर्वदृक् ॥ ५४ ॥
तथापि तवनिर्देशं शिरस्याधाय सर्वदा । ब्रवीमि तच्छृणुष्वाद्य सर्वराज शिरोमणे ॥
त्वत्प्रसादादहो स्वामिन्सर्वत्र जगतीतले । परिबभ्रामतेवाहो भालपत्रसुशोभितः
न कश्चित्तं निजग्राह स्वनाम बलदर्पितः । स्वंस्वं राज्यं समर्प्याथ प्रणेमुस्ते पदाम्बुजम्
को वा रावणदैत्येन्द्र निहन्तुर्वाजिसत्तमम् ।
गृह्णाति विजयाकाङ्क्षी जरामरणवर्जितः ॥ ५८ ॥

अहिच्छत्रां गतस्तावत्तत्र वाजी मनोरमः । तत्राजा सुमदःश्रुत्वा हयं प्राप्तं तवाग्रतो ।
सपुत्रःपत्नःसर्वसैन्येन वल्लिनावृतः । सर्वं समर्पयामास राज्यं निहतकण्टकम् ॥ ६० ॥

यो राजा जगतांनेत्रीं मातरं जगदम्बिकाम् ।
प्रसाद्य चिरमायुष्यं लेभे राज्यमकण्टकम् ॥ ६१ ॥

एष त्वां प्रणमति सुमदःप्रणुनेवितम् । मे गृहाण कृपादृष्ट्या चिरादर्शनकाङ्क्षकम्
ततःसुबाहुभूपस्य नगरे वल्लरीति । दमनस्तस्य वै पुत्रःप्रजग्राह हयोत्तमम् ॥ ६३ ॥
तेनसार्धं महद्युद्धं बभूव दमनेन च । पुष्कलो जयमापन्ने संमूर्छ्य सुभुजात्मजम् ॥ ६४ ॥
ततःसुबाहुःसङ्क्रुद्धो रणे पवनजं बलात् । मुमुजे स्व पादाब्जसेवकं बलिनांवरम् ॥

तस्य पादाहतो ज्ञानं प्राप्य शापतिरस्कृतम् ।
तुभ्यं समर्प्य सकलं वाजिनः पालकोऽभवत् ॥ ६६ ॥

एष त्वां सुभुजोराजा प्रणमत्युन्नताङ्गकः । कृपादृष्ट्याभिवीक्ष्य त्वं सुबाहुं नयकोविदम्
ततो मुक्तो हयो देवाहृदे निममज्जह । तत्र प्राप्तं मोहनास्त्रं शत्रुघ्नेन बलीयसा ॥
ततो देवपुरे प्रागाच्छ्रियावासविभूषिते । तत्रत्यं तु विजानासि यतस्त्वं तत्र वानर
विद्युन्माली हतोदैत्यःसत्यवान्सङ्गतस्ततः । सुरथेन समंयुद्धं जानासि त्वं महामते ॥
ततःकुण्डलकान्मुक्तो हयो बभ्राम सर्वतः । न कश्चित्तं निजग्राह स्ववीर्यबलदर्पितः ॥
वाल्मीकेराश्रमेरम्ये हयःप्राप्तो मनोरमः । तत्र यत्कुतुकंजातं तच्छृणुष्व नरोत्तम ॥ ७३ ॥
तवात्मजस्तव सारूप्यं बिभ्रत्षोडशवार्षिकः । जग्राह वीरस्तपत्राङ्कं वाजिनं बलवत्तमः ॥
तत्र कालजिताद्युद्धं महज्जातं नरोत्तम । निहतस्तेन वीरेण शितधारेणहेतिना ॥ ७४ ॥

अनेके निहताःसङ्ख्ये पुष्कलाद्या महाबलाः ।
मूर्च्छितं चापि शत्रुघ्नं चक्रे वीरशिरोमणिः ॥ ७५ ॥

तदा राजा महद्दुःखं विचार्य हृदि संयुगे । कोपेन मूर्च्छितं चक्रे वीरोहि बलिनांवरः ॥
स यावन्मूर्च्छितो राजा तावदन्यःसमागतः । तेनैतेन च सञ्जीव्य नाशितं कटकं तव ॥

सर्वेषां मूर्च्छितानां तु शस्त्राण्याभरणानि च ।
गृहीत्वा वानरौ बद्धौ जग्मतुःस्वाश्रमं प्रति ॥ ७८ ॥

कृपांकृत्वा पुनस्तेन दत्तोऽश्वो यज्ञियो महान् । जीवनं प्रापितंसर्वं कटकं नष्टजीवितम्
वयं गृहीत्वा तं वाहं प्राप्तास्तव समीपतः । एतदेव मया ज्ञातं तदुक्तं ते पुरोवचः ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे सुमतिनिवेदनं नाम पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

षट्षष्टितमोऽध्यायः

रामस्य वाल्मीकिनासह संवादः ।

शेष उवाच ।

कथितौ यौ सुमतिना वाल्मीकेराश्रमे शिशू ।
पुत्रौ स्वीयाविति ज्ञात्वा वाल्मीकिम्प्रति सन्नतौ ॥ १ ॥

श्रीराम उवाच ॥

कौ शिशू मम सारूप्यधारकौ वल्किनांबरौ । किमर्थं तिष्ठतस्तत्र धनुर्विद्याविशारदौ ॥
कथामात्र कथितौ श्रुत्वा विस्मयो मम जायते । यौ शत्रुघ्नं हनूमन्तंलीलयाङ्गं ववन्धतुः
तस्माच्छंस मुने सर्वं बालयोश्च विचेष्टितम् । यथा मे परमाप्रीतिर्भवत्येवमभीप्सिता
इति तत्कथितं श्रुत्वा राजराजस्य धीमतः । उवाच परमंवाक्यं स्पष्टाक्षर समन्वितम्

वाल्मीकिरुवाच ।

त्वयान्तर्यामिणो नृणां कथं ज्ञानं च नो भवेत् ।
तथापि कथयाम्यत्र तव सन्तोषहेतवे ॥ ६ ॥

राजन्यौ बालकौ महामाश्रमे वल्किनांबरौ । त्वत्सारूप्यधरौ स्वाङ्ग मनोहरवपुर्धरौ ॥
त्वया यदा वनेत्यक्ता जानकी वै निरागसी । अन्तर्वत्नी घनेघोरे विलपन्ती मुहुर्मुहुः
कुररीमिव दुःखार्तां वीक्ष्याहं तववल्लभाम् । जनकस्यसुतां पुण्यामाश्रमे स्वानयं यदा
तस्याःपर्णकुटिरम्या रचिता मुनिपुत्रकैः । तस्यामसूतपुत्रौ द्वौ भासयन्तौ दिशोदश ॥

तयोरकरवं नाम कुशोलव इतिस्फुटम् । वर्धमानावनिशं यत्र शुक्लपक्षे यथा शशी ॥११॥
कालेनोपनयादीनि सर्वाणि कृतवानहम् । वेदान्साङ्गानहं सर्वान्पाठयामास सुव्रते ॥
सर्वाणि सरहस्यानि शृणुष्व सुमते मम । आयुर्वेदं धनुर्विद्यां शस्त्रविद्यां तथैव च ॥
विद्यां जालन्धरीं चापि सङ्गीतकुशलौ कृतौ । गङ्गाकूले गायमानौ लताकुञ्जवनेषु च ॥

चञ्चलौ चलचित्तौ तौ सर्वविद्याविशारदौ ।
तदाऽष्टमविसन्तीर्णं प्राप्तः परमबाल्ययोः ॥ १५
दत्त्वा सर्वाणि शास्त्राणि मस्तके निहितःकरः ।
अतीवगानकुशलौ दृष्ट्वा लोको विसिस्मिये ॥ १६ ॥

षड्जमध्यमगान्धारस्वरभेदविशारदौ । तथाविधौ विलोक्याहं गापयामि मनोहरम् ।
भविष्यज्ञानयोगाच्च कृतं रामायणं शुभम् । मृदङ्गपणवाद्यादि यन्त्रवीणा विशारदौ
वने वने च गायन्तौ मृगपक्षि विमोहकौ । अद्भुतं गीतमाधुर्यं तव रामकुमारयोः ॥

श्रोतुं तौ वरुणो बालावानिनाय विभावरीम् ।
मनोहरवयोरूपौ गानविद्याब्धिपारगौ ॥ २० ॥

कुमारौ जगतुस्तत्र लोकेशादेशतः कलम् । परमं मधुरं रम्यं पवित्रं चरितं तव ॥२१॥
शुश्राव वरुणःसार्द्धं कुटुम्बेन च गायकैः । शृण्वन्नेवगतस्तृप्तिं मित्रेणवरुणःसह ।
क्षुधार्तोऽपि परंस्वादु चरितं रघुनन्दन । गानानन्दमहालोमहृतप्राणेन्द्रियक्रियः ॥२३॥

प्रत्यागन्तुं दिदेशासौ कुमारौ न हि तावकौ ।
रमणीय महाभोगैर्लोभितावपि बालकौ ॥ २४ ॥
चलितौ न गुरोश्चात्ममातुःपादाम्बुजस्मृतेः ।
अहं चापि गतःपश्चाद्वरुणालयमुत्तमम् ॥ २५ ॥

वरुणःप्रेमसहितः पूजांचक्रे मम प्रभो । पृच्छते जन्मकर्मादि सर्वज्ञायापि बालयोः ।
वरुणायाब्रुवं सर्वं जन्मविद्यादिपावनम् । श्रुत्वा सीतासुतौ देवः सच्चक्रेऽम्बरभूषणैः ।

देवदत्तमतोग्राह्यमिति मद्वाक्यगौरवात् ।
आहृतं राजपुत्राभ्यां यद्दत्तं वरुणेन तत् ॥ २८ ॥

प्रसन्नेन तयोर्गान गानविद्यावयोगुणैः । ततो मामब्रवीत्सीतामुद्दिश्य वरुणः कृती ॥
सीता पतिव्रता धुर्या रूपशीलवयोऽन्विता । वीरपुत्रा महाभागा त्यागंनार्हतिकर्हिचित्
महतीहानिरेतस्यास्त्यागे हि रघुनन्दन ।
सिद्धीनां परमासिद्धिरेषा तेह्यनपायिनी ॥ ३१ ॥
पामरैर्महिमा नास्या ज्ञायते यदि दूषितैः । काहानिस्तावता राम ! पुण्यश्रवणकीर्तन !
अस्मत्साक्षिकमेतस्याः पावनं चरितं सदा ।
सचरते सिद्धिमायान्ति ये सीतापदचिन्तकाः ॥ ३३ ॥
यस्याःसङ्कल्पमात्रेण जन्मस्थितिलयादिकाः ।
भवन्ति जगतां नित्यं व्यापारा येश्वरा अमी ॥ ३४ ॥
सीता मृत्युःसुधात्वेयं तपस्येषा च वर्तते ।
स्वर्गो मोक्षस्तपो योगो दानं च तव जानकी ॥ ३५ ॥
ब्रह्माणं शिवमर्त्याश्च लोकपालास्मदादिकान् ।
करोत्येषाकरोत्येव मान्या सीता तव प्रिया ॥ ३६ ॥
त्वं पिता सर्वलोकानां सीता च जननीत्यतः ।
कुदृष्टिरत्र तु क्षेमयोग्या न तव कर्हिचित् ॥ ३७ ॥
वेत्ति सीतां सदाशुद्धां सर्वज्ञो भगवान्स्वयम् ।
भवानपि सुतांभूमेः प्राणादपि गरीयसीम् ॥ ३८ ॥
आदर्तव्या त्वया तस्मात्प्रिया शुद्धेति जानकी ।
■ च शापपराभूतिः सीतायां त्वयि वा विभो ॥ ३९ ॥
इमानि ममवाक्यानि धार्य्याणि जगतांपतिम् ।
रामम्प्रति त्वया साक्षाद्वाल्मीके ! मुनिसत्तम ! ॥ ४० ॥
इत्युक्तो वरुणेनाहं सीतासङ्ग्रहकारणात् । एवमेवहि सर्वैश्च लोकपालैरपि प्रभो ! ॥
श्रुतं रामायणोद्गानं पुत्राभ्यां ते सुरासुरैः । गन्धर्वैरपि सर्वैश्च कौतुकाविष्टमानसैः ॥
प्रसन्ना वच सर्वेऽपि प्रशशंसुःसुतौ च ते । त्रैलोक्यं मोहितं ताभ्यां रूपगानवयोगुणैः

दृष्टं यल्लोकपालैस्तु सुताभ्यां स्वीकृतं हि तत् ।
अपिविश्व परा भाव्यामन्येभ्यः कीर्तिरिव च ॥ ४४ ॥

एकराशं जगत्सर्वं पूर्वे मुनिविलोकितम् । चिरामपधुनाजातं सुताभ्यांनेऽपि
एककामपरामूर्तिलिङ्कि पूर्वमवेक्षिता । कामैश्चतुर्भिरधार्य जायते च यतस्ततः
सर्वमागच्छ राजेन्द्र ! रामपुत्रौ कुशीलवौ । गीयेते अत्र सद्गीतः किं हृतो पितु
हनेषु तवसर्वेषुश्रूयते महतीस्तुतिः । त्यागादन्यत्र सीतयाः पुण्यश्लोकशिरोमणे

त्वया त्रैलोक्यनाथेन गार्हस्थ्यमनुकुर्वता ।
भङ्गीकार्यौ सुतौ राम विद्याशीलगुणान्वितौ ॥ ४९ ॥
न तौ त्वन्मातरं हित्वा स्थास्यतो भवदन्तिके ।
अनन्या सहितौ तस्मादाकार्यौ भवता सुतौ ॥ ५० ॥

दृष्ट एव मयेदानीं सेनासञ्जीवनात्पुमः । प्रत्ययःसर्वलोकानां पावनःपन्नतामपि
माहात्तं तेन चास्माकं नामरामाज्ञमानद ।शुद्धी तस्यास्तु लोकानां यन्मई तदिव

शेष उवाच ।

इति वाल्मीकिना रामः सर्वज्ञोऽप्यवबोधितः ।
स्तुत्वा नत्वा च वाल्मीकिं प्रत्युवाच सलक्ष्मणम् ॥ ५३ ॥

गच्छताताधुना सीतामानेतुं धर्मचारिणीम् । सपुत्रां रथमारोप्य सुमन्त्रसहितः

श्रावयित्वा ममैमानि मुनेश्च वचनान्यपि ।
सम्बोध्य च पुरीमेतां सीतां प्रत्यानयाशु ताम् ॥ ५५ ॥

लक्ष्मण उवाच ।

यास्यामि तव सन्देशात्सर्वेषां नः प्रमोविभो ।
देव्यायास्यति चेद्देव यात्रा मे सफला ततः ॥ ५६ ॥
मयि सा साध्यसूयैव पूर्वदोषवशात्सती ।
अनागतायां तस्यां तु क्षमस्वागन्तुकं हि माम् ॥ ५७ ॥

सुमित्रमुनिशिष्याभ्यां युतोऽगाद्भूमिजाश्रमम् ॥ ५८ ॥

थं प्रसादनीयास्यात्सीताभगवती मया । पूर्वदोषं विजानन्ती रामाधीनस्य मे सदा
वं सञ्चिन्तयन्नन्तर्हृदयसङ्कोच मध्यगः । लक्ष्मणःप्राप सीताया आश्रमं श्रमनाशनम् ॥
रात्सोऽथावरुह्याराद्श्रुरुद्धविलोचनः । आर्ये पूज्ये भगवति शुभे इति वदन्मुहुः ॥
पात पादयोस्तस्या वेपमानाखिलाङ्गकः उत्थापितस्तया देव्या प्रीतिविह्वलया स च

सीतोवाच ।

किमर्थमागतःसौम्य! वनं मुनिजनप्रियम् । आस्ते स कुशलीदेवःकौशल्या शुक्तिमौक्तिकः
भरोपो मयि कश्चिदस्य कीर्त्यां केवलायादृतः । कीर्त्यते सर्वलोकेश्च कल्याण गुणसागरः

अकीर्तिभीतिमापन्नस्त्यक्तु मां त्वां नियुक्तवान् ।
यदि ततश्च लोकेषु कीर्तिस्तस्यामलाऽभवत् ॥ ६५ ॥
मृत्याऽपि पतिसत्कीर्तिं कुर्वन्त्या मे हि सुस्थिरा ।
पतिसामीप्यमेवाशु भूयादेव हि देवर ! ॥ ६६ ॥

त्यक्तयाऽपि मया तेन नासौत्यक्तो मनागपि । फलं हि साधनायत्तं हेतुःफलवशो न तु

कौशल्याशल्यशून्याऽसौ कृपापूर्णा सदा मयि ।
आस्ते कुशलिनी यस्याः पुत्रस्त्रैलोक्यपालकः ॥ ६८ ॥

सर्वे कुशलिनःसन्ति भरताद्याश्च बान्धवाः। सुमित्रा च महाभागा यस्याःप्राणादहंप्रिया

मद्वार्त्तिकं त्वमपि त्यक्तः सर्वलोकेषु कीर्तये ।
राज्ञः किं दुस्त्यजं तस्य स्वात्माऽपि यस्य न प्रियः ॥ ७० ॥

इत्येवं बहुधा पृष्टस्तथा रामानुजः स ताम् । उवाच कुशलीदेवः कुशलं त्वयि पृच्छति

कौशल्या च सुमित्रा च याश्चान्या राजयोषितः ।
पप्रच्छुः कुशलं देवि प्रीत्या त्वामाशिषा सह ॥ ७२ ॥

कुशलप्रश्नपूर्वं हि तवपादाभिवन्दनम् । निवेदयामि शत्रुघ्नभरताभ्यां कृतं शुभे ! ॥७३॥
गुरुभिर्गुरुपत्नीभिःसर्वाभिरपि ते शुभे । दत्ताशी-कुशलप्रश्नः कृताश्च त्वयिजानकि

आकारयति देवस्त्वां निर्व्यलीकेन चात्मना ।

अन्यस्यान्यरतिस्त्वत्तोऽप्यत्र सर्वत्र भामिनि ॥ ७५ ॥
शून्या एव दिशः सर्वास्त्वां विना जनकात्मजे ।
पश्यन्नोदिति नायो नो रोदयन्नितरानपि ॥ ७६ ॥

यत्र देवि स्थितासि त्वं नित्यं स्मरति राघवः । अमून्यं तु तमेवासौ मन्यमानोविदेहजे
धन्योऽयमाश्रमोजातो वाल्मीकेरत्र जानकी । कालं क्षपयति वार्ताभिर्मदीयाभिरदर्शिते
उत्कण्ठितमनाः शोकसंविग्नोऽस्त्यामीमस्त्वयितच्छृणु । व्यर्थतामयति यत्नुपेदु धूनतं तत्संतापम्
लोकावदन्ति मामेव सर्वेषामीश्वरेश्वरम् । मद्दं त्वद्दृष्टमेवैषा स्वतन्त्रं कारणं शुभे ।
अदृष्टमेव कार्येषु सर्वशोऽप्यनुगच्छति । ईशानीयाःकुतो नैतदन्यीयुः सुखदुःखयोः ।
धनुर्भङ्गेमतिर्द्वन्द्वे कैकेय्यां मरणेपितुः । अरण्यगमने तत्र हरणे तव वारिधेः ॥ ८२ ॥
तरणे रक्षसांभर्तुर्मारणेऽपि रणेरणे । सहायीमयने महामृक्षवानररक्षसाम् ॥ ८३ ॥
लाभे तव प्रतिज्ञायाः सत्यत्वे च सतीमणे !।
पुनः स्वबन्धुसम्बन्धे राज्यप्राप्तौ च भामिनि ! ॥ ८४ ॥
पुनः प्रियावियोगे च कारणं यद्दुदारणम् । प्रसीदति तदेवाद्य संयोगे पुनरावयोः॥८५
वेदोऽन्यथा कृतो येन लोकोत्पत्तिलयौ यतः । लोलानुगवस्तस्मात्कारणं प्रथमं त्वदृ
अदृष्टमनुवर्तन्ते लोकाःसम्प्रति बोधकाः । भोगेन क्षीयतेऽदृष्टं तत्तद्भुक्तं त्वयानघे ।
स्नेहोऽकारणकः सीते वर्धमानो मम त्वयि ।
लोकाद्दृष्टे तिरस्कृत्य त्वामाहूयत आदरात् ॥ ८८ ॥
शङ्कितेनापि दोषेण स्नेहनैर्मल्यमञ्जनम् । भवतीति स वै शुद्धं आख्याधो विबुधैः सदा
स्नेहशुद्धिरियं भद्रे ! कृता मे त्वयि नान्यथा ।
मन्तव्यं रक्षितोऽप्येषः लोकः शिष्टानुवर्तिना ॥ ९० ॥
आवयोर्नन्दया देवि ! सर्वावस्थासु शुद्धये । लोको नश्येद्धि संमूढश्चरितैर्महतामयम्
आवयोरुज्ज्वलाकीर्तिरावयोरुज्ज्वलोरसः ।
आवयोरुज्ज्वलौ वंशावावयोरुज्ज्वलाः क्रियाः ॥ ९२ ॥
भवेयुराघयोःकीर्तिर्गायका उज्ज्वलाभुवि । आवयोर्भक्तिमन्तो येतेयान्त्यन्तेभवाम्बु

इत्युक्ता भवती तेन प्रीयमाणेन ते गुणैः । पत्युःपादाम्बुजे द्रष्टुं करोतु सदयं मनः ॥

वासांसि रमणीयानि भूषणानि महान्ति च ।
अङ्गरागस्तथा गन्धा मनोज्ञास्त्वयि योजिताः ॥ ९५ ॥

रथोत्रास्यश्च रामेण प्रेषिता उत्सवायते । छत्रं च चामरे शुभ्रे गजा अश्वाश्च शोभने ॥
स्तूयमानाद्विजश्रेष्ठैःसूतमागधवन्दिभिः । वन्द्यमानापुरस्त्रीभिःसेव्यमाना च योद्धृभिः

पुष्पैः संछाद्यमाना च देवी देवाङ्गनादिभिः ।
धनानि ददती तेभ्यो द्विजातिभ्यो यथेप्सितम् ॥ ९८ ॥

गजारूढौ कुमारौ च पुरस्कृत्यजनेश्वरी । मयानुगम्यमाना च गच्छायोध्यांनिजांपुरीम्
त्वयि तत्र गतायां तु सङ्गतायां प्रियेणते । सर्वासां राजनारीणामागतानां च सर्वशः
सर्वासामृषिपत्नीनां कौसल्यानां तथैव च । मङ्गलैर्वाद्यगीताद्यैर्भवत्ययमहोत्सवः ॥

शेष उवाच ।

इति विज्ञापनां देवी श्रुत्वा सीता समाह सा ।
नाहं कीर्तिकरी राज्ञो ह्युपकीर्तिः स्वयंत्वहम् ॥ १०२ ॥

किं मया तस्य साध्यं स्याद्धर्मकामार्थशून्यया । सत्येवंभवतां भूपेकोविश्वासोनिरङ्कुशो

प्रत्यक्षा वा परोक्षा वा भर्तुर्वोया मनःस्थिताः ।
न वाच्या जातु मादृश्या कल्याणकुलजातया ॥ १०४ ॥

पाणिग्रहणकाले मे यद्रूपो हृदयेस्थितः । तद्रूपोहृदयान्नासौ कदाचिदपसर्पति ॥१०५॥
लक्ष्मणेमौ कुमारौ मे तत्तेजोंशसमुद्भवौ । वंशाङ्कुरौ महाशूरौ धनुर्विद्याविशारदौ ॥
नीत्वा पितुःसमीपं ॥ लालनीयौ प्रयत्नतः। तपसाराधयिष्यामि रामंकाममिहस्थिता
वाच्यं त्वया महाभाग पूज्यपादाभिवन्दनम् । सर्वेभ्यः कुशलं चापिगत्वेतौ मदपेक्षया
पुत्रौ समादिशत्सीता गच्छतंपितुरन्तिकम् । शुश्रूषणीय एवासौ भवद्भ्यांस्वपद्मदः
आज्ञामाघव्यनिच्छन्तौ तौ कुमारौ कुशीलवौ । वाल्मीकिवचनात्तत्रजग्मतुर्वत्सलक्ष्मणौ
वाल्मीकेरेव पादाब्जसमीपं तत्सुतौ गतौ । लक्ष्मणोऽपि ववन्देतं गत्वाबालकसंयुतः
वाल्मीकिर्लक्ष्मणस्तौ तु कुमारौ मिलिता अमी ।

सभायां संस्थितं रामं ज्ञात्वा ते जग्मुरुत्सुकाः ॥ ११२ ॥
लक्ष्मणः प्रणिपत्याथ सीतावाक्यादि सर्वशः ।
कथयामास रामाय हर्षशोकयुतः सुधीः ॥ ११३ ॥
सीतासन्देशवाक्येभ्यो रामो मूर्च्छां समन्वभूत् ।
संज्ञामवाप्य चोवाच लक्ष्मणं नयकोविदम् ॥ ११४ ॥

गच्छ मित्र पुनस्तत्र यत्नेन महता च ताम् । शीघ्रमानय भद्रं ते मद्वाक्यानि निवे

अरण्ये किन्तपस्यन्त्या गतिरन्या विचिन्तिता ।
श्रुता दृष्टाऽथ वा मत्तो यन्नागच्छसि जानकि ॥ ११६ ॥
त्वदिच्छया त्वमेवैता गतारण्यं मुनिप्रियम् ।
पूजिता मुनिपत्न्यस्ता दृष्टा मुनिगणास्त्वया ॥ ११७ ॥
पूर्णो मनोरथस्तेऽद्य किं नागच्छसि भामिनि ! ।
न दोषं मयि पश्येस्त्वं स्वात्मेच्छायाविलोकनात् ॥ ११८ ॥
गत्वा गत्वाऽथ वामोरु ! पतिरेव गतिः स्त्रियाः ।
निर्गुणोऽपि गुणाम्भोधिः किं पुनर्मनसेप्सितः ॥ ११९ ॥
या या क्रियाकुलस्त्रीणां सा सा पत्युः प्रतुष्टये ।
पूर्वमेव प्रतुष्टोऽहमिदानीं सुतरां त्वयि ॥ १२० ॥

यागो जपस्तपो दानं व्रतं तीर्थं दयादिकम् । देवाश्च मयि सन्तुष्टे तुष्टमेतदसंशय

शेष उवाच ।

इति सन्देशमादाय सीतां प्रति अगस्त्यनेः । आह लक्ष्मण आत्मेशमानमः प्रणयाद्दर्

सीतानयनमुद्दिश्य प्रसन्नस्त्वं यदूचिवान् ।
करिष्यामि तद्वाक्यं विनयेन समन्वितम् ॥ १२३ ॥
इत्युक्त्वा पादयोर्नत्वा रघुनाथस्य लक्ष्मणः ।
जगाम स्यन्दने सीतां रथे निधाय महाशये ॥ १२४ ॥
वाल्मीकिः धर्मवरो वीक्ष्य रामरूपी महीश्वरी ।

उवाच स्मितमाधाय मुखं कृत्वा मनोहरम् ॥ १२५ ॥

युवां प्रगायतं पुत्रौ रामचारित्रमद्भुतम् । वीणां प्रवादयन्तौ च कलगानेन शोभितम्

इत्युक्तौ तौ सुतौ रामचारित्रं बहुपुण्यदम् । अगायतां महाभागौ सुवाक्यपदचित्रितम्

यस्मिन्धर्मविधिः साक्षात्पातिव्रत्यं तु यत्स्थितम् ।

भ्रातृस्नेहो महान्यत्र गुरुभक्तिस्तथैव च ॥ १२८ ॥

स्वामिसेवकयोर्यत्र नीतिर्मूर्तिमती किल । अधर्मकत्र्यास्तिर्यं यत्र साक्षाद्रघूद्वहात् ॥

तद्गानेन जगद्व्याप्तं दिवि देवा अपि स्थिताः ।

किन्नरा अपि यद्गानं श्रुत्वा मूर्च्छामिताः क्षणात् ॥ १३० ॥

वीणाया रणितं श्रुत्वा तालमानेन शोभितम् ।

निखिला परिषत्तत्र शालभञ्जीव विस्मिता ॥ १३१ ॥

हर्षादश्रूणि मुञ्चन्तो रामाद्या भूमिपास्तथा । तद्गानपञ्चमालापमोहिताश्चित्रितोपमाः ।

तत्र रामः सुतौ दृष्ट्वा महागानविमोहकौ ।

अदात्ताभ्यां सुवर्णस्य लक्षं लक्षं पृथक्पृथक् ॥ १३२ ॥

तदा दानपरं दृष्ट्वा वाल्मीकिमुनिसत्तमम् । अब्रूतां प्रहसन्तौ तौ किञ्चिद्वक्रभ्रुवौ सत

मुने महानयोऽनेन क्रियते भूमिपेन वै । यदावाभ्यां सुवर्णानि दातुमिच्छति लोभयन्

प्रतिग्रहो ब्राह्मणानां शस्यते नेतरेषु वै । प्रतिग्रहपरो राजा नरकायैव कल्पते ॥१३६॥

आवयोः कृपया मुक्तं राज्यं भुङ्क्ते महीपतिः ।

कथं दातुं सुवर्णानि वाञ्छति श्रेयसाञ्चितः ॥ १३७ ॥

इत्युक्तवन्तौ तौ दृष्ट्वा वाल्मीकिः कृपयायुतः ।

असंशयमुपस्थितं जानीयां नीतिविस्तरौ ॥ १३८ ॥

इति श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं बालकौ नृपपादयोः । लग्नौ विनयसंयुक्तौ मातृभक्त्याऽतिनिर्मलौ

रामो बालौ दृढं स्वाङ्गे परिरभ्य मुदान्वितः ।

मेने स्वीयौ तदा धर्मौ मूर्तिमन्तावुपस्थितौ ॥ १४० ॥

सभाऽविरामतुल्ययोर्योरस्य यज्ञे मनोरमे । जानकीपतिभक्तित्वं सत्यं मेने मुनीश्वर!

तिरोऽग्रगुणप्रोक्तं मत्वा वात्स्यायनोऽब्रवीत् । रामायणं श्रोतुमनाः सर्वधर्मसमन्वितम्

वात्स्यायन उवाच ।

कस्मिन्कालेऽभूच्च स्वामिन्रामायणमिदं महत् ।
कस्माच्चकार किं तत्र वर्णनं तद्वदस्व मे ॥ १४६ ॥

शेष उवाच ।

एकदागतवान्विप्रो वाल्मीकिर्विपिनं महत् ।
यत्र तालास्तमालाश्च किंशुका यत्र पुष्पिताः ॥ १४७ ॥

की यत्र रजसा कुर्वंतो सौरभं वनम् । शशिप्रभेव महती दृश्यते शुभ्रकर्णभृत् ॥ १४८ ॥
रक्तो बकुलश्चापि कोविदारः कुरण्टकः । अनेके पुष्पिता यत्र पादपाः शोभने वने ।

कोकिलानां विरावेण षट्पदानां च शिञ्जितैः ।
सङ्घुष्टं सर्वतो रम्यं मनोहरवयोन्वितम् ॥ १४९ ॥

क्रौञ्चयुगं रम्यं कामबाणप्रपीडितम् । परस्परं प्रहृषितं रेमे स्निग्धतया स्थितम्
व्याधः समागत्य तयोरेकं मनोहरम् । अवधीन्निर्दयः कश्चिन्मांसास्वादनलोलुपः

तदा क्रौञ्चीव्याधहतं स्वपतिं वीक्ष्य दुःखिता ।
विललाप भृशं दुःखान्मुञ्चन्ती बाष्पमुच्चकैः ॥ १५० ॥

मुनिः प्रकुपितो निषादं क्रौञ्चघातकम् । शशाप वार्युपस्पृश्य सरितः पावनं शुभम्

मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः ।
यत्क्रौञ्चपक्षिणोरेकमवधीः काममोहितम् ॥ १५२ ॥
तदा प्रबन्धं श्लोकस्य आत्तं मत्वा ह्यनुद्विजाः ।
ऊचुर्मुनिं प्रहृष्टास्ते शंसन्तः साधुसाध्विति ॥ १५३ ॥
स्वामिञ्छापोदिते वाक्ये भारती श्लोकमातनोत् ।
अत्यन्तं मोहनो जातः श्लोकोऽयं मुनिसत्तम ॥ १५४ ॥

मुनिः प्रहृष्टात्मा बभूव वाडवर्षभ ! । तस्मिन्काले समागत्य ब्रह्मा पुत्रैः समन्वितः

वचो जगाद वाल्मीकिं धन्योऽसि त्वं मुनीश्वर ! ।

भारती त्वन्मुखे स्थित्वा श्लोकत्वं समपद्यत ॥ १५६ ॥
तस्माद्रामायणं रम्यं कुरुष्व मधुराक्षरम् । येन ते विमला कीर्तिराकल्पान्तं भविष्यति
धन्या सैव मुखे वाणी रामनाम्ना समन्विता ।
अन्या कामकथा नृणां जनयत्येव पातकम् ॥ १५८ ॥
तस्मात्कुरुष्व रामस्य चरितं लोकविश्रुतम् । येन स्यात्पापिनां पापहानिरेव पदेपदे ॥
इत्युक्त्वान्तर्दधे ब्रह्मा सर्वदेवैः समन्वितः । ततः सञ्चिन्तयामास कथं रामायणं भवेत्
तदा ध्यानपरो जातो नदीतीरे मनोरमे । तस्य चेतस्ययो रामः प्रादुर्भूतो मनोहरः ॥
नीलोत्पलदलश्यामं रामं राजीवलोचनम् ।
निरीक्ष्य तस्य चरितं भूतं भावि भवच्च यत् ॥ १६२ ॥
तदाऽत्यन्तं मुदं प्राप्तो रामायणमथासृजत् । मनोरमपदैर्युक्तं वृत्तैर्बहुविधैरपि ॥१६३॥
षट्काण्डानि सुरम्याणि यत्र रामायणेऽनघ ! ।
बालमारण्यकं चान्यत्किष्किन्धासुन्दरं तथा ॥ १६४ ॥
युद्धमुत्तरमन्यच्च पठेतानि महामते । शृणुयाद्यो नरः पुण्यात्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
तत्र बालेतु सन्तुष्टः पुत्रेष्ट्या चतुरस्सुतान् ।
प्राप पङ्क्तिरथः साक्षाद्धरिं ब्रह्म सनातनम् ॥ १६६ ॥
स कौशिकमखं गत्वा सीतामुद्वाह्य भार्गवम् । आगत्य पुरमुत्कृष्टो यौवराज्यप्रगल्भकः
मातृवाक्याद्वनं प्रागाद्गङ्गामुत्तीर्य पर्वतम् । चित्रकूटं मैथिल्या लक्ष्मणेन समन्वितः ॥
भरतस्तं वने श्रुत्वा जगाम भ्रातरं नयी । तमप्राप्य स्वयं नन्दिग्रामे वासमचीकरत् ॥
बालमेतच्छृणुष्वान्यदारण्यकसमुद्भवम् । मुनीनामाश्रमे वासस्तत्र तत्रोपवर्णनम् ॥१७०॥
नासाच्छेदः शूर्पणख्याः खरदूषणनाशनम् । मायामारीचहननं दैत्याद्रामापहारणम् ॥
वने विरहिणा भ्रान्तं मनुष्यचरितं भृतम् । कबन्धप्रेक्षणं तत्र पम्पायां गमनं तथा ॥
हनूमता सङ्गमनमित्येतद्वनमङ्कितम् । अपरं च शृणु मुने ! संक्षिप्य कथयाम्यहम् ॥१७२
सप्ततालप्रभेदश्च बालेर्मारणमद्भुतम् । सुग्रीवे राज्यदानं च वनवर्णनमित्युत ॥ १७४ ॥
लक्ष्मणात्कर्मसन्देशः सुग्रीवस्य विवासनम् ।

तथा शैलसमुद्देशः सीतान्वेषणमद्भुतम् ॥ १७१ ॥
सम्पातिदर्शनं तत्र मारुतेर्लङ्घनं तथा । पर्वते कपिभिश्चैव कीर्तितं काण्डमुत्तमम्
सुन्दरं शृणु काण्डं वै तत्र रामकथाद्भुता । वनितां परिवृतामिः कोऽभिज्ञस्य दर्शनम्
सीतायाश्चार्शनं तत्र आलापश्च ततः परम् । वनभङ्गः प्रभुभिर्बन्धनं वानरस्य च ।
ततो लङ्काप्रदहनं वानरैः लङ्घितस्तथा । रामाभिज्ञानदानं च सैन्यप्रस्थानमेव च ।
समुद्रे सेतुबन्धश्च सुवेलारोपमङ्कतिः । इति सुन्दरमाख्यातं युद्धे सीतासमागम ॥१८
उत्तरे ऋषिसम्वादो यज्ञप्रारम्भ एव च । तत्रानेका रामकथाः श्रूयन्ते पापनाशिकाः
इति षट्काण्डमाख्यातं प्रमादस्यापनोदनम् । संक्षेपतो मया तुभ्यमाख्यातं सुमनोहरम्
चतुर्विंशतिसाहस्रं षट्काण्डपरिनिष्ठितम् । तद्वै रामायणं प्रोक्तं महापातकनाशनम् ।
तच्छ्रुत्वा राघवः प्रीतः पुत्रावाधाय आसने ।
दृढं तौ परिरभ्याथ सीतां सस्मार वल्लभाम् ॥ १८४ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेधे
रामायणगानं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

सप्तषष्टितमोऽध्यायः

लक्ष्मणेनसह सीतायाः श्रीरामयज्ञमण्डप आगमनम् ।

शेष उवाच ।

अथ सौमित्रिरागत्य जानकीं नतवान्मुहुः । प्रेमगद्गदया शंसन्वाचं रामप्रणोदितम् ॥
सीता समागतं दृष्ट्वा लक्ष्मणं विनियान्वितम् ।
तन्मुखाद्रामसन्देशं श्रुत्वोवाच विलज्जिता ॥ २ ॥
सौमित्रे कथमागच्छे रामत्यक्ता महावने ।
तिष्ठामि रामं स्मरन्ती वाल्मीकेराश्रमे त्वहम् ॥ ३ ॥

तस्या मुखोदितं वाक्यं श्रुत्वा सौमित्रिरब्रवीत् ।
मातः ! पतिव्रते ! रामस्त्वामाकारयते मुहुः ॥ ४ ॥
पतिव्रता पतिकृतं दोषं नानयते हृदि । तस्मादागच्छ हि मया स्थित्वा स्यन्दन उत्तमे
इत्यादिवचनं श्रुत्वा जानकी पतिदेवता ।
मनो रोषं परित्यज्य तस्थौ सौमित्रिणा रथे ॥ ६ ॥
तापसीः सकला नत्वा मुनींश्च निगमोज्ज्वलान् ।
रामं स्मरन्ती मनसा रथे स्थित्वाऽगमत्पुरीम् ॥ ७ ॥
क्रमेण नगरीं प्राप्ता महाहाभरणान्विता । सरयूं सरितं प्राप यत्र रामः स्वयं स्थितः
रथादुत्तीर्य ललिता लक्ष्मणेन समन्विता । रामस्य पादयोर्लग्ना पतिव्रतपरायणा ॥
रामस्तामागतां दृष्ट्वा जानकीं प्रेमविह्वलाम् ।
साध्वि ! त्वया सहेदानीं कुर्वे यज्ञसमापनम् ॥ १० ॥
वाल्मीकिं सा नमस्कृत्य तथान्यान्विप्रसत्तमान् ।
जगाम मातृपद्योः सम्मतिं कर्तुमुत्सुका ॥ ११ ॥
कौसल्या तामथायान्तीं वीरसूं जानकीं प्रियाम् ।
आशीर्भिरभिसंयुज्य ययौ हर्षमनेकधा ॥ १२ ॥
कैकेयीपदयोर्नम्रां वीक्ष्य वैदेहपुत्रिकाम् । भर्त्रा सह चिरं जीव सपुत्रेत्याशिषं व्यधात्
सुमित्रा स्वपदेनम्रांवीक्ष्य वैदेहपुत्रिकाम् । आशिषं व्यदधात्तस्याः पुत्रपौत्रप्रदायिनीम्
सीता ताः सर्वतो नत्वा रामचन्द्रप्रिया सती । परमं हर्षमापन्ना बभूव किल वाडव!
समागतां वीक्ष्य पत्नीं रामचन्द्रस्य कुम्भजः ।
सुवर्णपत्नीं धिक्कृत्य तामधाद्धर्मचारिणीम् ॥ १६ ॥
रामस्तदा यज्ञमध्ये शुशुभे सीतयासह । तारयानुगतो यद्वच्छशीव शरदुत्तमः ॥ १७ ॥
प्रयोगमकरोत्तत्र काले प्राप्ते मनोरमे । वैदेहा धर्मचारिण्या सर्वपापापनोदनम् ॥१८॥
सीतया सहितं रामं प्रसक्तं यज्ञकर्मणि । निरीक्ष्य जहृषुस्तत्र कौतुकेन समन्विताः ॥
वसिष्ठं प्राह सुमतिं रामस्तत्र क्रतौ वरे । किं कर्तव्यं मया स्वामिन्नतः परमवश्यकम्

रामस्येवं वचनं श्रुत्वा गुरुः प्राह महामतिः । ब्राह्मणानां प्रकर्तव्या पूजा सन्तोषकारिका
मरुत्तेन क्रतुः सृष्टः पूर्वं सम्भारसम्भृतः । ब्राह्मणास्तत्र वित्ताद्यैस्तोषिता अभवंस्तदा
अत्यन्तं वित्तसम्भारं नेतुं समशकन्नहि । प्राक्षिपन्हिमवद्देशे वित्तभारासहाद्विजाः ।

तस्मात्त्वमपि राजाग्र्य लक्ष्मीवान्नृपसत्तम ! ।
देहि दानानि विप्रेभ्यो यथा स्यात्प्रीतिरुत्तमा ॥ २४ ॥

एतच्छ्रुत्वा स राजाग्र्यः पूज्यं मत्वा घटोद्भवम् । प्रथमं पूजयामास ब्रह्मपुत्रं तपोधनम्
अनेकरत्नसम्भारैः स्वर्णभारैरनेकधा । देशैर्जनैः पवित्रैरत्यन्तप्रीतिदायकैः ॥ २५ ॥
अगस्त्यं पूजयामास सपत्नीकं मनोरमम् । तथैव रत्नैः स्वर्णैश्च देशैश्च विविधैरपि ॥
व्यासं सत्यवतीपुत्रं तथैव समपूजयत् । च्यवनं भार्यया साकं सुरत्नैः समपूजयत् ।
अन्यानपि मुनीन्सर्वानृत्विजस्तपसां निधीन् । पूजयामास रत्नौघैः स्वर्णभारैरनेकधा
अश्वमेधक्रतौ रामो विप्रेभ्यो भूरिदक्षिणाम् । लक्षं लक्षं सुवर्णस्य प्रत्येकं स्वप्रजानते
दीनान्धकृपणेभ्यश्च ददौ दानमनेकधा । यथा सन्तोषविहितैर्वित्तै रत्नैर्मनोहरैः ॥ ३१ ॥

वासांसि च विचित्राणि भोजनानि मृदूनि च ।
तत्र प्रादाद्यथा शास्त्रं सर्वेषां प्रीतिदायकम् ॥ ३२ ॥

हृष्टपुष्टजनाकीर्णं सर्वसन्तोषबृंहितम् । अत्यन्तमभवद्धृष्टं पुरं पुंस्त्रीसमावृतम् ॥ ३३ ॥
दानं ददन्तं सर्वेषां वीक्ष्य कुम्भोद्भवो मुनिः । अत्यन्तपरमप्रीतिं ययौ क्रतुवरे द्विज
सदाभिषेकतोयार्थं पानीयममृतोपमम् । आनेतुं च चतुःषष्टिनृपान्सस्त्रीन्समाह्वयत्
रामस्तु सीतया सार्द्धमानेतुमुदकं ययौ । घटेन स्वर्णवर्णेन सर्वालङ्कारशोभया ॥ ३६ ॥

सौमित्रिरप्यूर्मिलया माण्डव्या भरतो नृपः ।
शत्रुघ्नः श्रुतकीर्त्या च कान्तिमत्या च पुष्कलः ॥ ३७ ॥
सुबाहुः सत्यवत्या च सत्यवान्वीरभूषया ।
सुमदस्तत्र सत्कीर्त्या रत्नया च विमलो नृपः ॥ ३८ ॥

राजा वीरमणिस्तत्र श्रुतवत्या मनोज्ञया । लक्ष्मीनिधिः कोमलया रिपुतापोऽङ्गसेन
विमलो महाभूम्यां प्रतापाग्र्यः प्रतीच्या । उग्राश्वः कामगमया नीलरत्नोऽधिराज

सुरथः सुमनोहार्या तथा मोहतया कपिः ।
इत्यादीन्नृपतीन्विप्रो वसिष्ठः प्राहिणोन्मुनिः ॥ ४१ ॥

वसिष्ठः सरयूं गत्वा शिवपुण्यजलाप्लुताम् । उदकं मन्त्रयामास वेदमन्त्रेण मन्त्रवि
पयः पुनीहसुं वाहमुदकेन मनोहृता । यज्ञार्थं रामचन्द्रस्य सर्वलोकैकरक्षितुः ॥ ४
उदकं तन्मुनिस्पृष्टं सर्वे रामादयो नृपाः । आजह्रुर्मण्डपतले विस्मयैर्दपस्तु ते ॥ ४

पयोभिर्निर्मलैः स्नाप्य वाजिनं क्षीरसन्निभम् ।
मन्त्रेण मन्त्रयामास रामहस्तेन कुम्भजः ॥ ४५ ॥

पुनीहि मां महाबाहो अस्मिन्ब्रह्मसमाकुले । त्वन्मेधेनाखिलाद्देवाःप्रीयन्तु परितोषि
इत्युक्त्वा स नृपोरामःसीतया सममस्पृशत् । तदा सर्वे द्विजाधिश्रमभण्यन्तकुतूहल
परस्परममोचंस्ते यन्नामस्मरणान्नराः । महापापात्प्रमुच्यन्ते स रामःकिं वदत्यहो
इत्युक्तवति भूमीशे रामे कुम्भोद्भवोमुनिः । करवालं चाभिमन्त्र्या ददौ रामकरे मुनि
करवाले धृतेस्पृष्टे रामेण सहयःक्षतो । पशुत्वं तु विहायाशु दिव्यरूपमपद्यत ॥ ५
विमानवरमारूढश्चाप्सरोभिःसमन्ततः । चामरैर्वीज्यमानश्च वैजयन्त्या विभूषित

तदा तं वाजितां त्यक्त्वा दिव्यरूपधरं वरम् ।
वीक्ष्य लोकाःक्षतो सर्वे विस्मयं प्राप्नुवंस्तदा ॥ ५२ ॥

तदा रामःस्वयं जानञ्ज्ञापयन्सर्वतो नरान् । पप्रच्छ दिव्यरूपं तं सुरं परमधार्मिक

कस्त्वं दिव्यवपुः प्राप्तः कस्मात्त्वं वाजितां गतः ।
कथं सुरस्त्रीसहितःकिं चिकीर्षसि तद्वद ॥ ५४ ॥

रामस्य वचनंश्रुत्वा देवःप्रोवाच भूमिपम् । हसन्मेघरवां वाणीमवदत्सुमनोहरा
सर्वज्ञातं न सर्वत्र बाह्याभ्यन्तरचारिणः । तथापि पृच्छते तुभ्यं कथयामि यथात
अहं पुरा भवे राम द्विजःपरमधार्मिकः । अचरं प्रतिकूलं वै वेदस्य रिपुतापन ॥ ५
कदाचिद्धूतपापायास्तीरेऽहं गतवान्पुरा । अनेकवृक्षललिते सर्वत्र सुमनोरमे ॥ ५

तत्र स्नात्वा पितॄंस्तृप्त्वा दानं दत्वा यथाविधि ।
ध्यानं तत्र महाबाहो कृतवान्वेदसंमितम् ॥ ५६ ॥

तदा जनाः समायाता यद्दृष्टमत्र भूपते ! । तेषां प्रवञ्चनार्थाय दम्भमेतमकारिषम् ॥
अनेकजन्तुसम्भारैः पूर्णमजिरमुत्तमम् । वार्त्ताभिशादितं सर्वं मण्डलादियुतं महत् ।
अग्निहोत्रोद्भवोधूमः सर्वतो गगनोऽङ्गणम् । चकार दम्भमतुलं निष्कारिपुरोऽ ।
अनेकतिलकश्रीभिःशोभिताङ्गो महत्तपाः । दर्भशोभसद्भिरन्याभिरेभो मुनिधराविदु
तुषारास्तत्र स्वयम्भूर्वं वर्षदर्भगणीतलम् । प्राप तत्र महागंगा घूर्णमाना सरित्तटे ।
ददर्श मां दम्भकरं मौनधारिणमग्रतः । मनश्चंक्रमसुगमतमप्यागतवान् करम् ॥ ७० ॥

दृष्ट्वाऽतीव क्रुधाक्रान्तः समुद्र इव पर्वणि ।
शशापासौ मुनिस्तीव्रो दम्भिनं मां महामतिः ॥ ७१ ॥

दम्भं करोषि यस्मीरे सरितस्त्वं सुदुर्मते । तस्मात्प्राप्नुहि निर्याणं पशुत्वं तापसाधम
शापं प्रदत्तं संश्रुत्य दुःखतोऽहं तदाऽनमम् । अप्राहिणं पदे तस्या मुनेर्दुर्वासतः किल
तदा मे कृतवान्नाम द्विजोऽनुग्रहमुत्तमम् । याजितो प्राप्नुहि मखे राजराजस्य तापस !
पश्चात्तद्धस्तसंस्पर्शाद्याहि तत्परमं पदम् । दिव्यंवपुर्मनोहारि धृत्वा दम्भविवर्जितम्
तेन शापोऽपि सन्दिष्टो ममानुग्रहतां गतः । यदहं तव हस्तस्य स्पर्शं प्राप्तो मनोरम
यद्देव रामदेवादिदुर्लभं बहुजन्मभिः । ततोऽहं करजस्पर्शं प्राप्तवानिह दुर्लभम् ॥ ७२ ॥

आज्ञापय महाराज ! त्वत्प्रसादादहं महत् ।
गच्छामि शाश्वतं स्थानं तव दुःखादिवर्जितम् ॥ ७३ ॥
न यत्र शोको न जरा न मृत्युः कालविभ्रमः ।
तत्स्थानं देव गच्छामि त्वत्प्रसादान्नराधिप ! ७४ ॥

इत्युक्त्वा तं परिक्रम्य विमानवरमारुहत् । अनेकरत्नखचितं सर्वदेवाभिवन्दितम्
गतोऽसौ शाश्वतं स्थानं रामपादप्रसादतः । पुनरावृत्तिरहितं शोकमोहविवर्जितम्

तेन तत्कथितं श्रुत्वा रामं ज्ञात्वेश्वरं जनाः ।
विस्मयं प्रापिरे सर्वे परस्परमुदुन्मदाः ॥ ७५ ॥

शृणु द्विज महाबुद्धे दम्भेनापि स्मृतो हरिः । ददाति मोक्षं सुतरां किंपुनर्दम्भवर्जना
यथा कथञ्चिद्रामस्य कर्तव्यं स्मरणं परम् । येन प्राप्नोति परमं पदं देवादिदुर्लभम्

तच्चित्रं वीक्ष्य मुनयः कृतार्थं मेनिरे निजम् । यद्रामचरणप्रेक्षा करस्पर्शपवित्रितम् ॥
गते तस्मिन्सुरे स्वर्गे हयरूपधरे पुरा । उवाच रामस्तपसां निधीन्वेदविदुत्तमान् ॥
किं कर्तव्यं मयाब्रह्मन्हयो नष्टो गतःसुखम् । होमः कथं पुरो भावी सर्वदैवततर्पकः ॥

यथा स्यात्सुरसन्तृप्तिर्यथा मे मख उत्तमः ।
तथा कुर्वन्तु मुनियो यथा मे स्याद्विधिश्रुतम् ॥ ८३ ॥

इति वाक्यं समाश्रुत्य जगाद मुनिसत्तमः । वसिष्ठः सर्वदेवानां विज्ञानिज्ञानकोविदः
कर्पूरमाहर क्षिप्रं येन देवाः स्वयं पुरा । प्राप्य हव्यं ग्रहीष्यन्ति मद्वाक्यप्रेरिताधुना ॥
इति वाक्यं समाकर्ण्य रामः क्षिप्रमथाहरत् । कर्पूरं बहुदेवानां प्रीत्यर्थं बहुशोभनम् ॥
तदा मुनिः प्रहृष्टात्मा देवानाह्वयदद्भुतान् । ते सर्वे तत्क्षणात्प्राप्ताःस्वपरीवारसंवृताः

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसंवादे रामाश्वमेधे
यज्ञप्रारम्भो नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

अष्टषष्टितमोऽध्यायः

रामस्य यज्ञान्तस्नानम् ।

शेष उवाच ।

इन्द्रस्तत्र हविर्मूर्ध्नं रामचन्द्रेण वीक्षितम् । परिस्पार्द कती तृप्ति ॥ प्राप सुरसंयुतः ॥
नारायणो महादेवो ब्रह्मा तत्र चतुर्मुखः । वरुणश्च कुबेरश्च तथाऽन्ये लोकपालकाः ॥

तत्रास्वाद्य हविः स्निग्धं वसिष्ठेन परिष्कृतम् ।
तत्र पुनर्हि विप्रेन्द्राः क्षुधार्ता इव भोजनात् ॥ ३ ॥

सर्वान्देवांश्च सन्तर्प्य हविषा करुणानिधिः । वसिष्ठप्रेरितः सर्वमिति कर्तव्यमाचरत्

ब्राह्मणा दानसन्तुष्टाः हविस्तुष्टाः सुराधराः ।
रामः सर्वे स्वकं भागं गृहीत्वा स्वालयं ययुः ॥ ५ ॥

ऋत्विग्भ्यो होतृमुख्येभ्यः प्रादाद्राज्यं चतुर्दिशम् ।
सन्तुष्टास्ते द्विजा राममाशीर्भिरददुः शुभम् ॥ ६

पूर्णाहुतिं ततः कृत्वा वसिष्ठः प्राह सुस्त्रियः । वर्धापयन्तु भूमीशं यागपूर्तिकरं परम् ॥
तद्वाक्यं ताः स्त्रियः श्रुत्वा लाजैरवाकिरन्मुदा । लावण्यजितकन्दर्पं महामणिविभूषितम्
ततोऽवभृथस्नानार्थं प्रेरयामास भूमिपम् । ययौ रामः सह स्त्रीयैः सरयूतीरमुत्तमम्
अनेकराजकोटीभिः परीतः पादचारिभिः । जगाम ससरिच्छ्रेष्ठां पक्षिवृन्दसमाकुलाम्
तारापतिरिवस्वाभिर्भार्याभिर्वृतउरुप्रभः । विरोचते तथा सद्रामो राजपत्नीवृतः ॥
तद्दुरत्ययं समाज्ञाय ययुर्लोकास्त्वरायुताः । सीतापतिमुखालोकनिश्चलीभूतलोचनाः

राजेन्द्रं सीतया सार्द्धं गच्छन्तं सरितम्प्रति ।
विलोक्य मुदिता लोकाश्चिरं दर्शनलालसाः ॥ ॥ १३ ॥

अनेकनटगन्धर्वा गायन्तो यश उज्ज्वलम् । अनुजग्मुर्महीशानं सर्वलोकनमस्कृतम् ।

नर्तक्यस्तत्र नृत्यन्त्यः क्षोभयन्त्यः पतेर्मनः ।
जलयन्त्रैश्च सिञ्चन्त्यो ययुः श्रीरामसेवनम् ॥ १५ ॥

महाराजं विलिम्पन्त्यो हरिद्राकुङ्कुमादिभिः । परस्परं प्रलिम्पन्त्यो मुदं प्रापुर्महत्तराम्
कुचयुग्मोपरिन्यस्तमुक्ताहारसुशोभिताः । श्रवणद्वन्द्वसंसृष्टस्वर्णकुण्डललक्षिताः ॥११
अनेकनरनारीभिः सङ्कीर्णं मार्गमाचरन् । यया वत्सरितं प्राप शिवपुण्यजलाप्लुताम्
तत्र गत्वा स वैदेहा रामः कमललोचनः । प्रविवेश जलं पुण्यं वसिष्ठादिभिरन्वितः ।
अनुप्रविविशुः सर्वे राजानो जनतास्तथा । तत्पादरजसा पूतजलं लोकैकपावनम् ॥
परस्परं प्रसिञ्चन्तो जलयन्त्रैर्मनोरमैः । कुशोणनयनाः सर्वे हर्षं प्रापुर्मनोऽधिकम् ॥
स रामः सीतया सार्धं चिरं पुण्यजलप्लवे । क्रीडित्वा जलकल्लोलैर्निरगाद्धर्मसंयुतः ।

दुकूलवासाः सकिरीटकुण्डलः केयूरशोभावरकङ्कणान्वितः ।
कन्दर्पकोटिप्रियसुन्दररूपो राजाग्र्यवर्यैरुपसंस्तुतो बभौ ॥ २२ ॥
स यागपूर्णं परपर्वशोभितं कृत्वा सरित्तीरवरे महामनाः ।
त्रैलोक्यलोकप्रियमाप सद्गुणामन्यैर्दुरापां नृपतिर्मुनीशैः ॥ २४ ॥

एवं जनकपुत्र्याऽसौ हयमेधत्रयं चरन्। त्रैलोक्ये कीर्तिमतुलां प्राप देवैः सुदुर्लभाम्

एवं ते वर्णितं तात यत्पृष्टो रामसत्कथाम् ।
विस्तृतः कथितो मेधो भूयः किं पृच्छसे द्विज ॥ २६ ॥
यः शृणोति हरेर्भक्त्या रामचन्द्रस्य सन्मखम् ।
ब्रह्महत्यां क्षणात्तीर्त्वा ब्रह्मशाश्वतमाप्नुयात् ॥ २७ ॥
अपुत्रस्तो लभते पुत्रान्निर्धनो धनमाप्नुयात् ।
रोगार्तो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्धनात् ॥ २८ ॥

यत्कथाश्रवणाद्दुष्टः श्वपचोऽपि परं पदम् । प्राप्नोति किमु विप्राग्र्यो रामभक्तिपरायणः
रामंस्मृत्वा महाभागं पापिनः परमं पदम् । प्राप्नुयुः परमंस्वर्गं शक्रदेवादिदुर्लभम् ॥

ते धन्या मानवा लोके ये स्मरन्ति रघूत्तमम् ।
ते क्षणात्संसृतिं तीर्त्वा गच्छन्ति सुखमव्ययम् ॥ ३१ ॥

प्रत्येकमक्षरं ब्रह्म हत्यायंशाद्वयामलः । तं यः श्रावयते धीमांस्तं गुरुं सम्प्रपूजयेत् ॥३२॥
श्रुत्वा कथां वाचकाय गवां द्वन्द्वं प्रदापयेत् ।सपत्नीकाय सम्पूज्य वस्त्रालङ्कारभोजनैः

कुण्डलाभ्यां विराजन्त्यौ मुद्रिकाभिरलङ्कृते ।
रामसीते स्वर्णमय्यौ प्रतिमे शोभने वरे ॥ ३४ ॥

कृत्वा तु वाचकायैव दातव्ये भोद्विजोत्तम । तस्य देवाश्च पितरो वैकुण्ठंप्राप्नुयुस्तदा ॥
त्वया पृष्टा रामकथामयातेकथितापुरा । किमन्यत्कथ्यतांब्रह्मन्पुरतस्तवधीमतः ॥३६॥

शृण्वन्ति येकथामेतांब्रह्महत्यौघनाशिनीम् ।
ते यान्ति परमं स्थानं यत्न देवैः सुदुर्लभम् ॥ ३७ ॥

गोघ्नश्चापि सुतघ्नश्च सुरापो गुरुतल्पगः । क्षणात्पूतो भवत्येव नात्र संशयितुं क्षमम्

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शेषवात्स्यायनसम्वादे रामाश्वमेध-
श्रवणपठनपुण्यवर्णनं नामाष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

इतिरामाश्वमेधः समाप्तः ।

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीकृष्णचरित्रवर्णनम् ।

ऋषय ऊचुः ।

रसायनं तु सोमहामाभगवतोरामाश्वमेधकः । इदानीं वद माहात्म्यं श्रीकृष्णस्य महात्मनः

सूत उवाच ।

शृण्वन्तु मुनिशार्दूलाः श्रीकृष्णचरितामृतम् । शिवायपृच्छद् भूतेशं यत्तदः कीर्तयाम्यहम्
एकदा पार्वती देवी शिवं संस्निग्धमानसा । प्रणयेन नमस्कृत्य प्रोवाच वचनं स्थितम्

पार्वत्युवाच ।

अनन्तकोटिब्रह्माण्डे तद्बाह्याभ्यन्तरस्थितेः ।
विष्णोः स्थानं परं तेषां प्रधानं परमुत्तमम् ॥ ४ ॥
यत्परं नास्ति कृष्णस्य प्रियं स्थानं मनोरमम् ।
तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व महाप्रभो ॥ ५ ॥

ईश्वर उवाच ।

गुह्याद्गुह्यतरं पुण्यं परमानन्दकारकम् । अत्यद्भुतं रहः स्थानमानन्दं परम् ॥ ६ ॥
दुर्लभानां च परमं दुर्लभं मोहनं परम् । सर्वशक्तिमयं देवि सर्वस्थानेषु गापितम् ॥७॥
सात्वतां स्थानमूर्द्धन्यं विष्णोरत्यन्तदुर्लभम् ।
नित्यं वृन्दावनं नाम ब्रह्माण्डोपरि संस्थितम् ॥ ८
पूर्णब्रह्मसुखैश्वर्यं नित्यमानन्दमव्ययम् । वैकुण्ठादि तदंशांशं स्वयं वृन्दावनं भुवि ॥९॥
गालोकैश्वर्यं यत्किञ्चिद्गोकुले तत्प्रतिष्ठितम् । वैकुण्ठवैभवं यद्वै द्वारकायां प्रतिष्ठितम्
नित्यं वृन्दावनाश्रयम् । कृष्णधामपरं तेषां वनमध्ये विशेषतः ॥११॥
तस्मात्त्रैलोक्यमध्ये तु पृथ्वी धन्येति विश्रुता ।
यस्मान्माथुरकं नाम विष्णोरेकान्तवल्लभम् ॥ १२ ॥

स्वस्थानमधिकं नामधेयं माथुरमण्डलम् । निगूढं विविधं स्थानं पुर्यभ्यन्तरसंस्थितम्
सहस्रपत्रकमलाकारं माथुरमण्डलम् । विष्णुचक्रपरिभ्रामद्धामवैष्णवमद्भुतम् ॥१४॥
कर्णिकापर्णविस्तारं रहस्यद्रुममीरितम् । प्रधानं द्वादशारण्यं माहात्म्यं कथितं क्रमात्
भद्रश्रीलोहभाण्डीरमहातालखदीरकाः । बकुलं कुमुदं काम्यं मधु वृन्दावनं तथा ॥१६॥

द्वादशैतावती सङ्ख्या कालिन्द्याः सप्त पश्चिमे ।
पूर्वे पञ्चवनं प्रोक्तं तत्रास्ति गुह्यमुत्तमम् ॥ १७ ॥

महारण्यं गोकुलाख्यं मधुवृन्दावनं तथा । अन्यच्चोपवनं प्रोक्तं कृष्णक्रीडारसस्थलम्
कदम्बखण्डनं नन्दवनं नन्दीश्वरं तथा । नन्दनन्दनखण्डं च पलाशाऽशोककेतकी ॥
सुगन्धमानसं कैलममृतं भोजनस्थलम् । सुखप्रसाधनं वत्स हरणं शेषशायिकम् ॥
श्यामपूर्वोदधिग्रामश्चक्रभानुपुरं तथा । सङ्केतं द्विपदं चैव बालक्रीडनधूसरम् ॥२१॥
कामद्रुमं सुललितमुत्सुकं चापि काननम् । नानाविधरसक्रीडा नतालीलारसस्थलम्
नागविस्तारविस्तर्यं रहस्यद्रुममीरितम् । सहस्रपत्रकमलं गोकुलाख्यं महत्पदम् ॥२३॥
कर्णिकातन्महद्धाम गोविन्दस्थानमुत्तमम् । तत्रोपरिस्वर्णपीठे मणिमण्डपमण्डितम्
कर्णिकायां क्रमाद्दिक्षु विदिक्षु दलमीरितम् । यद्दलं दक्षिणे प्रोक्तं परं गुह्योत्तमोत्तमम्

तस्मिन्दले महापीठं निगमागमदुर्गमम् ।
योगीन्द्रैरपि दुष्प्राप्यं सर्वात्मा यत्र गोकुलम् ॥ २६ ॥

द्वितीयं दलमाग्नेय्यां तद्रहस्यं दलं तथा । सङ्केतं द्विपदं चैव कुञ्जौ द्वौ तत्कुले स्थितौ
पूर्वे दलंतृतीयं च प्रधानस्थानमुत्तमम् । गङ्गादि सर्वतीर्थानां स्पर्शाच्छतगुणं स्मृतम्

चतुर्थं दलमैशान्यां सिद्धपीठेऽपि तत्पदम् ।
कात्यायन्यर्चनाद्गोपी तत्र कृष्णं पतिं लभेत् ॥ २९ ॥

वस्त्रालङ्कारहरणं तद्दले समुदाहृतम् । उत्तरे पञ्चमं प्रोक्तं दलं सर्वदलोत्तमम् ॥ ३० ॥
द्वादशादित्यमत्रैव दलं च कर्णिकासमम् । वायव्यां तु दलं षष्ठं तत्र कालीह्रदः स्मृतः

दलोत्तमोत्तमं चैव प्रधानं स्थानमुच्यते
सर्वोत्तमदलं चैव पश्चिमे सप्तमं स्मृतम् ॥ ३२ ॥

यज्ञपत्नीगणानां च सर्वाप्सितवरप्रदम् । अत्रासुरोऽपि निर्वाणं प्राप त्रिदशदुर्लभम् ।
ब्रह्ममोहनमत्रैव दलं ब्रह्महृदाभिधम् । नैर्ऋत्यां तु दलं प्रोक्तमष्टमं व्योमघातनम् ॥३७॥
शङ्खचूडवधस्तत्र नानाकेलि रसस्थलम् । श्रुतमष्टदलं प्रोक्तं वृन्दारण्यान्तरस्थितम् ।
श्रीमद्वृन्दावनं रम्यं यमुनायाःप्रदक्षिणम् । शिवलिङ्गमधिष्ठानं दृष्टं गोपीश्वराभिधम्
तद्बाह्ये षोडशदलं श्रियापूर्णं तमीश्वरम् । सर्वासु दिक्षु यत्प्रोक्तं प्रादक्षिण्यायथाक्रमम्

महत्पदं महद्धाम स्वधामाधवसंज्ञकम् ।
प्रथमैकदलं श्रेष्ठं माहात्म्यं कर्णिकासमम् ॥ ३८ ॥

तत्र गोवर्द्धनगिरी रम्ये नित्यरसाश्रये । कर्णिकायां महल्लीला तल्लीलारसगह्वरी ॥३९॥

यत्र कृष्णो नित्यवृन्दाकाननस्य पतिर्भवेत् ।
कृष्णो गोविन्दतां प्राप्तःकिमन्यैर्बहुभाषितैः ॥ ४० ॥

दलं तृतीयमाख्यातं सर्वश्रेष्ठोत्तमोत्तमम् । चतुर्थं दलमाख्यातं महाद्भुतरसस्थलम् ॥
नन्दीश्वरवनं रम्यं तत्र नन्दालयःस्मृतः । कर्णिकादलमाहात्म्यं पञ्चमं दलमुच्यते ।
अधिष्ठाताऽत्र गोपालो धेनुपालनतत्परः । षष्ठंदलं यदाख्यातं तत्र नन्दवनं स्मृतम् ।
सप्तमं बकुलारण्यं दलंरम्यं प्रकीर्तितम् । तत्राष्टमं तालवनं तत्र धेनुवधःस्मृतः ॥ ४२ ॥
नवमं कुमुदारण्यं दलं रम्यं प्रकीर्तितम् । काम्यारण्यं दशमं प्रधानं सर्वकारणम् ।
ब्रह्मप्रसाधनं तत्र विष्णुरूपप्रदर्शनम् । कृष्णक्रीडारसस्थानं प्रधानं दलमुच्यते ।

दलमेकादशं प्रोक्तं भक्तानुग्रहकारकम् ।
निर्माणे सेतुबन्धस्य नानाश्चर्यरसस्थलम् ॥ ४३ ॥

भाण्डीरं द्वादशदलं वनं रम्यं मनोहरम् । कृष्णःक्रीडारतस्तत्र श्रीदामादिभिरावृतः ।
त्रयोदशं दलं श्रेष्ठं तत्र भद्रवनं स्मृतम् । चतुर्दशदलं प्रोक्तं सर्वसिद्धिप्रदस्थलम् ॥४४॥
श्रीवनं तत्र रुचिरं सर्वैश्वर्यस्य कारणम् । कृष्णक्रीडाश्रयमयं श्रीकान्तिकीर्तिवर्द्धनम् ॥
दलं पञ्चदशंश्रेष्ठं तत्र लोहवनं स्मृतम् । कथितं षोडशदलं माहात्म्यं कर्णिकासमम् ।
महावनं तत्र गीतं तत्रास्ति गुह्यगुह्यमम् । बाल्यक्रीडारतस्तत्र वत्सपालैःसमावृतः ।
यमलार्जुनभञ्जनम् । वधिष्ठाता तत्र बालगोपाल पञ्चमाब्दिकः ।

…म्ना दामोदरःप्रोक्तःप्रेमानन्दरसार्णवः। दलं प्रसिद्धमाख्यातं सर्वश्रेष्ठदलोत्तमम् ॥५४॥
…कृष्णक्रीडा च किञ्जल्की विहारदलमुच्यते। सिद्धप्रधानकिञ्जल्क दलं च समुदाहृतम्

पार्वत्युवाच।

वृन्दारण्यस्य माहात्म्यं रहस्यं वा किमद्भुतम्।
तदहं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व महाप्रभो! ॥ ५६ ॥

ईश्वर उवाच।

कथितं ते प्रियतमे गुह्याद्गुह्योत्तमोत्तमम्। रहस्यानां रहस्यं यद्दुर्लभानां च दुर्लभम्
त्रैलोक्यगोपितं देवि देवेश्वरसुपूजितम्।
ब्रह्मादि वाञ्छितं स्थानं सुरसिद्धादिसेवितम् ॥ ५८ ॥
योगीन्द्रा हि सदा भक्त्या तस्य ध्यानैकतत्पराः।
अप्सरोभिश्च गन्धर्वैर्नृत्यगीतनिरन्तरम् ॥ ५९ ॥
श्रीमद्वृन्दावनं रम्यं पूर्णानन्दरसाश्रयम्। भूर्चिन्तामणिस्तोयममृतं रसपूरितम् ॥
वृक्षं सुरद्रुमं तत्र सुरभीवृन्दसेवितम्। स्त्री लक्ष्मी पुरुषं विष्णुं तद्दशांशसमुद्भवम् ॥
तत्र कैशोरवयसं नित्यमानन्दविग्रहम्। गीतनाट्यकलालापं स्मितवक्त्रं निरन्तरम् ॥
शुद्धसत्वैःप्रेमपूर्णैर्वैष्णवैस्तद्वनाश्रितम्। पूर्णब्रह्मसुखेमग्नं स्फुरत्तन्मूर्ति तन्मयम् ॥६३॥
मत्तकोकिलभृङ्गाद्यैःकूजत्कलमनोहरम्। कपोल शुकसङ्गीतमुन्मत्तालि सहस्रकम् ॥
भुजङ्गशत्रुनृत्याढ्यं सकलामोदविभ्रमम्। नानावर्णैश्च कुसुमैस्तद्रेणुपरिपूरितम् ॥६५॥
पूर्णेन्दु नित्याभ्युदयं सूर्यमन्दांशुसेवितम्। अदुःखं दुःखविच्छेदं जरामरणवर्जितम् ॥
अक्रोधं गतमात्सर्यमभिन्नमनहङ्कृतम्। पूर्णानन्दामृतरसं पूर्णप्रेम सुखार्णवम् ॥६७॥
गुणातीतं महद्धाम पूर्णप्रेम स्वरूपकम्।
वृक्षादि पुलकैर्यत्र प्रेमानन्दाश्रुवर्षितम् ॥ ६८ ॥
किं पुनश्चेतनायुक्तैर्विष्णुभक्तैःकिमुच्यते।
गोविन्दाङ्घ्रिरजःस्पर्शान्नित्यं वृन्दावनं भुवि ॥ ६९ ॥
सहस्रदलपद्मस्य वृन्दारण्यं वराटकम्। यस्य स्पर्शनमात्रेण पृथ्वीधन्या जगत्त्रये ॥

गुह्याद्गुह्यतरं रम्यं मध्ये वृन्दावनं भुवि । अक्षरं परमानन्दं गोविन्दस्थानमव्ययम् ॥७१॥
गोविन्ददेहतोऽभिन्नं पूर्णब्रह्म सुखाश्रयम् ।
मुक्तिस्तत्र रजःस्पर्शात्तन्माहात्म्यं किमुच्यते ॥ ७२ ॥
तस्मात्सर्वात्मना देवि हृदिस्थं तद्वनं कुरु । वृन्दावनविहारेषु कृष्णं कैशोरविग्रहम् ।
कालिन्दी जलरोमस्य कर्णिकायाः प्रदक्षिणाम् ।
लीलानिर्वाणगम्भीरं जलं सौरभमोहनम् ॥ ७४ ॥
आनन्दामृतमित्यभ्रकरन्दघनालयम् । पद्मोत्पलाद्यैः कुसुमैर्नानावर्णैः समुज्ज्वलम् ॥७५॥
चक्रवाकादि विहगैर्मञ्जु नाना कलस्वनैः । शोभमानं जलं रम्यं तरङ्गातिमनोरमम् ।
तस्योभयतटी रम्या शुद्धकाञ्चननिर्मिता । गङ्गा कोटिगुणा प्रोक्ता यत्र स्नातो वराटकः ।
कर्णिकायां कोटिगुणं यत्र क्रीडारतो हरिः ।
कालिन्दी कर्णिका कृष्णमभिन्नमेकविग्रहम् ॥ ७८ ॥
पार्वत्युवाच ।
गोविन्दस्य किमाश्चर्यं सौन्दर्याकृतिविग्रह । तदहं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व दयानिधे ।
ईश्वर उवाच ।
मध्ये वृन्दावने रम्ये मञ्जुमञ्जीरशोभिते । योजनाश्रितसद्वृक्ष शाखापल्लवमण्डिते ।
तन्मध्ये मञ्जुभवने योगपीठं समुज्ज्वलम् । तदष्टकोणनिर्माणं नाना दीप्तिमनोहरम् ।
तस्योपरि च माणिक्यरत्नसिंहासनं शुभम् ।
तस्मिन्नष्टदलं पद्मं कर्णिकायां सुखाश्रयम् ॥ ८२ ॥
गोविन्दस्य परंस्थानं किमस्य महिमोच्यते ।
श्रीमद्गोविन्दमन्त्रस्यपल्लवी वृन्दसेवितम् ॥ ८३ ॥
दिव्यव्रजवयोरूपं कृष्णं वृन्दावनेश्वरम् । व्रजेन्द्रसन्ततैश्वर्यं व्रजबालैकवल्लभम् ॥८४॥
यौवनोद्भिन्नकैशोरं वयसाऽद्भुतविग्रहम् । अनादिमादिं सर्वेषां नन्दगोपप्रियात्मजम् ॥
श्रुतिमृग्यमजं नित्यं गोपीजनमनोहरम् । परंधाम परंरूपं द्विभुजं गोकुलेश्वरम् ॥८५॥
[illegible] ध्यायेन्निर्गुणस्यैककारणम् । सुश्रीमन्तं नवं स्वच्छं श्यामधाम मनोहरम्

नवीननीरदश्रेणीसुस्निग्धंमञ्जुकुण्डलम् ।
फुल्लेन्दीवरसत्कान्ति सुखस्पर्शं सुखावहम् ॥ ८८ ॥
दलिताञ्जनपुञ्जाभचिक्कणं श्याममोहनम् । सुस्निग्धनीलकुटिलाशेषसौरभकुन्तलम् ॥
तदूर्ध्वं दक्षिणे भाले श्यामचूडामनोहरम् ।
नानावर्णोज्ज्वलं राजच्छिखण्डिदलमण्डितम् ॥ ९० ॥
मन्दारमञ्जुगोपुच्छाच्चूडं चारुविभूषणम् । कचिद्बर्हदलश्रेणीमुकुटे नाभिमण्डितम् ॥
अनेकमणिमाणिक्यकिरीटभूषणं कचित् । लोलालकयुतं राजत्कोटिचन्द्रसमाननम् ॥
कस्तूरीतिलकं भ्राजन्मञ्जुगोरोचनान्वितम् ।
नीलेन्दीवरसुस्निग्धसुदीर्घदललोचनम् ॥ ९३ ॥
आमूलयद्भ्रूलताश्लेषस्मितं साक्षिनिरीक्षणम् । सुचारून्नतसौन्दर्यनासाग्रातिमनोहरम्
नासाग्रगजमुक्तांशुमुग्धीकृतजगत्त्रयम् । सिन्दूरारुणसुस्निग्धाधरोष्ठसुमनोहरम् ॥ ९५ ॥
नानावर्णोल्लसत्स्वर्णमकराकृतिकुण्डलम् । सद्रश्मिपुञ्जसद्गण्डमुकुराभसमद्युतिम् ॥
कर्णोत्पलसुमन्दारमकरोत्तंसभूषितम् । श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं मुक्ताहारस्फुरद्गलम्
विलसद्दिव्यमाणिक्यं मञ्जुकाञ्चनमिश्रितम् ।
करकङ्कणकेयूरंकिङ्किणीकटिशोभितम् ॥ ९८ ॥
मञ्जुमञ्जीरसौन्दर्यश्रीमदङ्घ्रिविराजितम् । कर्पूरागुरुकस्तूरीविलसच्चन्दनादिकम् ॥
गोरोचनादिसंमिश्रदिव्याङ्गरागचित्रितम् । स्निग्धपीतपटीराजत्प्रपदान्दोलिताञ्चनम् ॥
गभीरनाभिकमलरोमराजीनतस्रजम् । सुवृत्तजानुयुगलं पादपद्ममनोहरम् ॥ १०१ ॥
ध्वजवज्राङ्कुशाम्भोजकराङ्घ्रितलशोभितम् । नखेन्दुकिरणश्रेणीपूर्णब्रह्मैककारणम् ॥
केचिद्वदन्ति यस्यांशं ब्रह्मचिद्रूपमद्वयम् । तद्दशांशं महाविष्णुं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
योगीन्द्रैः सनकाद्यैश्च तदेव हृदि चिन्त्यते । त्रिभङ्गं ललिताशेषनिर्माणसारनिर्मितम्
तिर्यग्ग्रीवजितानन्तकोटिकन्दर्पसुन्दरम् । वामांसार्पितसद्गण्डस्फुरत्काञ्चनकुण्डलम्
सहापाङ्गेक्षणस्मेरं कोटिमन्मथसुन्दरम् । कुञ्चिताधरविन्यस्तवंशीमञ्जुकलस्वनैः ॥
जगत्त्रयं मोहयन्तं मग्नं प्रेमसुधार्णवे ॥ १०७ ॥

श्रीपार्वत्युवाच ।

परमं कारणं कृष्णं गोविन्दाख्यं महत्पदम् । वृन्दावनेश्वरं नित्यं निर्गुणस्यैककारणम्
तत्तद्रहस्यमाहात्म्यं किमाश्चर्यं च सुन्दरम् । तद्ब्रूहि देवदेवेश श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो

ईश्वर उवाच ।

यदङ्घ्रिनखचन्द्रांशुमहिमान्तो न गम्यते (विद्यते) ।
तन्माहात्म्यं कियद्देवि ! प्रोच्यते त्वं मुदा शृणु ॥ ११० ॥

अनन्तकोटिब्रह्माण्डे अनन्तत्रिगुणोच्छ्रये । तत्कलाकोटिकोट्यंशा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः
सृष्टिस्थित्यादिना युक्तास्तिष्ठन्ति तस्य वैभवाः ।
तद्रूपकोटिकोट्यंशाः कलाः कन्दर्पविग्रहाः ॥ ११२ ॥

जगन्मोहं प्रकुर्वन्ति तदण्डान्तरसंस्थिताः । तद्देहविलसत्कान्तिकोटिकोट्यंशको विभुः
तत्प्रकाशस्य कोट्यंशरश्मयो रविविग्रहाः । तस्य स्वदेहकिरणैः परानन्दरसामृतैः ।
परमामोदचिद्रूपैर्निर्गुणस्यैककारणैः । तदंशकोटिकोट्यंशा जीवन्ति किरणात्मकाः
तदङ्घ्रिपङ्कजद्वन्द्वनखचन्द्रमणिप्रभाः । आहुः पूर्णब्रह्मणोऽपि कारणं वेददुर्गमम् ॥११६
तदंशसौरभानन्तकोट्यंशो विश्वमोहनः । तत्स्पर्शपुष्पगन्धादि नानासौरभसम्भवः ।

तत्प्रिया प्रकृतिस्त्वाद्या राधिका कृष्णवल्लभा ।
तत्कला कोटिकोट्यंशा दुर्गाद्यास्त्रिगुणात्मिकाः ।
तस्या अङ्घ्रिरजः स्पर्शात्कोटिविष्णुः प्रजायते ॥ ११८ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वृन्दावनमाहात्म्ये कृष्णचरित्रे नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

सप्ततितमोऽध्यायः

श्रीकृष्णपार्षदगणवर्णनम् ।

पार्वत्युवाच ।

यदाकर्णमेतस्य ये वा पारिषदाः प्रभोः। तदहं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व दयानिधे ! ॥

ईश्वर उवाच ।

राधया सह गोविन्दं स्वर्णसिंहासने स्थितम् । पूर्वोक्तरूपलावण्यं दिव्यभूषाम्बरस्रजम्

त्रिभङ्गमञ्जुसुस्निग्धं गोपीलोचनतारकम् ।

तद्बाह्ये योगपीठे च स्वर्णसिंहासनावृते ॥ ३ ॥

प्रत्यङ्गरभसावेशाः प्रधानाः कृष्णवल्लभाः । ललिताद्याः प्रकृत्यंशा मूलप्रकृतिराधिका ॥

संमुखे ललिता देवी श्यामला वायुकोणके । उत्तरे श्रीमतीधन्या ऐशान्यां श्रीहरिप्रिया

विशाखा च तथा पूर्वे शैव्या चाग्नौ ततः परम् ।

पद्मा च दक्षिणे पश्चान्नैऋते क्रमशः स्थिताः ॥ ६ ॥

योगपीठे केशराग्रे चारु चन्द्रावती प्रिया । अष्टौ प्रकृतयः पुण्याः प्रधानाः कृष्णवल्लभाः

प्रधानप्रकृतिस्त्वाद्या राधाचन्द्रावती समा । चन्द्रावली चित्ररेखा चन्द्रा मदनसुन्दरी

प्रिया श्रीमधुमती चन्द्ररेखा हरिप्रिया । षोडशाद्याः प्रकृतयः प्रधानाः कृष्णवल्लभाः

वृन्दावनेश्वरी राधा तथा चन्द्रावली प्रिया । अभिन्नगुणलावण्यसौन्दर्याश्चारुलोचनाः

मनोहराः मुग्धवेषाः किशोरीवयसोज्ज्वलाः ।

अग्रेसरास्तथा चान्या गोपकन्याः सहस्रशः ॥ ११ ॥

शुद्धकाञ्चनपुञ्जाभाः सुप्रसन्नाः सुलोचनाः । तद्रूपहृदयारूढास्तदाश्लेषसमुत्सुकाः ॥

श्यामामृतरसे मग्नाः स्फुरत्तद्भावमानसाः । नेत्रोत्पलार्चिते कृष्णपादाब्जेऽर्पितचेतसः

श्रुतिकन्यास्ततो दक्षे सहस्रायुतसंयुताः । जगन्मुग्धीकृताकारा हृद्वर्तिकृष्णलालसाः

नानासत्त्वस्वरालापमुग्धीकृतजगत्त्रयाः । तत्र गूढरहस्यानि गायन्त्यः प्रेमविह्वलाः ॥

देवकन्यागणाः सर्वे दिव्यवेषा मनोऽरमाः ।
नानाभरणसंयुक्ता दिव्यमाल्यसमन्विताः ॥ १८ ॥
सौन्दर्यातिशयेनाढ्याः कटाक्षाक्षिमनोहराः । निर्देशात्तस्य गोविन्दे तत्तुल्याङ्गा
तत्तद्रूपसमायताः दिव्यमाल्याभिनिर्मलाः । अस्मिन्नव तयो याते त्रिपथा विरजापुरे ॥
समानवेषवयसः समानबलपौरुषाः । समानगुणकर्माणः समानाभरणप्रियाः ॥ १९ ॥
समानस्वरसङ्गीतवेणुवाद्यसमन्विताः । श्रीदामा पश्चिमे द्वारे सुदामा तथोत्तरे ॥ २० ॥
सुदामा च तथा पूर्वे किङ्किणी चापि दक्षिणे ।
तद्द्वारे स्वर्णपीठे च सुवर्णमन्दिरे शुभे ॥ २१ ॥
स्वर्णवेदिकाकोणे स्वर्णाभरणभूषिते ।
स्तोककृष्णं सुभद्राद्यैर्वामैस्सुनामुनैः ॥ २२ ॥
शृङ्गवीणावेणुवेत्रपयोवेणाकृतिस्वरैः । तद्गुणध्यानसंयुक्तैर्गायद्भिरपि विह्वलैः ॥२३॥
चित्रार्पितैरिवरूपैः सदानन्दाश्रुवर्षिभिः । पुलकाकुलसर्वाङ्गैर्योगीन्द्रैरिव विस्मितैः ।
क्षरत्पयोभिर्गोवृन्दैस्सहस्रानेकशावृतम् । तद्वाह्ये स्वर्णप्राकारे कोटिसूर्यसमुज्ज्वले
चतुर्दिक्षुमहोद्यान मञ्जुसौरभमोदिते । पश्चिमे संमुखे श्रीमत्पारिजातद्रुमाश्रये ॥२६॥
तत्राधस्तु स्वर्णपीठे स्वर्णमण्डपमण्डिते । तन्मध्ये मणिमाणिक्यदिव्यसिंहासनोज्ज्वले
तत्रोपरि परानन्दं वासुदेवं जगत्प्रभुम् । त्रिगुणातीतचिद्रूपं सर्वकारणकारणम् ॥२८॥
इन्द्रनीलघनश्यामं नीलकुञ्चितकुन्तलम् । पद्मपत्रविशालाक्षं मकराकृतिकुण्डलम् ॥२९॥
चतुर्भुजं तु शङ्खासिगदाशार्ङ्गाम्बुजायुधम् । आद्यन्तरहितं नित्यं प्रधानं पुरुषोत्तमम् ॥
ज्योतीरूपं महद्धाम पुराणं वनमालिनम् । पीताम्बरधरं स्निग्धं दिव्यभूषणभूषितम् ॥
दिव्यानुलेपनं राजच्चित्रिताङ्गमनोहरम् ।
रुक्मिणी सत्यभामा च नाग्नजिती सुलक्षणा ॥ ३२ ॥
मित्रविन्दाऽनुविन्दा सुनन्दा जाम्बवती प्रिया ।
सुशीला चाष्टमहिला वासुदेवप्रियास्ततः ॥ ३३ ॥
उद्भ्राजिताः पारिषदा नृत्ययोर्भक्तितत्पराः । उत्तरे सुमहोद्याने हरिचन्दनसंश्रये ॥३४॥

तत्राधस्तु स्वर्णपीठे मणिमण्डपमण्डिते । तन्मध्ये हेमनिर्माणदले सिंहासनोज्ज्वले ॥
तत्रैव सहरेवत्या सङ्कर्षणहलायुधम् । ईश्वरस्य प्रियानन्तमभिन्नगुणरूपिणम् ॥३६॥
शुद्धस्फटिकसङ्काशं रक्ताम्बुजदलेक्षणम् । नीलपट्टधरं स्निग्धं दिव्यभूषास्रगम्बरम् ॥
मधुपाने सदा सक्तं मधुघूर्णितलोचनम् । प्रतीच्दक्षिणे भागे मञ्जुनाऽभ्यन्तरस्थिते ॥

सन्तानवृक्षमूले तु मणिमन्दिरमण्डितम् ।
तन्मध्ये मणिमाणिक्यदिव्यसिंहासनोज्ज्वले ॥ ३९ ॥

प्रद्युम्नं च रतीदेवं तत्रोपरि सुखस्थितम् । जगन्मोहनसौन्दर्यसारश्रेणीरसात्मकम् ॥
असिताम्भोजपुञ्जाभमरविन्ददलेक्षणम् । दिव्यालङ्कारभूषाभिर्दिव्यगन्धानुलेपनम् ॥
जगन्मुग्धीकृताशेषसौन्दर्याश्चर्यविग्रहम् । पूर्वोद्याने महारण्ये सुरद्रुमसमाश्रये ॥ ४२ ॥

तत्राधस्तु स्वर्णपीठे हेममण्डपमण्डिते ।
तस्य मध्ये स्थिरे राजद्दिव्यसिंहासनोज्ज्वले ॥ ४३ ॥

दिव्योषया समं श्रीमदनिरुद्धं जगत्पतिम् । सान्द्रानन्दघनश्यामंसुस्निग्धंनीलकुन्तलम्
सुभ्रून्नतलतामङ्गं सुकपोलं सुनासिकम् । सुग्रीवं सुन्दरं वक्षो मनोहरमनोहरम् ॥
किरीटिनं कुण्डलिनं कण्ठभूषाविभूषितम् । मञ्जुमञ्जीरमाधुर्यादतिसौन्दर्यविग्रहम् ॥
प्रियभृत्यगणाराध्यं यन्त्रसङ्गीतकप्रियम् । पूर्णब्रह्मसदानन्दं शुद्धसत्त्वस्वरूपिणम् ॥

तस्योर्ध्वे चान्तरिक्षे च विष्णुं सर्वेश्वरेश्वरम् ।
क्षमादिमादिचिद्रूपं चिदानन्दपरं विभुम् ॥ ४८ ॥

त्रिगुणातीतमव्यक्तं नित्यमक्षयमव्ययम् । समेघपुञ्जमाधुर्यसौन्दर्यश्यामविग्रहम् ॥४९॥
नीलकुञ्चितसुस्निग्धकेशपाशातिसुन्दरम् । अरविन्ददलस्निग्धसुदीर्घचारुलोचनम् ॥
किरीटकुण्डलोद्गण्डं शुद्धसत्त्वात्ममिश्रितम् । आत्मारामैश्च चिद्रूपैस्तन्मूर्तिध्यानतत्परैः
हृदयारूढतद्ध्यानैर्नासाग्रन्यस्तलोचनैः । क्रियतेऽहैतुकी भक्तिः कायहृद्वृत्तिमार्पितैः
तत्सव्ये यक्षगन्धर्वसिद्धविद्याधरादिभिः । सुकान्तैरप्सरःसङ्घैर्नृत्यसङ्गीततत्परैः ॥
तदङ्गभजनं कामं वाञ्छद्भिः कृष्णलालसैः । तदग्रे वैष्णवैः सर्वैश्चान्तरिक्षे सुखासने ॥
प्रह्लादनारदाद्यैश्च कुमारशुकवैष्णवैः । जनकाद्यैर्लसद्भावैर्द्दुवाह्यस्फूर्त्तितत्परैः ॥५५॥

काकुलसर्वाङ्गैः स्फुरत्प्रेम समाकुलैः। यद्वस्यामृतसंसिक्तैर्धेयुग्मास्वरो मनु
त्रचूडामणिः प्रोक्तः सर्वमन्त्रैककारणम्। सर्वदेवस्य मन्त्राणां कैशोरमन्त्रहेतुः
किशोरमन्त्राणां हेतुश्चूडामणिर्मनुः। जपं कुर्वन्ति मनसा पूर्णप्रेमसुखाश्रयाः

वाञ्छन्ति तत्पदाम्भोजे निश्चलं प्रेमसाधनम्।
तद्बाह्ये स्फटिकाद्युच्चप्राचीरे सुमनोहरे ॥ ५६ ॥

कुङ्कुमैः सितरक्ताद्यैश्चतुर्दिक्षुसमाकुलैः। शुक्लं चतुर्भुजं विष्णुं पश्चिमे द्वारपालक
ङ्खचक्रगदापद्मकिरीटादिविभूषितम्। रक्तं चतुर्भुजं पद्मशङ्खचक्रगदायुधम् ॥ ६१
किरीटकुण्डलोद्दीप्तं द्वारपालकमुत्तरे। गौरं चतुर्भुजं विष्णुं शङ्खचक्रगदायुधम्
किरीटकुण्डलाद्यैश्च शोभितं वनमालिनम्। पूर्वद्वारे द्वारपालं गौरं विष्णुं प्रकीर्तितम्
ष्णवर्णं चतुर्बाहुं शङ्खचक्रादिभूषणम्। दक्षिणद्वारपालं तु श्रीविष्णुं कृष्णवर्णकः

श्रीकृष्णचरितं ह्येतद्यः पठेत्प्रयतः शुचिः।
शृणुयाद्वापि यो भक्त्या गोविन्दे लभते रतिम् ॥ ६५ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे श्रीकृष्णचरिते सप्ततितमोऽध्यायः।

एकसप्ततितमोऽध्यायः

नारदस्य राधाकृष्णयोर्वृन्दावने दर्शनपूर्वकमाहात्म्यवर्णनम्।

श्रीदेव्युवाच।

भगवन्सर्वभूतेश! सर्वात्मन्सर्वसम्भव!। देवेश्वर! महादेव! सर्वभक्तकृपाकर! ॥१
त्वयानुकम्पिनैवाहं कृपयाप्याद्यानुकम्पया। त्रैलोक्यमोहनामन्त्रास्त्वयाद्य कथितास्त्वो
तेन देवेन गोपीभिर्महामोहनरूपिणा। केन केन विशेषेण विक्रीडे तद्वदस्व मे ॥ २

महादेव उवाच।

एकदा यादवश्रेष्ठो नारदो मुनिपुङ्गवः। कृष्णावतारमाज्ञाय ययौ मन्मथोद्भवम्।

गत्वा तत्र महायोगमयेशं विभुमच्युतम् । बालनाट्यधरं देवमद्राक्षीन्नन्दवेश्मनि ॥
सुकोमलपटास्तीर्णहेमपर्यङ्किकोपरि । शयानं गोपकन्याभिः प्रेक्षमाणं सदा मुदम् ॥
अतीव सुकुमाराङ्गं मुग्धं मुग्धविलोकनम् । विस्रस्तनीलकुटिलकुन्तलावलिमण्डलम्
किञ्चित्स्मिताङ्कुरव्यञ्जदेकद्विरदकुड्मलम् । स्वप्रभाभिर्भासयन्तं समन्ताद्धनोदरम्
दिग्वाससं समालोक्य सोऽतिहर्षमवापह । सम्भाष्य गोपतिं नन्दमाह सर्वप्रभुप्रियः ॥
नारायणपराणां तु जीवनं ह्यतिदुर्लभम् । अस्य प्रभावमतुलं न जानन्तीह केवन ॥
मवब्रह्मादयोऽप्यस्मिन्प्रति वाञ्छन्ति शाश्वतीम् ।
चरितं चास्य बालस्य सर्वेषामेव हर्षणम् ॥ ११ ॥
मुदा गायन्ति शृण्वन्ति चाभिनन्दन्ति तादृशाः ।
अस्मिंस्तव सुतेऽचिन्त्यप्रभावे स्निग्धमानसाः ॥ १२ ॥
नराः सन्ति न तेषां वै भयबाधा भविष्यति । मुञ्चेह परलोकेच्छाः सर्वा वल्लवसत्तम ॥
एकान्तेनैकभावेन बालेऽस्मिन्प्रीतिमावर ।
इत्युक्त्वा नन्दभवनाविष्क्रान्तो मुनिपुङ्गवः ॥ १४ ॥
तेनार्चितो विष्णुबुद्ध्या प्रणम्य च विसर्जितः ।
अथासौ चिन्तयामास महाभागवतो मुनिः ॥ १५ ॥
अस्य कान्ता भगवती लक्ष्मीर्नारायणे हरौ । विधाय गोपिकारूपं क्रीडार्थं शार्ङ्गधन्वन.
अपरत्नमवतीर्णा सा भविष्यति न संशयः । तामहं विचिनोम्यत्र गेहे गेहे व्रजौकसाम्
विमृश्यैवं मुनिवरो गेहानि व्रजवासिनाम् ।
प्रविवेशातिथिर्भूत्वा विष्णुबुद्ध्या सुपूजितः ॥ १८ ॥
सर्वेषां वल्लवादीनां रतिं नन्दसुते पराम् । दृष्ट्वा मुनिवरः सर्वान्मनसा प्रणनाम ६ ॥
गोपालानां गृहे बालां ददर्शश्वेतरूपिणीम् । स दृष्ट्वा तर्कयामास रमा ह्येषा न संशयः
प्रविवेश ततो धीमान्नन्दसख्युर्महात्मनः । कस्यचिद्गोपवर्यस्य भानुनाम्नो गृहं महत्
अर्चितो विधिवत्तेन सोऽप्यपृच्छन्महामनाः ।
साधो ! त्वमसि विख्यातो धर्मनिष्ठतया भुवि ॥ २२ ॥

तथाहं धनधान्यादिसमृद्धिं संविभावये ।
कच्चित्ते योग्यः पुत्रोऽस्ति कन्या वा शुभलक्षणा ॥ २३ ॥

यतस्ते कीर्तिरखिलं लोकं व्याप्य भविष्यति । इत्युक्तो मुनिवर्येण भानुरानीय पुत्रकम्
महातेजस्विनं दृप्तं नारदायाभ्यवादयत् । दृष्ट्वा मुनिवरस्तं तु रूपेणाप्रतिमं भुवि ।
पद्मपत्रविशालाक्षं सुग्रीवं सुन्दरभ्रुवम् । चारुदन्तं चारुकर्णं सर्वावयवसुन्दरम् ॥२६॥

तं समाश्लिष्य बाहुभ्यां स्नेहाश्रूणि विमुच्य च ।
ततः सगद्गदं प्राह प्रणयेन महामुनिः ॥ २७ ॥

नारद उवाच ।

अयं शिशुस्ते भविता सुसखा रामकृष्णयोः ।
विहरिष्यति ताभ्यां च रात्रिन्दिवमतन्द्रितः ॥ २८ ॥

तत आभाष्य तं गोपप्रवरं मुनिपुङ्गवः । यदा गन्तुं मनश्चक्रे तदैवं भानुरब्रवीत् ॥२९॥
एकाऽस्ति पुत्रिका देव देवपत्न्युपमा मम । कनीयसी शिशोरस्य जडान्धबधिराकृतिः
उत्साहाद्वरवृद्धये याचे त्वां वरं भगवत्तम । प्रसन्नदृष्टिमात्रेण सुस्थिरां कुरु बालिकाम्
श्रुत्वैवं नारदो वाक्यं कौतुकाकृष्टमानसः । अथ प्रविश्य भवनं लुठन्तीं भूतले सुताम्

उत्थाप्याङ्के निधायातिस्नेहविह्वलमानसः ।
भानुरप्याययौ भक्तिनम्रो मुनिवरान्तिकम् ॥ ३३ ॥

अथ भागवतश्रेष्ठः कृष्णस्यातिप्रियो मुनिः । दृष्ट्वा तस्याः परं रूपमदृष्टाश्रुतमद्भुतम्
अभूत्पूर्वसमं मुग्धो हरिप्रेमा महामुनिः । विगाह्य परमानन्दसिन्धुमेकरसायनम् ॥३५॥
मुहूर्त्तं स्तिमितं तत्र मुनिरासीच्छिलोपमः । मुनीन्द्रः प्रतिबुद्धस्तु शनैरुन्मील्य लोचने ।

महाविस्मयमापन्नस्तूष्णीमेव स्थितोऽभवत् ।
अन्तर्हृदि महाबुद्धिरेवमेवं व्यचिन्तयत् ॥ ३७ ॥
भ्रान्तं सर्वेषु लोकेषु मया स्वच्छन्दचारिणा ।
अस्या रूपेण सदृशी दृष्टा नैव च कुत्रचित् ॥ ३८ ॥
ब्रह्मलोके रुद्रलोके इन्द्रलोके च मे गतिः ।

न कोऽपि लोकाधीशोऽप्यत्र कृपालभ्या विलोकिता ॥ ४० ॥

महामाया भगवती दुर्गा सैषेन्द्रमुखीश्वरी । यस्या ह्यंशेन सकलं सृजते तथा पालनम् ॥

सम्पत्स्वरूपा सुखसम्पत्त्री लक्ष्मी भाषीति कर्हिचित् ।

सर्वेषां सम्पदां वाणिविद्याधाश्च सरस्वती ॥ ४१ ॥

सावित्रीति स्वरूपधरा वेदमातेव दृश्यते ।

विष्णोर्देवेष्वन्येषु हरेः सैव विलोकिता ॥ ४२ ॥

यस्या दृष्टं न भवति पुंसोऽन्यस्याः सदृशं भवेत् ।

सर्वाऽप्यस्याः स्वरूपाणां न हि शक्तिः कथञ्चन ॥ ४३ ॥

यस्यै भाति न जानाति सावित्रीमाहुः श्रीकृष्णम् ।

यस्याः सम्प्राप्तेन गोविन्दस्य प्रियाम्बुजे ॥ ४४ ॥

सा निर्मलास्वरूपा मे दृश्यमानेन कर्हिचित् । यस्याः भगवती दुर्गा विस्मयान्वितेक्षणा

कृष्णस्य सम्प्रदायस्य सर्वं परममुखं । विमृश्यैव मुनिर्नीयमानं धीमत् कृष्णविन् ॥

निर्गुणं परिपूर्णं च कालितो विमलनिर्मलम् । अपि देवि महायोगमायेऽथवाऽपि महाज्ञे

महामोहनदिव्याङ्गि महामायास्वरूपिणि । महानुभावानन्दस्वरूपिणि महाराज्ञि ॥ ४८ ॥

महामायेन केनापि सम्पादितं मम दुष्करम् । नित्यमङ्गलरूपा त्वमिह देवि विराजसे

अनन्तैव महानन्दस्वरूपेव महत्तरे । सर्वात्मन् अपूर्वं गोरवमिदं सुखमयम् ॥ ५० ॥

परमं परमात्मानं कमलनयनं सुखोदयम् । ततः सम्प्रविश्य तत्र तत्र निरन्तरं निरीक्षते

बुद्धिश्चिन्तितस्वरूपविधि स्वयमधिष्ठिता । अन्तं विमुक्तानां चतुष्टयानां परिपूरितं परा

परमानन्दस्वरूपे इदं दर्शनं येन यदं परम् । सा त्वया सर्वविषये महत्त्वाद्वितीयम् ॥ ५३ ॥

श्रीराधिकायाः स्वरूपं न त्वं स्पृशसि कर्हिचित् ।

इच्छाशक्तिस्वरूपिणि क्रियाशक्तिस्वरूपिणि ॥ ५४ ॥

कृपामात्रमिदं सर्वं मयाऽत्र हि प्रपद्यते । मायाविमुक्तेऽविस्मयान्वितमायाविमायिनः

परं ब्रह्म महाविष्णोरस्याः सर्वांशे कलाकलाः ।

आनन्दरूपिणी शक्तिरस्याऽपि न संशयः ॥ ५५ ॥

त्वया च क्रीडते कृष्णो नूनं वृन्दावने वने ।
कौमारेणैव रूपेण त्वं विश्वस्य च मोहिनी ॥ ५९ ॥

तारुण्यवयसा पूर्णं कीदृशं रूपमद्भुतम् । कीदृशं तव लावण्यं लीलाहासेक्षणान्वितम्
हरिमानसलोभेन वपुराश्चर्यमण्डितम् । द्रष्टुं तदहमिच्छामि रूपं ते हरिवल्लभे ! ॥६०॥
येन नन्दसुतः कृष्णो मोहं समुपयास्यति । इदानीं मम कारुण्यान्निजं रूपं महेश्वरि ! ।
प्रणताय प्रपन्नाय प्रकाशयितुमर्हसि । इत्युक्ता मुनिवर्येण तदनुगतचेतसा ॥ ६१ ॥

महामाहेश्वरीं नत्वा महानन्दमयीं पराम् ।
महाप्रेमभरोत्कण्ठा व्याकुलाङ्गी शुभेक्षणाम् ॥ ६२ ॥

ईक्षमाणेन गोविन्दमेवं वर्णयतास्थितम् । जय कृष्ण मनोहारिञ्जय वृन्दावनप्रिय ॥६३॥
जय भ्रूभङ्गललित ! जय वेणुरवाकुल ! । जय बर्हकृतोत्तंस ! जय गोपीविमोहन ! ॥
जय कुङ्कुमलिप्ताङ्ग ! जय रत्नविभूषण ! । कदाऽहं त्वत्प्रसादेन अनया दिव्यरूपया ॥
सहितं नवतारुण्यमनोहारिवपुः श्रिया । विलोकयिष्ये कैशोरे मोहनं त्वां जगत्पते ॥
एवं कीर्तयतस्तस्य तत्क्षणादेव सा पुनः । बभूव दधती दिव्यं रूपमत्यन्तमोहनम् ॥
चतुर्दशाब्दवयसा संमितं ललितं परम् । समानवयसश्चान्यास्तत्रैव व्रजबालिकाः ॥
आगत्य वेष्टयामासुर्दिव्यभूषाम्बरस्रजः । मुनीन्द्रः स तु निश्चेष्टो बभूवाश्चर्यमोहितः

बालायास्तास्तदा सख्यश्चरणाम्बुकणैर्मुनिम् ।
निषिच्य बोधयामासुरूचुश्च कृपयान्विताः ॥ ७० ॥

मुनिवर्य महाभाग महायोगेश्वरेश्वर ! । त्वयैव परया भक्त्या भगवान्हरिरीश्वरः ॥७१॥
नूनमाराधितो देवो भक्तानां कामपूरकः । यदियं ब्रह्मरुद्राद्यैर्देवैः सिद्धमुनीश्वरैः ॥७२॥
महाभागवतैश्चान्यैर्दुर्दर्शा दुर्गमापि च । अत्यद्भुतवयोरूपमोहिनी हरिवल्लभा ॥७३॥
केनाप्यचिन्त्यभाग्येन तव दृष्टिपथं गता । उत्तिष्ठोत्तिष्ठ विप्रर्षे धैर्यमालम्ब्य सत्वरम्
एनां प्रदक्षिणीकृत्य नमस्कुरु पुनः पुनः । किं न पश्यसि चार्वङ्गीमत्यन्तव्याकुलामिव
अस्मिन्नेव क्षणे नूनमन्तर्धानं गमिष्यति । नानया सह संलापः कथञ्चित्ते भविष्यति
दर्शनं च पुनर्नास्याः प्राप्स्यसि ब्रह्मवित्तम ! ।

किं तु वृन्दावने काऽपि मात्यशोकलता शुभा ॥ ७१ ॥
सर्वकालेऽपि पुष्पाढ्या सर्वदिग्व्यापिसौरभा । गोवर्द्धनाददूरेण कुसुमाख्यसरस्तटे ॥
तन्मूले स्वर्द्धरात्रे च द्रक्ष्यस्यस्मानशेषतः । श्रुत्येवं वचनं तासां स्नेहविह्वलचेतसाम् ॥
यावत्प्रदक्षिणीकृत्य प्रणमेद्दण्डवन्मुनिः । मुहूर्तद्वितयं वालां नानानिर्माणशोभनाम् ॥
आहूय भानुं प्रोवाच नारदः सर्वशोभनाम् । एवं प्रभावा वालेयं न साध्या दैवतैरपि ॥
किं तु यद्गृहमेतस्याः पदचिह्नविभूषितम् । तत्र नारायणो देवः स्वयं वसति माधवः
लक्ष्मीश्च वसते नित्यं सर्वाभिः सर्वसिद्धिभिः ।
अद्य एनां वरारोहां सर्वाभरणभूषणाम् ॥ ८३ ॥
देवीमिव परां गेहे रक्ष यत्नेन सत्तम ! । इत्युक्त्वा मनसैवैनां महाभागवतोत्तमः ॥
तद्रूपमेव संस्मृत्य प्रविष्टो गहनं वनम् । अशोकलतिकामूलमासाद्य मुनिसत्तमः ॥८५॥
प्रतीक्षमाणोदेवीं तां तत्रैवागमनं निशि । स्थितोऽत्र प्रेमविकलश्चिन्तयन्कृष्णवल्लभाम्
अथ मध्यनिशाभागे युवत्यः परमाद्भुताः । पूर्वदृष्टास्तथान्याश्च विविधाभरणस्रजः
दृष्ट्वा मनसि सम्भ्रान्तो दण्डवत्पतितो भुवि ।
परिवार्य मुनिं सर्वास्तास्ताः प्रविविशुः शुभाः ॥ ८८ ॥
प्रष्टुकामोऽपि स मुनिः किंचित्स्वाभिमतं प्रियम् ।
नाशकत्प्रेमलावण्यप्रियमायाप्रधर्षितः ॥ ८६ ॥
अथागता मुनिश्रेष्ठं कृताञ्जलिमवस्थितम् । भक्तिभारानतग्रीवं सविस्मयं ससम्भ्रमम् ॥
सुविनीततमं प्राह तत्रैव करुणान्विता । अशोकमालिनी नाम्ना अशोकवनदेवता ॥

अशोकमालिन्युवाच ।

अशोककलिकायां तु वसाम्यस्यां महामुने ! । रक्ताम्बरधरा नित्यं रक्तमालानुलेपना
रक्तसिन्दूरकलिका रक्तोत्पलवतंसिनी । रक्तमाणिक्यकेयूरमुकुटादिविभूषिता ॥६३॥
एकदा प्रियया सार्द्धं विहरन्त्यो मधूत्सवे ।
तत्रैव मिलिता गोपबालिकाश्चित्रवाससः ॥ ६४ ॥
अहं चाशोकमालाभिर्गोपवेषधरं हरिम् । रमास्याश्च ताः सर्वा भक्त्या सम्यगपूजयम् ॥

ततःप्रभृति चैतासां मध्ये तिष्ठामि सर्वदा । भूषाभिर्विविधाभिश्च तोषयित्वा रमापतिम्
परात्परमहं सर्वं विज्ञातामीदृशं यतः । गोगोपगोपिकादीनां रहस्यं चापि वेद्म्यहम् ॥

तव जिज्ञासितं सर्वं हृदि यत्प्रतिभाषितम् ।
तां देवीमद्भुताकारामद्भुतानन्ददायिनीम् ॥ ९८ ॥
हरेः प्रियां हिरण्याभां हीरकोज्ज्वलमुद्रिकाम् ।
कथं पश्यामि लोलाक्षीं कथं वा तत्पदाम्बुजम् ॥ ९९ ॥
आराध्यतेऽतिमनयेति त्वया मह्यन्निमर्शितम् ।
तत्र ते कथयिष्यामि वृत्तान्तं सुमहात्मनाम् ॥ १०० ॥
मानसे सरसि स्थिरया तपस्तीव्रमुपेयुषाम् ।
जपतां सिद्धमन्त्रांश्च ध्यायतां हरिमीश्वरम् ॥ १०१ ॥
मुनीनां काङ्क्षतां नित्यं तस्या एव पदाम्बुजम् ।
एकसप्ततिसाहस्रसङ्ख्यातानां महौजसाम् ॥ १०२ ॥
ततोऽहं कथयाम्यद्य तद्रहस्यं परं वने ॥ १०३ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे श्रीराधाकृष्णमाहात्म्ये
एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

द्विसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीकृष्णस्य श्रेष्ठसुन्दरीगणकथनम् ।

ईश्वर उवाच ।

तदेकाग्रमना भूत्वा शृणु देवि ! वरानने ! । आसीदुग्रतपा नाम मुनिरेको दृढव्रतः ॥
साग्निको ह्यग्निभक्षश्च चचारात्यद्भुतं तपः । जजाप परमं जाप्यं मन्त्रं पञ्चदशाक्षरम्

काममन्त्रेण पुटितं कामं कामवरप्रदात्। कृष्णायेति पदं स्वाहा सहितं सिद्धिदं पर
दध्यौ च श्यामलं कृष्णं रासोन्मत्तं वरोत्सुकम्। पीतपट्टधरं वेणुं करेणाधरमर्पित
नवयौवनसम्पन्नं कर्षन्तं पाणिनाप्रियाम्। एवं ध्यानपरःकल्पशतान्ते देहमुत्सृजन्

सुनन्दनामगोपस्य कन्याऽभूत्स महामुनिः।
सुनन्देति समाख्याता या वीणां बिभ्रती करे ॥ ६ ॥

मुनिरन्यः सत्यतपा इतिख्यातो महाव्रतः। स शुष्कपत्रं भुङ्क्तेयः प्रजजाप परं मनु
रत्यन्तं कामबीजेन पुटितं च दशाक्षरम्। [illegible] प्रदध्यौ मुनिवरश्चित्रवेषधरं हरिम् ॥८

धृत्वा रमायादोर्वल्लीद्वितयं कङ्कणोज्ज्वलम्।
नृत्यन्तमुन्मदन्तं च संश्लिष्यन्तं मुहुर्मुहुः ॥ ६ ॥

हसन्तमुच्चैरानन्दतरङ्गं जठराम्बरे। दधतं वेणुमाजानु वैजयन्त्या विराजितम् ॥ १०

स्वेदाम्भः कणसंसिक्तललाटवलिताननम्।
त्यक्त्वा त्यक्त्वा स वै देहं तपसा च महामुनिः ॥ ११ ॥

दशाकल्पान्तरे जातो ह्ययं नन्दवनादिह। सुभद्रनाम्नो गोपस्य कन्या भद्रेति विश्रुता
यस्याः पृष्ठतले दिव्यं व्यजनं परिदृश्यते। हरिधामाभिधानस्तु कश्चिदासीन्महामुनि

सोऽप्यतप्यत्तपः कृच्छ्रं नित्यं पत्रैकभोजनम्।
भाशु सिद्धिकरं मन्त्रं विंशत्कर्णं प्रजप्तवान् ॥ १४ ॥

अनन्तरं कामबीजाद्व्याढ्यं तदेव तु। माया तत्पुरतो व्योम हंसाद्युतिचन्द्रकम्
ततो दशाक्षरं पद्मन्नमोयुक्तं स्मरादिकम्। दध्यौ वृन्दावने रम्ये माधवीमण्डपेप्रभुम्
उत्तानशायिनं चारु वल्लवास्तरणोपरि। कयाचिद्रतिकामार्तवल्लव्यारक्तलोचनया
वक्षोजयुगमाच्छाद्य विपुलोरःस्थलं मुहुः। सम्बुम्ब्यमानगण्डान्तं दृश्यमानदच्छद

कलयन्तं प्रियां दोर्भ्यां सहासं समुदाद्भुतम्।
[illegible] मुनिश्च बहून्देहांस्त्यक्त्वा कल्पत्रयान्तरे ॥ १६ ॥
सारङ्गनाम्नो गोपस्य कन्याऽभूच्छुभलक्षणा।
रङ्गवेणीति विख्याता निपुणा चित्रकर्मणि ॥ २० ॥

चरन्तं व्रजवीथीषु विचित्रगतिलीलया । ललितैः पादविन्यासैः क्वणयन्तं च नूपुरम्
विचित्रकन्दर्पचेष्टाभिः सस्मितापाङ्गवीक्षितैः । संमोहनाख्यया वंश्या पञ्चमारुणचित्रया
बिम्बौष्ठपुटचुम्बिन्या कलालापैर्मनोज्ञया । हरन्तं व्रजरामाणां मनांसि च वपूंषि च ॥

श्लथन्नीवीभिरागत्य सहसाऽऽलिङ्गिताङ्गकम् ।
दिव्यमाल्याम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ॥ ४१ ॥

श्यामलाङ्गप्रभापूरैर्मोहयन्तं जगत्त्रयम् । स एवं वसुदेवेन समुपास्य जगत्पतिम् ॥४२

नवकल्पान्तरे जाता गोकुले दिव्यरूपिणी ।
कन्याप्रचण्डनाम्नस्तु गोपस्यातियशस्विनः ॥ ४३ ॥

चित्रगन्धेति विख्याता कुमारी च शुभानना । निजाङ्गगन्धैर्विविधैर्मोदयन्ती दिशोदश

तामेनां पश्य कल्याणीवृन्देशो मधुवापिनीम् ।
अङ्गेषु स्वपति कृत्वा रसावेशसमाकुलाम् ॥ ४५ ॥

अस्याः स्तनपरिष्वङ्गे हारैः सर्वैर्विहन्यते । वक्षःस्थलात्प्रच्यवद्भिर्विचित्रगन्धादिसौरभैः
अपरे मुनिवर्यास्तु सततं पूतमानसाः । वायुभक्षास्तपस्तेपुर्जेपस्तः परमं मनुम् ॥४७॥
स्मरः कृष्णाय कामाग्निकलादिवृत्तिशालिने । आग्नेयीसहितं कृत्यामन्त्रं पञ्चदशाक्षरम्
दध्युर्मुनिवराः कृष्णमूर्तिं दिव्यविभूषणाम् । दिव्यचित्रदुकूलेन पूर्णपीनकटिस्थलाम्
मयूरपिच्छकैः बलनचूडामुज्ज्वलकुण्डलाम् । सव्यजङ्घान्त आदाय दक्षिणं चरणाम्बुजम्
भ्रमन्तो सम्पुटीकृत्य चारहस्ताम्बुजद्वयम् । कक्षदेशाविनिक्षिप्तवेणुं परिचलत्त्रुटीम् ॥
आनन्दयन्तीं गोपीनां नयनानि मनांसि च । परमाश्चर्यरूपेण प्रविष्टां रङ्गमण्डपे ॥५२॥
प्रसूनवर्षैर्गोपीभिः पूर्यमाणां च सर्वतः । अथकल्पान्तरे देहं त्यक्त्वा जाता इहाधुना ॥

यासां कर्णेषु दृश्यन्ते ताटङ्का रश्मिदीपिताः ।
रत्नमाल्यानि कण्ठेषु रत्नपुष्पाणि वेणिषु ॥ ५४ ॥

मुनिः शुचिश्रवा नाम सुवर्णो नाम चापरः । कुशध्वजस्य ब्रह्मर्षेः पुत्रौ तौ वेदपारगौ
ऊर्ध्वपादौ तपो घोरं तेपतुस्त्र्यक्षरं मनुम् । ह्रींहंस इतिरत्येव जपन्तौ यतमानसौ ॥
ध्यायन्तौ गोकुले कृष्णं बालकं दशवार्षिकम् । कन्दर्पसमरूपेण लावण्यललितेन च ॥

पश्यन्तीर्व्रजबिम्बोष्ठीर्मोहयन्तमनारतम् ।
तौ कल्पान्ते तनू त्यक्त्वा लब्धवन्तौ जनिं व्रजे ॥ ५८ ॥
सुधीरनामगोपस्य सुते परमशोभने । ययोर्हस्ते प्रदृश्येते सारिके शुभराविणी ॥५९॥
जटिलो जङ्घपूतश्च घृताशीकर्बुरेव च । चत्वारो मुनयो धन्या इहामुत्र च निःस्पृहाः ॥
केवले धकभावेन प्रपन्ना वल्लवीपतिम् । तेपुस्ते सलिले मग्ना जपन्तो मनुमेव च ॥६१॥
रमात्रयेण पुटितं स्मराद्यन्तं दशाक्षरम् । दध्युश्च गाढभावेन वल्लवीभिर्वने वने ॥६२॥
भ्रमन्तं नृत्यगीताद्यैर्मानयन्तं मनोहरम् । चन्दनालिप्तसर्वाङ्गं जपापुष्पावतंसकम् ॥
कह्लारमालयावीतं नीलपीतपटावृतम् । कल्पत्रयान्ते जातास्ते गोकुले शुभलक्षणाः ॥
इमास्ताः पुरतो रम्या उपविष्टा नतभ्रुवः । यासां भर्मकृतान्येव वलयानि प्रकोष्ठके ॥
विचित्राणि च रत्नाद्यैर्दिव्यमुक्ताफलादिभिः ।
मुनिर्दीर्घतपा नाम व्यासोऽभूत्पूर्वकल्पके ॥ ६६ ॥
तत्पुत्रः शुक इत्येव मुनिः ख्यातो वरः सुधीः ।
सोऽपि बालो महाप्राज्ञः सदैवानुस्मरन्पदम् ॥ ६७ ॥
विहाय पितृमात्रादि कृष्णं ध्यात्वा वनं गतः । स तत्र मानसैर्दिव्यैरुपचारैरहर्निशम् ॥
अनाहारोऽर्चयद्विष्णुं गोपरूपिणमीश्वरम् । रमया पुटितं मन्त्रं जपन्नष्टादशाक्षरम् ॥
दध्यौ परमभावेन हरिं हेमतरोरधः । हेममण्डपिकायां च हेमसिंहासनोपरि ॥ ७० ॥
आसीनं हेमहस्ताग्रैर्दधानं हेमवंशिकाम् । दक्षिणेन भ्रामयन्तं पाणिना हेमपङ्कजम् ॥
हेमवर्णप्रियया परिष्वक्ताङ्गविग्रहम् । हसन्तमतिहर्षेण पश्यन्तं निजमाश्रमम् ॥७२॥
हर्षाश्रुपूर्णः पुलकाचिताङ्गः प्रसीद नाथेति वदन्नथोच्चैः ।
दण्डप्रणामाय पपात भूमौ संवेपमानस्त्वजनद्विधातुः ॥ ७३ ॥
तं भक्तिकामं पतितं धरण्यामायासितोऽस्मीति वदन्मुहुच्चैः ।
दण्डप्रणामस्य भुजौ गृहीत्वा पस्पर्श हर्षोपचितेक्षणेन ॥ ७४ ॥
उवाच च प्रियारूपं लब्धवन्तं शुकं हरिः । त्वं मे प्रियतमा भद्रे सदा तिष्ठ ममान्तिके ॥
मद्रूपं चिन्तयन्ती च प्रेमास्पदमुपागता । इं च मुख्यत्वे गोप्यौ समानयवती शुभे ॥

एकमते एकनिष्ठे एकनक्षत्रनामनी । तप्तजाम्बूनदप्रख्या तत्रैवान्या तडित्प्रभा ॥ ७७ ॥

एका निद्रायमाणाक्षी परा सौम्यायतेक्षणा ।
सोऽर्चयत्परया भक्त्या ते हरेः सव्यदक्षिणे ॥ ७८ ॥

सकल्पान्ते तनुंत्यक्त्वा गोकुलेऽभून्महात्मनः । उपनन्दस्यदुहिता नीलोत्पलदलच्छवि
सेयं श्रीकृष्णवनिता पीतशाटीपरिच्छदा । रक्तचोलिकया पूर्णा शातकुम्भघटस्तनी ।
दधाना रक्तसिन्दूरं सर्वाङ्गस्यावगुण्ठनम् । स्वर्णकुण्डलविभ्राजद्गण्डदेशा सुशोभना

स्वर्णपङ्कजमालाढ्या कुङ्कुमालिप्तसुस्तनी ।
यस्या हस्ते च वर्णीयं दृश्यते हरिणाऽर्पितम् ॥ ८२ ॥

वेणुवाद्यातिनिपुणा केशवस्य निषेवणी । कृष्णेन परितुष्टेन कदाचिद्गीतकर्मणि ।

विन्यस्ता कम्बुकण्ठेऽस्या भाति गुञ्जावलिः शुभा ।
परोक्षेऽपि च कृष्णस्य कान्तिभिश्च स्मरार्दिता ॥ ८४ ॥

सखीभिर्वादयन्तीभिर्गायन्ती सुस्वरं परम् । नर्मवैश्प्रियवेषेण वेपयित्वा वधूमिमाम्

वारं वारं च गोविन्दं भावेनालिङ्ग्य चुम्बति ।
प्रियासौ सर्वगोपीनां कृष्णस्याप्यतिवल्लभा ॥ ८६ ॥

श्वेतकेतोः सुतः कश्चिद्वेदवेदाङ्गपारगः । सर्वमेवपरित्यज्य प्रचण्डं तप आस्थितः ।
मुरारेः सेवितपदां सुधामधुरनादिनीम् । गोविन्दस्यप्रियां शक्तिं ब्रह्मरुद्रादिदुर्गमाम् ।
भंगन्वीमेकभावेन धियमेव मनोहराम् । ध्यायञ्जजाप सततं मन्त्रमेकादशाक्षरम् ॥८

हसितं सफलं कृत्वा यत मायेषु योजयन् ।
कान्त्यादिभिर्हसन्तीमिर्भासयन्त्यमितो जगत् ॥ ९० ॥

वसन्ते वसतेत्येवं मन्त्रार्थं चिन्तयन्सदा ।
सोऽपि कल्पद्वयेनैव सिद्धोऽत्र जनिमासवान् ॥ ९१ ॥

सेयं वालापते पुत्री कृशाङ्गी कुड्मलस्तनी । मुक्तावलिलसत्कण्ठी शुद्धक्षौमोपवासिनी
मुक्ताच्छुरितमञ्जीरकङ्कणाङ्गदमुद्रिका । बिभ्रती कुण्डले दिव्ये ममृतस्राविणी शुभे ।
:पुलककस्तूरिकावेणीमध्ये सिन्दूरबिन्दुवत् । दधाना चित्रकं भालेसार्द्रं चन्दनचित्रकै

सा चैव कृष्णे शाला अवाप्ता परमं पदम् । आसीच्चन्द्रप्रभो नाम राजर्षिः द्रविडेश्वरः

तस्य कृष्णप्रसादेन पुत्रोऽभूच्छुभाकृतिः ।
चित्रध्वज इति ख्यातः कौमारवयसि स्थितः ॥ ९६ ॥
स राजा सुमुहूर्ते सौम्ये सुदिने ब्राह्मणान्वितम् ।
आदेशयद् द्विजाग्र्यन्तं पाठयाद्यात्मजम् ॥ ९७ ॥

अभिशिष्यमाणः सविद्गुणैर्व्याहृतमपि शिक्षितैः । तस्यासौ मूर्ध्नि प्रेम्णा सप्ताब्दयुगकलित
तस्मिन्दिने स वै बालः शुक्लवस्त्रधरः शुचिः । दासान्पुरस्तात्प्रथितवान्दृष्टदुर्गः

विभूषितो हरेर्मञ्जुपद्मस्यामलाननः ।
विष्णोरायतनं गत्वा स्थित्वैकाकी व्यचिन्तयत् ॥ १०० ॥

कथं भजामितं भक्तं मोहनं गोपयोषिताम् । विक्रीडन्तं सहासामि कालिन्दी पुलिने वने
इत्थमत्याकुलमतिश्चिन्तयन्नेव बालकः । अवाप परमां चिन्तां स्वप्ने च समपद्यत ॥
आसीत्कृष्णप्रतिकृतिः पुरतस्तस्य शोभना । शिलामयी स्वर्णपीठे सर्वलक्षणलक्षिता

साऽभूदिन्दीवरश्यामा स्निग्धलावण्यशालिनी ।
त्रिभङ्गललिताकारशिखण्डीपिच्छभूषणा ॥ १०४ ॥
कूजयन्ती मुदा वेणुं काञ्चनीमधरेऽर्पिताम् ।
दक्षसव्यगताभ्यां च सुन्दरीभ्यां निषेविताम् ॥ १०५ ॥
वर्द्धयन्ती तयोः कामं चुम्बनाश्लेषणादिभिः ।
दृष्ट्वा चित्रध्वजः कृष्णं तादृग्वेषविलासिनम् ॥ १०६ ॥

अवनम्य शिरस्तस्मै पुरो लज्जितमानसः । अथोवाच हरिर्दक्षपार्श्वगां प्रेयसीं हसन् ॥
सलज्जं परमं चैनं स्वशरीरासनागतम् । निर्मायात्मसमं दिव्यं युवतीरूपमद्भुतम् ॥
चिन्तयस्व शरीरेण ह्यभेदं मृगलोचने । अथो त्वदङ्गतेजोभिः स्पृष्टस्त्वद्रूपमाप्स्यति ॥

ततः सा पद्मपत्राक्षी गत्वा चित्रध्वजान्तिकम् ।
निजाङ्गकैस्तदङ्गानामभेदं ध्यायती स्थिता ॥ ११० ॥

अथास्यास्त्वदङ्गतेजांसि तदङ्गं पर्यपूरयन् । स्तनयोर्ज्योतिषा जातौ पीनौ चारुपयोधरौ

नितम्बज्योतिषा जातं श्रोणिबिम्बं मनोहरम् ।
कुन्तलज्योतिषा केशपाशोऽभूत्करयोः करौ ॥ ११२ ॥

सर्वमेवं सुसम्पन्नं भूषावासः स्रगादिकम् । कलासु कुशला जाता सौरभेनान्तरात्मनि

दीपाद्दीपमिवालोक्य सुभगां शुचि कन्यकाम् ।
विश्वध्वजो यथाभक्ति स्मितशोभां मनोहराम् ॥ ११४ ॥
प्रेम्णा गृहीत्वा करयोः सा क्षामपरहरन्मुदा ।
गोविन्दधामपार्श्वस्थां प्रेयसीं परिरभ्य च ॥ ११५ ॥
उवाच तव दासीयं नाम चास्याश्च कारय ।
सेवां चास्यै वद प्रीत्या यथाभिलषितां प्रियाम् ॥ ११६ ॥

अथ चित्रकलेत्येतन्नाम चारमतेन सा । चकार चाह सेवार्थं धृत्वा चापि विपञ्चिकाम्

सदा त्वं निकटे तिष्ठ गायस्व विविधैः स्वरैः ।
गुणात्मन्प्राणनाथस्य तथायं विहितो विधिः ॥ ११८ ॥
अथ चित्रकला त्वाज्ञां गृहीत्वाऽऽनम्य माधवम् ।
तत्प्रेयस्याश्च चरणं गृहीत्वा पादयो रजः ॥ ११९ ॥

जगौ सुमधुरं गीतं तयोरानन्दकारणम् । अथ प्रीत्योपगूढा सा कृष्णेनानन्दमूर्तिना
यावत्सुधाम्बुधौ पूर्णा तावदेवाप्यबुध्यत । विश्वध्वजो महाप्रेमविह्वलः स्मरतत्परः
तमेव परमानन्दं मुक्तकण्ठो रुरोद ह । तदाऽऽरभ्य स्वप्नमेवमुक्त्वा हारविहारकम् ॥१२२

भाभाषितोऽपि पित्राद्यैर्नैवाबोधद्बुधः क्वचित् ।
मासमात्रं गृहे स्थित्वा निशीथे कृष्णसंश्रयः ॥ १२३ ॥

निर्गत्यारण्यमचरत्तपो वै मुनिदुष्करम् । कल्पान्ते देहमुत्सृज्य तपसैव महामुनिः
धीरगुप्ताभिधानस्य गोपस्य दुहिताशुभा । जाता चित्रकलेत्येव यस्याःस्कन्धे मनोह
विपञ्ची दृश्यते नित्यं सप्तस्वरविभूषिता । उपतिष्ठति वै वामे रत्नभृङ्गारमद्भुतम्
दधाना दक्षिणे हस्ते सा वै रत्नपतद्ग्रहम् । अयमासीत्पुरा सर्वतापसैरभिवन्दितः
मुनिःपुण्यश्रवा नाम काश्यपः सर्वधर्मवित् । पिता तस्याभवच्छैवः शतरुद्रीयमन्त्रह

सुकुमारतरं ध्यायेत्किशोरवयसान्वितम् । पूजा दशाक्षरेणैव वेदलक्षं पुरस्क्रिया ॥
इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे देवो देवी च गिरिजासती । मुनिरागत्य पुत्राय तथैवोपदिदेश ह ॥

पुण्यश्रवास्तु तन्मन्त्रग्रहणादेव केशवम् ।
धर्षयामास विधिवैर्जित्वा सर्वान्मुनीन्स्वयम् ॥ ५१ ॥

रूपलावण्यवैदग्ध्यसौन्दर्याश्चर्यलक्षणम् । तदा हृष्टमना बालो निर्गत्य स्वगृहात्ततः ॥
वायुभक्षस्तपस्तेपे कल्पानामयुतत्रयम् । तदन्ते गोकुलेजाता नन्दभ्रातुर्गृहे स्वयम् ॥
स्वपक्ता इति तन्नाम कृष्णेङ्गितनिरीक्षणा । यस्याहस्ते प्रहस्येत मुखमार्जनवस्त्रकम् ॥

इति ते कथिताः काश्चित्प्रधानाः कृष्णवल्लभाः ॥ ५३ ॥

हरि विविधरसाद्यैर्युक्तमध्यायमेतं व्रजवरतनयाभिश्चारुहासेक्षणाभिः ।
पठति य इह भक्त्या पाठयेद्वा मनुष्यो व्रजति भगवतः श्रीवासुदेवस्य धाम ॥५४॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे श्रीकृष्णमाहात्म्ये द्विसप्ततितमोऽध्यायः

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीकृष्णस्वरूपवर्णनपुरःसरं मथुरामाहात्म्यवर्णनम् ।

ईश्वर उवाच ।

यद्यपि परमाश्चर्यं तन्मयाभाषितं समासात् । यत्र मुह्यन्ति महायोगाश्च कोविदा मनुजानि
तथापि तं प्रवक्ष्यामि यदुक्तं परमर्षिणा । महाराजेऽम्बरीषाय विष्णुमनयनिधनाय च

धर्माश्रममासाद्य समासीनं जितेन्द्रियम् ।
राजा प्रणम्य पृष्टाय विष्णुधर्मविवित्सया ॥ ३ ॥

वेदव्यासं महाभागं सर्वज्ञं पुरुषोत्तमम् । मां त्वं संसारदुष्पारे परित्रातुमिहार्हसि ॥

विषयेभ्यो विरक्तोऽस्मि समस्तेभ्यो गतोऽखिलम् ।
यत्तत्परमनुद्विग्नं सच्चिदानन्दविग्रहम् ॥ ५ ॥

परंब्रह्म पराकाशमनाकाशमनामयम् । यस्माद्यान्तृरूप गुणवो महात्मभोर्गि तरन्ति
तथाहं मनसो नित्यं कर्म नमिमयाप्नुयाम् ॥ ७ ॥

व्यास उवाच ।

अतितोऽहं स्वयाद्भूयं वत्सया न गुरुरुव्रति । यदिदं कर्मसुखं किञ्चिन्त्वा पश्यामि हरिरिव
भासीदिदं परंविश्वं यद्रूपं यत्प्रतिष्ठितम् । अन्यादृशमपश्यचिन्तं तदीश्वरमयं शृणु ॥
मयाहुतं ततःपूर्वं बहुवर्षसहस्रकम् । फलमूलकलाशाम्बुवाय्वाहारनिषेविणा ॥ १० ॥
ततो मामाह भगवान्तपध्याननिरतं हरिः ।
कस्मिन्नर्थे चिकीर्षा ते विवित्सा वा महामते ! ॥ ११ ॥
प्रसन्नोऽस्मि वृणुष्वत्वं वरं च वरदर्षभात् । मद्दर्शनान्तःसंसार इति सत्यं ब्रवीमि ते
ततोऽहमब्रुवं कृष्णं पुलकोत्फुल्लविग्रहः । त्वामहं द्रष्टुमिच्छामि चक्षुर्भ्यां मधुसूदन !
यत्तत्सत्यं परंब्रह्म जगज्ज्योतिर्जगत्पतिम् । वदन्ति वेदशिरसश्चाक्षुषं नाथमद्भुतम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

ब्रह्मणैवं पुरापृष्टःप्रार्थितश्च यथापुरा । यद्योचमहं तस्मै तत्तुभ्यमपि कथ्यते ॥ १५ ॥
मामेके प्रकृतिं प्राहुःपुरुषं च तथेश्वरम् । धर्ममेके धनञ्चैके मोक्षमेकेऽकुतोभयम् ॥१६॥
शून्यमेके भावमेके शिवमेके सदाशिवम् । अपरे वेदशिरसि स्थितमेकं सनातनम् ॥
सद्भावं विक्रियाहीनं सच्चिदानन्दविग्रहम् । पश्याद्य दर्शयिष्यामि स्वरूपं वेदगोपितम्
ततोऽपश्यं भूपबालमहं कालाम्बुदप्रभम् । गोपकन्यावृतं गोपं हसन्तं गोपबालकैः ॥
कदम्बमूल आसीनं पीतवाससमद्भुतम् । वनं वृन्दावनं नाम नवपल्लवमण्डितम् ॥
कोकिलभ्रमरारावं मनोभवमनोहरम् । नदीमपश्यं कालिन्दीमिन्दीवरदलप्रभाम् ॥२१॥
गोवर्द्धनमथापश्यं कृष्णरामकरोद्धृतम् । महेन्द्रदर्पनाशाय गोगोपालसुखावहम् ॥२२॥
गोपालमबलासङ्गमुदितं वेणुवादिनम् । दृष्ट्वाऽतिहृष्टो ह्यभवं सर्वभूषणभूषणम् ॥२३॥
ततो मामाह भगवान्वृन्दावनचरः स्वयम् । यदिदं मे त्वया दृष्टं रूपं दिव्यं सनातनम् ॥
निष्कलं निष्क्रियं शान्तं सच्चिदानन्दविग्रहम् । पूर्णं पद्मपलाशाक्षं नातःपरतरं मम ॥
वदन्त्येते वेदाःकारणकारणम् । सत्यं नित्यं परानन्दं चिद्घनं शाश्वतं शिवम्

नित्यां मे मथुरांविद्धि वनंवृन्दावनं तथा। यमुनां गोपकन्याश्च तथा गोपालबालकाः
ममावतारो नित्योऽयमत्र मा संशयं कृथाः। ममेष्टा हि सदा राधा सर्वज्ञोऽहं परात्परः

सर्वकामश्च सर्वेशः सर्वानन्दः परात्परः।
मयि सर्वमिदं विश्वं भाति माया विजृम्भितम् ॥ २६ ॥
ततोऽहमब्रुवं देवं जगत्कारणकारणम्।
काश्च गोप्यस्तु के गोपा वृक्षोऽयं कीदृशो मतः ॥ ३० ॥
वनं किं कोकिलाद्याश्च नदी केयं गिरिश्च कः।
कोऽसौ वेणुर्महाभागो लोकानन्दैकभाजनम् ॥ ३१ ॥

भगवानाह मां प्रीतःप्रसन्नवदनाम्बुजः। गोप्यस्तु श्रुतयो ज्ञेया ऋचो वै गोपकन्यकाः
देवकन्याश्च राजेन्द्र! तपोयुक्ता मुमुक्षवः। गोपाला मुनयःसर्वे वैकुण्ठानन्दमूर्त्तयः॥
कल्पवृक्षःकदम्बोऽयं परानन्दैकभाजनम्। वनमानन्दकाख्यं हि महापातकनाशनम्॥

सिद्धाश्च साध्या गन्धर्वाः कोकिलाद्या न संशयः।
केचिदानन्दहृदयं साक्षाद्यमुनया तनुम् ॥ ३५ ॥

अनादिर्हरिदासोऽयं भूधरो नात्र संशयः। वेणुर्यःश्रृणु तं विप्र तथापि विदितं तथा॥
द्विज आसीच्छान्तमनास्तपःशान्तिपरायणः। नाम्ना देवव्रतो दान्तःकर्मकाण्डविशारदः
स वैष्णवजनव्रातमध्यवर्ती क्रियापरः। स कदाचन शुश्राव यशेशोऽस्तीति भूपते!॥
तस्य गेहमथाभ्यागात्द्विजो मद्गतनिश्चयः। स मद्भक्तःकचित्पूजां तुलसीदलधारिणा

कृतवांस्तद्गृहे किञ्चित्फलं मूलं न्यवेदयत्।
स्नानवारिफलं किञ्चित्तस्मै प्रीत्या ददौ सुधीः ॥ ४० ॥

अश्रद्धयास्मितं कृत्वा सोऽप्यगृह्णाद्द्विजन्मनः। तेन पापेन सञ्जातं वेणुत्वमतिदारुणम्
तेन पुण्येन तस्याथ मदीयप्रियतांगतः। अमुना सोऽपि राजेन्द्र केतुमानिव राजते॥

युगान्ते तद्विष्णुपरो भूत्वा ब्रह्म समाप्स्यति ॥ ४२ ॥
अहो न जानन्ति नरा दुराशयाः पुरीं मदीयां परमां सनातनीम्।
सुरेन्द्रनागेन्द्रमुनीन्द्रसंस्तुतां मनोरमां तां मथुरां पुरातनीम् ॥ ४३ ॥

काश्यादयो यद्यपि सन्ति पुर्यस्तासां तु मध्ये मथुरैव धन्या ।
यज्जन्ममौञ्जीव्रतमृत्युदाहैर्नृणां चतुर्द्धा विदधाति मुक्तिम् ॥ ४४ ॥
यदा विशुद्धास्तपआदिना जनाः शुभाशया ध्यानधना निरन्तरम् ।
तदैव पश्यन्ति ममोत्तमां पुरीं न चान्यथा कल्पशतैर्द्विजोत्तमाः ॥ ४५ ॥
मथुरावासिनो धन्या मान्या अपि दिवौकसाम् । अगण्यमहिमानस्ते सर्व एव चतुर्भुजाः
मथुरावासिनो ये तु दोषान्पश्यन्ति मानवाः ।
तेषु दोषं न पश्यन्ति जन्ममृत्युसहस्रजम् ॥ ४७ ॥
अधना अपि ते धन्या मथुरां ये स्मरन्ति ते । यत्र भूतेश्वरो देवो मोक्षदः पापिनामपि
मम प्रियतमो नित्यं देवो भूतेश्वरः परः । यः कदापि मम प्रीत्यै न सन्त्यजति मे पुरीम्
भूतेश्वरं यो न नमेन्न पूजयेन्न वा स्मरेद्दुश्चरितो मनुष्यः ।
नैनां स पश्येन्मथुरां मदीयां स्वयम्प्रकाशां परदेवताख्याम् ॥ ५० ॥
न कथं मयि भक्तिं स लभते पापपूरुषः । यो मदीयं परं भक्तं शिवं सम्पूजयेन्न हि ॥
मन्मायामोहितधियः प्रायस्ते मानवाधमाः ।
भूतेश्वरं न नमन्ति न स्मरन्ति स्तुवन्ति ये ॥ ५२ ॥
बालकोऽपि ध्रुवो यत्र ममाराधनतत्परः । प्राप स्थानं परं शुद्धं यन्न प्राप्तं पितामहैः ॥
तां पुरीं प्राप्य मथुरां मदीयां सुरदुर्लभाम् ।
पश्चाद्भूम्याऽधर्मो वापि प्राणानेव परित्यजेत् ॥ ५४ ॥
वेदव्यास महाभाग मा कृथाः संशयं क्वचित् । रहस्यं वेदशिरसो यन्मयात्र प्रकाशितम्
इमं भगवता प्रोक्तमध्यायं यः पठेच्छुचिः ।
गत्वाऽगत्वाऽपि यो भक्त्या मुक्तिस्तस्यापि शाश्वती ॥ ५६ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वृन्दावनादि मथुरामाहात्म्यकथनं नाम
त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

चतुःसप्ततितमोऽध्यायः

अर्जुनस्य राधास्वरूपदर्शनपूर्वकस्त्रीत्वप्राप्त्या श्रीकृष्णसङ्गवर्णनम्।

ईश्वर उवाच।

एकदा रहसि श्रीमानुत्तमो भगवत्प्रियः। सनत्कुमारमेकान्ते ह्यपृच्छत्पार्षदःप्रभोः॥

यत्र क्रीडति गोविन्दो नित्यं नित्यसुखास्पदे।

गोपाङ्गनाभिर्यत्स्थानं कुत्र वा कीदृशं परम्॥ २॥

तत्तत्क्रीडनवृत्तान्तमन्यच्च यत्तदद्भुतम्। ज्ञातं चेत्तव तत्कथ्यं स्नेहोमे यदि वर्त्तते

सनत्कुमार उवाच।

कदाचिद्यमुनाकूले कस्यापि च तरोस्तले। सुखासीनोपविष्टेन भगवत्पार्षदेन वै॥ ४॥

यद्वृत्तोऽनुभवस्तस्य पार्थेनापि महात्मना। दृष्टं श्रुतं च यत्तत्तत्प्रसङ्गात्कथितं मयि॥

ततोऽहं कथयाम्येतच्छृणुष्वावहितःपरम्। किं त्वेतदत्र कुत्रापि न प्रकाश्यं कदाचन

अर्जुन उवाच।

शङ्कराद्यैर्विरिञ्च्याद्यैरदृष्टमश्रुतं च यत्। सर्वमेतत्कृपाम्भोधे! कृपया कथय प्रभो!॥

किं त्वया कथितं पूर्वमाभीर्यस्तव वल्लभाः।

तास्ताः कतिविधा देव कति वा सङ्ख्यया पुनः॥ ८॥

नामानि कति वा तासां का वा कुत्र व्यवस्थिताः।

तासां वा कतिकर्माणि वयोवेषश्च कः प्रभो!॥ ९॥

काभिःसार्द्धं क वा देव विहरिष्यसि मोदकः। नित्ये नित्यसुखे नित्यविभवैश्च घनेवने

तत्स्थानं कीदृशं कुत्र शाश्वतं परमं महत्। कृपाचेत्तादृशी तन्मे सर्वं वक्तुमिहार्हसि॥

यदपृष्टं मयाऽप्येवमज्ञातं यद्रहस्तव। आर्तातिघ्न! महाभाग! सर्वं तत्कथयिष्यसि॥

श्रीभगवानुवाच।

तत्स्थानं वल्लभास्ता मे विहारस्तादृशो मम।

अपि प्राणसमानानां सत्यं पुंसामगोचरः ॥ १३ ॥

कथिते प्रत्युत्कण्ठा तव यत्र भविष्यति । ब्रह्मादीनामदृश्यं यत्कि
तस्माद्विरम वत्सैतत्कि नु तेन विभातव । एवं भगवतस्तस्य श्रुत्वाया

दीनः पादाम्बुजद्वन्द्वे दण्डवत्पतितोऽर्जुनः ।
ततो विहस्य भगवान्दोर्भ्यामुत्थाप्य तं विभुः ॥ १६ ॥

उवाच परमप्रेम्णा भक्ताय भक्तवत्सलः । तत्कि तत्कथनेनात्र द्रष्टव्यं
यस्यां सर्वसमुत्पन्नं यस्यामद्यापि तिष्ठति । लयमेष्यति तां देवीं श्रीम

आराध्य परया भक्त्या तस्यै स्वं च निवेद्य ।
तां विनैतत्पदं दातुं न शक्नोमि कदाचन ॥ १९ ॥
श्रुत्वैतद्भगवद्वाक्यं पार्थो हर्षाकुलेक्षणः ।
श्रीमत्यास्त्रिपुरदेव्या ययौ श्रीपादुकातलम् ॥ २० ॥

तत्र गत्वा ददर्शासौ श्रीचिन्तामणिवेदिकाम् । नानारत्नैर्विरचितैः सोपानै
तत्र कल्पतरुं नानापुष्पैः फलभवैर्नतम् । सर्वर्तुकोमलदलैः स्तबकमाध
षट्पदैर्विघूर्णमालोलैः पल्लवैरुज्ज्वलीकृतम् । शुकैश्च कोकिलगणैः सारिक
लीलाः चकोरकैरन्यैः पक्षिभिश्चाभिनादितम् । यत्र गुञ्जद्भृङ्गराजकोलाह
मणिनिर्मास्वरैरुद्यद्भास्कराभं मनोहरम् । श्रीरत्नमन्दिरं दिव्यं तले तस्
रत्नसिंहासनं तत्र महाहेमाभिमोहनम् । तत्र बालार्कसङ्काशां नानालङ्क
नवयौवनसम्पन्नां सृणिपाशधनुःशरैः । राजच्चतुर्भुजलतां सुप्रसन्नां मनो

ब्रह्मविष्णुमहेशादिकिरीटमणिरश्मिभिः ।
विराजितपदाम्भोजामणिमादिभिरावृताम् ॥ २८ ॥

प्रसन्नवदनां देवीं वरदां भक्तवत्सलाम् । अर्जुनोऽहमिति ज्ञातःप्रणम्य च

भगवत्युवाच ।

किं वा दानं त्वया वत्स ! कृतं पात्राय दुर्लभम् ।
इष्टं यज्ञेन येनात्र तपो वा किमनुष्ठितम् ॥ ३१ ॥
भगवत्यमला भक्तिः का वा प्राक्समुपार्जिता ।
किं वाऽस्मिन्दुर्लभं लोके किं वा कर्म शुभं महत् ॥ ३२ ॥

प्रसादस्त्वयि येनायं प्रपन्ने च मुदा किल । गूढातिगूढध्यानन्यलभ्यो भगव

नैतादृङ् मर्त्यलोकानां न च भूतलवासिनाम् ।
स्वर्गिणां देवतादीनां तपस्वीश्वरयोगिनाम् ॥ ३४ ॥

भक्तानां नैव सर्वेषां नैवमेव च नैव च । प्रसादस्तु कृतो वत्स ! तव विश्वात्
तदेहि मत्र शुद्धयैव कुलकुण्डसरो मम । सर्वकामप्रदा देवी त्वनयासह ग

तत्रैव विधिवत्स्नात्वा द्रुतमागम्यतामिह ।
तदैव तत्र गत्वा स स्नात्वा पार्थस्तथाऽऽगतः ॥ ३७ ॥
आगतं तं कृतस्नानं न्यासमुद्रार्पणादिकम् ।
कारयित्वा ततो देव्या तस्य वै दक्षिणश्रुतौ ॥ ३८ ॥

सद्यःसिद्धिकरी माला विद्या निगदितापरा । हकारार्द्धपराङ्गीपा द्वितीया वि
अनुष्ठानं च पूजां च जपश्चाल्लक्षसङ्ख्यकम् । कोरकैःकरवीराणां प्रयोगं च
निवेर्त्य समुवाचेदं कृपया परमेश्वरी । अनेनैव विधानेन क्रियतां मदुपासनम्
ततो मयि प्रसन्नायां तवानुग्रहकारणात् । सद्यस्तु कृष्णलीलायामधिकारो
इत्ययं नियमःपूर्वं स्वयं भगवताकृतः । श्रुत्वैवमर्जुनस्तेन धर्मेण तां समर्च्
ततः पूजां जपञ्चैव कृत्वा देवीप्रसादिता । कृत्वा ततःशुभंहोमं स्नानञ्च वि
कृतकृत्यमिवात्मानं प्राप्तप्रायमनोरथम् । करस्थां सर्वसिद्धिञ्च स पार्थःस
अस्मिन्नवसरे देवी त्वमागत्य स्मितानना । उवाच गच्छ वत्स ! त्वमधुनात

ततः ससम्भ्रमः पार्थः समुत्थाय मुदान्वितः ।

आज्ञप्तस्तु तयासार्द्धं देवी वयस्ययाऽर्जुनः । गतो राधापतिस्थानं यदसद्भैरप्यगोचरम् ।

ततश्च स उपादिष्टो गोलोकादुपरि स्थितम् ।
स्थिरं वायुधृतं नित्यं सत्यं सर्वसुखास्पदम् ॥ ४९ ॥

नित्यं वृन्दावनं नाम नित्यं रासमहोत्सवम् । अपश्यत्परमं गुह्यं पूर्णप्रेमरसात्मकम् ॥
तस्याहि वचनादेव लोचनैर्वीक्ष्य तद्रहः । विवशः पतितस्तत्र विशुद्धप्रेमविह्वल ॥५१॥

ततः कृच्छ्राल्लब्धसंज्ञो दोर्भ्यामुत्थापितस्तया ।
सान्त्वनावचनैस्तस्याः कथञ्चित्स्थैर्यमागतः ॥ ५२ ॥

ततस्तपः किमन्यन्मे कर्त्तव्यं विद्यते वद । इति तद्दर्शनोत्कण्ठाभरेण तरलोऽभवत् ॥
ततस्तयाकरे तस्य धृत्वा तत्पदद्दक्षिणे । प्रतिपेदे सुदेशेन गत्वा चोक्तमिदं वचः॥५४॥
स्नानायैतच्छुभं पार्थ विशाल्यं जलविस्तरम् । सहस्रदलपद्मस्थसंस्थानं मध्यकोरकम्
चतुःसरश्चतुर्धारमाधर्यकुलसङ्कुलम् । अस्यान्तरे प्रविश्याथ विशेषमिह पश्यसि ॥
एतस्य दक्षिणेद्देशे पयवाप्त सरोवरः । मधुमाध्वीकपानं यन्नाम्ना मलयनिर्भरः ॥५५॥
एतच्चफुल्लसुधानं वसन्ते मदनोत्सवम् । कुरुते यत्र गोविन्दो वसन्तकुसुमोचितम् ॥

यत्रावतारं कृष्णस्य स्तुवन्त्येव दिवानिशम् ।
भवेद्यत्स्मरणादेव मुनेः स्वान्ते स्मराङ्कुरः ॥ ५६ ॥
ततोऽस्मिन्सरसि स्नात्वा गत्वा पूर्वसरस्तटम् ।
उपस्पृश्य जलं तस्य साधय स्वमनोरथम् ॥ ६० ॥

ततस्तद्वचनं श्रुत्वा तस्मिन्सरसि सज्जले । कह्लारकुमुदाम्भोजरक्तनीलोत्पलच्युतैः ॥
परागैरञ्जिते मञ्जुवासिते मधुबिन्दुभिः । तुन्दिले कलहंसादि नादैरान्दोलिते ततः ॥
रत्नावद्धचतुस्तीरे मन्दानिलतरङ्गिते । मग्ने जलान्तः पार्थे तु तत्रैवान्तर्दधेऽथ सा ॥

उत्थाय परितो वीक्ष्य सम्भ्रान्ता चारुहासिनी ।
सद्यः शुद्धस्वर्णरश्मि गौरकान्ततनूलताम् ॥ ६४ ॥
स्फुरत्किशोरवयसां शारदेन्दुनिभाननाम् ।
सुनीलकुटिलस्निग्धविरलसद्दलकुन्तलाम् ॥ ६५ ॥

सिन्दूरबिन्दुकिरणप्रोज्ज्वलालकपट्टिकाम् । उन्मीलद्भ्रूलताभङ्गिजितस्मरशरासनाम्
घनश्यामलसल्लोलखेलल्लोचनखञ्जनाम् । मणिकुण्डलतेजोंऽशुविस्फुरद्गण्डमण्डलाम् ॥
मृणालकोमलभ्राजदाश्चर्यं भुजवल्लरीम् । शरदम्बुरुहां सर्वश्रीचौरपाणिपल्लवाम् ॥
विदग्धरचितस्वर्णकटिसूत्रकृतान्तराम् । कूजत्काञ्चीकलापान्तविभ्राजज्जघनस्थलाम् ॥
भ्राजद्दुकूलसंवीतमितम्बोरुसुमन्दिराम् । शिञ्जानमणिमञ्जीरसुचारुपदपङ्कजाम् ॥७०॥
स्फुरद्विविधकन्दर्पकलाकौशलशालिनीम् । सर्वलक्षणसम्पन्नां सर्वाभरणभूषिताम् ॥
आश्चर्यललनां श्रेष्ठामात्मानं स व्यलोकयत् । विसस्मार च यत्किञ्चित्पौर्वदैहिकमेव च
मायया गोपिकाप्राणनाथस्य तदनन्तरम् । इतिकर्त्तव्यता मूढा तस्थौतत्र सुविस्मिता

अत्रान्तरेऽम्बरे धीरध्वनिराकस्मिकोऽभवत् ।
अनेनैव पथा सुभ्रु ! गच्छ पूर्वसरोवरम् ॥७४॥

उपस्पृश्य जलं तत्पसाधय स्वमनोरथम् । तत्र सन्ति हि सख्यस्ते मासीद वरवर्णिनि

ता हि सम्पादयिष्यन्ति तत्रैव परमीप्सितम् ।
इति दैवीं गिरं श्रुत्वा गत्वा पूर्वसरोऽथ सा ॥ ७६ ॥

नानापूर्वप्रवाहं च नानापक्षिसमाकुलम् । स्फुरत्कैरवकह्लारकमलेन्दीवरादिभिः ॥७७॥
भ्राजितं पद्मरागैश्च पद्मसोपानसत्तटम् । विविधैःकुसुमोद्दामैर्मञ्जुकुञ्जलताद्रुमैः ॥७८॥

विराजितचतुस्तीरमुपस्पृश्य स्थिता क्षणम् ।
तत्रान्तरे क्वणत्काञ्चीमञ्जुमञ्जीररञ्जितम् ॥ ७९ ॥

किङ्किणीनां झणत्कारं शुश्रावोत्कर्णसम्पुटे । ततश्च प्रमदावृन्दमाश्चर्यंनवयौवनम् ॥
आश्चर्यालङ्कृतिन्यासमाश्चर्याकृति भावितम् । अद्भुताद्भुतमपूर्वं सा पृथगाश्चर्यविभ्रमम् ॥
चित्रसम्भाषणं चित्रहसितालोकनादिकम् । मधुराद्भुतलावण्यं सर्वमाधुर्यसेवितम् ॥
चिल्लावण्यगतानन्तमाश्चर्याकुलसुन्दरम् । आश्चर्यस्निग्धसौन्दर्यमाश्चर्यानुग्रहादिकम् ॥
सर्वाश्चर्यसमुदयमाश्चर्यालोकनादिकम् । दृष्ट्वा तत्परमाश्चर्यं चिन्तयन्ती हृदा क्रियम्

पादाङ्गुष्ठेनालिखन्ती भुवं नम्रानना स्थिता ।
ततस्तासां सम्भ्रमोऽभूद् दृष्टोनां च परस्परम् ॥ ८१ ॥

केयं मदीयजातीया चिरेण न्यस्तकौतुका । इति सर्वाःसमालोक्य ज्ञातव्येयमितिक्षणम्

आमन्त्र्य मन्त्रणाभिज्ञाः कौतुकाद् द्रष्टुमागताः ।

आगत्य तासामेकाथ नाम्ना प्रियमुदा मता ॥ ८७ ॥

गिरा मधुरया प्रीत्या तामुवाच मनस्विनी ॥ ८८ ॥

प्रियमुदोवाच ।

काऽसि त्वं कस्य कन्याऽसि कस्य त्वं प्राणवल्लभा ।

जाता कुत्राऽसि केनास्मिन्नानीता वाऽऽगता स्वयम् ॥ ८९ ॥

एतच्च सर्वमस्माकं कथ्यतां चिन्तया किमु ।

स्थानेऽस्मिन्परमानन्दे कस्यापि दुःखमस्ति किम् ॥ ९० ॥

इति पृष्टा तया सा तु विनयावनतानना । उवाच सुस्वरं तासां मोहयन्ती मनांसि च

अर्जुन उवाच ।

का वाऽस्मि कस्य कन्या वा प्रजाता कस्य वल्लभा ।

आनीता केन वा चात्र किं वाऽथ स्वयमागता ॥ ९२ ॥

एतत्किञ्चिन्न जानामि देव्यो जानातु तत्पुनः ।

कथितं श्रूयतां तन्मे मद्वाक्ये प्रत्ययो यदि ॥ ९३ ॥

अन्यैव दृष्टिपथादस्य एकमस्ति सरोवरम् । तत्राहं स्नातुमायाता जाता तत्रैव संस्थिता

विस्मयोत्कण्ठिता पश्चात्पश्यन्ती परितो दिशम् ।

एकमाकाशसम्भूतं ध्वनिमश्रौषमद्भुतम् ॥ ९५ ॥

अनेनैव पथा सुभ्रु ! गच्छ पूर्वसरोवरम् । उपस्पृश्य जलं तस्य साधयस्व मनोरथम् ॥

तत्र सन्ति हि सख्यस्ते मा सीद वरवर्णिनि ! ।

ता हि सम्पादयिष्यन्ति तत्र ते वाञ्छितम् ॥ ९७ ॥

इत्याकर्ण्य वचस्तस्य तस्मादत्र समागता । विषादहर्षपूर्णाङ्गा चिन्ताकुलसमाकुला

आगतास्म्यत्र जलं स्पृष्ट्वा नमामि युष्मत्पदम् । अथापरं ततःपश्चादपरं शपथैः परैः

सत्यमात्रं विजानामि कायेन मनसा गिरा । एतदेव मया देव्यः ! कथितं यदि रोचते

का यूयं तनुजाः केषां क जाताः कस्य वल्लभाः ।
तच्छ्रुत्वा वचनं तस्याः सा वै प्रियमुदाऽब्रवीत् ॥ १०१ ॥
अस्त्येवं प्राणसख्यः स्म तस्यैव च वयं शुभे ! ।
वृन्दावनकलानाथविहारदारिकाः सुखम् ॥ १०२ ॥

ता आत्ममुदितास्तेन व्रजबाला इहागताः । एताःश्रुतिगणाः ख्याता एताश्च मुनयस्तथा वयं वल्लवबाला हि कथितास्ते स्वरूपतः । अत्र राधापतेरङ्गात्पूर्वाया: प्रेयसीतमाः नित्यानित्यविहारिण्यो नित्यकेलिमुखश्वराः । एषा पूर्णरसा देवी एषा च रसमन्थरा एषा रसालया नाम एषा च रसवल्लरी । रसपीयूषधारेयमेषा रसतरङ्गिणी ॥१०६॥ रसकल्लोलिनी चैषा इयं च रसवापिका । अनङ्गसेना एषैव इयं चानङ्गमालिनी ॥१०७॥ मदयन्ती इयं बाला एषा च रसविह्वला । इयं च ललिता नाम इयं ललितयौवना ॥ अनङ्गकुसुमा चैषा इयं मदनमञ्जरी । एषा कलावती नाम इयं रतिकला स्मृता ॥१०९॥ इयं कामकला नाम इयं हि कामदायिनी । रतिलोला इयं बाला इयं बाला रतोत्सुका

एषा वरति सर्वस्या रतिचिन्तामणिस्त्वसौ ।
नित्यानन्दाः काश्चिदेताः नित्यप्रेमरसप्रदाः ॥ १११ ॥

अतः परं श्रुतिगणास्तासां काश्चिदिमाः शृणु । उद्गीतैषा सुगीतेयं कलगीता त्वियं प्रिया एषा कलसुरा ख्याता बालेयं कलकण्ठिका । विपञ्चीयं क्रमपदा एषा बहुहुता मता ॥ एषा बहुप्रयोगेयं ख्याता बहुकलाऽथला । इयं कलावती ख्याता माता चैषा क्रियावती अतः परंमुनिगणास्तासां कतिपया इह । इयमुग्रतपा नाम एषा बहुगुणा स्मृता ॥११५ एषा प्रियव्रता नाम सुव्रता च इयं मता । सुरेखेयं मता बाला सुपर्वेयं बहुप्रदा ॥११६

रत्नरेखा त्वियं ख्याता मणिग्रीवा त्वसौ मता ।
सुपर्णा चेयमाकल्पा सुकल्पा रत्नमालिका ॥ ११७ ॥

इयं सौदामिनी सुभ्रूरियं च कामदायिनी । एषा च भोगदा ख्याता इयं विश्वमता सती ;एषा च धारिणी धात्री सुमेधाकान्तिरप्यसौ । अपर्णेयं सुपर्णेषा मतैषा च सुलक्षणा

सुदतीयं गुणवती चैषा सौकलिनी मता ।

एषा सुलोचना ख्याता इयं च सुमनाः स्मृता ॥ १२० ॥

अश्रुता च सुशीला च रतिसौख्यं प्रदायिनी । अतः परं गोपबाला वयमत्रागतास्तु
तासां च परिचीयन्तां काश्चिदम्बुरुहानने । असौ चन्द्रावली चैषा चन्द्रिकेयं शुभाम

एषा चन्द्रावली चन्द्ररेखेयं चन्द्रिकाऽप्यसौ ।

एषा ख्याता चन्द्रमाला मता चन्द्रालिका त्वियम् ॥ १२३ ॥

एषा चन्द्रप्रभा चन्द्रकलेयमबला स्मृता । एषा वर्णावली वर्णमालेयं मणिमालि
वर्णप्रभा समाख्याता सुप्रभेयं मणिप्रभा । इयं हारावली तारा मालिनीयं शुभा मता
मालतीयमियं यूथी वासन्ती नवमल्लिका । मल्लीयं नवमल्लीयमसौ शेफालिका म

सौगन्धिकेयं कस्तूरी पद्मिनीयं कुमुद्वती ।

एषैव हि रसोल्लासा चित्रवृन्दासमा त्वियम् ॥ १२७ ॥

रम्भेयमुर्वशी चैषा सुरेखा स्वर्णरेखिका । एषा काञ्चनमालेयं सत्यसन्ततिकापरा
एताः परिहृताः सर्वाः परिचेयाः परा अपि । सहितास्माभिरेताभिर्विहरिष्यसि भामि

एहि पूर्वसरस्तीरे तत्र स्वां विधिवत्सखि ! ।

स्नापयित्वाऽथ दास्यामि मन्त्रं सिद्धिप्रदायकम् ॥ १३० ॥

इति तां सहसा नीत्वा स्नापयित्वा विधानतः । वृन्दावनकलालापप्रेयस्या मन्त्रमुत्तम
ग्राहयामास संक्षेपाद्दीक्षाविधिपुरस्सरम् । परं वरुणबीजस्य वह्निबीजपुरस्कृतम् ।
चतुर्थस्वरसंयुक्तं नादबिन्दुविभूषितम् । पुटितं प्रणवाभ्यां च त्रैलोक्ये चातिदुर्लभम
मन्त्रग्रहणमात्रेण सिद्धिः सर्वा प्रजायते । पुरश्चर्याविधिर्ध्यानं होमसङ्ख्याजपस्य च
तप्तकाञ्चनगौराङ्गीं नानालङ्कारभूषिताम् । आश्चर्यरूपलावण्यां सुप्रभां वरप्रदाम् ॥१३५
कह्लारैः करवीरैश्च चम्पकैः सरसीरुहैः । सुगन्धकुसुमैरन्यैः सौगन्धिकसमन्वितैः ॥
पाद्यार्घ्याचमनीयैश्च धूपदीपैर्मनोहरैः । नैवेद्यैर्विविधैर्दिव्यैः सखीवृन्दाह्वनैर्मुदा ॥१३७॥
सम्पूज्य विधिवद्देवीं जप्त्वा लक्षमनुं ततः । हुत्वा च विधिनास्तुत्वा प्रणम्य दण्डवद्भुवि
ततः सा संस्तुता देवी निमेषरहितान्तरा । परिकल्प्य निजां छायां मायया समसीदया

पायय ऽथ प्रेयसीं तत्र स्नापयित्वा बलादिव ।

सखीभिरावृता हृष्टा शुद्धैः पूजाजपादिभिः ॥ १४० ॥

स्तवैर्मया प्रणामैश्च कृपयाऽऽविरभूत्तदा । हेमचम्पकवर्णाभा विचित्राभरणोज्ज्वला
प्रत्यङ्गलावण्यलालित्यमधुराकृतिः । निष्कलङ्का शरत्पूर्णकलानाथशुभानना ॥१४२
स्निग्धमुग्धस्मितालोकजगत्त्रयमनोहरा । निजया प्रभयाऽत्यन्तंद्योतयन्ती दिशो दश

अब्रवीदथ सा देवी वरदा भक्तवत्सला ॥ १४४ ॥

देव्युवाच ।

मत्सखीनां वचः सत्यं तेन त्वं मे प्रियासखी ।
समुत्तिष्ठ समागच्छ कामं ते साधयाम्यहम् ॥ १४५ ॥
अर्जुनी सा वचो देव्याः श्रुत्वा चात्ममभीप्सितम् ।
पुलकाङ्कुरमुग्धाङ्गी बाष्पाकुलविलोचना ॥ १४६ ॥

पपात चरणे देव्याः पुनश्च प्रेमविह्वला । ततः प्रियम्वदां देवी समुवाच सखीमिमाम् ॥

पाणौ गृहीत्वा मत्सङ्गे समाश्वास्य समानय ।
ततः प्रियम्वदादेव्या आज्ञया जातसम्भ्रमा ॥ १४८ ॥

तां तथैव समादाय सङ्गे देव्या जगाम ह । गत्वोत्तरसरस्तीरे स्नापयित्वा विधानतः ॥
सङ्कल्पादिकपूर्वन्तु पूजयित्वा यथाविधि । श्रीगोकुलकलानाथमन्त्रं तत्र सुसिद्धिदम्
ग्राहयामास तां देवी कृपया हरिवल्लभा । मतं गोकुलनाथाख्यं पूर्वं मोहनभूषितम् ॥
सर्वसिद्धिप्रदं मन्त्रं सर्वतन्त्रेषु गोपितम् । गोविन्देरितविद्याऽसौ ददौ भक्तिमचञ्चलाम्

ध्यानञ्च कथितं तस्यै मन्त्रराजञ्च मोहनम् ।
उक्तञ्च मोहने तन्त्रे स्मृतिरप्यस्य सिद्धिदा ॥ १५३ ॥
नीलोत्पलदलश्यामं नानालङ्कारभूषितम् ॥ १५४ ॥

कोटिकन्दर्पलावण्यं ध्यायेद्रासरसाकुलम् । प्रियम्वदामुवाचेदं रहस्यं पावनेच्छया ॥

श्रीराधिकोवाच ।

अस्या यावद्भवेत्पूर्णं पुरश्चरणमुत्तमम् । तावद्धि पालयैनांत्वं सावधाना सहालिभिः ॥

इत्युक्त्वा सा ययौ कृष्णपादाम्बुरुहसन्निधिम् ।

छायाभारसमाधारमत्रैषणीनां निधाय च ॥ १५९ ॥
तस्यौ तत्र यथापूर्वं राधिका कृष्णवल्लभा । अत्र प्रियम्वदा देवी तत्पद्ममष्टदलं शुभम् ॥
गोरोचनाभिर्निर्माय कुङ्कुमेनापि चन्दनैः । पश्चिमांनाविधैर्द्रव्यैः संमिश्रैः सिद्धिदायकम्
लिलिखेश्च यन्त्रराजम्च शुद्धं मन्त्रं समद्भुतम् ।
कृत्वा न्यासादिकं पाद्यमर्घ्यं चापि यथाविधि ॥ १६० ॥
नानार्घ्यसमायैः पुष्पैः कुङ्कुमैरपि चन्दनैः । धूपदीपैश्च नैवेद्यैस्ताम्बूलैर्मुखवासनैः ॥१६१॥
वासोऽलङ्कारमाल्यैश्च सम्पूज्य नन्दनन्दनम् । परिवारैः समं सर्वैः सायुधं च सवाहनम्
स्तुत्वा प्रणम्य विधिवच्चेतसा स्मरणं ययौ ।
ततो भक्तिवशो देवो यशोदानन्दनः प्रभुः ॥ १६३ ॥
स्मितावलोकितापाङ्गतरङ्गितवरेङ्गितम् । उवाच राधिकां देवीं तामानय द्रुतं च ॥
आज्ञप्तैव सा देवी प्रत्याप्य शारदां सखीम् । तामानिनाय सहसा पुरोयास्तु रसात्मनः
श्रीकृष्णस्य पुरस्तात्सा समेत्य प्रेमविह्वला ।
पपात काञ्चनी भूमौ पश्यन्ती सर्वमद्भुतम् ॥१६६॥
कृच्छ्रात्कथञ्चिदुत्थाय शनैरुन्मील्यलोचने । स्वेदाम्भःपुलकोत्कम्पमायया च कुलासती
ददर्श प्रथमं तत्र स्थलं चित्रं मनोरमम् । ततः कल्पतरुस्तत्र लसन्मरकतच्छदः ॥१६८
प्रवालपल्लवैर्युक्तः कोमलो हेमदण्डकः । स्फटिकप्रवालमूलश्च कामदः कामसम्पदाम् ॥
प्रार्थकाभीष्टफलदस्तस्याधो रत्नमन्दिरम् । रत्नसिंहासनं तत्र तत्राष्टदलपद्मकम् ॥
शङ्खपद्मनिधी तत्र सव्यापसव्यसंस्थितौ । चतुर्दिक्षु यथास्थानं सहिताः कामधेनवः
परितो नन्दनोद्यानं मलयानिलसेवितम् । ऋतूनां चैव सर्वेषां कुसुमानां मनोहरैः ॥
आमोदैर्वासितं सर्वं कालागुरुपराजितम् । मकरन्दकणावृष्टिशीतलं सुमनोहरम् ॥
मकरन्दरसास्वादमत्तानां भृङ्गयोषिताम् । वृन्दशो झङ्कृतैः शश्वच्चैव मुखरितान्तरम्
कलकण्ठीकपोतानां सारिकाशुकयोषिताम् ।
अन्यासां पत्रिकान्तानां कलनादैर्निनादितम् ॥ १७५ ॥
नृत्यैर्मत्तमयूराणामाकुलं स्मरवर्द्धनम् । रसाम्बुसेकसंसृष्टसमाञ्जनतनुद्युतिम् ॥१७६॥

सुस्निग्धनीलकुटिलकशायाघासितकुन्तलम् । मदमत्तमयूराद्यशिखण्डावद्धचूडकम् ॥
भृङ्गसेवितसन्योपक्रमपुष्पावतंसकम् । लोलालकालिविलसत्कपोलादर्शकाशितम् ॥
विचित्रतिलकोद्दाममालशोभाविराजितम् । तिलपुष्पपतङ्गेशावञ्चुमञ्जुलनासिकम् ॥
चारुबिम्बाधरं मन्दस्मितदीपितमन्मथम् । वन्यप्रसूनसङ्काशग्रैवेयकमनोहरम् ॥१८०॥
मदोन्मत्तभ्रमद्भृङ्गीसङ्घरुतसेवया । सुरद्रुमस्रजा राजन्मुग्धपीनांशुकद्वयम् ॥१८१॥
मुक्ताहारस्फुरद्वक्षःस्थलकौस्तुभभूषितम् । श्रीवत्सलक्षणं आजानुलम्बियाहु मनोहरम् ॥
गम्भीरनाभिपद्मास्यमध्यमध्यातिसुन्दरम् । सुजातवृत्तसद्वृत्तमदूरजानुमञ्जुलम् ॥
कङ्कणाङ्गदमञ्जीरैर्भूषितं भूषणैः परैः । पीतांशुकलयाविष्टनितम्बधरनायकम् ॥ १८४ ॥
लावण्यैरपि सौन्दर्यजितकोटिमनोभवम् । वेणुप्रवर्तितैर्गीतरागैरपि मनोहरैः ॥१८५॥
मोहयन्तं सुखाम्भोधौ मज्जयन्तं जगत्त्रयम् । प्रत्यङ्गमदनावेशाधरं रासरसालसम् ॥
चामरं व्यजनं माल्यं गन्धं चन्दनमेव च । ताम्बूलं दर्पणं मानपात्रं चर्वितपात्रकम् ॥

अन्यत्क्रीडामयं यद्यत्तत्सर्वं च पृथक्पृथक् ।
रसालं विविधं यन्त्रं कलयन्तीभिरादरात् ॥ १८८ ॥
यथास्थाननियुक्ताभिः पश्यन्तीभिस्तदिङ्गितम् ।
तन्मुखाम्भोजदत्ताक्षि चञ्चलाभिरनुक्रमात् ॥ १८६ ॥
श्रीमत्या राधिकादेव्या वामभागे ससंभ्रमम् ।
आराधयन्त्या ताम्बूलमर्पयन्त्या शुचिस्मिताम् ॥ १६० ॥
समालोक्यार्जुनीयाऽसौ मदनावेशविह्वला ।
ततस्तां च तथा ज्ञात्वा हृषीकेशोऽपि सर्ववित् ॥ १६१ ॥

तस्याः पाणिं गृहीत्वैव सर्वक्रीडावनान्तरे । यथाकामं रहो रेमे महायोगेश्वरो विभुः॥
ततस्तस्याः स्कन्धदेशे प्रदत्तभुजपल्लवः । आगत्य शारदां प्राह पश्चिमेऽस्मिन्सरोवरे

शीघ्रं स्नापय तन्वङ्गीं क्रीडाश्रान्तां मृदु स्मिताम् ।
ततस्तां शारदादेवी तस्मिन्क्रीडासरोवरे ॥ १६४ ॥

स्नानं कुर्वित्युवाचैनां सा च श्रान्तातथाऽकरोत् । जलाभ्यन्तरमासाऽसौपुनरर्जुननांगतः

यत्र देवेशः श्रीमद्वैकुण्ठनायकः। दृष्ट्वा तमर्जुनं कृष्णो विषण्णं मग्नमानसम्
मायया पाणिना स्पृष्ट्वा प्रकृतं विदधे पुनः ॥ १६५ ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

यामाशंसे भवान्प्रियसखो मम । त्वत्समो नास्तिमेकोऽपिरहो वेत्ता जगत्त्रये
त्वया पृष्टमनुभूतं च तत्पुनः। कथ्यते यदि तत्कस्मै शपसे मां सदाऽर्जुन ! ॥

सनत्कुमार उवाच ।

ग्रह्मासाद्य शपथैर्जातनिर्णयः। ययौ हृष्टमनास्तस्मात्स्वधामाद्भुतसंस्मृतिः
कथितं सर्वं रहो यद्गोचरं मम। गोविन्दस्य तथा चास्मै कथने शपथस्तव ॥

ईश्वर उवाच ।

त्या वयस्तस्य सिद्धिर्मोपवर्गितः । नरनारायणावासं वृन्दारण्यमुपागमत्
तत्रास्तेऽद्यापि कृष्णस्य नित्यलीलाविहारवित् ।
नारदेनापि पृष्टोऽहं नाप्रवं तद्रहस्यकम् ॥ २०१ ॥
तथापि तेनेदं प्रहातिदयमुपेत्य च । तुभ्यं यत्तु मया प्रोक्तं रहस्यं स्नेहकारणात्
त्स्मैविश्राव्यैयं त्वया भद्रं स्वयोनिवत् । इमं श्रीभगवद्भक्तमहिमाख्यानमद्भुतं
यः पठेच्छृणुयाद्वापि स रतिं विन्दते हरौ ॥ २०४ ॥
श्रीपाद्मपुराणे पातालखण्डेऽर्जुनानुनयो नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः

नारदस्य स्त्रीत्वप्राप्तिवर्णनम् ।

पार्वत्युवाच ।

घनरहस्यं च बहुधा कथितं विभो । केन पुण्यविशेषेण नारदः प्रकृतिं गतः ॥

ईश्वर उवाच ।

... : यथा जिज्ञासितं पुरा । ब्रह्मणा कथितं गुह्यं भूर्णं कृष्णगुणाच्युतान्

नारदः पृष्टवान्मह्यं तदाऽहं प्राप्तवानिदम् । अहं वक्तुं न शक्नोमि तन्माहात्म्यं कथञ्चन ॥
किं कुर्वे शपनं तस्य स्मृत्वा सीदामि मानसे ।
इति श्रुत्वा मम वचो दुर्मनाः सोऽभवद्यदा ॥ ४ ॥
तदा ब्रह्माणमाहूय अहमादिष्टवान्प्रिये । त्वया यत्कथितं मह्यं नारदाय वदस्व तत् ॥
ब्रह्मा तदा मम वचो निशम्य सह नारदः । जगाम कृष्णसविधं नत्वा पृच्छत्तदेव ते ॥

ब्रह्मोवाच ।

किमिदं द्वात्रिंशद्वनं वृन्दारण्यं विशांपते ! ।
श्रोतुमिच्छामि भगवन्यदि योग्योऽस्मि मे वद ॥ ७ ॥

श्रीभगवानुवाच ।

इदं वृन्दावनं रम्यं मम धामैव केवलम् । यत्रेमे पशवः साक्षाद्वृक्षाः कीटा नरामराः ॥
ये वसन्ति ममान्त्येते मृता यान्ति ममान्तिकम् ।
अत्र या गोपपत्न्यश्च निवसन्ति ममालये ॥ ६ ॥
योगिन्यस्तास्तु एवं हि मम देवाः परायणाः । पञ्चयोजनमेवं हि वनं मे देवरूपकम् ॥
कालिन्दीयं सुषुम्नाख्या परमामृतवाहिनी । यत्र देवाश्च भूतानि वर्तन्ते सूक्ष्मरूपतः ॥
सर्वतो व्यापकश्चाहं न त्यक्ष्यामि वनं क्वचित् । आविर्भावस्तिरोभावो भवेदत्र युगेयुगे
तेजोमयमिदं स्थानमदृश्यं चर्मचक्षुषाम् । रहस्यं मे प्रभावञ्च पश्य वृन्दावनं युगे ॥
ब्रह्मादीनां देवतानां न दृश्यं तत्कथञ्चन ॥ १२ ॥

ईश्वर उवाच ।

तच्छ्रुत्वा नारदो नत्वा कृष्णं ब्रह्माणमेव च । आजगाम ■ भूलोके मिश्रकं नैमिषं वनम् ॥
तत्रासौ सत्कृतश्चापि शौनकाद्यैर्मुनीश्वरैः । पृष्टश्चाप्यागतो ब्रह्मन्कुतस्त्वमधुना वद ॥
तच्छ्रुत्वा नारदः प्राह गोलोकादागतोऽस्म्यहम् ।
श्रुत्वा कृष्णमुखाम्भोजाद् वृन्दावनरहस्यकम् ॥ १६ ॥

नारद उवाच ।

तत्र नानाविधाः प्रश्नाः कृताश्चैव पुनः पुनः । समस्ता मनवस्तत्र योगाश्चैव मयाश्रुताः

तान्येव कथयिष्यामि यथाप्रश्नं च तत्त्वतः ॥ १८ ॥

शौनकाद्य ऊचुः ।

वृन्दारण्यरहस्यं हि यच्छ्रुतं ब्रह्मणा त्वयि । तदस्माकं समाचक्ष्व यद्यस्मासु कृपा तव

नारद उवाच ।

कदाचित्सरयूतीरे दृष्टोऽस्माभिश्च गौतमः । मनस्वी च महादुःखी चिन्ताकुलितचेतनः
मां दृष्ट्वा गौतमो वेगः पपात धरणीतले । उत्तिष्ठ वत्सवत्सेति तमुवाचाहमेव हि ॥
कथं भयात्ममस्वीति प्रोच्यतां यदि रोचते ॥ २२ ॥

गौतम उवाच ।

श्रुतं तव मुखादेव कृष्णतत्त्वं च तादृशम् । द्वारकाख्यं माथुराख्यं रहस्यं च श्रुतो मया
वृन्दावनरहस्यं तु नश्रुतं त्वन्मुखाम्बुजात् । यतो मे मनसः स्थैर्यं भविष्यति वद तद्गुरो

नारद उवाच ।

इदं तु परमं गुह्यं रहस्यातिरहस्यकम् । पुरो मे ब्रह्मणा प्रोक्तं साक्षाद्वृन्दावनोद्भवम् ॥
रहस्यं वद देवेश ! वृन्दारण्यस्य मे पितः ! ।
इति जिज्ञासितं श्रुत्वा क्षणं मौनी स चाभवत् ॥ २६ ॥
ततो माऽऽह महाविष्णुं गच्छ वत्सप्रभुं मम । मयाऽपि तत्र गन्तव्यं त्वया सह न संशयः
इत्युक्त्वा मां गृहीत्वा च गतो विष्णोश्च धामनि ।
महाविष्णौ च कथितं मयोक्तं यत्तदेव हि ॥ २८ ॥
तच्छ्रुत्वा च महाविष्णुः स्वयम्भुवमथादिशत् ।
त्वमेवादेशतो मह्यं नीत्वा वै नारदं मुनिम् ॥ २९ ॥
स्नानाय विनियुङ्क्ष्वामुं सरस्यमृतसंज्ञके । महाविष्णुसमादिष्टः स्वयम्भूर्मां तथाऽकरोत्
तत्रामृतसरस्यहं प्रविश्य स्नानमाचरम् । तत्क्षणात्तत्सरः पारे योषितं सन्निधेऽभवम्
सर्वलक्षणसम्पन्ना योषिद्रूपातिविस्मिता । मां दृष्ट्वा ताः समायान्तीमपृच्छंश्च मुहुर्मुहुः

स्त्रिय ऊचुः ।

का त्वं कुतः समायाता कथमात्मविचेष्टितम् ।

तासां प्रियकथां श्रुत्वा मयोक्तं तन्निशामय ॥ ३३ ॥
कुतः कोऽहं समायातः कथं वा योषिदाकृतिः ।
स्वप्नवद् दृश्यते सर्वं किं वा मुग्धोऽस्मि भूतले ॥ ३४ ॥

तच्छ्रुत्वा मद्वचो देवी प्रोवाच मधुरस्वनैः । वृन्दा नाम्नी पुरी चेयं कृष्णचन्द्रप्रियास्पदा
अहं च ललितादेवी तुर्यातीता च निष्कला । इत्युक्त्वाथ महादेवी करुणासान्द्रमानसा
मां प्रत्याह पुनर्देवी समागच्छ मया सह । अन्याश्च योषितः सर्वाः कृष्णपादपरायणाः
ताश्च मां प्रवदन्त्येवं समागच्छानया सह । ततोऽनुकृष्णचन्द्रस्य चतुर्दशाक्षरो मनुः ॥
कृपया कथितस्तस्या देव्याश्चापि महात्मनः । तत्क्षणादेव तत्साम्यमलभं विधिवोपमा

तामिः सह गतास्तत्र यत्र कृष्णः सनातनः ।
केवलं सच्चिदानन्दः स्वयं योषिन्मयः प्रभुः ॥ ४० ॥
योषिदानन्दहृदयो दृष्ट्वा मां प्राब्रवीन्मुहुः ।
समागच्छ प्रिये ! कान्ते ! भवया मां परिरम्भय ॥ ४१ ॥

रेमे वर्षप्रमाणेन तत्र चैव द्विजोत्तम ! । तदोक्तं रमणेनैव तां देवीं राधिकां प्रति ॥४२॥
त्वं मे प्रकृतिस्तत्र चासीन्नारदरूपधृत् । नीत्वाऽमृतसरो रम्यं स्नानार्थं सन्नियोजय
तथा मे रमणस्यान्ते गदितं प्रियभाषितम् । अहं च ललिता देवी राधिका या च गीयते

अहं च वासुदेवाख्यो नित्यं कामकलात्मकः ।
सत्यं योषित्स्वरूपोऽहं योषिच्चाहं सनातनी ॥ ४५ ॥

अहं च ललिता देवी पुंरूपा कृष्णविग्रहा । आवयोरन्तरं नास्ति सत्यं सत्यं हि नारद
एवं यो वेत्ति मे तत्त्वं समयं च तथा मनुम् । ससमाचारसङ्केतं ललितायस्स मे प्रियः
इदं वृन्दावनं नाम रहस्यं मम वै गृहम् । न प्रकाश्यं कदा कुत्र वक्तव्यं न पशौ क्वचित्

ततोऽनु राधिका देवी मां नीत्वा स्वसरोवरे ।
स्थित्वा सा कृष्णचन्द्रस्य चरणान्ते गता पुनः ॥ ४९ ॥

तत्रो निमज्जनादेव नारदोऽहमुपागतः । वीणाहस्तो गानपरस्तद्रहस्यं मुहुर्मुहुः ॥ ५० ॥

स्वयम्भुवं नमस्कृत्य तथाग्रां विष्णुपार्षदम् ।

स्वयम्भुवा तथा दृष्टं नोक्तं किञ्चित्तथा पुनः ॥ ५१ ॥
इति ते कथितं वत्स ! सुगोप्यं च मया त्वयि ।
त्वयाऽपि कृष्णचन्द्रस्य केवलं धाम चित्कलम् ॥ ५२ ॥
गोपनीयं प्रयत्नेन मातुर्जार इव प्रियम् । यथा प्रोक्तं मया शिष्ये गौतमे सरहस्य
तथा भवत्सु कार्त्स्न्येनकथितं चातिगोपितम् । यत्र कुत्र कदाचित्तु प्रकाश्यं मुनिपुङ्ग
तदा शापो भवेद्वियाः कृष्णचन्द्रस्य निश्चितम् ।
इमं कृष्णस्य लीलाभिर्युतमध्यायमुत्तमम् ॥ ५५ ॥
यः पठेच्छृणुयाद्वापि स याति परमं पदम् ॥ ५६ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वृन्दावनमाहात्म्ये नारदीयानुतयो न
पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

षट्सप्ततितमोऽध्यायः

श्रीकृष्णस्य संक्षिप्तं गद्यमयं मध्यत एव चरित्रम् ।

ईश्वर उवाच ।

अथ शिशुपालं निहतं श्रुत्वा दन्तवक्त्रः कृष्णेन योद्धुं मथुरामाजगाम ॥१
कृष्णस्तु तच्छ्रुत्वा रथमारुह्य तेन सह मथुरामाययौ ॥ २ ॥
अथ तं हत्वा यमुनामुत्तीर्य नन्दव्रजंगत्वा पितरावभिवाद्याश्वास्य ताभ्यामालिङ्गितः
सकलगोपवृद्धान्परिष्वज्य ताभाश्वास्य बहुवस्त्राभरणादिभिस्तत्रस्थान्सर्वान्सन्त
र्पयामास ॥ ३ ॥ कालिन्द्याः पुलिने रम्ये पुण्यवृक्षसमाकीर्णे गोपस्त्रीभि रहर्निशं
क्रीडासुखेन त्रिरात्रं तत्र समुवास ॥४॥ तत्र स्थले नन्दगोपादयः सर्वे जनाः पुत्रदार
सहिताः पशुपक्षिमृगादयोऽपिवासुदेवप्रसादेन दिव्यरूपधरा विमानसमारूढाः परमं
लोकं वैकुण्ठमवापुः ॥ ५॥

श्रीकृष्णस्तु नन्दगोपव्रजौकसां सर्वेषां निरामयं स्वपदं दत्त्वा देवगणैः स्तूयमानः श्रीमतीं द्वारावतीं विवेश ॥ ६ ॥ तत्र वसुदेवोग्रसेनसङ्कर्षणप्रद्युम्नानिरुद्धाक्रूरादिभिः प्रत्यहं सम्पूजितः षोडशसहस्राण्यधिकमहिषीभिश्च विश्वरूपधरो दिव्यरत्नमयलता गृहान्तरेषु सुरतरुकुसुमाचितश्लक्ष्णतरपर्यङ्केषु रमयामास ॥७॥

एवं दिवार्थाय सर्वदेवानां समस्तभूभारविनशाय यदुवंशेऽवतीर्य सकलराक्षसविनाशं कृत्वा महान्तमुर्वीभारं नाशयित्वा नन्दव्रजद्वारिकावासिनः स्थावरजङ्गमान्भवबन्ध-नान्मोचयित्वा परमे शाश्वते योगिध्येये स्वे धाम्नि संस्थाप्य नित्यं दिव्यमहि-ष्यादिभिःसंसेव्यमानो वासुदेवोऽखिलेभूवाच ॥ ८ ॥

प्रसीदत्याहतं ब्रह्मकरकाञ्चनयोरिव । प्रकृतिस्थो गुणात्मुक्तो द्रवीभूत्वा दिवं गतः ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वृन्दावनमाहात्म्ये पार्वतीशिवसंवादे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः

श्रीकृष्णतीर्थवर्णनम् ।

पार्वत्युवाच ।

विस्तरेण समाचक्ष्व नामार्थपदगौरवम् । ईश्वरस्य स्वरूपं च तत्स्थानानां विभूतयः विष्णोः परमं धाम व्यूहभेदास्तथा हरेः । निर्वाणाख्याहि तत्त्वेन मम सर्वं सुरेश्वर

ईश्वर उवाच ।

तारेवृन्दावने कृष्णं गोपीकोटीभिरावृतम् । तत्र गङ्गापराशक्तिस्तत्स्थमानन्दकाननम् नानाकुसुमामोदसमीरसुरभीकृतम् । कलिन्दतनयादिव्यतरङ्गरागशीतलम् ॥ ४ ॥ सनकाद्यैर्मागधैः संवृतं मुनिपुङ्गवैः । आह्लादिमधुरारावैर्गोवृन्दैरभिमण्डितम् ॥ ५ ॥ व्यग्रभूषणोपेतैर्व्यद्विर्बालकैर्वृतम् । तत्र श्रीमान्कल्पतरुर्जाम्बूनदपरिच्छदः ॥ ६ ॥

नानारत्नप्रवालाढ्यो नानामणिफलोज्ज्वलः । तस्य मूले रत्नवेदी रत्नदीधितिदीपिता

तत्र त्रयीमयं रत्नसिंहासनमनुत्तमम् ।
तत्रासीनं जगन्नाथं त्रिगुणातीतमव्ययम् ॥ ८ ॥

कोटिचन्द्रप्रतीकाशं कोटिभास्करभास्वरम् । कोटिकन्दर्पलावण्यं भासयन्तं दिशोदश
त्रिनेत्रं द्विभुजं गौरं तप्तजाम्बूनदप्रभम् । श्लिष्यमाणमङ्गनाभिः सुदामानं [illegible] सर्वशः ॥
ब्रह्माद्यैः सनकाद्यैश्च ध्येयं भक्तवशीकृतम् । सदाघूर्णितनेत्राभिर्नृत्यन्तीभिर्महोत्सवैः ॥

चुम्बन्तीभिर्हसन्तीभिः श्लिष्यन्तीभिर्मुहुर्मुहुः ।
अपारगोपीदेहाभिः श्रुतिभिः कोटिकोटिभिः ॥ १२ ॥

तत्पादाम्बुजमाध्वीकचित्ताभिः परिसेवितम् । तासां तु मध्ये यादेवी तप्तचामीकर

द्योतमाना दिशः सर्वाः कुर्वती विद्युदुज्ज्वलाः ।
प्रधानं या भगवती यया सर्वमिदं ततम् ॥ १४ ॥
सृष्टिस्थित्यन्तरूपा या विद्याऽविद्या त्रयी परा ।
स्वरूपा शक्तिरूपा च मायारूपा च चिन्मयी ॥ १५ ॥

ब्रह्मविष्णुशिवादीनां देहकारणकारणम् । चराचरंजगत्सर्वं यन्मायापरिरम्भितम्

वृन्दावनेश्वरी नाम्ना राधा धात्राऽनुकारणात् ।
तामालिङ्ग्य वसन्तं तं मुदा वृन्दावनेश्वरम् ॥१७॥

अन्योन्यचुम्बनाश्लेषमदावेशविघूर्णितम् । ध्यायेद्देवं कृष्णदेवं स च सिद्धिमवाप्नुया
मन्त्रराजमिमं गुह्यं तस्य मन्त्रं च मन्त्रवित् । योजपेच्छृणुयाद्वाऽपि स महात्मासुदुर्ल
राधिका चित्ररेखा च चन्द्रा मदनसुन्दरी । श्रीप्रिया श्रीमधुमती शशिरेखा हरिप्रिय
सुवर्णशोभा संमोहा प्रेमरोमाञ्चराजिता । वैवर्ण्यस्वेदसंयुक्ता भावासक्ता प्रियंवद
सुवर्णमालिनी शान्ता सुरा सरसिका तथा । सर्वस्त्रीजीवनादीनवत्सला विमलाशय
निपीतनामपीयूषा सा राधा परिकीर्तिता । सुदीर्घस्मितसंयुक्ता तप्तचामीकरप्रभा ।
[illegible] राधा चरणालोचनाञ्जना । भावामात्सर्यसंयुक्ता दानसाम्राज्यजीवन
[illegible] प्रकीर्तिता । गौराङ्गी नातिदीर्घा च सद्भावादनतत्परा

अहङ्कारसमायुक्ता मुखनिन्दितचन्द्रमाः । मधुरालापचतुरा जितेन्द्रियशिरोमणिः ।
सुन्दरस्मितसंयुक्ता सा वै मदनसुन्दरी । विचित्ररासरसिका श्यामाश्याममनोह

प्रेम्णा प्रेमकटाक्षेण हरेश्चित्तविमोहिनी ।

जितेन्द्रिया जितक्रोधा सा प्रिया परिकीर्तिता ॥ ३१ ॥

सुतप्तस्वर्णगौराङ्गी लीलागमनसुन्दरी । स्मरोत्थप्रेमरोमाञ्च वैचित्र्यमधुराकृतिः ॥
सुन्दरस्मितसंयुक्तमुखनिन्दितचन्द्रमाः । मधुरालापचतुरा जितेन्द्रियशिरोमणिः
कीर्तिता सा मधुमती प्रेमसाधनतत्परा । संमोहज्वररोमाञ्चप्रेमधारासमन्विता ॥
दानधूलिविनोदा च रासध्वनिमहानटी । शशिरेखा च विज्ञेया गोपालप्रेयसी स
कृष्णात्मा सोत्तमा श्यामा मधुपिङ्गललोचना । तत्पादप्रेमसंमोहात्क्वचित्पुलकचुि
शिवकुण्डे शिवानन्दा नन्दिनी देहिकातटे । रुक्मिणी द्वारवत्यां तु राधा वृन्दावने

देवकीमथुरायां तु जाता मे परमेश्वरी ।

चन्द्रकूटे तथा सीता विन्ध्ये विन्ध्यनिवासिनी ॥ ३८ ॥

वाराणस्यां विशालाक्षी विमला पुरुषोत्तमे । वृन्दावनाधिपत्यं च दत्तं तस्यै प्रस
कृष्णेनान्यत्र देवी तु राधा वृन्दावने वने । नित्यानन्दतनुः शौरिर्योऽशरीरीति भा
वाच्यप्रित्राकृभूमीनामङ्गाधिष्ठितदेवता । निरूप्यते ब्रह्मणोऽपि तथा गोविन्दविग्र

सेन्द्रियोऽपि यथा सूर्यस्तेजसा नोपलक्ष्यते ।

तथा कान्तियुतः कृष्णः कालं मोहयति ध्रुवम् ॥ ४२ ॥

न तस्य प्राकृती मूर्तिर्मेदोमांसास्थिसम्भवा ।

योगी चैवेश्वरश्चात्मा सर्वात्मा नित्यविग्रहः ॥ ४३ ॥

काठिन्यं दैवयोगेन करकामृतयोरिव । कृष्णस्यामिततत्त्वस्य पादपृष्ठं न देवता ।
वृन्दावनरजोवृन्दे तत्र स्युर्विष्णुकोटयः । आनन्दकिरणे वृन्दस्यासविश्वकलाभि

त्नप्रवालाढ्यो नानामणिफलोज्ज्वलः । तस्य मूले रत्नवेदीरत्नदीपैर्विराजित

तत्र पर्णमयं रत्नसिंहासनमनुत्तमम् ।

तत्रासीनं जगन्नाथं त्रिगुणातीतमव्ययम् ॥ ८ ॥

चन्द्रप्रतीकाशं कोटिभास्करभास्वरम् । कोटिकन्दर्पलावण्यं भासयन्तं दिशो दश

द्विभुजं गौरवर्णाज्ञाम्बूनदप्रभम् । श्लिष्यमाणमङ्गनाभिः सुदामानं च सर्वशः ।

ः सनकाद्यैश्च ध्येयं भक्तवशीकृतम् । सदाघूर्णितनेत्राभिर्दृश्यन्तीभिर्महोत्सवैः ।

चुम्बन्तीभिर्हसन्तीभिः श्लिष्यन्तीभिर्मुहुर्मुहुः ।

अथाससोपीदेहाभिः श्रुतिभिः कोटिकोटिभिः ॥ १२ ॥

द्राम्बुजमाध्वीकचित्ताभिः परितोवृतम् । तासां तु मध्ये यादेवी तप्तचामीकरप्रभा

द्योतमाना दिशः सर्वाः कुर्वती विद्युदुज्ज्वलाः ।

प्रधानं या भगवती यया सर्वमिदं ततम् ॥ १४ ॥

सृष्टिस्थित्यन्तरूपा या विद्याऽविद्या त्रयी परा ।

स्वरूपा शक्तिरूपा च मायारूपा च चिन्मयी ॥ १५ ॥

ष्णुशिवादीनां देहकारणकारणम् । चराचरंजगत्सर्वं यन्मायापरिरम्भितम् ।

वृन्दावनेश्वरी नाम्ना राधा धात्राऽनुकारणात् ।

तामालिङ्ग्य वसन्तं तं मुदा वृन्दावनेश्वरम् ॥१७॥

श्वचुम्बनाश्लेषमदावेषविघूर्णितम् । ध्यायेदेवं कृष्णदेवं स च सिद्धिमवाप्नुयात्

राजमिमं गुह्यं तस्य मन्त्रं च मन्त्रवित् । योजपेच्छृणुयाद्वाऽपि स महात्मासुदुर्लभः

का चित्ररेखा च चन्द्रा मदनसुन्दरी । श्रीप्रिया श्रीमधुमती शशिरेखा हरिप्रिया

शोभा संमोहा प्रेमरोमाञ्चराजिता । वैवर्ण्यस्वेदसंयुक्ता भावासक्ता प्रियंवदा

मालिनी शान्ता सुरा सरसिका तथा । सर्वस्त्रीजीवनादीनवत्सला विमलाशया

तनामपीयूषा सा राधा परिकीर्तिता । सुदीर्घस्मितसंयुक्ता तप्तचामीकरप्रभा ।

त्रे▪नदी राधा चरणालोचनाङ्गना । मायामात्सर्यसंयुक्ता दानसाम्राज्यजीवना

दैन्यानुरागमहिता मूर्च्छारोमाञ्चविह्वला । हरिदक्षिणपार्श्वस्था सर्वमन्त्रप्रिया
मतङ्गलोममाधुर्या चन्द्रा सा परिकीर्तिता । सलीलमन्थरगतिर्मञ्जुमुद्रितलोचना
प्रेमधारोज्ज्वलाकीर्णा दलिताञ्जनशोभना । कृष्णानुरागरसिका रासध्वनिसमु
महद्धारसमायुक्ता मुखनिन्दितचन्द्रमाः । मधुरालापचतुरा जितेन्द्रियशिरोमणिः
सुन्दरस्मितसंयुक्ता सा वै मदनसुन्दरी । विचित्ररासरसिका श्यामाश्याममनो

प्रेम्णा प्रेमकटाक्षेण हरेश्चित्तविमोहिनी ।
जितेन्द्रिया जितक्रोधा सा प्रिया परिकीर्तिता ॥ ३१ ॥

सुतप्तस्वर्णगौराङ्गी लीलागमनसुन्दरी । स्मरोत्थप्रेमरोमाञ्च वै चित्रमधुराकृतिः
सुन्दरस्मितसंयुक्तमुखनिन्दितचन्द्रमाः । मधुरालापचतुरा जितेन्द्रियशिरोमणि
कीर्तिता सा मधुमती प्रेमसाधनतत्परा । संमोहस्वररोमाञ्चप्रेमधारासमन्विता
दामधूलिविनोदा च रासध्वनिमहानटी । शशिरेखा च विज्ञेया गोपालप्रेयसी
कृष्णात्मा सोत्तमा श्यामा मधुविह्वललोचना । तत्पादप्रेमसंमोहात्स्वविपुलक
शिवकुण्डे शिवानन्दा नन्दिनी देहिकातटे । रुक्मिणी द्वारवत्यां तु राधा वृन्दाव

देवकीमथुरायां तु जाता मे परमेश्वरी ।
चन्द्रकूटे तथा सीता विन्ध्ये विन्ध्यनिवासिनी ॥ ३८ ॥

वाराणस्यां विशालाक्षी विमला पुरुषोत्तमे । वृन्दावनाधिपत्यं च दत्तं तस्यै प्र
कृष्णेनान्यत्र देवी तु राधा वृन्दावने वने । नित्यानन्दतनुः शौरिर्योऽशरीरीति
चाप्यक्षिनाकभूमीनामङ्गाधिष्ठितदेवता । निरूप्यते ब्रह्मणोऽपि तथा गोविन्दवि

सेन्द्रियोऽपि यथा सूर्यस्तेजसा नोपलक्ष्यते ।
तथा कान्तियुतः कृष्णः कालं मोदयति ध्रुवम् ॥ ४२ ॥

गुणातीतास्मि तथा श्रीमाधवस्निग्धपादुकाः ।

गुणत्रयपूतः कृष्णो न कदाचित्समुद्भूतः ॥ ४७ ॥

गोपीकान्ता वृन्दावन परिक्रीडति सर्वदा । गोविन्द एव पुरुषो ब्रह्माद्याः स्त्रिय एव च

तत एव स्वभावोऽयं प्रकृतेर्नाभिवेश्वरः । पुरुषः प्रकृतिभावो राधावृन्दावनेश्वरी ॥४८॥

प्रकृतेर्विरुद्धो रामे विना वृन्दावनेश्वरम् ॥ ४९ ॥

तत्सुखमेव तत्सुखमेवेदं भेदं नर्म तस्य विनाशनं हि ।

स्थाणोर्न भावो न हि विद्यते तथा मत्स्यादिनाशोऽपि [redacted] कृष्णस्य विच्युतिः ॥

त्रिगुणादिप्रपञ्चोऽयं वृन्दावनविहारिणः । ऊर्मीवारुणेत्यादिरूप वशात्सिपनैव आयते ॥

सदाधिका रामनारी [illegible] कृष्णस्तथा पुमान् । यतः परं न कैशोरात्स्वभावप्रकृतेः परः

ध्येयं कैशोरकं ध्येयं वनं वृन्दावनं वनम् । श्याममेव परं रूपमादिदेवं परो रसः ॥५३

बाल्यं पञ्चमपर्यन्तं पौगण्डं दशमावधि । आपञ्चदशकैशोरं सीमापञ्चदशावधि ॥५४॥

यौवनोद्भिन्नकैशोरं नवयौवनमुच्यते । तद्वयस्तस्य सर्वस्वं प्रपञ्चमितरद्वयः ॥ ५५ ॥

बाल्यपौगण्डकैशोरं वयो वन्दे मनोहरम् । बालगोपालगोपालं स्मर गोपालरूपिणम्

वन्दे मदनगोपालं कैशोराकारमद्भुतम् । यमाहुर्यौवनोद्भिन्नश्रीमन्मदनमोहनम् ॥५७॥

अखण्डातुलपीयूषरसानन्दमहार्णवम् । जयति श्रीपतेर्गूढं वपुः कैशोररूपिणः ॥ ५८ ॥

एकमप्यव्ययं पूर्णं वल्लवीवृन्दमध्यगम् ।

ध्यानगम्यं प्रपश्यन्ति रुचिभेदात्पृथग्धियः ॥ ५९ ॥

यन्नखेन्दुरुचिर्ब्रह्मध्येयं ब्रह्मादिभिः सुरैः । गुणत्रयमतीतं तं वन्दे वृन्दावनेश्वरम् ॥६०

वृन्दावनपरित्यागो गोविन्दस्य [illegible] विद्यते । अन्यत्र यद्वपुस्तत्तु कृत्रिमं तन्न संशयः ॥

सुलभं मजनारीणां दुर्लभं तन्मुमुक्षुणाम् । तं भजे नन्दसुनुं यशस्तेजः परं मनुः ॥

पार्वत्युवाच ।

स्मृत्वा गुणान्स्मरन्नामगानं वा मनरञ्जनम् । बोधयत्यात्मनात्मानं सततं प्रेम्णि लीयते
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वृन्दावनमाहात्म्ये पार्वतीशिवसंवादे
श्रीकृष्णरूपवर्णनं नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः

वैष्णवशुद्धिपूर्वकं शालग्रामशिलालक्षणादि कथनम् ।

पार्वत्युवाच ।

वैष्णवानां च यद्धर्मं सर्वं तथ्यं च मे वद ।
यत्कृत्वा मानवाः सर्वे भवाम्भोधिं तरन्ति हि ॥ १ ॥

ईश्वर उवाच ।

अथ द्वादशधा शुद्धिर्वैष्णवानामिहोच्यते । गृहोपलेपनं चैव तथानुगमनं हरेः ॥ २ ॥
भक्त्या प्रदक्षिणा चैव पादयोः शोधनं पुनः । पूजार्थपत्रपुष्पाणां भक्त्यैवोत्तोलनं हरेः
करयोः सर्वशुद्धीनामियं शुद्धिर्विशिष्यते । तन्नामकीर्तनं चैव गुणानामपि कीर्तनम्
भक्त्या श्रीकृष्णदेवस्य वचसःशुद्धिरिष्यते । तत्कथा श्रवणञ्चैव तस्योत्सवनिरीक्षणम्
श्रोत्रयोर्नेत्रयोश्चैव शुद्धिःसम्यगिहोच्यते । पादोदकं च निर्माल्यमालानामपिधारणम्
उच्यते शिरसः शुद्धिः प्रणतस्य हरेः पुरः ।
आघ्राणं तस्य पुष्पादेर्निर्माल्यस्य तथा प्रिये ॥ ७ ॥
विशुद्धिः स्यादनन्तस्य घ्राणस्यापि विधीयते ।
यत्र पुष्पादिकं यच्च कृष्णपादयुगार्पितम् ॥ ८ ॥
तदेकं पावनंलोके तद्धि सर्वं विशोधयेत् । पूजा च पञ्चधा प्रोक्ता तासां भेदंशृणुष्व मे
अभिगमनमुपादानं योगः स्वाध्याय एव च । इज्या पञ्चप्रकारार्चा क्रमेण कथयामिते
तत्राभिगमनं नाम देवतास्थानमार्जनम् । उपलेपं च निर्माल्यं दूरीकरणमेव च ॥११

उपादानं नाम गन्धपुष्पादिचयनं तथा । योगो नाम स्वदेवस्य स्वात्मनैवात्म
स्वाध्यायो नाम मन्त्रार्थानुसन्धापूर्वको जपः । सूक्तस्तोत्रादिपाठश्च हरेःसङ्की

तत्त्वादिशास्त्राभ्यासश्च स्वाध्यायः परिकीर्तितः ।
इज्या नाम स्वदेवस्य पूजनं च यथार्थतः ॥ १४ ॥
इति पञ्चप्रकारार्चा कथिता तव सुव्रते ! ।
सार्ष्टिसामीप्यसालोक्य सायुज्यसारूप्यदा क्रमात् ॥ १५ ॥
प्रसङ्गात्कथयिष्यामि शालग्रामशिलार्चनम् ।
केशवादेश्चतुर्बाहोर्दक्षिणोर्ध्वकरक्रमात् ॥ १६ ॥

शङ्खचक्रगदापद्मी केशवाख्यो गदाधरः । नारायणःपद्मगदाचक्रशङ्खायुधैः क्रमात् ।
माधवश्चक्रशङ्खाभ्यां पद्मेनगदयाभवेत् । गदाब्जशङ्खचक्री च गोविन्दाख्यो ग
पद्मशङ्खारिगदिने विष्णुरूपाय ते नमः । सशङ्खाब्जगदाचक्रमधुसूदनमूर्तये ॥
नमो गदारिशङ्खाब्जयुक्तत्रिविक्रमाय च । सारिकौमोदकीपद्मशङ्ख वामनमूर्तये ॥
चक्राब्जशङ्खगदिने नमः श्रीधरमूर्त्तये । हृषीकेशसारिगदाशङ्खपद्मिन्नमोऽस्तु ते ॥
साब्जशङ्खगदाचक्रपद्मनाभस्वमूर्तये । दामोदर ! शङ्खगदाचक्रपद्मिन्नमोऽस्तुते ॥
शङ्खाब्जचक्रगदिने नमः सङ्कर्षणाय च । सारिशङ्खगदाब्जाय वासुदेव ! नमोऽस्तु
शङ्खचक्रगदाब्जाय धृतप्रद्युम्नमूर्तये । नमोऽनिरुद्धाय गदाशङ्खाब्जारिविधारिणे ॥
साब्जशङ्खगदाचक्रपुरुषोत्तममूर्तये । नमोऽधोक्षजरूपाय गदाशङ्खारिपद्मिने ॥
नृसिंहमूर्त्तये पद्मगदाशङ्खारिधारिणे । पद्मारिशङ्खगदिने नमोऽस्त्वच्युतमूर्त्तये ॥
सगदाब्जारिशङ्खाय नमः श्रीकृष्णमूर्त्तये । शालग्रामशिलाद्वारगतलग्नद्विचक्रधृग् ॥
शुक्लाभरेखः शोभाढ्यः सदेवः श्रीगदाधरः । स्याद्दिचक्रोरक्ताभः पूर्वभागस्तु पुष्कल
सङ्कर्षणोऽथ प्रद्युम्नः सूक्ष्मचक्रस्तु पीतकः । सुदीर्घस्तुपरिच्छिद्रो ह्यनिरुद्धस्तु वर्तु
नीलोद्वारे त्रिरेखश्च अथ नारायणोऽसितः । मध्ये गदाकृती रेखा नाभिपद्ममहोन्न
पृथुवक्षा नृसिंहो यः कपिलोपत्रिबिन्दुकः । अथवा पञ्चबिन्दोस्तु पूजनं ब्रह्मचारि
वराहः सत्रिलिङ्गो यो विषमद्वयचक्रकः । नीलस्त्रिरेखः स्थूलोऽपरूपमंमूर्ति सचिन्तु

कृष्णः सवर्तुलावर्त्तपाण्डुरो धृतपुण्ड्रकः । श्रीधरः पञ्चरेखश्च वनमाली गदाङ्कितः ॥३३
वामनोवर्तुलो नाम मध्यचक्रः सनीलकः । नानावर्णानेकमूर्त्तिर्नागभोगी त्वनन्तकः ॥
स्थूलो दामोदरो नीलो मध्ये चक्रः सनीलकः । सङ्कर्षणद्वारकोऽव्यादथब्रह्मासुलोहितः
सुदीर्घरेखासुषिर एकचक्राम्बुजःपृथुः । पृथुचक्रः स्थूलछिद्रः कृष्णोबिन्दुश्च बिन्दुमान्

हयग्रीवोऽङ्कुशाकारः पञ्चरेखः सकौस्तुभः ।
वैकुण्ठोऽमलपद्माति एकचक्रमयोऽसितः ॥ ३७ ॥

मत्स्यो दीर्घाम्बुजाकारो दीर्घरेखश्चपाण्डुरः। रामचक्रो दक्षरेखो यःश्यामःसत्रिविक्रमः
शालग्रामद्वारकायां(!) स्थिताय गदिने नमः । एकेन लक्षितो योऽव्याद्गदाधारीसुदर्शनः
लक्ष्मीनारायणो द्वाभ्यां त्रिभिश्चैव त्रिविक्रमः। चतुर्भिश्च चतुर्व्यूहो वासुदेवश्चपञ्चभिः
प्रद्युम्नःषड्भिरेवाव्यात्सङ्कर्षणश्च सप्तभिः। पुरुषोत्तमोऽष्टभिश्च स्यान्नवव्यूहोनवोदितः
दशावतारो दशभिरनिरुद्धोऽवतादथ । द्वादशात्मा द्वादशभिरत ऊर्ध्वमनन्तकः ॥४२॥
ब्रह्मा चतुर्मुखोदण्डी कमण्डलुस्रगुन्नतः । महेश्वरः पञ्चवक्त्रो दशबाहुर्वृषध्वजः ॥
यथायुधस्तथा गौरी चण्डिका च सरस्वती । महालक्ष्मीर्मातरश्च पद्महस्तोदिवाकरः

गजास्यश्च गजस्कन्धः षण्मुखोऽनेकधा गणाः ।
एते स्थिताः स्थापिताः स्युः प्रासादे वाऽथपूजिताः ॥ ४५ ॥
धर्मार्थकाममोक्षा हि प्राप्यन्ते पुरुषेण च ॥ ४६ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शालग्रामनिर्णयो नामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः

एकोनाशीतितमोऽध्यायः

वैष्णवानां तिलकधारणाद्यनेकविधिवर्णनम् ।

ईश्वर उवाच ।

शालग्रामे मणौ यन्त्रे मण्डले प्रतिमासु च । नित्यं [redacted] श्रीहरेःपूजा केवले भवनेनतु

उपांशुर्नं नाम गन्धपुष्पादिमर्दनं तथा । गोगो नाम स्वदेह स्वाध्यायो नाम मन्त्राणांगुणस्यापूर्णको भवः । मूलश्लोकार्थ
तस्याधिष्ठानाभ्यासश्च व्याख्यानं नरिकीर्तितः ।
इच्छा नाम स्वदेवस्य पूजनं च यथार्थतः ॥ १४ ॥
इति पञ्चप्रकाराणां कथिता तव सुमते ! ।
सार्ष्टिसामीप्यसालोक्य सायुज्यसारूप्यता क्रमा
प्रसङ्गात्कथयिष्यामि शालग्रामशिलार्चनम् ।
केशवाद्यैश्चतुर्वाहोर्दक्षिणोर्ध्वकरक्रमात् ॥ १५ ॥
शङ्खचक्रगदापद्मी केशवाख्यो गदाधरः । नारायणःपद्मगदा
माधवश्चक्रशङ्खाभ्यां पद्मेनगदयान्वितः । गदाब्जशङ्खचक्र
पद्मशङ्खारिगदिने विष्णुरूपाय ते नमः । सशङ्खाब्जगदा
नमो गदारिशङ्खाब्जयुक्तत्रिविक्रमाय च । सारिकौमोद
चक्राब्जशङ्खगदिने नमः श्रीधरमूर्त्तये । हृषीकेशसारि
साब्जशङ्खगदाच्यक्रपद्मनाभस्वमूर्त्तये । दामोदर ! शङ्खग
शङ्खाब्जचक्रगदिने नमः सङ्कर्षणाय च । सारिशङ्खगदा
शङ्खचक्रगदाब्जाय धृतप्रद्युम्नमूर्त्तये । नमोऽनिरुद्धाय ग
साब्जशङ्खगदाचक्रपुरुषोत्तममूर्त्तये । नमोऽधोक्षजरू
नृसिंहमूर्त्तये पद्मगदाशङ्खारिधारिणे । पद्मारिशङ्ख
सगदाब्जारिशङ्खाय नमः श्रीकृष्णमूर्त्तये । :
शुक्लाभरेखः शोभाढ्यः सदेवः श्रीगदाधरः ।
सङ्कर्षणोऽथ प्रद्युम्नः
नीलोद्वारे त्रिरेखश्च
पृथुचक्रो

द्वादशैतानि नामानि कर्तव्ये तिलके पठेत् ॥ २१ ॥
सर्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोकं स गच्छति । ऊर्ध्वपुण्ड्रमृजुर्ध्वरेखं ललाटे यस्य दृश्यते
चण्डालोऽपि स शुद्धात्मा पूज्य एव न संशयः ।
यस्योर्ध्वपुण्ड्रं दृश्येत न ललाटे नरस्य हि ॥२३॥
तद्दर्शनं न कर्तव्यं दृष्ट्वा सूर्यं निरीक्षयेत् । त्रिपुण्ड्रं यस्य विप्रस्य ऊर्ध्वपुण्ड्रं न दृश्यते
तं दृष्ट्वाऽप्यथवा स्पृष्ट्वा सचैलं स्नानमाचरेत् ।
सान्तरालं प्रकर्तव्यं पुण्ड्रं हरिपदाकृति ॥ २५ ॥
निरन्तरालं यः कुर्यादूर्ध्वपुण्ड्रं द्विजाधमः । ललाटे तस्य सततं शुनः पादो न संशयः
नासादिकेशपर्यन्तमूर्ध्वपुण्ड्रं सुशोभनम् । मध्ये छिद्रसमायुक्तं तं विद्याद्धरिमन्दिरम्
वामभागे स्थितो ब्रह्मा दक्षिणे तु सदाशिवः ।
मध्ये विष्णुं विजानीयात्तस्मान्मध्यं न लेपयेत् ॥ २८ ॥
वीक्ष्यादर्शे जले वापि यो विदध्यात्प्रयत्नतः ।
ऊर्ध्वपुण्ड्रं महाभागः स याति परमां गतिम् ॥ २९ ॥
अग्निरापश्च वेदाश्च चन्द्रादित्यौ तथाऽनिलः ।
विप्राणां नित्यमेते हि कर्णे तिष्ठन्ति दक्षिणे ॥ ३० ॥
गङ्गा च दक्षिणे श्रोत्रे नासिकायां हुताशनः । उभयोरपि संस्पर्शात्तत्क्षणादेव शुध्यति
कृत्वा चैवोदकं शङ्खे वैष्णवानां महात्मनाम् ।
तुलसीमिश्रितं कृत्वा त्वपिबेन्मूर्ध्नाऽभिवन्दयेत् ॥ ३२ ॥
नाश्नीयात्प्रोक्षयेद्देहं पुत्रमित्रपरिग्रहम् । विष्णोः पादोदकं पीतं कोटिजन्माघनाशनम्
तदेवाष्टगुणं पापं भूमौ बिन्दुनिपातनात् । अकृत्वा शङ्खं करे कृत्वा स्तुत्वा नत्वा प्रदक्षिणम्
सततं धार्यते वारि तेनाप्तं जन्मनः फलम् ।
शङ्खो यस्य गृहे नास्ति घण्टा वा गरुडान्विता ॥ ३५ ॥
पुरतो वासुदेवस्य न स भागवतः कलौ । यानैर्वा पादुकाभिर्वा गमनं भगवतो गृहे ॥
देवोत्सवेषु सेवा च अप्रणामस्तदग्रतः । उच्छिष्टे चैव चाशौचे भगवद्वन्दनादिकम् ॥

एकहस्तप्रणामश्च तत्पुरस्तात्प्रदक्षिणम् । पादप्रसारणञ्चाग्रे तथा पर्यङ्कसेवनम
शयनं भक्षणं चापि मिथ्याभाषणमेव च । उच्चैर्भाषामिथो जल्पो रोदनानि च
निग्रहानुग्रहौ चैव स्त्रीषु साकूतभाषणम् । कम्बलावरणं चैव परनिन्दा परस्

अश्लीलभाषणञ्चैव अधोवायुविमोक्षणम् ।
शक्तौ गौणोपचारश्चाप्यनिवेदितभक्षणम् ॥ ४१ ॥

तत्तत्कालोद्भवानां च फलादीनामनर्पणम् । विनियुक्तावशिष्टस्य प्रदानं व्यञ्जनस
स्पष्टीकृत्याशनं चैव परनिन्दा परस्तुतिः । गुरौ मौनं निजस्तोत्रं देवतानिन्दनं

अपराधास्तथा विष्णोर्द्वात्रिंशत्परिकीर्तिताः ॥ ४४ ॥

"अपराधसहस्राणि क्रियन्तेऽहर्निशं मया । तवाहमिति मां मत्वा क्षमस्व मधुस
इति मन्त्रं समुच्चार्य प्रणमेद्दण्डवद्भुवि । अपराधसहस्राणि क्षमते सर्वदा हरिः ।
सार्वमासद्विजातीनां क्षुत्युक्तमशनं तथा । विष्णुभक्तावशिष्टस्य द्विजपादप्रमुख

अन्नं ब्रह्मा रसो विष्णुः खादयेन्मां समुच्चरन् ।
एवं ज्ञात्वा यो भुङ्क्ते सोऽन्नदोषैर्न लिप्यते ॥ ४८ ॥

अलाबुं वर्तुलाकारं मसूरं च सवल्कलम् । तालं शुष्कं च सुरसां न खादेद्वैष्णवो
वटाश्वत्थार्कपत्रेषु कुम्भीतिन्दुकपत्रयोः । कोविदारे कदम्बे च न खादेद्वैष्णवो म

श्रावणे वर्जयेच्छाकं दधि भाद्रपदे त्यजेत् ।
आश्विने मासि दुग्धं च कार्त्तिके चामिषं त्यजेत् ॥ ५१ ॥

दग्धमन्नं अपारं यद्विष्णोरनिवेदितम् । बीजपूरं च शाकं च प्रत्यक्षलवणं तथा

यदि दैवाच्च भुञ्जीत तदा तन्नाम संस्मरेत् ।
हैमन्तिकं सिता स्विन्नं धान्यं मुद्गास्तिला यवाः ॥५३॥

कलायकङ्गुनीवाराः शाकं च हिलमोचिका । कालशाकं च वास्तूकं मूलकं
लवणे सिन्धुसामुद्रे गव्ये च दधिसर्पिषी । पयोऽनुद्धृतसारं च पनसाम्रहरीतकी
पिप्पलीजीरकं चैव नागरङ्गकतिन्तिडी । कदली लवली धात्री फलान्यगुडमैक्षव
अतैलपक्वं मुनयो हविष्यान्नं प्रचक्षते । तुलसीपद्मपुष्पाद्यैर्माल्यं वहति यो नरः ॥५

विष्णुं समपि जानीयात्सत्यं सत्यं न संशयः ।
धात्रीवृक्षं समारोप्य विष्णुतुल्यो भवेन्नरः ॥ ५८ ॥

कुरुक्षेत्रं विजानीयात्सार्द्धं हस्तशतत्रयम् । तुलसीकाष्ठघटितै रुद्राक्षाकारकारितैः ॥

निर्मितां मालिकां कण्ठे निधायार्चनमारभेत् ।
तथाऽऽमलकमालां च सम्यक्पुष्करमालिकाम् ॥ ६० ॥

कण्ठे मालां च यत्नेन धारयेद्विष्णुपूजकः । निर्माल्यं तुलसीमालां शिरस्यपि च धारयेत् निर्माल्यचन्दनेनाङ्गमङ्कयेत्तस्य नामभिः । ललाटे च गदा धार्या मूर्ध्नि चापं शरस्तथा नन्दकं चैव हृन्मध्ये शङ्खं चक्रं भुजद्वये । शङ्खचक्रान्वितो विप्रः श्मशाने म्रियते यदि ॥

प्रयागे या गतिः प्रोक्ता सा गतिस्तस्य निश्चिता ।
यो धृत्वा तुलसीपत्रं शिरसा विष्णुतत्परः ॥ ६४ ॥
करोति सर्वकार्याणि फलमाप्नोति चाक्षयम् ।
तुलसीकाष्ठमालाभिर्भूषितः कर्म आचरन् ॥ ६५ ॥

पितॄणां देवतानां च कृतं कोटिगुणं भवेत् । निवेद्य केशवे मालां तुलसीकाष्ठनिर्मिताम् वहते यो नरो भक्त्या तस्य नश्यति पातकम् । पाद्यादिभिरथाभ्यर्च्य इमं मन्त्रमुदीरयेत्

या दृष्टा निखिलाघसङ्घशमनी स्पृष्टा वपुः पावनी,
रोगाणामभिवन्दितानिरसनी सिक्तान्तकत्रासिनी ।
प्रत्यासत्तिविधायिनी भगवतः कृष्णस्य संरोपिता,
न्यस्ता तच्चरणे विमुक्तिफलदा तस्यै तुलस्यै नमः ॥ ६८ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चपञ्चाशत्सहस्रसंहितायां पातालखण्डे वृन्दावनमाहात्म्ये देवीश्वरसंवादे तिलकादिनिर्णयो नामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

अशीतितमोऽध्यायः

कलियुगे हरिनाममाहात्म्यवर्णनम् ।

पार्वत्युवाच ।

घोरे कलियुगे प्राप्ते विषयग्राहसङ्कुले । पुत्रदारधनाद्यार्त्तैस्तत्कथं धार्यते विभो !
तदुपायं महादेव ! कथयस्व कृपानिधे ! ॥ १ ॥

ईश्वर उवाच ।

हरेर्नाम हरेर्नाम हरेर्नामैव केवलम् । हरे राम हरेकृष्ण कृष्णकृष्णेति मङ्गलम् ॥ २ ॥
एवं वदन्ति ये नित्यं न हि तान्बाधते कलिः ।
अन्तरान्तरकर्माणि कृत्वा नामानि च स्मरेत् ॥ ३ ॥
कृष्णकृष्णेति कृष्णेति कृष्णेत्याह पुनः पुनः ।
मन्नाम चैव त्वन्नाम योजयित्वा व्यतिक्रमात् ॥४॥
सोऽपि पापात्प्रमुच्येत तूलराशेरिवानलः । जयाद्येतस्तया वाऽप्यथवा श्रीशब्दपूर्वकम्
तच्च मे मङ्गलं नाम जपन्पापात्प्रमुच्यते ।
दिवा निशि च सन्ध्यायां सर्वकालेषु संस्मरेत् ॥ ६ ॥
अहर्निशं स्मरन्नाम कृष्णं पश्यति चक्षुषा । अशुचिर्वा शुचिर्वाऽपि सर्वकालेषु सर्वदा ॥
नामसंस्मरणादेव संसारान्मुच्यते क्षणात् । नानापराधयुक्तस्य नामापि च हरत्यघम्
यज्ञमंत्रतपोदानं साङ्गं नैव कलौयुगे । गङ्गास्नानं हरेर्नामनिरपायमिदं द्वयम् ॥ ९ ॥
हत्यायुतं पापसहस्रमुग्रं गुर्वङ्गनाकोटिनिषेवणञ्च ।
स्तेयान्यथान्यानि हरेः प्रियेण गोविन्दनाम्ना न च सन्ति भद्रे ! ॥ १० ॥
पवित्रो वा सर्वावस्थाङ्गतोऽपि वा ।
स बाह्याभ्यन्तरः शुचिः ॥ ११ ॥
तस्यार्थचिन्तनात् । सौपर्णी यजतीर्थापि तथा पैठीनसाकृतिम्

पादयोश्चिह्नितां कृत्वा पूजां चैव समारभेत् ।
दक्षिणस्य पदोऽङ्गुष्ठमूले चक्रं बिभर्ति यः ॥ १३ ॥
जनस्यापि संसारच्छेदनाय च । मध्यमाङ्गुलिमूले तु धत्ते कमलमच्युतः ॥
ध्यातृचित्तद्विरेफाणां लोभनायातिशोभनम् ।
पद्मस्याधो ध्वजं धत्ते सर्वानर्थजयध्वजम् ॥ १५ ॥
मूलतो वज्रं भक्तपापौघभेदनम् । पार्ष्णिमध्येऽङ्कुशं भक्तचित्तेभमदकारणम् ॥
पन्मयं धत्ते यवमङ्गुष्ठपर्वणि । मूले गदां च पापाद्रिभेदनीं सर्वदेहिनाम् ॥१७
प्रकाशाय धत्ते स भगवानजः । पद्मादीन्यपि चिह्नानि तत्र दक्षेण वत्पुनः ॥
धत्तेऽसौऽयं बिभर्ति करुणानिधिः । तस्माद्गोविन्दमाहात्म्यमानन्दरससुन्दरम्
शृणुयात्कीर्तयेन्नित्यं स निर्मुक्तो न संशयः ।
मासकृत्यं प्रवक्ष्यामि विष्णोः प्रीतिकरं परम् ॥ २० ॥
स्नापनं कुर्याच्छ्रीविष्णोर्यत्नतः शुचिः । दैनन्दिनं तु दुरितं पक्षमाससमुद्भवम्
सहस्राणि ज्ञाताज्ञातकृतानि च । स्वर्णस्तेयसुरापानगुरुतल्पायुतानि च ॥२२
कोटिकोटिसहस्राणि ह्युपपापानि यानि च ।
सर्वाण्यपि प्रणश्यन्ति पौर्णमास्यां तु वासरे ॥ २३ ॥
च्युतं मूर्ध्नि तदेतत्कलशोदकम् । पुरुषसूक्तमन्त्रेण पावमानीभिरेव च ॥२४
दकेनाथ तथा तालफलाम्बुना । रत्नोदकेन गन्धेन तथा पुष्पोदकेन च ॥२५
राराध्य यथा विभवविस्तरैः । घं घण्टायै नम इति घण्टायां प्रतापयेत् ॥
महापापान्यस्तपातकसञ्चये । पाहि मां पापिनं घोरसंसारार्णवपातिनम् ॥
य एवं कुरुते विद्वान्ब्राह्मणः श्रोत्रियः शुचिः ।
सर्वपापैः प्रमुच्येत विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २८ ॥
आषाढशुक्लैकादश्यां कुर्यात्स्वापमहोत्सवम् ।
भाद्रे च एवं कुर्याच्छ्रावणे श्रवणाविधिम् ॥ २९ ॥
म दिवस उपवासपरो भवेत् । प्रसुप्तस्य परावर्तमाश्विने मासि कारयेत् ॥

उत्थानं श्रीहरेः कुर्यादन्यथा विष्णुद्रोहकृत् । शुभे चैवाश्विने मासि महामायां च पूज
सौपर्णी राजती वाऽपि विष्णुरूपां यजेद्विना ।
हिंसाद्वेषी न कर्तव्यो धर्मात्मा विष्णुपूजकः ॥ ३२ ॥
कार्तिके पुण्यमासे च कामतः पुण्यमाचरेत् । दामोदराय दीपं च प्रांशुस्थाने प्रदापये
सप्तवर्तिप्रमाणेन दीपः स्याच्चतुरङ्गुलः । पक्षान्ते च प्रकर्तव्या दीपमालावलिः शुभा
मार्गशीर्षे सितेपक्षे षष्ठ्यां च सितवल्कलैः । पूजयेज्जगदीशं च प्रह्लादं च विशेषतः
पौषे पुष्पाभिषेकं च वर्जयेच्चन्दनस्तथम् ।
सङ्क्रान्त्यां माघमासे च साधियासिततण्डुलान् ॥ ३६ ॥
नैवेद्यं विष्णवे दद्यादिमंमन्त्रमुदीरयेत् । ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या देवदेवपुरःस्थितान्
अभ्यर्च्य भगवद्भक्तान्द्विजांश्च भगवद्धिया । एकस्मिन्भोजिते भक्ते कोटिर्भवति भोजित
विप्रभोजनमात्रेण व्यङ्गं साङ्गं ध्रुवं भवेत् । पञ्चम्यां शुक्लपक्षे तु स्नापयित्वा च केशवम्
पूजयित्वा विधानेन चूतपल्लवसंयुतैः । फलचूर्णैश्च विविधैर्वासितैः पटसाधितैः ॥४०
काननं रमणीयं च प्रदीप्तं दीपदीपितम् । द्राक्षेक्षुरम्भाजम्बीरनागरङ्गं च पूगकम् ॥
नालिकेरं च धात्रीं च पनसं च हरीतकीम् । अन्यैश्च वृक्षखण्डैश्च सर्वर्तुकुसुमान्वितैः
अन्यैश्च विविधैश्चैव फलपुष्पसमन्वितैः । वितानैः कुसुमोद्दामैर्वारिपूर्णघटैस्तथा ॥
चूतशाखोपशाखाभिः शोभितंछत्रचामरैः । अयत्नरूपेक्षिसंस्तुत्यप्रदक्षिणपुरस्सरम् ॥
विशेषतःकाल्युगेदोलोत्सवोविधीयते । फाल्गुने च चतुर्दश्यामष्टमे यामसंज्ञके ॥४५॥
अथवा पौर्णमास्यां तु प्रतिपत्सन्धिसञ्ज्ञके । पूजयेद्विधिवद्भक्त्या फलगुचूर्णैश्चतुर्विधैः
सितरक्तैर्गौरपीतैः कर्पूरादिविमिश्रितैः । हरिद्रारागयोगाच्च रङ्गरूपैर्मनोहरैः ॥ ४७ ॥
अन्यैर्वारङ्गरूपैश्च प्रीणयेत्परमेश्वरम् । एकादश्यां समारभ्य पञ्चम्यां तं समापयेत् ॥
पञ्चाहानित्र्यहानि वा दोलोत्सवो विधीयते ।
दक्षिणाभिमुखं कृष्णं दोलामालं सकृद्वराः ॥ ४९ ॥
दृष्ट्वाऽपराधनिचयैर्मुक्तास्तेनात्र संशयः । निक्षिप्य जलपात्रे च मासि माधवसंज्ञके ॥
सौवर्णपात्रे रौप्ये वा ताम्रे वाप्यथ मृन्मये । तोयस्थंयोऽर्चयेद्देवं शालग्रामसमुद्भवम्

ं वा महाभागे तस्य पुण्यं न गण्यते । दमनारोपणं कृत्वा श्रीविष्णौ च समर्पयेत्
े श्रावणे भाद्रे कर्तव्यं वा तदर्पणम् । पूर्वं पूर्वं तु वातस्थे दमनादिषु कर्मसु ॥
व्यं विधानेन अन्यथा निष्फलं भवेत् । वैशाखे च तृतीयायां जलमध्ये विशेषतः
ा मण्डले कुर्यान्मण्डपे वा वृहद्वने । सुगन्धचन्दने नाङ्गं सुपुष्टं च दिनेदिने ॥५५॥
प्रयत्नतः कुर्यात्कृष्णाङ्गस्येव पुष्टिदम् । चन्दनागुरुह्रीबेरकृष्णकुङ्कुमरोचना ॥५६॥

जटामांसीमुरा चैव विष्णोर्गन्धाष्टकं विदुः ।
तैस्तैर्गन्धयुतैश्चापि विष्णोरङ्गानि लेपयेत् ॥ ५७ ॥

व तुलसीकाष्ठं कर्पूरागुरुयोगतः । अथवा केसरैर्योज्यं हरिचन्दनमुच्यते ॥ ५८ ॥

यात्राकाले च ये कृष्णं भक्त्या पश्यन्ति मानवाः ।
न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ ५९ ॥

न्धमिश्रितैस्तोयैर्देवदेवं गलन्ति ये । अथवा पुष्पमध्ये तु स्थापयेज्जगदीश्वरम् ॥
ायनं तत्र गत्वा उपस्कृत्य फलानि च । विष्णुभक्तेन योग्येन भोजयेत्तद्विशेषतः ॥

नालिकेरफले बीजकाशं चोद्धृत्य दापयेत् ।
घोण्टाफले च पनसं कोशमुद्धृत्य दापयेत् ॥ ६२ ॥

ा विमिश्रितं चाम्नं घृतेनाप्लुत्य दापयेत् । पाचितं पिष्टकं पूपमष्टादशयुतेन च ॥
ैश्च तिलसंमिश्रैः फले पक्वं प्रदापयेत् । यद्यदेवात्मनः प्रीतं तत्तदीशाय दापयेत् ॥
ा नैवेद्य वस्त्रादिनादद्यीतकथञ्चन । त्यक्तं च विष्णुमुद्दिश्य तद्भक्तेभ्यो विशेषतः ॥
ा ते कथितं किञ्चित्समासेन महेश्वरि । गोपनीयं प्रयत्नेन स्वयोनिरिव पार्वति ॥

श्रीकृष्णरूपगुणवर्णनशास्त्रवर्गबोधाधिकार इह चेद्बलमन्यपाठैः ।
सत्प्रेमभावरसभक्तिविलासनामहारेषु चेत्खलु मनः किमु कामिनीभिः ॥
सच्चेतसा प्रभजतां व्रजबालकेन्द्रं वृन्दावनक्षितितले यमुनाजलं च ।
सल्लोकनाथपदपङ्कजधूलिमिश्रलिप्तं वपुः किल वृथाऽगरुचन्दनाद्यैः ॥६८॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे उमामहेश्वरसंवादे
वृन्दावनमाहात्म्येऽशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

एकाशीतितमोऽध्यायः

श्रीकृष्णमन्त्रार्थवर्णनम् ।

ऋषय ऊचुः ।

सूत जीव चिरं साधो श्रीकृष्णचरितामृतम् । त्वया प्रकाशितं सर्वं भक्तानां भवता

श्रीकृष्णलीला निखिला ब्रूहि दैवग्निर्मी प्रभो ।

यथाऽऽकर्णितया साधो कृष्णे भक्तिर्विवर्द्धते ॥२॥

गुरोः शिष्यस्य मन्त्रस्य विधानं लक्षणं पृथक् ।

वदास्माकं महाभाग त्वं हि नः परमः सुहृत् ॥ ३ ॥

सूत उवाच ।

एकदा यमुनातीरे समासीनं जगद्गुरुम् । नारदः प्रणिपत्याह देवदेवं सदाशिवः

नारद उवाच ।

देवदेव ! महादेव ! सर्वज्ञ ! जगदीश्वर ! भगवन्धर्मतत्त्वज्ञ ! कृष्णमन्त्रविशारद ! ।

कृष्णमन्त्रा मया लब्धास्त्वत्तो ये च पितुः परे ।

ते सर्वे साधिता यत्नान्मन्त्रराजादयो मया ॥ ६ ॥

बहुवर्षसहस्रैस्तु शाकमूलफलाशिना । शुष्कपर्णाम्बुवाय्वादिभोजिना च निराशिना

स्त्रीणां सन्दर्शनालापवर्जिना भूमिशायिना ।

कामादिषड्गुणं जित्वा बाह्येन्द्रियनियम्यता ॥ ८ ॥

एवं कृतेऽपि नैवात्मा सन्तुष्टो मम शङ्कर । तद् ब्रूहि यत्प्रसिध्येत संस्काराद्यैर्विनाप्रभं

सकृदुच्चारणादेव ददाति फलमुत्तमम् । यदि योग्योऽस्मि देवेश ! तदा मे कृपया व

शिव उवाच ।

साधु पृष्टं महाभाग त्वया लोकहितैषिणा ।

सुगोप्यमपि वक्ष्यामि मन्त्रचिन्तामणिं तव ॥ ११ ॥

रहस्यानां रहस्यं यद्गुह्यानां गुह्यमुत्तमम् । न मया कथितं देव्यै नाप्रज्ञेभ्यः पुरा तव
वक्ष्यामि युगलं तुभ्यं कृष्णमन्त्रमनुत्तमम् । मन्त्रचिन्तामणिर्नाम युगलं द्वयमेव च ॥
पर्याया अस्य मन्त्रस्य तथा पञ्चपदीति च । गोपीजनपदं वल्लभान्तं तु चरणाविति ॥
शरणं च प्रपद्ये च एष पञ्चपदात्मकः । मन्त्रचिन्तामणिः प्रोक्तः षोडशार्णो महामनुः

नमो गोपीजनेत्युक्त्वा वल्लभाभ्यां वदेत्ततः ।
पदद्वयात्मको मन्त्रो दशार्णः खलु कथ्यते ॥ १६ ॥
एतां पञ्चपदीं जप्त्वा श्रद्धयाऽश्रद्धया सकृत् ।
कृष्णप्रियाणां सान्निध्यं गच्छत्येव न संशयः ॥ १७ ॥

न पुरश्चरणापेक्षा नास्यन्यासविधिक्रमः । न देशकालनियमो नारिमित्रादिशोधनम् ॥
सर्वेऽधिकारिणश्चात्र चाण्डालान्ता मुनीश्वर । स्त्रियः शूद्रादयश्चापि जडमूकादिपङ्गवः

अन्ये हूणाः किराताश्च पुलिन्दाः पुक्कसास्तथा ।
आभीरा यवनाः कङ्काः खसाद्याः पापयोनयः ॥ २० ॥

दम्भाहङ्कारपरमाः पापाः पैशून्यतत्पराः । गोब्राह्मणादिहन्तारो महोपपातकान्विताः ॥
ज्ञानवैराग्यरहिताः श्रवणादिविवर्जिताः । एते चान्ये च सर्वे स्युर्मनोरस्याधिकारिणः
यदि भक्तिर्भवेदेषां कृष्णे सर्वेश्वरेश्वरे । तदाधिकारिणः सर्वे नान्यथा मुनिसत्तम ! ॥
याज्ञिको दाननिरतः सर्वतन्त्रोपसेवकः । सत्यवादी यतिर्वापि वेदवेदाङ्गपारगः ॥२४॥
ब्रह्मनिष्ठः कुलीनो वा तपस्वी व्रततत्परः । अत्राधिकारी न भवेत्कृष्णभक्तिविवर्जितः ॥
तस्मादकृष्णभक्ताय कृतघ्नाय न मानिने । न च श्रद्धाविहीनाय वक्तव्यं नास्तिकाय च
नचाशुश्रूषवे वाच्यं नासंवत्सरसेविने । श्रीकृष्णेऽनन्यभक्ताय दम्भलोभविवर्जिने ॥
कामक्रोधविमुक्ताय देयमेतत्प्रयत्नतः । ऋषिर्वैवाहमेतस्य गायत्री च्छन्द उच्यते ॥२८॥
देवतावल्लवीकान्तो मन्त्रस्य परिकीर्तितः । तत्प्रियस्य हरेर्दास्ये विनियोग उदाहृतः ॥

प्रणवाद्यैस्तथा मन्त्रैः पञ्चाङ्गानि प्रकल्पयेत् ।
अथवाऽपि स्वबीजेन कराङ्गन्यासकौ चरेत् ॥ ३० ॥

मन्त्रस्य प्रथमो वर्णो बिन्दुना मूर्ध्नि भूषितः । गमित्येवं सर्वदुर्घोद्धंनमः शान्तिरिदो दिव

अन्तिमार्णैर्दशाङ्गानि तैरेव च तथाऽर्चनम् । गन्धपुष्पादिभिस्तस्य जलैर्वाप्यसम्भवे
न्यासपूर्वविधानेन कर्तव्यं हरितुष्टये । अत्र पञ्चास्य मन्त्रस्य न्यासादीन्ये वदन्ति च ॥
सकृदुच्चारणादेव कृतकृत्यत्वदायिनः । तथाऽपि दशधा नित्यं जपाद्यं प्रविन्यसेत् ॥

अथ ध्यानं प्रवक्ष्यामि मन्त्रस्यास्य द्विजोत्तम ! ।
पीताम्बरं घनश्यामं द्विभुजं वनमालिनम् ॥ ३९ ॥

बर्हिबर्हकृतोत्तंसं शशिकोटिनिभाननम् । घूर्णायमाननयनं कर्णिकारावतंसिनम् ॥ ४० ॥
अभितश्चन्दनेनाथ मध्ये कुङ्कुमबिन्दुना । रचितं तिलकं भाले बिभ्रतं मण्डलाकृतिम् ॥
तरुणादित्यसङ्काशकुण्डलाभ्यां विराजितम् । घर्माम्बुकणिकाराजद्दर्पणाभकपोलकम्

प्रियास्यन्यस्तनयनं लीलापाङ्गोन्नतभ्रुवम् ।
अग्रभागन्यस्तमुक्ताविस्फुरत्प्रोच्चनासिकम् ॥ ४१ ॥

दशनज्योत्स्नया राजत्पक्वबिम्बफलाधरम् । केयूराङ्गदसद्रत्नमुद्रिकाभिर्लसत्करम् ।
बिभ्रतं मुरलीं वामे पाणौ पद्मं तथैव च । काञ्चीदामस्फुरन्मध्यं नूपुराभ्यां लसत्पदम् ॥
रतिकेलिरसावेशचपलं चपलेक्षणम् । हसन्तं प्रियया सार्द्धं हासयन्तं च तां मुहुः ॥
इत्थं कल्पतरोर्मूले रत्नसिंहासनोपरि । वृन्दारण्ये स्मरेत्कृष्णं संस्थितं प्रियया सह ॥

वामपार्श्वे स्थितां तस्य राधिकां च स्मरेत्ततः ।
नीलचोलकसंवीतां तप्तहेमसमप्रभाम् ॥ ४४ ॥

पट्टाञ्चलेनावृतार्द्धसुस्मेराननपङ्कजाम् । कान्तवक्त्रे न्यस्तनेत्रां चकोरीचञ्चलेक्षणाम् ॥
अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यां च निजकान्तमुखाम्बुजे । अर्पयन्तीं पूगफलं पर्णचूर्णसमन्वितम् ॥

मुक्ताहारस्फुरच्चारुपीनोन्नतपयोधराम् ।
क्षीणमध्यां पृथुश्रोणीं किङ्किणीजालमण्डिताम् ॥ ४७ ॥

रत्नताटङ्ककेयूरमुद्रावलयधारिणीम् । रणत्कटकमञ्जीररत्नपादाङ्गुलीयकाम् ॥
लावण्यसारमुग्धाङ्गीं सर्वावयवसुन्दरीम् । आनन्दरससम्मग्नां प्रसन्नां नवयौवनाम्

सख्यश्च तस्य विप्रेन्द्र ! तत्समा न वयोगुणाः ।
तत्सेवनपराः भाव्याश्चामरव्यजनादिभिः ॥ ५० ॥

अथ तुभ्यं प्रवक्ष्यामि मन्त्रार्थं शृणु नारद । बहिरङ्गैः प्रपञ्चस्य स्वांशैर्मायादिशक्तिभिः
अन्तरङ्गैस्तथानित्यविभूतेस्तैश्चिदादिभिः । गोपनादुच्यते गोपी राधिका कृष्णवल्लभा

देवी कृष्णमयी प्रोक्ता राधिका परदेवता ।
सर्वलक्ष्मी स्वरूपा सा कृष्णाह्लादस्वरूपिणी ॥ ५३ ॥
तत: [redacted]ः प्रोच्यते विप्र ह्लादिनीति मनीषिभिः ।
तत्कलाकोटिकोट्यंशदुर्गाद्यास्त्रिगुणात्मिकाः ॥ ५४ ॥
सा तु साक्षान्महालक्ष्मीः कृष्णो नारायणः प्रभुः ।
नैतयोर्विद्यते भेदः स्वल्पोऽपि मुनिसत्तम ! ॥५५॥

इयं दुर्गा हरी रुद्रः कृष्णः शक्र इयं शची । सावित्रीयं हरिर्ब्रह्मा धूमोर्णाऽसौ यमो हरिः
बहुना किं मुनिश्रेष्ठ विना ताभ्यां न किञ्चन । चिदचिल्लक्षणं सर्वं राधाकृष्णमयं जगत्
इत्थं सर्वं तयोरेव विभूतिं विद्धि नारद । न शक्यते मया वक्तुं वर्षकोटिशतैरपि ॥
त्रैलोक्ये पृथिवी मान्या जम्बूद्वीपं ततो वरम् । तत्रापि भारतं वर्षं तत्रापि मथुरा पुरी
तत्र वृन्दावनं नाम तत्र गोपीकदम्बकम् । तत्र राधासखीवर्गस्तत्रापि राधिकावरा ॥

सान्निध्याधिक्यतस्तस्या आधिक्यं स्याद्यथोत्तरम् ।
पृथिवी प्रभृतीनान्तु नान्यत्किञ्चिदिहोदितम् ॥ ६१ ॥
सैषा हि राधिका गोपी जनस्तस्याः सखीगणः ।
तस्याः सखीसमूहस्य स्वामी प्राणनायकः ॥ ६२ ॥

राधाकृष्णौ तयोःपादाः शरणं स्यादिहाश्रये । प्रपन्नोऽस्मि तथाश्नस्मि जीवोऽहं भृशदुःखितः
सोऽहं यः शरणं प्राप्तो मम तस्य यदस्ति च । सर्वं ताभ्यां तदर्थं हि तद्भोग्यं न ह्यहंमम

इत्यसौ कथितो विप्र ! मन्त्रस्यार्थः समासतः ।
युगलार्थस्तथा न्यासः प्रपत्तिः शरणागतिः ॥ ६५ ॥

आत्मार्पणमिमे पञ्च पर्यायास्ते मयोदिताः । अहमेव चिन्तनीयो दिवानक्तमतन्द्रितैः ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वृन्दावनमाहात्म्ये एकाशीतितमोऽध्यायः

द्व्यशीतितमोऽध्यायः

मन्त्रदीक्षाविधिवर्णनम्

शिव उवाच ।

दीक्षाविधिं वक्ष्ये शृणु नारद तत्त्वतः । श्रवणादेव मुच्येत विना तस्य विधानतः
धिरिञ्चिजगत्सर्वं विज्ञाय नश्वरं बुधः । आध्यात्मिकादित्रिविधदुःखमेवानुभूय च

अनित्यत्वाच्च सर्वेषां सुखानां मुनिसत्तम ! ।

दुःखपक्षे विनिक्षिप्य तानि तेभ्यो विवर्जितः ॥ ३ ॥

ज्य संसृतेर्हानौ साधनानि विचिन्तयेत् । अनुत्तमसुखस्यापि सम्प्राप्तौ भृशनिर्वृतः
णां दुष्करत्वं हि विज्ञाय च महामतिः । भृशमार्त्तस्ततो विप्रः श्रीगुरुं शरणं व्रजेत्

शान्तो विमत्सरः कृष्णे भक्तोऽनन्यप्रयोजनः ।

अनन्यसाधनः श्रीमान्कामलोभविवर्जितः ॥ ६ ॥

ष्णरसतत्त्वज्ञः कृष्णमन्त्रविदांवरः । कृष्णमन्त्राश्रयो नित्यमन्त्रभक्तः सदा शुचिः
र्मशासको नित्यं सदाचारनियोजकः । सम्प्रदायी कृपापूर्णो विरागी गुरुरुच्यते ॥
ादिगुणप्रायः शुश्रूषुर्गुरुपादयोः । गुरौ नितान्तभक्तश्च मुमुक्षुः शिष्य उच्यते ॥

यत्सेवाशान्सेवनं तस्य प्रेम्णा भगवतो भवेत् ।

[illegible] मोक्षः प्रोच्यते प्राज्ञैर्वेदवेदाङ्गपारगादिभिः ॥ १० ॥

आश्रित्य स्वगुरोः पादौ निजवृत्तं निवेदयेत् ।

स सन्देहानपाकृत्य बोधयित्वा पुनः पुनः ॥ ११ ॥

द्ग्रपन्नं शान्तंशुश्रूषुं निजपादयोः । अतिहृष्टमनाःशिष्यं मनुमध्यापयेत्परम् ॥१
न मृदा वाऽपि विलिखेद्वाहुमूलयोः । वामदक्षिणयोर्विप्र शङ्खचक्रपपावमप

ऊर्ध्वपुण्ड्रं ततः कुर्यात्फालादिषु विधानतः ।

ततो मन्त्रद्वयं तस्य दक्षकर्णे विनिर्दिशेत् ॥ १४ ॥

मन्त्रार्थं च वदेत्तस्मै यथावदनुपूर्वशः । दासशब्दयुतं नाम धार्यं तस्य प्रयत्नतः ॥१५

ततोऽतिथियत्रया सस्नेहं वैष्णवान्भोजयेद् बुधः ।
श्रीगुरुं पूजयेचापि वस्त्रालङ्करणादिभिः ॥ १६ ॥

सर्वस्वं गुरवे दद्यात्तदर्द्धं वा महामुने । स्वदेहमपि निक्षिप्य गुरौ स्थेयमकिञ्चनैः ॥

य एतैः पञ्चभिर्विप्रासंस्कारैः संस्कृतो भवेत् ।
दास्यभागी स कृष्णस्य नान्यथा कल्पकोटिभिः ॥ १८ ॥

अङ्कनं चोर्ध्वपुण्ड्रञ्च मन्त्रो नामविधारणम् ।
पञ्चमो याग इत्युक्ताः संस्काराः पूर्वसूरिभिः ॥ १९ ॥

अङ्कनं शङ्खचक्राद्यैः सच्छिद्रं पुण्ड्रमुच्यते । दासशब्दयुतं नाममन्त्रो युगलसंज्ञकः ॥२०

गुरुवैष्णवयोः पूजा याग इत्यभिधीयते । एते परमसंस्कारा मया ते परिकीर्तिताः ॥

अथ तुभ्यं प्रपन्नानां धर्मान्वक्ष्यामि नारद ! ।
यानास्थाय गमिष्यन्ति हरिधामनराः कलौ ॥ २२ ॥

इत्थं गुरोर्लब्धमन्त्रो गुरुभक्तिपरायणः । सेवमानो गुरुं नित्यं तत्कृपां भावयेत्सुधीः

सतां धर्मांस्ततः शिक्षेत्प्रपन्नानां विशेषतः । स्वेष्टदेवधिया नित्यं वैष्णवान्परितोषयेत्

ताडनं भर्त्सनं कामी भोग्यत्वेन यथाप्रियः ।
गृह्णाति वैष्णवानां च तत्तद्ग्राह्यं तथा बुधैः ॥ २५ ॥

ऐहिक्यामुष्मिकी चिन्ता नैव कार्या कदाचन ।
ऐहिकं [redacted] सदा भाव्यं पूर्वाचरितकर्मणा ॥ २६ ॥

आमुष्मिकं तथा कृष्णः स्वयमेव करिष्यति ।
अतो हि तत्कृते त्याज्यः प्रयत्नः सर्वथा नरैः ॥ २७ ॥

सर्वोपायपरित्यागः कृष्णीयात्मतयार्चनम् ।
सुचिरं प्रोषिते कान्ते यथा पतिपरायणा ॥ २८ ॥

प्रियानुरागिणी दीना तस्य सङ्गैककाङ्क्षिणी ।
तद्गुणान्भावयेन्नित्यं गायत्यपि शृणोति च ॥ २९ ॥

रिरूपगुणलीलादि स्मरणादि तथा चरेत् । न पुनः साधनत्वेन कार्यं तत्तु कदाच

चिरं प्रोष्यागतं कान्तं प्राप्य कान्तधिया यथा ।

चुम्बन्तीवाश्लिष्यन्तीव नेत्रान्तेन पिबन्त्यपि ॥ ३१ ॥

ानन्दगते चाऽऽशुसेवते परया मुदा । श्रीमदर्चावतारेण तथा परिचरेद्धरिम् ॥३२॥

नन्यशरणो नित्यं तथैवानन्यसाधनः । अनन्यसाधनार्थत्वात्स्यादनन्यप्रयोजनः ॥

न्यं च पूजयेद्देवं न नमेत्तं स्मरेन्न च । न च पश्येन्न गायेच्च न च निन्देत्कदाचन ॥

नान्योच्छिष्टं च भुञ्जीत नान्यशेषं च धारयेत् ।

भवैष्णवानां सम्भाषावन्दनादि विवर्जयेत् ॥ ३५ ॥

वैष्णवयोर्निन्दां शृणुयान्न कदाचन । कर्णौ पिधाय गन्तव्यं शक्तौ दण्डं समाचरेत्

आश्रित्य चातकीं वृत्तिं देहपातावधि द्विज ! ।

द्वयस्यार्थं भावयित्वा स्थेयमित्येव मे मतिः ॥ ३७ ॥

ः समुद्रनद्यादीन्विहाय चातको यथा । तृषितो म्रियते वापि याचते वा पयोधरम्

एवमेव प्रयत्नेन साधनानि विचिन्तयेत् ।

स्वेष्टदेवः सदा याच्यो गतिस्त्वं मे भवेरिति ॥ ३९ ॥

ष्टदेवतदीयानां गुरोरपि विशेषतः । आनुकूल्ये सदास्थेयं प्रातिकूल्यं विवर्जयेत् ॥

सङ्कटप्रपन्नो पक्ष्यामि कल्याणगुणतां तयोः ।

विचिन्त्य विश्वसेदेतौ मामिमावुद्धरिष्यतः ॥ ४१ ॥

गरसागरान्नाथौ मित्रपुत्रगृहाकुलात् । गोप्तारौ मे युवामेव प्रपन्नभयभञ्जनौ ॥

हं ममास्ति यत्किञ्चिदिह लोके परत्र च । तत्सर्वं भवतोरद्य चरणेषु समर्पितम्

मस्म्यपराधानामालयस्त्यक्तसाधनः । अगतिश्च ततो नाथौ भवन्तावेव मे गतिः

ास्मि राधिका कान्तकर्मणा मनसा गिरा । कृष्णकान्ते तवैवास्मि युवामेव गतिर्मम

णं वां प्रपन्नोऽस्मि करुणानिकराकरौ । प्रसादं कुरुतं दास्यं मयि दुष्टेऽपराधिनि

यं जपता नित्यं स्थातव्यं पदपङ्कजम् । अचिरादेव तद्दास्यमिच्छता मुनिसत्तम !

धर्मा मया ह्येते संक्षेपेणोपवर्णिताः । आन्तरः परमो धर्मः प्रपन्नानामथोच्यते ॥

कृष्णप्रियासखीभावं समाश्रित्य प्रयत्नतः । तयोः सेवां प्रकुर्वीत दिवानक्तमतन्द्रितः ॥
उक्तो मन्त्रस्तदङ्गानि तथा तस्याधिकारिणः ।
तद्धर्माश्च तथा तेभ्यः फलं मन्त्रस्य नारद ! ॥ ५० ॥
अनुतिष्ठत्वमप्येतत्तयोर्दास्यमवाप्स्यसि । स्वाधिकारक्षये विप्र सन्देहो नात्र कश्चन ॥
सकृन्मात्रप्रपन्नाय तवास्मीति च याचते । निजदास्यं हरिर्दद्यान्न मेऽत्रास्ति विचारणा ।
अत्र ते वर्णयिष्यामि रहस्यं परमाद्भुतम् । श्रुतपूर्वं मया कृष्णात्साक्षाद्भगवतः परम् ॥
एष ते कथितो धर्मे आन्तरो मुनिसत्तम । गुह्यादेव गुह्यतमो गोपनीयः प्रयत्नतः ॥
मन्त्ररत्नमहं पूर्वं जपन्कैलासमूर्धनि । ध्यायन्नारायणं देवमवसं गहने वने ॥ ५५ ॥
ततस्तु भगवांस्तुष्टः प्रादुरास ममाग्रतः । व्रियतां वर इत्युक्ते मयाप्युद्घाट्य लोचने ॥
दृष्टो देवः प्रियायुक्तः संस्थितो गरुडोपरि । प्रणिपत्याब्रुवमहं वरदं कमलापतिम् ॥
यद्रूपं ते कृपासिन्धो परमानन्ददायकम् । सर्वानन्दाश्रयं नित्यं मूर्तिमत्सर्वतोऽधिकम्
निर्गुणं निष्क्रियं शान्तं यद्ब्रह्मेति विदुर्बुधाः ।
तदहं द्रष्टुमिच्छामि चक्षुर्भ्यां परमेश्वर ! ॥ ५९ ॥
ततो मामाह भगवान्प्रपन्नं कमलापतिः । तदद्य द्रक्ष्यसे रूपं यत्ते मनसि काङ्क्षितम् ॥
यमुनापश्चिमे तीरे गच्छ वृन्दावनं मम । इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे देवः प्रियायुक्तो जगत्पतिः
अहमप्यागतस्तर्हि यमुनायास्तटं शुभम् । तत्र कृष्णमपश्यं च सर्वदेवेश्वरेश्वरम् ॥
गोपवेषधरं कान्तं किशोरवयसान्वितम् । प्रियास्कन्धे सुविन्यस्तवामहस्तं मनोहरम्
हसन्तं हासयन्तं तां मध्येगोपीकदम्बके । स्निग्धमेघसमाभासं कल्याणगुणमन्दिरम् ॥
प्रहस्य च ततः कृष्णो मामाहामृतभाषणः । अहं ते दर्शनं यातो ज्ञात्वा रुद्र तवेप्सितम्
यदद्य मे त्वया दृष्टमिदं रूपमलौकिकम् । घनीभूतामलप्रेमसच्चिदानन्दविग्रहम् ॥ ६६ ॥
नीरूपं निर्गुणं व्यापि क्रियाहीनं परात्परम् । वदन्त्युपनिषत्सङ्घा इदमेव ममानघम् ॥
प्रकृत्युत्थगुणाभावादनन्तत्वात्तथेश्वरम् ।
असिद्धत्वान्मद्गुणानां निर्गुणं मां वदन्ति हि ॥ ६८ ॥
अदृश्यत्वान्ममैतस्य रूपस्य चर्मचक्षुषा । अरूपं मां वदन्त्येते वेदाः सर्वे महेश्वर ! ॥

ापचत्वाचिद्यंशेन ग्रहीति च विदुर्बुधाः ।
रुद्रं स्वात्मप्रपञ्चस्य निष्क्रियं मां वदन्ति हि ॥ ७० ॥
यागुणैर्यतो मेंऽशाः कुर्वन्ति सर्जनादिकम् ।
करोमि स्वयं किञ्चित्सृष्ट्यादिकमहं शिव ! ॥ ७१ ॥
ाद्देव गोपीनां प्रेमविह्वलः । क्रियान्तरं न जानामि नात्मानमपि नारद ! ॥
। नित्यमस्याः प्रेमवशीकृतः । इमां तु मत्प्रियां विद्धि राधिकां परदेवताम्
स्याश्च परितः पश्य सख्यः शतसहस्रशः ।
ित्याः सर्वा इमा रुद्र ! यथाहं नित्यविग्रहः ॥ ७४ ॥
गोपिकाश्च सदावृन्दावनं मम । सर्वमेतन्नित्यमेव चिदानन्दरसात्मकम्
वाख्यं विद्धि वृन्दावनं मम । यस्मिन्प्रवेशमात्रेण न पुनः संसृतिं विशेत्
यो मूढः पुनरन्यत्र गच्छति । स आत्महा भवेदेव सत्यं सत्यं मयोदितम्
देत्यज्य नैव गच्छाम्यहं क्वचित् । निवसाम्यनया सार्द्धमहमत्रैव सर्वदा ॥
त्येवं सर्वमाख्यातं यत्ते रुद्र ! हृदि स्थितम् ।
कथयस्व ममेदानीं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ७९ ॥
देवमहं च मुनिसत्तम ! । ईदृशत्वं कथं लभ्यस्तमुपायं वदस्व मे ॥८०॥
: भगवान्साधु रुद्र ! त्वयोदितम् । अति गुह्यतमं ह्येतद्गोपनीयं प्रयत्नतः ॥८१॥
पन्नो य उपास्ते त्यक्तसाधनः । गोपीभावेन देवेश स मामेति न चेतरः ॥
पन्नो वा मत्प्रियामेकिकामुत । सेवतेऽनन्यभावेन [redacted] मामेति न संशयः ॥
पन्नश्च मत्प्रियां [redacted] महेश्वर । न कदापि स चाप्नोति मामेवं ते मयोदितम् ॥
न्नो यस्तवास्मीति वदेदपि । साधनेन विनाऽप्येवमामाप्नोति न संशयः ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मत्प्रियां शरणं व्रजेत् ।
आश्रित्य मत्प्रियां रुद्र मां वशीकर्त्तुमर्हसि ॥ ८६ ॥
परमं मया ते परिकीर्तितम् । त्वयाऽप्येतन्महादेव गोपनीयं प्रयत्नतः ॥८७॥
समाश्रित्य राधिकां मम वल्लभाम् । जपन्मे युगलं मन्त्रं सदा तिष्ठ मदालये

शिव उवाच ।

इत्युक्त्वा दक्षिणे कर्णे मम कृष्णो दयानिधिः ।
उपदिश्य परं मन्त्रं संस्कारांश्च विधाय हि ॥ ८६ ॥
सगणोऽन्तर्दधे विप्र तत्रैव मम पश्यतः । अहमप्यत्र तिष्ठामि तदारभ्य निरन्तरम् ॥
सर्वमेतन्मया तुभ्यं साकल्येन प्रकीर्तितम् ।
अधुना वद विप्रेन्द्र ! किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ९१ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वृन्दावनमाहात्म्ये द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥

त्र्यशीतितमोऽध्यायः

वृन्दावने श्रीकृष्णस्य दैनन्दिनीयलीलावर्णनम् ।

नारद उवाच ।

भगवन्सर्वमाख्यातं यद्यत्पृष्टं मया गुरो ! । अधुना श्रोतुमिच्छामि भावमार्गमनुत्तमम् ॥

शिव उवाच ।

साधु विप्र त्वया पृष्टं सर्वलोकहितैषिणा । रहस्यमपि वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥
दास्यः सखायः पितरौ प्रेयस्यश्च हरेरिह । सर्वे नित्या मुनिश्रेष्ठ वसन्ति गुणशालिनः
यथा प्रकटलीलायां पुराणेषु प्रकीर्तिताः । तथा ते नित्यलीलायां सन्ति वृन्दावने भुवि
गमनागमने नित्यं करोति वनगोष्ठयोः । गोचारणं वयस्यैश्च विनाऽसुरविघातनम् ॥
परकीयाभिमानिन्यस्तथा तस्य प्रिया जनाः । प्रच्छन्नेनैव भावेन रमयन्ति निजप्रियम्
आत्मानं चिन्तयेत्तत्र तासां मध्ये मनोरमाम् ।
रूपयौवनसम्पन्नां किशोरीं प्रमदाकृतिम् ॥ ७ ॥
नानाशिल्पकलाभिज्ञां कृष्णभोगानुरूपिणीम् ।
प्रार्थितामपि कृष्णेन तत्र भोगपराङ्मुखीम् ॥ ८ ॥

राधिकानुचरीं तत्र तत्सेवनपरायणाम् । कृष्णादप्यधिकं प्रेम राधिकायां प्रकुर्वतीम्
प्रीत्याऽनुदिवसं यत्नात्तयोःसङ्गमकारिणीम् । तत्सेवनसुखाह्लादभावेनातिसुनिर्वृताम्
इत्यात्मानं विचिन्त्यैव तत्र सेवांसमाचरेत् । ब्राह्मं मुहूर्त्तमारभ्य यावत्स्यात्तु महानिशा

नारद उवाच ।

हरेर्दैनन्दिनीं लीलां श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
लीलामजानता सेव्यो मनसा तु कथं हरिः ॥ १२ ॥

शिव उवाच ।

नाहं जानामि तां लीलां हरेर्नारद ! तत्त्वतः ।
वृन्दादेवीमितो गच्छ सा ते लीलां प्रवक्ष्यति ॥ १३ ॥

अविदूर इतः स्थानात्केशीतीर्थसमीपतः । सखीसङ्घवृता साऽस्ते गोविन्दपरिचारिक

सूत उवाच ।

इत्युक्तस्तं परिक्रम्य हरो नत्वा पुनः पुनः । वृन्दाश्रमं जगामाथ नारदो मुनिसत्तमः
वृन्दाऽपि नारदं दृष्ट्वा प्रणम्य च पुनः पुनः । उवाच च मुनिश्रेष्ठकथमत्रागतिस्त्व

नारद उवाच ।

त्वत्तो वेदितुमिच्छामि नैत्यकं चरितं हरेः ।
तदादितो मम ब्रूहि यदि योग्योऽस्मि शोभने ! ॥ १७ ॥

वृन्दोवाच ।

रहस्यमपि वक्ष्यामि कृष्णभक्तोऽसि नारद । न प्रकाश्यं त्वयाप्येतद्गुह्याद्गुह्यतरम्महत्
मध्ये वृन्दावने रम्ये पञ्चाशत्कुञ्जमण्डिते । कल्पवृक्षनिकुञ्जे तु दिव्यरत्नमये गृहे ॥

निद्रितौ तिष्ठतस्तल्पे निबिडालिङ्गितौ मिथः ।
मदाज्ञाकारिभिः पश्चात्पक्षिभिर्बोधितावपि ॥ २० ॥

गाढालिङ्गनजानन्दमाप्तौ तद्भङ्गकातरौ । न मनः कुरुत स्तल्पात्समुत्थातुं मनागपि ॥

ततश्च सारिकासङ्घैः शुकाद्यैः परितो मुहुः ।
बोधितौ विविधैर्वाक्यैः स्वतल्पादुदतिष्ठताम् ॥ २२ ॥

उपविष्टौ ततो दृष्ट्वा सख्यस्तल्पे मुदान्वितौ ।
प्रविश्य सेवां कुर्वन्ति तत्काले ह्युचितां तयोः ॥ २३ ॥
पुनश्च सारिका वाक्यैरुत्थाय स्वतल्पतः ।
गच्छतः स्वस्वभवनं भीत्युत्कण्ठाकुलौ ततः ॥ २४ ॥
प्रातश्च बोधितो मात्रा तल्पादुत्थाय सत्वरः । कृत्वा कृष्णो दन्तकाष्ठं बलदेवसमन्वितः
मात्रानुमोदितो याति गोशालां सखिभिर्वृतः ।
राधाऽपि बोधिता विप्र वयस्याभिः स्वतल्पतः ॥ २६ ॥
उत्थाय दन्तकाष्ठादि कृत्वाऽभ्यङ्गं समाचरेत् ।
स्नानवेदीं ततो गत्वा स्नापिता सा निजालिभिः ॥ २७ ॥
भूषागृहे व्रजेत्तत्र वयस्या भूषयन्त्यपि । भूषणैर्विविधैर्दिव्यैर्गन्धमाल्यानुलेपनैः ॥२८॥
ततः सखीजनैस्तस्याः श्वश्रूं सम्प्रार्थ्य यत्नतः ।
पक्तुमाहूयते स्वन्नं ससखी सा यशोदया ॥ २९ ॥

नारद उवाच ।

कथमाहूयते देवी पाकार्थं तु यशोदया । सतीषु पाककर्त्रीषु रोहिणीप्रमुखास्वपि ॥

वृन्दोवाच ।

पूर्वं दुर्वाससा दत्तो वरस्तस्यै महामुने ! । इति कात्यायनीवक्त्राच्छ्रुतमासीन्मया पुरा
त्वया यत्पच्यते देवि तदन्नं मदनुग्रहात् । मिष्टं स्यादमृतस्पर्द्धि भोक्तुरायुष्करं तथा ॥
इत्याह्वयति तां नित्यं यशोदा पुत्रवत्सला ।
आयुष्मान् मे भवेत्पुत्रः स्वादुलोभात्तथा सती ॥ ३३ ॥
श्वश्र्वाऽनुमोदिता हृष्टा साऽपि नन्दालयं व्रजेत् ।
स सखीप्रकरा तत्र गत्वा पाकं करोति च ॥ ३४ ॥
कृष्णोऽपि दुग्ध्वा गाः काश्चिद्दोहयित्वा जनैः पराः ।
आगच्छति पितुर्वाक्यात्स्वगृहं सखिभिर्वृतः ॥ ३५ ॥
अभ्यङ्गमर्दनं कृत्वा दासैः संस्नापितो मुदा । धौतवस्त्रधरः स्रग्वी चन्दनाक्तकलेवरः ॥

राधिकानुवर्ती तत्र तत्सेवनपरायणाम् । कृष्णाद्प्यधिकं प्रेम राधिकायां प्रकुर्वतीम्
प्रीत्याऽनुदिवसं यत्नात्तयोःसङ्गमकारिणीम्। तत्सेवनसुखाह्लादभावेनातितुनिर्वृताम्
इत्यात्मानं विचिन्त्यैव तत्र सेवांसमाचरेत् । ब्राह्मं मुहूर्त्तमारभ्य यावत्स्यात्तु महानिशा

नारद उवाच ।

हरेर्दैनन्दिनीं लीलां श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
लीलामजानता सेव्यो मनसा कथं हरिः ॥ १२ ॥

शिव उवाच ।

नाहं जानामि तां लीलां हरेर्नारद ! तत्त्वतः ।
वृन्दादेवीमितो गच्छ सा ते लीलां प्रवक्ष्यति ॥ १३ ॥

अविदूर इतः स्थानात्केशीतीर्थसमीपतः । सखीसङ्घवृता :साऽस्तेगोविन्दपरिचारिण

सूत उवाच ।

त्युक्तस्तं परिक्रम्य हरो नत्वा पुनः पुनः । वृन्दाश्रमं जगामाथ नारदो मुनिसत्तम
वृन्दाऽपि नारदं दृष्ट्वा प्रणम्य च पुनः पुनः । उवाच च मुनिश्रेष्ठ कथमागतिरत्र

नारद उवाच ।

त्वत्तो वेदितुमिच्छामि नैत्यकं चरितं हरेः ।
तदादितो मम ब्रूहि यदि योग्योऽस्मि शोभने ! ॥ १७ ॥

वृन्दोवाच ।

हस्यमपि वक्ष्यामि कृष्णभक्तोऽसि नारद । न प्रकाश्यं त्वयाप्येतद्गुह्याद्गुह्यतरं महत्
ध्ये वृन्दावने रम्ये पञ्चाशत्कुञ्जमण्डिते । कल्पवृक्षनिकुञ्जे तु दिव्यरत्नमये गृहे ।
विद्रितौ निभृतस्तल्पे मिथिःसंश्लिष्टगात्रौ मिथः ।
मदाज्ञाकारिभिः पश्चात्पक्षिभिर्बोधिताबपि ॥ २० ॥
गाढालिङ्गनजानन्दमाप्तौ तद्भङ्गकातरौ । न मनः कुरुत स्तल्पात्समुत्थातुं मनागपि ।
ततश्च शारिकासङ्घैः शुकाद्यैः परितो मुहुः ।
बोधितौ विविधैर्वाक्यैः स्वतल्पादुदतिष्ठताम् ॥ २२ ॥

उपविष्टौ ततो दृष्ट्वा सख्यस्तल्पे मुदान्वितौ ।
प्रविश्य सेवां कुर्वन्ति तत्काले ह्युचितां तयोः ॥ २३ ॥
पुनश्च सारिका वाक्यैस्तावुत्थाय स्वतल्पतः ।
गच्छतः स्वस्वभवनं भीत्युत्कण्ठाकुलौ ततः ॥ २४ ॥
प्रातश्च बोधितो मात्रा तल्पादुत्थाय सत्वरः । कृत्वा कृष्णोदन्तकाष्ठं बलदेवसमन्वितः
मात्रानुमोदितो याति गोशालां सखिभिर्वृतः ।
राधाऽपि बोधिता विप्र वयस्याभिः स्वतल्पतः ॥ २६ ॥
उत्थाय दन्तकाष्ठादि कृत्वाऽभ्यङ्गं समाचरेत् ।
स्नानवेदीं ततो गत्वा स्नापिता सा निजालिभिः ॥ २७ ॥
भूषागृहे व्रजेत्तत्र वयस्या भूषयन्त्यपि । भूषणैर्विविधैर्दिव्यैर्गन्धमाल्यानुलेपनैः ॥२८॥
ततः सखीजनैस्तस्याः श्वश्रूं सम्प्रार्थ्य यत्नतः ।
पक्तुमाहूयते स्वन्नं ससखी सा यशोदया ॥ २९ ॥
नारद उवाच ।
.कथमाहूयते देवी पाकार्थं तु यशोदया । सतीषु पाककर्त्रीषु रोहिणीप्रमुखास्वपि ॥
वृन्दोवाच ।
पूर्वं दुर्वाससा दत्तो वरस्तस्यै महामुने ! । इति कात्यायनीवक्त्राच्छ्रुतमासीन्मया पुरा
त्वया यत्पच्यते देवि तदन्नं मदनुग्रहात् । मिष्टं स्यादमृतस्पर्द्धि भोक्तुरायुष्करं तथा ॥
इत्याह्वयति तां नित्यं यशोदा पुत्रवत्सला ।
आयुष्मान् मे भवेत्पुत्रः स्वादुलोभात्तथा सती ॥ ३३ ॥
श्रुत्वाऽनुमोदिता हृष्टा साऽपि नन्दालयं व्रजेत् ।
[redacted] सखीप्रकरा तत्र गत्वा पाकं करोति च ॥ ३४ ॥
कृष्णोऽपि दुग्ध्वा गाः काश्चिद्दोहयित्वा जनैः पराः ।
आगच्छति पितुर्वाक्यात्स्वगृहं सखिभिर्वृतः ॥ ३५ ॥
अभ्यङ्गमर्दनं कृत्वा दासैः संस्नापितो मुदा । धौतवस्त्रधरः स्रग्वी चन्दनाक्तकलेवरः ॥

शिखालग्नशिखिपिच्छैर्धौम्यमालोपरि स्फुरन् । चन्द्राकारस्फुरद्भालतिलकालकरञ्जितः ॥
कङ्कणाङ्गदकेयूररत्नमुद्रालसत्करः । मुक्ताहारस्फुरद्वक्षा मकराकृतिकुण्डलः ॥ ३८ ॥
मुहुराकारितो मात्रा प्रविवेशोऽशनालयम् । अवलम्ब्य करं सख्युर्बलदेवमनुव्रतः ॥ ३९ ॥

भुङ्क्तेऽथ विविधान्नानि मात्रा च सखिभिर्वृतः ।
हासयन्विविधैर्हास्यैः सखींस्तैर्हसति स्वयम् ॥ ४० ॥
इत्थं भुक्त्वा तथाऽऽचम्य दिव्यपर्य्यङ्कोपरि क्षणम् ।
विश्रम्य सेवकैर्दत्तताम्बूलं विभजन्नदन् ॥ ४१ ॥

गोपवेषधरः कृष्णो धेनुवृन्दपुरस्सरः । व्रजवासिजनैः प्रीत्या सर्वैरनुगतः पथि ॥४

पितरं मातरं नत्वा नेत्रान्तेनापि तं गणम् ।
यथायोग्यं तथा चान्यान्विनिवर्त्य वनं व्रजेत् ॥ ४३ ॥

वनं प्रविश्य सखिभिः क्रीडयित्वा क्षणं ततः । विहारैर्विविधैस्तत्र वनेविक्रीडतेमु
वञ्चयित्वाततःसर्वान्द्वित्रैःप्रियसखैर्वृतः । सङ्केतकंव्रजेद्धर्षात्प्रियासन्दर्शनोत्सुकः
सापिकृष्णंवनंयातं दृष्ट्वा स्वंगृहमागता । सूर्यादिपूजाव्याजेन कुसुमाहृतये तथा ।
वञ्चयित्वा गुरून्याति प्रियसङ्गेच्छया वनम् । इत्थं तौ बहुयत्नेन मिलित्वा काननेतत

विहारैर्विविधैस्तत्र दिनं विक्रीडतो मुदा ।
दोलायां च समारूढौ सखिभिर्दोलितौ क्वचित् ॥ ४८ ॥

क्वापि वेणुं करभ्रष्टं प्रिययापहृतं हरिः । अन्वेषयन्नुपालब्धो विप्रलब्धप्रियागणैः ॥
हसितैर्बहुधा ताभिर्हासितस्तत्र तिष्ठति । वसन्तवायुना जुष्टं वनखण्डं मुदा क्वचित्
प्रविश्य चन्दनाम्भोभिः कुङ्कुमादिजलैरपि । निषिञ्चतो यंत्रमुक्तैस्तत्पङ्कैर्लिम्पतो मिथः

सख्योऽप्येवं निषिञ्चन्ति ताश्च तौ सिञ्चतः पुनः ।
वसन्तवायुजुष्टेषु वनखण्डेषु सर्वतः ॥ ५२ ॥

तत्तत्कालोचितैर्नानाविहारैः सगणौ द्विज । श्रान्तौ क्वचिद्वृक्षमूलमासाद्य मुनिसत्तम
उपविश्यासने दिव्ये मधुपानं प्रचक्रतुः । ततो मधुमदोन्मत्तौ निद्रया मीलितेक्षणौ

मिथः पाणी समालम्ब्य कामबाणवशं गतौ ।

रिरंसू विशतः कुञ्जं स्खलद्वाङ्मनसौ पथि ॥ ५५ ॥

क्रीडतश्च ततस्तत्र करिणी यूथपौ यथा । सख्योऽपि मधुभिर्मत्ता निद्रयापीडितेक्षणाः
यमिलीमञ्जुकुञ्जेषु सर्वा एवापि शिश्यिरे । पृथगेकेन वपुषा कृष्णोऽपि युगपद्विभुः
सर्वासां संनिधिं गच्छेत्प्रियया प्रेरितो मुहुः । रमयित्वा च ताः सर्वाः करिणीर्गजराडिव

प्रियया च तथा ताभिः क्रीडार्थं च सरो व्रजेत् ।
जलसेकैर्मिथस्तत्र क्रीडतः सगणौ ततः ॥ ५६ ॥

वासः स्रक्चन्दनैर्दिव्यैर्भूषणैरपि भूषितौ । तत्रैव सरसस्तीरे दिव्यरत्नमये गृहे ॥ ६० ॥
प्रागेव फलमूलानि कल्पितानि मया मुने । हरिस्तु प्रथमं भुक्त्वा कान्तया परिवेषितः

द्विजाभिः सेवितो गच्छेच्छय्यां पुष्पविनिर्मिताम् ।
ताम्बूलैर्व्यजनैस्तत्र पादसंवाहनादिभिः ॥ ६२ ॥

सेव्यमानो हसंस्ताभिर्मोदते प्रेयसीं स्मरन् । राधिकापि हरौ सुप्ते सगणा मुदितान्तरा

अपि तत्र गतप्राणा तदुच्छिष्टं भुनक्ति च ।
किञ्चिदेव ततो भुक्त्वा व्रजेच्छय्यानिकेतनम् ॥ ६४ ॥

द्रष्टुं कान्तमुखाम्भोजं चकोरीव निशाकरम् । ताम्बूलचर्वितं तस्य तत्रस्थाभिर्निवेदितम्

ताम्बूलान्यपि चाश्नाति विभजन्ती प्रियालिषु ।
कृष्णोऽपि तासां शुश्रूषुः स्वच्छन्दभाषितं मिथः ॥ ६६ ॥

प्राप्तनिद्र इवाभाति विनिद्रोऽपि पटावृतः । ताश्च क्ष्वेलीक्षणं कृत्वा कुतश्चिदनुमानतः

विदश्य रसनां दद्भिः पश्यन्त्योऽन्योन्यमाननम् ।
विलीना इव लज्जाब्धौ क्षणमूचुर्न किञ्चन ॥ ६८ ॥

क्षणादेव ततो वस्त्रं दूरीकृत्य तदङ्गतः । साधु निद्रां गतोऽसीति हासयन्त्यो हसन्ति च
एवं तैर्विविधैर्हास्यै रममाणो गणैः सह । अनुभूय क्षणं निद्रा सुखं च मुनिसत्तम ॥
उपविश्यासने दिव्ये सगणौ विस्तृते मुदा । पणीकृत्य मिथो हारचुम्बाश्लेषपरिच्छदान्

अक्षैर्विक्रीडतः प्रेम्णा नर्मालापपुरस्सरम् ।
पराजितोऽपि प्रियया जितोऽहमिति वै ब्रुवन् ॥ ७२ ॥

हारादिग्रहणे तस्याः प्रवृत्तस्ताड्यते तया । तयैवं ताडितः कृष्णः कैतवाश्रुसरोरुहैः ॥
पिदधन्नासनात्तां भूस्पृक् गन्तुं प्रकुरुते मतिम् ।
जितोऽस्मि चेत्त्वया देवि गृह्यतां यत्पणीकृतम् ॥ ७४ ॥
चुम्बनादि मया दत्तमित्युक्त्या सा तथाचरेत् ।
कौटिल्यं तद्भ्रुवोर्द्रष्टुं श्रोतुं तद्भर्त्सनं वचः ॥ ७५ ॥
ततः सारीशुकानां च श्रुत्वा वागाहवं मिथः ।
निर्गच्छतस्ततः स्थानाद्गन्तुकामौ गृहं प्रति ॥ ७६ ॥
कृष्णः कान्तामनुज्ञाप्य गवामभिमुखं व्रजेत् । सा तु सूर्यगृहं गच्छेत्सखीमण्डलसंयुता
कियद्दूरं ततो गत्वा परावृत्य हरिः पुनः । विप्रवेषं समास्थाय याति सूर्यगृहं प्रति ॥
सूर्यं प्रपूजयेत्तत्र प्रार्थितस्तत्सखीजनैः । तदैवकल्पितैर्वेदैः परिहासविगर्भितैः ॥ ७९ ॥
ततस्ता ज्ञापितं कान्तं परिज्ञाय विचक्षणाः ।
आनन्दसागरे मग्ना न विदुः स्वं न चापरम् ॥ ८० ॥
विहारैर्विविधैरेवं सार्द्धयामद्वयं मुने । नीत्वा गृहं व्रजेयुस्ताः स च कृष्णो गवांव्रजे
सङ्गम्य स्वसखीन्कृष्णो गृहीत्वा गाः समन्ततः ।
आगच्छति व्रजं हर्षाद्वादयन्मुरलीं मुने ! ॥ ८२ ॥
ततो नन्दादयः सर्वे श्रुत्वा वेणुरवं हरेः । गोधूलिपटलव्याप्तं दृष्ट्वा चापि नभस्तलम्
विसृज्य सर्वकर्माणि स्त्रियो बालादयोऽपि च ।
कृष्णस्याभिमुखं यान्ति तद्दर्शनसमुत्सुकाः ॥ ८४ ॥
राजमार्गे व्रजद्वारि यत्र सर्वे व्रजौकसः । कृष्णोऽपि तान्समागम्य यथावदनुपूर्वशः ॥
दर्शनस्पर्शनैर्वाचास्मितपूर्वावलोकनैः । गोपवृद्धान्नमस्कारैः कायिकैर्वाचिकैरपि ॥
अष्टाङ्गपातैः पितरौ रोहिणीमपि नारद ! । नेत्रान्तसूचितेनैव विनयेन प्रियां तथा ॥
एवं तैस्तद्यथायोग्यं व्रजौकोभिः प्रपूजितः । गवालये तथा गाश्च सम्प्रवेश्य समन्ततः
पितृभ्यामर्थितो याति भ्रात्रा सह निजालयम् ।
स्नात्वा पीत्वा तत्र किञ्चिद्भुक्त्वा मात्रा नुमोऽदितः ॥ ८९ ॥

गवालयं पुनर्याति दोग्धुकामो गवां पयः ।
तांश्च दुग्ध्वा दोहयित्वा पाययित्वा च काश्चन ॥ ९० ॥
पित्रा सार्द्धं गृहं याति तत्र माधवमानुगः । तत्र पित्रा पितृव्यैश्च तत्पुत्रैश्च बलेन च ॥
भुनक्ति विविधान्नानि चर्व्यचोष्यादिकानि च ।
तन्मतिः प्रार्थनात्पूर्वं राधिका च तदैव हि ॥ ९२ ॥
प्रस्थापयेत्सखीद्वारा पक्वान्नानि तदालयम् ।
श्लाघयंश्च हरिस्तानि भुक्त्वा पित्रादिभिः सह ॥ ९३ ॥
सभागृहं व्रजेत्तैश्च जुष्टं बन्दिजनादिभिः । पक्वान्नानि गृहीत्वा याः सख्यस्तत्र पुरागताः
बहूनि च पुनस्तानि प्रदत्तानि यशोदया । सख्यस्तत्र तया दत्तं कृष्णोच्छिष्टं नयन्ति च
सर्वं ताभिः समानीय राधिकायै निवेद्यते । सापि भुक्त्वा सखीवर्गयुता तदनुपूर्वशः ॥
सखीभिर्मण्डिता तिष्ठेदभिसर्तुं समुद्यता । प्रस्थाप्यते मया काचिदित्यत्र ततः सखी
तयाभिसारिता सा च यमुनायाः समीपतः । कल्पवृक्षनिकुञ्जेऽस्मिन्दिव्यरत्नमये गृहे ॥
सितकृष्णनिशायोग्यवेषा याति सखीवृता । कृष्णोऽपि विविधं तत्र दृष्ट्वा कौतूहलं ततः
कारणाभ्यां मनोज्ञानि श्रुत्वा सङ्गीतकान्यपि ।
धनधान्यादिभिस्तांश्च प्रीणयित्वा विधानतः ॥ १०० ॥
जनैराराधितो मात्रा याति सख्या निकेतनम् ।
[illegible] मातरि प्रस्थितायां च भोजयित्वा ततो गृहम् ॥ १०१ ॥
संकेतकं कान्तयात्र समागच्छेदलक्षितः । मिलित्वा तावुभावत्र क्रीडतो वनराजिषु ॥
विहारैर्विविधैरासलास्यादासपुरस्सरैः । सार्द्धयामद्वयं नीत्वा रात्रेरेवं विहारतः ॥
सुषुप्सू विशतः कुञ्जपक्षिणामिवलक्षितौ । एकान्ते कुसुमैः क्लृप्ते केलितल्पे मनोहरे ॥
सुप्तावातिष्ठतस्तत्र सेव्यमानौ निजालिभिः ।
इति ते सर्वमाख्यातं नैत्यकं चरितं हरेः । पापिनोऽपि विमुच्यन्ते श्रवणादस्य नारद !
नारद उवाच ।
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि त्वया देवि ! न संशयः ।

हरेर्नन्दिनीलीला यतो मेऽद्य प्रकाशिता ॥ १०६ ॥

सूत उवाच ।

इत्युक्त्वा तं परिक्रम्य तथा चापि प्रपूजितः । अन्तर्धानं गतो ब्रह्मन्नारदो मुनिसत्तमः ॥
मयाप्येतद्यथानुपूर्व्यात्सर्वमेव प्रकीर्तितम् । जपेन्नित्यं प्रयत्नेन मन्त्रयुग्ममनुत्तमम् ॥
कृष्णायपञ्चादिदं लब्धं पुरारुद्रेण यत्नतः । तेनोक्तं नारदायापि नारदेन ममोदितम् ॥
संस्कारांश्च विधायैव मयाप्येतत्तवोदितम् । त्वयाप्येतन्नोपनीयं रहस्यं परमाद्भुतम् ॥

शौनक उवाच ।

कृतकृत्योऽस्म्यहं साक्षात्त्वत्प्रसादादहं गुरो । रहस्यानां रहस्यं यत्त्वया मह्यं प्रकाशितम् ॥

सूत उवाच ।

धर्मानेतानुपातिष्ठञ्जपन्मन्त्रमहर्निशम् । अचिरादेव तद्दास्यमवाप्स्यसि न संशयः ॥ ११२
मयापि गम्यते ब्रह्मन्नित्यमायतनं विभोः । गुरोर्गुरोर्मानुज्ञायाः कूले गोपीश्वरस्य च

इदं चरित्रं परमं पवित्रं प्रोक्तं महेशेन महानुभावम् ।
शृण्वन्ति ये भक्तियुता मनुष्यास्ते यान्ति नित्यं पदमच्युतस्य ॥ ११४ ॥

धन्यं यशस्यमायुष्यमारोग्याभीष्टसिद्धिदम् । स्वर्गापवर्गसम्पत्तिकारणं पापनाशनम् ॥

भक्त्या पठन्ति ये नित्यं मानवा विष्णुतत्पराः ।
न तेषां पुनरावृत्तिर्विष्णुलोकात्कथञ्चन ॥ ११६ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे श्रीवृन्दावनमाहात्म्ये त्र्यशीतितमोऽध्यायः

समाप्तं वृन्दावनमाहात्म्यम् ।

चतुरशीतितमोऽध्यायः

वैशाखमाहात्म्य प्रारम्भः ।

ऋषय ऊचुः ।

सूत सूत महाभाग ! रोमहर्षणनन्दन ! । कथा रम्या त्वया प्रोक्ता लोकस्यानन्दवर्धिनी

श्रीकृष्णस्य महाभाग ! चरितं मद्भुतम् । श्रुतं सर्वं त्वया प्रोक्तं निर्वृतिस्तेन चाभवत्
अहो श्रीकृष्णमाहात्म्यं भक्तानां भक्तिदायकम् ।
यतस्तेन महाभाग ! निर्वृतिं को न चाप्नुयात् ॥ ३ ॥
ततः पुनरपि श्रीमत्कृष्णस्य चरितं महत् । श्रोतुमिच्छामहे चाम्बरीषतदानार्हणादिकम्
स्नानं चापि महाभाग ! यथा येन कृतं पुरा ।
तत्सर्वं विस्तराद् ब्रूहि यथा नो निर्वृतिर्भवेत् ॥ ५ ॥

सूत उवाच ।

साधु पृष्टं द्विजश्रेष्ठा ! लोकानां तारणं परम् ।
यूयं कृतार्थाः कृष्णस्य भक्त्या सम्पूर्णमानसाः ॥ ६ ॥
श्रीकृष्णचरितं पुण्यं साधूनां हर्षदं परम् । प्रवक्ष्यामि द्विजश्रेष्ठा महदाख्यानमुत्तमम् ॥
एकदा नारदो लोकान्पर्यटन्भगवत्प्रियः । मथुरायामम्बरीषं कृष्णाराधनतत्परम् ॥८॥
महाभागं वरतरं ददर्श मुनिसत्तमः । स आगतं मुनिवरं सत्कृत्य मुनिसत्तमः ॥ ९ ॥
अपृच्छत इद परमच्छ श्रद्धया हृष्टमानसः ॥ ९ ॥

अम्बरीष उवाच ।

यन्मुने परमं ब्रह्म वेदवादिभिरुच्यते । सदेवः पुण्डरीकाक्षः स्वयं नारायणः परः ॥१०
योऽमूर्तो मूर्तिमानीशो व्यक्तोऽव्यक्तःसनातनः ।
सर्वभूतमयोऽचिन्त्यो ध्यातव्यः स कथंहरिः ॥ ११ ॥
यस्मिन्सर्वमिदंविश्वमोतं प्रोतं प्रतिष्ठितम् । अव्यक्तमेकं परमं परमात्मेति विश्रुतम् ॥
यतो जन्मादि जगतो योनिर्मायस्त्वयमुत्तम् ।
ददर्श तस्मै च निगमानात्मन्येव व्यवस्थितान् ॥ १३ ॥
कथमाराध्यते सोऽयं समग्रपुरुषार्थदः । योगिनामपि दुर्गम्यस्तदेतत्कृपया वद ॥ १४॥
अनाराधितगोविन्दो न विदन्ति हितोदयम् । न तथा यज्ञदानानां लभते फलमुत्तमम् ॥
अनास्वादितगोविन्दपदाम्बुजरसश्च यः । मनोरथपथातीतं स्फीतं नाकलयेत्फलम् ॥
हरेराराधनं हित्वा दुरितौघनिवारणम् । नान्यत्पश्यामिजन्तूनां प्रायश्चित्तं परं मुने ॥

यद्भूमृतन्नवर्तिन्यः श्रूयन्ते सिद्धयोऽखिलाः ।
कथमाराध्यते सोऽयं केशवः क्लेशनाशनः ॥ १८ ॥
उपास्यते स भगवान्कथं नारायणो नरैः । प्रोतश्च सर्वमेतन्मे हिताय जगतो वद ॥१९॥
भक्तिप्रियोऽसौ भगवान्कया भक्त्या प्रसीदति ।
कथं तस्मिन्भवेद्भक्तिः सर्वैराराध्यते कथम् ॥ २० ॥
वैष्णवोऽसि हरेस्तस्य प्रियोऽसि परमार्थवित् ।
तेन त्वामेव पृच्छामि ब्रह्मन्ब्रह्मविदुत्तम ! ॥ २१ ॥
श्रोतारमथ वक्तारं पृष्टारं पुरुषं हरेः ।
प्रश्नः पुनाति कृष्णस्य तदङ्घ्रिसलिलं यथा ॥ २२ ॥
दुर्लभो मानुषो देहो देहिनां क्षणभङ्गुरः । तत्रापि दुर्लभं मन्ये वैकुण्ठप्रियदर्शनम्
संसारेऽस्मिन् क्षणार्धोऽपि सत्सङ्गः शेवधिर्नृणाम् ।
यस्मादवाप्यते सर्वं पुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ २४ ॥
भगवन्भवतो यात्रा स्वस्तये सर्वदेहिनाम् । बालानां तु यथा पित्रोरुत्तमश्लोकवर्त्मनाम्
भूतानां देवचरितं दुःखाय च सुखाय च । सुखायैव हि साधूनां त्वादृशामच्युतात्मनाम्
भजन्ति ये यथा देवान्देवा अपि तथैव तान् ।
छायेव कर्मसचिवाः साधवो दीनवत्सलाः ॥ २६ ॥
तस्मात्त्वं भगवन्मह्यं वैष्णवं धर्ममादिश । यस्योपदेशदानेन लभते वैष्णवं फलम् ॥२८

नारद उवाच ।

साधु पृष्टं महीपाल विष्णुभक्तिमता त्वया । आनन्दकरमत्यर्थमेतद् माधवकीर्तनम् ॥२९॥
यस्मिन्नाराधिते विष्णौ विश्वमाराधितं भवेत् । तुष्टे नारायणे तुष्टं सर्वदेवमये हरौ ॥
यस्य स्मरणमात्रेण महापातकसंहतिः । तत्क्षणान्नाशमायाति स सेव्यो हरिरेव हि ॥
[illegible] । न मन्त्रैस्तपसा नो न मृत्युक्लान्तमृतिर्दैवतैः ॥
[illegible] । नवाः पुनाति सकलमौर्वीशो विश्वदृशोऽपि हि
[illegible] कारणस्यापि कारणम् ।

अनन्यकारणं योगी जगज्जीवो जगन्मयः ॥ ३४ ॥
अणुर्बृहत्कृशः स्थूलो निर्गुणो गुणभृन्महान् ।
अजो जन्मलयातीतो ध्यातव्यः स हरिः सदा ॥ ३५ ॥
सम्यगेतद्व्यवसितं भवता पुरुषर्षभ । यत्पृच्छसे भागवतान्धर्मांस्त्वं विष्णुभावनान् ॥
प्रसङ्गेन सतामात्मसमन्तः श्रुतिरसायनाः । भवन्ति कीर्तनीयस्य कथाः कृष्णस्य निर्मलाः
भावसाध्यो ह्ययं देवः स्वयं जानासि तद्गुणान् ।
तथापि वक्ष्ये जगतो हिताय तव गौरवात् ॥ ३८ ॥
यदाहुः परमं ब्रह्म प्रधानपुरुषात्परम् । यन्मायया ततं सर्वं सर्वं यच्छति सोऽच्युतः ॥
पुत्रान्कलत्रं दीर्घायू राज्यं स्वर्गापवर्गकम् ।
स दद्यादीप्सितं सर्वं भक्त्या सम्पूजितोऽजितः ॥ ४० ॥
कर्मणा मनसा वाचा तत्परा ये हि मानवाः । तेषां व्रतानि वक्ष्यामि प्रीतये भूपसत्तम
अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमकल्मषम् । एतानि मानसान्याहुर्व्रतानि हरितुष्टये ॥४२॥
एकभक्तं तथा नक्तमुपवासमयाचितम् । इत्येवं कायिकं पुंसां व्रतमुक्तं नरेश्वर ॥ ४३॥
वेदस्याध्ययनं विष्णोः कीर्तनं सत्यभाषणम् । अपैशुन्यमिदं राजन्वाचिकं व्रतमुत्तमम्
चक्रायुधस्य नामानि सदा सर्वत्र कीर्तयेत् । नाशौचं कीर्तने तस्य स पवित्रकरो यतः
वर्णाश्रमाचारवता पुरुषेण परः पुमान् । विष्णुराराध्यते पन्था नान्यः सन्तोषकारणम्
पतिप्रियहिताभिश्च मनोवाक्कायसंयमैः । व्रतैराराध्यते स्त्रीभिर्वासुदेवो दयानिधिः ॥
आगमोक्तेन मार्गेण स्त्रीशूद्रैरपि पूजनम् । कर्तव्यं कृष्णचन्द्रस्य द्विजातिवररूपिणः
त्रयोवर्णास्तु वेदोक्तमार्गाराधनतत्पराः । स्त्रीशूद्राद्य एव स्युर्नाम्नाऽऽराधनतत्पराः ॥
न पूजनैर्न यजनैर्न व्रतैरपि माधवः । तुष्यते केवलं भक्तिप्रियोऽसौ समुदाहृतः ॥५०॥
स्त्रीणां पतिव्रतानां तु पतिरेवहि दैवतम् । स तु पूज्यो विष्णुभक्त्या मनोवाक्कायकर्मभिः
कर्तव्यं श्रद्धया विष्णोश्चिन्तयित्वा पतिं हृदि ।
शूद्राणां चैव भवति नाम्ना वै देवतार्चनम् ॥ ५२ ॥
सर्वप्यागममार्गेण कुर्युर्वेदानुकारिणा । स्त्रीणामप्यधिकारोऽस्ति विष्णोराराधनादिषु

पतिप्रियरतानां च श्रुतिरेषा सनातनी । स्वगृह्योक्तविधानेन, यथास्व विहितं मनम् ।
एतदैर्पापदैरस्तु तेन तुष्यति केशवः । हविषाग्नौ जले पुष्पैर्ध्यानेन हृदये हरिम् ॥५५॥
यजन्ति सूरयो नित्यं जपेन रविमण्डले । अहिंसा प्रथमं पुष्पं द्वितीयं करणग्रहः ॥५६॥
तृतीयकं भूतदया चतुर्थं क्षान्तिरेव च । शमस्तु पञ्चमं पुष्पं दमः षष्ठं च सप्तमम् ॥५७॥

ध्यानं सत्यं चाष्टमं ह्येतैस्तुष्यति केशवः ।
एतैरेवाष्टभिः पुष्पैस्तुष्यत्येवार्चितो हरिः ॥ ५८ ॥
पुष्पान्तराणि सन्त्येव बाह्यानि मनुजोत्तम ।
भक्त्यादयानि यैर्विष्णुः पूजितः परितुष्यति ॥ ५९ ॥

वारुणं सलिलं पुष्पं सौम्यं घृतपयोदधि । प्राजापत्यं तथान्नादि आग्नेयं धूपदीपक
फलपुष्पादिकं चैव वानस्पत्यं तु पञ्चमम् । पार्थिवं कुशमूलाद्यं वायव्यं गन्धचन्द

अष्टाख्यं विष्णुपुष्पं च वाद्यं विष्णुपदं स्मृतम् ।
एभिस्तु पूजितः पुष्पैरपि विष्णुः प्रसीदति ॥ ६२ ॥
सूर्योऽग्निर्ब्राह्मणो गावो वैष्णवः खं मरुज्जलम् ।
भूरात्मा सर्वभूतानि पूजास्थानानि वा हरेः ॥६३॥

सूर्ये तु मन्त्रजाप्येन हविषाग्नौ यजेत्ततः । आतिथ्येन च विप्राग्र्ये गोषु ग्रासदनादिना
वैष्णवे बन्धुसत्कृत्या हृदये ध्याननिष्ठया । वायौ मुख्यधिया तोये द्रव्यैस्तोयपुरस्कृतै
स्थण्डिले मन्त्रहृदयैर्भोगैरात्मानमात्मनि । क्षेत्रज्ञं सर्वभूतेषु समत्वेनार्चयेद्विभुम् ॥६६
वैष्णवेष्वेतेषु तद्रूपं शङ्खचक्रगदाम्बुजैः । युक्तं चतुर्भुजं शान्तं ध्यायन्नर्चेत्समाहितः
ब्राह्मणैः पूजितैरेव पूजितोऽयं न संशयः । निर्भर्त्सितैश्चतैर्भूप भवेन्निर्भर्त्सितो विभुः
आगमो धर्मशास्त्रं च यदाधारे प्रवर्तते । विप्रास्ते वैष्णवीमूर्तिः पावनी परमा मता ॥

सर्वं शुभं जगति धर्मत एव लभ्यं धर्मो गतिर्निगमतो नृप ! धर्मशास्त्रात् ।
नूनं तयोरपि गतिर्भुवि भूमिदेवास्तैरर्चितैरिह जगत्पतिरर्चितः स्यात् ॥७०॥
[illegible] यज्ञयोगैर्नतपोभिरन्यैर्न योगयुक्त्या न समर्चनेन ।
तथा विभुस्तुष्यति देवदेवो यथा महीदैवततोषणेन ॥ ७१ ॥

ब्रह्मण्यो ब्रह्मविद्ब्रह्मा ब्रह्मवेद प्रवर्तकः। ब्राह्मणैरेव तुष्येत तोषितैर्ब्रह्मदैवतैः ॥ ७२ ॥

नरकेऽपि चिरंमग्नाः पूर्वजा ये कुलद्वये ।
सदैव यान्ति ते स्वर्गं यदाऽर्च्चति सुतो हरिम् ॥ ७३ ॥

किं तेषां जीवितेनेह पशुवच्चेष्टितेन किम् । येषां न प्रवणं चित्तं वासुदेवे जगन्मये ॥
ध्यानं तस्य प्रवक्ष्यामि यन्नदृष्टं तु केनचित् । श्रूयतां भूप कैवल्यं केवलं मलवर्जितम्
यथा दीपो निवातस्थो निश्चलो वायुवर्जितः । प्रज्वलन्नाशयेत्सर्वमन्धकारं महामते
तद्वद्दोषविहीनात्मा भवत्येव निरामयः । निराशो निश्चलो वीरो न मित्रं न रिपुस्तथा
शोकहर्षौ विषादश्च नलोभो मत्सरोभ्रमः । सम्भ्रमालापमोहैश्च सुखदुःखैर्विमुच्यते ॥
विषयेश्चापि सर्वैश्च इन्द्रियाणां प्रमुच्यते । तदा सकेवलज्ञानी कैवल्यत्वं प्रजायते ॥
ज्वालाकर्मप्रसङ्गेन दीपस्तैलं प्रशोषयेत् । वर्त्याधारेण राजेन्द्र ! निर्द्वन्द्वो वायुवर्जितः
कज्जलं वमते पश्चात्तैलस्यापि महामते । कृष्णासन्दृश्यते रेखा दीपस्याग्रे महामते ॥८१

स्वयमाकृष्य तत्तैलं तेजसा निर्मला भवेत् ।
काये वान्तःस्थितस्तद्वत्कर्मतैलं प्रशोषयेत् ॥ ८२ ॥
विषयान्कज्जलं कृत्वा प्रत्यक्षान्सम्प्रदर्शयेत् ।
ज्वालायग्निर्मलो भूत्वा स्वयमेव प्रकाशयेत् ॥ ८३ ॥
क्रोधलोभादिभिः संश्लेर्वायुभिः परिवर्जितः ।
निःस्पृहो निश्चलो भूत्वा तेजश्च स्वयमुज्ज्वलेत् ॥ ८४ ॥

त्रैलोक्यं पश्यते सर्वं स्वस्थामस्थं स्वतेजसा । केवलज्ञानरूपोऽयं मया ते परिकीर्तितः
ध्यानं चैव प्रवक्ष्यामि द्विविधं तस्य चक्रिणः । केवलज्ञानरूपेण दृश्यते परचक्षुषा ॥
योगयुक्ता महात्मानः परमार्थपरायणाः । यं न पश्यन्ति मुग्धास्तु सर्वज्ञं सर्वदर्शकम्
हस्तपादविहीनश्च सर्वत्र परिगच्छति । सर्वं गृह्णाति त्रैलोक्यं स्थावरं जङ्गमं पुनः ॥
नासामुखविहीनस्तु घ्राति भक्षति भूपते ! । अकर्णः शृणुते सर्वं सर्वं साक्षी जगत्पतिः
अरूपो रूपसम्बद्धः पञ्चवर्गवशं गतः । सर्वलोकस्य यः प्राणः पूज्यते स चराचरैः ॥९०
अजिह्वो वदते सर्वं वेदशास्त्रानुगं तथा । अत्वचः स्पर्शमेवापि सर्वेषामेव विन्दति ॥

सदानन्दो विविक्तात्म एकरूपो निराश्रयः ।
निर्गुणो निर्ममो व्यापी सगुणो निर्मलोऽनघः ॥ १२ ॥
नवश्यःसर्वंवश्यात्मा सर्वदः सर्ववित्तमः । तस्य माता न चैवास्ति सर्वे सर्वमयोविभुः
एवं सर्वमयं ध्यानं यश्च पश्यत्यनन्यधीः । स याति परमंस्थानममूर्त्तममृतोपमम् ॥१४
द्वितीयं तु प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व महामते । मूर्त्ताकारं तु साकारं निराकारंनिरामयम् ॥
ब्रह्माण्डं सर्वमतुलं वासितं यस्य वासनात् । स तस्माद्वासुदेवस्तु प्रोच्यते नृपनन्दन !
वर्षमाणस्य मेघस्य यद्वासा तस्य तद्भवेत् । सूर्यतेजःप्रतीकाशं चतुर्बाहुसुरेश्वरम् ॥
दक्षिणे शोभते शङ्खो हेमरत्नविभूषितः । कौमोदकी गदा तस्य महासुरविनाशिनी
वामेच शोभते वीर हस्तेतस्य महात्मनः । महापद्मंसुगन्धाढ्यं तस्य दक्षिणहस्तगम् ॥
शोभमानं सदैवास्ते सायुधं कमलश्रियम् । कम्बुग्रीवं सुवृत्तास्यं पद्मपत्रनिभेक्षणम् ॥
राजमानं हृषीकेशं दशनैः कुन्दसन्निभैः । गुडाकेशस्य यस्यास्ते अधरो विद्रुमाकृतिः
शोभते पुण्डरीकाक्षः किरीटेनापि भास्वता । विशालेनापि रूपेण केशवस्तु सुवक्षसा
कौस्तुभेनाङ्कितेनैव राजमानो जनार्दनः । सूर्यतेज प्रतीकाशकुण्डलाभ्यां प्रभाति च ॥
श्रीवत्साङ्केन पुण्येन सर्वदा राजते हरिः । केयूरकङ्कणैर्हारैर्मौक्तिकैर्ऋक्षसन्निभैः ॥
वपुषा भ्राजमानस्तु विजयो जयतां वरः । भ्राजते सोऽपि गोविन्दो हेमवर्णेन वाससा
मुद्रिकाभिस्तु युक्ताभिरङ्गुलीषु विराजते । सर्वायुधैः सुसम्पूर्णैर्दिव्यैराभरणैर्हरिः ॥
वैनतेयसमारूढो लोककर्त्ता जगत्पतिः । एवं यो ध्यायते नित्यमनन्यमनसा नरः ॥
मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति । एतत्ते सर्वं माख्यातं ध्यानमेतं जगत्पतेः

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वैशाखमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे
भगवद्ध्यानवर्णनं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः

भक्तिलक्षणभेदवर्णनम् ।

अम्बरीष उवाच ।

साधु साधु मुनिश्रेष्ठ! लोकानुग्रहकारक! ।
विष्णोर्ध्यानं त्वया प्रोक्तं सगुणं निर्गुणं च यत् ॥ १ ॥
अधुना लक्षणं ब्रूहि भक्तेः साधु कृपाकर । यादृशी क्रियतेयेन यथा यत्र यदा तथा ॥

सूत उवाच ।

इत्युक्तमाकर्ण्य नृपोत्तमस्य मुनिः प्रहृष्टो निजगाद भूपम् ।
शृणुष्व राजन्निखिलाघहारिणीं भक्तिं हरेस्ते प्रवदामि सम्यक् ॥ ३ ॥
अथ भक्तिं प्रवक्ष्यामि त्रिविधां पापनाशिनीम् ।
त्रिविधा भक्तिरुद्दिष्टा मनोवाक्कायसम्भवा ॥ ४ ॥
लौकिकी वैदिकी चापि भवेदाध्यात्मिकी तथा ।
ध्यानधारणया बुद्ध्या वेदानां स्मरणं हि यत् ॥ ५ ॥
विष्णुप्रीतिकरी चैषा मानसी भक्तिरुच्यते । मन्त्रवेदसमुच्चारैरविश्रान्तविचिन्तनैः ॥
जाप्यैश्चारण्यकैश्चैव वाचिकी भक्तिरुच्यते । व्रतोपवासनियमैः पञ्चेन्द्रियजयेन च ॥
कायिकी सैव निर्दिष्टा भक्तिः सर्वार्थसाधिनी ।
भूर्णहैमरत्नाद्यैः चित्राभिर्वाग्भिरेव च ॥ ८ ॥
वासः प्रतिसरैः सूत्रैः पावकव्यजनोच्छ्रितैः । नृत्यवादित्रगीतैश्च सर्वकल्युपहारकैः ॥
भक्ष्यभोज्यान्नपानैश्च या पूजा क्रियते नरैः ।
नारायणं समुद्दिश्य भक्तिः सा लौकिकी मता ॥ १० ॥
कायिकी सैव निर्दिष्टा भक्तिः सर्वार्थसाधिका ।
ऋग्यजुःसामजाप्यानि संहिताध्ययनानि च ॥ ११ ॥

क्रियन्ते विष्णुमुद्दिश्य वैदिकी भक्तिरुच्यते । वेदमन्त्रहविर्योगैःक्रियाया वैदिकीमत
र्शे च पौर्णमास्यां च कर्तव्यं चाग्निहोत्रकम् । प्राशनं दक्षिणादानंपुरोडाशंचकरिय
धृतिः सोमपानं याज्ञियं कर्मसर्वशः । अग्निभूम्य निर्व्याकाशग्रुतिशङ्कुरभास्करम् ।
मुद्दिश्य कृतं कर्म तत्सर्वंविष्णुदैवतम् । आध्यात्मिकीतिविविधाब्रह्मभक्तिःस्थिताह

साङ्ख्याख्या योगसञ्जाता शृणु भूप ! यथोदिताम् ।
चतुर्विंशतितत्त्वानि प्रधानादीनि सङ्ख्यया ॥ १६ ॥

चेतनानि भोग्यानि पुरुषः पञ्चविंशकः । चेतनःससमुद्दिष्टो कर्ताभोक्ता च कर्मणाम

आत्मा नित्योऽव्ययश्चैव अधिष्ठाता प्रयोजकः ।
पुरुषोऽव्यक्तनित्यः स्यात्कारणं च महेश्वरः ॥ १८ ॥
तत्त्वसर्गो भावसर्गो भूतसर्गश्च तत्त्वतः ।
सङ्ख्यायाः परिसङ्ख्यायाः प्रधानं च गुणात्मकम् ॥ १९ ॥

त्वा साधर्म्यवैधर्म्यं प्रधानं च विधर्मि च । कारणं ब्रह्मणश्चैव कामित्वमिदमुच्यते
योज्यत्वं प्रधानस्य वैधर्म्यमिदमुच्यते । सर्वत्र कर्तृता ब्रह्मपुरुषस्याप्यकर्तृता ॥
चेतनप्रधानेन समत्वमिदमुच्यते । तत्त्वान्तरं च तत्त्वानां कार्यकारणमेव च ॥२२॥

प्रयोजनं प्रयोज्यत्वं ज्ञात्वा तत्त्वप्रसङ्ख्यया ।
सङ्ख्यातमुच्यते प्राज्ञैर्विज्ञयाथ विचिन्तकैः ॥ २३ ॥

ति मत्वास्यसद्भावंतत्त्वंसङ्ख्यां च तत्त्वतः। ब्रह्मतत्त्वाधिकंचापि मूलतत्त्वंविदुर्बुधाः

साङ्ख्यैः कृता भक्तिरेषा भक्तिराध्यात्मिकी स्मृता ।
योगजामपि [illegible] भूप ! शृणुभक्तिं वदाम्यहम् ॥ २५ ॥

णायामपरो नित्यं ध्यानवान्नियतेन्द्रियः । भैक्ष्यमक्षव्रती चापि सर्वप्रत्याहृतेन्द्रियः
रणं हृदये कृत्वा ध्यायमानो महेश्वरम् । हृत्पद्मकर्णिकासीनं पीतवस्त्रं सुलोचनम्
यन्मुद्युोतितमुखं ब्रह्मसूत्रकटीतटम् । श्वेतवर्णं चतुर्बाहुं वरदाभयहस्तकम् ॥ २८ ॥

योगजा मानसी सिद्धिर्विष्णुभक्तिः परा स्मृता ।
य एवं भक्तिमान्देवं विष्णुभक्तिः स उच्यते ॥ २९ ॥

एवं भक्तिः समुद्दिष्टा त्रिविधा नृपनन्दन । सात्त्विकीराजसीचैवतामसीभेदतस्त्विमाः

नानाप्रकारा विज्ञेया विष्णोरमिततेजसः ।

यथाग्निः सुसमृद्धार्चिः करोत्येधांसि भस्मसात् ॥ ३१ ॥

पापानि भगवद्भक्तिस्तथा दहति तत्क्षणात् ॥ ३२ ॥

यावज्जनो न शृणुते भुवि विष्णुभक्तिं साक्षात्सुधारसमशेषरसैकसारम् ।

तावज्जरामरणजन्मशताभिघातदुःखानि तानि लभते बहुदेहजानि ॥ ३३ ॥

सञ्चिन्तितः कीर्तित एव नित्यं श्रुतानुभावो भगवाननन्तः ।

समस्ततोऽघं विनिहन्ति मेघं वायुर्यथा भानुरिवान्धकारम् ॥ ३४ ॥

न दानदेवार्चनयागतीर्थस्नानश्रुताचारतपःक्रियाभिः ।

तथा विशुद्धिं लभतेऽन्तरात्मा यथा हृदिस्थे भगवत्यनन्ते ॥ ३५ ॥

कथा विशुद्धा नरनाथ ! सत्यास्ता एव पथ्या हरिनाथ परायाः ।

सङ्कीर्तिता यत्र पवित्रमूर्तिः संश्रूयते च श्रुतसाधुकीर्तिः ॥ ३६ ॥

धन्योऽसि धीर ! धरणीधर ! धर्मधुर्य ! ध्यानैकतानहृदयः पुरुषोत्तमस्य ।

यन्नैष्ठिकी मतिरसौ तव सौभगार्थाः श्रीकृष्णनाथसुकथाश्रवणे प्रवृत्ता ॥ ३७ ॥

अनाराध्य हरिं भक्त्या वरदं विष्णुमव्ययम् । कुतः श्रेयो भवेद्भूप पुरुषस्यात्ममानिनः

मायाजनिरमायोऽसौ भक्त्या राजन्नमायया ।

साध्यते साधुपुरुषः स्वयं जानाति तद्भवान् ॥ ३८ ॥

न विद्यते ते नृपधर्मतत्त्वमज्ञातमेतद्विमलं पुनर्माम् ।

त्वं पृच्छसे सर्वविदं प्रसङ्गात्कथारसं वैष्णवधर्मरक्ष्य ॥ ४० ॥

भातः परं परमतोषविशेषपोषं वक्ष्यामि पुण्यमुचितं च परस्परेण ।

सन्तः प्रसह्य यदनन्तगुणाननन्तश्रेयोनिधीनधिकभावभुजो वदन्ति ॥ ४१ ॥

ब्राह्मणाः सुरभी सत्यं श्रद्धा यागतपांसि च ।

श्रुतिस्मृति दया दीक्षा शान्तयस्तनवो हरेः ॥ ४२ ॥

आदित्यश्चन्द्रमा वायुर्भूमिरापोऽम्बरं दिशः । ब्रह्माविष्णुश्च रुद्रश्च सर्वभूतमयो विभुः ॥

विश्वरूपः स्वयं चक्रे जगदेतच्चराचरम् । स्वयं ब्राह्मणमाविश्य सदान्नमुपभुङ्क्ते

ततस्तु तीर्थास्पदपादरेणून्धराधरात्मालयभूमिदेवान् ।
परात्मनः पूजय पुण्यलक्ष्मीसर्वस्वभूतानखिलात्मभूतान् ॥ ४५ ॥

ब्राह्मणं विष्णुबुद्ध्या यो विद्वांसं साधु पश्यति ।
स एव वैष्णवो यश्च स्वस्वकर्मैकनिष्ठितः ॥ ४६ ॥

किञ्चिदेतन्मयाप्रोक्तं रहस्यं सत्तमो हि मे । स्नातुं गन्तुं च गङ्गायां न कथावसरोऽधिकः

प्राप्तोऽयं माधवो मासः पुण्यो माधववल्लभः ।
तस्यापि सप्तमी शुक्ला गङ्गायामतिदुर्लभा ॥ ४८ ॥

वैशाखशुक्लसप्तम्यां जाह्नवी जह्नुना पुरा । क्रोधात्पीता पुनस्त्यक्ता कर्णरन्ध्रात्तु दक्षिणात्
तस्यां समर्चयेद्देवीं गङ्गां गगनमेखलाम् । स्नात्वा सम्यग्विधानेन स धन्यः सुकृती नरः
तस्यां यस्तर्पयेद्देवान्पितॄन्मर्त्यो यथाविधि । साक्षात्पश्यति सं गङ्गा स्नातकं तत्परायणम्
न माधवसमो मासो न गङ्गा सदृशी नदी । दुर्लभः खलु योगोऽयं हरिभक्तैव लभ्यते

विष्णुपादोदकोद्भूता ब्रह्मलोकादुपागता ।
त्रिभिः स्रोतोभिरश्रान्ता या पुनाति जगत्त्रयम् ॥ ५२ ॥

स्वर्गारोहणनिःश्रेणी सततानन्दकारिणी । अनेकदुरितोन्मूलहारिणी दुर्गतारिणी ॥
श्रीमहेशजटाजूटवासिनी दुःखनाशिनी । मज्जमानजनव्रातपातकौघविनाशिनी ॥

सगरात्मजनिर्वाणकारिणी धर्मधारिणी ।
त्रिमार्गचारिणी देवी लोकानन्दकृतिकारिणी ॥ ५६ ॥

दर्शनस्पर्शनस्नानकीर्तनध्यानसेवनैः । पुण्यानपुण्यान्पुरुषान्पावयन्ती सहस्रशः ॥५७॥
गङ्गागङ्गेति गङ्गेति ये जपन्ति त्रिसन्ध्यं विनीतिमत् । गुरुरस्यैव तत्पापं हन्ति जन्मशतार्जितम्
योजनानां शतेषु गङ्गां यः स्मरते नरः । अपि दुष्कृतकर्मासौ लभते परमां गतिम् ॥
वैशाखे शुक्लसप्तम्यां दुर्लभा सा विशेषतः । प्राप्यते अपर्णापाप ! हरिविप्रप्रसादतः ॥
न माधवसमो मासो न माधवसमो विभुः । योनौ हि दुःखितागाधे मज्जमानजनस्य यः ॥
दत्तं जप्तं हुतं स्नातं यद्भक्त्या मासि माधवे । तदक्षयं भवेद्भूप पुण्यं कोटिशताधिकम्

यथादेवेषु विश्वात्मा देवोनारायणो हरिः । यथा जपेषु गायत्री सरितां जाह्नवी तथा
यथोमा सर्वनारीणां तपतां भास्करो यथा ।
आरोग्यलाभो लाभानां द्विपदां ब्राह्मणो यथा ॥ ६४ ॥
परोपकारः पुण्यानां विद्यानां निगमो यथा ।
मन्त्राणां प्रणवो यद्वद्ध्यानानामात्मचिन्तनम् ॥ ६५ ॥
त्यं स्वधर्मवर्तित्वं तपसो यथावरम् । शौचानामर्थशौचं च दानानामभयं यथा ॥
गुणानां च यथा लोभक्षयो मुख्योगुणः स्मृतः ।
मासानां प्रवरो मासस्तथाऽसौ माधवो मतः ॥ ६७ ॥
त्र यत्क्रियते श्राद्धं यज्ञदानमुपोषणम् । तपोऽध्ययनपूजादि तदक्षयफलं स्मृतम् ॥
शाखान्तानि पापानि सूर्यान्तानि तमांसि च । परापकारपैशून्यप्रशस्तानि सुकृतानिच
कार्तिके मासि यत्किञ्चित्तुलासंस्थे दिवाकरे ।
स्नानदानादिकं राजंस्तत्परार्धगुणं भवेत् ॥ ७० ॥
स्मात्सहस्रगुणितं माघे मकरगे रवौ । ततोऽपि शतसङ्ख्यातं वैशाखे मेषगे रवौ ॥
ते धन्यास्ते सुकृतिनो नरा वैशाखमासि ये ।
प्रातः स्नात्वा विधानेन पूजयन्ति मधुद्विषम् ॥ ७२ ॥
प्रातः स्नानं च वैशाखे यज्ञदानमुपोषणम् । हविष्यं ब्रह्मचर्यं च महापातकनाशनम् ॥
पुनः कलियुगे राजन्नेतद्गोप्यं भविष्यति ।
अश्वमेधादिकं यस्मान्माहात्म्यं माधवस्य यत् ॥ ७४ ॥
अश्वमेधमखः पुण्यः कलौनैव प्रवर्तते । एष माधव मासस्य हयमेधसमो विधिः ॥७५
अश्वमेधस्य यत्पुण्यं स्वर्गमोक्षफलप्रदम् । न वेत्स्यन्ति कलौ पापा जनादुरितबुद्धयः
तस्मिन्भयैर्नरैः पापैर्गन्तव्यं नरकार्णवे । अतस्तु विरलस्तस्य प्रचारो येन निर्मितः ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वैशाखमाहात्म्ये पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥

षडशीतितमोऽध्यायः

वैशाखमासव्रतविधानवर्णनम् ।

सूत उवाच ।

इतितस्य वचः श्रुत्वानारदस्य महात्मनः । अम्बरीषश्च राजर्षिर्विस्मितो वाक्यमब्रवीत्

अम्बरीष उवाच ।

मार्गशीर्षादिकान्मासान्हित्वा पुण्यान्महामुने ! ।
सर्वमासाधिकं मासं वैशाखं किं प्रशंससि ॥ २ ॥
सर्वेभ्योऽप्यधिकः कस्मान्माधवो माधवप्रियः ।
को विधिस्तत्र किं दानं किंतपः का च देवता ॥ ३ ॥

हृषीकपादाम्भोजरजसा पावितस्य च मे मुने ! । उपदेशप्रसादेन प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥४॥
धर्मज्ञो धर्ममार्गाणामुद्धर्ताऽसि महामुने ! । त्वमेकोऽखिलतत्त्वार्थवेत्ता धर्मोपदेशकः ॥
कर्तोपदेष्टा मन्ता चाऽनुमन्ताऽपिप्रयोजकः । शास्त्रविद्भिर्मुनिवरैस्समर्यन्ते समभागिनः
व्रतस्नानतपोदानैर्यत्फलं समवाप्यते । धर्मोपदेशनेनैव तत्सर्वमुपलभ्यते ॥ ७ ॥
तीर्थस्नानं तपोयज्ञकर्मयत्कुरुते मुने । अपि तत्फलभागीस्यात्सः प्रवर्तयिताभवेत् ॥८॥
यद्यदा चरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः । सयत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ ९ ॥
तस्मादर्हति भवान्धर्ममुपदेष्टुं तदद्भुतम् । दुर्लभो गुरुसम्बोधो देशकालोपपत्तयः ॥१०॥
न केचन तथा माघाश्चेतः शीतलयन्तिनः । राज्यलाभादयोऽप्येते यथा तव समागमः

सूत उवाच ।

अथ मन्दमृदुस्मेरस्फुरद्दन्तप्रभानुगः । अम्बरीषं प्रत्युवाच नारदो मुनिसत्तमः ॥१२॥

नारद उवाच ।

शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि हिताय जगतस्तव । विधिर्माधवमासस्य यच्छ्रुतो ब्रह्मणः पुरा ॥
दुर्लभं भारते वर्षे जन्म तस्मान्मनुष्यता । मानुष्ये दुर्लभे लोके स्वस्वधर्मप्रवर्तनम्

ततोऽपि भक्तिर्भूपाल वासुदेवेऽति दुर्लभा ।
तथापि दुर्लभो मासो माधवो माधवप्रियः ॥ १५ ॥
समवाप्य ततो मासं स्नानदानजपादिकम् ।
कुर्वन्ति विधिना ये [illegible] धन्यास्ते कृतिनो नराः ॥ १६ ॥
तेषां दर्शनमात्रेण पापिनोऽपि विकिल्बिषाः ।
भवन्ति भगवद्भावभाविता धर्मकाङ्क्षिणः ॥ १७ ॥
माधवे मासि यैः स्नातं प्रातर्नियमसंयुतैः । ते कोटिवर्षपर्यन्तं क्रीडन्ते नन्दने वने ॥
यथा न वारिधिसमो लोके कोऽपि जलाशयः ।
तथा मासो न वैशाखसदृशो माधवप्रियः ॥ १९ ॥
तावत्पापानि तिष्ठन्ति मनुष्याणां कलेवरे ।
यावत्कलिमलध्वंसी मासो नायाति माधवः ॥ २० ॥
अथ विप्रदिनान्येव पञ्च मासस्य तस्य वै । एकादशीं समारभ्य सर्वमासव्रतानि वै ॥
वैशाखे पूजितो देवो माधवो मधुहा तु यैः ।
नानोपचारै राजेन्द्र तैः प्राप्तं जन्मनः फलम् ॥२४॥
किं किं न दुर्लभतरं प्राप्यते मासि माधवे । स्नानेन परमेशस्य पूजनेन यथाविधि ॥
न दत्तं न हुतं जप्तं न तीर्थे मरणं कृतम् । यैर्हि नारायणो नैव ध्यातो निखिलकामदः
तेषां जन्मकृतं लोके आलस्यं निष्फलं नृप । द्रव्येषु विद्यमानेषु कृपणो यो भवेन्नरः
अदत्त्वा म्रियते यो हि तस्य द्रव्यं निरर्थकम् ।
तीर्थे स्नानादि तपसा सत्कुले जन्म लभ्यते ॥ २६ ॥
न दानेन विना भूप किञ्चिदप्युपतिष्ठति । वैशाखस्नानमाहात्म्यादपि पञ्चदिनात्मकात्
सत्कुले प्राप्यते जन्म वैभवं विविधं तथा । सुपुत्रः सुकुलं भूप धनं धान्यं वरस्त्रियः
सुजन्ममरणे चापि सुभोगाः सुगतिश्च वा । तथा दानेऽधिका प्रीतिर्दायं धैर्यमुत्तमम्
प्रसादात्तस्य देवस्य विष्णोरेव महात्मनः ।
नारायणस्य जायन्ते सिद्धयो भूरिभाविताः ॥ २७ ॥

ऊर्जे मासि तपोमासि माधवे,माधवप्रिये । ज्ञात्वा दामोदरं भक्त्या माधवं मधुसूद
विशेषेण समभ्यर्च्य दत्त्वा दानानि शक्तितः ।
ऐहिकं सुखमासाद्य नरो हरिपदं भजेत् ॥ ३२ ॥
अनेकजन्मार्जितपातकावली विलीयते माधवमज्जनेन ।
सूर्योदये भूप यथा तमिस्रं यत्नः स्वयम्भुविदमादिशन्मे ॥ ३३ ॥
चकार विष्णुर्विपुलप्रचारं मासस्य वै माधवसंज्ञकस्य ।
यमस्य गुप्तं वचसा विचिन्त्य मनुष्यलोकं गमितं चकार ॥ ३४ ॥
तस्मादस्मिन्समायाते माधवेमासि वैष्णवैः ।
स्नात्वा पुण्यजले तीर्थे गङ्गायाः पावने नृणाम् ॥ ३५ ॥
रेवाया वा महाराज यामुने शारदेऽथवा । प्रातस्त्वनुदिते भानौ विधानेन नृपोत्तम! ॥
पूजयित्वा च देवशं मुकुन्दं मधुसूदनम् । पुत्रपौत्रधनैःश्रेयो वाञ्छितानि सुखानि च
अनुभूय ततस्त्वन्ते स्वर्गमक्षयमाप्नुयात् । एवं ज्ञात्वा महाभाग मधुसूदनमर्चय ॥३८॥
स्नात्वा सम्यग्विधानेन वैशाखे तु विशेषतः ।
देवमाराध्य गोविन्दं नारायणमनामयम् ॥ ३९ ॥
प्राप्स्यसित्वं सुखं पुत्रं धनानि च हरे पदम् । देवदेवं नमस्कृत्य माधवं पापनाशनम्
प्रारभेत्तःव्रतमिदं पौर्णमास्यां मधौ नृ प । यमैश्च नियमैर्युक्तःशक्त्या किञ्चित्प्रदाय च
हविष्यभुग्भूमिशायी ब्रह्मचर्यव्रते स्थितः ।
कृच्छ्रादि तपसा क्षामो ध्यायन्नारायणं हृदि ॥ ४२ ॥
एवं प्राप्य च वैशाखीं दद्यान्मधु तिलादिकम् ।
भोजनं द्विजमुख्येभ्यो भक्त्या धेनुं सदक्षिणाम् ॥ ४३ ॥
अच्छिद्रं प्रार्थयेच्चापि तस्य स्नानस्य भूसुरान् ।
यथा लक्ष्मीःप्रिया भूप ! माधवस्य जगत्पतेः ॥ ४४ ॥
तथैव माधमोमासो मधुसूदनवल्लभः । एवं विधियुतो मर्त्यःस्नात्वा द्वादशवत्सरम्
[illegible] ॥

यत्पुरा ब्रह्मणो वक्त्राच्छ्रुतमासीन्मया नृप ! ॥ ४७ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमेपातालखण्डे वैशाखमाससमाहात्म्ये षडशीतितमोऽध्यायः

सप्ताशीतितमोऽध्यायः

वैशाखस्नानमाहात्म्ये देवशर्मब्राह्मणवृत्तान्तवर्णनम् ।

सूत उवाच ।

इति तस्य वचःश्रुत्वा नारदस्यस भूपतिः । प्रणम्य विस्मितःप्राहचिन्तयन्मनसा हरिम्

अम्बरीष उवाच ।

कथमेतद्विमुह्यामःस्वल्पायासेन वै मुने ! । प्राप्यते स्नानमात्रेण फलंवैवातिदुर्लभम्

नारद उवाच ।

सत्यमुक्तं त्वया राजन्नल्पायासेन यन्महत् ।
फलं सम्प्राप्यते तत्र श्रद्धस्व विधिमादितः ॥ ३ ॥

धर्मस्य गतयःसूक्ष्माः दुर्ज्ञेयाह्योश्वरैरपि । मुह्यन्त्येवात्र विद्वांसोऽचिन्त्यशक्तिः हरेःकृतौ

विश्वामित्रादयो राजन्धर्मविक्येन वाद्दुशाः ।
ब्राह्मण्यं समुपायाताः सूक्ष्मा धर्मगतिस्त्वतः ॥ ५ ॥

अजामिलोऽपि भूपाल ! दासीपतिरिति श्रुतः ।
धर्मं सत्तोपरित्यागी नित्यं पापपथि स्थितः ॥ ६ ॥

म्रियमाणःसुतस्नेहात्प्रोच्य नारायणेति च । तद्दयाननामग्रहणात्पदंलेभे सुदुर्लभम् ॥

अनिच्छयापि दहति स्पृष्टो हुतवहो यथा । तथा दहति गोविन्द नाम व्याजादपीरितम्

कार्तवीर्यस्य मुनेः पौत्रा भ्रातृजायाभिगामिनः ।
गोलकस्य च ये पाण्डोः पुत्राः कुण्डाः स्वयं तथा ॥ ९ ॥

ते पञ्चापि च भूपाल पाण्डवा द्रौपदीरताः ।

तेषां तु पुण्यश्लोकत्वं सूक्ष्मा धर्मगतिस्ततः ॥ १० ॥
विचित्राणि च कर्माणि विचित्रा भूतभावनाः ।
विचित्राणि च भूतानि विचित्राः कर्मशक्तयः ॥ ११ ॥
कदाचित्सुकृतं कर्म कूटस्थं यदुपस्थितम् । केनचित्कर्मणा भूप! शुभेन परिवर्धते ॥१२
फलं ददाति सुमहत्कस्मिन्नपि च जन्मनि । सूक्ष्मो धर्मोऽतिगहनो ज्ञायते न यथातथा
नैतस्य फलदानस्य श्रूयते भूपनिश्चयः । यत्किञ्चित्सुकृतंकर्म चक्रुस्तं पापान्तरैरपि ॥
तदागत्य कुतः क्वापि स्वं फलं च प्रयच्छति ।
कृतस्य नेह नाशोऽस्ति पुण्यस्य दुरितस्य च ॥ १५ ॥
तथापि बहुभिःपुण्यैर्दुरितं याति दारुणम् । यदुक्तं भवता राजन्नायासाधिक्यतो भवेत्
महत्पुण्यं च तत्रापि कारणं मे निशामय ।
स्वल्पायासमहायासौ यथल्पत्वमहत्त्वयोः ॥ १७ ॥
महापुण्यास्ततस्तेस्युःसन्ततं कर्षकादयः । मन्त्रोच्चारं च शिक्षादेरायासं बहुलं स्मृत
पञ्चगव्यं प्रशस्तं हि घृताङ्कुरत्वेन नो भवेत् । इति कर्तव्यबाहुल्यं महत्त्वं च तदल्पता ॥
जलाग्न्यादि प्रवेशस्य प्रसज्येत मतान्तरात् । इदमल्पं महच्चैतदिति नैव नियामकम् ॥
फलं यच्चोदितं शास्त्रे तदेवस्यान्महन्नृप । यथाल्पनाशो महता महन्नाशस्तथाल्पतः
किं स्वल्पविस्फुलिङ्गेन तृणराशिःप्रदह्यते ॥ २२ ॥
हत्यायुतं पापसहस्रमुग्रं गुर्वङ्गना कोटिनिषेवणं च ।
स्तेयादि पापानि च कृष्णभक्तैरज्ञानजातानिलयं हियन्ते ॥ २३ ॥
विष्णुभक्तिमता वीर यत्किञ्चित्क्रियतेऽल्पकम् । सुकृतं साधुविदुषा तदक्षयफलं लभेत्
सन्देहो नात्र कर्त्तव्यो माधवे मासि माधवम् ।
समाराध्य नरो भक्त्या तत्तद्वाञ्छितमाप्नुयात् ॥ २५ ॥
अपत्यद्रविणं रत्नं दाराहर्म्यं हयागजाः । सुखानि स्वर्गमोक्षौ च न दूरे हरिभक्तितः
एवं शास्त्रोक्त विधिना स्वल्पेनापि न संशयः ।
पापस्य महतोऽपिस्यात्क्षयो वृद्धिः सुकर्मणः ॥ २७ ॥

फलाधिक्यं भवेद्भूप त्वाधिक्याद्भावकर्मणोः। सूक्ष्मा धर्मस्य विज्ञेया गतिस्तु विविधैरपि

प्रियो माधवमासोऽयं माधवस्य महात्मनः ।
एकोऽप्यनुष्ठितो लोकैः समग्रेप्सितदायकः ॥ २९ ॥
पुण्येन गाङ्गेन जलेन काले देशेऽपि यः स्नानपरोऽपि भूप ! ।
आजन्मतो माघहतोऽपि दाता न शुद्धिमेतीति मतं ममैतत् ॥ ३० ॥
गङ्गादितीर्थेषु वसन्ति जीवा देवालये पक्षिगणाश्च नित्यम् ।
विनाशमायान्ति कृतोपवासा माघोज्झिता नैव गतिं लभन्ते ॥ ३१ ॥
माघं ततो हृत्कमले निधाय श्रीमाधवं माधवमासि भक्त्या ।
यजेत यः स्नानपरो विशुद्धः पुण्यं न शक्ता वयमस्य वक्तुम् ॥ ३२ ॥
प्रज्वाल्य वह्निं घृततैलसिक्तं प्रदक्षिणावर्तशिखं स्वकाले ।
प्रविश्य दग्धः किल माघदुष्टो न स्वर्गमाप्नोति फलं न चान्यत् ॥ ३३ ॥

अशक्तस्य भूप तस्मात्त्वं माधवस्य फलं प्रति । स्वल्पं वापि शुभं कर्म विकर्म शत नाशनम्

यथा हरेर्नाम भयेन भूप ! नश्यन्ति सर्वे दुरितस्य वृन्दाः ।
नूनं रवौ मेषगते विभाते स्नानेन तीर्थे च हरिस्तवेन ॥ ३५ ॥

तेजसा वैनतेयस्य पाप्मानः पन्नगा इव । विद्रवन्ति च वैशाखस्नानेनोपसि निश्चितम्
गङ्गायां नर्मदायां वा स्नात्वा मेषगते रवौ । पापप्रशमनस्तोत्रं यः पठेद्भक्तिभावतः ॥३७
एककालं द्विकालं वा त्रिसन्ध्यमपि भूपते ! । स याति परमं स्थानं सर्वपापविवर्जितः
अम्बरीष ! महापुण्यप्राप्तये कुरु वीक्षणम् । माधवे मासि वै स्नानं प्रातर्नियमसंस्थितः

यद्वानन्तपुरं प्रोक्तं वसतां वर्षकोटिभिः ।
तत्प्रातर्माधवे मासि स्नाने नैवेह लभ्यते ॥ ४० ॥

इहापि परपुरावृत्तं तदाकर्णय भूपते । भार्ययासह संवादं देवशर्मद्विजन्मनः ॥ ४१ ॥
रेवातीरे सुपुण्ये च तीर्थे चामरकण्टके । कौशिकस्य सुतो जातो देवशर्मा द्विजोत्तमः
धनपुत्रविहीनस्तु बहुदुःखसमन्वितः । दारिद्र्येण सुदुःखेन सर्वदैव प्रपीडितः ॥४३॥

पुत्रोपायं धनस्यापि दिवारात्रौ प्रचिन्तयेत् ।

एकदा तु प्रिया तस्य सुमना नाम सुव्रता ॥ ४४ ॥
भर्तारं चिन्तयोपेतमधोमुखमलक्षयत् । समालोक्य तदाक्रान्तं समुपाव यशस्विनी ॥
दुःखजालैरसङ्ख्यैस्तु तवचित्तं प्रकम्पितम् । व्यामोहेन प्रमूढोऽसि त्यजचिन्तां महामते
मम दुःखं समाख्याय स्वस्थो भव सुखं व्रज ।
नास्ति चिन्तासमं दुःखं कायशोषणमेव हि ॥ ४७ ॥
तां सन्त्यज्य प्रवर्तेत स सुखेन प्रमोदते । चिन्तायाःकारणं विप्र कथयस्व ममप्रभो

नारद उवाच ।

प्रिया वाक्यं स संश्रुत्य देवशर्मा महामतिः ।
उवाच वचनं प्रीतो दुःखितोऽपि सतीसखः ॥ ४६ ॥

देवशर्मोवाच ।

यथया चिन्तितं भद्रे ! किञ्चिद्दुःखस्य कारणम् ।
तत्सर्वं तु प्रवक्ष्यामि श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ॥ ५० ॥
न जाने केन पापेन धनहीनोऽस्मि सुव्रते ! ।
तथा पुत्रविहीनोऽस्मि एतद्दुःखस्यकारणम् ॥ ५१ ॥

सुमनोवाच ।

श्रूयतामभिधास्यामि सर्वसन्देहनाशनम् । स्वरूपमुपदेशस्य सर्वविज्ञानदर्शनम् ॥५२॥
सन्तोष एव परमं पुण्यसौख्यादि कारणम् । असन्तोषःपरंपापमित्याह भगवान्हरिः
लोभः पापस्य बीजोऽयं मोहो मूलं च तस्य वै ।
असत्यं तस्य हि स्कन्धो महाशाखा सुविस्तरात् ॥ ५४ ॥
पदकौटिल्यपत्राणि कुबुद्ध्या पुष्पितःसदा । अनृतं तस्य सौगन्ध्यमज्ञानं फलमेव ■
कुद्यं पापण्डचौराश्च क्रूराः कुटाश्च पापिनः ।
पक्षिणो मोहवृक्षस्य महाशाखासमाश्रिताः ॥ ५६ ॥
अज्ञानं सुफलं तस्य रसोधर्मं फलस्य हि । भावोदकेन संवृद्धिस्तस्य श्रद्धा ऋतुप्रिया
उत्क्लेदैर्मधुरायते । तादृशैश्च फलैश्चैव सफलो लोभपादपः ॥५८॥

तस्य च्छायां समाश्रित्य यो नरः परिवर्तते ।
फलानि तस्य सोऽश्नाति स्वपक्वानि दिनेदिने ॥ ५६ ॥
फलानां च रसेनापि अधर्मेण तु पोषितः । स सम्पुष्टो भवेन्मर्त्यःपतनाय प्रयच्छति
तस्माच्चिन्तां परिश्रित्य स्वामिलोमं न कारयेत् ।
धनपुत्रकलत्राणां चिन्तामेतां न कारयेत् ॥ ६१ ॥
यो हि विद्वान्स चेत्कान्त ! मूर्खाणां पथमेव हि ।
मृषा चिन्तयते नित्यं दिवारात्रौ विमोहितः ॥ ६२ ॥
शुभार्थं च प्रचिन्तामि कथं पुत्रानहं लभे । एवं चिन्तयते नित्यं दिवारात्रौ विमोहितः
क्षणमेकं प्रपश्येत्स चिन्तामध्ये महत्सुखम् । पुनश्चैतन्यमायाति महादुःखेन पीड्यते
चिन्तामोहौ परित्यज्य स्वनुवर्तस्व त्वं द्विज । संसारेनास्ति सम्बन्धः केनसार्धं महामते
मित्राणि बान्धवाः पुत्राः पिता माता सुतास्तथा ।
स्वसम्बन्धा भवन्त्येते कलत्रादि तथैव च ॥ ६६ ॥

देवशर्मोवाच ।

सम्बन्धःकीदृशो भद्रे तं मे विस्तरतो वद । ये न जायन्ति ते सर्वे धनपुत्रादि बान्धवाः

सुमनोवाच ।

भर्त.पञ्चविधाःपुत्रा जायन्ते तान्वदाम्यहम् । न्यासापहारकं चैवऋणसम्बन्धिनंपरम्
रिपुं लम्पमुदासीनमिति कान्त ! भवन्ति ते ।
लक्षणानि प्रवक्ष्यामि तेषामीश ! पृथक्पृथक् ॥ ६९ ॥
पुत्रा मित्रं प्रिया भार्या पिता माता च बान्धवाः ।
स्वेन स्वेन हि जायन्ते सम्बन्धेन महीतले ॥ ७० ॥
न्यासापहारभावेन यस्य येनहृतंभुवि । न्यासस्वामीभवेत्पुत्रो गुणवान् रूपवान्भुवि ॥
येनापहृतंन्यासं तस्य गेहे न संशयः । न्यासापहरजं दुःखं स दत्त्वा दारुणंततः ॥७२
न्यासस्वामी सुपुत्रोऽभून्न्यासापहारकस्य च । गुणवान् रूपवांश्चैव सर्वलक्षणसंयुतः ॥
भक्तिं च दर्शयेत्तस्य पुत्रीभूत्वा दिनेदिने । प्रियवाङ् मधुरोवाग्मी बहुस्नेहं विदर्शयेत्

स्वीयं द्रव्यं समुद्ग्राह्य प्रीतिमुत्पाद्य मातुलाम् ।
यथा तेन प्रदत्तं तन्न्यासापहरणात्परम् ॥ ७५ ॥

दुःखमेवं महाभाग दारुणं प्राणनाशनम् । तादृशं तस्य सो दद्यात्पुत्रोभूत्वामहागुणः ॥
अल्पायुष्यस्तथा भूत्वा मरणं चोपगच्छति । दुःखंदत्वा प्रयात्येवं प्रहत्यैवं पुनःपुनः
पदाह पुत्रपुत्रेति प्रलापं हि करोति यः । तदाहास्यं करोत्येव कस्तुपुत्रो हि कस्य च
अनेनापहृतं न्यासं मदीयं पापचारिणा । द्रव्यापहरणेनापि ममप्राणा गताःकिल ॥७६
दुःखेन महताचैव असह्येन च ये पुरा । तदादुःखं मयादत्वा द्रव्यमुद्ग्राह्यमुत्तमम् ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वैशाखमाहात्म्ये
सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

अष्टाशीतितमोऽध्यायः

ऋणसम्बन्ध्यादिपुत्रकथनपूर्वकं संसारनिःसारतावर्णनम्

सुमनोवाच ।

ऋणसम्बन्धिनं पुत्रं प्रवक्ष्यामि तवाग्रतः । ऋणं यस्य गृहीत्वा यः प्रयाति मरणंकिल
अर्थदाता सुतोभूत्वा भ्राताथाथ पितामिथा । मित्ररूपेण वर्तेत अत्यन्तदुःखदैव सः ॥
गुणांनैव प्रपश्येत सक्रूरो निष्ठुराकृतिः । जल्पते निष्ठुरं वाक्यं सदैव स्वजनेषु च ॥
मिष्टंमिष्टं समश्नाति भोगान्भुङ्क्ते च नित्यशः । द्यूतकर्मरतोनित्यं चौरकर्मणिसस्पृहः
गृहाद्द्रव्यं चोरयति वार्यमाणःस कुप्यति । पितरंमातरंचैव कुत्सते च दिनेदिने ॥५॥
द्रावकस्त्रासकश्चैव बहुनिष्ठुरजल्पकः । एवमुद्ग्राह्य तद्द्रव्यं सुखेन परितिष्ठति ॥६॥
जातकर्मादिभिर्बाल्ये द्रव्यं गृह्णाति दारुणम् । पुनर्विवाहसंयोगान्नानाभेदैरनेकदा ॥७
एवं संक्षीयते द्रव्यमेवमेतद्ददत्यपि । गृहंक्षेत्रादिकं सर्वं ममैव हि न संशयः ॥ ८ ॥
पितरंमातरंचैव हिनस्त्येव दिनेदिने । सुदण्डैर्मुसलैश्चैव केशोत्पाटैश्च दारुणैः ॥ ९ ॥
मृते तु तस्मिन्पितरि मातरि चातिनिष्ठुरः । निःस्नेहो निष्ठुरश्चैव जायते नात्र संशयः

श्राद्धकार्याणि दानानि न करोति सदैव सः ।
एवंविधाः प्रियाः पुत्रा भवन्ति च महीपते ॥ ११ ॥
रिपुं पुत्रं प्रवक्ष्यामि करोति द्विजसत्तम ! ।
बाल्ये वयसि सम्प्राप्ते पुत्रत्वे वर्तते सदा ॥ १२ ॥

पितरंमातरंचैव क्रीडमानो हि ताडयेत् । ताडयित्वा प्रयात्येवं प्रहस्यैवं पुनःपुनः ॥१३
पुनरायाति सं तत्र पितरंमातरं पुनः । सक्रोधोवर्तते नित्यं कुत्सते च दिनेदिने ॥१४॥
एवं संवर्तते नित्यं वैरकर्मणि सर्वदा । पितरं ताडयित्वा च भ्रातरं च ततःपुनः ॥१५॥
प्रयात्येवं स दुरात्मा पूर्ववैरानुभावतः । अथातःसम्प्रवक्ष्यामि यथालभ्यो भवेत्प्रियः
जातमात्रःप्रियं कुर्याद्बाल्ये क्रीडनताडनैः । वयःप्राप्य प्रियं कुर्यान्मातापित्रोरनन्तरम्
भक्त्या सन्तोषयेन्नित्यं तावुभौ परितोषयेत् । स्नेहेन वचसाचैव प्रियसम्भाषणेन च ॥
मृतौ गुरूसमाज्ञाय स्नेहेन रुदते पुनः । श्राद्धकर्माणि सर्वाणि पिण्डदानादिकां क्रियाम्

करोत्येव सुदुःखार्तस्तेभ्यो यात्रां प्रयच्छति ।
ऋणत्रयान्वितः स्नेहान्मोचयेद्यस्तु निश्चितः ॥ २० ॥

यस्माल्लभ्यं भवेत्कान्त प्रयच्छति न संशयः । पुत्रोभूत्वा महाप्राज्ञ अनेनविधिना किल
उदासीनं प्रवक्ष्यामि तवाग्रे प्रियसाम्प्रतम् । उदासीनेन भावेन सदैव परिवर्तते ॥२२॥

ददाति नैव गृह्णाति [illegible] च कुप्यति तुष्यति ।
नो वा प्रयाति सन्त्यज्य उदासीनो द्विजोत्तम ! ॥ २३ ॥
भृत्याश्चापि समाख्याताः पशवस्तुरगास्तथा ।
गजामहिष्यो दास्याश्च ऋणसम्बन्धिनस्त्वमी ॥ २४ ॥

गृहीतं भावया किञ्चिदावाभ्यां तु न कस्यहि । न्यासमेवं न कस्यापि हृतं वै पूर्वजन्मनि
धारयामि नकस्यापि ह्यणं कान्त शृणुष्व हि । न वैरमस्ति केनापि पूर्वजन्मनि वै कृतम्

आवल्येन तु विप्रेन्द्र ! न च त्यक्तो मया पतिः ।
एवं ज्ञात्वा शमं गच्छ त्यज चिन्तामनर्थिकाम् ॥ २७ ॥

हृतंनैव [illegible] कस्यापि नैवदत्तं त्वया पुनः । कथं ते धनमायाति विस्मयं व्रज मा विभो

प्राप्तमेवहि यत्रैव रक्षितुश्च न तिष्ठति । एवं ज्ञात्वा शमं गच्छत्यज चिन्तामनर्थिकाम्

कस्य पुत्राः प्रिया भार्या कस्य स्वजनबान्धवाः ।
कः कस्य नास्ति संसारे न सम्बन्धो द्विजोत्तम ! ॥ ३० ॥

मायामोहेन संमूढा मानवाःपापचेतनाः । इदं गृहमयं पुत्र इयं भार्या ममैव हि ॥ ३१ ॥

अनृतं दृश्यते कान्त संसारस्य हि बन्धनम् ॥ ३२ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वैशाखमाहात्म्येऽष्टाशीतितमोऽध्यायः

एकोननवतितमोऽध्यायः

पुत्रप्राप्तये सुमनया देवशर्माणम्प्रति वशिष्ठसन्निधौ प्रेषणम् ।

नारद उवाच ।

एवं सम्बोधितो विप्रो देवशर्मा द्विजोत्तमः ।
पुनः प्राह प्रियांभार्यां सहितां ज्ञानवादिनीम् ॥ १ ॥
सत्यमुक्तं त्वया भद्रे ! सर्वसन्देहनाशनम् ।
तथा हि वंशमिच्छन्ति साधवःसत्यपण्डिताः ॥ २ ॥

यथा पुत्रस्य चिन्ता मे न धनस्य तथा प्रिये । येनकेनाप्युपायेन पुत्रमुत्पादयाम्यहम् ॥

सुमनोवाच ।

पुत्रेण लोकाञ्जयति पुत्रस्तारयते कुलम् । सुपुत्रेण महाभाग ! पितामाता प्रमोदते ॥४॥
एकःपुत्रोवरः कान्त बहुभिर्निर्गुणैस्तु किम् । एकस्तारयते वंशमन्ये सन्तापकारकाः ॥
पूर्वमेव मया प्रोक्तमन्ये सम्बन्धभागिनः । पुण्येन प्राप्यते पुत्रःपुण्येन प्राप्यते कुलम् ॥
सुगर्भं प्राप्यते पुण्यैर्दुर्मृत्युपातकैस्तथा । पुत्राणां नियमं कान्त ! सम्यगेव वदाम्यहम्
ब्रह्मचर्येण सत्येन तपसा नियमसंयमैः । दानेन नियमेनापि क्षमाशौचेन वल्लभ ! ॥५॥
अहिंसया च शक्त्या चास्तेयेनापि प्रवर्तने । एतैर्दशभिरङ्गैस्तु धर्ममेव प्रपूरये ॥ ६ ॥

म्पूर्णो जायते धर्मो ह्यङ्गैर्गर्भो यथोदरे। धर्मं सृजति धर्मात्मा त्रिविधेनैव कर्मणा॥

तस्य धर्मः प्रसन्नात्मा पुण्यसौख्यं प्रयच्छति।
यं यं चिन्तयते प्राज्ञस्तं तं प्राप्नोति दुर्लभम्॥ ११॥

देवशर्मोवाच।

सर्वं देवि समाख्यातं धर्माख्यं ज्ञानमुत्तमम्। कथं पुत्रमहं विद्यां वैष्णवं गुणसंयुतम्
एतत्त्वं मे महाभागे! यदि जानासि सुव्रते!। धर्ममार्गस्त्वया सर्वः पितुःप्राप्त पुराऽनघे!॥
धर्मैतद्विदितं कान्ते! भवती ब्रह्मवादिनी। च्यवनस्य प्रसादेन विष्णोस्तुष्टस्य ते पुरा

सुमनोवाच।

वसिष्ठं गच्छ धर्मज्ञ तं प्रार्थय महामुनिम्। तस्मात्प्राप्स्यसि तं पुत्रं धर्मज्ञं धर्मवत्सलम्
एवमुक्ते तया वाक्ये देवशर्मा द्विजोत्तमः। करिष्ये तव कल्याणि मतमेवं न संशयः॥
एवमुक्त्वाजगामासौ देवशर्मा द्विजोत्तमः। वसिष्ठं सर्ववेत्तारं दीप्यन्तं तपतांवरम्॥

गङ्गातीरे स्थितं पुण्यमासनस्थं द्विजोत्तमम्।
तेजोज्वालासमाकीर्णं द्वितीयमिव भास्करम्॥ १८॥

दृष्ट्वा तं महात्मानं ब्रह्मसिद्धं द्विजोत्तमम्। भक्त्या प्रणम्य स मुनिं दण्डवत्तं पुनः पुनः
तमुवाच महातेजा ब्रह्मसूनुरकल्मषम्। उपविशासने पुण्ये सुखेन सुमहामते!॥ २०॥

नारद उवाच।

उपविष्टःस योगीन्द्रःपुनःप्राह तपोधनम्। गृहे पुत्र ते वत्स दारभृत्येषु सर्वदा॥२१॥
क्षेममस्ति महाभाग पुण्यकर्मसु व्याप्रिषु। निरामयोऽसि चाङ्गेषु धर्मं पालयसे सदा॥
एवमुक्त्वा महाप्राज्ञः पुनः प्राहमहीसुरम्। किंकरोमि प्रियंकाम सुप्रियान्ते द्विजोत्तम

नारद उवाच।

एवं सम्भाष्य तं विप्रं विरराम शुभंवचः। ततो विप्रो महाभागो वसिष्ठंमुनिपुङ्गवम्
सहोवाच महात्मानं वसिष्ठं तपतांवरम्। भगवञ्छ्रूयतां वाक्यं यतःप्राप्तोद्विजोत्तम!
दारिद्र्यं येनभावेन पुत्रसौख्यं कथं न हि। एष मे संशयस्तात कस्मात्पापाद्वदस्व मे
महामोहेन संमुग्धः प्रियया बोधितो द्विज!। तयाऽहं प्रेषितस्तात तवपार्श्वं समागतः

एवं हि समाचक्ष्व सर्वसन्देहनाशकम् । मुक्तिदाता भवस्व त्वं मम संसारबन्धनात्

वसिष्ठ उवाच ।

मित्रं तथा भ्राता अन्ये स्वजनबान्धवाः । पञ्चभेदास्तु सम्बन्धाः पुरुषस्य भवन्ति ते
सुमनसा प्रोक्ताः पूर्वमेव तवाग्रतः । ऋणसम्बन्धिनः सर्वे ते कुपुत्रा द्विजोत्तम ! ॥
स्य लक्षणं पुण्यं तवाग्रे प्रवदाम्यहम् । पुण्यप्रसक्तो यस्यात्मा सत्यधर्मरतः सदा ॥
द्माज्ज्ञानसम्पन्नस्तपस्वी वाग्विदांवरः । सर्वकर्मसु संधीतो वेदाध्ययनतत्परः ॥
शास्त्रप्रवेदी च देवब्राह्मणपूजकः । याज्ञिकः सर्वयज्ञानां दाता त्यागी प्रियंवदः ॥

विष्णुध्यानपरो नित्यं शान्तो दान्तः सुहृत्सदा
पितृमातृपरो नित्यं सर्वस्वजनवत्सलः ॥ ३४ ॥

लस्य तारकोऽथ विद्वान्स्वकुलस्य च पोषकः । एवं गुणैस्तु संयुक्तः सुपुत्रः सुखदायकः
ये सम्बन्धयुताश्च शोकसन्तापकारकाः । उदासीनेन किं कार्यं फलहीनेन तेऽनघ ॥
यान्ति यान्ति ते सर्वे दुःखं दत्त्वा सुदारुणम् । पुत्ररूपेण ते सर्वे संसारे द्विजसत्तम
जन्मकृतं कर्म यत्त्वया परिपालितम् । तत्सर्वं हि प्रवक्ष्यामि श्रूयतामद्भुतं पुनः ॥३८
प्राक्शूद्रो महाप्राज्ञ ! पूर्वजन्मनि मान्यथा । कृषिकर्ता ज्ञानहीनो महालोभेन संयुतः ॥
त्मार्यः सदाद्वेषी पशुपुत्रो ह्यदत्तवान् । धर्मं नैव विजानासि सत्यं च परिनिष्ठितम् ॥
नैव त्वया दत्तं शास्त्रं नैव परिश्रुतम् । तीर्थं नैव त्वयानीतं न यात्रा महामते ! ॥
र्थं कृतं त्वया विप्र कृषिमार्गे पुनः पुनः । पशूनां पालनं पूर्वं गवां चैव द्विजोत्तम ! ॥
हिषीणां तथाश्वानां पालनं च पुनः पुनः । एवं पूर्वं कृतं कर्म त्वयैव च द्विजोत्तम ! ॥
पुलं तु धनं तल्लोभेन परिसञ्चितम् । तस्य व्ययस्तु पुण्येन न कृतस्तु त्वया क्व
वेदानं न दत्तं हि दृष्ट्वा वा दुर्बलं च नम् । हविष्यत्वा न दत्तं तु भयता धनमेव हि
नयं हि स्थिरं सर्वं प्राणान्तसम्भवं च वै । निर्गतं च धनं विप्र संचितं विपुलं त्वया

त्वं पुत्रं तथा दारं विस्तीर्णं सन्नर्णं वचि ।
दुष्कालोऽपि निश्चितो विप्र ! मोहितो विष्णुमायया ॥ ४३ ॥

त्वा महार्घैर्देवदत्तं ब्राह्मणसत्तम । निर्दयेन त्वया दानं न दत्तं तु तदा विप्र ॥४४

देवानां पूजनं विप्र! भवता न कृतं सदा। पर्वाणि प्राप्य विप्रेभ्यो द्रव्यं नैव समर्पितम्

श्राद्धकालं च सम्प्राप्य श्रद्धया न कृतं त्वया।
भार्या वदति ते साध्वी दिनमध्ये समागते ॥ ५० ॥

श्वशुरश्राद्धकालश्च श्वश्वाश्चैव महामते। तच्छ्रुत्वा वह्वचस्तेषां गृहं त्यक्त्वा पलायसे ॥

धर्ममार्गो न दृष्टो हि श्रुतो नैव कदा त्वया।
लोभो माता पिता भ्राता लोभः स्वजनबान्धवाः ॥ ५२ ॥
पालितो लोभ एवैकस्त्यक्तवा धर्मं सदैव हि।
तस्माद्दुःखी भयाक्रान्तो दारिद्र्येणातिपीडितः ॥ ५३ ॥

दिने दिने महातृष्णा हृदये ते प्रवर्त्तते। यदा यदा गृहे द्रव्यं वृद्धिमायाति ते सदा ॥५४

तृष्णया बहमानस्तु तदा त्वं वह्निरूपया।
रात्रौ वा त्वं प्रसुप्तस्तु लोभं चिन्तयसेऽधिकम् ॥ ५५ ॥

दिनं प्राप्य महामोहैर्व्यापितो हि सदैव हि। सहस्रलक्षतःकोटिःकदाचार्बुदमेव च ॥
भविष्यति कदा सर्वो निखर्वश्चाथ मे गृहे। एवं सहस्रलक्षं च कोटिरर्बुदमेव च ॥५७॥
सर्वो निखर्वःसञ्जातस्तृष्णा नैव प्रगच्छति। एवं कालं परित्यज्य वृद्धिमायाति सर्वदा
नैवद्दत्तंभुतं विप्र भुक्तंमेव कदा त्वया। निश्चितं भूमिमध्ये तत्क्षिप्तं पुत्रा न जानते ॥
अन्यमेवमुपायं तु द्रव्यागमनकारणात्। कुरुषे सर्वदा विप्र लोकान्पृच्छसि बुद्धिमान्
खनित्रमञ्जनंपादं धातुवादमतःपरम्। पृच्छमानो भ्रमस्येकतृष्णया परिमोहितः ॥६१

सर्वांश्चिन्तयसे नित्यं कल्पान्सिद्धिप्रदायकान्।
प्रवेशं चित्रवर्णानां चिन्तामणिं च पृच्छसि ॥ ६२ ॥

तृष्णानलेन दग्धोऽसि सुखंनैव प्रगच्छसि। तृष्णानलप्रदीप्तोऽसि हाहाभूतोऽप्रचेतनः
एवंभूतोऽसि विप्रेन्द्र गतस्त्वं कालधर्मताम्। दारपुत्रेषु तद्द्रव्यं पृच्छमानेषु वै त्वया
कथितं नैव तद्वृत्तं प्राणांस्त्यक्त्वा गतोयमम्। एवं सर्वं मयाख्यातं वृत्तान्तं तव पूर्वकम्
अनेन कर्मणा विप्र दरिद्रोऽपि च निर्धनः। संसारे यस्य सत्पुत्रा भक्तिवन्तःसदैव हि
सुशीला ज्ञानसम्पन्ना सत्यधर्मरताःसदा। सम्भवन्ति गृहे तस्य यस्यं विष्णुः प्रसीदति

धनं धान्यं कलत्रं तु पुत्रपौत्रमनन्तकम् ।
स भुङ्क्ते मर्त्यलोके वै यस्य विष्णुः प्रसन्नवान् ॥ ६८ ॥
विना विष्णोःप्रसादेन दाराःपुत्रा भवन्ति न । सुजन्म च कुले विप्र तद्विष्णोःपरम
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वैशाखमाहात्म्ये देवशर्मोपाख्या
एकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

नवतितमोऽध्यायः

देवशर्मणो विप्रत्वप्राप्तिकारणवर्णनम् ।

देवशर्मोवाच ।

पूर्वजन्मकृतंपापं त्वयाऽऽख्यातं ममैवहम् । शूद्रत्वेन हि विप्रेन्द्र मयैवं धनमर्जितम् ॥
विप्रत्वं हि मयाप्राप्तं तत्कथं द्विजसत्तम । तत्सर्वं कारणं ब्रूहि ज्ञानविज्ञानपण्डित ॥
दुर्लभे भारतेवर्षे जन्म तस्मान्मनुष्यता । मानुष्ये ब्राह्मणत्वं च सुतरां सत्कुलोदि
तत्रापीदृग्विधा भार्या सर्वज्ञा प्रियवादिनी ।
सती सर्वगुणोपेता दुर्लभा सा कुतोऽभवत् ॥ [illegible] ॥

वसिष्ठ उवाच ।

यत्त्वया चेष्टितं पूर्वं धर्मकर्मकृतं द्विज । तदहं सम्प्रवक्ष्यामि श्रूयतां यदि मन्यसे ॥५
ब्राह्मणोऽभूत्सुधर्मात्मा सदाचारः सुपण्डितः ।
विष्णुभक्तस्तु धर्मात्मा नित्यं विष्णुपरायणः ॥ ६ ॥
स्नानार्थमपि तीर्थानां भ्रमन्नेकःस मेदिनीम् । अटमानःसमायातस्तवगेहे महामति ॥
तस्य दर्शनमात्रेण समुत्पन्ना सुधीस्तव । यतो धर्मगतेर्गेहे सतामागमनं भवेत् ॥ ८॥
किं किं न लभ्यते विप्र ! विप्रवैष्णवसेवया ।

याचितं स्थानमेकं वै वासार्थं तेनसत्तम । तत्रैव भार्यया दत्तं त्वया च सहपुत्रकैः ॥
पश्यतामेवतां ब्रह्मन्सुखेन च गृहे मनः । वैष्णवं ब्राह्मणं पुण्यमित्युवाच पुनःपुनः ॥११॥
सुखेन स्थीयतामत्र वेश्मेदं तव सुव्रत । अद्य धन्योऽस्म्यहं पुण्योऽस्म्यद्य तीर्थमहं गतः
अद्य तीर्थफलं प्राप्तं मया ते विप्रदर्शनात् । गवांस्थानं परं पुण्यं वासस्थानं प्रदर्शितम्
अङ्गसंवाहनं सम्यक्पादौ चैव प्रमर्दितौ । क्षालितौ च पुनस्तोयैः स्नातःपादोदकेन हि
सर्पो घृतं दधिक्षीरमन्यमन्यं प्रदत्तवान् । ब्राह्मणाय तदा तस्मै त्वं तथाऽकृष्णनोदितः ॥
एवं सन्तोषितो विप्रस्त्वयैव सहभार्यया । पुत्रैःसार्धं महाभागो वैष्णवो ज्ञानपण्डितः
अथ प्रभाते विमले स्नानार्थं मासि माधवे । गङ्गां तु गच्छता तेन तुष्टेन दयया किल
वैशाखस्नानमाहात्म्यमुपदिष्टं तवाग्रतः । कारितस्तु यथान्यायं समाप्तौ तत्र योमयात्

यथा न वारिधिसमो लोके कोऽपि जलाशयः ।
तथा मासो न वैशाखसदृशो माधवप्रियः ॥ १६ ॥

तावत्पापानि तिष्ठन्ति निष्कस्पूर्णं कलेवरे । यावत्कलिमलध्वंसी मासो नेति समाश्रयः
तस्य वाक्यं समाकर्ण्य वैशाखे नियमं कृतम् । तुष्टेन मनसा विप्र पूजितो मधुसूदनः ॥
अवशिष्टदिनान्येव पञ्चमासस्य तस्य वै । एकादशीं समारभ्य स्नाने च विधिवत्कृतम्
ब्राह्मणस्य प्रसङ्गेन दैवात्तु दिनं त्वया । प्रातःस्नानं कृतं विप्र ! वैशाखे मासि नापिना
पूजितो देवदेवेशो मधुहा परमेश्वरः । मेघातः सकलो मासः स्नानार्थं तव पूर्वतः ॥२०॥
एवं स्नानं त्वया चीर्णमपि पञ्चदिनात्मकम् । तेन पुण्येन सङ्गत्या ब्राह्मणस्य विशेषतः
गोविन्दस्य प्रसादेन त्वं तु ब्राह्मणतां गतः । त्वया तस्मात्सयोगेन ज्ञानमेतन्मदनुत्तमम् ॥

दुर्लभं भूमिदेवानां सत्यपात्रं समन्वितम् ।
भार्याऽपि सुभगा प्राप्ता साध्वी सर्वगुणान्विता ॥ २३ ॥

चयनमस्य गृहोत्पन्ना सर्वेऽत्र धनधान्विनी । करोति गृहकर्माणि भूषणं च महामुने ॥
शीलमेव त्रियार्थं च भूषार्थं सम्यगेव च । सदाचारं वपुर्वं च पतिव्रतं पुण्यमुत्तमम् ॥
मधुरत्वं तथा वाक्ये कुलत्वं सततं मदम् । बालकाः सर्वकर्माणां सर्वांमपि सत्समम्
भर्तुर्न तु वर्णा भावः शुश्रूषा मनसोचिता । सहिष्णुता च दाने रतिरेवादरं तथा ॥

पतिव्रतत्वं विप्रेन्द्र ! ह्यादर्शं योषितं स्मृतम् ।
पत्नीःसम्पूजिता भार्या साध्वी ते प्रियवादिनी ॥ ३९ ॥

वैशाखस्नानयोगेन लब्धपुण्येन सादरम् । किं किं न दुर्लभतरं प्राप्यतेमासिमाध
स्नानेन परमेशस्य पूजनेन यथाविधि । अथ मोहप्रमुग्धोऽसि तृष्णया व्यापितंमन
पूर्वे जन्मनि ते विप्र द्रव्यमेव प्रसञ्चितम् । न दत्तं ब्राह्मणेभ्योहि दीनेभ्यन्येष्वपि स्व
न बन्धुवर्गेनोपुत्रदारेषु च कथञ्चन । म्रियमाणेन भवता लोभपथाहि चिन्तितः ॥१
न दत्तं न हुतं जप्तं न तीर्थे मरणंकृतम् । न हि नारायणोदेवो ध्यातोयाखिलपापह
द्रव्येषु विद्यमानेषु कृपणोजायते नरः । अश्रद्धया म्रियते यस्तु ततो दुःखतरंनुकिम् ।
तीर्थस्नानादि तपसा कुले जन्मैवलभ्यते । नोश्रामे न विना विप्र किञ्चिद्देयोपविष्ट
तस्य पापस्य भावेन दरिद्रत्वमुपागतम् । अपुत्रवान्मयाज्ञातः सततं दुःखपीडितः ॥

वैशाखस्नानमाहात्म्यादपि पञ्चदिनात्मकात् ।
तदेव हरिपूजायाः सद्भक्त्या ब्राह्मणस्य च ॥ ४१ ॥

लब्धं जन्म कुलेविप्र ! विप्रत्वमपि दुर्लभम् । सुपुत्रश्च कुलंविप्र धनंधान्यंवरस्त्रियः
सुजन्ममरणञ्चैव सुभोगः सुखमेव च । सदा दानेऽधिकाबुद्धिरौदार्यं धैर्यमुत्तमम् ॥४३॥

प्रसादात्तस्य देवस्य विष्णोश्चैव महात्मनः ।
नारायणस्य जायन्ते सिद्धयो विप्रवाञ्छिताः ॥ ४४ ॥

ऊर्जेमासि तपोमासि माधवे माधवप्रिये । स्नात्वादामोदरं भक्त्या माधवं मधुसूदनम्
विशेषेण समभ्यर्च्य दत्त्वादानानि भक्तितः । ऐहिकं सुखमासाद्यजनोयाति ततो हरिम्

अनेकजन्मार्जित पातकावली विलीयते माधवमज्जनेन ।
सूर्योदये विप्र यथातमिस्रा वचःस्वयम्भूरिदमादिदेश ॥ ४७ ॥
चकारविष्णुर्विमलं विचारं मासं विधिं माधवमेकमादौ ।
यमस्य गुप्तं मनसाविचिन्त्य मनुष्यलोकैर्गमितुं च नाके ॥ ४८ ॥

तस्मादस्मिन्समायाते माधवेमासि माधवे । स्नात्वा पुण्यजले तीर्थे त्यावनुदितेऽधुना

पतयित्वा विधानेन सकलं शुभमङ्गलम् ।

पुत्रपौत्रधनं श्रेयो वाञ्छितानि सुखानि च ॥ ५० ॥
अनुभूय ततस्त्वन्ते स्वर्गमक्षयमाप्स्यसि । पूर्वजन्मकृतं सर्वं यत्त्वया परिचेष्टितम् ॥
तन्मया कथितं विप्र ! तवापि परिचेष्टितम् । एवं ज्ञात्वा महाभाग ! वैशाखे च विशेषतः
स्नात्वा सम्यग्विधानेन मधुसूदनमर्चय । देवमाराध्य गोविन्दं नारायणमनामयम् ॥
प्राप्स्यसि त्वं सुखं पुत्रधनानि हरिमव्ययम् ॥ ५४ ॥

नारद उवाच

महात्मनैतावपि महानुभावः स विप्रवर्यः परिबोधितो हि ।
हर्षेण युक्तः स महानुभावो भक्त्या वसिष्ठं प्रणिपत्य तत्र ॥ ५५ ॥
आगत्य विप्रः स जगाम गेहं तां प्राह भार्यां सुमनां महर्षिः ।
सर्वं हि वृत्तं मम पूर्वचेष्टितं तेनैव विप्रेण तव प्रसादात् ॥ ५६ ॥
भद्रे ! वसिष्ठेन विकाशनीतमथैव मोहः परिनाशितो मे ।
आराधयिष्ये मधुसूदनं ते धीमाधवे मासि निमज्ज्य भक्त्या ॥ ५७ ॥

नारद उवाच ।

आकर्ण्य वाक्यं परमं पवित्रं सुमङ्गलं मङ्गलहेतुमुच्चैः ।
हर्षेण युक्ता समुवाच कान्तं धन्योऽसि विप्रेण विबोधितस्त्वम् ॥ ५८ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वैशाखमाहात्म्ये देवशर्मोपाख्याने
नवतितमोऽध्यायः ।

एकनवतितमोऽध्यायः

सुमनया सह देवशर्मणः माधववैशाखतीर्थसेवनतो विष्णुप्रीत्या पुत्रप्राप्तिः ।

नारद उवाच ।

देवशर्मा महाप्राज्ञः सार्धं सुमनया तदा । तीर्थे वनपथे पुण्ये गङ्गायामतिविश्रुते ॥ १ ॥

वैशाखे विधिना स्नानं कृत्वा मेषगते रवौ । पूजयामास विधिवन्मधुसूदनमच्युत
धर्मैः परिचर्यैर्गुणःशालया किञ्चिद्दरी ततः । इति स्मृत्युक्तमितायी प्रश्नपर्वणमित्यत ।

कृष्णादिनगरतः स्वामी स्नानमारायणं हरिं ।
तत्र प्राप्य समेतास्त्री दत्वा मधु तिलादिकम् ॥ ४ ॥
विप्रेभ्यो भोजनं दत्वा भक्त्या धेनुं सदक्षिणाम् ।
अच्छिद्रं प्रार्थयामास तत्र स्नानस्य भूसुरान् ॥ ५ ॥
साऽपि साध्वी च सुश्रोणी पतिभक्तिपरायणा ।
पतिं शुश्रूषते नित्यं स्नात्वा सम्पूज्य केशवम् ॥ ६ ॥

तौ दम्पती ततो यातौ स्वगेहं साधुदर्शिनम् । ततोऽत्यायप्यास्मातौ मग्यमानावनंत
तेन पुण्यप्रभावेण कालेन कियता किल । चत्वारस्मितास्तस्य धनधान्यानि सम्प
तनया विनयोपेताश्चत्वारः श्रुतिकोविदाः । धर्मज्ञा वैष्णवा नित्यं पितृमातृपराय
चत्वारस्मितप्रज्ञाःपुरुषार्थप्रबोधिताः । विख्याता विदितस्यज्ञा प्रज्ञा प्रज्ञतत्परा

समग्रगुणसम्पन्नाः सम्प्रतिष्ठन्ति कीर्तयः ॥ ११ ॥

तौ दम्पती सुतसमप्रसमृद्धसौख्यं पुण्योदयं समुपभुज्य ततश्चिरेण ।
स्नानं परं पदमवापतुरस्य भक्त्या श्रीमाधवे च सुरतस्य नृप ! प्रसादात
यथैवं माधवःसाक्षाद्विपालक्ष्मीधवःस्मृतः । तथैव माधवोमासो मधुसूदनवल्लभः
इदंमाधवमाहात्म्यं किञ्चित्संक्षेपतोऽनघ । मया ते कथितं वीर ! यत्पुरा च पितुःश्रुत

इति श्रीपाद्मेमहापुराणे पातालखण्डे नारदाम्बरीषसंवादे वैशाखमाहात्म्ये
एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

द्विनवतितमोऽध्यायः

वैशाखसेवनफलवर्णनम् ।

सूत उवाच ।

इति तस्य वचः श्रुत्वा नारदस्य स भूपतिः ।
प्रणम्य विस्मितः प्राह चिन्तयन्मनसा हरिम् ॥ १ ॥

अम्बरीष उवाच ।

कथमेतद्विमुखामः स्वल्पायासेन यन्मुने ! । शूद्रः पापसमाचारो लेभे ब्राह्मण्यमुत्तमम्
ब्राह्मण्यं दुर्लभं तात ! सुकृतैर्विविधैरपि । कथं माघमासस्य स्नानेनैवाप सोऽधमः

यज्ञदानैर्व्रतोभिरग्र्यैर्न पुण्यसंघैरपरैरपीश ।
यस्मादृशो भूपतयोऽर्थवन्तो न ते लभन्तेऽवनिदेवतत्वम् ॥ ४ ॥
स गाधिसूनुर्विविधं तपोऽपि चिरं विधायातिशमेष घोरम् ।
कष्टेन लेभे शतवर्षपूर्णैर्हो कथञ्चिद्द्विजभूमिः प्रयत्नैः ॥ ५ ॥
कथं सवर्णाधम एव पापः स्वधर्महीनो धनवानदाता ।
पुण्यादनायासकृतान्मुखादल्पाद्विहायाप स रामतत्त्वम् ॥ ६ ॥

नारद उवाच ।

सत्यमुक्तं त्वया राजन्ब्राह्मण्यमतिदुर्लभम् । तथापि मतय. सूक्ष्मा दुर्ज्ञेया धर्मतत्त्वतः
विचित्राणि च कर्माणि विचित्रा भूतभावना ।
विचित्राणि च भूतानि विचित्राः कर्मशक्तयः ॥ ८ ॥
कदाचित्सुकृतं कर्म कूटस्थं यद्यपि स्थितम् । केनचित्कर्मणा भूप ! शुभेन परिवर्धते ॥ ९ ॥
फलं ददाति सुमहत्तस्मिन्नपि च जन्मनि । धर्मो गहनसूक्ष्मोऽयं गीयते यथा तथा
न तस्य फलदानस्य श्रूयते कालनियमः । यत्किञ्चित्सुकृतं कर्मच्छन्नं पापान्तरैरपि
सद्भावस्य कृतः क्वापि सुफलं च प्रयच्छति ।

एतस्य नेह नाशोऽस्ति पुण्यस्य दुरितस्य च ॥ १२ ॥
तथापि बहुभिः पुण्यैर्दुरितं याति दारुणम् ।
यदुक्तं भवता राजन्नायासाधिक्यतो भवेत् ॥ १३ ॥
तत्फलं तत्र तत्रापि शृणु सत्यं मयोदितम् । अनायासमहायासौ यदल्पत्वमहत्त्वयोः
महायतास्ततस्ते स्युः सततं कर्मकादयः । सिद्धयाद्यादिमूत्रादौ प्रयासा बहुलास्ततः
पञ्चगव्यप्रशस्तत्वं व्रतमध्ये ततो भवेत् । इति कर्तव्यबाहुल्यं महत्त्वं चेतरल्पता ॥१६॥
जलाग्न्यादिप्रवेशस्य प्रसज्येत व्रतान्तरात् । इदमल्पं महत्त्वं तदिति नैव नियामकः ॥
फलं यथोदितं शास्त्रे यदेव स्यान्महोदयम् । यथाऽल्पनाशो महतामप्यायासस्तथाल्पतः
किं स्वल्पविस्फुलिङ्गेन तृणनाशः प्रदृश्यते ।
अजामिलोऽपि भूपाल ! दास्याः पतिरिति स्मृतः ॥ १९ ॥
धर्मपत्नी परित्यागी नित्यं पापपथि स्थितः ।
म्रियमाणः सुताह्वानं चक्रे नारायणेति च ॥ २० ॥
तथा यन्नामग्रहणात्पदं लेभे सुदुर्लभम् । अनिच्छयाऽपि दहति स्पृष्टो हुतवहो यथा
तथा दहति गोविन्दनामव्याजादपीरितम् ॥ २२ ॥
हत्यायुतं पापसहस्रमुग्रं गुर्वङ्गनाकोटिनिषेवणं च ।
स्तेयान्यशेषाणि हरेः प्रियेण गोविन्द नाम्ना निहतानि सद्यः ॥ २३ ॥
विष्णुभक्तिमयं वीर यत्किञ्चित्क्रियतेऽल्पकम् । सुकृतं साधु विदुषा तदक्षयफलं भवेत्
सन्देहो न च कर्तव्यो माधवे मासि माधवम् ।
समाराध्य जनो भक्त्या तत्तद्वाञ्छितमाप्नुयात् ॥ २५ ॥
अपत्यं द्रविणं दारा धराहर्म्यं हया गजाः । सुखानि स्वर्गमोक्षौ च न दूरे हरिभक्तितः
एवं शास्त्रोक्तविधिना स्वल्पेनापि न संशयः ।
पापस्य महतोऽपि स्यात्क्षयः सम्यग्विधानतः ॥ २७ ॥
फलाधिक्यं भवेद्विघ्नाधिक्याद्वाघकर्मणोः । सूक्ष्मा धर्मस्य गतयो दुर्ज्ञेया विबुधैरपि
प्रियो माधवमासोऽयं माधवस्य महात्मनः । एकोऽपि त्रिषु लोकेषु समभीप्सितदायकः

पुण्येन गाङ्गेन जलेन काले देशे बुधः स्नानपरः कथञ्चित् ।
आजन्मनो भावहतोऽपि दाता न शुध्यतीत्येवमतं ममैतत् ॥ ३० ॥
प्रज्वाल्य वह्निं घृततैलसिक्तं प्रदक्षिणावर्तशिखं स्वकाले ।
प्रविश्य दग्धः किल भावदुष्टो न स्वर्गमाप्नोति फलं न चान्यत् ॥ ३१ ॥
गङ्गादि तीर्थेषु वसन्ति देवा देवालये यक्षगणाश्च नित्यम् ।
विनाशनं यान्ति कृतोपवासा भावोज्झितास्ते न फलं लभन्ते ॥ ३२ ॥
भावं ततो हृत्कमले निधाय श्रीमाधवे माघमासि भक्त्या ।
यजेत यः स्नानपरो विशुद्धः पुण्यं न शक्ता वयमस्य वक्तुम् ॥ ३३ ॥
ह्यार्येऽपि पुरा वृत्तमाकर्णय महीपते ! । विचित्रं कथयिष्यामि फलं किमपि कर्मणाम्
तस्य माघमासस्य प्रसादान्माधवस्य च ।
यथा हि ब्राह्मणो काचित्स्वैरिण्याप शुभं फलम् ॥ ३५ ॥
दिवोदासेति विख्यातः पुरा कान्तीश्वरोऽभवत् ।
तस्यापत्यं महारत्नं नारीणामुत्तमं सता ॥ ३६ ॥
गुणरूपसमायुक्ता सुशीला चारुमङ्गला । दिव्या देवीति विख्याता रूपेणाप्रतिमा भुवि
पित्रा त्वालोकिता सा तु रूपलावण्यसंयुता ।
स तां दृष्ट्वा दिवोदासो दिव्यां देवीं सुतां सदा ॥ ३८ ॥
कस्मै च दीयते कन्या सुवराय महात्मने ।
इति चिन्तापरो भूत्वा समालोक्य नरोत्तमः ॥ ३९ ॥
रूपदेशस्य राजानं सम्यग्ज्ञात्वा महीपतिः । चित्रसेनं महात्मानं समाहूय ततो नृपः ॥
कन्यां ददौ दिवोदासश्चित्रसेनाय धीमते । तस्या विवाहकालस्य सम्प्राप्ते समये नृप ॥
मृतोऽसौ चित्रसेनस्तु कालधर्मेण वै किल ।
दिवोदासश्च धर्मात्मा चिन्तयामास भूपतिः ॥ ४२ ॥
ब्राह्मणांश्च समाहूय पप्रच्छ रघुनन्दन । अस्या विवाहकाले चित्रसेनो दिवं गतः ॥
अस्यास्तु कीदृशं कर्म भविष्यति ब्रुवन्तु मे ॥ ४३ ॥

सुन्दरीरूपसम्पन्ना पुरा दृष्टेन नोदिता ॥ ७६ ॥

नारद उवाच ।

इति तस्य वचः श्रुत्वा दिवोदासोऽति विस्मितः ।
उवाच राजा मधुरं जातूकर्णं मुनिं वचः ॥ ७७ ॥

दिवोदास उवाच ।

यदीदृशी सा दुरितप्रचारा सदा दुराचाररता प्रयाता ।
कथं मम श्रीपतिदैवतस्य महाकुलीनस्य सुतानुरूपा ॥ ७८ ॥
सुदुर्लभं राजकुले विशाले लेभे च सा श्रीमतिजन्मधन्यम् ।
पुण्येन केनापि मुने ! पवित्रे चित्रा विचित्रेण च कर्मकर्त्री ॥ ॥

नारद उवाच ।

इति तस्य वचः श्रुत्वा भूमिपस्य मुनिस्ततः ।
किञ्चिद्विहस्य तु प्राज्ञो वचः सूनृतमब्रवीत् ॥ ८० ॥

जातूकर्ण उवाच ।

चित्रापि चित्रसुरतैरथ वञ्चयन्ती प्रच्छन्नकामुकविटान्धनधीविह
वेश्या बभूव विपपानमितश्चरित्वा कालेन न...
ोऽपि तत्र समायातः सायं विप्रः श्रमार्दितः । अर्दमानो विशुद्धात्मा
ापश्यन्नपरं स्थानं मूढश्चित्रागृहं ययौ । तया संमोहितोऽत्यर्थं वेश्यया ।
ादसंवाहनस्नानताम्बूलासनभोजनैः । विलासैस्तोषितः सोऽपि खेदहीन.
ततो विचित्रैः सुरतोपचारैरदृष्टबुद्धयैव तया स विप्रः ।
संसेवितोऽयं रजनीमशेषामवाद्यद्भावविशेषलुब्धः ॥ ८५ ॥
प्रातः प्रयाणाभिमुखः कथञ्चिदुवाच चित्रामनुरक्तचित्तः ।
सन्तोषितः स्वैश्चरितैः स्वकृत्यैर्यवस्तया चैकधिया तदानीम् ॥ ८६

ब्राह्मण उवाच ।

कार्यः प्रत्युपकारस्ते तोषितेन मया प्रिये । स्वदुःखं च निजं दुःखं कथयाम्यहं

र्यां हि यद्दत्तं विप्राणां नर्मदातटे । शृणु यत्सर्वपापघ्नं तदाकर्णय सादरम् ॥

यो दिनत्रयमपि प्रयततः स्नाति मेष उपयाति भास्करे ।
भास्करेऽनुदित एव माधवे मासि सोऽघनिचयैर्विमुच्यते ॥ ८६ ॥

मपि वैशाखे यो वहिः स्नानमाचरेत् । विधिना माधवं देवमर्चयेत्सोऽपि पापहा
र्ये विशेषेण स्नानदानक्रियादिभिः । महापापैर्विमुच्येत मानवो मासि माधवे

तावन्महापापचयः शरीरे शरीरिणस्तिष्ठति निर्विशङ्कः ।
यावत्सुधा शीतलि मेषराशिमुपागते मज्जति नो द्विजेन्द्रे ॥ ९२ ॥

तस्तैस्तं विप्राणां यद्दत्तं मया । अनेकदुरिताम्भोधितरणे पोत उत्तमः ॥९३
देहा च वर्ततेऽसौ सरिद्वरा । तत्र स्नातुं गमिष्येऽहं तन्माधवयथाय च ॥९४
ग्ने काले विरतं वा मनो भवेत् । तन्मया त्वं समागच्छ वैशाखस्नानहेतवे
चितमिदं पावनं कान्तिसुन्दरम् । हेतुर्नरकपातस्य दुर्वारश्च स नो भवेत् ॥
त्वयाऽहं च पातितो दुरितार्णवे । महतामपि यत्सत्यं दुष्टस्थितशरीरिणाम्
लोकेन न विलम्बो विचक्षणः । उद्धरिष्येऽपि भवतीं विरक्तिर्यदि हृदि ॥

चित्रोवाच ।

त्प्रयोगेन तव सङ्गतिधर्मतः । ध्रुवं विरक्तं मच्चेतो भिन्नमेतद्वयं प्रति ॥९९॥
प्रागाद्यैर्श्रुतं यत्सान्मुसङ्गमः । अचिन्त्यायै नमस्तस्यै नियतायै ततः पुनः ॥

जातूकर्ण्य उवाच ।

तस्तेन समं चित्रायशी सदा । विद्यमानं धनं किञ्चिदादाय मुनिनोदिता
ततः परं साऽपि पुनर्द्विजन्मा वैशाखमासे शिवरेहदेहम् ।
प्राप तस्मौ च दिनेशमस्थे स्नानाय सद्योऽथ ददौ दयालुः ॥ १०२ ॥
यं विप्रः स्नापयामास तां तदा । यथोचितविधानेन चित्रामुज्ज्वलभाविणीम्
नमाहात्म्यं तत्र शुश्राव सा मुदा । पठमानेषु विप्रेषु पुराणानि पृथक्पृथक्
पमात्रेण क्षीयते दुरितान्धकः । यथा सूर्योदयेनैव तिमिरौघः प्रणश्यति ॥
सा शिवे शिवजनूजले पुनः स्नानतोऽजनिकरे विधानतः ।

सुन्दरीरूपसम्पन्ना पुरा दृष्टेन मोदिता ॥ ७६ ॥

नारद उवाच ।

इति तस्य वचः श्रुत्वा दिवोदासोऽति विस्मितः ।
उवाच राजा मधुरं जातूकर्णं मुनिं वचः ॥ ७७ ॥

दिवोदास उवाच ।

यदीदृशी सा दुरितप्रचारा सदा दुराचाररता प्रयाता ।
कथं मम श्रीपतिदैवतस्य महाकुलीनस्य सुतानुरूपा ॥ ७८ ॥
सुदुर्लभं राजकुले विशाले लेभे च सा श्रीमतिजन्मधन्यम् ।
पुण्येन केनापि मुने ! पवित्रे चित्रा विचित्रेण च कर्मकर्त्री ॥ ७९ ॥

नारद उवाच ।

इति तस्य वचः श्रुत्वा भूमिपस्य मुनिस्ततः ।
किञ्चिद्विहस्य तु प्राज्ञो वचः सूनृतमब्रवीत् ॥ ८० ॥

जातूकर्ण उवाच ।

विभाविचित्रसुरतैरथ वञ्चयन्ती प्रच्छन्नकामुकविटान्धनधीविहीनान् ।
वेश्या बभूव विषपानमितश्चरिष्णा कालेन नागनगरे महति प्रसिद्धे ॥ ८१॥

कोऽपि तत्र समायातः सायं विप्रः श्रमार्दितः । अर्द्यमानो विशुद्धात्मा नगरे नागसंज्ञके अपश्यन्नपरं स्थानं मृदङ्गिनागृहं ययौ । तया संमोहितोऽत्यर्थं वेश्यया दृष्टियोगतः पादसंवाहनस्नानताम्बूलासनभोजनैः । विलासैस्तोषितः सोऽपि खेदहीनोऽभवत्तदा

ततो विचित्रैः सुरतोपचारैरदृष्टबुद्ध्यैव तया स विप्रः ।
संसेवितोऽयं रजनीमशेषामथाहयद्भावविशेषलुब्धः ॥ ८५ ॥
प्रातः प्रयाणाभिमुखः कथञ्चिदुवाच चित्रामनुरक्तचित्तः ।
सन्तोषितः स्वैश्चरितैः स्वकृत्यैर्वचस्तया चैकधिया तदानीम् ॥८६॥

ब्राह्मण उवाच ।

प्रत्युपकारस्ते तोषितेन मया प्रिये । स्वहृदं च निजं दुःखं कथयाम्यविरोधतः ॥

ते हि वदतो विप्राणां मर्मदातटे । शुभं यत्सर्वपापघ्नं तदाकर्णय सादरम् ॥
यो दिनत्रयमपि प्रयतः स्नाति मेष उपयाति भास्करे ।
भास्करेऽनुदित एव माधवे मासि सोऽघनिचयैर्विमुच्यते ॥ ८९ ॥
पि वैशाखे यो बहिः स्नानमाचरेत् । विधिना माधवं देवमर्चयेत्सोऽपि पापहा
यं विशेषेण स्नानदानक्रियादिभिः । महापापैर्विमुच्यन्त मानवो मासि माधवे
तापमहापापचयः शरीरे शरीरिणस्तिष्ठति निर्विशङ्कः ।
यावन्मुदा योषसि मेषगामिमुपागते मज्जति नो दिनेशे ॥ ९२ ॥
णितस्तेषां विप्राणां वदतां मया । अनेकदुरिताम्भोधितरणे पोत उत्तमः ॥९३
यदेहा च वर्तेऽसौ सविह्वला । तत्र स्नातुं गमिष्येऽहं सदाघौघवधाय च ॥९४
रोचते कान्ते चिरकं वा मनो भवेत् । तन्मया त्वं समागच्छ वैशाखस्नानहेतवे
जीवितमिदं यौवनं कान्तिसुन्दरम् । हेतुर्नरकवासस्य दुर्गान्धस नो भवेत् ॥
तस्त्वयाऽहं च पातितो दुरितार्णवे । महतामपि यत्सत्यं दुष्टस्थितशरीरिणाम्
यद्गुणोत्केन न विलक्षोभितःक्षणः । उद्धरिष्येऽपि भवतीं चित्किर्यदि ते हृदि ॥
चित्रोवाच ।
न्तहृद्योगेन तव सद्गतिधर्मतः । ध्रुवं चिरस्तं मच्चेतो निन्द्यमेतद्वयं प्रति ॥९९॥
मपाद्यस्त्वे धृतं यत्साध्वसङ्गमः । अचिन्त्याय नमस्तस्यै नियताये ततः पुनः ॥
जातूकर्ण्य उवाच ।
प्य ततस्तेन समं चित्रावती तदा । विद्यमानं धनं किञ्चिदादाय मुनिनोदिता
ततः परं साऽपि पुनर्द्विजन्मा वैशाखमासे शिवदेहदेहम् ।
अयाप सत्ती च दिनेशमस्ये स्नानाय सद्योऽथ वदी दयालुः ॥ १०२ ॥
दुरत्यं विप्रः स्नापयामास तां तदा । यथोचितविधानेन चित्रामुच्चित्रमाविणीम्
स्नानमाहात्म्यं तत्र शुश्राव सा मुदा । पठमानेषु विप्रेषु पुराणानि पृथक्पृथक्
श्रवणमात्रेण क्षीयते दुरितान्धकः । यथा सूर्योदयेनैव तिमिरौघः प्रणश्यति ॥
सा शिवे शिवजनूजले पुनः स्नानतोऽजनिकरे विधानतः ।

स्नानतो विमलमानसोदया सूर्यकान्तिरिव निर्मला ययौ ॥ १०६ ॥
तत्र मज्जन्ति रेवायां सेवायां निरता हरेः ।
वैशाखे विविधालोका लोकानन्त्यमभीप्सवः ॥ १०७ ॥
ये नर्मदायामिह शर्मदायामशुद्धकायानपि शोधयन्ति ।
विशेषतो माधवमासि मर्त्या भवन्ति मर्त्याधिपलोकलीलाः ॥ १०८ ॥
आजन्मजन्मोऽर्थं स्मरणेन रेवा निहन्ति दृष्टा दशजन्मजं पुनः ।
स्नाता कथञ्चिच्छतयोनिजातं संसेविता यच्छति रुद्रलोकम् ॥ १०९ ॥
सफलं माधवं मासं सा चित्रा नर्मदा जले ।
सस्नौ किञ्चिद्ददौ दानं शक्त्या विप्रेषु नित्यशः ॥ ११० ॥
सर्वपापहरं स्तोत्रं शृणोति श्रद्धया हरेः । विप्राणां तत्र पठतां सङ्गादस्य द्विजन्मनः
निमज्ज्य सा माधवमासि पूर्णे रेवाजले तत्र महीसुरेभ्यः ।
अच्छिद्रमालाय यथा विधानं तत्रापि चित्राऽपि चकार मासम् ॥ ११२ ॥
कुटीरकं तं नवं विधाय सुदेवनामापि स भूमिदेवः ।
उवास रेवासलिले निमज्जंश्चिक्षोपरोधाद्दिनशो दयातः ॥११३॥
अथ कालेन कियता कालधर्ममुपेयिवान् । विप्रस्तदनु सा चित्रा चिरेणैव मृता नृप
तेन माधवमासस्य सुकृतेन तदैव सा । पुत्री तवाभवन्नूनमद्भुता पमयालनाम् ॥११५
तस्य कर्मविपाकोऽयं यदाप्तं भूरतेः कुलम् । वैष्णवं विशदं वीर! दुष्प्राप्यं पापकर्मभिः
दिव्या देवी परं नाम जातं चास्या नरोत्तम ! ।
यच्च दत्तवती चान्नं भोग्यसौख्यसुखानि ॥ ११७ ॥
ब्राह्मणाय पुरा तस्मै गणिकात्वेऽपि सङ्गता ।
स्नात्वा च माधवे मासि किञ्चित्तत्रापि यद्ददौ ॥ ११८ ॥
तस्य दानस्य सा भुङ्क्ते स्नानस्य च फलोदयम् ।
पिबते शीतलं तोयं मिष्टान्नं च तथाऽनिशम् ॥ ११९ ॥
। भुङ्क्तेच विधिदत्तं च दुःखशोकादिपीडि

यत्पुरा नरनारीणां गृहभङ्गरताऽभवत् ।
तस्य कर्मविपाकोऽयमस्याः किञ्चिदुपस्थितः ॥१२१॥
माधवस्नानमाहात्म्याद्दिनैव यमयातनाम् ।
महापापाऽपि हे धीर ! सुन्दरी सा सुताऽभवत् ॥१२२॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं तव पुत्र्या विचेष्टितम् । सर्वजन्मभवं धीर ! कर्म दुष्कर्मसम्भवम्
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वैशाखमाहात्म्ये विप्रोपाख्याने
द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

त्रिनवतितमोऽध्यायः

वैशाखमासे रेवास्नानोपदेशवर्णनम्

नारद उवाच ।
आतृकर्णवचश्चित्रमेवमाकर्ण्य भूपतिः । तमुवाच नमस्कृत्य ज्ञानिनं मुनिमादरात् ॥१॥
दिवोदास उवाच ।
कथमेषा विमुच्येत दुःखादस्मान्मुनेऽधुना ॥ २ ॥
आतृकर्ण उवाच ।
कथयामि महत्पुण्यं येनेयं सुखिता भवेत् । अप्रकाश्यमपि प्रायः प्रवक्ष्यामि तवाग्रतः
स्वल्पमप्यद्भुतं कर्म विकर्मशतनाशनम् ॥ ३ ॥
यथा हरेर्ध्यानबलेन पापं विनाशमायाति महत्समग्रम् ।
प्रातस्तथा माधवमासधानस्नानेन घोरं विलयं प्रयाति ॥ ४ ॥
यथा हरेर्भीतिभयेन नाना नश्यन्ति सर्वे निचयास्तथैव ।
नूनं रवौ मेषगते विभाति स्नानेन तीर्थे च हरिस्तवेन ॥ ५ ॥
तेजस्तापेनतेपस्य पन्नगा इव पातकाः । विद्रवन्ति च वैशाखस्नानेनोर्वशि निश्चितम् ॥

तस्माद्देयाऽपि भूपाल दिव्या देवी पुनः स्वयम् ।
कृत्वा वैशाखश्रवणं श्रुत्वा पापहरं स्तवम् ॥ ७ ॥
भवित्री भर्तुः संयोगसुखसम्भोगभागिनी ।
सुदेवोऽपि स जातोऽस्ति पाण्ड्यदेशाधिपो बली ॥ ८ ॥
शाखमासि रेवायां स्नानपुण्येन भूपते । तस्मा एव सुतां देहि विशुद्धां स्नानतस्तया
ाधवस्य पुनः स्तोत्रं श्रवणान्माधवस्य च । सन्देहो नात्र कर्तव्यो विचित्रं पश्य भूपते
इहामुत्र फलं तस्या समाख्यं पुण्यकर्मणः ॥ ११ ॥

नारद उवाच ।

इत्याकर्ण्यैव मुदितो राजा तमखिलं ततः ।
कारयामास तां पुत्रीं जातूकर्णोदितं विधिम् ॥ १२ ॥
वीरसेनेन तेनैव पाण्ड्यदेशाधिपेन सा । पुरा जन्मैकसुहृदा दिव्या देवी विवाहिता ॥
बुभुजे भूरिविषयांश्चिरं सुचरितव्रता । वीरसेनेन सुहृदा पूर्वजन्मकृतेन च ॥ १४ ॥
तत्ते किञ्चिदाख्यातमम्बरीष ! समासतः । वैशाखस्नानमाहात्म्यं किमन्यच्छ्रोतुमर्हसि

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वैशाखमहात्म्ये चित्रोपाख्याने त्रिनवतितमोऽध्यायः ।

चतुर्नवतितमोऽध्यायः

पापप्रशमनस्तोत्रमाहात्म्यवर्णने मुनिशर्मविप्रकथानकम्

अम्बरीष उवाच ।

पापप्रशमनं स्तोत्रं श्रोतुमिच्छामि तद्विभो ! । यस्य श्रवणमात्रेण पापराशिर्विलीयते
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि श्रावितोऽस्मि शुभं विधिम् ।
विकर्मोपार्जितं यस्य श्रवणादेव हीयते ॥ २ ॥

चित्रं किमत्र मधुसूदनदैवतस्य मासस्य पुण्यसवनैरिह माधवस्य ।
स्नानैरवश्यविहितैरघराशिनाशः स्यादस्य नाम पठनादपि तस्य लोकः ॥
तदेव पुण्यं परमं पवित्रं हृद्यं च लोके सुकृतैकलभ्यम् ।
यदुच्यते केशवनामधेयं मन्ये मुने ! माधवमासि भव्यम् ॥ ४ ॥
धन्यास्तु ते माधवमासि नाम स्मरन्ति येऽहो मधुसूदनस्य ।
तस्यैव मे किञ्चिदहो चरित्रं पुनः पवित्रं वद विश्वजन्यम् ॥ ५ ॥

सूत उवाच ।

वचः समाकर्ण्य हरिप्रियस्य प्रीतो मुनिस्तस्य नृपोत्तमस्य ।
स माधवस्नानसमुत्सुकोऽपि कथारसेनाह स माधवस्य ॥६॥

नारद उवाच ।

सत्यं महीपाल ! मिथो मुकुन्दकथारसालापविधिर्विशुद्धः ।
त्वया समं माधवमासधर्मस्नानाधिकोऽयं हरिदैवतेन ॥ ७ ॥
जीवितं यस्य धर्मार्थं धर्मो हर्यर्थमेव च । अहोरात्राणि पुण्यार्थं तं मन्ये वैष्णवं बुधि
किञ्चिद्वक्ष्यामि ते राजन्वैशाखस्नानजं फलम् ।
मत्समस्थिताऽपि भो वक्तुमलं विस्तरतोऽखिलम् ॥ ९ ॥
यत्र मज्जनमात्रेण पापा मुक्तिमुपागताः । माधवे मासि ते पापा नर्मदासलिले परे ॥
पुरा तीर्थप्रसङ्गेन भ्रमन्कोऽपि महीसुरः । मुनिशर्मेति विख्यातो धर्मात्मा सत्यवाग्शुचि
युक्तः शमदमाभ्यां च क्षान्तिसन्तोषसंयुतः ।
युक्तः स पितृकार्येषु श्रुतिस्मृतिविधानवान् ॥ १२ ॥
युक्तो मधुरवाक्येषु सयुक्तो हरिपूजने । युक्तो वैष्णवसंसर्गे त्रिकालस्नानयामुनिः ॥
स्वकर्मणि रतो धीरो दयालुः प्रियाप्रियः । दयालुरतिमेधावी तत्त्वविदुब्राह्मणप्रिय
माधवे मासि रेवायां स्नानार्थं प्रतिसञ्चरन् । अनतः पञ्चपुरुषान्ददर्शातीव दुःखितान्
परस्परमसंसर्गकारिणः कृष्णविग्रहान् । वटच्छायामुपाश्रित्य समासीनानयन्त्रितान्
पश्यतो दिशु सर्वासु दुरितोद्विग्नचेतसः । तानालोक्य द्विजश्रेष्ठश्चिन्तयामासचिन्त

अत्रैते के नरा भीता विपिनेदीनचेष्टिताः । घोरा वा विकृताकारा दृश्यन्ते पापभागिनः
परस्परं [illegible] भाषन्तः छायाः कृष्णवपुः श्रियः ।
यावदेवं स विप्राग्र्यो विचारयति धीरधीः ॥ १६ ॥
तावदागम्यते सर्वे दूरस्था मुनिमादरात् । बद्धाञ्जलिपुटा भूत्वा प्रणम्योचुरिति स्फुटम्
पञ्चपुरुषा ऊचुः ।
भव्यं भवन्तं पुरुषोत्तमं वै विभ्राजमानं चरितेन मान्यम् ।
मन्यामहे विप्र !दयालुमुख्यं वाचं समाकर्णय नोऽसि मित्रः ॥ २१ ॥
सन्तः प्रतिष्ठा दीनानां देवाद्युद्भूतपाप्मनाम् । आर्तानामार्तिहन्तारो दर्शनादेव साधवः ॥
अहं पाञ्चालदेशीयः क्षत्रियो वीरवाहनः । ब्राह्मणं हतवान्मोहाच्छरेण शब्दवेधिना ॥
शिखासूत्रविहीनस्तु तिलकेन विवर्जितः । अटामि जगतीमेनां ब्रह्मघ्नोऽहमिति ब्रुवन् ॥
ब्रह्महत्यातिपापाय भिक्षामह्यं प्रदीयताम् । एवं सर्वेषु तीर्थेषु भ्रमन्नत्रास्मि आगतः
ब्रह्महत्या न मेऽद्यापि प्रयाति मुनिसत्तम ! ।
एवं मे वर्षमेकं हि व्यतीतं कुर्वतो विभो ॥ २६ ॥
दह्यमानस्य पापेन शोकाकुलितचेतसः । चन्द्रशर्माऽपरो विप्रो योऽयं संलक्ष्यते द्विज ! ॥
गुरुघाती स [illegible] ब्रह्मन्मोहाकुलितमानसः । मोहाकुलितचित्तत्वाद्गुरुघातक उच्यते ॥
निवसन्मागधे देशे सन्त्यक्तः स्वजनैस्ततः । दैवादत्रापि मुने ! भ्रमन्निह समागतः ॥
शिखासूत्रविहीनस्तु विप्रलिङ्गविवर्जितः । मया पृष्टस्तु वृत्तान्तं सत्यमेवावदद्द्विजः ॥
वसता यद्गुरोर्गेहे क्रोधाकुलितचेतसा । महामोहगतेनापि यथा वै घातितो गुरुः ॥
तेन पापेन दग्धोऽसौ वर्तते शोकपीडितः ।
तृतीयोऽयं पुनः स्वामिन्वेदशर्मा समाहितः ॥ ३२ ॥
सुरापो ब्राह्मणो जातो मोहाद्वेश्याप्रसङ्गतः । पृष्टो मया यमपि मे यथावृत्तं तथाऽब्रवीत्
आत्मनश्चेष्टितं सर्वं मनस्तापेन पीडितः । निरस्तः सर्वलोकैश्च भार्याबन्धुजनैरपि ॥
तेन पापेन संलिप्तो भ्रमन्नत्रायमागतः । चतुर्थो विघुरो नाम वैश्योऽयं गुरुतल्पगः ॥
मोहान्मासत्रयं यावद्वेश्याभूतां च मातरम् । बुभुजे स विदेहस्थां ज्ञाततत्त्वस्ततोऽभवत्

दुःखितोऽभ्यागमद्भूमिं भ्रमन्निह मुने पुनः । पञ्चमोऽयं महापापी पापिसंसर्गकारकः

प्रत्यहं धनलोभेन स्तेयादिकृतपातकम् ।
येभ्योऽतिपातकैः क्रान्तस्ततस्त्यक्तो जनैः स्वयम् ॥३८॥

निर्विण्णमानसो दैवान्नन्दनाभेह सङ्गतः । एवं पञ्चापि पापिष्ठाः स्थानमेकमुपागताः

कः कस्यापि न सम्पर्कं भोजनाच्छादनादिभिः ।
करोति च महाभाग ! विना वार्तां द्विजोत्तम ! ॥ ४० ॥

विशन्त्येकासनेनैव न स्वपन्त्येकसंस्तरे । एवं दुःखसमाक्रान्ता नानातीर्थेषु वै गताः

नास्माकं पातकं घोरं प्रयाति मुनिसत्तम ! ।
दृष्ट्वा भवन्तं दीप्यन्तं प्रसन्नानि मनांसि नः ॥ ४२ ॥

वदन्ति दुरितभ्रान्तं साधोस्ते पुण्यदर्शनात् ।
उपायं वद नः स्वामिन्यथा पापक्षयो हि नः ॥ ४३ ॥

भाषते करुणोऽस्माभिर्विप्रवेदार्थवित्तमो । आर्तानां मार्गमाणानां पश्चात्तापमुपेयुषाम्

मोहादत्तपापानां त्वमुद्धर्ताऽसि निश्चितम् ॥ ४४ ॥

नारद उवाच ।

तेषामिति वचः श्रुत्वा मुनिशर्मा मुनिस्ततः । इदमाह विचार्येति करुणावरुणालयः ॥

मुनिशर्मोवाच ।

यूयमज्ञानतः प्राप्तपातकाः सत्यभाषिणः । अनुतापयुतानस्मादनुग्राह्या मयाऽधुना ॥

शृणुध्वं मे वचः सत्यमूर्ध्वयातुर्वदाम्यहम् । यन्मयाऽङ्गिरसः पूर्वं श्रुतं मुनिसमागमे ॥

इदं वेदेषु शास्त्रेषु श्रुतं गुरुमुखात्तथा । विष्णुनाराधितेनादौ स्वयमुक्तं च तद्वचः ॥

न तुलसीस्नानादन्या न गुरुर्जनकादपि । न पावनमन्यद्विप्रेभ्यो न देवः केशवात्परः ॥

न गङ्गया समं तीर्थं न दानं गुरुभीसमम् ।
न गायत्र्या समं जाप्यं न द्वादश्या समं व्रतम् ॥ ५० ॥
न भार्यया समं मित्रं न धर्मो दयया समः ।
न स्वातन्त्र्यसमं सौख्यं गार्हस्थ्यान्नाश्रमो वरः ॥ ५१ ॥

न सत्यात्परमाचारो न सन्तोषात्परं सुखम् । न माधवसमो मासो महापापहरः परः
विधिनाऽनुष्ठितो भक्त्या मधुसूदनवल्लभः । गङ्गादिषु च तीर्थेषु विशेषेण सुदुर्लभः ॥

प्रायश्चित्तानि सर्वाणि द्वादशाब्दमुखानि च ।
तावद्गर्जन्ति पापानि यावन्नायाति माधवः ॥ ५४ ॥

वैशाखमखिलं मासं यः स्नाति हरितत्परः । हरिपादसमुद्भूते सलिले विमलाशयः ॥

स एव सर्वपापैस्तु मुक्तो यायात्परां गतिम् ।
निजपापौघनिष्कृत्यै यतव्यं तस्य किन्नरैः ॥ ५६ ॥

मासे तु वै माधवसंज्ञकेऽस्मिन्यः स्नाति पापैः स विमुच्यते हि ।
मेषस्थिते सप्तति नर्मदायाः शर्मप्रदेपारिणि वारिताघे ॥ ५७ ॥

दुर्लभा हि महानद्यो माधवे मासि सर्वशः ।
ततोऽपि दुर्लभा गङ्गा रेवा च यमुना तथा ॥ ५८ ॥

एतासु तिसृषु प्रायः प्राप्यैकामपि सादरम् ।
यः स्नाति माधवे मासि विपापः स हरिं व्रजेत् ॥ ५९ ॥

तस्मादहो सह मया सुरनिकरसारे वैशाखमासि च भवन्त उपेत्य रेवाम् ।
मज्जन्तु पातकहरे मुनिवृन्दजुष्टे रेवाजले निखिलपापभयापहर्त्रि ॥ ६० ॥

एव मुनात्मजाः सर्वे मुदिता मुनिना सह ।
जग्मुस्ते पाविनीं रेवां शान्तोऽनुपकारिणीम् ॥ ६१ ॥

मुनिरम्यां [illegible] । ददर्श [illegible]
[illegible] ।
[illegible] ॥ ६२ ॥

[illegible] । सम्मुखे [illegible] दृष्ट्वा [illegible]
[illegible] ॥ ६५ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ ६६ ॥

वेनयान्वितमनसो मुनिशर्मा विलोक्य तान्। उवाच मधुराभाषी के यूयं विकृता नराः

किं वा केन कृतं कर्म येन प्राप्ता च वै कृतिः।
कथमेवं विधाः सर्वे दुःखिनोऽतीव भीषणाः ॥ ६८ ॥

प्रेता ऊचुः।

क्षुत्पिपासार्दिता नित्यं नानादुःखचया कुलाः। कुलबुद्धे हृदि क्रूरा नष्टसंज्ञा विचेतसः
न जानीमो दिशं कापि मूढा मानवघातिनः। तद्देतद्दुःखमाख्यातमेतद्देवासुखं पुनः ॥

प्रभातमिव सम्भाति भास्करोदयदर्शनात्।
श्रुत्वा नारायणेत्युच्चैर्भाषितं तव कोमलम् ॥ ७१ ॥

दृष्ट्वा च दर्शनं विप्र शुद्धभावं गता वयम्। दर्शनेनैव ते विप्र! नामश्रवणतो हरेः ॥
भवान्तरमनुप्राप्ता वयं प्राप्तदयालयः। विनाशयत्यपयशो बुद्धिविशदयत्यपि ॥ ७३ ॥
प्रतिष्ठापयति प्रायो नृणां वैष्णवदर्शनम्। अहं पर्युषितो नाम सूचकोऽयं द्वितीयकः ॥

शीघ्रगो रोधकश्चान्यः पञ्चमोऽयं च लेखकः।

षष्ठोऽयमिति वाग्दुष्टः सप्तमोऽयं विदैवतः। नित्यं यावत्कश्चाष्टमः कलहदायकः ॥

मुनिशर्मोवाच।

प्रेतानां कर्म जातानां नामानि भवतां कुतः। किं तत्कारणमुद्दिश्य ये न यूयं सनामकाः

प्रेता ऊचुः।

मया स्वादु सदा भुक्तं दत्तं पर्युषितं द्विजे।
भाज्ये सति निराज्यं च तेन पर्युषितोऽस्म्यहम् ॥ ७८ ॥

मिथ्यामिथ्यापरच्छिद्रमर्मान्वेषी स्वभावतः। सूचयामास तेनाऽसौ सूचकोऽशुचिरातुरः
शीघ्रं व्रजति विप्रेण याचितः क्षुधितेन वै। एतत्कारणमुद्दिश्य शीघ्रगो द्विजसत्तम!
गृहोपरि सदा स्वादु भुक्तमेतेन पापिना। एकाकिना कुमनसा तेनासौ रोधकः स्मृतः

मौनेनापि स्थितो नित्यं पादेन लिखते महीम्।
अस्माकमपि पापिष्ठो लेखको लोकसङ्कुतः ॥ ८२ ॥
गुणिनोऽयं गुणान्द्वेष्टि निर्गुणे च गुणज्ञताम्।

असंज्ञो ज्ञानयोगी च वाग्दुष्टोऽसौ ततः स्मृतः ॥ ८३ ॥

नास्तिक्यभावादनिशं पितृदैवतमानवान् । न मन्यते च सत्कर्म पापस्तेन विदैवतः ॥

सदा याचनको मिथ्यामिथ्यादौर्गत्यदर्शकः ।
स भूतोद्वेजको लुब्धस्तेन याचनकस्त्वयम् ॥ ८५ ॥
एभिः पूर्वकृतैः पापैर्भुक्त्वा नरकयातनाम् ।
प्रेतास्ते दर्शनात्तव पुनर्जाताः स्म सुस्थिताः ॥ ८६ ॥
एतत्ते सर्वमाख्यातमात्मवृत्तान्तसम्भवम् ।
अन्यं च यदि ते श्रद्धा पृच्छाऽन्यत्कथयामि ते ॥ ८७ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

ये जीवा भुवि तिष्ठन्ति सर्वे आहारमूलकाः ।
युष्माकमपि आहारं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ८८ ॥

प्रेता ऊचुः ।

शृणुष्वाहारमस्माकं सर्वसत्त्वविगर्हितम् । यं श्रुत्वा निन्दसे ब्रह्मन्भूयो भूयश्च नित्यशः
श्लेष्ममूत्रपुरीषेण योषिद्वक्त्रमलेन च । गृहाणि त्यक्तशौचानि तानि भुञ्जन्ति तत्र वै ।

स्त्रीश्रयाणि प्रकीर्णानि प्रकीर्णावस्कराणि च ।
कुत्सितानि मलेनापि प्रेता वै तत्र भुञ्जते ॥ ९१ ॥

माधवं यत्र नार्चन्ति स्त्रीजितानि गृहाणि च । दयाक्षान्तिविहीनानि प्रेतास्तत्रैव भुञ्जते
यत्रासद्भ्यो गृहे पाकः शौचहीनाश्च योषितः । कलहो यत्र सततं प्रेतास्ते तत्र भुञ्जते ।
न यत्र जामयो गेहे पूज्यन्ते न पराः स्त्रियः । यत्र दुर्जनसंसर्गस्तत्र भोक्ष्यामहे वयम्
न यत्र हरिसेवा वा न कथा यत्र वैष्णवी । न यत्र वैष्णवी प्रीतिः प्रेता वै तत्र भुञ्जते
देवानेवं गृहे प्रीता भुञ्जते तेऽपि सत्वरम् । प्रेता भवन्ति पापेन निजवंशविनाशकाः ।

तस्य मे आसने ब्रह्मन्दत्तं भोजनं निजम् ।
अस्माभिरपरं चान्यत्किञ्चिद्वक्तुं न शक्यते ॥ ९३ ॥
निर्विण्णः प्रेतभावेन पृच्छामि त्वां दृढव्रतम् ।

यथा न जायते प्रेतो मुक्तिः प्रेतत्वतो यथा ॥ ९८ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

एकादश्यादिभिः पुण्यैर्व्रतैरच्युतकीर्तनैः । देवतातिथिपूजाभिर्गुरुपूजादिभिस्तथा ॥९९

आचारैः साधुचरितैः श्रुतिस्मृत्युदितैर्दिनैः । एवं श्राद्धक्रियादानैर्यथा विधिविनिर्मितैः

दयादानदमक्षान्तिशीलशिष्टाभिवादनैः । इत्येवमादिभिर्धर्मैः प्रेता नस्युः कुलेऽपि वै ॥

गोविप्रतीर्थामरपर्वताग्र्यनदीनदाश्वत्थतरूननेकशः ।

यो वन्दते बन्धुजने विनीतः प्रेतो न लोके भवतीह नूनम् ॥१०२॥

कस्मादर्च्यते युक्तो विशेषादपि मानवः । गङ्गादिपुण्यतीर्थेषु तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥

नाहं वर्षसहस्रेषु वक्तुं शक्तः स्वयं विभुः । दर्शनादेव तस्यापि मुक्तः प्रेतत्वतो भवेत्

ऊर्जमूर्जस्वलं मासमथ दामोदरप्रियम् । तपसामुत्तमं मासं तपोमाधववल्लभम् ॥१०५॥

वैशाखे माधवं मासं मधुसूदनदैवतम् । उत्तमं सर्वमासानां यमेकं मुनयो विदुः ॥१०६

येनैव साधनेन स्यात्सर्वं कृत्यं हि साधितम् ।

ब्रह्मविष्णुमतामेति सा लक्ष्मीर्विश्वकारिणी ॥१०७॥

तस्या धवो यतो मासो माधवोऽसौ ततः स्मृतः ।

न माधवसमो देवो यथा देवेषु निश्चितम् ॥१०८॥

तथा मासेषु सर्वेषु न मासो माधवप्रियः । तस्य माधवमासस्य माहात्म्यमपि भक्तितः

श्रुत्वा विमुच्यते प्रेतयोनितः किं विधानतः ।

सतां सम्भाषणादेव पुण्यतीर्थनिषेवणात् ॥ ११० ॥

नारायणेति पठनात्तन्नामश्रवणादपि । मुच्यते पातकैः सर्वैर्जनो भक्तिपरायणः ॥११॥

यतिष्ये तदहं प्रेता भवतामपि मुक्तये । परोपकारजं पुण्यं यतो नस्यान्मखैरपि ॥१२॥

प्रेता यामि ततः स्नातुं रेवावारिणि माधवे । मासि मेषस्थिते भानावेतैरनुगतो नरैः

पञ्चैव ते पुनर्मोहाज्ज्ञातपातकसञ्चयाः । स्नातुमायान्ति वचसा ममैव करुणावनः ॥१४

तावद्भवन्तस्तु निदेशतो मे तिष्ठन्तु तत्रैव वने विशोकाः ।

श्रीनर्मदावारिणि यावदेव गत्वा निजस्नानविधिं विधाय ॥ ११५ ॥

निर्माय पुरुषानपि नाम तस्मात्कुशास्वरूपानिह नर्मदाङ्के ।
विधानतो माघमासि दीनान्निमज्जयामीति दयानिबद्धः ॥ ११६ ॥
एवं दिनत्रयेणैव मुक्तिर्वः प्रेतयोनितः । नर्मदाकुशस्नानमात्रेणैव न संशयः ॥ ११७

नारद उवाच ।

एवमुक्तस्ततस्तैस्तु प्रेतैस्तैरपि पूजितः । मुनिशर्मा ययावेतैरनुयातस्तु पञ्चभिः ॥११८॥
तत्र गत्वा ततः प्रातः स्नात्वा कृत्वा तथा विधिम् ।
स्नापयामास तान्प्रेतान्नामतो दर्भनिर्मितान् ॥ ११९ ॥
स्पृताश्च मुनिना तीर्थे स्नापिता नामतस्तथा ।
प्रेताः पुण्यवता तेन सद्यो मुक्ता दिवं ययुः ॥ १२० ॥
ते पापिनः पञ्च यदैव रेवाजले निमग्ना वचसैव तस्य ।
श्रीमाधवे मासि विवर्णदेहाः सद्यः सुवर्णैकरुचो बभूवुः ॥ १२१ ॥
.पापप्रशमनं स्तोत्रं श्राविता मुनिशर्मणा । समक्षं सर्वलोकानां जातास्ते परकान्त
तत्रस्था मानवास्तांस्तु विरजान्नामभाषतः ।
न स्पृशन्ति च राजेन्द्र पापि संसर्गशङ्कया ॥ १२३ ॥
मुनिशर्मानुरोधेन ततो धर्मप्रमाणतः । सद्यो दिव्याऽम्बरधराणी यदेते विगतैनसः ॥
स्नातानां माधवे मासि मुकुन्दहृदयात्मनाम् । पापप्रशमनं स्तोत्रं शृण्वतामिह रात्र
चित्रं किमत्र या शुद्धिर्जायते पापसङ्क्षयात् । सर्वेषामेव पापानां प्रायश्चित्तमिदंप
यस्मात्तन्माधवे मासि नर्मदा तीर्थेऽवगाहनम् ।
यतः प्रेतास्तु ते पापाः स्नापिता नाममात्रतः ॥ १२७ ॥
स्पृष्टाः पुण्यवता तेन मोचिता मुनिशर्मणा ॥ १२८ ॥
इत्थंप्रमाकर्ण्य गिरं नभःस्थामत्यद्भुतामाशु ततो मनुष्याः ।
प्रशंसुरेता अपि तत्र पुण्याम्बेशात्समासं च मुनिं च रेवाम् ॥ १३१ ॥
अथ वाकर्ण्य नृपान्यः स्नानं दुरितनाशनम् । यदाकर्ण्य नरो नश्यत्पुण्यतेजापराशिभि
यस्य श्रवणमात्रेण पापिनः शुद्धिमागताः ।

अन्येऽपि महर्षयो मुक्ताः पापादज्ञानसम्भवात् ॥ १३१ ॥

परदारपरद्रव्यजीवहिंसादिके यदा । प्रवर्तते नृणां चित्तं प्रायश्चित्तं स्तुतिस्तदा ॥१३२

विष्णवे विष्णवे नित्यं विष्णवे विष्णवे नमः ।
नमामि विष्णुं चित्तस्थमहंकारगतं हरिम् ॥ १३३ ॥

चित्तस्थमीशमव्यक्तमनन्तमपराजितम् । विष्णुमीड्यमशेषाणामनादिनिधनं विभुम् ॥

विष्णुश्चित्तगतो यन्मे विष्णुर्बुद्धिगतश्च यत् ।
योऽहंकारगतो विष्णुर्यो विष्णुर्मयि संस्थितः ॥ १३५ ॥

करोति कर्तृभूतोऽसौ स्थावरस्य चरस्य च । तत्पापं नाशमायातु तस्मिन्नेव हि चिन्तिते

ध्यातो हरति यत्पापं स्वप्ने दृष्टस्तु पापिनाम् ।
तमुपेन्द्रमहं विष्णुं प्रणमामि नतिप्रियम् ॥ १३७ ॥

जगत्यस्मिन्निरालम्बे मधुसूदनमच्युतम् । हस्तावलम्बनं स्तोत्रं विष्णुं वन्दे परात्परम्

सर्वेश्वरेश्वर विभो परमात्मन्नधोक्षज ! । हृषीकेश हृषीकेश हृषीकेश नमोऽस्तु ते ॥

नृसिंहानन्त गोविन्द भूतभावन केशव । दुरुक्तं दुष्कृतं ध्यातं शमयाशु जनार्दन ! ॥

यन्मया चिन्तितं दुष्टं स्वचित्तवशवर्तिना । अकार्यमघमत्युग्रं तच्छमं नय केशव ! ॥

ब्रह्मण्यदेव गोविन्द परमार्थपरायण ! । जगन्नाथ जगद्धातः पापं शमय मेऽच्युत ॥

यच्चापराह्णे सायाह्ने मध्याह्ने च तथा निशि । कायेन मनसा वाचा कृतं पापमजानता

जानता च हृषीकेश पुण्डरीकाक्ष माधव । नामत्रयोच्चारणतः सर्वं यातु मम क्षयम्

शारीरं मे हृषीकेश पुण्डरीकाक्ष मानसम् । पापं प्रशममायातु वाक्कृतं मम माधव ॥

यद्भुञ्जानः पिबंस्तिष्ठन्स्वपञ्जाग्रद्यदास्थितः । अकार्षं पापमर्थार्थे कायेन मनसा गिरा ॥

महदल्पं च यत्पापं दुर्योनिनरकावहम् । तत्पापं प्रशमं यातु वासुदेवस्य कीर्तनात् ॥

परंब्रह्म परंधाम पवित्रं परमञ्च यत् । तस्मिन्प्रकीर्तिते विष्णौ यत्पापं तत्प्रणश्यतु

यत्प्राप्य न निवर्तन्ते गन्धस्पर्शादिवर्जिताः ।
सूरयस्तत्पदं विष्णोस्तत्सर्वं शमयत्वघम् ॥ १४१ ॥

पापप्रशमनं स्तोत्रं यः पठेच्छृणुयान्नरः । शारीरैर्मानसैर्वाग्जैः कृतैः पापैः स मुच्यते ॥

मुक्तः पापमहाग्निभ्यो याति विष्णोः परं पदम् ।
तस्मात्पापे कृते जप्यं स्तोत्रं सर्वाघमर्दनम् ॥ १५१ ॥

प्रायश्चित्तमघौघानां पठितव्यं नरोत्तमैः । प्रायश्चित्तैः स्तोत्रवरैर्व्रतैर्नश्यति पातकम् ॥
ततः कार्याणि संसिद्ध्यै तानि वै भुक्तिमुक्तये । पूर्वजन्मार्जितं पापमैहिकं च नरेश्वर
स्तवस्य श्रवणादस्य सद्य एव विलीयते । पापद्रुमकुठारोऽयं पापेन्धनदवानलः ॥
पापराशितमः स्तोमभानुरेषस्तवो नृप ! । मया प्रकाशितस्तुभ्यं तथा लोकानुकम्

स्तवो योऽयं मया प्राप्तो रहस्यं पितुरादरात् ।
इतिहासमिमं पुण्यं यः शृणोति नराधिप ! ॥ १५६ ॥
तस्यापि पुण्यमाहात्म्यं वक्तुं शक्तः स्वयं हरिः ।
स्वस्ति तेऽस्तु महाराज ! गङ्गायामद्य सत्वरम् ॥ १५७ ॥
स्नातुं यामि समायातो मासोऽयं माधवो महान् ॥ १५८ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे नारदाम्बरीषसंवादे वैशाखमाहात्म्ये
प्रेतोपाख्याने पापप्रशमनं नाम चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

पञ्चनवतितमोऽध्यायः

वैशाखमासीयसंक्षिप्तविधिवर्णनम् ।

सूत उवाच ।

यातुं तमुद्यतं नत्वा मुनिं राजा ततो मुदा ।
विधिं पप्रच्छ संक्षिप्तं स्नानदानक्रियोचितम् ॥ १ ॥

अम्बरीष उवाच ।

मुने ! वैशाखमासेऽस्मिन्को विधिः किं तपोऽधिकम् ।

तथा वद विप्रर्षे सर्वज्ञस्त्वं हरिप्रियः। विशेषतोऽपि पूजाया विधिं तीर्थपदे वद ॥

नारद उवाच।

मेषसङ्क्रमणे भानोर्माधवे मासि सत्तम!। महानद्यां नदीतीरे नदे सरसि निर्झरे ॥४॥
देवखातेऽथ वा स्नायाद्यथाप्राप्ते जलाशये।
दीर्घिकाकूपवापीषु नियतात्मा हरिं स्मरन् ॥ ५ ॥
मधुमासस्य शुक्लायामेकादश्यामुपोषितः। पञ्चदश्यां च या वीर! मेषसङ्क्रमणेऽपि वा
वैशाखस्नाननियमं ब्राह्मणानामनुज्ञया। मधुसूदनमभ्यर्च्य कुर्यात्सुस्नानपूर्वकम् ॥ ७॥
वैशाखं सकलं मासं मेषसङ्क्रमणे रवेः। प्रातः सनियमः स्नास्ये प्रीयतां मधुसूदनः
मधुहन्तुः प्रसादेन ब्राह्मणानामनुग्रहात्। निर्विघ्नमस्तु मे पुण्यं वैशाखस्नानमन्वहम् ॥
माधवे मेषगे भानौ मुरारे मधुसूदन!। प्रातःस्नानेन मे नाथ यथोक्तफलदो भव ॥१०
यथा ते माधवो मासो वल्लभो मधुसूदन!। प्रातःस्नानेन मे तस्मिन्फलदः पापहा भव
एवमुच्चार्य तत्तीर्थे पादौ प्रक्षाल्य वाग्यतः। स्मरन्नारायणं देवं स्नानं कुर्याद्विधानतः ॥
तीर्थं प्रकल्पयेद्धीमान्मूलमन्त्रमिमं पठन्। ॐनमो नारायणाय मूलमन्त्र उदाहृतः ॥१२
दर्भपाणिस्तु विधिवदाचान्तः प्रयतो भुवि। चतुर्हस्तसमायुक्तं चतुरस्रं समन्ततः ॥१३
प्रकल्प्यावाहयेद्गङ्गां मन्त्रेणानेन मानवः। विष्णुपादप्रसूताऽसि वैष्णवी विष्णुदेवता
त्राहि नस्त्वेनसस्तस्मादाजन्ममरणान्तिकात्।
तिस्रः कोट्योऽर्द्धकोटी च तीर्थानां वायुरब्रवीत् ॥ १५ ॥
दिवि भुव्यन्तरिक्षे च तानि ते सन्ति जाह्नवि!। नन्दिनीत्येव ते नाम वेदेषु नलिनीति च
दक्षा पृथ्वी च विहगा विश्वकाया शिवप्रिया। विद्याधरी महादेवी तथा लोकप्रसादिनी
क्षेमङ्करी जाह्नवी च शान्ता शान्तिप्रदायिनी।
एतानि पुण्यनामानि स्नानकाले प्रकीर्तयेत् ॥ १९ ॥
भवेत्सन्निहिता तत्र गङ्गा त्रिपथगामिनी। सप्तवाराभिजप्तेन करसम्पुटयोजिते ॥२०
मूर्ध्नि कृत्वा जलं भूयश्चतुर्वा पञ्च सप्त वा। स्नानं कृत्वा मृदा तद्वदामन्त्र्य तु विधानतः
अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे। मृत्तिके हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्

ऽसि वराहेण विष्णुना शतबाहुना । नमस्ते सर्वलोकानां प्रभवारणि सुव्रते ॥
एवं स्नात्वा ततः पश्चादाचम्य तु विधानतः ।
उत्थाय वाससी शुक्ले शुद्धे न परिधापयेत् ॥ २४ ॥
तर्पणं कुर्यात्त्रैलोक्याप्यायनाय वै । ब्रह्माणं तर्पयेत्पूर्वं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिम्
देवान्यक्षांस्तथा नागान्गन्धर्वाप्सरसोऽसुरान् ।
क्रूरान्सर्पान्सुपर्णांश्च तरून्वै जम्तुकान्खगान् ॥ २६ ॥
राञ्जलधरांस्तथैवाकाशगामिनः । निराधाराश्च ये जीवाः पापकर्मरताश्च ये ॥
प्यायनार्थाय दीयते सलिलं मया । कृतोपवीती देवेषु निवीती च भवेत्ततः ॥
ंस्तर्पयेद्भक्त्या ब्रह्मपुत्रानृषींस्तथा । सनकः सनन्दनश्चैव तृतीयश्च सनातनः ॥
श्चासुरिश्चैव वोढुः पञ्चशिखस्तथा । ते सर्वे तृप्तिमायान्तु मद्दत्तेनाम्बुना सदा ॥
मत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् । प्रचेतसं वसिष्ठं च भृगुं नारदमेव च ॥३१॥
म्नर्षीन्सर्वांस्तर्पयेत्स्वनोदकैः । अपसव्यं ततः कुर्यात्सव्यं जान्वाच्य भूतले ॥३२
अग्निष्वात्तास्तथा सौम्या हविष्मन्तस्तथोष्मपाः ।
कव्यवाडनलाः बर्हिषदश्च आज्यपाः पुनः ॥ ३३ ॥
येत्पितॄन्भक्त्या सतिलोदकचन्दनैः । यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च ॥
लाय कालाय सर्वभूतक्षयाय च । औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने ॥३५॥
दराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः । दर्भपाणिस्तु विधिवत्पितॄन्सन्तर्पयेत्ततः ॥
न्नामगोत्रेण तथा मातामहानपि । सन्तर्प्य विधिना सर्वान्निमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
येऽबान्धवा बान्धवा वा ये येऽन्यजन्मनि बान्धवाः ।
ते तृप्तिमखिला यान्तु येऽस्मत्तस्तोयकाङ्क्षिणः ॥ ३८ ॥
य विधिवत्सव्यमालिख्य सम्भवः । साक्षतैश्च सपुष्पैश्च सलिलारुणचन्दनैः ॥
ात्ववत्नेन सूर्यनाम तु कीर्तनैः । नमस्ते विष्णुरूपाय नमस्ते ब्रह्मरूपिणे ॥४०॥
सहस्ररश्मये नित्यं नमस्ते सर्वतेजसे । नमस्ते रुद्रवपुषे नमस्ते भक्तवत्सल ॥ ४१ ॥
न नमस्तेऽस्तु कुण्डलाङ्गदभूषिते । नमस्ते सर्वलोकेश सुप्तानामुपबोधन ॥४२॥

सुकृतं दुष्कृतं चैव सर्वं पश्यसि सर्वदा । सत्यदेव ! नमस्तेऽस्तु ! प्रसीद मम भास्कर !
दिवाकर नमस्तेऽस्तु ! प्रभाकर नमोऽस्तु ते ! । एवं सूर्यं नमस्कृत्य सप्तकृत्वा प्रदक्षिणम्

द्विजं गां काञ्चनं स्पृष्ट्वा पश्चाच्च स्वगृहं व्रजेत् ।
आश्रमस्थांस्ततः पूज्य प्रतिमां चापि पूजयेत् ॥ ४५ ॥
पूर्वं भक्त्यैव गोविन्दं गृही च नियतात्मवान् ।
पूजयेद् भक्तितो राजन्नुभयत्र यथाविधि ॥ ४६ ॥

विशेषादपि वैशाखे योऽर्चयेन्मधुसूदनम् । सर्वं संवत्सरं यावदर्चितस्तेन माधवः ॥
माधवे मासि सम्प्राप्ते मेषस्थे कर्मसाक्षिणि । केशवप्रीतये कुर्यात्केशवव्रतसञ्चयम् ॥
दद्यादनेकदानानि तिलाज्यप्रभृतीन्यपि । जन्मकोटि समुद्भूतपातकान्तकराणि च ॥
जलान्नशर्कराधेनु तिलधेनुमुखानि च । वित्तमानेन देयानि दानानीप्सितसिद्धये ॥
वैशाखं सकलं मासं नित्यस्नायी जितेन्द्रियः । जपन्हविष्यं भुञ्जानः सर्वपापैः प्रमुच्यते
एकभुक्तमथो नक्तमयाचितमतन्द्रितः । माधवे मासि यः कुर्याल्लभते सर्वमीप्सितम् ॥
वैशाखे विधिना स्नानद्वयं नद्यादिके बहिः । हविष्यं ब्रह्मचर्यं च भूशय्यानियमस्थितिः
व्रतं दानं जपो होमो मधुसूदनपूजनम् । अपि जन्मसहस्रोत्थं पापं दहति दारुणम् ॥

यथैव माधवो ध्यातो विनाशयति किल्बिषम् ।
तथैव माधवे स्नानं नियमेन विनिर्मितम् ॥ ५५ ॥

तीर्थे चानुदिनं स्नानं तिलैश्च पितृतर्पणम् । दानं धर्मघटादीनां मधुसूदनपूजनम् ॥५६॥
माधवे मासि कुर्वीत मधुसूदनतुष्टिदम् । तिलोदकसुवर्णान्नशर्कराम्बरभूषणम् ॥
पादत्राणातपत्राम्बुकुम्भान्दद्याद्द्विजातिषु । त्रिसन्ध्यं पूजयेदीश भक्तितो मधुसूदनम्
साद्राब्धिमलया लक्ष्म्या समुपेतं समाहितः । सुवर्णतिलपात्रैश्च ब्राह्मणान्भक्तितो बहून्
तर्पयेदुदपात्रैर्यो ब्रह्महत्यां व्यपोहति । वैशाखे मासि यः स्नात्वा प्रातर्नद्यां समाहितः

पूजयित्वा हरिं भक्त्या पुष्पैः कालोद्भवैः फलैः ।
पूजयेद् ब्राह्मणं शक्त्या पाखण्डालापवर्जितः ॥ ६१ ॥

तर्पयेद्वस्त्रगोदानै रत्नार्थैर्धनसञ्चयैः । अन्यद्वित्तं यथाशक्ति स्तोकं स्तोकं समाचरेत् ॥

उद्धृताऽसि वराहेण विष्णुना शतबाहुना । नमस्ते सर्वलोकानां प्रभवारणि सुव्रते ।

एवं स्नात्वा ततः पश्चादाचम्य तु विधानतः ।
उत्थाय वाससी शुक्ले शुद्धे तु परिधापयेत् ॥ २५ ॥

ततस्तु तर्पणं कुर्यात्त्रैलोक्याप्यायनाय वै । ब्रह्माणं तर्पयेत्पूर्वं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिम् ।

देवान्यक्षांस्तथा नागान्गन्धर्वाप्सरसोऽसुरान् ।
क्रूरान्सर्पान्सुपर्णांश्च तरून्वै जन्तुकान्खगान् ॥ २६ ॥

विद्याधराञ्जलधरांस्तथैवाकाशगामिनः । निराधाराश्च ये जीवाः पापकर्मरताश्च ये ।
तेषामाप्यायनार्थाय दीयते सलिलं मया । कृतोपवीती देवेषु निवीती च भवेन्नरः ।
मनुष्यांस्तर्पयेद्भक्त्या ब्रह्मपुत्रानृषींस्तथा । सनकः सनन्दनश्चैव तृतीयश्च सनातनः ।
कपिलश्चासुरिश्चैव वोढुः पञ्चशिखस्तथा । ते सर्वे तृप्तिमायान्तु मद्दत्तेनाम्बुना सदा ।
मरीचिमत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् । प्रचेतसं वसिष्ठं च भृगुं नारदमेव च ॥
देवब्रह्मऋषीन्सर्वांस्तर्पयेदक्षतोदकैः । अपसव्यं ततः कुर्यात्सव्यं जान्वाच्य भूतले ॥

अग्निष्वात्तास्तथा सौम्या हविष्मन्तस्तथोष्मपाः ।
कव्यवाडनलान्बर्हिषदश्च आज्यपाः पुनः ॥ ३२ ॥

संतर्पयेत्पितॄन्भक्त्या सतिलोदकचन्दनैः । यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च ।
वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च । औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने ॥
वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः । दर्भपाणिस्तु विधिवत्पितॄन्संतर्पयेत्ततः ।
पित्रादीन्नामगोत्रेण तथा मातामहानपि । संतर्प्य विधिना सर्वान्निर्ममन्त्रपुरोदरे ।

सुकृतं दुष्कृतं चैव सर्वं पश्यसि सर्वदा। सत्यदेव ! नमस्तेऽस्तु ! प्रसीद मम भास्कर !
दिवाकर नमस्तेऽस्तु ! प्रभाकर नमोऽस्तु ते ! । एवं सूर्यं नमस्कृत्य सप्तकृत्वा प्रदक्षिणम्

द्विजं गां काञ्चनं स्पृष्ट्वा पश्चाच्च स्वगृहं व्रजेत् ।
आश्रमस्थांस्ततः पूज्य प्रतिमां चापि पूजयेत् ॥ ४५ ॥
पूर्वं मत्स्यैव गोविन्दं गृही च नियतात्मवान् ।
पूजयेद् भक्तितो राजन्नुमयत्र यथाविधि ॥ ४६ ॥

विशेषादपि वैशाखे योऽर्चयेन्मधुसूदनम् । सर्वं संवत्सरं यावदर्चितस्तेन माधवः ॥
माधवे मासि सम्प्राप्ते मेषस्थे कर्मसाक्षिणि । केशवप्रीतये कुर्यात्केशवव्रतसञ्चयम् ॥
...यादनेकदानानि तिलाज्यप्रभृतीन्यपि । जन्मकोटि समुद्भूतपातकान्तकराणि च ॥
...लान्नशर्कराधेनु तिलधेनुमुखानि च । वित्तमानेन देयानि दानानीप्सितसिद्धये ॥
...शाखे सकलं मासं नित्यस्नायी जितेन्द्रियः । जपन्हविष्यं भुञ्जानः सर्वपापैः प्रमुच्यते
...कभुक्तमथो नक्तमयाचितमतन्द्रितः । माधवे मासि यः कुर्याल्लभते सर्वमीप्सितम् ॥
...शाखे विधिना स्नानद्वयं नद्यादिके बहिः । हविष्यं ब्रह्मचर्यं च भूशय्यानियमस्थितिः
...तं दानं जपो होमो मधुसूदनपूजनम् । अपि जन्मसहस्रोत्थं पापं दहति दारुणम् ॥

यथैव माधवो ध्यातो विनाशयति किल्बिषम् ।
तथैव माधवे स्नानं नियमेन विनिर्मितम् ॥ ५५ ॥

...र्थे चानुदिनं स्नानं तिलैश्च पितृतर्पणम् । दानं धर्मघटादीनां मधुसूदनपूजनम् ॥५६॥
...धवे मासि कुर्वीत मधुसूदनतुष्टिदम् । तिलोदकसुवर्णान्नशर्कराम्बरभूषणम् ॥
...स्त्राणातपत्राम्बुकुम्भान्दद्याद्द्विजातिषु । त्रिसन्ध्यं पूजयेदीश भक्तितो मधुसूदनम्
...शाद्विमलया लक्ष्म्या समुपेतं समाहितः । सुवर्णतिलपात्रैश्च ब्राह्मणाञ्छक्तितो बहून्
...येदुदपात्रैर्यो ब्रह्महत्यां व्यपोहति । वैशाखे मासि यः स्नात्वा प्रातर्नद्यां समाहितः

पूजयित्वा हरिं भक्त्या पुष्पैः कालोद्भवैः फलैः ।
पूजयेद् ब्राह्मणं शक्त्या पाखण्डालापवर्जितः ॥ ६१ ॥

...वेदस्नाणोदानैं रत्नाद्यैर्धनसञ्चयैः । अन्यद्वित्तं यथाशक्ति स्तोकं स्तोकं समाचरेत् ॥

पश्चाद्विनिःस्थः पुरुषो माधवे मासि माधवम् ।
पुष्पार्चनविधानेन पूजयेन्मधुसूदनम् ॥ ६३ ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तः पितॄणां तारयेच्छतम् । स जन्मशतसाहस्रं न शोकफलभाग्भवेत् ।
न च व्याधिभयं तस्य न दारिद्र्यं न बन्धनम् ।
स विष्णुभक्तो जायेत धन्यो जन्मनि जन्मनि ॥ ६५ ॥
पापयुगसहस्राणि शतमष्टोत्तरं भवेत् । तावत्स्वर्गे वसेद्वीर ! भूपश्चैव पुनर्भवेत् ॥६६
भूपते विविधान्भोगान्भुक्त्वा चैव यथासुखम् ।
माधवस्य प्रसादेन माधवे लीयते ततः ॥ ६७ ॥
शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि समासान्माधवार्चनम् ।
वैदिकं तान्त्रिकं वाऽपि मिश्रकं पापनाशनम् ॥ ६८ ॥
न ह्यन्तोऽनन्तपारस्य नाम्नः पूजाविधेर्नृप ! । अथ संक्षिप्य वोच्येत यथावदनुपूर्वशः
वैदिकस्तान्त्रिको मिश्रः श्रीविष्णोस्त्रिविधो मखः ।
त्रयाणामीप्सितेनैव विधिना हरिमर्चयेत् ॥ ७० ॥
वैदिको मिश्रको वाऽपि विप्रादीनां विधीयते ।
तान्त्रिको विष्णुभक्तस्य शूद्रस्यापि प्रकीर्तितः ॥ ७१ ॥
यथा स्वनिगमेनोक्तं द्विजत्वं प्राप्य पूरुषः । यजेत विधिवद्विष्णुं ब्रह्मचारी समाहितः
अर्चयेत्स्थण्डिलेऽग्नौ वा सूर्येऽप्सु हृदि वा द्विजे ।
द्रव्येण भक्तियुक्तेन स्वगुरुं तदनुज्ञया ॥ ७३ ॥
पूर्वं स्नानं प्रकुर्वीत धौतदन्तोऽङ्गशुद्धये । उभयोरपि च स्नानं मन्त्रैर्मृद्ग्रहणादिना ॥
सन्ध्योपास्त्यादिकर्माणि वेदतन्त्रोदितानि मे ।
पूजान्ते कल्पयेत्सम्यक्सङ्कल्पं कर्मपावनम् ॥ ७५ ॥
शैली दारुमयी लौही लेप्या लेख्या च सैकती ।
मनोमयी मणिमयी प्रतिमाऽष्टविधा स्मृता ॥ ७६ ॥
चलाचलेति द्विविधा प्रतिष्ठा जीवमन्दिरम् ।

उद्वासावाहने न स्तः स्थिरायां माधवार्चने ॥ ७७ ॥
अस्थिरायां विकल्पः स्यात्स्थण्डिले तु भवेद्द्वयम् ।
स्नापनं त्वविलेप्यायामन्यत्र परिमार्जनम् ॥ ७८ ॥

द्रव्यैः प्रसिद्धैर्देवेज्या प्रतिमादिष्वमायिनः । भक्तस्य च यथालब्धैर्भक्तिभावेन चैव
स्नानालङ्करणं श्रेष्ठमर्चायामेव भूपते । स्थण्डिलेष्वपि विन्यासो वह्नावाज्यप्लुतं
सूर्ये चाभ्यर्हणं श्रेष्ठं स्थण्डिले सलिलादिभिः । श्रद्धयोपहृतं श्रेष्ठं हरौ भक्तेन वा

गन्धो धूपः सुमनसो दीपोऽन्नाद्यं च किं पुनः ।
शुचिः सम्भृतसम्भारः प्राग्दर्भैः कल्पितासनः ॥ ८२ ॥
आसीनः प्रागुदग्वक्त्रो ह्यर्चायामथ सम्मुखः ।
कृतन्यासः कृतन्यासां हर्यर्चां पाणिना स्पृशेत् ॥ ८३ ॥

कलशं प्रोक्षणीयं च यथावदुपसाधयेत् । तदद्भिर्देवयजनं द्रव्याण्यात्मानमेव च ॥

प्रोक्ष्य पात्राणि त्रीण्यद्भिस्तैस्तैर्द्रव्यैस्तु साधयेत् ।
पाद्यार्घ्याचमनीयार्थं त्रीणि पात्राणि दापयेत् ॥ ८५ ॥
हृच्छीर्ष्णा च शिखया गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् ।
पिण्डे वाय्वग्निसंशुद्धे हृत्पद्मस्थां परां विभोः ॥ ८६ ॥
अण्वीं जीवकलां ध्यायेन्नादान्ते सिद्धिभाविताम् ।
तयात्मभूतया पिण्डे व्याप्ते सम्पूज्य तन्मयः ॥ ८७ ॥
आवाह्यार्चादिषु स्थाप्य न्यस्तां गां तां प्रपूजयेत् ।
पाद्यार्घ्यस्नानार्हणादीनुपचारान्प्रकल्पयेत् ॥ ८८ ॥

धर्मादिभिश्च नवभिः कल्पयित्वाऽऽसनं हरेः । पद्ममष्टदलं तत्र कर्णिकाकेसरोज्ज्व
उभाभ्यां वेदतन्त्राभ्यां हरेरुभयसिद्धये । सुदर्शनं पाञ्चजन्यं गदासीषुधनुर्हलम् ॥
मुसलं कौस्तुभं मालां श्रीवत्सं चानुपूजयेत् । नन्दं सुनन्दं गरुडं प्रचण्डं चण्डमे
महाबलं बलं चैव कुमुदं कुमुदेक्षणम् । दुर्गां विनायकं व्यासं विष्वक्सेनं गुरून्सु
स्वस्वस्थानेष्वभिमुखान्पूजयेत्प्रोक्षणादिभिः । चन्दनोशीरकर्पूरकुङ्कुमागुरुवासिते

पश्चाद्विनिःस्वः पुरुषो माधवे मासि माधवम् ।
पुष्पार्चनविधानेन पूजयेन्मधुसूदनम् ॥ ६३ ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तः पितॄणां तारयेच्छतम् । स जन्मशतसाहस्रं शोकफलमाग्भवे
न च व्याधिभयं तस्य न दारिद्र्यं न बन्धनम् ।
स विष्णुभक्तो जायेत धन्यो जन्मनि जन्मनि ॥ ६५ ॥
यावद्युगसहस्राणि शतमष्टोत्तरं भवेत् । तावत्स्वर्गे वसेद्वीर ! भूपतिश्च पुनर्भवेत् ।
भूपते विविधान्भोगान्भुक्त्वा चैव यथासुखम् ।
माधवस्य प्रसादेन माधवे लीयते ततः ॥ ६७ ॥
शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि समासान्माधवार्चनम् ।
वैदिकं तान्त्रिकं वाऽपि मिश्रकं च.पनाशनम् ॥ ६८ ॥
न ह्यन्तोऽनन्तपारस्य नाम्नः पूजाविधेर्नृप ! । अथ संक्षिप्य वोच्येत यथावत्तु
वैदिकस्तान्त्रिको मिश्रः श्रीविष्णोस्त्रि.धो मख ।
त्रयाणामीप्सितेनैव विधिना हरिमर्चयेत् ॥ ७० ॥
वैदिको मिश्रको वाऽपि विप्रादीनां विधीयते ।
तान्त्रिको विष्णुभक्तस्य शूद्रस्यापि प्रकीर्तितः ॥ ७१ ॥
यथा स्वनिगमेनोक्तं द्विजत्वं प्राप्य पूरुषः । यजेत विधिवद्विष्णुं ब्रह्मचारी समा
अर्चयेत्स्थण्डिलेऽग्नौ वा सूर्येऽप्सु हृदि वा द्विजे ।
द्रव्येण भक्तियुक्तेन स्वगुरुं सदनुज्ञया ॥ ७२ ॥
पूर्वं स्नानं प्रकुर्वीत धौतदन्तोऽङ्गशुद्धये । उभयोरपि च स्नानं मन्त्रैर्मृद्ग्रहणादि
[illegible] देहमन्त्रोदितानि वै ।

उद्वासावाहने न स्तः स्थिरायां माधवार्चने ॥ ७७ ॥
अस्थिरायां विकल्पः स्यात्स्थण्डिले तु भवेद्द्वयम् ।
स्नापनं त्वविलेप्यायामन्यत्र परिमार्जनम् ॥ ७८ ॥

द्रव्यैः प्रसिद्धैर्देवेज्या प्रतिमादिष्वमायिनः । भक्तस्य च यथालब्धैर्भक्तिभावेन चैव हि स्नानालङ्करणं श्रेष्ठमर्चायामेव भूपते । स्थण्डिलेष्वपि विन्यासो वह्नावाज्यप्लुतं हविः सूर्ये चाभ्यर्हणं श्रेष्ठं स्थण्डिले सलिलादिभिः । श्रद्धयोपहृतं श्रेष्ठं हरौ भक्तेन वार्यपि ॥

गन्धो धूपः सुमनसो दीपोऽन्नाद्यं च किं पुनः ।
शुचिः सम्भृतसम्भारः प्राग्दर्भैः कल्पितासनः ॥ ८२ ॥
आसीनः प्रागुदग्वक्त्रो ह्यर्चायामथ सम्मुखः ।
कृतन्यासः कृतन्यासां हर्यर्चां पाणिना स्पृशेत् ॥ ८३ ॥

कलशं प्रोक्षणीयं च यथावदुपसाधयेत् । तदद्भिर्देवयजनं द्रव्याण्यात्मानमेव च ॥८४॥

प्रोक्ष्य पात्राणि त्रीण्यद्भिस्तैस्तैर्द्रव्यैस्तु सादयेत् ।
पाद्यार्घ्याचमनीयार्थं त्रीणि पात्राणि दापयेत् ॥ ८५ ॥
हृतशीर्ष्णा च शिखया गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् ।
पिण्डे वाय्वग्निसंसिद्धे हृत्पद्मस्थां परां विभोः ॥ ८६ ॥
अण्वीं जीवकलां ध्यायेन्नादान्ते सिद्धभाविताम् ।
तयात्मभूतया पिण्डे व्याप्ते सम्पूज्य तन्मयः ॥ ८७ ॥
आवाह्यार्चादिषु स्थाप्य न्यस्ताङ्गं तं प्रपूजयेत् ।
पाद्यार्घ्यस्नानार्हणादीनुपचारान्प्रकल्पयेत् ॥ ८८ ॥

धर्मादिभिश्च नवभिः कल्पयित्वाऽऽसनं हरेः । पद्ममष्टदलं तत्र कर्णिकाकेसरोज्ज्वलम् उभाभ्यां वेदतन्त्राभ्यां हरेरुभयसिद्धये । सुदर्शनं पाञ्चजन्यं गदासीषुधनुर्हलम् ॥९०॥
मुसलं कौस्तुभं मालां श्रीवत्सं चानुपूजयेत् । नन्दं सुनन्दं गरुडं प्रचण्डं चण्डमेव च महाबलं बलं चैव कुमुदं कुमुदेक्षणम् । दुर्गां विनायकं व्यासं विष्वक्सेनं गुरून्सुरान् स्वस्वस्थानेष्वभिमुखान्पूजयेत्प्रोक्षणादिभिः । चन्दनोशीरकर्पूरकुङ्कुमागुरुवासितैः ॥

सलिलैः स्नापयेन्मन्त्रैर्नित्यं वा विभवे सति । स्वर्णघर्मानुवाकेन महापुरुषविद्यया ॥
पौरुषेणापि सूक्तेन सामभी राजनादिभिः । वस्त्रोपवीताभरणपत्रस्रग्गन्धलेपनैः ॥९५॥
अलङ्कुर्वीत सप्रेम विष्णुभक्तो यथोचितम् । पाद्यमाचमनीयं च गन्धं सुमनसोऽक्षतान् ॥
गन्धधूपोपहार्याणि दद्याद्धि श्रद्धयार्चकः । गुडपायससर्पींषि शष्कुल्यापूपमोदकान् ॥
पायसं दधि सर्पिश्च नैवेद्यं प्रविकल्पयेत् । अभ्यङ्गोन्मर्दनादर्शदन्तधावाभिषेचनम् ॥

अन्नाद्यं नृत्यगीतानि सर्वाणि स्युरुतान्वहम् ।
विधिना विहिते कुण्डे मेखलागर्तवेदिभिः ॥ ९९ ॥
अग्निमाधाय परितः समूहेत्पाणिनोदितम् ।
परिस्तीर्याथ पर्युक्ष्य दत्वा चेध्मं यथाविधि ॥ १०० ॥
प्रोक्षण्यासाद्य द्रव्याणि प्रोक्षण्येवाज्यसेचनम् ।
तप्तजाम्बूनदप्रख्यं शङ्खचक्रगदाम्बुजैः ॥ १०१ ॥

लसच्चतुर्भुजं शान्तं पद्मकिञ्जल्कवाससम् । स्फुरत्किरीटकटककटिसूत्रवराङ्गदम् ॥

श्रीवत्सवक्षसं भ्राजत्कौस्तुभं वनमालिनम् ।
ध्यायन्नभ्यर्च्य दारूणि हविषा सघृतानि च ॥ १०३ ॥
प्रास्याज्यभागावाघारौ दत्वा चाज्यप्लुतं हविः ।
अभ्यर्च्याऽथ नमस्कृत्य पार्षदेभ्यो बलिं हरेत् ॥ १०४ ॥

मूलमन्त्रं जपेद्ब्रह्मस्मरन्नारायणात्मकम् । दत्वाचमनमुच्छिष्टं विष्वक्सेनाय कल्पयेत् ॥
मुखवासं तु सुरभि ताम्बूलाद्यमुपाहरेत् । उपगायन्गृणन्नित्यं कर्माण्यभिनयास्वरैः ॥

सत्कथां श्रावयञ्छृण्वन्मुहूर्तं क्षणिको भवेत् ।
स्तवैरुच्चावचैः स्तोत्रैः पौराणैः प्राकृतैरपि ॥ १०७ ॥
स्तुत्वा प्रसीद भगवन्निति वन्देत दण्डवत् ।
शिरस्तत्पादयोः कृत्वा बाहुभ्यां च परस्परम् ॥ १०८ ॥

पाहि मामीश भीतं मृत्युग्रहार्णवात् । इति शेषान्हरेर्दत्ताञ्छिरस्याधाय सादरम्

उद्वासयेच्चेदुद्वास्यं ज्योतिर्ज्योतिषि चात्मनः ।

अर्चादिषु पदं यत्र श्रद्धावांस्तत्र चार्चयेत् ॥ ११० ॥

सर्वभूतेष्वात्मनि च सर्वात्मानमवस्थितम् । एवं क्रियायोगपथैः पुमान्वैदिकतान्त्रिकैः

अर्चयेच्च यतः सिद्धिं हरेर्विन्दत्यभीप्सिताम् ।

तामर्चां सम्प्रतिष्ठाप्य मन्दिरं कारयेद्दृढम् ॥ १२ ॥

पुष्पोद्यानानि रम्याणि पूजायात्रोत्सवादिकम् ।

पूजादीनां प्रवाहार्थं महापर्वस्वथान्वहम् ॥ १३ ॥

क्षेत्रापणपुरग्रामान्दत्त्वा सायुज्यतामियात् । प्रतिष्ठया सार्वभौमं सद्मना भुवनत्रयम्

पूजादिना ब्रह्मलोकं त्रिभिस्तत्साम्यतामियात् । तमेव नैरपेक्षेण भक्तियोगेन विन्दते

भक्तियोगं स लभते एवं यः पूजयेद्धरिम् ॥ १६ ॥

यत्कृष्णप्रणिपातधूलिधवलं तद्वर्ष्म तद्वच्छुभं

ते नेत्रे तपसार्जिते सुरुचिरे याभ्यां हरिर्दृश्यते ।

सा बुद्धिर्विमलेन्दुशङ्खधवला या माधवध्यायिनी

सा जिह्वा मृदुभाषिणी नृप ! मुहुर्या स्तौति नारायणम् ॥११७॥

मूलमन्त्रेण कर्तव्यं स्त्रीशूद्रैरपि पूजनम् । श्रद्धया स्वगुरूद्दिष्टमार्गेणान्यैश्च वैष्णवः ॥

एवं ते सर्वमाख्यातं पावनं माधवार्चनम् । विशेषान्माधवे मासि त्वमेतत्कुरु भूपते ॥

सूत उवाच

इत्येवमाकर्ण्य वचो विचित्रं पुण्यं पवित्रं विधिनन्दनस्य ।

प्रणम्य बद्धाञ्जलिराह राजा सकौतुकी भागवतप्रधानः ॥ १२० ॥

अम्बरीष उवाच ।

समस्तभूमीपतिरीश्वरोऽहमव्याहताज्ञो विबुधप्रसेवी ।

गोविन्दपादाम्बुजदत्तचित्तः स्वचित्तसन्तोषितभूमिदेवः ॥ १२१ ॥

विख्यातराज्ञोचितवंशरत्नं निरन्तरं धर्मकृतैर्यशस्वी ।

सौन्दर्यशौर्योदयदानशीलः सुपुत्रवानस्मि जितारिवर्गः ॥ १२२ ॥

केनापि पुण्येन पवित्रबुद्धिर्जातोऽस्म्यहं ग्गुणसङ्गतधीः ।

इयं पुनः श्रीरिव पुण्यमूर्तिर्लब्धा कुतः कान्तिमती च कान्ता ॥१२३॥
इदं मे सुकृतं सर्वं पुरा जन्मनि चेष्टितम् । समादिश मुने सम्यक्सर्वज्ञोऽसि दयानिधे

नारद उवाच ।

इयं रूपवती नाम वेश्याऽसीदन्यजन्मनि । साम्प्रतं तव भार्या या सत्याचारातिसुन्दरी
वेश्याधर्मेण वर्तेत यथोद्दिष्टेन भाविनी । कुर्वती किल कर्माणि शुभानि द्विजशासनात्
देवदास इति ख्यातो हेमकारो भवानभूत् । पूर्वजन्मनि वै तस्या रुचेर्भर्ता भुजङ्गमः ॥
इयं भवन्तं भजते रुची रूपवती पुनः । व्ययार्थमयनं धर्मं स्थिता विज्ञानमुत्तमम् ॥१२८
आकर्ण्य चैकदा धर्मं वैशाखस्नानसम्भवम् । चक्रे धर्मवती तोये स्नानं मेषगते रवौ
दाने दत्तवती दक्षा वेश्या रूपवती सदा । ब्राह्मणाय नमस्कारं भक्त्याऽऽदरपुरःसरम् ॥
स तया देवदासस्त्वं बोधितःस्नेहयन्त्रितः । कृतवान्मुदितःस्नानं माधवे मासि सादरम्
तत्र त्रेतायुगस्यादौ तृतीयामाप्य निर्मलाम् । सुवर्णकारं सोवाच देवदासं समादरात्

वेश्योवाच

उत्तमं कुरु सौवर्णं मधुसूदनमच्युतम् । पूजयित्वा यथैर्वं धर्मैतैःसन्तर्प्य यानलम् ।१३॥
ब्राह्मणाय च दास्यामि ब्राह्मणानामनुज्ञया । दानमेतत्पुराणेषु कथ्यते तत्र चाक्षयम् ॥
अक्षयेति तृतीयासौ ब्राह्मणेभ्यःश्रुतं मया । शुक्ला वैशाखमासस्य तदक्षयफलप्रदम् ॥
अस्यां दास्यामि तं हैमं मधुसूदनमव्ययम् ॥१३६॥

नारद उवाच ।

इति तस्या वचःश्रुत्वा मधुरं हेमकारकः । चक्रे सुवर्णप्रतिमामच्युतस्यापि सुन्दरीम् ॥

सम्यग्भावेन धर्मार्थमिति शाठ्यविवर्जितः ।
यथोद्दिष्टस्य चन्द्रस्य प्रतिमां लक्षणान्विताम् ॥ १३८ ॥
ददौ सा च विधानेन स्नात्वा विप्राय सुन्दरीम् ।
पूजयित्वा तदा तस्यामक्षयायां तिथौ नृप ! ॥ १३९ ॥
कालेन कियता वेश्या सा मृता धर्मनिष्ठिता ।
देवदासोऽपि सञ्जातो मृतः स्वीयायुषः क्षये ॥ १४० ॥

तेन पुण्येन भूपाल ! हेमकारोऽन्यजन्मनि । स त्वं प्राप्तो महीं राजन्नशेषगुणसंयुतः ॥
सापि रूपवती वेश्या तेन धर्मेण तेऽभवत् । नाम्ना कान्तिमती कान्ताप्रणयेनपरिप्लुता
विविधा वासना वीर कर्मणो पूर्वसम्भवाः । विचित्रागतयस्तात ज्ञायन्ते ॥ बुधैरपि
तमेनं माधवं मासं प्रतिकार्थं न संशयः । गोपितं तेन देवेन ब्रह्मणा माधवेन च ॥४४॥

श्लाघ्युसङ्गैरनयात्तवित्तैरसंयतैराश्रमधर्महीनैः ।
अभूततीर्थैरकृतव्रतैस्तैर्न लभ्यते माधवमासधर्मः ॥ १४५ ॥
गोविन्द केशव मुकुन्द हरे मुरारे लक्ष्मीनिवास मधुसूदन कृष्णविष्णो ।
वाणी वरा न वदने वसतीति येषां वैशाखमासनियमो भवते न तेषाम् ॥
ये साधुसाधु वचनानि हिताधिकानि नाकर्णयन्ति च हरेश्चरितामृतानि ।
पश्यन्ति ये न कमलारसिकेतनानि वैशाखमासनियमं न हि ते लभन्ते ॥
शुश्रूषिता न गुरवो न वराय कन्या दत्ता समापसमये समलङ्कृता यैः ।
अध्यापिता न तनया विनयादिधर्मं वैशाखमासनियमं न हि ते लभन्ते ॥

सूत उवाच ।

इत्येवमादिश्य मुनिर्नरेशमामन्त्र्य त मन्त्रविद्व्रगण्यः ।
स्नातुं ययौ माधवमासि गङ्गामम्भवितस्तेन तदा स विप्रः ॥ ४९ ॥
विधिं स राजाऽपि तत्प्रचकार वैशाखमासस्य मुनिप्रणीतम् ।
पत्न्या समं पुण्यधिया तमेव संचिन्तयँल्लोकपवित्रकीर्तिः ॥ १५० ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वैशाखमाहात्म्ये नारदाम्बरीषसंवादे
पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

षण्णवतितमोऽध्यायः

वैशाखे माधवार्चनमाहात्म्यवर्णनम् ।

ऋषय ऊचुः ।

सूतसूत महाप्राज्ञ जीव जीव शतं समाः । यद्वयं पुण्यसमयं श्राविता जगतो हितम् ॥
एवं भूयोऽपि भूयिष्ठं पितामहत्तायकं वचः । पायम्पायं न तृप्यामो वयं सूत तदुत्तमम्

सूत उवाच ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । संवादमादिलोकस्य जगतां जगदीशितुः ॥ ३

षट्सहस्राणि चोच्छ्रायो विस्तारेण पुनस्त्रयम् ।
एवं नवसहस्राणि योजनानां विधाय च ॥ ४ ॥

वामया दंष्ट्रया गृह्य उद्धृतादौ वसुन्धरा । दिव्यवर्षसहस्रं वै दंष्ट्रयाधारिता मही ॥
धर्माख्यानप्रसङ्गेन सोवाच विनयाद्विभुम् ॥ ६ ॥

पृथिव्युवाच ।

एते द्वादशमासा वै षष्टिर्दिनशतत्रयम् । एषां किमुत्तमं पुण्यं प्रियं च तव केशव ! ॥
पवित्रःकार्त्तिकोमासस्तुलासंस्थे दिवाकरे । मकरस्थे रवौमासः पुराणे पावनःस्मृतः ॥

मेषस्थे माधवोमासो भास्करे पठ्यते बुधैः ।
मार्गशीर्षोऽपि मासानां पावनःपरिकीर्तितः ॥ ९ ॥
एवं मासाः पवित्रास्ते वासराः केऽपि कीर्तिताः ।
युगादयो युगान्ताश्च तथा कल्पादयोऽपि च ॥ १० ॥

सर्वेभ्योऽप्यधिकं मासमेतेभ्यो वद पावनम् । सर्वयज्ञमयः श्रीमन्नेकं निश्चित्य मे ॥

वराह उवाच ।

विधिनाऽविधिना चैव ये यजन्ति नरा धरे ! ।
माधवे मासि मां भक्त्या तैश्च पूज्योऽस्म्यहं सदा ॥ १२ ॥

हिरण्याक्षो धरारोहे ! माधवे तु मधुर्हतः । आदिदैत्यावुभावेतौ हत्वा त्वं तु समुद्धृता
त्रेतायुगे त्रयीधर्मो ज्ञानवर्णव्यवस्थितिः । माधवेमासि सम्भूता तेन मे माधवः प्रियः
त्रेतायुगं तृतीयायां शुक्लायां मासि माधवे । प्रवृत्तश्च त्रयीधर्माःप्रवृत्तास्ते प्रवर्द्धिताः ॥
अक्षया सोच्यते लोके तृतीया हरिवल्लभा । स्नाने दानार्चने श्राद्धे जपे पूर्वजतर्पणे ॥
येऽर्चयन्ति यवैर्विष्णुं श्राद्धं कुर्वन्ति यत्नतः । तेषां ददाम्यहं सर्वं यन्ममोऽभीष्टमुत्तमम्
ये ददत्यपि दानानि धन्यास्ते धार्मिकानराः । ये यजन्ति हरिं नित्यमध्वरैर्विविधैरपि
माधवे यजते यो मां तेभ्यस्तदधिकं फलम् । स्नानं दानंजपोहोमस्तपो यज्ञव्रतादिकम्
वैशाखे यत्कृतं देवि तस्य पुण्यफलं शृणु । मन्वन्तराणां कोटयस्तु दशपञ्च च सप्त च

मत्स्वर्गानित्यं गतास्तेऽपि तिष्ठन्ति भयवर्जिताः ।
यद्यपि स्युर्ग्रहाःसर्वे क्रूरा जन्मव्ययादिकाः ॥ २१ ॥
प्रातः स्नानेन वैशाखे सर्वे सौम्या भवन्ति ते ।
वैशाखे मासि यो विप्रान्भोजयेद्भक्तितत्परः ।
क्षिवये क्षिवये भवेत्तृप्तिःपितृणां युगसङ्ख्यया ॥ २२ ॥
यच्छन्ति तत्र मधुराधिकभोजनानि ये वा यवान्नतिलोदकभोजनानि ।
छत्राम्बराणि चरणोचितरक्षणानि धन्यास्त एव परितोषकरा हि विष्णोः

विशेषादिह दातव्यास्तिला मधुसमन्विताः । धर्माय वृहते वीर्येदुरितक्षयहेतवे ॥ २४ ॥
यत्कृते ॥ यत्पुण्यं प्राप्यते मनुजैश्च तैः । तत्कैर्गणयितुं शक्यं वर्षकोटिशतैरपि ॥२५॥
पुत्रपौत्रादि सम्पत्ति दीर्घायुरपि यद्वेप्सितम् । प्राप्नोति परत्रापि माधवे प्रतिपद्यते ॥

अनेकजन्मार्जितपातकावली विलीयते माधवमज्जनेन ।
जनस्य तत्रोपसि पुण्यतीर्थे यथाविधानं क्रियते तथा वा ॥ २७ ॥

यः परित्यज्य वैशाखं मखमन्यदुपाचरेत् । स करस्थं महारत्नं त्यक्त्वा लोष्टं हि याचते

सूत उवाच ।

एवं स भगवान्पूर्वमादिदेवोऽब्रवद्विभुः । माधवं मासमुद्दिश्य जगत्यां जगतीधरः ॥
किमत्र बहुनोक्तेन ॥ सदस्ति महीसुराः । यद्प्राप्यं भवेन्मासि माधवे माधवार्चनात् ॥

शृणुध्वं च पुरा वृत्तमितिहासं परमाद्भुतम् । ब्राह्मणस्य च संवादं यमस्य च महात्मनः
मध्यदेशे महाग्रामो ब्राह्मणानां बभूव ह । गङ्गायमुनयोर्मध्ये यामुनस्य गिरेरधः ॥३३
विद्वांसस्तत्र भूयिष्ठा ब्राह्मणाध्यायसंस्तरा । अथ प्राह यमः कंचित्पुरुषं कृष्णपिङ्गलम्

रक्ताक्षमूर्ध्वरोमाणं काकजङ्घाशिनासिकम् ।
गच्छ त्वं भो महाग्रामं गत्वा ब्राह्मणमानय ॥ ३४ ॥

वसिष्ठगोत्रसम्भूतं नामतो यज्ञस्तकम् । ग्रामे निविष्टं विद्वांसं यज्ञकर्मविशारदम् ॥

न चान्यमानयेथास्त्वं सगोत्रं तस्य पार्श्वतः ।
स हि तादृग्गुणस्तेन तुल्योऽध्ययनजन्मना ॥ ३६ ॥

आकृत्या च तथा चिह्नैः समस्तैनैव सत्तमः । तमानय यथोद्दिष्टपूजाकार्याहि तस्यमे
स गत्वा प्रतिकूलं तु चकार यमशासनम् । तमेवमानयामास प्रतिषिद्धो यमेन यः ॥

तस्मै यमः समुत्थाय पूजां कृत्वा च धर्मवित् ।
प्रोवाच नीयतामेष सोऽन्य आनीयतामिति ॥ ३९ ॥

सूत उवाच ।

एवमुक्ते तु वचने धर्मराजेन स द्विजः । उवाच धर्मराजं तं निर्विण्णो गमनाय वै ॥४०

ब्राह्मण उवाच ।

कस्मादहमिहानीतः कस्मात्प्रेरयसे पुनः । गन्तुं नैवोत्सहे तत्र मर्त्यलोकं पुनः प्रभो !

यम उवाच ।

इह क्षीणायुषां पुंसां वासःपुण्यवतां भवेत् । अयं वै धर्मराजस्य लोके धर्मप्रकीर्तितः
सौख्याभूमिरियं सर्वा धर्मराजोऽहमीश्वरः । पुण्यापुण्यानुसारेण जन्तूनां सुखदुःखदः

पापिनां यमरूपोऽस्मि नृणां निरयदायकः ।
तथा पुण्यवतां सौख्यस्वर्गदो धर्ममूर्तिमान् ॥ ४४ ॥

गच्छ विप्रत्वमद्यैव निलयं स्वं यथागतः । अद्यापि दशवर्षाणामायुस्ते परिवर्तते ॥

क्षयेत वायुषः प्राप्तिर्लोकस्यास्य भविष्यति ।
प्रष्टव्यं चेत्त्वया ह्यन्यत्पृच्छस्व प्रब्रवीमि ते ॥ ४६ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

यत्कृत्वा सुमहत्पुण्यं स्वर्गः स्याद्ब्रूहि तन्मम । सर्वस्य हि प्रमाणं त्वं धर्माधर्मविनिश्चये
यदि देव मया सम्यगन्यच्च निजमन्दिरे । तद्ब्रूहि कर्मणा केन पतन्ति नरके नराः ॥
व्रजन्ति केन वै स्वर्गं तत्सर्वं कृपया वद ॥ ४९ ॥

यम उवाच ।

कर्मणा मनसा वाचा ये धर्मविमुखा नराः । विष्णुभक्तिविहीना ये ते वै निरयगामिनः
पश्यन्ति भेदबुद्ध्या ये ब्राह्मणं शङ्करं हरिम् । विरक्ता विष्णुविद्यासु नरा निरयगामिनः
कुलदेशोचितं कर्म यस्त्यक्त्वाऽन्यत्समाचरेत् ।
कामाद्वा यदि वा मोहात्स याति नरकं नरः ॥ ५२ ॥
अवाऽऽश्रयाश्रमाश्रयाऽऽश्रमा च विपर्ययः । विरतो विष्णुविद्यासु सभुङ्क्ते नरकान्बहून्
अदत्त्वा पितृदेवेभ्यो विप्रेभ्यो मत्स्यंचलुपु । सधनो म्रियते पापः स याति नरकान्बहून्
सर्पान्ननानि सिद्धानि पाकभेदं करोति यः । अवैश्वदेवं भुञ्जीत स याति नरकं चिरम्
यद्द्रोहेण भूतानां येऽर्जयन्ति धनं द्विज ॥ धनवन्तो निरयगा दाम्भिका दुःखभागिनः
नास्तिक्याद्यथा लोभान्मोहात्स्वकाले यथोदिते ।
भक्त्या न श्राद्धदा ये स्युः पच्यन्ते नरकेषु ते ॥ ५३ ॥
दीयमानस्य वित्तस्य ब्राह्मणेभ्यस्तु यापहृत् । विप्रमात्रदरे योऽसौ तदा निरयगो भवेत्
सामान्यदक्षिणां लब्ध्वा गुरुस्पेक्षो विमोहितः ।
नास्तिक्यभावनिरतो नरः स्यान्नरकालये ॥ ५६ ॥
यस्य हि विष्णुभवा तस्य गुणानां कारणं भवेत् । महत्पापं समुत्पन्नं कारणं नरकस्य तत्
निर्दोषां सुहृदं भार्यां त्यजन्कालेन याति यः । न वहेन यशस्तेषां ॥ नरो नरके पतेत्
अधर्मं धर्ममिति यो वदेन्मोहवशं गतः । हैतुको नास्तिकोयस्तु ॥ नरो निरयालयः ॥
मनसा योऽन्यभावेन वचसा चान्यथा वदेत् । हृदयं कलुषं कुर्यात्स नरो नरके पतेत्
अवमन्य च ये यान्ति भगवत्कीर्तनं नराः । ते यान्ति नरकं घोरं तेन पापेन कर्मणा ॥
पश्यन्तो भगवद्द्वारं नामस्थानवत्विच्छदम् । अकृत्वा तन्नमस्कारादि ते यान्ति नरकौकसः

ऽपराधेन नराःकृत्वा पत्न्यधिवेदनम् । त्यजन्ति सुकलत्रं ये ते यान्ति नरके नराः
गोति गुरोर्वाक्यं धर्मशास्त्रं च योनरः । परेषां चेतसःक्लेशकारी निरयगो भवेत्
तो बन्धुबालानां प्रकर्षांमिष्टमश्नुते । स याति नरकं घोरं केवलोदरपूरकः ॥६८॥
मकरमेषेषु प्रातः स्नानं न यश्चरेत् । नद्यादिषु च नास्तिक्यात्तस्य स्यान्नरकालय
यं जनमालोक्य नाभ्युत्थानं करोति यः । प्रणयाद्रतो विप्र ! स नरो नरकातिथिः
र्वा शङ्कुमिर्वापि शूलैरश्ममिरेव च । ये मार्गांश्चैव रुन्धन्ति ते वै निरयगामिनः ॥
। पुरुषमीशानं सर्वलोकमहेश्वरम् । न चिन्तयन्ति ये विष्णुं ते वै निरयगामिनः ॥
वृत्ति गृहच्छेदं प्रीतिच्छेदं च ये नराः । आशाच्छेदं च कुर्वन्ति ते नरा नरकौकसः
रतान्भोजनार्थं च ब्राह्मणान्वृत्तिकर्शितान् । यःपरीक्षेत मूढात्मासमेयो नरकातिथिः
थं वैष्णवं दीनं रोगार्तं वृद्धमेव च । नानुकम्पन्ति ये मूढास्ते वै निरयगामिनः ॥
र्मांस्तु समादाय ये पश्चादजितेन्द्रियाः । विलोपयन्ति तान्भूयस्ते वै निरयगामिनः

शृणु विप्र यथा यान्ति नराः स्वर्गं दयालवः ।
समासेनैव वक्ष्यामि किञ्चित्ते गौरवादहम् ॥ ७७ ॥

र्चयन्ति हरिं देवं जिष्णुं विष्णुं सनातनम् । नारायणमजं कृष्णं विष्वक्सेनं चतुर्भुजम्
ायन्ति पुरुषं दिव्यमच्युतं येस्मरन्ति च । लभन्ते तेऽच्युतस्थानं श्रुतिरेषा पुरातनी ॥
मेव हि माङ्गल्यमिदमेव धनार्जनम् । जीवितस्य फलं चैतद्दामोदरकीर्तनम् ॥८०॥
र्तनाद्देवदेवस्य विष्णोरमिततेजसः । दुरितानि विलीयन्ते तमांसीव दिनोदये ॥

गाथां गायन्ति ये नित्यं वैष्णवीं श्रद्धयान्विताः ।
स्वाध्यायनिरता नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ८२ ॥
सर्वान्क्लेशान्परित्यज्य विष्णुमेव स्तुवन्ति ये ।
स्वधर्मनिरता धीरास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ८३ ॥

ासुदेवजपासक्तानपि पापकृतो जनान् । नोपसर्पन्ति तान्विप्र ! यमदूताश्च दारुणाः ॥
विहाय हरिकीर्तनम् । सर्वपापप्रशमनं प्रायश्चित्तं द्विजोत्तम !
प्रहृष्यन्ति प्रियं दत्त्वा वदन्ति च ।

त्यक्तदानफला ये च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ८६ ॥
वर्जयन्ति दिवास्वापं नराः सर्वसहाश्च ये । पर्वण्याश्रयभूता ये ते मर्त्याः स्वर्गगामिनः
द्विषतामपि ये दोषान्न वदन्ति कदाचन । कीर्तयन्ति गुणांश्चैव ते नराः स्वर्गगामिनः
ये परेषां श्रियं दृष्ट्वा न तप्यन्ति मत्सरात् ।
प्रहृष्टाश्चाभिनन्दन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ८९ ॥
प्रवृत्तौ च निवृत्तौ च श्रुतिशास्त्रोक्तमेव च । आचरन्ति प्रतीता ये ते नराः स्वर्गगामिनः
यस्मिन्कस्मिन्कुले जाता दयावन्तो यशस्विनः ।
सानुक्रोशाः सदाचारास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ९१ ॥
ये पुनः परदारांश्च कर्मणा मनसा गिरा । रमयन्ति न सच्चरित्रास्ते नराः स्वर्गगामिनः
सदा कर्मयथोक्तेन कुर्वन्ति विधिना च ये । आत्मशक्तिं च विज्ञाय ते नराः स्वर्गगामिनः
मनोवाक्कायिके धर्मे श्रद्धां यः कुरुते सदा । साधूनां सम्मतो यश्च स भवेद्देवतातिथिः
वचोवेगं मनोवेगं यो वेगमुदरोद्भवम् । उपस्थवेगं सहते स स्वर्गी जायते नरः ॥९५॥
येषां गुणेषु सन्तोषो रागो येषां श्रुतं प्रति । परमार्थे मतिर्येषां ते द्विजाः स्वर्गगामिनः
व्रतं रक्षन्ति ये कोपाच्छ्रियं रक्षन्ति मत्सरात् ।
विद्यां मानापमानाभ्यामात्मानं तु प्रमादतः ॥ ९७ ॥
मतिं रक्षन्ति ये लोभादात्मानं रक्षन्ति कामतः । धर्मं रक्षन्ति दुःसङ्गात्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
एकादश्यां च विधिवदुपवासपरायणाः । शुक्लेऽसिते च ये विप्र ते नराः स्वर्गगामिनः
मातेव सर्वबालानामौषधं रोगिणामिव । रक्षार्थं सर्वलोकानां निर्मितैकादशी तिथिः
एकादशीसमं किञ्चित्पापत्राणं न विद्यते । समुपोष्य विधानेन पुरुषाः स्वर्गगामिनः
एकादशेन्द्रियैः पापं यत्कृतं भवति द्विज । नरो निर्धूय तत्सर्वं स्वर्गलोकमवाप्नुयात्
अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥
एकतः क्रतवः सर्वे सर्वतीर्थानि यानि च । महादानादिदानानि सर्वे पैत्र्यादिकाः ॥१०४
वैष्णवपरमो धर्मो धर्मोऽयमादिसम्भवः । एकत्र तुलितौ धात्रा तत्र पूर्वो भवेद्गुरुः
हरिवासरमाहात्म्यमश्रुतानन्तमारिमान् । नार्हन्त्यस्यापि कोटिभ्यो विप्र! विभिन्नदन्

येषां पुत्रश्च पौत्रश्च एकादश्यामुपोषितः । सहात्मना स पुरुषान्शतमुद्धरते बलात् ॥
उपोषणन्ततः कुर्यात्पक्षयोरुभयोरपि । एकादश्यां स पुरुषो भुक्तिमुक्त्येकभाजनम् ॥
जया च विजया चैव जयन्ती पापनाशिनी । त्रिस्पृशा वञ्जुला चैव पक्षसम्वर्धिनी परा
तिलदुग्धा पराक्षेयाभवपक्षद्वादशीतथा । मनोरथाख्या च परा भीमद्वादशिका तथा ॥
इत्येवमाद्यो भेदा द्वादश्याः सन्त्यनेकशः ।
व्रतेष्वेतेषु ये शक्ता ज्ञेयास्ते ब्रह्मणि स्थिताः ॥ १११ ॥
श्रोतारो धर्मशास्त्राणां धर्मप्रत्ययसङ्गताः । प्रियङ्कराश्च बालानां स्वर्गलोकं व्रजन्ति
मासि मास्येकदिवसे दर्शे श्राद्धरता नराः ।
तृप्यन्ति पितरो येषां ते धन्याः स्वर्गगामिनः ॥ ११३ ॥
भोजनेषूपपन्नेषु भोज्यं यच्छन्ति सादरात् । अभिन्नमुखरागेण शिष्टास्ते स्वर्गगामि
ये भक्तिमन्तो मधुसूदनस्य नारायणस्याखिलनायकस्य ।
सत्येन हीना रजसाऽपि युक्ता गच्छन्ति ते नाकमनन्तपुण्याः ॥११५॥
वितस्तां यमुनां सीतां पुण्यांगोदावरींनदीम् । सेवन्ते ये शुभाचाराःस्नानदानपरायण
न ते पश्यन्ति पन्थानं नरकस्य कदाचन ॥ ११७ ॥
ये नर्मदायामिह शर्मदायां मज्जन्ति तुष्यन्त्यपि दर्शनेन ।
विधूय पापानि महेशलोकं गच्छन्ति ते तत्र चिरं रमन्ते ॥ ११८ ॥
स्नाताश्चर्मण्वतीतीरे त्रिरात्रं नियता नराः । व्यासाश्रमेविशेषेण ते नरानाकिनःस्मृताः
गङ्गाजले प्रयागे च केदारे पुष्करे तथा । व्यासाश्रमे प्रभासे च मृतास्ते विष्णुगामिनः
द्वारवत्यां कुरुक्षेत्रे योगाभ्यासेन वा मृताः । हरिरित्यक्षरं वक्त्रे येषां ते न पुनर्भवः
त्रिरात्रमपि ये विप्र ! द्वारवत्यां पुरि स्थिताःमज्जन्ति गोमतीतीरे धन्यास्ते केशवप्रियाः
नरनारायणावासे त्रिरात्रं ये समाश्रिताः। मर्त्यलोके च नन्दायां धन्यास्ते केशवप्रियाः
षण्मासमुषिता विप्र पुरुषोत्तमसन्निधौ । ते नूनमच्युतात्मानो दृष्टाः स्युरघहारिणः
अनेकजन्मार्जितपुण्यतोये मज्जन्ति तोये मणिकर्णिकायाः ।
नमन्ति विश्वेशमवाप्य काशीं ते वै मयाऽपीह भवन्ति धन्याः ॥ १२५ ॥

पूजयित्वा हरिं ये तु भूमौ दर्भतिलैः सह।
तिलान्विकीर्य लोहञ्च दत्त्वा धेनुं पयस्विनीम्॥ १२६॥
ये मृता विधिवद्विप्र! ते नरा स्वर्गगामिनः॥ १२७॥
उत्पाद्य पुत्रान्संस्थाप्य पितृपैतामहे पदे। निर्ममा निरहङ्कारा ये मृतास्तेऽपि नाकिनः
स्तैन्यान्निवृत्ताः सततं सन्तुष्टाः स्वधनेन च।
स्वभाग्येनोपजीवन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः॥ १२६॥
श्लक्ष्णां वाणीं निराबाधां मधुरां पापवर्जिताम्।
स्वागतेनाभिभाषन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः॥ १३०॥
शुभानामशुभानाञ्च कर्मणां फलसञ्चये। विपाकज्ञाश्च ये विप्र! ते नराः स्वर्गगामिनः
धनधर्मप्रवृत्तानां धर्ममार्गानुयायिनाम्। प्रोत्साहं पर्यन्ते ये मोदन्ते दिवि ते नराः
हेमन्ते वह्निदो यश्च तथा ग्रीष्मे जलप्रदः। वर्षास्वाश्रमदाता च स स्वर्गे मोदते चिरम्
पुण्यकालेषु सर्वेषु नित्यनैमित्तिकादिषु। मत्त्यायः कुरुते श्राद्धं सनूनं सुरलोकभाक्
दानं दरिद्रस्य विभो! क्षमित्वं यूनां तपोज्ञानवताञ्च मौनम्।
इच्छानिवृत्तिश्च सुखोचितानां दया च भूतेषु दिवं नयन्ति॥ १३५॥
द्विविधः कर्मसम्बन्धः पापपुण्यसमुद्भवः। सत्यमेव समाधिस्य क्रियते तत्र निर्णयः॥
तपोध्यानसमायुक्तं तारणाय भवाम्बुधेः। पापन्तु पतनायोक्तं सत्यमेव न संशयः॥
फलेन परिवारेण शौर्येणाभियुतस्तथा। पुण्यहीनस्य वै पुंसस्तद्वत्सर्वादि विनश्यति॥
यथता गिरिदुर्गेषु वृक्षाः सन्ति सुपुष्पकाः। पतन्ति वातवेगेन समूलास्तु घना अपि॥
सत्यधर्मविहीनास्ते तथा यान्ति यमालयम्। सामान्यं सर्वजन्तूनां बलंधर्मस्तु केवलः
येन सन्तरते जन्तुरिह लोके परत्र च। मया सर्वमिदं सत्यकस्यामार्गप्रदायकम्॥
समासेन समाख्यातं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि॥ १४२॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वैशाखमाहात्म्ये षण्णवतितमोऽध्यायः॥ ९६

सप्तनवतितमोऽध्यायः

विविधव्रतनियमस्नानादिवर्णनम् ।

ब्राह्मण उवाच ।

नूर्लोऽपि जानाति शुभकर्मकरः पुमान् । न याति नरकं स्वर्गं तथा पापक्रियार
भिर्विविधैर्दिव्यैर्व्रतदानजपादिभिः । सत्येनाचारकुशलैः स्वर्गसौख्यमवाप्यते ॥२
चारधनोपेतैश्च विभिर्वेदपारगैः । प्राप्यते पुण्ययोगेन यज्ञैर्नाकस्ततः कथम् ॥३
न च विना दानं बहुदातुं न शक्यते । विद्यमानधनेनाऽपि कुटुम्बासक्तचेतसा
होत्राद्यो धर्मो विशेषेण कलौयुगे । दुष्करा दानधर्मोऽपि दुष्करो भगवन्मनः
यासेन धर्मेण लभ्यते धर्मसञ्चयः । तन्मे विशेषतो ब्रूहि धर्माधर्मप्रदर्शक ! ॥६
कथ्यतां धर्म सर्वधर्मोत्तमोत्तमम् । कर्मणैकेन येनेह सर्वपापक्षयो भवेत् ॥७

धनं धान्यं यशो धर्मस्तायुर्वर्णाभिवर्धते ।
मर्त्यलोकेऽपि सौख्यं स्यात्स्वर्गो येनाक्षयो भवेत् ॥ ८ ॥

माराध्यो येन भक्तानामभयप्रदः । तुष्टेऽस्य प्रसादेन कामः करतले स्थितः
वतपोदानतीर्थसेवाधिकं फलम् । लभ्यते येन सततं देवेश ! तदादिश ॥१
ह्मो हं देव ! यदि धर्मोपदेशतः । सर्वधर्मक्रियासारं तदेकं कृपया वद ॥११

पापानामनुरूपाणि प्रायश्चित्तानि यत्नतः ।
तथा तपांसि संस्मृत्य कथितानि मनीषिभिः ॥ १४ ॥

तानि न शक्यन्ते देव ! कर्तुं कलौ नरैः । सर्वपापहरं पुण्यमेकं भवति मद्र

सूत उवाच ।

कृत्वा ब्राह्मणश्रेष्ठो यत्नं धर्मस्य कल्पितम् । पुराण मनसोभूत्वा गुह्यमध्यमनिकामुक

ब्राह्मण उवाच ।

, सर्वज्ञ ! नमस्ते जगन्नाथ ! । नमोऽस्तु देवनाथाय स्वर्गमर्त्याधिपतये ॥१

धर्मशास्त्रस्वरूपाय धर्मराज ! नमोऽस्तु ते । त्वया भूः पाल्यते देवाप्यन्तरिक्षञ्च द्यौर्महः
जनस्तपस्तथा सत्यं सर्वस्वं पाल्यते त्वया । न त्वया रहितं किञ्चिज्जगत्स्थावरजङ्गमम्

विद्यते त्वद्गृहीतं तु सद्यो नश्यति वै जगत् ।
त्वमात्मा सर्वभूतानां सतां सत्त्वस्वरूपवान् ॥ १८ ॥

राजसानां रजस्त्वञ्च तामसानां तमस्तथा । चतुष्पदां भवान्देव चतुःशृङ्गस्त्रिलोचनः
सप्तहस्तस्त्रिधा बद्धो वृषरूप ! नमोऽस्तु ते । सर्वयज्ञमयो धर्मस्त्वयि विग्रहविग्रहः ॥

साक्षाद् दृष्टोऽसि लोकेश ! देव ! तुभ्यं नमोनमः ।
हृदिस्थः सर्वभूतानां पुण्यपापेक्षिता भवान् ॥ २१ ॥

तेन शास्ता च भूतानां दाता देवप्रशासिता । प्रवर्त्तको हि धर्मस्य देवदण्डधरो भुवि

सर्वधर्ममयं सारमेकं यद् सुनिश्चितम् ॥ २३ ॥

यम उवाच ।

परितुष्टोऽस्मि ते विप्र ! स्तोत्रेण च विशेषतः ।
तथाप्यागमधर्मेण मान्योऽसि मम सत्तम ! ॥२४॥

धर्मकस्य विदारणार्थं तद्गोप्यं परमं मम । सारमुद्धृत्य सर्वेषां यदेवं निश्चितं मया ॥
महानिरयसङ्घातान्निर्वाणसमकरं परम् । अनात्मवैयमपि प्रहात्यर्थे चिन्तयतोऽनिशः ॥

स्तुमोहाय चराचरस्य जगतस्ते ते पुराणागमा-
स्तां तामेवहि देवतां परमिकां जल्पन्तु कल्पे विधौ ।
सिद्धान्ते पुनरेक एव भगवान्विष्णुः समस्तागम-
व्यापारेषु विवेचितो व्यतिकरं नीतेषु निश्चीयते ॥ २७ ॥

भवोद्भवा च विष्णुश्च जपमेव जपामला । दीपोऽग्निर्यमिन्द्रेष्टेषु यथा विप्र तथा हरिः

समाराध्य हरिं भक्त्या गोलोकं प्राप्नुयाच्छुभान् ।
आराधिते हरौ कामाः सर्वे करतले स्थिताः ॥ २८ ॥

दानमेव परं श्रेष्ठं सर्वपुण्येषु वै द्विज ! । दानेन नश्यते पापं सर्वं दानेन लभ्यते ॥३०॥
नित्यं नैमित्तिकं काम्यमन्यदभ्युदयात्मकम् । अन्यञ्च परमं दानमितिरश्चिन्त्यस्मृतम्

प्रातर्मध्याह्नपराह्णेषु त्रिषुकालेषु यत्नतः । यत्किञ्चिदपि दातव्यं नित्यमेव प्रकीर्तितम्
शून्यं दिनं न कर्तव्यमात्मार्थं हितमिच्छताम् । यस्मिन्कुले न दत्तं यत्तत्र तद्रोगपीड़ि
यः स्वः भक्षयेन्मोहादद्त्त्वा बुद्धिवर्जितः । उत्पादयाम्यहं रोगं तस्य भोगनिवारण
तेषु कार्येषु सन्तुष्टं यत्पुण्याहप्रदायकम् । मन्दानलेन संयुक्तं द्वारं सन्तापकारकम् ॥
त्रिषु कालेषु नो दत्तं ब्राह्मणेषु सुरेषु यैः । स्वयं तु भुञ्जते मिष्टं पापं तैस्तु महत्कृतम्
प्रायश्चित्तेन रौद्रेण तानहं परिशोधये । उपवासैर्महादेव ! कायशोषकरादिकैः ॥३७॥
धर्मकारो यथा धर्मं कुण्डस्योपरि निर्घृणे । शोधयेच्च कषायैश्च कुद्रव्यं स्फोटयेद्यथा
तथाऽहं पापकर्तारं शोधयामि न संशयः । औषधानां सुयोगैश्च कषायैः कटुकैर्भृशम्
उष्णोदकैश्च सन्तापैर्घोररूपेण नान्यथा । अन्ये भुञ्जन्तितस्याग्रे भोगानन्यान्मनोगतान्
किं करोमि समर्थश्च न दत्तं दानमुत्तमम् । महता रोगरूपेण तमेनं परिवारयेत् ॥४१॥
नित्यकालस्य यद्दानमात्मानं पापिभिर्यथा । न दत्तञ्च महीदेव ! श्रद्धया निजशक्तितः
तथा यातान्प्रयत्स्येतानुपायैर्दारुणैः किल । नैमित्तिकं प्रवक्ष्यामि दानकाले तथाऽऽत्मकः
महापर्वणि सम्प्राप्ते तीर्थप्राप्तौ तथैव च । पितुः क्षयाहदिवसे वैशाखादिषुपञ्चक ॥

मासेषु पुण्यकालेषु दानं नैमित्तिकं स्मृतम् ।
काम्यकालं प्रवक्ष्यामि यद्दानं फलदायकम् ॥ ४५ ॥

व्रतादिकं समुद्दिश्य कामनाफलकल्पितम् । यत्कामं कथितं सम्यक्सर्वाङ्गैरेव सङ्गतम्
तस्य दानप्रभावेण भावना परिभाविताः । तद्भवफलं समश्नाति मानुषस्तत्प्रसादनात्

आभ्युदयं प्रवक्ष्यामि यच्च यज्ञादिषु स्मृतम् ।
जातकर्मादिकार्येषु मौञ्ज्याद्युद्वाहकर्मसु ॥ ४८ ॥

प्रासादध्वजदेवानां प्रतिष्ठासु प्रयत्नतः । इत्यादिकं महादेव ! दानमभ्युदयात्मकम् ॥
प्रजावृद्धिकरं भोगयशःस्वर्गसुखप्रदम् । अन्त्यञ्चैव प्रवक्ष्यामि शृणु दानं द्विजोत्तम !

कामस्य संक्षयं ज्ञात्वा जरया परिपीडितः ।
दद्याद्दानानि यत्नेन कुर्याद्दाशां न कस्यचित् ॥ ५१ ॥

मृते च मयि मे पुत्रा जायाबान्धवसोदराः । कथमेते भविष्यन्ति भाविनासुहृदो मम

अहं वित्तविहीनो वा कथं जीवन्मुनस्तथा । भविष्यामीतिविज्ञाय न ददाति हि किञ्चन
आशापाशशतैर्बद्धो आप्यादेव कुमायया ।
मृत्युम्प्रयाति मूढात्मा रुदन्ति च ततः सुताः ॥ ५४ ॥
दुःखेन पीडिताः किञ्चिन्मोहेनाकुलचेतसः । स्वल्पमल्पञ्चवाद्दानंकथञ्चित्कल्पयन्तिते
न तत्रास्मिन्गते काले महादुःखगते सति । विस्मरन्ति तदा दानं लोभाद्वा नददत्यपि
मृतोऽयं च पिता ज्ञात्वा स्नेहपाशोनिवर्त्तते ।
योऽसौ मृतो महादेव मम वार्त्तानियन्त्रितः ॥ ५७ ॥
तृष्णाक्षुधासमाक्रान्तो बहुदुःखैः प्रपीडितः । पच्यते नरके घोरे चिरकालं न संशयः
तस्माद्दानं प्रदातव्यं स्वयमेव न संशयः । कस्य पुत्राश्च पौत्राश्चकस्यमार्या धनञ्च वा
संसारे नास्ति कः कस्य स्वयंतस्मात्प्रदीयते । पानमन्नं च ताम्बूलमुदकं काञ्चनन्तथा
वसनं गाश्च भूमिञ्च च्छत्रपात्राण्यनेकधा ।
फलानि भूमिदानानि विविधानिस्वशक्तितः ॥ ६१ ॥
दातव्यानि महादेव नात्रकार्या विचारणा । तीर्थानांलक्षणं विप्र ! प्रवक्ष्यामि तवाग्रतः
सुतीर्थानि इयं गङ्गा भाति पुण्या सरस्वती । रेवा च यमुना तापी नदीचर्मण्वतीतथा
सरयूश्च घराबेणी पूर्णा पापप्रणाशिनी ।
कावेरी कपिला चान्या विशल्या विश्वतारिणी ॥ ६४ ॥
गोदावरी समाख्याता तुङ्गभद्रा च गण्डकी ।
पावनात्भीरथिदा नित्यं नदी भीमरथी स्मृता ॥ ६५ ॥
देविका कृष्णगङ्गा च अन्या याः सरितां वराः । एतास्तु पुण्यकालेषु सन्तितीर्थान्यनेकशः
ग्रामे वा यदि वारण्ये नद्यःसर्वत्रपावनाः । तत्र तत्रैव कर्त्तव्याः स्नानदानादिकाःक्रियाः
यदा न ज्ञायते नाम तस्य तीर्थस्य भो द्विज । तत्रेत्युच्चारणं कार्यं विष्णुतीर्थमिदं महत्
तीर्थस्य देवता विष्णुः सर्वत्रापि न संशयः ।
नारायणेति यन्नाम स्मरेत्तीर्थेषु साधकः ॥ ६६ ॥
तस्य तीर्थफलं सम्यग्विष्णुनामैव जायते । मन्त्राणां च तीर्थानांदेवतानां न संशयः

विष्णुनाम्नैव नामानि मानवः परिकीर्तयेत् ।
सर्वास्तु सिद्धयः पुण्यास्तीर्थभूतास्तु सागरः ॥ ३१ ॥
सरांसि मानसादीनि निर्झराः पल्वलादयः ।
स्वल्पा नद्योऽपि सर्वास्तास्तीर्थानि हरिनामतः ॥ ३२ ॥

पर्वतास्तीर्थरूपाश्च यज्ञो यज्ञमही तथा । ब्राह्मणा यत्र विद्वांसः कौतुकेनाप्यवस्थित
सदैव तीर्थं सुमहत्सर्वपापहरं स्मृतम् । श्राद्धञ्च श्राद्धभूमिश्च देवशाला च होमभूः
यत्र वेदध्वनिः सम्यग्यत्र विष्णुकथाः शुभाः । स्वगृहं पुण्यसंयुक्तं गोस्थानमपिपावन
यत्राश्वत्थतरुवनं यत्रागारोऽपि पावनः । एवमादीनि तीर्थानि पिता माता तथैव

पच्यते यत्र धर्मार्थं स्वयं तत्र गुरुः स्थितः ।
साध्वी यत्रास्ति वै भार्या तत्र तीर्थं न संशयः ॥ ३३ ॥

यत्र धर्मरतिर्नित्यं विद्वान्पुत्रः प्रवर्तते । तत्र तस्य हि तत्तीर्थं तारणाय प्रतिष्ठितम्
इत्येमादि तीर्थानि राजवेश्म तथैव च । एवमादिषु तीर्थेषु पर्वयोगाद्विशेषतः ॥ ३६
अनाराध्य हृषीकेशं सर्वदं सर्वदेहिनाम् । कोऽपिक्वापि किमप्यत्र न लभेतेतिनिश्चित
अपत्यं द्रविणं दारान्स्वारम्यं हया गजाः । सुखानि स्वर्गमोक्षौ च न दूरे हरिसेवित
नारायणः परो देवः सत्त्वरूपो जनार्दनः । त्रिधाऽऽत्मानं [illegible] भगवान्ससर्ज परमेश्वर

रजस्तमोभ्यां युक्तोऽभूद्रजः सत्त्वादिकं विभुः ।
ससर्ज नाभिकमले ब्रह्माणं कमलासनम् ॥ ८३ ॥

रजसा तमसा युक्तं स रुद्रमसृजद्विभुः । सत्त्वं रजस्तमश्चेव त्रितयं चैतदुच्यते ॥८४

सत्त्वेन मुच्यते जन्तुः सत्त्वं नारायणात्मकम् ।
रजसा सत्त्वयुक्तेन भवेच्छ्रीमान्यशोऽधिकः ॥ ८५ ॥

यद्वेदवाक्यं धर्मस्य समुद्दिश्योपसेवते । तद्भ्रमिति विख्यातं विशिष्टं गदितं सुखाय
तेनराजा भवेल्लोके रजसा तमसा पुनः । यद्दीनं रजसा धर्मं केवलं तामसश्च यत् ।

तच दुर्गतिदं नृणामिह लोके परत्र च ।
यो विष्णुः स स्वयं ब्रह्मा यो ब्रह्मा स स्वयं हरः ॥ ८८ ॥

देवात्रयोऽपि यत्रैऽस्मिन्निऽग्याद्देवेषु नित्यशः। यो भेदंकुरुते तेषां त्रयाणां द्विजसत्तम!
स पापकारी पापात्मा अनिष्टां गतिमाप्नुयात्। विष्णुरेव परं ब्रह्म विष्णुरेवजगद्द्विज
तस्यायं माधवो मासः प्रियः सर्वेषु कर्मसु। कीर्त्यते हयमेधादि महाक्रतुफलप्रदः॥
तीर्थस्नानतपोदानजपयज्ञफलाधिकः॥ ९२॥
स्नानं विमाते नियमेन नदामनारतं मेषगते रवौ ये।
कुर्वन्ति येऽस्मिन्नपि विप्रपूजां महेण्डभाजो नहि ते भवन्ति॥ ९३॥
हत्वा हत्वा किङ्करौघं पुरो मे लुप्त्वा लुप्त्वा चित्रगुप्तस्य लेख्यम्।
स्नात्वा स्नात्वा माधवे मासि तीर्थे पूर्वान्पूर्वानुद्धरन्तीह पापात्॥९४॥
इदं भवच्छेदकरं न तस्मात्प्रकाशनीयं परमं रहस्यम्।
निर्वासहेतुर्नरकालयस्य यमाधिकारक्षयकारणञ्च॥ ९५॥
भागीरथी नर्मदा च यमुना च सरस्वती।
विशोका च वितस्ता च विन्ध्यस्योत्तरतः स्थिताः॥ ९६॥
गोदावरी भीमरथी तुङ्गभद्रा च वेणिका।
तापी पयोष्णी विन्ध्यस्य दक्षिणास्तु प्रकीर्तिताः॥ ९७॥
द्वादशैता महानद्यो नित्यं तेनावगाहिताः। वैशाखे विधिना स्नातंवद्यो यः प्रातराचरेत्
सर्वाः समुद्रगाः पुण्याः सर्वे पुण्या नगोत्तमाः।
सर्वे वायतनाः पुण्याः सर्वे पुण्यायनाश्रयाः॥ ९९॥
तैनावगाहिता दृष्टाः प्रणताश्चसुसेविताः। स्नात्वाऽभ्युदिते सूर्ये वैशाखे नियतश्चरेत्॥
तस्य पुण्यं महादेव कश्चिद्वक्तुं न शक्नुयात्। यदिवक्त्रसहस्राणांसहस्राणिभवन्तिहि
आयुश्च ब्रह्मणा तुल्यं यदिस्याद्द्विजसत्तम!।
तदा माधवमासस्य फलं कथयितुं भवेत्॥ १०२॥
महानिरयकर्याग्निमाधवो माधवो यथा। ब्रह्महत्यादिकं पापमगम्यागमनादिकम्॥
कामाकामकृतं पापमतिपातकमेव च। उपपापरहस्यञ्च सङ्करीकरणं परम्॥ १०४॥
जातिभ्रंशकरं घोरमपात्रीकरणन्तथा। मलापहं प्रकीर्णञ्च वाङ्मनःकायसम्भवम्॥

माधवो नियतैर्मासो विधिना समुपासितः कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च
परेविष्णुपुरे धीमान्माधवं योऽर्चयेद्धरिम् ॥१०३॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पद्मभे पातालखण्डे वैशाखमाहात्म्ये सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥

अष्टनवतितमोऽध्यायः

वैशाखमासे विष्णुपूजाविधानकथनम् ।

सूत उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य धर्मराजस्य भूसुरः । पुनः पप्रच्छ मासस्य माधवस्य विधिं शुभम्

ब्राह्मण उवाच ।

धर्मराज ! महाभाग सम्यग्गुह्यं प्रकाशितम् । माधवस्नानजं पुण्यं नराणां मुक्तिदायकम्
माधवं माधवे मासि स्नात्वा प्रातः समाहितः ।
कथं सम्पूजयेद्देवं कैः पुष्पैस्तद्विधिं वद ॥ ३ ॥

धर्मराज उवाच ।

सर्वेषां पत्रजातीनां तुलसी केशवप्रिया । पुष्करादीनि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा
वासुदेवादयो देवा वसन्ति तुलसीदले । सर्वदा सर्वकालेषु तुलसी विष्णुवल्लभा ॥५॥
त्यक्त्वा तु मालतीपुष्पं मुक्त्वा च सरसीरुहम् ।
गृहीत्वा तुलसीपत्रं भक्त्या माधवमर्चयेत् ॥ ६ ॥
तस्य पुण्यफलं वक्तुमलं शेषोऽपि नो भवेत् ।
अस्नात्वा तुलसीं छित्वा देवार्थं पितृकर्मणि ॥ ७ ॥
तत्सर्वं निष्फलं याति पञ्चगव्येन शुध्यति । दारिद्र्यदुःखरोगादि पापानि सुबहून्यपि
... हरते क्षिप्रं रोगानिव हरीतकी । तुलसी कृष्णगौराख्या तयाऽभ्यर्च्य मधुद्विषम्
... हरेर्भक्तो नरो नारायणो भवेत् । माधवं सकलं मासं तुलस्या योऽर्चयेन्नरः ॥

त्रिसन्ध्यं मधुहन्तारं नास्ति तस्य पुनर्भवः। अलाभे पुष्पपत्राणामन्नाद्येनापि पूजयेत्
शालितण्डुलगोधूमैर्यवैर्वापि हरिं सदा। प्रातः स्नात्वा विधानेन माधवे माधवप्रिये
पितृदेवमनुष्यांश्च तर्पयेत्सचराचरम्। योऽश्वत्थमूलं वै सिञ्चेत्तोयेन बहुना सदा॥
कुर्यात्प्रदक्षिणं तं तु सर्वदेवमयं ततः। योऽश्वत्थमर्चयेद्देवमुदकेन समन्ततः॥ १४॥
कुलानामयुतं तेन तारितं स्यान्न संशयः।
अलक्ष्मीः कालकर्णी च दुःस्वप्नो दुर्विचिन्ततम्॥ १५॥
अश्वत्थ तर्पणात्तात सर्वदुःखं विलीयते। तर्पिताः पितरस्तेन तेन विष्णुः समर्चितः॥
योऽश्वत्थमर्चयेद्धीमान्ग्रहास्तेनैव पूजिताः॥ १७॥
श्वेताश्वपुष्पाणि तथा शमीञ्च हुताशनं चन्दनमर्कबिम्बम्।
अश्वत्थवृक्षञ्च समालभेत ततश्च कुर्यान्निजधर्मान्॥ १८॥
कण्डूयनञ्च गोग्रासं स्नात्वा पिप्पलतर्पणम्।
कृत्वा गोविन्दपूजाञ्च न स दुर्गतिमाप्नुयात्॥ १९॥
त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां वैशाख्याञ्च दिनत्रयम्।
सर्वाशक्तोऽपि विधिना नारी वा पुरुषोऽपि वा॥ २०॥
पूर्वोक्तनियमैर्युक्तः प्रातः स्नात्वा च शक्तितः। विमुक्तः पातकैः सर्वैः स्वर्गमक्षयमश्नुते
वैशाखमासे यो भक्त्या भोजयेद् ब्राह्मणान्दश।
त्रिरात्रमुपोषितः स्नात्वा सकृच्च प्रयतः शुचिः॥ २२॥
गौरान्वा यदि वा कृष्णांस्तिलान्क्षौद्रेण संयुतान्।
दत्वा द्वादशविप्रेभ्यस्तैरेव स्वस्ति वाचयेत्॥ २३॥
प्रीयतां धर्मराजो मे पितॄन्देवांश्च तर्पयेत्।
यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति। अयुतायुतञ्च तिष्ठेत्स स्वर्गलोके यथासुखम्
मासेव तु [redacted] पश्येत्स पूजितोऽखिलदैवतैः। पाकान्नोदककुम्भादि पितृदैवततुष्टये॥
त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां पूर्णायाञ्च दिनत्रयम्। यो दद्याद्भक्तितो विप्र महापापैः प्रमुच्यते
सुवर्णं तिलपात्रेषु ब्राह्मणाय भक्तितोऽन्वहम्। तर्पयेदुदपात्रैस्तु ब्रह्महत्यां व्यपोहति॥

वैशाख्यां पौर्णमास्यां च सृष्टाः कमलयोनिना । तिलादयाश्च भक्त्या च श्रेयःसन्ततिहेतवे
इहार्थे च पुरावृत्तं तद्धाकर्णय सुव्रत ! । फलं माघमासस्य पूर्णायां परमाद्भुतम् ॥
मेषसङ्क्रममारभ्य तिथयस्त्रिंशदुत्तमाः । सर्वयज्ञाधिकाः पुण्याः पुराणेषु प्रकीर्तिताः ॥

विशेषतोऽपि साहित्तज्ञाः पवित्राः पापिदुर्लभाः ।
ततोऽपि पूर्णिमा पुण्या माधवी माधवप्रिया ॥ ३१ ॥

एषा वाराहकल्पादि तिथिराद्या महाफला । पुरा नारायणेनास्यां दितिजौ द्वाविमौ हतौ
हिरण्याक्षमथ विप्र पृथिवी च समुद्धृता । त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यामयं विभुः
क्रमादेतत्त्रयं चक्रे शुक्लेऽस्मिन्मासि माधवे । ततः प्रभृति विप्रेन्द्र विशेषादेव पूर्णिमा
कल्पादिः पावनाख्याताकर्मणः कल्पसाक्षिणी । येन स्नातं न वैशाखे प्रातर्नियमशालिना

किं तस्य जन्मना विप्र ! नूनमात्मापकारिणा ।
त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यां विशेषतः ॥ ३६ ॥

अपि सम्यग्विधानेन नारी वा पुरुषोऽपि च । प्रातः स्नातः सनियमः सर्वपापैः प्रमुच्यते
स्नानदानार्चनश्राद्धक्रियापुण्यादिवर्जिता । यस्यातीता च वैशाखी स नूनं निरयालय
न वेदेन समं शास्त्रं न तीर्थं गङ्गया समम् । नदानं जलधेनुत्यं न वैशाखी समा तिथि
जलधेनुञ्च यो दद्याद्वैशाख्यां विष्णुतत्परः । त्रयाणामपि देवानां चतुर्थोऽयं विशेषतः
मातृहा पितृहा चैव भ्रूणहा गुरुतल्पगः । जलधेनुं समालोक्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥
दशपूर्वान्परान्वंश्यान्नरकात्तारयन्ति ते । जलधेनुं प्रयच्छन्ति वैशाख्यां विधिनाऽत्र वै
शर्करातिलतोयाम्भःसुधापानप्रपाविकाः । प्रयच्छन्ति द्विजाग्र्येभ्यो धन्यास्तेऽत्र कीर्तिताः

मणिकोदककुम्भांश्च पक्वान्नं हेमदक्षिणाम् ।
यः प्रयच्छति वैशाख्यां सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ४४ ॥

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । ब्राह्मणस्य च संवादं प्रेतैः सार्द्धं मह
ब्राह्मणोऽधनशर्माऽऽसीन्मध्यदेशे पुरानघ ! । कुशार्थं वनं यातो ददर्शाद्भुतान्

भीतोऽपश्यच्च प्रेतान्दुष्टांस्त्रीनतिदारुणान् ।
ऊर्ध्वकेशान्सरूपाक्षान्लम्बोष्ठांस्तान्महोदरान् ॥ ४५ ॥

कुर्वतो विविधाबाधान्धावतोऽपि यतस्ततः ।
तान्दृष्ट्वा भयसन्त्रस्तो ब्राह्मणो विद्रुतो जवात् ॥ ४८ ॥
क्रन्दमानास्ततस्तेऽपि तमेवानुययुस्तदा । सम्प्रार्थ्यमानस्तैः प्रेतैरुवाच मधुरं वचः ॥४९॥

धनशर्मोवाच ।

केयूयं वः कुतोऽवस्था आर्तेति निरयोचिता । भयार्तमनुकम्प्यं मां दुःखितं त्रातुमर्हथ
वैष्णवं बहुभृत्यं च निःस्वं विप्रं समागतम् । भवतामपि सच्छ्रेयो नूनं दास्यति केशवः
ब्रह्मण्यो भगवान्विष्णुस्तुष्टो मय्यनुकम्पया ।
अतसीपुष्पसङ्काशो विष्णुः पीताम्बरो हरिः ॥ ५२ ॥
यस्य श्रवणमात्रेण नाम्नो याति महातमः । अनादिनिधनो देवः शङ्खचक्रगदाधरः ॥
अक्षयः पुण्डरीकाक्षः प्रेतमोक्षप्रदायकः ॥ ५३ ॥

यम उवाच ।

नामश्रवणमात्रेण विष्णोस्ते परितोषिताः । पिशाचाः पुण्यभावस्था दयादाक्षिण्यसमन्विताः
प्रीणितास्तस्य वचसा तदादिष्टेन मोदिताः । इदमूचुर्द्विजं प्रेताः क्षुत्तृष्णापरिपीडिताः ॥

प्रेता ऊचुः ।

दर्शनेनैव ते विप्र ! नामश्रवणतो हरेः । भावमन्यमनुप्राप्ता वयं जाता दयालवः ॥५६॥
अपाकरोति दुरितं श्रेयश्च योजयत्यपि । यशो विस्तारयत्याशु नूनं वैष्णवसङ्गमः ॥
रसायनमयी शीता परमानन्ददायिनी । नानन्दयति कं नाम वैष्णवामृतचन्द्रिका ॥
अयं कृतघ्ननामास्ति द्वितीयोऽयं विदैवतः । अवैशाखस्तृतीयोऽयं त्रयाणामपि पापकृत्
सदैवानुष्ठितानेन पापेनातिकृतघ्नता । तेनास्य कर्मजं नाम कृतघ्नाख्यं व्यवस्थितम् ॥
सुदास इति नाम्नाऽयं शूद्रोऽभूत्पूर्वजन्मनि । कृतघ्नस्तेन पापेन प्राप्तोऽवस्थामिमां द्विज!
अतिपापिनि धूर्ते च गुरुस्वाम्यहितेऽपि च ।
निष्कृतिर्विद्यते विप्र ! कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥ ६२ ॥
नानानिरयसङ्घातं शरीरैर्यातनाक्षमैः । अनुभूय तां त्ववस्थामन्त्यामेनां गतो द्विज ! ॥
अनेनान्नं सदा भुक्तमकृत्वा देवतार्चनम् । अदत्त्वा गुरुविप्रेभ्यस्तेनैवायं विदैवतः ॥

अयं दशसहस्राणां ग्रामाणामीश्वरो नृपः । हरिवीर इति ख्यातो नाम्नाऽऽसीत्पूर्वजन्मनि
रोगाद्दुराचारान्नित्यं येर्गुप्तांशालङ्कुनोपमः । मत्स्यैव महापत्रमन्मुनयान्विप्रनिन्दकः ॥
कर्मणा तेन पापेन महानरकसङ्कटम् । अनुभूय ततः प्रेतो जातो नाम्ना विदैवतः ॥
अथैशाशान्नूर्नायोऽहं त्रयाणामपि पापहम् । तेनमे कर्मजं नाम ब्राह्मणोऽहं व्यवस्थितः

मध्यदेशेऽस्मयं नाम्ना गौतमो गोत्रतोऽप्यहम् ।
विप्रो वासपुरे वासी यस्याऽऽसं पूर्वजन्मनि ॥ ६१ ॥

मया केवलमेवैकं श्रौतमार्गानुसारिणा । उद्दिश्य माधवं देवं न स्नातं मासि माधवे
न दत्तं न हुतं किञ्चिद्वैशाख्यां वा विशेषतः । नार्चितो मधुहा तत्र तोषिता न मनीषिणः

मणिकोदककुम्भानां न दानैः पितृदेवताः ।
तर्पिता न तिला दत्ताः सक्षौद्राः श्रोत्रियेषु च ॥ ७२ ॥

न पुष्पफलताम्बूलचन्दनव्यञ्जनाम्बरैः । विद्वांसो नार्चितास्तत्र पितृदैवततुष्टये ॥ ७३ ॥
मया नैकाऽपि वैशाखी पूर्णा पूर्णफलप्रदा । स्नानदानक्रियापूजास्तुत्यैः परिपालिता ।
तेन मे वैदिकं कर्म सर्वं चैतत्तु निष्फलम् । ततोऽवैशाखनामाहं प्रेतो जातोऽस्मि सर्वतः
एतत्ते सर्वमाख्यातं त्रयाणामपि कारणम् । त्वं नो भवसमुद्धर्ता पापाद्विप्रोऽसि वैष्णवः
विमुक्तं ब्रह्मतीर्थं च साधवः परमं यतः । तारयन्ति महापापान्निरयेभ्योऽपि संश्रितान्
गङ्गादि पुण्यतीर्थेषु यो नरः स्नाति सर्वदा । यः करोति सतां सङ्गं तयोः सत्सङ्गमो वर
अथवा मम पुत्रोऽस्ति धनशर्मेति विश्रुतः । तं गत्वा बोधय स्वामिन्नस्मदर्थं कृतोद्यम
कार्यं समुद्यमं कृत्वा परेषां समुपस्थिते । पुष्कलं फलमाप्नोति यज्ञदानक्रियाधिक

यम उवाच ।

प्रेतवाक्यं तदाकर्ण्य धनशर्माऽतिदुःखितः । स तं जनकमाज्ञाय पतितं निरये निजम् ।
आत्मानमभितो निन्दन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ ८१ ॥

धनशर्मोवाच ।

अहं तव सुतः स्वामिन्गौतमस्य. निरर्थकः ।
यस्तु पुत्रो न निस्तारं पितुः कुर्यादतन्द्रितः ॥ ८२ ॥

आत्मानं पावयेन्नास्ताचदाता द्रव्यवानिति । धर्मो हि गहनो ज्ञेयः प्रयत्नेनापि धीमता
यथा मम पिता च त्वामिमां प्राप्तोऽसि दुर्गतिम् । यद्वा वसुखसन्तानेनमत्तः प्राप्तवानसि
लोकयोः सुखसन्ताने तथा न तनयो मतः । द्वौ गुरू पुरुषस्येह पिता माता च धर्मतः

तयोरपि पिता श्रेयान्बीजप्राधान्यदर्शनात् ।
किं करोमि क्व गच्छामि कथं तात ! गतिस्तव ॥ ८६ ॥
धर्मतस्त्वं न जानामि संश्रयामि भयद्रुतः ॥ ८७ ॥

प्रेत उवाच ।

शृणु पुत्र वचः सत्यं भाविनोऽर्थस्य मे बलात् । अथ पुण्येन केनापि भवित्री सुगतिर्मम
मया श्रौतानि कर्माणि कुर्वता किल गर्वतः । अनादृतं गुरुवचो गुरुस्तत्रापमानितः ॥
गुरूणामपमानेन प्रहर्षक्रोधविस्मयैः । पुण्यानि क्षयमायान्ति यशांस्यपि हि दुर्नयैः ॥
पौराणिकविधानेन कर्मश्रौतविरोधियत् । केवलं वैदिकं कर्म कृतमज्ञानतो मया ॥
पापेन्धनदवज्वाला पापद्रुमकुठारिका । कृता नैकाऽपि वैशाखी विधिना पुत्र पूर्णिमा
अमता यस्य वैशाखी सोऽवैशाखो भवेन्नरः । दश जन्मानि च ततस्तिर्यग्योनिषु जायते
चिरं भुक्त्वा दुःखमन्ते प्रेतः पर्यायतो भवेत् । स्वमनेमानुषं जन्म कथञ्चिदपि दुर्लभम्
उपायं ते वदिष्यामि प्रेतमोक्षकरम्परम् । श्रुतवान्यदहं पूर्वजन्मनि स्वगुरोर्मुखात् ॥९५
गच्छ पुत्र गृहं स्नात्वा त्वमुनयां विधानतः । अयतः सर्वपतितदा कल्पाद्यासात्युपागता

पश्चिमेऽहनि वैशाखी पितृदेवार्चने हिता ॥ ९६ ॥

पानीयमन्नं तिलैर्विमिश्रं सक्षौद्रकुल्माषफलानि भक्त्या ।
स्वधा पितृभ्यो भवतीह दत्तं श्राद्धं सदा तेन समासहस्रम् ॥ ९७ ॥

वैशाख्यां पौर्णमास्यां यो भोजयेद्‌ भूमिदेवताः ।
त्रिपये त्रिपये भवेत्तृप्तिः पितृणां युगसङ्ख्यया ॥ ९८ ॥
वैशाख्यां विधिना स्नात्वा भोजयेद्‌ ब्राह्मणान्दश ।
पायसं सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ९९ ॥
पौर्णमास्यां यदि वा कृष्णांस्तिलान्क्षौद्रेण संयुतान् ।

दत्त्वा द्राम्यो विप्रेभ्यस्तेनैव स्वस्ति वाचयेत् ॥ १०० ॥
प्रीयतां धर्मराजेति पितॄन्देवांश्च तर्पयेत् । पापञ्जीयत्कृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति
वैशाख्यां पौर्णमास्यां च सृष्टाः कमलयोनिना ।
तिला देवाश्च भक्त्या च स्पृश्याः सर्वाङ्गतो द्विज ! ॥ १०० ॥
यस्तिलैर्पैपसम्मिश्रैःस्नातिसर्वाङ्गतस्तदा । तस्यप्रता च धर्मोऽत्र दद्यात्तिलपरमाप्सि
प्रीतये धर्मराजस्य यो दद्यादुदकुम्भकान् । सप्त सप्त कुलं तेन तारितं स्यान्न संश
त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां पूर्णायां भक्तितत्परः ।
स्नात्वा जप्त्वा तथा हुत्वा दत्त्वा सम्पूज्य माधवम् ॥ १०५ ॥
यत्फलं जायते पुत्र तदस्माकं प्रयच्छ भोः । नैतौ परिचितौ प्रेतौ हित्वास्वर्गतिमाप्न
एतयोरपि पापस्य हन्तोऽयं समुपस्थितः ॥ १०७ ॥
यम उवाच ।
तथेत्युक्त्वा गतः सर्वं तत्श्राके स वै द्विजः । प्रीतःपरमयाभक्त्या वैशाख्यांस्नानदानज
स्नातः समुदितो भक्त्या प्राप्य माधवपूर्णिमाम् ।
दत्त्वा बहूनि दानानि तेभ्यः पुण्यं ददौ पृथक् ॥ १०६ ॥
तत्क्षणादेव ते सर्वे विमानस्था दिवं ययुः । तत्पुण्यदानयोगेन मुदिता द्विजसत्तम !
धनशर्माऽपि विप्रेन्द्रः श्रुतिस्मृतिपुराणवित् ।
भुक्त्वा भोगांश्चिरं कालं ब्रह्मलोकमवाप्तवान् ॥ १११ ॥
एषा पुण्यतमा तस्माद्वैशाखी विश्वपावनी । कथ्यतेतुमया विप्र समासेनातिगौरवात्
धन्यास्त एव कृतिनश्च त एव जाता लोके त एव पुरुषाः पुरुषार्थभाजः ।
ये माधवे मधुनिषूदनमर्चयन्ति प्रातर्निमज्ज्य नियमेन विशुद्धचित्ताः ॥११३
यो माधवे मासि नरः प्रभाते स्नातः समाराधयते रमेशम् ।
यमैरुपेतोनियमैरशेषैर्नूतोऽपि नूनं स निहन्ति पापम् ॥ ११४ ॥
तैरेव कालो विजितस्त एव नरेषु धन्या विगतैनसस्ते ।
एव गर्भे न विशन्ति भूयो मज्जन्ति ये माधवमासि युक्ताः ॥ ११५ ॥

स माधवो गर्जति यज्ञयोगात्तपःक्रियादानविधानयोगात् ।
यस्मिन्कृतं मासि कथञ्चिदल्पं पुण्यं पुनः स्यादिह कल्पतुल्यम् ॥ ११६ ॥
मज्जतो हि मनुजस्य माधवे माधवार्चनकृते दिनोदये ।
तामसोऽपि जलबिन्दुसङ्गमादङ्गमाघहतिपावनं यतः ॥ ११७ ॥
तानि देहमधिरुह्य देहिनस्तावदेव विचरन्त्यघानि च ।
यावदेति न स माधवाह्वयः श्रीरमारमणवल्लभो विराट् ॥ ११८ ॥
स्नातुं पदानि मनुजो गमने विभाते तीर्थे ददाति मधुसूदनमासि युक्तः ।
भूयो भवन्ति हयमेधसमानि तानि श्रीमाधवस्मरणतः पठतोऽस्य नाम ॥
मेरुमन्दरतुल्यानि पापान्युग्राण्यनेकशः ।
दहते माधवो मासः स्नातो माधववल्लभ. ॥ १२० ॥
इदं संक्षेपतः प्रोक्तं मया तेऽनुमहाद्विज । वैशाखस्नानमाहात्म्यं श्रोतुः पापक्षयङ्करम्
यस्तु श्रोष्यति मत्येममितिहासं मयोदितम् ।
सोऽपि पापविनिर्मुक्तो न मामालोकयिष्यति ॥ १२२ ॥
ब्रह्महत्यादि पापानि बहुशोऽपि कृतान्यपि ।
वैशाखस्य विधानेन तानि नश्यन्ति निश्चितम् ॥ १२३ ॥
त्रिंशत्पूर्वान्परांस्त्रिंशत्त्रिंशच्चैव परावरान् । वैशाखे विधिना स्नातो नरकादुद्धरेत्पितॄन्
एकतः सर्वतीर्थानि सर्वे यज्ञाः सदक्षिणाः । एकतो माधवो मासो नियमादनुपालितः
यतो भगवतस्तस्य हरेरद्भुतकर्मणः । प्रियोऽसौ माधवो मासः सर्वेभ्यः प्रवरोऽधिकः
संशयं नो विधेहीति महीदेव ! कथञ्चन । वैशाखं प्रति वै मासं समासाद्य मयोदितम्
इहार्थे यत्पुरा वृत्तं तदाकर्णय चाद्भुतम् । अनाख्येयमपीदं ते कथयिष्ये कथानकम् ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वैशाखमाहात्म्येऽष्टनवतितमोऽध्यायः

नवनवतितमोऽध्यायः

महीरथराजवृत्तान्तवर्णनम् ।

यम उवाच ।

बभूव भूपतिः पूर्वं ख्यातो नाम्ना महीरथः । पूर्वपुण्यफलायातप्रभूतैश्वर्यसम्पदः ॥ १ ॥
केवलं कामकलनालालनालालितस्थितः । तदेकव्यसनासक्तिर्न धर्मार्थव्यवस्थितः ॥ २ ॥
मन्त्रिणि न्यस्तराज्यश्रीर्बुभुजे विषयान्नृपः ।
स कामिनीसहचरो राज्यकार्यपराङ्मुखः ॥ ३ ॥
न प्रजा न धनं धर्मं नाथकार्यं च पश्यति । केवलं कामिनीकेलिकलनोचितवासनः ॥
अथ कालेन महता पुरोधास्तस्य कश्यपः । वचःप्रोवाच तत्पथ्यमिति चेतस्यचिन्तयन्
न वारयति यो मोहादधर्मान्नृपतिं गुरुः । सोऽपि तत्पापभुक्तस्माद्बोधनीयः पुरोधसा
बोधितोऽप्यथ जानाति स चेद्वाक्यं पुरोधसः ।
पुरोधास्तत्र निर्दोषो राजा स्यात्सर्वदोषभाक् ॥ ७ ॥
शृणु राजन्मम गुरोर्वचो धर्मार्थसंहितम् । अभिन्नार्थमुपेतार्थमिच्छारागादिवर्जितम् ॥
अयमेव परो धर्मो यद्गुरोर्वचसि स्थितिः । गुर्वाज्ञापालयो राजामायुःश्रीसौख्यवर्धनं
न पितरस्तर्पिता दानैर्विष्णुर्नाराधितस्त्वया । न यज्ञेन तपः किञ्चिन्न तीर्थं हि कृतं त्वया
दिनानि त्वया कामपरेण न चिन्तितम् । हा त्वयाभीष्टमत्कृत्वा नयितस्तु दिनानि हा
स्वच्छामरवारिन्यो चलमाः कस्य न प्रियाः । किं नु ताः पवनोद्धोलकदलीदलचञ्चलाः
प्रफुल्लनलिनैर्भोगैर्भ्रमद्भृङ्गमधुगुरुः । मुहूर्तपैर्यैस्ताकल्पैर्न सुप्यन्ते महाशयाः ॥ १२ ॥
किं विद्यया च लक्ष्म्या किं त्यागेन यशस्विना । किं विचित्रैर्नमनका स्त्रीभिर्यस्य दुर्लभ
एक एव सुहृद्धर्मो निधनेऽप्यनुयाति यः । सर्वमन्यच्छरीरेण समं नाशं गमिष्यति ॥
न्ते हस्तैः सञ्चितं कर्मफलमिव पुष्पिकाः । धर्मेणाहि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥
। किं न जानासि राजेन्द्र कृष्णांशे विनिश्चयम्

विनयो रत्नमुकुटः सत्यधर्मौ च कुण्डले । त्यागश्च कङ्कणो येषां किं तेषां जडमण्डनैः
मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं भुवि । विमुखा बान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति
गम्यमानेषु सर्वेषु क्षीयमाणे तथाऽऽयुषि । जीविते लुप्यमाने च किमुत्थाय न धावसि
कुटुम्बं पुत्रदारादिशरीरं द्रव्यसञ्चयः । पारक्यमध्रुवं किं नु स्वीये सुकृतदुष्कृते ॥२१॥
यदा सर्वं परित्यज्य गन्तव्यमवशेन ते । अनर्थे किं प्रसक्तस्त्वं स्वधर्मं नानुतिष्ठसि ॥
अविश्राममनालम्बमपाथेयमदेशिकम् । मृतः कान्तारमध्वानं कथमेको गमिष्यसि ॥

नहि त्वां प्रस्थितं कश्चित्पृष्ठतोऽनु गमिष्यति ।
सुकृतं दुष्कृतं च त्वां यास्यन्तमनुयास्यति ॥ २४ ॥

श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म कुलदेशोचितं हितम् । धर्ममूलं निषेवस्व सदाचारमतन्द्रितः ॥
परित्यजेदर्थकामौ स्यातां धेद्धर्मवर्जितौ । धर्मेण प्राप्यते सर्वमर्थकामादिकं सुखम् ॥

इन्द्रियाणां जयं योगं समातिष्ठेद्दिवानिशम् ।
जितेन्द्रियो हि शक्नोति पथि स्थापयितुं प्रजाः ॥ २५ ॥

अतिप्रगल्भललनाकटाक्षचपलाश्रियः । विनये प्रणिधानेन चिरं तिष्ठन्ति भूभुजाम् ॥
कामदर्पादिशीलानामविचारितकारिणाम् । आयुषा सह नश्यन्ति सम्पदो मूढचेतसाम्
भूतिभिर्नैष्टदृष्टाभिर्हृष्यन्ते न महाशयाः । नागताभिर्नयाताभिर्नदीभिर्क्षीयतेऽम्बुधिः ॥
व्यसनस्य च मृत्योश्च व्यसनं कष्टमुच्यते । व्यसन्यधोऽधो व्रजति स्वर्गात्यव्यसनी नृपः
व्यसनानि दुरन्तानि कामजानि विशेषतः । त्यजतस्मान्महाराज कामं धर्मविरोधिनम्
जडानामविवेकानामसुराणां दुरात्मनाम् । भाग्यभोग्यानि राज्यानि सन्त्यनीतिमतामपि
मेघस्थिराणि तानीह दुरितैरनुसेवितैः । विलीयन्ते यथा वह्निसंसर्गेणेन्धनानि च ॥
गच्छतस्तिष्ठतो वापि जाग्रतः स्वपतोऽपि वा । न विचारपरं चेतो यस्यासौ मृतएव सः
उपदेष्टा श्रुतवतां गुरुरित्युच्यते यतः । किं तु त्वासन्नविपदामुपदेशाः शिरोरुहाः ॥

विषयज्वरमुत्सृज्य समया स्वस्थया धिया ।
युक्तया च व्यवहारिण्या स्वार्थः प्राज्ञेन साध्यते ॥ २७ ॥

अशुभाज्ज्वलितं याति शुभं तस्मादपीतरम् । जन्तोश्चित्तञ्च शिशुवत्तस्मात्तल्लालयेद्बलात्

धार्यमतिराजन्वृद्धानां धर्मदर्शिनाम् । नियच्छेत्परया बुद्ध्या चित्तमुत्पथगामियदि
धनान्युपकुर्वन्ति न मित्राणि न बान्धवाः । न हस्तपादचलनं न देशान्तरसङ्गमम्
कायक्लेशवैधुर्यं न तीर्थायतनाश्रयः । केवलं तन्मनस्कस्य जपेनाप्यते पदम् ॥४७
चये वर्तमानस्य तस्माच्चित्तस्य संयमे । यत्नं कुर्याद्बुधो राजन्भुवं यन्तेव वाजिनाम्
त्कुर्याद्यतो राजन्भवता येन वञ्चितः । मुनिभिश्च फलैस्तैस्तैरतोऽप्याकर्णयाधुना
प्ताऽपि मनुष्येण प्रशस्याः सुहृदो बुधाः । ते च पृष्टा यथा ब्रूयुस्तत्कर्तव्यं यथोचितम्
उपायेन कर्तव्यो निग्रहः कामकोपयोः । श्रेयोऽर्थिना यतस्तौ हि श्रेयोघातार्थमुद्यतौ
मो हि बलवान्प्राज्ञ छलेरूपो रिपुर्महान् । न तस्य वशगो भूपाऽज्जनः श्रेयोऽभिलाषुकः
कामो देवदेवेन पुरा तेनैव शूलिना । ललाटवह्निना दग्धः कृतोऽनङ्ग इति स्थितिः
यदा पाञ्चत्यसौ नारीं निहन्तुं स मनोभवः ।
पुंसां कायं समाश्रित्य स्वरूपं दर्शयत्यसौ ॥ ४८ ॥
स्यमानस्य वै पुंसो नार्यारूपं पुनः पुनः । तमहृदं समाश्रित्य नरमुन्मादयत्यसौ ॥
योन्मादयत्येव योषिदङ्गं न संशयः । स्मरः संस्मरणाज्जातं तस्य ततो नृप ! ॥
स्तादृशो रङ्गो यत्त्वं धीरसमाश्रयेत् । आत्मतेजःप्रकाशात्सोऽप्यधारापेयतां व्रजेत्
रूपं समारुह्य धीरं तमपि मोहयेत् । पुरुषं तु समाश्रित्य द्रावयत्येव योषितम् ॥
रय सहजो रागः शरीरविदारिणः । शरीरकस्यापि विभो कथं वा विपरीयते ॥५३॥
यं प्राप्यातिपवित्राणि पञ्चगव्यहवींषि च ।
अशुचित्वं क्षणं याति कोऽन्यः स्यादशुचिस्ततः ॥ ५४ ॥
त्रिमपि स्याद्दुर्गन्धं पश्यन्नपि मलं स्वकम् ।
न विरज्यति लोकोऽयं पीडयन्नपि नासिकाम् ॥ ५५ ॥
हृद्यान्नमन्नपानानि यं प्राप्य सुरभीणि च ।
अशुचित्वं प्रयान्त्याशु कोऽन्यः स्यादशुचिस्ततः ॥ ५६ ॥
देहस्तानं बाल्ये स्वं हितं परित्यजेत् । कृमिविण्मलमेवत्वं सोढं प्रकाश्यते किल ॥
पि देहे भूपाल ! विरक्तं परित्यजेत् । मूत्रं याति पञ्चात्मकमिदं पुरीषं भक्षते ॥

ायन्ते तत्र वै यूकाः कृमयो वा न संशयः । स कृमिः कुरुते स्फोटं कण्डूश्च परिदारुणः
पथामुत्पादयेद्भूयः सर्वाङ्गं परिचालयेत् । नखाग्रैर्घृष्यमाणा सा कण्डूः शान्ता प्रजापते
द्रत्सुखं भवत्येव सुरतस्य न संशयः । भुञ्जत्येवं रसान्मर्त्यः सुभक्षान्पिबते पुनः ॥
भस्यं पचते वह्निस्थाने पातयेन्मलम् । सारभूतो रसस्तत्र उद्रिक्तस्तु प्रजायते ॥
मेर्मलः शुद्धवीर्यस्तु ब्रह्मस्थानं प्रयाति च । मारुतः स समानेन भीतस्तेनापि वायुना
स्थानं न लभते वीर्यं चञ्चलत्वेन वर्तते । प्राणिनां हि कपालेषु कृमयः सन्ति पञ्चवै
द्वावेतौ कर्णमूले तु नेत्रस्थाने ततः पुनः । कनिष्ठाङ्गुलिमानेन रक्तपुच्छाश्च भूपते ! ॥
नवनीतस्य वर्णेन कृष्णपुच्छा न संशयः । तेषां नामानि भद्रं ते भक्तो निगदतः शृणु ॥

पिङ्गली शृङ्गली नाम द्वौ कृमी कर्णमूलयोः ।
शृङ्गली जङ्गली चान्यौ नेत्रयोरन्तरस्थितौ ॥ ६७ ॥
कृमीणां शतपञ्चाशत्ताद्भूता न संशयः ।
ललाटान्तः स्थिताः सर्वे राजिकायाः प्रमाणतः ॥ ६८ ॥

कपालरोगिणः सर्वे पिकुर्वन्ति न संशयः । अन्यमेवं प्रवक्ष्यामि प्राजापत्यो महाकृमिः
स तण्डुलप्रमाणेन तद्वर्णेन संशयः । केशाढ्यं मुखे तस्य विद्यते शृणु भूपते ! ॥७०॥

प्राणिनो संक्षया बुद्धिस्तत्क्षणताद्धि न संशयः ।
स्वरूपाणे संस्थितस्यापि प्राजापत्यस्य वै मुखे ॥ ७१ ॥

तद्वीर्यं रसरूपेण पतते नात्र संशयः । सुखेन पिबते वीर्यं तेन मत्तः प्रजायते ॥ ७२ ॥
तालुस्थानं प्रमेदैव चञ्चलत्वेन वर्तते । इडा च पिङ्गलानाडीसुषुम्ना तत्र संस्थिताः ॥

स्वल्पलेनापि तस्यैव कम्पिता नाडिका क्षणम् ।
कामकण्डूर्भवेद्राजन्सर्वेषां प्राणिनां किल ॥ ७४ ॥

नरस्य स्फुटते लिङ्गं नार्या योनिश्च भूपते । स्त्रीनरौ च प्रमत्तौ तौ गच्छतः सङ्गमे ततः
कायेन कायं सङ्घृष्य मैथुनेनहि जायते । क्षणमात्रं सुखं तत्र पुनः कण्डूश्च तादृशी ॥
सर्वमद्दृश्यते वीर भाव एवं विधः किल । विरसः परिपाकोऽयं विषमस्य न संशयः
धर्म एव पुनः श्रेयान्विधिना समनुष्ठितः । धैर्यमालम्ब्य च ततो धर्ममेव समाचर ॥

श्वासपवनः चपलः क्षणमध्ये यो गतागतशतानि विधत्ते ।
जीवितं तनुभृतां तदधीनं कः समाचरति धर्मविलम्बम् ॥ ७९ ॥
दशमीमपि यातस्य चेतो नाद्यापि भूपते । विषयेभ्यो निषिद्धेभ्यो ह्याहानविमेधलम्
न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति । हविषा कृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते ॥
पुत्रस्यापहृतं चित्तं कस्तान्यो मोचितुं क्षमः । आत्मारामेश्वरमृते भगवन्तं च माधवम्
तस्मात्सर्वं निष्फलत्वं प्रयातं कामकश्मलात् ।
वयस्तेऽप्यधुना भूप ! समाचर हितं निजम् ॥ ८३ ॥
वदाम्यहं तव नृप ! हितं सर्वोत्तमोत्तमम् । पुरोहितो यतस्तेऽहं सदसत्कर्मभागपि ॥
एकतः सर्वपुण्यानि पापनाशाय पापिनाम् । एकतो माधवो मासो माधवस्य प्रियः सदा
ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः । महान्ति पातकान्येव कीर्तितानि मुनीश्वरैः ॥
तत्र यन्मनसा काये व्रतेनापि कृतं नरैः ।
नाशयेन्माधवो मासः सर्वं पापतमो महत् ॥ ८७ ॥
दिवाकर इव ध्वान्तं नाशयेन्नृप सर्वशः । तथा श्रीमाधवो मासस्तमाचर विधानतः
आजन्मतोऽपि विहितानि महान्ति राजन्घोराणि तानि दुरितानि विहाय मर्त्याः
वैशाखमासविहिताचरणप्रभावपुण्येन ते हरिपुरं मुदिता लभन्ते ॥ ८९ ॥
यद्येकमपि वैशाखमाचरन्ति विधानतः । आद्यतः पापिनोऽप्यन्ते प्रयान्ति हरिमन्दिरम्
तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र ! मासेऽस्मिन्माधवेऽधुना ।
प्रातः स्नात्वा विधानेन समर्चय मधुद्विषम् ॥ ९१ ॥
तण्डुलस्य यथा चर्म यथा ताम्रस्य कालिमा । नश्यन्ति क्रियया वीर पुरुषस्य तथामलः
जीवस्य तण्डुलस्येव सहजोऽपि मलो महान् । नश्यत्येव न सन्देहस्तस्मात्कर्मोदितं कुरु
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वैशाखमाहात्म्ये नवनवतितमोऽध्यायः ॥

शततमोऽध्यायः

कश्यपेन महीधरस्य वैशाखे स्नापनम्।

श्रीराजोवाच।

क्षीरोदजलतुल्याभिःशीतलामलदृष्टिभिः।सत्याभिश्चविचित्राभिस्त्वयागीर्भिःप्रबोधितः
भवसागरोत्थं पीयूषमद्रव्यं व्यसनौषधम्। त्वयाऽहं पायितः सौम्य भवरोगनिवारणम्
हर्षप्रदो नृणां पापहानिसञ्जीवनौषधम्। जरामृत्युहरो विप्र सद्भिः किल समागमः॥
यानियानिदुरापानियाञ्छितानिमहीतले। प्राप्यन्ते तानि तान्येव साधूनामेव सङ्गमात्
यःस्नातःपापहरयासाधुसङ्गमगङ्गया। किं तस्य दानैः किंतीर्थैः किंतपोभिः किमध्वरैः

निमज्ज्योन्मज्जतां नृणां भवाब्धौ परमायनम्।
सन्तो धर्मविदः शान्ता नौ दृढेवाप्सु मज्जताम्॥ ६ ॥

यो मे भावः पुरा ह्यासीत्कामैकसुखलालसः। दर्शनाद्भवतोऽद्य विपरीतोऽभवद्विभो

एक जन्मसुखस्यार्थे सहस्राणि विलोपयेत्।
प्राक्तो जन्मसहस्राणि सञ्छिनोत्येकजन्मना॥ ८॥

हाहाकामरसास्वादसुखलालसचेतसा। मया मूढेन न कृतं किञ्चिदात्महितं द्विज॥९॥
अहो मे मनसो मोहो येनात्मा योषितां कृते। पातितो व्यसने घोरे दुःखोदर्के दुरत्यये
भगवन्परितुष्टोऽस्मि बोधितो वचनेन ते। उपदेशप्रदानेन मामुद्धर्तुमिहार्हसि॥ ११॥

पुराऽऽचरितपुण्योऽहं भवता बोधितोऽस्मि यत्।
त्वत्पादरजसा चाऽपि विशेषादपि पावितः॥ १२॥

विधिं माधवमासस्य ब्रूहि मे वदतांवर!। सर्वपापक्षयकरो यस्त्वया परिकीर्तितः॥
किं दानं तत्र किंस्नानं को देवो नियमास्तु के। एतदाचक्ष्व विप्रर्षे दुरितोत्तारणाय मे

यम उवाच।

इत्येवमुक्तो भगवान्कश्यपः स दयानिधिः। ... ऽभ्यहितंगुमन्

कश्यप उवाच ।

पूर्वापरसमाधानक्षमबुद्ध्या [illegible] ते नृप ! । पूर्वं प्राक्तेन वक्तव्यं माघमे पापमानसे ॥१६
पापप्रवृत्तस्य तथा दत्त्वा भूप शुभां मतिम् । विद्यादानफलं सम्यक्प्राप्यते नात्र संशयः

नापृष्टः कस्यचिद् ब्रूयान्न चान्यायेन पृच्छतः ।
जानन्नपि हि मेधावी जडवल्लोक आचरेत् ॥ १८ ॥
विदुषामपि शिष्याणां पुत्राणां [illegible] क्रियावताम् ।
अपृष्टमपि वक्तव्यं श्रेयः श्रद्धावतां हितम् ॥ १९ ॥

साम्प्रतं शुद्धहृदयो जातस्त्वं वचनान्मम । पुरा चरितपुण्येन केनापि च महीपते! ॥२०
पापावस्थं शरीरं तद्गतं तव ममाश्रयात् । श्रवणाद्धर्मशास्त्रस्य धर्मावस्थं तु तेऽभवत्
पापावस्थमधर्माख्यं धर्मज्ञानविवर्जितम् । अपरं सद्गुमतं यद्धि विज्ञेयं तद्धि धार्मिकम्
धर्माधर्मोपभोगाय तत्तृतीयमतीन्द्रियम् । तत्त्रिभेदं शरीरं हि धर्मविद्भिरिहोच्यते ॥
यावता धर्मभोगश्च मुक्तिश्चैतत्त्रिभेदकम् । पापावस्थं शरीरं तत्पापसंज्ञं तदुच्यते ॥
इदानीं गुरुभक्तिं च कुर्वतश्च वचो मम । शृण्वतो धर्मरूपं तु शरीरं ते व्यवस्थितम् ॥
तेनैव शुद्धिरमला जाता धर्मक्रियोचिता । दैवेन देहिनां नाम चेतांसि चरितानि च ॥
शरीराणि च पुष्यन्ति काले काले विपर्ययम् । साम्प्रतं भवतश्चेतो नूनं धर्मे प्रवर्तते ॥

तेन त्वां कारयिष्यामि माघस्नानमुत्तमम् ॥ २८ ॥

यम उवाच ।

ततस्तु कारितस्तेन कश्यपेन पुरोधसा । स नृपो माघवे मासि स्नानं दानं च पूज

यथा दृष्टं पुरा शास्त्रे वैशाखस्नानजं विधिम् ।
स मुनिः प्रत्युवाचासौ भूपाय च यथोदितम् ॥ ३० ॥
श्रावितः स्तोत्रसारं च पाठितो हरिमेधसः ।
श्रुते यस्मिन्नधीते च स सम्यक्फलमाप्नुयात् ॥ ३१ ॥
स कारितस्तेन विशुद्धभावो राजाऽपि चक्रे विधिवत्तदानीम् ।
श्रीमाधवे मासि विधानमीड्यं ततो यथाऽऽकर्णितमादरेण ॥३२॥

स्नानं च पाद्यं च ह्यर्घं च हरिपूजनम् । नैवेद्यं भक्तिभावेन चकार स नृपोत्तमः
दानं यथा नियमपालनमादरेण वैशाखमासि विदधाति विधानमेवम् ।
यो भक्तितोऽन्वहमसौ प्रतिवर्षमेवं कृत्वा प्रयाति हरिधाम महीसुराग्र्यः ॥३४
रेषु मासेषु कामिनीकुचकेलिवान् । भोगैकलालसो भूयो भवत्येवं यथारुचि ॥
नियमं राजकार्येषु न विचारणम् । करोति कामवशगो हित्वा मासं समाधवम्
मपि विप्राग्र्य ! दुर्निवार्यो मनोभवः । शरीरसहजो नूनमनादिर्वासनात्मकः ॥
लशालिन्यो दुःस्पर्शालोचनप्रियाः । यस्मादग्निशिखा नार्यो दहन्ति तृणवन्नरम्
न्तुः शरीरस्थः पुंसां कामो यथोचितम् । मोहधूममयः पापो न केषामान्ध्यकारकः
ीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये शततमोऽध्यायः ॥

एकाधिकशततमोऽध्यायः

महीधरदेवदूतसंवादे यमलोकस्थानेकपापिपापविपाकनिरूपणम् ।

यम उवाच ।

लकटाक्षेण लक्षितो नृपतिस्तदा । मृतोऽतिरतिसेवोत्थक्षयक्षीणकलेवरः ॥[illegible]
णो यमगणैस्ताड्यमानो मुहुर्मुहुः । क्रन्दमानो महाराजस्तस्मरन्निजपातकम्
तैः समागत्य ताडयित्वा ममानुगान् । धर्मवानयमित्युक्त्वा विमानमधिरोपितः
रिपुरं भूपः स्तूयमानोऽप्सरोगणैः । प्राग्जन्मस्नानेन वैशाखमासस्य क्षीणपातकः
विहीनोऽयमिति मत्वा च तैः पुनः । देवदूतैर्निर्देशेन विष्णोर्भूमिपतिस्तदा ॥
निरयवर्त्मना [illegible] समाहितः । [illegible] गच्छन्नपि शुश्राव जीवानां क्रन्दनं पुनः ॥
मानानामारावं विविधं तदा । पापिनां पच्यमानानामाक्रन्दमति दारुणम्
श्रुत्वा विस्मयपान्वित्र ! राजाऽभूदतिदुःखितः ।
दूताः किमयमाक्रन्दो दारुणः श्रुतः । पुनर्न श्रूयते कस्मै कारणं वक्ष्मेद्य १८॥

दूता ऊचुः ।

जन्तवस्त्यक्तमर्यादाः पापान्याचारवर्जिताः। निरयेषु च घोरेषु तामिस्रादिषु पातिताः
कृतपातकिनस्त्वत्र प्राणत्यागादनन्तरम् । याम्यं पन्थानमाश्रित्य दुःखमश्नन्ति दारुणम्
यमस्य पुरुषैर्घोरैः कृष्यमाणा इतस्ततः । अन्धकारे निपतिता भक्ष्यन्ते हतिदारुणैः ॥
श्वभिः शृगालैः क्रव्यादैः काककङ्कवृकादिभिः । अग्नितुण्डैश्च क्रव्यादैर्भुजगैर्वृश्चिकादिभिः
अग्निना दह्यमानाश्च तुद्यमानाश्च कण्टकैः । क्रकचैः पाट्यमानाश्च पीड्यमानाश्च तृष्णया
क्षुधया बाध्यमानाश्च घोरैर्व्याधिगणैस्तथा । पूयशोणितगन्धेन मूर्छ्यमानाः पदे पदे

क्वथ्यन्ते च क्वचित्तैले ताड्यन्ते मुसलैः क्वचित् ।
आयसीषु प्रपच्यन्ते शिलासु क्वचिदेव च ॥ १५ ॥
क्वचिद्वान्तमथाश्नन्ति क्वचित्पूयमसृक् क्वचित् ।
क्वचिद्विष्ठां क्वचिन्मांसं पूतिगन्धिषु दारुणम् ॥ १६ ॥

कृमिभिर्भक्ष्यमाणाश्च वह्नितुण्डैः क्वचित्क्वचित् । केशशोणितमांसास्थिवसास्थिनिकरेषु च

क्षान्धिताः कुणपाः कीर्णाः कृमिभिर्भक्षिताः स्फुटम् ।
काककङ्कमहागृध्रवदनैर्ध्वंसितेषु च ॥ १८ ॥

शिवदुर्गन्धनीरन्ध्रसङ्कटशतकोटिषु । करपात्रशिलापत्रतप्तनिस्तैलकेषु च ॥ १९ ॥
लोहतैलवसास्तम्भकूटशाल्मलसद्मसु । क्षुरकण्टककीलोग्रज्वालास्तम्भपिमातिषु ॥२०
सप्त वैतरणीपूयपूरितेषु पृथक्पृथक् । असिपत्रवनोत्कृत्तनरनारीस्तनेषु च ॥ २१ ॥
घोरान्धकारग्रहणदारुणेषु मुहुर्मुहुः । पापच्यमानाः क्रन्दन्तो दारुणैर्विविधैः स्वरैः ॥

कण्ठेषु बद्धपाशाश्च भुजगावेष्टिताः क्वचित् ।
पीड्यमानास्तथा यन्त्रैः कृष्यमाणाश्च जानुभिः ॥ २३ ॥

भग्नपृष्ठशिरोग्रीवाः स्तब्धकण्ठाः सुदारुणाः । कूटागारे भ्राम्यमाणाः शरीरैर्यातनाश्रयैः

पीड्यन्ते पापिनो राजन्क्रन्दमाना विकर्मिणः ।
सहितं विषयास्वादैः क्रन्दनं तैर्विधीयते ॥ २५ ॥

च कृतं पूर्वमेतत्सर्वैश्च जन्तुभिः । परस्त्रीषु कृतः सङ्गः प्रीतये दुःखदो हि सः

मुहूर्तविषयास्वादो जातोऽनेकाब्ददुःखदः । वपुषस्तव राजेन्द्र प्रातः स्नानस्य माधवे
विधिना पावनस्यैते मरुतः स्पर्शमाप्य तु ।
लब्धसौख्याः क्षणं जाता महसाप्यायितास्तव ॥ २८ ॥
आक्रन्दरहितास्तेन जातास्ते निरये स्थिताः ।
नामापि पुण्यशीलानां श्रुतं सौख्याय कीर्तितम् ॥ २९ ॥
जायते तद्वपुस्पर्शवायुस्पर्शः सुखावहः ॥ ३० ॥

यम उवाच ।

इति दूतवचः श्रुत्वा स राजा करुणानिधिः । प्रत्युवाच ह तान्दूतान्विष्णोरद्भुतकर्मणः
कोमलं हृदयं नूनं साधूनां नवनीतवत् । यद्विसन्तापसन्तप्तं तद्यथा द्रवति स्फुटम् ॥

राजोवाच ।

नाहं जन्तुमहं हित्वा पीडितं गन्तुमुत्सहे । तं पापिष्ठं धिगार्तानामार्तिशक्तो न हन्ति यः
मदङ्गसङ्गमोच्छिष्टवायुस्पर्शेन ते यदि । जन्तवः सुखिनो जातास्तस्मात्तत्र नयन्तु माम्
पविभवन्ति जननीमवनीमपि ते नराः । परतापच्छिदो ये तु चन्दना इव चन्दनम् ॥
परोपकृतये ये तु पीड्यन्ते कृतिनो हि ते । सन्तस्त एव ये लोके परदुःखविदारणाः ॥
आर्तानामार्तिनाशार्थं प्राणा येषां तृणोपमाः । तैरियं धार्यते भूमिर्नरैः परहितोद्यतैः ॥
मनसो यत्सुखं नित्यं स स्वर्गो नरकोपमः । तस्मात्परसुखेनैव सुखिनः साधवः सदा
वरं निरयपातोऽत्र वरं प्राणवियोजनम् । न पुनः क्षणमार्तानामार्तिनाशमृते सुखम् ॥

दूता ऊचुः ।

जन्तवो निरये घोरे पच्यन्ते तेऽत्र पापिनः । स्वकर्मैवोपजीवन्ति मोहस्थानं न विद्यते
यैर्न दत्तं न च हुतं तीर्थे स्नानं न वा कृतम् । पुनर्नोपकृतं भक्त्या सुकृतं न कृतं परम्
नेष्टं न तप्तं नो जप्तं यैर्न हृष्टतया नृप ! । परस्मिन्निह घोरेषु पच्यन्ते निरयेषु ते ॥
दुःशीला ये दुराचारा विहाराहारनिन्दिताः । परापकारिणः पापकारिणो दुर्विहारिणः
विदारिणो हि मर्मोच्चया पापाः परहृदां हि ये ।
निरये ते विपच्यन्ते ये परस्त्रीविहारिणः ॥ ४४ ॥

दूता ऊचुः ।

जन्तवस्त्यक्तमर्यादाः पापास्त्वाचारवर्जिताः। निरयेषु च घोरेषु तामिस्रादिषु पापि
कृतपातकिनस्त्वत्र प्राणत्यागादनन्तरम् । याम्यंपन्थानमाश्रित्य दुःखमश्नन्ति दुष्
यमस्य पुरुषैर्घोरैः कृष्यमाणा इतस्ततः । अन्धकारे निपतिता भक्ष्यन्ते ह्यतिदारु
श्वभिः शृगालैः क्रव्यादैःकाककङ्कबकादिभिः । अग्नितुण्डैर्वृकव्याघ्रैर्भुजगैर्वृश्चिकै
अग्निना दह्यमानाश्च तुद्यमानाश्च कण्टकैः । क्रकचैः पाट्यमानाश्च पीड्यमानाश्च
क्षुधया बाध्यमानाश्च घोरैर्व्याधिगणैस्तथा । पूयशोणितगन्धेन मूर्च्छयमानाः प
क्वथ्यन्ते च क्वचित्तैले ताड्यन्ते मुशलैः क्वचित् ।
आयसीषु प्रपच्यन्ते शिलासु क्वचिदेव च ॥ १५ ॥
क्वचिद्वान्तमथाश्नन्ति क्वचित्पूयमसृक् क्वचित् ।
क्वचिद्विष्ठां क्वचिन्मांसं पूतिगन्धिषु दारुणम् ॥ १६ ॥
कृमिभिर्भक्ष्यमाणाश्चवह्नितुण्डैःक्वचित्क्वचित् । केशशोणितमांसास्थिवसाहिमशीतो
आम्पिताः कुणपाः कीर्णाः कृमिभिर्भक्षिताः स्फुटम् ।
काककङ्कमहागृध्रवदनैर्ध्वंसितेषु च ॥ १८ ॥
शिवदुर्गन्धभीरन्ध्रसङ्कटशतकोटिषु । करपात्रशिलापत्रतप्तनिस्तैलकेषु च ॥ १९ ॥
लोहनैत्यतास्रतम्रकूटशाल्मलसद्मसु । क्षुरकण्टककीलोग्रज्वालास्तम्भयिभागि
तप्तं वैतरणीपूयपूरितेषु पृथक्पृथक् । असिपत्रवनोत्कृतनरभारोहरणेषु च ।
घोरान्धकारप्रदरणदारुणेषु मुहुर्मुहुः । पापच्यमानाः क्रन्दन्तो दारुणैर्विविधै
कण्ठेषु बद्धपाशाश्च भुजगावेष्टिताः क्वचित् ।
पीड्यमानास्तथा यन्त्रैः कृष्यमाणाश्च जानुभिः ॥ २३ ॥
भग्नपृष्ठशिरोग्रीवाः स्तब्धकण्ठाः सुदारुणाः । कूटागारे भ्राम्यमाणाः शरीरैर्
पीड्यन्ते पापिनो राजन्क्रन्दमाना विकर्मिणः ।
सहितं विषयास्वादैः क्रन्दनं तैर्विधीयते ॥ २५ ॥
भुज्यते च हृतं पूर्वमेतच्छ्रयैश्च जन्तुभिः । परस्त्रीषु हृताः सद्भुः प्रीतये दुष्कृ

दुर्नैविषयास्वादो जातोऽनेकाब्ददुःखदः । वपुषस्तव राजेन्द्र प्रातः स्नानस्य म

विधिना पावनस्यैते मरुतः स्पर्शमाप्नुवन् ।

लब्धसौख्याः क्षणं जाता महसाप्यायितास्तव ॥ २८ ॥

आक्रन्दरहितास्तेन जातास्ते निरये स्थिताः ।

नामापि पुण्यशीलानां श्रुतं सौख्याय कीर्तितम् ॥ २९ ॥

जायते तद्वपुस्पर्शवायुस्पर्शः सुखावहः ॥ ३० ॥

यम उवाच ।

इति दूतवचः श्रुत्वा स राजा करुणानिधिः । मरयुवाच ह तान्दूतान्विष्णोरद्भुतक

कोमलं हृदयं नूनं साधूनां नवनीतवत् । वह्निसन्तापसन्तप्तं तद्यथा द्रवतिस्फुट

राजोवाच ।

नार्तं जन्तुमहं हित्वा पीडितं गन्तुमुत्सहे । तं पापिष्ठं धिगार्तानामार्तिशक्तो न ह

मदङ्गसङ्गमोच्छिष्टवायुस्पर्शेन ते यदि । जन्तवः सुखिनो जातास्तस्मात्तत्र नयन्तु

पवित्रयन्ति अन्नानामपनामपि ते नराः । परतापच्छिदो ये तु चन्दना इव चन्द

परोपकृतये ये तु पीड्यन्ते कृतिनो हि ते । सन्तस्त एव ये लोके परदुःखविदारण

आर्तानामार्तिनाशार्थं प्राणा येषां तृणोपमाः । तैरियं धार्यते भूमिर्नरैः परहितोद

मनसो परसुखे नित्यं तत्स्वर्गो नरकोपमः । तस्मात्परसुखेनैव सुखिनः साधवः

वरं निरयपातोऽत्र वरं प्राणवियोजनम् । न पुनः क्षणमार्तानामार्तिनाशमृते सुख

दूता ऊचुः ।

अन्तपो निरये घोरे पच्यन्ते तेऽत्र पापिनः । स्वकर्मैवोपजीवन्ति मोहस्थाने न

येनं दत्तं न च हुतं तीर्थे स्नानं न वा कृतम् । पुनर्नोपकृतं नवशा सुकृतं न कृतं

नेष्टं न तप्तं नो जप्तं येनं कृपया नृप ! । यस्मिन्निह घोरेषु पच्यन्ते निरयेषु

दुःशीला ये दुराचारा विहाराहारनिन्दिताः । परापकारिणः पापकारिणो दुर्विहा

विद्वारिणो हि मर्मोक्त्या पापाः परद्वारे हि ये ।

निरये ते विपच्यन्ते ये परस्त्रीविहारिणः ॥ ४५ ॥

यदि नूनं महीपाल गच्छामो हरिमन्दिरम् । न ते पुण्यफलोद्भूतमिह स्थातुमतःपा

राजोवाच ।

यद्यहं सुधर्मी दूताः कस्मादस्मिन्महाभये । नारके पतितो वा मतः किं वा मे सुकृतं

मयाऽपि न कृतं ताद्दृक्सुकृतं कामचारिणा । कथं पुण्यहरैर्नीता संसारेऽत्रमस्मि

दूता ऊचुः ।

सुकृतं न कृतं सत्यं त्वयाकामवशात्मना । नेष्टं यज्ञैर्नेयता यज्ञावशिष्टं मयताऽशिम्म

किंतु माधवमासे यद्विधिना परस्परमयम् । प्रातः स्नात्वा गुरुवचः प्रेरितेन पुरात्व

भक्त्या सम्पूजितो विष्णुर्विश्वेशो मधुसूदनः । महापापातिपापौघनिहन्ता भक्तवत्सल

सर्वधर्मैकसारेण तेनैवेन नरेश्वर ! । नीयते पुण्यभवनं पूज्यमानो मरुद्गणैः ॥५१

महतामपि पापानां निहन्ता माधवोऽर्चितः ।

तथैव माधवो मासो मर्त्यानां विधिनोदितः ॥ ५२ ॥

यथैव विस्फुलिङ्गेन ज्वाल्यते तृणसञ्चयः । प्रातः स्नानेन वैशाखे तथाऽघौघोऽपिसह्यते

तावद्वपुषि पापानि प्रभवन्ति महान्त्यपि । यावन्न माधवेमासि तीर्थे मज्जति चोषसि ॥

वैशाखेमासि यो युक्तो यथोक्तनियमैर्नरः । हरिभक्त्यैव पापौघैर्मुक्तोऽच्युतगृहंमजे

आजन्मनो हि सुकृतं यस्त्वया न पुराकृतम् । तेनत्वं निरयस्थानमार्गं नीतो नरेश्वर! ॥

अथ भूमिपते तूर्णमस्माभिस्तु मरुद्गणैः । स्तूयमानो विमानेन गच्छगोविन्दमन्दिरम्

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वैशाखमाहात्म्ये एकोत्तरशततमोऽध्यायः

द्व्युत्तरशततमोऽध्यायः

महीधरप्रदत्तवैशाखमासीयैकदिनपुण्येन नारकिसमुद्धारवर्णनम् ।

यम उवाच ।

ततस्तु करुणावारिधिस्तेषां शोकेन पीडितः । भूपतिः श्रीहरेर्दूतान्विनयेनाह वाडव! ॥

यद्यस्ति सुकृतं किञ्चिन्मम तेनैव जन्तवः ।
स्वर्गं गच्छन्तु मुक्तौघाः स्थाने तेषां वसाम्यहम् ॥ ३ ॥

एवं भूपवचः श्रुत्वा तस्य सत्यवतो हि ते । ध्यायन्तः सत्यमौदार्यमब्रुवंस्ते वचोनृपम्
दूता ऊचुः ।

अनेन तव कारुण्यकर्मणा वचसा नृप ! । बभूव वृद्धिर्धर्मस्य सञ्चितस्य विशेषतः ॥५॥
स्नानं दानं जपो होमस्तपो देवार्चनादिकम् । कृतं यन्माधवे मासि तदनन्तफलं विदुः
स्वर्गे यद्धा च दाता च क्रीडते त्रिदशैःसह । वापीषु हेमपद्मासु कल्पवृक्षतलेऽपि च ॥
गीयमानो मुदं याति गीर्वाणरमणीगणैः । जलान्नदानतो लोकं लभते वारुणं शुभम् ॥
कुलानि हेलया सप्त सन्तारयति गोप्रदः । हयं दत्त्वा रवेर्लोकं याति विप्रप्रदो नरः ॥

ब्रह्मलोकं तथा हेमदानाद्याति सुरालये ।
यो ददाति तथा कान्यां विष्णुलोकं स गच्छति ॥ १० ॥
माधवे मासि यः स्नात्वा दत्त्वा सम्पूज्य माधवम् ।
अवाप्य सकलान्कामान्प्रयाति पदमव्ययम् ॥ ११ ॥
एकतोऽपि तपोदानक्रतुमुख्यादिकाःक्रियाः ।
एकतो विधिवन्मासो माधवश्चरितो महान् ॥ १२ ॥

तस्य माधवमासस्य दिनैकस्यापि भूपते ! । कृतं यत्सुकृतं तत्ते सर्वदानादिकं पुरा ॥१३
कारुण्येन दिनैकस्य पुण्यं देहि धरापते ! । निरये पच्यमानेभ्यो दुःखितेभ्यो दयानिधे ! ॥
न दयासदृशो धर्मो न दयासदृशं तपः । न दयासदृशं दानं न दयासदृशः सखा ॥१६॥
पुण्यद पुण्यमाप्नोति नरो लक्षगुणं सदा । कारुण्येन विशेषाच्च धर्मवृद्धिस्ततो भवेत्
दुःखितानां हि भूतानां दुःखोद्धर्त्ता नरोहियः । स एवसुकृतीलोके ज्ञेयोनारायणांशजः
वैशाखेमासि पूर्णायां स्नानदानादिकं त्वया । यत्तीर्थे विहितं धीर सर्वाघविनिषूदनम्

तदेभ्यो देहि विधिवत्कृत्वा साक्ष्ये हरिं प्रभुम् ।
त्रियाचिकं च निरयादेनामी स्वर्गमाप्नुयुः ॥ १६ ॥

कपोतार्थं स्वमांसानिकारुण्येनपुराशिबिः । दत्त्वाद्यानिधिःस्वर्गेराजतेकीर्तिवारिधिः

दर्शाभिरपि शार्ङ्गस्य श्वाऽभिनयमात्मनः ।
त्रैलोक्यकौमुदीं कीर्ति लब्धवान्स्वर्गमक्षयम् ॥ २८ ॥

तदत्रभिष राजर्षिः प्राणानिशाम्य महायशाः । ब्राह्मणार्थे परित्यज्य मनो लोकाननुत्तमा
न स्वर्गं गायपर्गोऽपि तत्पुण्यं लभते नरः । यद्दानं जन्तुनिर्वाणदानोत्थमिति नो मति
सर्वेषु दानुशालेषु पुराजातोऽसि भूपते ! । कर्मणाऽनेन सद्धयाशु धुरियैं नियोज्य
दृष्ट्वा तद्विधं धर्मं दयादानं सुनिश्चलम् । अस्माभिरपि तत्साहःक्रियते धर्मयादिभि
यदि ते रोचते राजन्पितॄणामनया ततः । तद्भ्यो देहि तत्पुण्यं यातनादुःखदाहकम् ।

इत्युक्तः [illegible] तदा देवं दृष्ट्वा सात्त्वे गदाधरम् ।
तेभ्यस्त्रिविधानिकं पुण्यं दयावान्विधिना ददौ ॥ २९ ॥

दत्ते माधवमासस्य तस्मिन्नेकदिनोद्भवे । सुकृते अन्तयो याम्ययातनापरिवर्जिताः ।
विमानवरमारूढाः सर्वे ते त्रिदिवं ययुः । प्रणमन्तः स्तुवन्तश्च पश्यन्तस्तं प्रहर्षिताः ।

नृपेण दत्तं तदवाप्य पुण्यं वैशाखमासैकदिनाभिजातम् ।
सर्वे ययुस्ते नरकाद्विमुक्ता दिवं विमानाधिगता हि चित्रम् ॥ ३० ॥
नूनं विचित्रो भुवि भूतवर्गः सम्भूतभावो बहुधा विचित्रः ।
तथा विचित्रोऽखिलकर्मयोगस्तत्कर्मशक्तिप्रचयो विचित्रः ॥ ३१ ॥
संस्तूयमानो मुनिदेवसङ्घैर्यस्तद्विशेषाधिकलब्धपुण्यः ।
परं पदं योगिवरैरलभ्यं ययौ जगन्नाथगणाभिवन्द्यः ॥ ३२ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वैशाखमासमाहात्म्ये द्व्युत्तरशततमोऽध्याय

त्र्यधिकशततमोऽध्यायः

विष्णुमूर्तिध्यानवर्णनपुरःसरं वैशाखमासमाहात्म्यसमाप्तिवर्णनम् ।

यम उवाच ।

एतन्माधवमासस्य समासात्किञ्चिदीरितम् । माहात्म्यं पूर्णिमायाश्च विशेषाद्विजसत्तम

वैशाखमासे मधुसूदनस्य प्रियं च यत्नं पठतीतिहासम् ।
स याति कृष्णालयमाशु पूतः कल्पाननेकानिह मोदते च ॥ २ ॥
धन्यं यशस्यमायुष्यमिदं स्वस्त्ययनं महत् ।
स्वर्ग्यं श्रीदं सौमनस्यं प्रशस्यमघमर्षणम् ॥ ३ ॥

इदं माधवमासस्य माहात्म्यं माधवप्रियम् । चरित्रं भूपतेस्तस्य संवादं द्विजयोरपि ॥
श्रुत्वा पठित्वा विधिवदनुमोद्य मनःप्रियम् । भवेद्भक्तिर्भगवति यया स्यात्पापसंक्षयः
अथ गच्छ महादेव ! देव लोकाद्यथेच्छया । निवास्य भुवि येदेहं दहन्त्याद्यापि बान्धवाः

विलप्यमानैरपि बन्धुभिस्तैर्न चापदृष्टं तव तच्छरीरम् ।
प्रक्षिप्यते हन्त जवेन तावद्याहि स्वयं सुप्त इव प्रबुद्धः ॥ ७ ॥
मम प्रसादादिह पुण्ययोगः श्रुतो यथावत्तमिमं विधेहि ।
विधानतो वै समये त्वमन्ते समागमोऽन्ते भविता सुरेश ॥ ८ ॥

सूत उवाच ।

इति देवपथः श्रुत्वा नत्वा धर्माधिपं ततः । पुनः पपात स द्रुढ परितुष्टमना द्विजः ॥
धर्मराजप्रसादेन तत्रस्थश्च महीतले । संसुप्त इव चोत्तस्थौ बन्धुवर्गसमन्वितः ॥१०॥
विधिमेनं द्विजो भूयो वर्षे वर्षे च स स्वयम् । चकार कारयामास माधवस्नापनव्रतम्
यमब्राह्मणसंवादो मयाऽयं च विकीर्तितः । अस्य माधवमासस्य पुण्यस्नानप्रसङ्गतः ॥

वैशाखमासे स्नान हरिप्रिये प्रातं विधाय ददाति भक्त्या ।
दानञ्च होमं सुतप तथा कुर्याद् दृष्टे परं तस्य न दुर्लभं वा ॥ १२ ॥

यः शृणोतीदमखिलेन माहात्म्यं विष्णुवल्लभम् । सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परंपदम्

ऋषय ऊचुः ।

सूत सूत महाप्राज्ञ ! त्वयाऽतिकरुणात्मना । वैशाखमासमाहात्म्यं कीर्तितं पापनाशनम्
निशम्य मधुवन्मुग्धं माधवे कथितास्त्वया । पूजनं स्नानदानादि धर्मस्यार्थविधानतः
यथा च माधवो देव: प्रीतये पारवारतः । अधुना श्रोतुमिच्छामो ध्यानं तस्य महात्मनः
हृत्पद्मस्थ भक्तपूज्यस्य त्रिगुणस्य महात्मनः ॥ १८ ॥

सूत उवाच ।

इत्युक्त्वं सुमनः सर्वे कृष्णस्य परमात्मनः । गोगोपगोपीविलसत् कृष्णस्य चरितं च ॥
एकदा नारदः पृष्टो गौतमेन द्विजोत्तमः । स तस्मै प्राह ध्यानं तद्‌गतो यन्मानसं तत ॥

नारद उवाच ।

सुमधुरमधुरमौलिमुग्धाविलसत्कुसुमस्तबकान्वितस्तम्बकलापशोभामधुरम्
प्रफुल्लनवपल्लवप्रवालविलसत्पादपैः चारुवेदिरिति वनमतिरिव प्रभाभिरिह पुष्पवनम् ॥
विकासिसुमनोरसास्वादनमञ्जुलैः सञ्चरच्छिलीमुखमुखोद्गतैर्मुखरितान्तरं झङ्कृतैः ।
कपोतशुककोकिलादिभिः पक्षिभिर्विराजितमिभिराजितो भुजगशत्रुनृत्याकुलम् ॥
कलिन्दसुतोर्मिसम्भवशीकरबिन्दुघ्नो वायुभिर्विचित्रितसरसीरुहोदरजरेणुपुञ्जैः ।
प्रदीपितमनो भवाननविलासलोलावनी विलोलनयनाभिर्विलसन्मनस्तं मारुतैः ॥
प्रवालनवपल्लवं मरकतच्छदं मौक्तिकप्रभाप्रकरकोरकं कमलरागनानाफलम् ।
स्थविष्ठमखिलर्तुभिः सततसेवितं कामदं तदन्तरपि कल्पकाङ्घ्रिपमुदञ्चितं चिन्तयेत् ॥
सुहेमशिखरावलेः उदितभानुवद्भास्वरामधोऽस्य कनककम्पलामसृतशीकरासारिणः ।
प्रदीप्तमणिकुट्टिमां कुसुमरेणुपुञ्जोज्ज्वलां स्मरेत्पुनरतन्द्रितो विगतषट्तरङ्गां बुधः ॥

तद्रत्नकुट्टिमनिविष्टमहिष्ठयोगपीठेऽष्टपत्रमरुणं कमलं विचिन्त्य ।
उद्यद्विरोचनसरोचिरमुष्य मध्ये संचिन्तयेत्सुखनिविष्टमथो मुकुन्दम् ॥ २८ ॥
सुत्रामहेतिदलिताञ्जनमेघपुञ्जप्रत्यग्रनीलजलजन्मसमानभासम् ।
सुस्निग्धनीलघनकुञ्चितकेशजालं राजन्मनोज्ञशितिकण्ठशिखण्डचूडम् ॥
रोलम्बलालितसुरद्रुमसूनसम्पद्युक्तं समुत्कचनवोत्पलकर्णपूरम् ।
लोलालिभिः स्फुरितभालतलप्रदीप्तगोरोचनातिलकमुज्ज्वलचिल्लिचापम् ॥
आपूर्णशारदगताङ्कशशाङ्कबिम्बकान्ताननं कमलपत्रविशालनेत्रम् ।
रत्नस्फुरन्मकरकुण्डलरश्मिदीप्तगण्डस्थलीमुकुरमुन्नतचारुनासम् ॥ २९ ॥
सिन्दूरसुन्दरतराधरमिन्दुकुन्दमन्दारमन्दहसितद्युतिदीपिताशम् ।
॥ ३० ॥

मत्तभ्रमद्भ्रमरघुष्टविलम्बमानसन्तानकप्रसरदामपरिष्कृतांसम् ।
हारावलीमणिगणराजितपीवरोरस्व्योमस्थलीलसितकौस्तुभभानुमन्तम् ।
श्रीवत्सलक्षणसुलक्षितमुन्नतांसमाजानुपीनपरिवृत्तसुजातबाहुम् ।
आबन्धुरोदरमुदारगभीरनाभिं भृङ्गाङ्गनानिकरमञ्जुलरोमराजिम् ॥ ३२ ॥
नानामणिप्रघटिताङ्गदकङ्कणोर्मिग्रैवेयसारसननूपुरतुन्दबन्धम् ।
दिव्याङ्गरागपरिपिञ्जरिताङ्गयष्टिमापीतवस्त्रपरिवीतनितम्बबिम्बम् ॥ ३३ ॥
चारूरुजानुमनुवृत्तमनोज्ञजङ्घं कान्तोन्नतप्रपदनिन्दितकूर्मकान्तिम् ।
माणिक्यदर्पणलसन्नखराजराजद्रक्ताङ्गुलिच्छदनसुन्दरपादपद्मम् ॥ ३४ ॥
मत्स्याङ्कुशारिदरकेतुयवाब्जवज्रैः संलक्षितारुणकराङ्घ्रितलाभिरामम् ।
लावण्यसारसमुदायविनिर्मिताङ्गं सौन्दर्यनिन्दितमनोभवदेहकान्तिम् ॥
आस्यारविन्दपरिपूरितवेणुरन्ध्रलोलत्कराङ्गुलिसमीरितदिव्यरागैः ।
शश्वद्द्रवैः कृतनिविष्टसमस्तजन्तुसन्तानसन्ततिमनन्तसुखाम्बुराशिम् ॥
गोभिर्मुखाम्बुजविलीनविलोचनाभिरूधोभरस्खलितमन्थरमन्दगाभिः ।
दन्ताग्रदष्टपरिशिष्टतृणाङ्कुराभिरालम्बवालधिलताभिरथाभिवीतम् ॥ ३७ ॥
सप्रस्नुतस्तनविभूषणपूर्णनिश्चलास्यद्रुहृत्क्षरितफेनिलदुग्धमुग्धैः ।
वेणुप्रवर्तितमनोहरमन्दगीतदत्तोच्चकर्णयुगलैरपि तर्णकैश्च ॥ ३८ ॥
प्रत्यग्रशृङ्गमृदुमस्तकसम्प्रहारसंरम्भभावनविलोलखुराग्रपातैः ।
आमेदुरैर्बहुलसास्नगलैरुदग्रपुच्छैश्च वत्सतरवत्सतरीनिकायैः ॥ ३९ ॥
हम्भारवक्षुभितदिग्वलयैर्महद्भिरप्युक्षभिः पृथुककुद्भरभारखिन्नैः ।
उत्तम्भितश्रुतिपुटीपरिपीतवंशध्वानामृतोद्गतविकासिविशालघोणैः ॥
गोपैः समानगुणशीलवयोविलासवेशैश्च मूर्च्छितकलस्वनवेणुवाद्यैः ।
मन्द्रोच्चतारपटुगानपरैर्विलोलदोर्वल्लरीललितलास्यविधानदक्षैः ॥ ४१ ॥
जङ्घान्तपीवरकटीरतटीनिबद्धव्यालोलकिङ्किणिघटारणितैरटद्भिः ।
मुग्धैस्तरक्षुनखकल्पितकान्तभूषैरव्यक्तमञ्जुवचनैः पृथुकैः परीतम् ॥ ४२ ॥

अथ सुललितगोपसुन्दरीणां पृथुकबरीनितम्बमन्थराणाम् ।
गुरुकुचभरभङ्गुरावलग्नत्रिवलिविजृम्भितरोमराजिभाजाम् ॥ ४३ ॥
तदतिरुचिरचारुवेणुवाद्यामृतरसपल्लविताङ्गजाङ्घ्रिपस्य ।
मुकुलविमलरम्यरूढरोमोद्गमसमलङ्कृतगात्रवल्लरीणाम् ॥ ४४ ॥
तदतिरुचिरमन्दहासचन्द्रातपपरिजृम्भितरागवारिराशेः ।
तरलतरतरङ्गभङ्गविप्रुट्प्रकरघनश्रमबिन्दुसन्ततानाम् ॥ ४५ ॥
तदतिललितमन्दचिल्लिचापच्युतनिशितेक्षणमारबाणवृष्ट्या ।
दलितसकलमर्मविह्वलाङ्गप्रविसृतदुःसहवेपथुव्यथानाम् ॥ ४६ ॥
तदतिरुचिरवेषरूपशोभामृतरसपानविधानलालसानाम् ॥
प्रणयसलिलपूरवाहिनीनामलसविलोलविलोचनाम्बुजानाम् ॥ ४७ ॥
विस्रंसत्कबरीकलाप विगलत्फुल्लप्रसूनास्रव-
न्माध्वीलम्पटचञ्चरीकघटयासं सेवितानां मुहुः ॥
मारोन्मादमदस्खलन्मृदुगिरामालोलकाञ्च्युल्लस-
न्नीवीविश्लथमानचीनसिचयान्ताविर्नितम्बत्विषाम् ॥ ४८ ॥
स्खलितललितपादाम्भोजमन्दाभिघातक्वणितमणितुलाकोट्याकुलाशामुखाना
चलदधरदलानां कुड्मलत्पक्ष्मलाक्षिद्वयसरसिरुहाणामुल्लसत्कुण्डलाना
द्राघिष्ठश्वसनसमीरणाभितापप्रम्लानीभवदरुणोष्ठपल्लवानाम् ।
नानोपायनविलसत्कराम्बुजानामालीभिः सततनिषेवितं समन्तात् ॥५०॥
तासामायतलोलनीलनयनव्याकोशनीलाम्बुज-
स्रग्भिः सम्परिपूजिताखिलतनुं नानाविलासास्पदम् ।
तन्मुग्धाननपङ्कजप्रविगलन्माध्वीरसास्वादिनीं,
बिभ्राणं प्रणयान्मदालसमधुव्रतमालां मनोहारिणीम् ॥ ५१ ॥
गोपीगोपपशूनां बहिः स्मरेदग्रतोऽस्य गीर्वाणघटाम् ।
[illegible] ॥ ५२ ॥

तद्वद्दक्षिणतो मुनिनिकरं दृढधर्मवाञ्छया समाम्नायपरम् ५३ ॥
योगीन्द्रानथ पृष्ठे मुमुक्षमाणान्समाधिना ॥ सनकाद्यान् ॥ ५४ ॥
सव्ये सकान्तानथ यक्षसिद्धगन्धर्वविद्याधरचारणांश्च ।
सकिन्नरानप्सरसश्च मुख्याः कामार्थिनीर्नर्तनगीतवाद्यैः ॥ ५५ ॥
शङ्खेन्दुकुन्दधवलं सकलागमज्ञं सौदामिनीततिपिशङ्गजटाकलापम् ।
तत्पादपङ्कजगतामचलाञ्च भक्तिं वाञ्छन्तमुज्झितसमस्तससङ्गम् ॥
नानाविधिश्रुतिगुणान्वितसप्तरागग्रामत्रयीगतमनोहरमूर्छनाभिः ।
सम्प्रीणयन्तमुदिताभिरपि प्रभक्त्या सञ्चिन्तयन्नमसि मां द्रुहिणप्रसूतम् ॥
इति ध्यात्वाऽऽत्मानं पटुविशदधीर्नन्दतनयं,
नरो द्रुव्यैपाऽर्घ्यप्रभृतिभिरनिन्द्योपहृतिभिः ।
यजेद्भूयो भक्त्या स्ववपुषि बहिष्ठैश्च विभवैरिति प्रोक्तं सर्वं यदभिलषितं भूसुरवराः ॥
श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे वैशाखमाहात्म्ये त्र्युत्तरशततमोऽध्यायः
इति वैशाखमासमाहात्म्यं समाप्तम्

चतुरधिकशततमोऽध्यायः

अश्वमेधक्रतोरनन्तरं शम्भुब्राह्मणरूपेण शङ्करस्यायोध्यां प्रत्यागमनम् ।

ऋषय ऊचुः ।

भूयो वद महाभाग रामचारित्रमद्भुतम् । राममाहात्म्यसर्वस्वं भक्तानां प्रीतिदायकम्

सूत उवाच ।

अश्वमेधं क्रतुवरं इत्वा दाशरथिर्यदा । प्रवृत्तो लोककृत्येषु शास्त्रकृत्येषु कोविदः ॥
अयोध्यां गन्तुकामेन शङ्करेण महात्मना । पार्वत्यासह देवेन दर्शनं सरयूतटे ॥ २ ॥
मुनयस्तं समभ्येत्य शङ्करं विप्ररूपिणम् । कश्यपाद्या महात्मानःपप्रच्छुरमितौजस

स्वागतं ते मुनिश्रेष्ठ समार्यः कुत आगतः । किमागमनकृत्यं ते कं देशं गन्तुमुद्यतः ॥१

शङ्कर उवाच ।

अहं शम्भुरितिख्यातो विप्रो हिमगिरिस्थितः । द्रष्टुं च राघवं गच्छे ममकार्यं महत्ततः
मामाह्वयति राजाऽसौ पुराणश्रवणेरतः । आगच्छन्तु भवन्तोऽपि राघवः परितुष्यति ॥
ततस्ते मुनयः शम्भुर्ययू रामदिदृक्षया । तानागतान्वसिष्ठस्तु ज्ञात्वा रामाय चोक्तवान्
ततः सत्वरमुत्थाय निर्ययौ स पुरोहितः । अर्घ्यपाद्यादिकैस्सर्वान्पूजयामास तान्नृपान्
गृहराजं ततः सर्वान्प्रावेशयदरिन्दमः । प्रत्येकमासनं दत्वा स्वागतोक्तयाऽऽसनस्थितान्
क्रमेण रघुशार्दूलः पूजयामास तान्नृपान् । वाचा मधुरया प्रीणन्निदमाहासनस्थितान् ॥

श्रीराम उवाच ।

अद्य मे सफलं जन्म प्राप्तमद्य तपःफलम् । अद्याभ्यासस्य विद्यानां फलकालोऽयमागतः
अद्य मे पितरस्तुष्टा राज्यं च सफलं मम । अद्य मे सफलं वृत्तमद्य मे सफलं श्रुतम् ॥
एवं वदन्तं राजानं ब्राह्मणाः कश्यपादयः । ऊचुः प्रियतरं वाक्यं रामं राजीवलोचनम् ॥

ऋषयः ऊचुः ।

अयं शम्भुर्द्विजः प्राप्तः सर्वशास्त्रविशारदः । वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञः सर्वभूतहिते रतः ॥ १५ ॥
कैलासवासी सततं तपसे कृतनिश्चयः । ब्रह्मणा ब्रह्मवर्चस्के तुल्यो ब्रह्मविदांवरः ॥१६॥
हरिणा ब्रह्मवात्सल्ये प्रसादे शङ्करोपमः । एवंविधो महातेजाः शम्भुर्ब्राह्मणपुङ्गवः ॥१७॥
अष्टादशपुराणज्ञो मीमांसान्यायकोविदः । त्वद्भाग्यगौरवादेव प्राप्तोऽयं मुनिसत्तमः ॥
त्वयाऽऽहूतो मुनिवर कैलासादागतः प्रभो । अतः पृच्छ महाभाग पुराणाख्यानमुत्तमम् ॥
श्रोतुकामा वयं प्राप्तास्त्वामद्य रघुनन्दन । अन्तंगतस्य वेदानां सर्वशास्त्रार्थवेदिनः ॥
पुंसोऽश्रुतपुराणस्य न सम्यग्याति दर्शनम् ॥ २१ ॥

सूत उवाच ।

एवमुक्तो रघुश्रेष्ठो मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः । प्रहर्षमतुलं लेभे पुराणश्रवणोत्सुकः ॥२२॥

श्रीराम उवाच ।

...च लिङ्गमाहात्म्यमेव च । महेशनाममाहात्म्यं पूजामाहात्म्यमेव च ॥

नमस्कारस्य माहात्म्यं दृष्टिमाहात्म्यमेव च । जलदानस्य माहात्म्यं धूपदानस्य सत्तम !
दीपगन्धादि दानस्य पुण्यमाहात्म्यमेव च ।
नानाख्यानेतिहासानां कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ २५ ॥
धर्मार्थकाममोक्षांश्च तदुपायांश्च सुव्रत । तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो मुनिवरोत्तम ॥

शम्भुरुवाच ।

रामराम महाबाहो पुण्यवानसि राघव । राज्यासक्तस्य ते जाता पुराणश्रवणे रतिः ॥
रुद्राक्षहरसेवया राम पुण्यतीर्थनिषेवणात् । साजिह्वा या शिवंगायेत्तच्चित्तंयत्तदर्पितम्
तावेव केवलौ श्लाघ्यौ यौ तत्पूजाकरौ करौ । भुजङ्गदेहमस्थथं तदेवाशेषजन्मसु ॥
यद्देवोत्पुलको भासि हरनामानुकीर्तनात् । कृतार्थोऽसि महाराज तत्प्रश्नानुगता मतिः
अनन्तरं समाजग्मुर्लाङ्कीकाःसत्यपरश्रमाः । तत्करात्पत्रिकां गृह्य पपाठ रघुसत्तमः ॥
मनसाऽचिन्तयद्रामःकथमेतदभूदिति । रामं शम्भुस्तदा प्राह देव्या ब्राह्मणवेषवान् ॥

शम्भुरुवाच ।

किं चिन्तयसि काकुत्स्थ ! मुनिष्वग्रे वसत्स्वपि ।
तद्वाक्यं राघवः श्रुत्वा पप्रच्छ मुनिपुङ्गवान् ॥ ३३ ॥

श्रीराम उवाच ।

विभीषणःकथमसौबद्धःशृङ्खलया नृभिः । मत्स्थापिते शिवलिङ्गंदृष्ट्वारामेश्वरं स्वहो
द्राविडैःकुटिलैर्दुष्टैरात्मनातद्विचार्यताम् । विचार्य मुनिवर्यास्ते नेशास्तज्ज्ञातुमल्पशः
न जानीम इति प्राहु रामं रामस्तदाऽब्रवीत् । पुराणे वीक्ष्यविधिनातत्सर्वं मुनसत्तमाः
भवद्भ्यानहेतुश्च विचार्यस्तदनन्तरम् । किं किं पुराणं प्रेक्ष्यं स्याद्गुरुर्नीयं तथैव किम्
'प्रशस्तःकीदृश.श्लोकस्तदन्यःकीदृशो भवेत् । कीदृशेषु च कार्येषु कीदृशाःपूजकास्तथा
पूजा च कीदृशैर्भक्तैः कार्या निर्णयदर्शने । इति रामस्य वचनं श्रुत्वा ते द्विजसत्तमाः ॥
प्रत्यूचुस्तं रघुश्रेष्ठं चिन्ता व्याकुलमानसम् ।
न चकारो वयं राम ! वीक्ष्यतां तु पुराणवित् ॥ ४० ॥
तच्छ्रुत्वा राघवःशम्भुं पप्रच्छचिन्तयान्वितः । सोऽपितद्वाक्यमाकर्ण्यप्रत्युवाचमहामतिः

शम्भुध्यानम् ।

पुराणमीर्षां पूजाहं स्वसाम्नाऽन्यमतः शुचिः । श्रीमीमांसाद्यविज्ञानश्रोत्रियोऽनसूयकः
देवेषु च सत्कर्मेषु सम्यग्बुद्धिर्विशेषतः । सत्कर्मप्रियवादी च शास्त्रिकशास्त्रिनायकः ॥५२
यजुर्वेदी विशेषेण पूजकेन्दुर्जनकः सुधीः । पौराणलक्षलिखितं देवलिप्यन्वितं शुभम्
पञ्चायतनिवासी सद्गुणगणसंपन्नाम् । प्रागुक्तं देवयोःप्राप्तं प्रणयस्याप्रयोजिका ।
देवालये देवपीठिका प्रकारलक्षण्य पाश्वंतः । शिरोमात्रमुखस्य सकोणायःप्रलम्बिनी ।
आकारःस हि विशेष.पद्विकारसरोरुहया ! पार्श्वं पद्मपत्रबिन्दुमात्रविकार इति कीर्तितः ।
तस्य पादशिरोरेखा लक्षिण्या ई उदाहृतः । सर्वांशादे शिरोरेखा अथवा प्रणयंविना ।
तस्यां तु लम्बरेखाभ्यां लक्षणे च लघित्रयन् । उकारःसहि विश्यातो लघित्रयतस्तु
एवमन्यानि सर्वाणि अक्षराण्याह भारती । लिप्याऽनयैव लिखितं पुराणं तु प्रशस्यते
ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च मार्तण्डं नारदेरितम् । मार्कण्डेयमथाग्नेयं कौर्मं वामनमेव च ।
गारुडं लैङ्गमाख्यातं स्कान्दं मात्स्यं नृसिंहकम् । तथैवगदितं साम्बपुराणं कपिलं तथा
वाराहं ब्रह्मवैवर्तं शङ्कुमेषु प्रशस्यते । शैवं भागवतं दौर्गं भविष्योत्तरमेव च ॥ ५३ ॥

भविष्यं चोपसंज्ञानि त्वन्यानि च विवर्जयेत् ।
विमुच्य पुस्तकं रत्नपीठे निक्षिप्य संस्कृतम् ॥ ५४ ॥

धौतवस्त्रधर.स्नात्वाशुचिराक्रोधनोऽध्वरः । आदायास्मानमभ्यर्च्यं हृत्वासद्भुतमेव च

अङ्कुशं चाक्षसूत्रं च पाशं पुस्तकमेव च ।
धारयन्तीं सितां ध्यायेत्प्रसन्नास्यां सरस्वतीम् ॥ ५६ ॥

गोक्षीरसदृशाकारं त्रिनेत्रं वृषवाहनम् । सहासवदनं शान्तं शुक्लाम्बरधरं शिवम् ॥५७॥

हरिणं चाभयं चोद्र्ध्ववाहुयुग्मं किरीटिनम् ।
व्याख्यामुद्रां च दक्षेऽधो वामहस्ते वरप्रदम् ॥ ५८ ॥

नानारत्नविभूषाढ्यं गिरिजाद्धांम्बुजासनम् । यद्वुभिर्मुनिमुख्यैस्तु ध्यायमानपदाम्बुजम्
मूर्तिमद्भिस्तथा वेदैः स्तूयमानं पुराणकैः । अन्यैः समस्तलोकैश्च संसेवितपदाम्बुजम्

ध्यात्वैव पूजकः सम्यगादौ पूजां समारभेत् ।

आपो वा इदमित्येतत्कलशस्याभिमन्त्रणम् ॥ ६१ ॥

तज्जलं च गृहीत्वा च पात्रस्थमभिमन्त्रयेत् । तत्सद्ब्रह्मेति मन्त्रेण प्रशस्य प्रणवेन तु
आत्मानं सर्वपात्राणि तत आवाहयेदिति । यद्वाणिनित्यृचेनैव भारती षोडशार्चनम् ॥

पुरुषसूक्तेन वा कुर्याद्गायत्र्या वा समर्चयेत् ।

ओंनमो भगवते अमुक पुराणायेति पुराणमर्चयेत् ॥ ६४ ॥

काण्डात्काण्डेति हि मन्त्रेण दूर्वामानीय पूजयेत् । ओं नमो भगवत्यै दूर्वायै इति ॥६५॥
सलोकपालपूजा स्यादथ कन्यासमर्चनम् । वत्सरात्पञ्चकादूर्ध्वं दशवर्षादधः शुभाः ॥
अनुत्पन्नरजस्तुर्वाऽपि तां प्रयत्नेन पूजयेत् । गन्धपुष्पाक्षतैर्धूपैर्दीपताम्बूलभूषणैः ॥६७॥

पाठयेदप्यमुं मन्त्रं पूजकः कन्यकामिमाम् ॥ ६८ ॥

सत्यं ब्रूहि प्रियं ब्रूहि भगवति सरस्वति नमस्ते नमस्त इति ॥ ६९ ॥

गायत्र्यानुक्रमात्यास्तु दूर्वायुग्मं तु कारयेत् । सन्निधौ पुस्तकस्याथः सहस्रपरमेष्ठिना ॥
दूर्वायुग्मत्रयं दद्यात्तस्या हस्ते विचक्षणः । साऽपि क्षिपेत्पुस्तकस्यौ शलाका त्रपमन्यतु
विसृज्यतां पुनर्दद्याच्छिवाभ्यां नमस्त्वथ । पत्रयोर्मध्यमःश्लोकः कार्यसिद्धेर्हि सूचकः

पूर्वपत्रे समाप्तिः स्याच्छ्लोकस्य यदि राघव! ।

परपत्रे पठेच्छ्लोकं विविच्यार्थमुदीरयेत् ॥ ७३ ॥

शनैः शनैः पठेत्माज्ञो व्याख्यास्येच्च शनैः शनैः ।

त्वरेह नहि कर्तव्या कुप्यति त्वरया तु गीः ॥ ७४ ॥

घटिकायास्तुपादःस्यात्स्याततोऽधिका । त्वरयेन्नचपकारं सतंस्यासमनुह्निजम्
विविच्य पाठं श्लोकस्यनिश्चित्यार्थं च भाषसे । प्रतीपं तत्तयकव्यंविविच्य रघुनन्दन
यदि शुभमशुभं वा श्लोकमग्र्यं पठेद्सौ । पुस्तकस्थं च हिरण्येव पूजकः स द्विजो यदि
तत्तथैव हि विशेयं विसंवादो न शस्यते । दैवागतो हि स श्लोको दैवं हि बलवत्तरम्
उपश्रुतिषु यद्वच्च नापराधो द्विजस्य [illegible] । विस्मयोन च कर्तव्यो दैवस्य कुटिलागतिः
पत्तस्यद्विपर्यासे पत्रे चोपरि वार्तिणि । समादेशं तिरस्कृत्य द्वितीयं [illegible] पठेदतः ॥
ततस्तृतीयपाठस्यात्ततःकार्यविवेचनम् । अविसर्गान्तपूर्वास्ते पदर्यस्तरपञ्चमाः ॥८१॥

स्तुतिलिङ्गवर्जितः श्लोकःशकुनेषुप्रशस्यते । अध्यायादिः समाप्तिश्च वृथापत्रं वृथालिपिः
उक्तानुवचनं चैव ह्यप्रस्तुतमथैव च । दग्धपत्रं नष्टलिपिः सन्दिग्धाक्षरमेव च ॥ ८३ ॥
एतानि शकुने नित्यं वर्जनीयानि पण्डितैः । प्रश्नो हि द्विविधो ज्ञेयो दीप्तशान्तप्रभेदतः
शान्तं च द्विविधं ज्ञेयमुत्पत्तिस्थितिवृद्धितः । तत्र शान्तंप्रशस्तं स्याल्लक्षितंपूर्वलक्षणैः

कार्यभेदास्तु वर्ण्यन्ते केचिन्मर्त्योपयोगिनः ।
कस्यचित्कार्यमादाय कश्चित्प्रष्टा भवत्यपि ॥ ८६ ॥

स करोति तदा प्रश्नं समेत्य स्मरतेऽत्र किम् । स पुनर्धार्यपत्रं तत्तस्मिन्पत्रं प्रशस्यते
अथवा तत्क्षमोपेतं वैराग्यं परमेव च । यतः कुतश्चिद्दुष्टस्तु स्तुतिपादकमेव च ॥८८॥
परिहृत्य परं चापि तस्मिन्नर्थे शुभावहम् । मृतो गृह्णाति वागर्थमिति प्रश्नोऽशुभप्रदः
विवादे विजयप्रश्ने जयद्योतकमिष्यते । स्तुतिरप्यत्र शस्ता स्यात्क्रूरायां क्लेशभोजयः
प्रशान्तायामुपायैस्तु मिश्रायां विड्वरो भवेत् । पुरादिवर्णने यत्तु मध्यमं यद्विवोत्तमम्
कलिसम्भावनायास्तु शृङ्गारस्योपवर्णने । राज्यनिर्वाहचिन्तायां राज्यलिङ्गं शुभावहम्
यस्यापि यादृशं योग्यं विचार्यंतादृशं बुधैः । स्तुतिवैराग्ययोःकार्यंविलयः परिकीर्तितः

कार्याल्पसिद्धिः स्खलिते न च निर्वाहमृच्छति ।
तस्यान्यार्थस्यान्यभावो राम ! शान्तिविचारणे ॥ ९४ ॥

विसर्गान्तश्च पूर्वार्द्धविपर्यासौ भविष्यतः । सङ्कल्पितान्यथाभावो ह्यध्यायस्यसमापने
काण्डादेन्तु समाप्तौ तु स्यात्तत्कार्यविनाशनम् । तस्मादेतादृशेदोषे शकुनस्यविपर्ययः
श्रुने पुस्तकपाते च व्याहते मस्तकादिषु । वक्ता वैमानसं याति ततः शकुननाशनम् ।
तस्मादेतादृशे दोषे शकुनं परिवर्जयेत् । उपमायां भवेद्राम कार्याभासो न वस्तुतः ।
सन्तानं भोऽन्यत्र वोक्तास्तुतिर्मध्यमःस्यदा । स्तुतिःप्रशस्ताकुत्रापि गुणवत्कार्यनिर्णये
विवाहे वादे दानेव्यवहारेकृषौ तथा । यथार्थां च स्तुतौ राम निर्वाहेऽपि न दूषणम्
अयथार्थां स्तुतिर्यां हि तत्र कार्यं न सिध्यति । अनुक्तार्थे तथा पद्ये पुराणादिष्वनादृते
पलायने देशमार्गे व्याधिसम्भव एव च । चौरादिभिभये तस्मिन्घोरकार्यविनाशनम् ।
शान्तः स्यादपि च प्रश्न इति प्राहुः पुराविदः ॥ १०२ ॥

राम उवाच।

कथं पद्यं पुराणज्ञो वदिष्यति। अनुक्तो न श्रुतः सम्यक्श्रोतॄणामितिनिश्चयः
तां मह्यमर्थश्चापि विचार्यताम्। मायाबोधकमप्यत्र वक्तुमर्हसि पण्डित ! ॥

शम्भुरुवाच।

मधून्यत्र मधुर्मधुभुजं मधुः। मधुनामधुनादर्थविषाणि च विशाणि च ॥
भ्युदार्थस्त्वयं श्लोकः शकुनेन हि शस्यते ॥१०६॥
से रोरी रीरीरारंररीररम्। एवं करोति शुद्धात्मा ब्राह्मणो ब्रह्मतोऽमिधिः ॥
स्त्वयं श्लोकः शकुनेन प्रशस्यते। एवमादीनि पद्यानि पुराणेषु रघूत्तम ! ॥
ं न च व्याख्यातस्पाठस्तु परं भवेत्। वक्तुः श्रोतुरवैगुण्यं व्रतेषु नियमेषु च
पुराणानि न विस्त्यातिकथन्विति। निरुक्तादिवशादर्थधीरप्यस्तु विचारतः
प्रक्रियांचैव विचार्यपरमार्थतः। यत्स्वांस्तत्रहि श्लोकःप्रक्रिया तु ततोलघुः
पृथायासे पृथपने विनाशनम्। स्थादन्तरितनिर्वाहपत्रे कार्यविसूत्रता ॥
पयः प्रोक्तः प्रमादलिपिके तथा। पृथ्वासारे पृथायासः पुनरुक्ते विसंविदे ॥
तत्कार्यसिध्यतिवा न सिध्यति। विलम्बेनाथ वा सिद्धिरस्पष्टाक्षरके पुनः
माप्नोति निर्दिष्टदिवसेष्वपि। न मत्यहं निरीक्षेत पुराणशकुनं नृपः ॥११५
पुनस्योतिष्ठंस्तथा नैव निरीक्षेत पुराणकम्।
दिवस्य दिवसस्याथ रात्रौ पूजां विधाय च ॥ ११६ ॥
परैरुध्वं शकुने रघुनन्दन। पश्चान्निरीक्षणं कार्यं सद्यःकालप्रयावधि ॥११७
ीरेण विशेषं शकुनं वदेत्। शुभकार्येषु सर्वेषु प्रेतश्राद्धादिवर्जनम् ॥११८
शापोदेशानां च विपर्ययः। रक्षसां दुष्टसत्वानां शुद्धं प्राणिविहिंसनम् ॥
र्माणं द्दीपनं वमनं स्त्रीः। हासो बीभत्सता दुःस्वदुःस्वप्नप्रमपापकाः ॥
पीडा कलहो मरणं तथा। क्रूराणामागमश्चापि महतां भयमेव च ॥१२१॥
थमाद्यास्तथा चान्याः प्रक्रियास्तु विवर्जयेत्।
यः प्राप्तिविचारे च राजसृष्टिः सुखावहा ॥१२२॥

ग्रहणामुदयो रोगशान्तिरप्यत्र शस्यते । किमत्र बहुनोक्तेन तत्तद्योगं विचारयेत् ॥१२१
सर्वेषु च पुराणेषु स्कान्दमत्र प्रशस्यते । वैष्णवं केचिदिच्छन्ति रामायणमथापरे ॥१२४
सत्यादिसर्वदोषाणां वैष्णवे नैव दोषता । स्कान्दे रामायणे चैवदोषत्वमपि वाल्मी
किं तु पूजयितुं शक्यं वैष्णवं नैव केनचित् । सदाचारविहीनेन पूजितं यदि चेद्भवेत्
तदा शुभमिवायाति शकुनं नैव सिध्यति । सर्वाचारसमोपेते शाखाबन्धे यथा घृत ।

सूत उवाच ।

इत्थं शम्भुद्विजेनाथ बोधितो राघवस्तदा । विभीषणपरीक्षायां शकुनायोपचक्रमे ।
वसिष्ठं सर्वतत्त्वज्ञं पुराणेषु विशारदम् । बभाषे राघवो वाक्यं पुराणं वीक्ष्यतामिति
वसिष्ठोऽप्याह रामं तं मुनेश्च मुख्यसन्निधौ । वक्तुं निरीक्षितुं राम न शक्तिर्मम विद्यते
शम्भुं प्राह ततो रामो मुनिसम्प्रेक्षिताननम् ।
भवन्तोऽपि हि तत्त्वज्ञाः पुराणेषु विशारदाः ॥ १३१ ॥
सद्यस्तु पुराणस्थंशकुनं मम कार्यतः । तथेति शम्भुरुक्त्वा तु शुचिर्भूत्वाऽर्चयोऽभवत्
स्कान्दमभ्यर्च्य विधिवत्प्रश्नं दृत्येति तत्त्वतः ।
स किं शृङ्खलया बद्धो मम भक्तो विभीषणः ॥ १३३ ॥
शर्मा दृष्टास्तदा श्लोकास्त्रय आदेशकास्त्रिधा ॥१३४॥
बद्ध्वा समुद्रं स तु राघवेन्द्रो ददौ पुरीं रक्षणदायरेन्द्रान् ।
योद्धुं विनिर्गत्य समाययुस्ते लङ्कापुरव्याप्यतिकायमुख्याः ॥१३५॥
महाबला अनघाः शिवभक्ता द्विजातयः । प्रमदाः केशाङ्गुलिन्यो भविष्यन्ति कलौ युगे ।
एवं स्तुतो महेशस्तु देवताः प्राहये शिवः । मोक्षयिष्यं भयमन्यामंहासुरभिरोधिना
श्लोकत्रयं निरीक्ष्याथ बन्धनिश्चयमुक्तवान् । मोक्षनंत्वरया राम भविष्यति न संशय
इति श्रुत्वामुनेर्वाक्यं रामः स मुनिवाक्यतः । कर्तुं विनिर्णयौ श्रीघ्रं विभीषणगवेषणम् ।
श्रीरङ्गनामनगरं त्वरया प्रविवेश ह । रामं तं पूजयामासुः पार्थिवानन्त स्थिताः ।
पूजिमन्नानुपाचाय क स्थितोऽसौ विभीषणः ।
देव ! श्रीराम ! न वयं जानीमस्तु कथामिमाम् ॥१४६॥

षेदयामास काकुत्स्थो वानरान्सर्वतो दिशः । ततो गत्वा कपिवरा दृष्टवन्तो नचैवतम्
थ रामो मुनिं प्राह शम्भुंपश्याद्वदस्व मे । तथेति रामसहितो मुनिः शम्भुद्विजान्वितः
शेयेति तथैवेति विप्रघोषं जगाम सः । पृष्टास्तेऽपि द्विजास्तत्र दर्शयामासुरर्चिताः ॥
न्तर्भूमिगृहे बद्धं राक्षसं बहुशृङ्खलैः । अथाह राघवो विप्राः किमनेन कृतं त्विति ॥
हक्तं ब्रह्महत्येति वृद्धो ब्राह्मणसत्तमः । द्विजोऽतिधार्मिकः कश्चिदेकान्ते प्रयया कृशः

ध्यानायोपवने तस्थौ तत्र गत्वा विभीषणः ।
पादेनाधर्षयद्विप्रं स विप्रोऽप्यतिचूर्णितः ॥ १४७ ॥

रद्सैकमतो गन्तुं न शशाक विभीषणः । अस्माभिस्ताडितो दुष्टो न ममार वधैरपि ॥
मतो राम ! निहत्यैनं पापात्मानं सुखीभव । रामः संशयमापन्नो विप्रानिदमुवाचह ॥
र्द ममैवमरणं मद्भक्तो हन्यते कथम् । राज्यमायुर्मया दत्तंतथैव स भविष्यति ॥१५०
भृत्यापराधे सर्वत्र स्वामिनोदण्डइष्यते । रामवाक्यं द्विजाःश्रुत्वा विस्मयाविदमब्रुवन्

द्विजा ऊचुः ।

न पद्मयबमरणं श्रीराम मुनिसंमतम् । वसिष्ठादिमुनीन्द्रैस्तु विचारं कुरु यद्धितम् ॥
रामपृष्टा मुनिवराः प्रायश्चित्तमथोचिरे । अज्ञातब्रह्महत्या तु प्रायश्चित्तैरपोह्यते ॥१५३॥
मयमज्ञानतो हत्या प्रायश्चित्तमपेक्षते । गवां च त्रिशतं षष्टिं दद्यात्तु [illegible] विभीषणः॥१५४

प्रत्येकाश्चापि ते विप्रास्तथेत्यूचुः परस्परम् ।
मोचयिष्यामस्तद्दक्षः प्रायश्चित्तं करोतु सः ॥ १५५ ॥

विमुच्य राक्षसं विप्रा राघवाय न्यवेदयन् । रामोऽपि नाभिमायेत्तं प्रास्तिकमभाषत
ज्ञात्वा पृष्ट्वामुनीन्वृद्धान्प्रायश्चित्तमतः परम् । द्विजानुमतितःपापीमामुपैस्तु राक्षसः
श्रुत्वेति राघववचो राक्षसः पापसंयुतः । प्रायश्चित्तमृषिप्रोक्तं कृत्वा राममयाभ्यगात्
प्रायश्चित्तविशुद्धात्मा ननाम रघुनन्दनम् । रामस्तं प्रहसन्वाक्यमिदमाह सभान्तरे ॥

श्रीराम उवाच ।

अद्य प्रभृति पौलस्त्यविमृश्य कुरु यद्धितम् । अस्माकं स्वत्कृतेऽस्तःप्रयासोऽयमभूयतः
कृपालुर्भव सर्वत्र भृत्यो मम यतो भवान् । अथ ते मुनयः सर्वे निश्चितार्थं रघूत्तमे ॥

शम्भुरुवाच ।

या यथा प्राप्ता यथैते नृपस्तथा । सर्वांशो नृपतिश्चायं रामचन्द्रः प्रतापवान् ॥
देवीक्षितुं पत्नीं तव केशवकाङ्क्षति । नारायणस्तथेत्युक्त्वा प्रविशेत्याह राघवम्

अथ प्रविश्य भवनं लक्ष्मीं वीक्ष्य नमस्य च ।
विनयावनतो भूत्वा वाचमाह सुचारिणीम्
कृतार्थोऽस्मि ॥ सन्देहो वद त्वं किं तु मन्यसे ॥ ५५ ॥

श्रीदेव्युवाच ।

विकामरूपश्च कृपावानसि राघव । सीता सा चारुसर्वाङ्गी तव पत्नी तथा भवान्
ऽस्ति पुरा चासीद्दतीव विरहाकुलः । ममापि वद सर्वं तदपया न वलप्स्यसि

सहासान्यथ वाक्यानि सूनां चित्तहराणि च ।
श्रुत्वा तु तानि सर्वाणि रामभद्रो यतात्मवान् ॥ ५८ ॥

तुं काङ्क्षते तव ज्ञानकतत्सुखाम्बुजम् । स्मरपाणेन वचेन सम्पीड्य रघुद्वेसरम्
व निर्ययौ देवी पद्मा पद्मवनप्रिया । एकपत्नीव्रतं ज्ञात्वा रामं ते समुपागमन् ॥
र्वितसर्वाङ्गं स्थलत्परगति नृपम् । शिवनारायणौ दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतौ
स्य प्रतिमाचित्ते भाविनोऽप्यवशात्मनः । धैर्यं पश्येदनिधनं तेन रामः सुकीर्तिमान्
:शिवमेवास्य नाशितं विद्यते क्वचित् । अथ रामोऽवदत्प्राह गच्छेऽहमगमत्प्रभो ! ॥
ततोऽथ हरिणा पुष्पकेण स राघवः । स मुनिःसहरामश्च सहनारायणौ ययौ ॥
लोकं गतः शीघ्रं ततः स्यात्पूर्वनिगतः । ततो द्वीपसमुद्रांश्च जम्बूद्वीपं पुनर्गतः ॥
आश्रमपदे तस्थिवान्सौ तपोनिधे । अथ स्नात्वा महानद्यां भरद्वाजो मुनीश्वरः ॥
ः धीमान्वसिष्ठः पुष्करे दृष्टवान्मुनिः । तत्र रामं महाबाहुं शिवनारायणपूर्वजान्
स्तूजयित्वा तु तानुवाच महामुनिः । ममाश्रमपदे यूयं भोक्तुमर्हथ सत्तमाः ॥
तु मुनिवाक्येन तथेत्याह कथञ्चन । अथ स्नात्वा महानद्यां हत्यादेवादि तर्पणम्

भोक्तुकामं तदा रामं वसिष्ठो वाक्यमुक्तवान् ।
धर्मस्थानं भवेद्यान न भावं क्रियते यदि ॥ ६० ॥

इति चिन्ताकुलेष्वेव सर्वेषु मुनिष्वथ ॥ २३ ॥

शम्भुराह शृणुष्वाथ राघवैतद्वदामि ते । प्रकल्पिता मया माया त्वत्कृतेनैतदद्भुतम्
नारायणीयमेतत्तु परमंधाम भास्वरम् । उष्णशीतादिविच्छेदं ज्ञानगम्यं न चाक्षुषम्
तत्तु पूजयतश्चोर्ध्वं पश्य ब्रह्मपुरोगमान् । दिक्षु सर्वासु च मुनीन्पश्य पूजयतोऽमल

चतुरो निगमान्पश्य स्तुवतः परमं पदम् ।

योगिनः सनकाद्यास्तु योगमास्थाय यत्नतः ॥ २४ ॥

ध्यायन्ति परमं तेजस्तदिदं पश्य राघव ! । अमुं च रोमशं पश्य प्रदक्षिणनमस्क्रियाः

कुर्वाणं कोटिकोटिश्च वालखिल्यान्मुनीश्वरान् ।

लक्ष्म्यादि सर्ववनितापूज्यमानं परं पदम् ॥ २६ ॥

साकारं च निराकारं ब्रह्मयत्परिकीर्तितम् । अज्ञानिनो न पश्यन्तिपश्यन्ति ज्ञानचक्षु
शम्भुवाक्यादतः सर्वे पूजयामासुरच्युतम् । गिरिकर्णी च तुलसीं मल्लिकां मारुतं तथा
नीलोत्पलैस्सुगंधैश्च कृष्णास्फुटजलैरपि । पूजयन्तो महात्मानो महात्मानं जनार्दनम् ।
नारदं चेऽथ दृष्टुर्जटिलं सपिपङ्गिकम् । नारायणपदाग्रेऽर्थं लब्धकुर्वीयवीतिनम् ।
स चापि मनसा दध्यौ क एष इति नारदः । स पपात प्रभोः पादे शम्भोरानन्दनिर्भर

शैवीं पञ्चाक्षरीं विद्यां जजाप मनसा मुनिः ।

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि जन्माद्य सफलं मम ॥ ३५ ॥

ब्रह्मादिधन्यं चागम्यं ज्ञातवानस्मि ते पदम् । नारदं समथ प्राह शम्भुमैवं वदेति हि ।
यथा च मां न जानन्ति तथा मे कुरु वर्तनम् । गच्छ शीघ्रंहरिं ब्रूहि ममागमनमत्र ।
अथ स त्वरया गत्वा सर्वं व्यज्ञापयद्धरिम् । अथ स त्वरया विष्णुरादायार्घ्यादिकंशुभम्
कमलासहितो योगिकोटिकोटिसमावृतः । निर्ययौ नारदं हस्ते गृहीत्वा गरुडध्वज

नमो नमो नमोऽस्त्वस्मै शङ्करायेत्युदीरयन् ।

अर्घ्यपाद्यादिना सर्वान्पूजयामास केशवः ॥ ४० ॥

शुभम् । गृहराज्ञे ततः स्थित्वा नारायण उवाच ह ।

कोऽयं राजा महायशाः । समानुष्यवेषोऽयं ब्रह्माद्यैरप्यगोचरः ।

शम्भुरुवाच ।

मुनिवेषा यथा प्राप्ता वयमेते नृपस्तथा । तवांशो नृपतिश्चायं रामचन्द्रः प्रतापवान् ॥
एनां संवीक्षितुं पत्नीं तव केशवकाङ्क्षति । नारायणस्तथेत्युक्त्वा प्रविशेत्याह राघवम्

अथ प्रविश्य भवनं लक्ष्मीं वीक्ष्य नमस्य च ।
विनयावनतो भूत्वा वाचमाह सुचारिणीम्
कृतार्थोऽस्मि न सन्देहो वद त्वं किं नु मन्यसे ॥ ५७ ॥

श्रीदेव्युवाच ।

त्वं सुधाकामरूपश्च रूपवानसि राघव । सीता सा चारुसर्वाङ्गी तव पत्नी तथा भवान्
वियुक्तोऽसि पुरा ह्यासीद्धतीव विरहाकुलः । ममापि वद सत्यं त्वद्वचसा न चलिष्यसि

सहासान्यथ वाक्यानि यूनां चित्तहराणि च ।
श्रुत्वा तु तानि सर्वाणि रामभद्रो यतात्मवान् ॥ ५८ ॥

निर्गन्तुं काङ्क्षते तत्र आनम्रवदनमुखाम्बुजम् । स्मरवाणेन वक्रेण सम्पीड्य रघुद्वहम्
अन्वेव निर्ययौ देवी पद्मा पद्मवनप्रिया । एकपत्नीव्रतं ज्ञात्वा रामं ते समुपागमन् ॥
अथ वेपितसर्वाङ्गं स्खलत्पदगतिं नृपम् । शिवनारायणौ दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतौ
महोऽस्य द्रढिमा चित्ते मायिनोऽप्यवशात्मनः । धैर्यं पश्येदनियतं तेन रामः सुकीर्तिमान्
सर्वतः शिवमेवास्य नाशिवं विद्यते क्वचित् । अथ रामो वचः प्राह गच्छेऽहं मम प्रभो ! ॥
अनुज्ञातोऽथ हरिणा पुष्पकेण स राघवः । स मुनिः सहरामश्च सदनारायणो ययौ ॥
लोकालोकं गतः शीघ्रं ततः स्वादूदधिं गतः । ततो द्वीपसमुद्रांश्च जम्बूद्वीपं पुनर्गतः ॥
भरद्वाजाश्रमपदे तस्थिवान्गौतमीतटे । अथ स्नात्वा महानद्यां भरद्वाजो मुनीश्वरः ॥
शिष्यैः धीमान्परिवृतः पुष्पकं दृष्ट्वान्मुनिः । तत्र रामं महाबाहुं शिवनारायणावपि
यथावत्पूजयित्वा तु तानुवाच महामुनिः । ममाश्रमपदे यूयं भोक्तुमर्हथ सत्तमाः ॥
रामस्तु मुनिवाक्येन तथेत्याह कथञ्चन । अथ स्नात्वा महानद्यां कृत्यादेवादि तर्पणम्

भोक्तुकामं तदा रामं वसिष्ठो वाक्यमुक्तवान् ।
धर्मत्यागो भवेद्राम न श्राद्धं क्रियते यदि ॥ ६० ॥

अमायां ग्रहणे तीर्थे व्यतीपातेऽथ संक्रमे । व्यतीतं यद्दिनेष्वाद्धं भगवन्क्रियते पुनः ॥
नित्यश्राद्धं पुनर्नैव कुर्यादिति वचनात्तथ । यथा भर्तुर्मातृणां मरणे समुपस्थिते ॥
आशौचे च समायाते नित्यश्राद्धं न वै कृतम् । व्यतीपातादि कालेषु कृतन्तु वचनात्तव

वसिष्ठ उवाच ।

एते हि मुनयः सर्वे तथा शम्भुरयं द्विजः । एतन्मुखाद्विशेषेण निर्णयस्तु भविष्यति ॥
तद सर्वे विनिश्चित्य मुनयः शम्भुमब्रुवन् । यद्वास्माकमशेषं त्वं द्विजवर्य ! महानसि ॥

शम्भुरुवाच ।

त्यक्तव्यं यच्च वै श्राद्धं पुनः कर्तव्यमेव च । सूतके समनुप्राप्ते विघ्नेषु च यदाऽभवत्
मासिकान्युदकुम्भानि श्राद्धानि सफलानि च । प्रतिसांवत्सरं श्राद्धं सूतकानन्तरं विदुः

त्यक्तान्यन्यानि यावन्ति सूतके विघ्नसम्भवे ।
अनन्तरं हि कार्याणि सर्वाणीति न संशयः ॥ ६८ ॥
मासिकानि समस्तानि श्राद्धं प्रत्याब्दिकं तथा ।
सूतकानन्तरं कार्यं विघ्नेऽन्यस्मिन्यतोऽन्यथा ॥ ६९ ॥

एकादश्यां कृष्णपक्षे कर्तव्यं शुभमिच्छता । तत्र व्यतिक्रमे देतावमायां क्रियते तु तत् ॥
यथोत्तरदिनेष्वेव कर्तव्यं यद्यविघ्नतः । कृष्णपक्षे त्वमायां तु कर्तव्यं शम ! नो कृतम्
मृताहस्य यदामासो न ज्ञायेत कथञ्चन । मार्गशीर्षेऽथवा माघे श्राद्धं तद्दिवसे स्मृतम्
यदा तु वासराज्ञानं मासस्य ज्ञानमेव च । अमायामेव तन्मासे श्राद्धं सांवत्सरं भवेत्
दिनमासापरिज्ञाने प्रोषितस्य मृतस्य च । तत्तिथ्यां तद्दिनं प्राहुः तत्राज्ञानं यदा भवेत्

आश्विनामा च मार्गामा माघामा च दिनत्रयम् ।
तत्र वान्यतमं प्राहुः दिनमासाप्रतीतितः ॥ ७० ॥

वृद्धिसप्तमसीमन्त प्रेतश्राद्धानुमासिकम् । नित्योदकुम्भश्राद्धं च मासेष्वधिकेऽपि च
ग्रहणे पुत्रजन्मादौ कर्मण्यपि च शान्तिके । सङ्कल्पिते च सर्वस्मिन्नधिमासो न दुष्यति

रोगी यदा मनुष्यः स्याच्छ्राद्धकर्मण्युपस्थिते ।

भार्यां वा भ्रातरं वापि शिष्यं वापि नियोजयेत् ॥ ७८ ॥
तस्याभावेन हानिः स्यात्कर्मणः श्राद्धसंज्ञिनः ।
नित्यश्राद्धे यथाशक्ति भोक्तारं तु नियोजयेत् ॥ ७९ ॥
अमावास्या मासिकं च मृताहव्यतिरेकि यत् ।
स्वयं कर्मण्यशक्तश्चेत्सुतं विप्रं नियोजयेत् ॥ ८० ॥

राजकार्यनियुक्तस्य दासग्रहणवर्तिनः । व्यसनेषु समस्तेषु श्राद्धं विप्रेण कारयेत् ॥८१
प्रातःकाले तु न श्राद्धं प्रकुर्वन्ति द्विजोत्तमाः । नैमित्तिकेषु श्राद्धेषु न कालनियमःस्मृतः
मृताहव्यतिरिक्तस्य प्रक्रमःकुतपःस्मृतः । कुतपादथवाप्यर्वागारभ्यकुतपो भवेत् ॥८३
मासेमासे यथाश्राद्धेऽपराह्णस्पृग्विधीयते । अपराह्णव्यापिनी स्यादुभयत्र यदा त्वमा

क्षये पूर्वा तु कर्तव्या वृद्धौ साम्ये परा स्मृता ।
अमावास्या तु या हि स्यादपराह्णद्वये समा ॥८५॥
क्षये पूर्वा परावृद्धौ साम्येऽपि च परा भवेत् ।
क्षीणस्तु चन्द्रमा यत्र तत्र श्राद्धं तु पार्वणम् ॥ ८६ ॥
अमादृभागे सूक्ष्मोऽसौ भूतांशो स नास्ति चेत् ।
मध्याह्नव्यापिनी सा स्यादेकोद्दिष्टे तिथिर्भवेत् ॥ ८७ ॥
सायाह्नव्यापिनी या स्यात्पार्वणे सा तिथिर्भवेत् ।
अल्पापराह्णगा याऽमा ग्राह्या श्राद्धादिके भवेत् ॥ ८८ ॥

मृताहे त्रिमुहूर्ता च सायङ्काले तिथिर्भवेत् । परे ह्रस्तद्गता यत्र त्रिमुहूर्तं तु पूर्ववत् ॥
तथापरेद्युः श्राद्धं स्याज्ज्येष्ठपुत्रस्य नान्यथा । अमाश्राद्धं यदाकुर्यान्मृताहे समुपस्थिते
मध्याह्नव्यापिनी तत्र ह्यद्विजस्य विधीयते ॥ ९१ ॥

राम उवाच ।

श्राद्धक्रमप्रदीपेन मर्त्यकर्मक्रमं त्वया । प्रासङ्गिकानां धर्माणां निर्णयं वक्तुमर्हसि ॥९२

शम्भुरुवाच ।

श्राद्धस्य दिवसेप्राप्ते पूर्वेद्युर्नियमान्वितः । निमन्त्रयीत विप्रेन्द्रान्विप्रलक्षणसंयुतान् ॥

पफभुक्तः प्रशनर्यमन्त्यजायैर्भाषणम् । दन्तधावनमभ्यङ्गनिश्चकेशा...
कर्ता कुर्वीत पूर्वेद्युस्त्यक्त्वाचैव परेऽहनि । गृहीत नियमानुकान्सर्वमेतत्परित्यजेत् ॥
त्रिकालंचैव पूजाचेत्प्रातर्द्वयं यजेत्स्वकम् । अरुणोदयवेलायां करोति यदि पूजनम् ॥
अधःशायी तथाभूतः प्रातरुत्थाय कर्मवित् ।
प्रातस्त्यमपि यत्कर्म तत्कृत्वा स्नातपूर्वकम् ॥ [illegible] ॥
ऋणत्रयविनिर्मुक्तो यास्यति ब्रह्मतत्परम् । सूर्यस्योदयवेलायां शिवपूजां करोति यः ॥
सूर्येण समतेजस्वी शिवलोके महीयते । उदिते भास्करे पश्चाद्घटिकान्तरपूजनम् ॥९९॥
रुद्रेण समतेजस्वी शिवलोके महीयते । द्वितीयघटिकायां तु यदि पूजनमीशितुः ॥
वायुना समतेजस्वी शिवलोके महीयते । तृतीयघटिकायां तु शिवपूजां समाचरेत् ॥
कुबेरसमतेजस्वी शिवलोके महीयते । चतुर्थीपञ्चमीषष्ठीसप्तमीघटिकासु यः ॥ १०२ ॥
शिवं पूजयते भक्त्या शिवलोके मरुत्समः । तत्काल एव क्रियते पूजायत्कालनोदिता
यथाप्रतिज्ञमथवा गृहीतनियमो यजेत् । उपचारेषु शक्त्या वै नियमं परिपालयेत् ॥
नियमातिक्रमे वापि यागश्च स्याद्विमोघेदि ॥ १०५ ॥
श्रीराम उवाच
क पूजा देवदेवस्य शङ्करस्यामितौजसः । स्मरणात्पापनाशस्य स्मरणान्मोक्षदस्य च
शिवस्य शिवरूपस्य शिवतत्त्वार्थवेदिनः । सोमस्य सोमभूषस्य सोमनेत्रस्य राजितुः
वेदमूर्तेरमूर्तेश्च वेदसारस्य वेदिनः । वेदवेदाङ्गवित्तस्य वेद्यावेद्यस्य योगिनः ॥१०८॥
गोक्षीरसमदेहस्य गोक्षीरस्नानमोदिनः । गोपालिनस्त्रिनेत्रस्य त्रयीनेत्रस्य मायिनः ॥
प्रश्नमध्ये तथा रामं शिवध्यानमथाविशत् । स्थाणुभूत इवासीनो नासाग्रन्यस्तलोचनः
आनन्दनिष्यन्दविलोचनाश्रुप्रवाहसंस्पृष्टकपोलदेशः ।
दधार देवं गिरिशं हृदम्बुजे गोक्षीरसुस्निग्धसुवाहपात्रम् ॥ १११ ॥
प्रतिबिम्बमथो गात्रे रामस्य समदृश्यत । दृष्ट्वैवविम्बितं शम्भुं चतुर्बाहुं त्रिलोचनम्
... ं परमं याताःसर्वे मुनिहरीश्वराः । शम्भोर्वक्षःस्थितं रामंदृष्ट्वा सीताकृतिशुभम्
बभूवुर्यामार्द्रमथ राममुदैक्षत । स्वप्रश्नमनुसन्धाय प्राह सर्वं यदेति च ॥११४॥

शम्भुरुवाच ।

अचले या सदा पूजा चलेवापि यथेच्छया । लिङ्गसम्पूजनं मुख्यमलाभेच हिमाद्रिषु ॥
अधिकारविशेषेण तत्र तत्रापि पूजनम् । विगुणं सगुणं वापि सफलं लिङ्गपूजनम् ॥
प्रतिमादि कृतापूजा विगुणा सफला न हि । अचलेवाचलेवापि पूजालिङ्गे प्रशस्यते ॥
चलस्य पूजनं वक्ष्ये स्थापनोद्वासने तथा । ते उभेन विजानाति कश्चिन्मुनिरपि क्वचित्
स्थापयन्ति हृत्पद्मे वै गोपयन्ति यजन्ति च । उद्वासयन्ति देवेशं शङ्करं योगिनःसदा
क्रियांकालीवहोतॄणां बही देयं त्रियम्बकम् । पूजकानामशेषाणां शिवलिङ्गे महेश्वरम्
लिङ्गस्य स्थापनं पूजा उद्वासनमथैव च । धारणं शङ्करस्यैव लिङ्गमेव महेश्वरम् ॥
सञ्जिकं परमोत्कृष्टं स्वर्णंचैव विनिर्मितम् । राजतैर्वादलैःकार्यं राजतैर्वापवैस्तु यत् ॥
लतासूत्रैरथोवापि रचितं दारुणाऽथवा । वस्त्रेण वाऽथ रचितं मृदा विरचितं भवेत्
तत्र संवेष्ट्य वस्त्रेण सुगन्धेनसमन्विते । धौतवस्त्रयुगे शुद्धे मृद्वासनसमन्विते ॥१२४
शीतोष्णरहिते पादचतुष्टयसमन्विते । प्रावृत्तिच्छेदनोपेते कृमिकीटविवर्जिते ॥१२५

धौतेन मृदुवस्त्रेण सर्वतो वेष्ट्य तं शिवम् ।
विन्यस्य सञ्जिकामध्ये प्रावृत्य च पुनर्विभुम् ॥१२६॥

एषा हि सञ्जिकारामदेवस्याग्रेऽतिकीर्तिता । तस्य च स्थापनंपाठोरहस्ये च महेशितुः
अथवा भित्तिमूलेस्याद्देववेद्यामथापि वा । सुरक्षिते तथादेशे-रक्षकं च नियोजयेत् ॥
प्राणादेरविनाभावं कुर्वीत नियमैःसह । एतद्धि राजसंप्रोक्तं स्थापनं परमात्मनः ॥
सात्त्विकं स्वसमीपस्थं धारणं तामसं पुनः । धारणं गात्रसंस्पर्शमशेषदेहगोपनम् ॥
मस्तकेधारणं मुख्यं ब्रह्मणा च तथा कृतम् । बिम्बस्य मुकुटस्यान्ते धारणं शुभमुच्यते

ललाटे धारणं शस्तं यथा लक्ष्म्या धृतं शुभम् ।
वाणेन च धृतं मूर्ध्नि दक्षिणोरसि वा पुनः ॥ १३२ ॥

कर्णे च हरकर्णेन मुनिना परमर्षिणा । विनिर्मिथ तथागात्रं लोहस्थानं प्रकल्प्य च
धारयन्ति तथालिङ्गं राक्षसा-केचिदुत्तमाः । अनिकेतनमर्त्यानामशक्तानां शिरोधृतिः ॥
अधमाधममाख्यातं नीविबन्धादि धारणम् । तेषु तुच्छिष्टसंप्राप्तौ मस्तके धारणंभवेत्

अधमाधमवृत्तीनां सदा वै लिङ्गधारणम् । पापिनामपि चाश्चर्यं यमलोके न विद्यते ॥

श्रीराम उवाच ।

चित्रगुप्तेन लिखिता ललाटे या लिपिर्दृढा । तया तु लिप्या नियतं नरकं कथमन्यथा

करोति पूजनं शम्भोः पापं नाशयते कथम् ॥ १३७ ॥

शम्भुरुवाच ।

पापं नाशयते कृत्स्नमपि जन्मशतार्जितम् । मर्त्स्यनाम्सर्वपापानांस्मरणाच्च महेशितुः

भस्मेति पदमाख्यातं तस्य धारणमुत्तमम् । यथाविधि ललाटे वै वह्निवीर्यप्रधारणात्

नाशयेल्लिखितां यामीं परस्यामिव हव्यभुक् । कर्णोपरि कृतंपापं नश्यंस्यान्मुखधारणे ॥

कण्ठे च धारणात्कण्ठभोगादि कृतपातकम् । बाह्वोर्बाहुकृतं पापं वक्षसि मनसाकृतम्

नाभ्यां शिश्नकृतं पापं पृष्ठे गुदकृतं तथा । पार्श्वयोर्धारणाद्राम परस्त्र्यालिङ्गनादिजम्

तद्भस्मधारणं शस्तं सर्वत्रैव त्रिपुण्ड्रकम् ।

ब्रह्मविष्णुमहेशानां त्र्यग्नीनां च धारणम् ॥ १४३ ॥

गुप्त्यै लोकत्रयाणां च धारणं तेन वै कृतम् । धृतं पञ्चदशस्थानेषुद्धभस्माभिमन्त्रितम्

जानुयुग्मे बाहुयुग्मे कोष्ठोपरियुगे तथा । धारणं सर्वदेहानां पूजायै धर्मसंमतम् ॥

भस्माशना भस्मशय्या भस्मोद्धूलितविग्रहाः ।

भस्मस्नानाः सदापापैर्मुच्यन्ते नात्र संशयः ॥ १४६ ॥

आदौ ब्राह्मणदीक्षायां त्रियायुषमिति स्मृतम् ।

प्रसवे च मनुष्याणां भूतावेशेऽपि रक्षकम् ॥ १४७ ॥

सर्पादि विषहान्यर्थं सर्वेषां साधनं त्विदम् । अपि वा वैष्णवो मर्त्य अथवापीतरोजनः

भस्मस्नायी भस्मयुक्तः कर्मस्वधिकरोति वै ॥ १४९ ॥

श्रीराम उवाच ।

स्ममाहात्म्यमादौ मे भस्मायुष्यं हि कस्य वै । कथं हियक्षते ह्येतत्सर्वमेतद्वदस्व मे ॥

शम्भुरुवाच ।

[illegible] देहिनः । पापघ्नं शीतमुष्णं च स्पर्शाच्छिवपदप्रदम् ॥

अत्र ते कीर्तयिष्यामि चेतिहासं पुरातनम् । आसीद्वासिष्ठवंशस्तु धनञ्जय इति द्विजः
तस्य भार्याशतं ह्यासीद्रूपलावण्यसंयुतम् । तासामेका ॥ सुषुवे शामाका करुणं मुने

भार्याणां सङ्ख्यया राम ! सुताश्चासंस्तपस्विनः ।

पित्रा विभागस्तेषां च विषमः परिकल्पितः ॥ १५४ ॥

भ्रातॄणां च तथाप्येव वैरबन्धो महानभूत् । नराणामेकजातीनां वैरं नियतमेव तु ॥१५५
अथासौ करुणो गत्वा भवनाशिनिकातटे । नानामुनिगणैः सार्द्धं नरसिंहदिदृक्षया ॥
नृसिंहदर्शनार्थन्तु ब्राह्मणेन तु केनचित् । उत्कृष्टफलजम्बीरमानीतं रूपगन्धवत् ॥१५७
करुणस्तु समादाय ह्यजिघ्रत्फलमुत्तमम् । तत्र स्थिता द्विजगणाः शापेन समोजयन्
मक्षिका भव पापात्मन्वर्षाणां शतमप्यतः । शापायासनं भविता दधीचेन महात्मना ॥

अथ मक्षिकतां प्राप्तो भार्यामिदमभाषत ।

मक्षिकात्वमहं प्राप्तो मां शुभे ! पालयस्व भोः ॥ १६० ॥

इत्युक्त्वा स तथा भूतोऽयभ्राम च ततस्ततः । अथैवंविधमाशाय ज्ञातयः पापनिश्चयाः
तद्वधे यत्नमास्थाय तैलमध्ये ह्यपातयन् । मृतं पतिमथादाय दुःखिता सा कृशोदरी ॥
तद्दुःखशमनार्थाय प्राह देवी ह्यरुन्धती । अमुं सञ्जीवयाम्यद्य भस्मनैव शुचिस्मिते ॥
अथाग्निहोत्रजं भस्म अरुन्धत्यै न्यवेदयत् । मृत्युञ्जयेन मन्त्रेण मृतजन्तौ तथाऽक्षिपत्
मन्दवायुं तथा चक्रे व्यजनेन शुचिस्मिता । उदतिष्ठत्ततो जन्तुर्भस्मनोऽस्य प्रभावतः ॥

ततो वर्षशते पूर्णे ज्ञातिरेको ह्यमारयत् ।

मृते भर्तरि सा साध्वी दुःखिता च शुचिस्मिता ॥१६६॥

दधीचं नाम विप्रेन्द्रं महामाहेश्वरं मुनिम् । जगाम शरणं साध्वी प्राह विप्रस्तपोधनः
देवायुधविहीनं तु जमदग्निं तपोनिधिम् । भस्मैवजीवयामास कश्यपं च तथाविधम्
तानपि तथाभूतान्मामप्येताद्दृशं पुरा । तस्मात्तु भस्मना जन्तुं जीवयामि तवानघे ! ॥

इत्येवमुक्त्वा भगवान्दधीचो महेश्वरं वै शरणं जगाम ।

भस्माभिमन्त्र्याथ करे गृहीत्वा सञ्जीवयामास धवं सुसाध्व्याः ॥ १७० ॥

देहस्य करस्पर्शाद्विशापः करुणोऽभवत् । स्वरूपं च ततो गत्वा स्वमाश्रमपदं ययौ

।चमपि सा साध्वी गृहमानीय भोजने । प्रार्थयामास विप्रर्षिमुक्तवानथ स द्विजः ॥
ग्यत्यथ विप्रेन्द्रे कोटिशिष्याःसमागताः। अथ देवाःसमायाता भस्मोद्धूलितविग्रहाः

नमस्कृत्य दधीचं तु पप्रच्छुः शिवकाङ्क्षया ॥ १७२ ॥

देवा ऊचुः ।

मार्क तु पुराज्ञानंनष्टमासीन्महामते । गौतमस्य तु भार्या वै दृष्ट्वाकामातुरा वयम्
ा च धर्षिता देवी विधाहृतमङ्गला । तां वै कामयमानानां नष्टं ज्ञानमभूच्च नः ॥

ततः सर्वे वयं भीता गता दुर्वाससं मुनिम् ।

स उवाचाधुना सर्वमपनेष्यामि वो मलम् ॥ ७६ ॥

।ध्रिप्रियमन्त्रेण मन्त्रितं शम्भुना स्वयम् । ममापि दत्तं तेनैव ब्रह्महत्यादिशान्तये ॥
ऐवमुक्त्वा दुर्वासा दत्तवान्भस्म चोत्तमम् । अथ तद्वचनात्सर्वे वयं चिहतचेतनाः
।ध्रिप्रियमन्त्रेण भस्मोद्धूलितविग्रहाः । निर्धूतपातकाः सर्वे संवृत्तास्तत्क्षणेन हि ॥

आश्चर्यमेतज्जानीमो भस्मसामर्थ्यमीदृशम् ॥ १८० ॥

दधीच उवाच ।

चस्य भस्मनः शक्तिं संक्षेपेण वदामि वः । विस्तरेण न शक्येत वक्तुं वर्षशतैरपि ॥
वः कीर्तयिष्यामि पुरा वृत्तं तु देवयोः । हरिशङ्करयोः सर्वं ब्रह्महत्यादिनाशनम् ॥
दा चैकार्णवे घोरे ब्रह्मणः प्रलये सति । महाविष्णुस्तु भगवाञ्छेते स्म प्रलयाम्भसि

तस्यपार्श्वद्वयं प्राप्य ब्रह्माण्डानां शतद्वयम् ।

विंशतिः पादयोः पार्श्वे विंशतिर्मस्तकान्तरे ॥ १८४ ॥

।सामौक्तिकभावेन ब्रह्माण्डमदधात्प्रभुः । तत्राभिमण्डले केचिल्लोमशाद्या मुनीश्वराः
।पस्तपन्तः सुमहदीश्वरं पर्युपासते । अथ विष्णुर्महातेजाश्चिन्तामाप सिसृक्षया ॥
यानयोगपरो भूत्वा न किञ्चित्पर्यपश्यत । अथ दुःखेन महता रुरोदोच्चैः पुनः पुनः ॥

एतस्मिन्नन्तरे दीप्तिः काचिल्लोकविलक्षणा ।

दृष्ट्वा च हरिणा भीत्या लोचने च निमीलिते ॥ १८८ ॥

ागम्यमानो गोक्षीरसमतेजाः सुगात्रवान् । संभव्य कोटिब्रह्माण्डदामयुग्मं करद्वये ॥

दधानमुरसा धामकोटिब्रह्माण्डकल्पितम् । ब्रह्माण्डमेकं निपतदुत्पतच्च करद्वये ॥१९०॥
सर्वाभरणसंयुक्तं तथाभूतंतमव्ययम् । विष्णुस्तुष्टाव चादृष्ट्वा दर्शनाय तस्य वै ॥

विष्णुरुवाच ।

नमस्ते देवदेवेश नमस्ते शाश्वताव्यय । न जानेऽहं भवन्तंभोस्त्वं च वेत्सि नमोनमः ॥
जानामि न च ते भावं दुर्निरीक्ष्या च ते द्युतिः ।
माणिक्यकुण्डलं हेमदामजालविभूषितम् ॥ १९३ ॥
रत्नाङ्गुलीयं सुभगं बाहुकोष्ठविभूषणम् । तनुरक्तोत्तमाकीर्णदीर्घायतविलोचनम् ॥१९४
बाणलोचनसङ्काशं भाललोचनमव्ययम् । कन्दर्पकार्मुकभ्रान्तिजनकभ्रुवमीश्वरम् ॥
स्निग्धाधोन्नतवार्यङ्गुलासमच्छकपोलकम् । मन्दस्मितं प्रसन्नास्यं विभुं बालेन्दुदर्शनम्
विज्ञानरत्नवसनवेदकल्पितभूषणम् । शरणं त्वां प्रपन्नोऽस्मि चक्षुर्मे दीयतां विभो ! ॥
दीनान्धकृपणाज्ञाननष्टस्य शरणं भव । अथ दिव्यं ददौ चक्षुः स्वात्मदर्शनशक्तिमत् ॥
अथ दृष्ट्वा हरिः शम्भुं त्रिनेत्रं पुरतः स्थितम् ।
को भवानित्युवाचाथ न जाने त्वां महायशाः ॥
प्रणामं केवलं कर्तुं शक्तोऽस्मि न हि वेदितुम् ॥ १९९ ॥

सदाशिव उवाच ।

तव ज्ञानं प्रदास्यामि कुरु स्नानं च धारणम् ।
भस्मस्नानं ततः पश्चात्ततो ज्ञानं ददाम्यहम् ॥ २०० ॥

श्रीभगवानुवाच ।

मत्स्नानयोग्यं सलिलं न च तिष्ठति कुत्रचित् ।
इत्युक्तोऽपि निषण्णस्तु ब्रह्माण्डासक्तविग्रहः ॥२०१॥
त्वदम्बुजले स्नानं न योग्यमभवद्धरेः । शम्भुर्जहास स्नानाय जलमत्यधिकं त्वहो ॥

दधीच उवाच ।

अथ देवः शिवो विष्णुं भालाक्षेण व्यलोकयत् ।
विलीनसूक्ष्मावयवं वामाक्षेण व्यलोकयत् ॥ २०३ ॥

ततः गृहमनुर्विष्णुश्चानिरीक्ष्य शम्भुना । उक्तः स्नाहि भो विष्णो हृदमत्र विकल्मषः
ततो हरेर्हरिः स्नातुं हृदङ्कं कल्पितस्तदा । प्रवेष्टुं न शशाकाथ गम्भीरे नद्ध्रदस्य तु ॥
हरिराह च मे पश्चाहृदस्यास्य प्रवेशने । मार्गो मे दीयतां देव तमथो शम्भुरब्रवीत् ॥
कोटियोजनगम्भीरं जलमेतन्महत्पुरा । निविष्टस्यैव भवत ऊर्ध्वं जलं विभो ! ॥

इदानीं निष्ठुलश्चापि न प्रवेशो हृदे कथम् ।
मध्याङ्गुलप्रमाणोऽप्यमुष्मिंस्तस्मिन्हृदे च मे ॥ २०८ ॥

पश्यामि प्रविशस्व त्वं पादस्पर्शं ददामि ते । वाक्यमेकं तु सोपानं वेदमद्वाक्यनिम्नतम्

हरिरुवाच ।

शब्दारोहणसामर्थ्यं पश्याम्यहं न विद्यते । मूर्तस्य रोहणं शक्यग्रहणं वा कथं मुने ॥

शम्भुरुवाच ।

पुंसः शक्तिर्न वस्तूनां धारणारोहणादिषु । गृहाणेमं महावेदं जग्राह हरिरप्यथ ॥२११॥
नम्रकरश्चाशक्तेर्हि पतन्निव जनार्दनः । न च शक्यं मया धर्तुमिति प्राह शिवं हरिः ॥
शिवः प्रहस्य निपतीपात्यतेव (?) महाहृदे । तत्सोपानमथारुह्य स्नातुमर्हसि केशव ॥

दधीच उवाच ।

वेदे सोपानभूते हि ऊर्ध्वमोपलब्धिनि । तत्र स्नात्वा [illegible] विधिना बहिरुत्तीर्य चोक्तवान्

स्नातोऽस्मि किमतः कार्यं शम्भुराह हरिं ततः ।
ध्यायसे हृदये किं त्वं न च किञ्चिद्वदस्व मे ॥ २१५ ॥

हरिर्न किञ्चिदित्याह तमथो शम्भुरुक्तवान् । भस्मस्नानेन संशुद्धो वेत्स्यसे परमं शुभम् .

दीक्षितस्य हि तच्छास्त्रं तद्रक्षां करवाण्यहम् ॥ २१७ ॥

दधीच उवाच ।

स्वपक्षःस्थितभस्मैकं नखेनादाय शङ्करः । प्रणवेनाभिमन्त्र्याथ गायत्र्या ब्रह्मभूतया ॥
अङ्गुलिभ्यामुपादाय शिवः पञ्चाक्षरेण वै । हरिमस्तकगात्रेषु सर्वेष्वपि समाक्षिपत् ॥

शान्तदृष्ट्या निरीक्ष्याथ जीवेत्याह हरिं हरः ।
ध्यायस्व किं ते हृदये स च ध्यानपरोऽभवत् ॥ २२० ॥

अपश्यद्धृदये दीपं दीर्घाकारमतिप्रभम् । हरिराह शिवं साक्षाद्दीपो दृष्टो मयेति च ॥
शिवः प्राह न ते ज्ञानं परिपक्वमथो हरे । भस्म भक्षय ते ज्ञानं समग्रं सम्भविष्यति ॥

हरिरुवाच ।

भक्षयिष्ये शुभं भस्म स्नातोऽहं भस्मना पुरा । दृष्ट्वेश्वरं भक्तिगम्यं भस्माभक्षयदच्युतः
तथाश्चर्यमतीवासीत्पक्वबिम्बसमद्युतिः । वासुदेवः शुद्धमुक्ताफलवर्णोऽभवत्क्षणात् ॥
ततः प्रभृति शुक्लोऽसौ वासुदेवः प्रसन्नवान् ।
पुनर्ध्यानपरो भूत्वा दीपमध्ये च पूरुषम् ॥ २२५ ॥
शुद्धस्फटिकसङ्काशं त्रिनेत्रं द्विभुजं शिवम् । वरदं दक्षिणे हस्ते वामे चाभयदं विभुम् ॥
पञ्चवर्षवपुषं शरच्चन्द्रसमद्युतिम् । माणिक्यकुण्डलं हेमदामजालविभूषितम् ॥२२७
रत्नाङ्गुलीयसुभगं बाहुकोष्ठसुभूषणम् । तनुरक्तोष्ठमाकर्णदीर्घायतविलोचनम् ॥२२८
बाणलोचनसङ्काशं भाललोचनमव्ययम् । कन्दर्पकार्मुकभ्रान्तिजनकभ्रुवमीश्वरम् ॥]
स्निग्धोन्नतसुचारूग्रनासमच्छकपोलकम् । मन्दस्मितं प्रसन्नास्यं बालेन्दुदर्शनं विभुम्
विज्ञानरत्नवसनं वेदकल्पितनूपुरम् । वामाङ्गुलीयमध्यस्थमणिप्रणवमव्ययम् ॥२३१
दृष्टवानथ तं विष्णुः कृतकृत्योऽभवत्तदा ।
अथाह शम्भुर्भो विष्णो हृदि दृष्टं त्वया किमु ॥ २३२ ॥
हरिराह पुरा दृष्टः पुरुषः शान्तविग्रहः । इत्युदीर्य महाविष्णुः शिवपादे पपात ह ॥२३३

हरिरुवाच ।

न शक्तिं भस्मनो जाने प्रभावं वा कुतस्तव ।
नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्तु त्वामेव शरणं गतः ॥ २३४ ॥

सदाशिव उवाच ।

वरं वृणु महाभाग ! मनसा यं त्वमिच्छसि । शिववाचमथाकर्ण्य हरिर्वव्रे वरोत्तमम् ॥

हरिरुवाच ।

त्वत्पादयुगले शम्भोर्भक्तिरस्तु सदा मम । अथ दत्त्वा वरं शम्भुरिदमाह वचो हरिम् ॥
भस्मधारणसम्पन्नो मम भक्तो भविष्यसि ॥ २३६ ॥

दधीच उवाच ।

इत्यमुक्तं महाज्ञानं भस्मसम्भवमाश्रितः । तस्मात्पूर्यं सुराः सर्वे धारयध्वं तदाद
चिस्मयोत्फुल्लनयनादेवाऽऽभ्यासंस्तदस्त्विति । यइदंशृणुयान्नित्यंपुण्याख्यानमनु
चिमुक्तः सर्वपापेभ्यो यात्यसौ शाङ्करं पदम् ॥ २३६ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शिवराघवसंवादे भस्ममाहात्म्
पञ्चोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

षडधिकशततमोऽध्यायः

भस्ममाहात्म्यवर्णने कस्यचिच्छुनो मुक्तिः ।

शुचिस्मितोवाच ।

आयुष्यवर्द्धनं भस्माशनं दृष्टं महामुने ! । परलोकगतिं दातुं शक्तमेतं वदस्व मे ॥

दधीच उवाच ।

अत्र ते कथयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् । विश्वगुप्तयमाभ्यां च यद्विख्यातं बभूव

मिथिलायां पुरा कश्चिच्छुनः पर्यटते क्षुधा ।
पुरा जन्मशतात्पूर्वं ब्राह्मणः पापनिश्चयः ॥ ३ ॥
पूर्वे वयसि वेदाढ्यः शास्त्राढ्यश्च सुबुद्धिमान् ।
स स्नातुं जाह्नवीं गत्वा स्नानं कृत्वा पितॄनपि ॥ ४ ॥

देवानृषीन्समभ्यर्च्य ययौ मात्तलिकापुरम् । प्रतिश्रयमथोचके ब्राह्मणस्य निवेशने
तत्रैकाक्षत्रियसुता यौवनस्था हतप्रिया । अष्टराज्या च षट्कोटिनिष्कद्रव्येण संयु

मुक्त्वाऽथ शयितं विप्रं सर्वावयवसुन्दरम् ।
रात्रौ चन्द्रोदये शुद्धे ज्योत्स्नाहसितदिङ्मुखे ॥ ७ ॥

ब्राह्मणाभ्याशमागत्य तमुद्वीक्ष्येदमब्रवीत् । कुतस्त्वमागतो विप्र क्वं वादेशं गमिष्य

ब्राह्मण उवाच।

अकालचर्या सर्वेषां शङ्कामुत्पादयेद्ध्रुवम्। वयःस्थयोर्मिथो वादो रहस्ये दास्यमन्दिरे
क्षत्रियोवाच।

कथाप्रसङ्गे यात्रायां तीर्थे देशादिविप्लवे। दुर्भिक्षे ग्रामदहने ग्रहोत्पाते ॥ दूषितः ॥
प्रतिश्रयस्तु मद्गेहे भवतैव पुराकृतः। मद्गेहवासिनी चाहं न शङ्कास्त्विह कस्यचित्
ब्राह्मण उवाच।

तूष्णीम्भावो मया कार्यो गच्छ त्वं शीघ्रमग्रतः।
इत्युक्त्वा ब्राह्मणेनासौ मनसेदमचिन्तयत् ॥ १२ ॥
अनेन सङ्गमो मह्यं यथा भूयात्तथाविधि।
रोदनं तु करिष्यामि तथा यास्यति सान्त्वितुम् ॥ १३ ॥

मां च सान्त्वयितुंप्राप्तो मां समुत्थापयिष्यति। अहमुत्तिष्ठमानैवदोर्लताकण्ठसङ्गिनी
कुचयुग्मेन तद्गात्रं स्पर्शयन्ती विमूर्च्छिता।
गतमाना हि मां दृष्ट्वा निषण्णां स्वयमेव सः ॥१४॥

तत्सङ्गे मामकं देहं निधास्यति द्विजाग्रणीः। अचेतनेव वसनमपास्य दर्शये च ॥
सुस्निग्धं रोमरहितं पक्वाश्वत्थदलाकृति। दर्शयिष्यामि तत्स्थानं कामगेहं सुगन्धि ॥
मयैव विलुठन्त्याङ्गे तस्य वस्त्रमपास्यते।
विलुप्य मानसं तस्य करिष्ये स्ववशं द्विजम् ॥ १८ ॥

अदृष्टे यादृशं चित्तं दृष्टे नैतादृशं भवेत्। दर्शने यादृशं चित्तं संलापे नैव तादृशम् ॥
संलापे यादृशं चित्तं हास्योक्तौ नैव तादृशम्।
हास्योक्तौ यादृशं चित्तं स्पर्शने नैव तादृशम् ॥

स्पर्शने यादृशं चित्तं योनिदृष्टौ न तादृशम्। तद्दृष्टौ यादृशंचित्तं योनिस्पर्शे नतादृशम्
बाहुमूलकुचद्वन्द्वस्वयोनिस्पर्शदर्शनात्। कस्य न स्खलते चेतो रेतःस्कन्नं च नोभवेत्
दधीच उवाच।

इति सञ्चिन्त्य मनसा क्षत्रियागृहमभ्यगात्। स्वगृहद्वारमासाद्य मन्दं मन्दं रुरोद वै

चिरं कालं च रुदितं ब्राह्मणः करुणानिधिः ॥ २४ ॥

स्त्रीबालवृद्धातुरराजयोगिनां विषाग्नितोयाद्रिनिपातनादिना ।

दुःखस्य चैवोद्धरणं प्रशस्यते कूपस्य खातेन समं वदन्ति ॥ २५ ॥

इत्थं विचार्य विप्रोऽसौ शुचिर्मूर्तः प्रसन्नधीः । तस्याः समीपमगमत्तामुवाच ततो द्विज

अलं शोकेन महता ह्यामुत्रविरोधिना । शरीरशोषणे ह्येतच्चित्तविध्वंसनं तथा ॥२७

त्यजशोकमिमं बाले न कार्यः शोचितेन वै । शोकस्य कारणं कियायेनेत्थं रुद्यते त्वय

दधीच उवाच ।

एवमुक्ता द्विजेनाथ न सा किञ्चिदुवाचह । मूर्च्छितेवापतद्भूमौ लमहत्यैव धीसने ॥

तामथोत्थापयामास ब्राह्मणः परमार्थवित् । उत्थितोत्थापिता तेन निपपात पुनःपुनः

पतितां पतितां विप्रो निषिध्योत्थाप्य तां पुनः । अङ्कमारोपयामास प्रममार्ज विलोचने

अथ सा मूर्च्छितेवाऽऽशुवसनं परिमुच्यतम् । दर्शयन्ती स्तनौ गुह्यं बाहुमूले विलोचने

आलम्ब्य कण्ठे बाहुभ्यां स्तनाभ्यामस्पृशद्‌ द्विजम् ।

चन्द्रातपश्च विशदो मन्दमारुतसम्भवः ॥ ३३ ॥

अथ चिन्तापरो विप्रो नैव कार्यमिदं मम । पितुर्वा मातुरुचितं पत्युर्वाथ गुरोस्तथा

असंबुद्धस्य मे सर्वं विपरीतं विभाति वै । अथ कामः समायातो रहस्येस्थितयोस्तयोः

विव्याध निशितैर्बाणैर्द्विजं कामो दुरात्मवान् ।

स्मरबाणातुरो विप्रश्चिन्तयामास कामुकः ॥ ३६ ॥

इयं सुचारुसर्वाङ्गी कामिनीव प्रदृश्यते । गोचेद्योनिमुखे ह्यस्याः कथं रोमाञ्चसम्भवः

तदेतस्याः कुचस्पर्शात्सर्वं व्यक्तं भविष्यति ।

इति सञ्चिन्त्य मनसा कुचौ योनिं द्विजोऽस्पृशत् ॥ ३८ ॥

साऽपि मूर्च्छितरूपेव मन्दस्मितमुखाऽभवत् । आलिलिङ्ग द्विजं गाढमाननं च चुचुम्बह

तयोरथ समायोगो वर्षाणां शतमप्यभूत् । गते वर्षशते पश्चादेकस्मिन्दिवसे द्विजः ॥

स्नातुं ययौ नदीं प्रातः साऽपि विप्रसङ्गतः ।

स्नानं तत्र तया चक्रे पुराणं श्रुतवानथ ॥ ४१ ॥

कौर्मं समस्तपापानां नाशनं शिवभक्तिदम् । इदं च पद्यं शुश्राव पुराणज्ञेन भाषितम् ॥
ब्रह्महा मद्यपः स्तेनस्तथैव गुरुतल्पगः । कौर्मं पुराणं श्रुत्वैव मुच्यते पातकात्ततः ॥
श्रुत्वैतद्वचनं विप्रः पौराणिकमभाषत ।
मया कृतानां पापानां न च सङ्ख्यास्ति काचन ।
अशेषपापसन्दोहनाशनं तदिहोच्यताम् ॥ ४४ ॥

पौराणिक उवाच ।

ाराधयस्व देवेशं शङ्करं त्रिदशेश्वरम् । तस्य सम्पूजनाद्विप्र सर्वं पापं विनश्यति ॥
ापमेव तमः प्रोक्तं ज्ञानदीपेन नश्यति । अथवा पूजया विप्र ! समस्ताघविनाशनम् ॥
ज्ञानपूजाविहीनानां नरके पतनं ध्रुवम् ॥ ४७ ॥

दधीच उवाच ।

प द्विजो ह्यभिगतः शिवालयमनुत्तमम् । द्रोणपुष्पसहस्रेण पूजयामास शङ्करम् ॥
हं जगाम च ततो भोजनं कृतवानथ । विहाय क्षत्त्रियां विप्रो जगामेष्टां भुवं ततः ॥
थेष्ठमन्नमादाय भुक्तपशाकैःशिवालयम् । गत्वादीपस्थिताऽज्येन भोजनं कृतवान्यद्विः
अथ मृत्युवशं प्राप्तो यमलोकं जगाम वै ॥ ५० ॥

यम उवाच ।

या कृतानां पापानां केषांचिन्नाशनं पुरा । त्वयैक दिवसे पूजा शङ्करस्य यतः कृता
पापसहस्रं च प्रनष्टं भवतो द्विज ! । स्थितानामपि पापानां फलं नरकपातनम् ॥
वकोटिद्वयं विप्र ! श्वानजन्मशतं पुनः । शिवदीपाज्यहरणात्फलं नरकसेवनम् ॥
नरके च स्थितिस्तस्य शतवर्षं सुभीषणम् ।
कुम्भीपाके च काष्ठत्वं भस्म भूत्वा पुनः पुनः ॥ ५४ ॥
वर्षाणां दशकं त्वेवं कृमिभुक्तिः परं दश । पुनश्च दीपवर्तित्वं वर्षाणां च तथा दश ॥
श्लेष्मामेध्यपुरीषेषु मूत्ररेतोह्रदेषु च ।
उन्मज्ज्य च निमज्ज्याथ श्लेष्मविण्मलभोजनम् ॥ ५६ ॥
ततो नरकशेषेण श्वानजन्मशतं परम् । यमवाक्यमिति श्रुत्वा ब्राह्मणो निपपात ह ॥

अथ तस्य प्रियाभार्या पतिचिन्तापराऽभवत् ।
एतस्मिन्नन्तरे तस्याः समीपं नारदोऽभ्यगात् ॥ ५८ ॥
नारदस्य पपातासौ पादयोरतिदुःखिता । तामुत्थाप्य मुनिः शुद्धो गतायुष्ममभाषत ॥
अयि मुग्धे ! विशालाक्षि ! भर्तारं गन्तुमर्हसि ।
भर्ता ते हि विशालाक्षि मृतो बन्धुविवर्जितः ॥ ६० ॥
न रोदितव्यं ते भद्रे ज्वलनं प्रविशस्व भोः ॥ ६१ ॥

ब्राह्मण्युवाच ।

अशक्यं यदि वा शक्यं मया गन्तुं मुने वद । अग्निप्रवेशकालो वै व्यतीतो न मयैषण

नारद उवाच ।

योजनानां शतं ह्येकमितः स्थानात्पुरं हि तत् ।
श्वोदाहः किल विप्रस्य भविता गन्तुमर्हसि ॥ ६३ ॥

अध्ययोवाच ।

दूरस्थितं कायनाथं गन्तुमर्हामि हे मुने । तद्वचस्तु समाकर्ण्य नारदस्तामभाषत ॥ ६४ ॥
विपञ्चीनालसंस्था त्वं अथ गच्छाम्यहं क्षणात् ।
इत्युदीर्य तदा गत्वा त्वरां चक्रे गतं च तत् ॥ ६५ ॥
देहं नष्टद्विजस्थानं तामुवाचाव्ययां मुनिः । रोदनं नेह कर्तव्यं यदि तत्राग्निमेष्यसि ॥
पापं यदि कृतं भद्रे परपुरुषसेवनम् । एतद्विशुद्धये शुचि ! प्रायश्चित्तं समाचर ॥ ६७ ॥
तवोपपातकव्रातनाशो वह्निप्रवेशनात् । नान्यत्पश्यामि नारीणां सर्वपापोपशान्तये ॥
अग्निप्रवेशं मुक्त्वैकं प्रायश्चित्तं जगत्त्रये ॥ ६८ ॥

दधीच उवाच ।

अथ नारदवाक्येन नोदिता सा वचोऽब्रवीत् । अग्निप्रवेशे नारीणां किं कर्तव्यं महामुने

नारद उवाच ।

स्नानं मङ्गलसंस्कारो भूषणाञ्जनधारणम् । गन्धपुष्पं तथा धूपं हरिद्राक्षतधारणम् ॥
मङ्गलं च तथा सूत्रं पादालक्तकमेव च । शक्त्या दानं प्रियोक्तिश्च प्रसन्नास्यत्वमेव च ॥

नानामङ्गलगाथानां श्रवणं गीतकस्य च। व्यभिचारकृते पापे तत्पापस्य प्रशान्तये ॥

अतीतं पातकं पृष्ट्वा प्रायश्चित्तं तदीरितम्।
कुर्यादथ स्वकां भूषां विप्राय प्रतिपादयेत् ॥ ७३ ॥
भूषाभावे स्वकीयेन प्रायश्चित्तं तु कारयेत्।
नान्यथा तस्य पापस्य नाशनं वेति कुत्रचित् ॥ ७४ ॥

अध्ययोवाच।

सर्वमेतत्करिष्यामि हरिद्रा मे न विद्यते। भूषणं किमुत ब्रह्मन्सर्वमेतत्प्रदीयताम् ॥

नारद उवाच।

नह्यस्ति किञ्चित्सौभाग्यद्रव्यमन्यत्त्वपेक्षया ॥ ७६ ॥

दधीच उवाच।

अथ क्षणेनाभ्यगमत्कैलासं शिवमन्दिरम्। गिरिजामथ दृष्ट्वाऽसौ प्रणिपत्येदमब्रवीत्
हरिद्रा दीयतां मातर्भूषणानि च सूक्ष्मकम् ॥ ७७ ॥

पार्वत्युवाच।

विधवायै मया किञ्चिद्भूषणं दीयतां कथम्। मया दत्ते हि तस्मिन्वै वैधव्यं नोपपद्यते

नारद उवाच।

मातर्न विधवा यावद्धार्ङ्गं वर्तते स्त्रियः। आदाहात्सूत्रकं नास्तितिष्ठेरसौभाग्यमुत्तमम्

पार्वत्युवाच।

न चान्यदेहो मद्भूषां हरिद्रां धर्तुमर्हति। भूषणादौ मयादत्ते चिरंजीवितमिष्यते ॥
दीयते हि जयन्त्यैव सर्वमेतत्त्वयोदितम्। जयन्तीं स आगम्य तया दत्तमथाहरत् ॥
स्नाताया अध्वयायै [redacted] हरिद्रां दत्तवान्मुनिः। ततः स सूक्ष्मवसनभूषणानि मुनिर्ददौ ॥
आह चैनां तवान्तेऽपि कः करोति नियुङ्क्ष्वतम् ॥ ८३ ॥

अध्ययोवाच।

त्वमेव [redacted] समस्तानां क्रियाणां कारणं मुने!।
पिताऽसि सर्वं कुर्वंद्य नमस्ते मुनिसत्तम! ॥ ८४ ॥

दधीच उवाच।

प तं ब्राह्मणी दृष्ट्वा नारदस्तामुवाच ह। अत्ययं गच्छनदनं प्रविश त्वं यदीच्छसि

अथ सा भूषिता साध्वी त्रिःप्रदक्षिणपूर्वकम्।

नारदं तु नमस्कृत्य सा मौर्यामर्पयन्मनः ॥ ८६ ॥

नसूत्रं मङ्गलं सूत्रं हरिद्रामञ्जनोन्मथा। कुसुमानि च वासांसि कस्तूरी चन्दनं तथा

सौवर्णकञ्चुलिकां च फलानि विविधानि च।

स्वदक्षिणादि पयोन्तं स्पर्शयित्वा पृथक्पृथक् ॥ ८८ ॥

पार्वती प्रीतिकामा सा पुरन्ध्रीभ्योऽखिलं ददौ।

ज्वालामालाभिराकाशं दहन्तमिव पावकम् ॥ ८९ ॥

: प्रदक्षिणमागत्य स्थित्वाऽग्नेःपुरतःसती। इदं प्राहतदावाक्यं प्राञ्जलिः प्रहसन्मुखी

अप्ययोवाच।

दावयो दिशां पाला मातर्मेदिनि भास्कर। धर्मादयः सुराःसर्वे शृणुध्वं ममभाषितम्

णिपीडनमारभ्य चैतद्दन्तमहर्निशम्। वाङ्मनः कर्मभिर्भर्ता सेवितो यदि भक्तितः॥

व्यभिचारो यथा न स्यादपत्याश्रितये मम।

तेन सत्येन मे पत्या सार्द्धं यानं प्रयच्छत ॥ ९२ ॥

मुक्त्वाऽथ स्वहस्तात्प्रपुष्पकं द्रुतमाक्षिपत्। प्रविश ज्वलनंदीप्तमथापश्यद्विमानकम्

र्णेण समनुलक्षणमप्सरोगीतशोभितम्। आरुरोह विमानं सा भर्त्रा सार्द्धं दिवं ययौ॥

: प्राहाथ सम्पूज्य वनितां तां पतिव्रताम्। अक्षयःस्वर्गो यवेह नच पापं तवास्ति वै

टिद्वयसमाःतत्र नरके हन्तपातकम्। मृष्टमेव न सन्देहः किं तु पातकमेव च ॥९४॥

ं शिवस्य दीपाज्यभक्षणेन समार्जितम्। तथापि नरके पातः श्वानजन्मशतं भवेत्

अप्ययोवाच।

ग्निप्रवेशशुद्धानां पुनश्च नरकः कथम्। अग्निप्रवेशात्सर्वेषां पापानां नाशनं भवेत्॥

यम उवाच।

वद्रव्यापहारस्य पातकं नैव नश्यति। इत्यमाह पुरा शम्भुरन्येषांनाशनं भवेत्॥

अथ स श्वानतामाप्य शताब्दं स्यात्ततः परम् ।
दधीचमन्दिरं प्राप्तो मृत्योरास्यगतो हि सः ॥ १०१ ॥
तस्य भित्तिसमीपे तु भस्मास्ते ह्यभिमन्त्रितम् ।
भस्मनि श्वा पपाताथ ममार च गतो यमम् ॥ १०२ ॥

यमः सम्पूज्याथ नतो मयान्पुण्यतमो मुनिः । मद्गेहे भवतः स्थानं न योग्यं गम्यतां यहिः
अथ गत्वा यहिस्तस्थौ सारमेयो यमोदितः । सन्तापायस्थितं तं च नारदो दृष्टवानमुम्
पप्रच्छ च किमर्थं त्वमिह तिष्ठसि दीप्तिमान् । शिवभस्मस्थितमृतं शैवं जाने महामते
शैवानां पापिनां चापि साहसेन तनुत्यजाम् ।
यमलोको न चास्तीति शिवाज्ञा शिवमोदिता ॥ १०६ ॥

दधीच उवाच ।

इत्यमाभाष्य तं श्वानं कैलासमगमन्मुनिः । दण्डवत्प्रणिपत्येशं व्यज्ञापयद्धोहरम् ॥
देव ! कश्चिद्यमपुराद्बहिरास्ते सकुक्कुरः । भस्मन्येव मृतस्तद्वद्यमलोकं स चार्हति ॥
अथ मुख्यगणादिष्टो वीरभद्रः शिवेरितः । आनयामास तं श्वानं दिव्यरूपधरं तदा ॥
महेशपादप्रणतं देवायाथ व्यजिज्ञपत् । आह माहेश्वरो देवं गणमेनं कुरुष्व मे ॥११०॥
तथेति च शिवः प्राह गणः श्वानमुखोऽभवत् ॥ १११ ॥

दधीच उवाच ।

अतुलं भस्म माहात्म्यं मयोक्तं ते शुचिस्मिते ! ।
इतः परं हि किंभूयः श्रोतुमिच्छसि सुव्रते ॥ ११२ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शिवराघवसंवादे विभूतिमाहात्म्ये षडुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

सप्ताधिकशततमोऽध्यायः

भस्ममाहात्म्ये कश्यपाद्यपिवृत्तान्तवर्णनम् ।

शुचिस्मितोवाच ।

जमदग्नि च देवानां च पुराकथम् । रक्ष भस्मतनुग्रहन्समाचक्ष्व मुने ! मम ॥

दधीच उवाच ।

अग्निसुताद्देवाः पूर्वमभ्यागमन्गिरिम् । शौकरं नाम विख्यातं गिरिमध्येसुरोत्तम

पेदद्रुमसङ्कीर्णं नानामुनिगणाश्रयम् । धातुदेवाश्रयं रम्यमप्सरोगणसेवितम् ॥

नवृक्षसंछन्नं सर्वर्तुकुसुमोज्ज्वलम् । तथाविधं प्रविश्यैते गिरिं वयमथापरे

स्तुवन्तः केशवं तत्र गताः स्म गिरिशेश्वरम् ।

दृष्ट्वा तत्र महाज्वालां प्रविष्टाश्च वयं च ताम् ॥ ५ ॥

तु तिरस्कृत्य ह्यदहद्देवता मुनीन् । मां ददाह ततःपश्चाद्भस्मीभूता वयं शुभे !

नेतादृशान्दृष्ट्वा वीरभद्रः प्रतापवान् । केनापि कारणेनासौ गतवान्पर्वतं यत

भस्मोद्धूलितसर्वाङ्गो मस्तकस्थशिवः शुचिः ।

एकाकी निःस्पृहः शान्तो ह्याहायाश्रमप्यागृणोत् ॥ ८ ॥

चित्तावरआर्सान्निग्रपमाणशवध्वनिः । शवानामिवपञ्चधा दृश्यते तन्निरीक्षणे ॥

नैधिरस्य मनसा जगामाग्निमनिग्रमम् । सवह्निर्वीरभद्रं च दग्धुमारब्धवानथ ॥

ग्नेरिव शान्तोऽभूत्तासाच सलिलं यथा । ततोऽपरां महाज्वालां वीरभद्रस्तु दृष्टवान्

ज्वालां महाकालीज्वालां निरपिनामपि । मनसा चिन्तयच्चापि वीरभद्रः प्रतापवान्

सर्वेषां भाविनां ज्वाला प्राणिनां शतकोटिशः ।

दग्धवं रक्षणार्थं हि पिबाम्युत्पाद्य न्यिमाम् ॥ १३ ॥

पास्यामि महतीं ज्वालां सलिलं तृषितो यथा ।

... ... पपाद ... ॥ १४ ॥

भारत्युवाच ।

वीर ! मा साहसं कार्षीः क्व तृषा क्वाशुशुक्षणिः ।
तृषितानां जलेनार्थो विपरीतो घनाग्निना ॥ १५ ॥
निकामं योजनशिराः प्रनष्टो राक्षसेश्वरः । शतयोजनवक्त्रश्च शतबाहुस्तथापरः ॥१६॥
मकरस्त्वं महाभागो निःशेषं पीतसागरः । एतानन्यानसङ्ख्यातान्ज्वालेयं तानमारयत्

वीरभद्र उवाच ।

भीतिरियं महाज्वाला त्वदुक्ता न हि जायते । सरस्वति भवत्यां च मम रोषश्च जायते
सर्वदेवार्चितपदं वीरभद्रमवेहि माम् ॥ १८ ॥

भारत्युवाच ।

मयोक्तं हितभावेन न द्वेषान्नान्यतो मुने । कोपमुत्सृज वीरत्वमात्मनो हितमाचर ॥१९
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवी भारती वीरभीतितः । अथ वीरो महाज्वालमपासीद्धीलयैव तु
क्षणेन महती ज्वाला शतयोजनविस्तृता । एकेन वीरभद्रेण पीता परमदुःसहा ॥२१॥
अथ देवेन्द्रमुखानां च मुनीनां भस्मराशयः । दृष्टा वै वीरभद्रेण आहूताश्च महात्मना ॥
न चाप्युपप्रतिपद्यो मृता मुनिर्दधीचकः । वीरभद्रस्तु विज्ञाय नाशं मुनिर्दधीचकसाम्
दध्यावमृत्यं सर्वाञ्जीवयाम्यत्र कोविदः । ध्यानेन दृष्टवांश्चापि जीवितं भस्मदेहिनाम्
अथाचम्य मृतानां तु भस्मान्यथ च भस्मना । मृत्युञ्जयेन मन्त्रेण मन्त्रितेन ह्यमन्त्रयत्
अथोत्थिता मुनिवराः स्वं स्वं रूपमुपाश्रिताः ।
अथ ते गतवन्तश्च गिरिपार्श्वं महाश्रमम् ॥ २६ ॥
तत्रापि भक्षिताः सर्वे सर्पेणातिशरीरिणा । अथ वीरो महासर्पसमीपमगमत्प्रभुः ॥२७॥
वीरमागतमालोक्य भुजगो योद्धुमारभत् । युयुधे पर्वमेकं तु नानारूपधरः फणी ॥
अथ वीरः प्रगृह्यैतत्पुच्छं करयुगेन च । द्विधा चक्रे समन्ताद्वै देवास्तत्र गतासुरः ॥२९
दृष्ट्वाऽथ भस्मनैवैताञ्जीवयामास शङ्करः । अथ देवाः मुनयो वीरभद्रं प्रणम्य तु
गतवन्तो यथा मार्गं ददृशुः रक्ष आगतम् । पञ्चमेरुं महाकायं दोर्भिश्च दशभिर्वृतम् ॥
पञ्चपादसमोपेतं शिरोभिर्युतमष्टभिः । काद्रुसमाख्यं महाघोरं युध्यमानो हि वारिणा ॥

महापराद्ध्यपुरो वासुदेवस्य वक्षुयल्लम् । तादृशं द्विगुणीभूतं कपी वालिनिनिश्चितम् ॥
तादृशं वानरश्रेष्ठं ससुग्रीवं सराक्षसः । मुष्टियुद्धे पञ्चपादैः सहसाऽऽहत्य वालिनम् ॥
सुग्रीवं च कराभ्यां स हन्तुमेव प्रचक्रमे । आस्ये निक्षिप्य सुग्रीवमप्रसत्कवलं यथा ॥
वालिसुग्रीवग्रसनं दृष्ट्वा चिन्तामवाप ह । कथमेनं हनिष्यामि रक्षयिष्ये कथं कपिम्
एवं चिन्तयमानं तं वानरं राक्षसेश्वरः । अग्रसीदेकयत्नेन तथा भूतं वराक्षसम् ॥३९॥
दृष्ट्वा देवर्षयः सर्वे पलायनपरास्तथा । पलायमानांस्तान्दृष्ट्वा पञ्चमेढ्रः सराक्षसः ॥
हस्तैः समस्तैस्तान्सर्वानादायाभक्षयत्तदा । वीरभद्रस्ततो दृष्ट्वा वानरांश्चसुरार्दनम् ॥
पञ्चाशद्योजनशिलां करेणादाय तं रुषा । निजघान शिरो मध्येमध्यमं पतितं शिरः ॥

तत आदाय शैलस्य शृङ्गं सच्छतयोजनम् ।
स्थापयित्वा दृढतरं राक्षसेन्द्रं तथा हरत् ॥ ४१ ॥

राक्षसोऽथ बभाषे तं वीरभद्रं त्रिलोचनम् । मम बाहुबलं पश्य वीक्षितं त्वद्बलं मया
असिद्वयं तैलधौतं पञ्चाशद्योजनोन्नतम् । चक्रयोजनविस्तारं सुदृढं लक्षणान्वितम् ॥
एकं गृहाणाभिमतं यच्छिष्टं तन्मम प्रियम् । वीरभद्रस्तथेत्युक्त्वा गृहीत्वासिं महाबलः
करेणाचालयत्तीक्ष्णं क्ष्वेलीं चक्रे ततः क्रुधा । गृहीतासिस्तथाक्ष्वेलीं चक्रे राक्षसपुङ्गव
वीरभद्रं समभ्येत्य कण्ठं प्रतिसमर्पयत् । तन्मात्रं भिन्नमभवच्छोणितं निर्गतं बहु ॥४६
राक्षसस्त्वेकहस्तेन पपौ तच्छोणितं ततः । वीरभद्रः कण्ठदेशे राक्षसं प्राहरद्रुषा ॥४७

शिरोद्वयं तथा च्छिन्नं पतमानं ततोऽग्रहीत् ।
न्यभक्षयदमेयात्मा सिंहनादं चकार ह ॥ ४८ ॥

तेन नादेन महताक्षुब्धमासीज्जगत्त्रयम् । अन्योन्यमसिघातेन भिन्नगात्रौ विकस्वरौ
किंशुकाविव दृश्येते पुष्पितौ रुधिरोक्षितौ । वर्षमेकं तु संयुध्यसासीद्देवासुरौ तदा
अतः परं वर्षमेकं गदायुद्धमभूत्तयोः । असिपुत्रिकया पश्चाद्वर्षमेकमभूद्रणः ॥ ५१ ॥
पुनर्गृहीत्वाऽसियुगं युयुधाते परस्परम् । शं ब्रुवाणो महाखड्गं दंष्ट्राकारो गणेश्वरः ॥
शरोपरचलयनश्चालयित्वाऽसिमग्रतः । तस्य कण्ठवनं सर्वं चिच्छेद कदलीं यथा ॥
[illegible] यमक्ष भगनेत्रहा । तस्य गात्रं करस्ढैर्विदार्याहत्य देवताः ॥५४

कपीन्द्रौ च तथा चान्या अद्राक्षीत्परमेश्वरीम् ।
एतद्युद्धं महाघोरं नारदो वीक्ष्य चाभ्यगात् ॥ ५५ ॥
ब्रह्मणे वासुदेवाय शङ्कराय व्यजिज्ञपत् । मुनयो रक्षिता देवा वालिसुग्रीववानरौ ॥
एतौ सञ्जीवयामास ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः । रक्षसे शम्भुना दत्तो वरः परमदारुणः ॥
हिरण्यकशिपो राज्ये बलवानेकराक्षसः । देवैः सार्द्धं तु युयुधे वर्षाणां शतमद्भुतम् ॥
पलायिताश्च बहुधा मृताश्च शतशोऽसुराः ।
शुक्रेण रक्षितः सोऽथ गुरुणाऽचिन्तयदिदम् ॥ ५६ ॥
मृतोऽस्मि शतशः शुक्रजीवितोऽस्मि त्वयैव हि । अमृत्यवेत्स्यमेतस्मादुदरस्थमृताय च
अन्यथा मरणं मह्यं भविष्यति न संशयः । गुरो यमेन सार्कं मे युद्धमासीत्सुदारुणम्
मयाऽसौ ग्रसितो युद्धे यमराजः प्रतापवान् । ममोदरं प्रविश्यासौ बिभेद च ननाद च
अहं मृतस्तदा चासं त्वया सञ्जीवितः पुनः । तस्मादुदरसंस्थानां मरणाय तपे तपः ॥

शुक्र उवाच ।

एवमेतन्न सन्देहो यथापरवं समाचर । स्यमन्तपञ्चकं तीर्थं तत्र त्वं तप्तुमर्हसि ॥६४॥

राक्षस उवाच ।

तपे महत्तपो घोरं यन्न चीर्णं सुरासुरैः । गुल्फप्रदेशे पादाग्रे स्वयः पाशैः प्रबध्य च
भयः स्तम्भयुगं कृत्वा भयः पट्टिकयान्वितम् ।
पट्टिकायां पादयुग्मं कृत्वाधः शीर्षतो तथा ॥ ६६ ॥
विवृतास्यं तथाकल्पं कृत्वाधोमुखमुल्मकैः ।
स्तम्भोत्तरेण ज्वालायां चक्रिकायामितस्ततः ॥ ६७ ॥
अधःशिरास्तथा तिष्ठन्नुन्मील्यैव विलोचने ।
एवं तपश्चरिष्यामि वरदः कोऽपि मे भवेत् ॥ ६८ ॥
ब्रह्मा वा वरदः सोऽस्तु शङ्करो विष्णुरेव च । वरदेन तु मे भाव्यं योवा कोवा वरप्रदः
इत्थमाभाष्य मुनिना गुरुणा भार्गवेण सः ।
तथाऽतपच्च षण्मासं पुनरन्यच्चकार ह ॥ ७० ॥

तथान्यां स्वशिरश्छित्त्वा जुहावाग्नौ समन्त्रकम् ।
नमो भद्राय मन्त्रेण चत्वारि च शिरांसि सः ॥ ७१ ॥
पञ्चमे तु शिरोदानं यतमाने च राक्षसे । वह्निमध्यात्समुत्तस्थौ भगवानम्बिकापतिः
शुद्धस्फटिकसङ्काशो बालचन्द्रविभूषणः । अधःशिरस्कं तद्रक्ष इदमाह महेश्वरः ॥ ७३ ॥
मा साहसं कृथा रक्षो वरदोऽस्मि वरं वृणु ॥ ७४ ॥

राक्षस उवाच ।

बहूनां च वराणां त्वं दाता नूनं महेश्वरः । हतशीर्षसमुत्पत्तिं प्रस्तजीवस्मृतिं तथा ॥
वराहवपुषो विष्णोरस्तुशक्तिश्चतुर्गुणा । मयि ते न हि रोषः स्यात्सन्निधिस्तु सदा मम
त्वज्जटोत्पातनेनैकः पुरुषः सम्भविष्यति । तेनैव मरणं नान्यैरिदमस्तु वृतं मम ॥७७॥
भविष्यत्येवमेवैतदित्युक्त्वाऽन्तर्हितो हरः । एवं लब्धवरः पापी राक्षसो निहितस्त्वया
अथालिङ्ग्य हरिर्वीरं शङ्करश्च पितामहः । यथागतमथो जग्मुरथ देवा वियोषितः ॥७९॥
निपत्य दण्डवद्भूमौ वीरभद्रमथाब्रुवन् ।
नमस्ते देवदेवेश ! नमस्ते करुणाकर ! । नमस्ते शाश्वतानन्त नमस्ते वरदो भव ॥८०

वीरभद्र उवाच ।

भस्मना जीवयिष्यामि सुरान्समुनिवानरान् । भवतीभिःप्रतोष्टव्यं शोकःकार्यो नवाधुना
इत्युक्त्वा वीरभद्रस्तु भस्मनाऽजीवयत्स तान् ।
उत्थिता मुनिदेवाश्च वानरौ चोत्थितौ ततः ॥ ८२ ॥
इदमूचुर्वचो हृष्टाःशिरःस्थाञ्जलयोऽनमन् । त्वयाऽत्र जीविताःस्तातपिता त्वं धर्मतो हि नः
अस्माकं शरणं नित्यं भव शङ्करसम्भव । शिशूनां दुश्चरितं दृष्ट्वा शिक्षेस्तथा च तान्
रक्षेःपरकृताबाधा व्याधिभ्यश्च यथौरसान् ।
दक्षाध्वरे कृतागस्काः शिक्षिता भवतानघ ! ॥ ८५ ॥
इदानीं रक्षितास्तात वयं शिशुवदेव ते ॥ ८६ ॥

वीरभद्र उवाच ।

सन्देहो यत्र बाधा भवेत्तु वः । तत्र मां स्मरतक्षिप्रं बाधानाशं गमिष्यति

रिमदष्टं येऽपि पठन्त्यष्टशतं ततः । प्रणवादिनमोऽन्तं च चतुर्थीसहितं तथा ॥
वां राक्षसपीडानां नाशनं च भविष्यति । ब्रह्मराक्षसपीडासु पिशाचादिभयेषु च ॥
नामानुस्मरणात्सर्वबाधानां च विनाशनम् ॥ ६० ॥
विद्युत्प्रभालोचनमुग्रमीशं बालेन्दुदंष्ट्रारुणशोभिताधरम् ।
सुनीलगात्रं च जटावृतस्रजं दधानमङ्गे भसितत्रिपुण्ड्रकम् ॥ ६१ ॥
ह्मराक्षसमुक्त्यर्थं स्मरणं त्विदमीरितम् । मन्त्रे च वीरभद्रस्य सर्वमेतदुदीरितम् ॥

दधीच उवाच ।

यैवं विदधे धीरो मुनिर्देवास्तथागताः । एतत्त्रियायुषं प्रोक्तं भस्ममाहात्म्यमुत्तमम् ।
ठनः शृण्वतो वापि स्मरतोऽघविनाशनम् । शिवभक्तिप्रदं पुण्यमायुरारोग्यवर्द्धनम् ॥

शुचिस्मितोवाच ।

हं कृतार्था धन्या च नारीणामुत्तमाऽस्म्यहम् । हतपापातथायास्मिनमस्ते मुनिपुङ्गव॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शिवराघवसंवादे सप्तोत्तरशततमोऽध्यायः

अष्टाधिकशततमोऽध्यायः

भस्मनिर्माणविधानकथनम् ।

श्रीराम उवाच ।

भस्मोत्पत्तिं महाभाग भस्ममाहात्म्यमेव च । भस्मसन्धारणे पुण्यं भस्मदाने च तद्वद

शम्भुरुवाच ।

भस्मोत्पत्तिं प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् । स्मरणात्कीर्तनाद्राम तांशृणुष्व नराधिप
य एकः शाश्वतो देवो ब्रह्मवन्द्यः सदाशिवः ।
त्रिलोचनो गुणाधारो गुणातीतोऽक्षरोऽव्ययः ॥ २ ॥
सिसृक्षा तस्य जाताऽथ धीक्ष्यात्मस्थं गुणत्रयम् । वेदत्रयमिदं ज्ञेयंवेदत्रयगुणं हियत्

पृथक्सृष्ट्वात्मनस्तात तत्र स्थानं विभज्य च ।
दक्षिणाङ्गेऽसृजत्पुत्रं ब्रह्माणं वामतो हरिम् ॥ ५ ॥
पृष्ठदेशे महेशानं त्रीन्पुत्रानसृजद्विभुः । जातमात्रास्त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥६॥
इदमूचुर्वचः स्पष्टं कोऽभवान्के वयं त्विति । तानाह च शिवः पुत्रान्यूयं पुत्रा अहं पिता
इदं गुणत्रयं पुत्रा भजध्वं कर्महेतुकम् ॥ ८ ॥

पुत्रा ऊचुः ।

कं वा गुणं को भजतां कियन्तं कालमीश्वरम् । कथं गुणनिवृत्तिश्च भवेदेतद्वदस्व नः

शिव उवाच ।

यावज्ज्ञानं हि भवतां यावदायुरथापि वा । धारणं तावदेवस्यादेकैकस्य गुणस्य च ।
सत्त्वं ब्रह्मा रजो विष्णुर्भजेन्महेश्वरस्तमः । इत्युक्तमात्रे देवेशे ब्रह्मा सत्त्वमथाग्रहीत् ।
न च चालयितुं शक्तो धारणे किमु शक्तिमान् ।
ते गुणं तु तिरस्कृत्य रजोगुणमथाग्रहीत् ॥ १२ ॥
न च चालयितुं शक्तो जग्राहाथ तमोगुणम् । न च चालयितुं शक्तो निपपात रुरोद च
विष्णुश्च वामहस्तेन रजोगुणमधारयत् । अङ्गुलीभ्यां महेशोऽपि तमोगुणमधारयत् ।
सत्त्वमेकोऽङ्गुलीभ्यां च सत्त्वं विष्णुमथादधात् । ब्रह्माणं पादपीठे च दधारचनतं च
नृत्यन्तमत्यन्तविलासरूपं गोक्षीररूपं तरुणं त्रिनेत्रम् ।
सर्वं दधानं कृतकौतुकं शिवं समीक्ष्य पुत्रं वरदो बभाषे ॥ १६ ॥

शिव उवाच ।

प्रीतोऽस्मि तव पुत्राहं वरं वृणुयथेप्सितम् । अथाह पितरं पुत्रो वरमेनं ददस्व मे ।
मामुद्दिश्य कृता पूजा तव पूजा भवेच्छिव । तिष्ठेर्मयि सदात्वं च त्वमेवाहं च वाङ्मयः

शिव उवाच ।

एवमेतन्महाभाग भविष्यति न संशयः । रक्तगौराविमौ पुत्रौ ब्रह्मविष्णू ममैव तु ॥१६
बाहुमूलस्थितौ रम्यौ ममाकारौ तथानघौ ।
अथ ब्रह्माणमाहेदं भजत्वेकं गुणं भवान् ॥ २० ॥

ब्रह्मोवाच ।

त्वन्निर्दिष्टं गुणमहं धर्तुं शक्तो नहीश्वर ।
यिष्ये रजो देवसत्त्वं भजतु वै हरिः । अवशिष्टं गुणं चायमीश्वरो धारयिष्यति ॥

शम्भुरुवाच ।

नादाय ते देवा न शेकुर्नित्यधारणम् । कर्तुं भरणशक्त्यर्थं शिवमित्यवदत्पुनः ॥
णान्यं सर्वकाले न च धारयितुं क्षमाः । दीयतां भगवञ्छक्तिर्येन भोस्त्यं वरप्रद ! ॥

शिव उवाच ।

अथ तद्वचनं श्रुत्वा शिवो वाक्यमभाषत ॥ २४ ॥
विद्याशक्तिः समस्तानां शक्तिरित्यभिधीयते ।
गुणत्रयाश्रया विद्या अविद्या च तदाश्रया ॥ २५ ॥

पत्रयं च दृष्ट्वैव तत्सारं धर्तुमर्हथ । यत्किञ्चिद्धर्येत्तत्र भवद्भिर्ध्रियतां हि तत् ॥
वाहुस्तत्स्तुता वाक्यं न दाहोऽज्वलनं विना । शिवः प्राहमहेशस्य लोचने वह्निरस्ति वै
त्रयमिदं धेनुर्विद्यास्याद्गोमयं शुभम् । मूत्रं चोपनिषत्प्रोक्तं कुर्याद्भस्म ततः परम् ॥

वत्सास्तु स्मृतयो यस्यास्तत्सम्भूतं तु गोमयम् ।
आगाव इति मन्त्रेण धेनुं तत्राभिमन्त्रयेत् ॥ २६ ॥

गोमयो गाव इतिप्रारायेत्तु तृणंजलम् । उपोष्य च चतुर्दश्यां शुक्ले कृष्णेऽथ यामर्नी
ः प्रातरुत्थाय शुचिर्भूत्वा समाहितः । कृतस्नानो धौतवस्त्रो गोमयार्थं व्रजेत्तु गाम्
पाल्य तां प्रयत्नेन गायत्र्या मूत्रमाहरेत् । सौवर्णे राजते ताम्रे धारयन्मृण्मये घटे
करे वा पलाशे वा पात्रेगोशृङ्ग एव वा । आदधीत हि गोमूत्रंगन्धद्वारेति गोमयम्
मिरान् गृह्णीयात्पात्रे पूर्वोदितेऽधिके । गोमयं शोधयेद्विद्वान्श्रीर्मे भजतु मन्त्रतः ॥

अलक्ष्मीर्मर्यातिमन्त्रेण गोमयस्यापमार्जनम् ।
सन्त्वा सिञ्चामि मन्त्रेण गोमूत्रं गोमये क्षिपेत् ॥ २५ ॥

च्चां स्येति मन्त्रेण विण्डांश्चैव चतुर्दश । कुर्यात्संशोष्यकिरणैस्तदेवाहरेत्तु तान्
निद्ध्यात्पूर्वोक्तपात्रे गोमयपिण्डकान् । स्वगृह्योक्तविधानेन प्रतिष्ठाप्याग्निमिन्धयेत्

शम्भुरुवाच ।

इत्थं [illegible] भस्मसम्पाद्य शुष्कमादाय मन्त्रवित् । प्रणवेन विमृज्याथ सप्तप्रणवमन्त्रितम्
ईशानेन शिरो देशं मुखं तत्पुरुषेण च । उरो देशमघोरेण गुह्यं वामेन मन्त्रयेत् ॥५८॥
सद्योजातेन वै पादौ सर्वाङ्गं प्रणवेन तु । तत उद्धूल्य सर्वाङ्गमापादतलमस्तकम् ॥
तत आचम्य वसनं धौतं श्वेतं प्रधारयेत् । पुनराचम्य कर्म स्वं कर्तुमर्हति सर्वतः ॥६०
ततो भस्म समादाय प्रमृज्य प्रणवेन तु । त्रिनेत्रं त्रिगुणाधारं त्रयाणां जनकं विभुम्
स्मरन्नमः शिवायेति ललाटे तु त्रिपुण्ड्रकम् ।
नमः शिवाभ्यामित्युक्त्वा बाह्वोर्वापि त्रिपुण्ड्रकम् ॥ ६२ ॥
अघोराय नम इति उभाभ्यां च प्रकोष्ठयोः । भीमायेति ततः पृष्ठे शिरोऽधिपश्चिमेतथा
नीलकण्ठाय शिरसि क्षिपेत्सर्वात्मने नमः । प्रक्षाल्याथततो हस्तौ कर्मानुष्ठानमाचरेत्

शिव उवाच ।

एवमेवं प्रकारेण भस्म कृत्वा प्रगृह्य च । गुणान्धारयितुं शक्तास्ततः सृज्यथवै प्रजाः

शम्भुरुवाच ।

इत्यंशिवोदिताद्देवाब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । तथा कृत्वा च विधिनाऽहमहमिकयातदा ॥
अन्योन्यबोधनाशक्ताःप्रणम्यशिवमूचिरे । कं गुणं धारयेत्को वा शिवः प्राह गुणानथ
कर्मशक्तिं तथाज्ञानं गुणैरेवैव नश्यति । अल्पायुर्दृश्यते ब्रह्मा मनुभिश्चास्य जीवितम्
योऽहं ब्रह्माण्डमालाभिर्भूषितो ब्रह्मगोपनम् । रजोगुणमवष्टभ्य न च जानासिमां सदा
अतधिकबलो विष्णुरायुषि ब्रह्मणोऽधिकः । ब्रह्माण्डमालाभरणे महेशस्य ममैव [illegible] ॥
चतुर्निःश्वासमात्रेणविष्णोरायुरुदाहृतम् । ब्रह्मणोऽधिकसत्त्वत्वात्सत्त्वमालम्बनांहरिः
जानाति सर्वकालं मां कश्चिदेव न विस्मरेत् ।
सात्त्विकैकैव पूजाऽस्य राजसी तामसी न तु ॥७२॥
शान्तं शिवं सत्त्वगुणं रजश्चश्चावमानतः । नमो नीलं तथा चैव गुणं शम्भुस्तथामजन्
सत्त्वं रजस्तमश्चापि दधार च पुरा किल ।
अतोऽस्य त्रिविधा पूजा शङ्करस्य विधीयते ॥ ७४ ॥

रजश्च तमसा युक्तं दारुणं परिकीर्तितम् । दारुणापि ततः पूजा शङ्करे गदिता मता ।
रजश्च तमसायुक्तं मलशास्त्रप्रवर्तकम् । विच्छिन्नाऽपि ततः पूजा शङ्करे फलदा मता
तमश्च सत्त्वसंयुक्तं मिश्रकं च प्रवर्तकम् । मिश्रपूजा विफलदा शङ्करे लोकशङ्करे
यादृशं तादृशं वापि नियमेनार्चनं विभोः । शङ्करस्याशु फलदं यादृशस्यापि देहिनः

शम्भुरुवाच ।

एतत्संक्षेपतः प्रोक्तं विधानं भस्मनोऽनघ ! । चकृश्रोतृजनानां च समस्ताघविनाशनं

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शिवराघवसंवादे भस्मोत्पत्तिविधानं नामाष्टोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

नवाधिकशततमोऽध्यायः

शिवलिङ्गार्चनमाहात्म्यवर्णनम् ।

शम्भुरुवाच ।

अत्र ते कीर्तयिस्यामि कथां पापप्रणाशिनीम् ।
श्रुत्वा यां प्राप धर्मात्मा शिवभक्तिमनुत्तमाम् ॥ १ ॥
इक्ष्वाकुर्नाम विप्रेन्द्रः पुरा ह्यासीन्महामतिः । बहुशास्त्रप्रवीणश्च नीतिशास्त्रविशारद
न यष्टा न च दाता च न देवानां च पूजकः ।
न चाध्यापयिता वेदं न व्याख्याता श्रुतस्य च ॥ ३ ॥
न पुराणेतिहासानां श्रुतीनामागमस्य वा । यत्नाद्धोक्ता तथा देहसंस्कारैकप्रवर्तकः ॥
तादृशस्य द्विजस्याथ समालक्षा(क्ष्या)युरत्यगात् ।
लक्षान्तरे तथैकस्मिन्वत्सरे मासि पञ्चमे ॥ ५ ॥
तृतीयदिवसे रात्र्यां पुराणं श्रुतवानिदम् । स्वसम्पादितवित्तस्य येन दानं न वै कृतम्
दिने दिने भुज्यमानं निःसारं स्यात्क्रमेण हि ।

वर्षाण्येव च तावन्ति नरके पच्यते ध्रुवम् ॥ ७ ॥
कृमियोनिसहस्रं च अनुभूय ततः परम् । दरिद्रो व्याधितोऽवन्धुर्दुष्टभार्यो बहुप्रजाः ॥
दिने दिने भिक्षितेन याचितेन च जीवनम् ।
यत्र क्वापि च बीजानां धान्यानामथ मार्गणात् ॥ ९ ॥
लब्धेन जीवनं कर्म भृत्यानामथ जीवनम् । मध्ये श्रोत्रविहीनश्च नेत्रहीनः स्खलन्मलः
एवं पुराणं श्रुत्वाऽसाविक्ष्वाकुर्भृशदुःखितः ।
मनसाऽचिन्तयेच्चेदं स्मारं स्मारं द्विजाधमः ॥ ११ ॥
रूपपुष्पैर्मोहिम्मयी दुर्गाऽपि फलवर्जिता । तथा पुराणरहिता विद्या नो रतिदायिनी ॥
बहुशास्त्रं समभ्यस्य बहुवेदान्तविस्तरान् । पुंसोऽश्रुतपुराणस्य सम्यग्याति न दर्शनम्
शम्भुरुवाच ।
एवं चिन्तयतस्तस्य अकालमरणं ह्यभूत् । यमलोकं गतश्चाथ यमेन परिभाषितः ॥
यम उवाच ।
अनेकपापयुक्तोऽसि पुण्येनैव महत्तव । न वेदाध्यापनात्प्राप्तं पापं च विदितं तव ॥
कोटिवर्षाणि नरके तव स्थितिरिति द्विज ! ।
आयुरस्ति तथाप्यल्पं गम्यतां पौर्विकीं तनुम् ॥ १६ ॥
कुरु पुण्यं हितं दानं देवतापूजनं जपम् । साङ्गमध्यापनं विप्र भोजनं भस्मधारणम् ॥
भज विश्वेश्वरं देवं देवदेवमुमापतिम् । तस्य प्रयत्नमात्रेण मम लोकं न गच्छसि ॥
यत्किञ्चित्प्रत्यहं पापिन्पुराणं शृणु सादरम् । ततस्तच्छ्रवणादेव नेक्षसे मम यातनाः
यमस्य वचनं श्रुत्वा ब्राह्मणः स्वां ययौ तनुम् । अथेशपूजनरतो धर्ममास्थाय सद्द्विजः
भ्रामन्मुनिवर्यं जाबालिं शिवपूजकम् । तपःस्वाध्यायसम्पन्नं श्रुतिस्मृतिविवेचकम्
पुराणतत्त्ववेत्तारं लक्षशिष्यसमावृतम् । जराशिथिलसर्वाङ्गं वेदवेदाङ्गपारगम् ॥ २२ ॥
द्रष्टुकामो ययौ शैलं सुन्दरं चारुकन्दरम् । नानाविहगसम्पूर्णं नानापुष्पलतावृतम् ॥
सर्वर्तुकुसुमोपेतं नानागन्धोपशोभितम् । किन्नराणां च मिथुनैर्गीतपूर्णमहागुहम् ॥
अनेकरूपलावण्यवनितोपचितपादपम् । लम्बमानविचित्राभिस्ताभिः शोभितपादपम् ॥

रतिश्रमप्रसुप्तानां बोधनादितषट्पदम् ।
कूजन्ति च पिकाः कामं वियुक्तानां युजे किल ॥ २६ ॥

नानामुनिगणाकीर्णं प्रशान्तमृगचारिणम् । अप्सरोगणसङ्कीर्णं गन्धर्वगणसेवितम् ॥
नानासिद्धमुखोद्भूतगीतपूर्णवनान्तरम् । विचित्रफलसम्पूर्णं नानादेवालयान्वितम् ॥
प्रासादशतसम्बाधं नानावृक्षसमन्वितम् । सिंहाननैर्गजमुखैरुलूकवदनैरपि ॥ २९ ॥
अमुखैर्विमुखैरन्यैरूर्ध्ववक्त्रैर्मृगीमुखैः । कच्छजन्तुकगोधाऽहिवानरर्क्षमुखैरपि ॥ ३० ॥
व्याघ्रवृश्चिकमल्लोष्ट्रश्वानगर्दभतुण्डकैः । समस्तजीववदनसदृशास्यैर्गणेश्वरैः ॥ ३१ ॥
पक्षीमुखैर्वृक्षमुखैः शिलावक्त्रैरयोमुखैः । शङ्खमुक्तादिजलजवदनैरुपशोभितम् ॥ ३२ ॥
छपिकाङ्गैरजङ्घैश्च जटिलैः शिखिमुण्डितैः । पविवक्त्रैर्द्विवक्त्रैस्त्रिविधमहमुखैरपि ॥
घटास्यैः शूर्पवदनकर्णपादमुखैरपि । घण्टामुखैर्वेणुमुखैः किङ्किणीवदनैरपि ॥ ३४ ॥

यादृशमस्तु जगत्यस्ति तादृशास्यैरयोमुखैः ।
कैश्चिन्निभृतकन्दर्परूपलावण्यकोमलैः ॥ ३५ ॥

कोटिसूर्यप्रतीकाशैश्चन्द्रकोटिसमप्रभैः । नानावर्णैर्विश्वमुखैर्विश्वरूपैश्चतुर्मुखैः ॥ ३६ ॥
द्विमुखैः पञ्चवक्त्रैश्च त्रिमुखैः षण्मुखैरपि । एकानेकमुखैः शान्तैः सर्वदा गुप्तिभिर्वृतम्
नानाभोगसमृद्धैश्च रतिकामसमैरपि । लक्ष्मीनारायणमुखैरुमेशसमविग्रहैः ॥ ३८ ॥
नानारूपपरैश्चान्यैः सेवितं मन्दराचलम् । धेनवो यत्र वेदाश्च मीमांसापरतन्तुका ॥

धर्मादयः सपक्षाणः पुराणानि च कर्मणा ।
स्मृतीतिहासकल्पानि आगमाश्च शरीरिणः ॥ ४० ॥

स्थिताश्च मन्दरे यत्र मूर्तिमन्तः सनातनाः । तस्य मध्ये महत्पुण्यं पुरं परमशोभितम् ॥
पारिजातवनोपेतं प्रासादशतशोभितम् । सप्त प्राकारवेष्टितं बहट्टालकसंयुतम् ॥ ४२ ॥
गोपुरैर्मण्डपैर्युक्तं विचित्रगृहसंयुतम् । यस्य चायतनं तत्र कृष्णशीतादिपर्वतम् ॥ ४३

तन्मध्ये नगरी पुण्या तन्मध्ये न समा शुभा ।
तस्यां महासनं मध्ये वेदपादविनिर्मितम् ॥ ४४ ॥

सर्वैर्धर्मैः रत्नरूपं पादपीठं सुशोभनम् । पुराणागमशास्त्राण्यासनानि शिलातले ;

तत्रासीनो महायोगी गोक्षीरसदृशाकृतिः ।
मन्दस्मितसुचार्वास्यो द्व्यष्टवर्षवयाः प्रभुः ॥ ४६ ॥
दधान उरसा मालां मणिरुद्राक्षकल्पिताम् । बिभ्राण उपवीतं च कर्णिकारसमद्युतिः ॥
सुरत्नकुण्डलो देवः किरीटकनकाम्बरः । नानाभूषणसंयुक्तो नानागन्धविलेपनः ॥
वामाङ्कन्यस्तगिरिजो वीक्षमाणस्तदाननम् ।
मुग्धां च सुमुखीं बालां नवयौवनशोभिताम् ॥ ४९ ॥
भूषितां चारुसर्वाङ्गीं बिभ्रतीं कनकाम्बुजम् ।
आलिङ्ग्य वामेन करेण देवीं दक्षेण तस्या मुखमुन्नमय्य ।
स्पृष्ट्वा शिरो वामकरेण तस्या दक्षेण कुर्वंस्तिलकं च देवः ॥५०॥
भक्तिर्वीजयते देवं प्रणवव्यजनेन च । पूजाकान्ताऽपि कुसुमैर्मालां देवाय बिभ्रती ॥
धृतिर्विरक्तिर्वेनिते बिभ्रत्यौ योगचामरे । समाधिः कार्यकर्ताऽस्य धारणा योपिदस्य च
यमाश्च नियमाश्चैव किङ्करास्तस्य कीर्तिताः ।
प्राणायामः पुरोधास्तु प्रत्याहारः सुवर्णधृक् ॥ ५२ ॥
ध्यानं च द्रविणाध्यक्षः सत्यं सेनापतिस्तथा ।
ब्रह्मप्रभृतिकीटान्ताः पशवस्तत्पतिः शिवः ॥ ५४ ॥
पशूनां पालको धर्मः स्यादधर्मश्च तस्करः । मायापाशेन ते बद्धा मोचनी काशिकामृतिः
नानाविधाश्च प्रमदा देवदेवमुमापतिम् । एवमादरमुमानाथं कोटिजन्तुरनुस्मरेत् ॥५६॥
इत्संमोगानवाप्याथ शिवलोके महीयते । ब्रह्मविष्णुमहेन्द्राद्यास्तत्पुरद्वारपालकाः ॥
लक्ष्मीसरस्वतीदेव्यौ देहल्यर्चनरक्षिणी । नियुक्ते देवदेवस्य देवाश्च सुरयोषितः ॥
दास्यो देवाः समस्ताश्च दासा यस्य महात्मनः ।
एतादृशमहाशैलमिक्ष्वाकुः सन्ददर्श ह ॥ ५९ ॥
मुनिं प्रणम्य जाबालिमिदमाह वचस्तदा ।
गन्तुकामो महाशैलं शक्तोऽस्म्यस्मिन्न वा मुने ! ॥ ६० ॥
ममायुरल्पं कथितं यमेन ज्ञानिना पुरा । नरकश्च बहुः प्रोक्तः कथं श्रेयो भविष्यति ॥

जावालिरुवाच ।

मयाऽपि सर्वमेतत्ते ज्ञातं दिव्येन चक्षुषा । आयुर्दशदिनं ब्रह्मन्विद्वानपि न धर्मकृत् ॥
न तपस्तेहानभ्यासान्न च योगोऽल्पकामतः। नदानं द्रविणाभावादसामर्थ्यात्तथाऽर्हणा
न यज्ञो न व्रतं पूतं न च पुण्यमनायुषः । न चाध्यापनतीर्थादिसेवाकालविरोधतः ॥
तस्मात्तत्पापनाशाय प्रायश्चित्तं न विद्यते । गतिप्रदं तथा धर्मं गच्छ वा तिष्ठ वा मुने

इक्ष्वाकुरुवाच ।

यावज्जीवं प्रतिज्ञाय क्रियते यो वृषो द्विज । तेन पापपरीहारो भविष्यतिसुनिश्चितम्
तं ब्रूहि येन धर्मेण मम पापं प्रणश्यति । केन वा पुण्ययोगेन स्वर्गतिश्च भविष्यति ॥
शरणं भव विप्रर्षे ! नरकादति बिभ्यतः । सर्वधर्मफलं प्राहुः शरणागतपालनम् ॥६९॥

जावालिरुवाच ।

सत्यं स्वल्पेन कालेन न तादृग्लभ्यते वृषः । अमृते त्वनृते शक्यं वक्तुं स्वप्रान्तरेऽपि
रहस्यमेकं किञ्चित्तु यस्य कस्यापि नोच्यते ॥ ७० ॥

इक्ष्वाकुरुवाच ।

शरणं पालय मुने ! कालो मे निर्गमिष्यति ॥ ७१ ॥

जावालिरुवाच ।

मम प्राणाधिकं विप्र रहस्यं श्रुतिचोदितम् । शिवलिङ्गार्चनं नामब्रह्मादिभिरनुष्ठितम् ॥
समस्तपापशमनं सर्वोपद्रवनाशनम् । भुक्तिमुक्तिप्रदं तस्माच्छिवपूजां समाचर ॥७३॥
नातिक्रामेद्यदि मुने शिवलिङ्गार्चनं शुभम् ।
यः शम्भुपूजां विच्छिन्द्यात्तेन च्छिन्नं हि मे शिरः ॥ ७४ ॥
वरं शूलविनिक्षेपो वरं शाल्मलिकारोपणम् । वरं प्राणपरित्यागो नैव पूजाव्यतिक्रमः ॥
वरं वह्निप्रपतनं वरं ग्रावःशिरोहननम् । वरं स्वमलभुक्तिर्वा नैशपूजाव्यतिक्रमः ॥ ७५ ॥
अपूजयित्वा चेशानं योऽपि भुङ्क्ते नराधमः । पाषाणामन्नकणानां तस्य भोजनमुच्यते
अनुच्चार्य पदं शम्भोर्भुङ्क्ते यदि च मानवः । शिवेति मङ्गलं नाम यस्यवाचि प्रवर्तते
तस्याशु महापातककोटयः । शिवं प्रदक्षिणीकृत्य यो नमस्यति मानव

भूमेः प्रदक्षिणं कृत्वा यत्तत्पुण्यमवाप्नुयात् । प्रदक्षिणत्रयं कृत्वा नमस्कारं न प
पुनः प्रदक्षिणं कृत्वा मत्वामुच्येत पातकैः । सर्वंवाद्यानि यः कुर्यात्कारयेद्वा शिव
यत्नेन महता युक्तो येन्द्रसेव्यत्र जायते । श्रावयेद्यः पुराणानि देवदेवं त्रिलोचनम्
सर्वपापविनिर्मुक्तो वसेच्छिवपुरे कृती । तं नित्यमादरेणेशो वक्ति वाक्यं प्रियं
एतत्संक्षेपतः प्रोक्तमीशपूजनमुत्तमम् । अल्पायुश्च भवान्विप्र शिवपूजनमाचर ॥
त्रिकालं वा द्विकालं वा एककालमथापि वा । यामं यामार्धमथवा शिवपूजन
वानप्रस्थाश्रमी भूत्वा वानप्रस्थकृताश्रयः । वानप्रस्थप्रसूनैश्च प्रातः पूजय शङ्क
र्धीफलैः शतपत्रैश्च चन्द्रसौगन्धिकैरपि । नीपैर्जपाभिः पुन्नागैः करवीरैश्च पाटलैः
तुलस्या च रविदलैरपराजितया तथा । अपामार्गदलैः रुद्रजटादमनकेन च ॥
सर्वैरेभिः समफलैर्बिल्वपत्रैश्च धूर्तकैः । द्रोणैः शिरीषैः शमैश्च दूर्वया कोरकैरपि
नन्द्यावर्तैरक्षतैश्च तिलमिश्रैश्च केवलैः । अन्यैरपि यथाशक्तिप्राप्तैः सम्पूजयेच्छि
कर्णिकारैश्च सौवर्णाद्दूर्वयापि शिवार्चनम् । मुकुलैर्नार्चयेद्देवं चम्पकैर्जलजं विना
जलजानां च सर्वेषां पत्राणामक्षतस्य च । कुशपुष्पस्य रजतसुवर्णकृतयोरपि ॥
अन्यत्कृत्स्ना यथा यत्तु तैलपक्वं भवेन्नृप । न तत्पर्युषितं प्रोक्तमपूपादि यमिन्य
उक्षितं यत्फलायुक्तं तैलक्षाराम्लजीरकैः । जले सम्प्रोक्षितं मूलफलशाकादिकं नृ
न च पर्युषितंप्रोक्तं गङ्गातोयं च सागरम् । महानदीजलं सर्वं केदारजलमेव न
हररूपेण यत्तोयं कूपतीर्थेन वाडव । तडागवापीसरसां कूपेनापां च यद्भवेत् ॥
तत्तीर्थतोयं सर्वं च न च पर्युषितं भवेत् । न रात्रौ जलमाहार्यं दिवा सम्पादये
ससैकतं तथा धार्यं न च पर्युषितं हि तत् । एवं विदित्वापूजां त्वं शिवलिङ्गे स

शम्भुरुवाच ।

एवमुक्तोऽथ मुनिना इक्ष्वाकुर्ब्राह्मणप्रियः । शिवपूजापरो भूत्वा दिनाष्टकमति
नवमेऽथ दिने प्राप्ते प्रातः काले कृतार्चनः । मरणावसरे प्राप्ते शिवपूजां विधा
स्वान्प्राणानुपहाराय तत्याजैव महेशितुः । मृतं तमथ विज्ञाय यमदूता समाग
यमलोकप्रापका ये यत्नमास्थाय तस्थिरे । शैवाश्चापि समायाता दत्वाञ्जलिमखा

तेषामन्येष्वयायोऽभून्मामको मामकम्हिंसति । अन्ययामः पापकारिः शिवदूतमपार्दयत्
मध्य पद्विमुखः क्रुद्धो यमदूतस्तानं तमः । महाकायस्तथा भूत्वा गृहीत्वा च करेण तन्
शिरांसि च तथैवेनार्पीड्य चिच्छेदशाण्यपत् ।
मारयित्वा ततो दूतानादायैव्याशुमभ्यगात् ॥ १०८ ॥
निवेदयामास च तं वीरभद्राय धीमते । स चापि शङ्कराया‍य तं प्राह च महेश्वरः ॥
त्वयाष्टदिनपूजैव कृता कृष्णादिने दिने । त्वमभिन्दः पुरा मां च लिङ्गं शिलामिमित्युन
तेनैव पापयोगेन शिश्नवक्त्रो भविष्यसि । शिश्नाग्रे विवरं वक्त्रं जिह्वानासादिवर्जितः
एवं मन्नामयवक्तुत्वाद्भक्तो न्वापि भविष्यसि ।
अथेशवचनात्सोऽपि तथाभूतोऽभवत्क्षणात् ॥ १०९ ॥
शम्भुरुवाच ।
य इदं शृणुयान्नित्यं पुराणाख्यानमुत्तमम् । विमुक्तपापबन्धश्च शिवभक्तो भविष्यति
स याति च शिवस्थाने वक्ता चापि तथा भवेत् ।
यश्च वक्ति कथामेनां हरेण सदृशो भवेत् ॥ १११ ॥
उक्त्वा कथामिमां पूर्वमघोरो नाम भूमिपः । स्वर्गं स गतवान्राजा हतपापोऽथ भार्यया
श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शिवराघवसंवादे विभूतिमाहात्म्ये
नवोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

दशाधिकशततमोऽध्यायः

अग्निमुखाभिधशिवगणवृत्तान्तवर्णनम् ।

श्रीराम उवाच ।
अयमग्निशिखो नाम वह्निः शिवगणाश्रये । स कथं तादृशो भूतस्तन्मे वद नमोऽस्तु ते
शम्भुरुवाच
... कश्चित्क्षत्रियःक्रोधनः सदा । नष्टभार्यो नष्टसेनो नष्टप्राणोऽतिदुःखितः

लब्ध्वा लुलायद्वितयं कपि चक्रे सहात्मजैः । ऋणेन महता युक्तः पुनश्चातीवदुःखि
पुनश्च दुःखितो राजा सर्पेण सुतनाशनात् । तथाभूतो महीपालस्तत्याज कपिम
परित्यज्य सुतौ चापि त्यक्ताहारो रुरोद ह । सुतावथ समागम्य प्राहतुः पितरं शि

किमर्थं रुद्यते तात नष्टो नायाति रोदनात् ।
शरीरशोषणायाथ शोकस्तेऽद्य भविष्यति ॥ ६ ॥

शोकेन चक्षुषी नष्टे कण्ठो नष्टस्तथा तव । अनुष्ठानं तथा नष्टं किमर्थं परितप्यसे

एको नष्टो न चायाति रक्ष पञ्च स्थितानमून् ।

बहूनां रक्षणं पुण्यमाश्रितानां विशेषतः । अन्याश्रितममुं शत्रुं कथं शोचितुमर्हसि

पितोवाच ।

पुत्रः शत्रुः कथं पुत्रौ युवां शत्रू तथा च मे । अत्यन्तसुखिनं पुत्रं कथं शत्रुममापर

सुतावूचतुः ।

जायमानो हरेद्भार्यां वर्द्धमानो हरेद्धनम् । म्रियमाणस्तथा प्राणान्पुत्रत्वं किमतः
यत्सुखं च त्वया प्रोक्तं स्पर्शनालिङ्गनादिभिः । दुःखोदर्कमिदं राजन्सर्पमेतद्वदा

प्रसूतिकाले पुत्रस्य भार्यानाशाविचारणा ।
जीवितायामथो पत्न्यामात्मनः सुखनाशनम् ॥ १२ ॥

योन्यशुद्धौ तु जातायां संयोगो नोपपद्यते । आलिङ्गनपरे गाढं स्तन्येनाङ्गपरिलि
तथापि यदि संयोगः शिशुरोदनतः क्रियाः । दृष्टं शिशुगतं चित्तं ततो वैरस्यमेव

अथ चेत्पतितो डिम्भो मध्ये मैथुनमुद्गतिः ।
रतिमध्ये तु विच्छेदे दुःखं किञ्चिदसंविभम् ॥ १५ ॥
सर्वकाले परिमिते कदाचिद्रतिसम्भवः ।
तत्काले भोजनं नास्ति स्वापो नास्ति च भार्यया ॥ १६ ॥

शिशूनां रक्षणे दुःखं व्याधितर्ग्रहादिभिः । तन्मयं यत्सुखं चित्रं यथाङ्कारोहणं वि
आलिङ्गनकृतं तात चुम्बनादिकृतं तथा । अत्यन्तमधुरोक्त्यादि यत्सुखानि नरेश्वर

रतिमध्ये विरामस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ।

अन्यान्यपि च दुःखानि सन्ति पुत्रे सहस्रशः ॥ १९ ॥
अनेनार्थं किं कुरुषे इहामुत्रविरोधिना । त्यज शोकमिदं तस्मादार्यपुत्रा हितावह ॥

श्रीराजोवाच ।

त्यजामि शोकं दुर्वारं सर्वकार्यविरोधिनम् । आत्मनश्च हितं कार्यमिहामुत्र सुखं मम
पुरोधसं तु गच्छामि ममपूर्वं महागुरुम् । वसिष्ठं मुनिवर्यं च स दास्यति गतिं मम ॥
एवमुक्त्वा गतो विप्रं वाराणस्यां स्थितं गुरुम् । दण्डवत्प्रणनामाथ मुनिना परिपूजितः
आलिङ्गितः शिरोघ्रातो दत्तासनपरिग्रहः । उक्तश्चागमनं किं ते किंकार्यं करवाणि वै ॥

राजोवाच ।

गतिं प्रयच्छ मे विप्र ! संसारतरणाय,हि । खिन्नोऽहं कर्मणा शश्वद्भवन्तं शरणं गतः॥

वसिष्ठ उवाच ।

गतिं पश्य महालिङ्गं विश्वेश्वरमिति स्थितम् । एनं पूजय राजेन्द्र देवदेवं पिनाकिनम्
यमाराध्य पुरा शक्तिरन्धत्याः सुतो मुनिः । रक्षसा भक्षितश्चापियमलोकं गतो न सः

किञ्चित्कालगतः स्वर्गं ब्रह्मलोकमगात्ततः ।
ब्रह्मलोकाद्विष्णुलोके क्रीडन्नास्ते सुतो मम ॥ २८ ॥

अमुं पश्य महाराज लुब्धकं वनचारिणम् । पूजयन्तं हि विश्वेशं पत्रमात्रैः स्वसम्भृतैः
शमीवृक्षस्य सम्भूतैस्तथा पूगप्रसूनकैः । कदम्बकुसुमैरर्ककुसुमैर्यूथिकाभवैः ॥ ३० ॥
एतैरन्यैर्महेशानं पूजयन्तं विलोकय । इतोऽर्द्धयाममात्रेण मरिष्यति सषड्सुतम् ॥३१॥
अन्तकाले समायाते लुब्धकोऽपि शिवाय वै । उपहारप्रदानाय हृतवान्पार्श्वतो घटम्
तं चूतफलसम्पूर्णं शुना स्पृष्टं विगर्हितम् । सङ्कल्पितोपहारस्य ह्यभावाल्लुब्धकस्तथा
इदं जगौ शुभं वाक्यंलोकानां भक्तिसूचकम् । पुष्पाभावेहविर्नैत्र फलाभावेऽगुलं रविः
लिङ्गविध्वंसनेकं च जमदग्निऋषिस्तथा । लिङ्गपीठविभेदे च गात्रं निर्मिय दत्तवान् ॥
अन्यैर्माहेश्वरैरन्यत्साहसं परमं कृतम् । ममापि तत्तथा कार्यमन्यथा दोषमागहम् ॥

एतस्मिन्नन्तरे कश्चिदुन्मत्तः शिवमभ्यगात् ।
अथ लुब्धहृतां पूजामाहृत्याभक्षयत्क्षणात् ॥ ३७ ॥

वमनं च तथा चक्रे शिवपीठेऽथ लुब्धकः ।
शिवापकारिणं चैनं हन्मि नो वेत्यचिन्तयत् ॥ ३८ ॥

अथ स्वात्मवधायैव यत्नमास्थाय शङ्करः । उन्मत्तेनयथोद्भुक्ता शिवपूजा मया कृता
लिङ्गावरणे ह्येषा सदहं मम देहिनः । प्रावृतिस्त्वचिगियं त्वच निर्मोक्तव्या मया व्रतम् ॥
पूजाविमोचनायैतत्फलहानेर्गलं त्यजेत् । इत्थं सङ्कल्प्यसतथातीक्ष्णस्वधितिनाद्भुतम्
चक्रे त्वचं दक्षपादं त्वचं छित्त्वा कटेरधः । वामपादं तथा चक्रे कटिपर्यन्तमाशु च ॥
हस्तश्चापेपितश्चैव तत ऊर्ध्वमथाच्छिनत् । करांसोदरहृत्कण्ठत्वचं निर्भिद्यलुब्धकः ॥
मस्तकस्य त्वचं चापि निर्बिभेद महत्यवान् । तयोरन्तरतस्तस्माद्गात्रं निर्भिद्य वर्तुलम्
छित्त्वाऽङ्गुलिं समादाय देवायार्पितवांस्त्वचम् । आरादेव तथा दिव्यरूपः स्वक्षश्चतुर्भुजः
नानाभूषणसंयुक्तः स्थितो वियति शाङ्करः । अथ शैवाः समायाता दूताः शतसहस्रशः
विचित्रमुकुटाकराः सर्वाभरणभूषिताः । त्रिशूलपाणयः सर्वे शुद्धस्फटिकसन्निभाः ॥
चतुर्भुजाः सुकराश्च विमानवरसंस्थिताः । सर्वे सूर्यसमाः शम्वारम्भावदिव्यवायुताः
सनुपत्नीवलोत्साहविलासलीलाताम्वितः । तेजसा सूर्यसदृशाः पुष्पवृष्टिमथाकिरन् ॥
तैराहूतो लुब्धकश्च नागच्छद्वचदब्रवतान् । भार्याबन्धुजनोपेतो गच्छेऽहमथवा न वा ॥
शैवास्तद्वचनं श्रुत्वा वाक्यमेतद्थोचिरे । येन पुण्यं कृतं पापं तेन भोग्यं हि तत्फलम्

लुब्धक उवाच ।

अशौचानां च सर्वेषां धर्माणामेककर्तृकम् । माहेश्वराणां धर्माणां फलं च द्विगुणं पि
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो वीरभद्रः शताभकः । नानाकोटिगणोपेत वहि लुब्धकबन्धुयुक्

सर्वं त्वयोक्तं च तथा सभार्यो ज्ञातिबन्धुयुक् ।
आरुह्येदं विमानं च शिवं गच्छ शिवं तु वः ॥ ५४ ॥
अथ तद्वचनात्प्राप्तः शिवलोकं विमानगः ॥५५॥

वशिष्ठ उवाच ।

दृष्टवानसि सर्वं त्वमीशपूजां समाचर । विमुक्तपापबन्धस्त्वं शिवलोकं गमिष्यसि ॥
यदि राज्यं त्वया प्राप्यं मार्जये शाङ्करं नृप । गोमयोदकलेपं च नित्यमेव समाचर ॥

एतावता भूमिराज्यं ध्रुवं तव भविष्यति । यावदायुश्च राज्यमन्ते शिवपदं भवेत् ॥
नैतदिमन्तु भवेद्राज्यमंमिद्धिरनुमृग्युतः । अतो देहान्तरं प्राप्य शिवसेवाप्रभावतः ॥
भविष्यति च मे राज्यं शिवभक्तिः स्थिरा तथा ॥ ५९ ॥

शम्भुरुवाच ।

अथ तस्या तथा पूज्ञो मृतः स्वर्गगतस्ततः। राजजन्म पुनः प्राप्य राज्यं चक्रे शिवे रतः
कदाचिदथ देवस्य गृहमभ्यगमन्नृपः । नानादीपसमीपेन मणिभिर्नागगडिव ॥ ६१ ॥
भद्रानामथ संमर्दं एको दीपोऽपतन्नृपे । तदाऽसौ कुपितो राजा दीपमादायसत्वरम् ॥
देवालयपुरे रम्ये न्यक्षिपत्कोपसंयुतः । दग्धं देवगृहं तेन यनश्च समपद्यत ॥ ६२ ॥
अथ तेन पुनस्तत्र दग्धं वेश्मगृहादिकम् । निर्मापयामास नृपो महेशानमथायजत् ॥
अथ मृत्युदिने प्राप्ते राजाऽऽराधितशङ्करः । भस्मस्नायी भस्मशायी जपन्रुद्रं ममार ह
शिवलोकं गतःसोऽयं वीरभद्रेण भाषितः । भव त्वं गणशार्दूलो मम वै परिचारकः

शाङ्करान्मम निर्देशादानयस्व ममान्तिकम् ।
शिरोहीनो भवांश्चापि ज्वालावक्त्रो भविष्यति ॥६७॥
स तूवाच महात्मानं वीरभद्रं गणेश्वरम् ।
चक्षुःश्रोत्रं तथा जिह्वानासिकास्यं शिरोगणः ॥ ६८ ॥
एतैर्विना व्यवहृतिः कथं मे सम्भविष्यति ।
अभावे शिरसः किं वा मया पापं कृतं विभो ! ॥६९॥

वीरभद्र उवाच ।

त्वयैव स्वीकृता पूर्वं देवी परमसुन्दरी । महेशभवनं नित्यं चातुर्वर्णकरङ्ककैः ॥ ७० ॥
स्वस्तिकं सर्वतोभद्रं नन्द्यावर्तादिकं शुभम् । पद्ममुत्पलमान्दोलपादौ व्यजनचामरे ॥
त्रिशूलं शङ्खचक्रेचगदाधनुरथेव च । त्रिशूलं डमरुं खड्गं वृषं भृङ्गिरिटिं शिवम् ॥७२॥
तथाष्टत्रं कमलमन्यचन्त्रादिकं तथा । कल्पयन्ती प्रतिदिनं सेवते वृषभध्वजम् ॥७३॥
कदाचिदथ सावेश्या देवसद्मन्युपस्थिता । राज्ञः काराङ्किकः कश्चिद्देववेश्मसमाविशत्
अथ तां दृष्टवांस्तत्र स इदं वाक्यमुक्तवान् ॥ ७४ ॥

काराङ्किक उवाच ।

एकान्तसंस्थिता वेश्या युवाऽहं स्थविरश्च न ॥ ७५ ॥
स्थविरं व्याधितं षण्ढमशक्तं धनवर्जितम् । अदीर्घमेहनं दीनं पुरुषं योषिदुत्सृजेत् ॥
नखभ्रुलंमलच्छन्नं जडं दुर्गन्धिदूषितम् । स्वल्पमल्पसनं नारी दूरतः परिवर्जयेत् ॥
तस्मान्मे दीयतां वेश्ये ! मैथुनं जीवयाशु माम् ।

वेश्योवाच ।

नियतः सर्वजातीनामिहामुत्र सुखप्रदः ॥ ७८ ॥
पातिव्रत्यं परो धर्मः स्त्रीणामिति हि शुश्रुम ।
यदधीना यदाघस्या तदा नान्येन सङ्गता ॥ ७९ ॥
पतिव्रतेति विख्याता तस्मात्तं परिपालयेत् ।

काराङ्किक उवाच ।

यदि चैवं मृतिः शीघ्रं भविष्यति न संशयः ॥ ८० ॥
अथ राजान्तिकं गत्वा राजानमिदमुक्तवान् ।
वेश्या वेश्यैव नो भार्या नैति वक्तुं च नोचितम् ॥ ८१ ॥
इत्थं राजानमुक्त्वाऽथ मण्डं चैवारनालजम् ।
किञ्चिदादाय तस्यास्तु मन्दिरं गतवानयम् ॥ ८२ ॥
निद्रावसरमालोक्य प्रसृज्य च करं ततः ॥ ८३ ॥
वस्त्रस्य विवरे तत्र मण्डं चिक्षेप सुप्रधीः । एवं कृत्वा ततोगत्वा राजानमिदमुक्तवान्
राजन्निर्गत्य गत्वाऽथ वेश्यायां तव योषितम् ।
उत्थापयित्वा वेश्यां तां सर्वाङ्गं द्रष्टुमर्हसि ॥ ८५ ॥
उन्मुक्तयन्यमथवा वसनं पश्य यत्नतः । वेश्यावेश्माथ गतवान्राजाकाराङ्किकं वचः ॥
इदमाह सनिर्वेदं पश्येमां यामिपश्यसि । स तूवाच नृपं तत्र न मे युक्तमिदं नृप ! ॥
तन्मातरं वा पितरं दर्शनाय नियोजय । तद्दृष्टौ सर्वमेवेदं व्यक्तमाशु भविष्यति ॥८८
आनीता ह्यथ राज्ञातु माता वीक्षितुमुद्यता । वचनात्तु नृपस्यैव वस्त्रं शोधयतीव सा

तत्र स्थितं मण्डमथ घिशायाम्वाह्यामर्दयत् । मर्दनाद्वसनं क्लिन्नं किं तदित्याह पार्थिवः
न किञ्चिदेव नोकिञ्चिदिति वेश्याप्रसूरपि । बहुवाक्येन राजाऽथ वसनं वीक्ष्य शङ्कया
शुक्रक्लिन्नमिदं वासः प्राहैतद्दृश्यतामिति । अथ दृष्ट्वा समीपस्थास्तथेत्यूचुर्वो नृपम्
राजाऽथ स्वगृहं गत्वा दण्डाध्यक्षमभाषत । इदानीमेव वेश्यायाः शिरश्छित्वा विदारयन्

दर्शनीयं शिरस्तस्या घटिकाभ्यन्तरे मम ।
दण्डकश्च नृपोक्तयाऽस्यास्तथा कृत्वा ह्यदर्शयत् ॥ १४ ॥

वीरभद्र उवाच ।

एवं कृतं त्वया पूर्वं प्राप्तं च फलमद्य ते ।
ज्वालयैव हि वक्त्रास्यं श्रोताद्रष्टा च जिघ्रसि । रसं जानासि मतिमानतिक्रोधी भविष्यसि

शम्भुरुवाच ।

एवं ज्वालामुखो जातो राजा माहेश्वरोऽक्षमी । तस्मात्तु क्षमिणा भाव्यं परत्रेह सुखेप्सुना
य इदं शृणुयान्नित्यं पुण्याख्यानमनुत्तमम् । विमुक्तपापबन्धश्च शिवलोके भविष्यति

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शिवराघवसंवादे शिवपूजामाहात्म्यकथनं नाम दशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

एकादशाधिकशततमोऽध्यायः

शिवनाममाहात्म्यवर्णनम् ।

श्रीराम उवाच ।

महेशनाममाहात्म्यं पूजामाहात्म्यमेव च । नमस्कारस्य माहात्म्यं हरिमाहात्म्यमेव च
जलदानस्य माहात्म्यं धूपदानस्य सत्तम । दीपगन्धादिदानस्य माहात्म्यं वद मे गुरो

शम्भुरुवाच ।

एकैकनाममाहात्म्यं विस्तरान्न हि शक्यते । संक्षेपेण च ते वच्मि शृणु राघव सादरम्

पुरा त्रेतायुगे राजा विभूतो नाम धर्मवान् ।
मृते पितरि बालोऽसौ भूमिराज्येऽभिषेचितः ॥ ४ ॥

समानवयसः सर्वांस्तस्याभवन् जनाः । ये वृद्धा ये विद्वांसस्ते च तस्य न संमताः
युवानः संमता युवा अकार्यकरणोद्यताः । सुरापानरताश्च चौरकर्मविशारदाः ॥
मांसखादनलुब्धास्तु निपुणास्तस्य संमताः । वशीकरणमन्त्रज्ञाः परस्त्रीव्यभिचारकाः
गीतनर्तनशीलाश्च धूर्ताद्यूतविदः प्रियाः । विभूमंत्रकन्नां रमणं चक्रे स पार्थिवः ॥
विचार्य स च तैः सार्धं दुष्टैः कार्यमकारयत् ।
एवमुद्दामितस्तस्य बाल्यात्तु दुष्टान्सह युयोज ह ॥ ६ ॥

एतदुक्तिप्रभावाल्लक्ष्य शिष्टं दुर्दममप्यजन् । उर्णमुहि च संस्कारं ये कुर्वंस्तस्य ते प्रियाः
मार्गरक्षाजनरता हस्तिकर्मविशारदाः । राजनीतिविहीनं तद्राज्यं समभवत्तदा ॥११॥
गवाश्वरत्नसुवर्णानां गोमहिष्यादिकं तथा । तस्करैर्नाशमापन्नमपहारा यतस्ततः ॥१२
रत्नानि वसुधान्यानि न दृश्यन्ते पुरे तदा । अथ भूपान्तरेणासौ निर्जितः प्रपलायितः
महारण्यमयीं गत्वा गिरिदुर्गमकल्पयत् । तत्र चाल्पपरीवारश्चौरवृत्तिसमाश्रितः ॥१४
सुवर्णवस्त्रधान्यादि रत्नगन्धादिकं तथा । तत्र तत्र विनिर्दिश्य चोरानानीय पञ्चकान्
बन्धायकारयत्तेन्तु द्रव्यापहरणकर्मणि । यदाहारे न विधेत तदाहारमकल्पयत् ॥१६॥
गोमहिष्यादिमांसेन यवन्नं नोपलभ्यते । अभक्ष्यनरमांसेन भोजनं पर्यकल्पयत् ॥
एवमाचरतस्तस्य सन्ध्योपासनादिवर्जितम् । एकस्तु सखिवस्तस्य सुरापो नाम राक्षसः
विमुह्य के सर्वकालं समाहर प्रहरेति च । एवं रक्षो मतेः स्थित्वा नानादेशगतान्नरान् ॥
नरदारपरीवारो रात्र्यामहरदालयः । स्वस्याभिमतयोषास्तु ज्ञात्वा ज्ञात्वा समाहरत्

किञ्चित्कालं च ता भुक्त्वा तासां मांसमभक्षयत् ।
एवं हत्वा नरान्नारी राज्यं चक्रे सुदुःसहम् ॥ २१ ॥

एवं वर्षसहस्रं तु राज्यं कृत्वा नराधमः । जराशिथिलसर्वाङ्गो वलीपलितदूषितः ॥२२
निर्जीयमभयस्थानं समन्ताद्दशयोजनम् । अथ मृत्युदिनं प्राप्तं राक्षसस्तस्य महात्मनः

मृत्युकालेऽथ सम्प्राप्ते स्नातं भूमिगतं नृपम् ।

तस्य चानुचराः सर्वे परिचार्योपतस्थिरे ॥ २५ ॥

सुरापः सचिवः प्राह किंकार्यं मम चादिश । अथ राजाऽमात्याऽशक्तो निर्गतायुस्तदा
नाभेरधस्तु क्षीणायुः कथञ्चिद्वाक्यमुक्तवान् । त्वं सर्वकाले दैत्येन्द्र प्रहर प्राह
इत्यन्योन्यतया समाराद्यौ यमदूताः समाययुः । विचित्रं बन्धनेयत्नं यत्नुस्ताडनक्ष
चूर्णिता बन्धपाशाश्च हेतिदण्डाश्च चूर्णिताः । तत्राक्रम्परामात्रे च तद्गुणमिथाम

अथायातः स्वयं मृत्युः पाशेनैनमयोजयत् ।

मृत्युपाशमपि च्छिन्नं वीक्ष्य मृत्युरचिन्तयत् ॥ २६ ॥

सर्वमर्त्यमृतिर्दृष्टा दृष्टानैतादृशी क्वचित् । इति चिन्तापरे मृत्यौ ज्वालाचक्रःप्रताप

वीरभद्रेण निर्दिष्टः सहसाऽऽयाच्च शूलभृत् ।

ज्वालाचक्रमथालोक्य मृत्युस्तूर्णं पलायितः ॥ ३१ ॥

पलायमानं तं दृष्ट्वा मृत्युं वह्निमुखस्तदा । अरे रे चोर चोर त्वं तिष्ठ तिष्ठ क यास्य
यतसो मुच्यते चोरः शूलारोपणमात्रतः । एवमाभाष्य मृत्युं तं शूलप्रोतमकल्पयत्
शूलस्कन्धगतं कृत्वा दूतान्सङ्ग्रथ्य रज्जुना । पादाङ्गुलधिन्यस्तानादायदूपमध्यगा
विमानवरमारोप्य नीतवाधसुशोभितम् । वीरान्तिकमथोगत्वा सर्वमस्मै न्यवेदयत्
वीरभद्रोऽपि तत्सर्वं शङ्करायामितात्मने । नानामुनिगणैर्देवैर्ब्रह्मविष्णुपुरःसरैः ॥३६
सेव्यमानाय देवाय पार्वतीसहिताय च । प्रणिपत्य निवेद्याथ शूलस्थं मृत्युमेव च ।

तूष्णीं बभूव विश्वात्मा वीरभद्रः प्रतापवान् ॥ ३८ ॥

अन्यायमनं वीक्ष्य शिवो निगर्हयन्कथं त्वयैतद्गण साहसं कृतम् ।

बिभेषि मृत्योर्न कथं यमाधिकाद्वदस्व सर्वं परमार्थतो मे ॥ ३९ ॥

प्रणम्य तं वह्निमुखोऽतिरोषो मृत्युं समालोक्य ननर्त दर्पात् ।

उवाच चौर्यं कृतमेव मृत्युना तदेव शूलेऽपि मया प्ररोहितः ॥ ४० ॥

विमोचयामास शिवोऽपि मृत्युं दूतानशेषान्निरुजश्चकार ।

मृत्युं समालोक्य शिवो यमाचे मन्नाम येषां मरणे समास्ते ॥ ४१ ॥

मच्चेतसामन्यधियां च नाम हीनाक्षरं वाऽधिकवर्णयुक्तम् ।

ममैव लोकं प्रददामि सत्यं ह्यनेन नामप्र हरेति भाषितम् ॥ ४२ ॥
प्रशब्दमात्रं त्वधिकं हरेरितपदप्रदं वै पदमीरयन्ति ।
आरादमूस्त्वं जपतो नमस्व मदीयवाक्यं च यमं वदस्व ॥ ४३ ॥
नतिं यतिं कीर्तिमुपास्तिमाश्रिता दास्यं च कैङ्कर्यमथ श्रुतिप्रदाः ।
पञ्चाक्षरोक्तिं शतरुद्रियोक्तिं शिवस्य कुर्वन्ति न ते विचार्याः ॥ ४४ ॥
मन्नामरुद्राक्षविभूतिधारणो ममाग्रतो यस्तु पुराणवक्ता ।
सर्वेषु पापेष्वपि तेषु सत्सु प्रशास्म्यहं नैव यमाधिकारः ॥ ४५ ॥
ये चापि पापान्वितमायिनो नराः परान्नयज्ञादिवधूभुजश्च ।
वाराणसीमृत्युपराश्च ये वै श्रीशैलमर्त्यांश्च न ते विचार्याः ॥ ४६ ॥
यूकाश्च दंशा अपि मत्कुणाश्च मृगादयः कीटपिपीलिकाश्च ।
सरीसृपा वृश्चिकशूकराश्च काशीमृताः शङ्करमाप्नुवन्ति ॥४७॥
इदं नाम गृणन्ध्यायेत्तो वै हृत्पद्ममन्दिरे । त्रियम्बकं विरूपाक्षं सोमं सोमार्द्धभूषणम्
त्रिनेत्रकं त्र्यधिनेत्रं सोमसूर्याग्निलोचनम् । तं नमस्कृत्य दूरस्थो भव मृत्यो ! ममाज्ञया
अथाकर्ण्य शिवप्रोक्तं मृत्युस्तुष्टाव शङ्करम् । नमस्ते देवतानाथ ! नमस्ते देवमूर्तये ॥
सर्वेशाय नमस्तुभ्यं पशूनां पतये नमः । अथ देवो महादेवो मृत्युं प्राह वरं वृणु ॥
स्तोत्रेणानेन तुष्टोऽस्मि मृत्युर्वरमयाचत ।
त्वदीयं पालय विभो ! मां च शङ्कर ! पापिनम् ॥ ५२ ॥
तथेत्युक्त्वा मृत्युमीशो गच्छ वत्सेति चाब्रवीत् ।
यमलोकं गतः सोऽपि यमायाशेषमुक्तवान् ॥ ५३ ॥

शम्भुरुवाच ।

य इदं शृणुयान्नित्यं पुण्याख्यानमनुत्तमम् । विमुक्त सर्वपापेभ्यो याति शङ्करसन्निधिम्
इति श्रीपाद्मेमहापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शिवराघवसंवादे एकादशोत्तरशततमोऽध्यायः

द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः

शिवनाममाहात्म्ये देवरातसुतायाःकलाया वृत्तान्तवर्णनम् ।

शम्भुरुवाच ।

अथान्यदपि निर्वच्मि प्रमदाख्यानमुत्तमम् । सुतया देवरातस्य यत्प्राप्तं नाम कीर्तनात्
देवरातसुता बाला कला नामाऽतिरूपिणी । धनञ्जयसुतस्यासीद्भार्या शोणस्य धीमतः

तावुभौ नियतौ नित्यं धर्मकर्मपरौ शुभौ ।
लङ्घयन्तौ निधिमथो गङ्गास्नानाय तौ गतौ ॥ ३ ॥

प्रवाहपतिते कूले मृत्तिकानयनाय तौ । कूलादाकृष्य मृल्लोष्टं दृष्टवन्तौ महाघटम् ॥ ४ ॥
राजतं चोर्द्ध्वपाषाणमथ शोणः प्रियां वचः । इत्यमाह कथं कार्यं किं कर्तव्यं हि नोहितम्

भार्योवाच ।

न नारीमतमालम्ब्य किञ्चित्कार्यं समाचरेत् ।
न च भार्या वदेद् गुह्यमप्रियं वाऽथ किञ्चन ॥ ६ ॥

यदि नारीसमक्षं तु द्रविणं दृष्टिमापतेत् । वञ्चयति तथा नारी स्वीदृशोपायसंश्रयैः ॥

अस्माभिर्न हि सम्प्रेक्ष्यं किं वा तत्र हि तिष्ठति ।
द्रविणं चेत्र संप्रेक्ष्यं पापोदकं भविष्यति ॥ ८ ॥
मत्याचार्ते तु यदि चेत्कुतो ज्ञानविनिश्चयः ।
भवद्भिरस्मिन्नदानीं चेत्तिभूतः कोऽपि तिष्ठति ॥ ९ ॥
तिरोधानं न किञ्चिच्चेन्मायया कोऽपि तिष्ठति ।
न चेन्मायामनुप्राप्तं क्षेत्रपालस्तु तिष्ठति ॥ १० ॥

न हि चेद्दैवयोगेन तिष्ठति ब्रह्मराक्षसः । न कोऽपि चेन्महाधियो राशी तत्र भविष्यति
न च जानाति चेद्राजा व्यवहारादिसम्भवः । स चेद् गुप्तप्रकारेण,चोरबाधा भविष्यति
.. महानर्थो भविष्यति । प्रत्येवार्थवन्तौ मृत्तं सोपलिरसा प्रभावे

भोगाद्भोगान्तरेच्छा च सर्वानुष्ठाननाशिनी। जानाति यदि नारी स्वं भावयोगगतं तथा
नारी स्वतन्त्रतामेतिरोपाल्लम्पप्रकाशिनी। रोपे विश्वासता याति तदा दोपः पुरोदितः
विश्वासिनि च विभ्रमः प्रवासो वान्यचित्तता।
विभ्रमाज्जायते स्त्रीणां नानाविधि विचेष्टता ॥ १६ ॥
यं कश्चित्पुरुषं दृष्ट्वा युवानं प्रीतिरापतेत्।
प्रीत्या संजायते योगो योगान्मैथुनसङ्गतिः ॥ १७ ॥
सतत मैथुने जातेविभ्रमान्तरमापतेत्। भवता वा तथा पूर्व भुक्तेदानीं च भुज्यते ॥
कां प्रतीच्छा तथेदानीं प्रीतिः कस्यामथापि वा।
का विदग्धा सुसंस्निग्धा पुरुषादन्यसञ्चरेत् ॥ १९ ॥
योऽब्रवीदथ वाक्यं तां यदि ब्रूयास्त्वमद्य मे।
सर्वमेव तथा वच्मि नान्यथा वाक्यमुच्यते ॥ २० ॥
र्यं च धूर्ततां याता तथा रूपान्तरेण च। द्रव्यमादाय यत्किञ्चिदनुवर्तेस्वतन्त्रतः ॥
स मारयित्वा तां द्रव्यं गृहीत्वा पातयिष्यति।
अथ पूर्वं पतिमृतौ प्रविशेत्नाशुशुक्षणिम् ॥ २२ ॥
वैधव्ये द्रविणं सर्वं धर्मार्थं मे भविष्यति। इतिनिश्चित्य मनसा वैधव्ये समुपस्थिते
योनिकुण्डं समासाद्य दिवा वा यदि वा निशि।
एकान्तस्थानमभ्येत्य विवृत्य वसनं भगम् ॥ २४ ॥
समूचे वचो दुःखातुपस्यस्थकरासती। किं त्वया वै कृतं योने किंवा पापमुपार्जितं
विगतस्य वायवा पापं यत्त्वदन्तरवेशनात्। यच्च कर्तृकृतंपापं मातृकसेवाविवर्जनात्
यतोऽपि कण्डुसम्भूतौ प्रवेशयेदथाङ्गुलीम्। विचित्रचेष्टा कृत्वा तु कण्डूनुद्धरेत्तःपरम्
मर्दयित्वा कराभ्यां तत्सन्ताड्य च विवृत्य तु।
असकृद्धुन्वती पादौ विवृतास्यातिदुःखिता ॥ २८ ॥
धस्त्वाकाष्टमयालिङ्गं यस्तनपीडं यथाप्रियम्। अथोविचित्रचित्तत्वे ततःप्रदुष्टताभवत्
अथवाद्विपुरेस्थितया शाकं व्यवहृतं च यत्।

भान्तस्य वेश्मनि निशि सन्ध्यायां विशिन्नासु च ॥ ३० ॥

त्स्थानपर्येष्वमात्मानं येःकैरप्युपभुज्यते । भगवान्सप्रभावेन शङ्कितोऽपश्यताद्दहत् ॥३१

प्रभातं ॥ गृहं गत्वा रमये देव निश्चितम् । नारी समक्षं त्वयं तु द्रविणे होतदिष्यते

तस्मात्मयापि भवतो न विचारप्रयोजनम् ॥ ३२ ॥

शोण उवाच ।

एवमेतन्न सन्देहो गच्छ त्वं तिष्ठ दूरतः ।

मलमूत्रविसर्गार्थं स्थित्वा गच्छाम्यतः परम् ॥ ३३ ॥

तस्यां गतायां शोणोऽपि वस्त्रखण्डं त्वकल्पयन् ।

एकैकस्मिंस्ततःखण्डे त्वबध्नादुद्रविणं बहु ॥ ३४ ॥

सैकते विवरं जानुदघ्नं कृत्वा ततस्ततः । क्षिप्त्वा धनं पूरयित्वा विष्ठां चक्रे तदोपरि

घटाधारं घटं तं च प्रतिचिक्षेप कुत्रचित् । सर्वमज्ञातवत्कृत्वा स्नानाय प्रययौ मुनिः

तस्य भार्या ततः स्नानं कृत्वा सम्पूज्य पार्वतीम् ।

गच्छेति भर्त्रा सा प्रोक्ता स्ववेश्माभ्यागमत्सती ॥ ३७ ॥

एतामेकाकिनीं ज्ञात्वा मारीचो नाम राक्षसः । भर्तृरूपमथास्थाय कलामेतदुवाच ह ॥

मारीच उवाच ।

सप्तगोदावरीतीरे पवित्रं पापनाशनम् । द्राक्षाराममिति प्रोक्तं यत्र भीमः स्वयं स्थितः

भुक्तिमुक्तिप्रदो नृणां स्मरणात्पापनाशनः । तत्र गच्छावहे शीघ्रं त्वं तु निर्गच्छ सुन्दरि

कलोवाच ।

इदानीमभिषेकाय प्रवृत्तो नाभिषिक्तवान् । कथमेतादृशं त्वं हि पूर्वानुक्तं वदिष्यसि ॥

प्रकृतेरन्यथा भावमुत्पातं विदुरुत्तमाः ॥ ४२ ॥

मारीच उवाच ।

भर्तुरप्रतिकूलत्वं नारीणां धर्म उच्यते । प्रतिकूलानुकूला वा मम शीघ्रं वदस्व तत् ॥४३

तूष्णीं भूत्वाऽथ सा साध्वी भर्तत्येव विचार्य तम् ।

निर्ययौ तेन सा बाला वनमध्ये गता सती ॥ ४४ ॥

अथ मध्याह्नकालेऽसौ क्रियतामाह्निकक्रियाः ।
राक्षसोऽथ वचः श्रुत्वा मानुषान्नफलं स्थितः ॥ ४५ ॥
यत्र तत्रापि गन्तव्यमितो गच्छामहे ततः ।
किञ्चिद्दूरदेशं गत्वा तु गुहां वीक्ष्य सरस्तथा ॥ ४६ ॥
इह स्थाने हि मे स्नातुं कार्यं स्नानमथ प्रिये ! ।
इत्युक्त्वा सरसि स्नात्वा फलाहारं प्रकल्प्य च ॥ ४७ ॥

सोऽवसरे प्राप्ते फलाहृत्यागमत् शिवम् । अयं वशी मम भवाऽस्ति ध्यानपरोऽभवत् अथ ध्यानेन तं घोरं निश्चित्य च पतिव्रता । मौनाति भयपदवा अश्रुपूर्णमुखी तदा ॥ रुदमापतितं पादमित्युक्त्वा निपपात च । एतर्हि तामथो दृष्ट्वा राक्षसः पापनिश्चयः धर्षितुं तामथारेभे न चैतद्दर्शनं प्रति । बलात्कारमथोपक्तुं वर्तमाने तु राक्षसे ॥५१॥ पाषाणतामित्यपर्यन्तं शैलस्थानमकल्पयत् । शिलासममभवद्रूपं राक्षसो वीक्ष्य तामथ ॥

इत्येवं तां हनिष्यामि त्यादयिष्याम्यतः परम् ।
इत्युक्त्वा भ्रामयित्वाऽसिं शिरश्छेत्तुं प्रचक्रमे ॥ ५३ ॥

फलाहमस्पतिर्भार्यां शापं दास्यति सादर । इत्युक्तमात्रे वचसि शिरश्छिच्छेद राक्षसः

मातायां तुष्टं ति तन्यामथ शैवाः समागताः ।
दूता विविधा भरणाःसर्वायुध रताः शुभाः ॥ ५५ ॥

एतां विमानमारोप्य शिवालोकमुपागमन् । तामागतां गिरिसुताहर्षेण प्रतिपूज्य च स्वपादयुगलां शुद्धामुमावाक्यमभाषत । पातिव्रत्येन तुष्टा अभीष्टं प्रददामि ते ॥

कलोवाच ।

दासीभावं प्रयच्छ त्वं त्वत्पादाब्जं मम प्रियम् ।
भाग्यैः किमन्यैर्बहुभिस्तथास्त्विति शिवाऽब्रवीत् ॥ ५८ ॥
इन्द्रादि वनिताभिः सा पूजिताऽथ कलानिधिः ।
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तः शोणो मुनिरथो गृहम् ॥ ५९ ॥
स तत्र दृष्ट्वा तां भार्यां ध्यानयोगपरोऽभवत् ।

रक्षोहतां मृतां प्राप्तां शिवालोकमुमां प्रति ॥ ६० ॥

उमादत्तवरां चापि दृष्ट्वाऽज्ञानचक्षुषां । किञ्चिद्दुःखक्षिरं ध्यात्वापरावृत्य मु
श्वशुरं गतवान्सोऽथ देवरातं मुनीश्वरः । निवेद्य सर्वं सहितो विश्वामित्रमग

निवेद्य तद्वसिष्ठस्य वसिष्ठोऽप्याह तान्मुनीन् ।
गत्वा कैलासमाद्रौ तु दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् ॥ ६३ ॥
अनुज्ञां शिवतो लब्ध्वा पार्वतीमन्दिरे गताः ।
देव्यै विज्ञाप्य तत्सर्वं यथार्थप्रवदामतत् ॥ ६४ ॥

तथेत्युक्त्वा मुनिवराः कैलासं शङ्करालयम् । गत्वा प्रणम्य देवेशं वीरभद्रेण प

विज्ञापयामासुरिदं शोणभार्याहृतेति च ।
शिवः प्राह मुनीन्द्रांस्ताञ्ज्ञातमेव मया स्थितम् ॥ ६६ ॥

अकालमरणं त्वस्या आयुर्वर्षशतं स्थितम् । अकालमृत्युयुक्तानां पुनर्जीवनमा
दशायुत्प्रमाणैरा रूपसौभाग्यवत्यपि । भवद्भिरिति निश्चित्य समागतमिह द्विजाः
यमलोकगतानां तु सर्वमेतद्विनिश्चितम् । यमलोकगतानां च गतिरन्या न वि
अनया कीर्तितं नाम प्राणनिर्गमने पुरा । तथा यमलिपिर्दृष्टा कथमायुर्व्यतिर्
अथवा गिरिजायै च निवेदयत तद्वचः । अथ ते पार्वतीपाददर्शनाय गता द्विजाः

प्रणम्य मातरं सर्वे विश्वामित्रोऽब्रवीदिदम् ।
दीनानाथा हृता भार्या मनुपितृकाक्षिताम् ॥ ७२ ॥
रक्षयित्वा पुरा मातरिष्टा त्वं सदा प्रभुः ।
कृत्वा वीर्यां समेवेयं त्वामाराध्य पतिं त्वमुम् ॥ ७२ ॥
शोभो लब्धवती मातस्त्वत्पूजायाः फलं स्थिरम् ।
तपसा लभ्यतेऽपर्णे ! दानेन यदि वाऽपि च ॥ ७४ ॥

मनोरथाभिरथवा कृता सा लभ्यनेमया । पतया परिपिष्टान्तोऽनुमिच्छामि त्वत्
पार्वत्युवाच ।

मत्पूर्वः धैर्यने मायां माद्वीर्डायमे मया । नैनां त्वनुमर्द आज्ञा किं वा त्वं मत्यांगु

विश्वामित्र उवाच ।

ाता त्वमित्येव मया अविशङ्कितमीरितम् । शोणो मुनिरयं मातस्तव विज्ञापयिष्यति

शोण उवाच ।

ामेव भार्याप्रतिमेप्रीतिरत्युत्कटा सति । सैव मे दीयतांभार्यान्यथा मरणं भवेत्

पार्वत्युवाच ।

भार्या पतिसमायेव विषमौ तु विगर्हितौ ।

व वासदृशी चेयं सदृशीं प्रददाम्यहम् । न च मन्मन्दिरे प्रासात्यश्चे देहविवर्जिताम्

शोण उवाच ।

दि नो दीयते चेयं भार्यामन्यां ममप्रियाम् । राज्यं महेश्वरे भक्तिं प्रयच्छपरमुत्तमम्

भविष्यत्येवमेवैतदित्युक्त्वा चाब्रवीन्मुनीन् ।

भोक्तव्यमिह युष्माभिर्ममास्मिन्दिवसत्रयम् ॥ ८१ ॥

ान्तुधारे देवस्य महेशस्यैव तुष्टये । भोजनीयाः सदाकालमष्टौ विप्रा मुनीश्वराः ॥

ष्या यत्र कुत्रापि व्रतमेतदुपक्रमेत् । वत्सरे परिपूर्णे तु महाराजसमीश्वरम् ॥८३॥

निष्कप्रमाणेन तदर्द्धेनैव कारयेत् । श्वेतवस्त्रयुगं सूक्ष्मं चामरे व्यजने तथा ॥८४॥

पादुकोपानहं छत्रं सर्वं विप्रे नियोजयेत् ।

स्वशक्त्या दक्षिणां दत्त्वा ब्राह्मणांश्च विसर्जयेत् ॥ ८५ ॥

द्यापने कुर्यादादौ मध्ये तथा सुधीः । दिने दिने तथा पूजा सोमस्य परमात्मनः ॥

देवस्य विद्महे महादेवस्य धीमहि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥ ८७ ॥

इति पूजामन्त्रः ।

ण्डले पूजयेद्देवं प्रतिमायामथापिवा । एकभक्तं स्वयं कुर्याद्ब्रह्मचर्यसमन्वितम् ॥

सोमव्रतं प्रोक्तं शिवतुष्टिप्रदं शुभम् । य एवं कुरुते भक्त्या नारी वा पुरुषोऽपिवा

व शङ्करस्यासौ नित्यमेवानुवर्तते । अथ सोमदिनं प्राप्तं मध्याह्नात्परतो भुक्तिः

यूयं च सर्वे मुनयः कुरुध्वाह्निकक्रियाः ।

माध्याह्निकीं क्रियां कृत्वा भोक्तुमर्हथ सत्तमाः ॥ ९१ ॥

तुर्यंममाकर्ण्य हरेर्गुणान्वा ममस्य च । अनुज्ञामाप्य ते सर्वे गता भागीरथीं नदीम्
सङ्गमे मध्यतो गृहे कृत्वा माध्याह्निकीं क्रियाम् ।
पितृसंकृतो कृत्वा च गोष्ठीमगमन्पके: ॥ ९३ ॥
व ते पार्थमीगेहं गत्वा देवीं प्रणम्य च । लोकमातुर्नियोगेन शालङ्कायनकात्मजः ॥
द्मशालनगुणानुपचारानकल्पयत् । पञ्चगन्धकमादाय तान्मुनीनभ्यलेपयत् ॥ ९५॥
राज्यं च महदाप्नोति यो दद्यात्पञ्चगन्धकम् ।
पञ्चबाणसमो भूत्वा स्त्रीणां वल्लभतामियात् ॥ ९६ ॥
त्रिगुणं यो हि दद्यात्तु सोऽपि मारसमो भवेत् ।
कामी त्वकामी यः कुर्यात्कैलासे पञ्चयस्सरान् ॥ ९७ ॥
र्वगन्धसमोपेतो भोगविशेषार्थसंयुतः । यथेष्टवर्तनो भूत्वा ततो जायेत भूमिपः ॥९८
कस्तूरीचन्दनं कुङ्कुमगरुद्वितयं तथा । पञ्चगन्धं समाख्यातं सर्वकार्येषु शोभनम् ॥
विलसपञ्चगन्धेषु ब्राह्मणेषु महात्मसु । आसीनेषु तदाभ्यागाद्ब्राह्मणः स्थविरः कृशः
उन्मत्तवेषो दिग्वासा जराजर्जरितस्वरी ।
गल्वाटः श्वासकासी च बहुहिक्की क्षुधान्वितः ॥१०१॥
लालास्नुतः श्मश्रुकूर्चः श्लेष्मानद्रः स्खलत्पदः ।
द्वयवयपा तथा नारी सर्वाभरणभूषिता ॥१०२॥
रूपलावण्यसंयुक्ता लोकोत्कृष्टस्वरूपिणी । पुरुषान्रूपसंयुक्तान्वीक्षन्ती च ततस्ततः ॥
गायन्ती त्वथ नृत्यन्तीतं दृष्ट्वाऽऽह सतीपतिम् । प्रवाधने वृद्धवं शीघ्रमेहि कुशायन
आलम्ब्य त्वत्करं वृद्धदुःखितामित्यमस्म्यहम् । भूषणं वसनं घ्राणं स्रग्विलेपनमेव च
हासो गीतिस्तथापानं मण्डनं शोभनं गृहम् । सर्वमृतुसमृद्धिश्च कामस्यैवाभिवृद्धये
सर्वेषामेव कामानां रतिरेका प्रयोजनम् । सुखानि सर्वाण्येकत्र रतिरेकत्र च स्थिता
तुलया तुलितं सर्वं रतिः शतगुणाधिका । तन्मादृशीं समासाद्य भवन्तं किं करिष्यति
इति चान्यानि वाक्यानि ब्रुवाणा गृह्य वै करे ।
तदुत्तरमुवाचेदं किं कुर्मो भाग्यमीदृशम् ॥ १०६ ॥

मा मारय दुरुक्त्या त्वं मां विज्ञायाथ चेदृशम् ।
एतादृशो द्विजः प्रायात्पार्वतीमन्दिरं तदा ॥ ११० ॥
अविज्ञायैव गिरिजामिदं वचनमब्रवीत् ॥ १११ ॥

द्विज उवाच ।

अन्नार्थिनमिह प्राप्तं विद्धि मामतिथिं मुने । भोजनावसरे प्राप्तं ब्राह्मणान्नहि भोजय
तद्वार्याघचनं प्राह क मुनिर्योऽपिदेव हि । अन्धस्य वचनं सर्वमेवनेतादृशं हृदम् ॥ ११३॥

पार्वत्युवाच ।

प्रक्षाल्य चरणावेतमासने चोपवेशय । आम्बुनदकृतेऽतीव भोज्येनातर्पयद्द्विजम् ॥ ११४
सुपक्वपक्वोपेतममृतं ब्रह्मवादिनीम् । अरुन्धतीमथाहूय पर्यवेषयदम्बिका ॥ ११५ ॥
कला चारुन्धती चैव अनसूया पतिव्रता । परिवेषं पदार्थानां स्रग्गन्धाक्षतभूषणाः ॥
अकुर्वन्ननिघकाथाक्याल्पकूलानां पृथक्पृथक् ।
भुञ्जानेषु तु विप्रेषु दिग्वासा ब्राह्मणाकृतिः ॥ ११७ ॥
क्षणेन बुभुजे सर्वं दातुं नोशेकुरङ्गनाः । अथ सा गिरिजा देवी स्वयं दातुं प्रचक्रमे ॥
यथा दत्तमशेषं तु क्षणेनाश्नाति स द्विजः । भाण्डस्थितमशेषं च भोक्तुमैच्छत्प्रियायुतः
तथाम्बिकासमादाय प्रादादक्षय्यमस्त्विति । अथ वामकरेणासौ भोक्तुमैच्छत्ततःसती
तथाप्यक्षय्यमेवास्तु तवान्नमिति चार्पयत् । करान्तरमथोत्पाद्य भोक्तुमैच्छद्द्विजोत्तम
एवं करसहस्रं च कृत्वैच्छद्भोजनं द्विजः । दत्त्वा दत्त्वा पुनर्देवी सन्तुष्टा न च कोपना
न विसमन्यथा कर्तुं शक्यमस्या इति द्विज ।
प्रक्षाल्य हस्तौ चरणौ हस्तार्पितसुगन्धवान् ॥ १२३ ॥
पार्वतीं वाक्यमाहेदं तोषितोऽहं वरं वृणु ॥ १२४ ॥

पार्वत्युवाच ।

मम दातुं वरं शक्तो यदि त्वं ब्राह्मणोत्तम । वरेण मम किं कार्यं शङ्करो मे यतः पतिः
तदाह ब्राह्मणो देवीं शङ्करः कीदृशस्त्विति ।
सदृशोऽसौ त्वया नो वा त्वद्योग्यो नान्यथा भवेत् ॥१२६॥

ापिस्मत्यमप्येष कर्तुं शक्यं गुणाढ्यता । नोचेदेतादृशी भार्या मदधीना कथमभवेत्

पार्वत्युवाच ।

त्वद्भार्योपवचनं श्रुत्वा तव वाक्यं तथा द्विज ! ।
अपलापस्त्वयं प्रत्यक्षकृतं किं वा तथा चिरम् ॥ १२८ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

म्मिल्लं ते करिष्यामि ममाङ्कं त्वं समारुह । प्रचलेद्यदि ते चित्तं पातिव्रत्यं कुतस्त

पार्वत्युवाच ।

म मतं द्विजश्रेष्ठ शङ्कराङ्कारोहणम् । अथ तच्चित्तमाज्ञाय भवान्याः परमेश्वरः॥१३०
पद्मवर्णवया भूत्वा सुस्निग्धनयनघनः । सुस्निग्धचारुनयनो गोक्षीरसमविग्रहः ॥
ोटिकन्दर्पलावण्यः सर्वाभरणभूषितः । स्वपार्श्वस्थितनार्यंसे प्रसारितभुजद्वयः ॥

गायन्मन्दं तथा साकमुमया पटुता यथा ।
अथ तां पार्वतीं शम्भुः करेणाकृष्य च स्मयन् ॥ १३३ ॥
विन्यस्य हस्तौ वनिताद्वयांसे गायन्समस्ताभरणः प्रसन्न दृक् ।
ननर्त चानन्दसमृद्धगात्रो मुनीन्द्रगीतश्च सकालवेलम् ॥ १३४ ॥

तादृशं शिवं ध्यात्वा जन्मकोटिशतेष्वपि । न दुःखं जायते तस्य सदा हर्षश्च जायते

अथ स्तुतो मुनिवरैर्नारीं कृत्वा हृदि ततः ।
अथ सा पार्वती तुष्टा देवं प्राह पिनाकिनम् ॥ १३६ ॥

पार्वत्युवाच ।

किमित्येतादृशं भावमास्थाय त्वमिहागतः ।
नारीं कृत्वा तथा विष्णुं किं प्रकृत्या न चागतौ ॥ १३७ ॥
शिवः प्राह व्रते चात्र ह्यतिथिर्भोजनं शुभम् ।
जाने सिद्धिमयो येषां विषादो नाभिजायते ॥ १३८ ॥
जाते विषादे तु व्रतमसम्यगिति निश्चयः ।
सोमधाराः समायान्ति यावन्तोऽब्दशतानि तु ॥ १३९ ॥

न्ति मत्पुरे देवि सर्वभोगसमन्वितः । सभार्यपुत्रबन्धुश्च वेदोक्तायुष्यजीवितः ।
पश्चाद्वाराणसीं गत्वा मृतो मुक्तिमवाप्स्यति ।

शम्भुरुवाच ।

देवे स्थिते तत्रमुनयस्त्रिःप्रदक्षिणम् । कृत्वा पञ्चनमस्कारान्पुनःकृत्वा प्रदक्षिणम्
पुनश्च दण्डवद् भूत्वा विसृष्टा निर्ययुस्ततः ।
अथ शोणः शोभिताङ्गीं भार्यामाप ह्यनिन्दिताम् ॥ १४२ ॥
च भारते वर्षे धर्मेणापालयद्द्विजः । मानुषानखिलान्भोगान्बुभुजे शिवभक्तिमान्
देवार्चनपरो नित्यंब्राह्मणपूजकः । नित्यदाता नित्ययाजी नित्यश्रोता पुराणकम्
त गतवाँल्लोकं शङ्करस्य विभोः शुभम् । नामकीर्तनमाहात्म्यं प्रसङ्गात्परिकीर्तितम्
सर्वपापघ्नंभक्तानां च तथा नृप ! । सर्वकल्याणदं नित्यं सुभार्याराज्यदं शिवम्
शिवभक्तिप्रदं गोप्यं यस्य कस्यापि नेरयेत् ॥ १४७ ॥
श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शिवराघवसंवादे शिवनाममाहात्म्ये
द्वादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः

पुराणश्रवणमाहात्म्यम् ।

श्रीराम उवाच ।

ते विमानस्थानानारूपधराः शुभाः । सर्वकामफलोपेताः सुभार्याःशतयोषितः
नारीभिः पूज्यमानाः पदे पदे । गायन्ति विंशतिर्योषा रूपलावण्यकोमलाः ॥
हिनी चैका चामरासक्तबाहवः । तालवृन्तद्वयं नार्योवीजयन्ति प्रगृह्य वै ॥३॥
ाङ्कमध्येऽस्या उपधानं तथापरः । एकस्याः करयोर्दम्नः स्तावकानेकसंयुतः
परीहासहृतोत्फुल्लमुखाम्बुजः । एकैकत्र विमाने तु दृश्यते चन्द्रदीधितिः ॥

स्त्रीशानेषु विमानेषु दृश्यते सेश्वरः शुभः । एते किं पुण्यकर्तारो विष्णुमायाऽथवा मुने

शम्भुरुवाच ।

एते हि ब्राह्मणाः पुण्या गृहस्थाश्रमवासिनः । येषामेव च सुग्रामो दत्तो दशरथेन ते ॥
अधिवासानां न तेषां तु कदाचिद्भयमन्मतिः । यथेह सुखिनः सर्वे वयं चान्योपजीविन
अस्मानेवानुजीवन्ति शत्रुघ्नोमनुजा इह । येन पुण्येन च वयं सर्वे कामानुमोदिनः ॥९
सुखीकृतोपचाराश्च सर्वे राज्यसुखान्विताः । जरामरणहीनाश्च युवानः सर्वदैव हि ।

विचार्यैव द्विजाः सर्वे वसिष्ठस्याश्रमं ययुः ।
आगतानथ सम्पूज्य वसिष्ठो वाक्यमुक्तवान् ॥ ११ ॥
किमर्थमागता यूयं शीघ्रं ब्रूत द्विजोत्तमाः ॥ १२ ॥

द्विजा ऊचुः ।

वयमिच्छामहे सर्वे सर्वसम्पत्समन्विते । विमाने कामगे रोढुं तत्सम्पादय नो गुरो

तत्तेषां चिन्तितं श्रुत्वा वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ।
पुराणं सर्वदा विप्राः श्रोतव्यं पापनाशनम् ॥ १४ ॥

धर्मश्चार्थश्च कामश्च मोक्षस्तत्रैव दृश्यते । तथेत्युक्त्वाऽथ मुनयः पुराणकुशलं मुनिम्
जग्मुरङ्गिरसं श्रेष्ठं सर्वशास्त्रविशारदम् । सर्वागमपुराणज्ञं सदासत्कर्मचारिणम् ॥१६॥
इदमूचुर्नमस्कृत्य वयं सफलजीविनः । कृतकृत्या वयं ब्रह्मन्साक्षाद्दृष्टोऽसि यन्मुने ।

अङ्गिरा उवाच ।

यदर्थमागता यूयं तत्कार्यं करवाण्यहम् । पुराणं श्रोतुकामास्तु यूयमत्र समागताः ॥
कीर्तयिष्ये विधानं वः समस्ताघविनाशनम् । सर्वज्ञानप्रदं दिव्यं तत्त्वविज्ञानसम्भवम्
शिवभक्तिप्रदं हृद्यं विष्णुभक्तिप्रदं शुभम् । विचित्रस्वर्गतिप्राप्तिज्ञानदं रमणीप्रदम् ॥
नानाविधशुभज्ञानं रतितन्त्रप्रकाशकम् । भुक्तिमुक्तिप्रधानं च विधिदर्शनदीपकम् ॥२१
विचित्रभक्तिकथनं भक्तिसाहसकीर्तनम् । व्रतप्रतिष्ठादानादिभस्मपूजाविधिप्रदम् ॥२२
पुराणं पाद्ममुदितं महापद्मोपनिर्वृतम् । महेश्वरेण कथितं प्रमथाकृतिवर्णनम् ॥ २३ ॥
एतदन्यत्र कथितं पुराणे पाद्म एव तु । दिलीपेन पुरा पृष्टो वसिष्ठः प्रोक्तवानिदम् ॥

तच्छृणुध्वं मुनिवरा ज्ञानं सत्रं भविष्यति। अथ तद्वचनाद्विप्राः पुराणश्रवणेरताः ॥
कथं श्रोतव्यमधुना किं कृत्वेत्यब्रुवन्मुनिम्। सोऽपि सर्वं समाचष्ट शृणुध्वं सनातनम्
नमस्कृत्य पुराणज्ञं दद्याच्चार्घासनं ततः। निषीद तत्र चेत्युक्त्वा गन्धपुष्पैः समर्चयेत्

आत्मयोग्यं च ताम्बूलमधिकं वा समर्पयेत्।
ब्रूहि पुण्यकथां ब्रह्मन्पौराणिकीमितीरयेत् ॥ २८ ॥

न तद्‌पासनमारुह्य नोच्चासनमथापि वा। नीचासनो वै शृणुयाद्धर्मकामार्थसिद्धये
शृणुयात्युक्त्वा पुराणज्ञ इमं मन्त्रमुदीरयेत्। नमो हरिं हरमथो गणेशं भारतीमतः ॥
इष्टदेवं नमस्कृत्य पुराणं वक्तुमर्हति। अर्द्धयामं प्रतिदिनं यदि वापीच्छया भवेत् ॥ ३१
एवं पाठसमाप्तिं च श्रुत्वा कृत्यं समाचरेत्। श्रोतुश्च तूष्णीं मननं तूष्णीं श्रवणमेव वा

अन्यथा भारती क्रुध्येत्तत्क्रोधान्मूकतां भवेत्।
तस्मात्पुराणश्रोत्रा च ताम्बूलादिसमर्पणम् ॥ ३३ ॥

वक्तुश्च जीविका कार्या स्वसामर्थ्यानुसारतः। पुराणप्रक्रमेद्देयं सचेलोत्तुगमनीयम् ॥
सूक्ष्माम्बरमथो वापि वस्त्रद्वितयमर्पयेत्। आसनं तु महच्चित्रं रम्यमूर्जस्वलं मृदु ॥
सुवर्णं वा तथा दद्याद्गोभूगेहादिकं तथा। एतत्समस्तं विप्रेन्द्रा दक्षिणामूर्तिनापुरा

शङ्करेण मुनीनां हि भाषितं च दिवौकसाम्।
अथ ते मुनयः सर्वे तं प्रणम्यासनस्थितम् ॥ ३७ ॥

पृथक्पृथक्चताम्बूलं दत्त्वा शुश्रुवुः स्थिताः। तेनापि कथितं सर्वंपुराणं सर्वसम्पदम्

उपान्त्याध्यायपर्यन्तं श्रुतवन्तो द्विजोत्तमाः ॥ ३८ ॥

दिलीप उवाच।

गमनेन विमानेन सर्वसम्पत्समृद्धिना। सर्वतः सुखयुक्तेन पुण्यस्थानमुपस्थितम् ॥

वसिष्ठ उवाच।

नालं पृष्टं त्वया राजन्नितोऽप्यतिशयान्तरैः। क्रीडमाना भविष्यन्ति येन तत्पुण्यमुच्यते

सुधा धवलितं कृत्वा शिववेश्मसमन्ततः।
स्त्रियो रूपविलासाढ्याः सर्वालङ्कारभूषिताः ॥ ४१ ॥

नानासुगीतकुशला नानानृत्यविशारदाः । चतस्रोऽष्टौ षडथवा मर्दलध्वनिकाः स्त्रियः

वंशिन्यौ द्वे आवजिक्यौ कोणिकाधमने उभे ।

लासिक्यस्तु चतस्रः स्युः सन्त्वेकाथ गायिका ॥ ४३ ॥

एको द्वे वा सुगीतज्ञेऽमुखरे हि प्रकीर्तिते । कोणवाद्यकृते द्वे ॥ तूष्णीं भूताः षडेव वा

सर्वा रूपविलासिन्यः सर्वाश्चापतितस्तनाः । रतितन्त्राधिकुशलास्तत एवाधिशङ्किताः

सुसूक्ष्मवस्त्रवेषाश्च विद्युच्चञ्चलदृष्टयः । एतादृशीभिर्योषाभिर्येन नृत्यं हि कारितम् ॥

एकस्मिन्दिवसे राजन्वत्सरान्तविमानगः । शतस्त्रीवीक्षितमुखो युवा बहुभिरर्चितः

आनन्दपोषसम्पूर्णः क्रोधेर्ष्यादिविवर्जितः । पञ्चगन्धविलिप्ताङ्गः स चन्द्राहितलाननः ॥

सूर्योपमस्तु योषाश्च सर्वास्तादृशमान्विताः । सद्यो विकसितामोदि पारिजातकृतस्रजः

सर्वा विकसितारोहिरक्तसन्धिकृतस्रजः ।

धम्मिल्ले वक्षसि तथा विभ्रत्यःसुस्मिताधराः ॥ ५० ॥

वत्स्यैतादृशाभिस्तु नृत्यगीतमनुमोदितः । एवं विमानगो भूत्वाऽउषित्वा कालमक्षयम्

पश्चाज्जायेत नृपतिरेवं कृत्वा पुनस्तथा । राज्यं स्वर्गफलं भूत्वा शिवमतो भविष्यति

शम्भुरूपाच्च ।

दिलीपाय वसिष्ठोक्तं मुनिभ्योऽवदद्गिरा । ते तथा कृतवन्तश्च तीर्थत्रिफलमुमापतेः ॥

श्रुत्वा पुराणं पाद्मं च समग्रं सुमित्रोऽभवन् ।

॥ एवं ब्राह्मणा राम विमानवरमान्विताः ॥ ५५ ॥

दृश्यन्ते मे च सुखिनः सदा मुदितमानसाः । एतत्सर्वमाख्यातं पुराणेषु विनिश्चितम्

इतः परं च किं भूयः श्रोतुमिच्छसि राघव ॥ ५६ ॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शिवराघवसंवादे

त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः

गौतमगृहवृत्तान्तवर्णनम् ।

राम उवाच ।

क एष दृश्यते व्योम्नि सर्वाभरणभूषितः । विमानस्थो महादीप्तमध्याह्नार्क इवापरः ॥
प्रेक्ष्यः सर्वमर्त्यानां तस्याङ्के चारुहासिनी । अपरा श्रीरिवाभांस्तथापश्च सुयोषितः
यन्ति मधुरां गीतिं सुभ्रूभङ्गनिरीक्षणैः । मन्दस्मितैः करतलशब्दास्फोटिकयास्तथा
विशुगलकृतैर्गीतैरन्योऽन्यकरताडनैः । अन्योन्यमुखमालोक्य प्रलोभैर्गीतपूर्वकैः ॥४॥
डितास्ते महायोगी पद्मकिञ्जल्कसन्निभः । एवं चरितपुण्योऽसौ कोऽप्येतद्वदस्व मे

शम्भुरुवाच ।

र विप्रः पुरा राम सर्वसम्पत्समन्वितः । नानाविधसुखोपेतो भार्यापोषणतत्परः ॥
ष्टो दानहीनश्च देवतार्चनवर्जितः । पञ्चयज्ञविहीनश्च स्वाध्यायपरिवर्जितः ॥ ७ ॥
मध्याह्नसायाह्नभोजनप्रवणोऽशुचिः । कदाचिद्गमद्गेहं गौतमस्य महात्मनः ॥
त्र्यम्बकस्य गिरौ पुण्ये नानामुनिगणाश्रिते ।
तत्रापि शोभिनगृहं स्फटिकस्तम्भकल्पितम् ॥ ९ ॥
अगुरुद्रवकस्तूरीचन्द्रकुङ्कुमचर्चिता । भित्तिर्यस्य च सन्तानकुसुमामोदसौष्ठवम् ॥ १०
कस्तूरिकापुष्परसमुत्सेवितभूतलम् । सूक्ष्मसुश्वेतविविधवितानपरिशोभितम् ॥ ११॥
प्राङ्गणं शोभितमहाकदलीपूगशोभितम् । समीपसरसीजातमञ्जुकूजन्मधुव्रतम् ॥ १२॥
पाटीरतरुसम्भूतगन्धपूरितदिङ्मुखम् । शिक्षागीतकृताह्लादगीतपूरितदिङ्मुखम् ॥१३॥
निदाघजनितातापनाशनाय विनिर्मितम् । कदलीदलसञ्छादिपावकाकल्पितच्छदम् ॥
पाटीरतरुसुस्निग्धसान्द्रद्वारकपाटकम् । सौगन्धिकमहामोदिकल्पितान्तरभित्तिकम् ॥
ईशानभागसुभगरतिकल्पितवेदिकम् । हाटकाकल्पितपदं विचित्रवेदिकायुतम् ॥१६॥
सुस्निग्धनिविडच्छायं वटमूलोपकल्पितम् । प्रसूनकदलीखण्डसरोभिः प्रान्तशोभितम्

महावटाग्रसँल्लग्नतुषारितपयोधरम् । नाकोपवनसम्पन्नविचित्रारामशोभितम् ॥
वापीकूपतडागाद्यमनेकवनशोभितम् । मन्दमन्दं ववौ वायुर्यत्र गेहे सुखप्रदः ॥
वादिन्यश्चारुसर्वाङ्ग्यो वाद्यानि स्वरसम्पदः ।
वीणां वेणुं त्रिवेणुं च वादयन्ति वराङ्गनाः ॥ २० ॥
तौर्यत्रिककृतो नार्यश्चतुर्दिक्षु तयोर्दूर्ध्वतः । सुवर्णादिकपात्रेषु वटका भस्मनः
वासिताः सर्वगन्धैश्च सुधूपैरपि धूपिताः । कुशग्रथितसङ्घाश्च अक्षमालाश्च कोटि
कृष्णाजिनसहस्राणि बहिः प्रान्ते स्थितानि च । एतादृशे गृहवरे देववन्द्यो मुनि
कर्पूरादिश्च संस्थाप्य चतुर्दिक्षु मुनीश्वरः । पाटीरपीठेकर्पूरसिंहासनमकल्पयत् ।
सूक्ष्मं श्वेतञ्च सुस्निग्धमावृत्तं घनसारकैः ।
सुगन्धवासितजलैः स्नाप्य क्षीरेण शङ्करम् ॥ २५ ॥
अन्यैश्च वैदिकैर्मन्त्रैः स्नापयित्वा सदाशिवम् ।
दारुचन्द्रोपपीठे तु वस्त्रपीठं निधाय च ॥ २६ ॥
पात्रिकामग्रतः स्थाप्य स्थापयित्वाद्लेप्यमुन् ।
एकस्मिन्नक्षताःपात्रे ह्यन्यस्मिन्सतिलाक्षताः ॥ २७ ॥
पञ्चगन्धकमेकस्मिन्नन्यस्मिन्नष्टगन्धकम् । काश्मीरं मृगनाभिं ॥ कर्पूरं चन्दनं
पात्रेष्वन्येषु विन्यस्य पूजास्थाने प्रकल्प्य च । नानावरणमार्गेण पूजा तत्र विधी
लिङ्गमध्ये स्थितो देवः पञ्चवक्त्रः सदाशिवः । तस्यप्रावरणंलिङ्गं शक्तिस्तस्यविधी
शक्तेरावरणं विष्णुर्विष्णोरावरणं विधिः । ब्रह्मप्रावरणं चन्द्रस्तस्य सूर्यस्ततः भु
दिग्देवतास्तुनद्गुमिस्तासामावरणं दिशः । दिशामावरणं शम्भुस्तस्य चावरणं गुणा
दशाप्रावरणंहित्वचिन्त्यलिङ्गार्चनं शुभम् । केचाश्चिन्मनमेनस्त्यादश प्रावरणान्तरम्
विद्यावरणमाख्यातं तनुमावरणंस्मृतम् । विष्णुरावरणं तस्य विष्णोश्चावरणं विधि
ब्रह्मप्रावरणं चन्द्रस्तस्य भानुरथावृतिः । भानोरावरणं वेधा इति चोडावृतिस्मृताः
विधि विना समाख्यातं पञ्चावरणमुत्तमम् । शशाङ्कविष्णुशक्तीनामेतदावरणत्रयम्
मविचकावरणं प्रोक्तमेकावरणमुत्तमम् । अथवा लोकपालास्युरावृतिःसोमपूर्वं

अनावरणमथवा पूजनं शस्यते शिवे । पत्रिकाण्डदलेष्वेव स्थितद्रव्यैर्यजेच्छिवम् ॥ ३८
पत्रिकालक्षणं वक्ष्ये सर्वकर्मोपयोगि च । स्वर्णेन राजतेनाथ ताम्रेणाथ प्रकल्पितम् ॥
मुक्ताशुक्तिनिभं कुर्यात्पत्रिकाण्डदलं शुभम् । पद्मपत्रसमानाष्टकोणाकारं प्रकल्पयेत् ॥
पलमात्रं ततः शस्तं निर्वृतं विस्तृतं पद्मम् । अस्थूलमध्यमुपरि पद्माकृति दलाष्टकम् ॥
अथवा शक्तिमार्गेण पञ्चपत्रं प्रकल्पयेत् । त्रिपत्रमथवा कुर्याच्छक्तिभावेन तेन च ॥ ४२
यथास्याच्छोभनं पात्रं तथाकुर्याद्विचक्षणः । शक्त्यान्तरितरुद्राक्षैः कल्पिताष्टशतैःशुभा
मालोपवीतं त्रिंशत्या अष्टकेन प्रकल्पितम् । प्रगण्डयोरथैकैकं बद्ध्वा [illegible] विमकोष्ठयोः
शिरस्येका धृता तेन कण्ठे च परमर्षिणा ।
रुद्राक्षैः स्फटिकैः रत्नै.कल्पिता ह्यक्षमालिका ॥ ४५ ॥
व्याघ्रचर्मासनं कृत्वा पद्मासन गतो मुनिः ।
आवाहनासनं चार्घ्यं पाद्यं वाऽऽचमनीयकम् ॥ ४६ ॥
निर्वर्त्यगङ्गासलिलैः स्नापयामास शङ्करम् । अष्टगन्धकसंयुक्तैः पुष्पैर्वकुलपाटलैः ॥
स्वर्णभाण्डस्थितैर्वस्त्रशोधितैर्वासितैर्द्रुतम् । क्षारे ताम्रकटाहश्च प्रयन्धद्रोणिमाशुभम्
गोश्रृङ्गेण विषाणेन गवयस्य तथाक्वचित् । दक्षिणावर्तशङ्खेन रत्नपात्रैरथापि वा ॥
स्वर्णैर्वा राजतैर्वापिताम्रैःकांस्यैरथापिवा । स्वर्णैश्च सूक्ष्मकलशैःस्नापयामासचेच्छया
अथवा मृण्मयैः कुर्यात्पद्मपत्रैरथापि वा ।
पालाशैश्चूतजम्ब्वाद्यैः पात्रैः संस्नापयेद्विभुम् ॥ ५१ ॥
स्नानानामथ सर्वेषां धारास्नानं विशिष्यते । नमस्तेत्यादिमन्त्रेण शतरुद्रियसंज्ञिना ॥
चित्याद्यनुवाकेन शान्तिरूपेणचेश्वरम् । आवृत्य च यथाशक्ति पश्चादङ्गादिविन्यसेत्
ततश्च शोभनैः पुष्पैः पत्रैर्बिल्वैः समर्चयेत् । तुलसीमाधवदलैः कह्लारैश्च महोत्पलैः ॥
नीलोत्पलैरुत्पलैश्च शोणैश्च करवीरकैः । कर्णिकारैः सिताम्भोजैरपराजितया तथा ॥
कैलाक्षतैरक्षतैश्च श्रीपत्रैस्तिलमिश्रकैः । एवं महेशमीशानं पूजयामास गौतमः ॥ ५६ ॥
पूगागरुकस्तूरीसर्जागरुकचन्दनैः । अन्यैश्च धूपयामास षोडशाय प्रदीपिकाः ॥ ५७ ॥
पूर्णवर्त्तिसंयुक्तादीपयन्त्रोपरिस्थिताः । निवेदितं महेशाय अथ नैवेद्यमुत्तमम् ॥ ५८ ॥

सुपक्वशालिपिष्टान्नं भक्ष्यं लेह्यं च चोष्यकम् । मधुराद्दिसमोपेतं पञ्चभक्ष्यसमन्वितम्
अनेकपक्वशाकाढ्यमनेकव्यञ्जनमिश्रितम् । पानं विंशतिसंयुक्तं द्राक्षारम्भाफलान्वितम् ॥
सहकारफलैर्धान्यैर्नागरङ्गफलाक्षतैः । शर्करागुडसंयुक्तैराज्यपात्रसमन्वितम् ॥ ६१ ॥
सूपाद्यकादिसंयुक्तं युक्तं मूलफलादिना । यथासम्भवसंयुक्तैरन्यैरप्युपकल्पितम् ॥६२॥
आम्रपुष्पसमोपेतं नैवेद्यं प्रददौ मुनिः । सौवर्णपात्रिकान्यस्तनीराजनसहस्रकम् ॥६३॥
सोपहारायदेवाय दत्त्वा चैव नमस्य च । पूगखण्डानथो धूम्रान्यथाणि क्षालितानि च
पृष्ठाग्राणि सुवर्णैस्तच्छादनाकृतिकानि च । घनसारककूर्णं च न्यस्तपत्त्रत्रयं शुभम् ॥
सौवर्णपात्रविन्यस्तमिदं ताम्बूलमीश्वरे । अथ प्रदक्षिणं कृत्वा नमस्कारानन्तरम् ॥

अप्सरोवरास्ततः प्राप्तास्तन्त्रीवीण्यादिधारिकाः ।
विचित्रवाद्यवादिन्यः सम्प्राप्ता मुनिसन्निधिम् ॥ ६७ ॥

क्षुद्रतालयुगं गृह्य स्वयं गातुं प्रचक्रमे । गौतमे गातुमुद्युक्ते तानं कुर्युस्त्वङ्गनाः ॥ ६८॥
मन्दमन्दं च वाद्यानि वादयन्ति तथा पराः । मधुरं गायति मुनौ स्वरामूर्तिभृतस्तया
प्रानृत्यन्त महेशाग्रे तदद्भुतमिवाभवत् । एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो भगवान्नारदो मुनिः ॥

तमागतं गौतमोऽपि सम्पूज्य प्रणिपत्य च ।

आहचैनं कृतार्थोऽस्मि न च कश्चिन्मया समः । तवागमनकृत्यं किं कुत आगमनं तथा

श्रीनारद उवाच ।

पातालादागतोऽस्मीह श्रुत्वा वै बाणमन्दिरे ।
आयास्यन्ति महात्मानो बाणशुक्रादयो गृहम् ॥ ७२ ॥

अथ क्षणादभ्यगाच्च बाणः परपुरञ्जयः । विंशत्यक्षौहिणीयुक्तो गजमारुह्य सोऽसुरः
अपरं हि गजं शुक्रः प्रह्लादो रथमुत्तमम् । वृषपर्वा रथवरं बलिस्तुरगमुत्तमम् ॥ ७४ ॥

आगतानथ तान्सर्वानाज्ञाय स तु गौतमः ।
सशिष्यो निर्जगामाथ ह्यादायार्घ्यादिकं तथा ॥ ७५ ॥
गौतमं चापि ते वीक्ष्यावरुह्य च गजादिकात् ।
नमश्चक्रुस्ते दैत्यास्तं नमस्कृत्य भार्गवम् ॥ ७६ ॥

आलिङ्ग्य राक्षसान्सर्वान्पूजयित्वा यथाविधि। सेनाया.सन्निवेशं च चकार मुनिपुङ्गवः
पादौ प्रक्षाल्य शुक्रस्य जलं मूर्ध्नि धृतं तथा। विचित्रफलसंयुक्तं दत्तवानर्हणं मुनिः ॥
वापीतडागसरसीस्नानपूर्वंकृतक्रियाः। सङ्गमेवर्तमाने तु गौतमस्याश्रमे शुभे ॥ ७९ ॥
तद्गेहं तु प्रविश्याथ राक्षसास्सपुरोहिताः। देवपूजाप्रपत्तिं च चक्रुः सर्वे द्विजालये ॥
स्वयं प्रकल्पितायां च वेद्यां शुक्रोऽयजच्छिवम्।
तस्यैव वाममार्गे तु प्रह्लादोऽयजदच्युतम् ॥ ८१ ॥
सोमं च बलिरप्येवमन्ये चासुरपुङ्गवाः। अथ बाणोऽजयद्देवमेकमेव त्रियम्बकम् ॥
शुक्रोऽपि भगवन्तं तमुमानाथमपूजयत्। गौतमोऽप्यथमध्याह्ने पूजयामास शङ्करम् ॥
सर्वे शुक्लाम्बरधरा भस्मोद्धूलितविग्रहाः।
सितेन भस्मना कृत्वा सर्वस्थाने त्रिपुण्ड्रकम् ॥ ८४ ॥
नत्वा तु भार्गवं सर्वे भूतशुद्धिं प्रचक्रमुः। हृत्पद्ममध्ये सुषिरं तत्रैव भूतपञ्चकम् ॥८५॥
तेषां मध्ये महाकाशमाकाशे निर्मलामलम्। तन्मध्ये च महेशानं ध्यायेद्दीप्तिमयं शुभम्
अज्ञानसंयुतं भूतं शमलं सर्वसङ्कृतम्। तद्देहमाकाशदीपे प्रदहेज्ज्ञानवह्निना ॥ ८७ ॥
माकाशस्यावृतं वाहं दग्ध्वाकाशमथो दहेत्। दग्ध्वाकाशमथो वायुमभिभूतं तदादहेत्
मभूतं वतनो दग्ध्वा पृथिवीभूतमेव च। तदाश्रितान्गुणान्दग्ध्वा ततो देहं प्रदाहयेत्
एवं संदग्धभूतानि देहो तज्ज्ञानवह्निना। शिखामध्यस्थितं विष्णुमानन्दरसनिर्भरम् ॥
त्पन्नचन्द्रकिरणसङ्काशकिरणं शिवम्। शिवाङ्गोत्पन्नकिरणैरमृतद्रवसंयुतैः ॥९१॥
सुशीतला ततो ज्वाला प्रशान्ता चन्द्ररश्मिवत्।
प्रसारितसुधाधाराभिः सान्द्रीभूतश्च सम्प्लवः ॥
क्रमेण प्लावितं भूतग्रामं सञ्चिन्तयेत्परम् ॥ ९२ ॥
इत्थं कृत्वा भूतशुद्धिं क्रियार्हो मर्त्यः शुद्धो जायते शुद्ध एव।
पूजां कर्तुं जाप्यकर्माऽपि पश्चाद्देवध्याने ब्रह्महत्यादि हानिः ॥ ९३ ॥
एवं ध्यात्वा चन्द्रदीप्तिप्रकाशं ध्यानेनारोप्याशु लिङ्गे शिवस्य।
सदाशिवं दीपमध्ये विचिन्त्य पञ्चाक्षरेणार्चनमव्ययं [redacted] ॥ ९४ ॥

आवाहनादीनुपचारांस्तथाऽपि कृत्वा स्नानं पूर्ववच्छङ्करस्य ।
उदुम्बरं राजतं स्वर्णपीठं वस्त्रादिच्छन्नं सर्वमेवेद पीठम् ॥ ९५ ॥
अन्ते कृत्वा बुद्बुदानाञ्च वृष्टिं पीठे पीठे नागमेकं पुरस्तात् ।
कुर्यात्पीठे चोद्र्ध्वके नागयुग्मं देवाभ्याशे दक्षिणे वामतश्च ॥ ९६ ॥
जपापुष्पं नागमध्ये निधाय मध्ये वस्त्रं द्वादशप्रातिगुण्ये ।
सुश्वेतेन तस्य मध्ये महेशं लिङ्गाकारं पीठयुक्तं प्रपूज्यम् ॥ [redacted] ॥
एवं कृत्वा बाणमुख्यादिलीशा दत्त्वा दत्त्वा पञ्चगन्धाष्टगन्धम् ।
पुष्पैः पत्रैः श्रीतिलैरक्षतैश्च तिलोन्मिश्रैः केवलैश्च प्रपूज्य ॥ ९८ ॥
धूपं दत्त्वा विधिवत्सम्प्रयुक्तं दीपं दत्त्वा चोक्तमेवोपहारम् ।
पूजाशेषं तं समाप्याथ सर्वे गीतं नृत्यं तत्र तत्रापि चक्रुः ॥ ९९ ॥
अथास्मिन्नन्तरे गौतमस्य भ्रातः शिष्यः शङ्करात्मेति नाम्ना ॥ १०० ॥
उन्मत्तवेषो दिग्वासा अनेकाकृतिमाश्रितः ।
क्वचिद् द्विजातिप्रवरः क्वचिच्चाण्डालसन्निभः ॥ १०१ ॥
क्वचिच्छूद्रसमो योगी तापसः क्वचिदच्युतः ।
गर्जत्युत्पतते चैव नृत्यति स्तौति गायति ॥ १०२ ॥
रौदिति शृणुते स्वनं पतत्युत्तिष्ठति क्वचित् । शिवज्ञानैकसम्पन्नः परमानन्दनिर्भरः ॥
स कदाचित् भोजनवेलायां गौतमस्याश्रमं ययौ ।
बुभुजे गुरुणा साकं क्वचिदुच्छिष्टमेव च ॥ १०४ ॥
क्वचिच्च क्रीडते तत्पार्श्वे तूष्णीमेवास्यगात्क्वचित् ।
दत्तं गृहीत्वैव गुरोः स्वयमेवाभुनक् क्वचित् ॥ १०५ ॥
क्वचिद्गृहान्तरे भूत्वा क्वचित्कुड्यान्तरेऽस्नात् । सर्वदा तं गुरुर्दृष्ट्वा करमालम्ब्य मन्दिरम्
प्रवेश्य स्वीयपीठे समुपवेश्याभ्यमोजयत् । स्वयं तदस्य पात्रेण बुभुजे गौतमो मुनि
तस्य चित्तं परिज्ञातुं कदाचिदथ सुन्दरी ।
अहल्या शिष्यमाहूय मुहुर्भोज्युक्त्याऽथ सा शुभा ॥ १०८ ॥

सौवर्णे भाजने चान्नंनिधाय चषकान्तरे । पानादिकमथो दत्त्वाप्येकस्मिन्पावकं पुनः
निधायाङ्गारनिचयंकण्टकानांचयंपरे । निधायभुङ्क्ष्व भुङ्क्ष्वेति स चापि बुभुजेमुनिः
यथा पपौहि पानीयं तथा वह्निमपि द्विजः । कण्टकानपिभुक्त्वा स यथा पूर्वमतिष्ठत
पुराहि मुनिकन्याभिराहूतो भोजनाय च । दिने दिने तन्प्रदत्तं लोष्ठमम्बु च गोमयम्

कर्दमं काष्ठदण्डं च भुक्त्वा प्रीत्याऽथ हर्षितः ।

एतादृशो मुनिरसौ चण्डालसदृशाकृतिः ॥ ११३ ॥

सुजीर्णोपानहौहस्ते गृहीत्वा तु तथाकरे । अन्त्यजोचितभाषाभिर्वपर्षाणमभ्यगात्

यूपपर्वशयोर्मध्ये दिग्वासाः समतिष्ठत ।

यूपपर्षा समजात्वा पीडयित्वा शिरोऽच्छिनत् ॥ ११५ ॥

हते तस्मिन्द्विजश्रेष्ठे जगदेतच्चराचरम् । भतीव कलुषमभवत्तत्रत्या मुनयस्तथा ॥ ११६

गौतमस्य महाशोकः सञ्जातः सुमहात्मनः । निर्ययौ चक्षुषोर्वारिशोकं सन्दर्शयन्निव

गौतमः सर्वदैत्यानां सन्निधौ वाक्यमुक्तवान् ।

किमनेन कृतं पापं येन च्छिन्नमिदं शिरः ॥ ११८ ॥

मम प्राणाधिकस्येह सर्वदा शिवयोगिनः ।

ममापि मरणं सत्यं शिष्यरूपी यतो गुरुः ॥ ११९ ॥

ांनां धर्मयुक्तानां सर्वदाशिववर्तिनाम् । मरणं यत्र दृष्टं स्यात्तत्र मे मरणं ध्रुवम् ॥

शुक्र उवाच ।

नं सञ्जीवयिष्यामि मम गोत्रं शिवप्रियम् । किमसौ म्रियतेब्रह्मन्परय मे तपसोबलम्

इति वादिनि विप्रेन्द्रं गौतमोऽपि ममार ह ।

तस्मिन्मृतेऽथ शुक्रोऽपि प्राणांस्तत्याज योगतः ॥ १२२ ॥

थापि मृतिमाश्राय प्रह्लादाद्या दितेस्सुताः । सर्वे मृताः क्षणेनैव तदद्भुतमिवाभवत् ॥
स्मासीदथ बलं तस्य बाणस्य धीमतः । भहल्याशोकसन्तप्तादरोदीच्चैः पुनः पुनः
तेन महेशस्य पूजया पूजितो विभुः । वीरभद्रो महायोगी सर्वं दृष्ट्वा चुकोप ह
तो कष्टमहोकष्टं माहेशा बहवो मृताः । शिवं विज्ञापयिष्यामि तेनोक्तं करवाण्यहम्

े निश्चित्य मत्पादमन्वावलम्बयम्। नमस्कृत्य विरूपाक्षमिदं सर्वमयो
हरी स्थितो तत्र दृष्ट्वा प्राह शिवो वचः। मद्भक्तैः सादरं कर्मैतन्न दृष्टा व
या पश्यामि विष्णो युवामस्यामित्यथ। महेशो वृषभारूढ वायुना धूत
त्ययेन सुधैर्येण धृते छत्रेऽतिशोभने। सुवर्णदण्डे च नात्यग्र्ये धृते विभं

महेशानुमतिं लब्ध्वा हरिर्नागान्तके स्थितः।
आरक्तनीलच्छत्राभ्यां शुशुभे सन्ध्यर्कोस्तुभः॥ १३१॥

ानुमत्या ब्रह्मापि हंसारूढोऽभवत्तदा। इन्द्रगोपसमाकारच्छत्राभ्यां शुशुभे वि
दादि सर्वे देवास्स्वस्ववाहनसंयुताः। अथ ते निर्ययुः सर्वे नानावाद्यानुमोदिता
ादिकोटिगणाकीर्णा गौतमस्याश्रमं गताः। ब्रह्मविष्णुमहेशाना दृष्ट्वा तत्पमा
मभक्तं जीवयामास वामकोणनिरीक्षणात्। शङ्करो गौतमं प्राह तुष्टोऽहं ते वरं

गौतम उवाच।

दि प्रसन्नो देवेश यदि देयो वरो मम। त्वल्लिङ्गार्चनसामर्थ्यं नित्यमस्तु महेश्वर
तमेतन्मया देव श्रृणुष्वैतत्त्रिलोचन। मम शिष्यो महाभागो हेयादेयाद्विवर्जितः
क्षणीयं ममत्वेन न च पश्यति चक्षुषा। न च घ्राणेन घ्रातव्यं न दातव्यं न चेतरत्

इति बुद्ध्या तथा कुर्वन्न हि योगी महायशाः।
उन्मत्तविकृताकारः शङ्करात्मेति कीर्तितः॥ १३९॥

कश्चित्तं प्रतिक्षिप्यान्नवतं हिंसयेदिति। एतन्मेदीयतां देव एतेषामस्तित्वया॥१४०

श्रीभगवानुवाच।

ाकल्पमेतेजीवन्तुततोमुक्तिभजन्तु च। त्वयाकृतमिदं वेश्म विस्तृतं विहृतं शुभम्।

सिद्धामः क्षणमात्रं तु ततो यास्याम मन्दिरम्॥ १४२॥

गौतम उवाच।

योग्यं प्रार्थयामीश हार्दो दोषं न पश्यति। ब्रह्माचलम्यं देवेश! दीयतां यदि रोचते
येशो विष्णुमालोक्य गृहीत्वा तु करं हरेः। प्रहसन्मधुरामाह्मित्युवाच सदाशिवः
म्लानोदरोऽसि गोविन्द! देयं ते भोजनं किमु।

स्मयं प्रविश्य यदि वा स्वयं भुङ्क्ष्व स्वगेहवत् ॥ १४५ ॥
गच्छ वा पार्वतीगेहं या कुक्षिं पूरयिष्यति । इत्युक्त्वा तत्करालम्बीएकान्तमगमद्विभुः
मादिश्य नन्दिनं देवोद्वाराध्यक्षं यथोक्तवत् । गौतमं समुवाचाथमुत्तरंविष्णुभाषणम्

सदाशिव उवाच ।

सम्वाद्यानन्दं मर्धेयो भोक्तुकामा वयं मुने । इत्युक्त्वैकान्तमगमद्वासुदेवेन शङ्करः॥१४८
सुशय्यां समारुह्य शयितौ देवसत्तमौ ।
अन्योन्यं भाषणं कृत्वा प्रोत्तस्थतुरुभावपि ॥ १४९ ॥
गत्वा तटाकं गम्भीरं स्नापयन्तौ देवसत्तमौ । कराम्बुपानमन्योन्यं पृथक्कृत्वोभयत्रच
मुनयो राक्षसाश्चैव जलक्रीडां प्रचक्रिरे । अथ विष्णुर्महेशश्च जलपातानि शीघ्रतः ॥
चक्रतुः शङ्करः पद्मकिञ्जल्काञ्जलिना हरेः । अथाकिरन्मुखे तस्य पद्मोत्फुल्लविलोचने ॥
नेत्रे केशरसम्पातात्न्यमीलयत केशवः । अत्रान्तरे हरेः स्कन्धमारुरोह महेश्वरः ॥१५३॥
हर्युत्समाङ्कं बाहुभ्यां गृहीत्वा संन्यमज्जयत् ।
उन्मज्जयित्वा च पुनः पुनश्चापि पुनः पुनः ॥ १५४ ॥
पीडितः स हरिः सूक्ष्मं पातयामास शङ्करम् ।
अथ पादौ गृहीत्वा तु आचकर्ष च भ्रामयत् ॥ १५५ ॥
ताडयच्चरैर्वक्षः पातयामास चाच्युतम् । अथोत्थितो हरिस्तोयमादायाञ्जलिना ततः
अथाकिरदथो शम्भुमथ विष्णुमथो हरः । जलक्रीडैवमभवदथ वर्षिगणान्तरे ॥१५७॥
जलक्रीडासम्भ्रमेण विस्रस्तजटबन्धनाः । अथ सम्भ्रमतस्तेषामन्योन्यजटबन्धनम् ॥
इतरेतरबद्धासु जटासु च मुनीश्वराः । शक्तिमन्तोऽशक्तिमत आकर्षन्ति स्म सव्ययम् ॥
पातयन्तोऽन्यतश्चापि क्रोशतो रुदतस्तथा । एवं प्रवृत्ते तुमुले सम्भूते तोयकर्मणि ॥
आकाशे नारदो हृष्टो ननर्त च ननाद [illegible] । विपञ्ची नादयन्वाद्यं ललितां गीतिमुज्जगौ
सुगीत्या ललितायास्तु अगायन विधा दश । शुश्राव गीतं मधुरं शङ्करो लोकभावनः
स्वयं गातुं हि ललितं मन्दमन्दं प्रचक्रमे । स्वयं गायति देवेशे मिश्रा मङ्गलकैशिकी
नारदे नृत्यमाने [illegible] गायति स्वरभेदिनि । स्वरं ध्रुवं समादाय सर्वलक्षणसंयुतम् ॥

स्वधारामृतसंयुक्तं गानेनैवमधोऽजयत् । वासुदेवो मर्दलं च कराभ्यामिदमाहनत् ।
अवगाहंश्चतुर्वक्त्रंस्तुम्बुरुर्मुखरोऽवमौ । नानकागीतमाद्यास्तु तूष्णीं गातुं च वायुतः ॥
गायके मधुरं गीतं हनूमति कपीश्वरे । म्लानमम्लानममवस्तूश्शाःपुष्टास्तदाऽभवन् ॥१६७
स्वां स्वां गीतिमतः सर्वे तिरस्कृत्येव मूर्च्छिताः ।
तूष्णीं सर्वे समभवन्देवर्षिगणदानवाः ॥ १६८ ॥
एकः स हनुमान्गाता श्रोतारः सर्व एव ते । मध्याह्नकालविततै भोजनावसरे सति ॥
दुकूलयुगमाधत्त शृण्वन्गीतिं महेश्वरः । पीतवस्त्रद्वयं विष्णुरारक्तं चतुराननः ॥१७०॥
स्वस्वार्हाण्यथ सर्वेऽपि कृत्यं कृत्वाऽपि कालिकम् ।
स्वं स्वं वाहनमारुह्य निर्गताः सर्वदैवताः ॥१७१॥
गानप्रियो महेशस्तु जगाद प्लवगेश्वरम् । प्लवगस्त्वं मयारूढो निरशङ्कं वृषमारुह ॥
मम चाभिमुखो भूत्वा गायस्वाशेषगायनम् । अथाह कपिशार्दूलो भगवन्तं महेश्वरम् ॥
वृषमारोहसामर्थ्यं तव नान्यस्य विद्यते । तव वाहनमारुह्य पातकी स्यामहं विभो ! ॥
मामेवारुह देवेश ! विहगः शिववाहन ! ।
तव चाभिमुखं गानं करिष्यामि विलोकय ॥ १७५ ॥
अथेश्वरो हनूमन्तमारुरोह वृषं यथा । आरूढं शङ्करे देवे हनूमान्कम्पराशिरः ॥१७६॥
छित्वा स्वकं परावृत्य मुखं गायतिपूर्वधन् । शृण्वन्गीतिसुधां शम्भुर्गीतमस्य पुरं गतः
सर्वे चाप्यागतास्तत्र देवर्षिगणदानवाः । पूजिता गीतमेनाथ भोजनावसरे सति ॥
यच्चकृष्णदारसम्भूतं गृहोपकरणादिकम् । प्रक्षद्रममवत्सर्वं गायमाने हनूमति ॥
तस्मिन्गाने समस्तानां चित्तद्वितिरतिष्ठत ॥ १७९ ॥
द्विवार्दूलान्य पक्षाभिषन्दनः समस्तगात्राभरणोपपन्नः ।
प्रसन्नमूर्तिस्मितवक्त्रः समध्ये विन्यस्तमूर्धाञ्जलिभिः सुरैः स्तुतः ॥ १८०
शिरः कराभ्यां परिगृह्य शङ्करो हनूमतः पूर्वमुखं चकार ।
पश्चाच्चनार्थीजहनूमताञ्जली निधाय पादं त्वपरं मुखे च ॥ १८१ ॥
पादाङ्गुलीभ्यामथ नासिकां विभुः स्मेरैस्त जगाद च मन्दमन्दम् ।

स्कन्धे मुखे स्वंसतले च कण्ठे वक्षःस्थले च स्तनमध्यमे हृदि ॥ १९८ ॥
ततश्च कुक्षावथनाभिमण्डले ततो द्वितीय निदधाति चाञ्जलीं ।
शिरो गृहीत्वाऽवनमय्य शङ्करः पस्पर्श पृष्ठं चिबुकेन सध्वनि ॥ १८३ ॥
हारं च मुक्तापरिकल्पितं शिवा हनूमतः कण्ठगतं चकार ह ॥ १८४ ॥
विष्णुर्महेशानमिदं वचनमुक्तवान् । हनूमता समो नास्ति हरस्मब्रह्माण्डमण्डले
देवाधगम्यं हि पदं तव किल स्थितम् । सर्वोपनिषद्व्यक्तं त्वत्पदं कपिसर्वगुक्
यमादिसाधनैर्योगैर्नैक्षणं ते पदं स्थितम् । महायोगिहृदम्भोजे वलं त्वत्ढं हनूमति
वर्षकोटिसहस्रेषु तपः कृत्वा तु दुष्करम् । त्वद्रूपं नाभिजानन्ति सुतः पादं मुनीश्वराः
महोमाग्यं विचित्रं हि चपलो वानरो मृगः । धत्ते पादयुगं चाङ्के योगिहृपविन हरमम्
मया वर्षसहस्रं तु सहस्राब्जैस्तयाऽन्वहम् ।
भक्त्या सम्पूजितोऽपीश पादो नो दर्शितस्त्वया ॥ १९० ॥
लोके पादो हि सुमहाम्भम्भुर्नारायणप्रियः। हरिःप्रियस्तथाऽसमोऽमंताहृग्भाग्यमस्ति मे
सदाशिव उवाच ।
न त्वया सदृशो मह्यं प्रियोऽस्ति भगवन्हरे ! ।
पार्वती वा त्वया तुल्या न चान्यो विद्यते मम ॥ १९२ ॥
अथ देवाय महते गौतमः प्रणिपत्य च । व्यज्ञापयद्मेवारमग्रेवे हि करुणानिधे ! ॥
मध्याह्नोऽयं व्यतिक्रान्तो भुक्तिवेलाऽखिलस्य च ।
अथावाप्य महादेवो विष्णुना सहितो विभुः ॥
प्रविश्य गौतमगृहं भोजनायोपचक्रमे ॥ १९४ ॥
रत्नाङ्गुलीयैरथ नूपुराभ्यां दुकुलवन्धेन तडित्प्रकाऽच्चा ।
हारैरनेकैरथ कण्ठनिष्कयज्ञोपवीतोत्तरवाससा च ॥ १९५ ॥
विलम्बिवभ्रम्मविकुण्डलेन सुपुष्पिधम्मिल्लवरेण्य देवः ।
पञ्चाङ्गगन्धस्य विलेपनेन वाहङ्गदैः कङ्कणकाङ्गुलीयैः ॥ १९६ ॥
[...]र्थ विभूषितः शिवो निविष्ट उत्तमासने स्वसंमुखं हरिं तथान्यदेवाश्चवरासने ।

योन्यसंमुखौ स्थितौ हरीशौ देवसत्तमौ सुवर्णभाजनान्यथो ददौ स चापि
त्रिशत्प्रभेदभक्ष्यकं सुपायसं चतुर्विधं सुपक्वपाकजातकं शतद्वयं प्रकल्पितम्
कपक्वमिश्रकं शतत्रयं प्रकल्पितं शतं शतं तथा सुकन्दशाककं तथा मुनिः ॥
ादिसर्पिषान्वितं ददौ च पञ्चविंशति सुशर्करादिकं तथा सुचूतदाडिमादि
वाफलं तु गोस्तनीं सुखर्जुनागरङ्गकं जम्बूफलं प्रियालुकं विकङ्कतं फलं त

पयसादीनि चान्यानि द्रव्याण्यर्प्य यथाविधि ।
दत्त्वा चापोशनं विप्रो भुज्यतामिति चाब्रवीत् ॥ २०० ॥

ानेषु च सर्वेषु व्यजनं सूक्ष्मवल्कम् । गौतमः स्वयमादाय शिवविष्णू अवीजय
ह्वासमयो कर्तुमियेष परमेश्वरः । पश्य विष्णो हनूमन्तं कथं भुङ्क्ते स पान
रं पश्यति हरौ मण्डकं विष्णुभाजने । चिक्षेप मुनिसङ्घेषु पश्यत्स्वपि महे
मृते दत्तवांश्च स्वोच्छिष्टं पायसादिकम् । त्वदुच्छिष्टममोज्यं तु तवैव वचनाि
हं मम नैवेद्यं पत्रं पुष्पं फलं तथा । मत्तं निवेद्य सकलं कूप एव विनिक्षि

अभुक्ते त्वद्वचो नूनं भुक्ते चापि कृपा तव ॥ २०५ ॥

सदाशिव उवाच ।

तलिङ्गस्वयम्भूते चन्द्रकान्ते ह्यवस्थिते । चान्द्रायणसमं ज्ञेयं शम्भोर्नैवेद्यभक्षण

भुक्तिवेलेयमधुना तद्वैरस्यं कथान्तरात् ।
भुक्त्वा तु कथयिष्यामि निर्विशङ्कं विमुह्य तत् ॥ २०७ ॥
अथासौ जलसंस्कारं कृतवान्गौतमो मुनिः ॥ २०८ ॥
आरभ्य सुस्निग्धसुमृद्भगात्राननेकधार्पितसुशोभिताह्वान् ।
तडागतोयैः कृतर्वाजर्पितैर्विशोधितैस्तैः करवानपूरयन् ॥ २०९ ॥
नद्याः शैवलचैद्रिकी नवनदी सम्भाव्य सूक्ष्माम्बरैः ।
शुद्धैः स्वैनगरैरथोपरि घटाम्भोयेन पूर्णाङ्क्षिपेन् ॥
भित्त्वा नालकजातिमाल्यपूर्वं कङ्कोलकस्तूरिका-
चूर्णं चन्दनकर्पूरविमिश्रितं भाव्यो पुटाग्नौ क्षिपेत् ॥ २१० ॥

यामस्यापि पुनश्च वारिवसने नाशोध्य कुम्भेक्षिपे-
च्चन्द्रग्रन्थिमथो निधाय बकुलं क्षिप्त्वा तथा पाटलाम् ॥ २११ ॥
शेफालीस्तबकमथो जलं च तत्र विन्यस्य प्रथमत एव तोयशुद्धिम् ।
कृत्वाऽथो मृदुतरसूक्ष्मवस्त्रखण्डेनावेष्टेत्सृणिकमुखं च सूक्ष्मचन्द्रम् ॥२१२॥
अनातपप्रदेशे तु निधाय करकानथ । मन्दवातसमोपेते सूक्ष्मव्यजनवीजिते ॥ २१३ ॥
अथ उर्वीशसलिलैः सिञ्चयेत्सृणिकामपि ।
संस्कृताः स्यापतास्तत्र नरा नार्योऽथवा नृप ! ॥ २१४ ॥
तत्कन्या वा क्षालिताङ्गा धौतवस्त्राश्च वाससः । मधुपिङ्गलनिर्यासमरूग्रमगुरुद्वयम् ॥
बाहुमूले च कण्ठे च विलिप्यसान्द्रमेव च । मस्तकेऽप्यर्पकं न्यस्य पञ्चगन्धविलेपनम्
पुष्पनद्धसुकेशास्तु ताः शुभास्याः सुनिर्मला । एवमेवोचिता नार्ये आत्तकुङ्कुमविग्रहाः
युत्यवधारुसर्वाङ्गयो नितरां भूषणैरपि । एतादृग्वनिताभिर्वा नरैर्वाद्यापयेज्जलम् ॥
ऽपि प्रदानसमये सूक्ष्मवस्त्राल्पयेत्नम् । अथ वामकरे न्यस्य करकं तत्र पश्य हि ॥
रिकान्यस्तमुन्मुच्य ततस्तोयं प्रदापयेत् । एवं सन्कारयामास गौतमो भगवान्मुनिः
देशादिषु सर्वेषु भुक्तवत्सु महात्मसु । प्रक्षालिताह्यग्रिहस्तेषु गन्धोद्वर्तितपाणिषु ॥
पदासनसमासीने देवदेवे महेश्वरे । अथ नीवसमासीना देवाः सर्षिगणास्तथा ॥
मणिपात्रेषु संवेष्टय पूगखण्डान्सुधूपितान् । अकोणवर्तुलान्स्थूलानसूक्ष्मानह्रस्वानपि
सैलारचापि संशोध्य क्षिप्त्वा कर्पूरखण्डकम् । चूर्णं च शङ्कराय निवेदयति गौतमे
गृहाण देव ताम्बूलमित्युक्तवचनेमुनौ । कपे गृहाण ताम्बूलं प्रयच्छ ममखण्डकान् ॥
यथाव वानरो नास्ति मम शुद्धिर्महेश्वर । अनेकफलभुक्त्वाद्वानरस्तु शुचिःकथम् ॥

सदाशिव उवाच ।

महाक्याद्खिलंशुध्येन्महावाक्यादमृतं विषम् । महावाक्यादखिलावेदा महावाक्याद्देवतादयः
महावाक्याद्धर्मविज्ञानं महावाक्यान्मोक्ष उच्यते ।
पुराणान्यागमाश्चैव स्मृतयो मम वाक्यतः ॥ २२८ ॥
मतो गृहाण ताम्बूलं ममदयाःसुखण्डकान् । हरिर्वामकरेणादात्ताम्बूलं पूगखण्डकम्

ततःपात्राणि सङ्गृह्य ततः दण्डान्समर्पयत् । कर्पूरमप्रतोदत्तं गृहीत्वाऽमक्षयच्चि
देवे तुग्रततामूले पार्वती मन्दराचलात् । जया विजययोर्हस्तं गृहीत्वायान्मुनेर्गृ
देवपार्श्वे ततो नत्वा विनम्रवदनाऽभवत् । उन्नमय्यमुखं तस्या इदमाह त्रिलोचन
त्वदर्थं देवदेवेशि! अपराधःकृतो मया । यत्त्वां विहाय भुक्तं हि तथाऽन्यच्छृणु सुन्दरि
अथ स्वमन्दिरे स्थाप्य देवदेवविवर्जिते । सर्वबन्धविमुक्ते च महदेनो मयाकृतम्

क्षन्तुमर्हसि देवेशि ! त्यक्तकोपा विलोकय ।
न यभार्येममुक्ता सा अरुन्धत्या हि निर्ययौ ॥ २३५ ॥

निर्गच्छन्तीं मुनिर्भार्यया दण्डवत्प्रणनाम च । तदारभ्य महेशाय दण्डप्रणतिसंस्तुति
कुर्यादुवाच च शिवा गौतम ! त्वं किमिच्छसि ॥२३७॥

गौतम उवाच ।

कृतकृत्योऽस्मि देवेशि ! यदि देवो वरो मम । मन्मन्दिरे महाभागे भोक्तुमर्हसि साम्प्र

देव्युवाच ।

भोक्ष्यामि तवगेहेऽहं शङ्करानुमता मुने ! । गत्वेशं गौतमो विप्रो लब्धानुज्ञः पुनर्गतः

भोजयामास गिरिशां देवीं चारुन्धतीं तथा ।
भुक्त्वाऽथ पार्वती सर्वं गन्धपुष्पसभूषणा ॥ २४० ॥

सहानुचरकन्याभिःसहस्राभिर्हरं ययौ । अथाह शङ्करो देवीं गच्छ गौतममन्दिरम्

सन्ध्योपास्तिमहं कृत्वा ह्यागच्छामि पुनर्गृहम् ।
इत्युक्ता प्रययौ देवी गौतमस्यैव मन्दिरम् ॥२४२॥
सन्ध्यावन्दनकामाश्च सर्वे पथ विनिर्गताः ।
कृतसन्ध्यास्तटाके तु महेशाद्यास्तु कृत्स्नशः ॥२४३॥

अथोत्तरमुखः शम्भुर्न्यासं कृत्वा जजाप ह । अथ विष्णुर्महातेजा महेशमिदमब्रवीत्
सर्वैर्नमस्यते यस्तु सर्वैरेव समर्च्यते । हूयते सर्वयज्ञेषु स भवान्किं जपिष्यति ॥२४
[illegible] सर्वे त्वामेवैकमुपासते । स भवान्देवदेवेश कस्मै वा रचिताञ्जलिः ॥२४
[illegible] फलदस्त्वं महेश्वर । तवकःफलदो वन्द्यःको वा त्वत्तोऽधिकोव

शङ्कर उवाच ।

ध्याये न किञ्चिद्गोविन्द न नमस्येह किञ्चन । नोपास्येकं च न हरे नजपिष्ये हर्कचन
किं तु नास्तिकजन्तूनां प्रवृत्त्यर्थमिदं मया । दर्शनीयं हरे! तेस्युरन्यथा पापकारिणः
तस्माल्लोकोपकारार्थमिदं सर्वं कृतं मया । ओमित्युक्त्वा हरिरथ तं नत्वा समतिष्ठत
अथ ते गौतमगृहं प्राप्ता देवगणर्षयः । सर्वे पूजामथो चक्रुर्देवदेवाय शम्भवे ॥२५१॥
देवो हनूमतासार्द्धं गायन्नास्ते रघूत्तम ! । पञ्चाक्षरीं महाविद्यां सर्वे एव तदाऽजपन् ॥
हनूमत्करमालम्ब्य देव्यभ्याशं गतो हरः । एकशय्या समासीनौ शम्भुमौ देवदम्पती ॥
गायन्नास्ते स हनुमांस्तुम्बुरुर्नारदस्तथा ।
नानाविधविलासांश्च चकार परमेश्वरः । आहूय पार्वतीमीश ! इदं वाक्यमुवाच ह ॥

श्रीसदाशिव उवाच ।

बध्नामि धम्मिल्लमेहि मत्पुरतः शुभे । देव्याह न च युक्तं तद्धर्मांशुभूषणं स्त्रियाः
प्रसाधनकृतावनर्थान्तरमापतेत् । केशप्रसाधने देव ! त्वत्तं सर्वं न चेप्सितम् ॥
य बन्धेकृते पश्चाद्संभ्रान्तप्रमार्जनम् । ततोऽश्रमसंलग्नकेशपुष्पादि मार्जनम् ॥२५७॥
तस्मिन्वर्तमाने तु महात्मानो यदाऽऽगमन् । तदा किमुत्तरं वाच्यं तव देवादिवन्दित
यान्ति चेदथ विभो भीतिर्नाशमुपेष्यति । एवं हि भाषमाणां तां करेणाकृष्य शङ्करः
स्वोर्वोस्तां स्थापयित्वैव विन्यस्य कचबन्धनम् ।
विभज्य च कराभ्यां ■ प्रससार नखैरपि ॥२६०॥
विष्णुदत्तां पारिजातस्रजं कचगतामपि ।
कृत्वा धम्मिल्लमकरोदथ मालां करागताम् ॥ २६१ ॥
मल्लिकास्रजमादाय बबन्ध कचबन्धने । कल्पप्रसूनमालां च ब्रह्मदत्तां महेश्वरः ॥२६२॥
पार्वतीवसने गूढगन्धाढ्ये च समादधात् । अथांसपृष्ठसंलग्नमार्जनं कृतवान्विभुः ॥
स्तनीवेरधो देव्या वस्त्रवेष्टैरधोगतः । देवः किमिदमित्युक्त्वा नीवीबन्धं चकार ह
नासाभूषणमेतत्ते पश्यामि समद्रावतः ।
इत्युक्त्वा स्वयमादाय विच्छायं मौक्तिकं सती ॥ २६५ ॥

दरिद्रायाःसमायोगे मुक्ताफलमदीप्तिमत् । इदं न प्रियतो मुक्ताफलं मम तव प्रियम् ॥

पार्वत्युवाच ।

अहो त्वन्मन्दिरं शम्भो सर्ववस्तु समृद्धिमत् । पूर्वमेव मया सर्वं वस्तुजातं विभूषणे
अहो द्रविणसम्पत्तिर्भूषणैरधनात्मने । शिरो विभूषितं देव ब्रह्मशीर्षस्य मालया ॥२६८
नरकस्य तथा माला वक्षःस्थलविभूषणम् । शेषश्च वासुकिश्चैव सविषौ तव कङ्कणे
दिशोऽम्बरे जटाकेशा भसितं चाङ्गरागकम् । महोक्षो वाहनं गोत्रं कुलं चाज्ञातमेव च
ज्ञायेते पितरौनैव विरूपाक्षं तथा वपुः । एवं वदन्तीं गिरिजां विष्णुःप्राहातिकोपनः ॥

किमर्थं निन्दसे देवि ! देवदेवं जगत्पतिम् ।

त्यक्ष्ये प्राणान्प्रियान्भद्रे तव नूनमसंयमम् ॥ २७२ ॥

यत्रेशनिन्दनं भद्रे तत्र नो मरणंमतम् । इत्युक्त्वाऽथ नखाभ्यां हि हरिश्छेत्तुं शिरोगतः
महेशस्तु करंगृह्य प्राह मा साहसं कृथाः । पार्वतीवचनं सत्यं प्रियं मम तवाप्रियम् ॥

ममाप्रियं हृषीकेश ! कर्तुं यत्किञ्चिदिष्यते ।

ओमित्युक्त्वाऽथ भगवांस्तूष्णीं भूतोऽभवद्धरिः ॥ २७५ ॥

हनुमानथ देवाय व्यज्ञापयदिदं वचः । अर्चयामि विनिष्कामं ममपूजा व्रतं तथा ॥२७६

पूजार्थमप्यहं गच्छे मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ २७७ ॥

शङ्कर उवाच ।

कस्य पूजा क वा पूजा किं पुष्पं किं दलं वद ।

को गुरुः कश्च मन्त्रस्ते कीदृशं पूजनं तथा ॥ २७८ ॥

एवं वदति देवेशे हनूमानतिकम्पितः । वेपमानसमस्ताङ्गःस्तोतुमेव प्रचक्रमे ॥२७९॥

हनुमानुवाच ।

नमो देवाय महते शङ्करायामितात्मने । योगिने योगधात्रे च योगिनां गुरवे नमः ॥
योगिगम्याय देवाय ज्ञानिनां पतयेनमः । वेदानांपतये तुभ्यं देवानांपतये नमः ॥२८१
ध्यानाय ध्यानगम्याय ध्यातॄणां गुरवेनमः । शिष्टाय शिष्टगम्याय भूम्यादिपतये नमः
... वेदवाक्यानां निधयेनमः । आतनुष्वेति वाक्यैश्च प्रतिपाद्याय ते नमः

अष्टमूर्ते नमस्तुभ्यं पशूनांपतये नमः । त्र्यम्बकाय त्रिनेत्राय सोमसूर्याग्निलोचन! ॥२८४
शुभ्रङ्गराजधत्तूरद्रोणपुष्पप्रियायते । बृहतीपूगपुन्नागचम्पकादिप्रियाय च ॥ २८५ ॥

नमस्तेऽस्तु नमस्तेऽस्तु भूय एव नमोनमः ।
शिवो हरिमथ प्राह मा भैषीर्वेद मेऽखिलम् ॥ २८६ ॥

हनुमानुवाच ।

शिवलिङ्गार्चनं कार्यं भस्मोद्धूलितदेहिना । क्रियासम्पादितैस्तोयैः पुष्पाद्यैरपि तादृशैः
देव विज्ञापयिष्यामि शिवपूजाविधिं शुभम् ।
सायंकाले तु सम्प्राप्ते ह्यशिरःस्नानमाचरेत् ॥ २८८ ॥

क्षालितं वसनंशुष्कं धृत्वाऽऽचम्य स्थिरमधीः । अथभस्मसमादाय आग्नेयं स्नानमाचरेत्
प्रणवेन समामन्त्र्याप्यष्टवारमथापि वा पञ्चाक्षरेण मन्त्रेण नाम्ना वा येन केनचित्

तताभिमन्त्रितं भस्म दर्भपाणिःसमाहरेत् ।
ईशानः सर्वविद्यानामुक्त्वा शिरसि पातयेत् ॥ २९१ ॥
तत्पुरुषाय विद्महे मुखे भस्म प्रलेपयेत् ।
अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो भस्मवक्षसि निक्षिपेत् ॥ २९२ ॥

वामदेवाय नमइति गुह्यस्थाने विनिक्षिपेत् । सद्योजातं प्रपद्यामि निक्षिपेदथ पादयोः ॥
उद्धूलयेत्समस्ताङ्गे प्रणवेन विचक्षणः । त्रैवर्णिकानामुदितःस्नानादि विधिरुत्तमः ॥
शूद्रादीनां प्रवक्ष्यामि यदुक्तं गुरुणा तथा । शिवेतिपदमुच्चार्य भस्मसम्मन्त्रयेत्सुधीः
ततस्तमथादाय शिवायेति शिरःक्षिपेत् । शङ्कराय मुखेप्रोक्तं सर्वशाय हृदि क्षिपेत् ॥

स्थाणवे नम इत्युक्त्वा गुह्ये चापि स्वयम्भुवे ।
उच्चार्य पादयोः क्षिप्त्वा भस्मशुद्धमतःपरम् ॥२९७॥
नमःशिवायेत्युच्चार्य सर्वाङ्गोद्धूलनं स्मृतम् ।
प्रक्षाल्य हस्तावाचम्य दर्भपाणिःसमाहितः ॥ २९८ ॥

दर्भाभावे सुवर्णं स्यात्तदभावे गवालकः । तदभावे तु दूर्वाःस्युस्तदभावे तु राजतम् ॥
सन्ध्योपासित जपं देव्याः कृत्वा देवगृहं व्रजेत् ।

देव वेदिमयो वापि कल्पितं स्थण्डिलं तु वा ॥ ३०० ॥
मृण्मयं कल्पितं शुद्धं पद्मादिरचनायुतम् । चातुर्वर्णकरङ्गैश्च श्वेतेनैकेन वा पुनः ॥
विचित्राणि च पद्मानि स्वस्तिकादि तथैव च । उत्पलादि गदाशङ्खत्रिशूलं डमरुं तथा
सरोजपञ्चप्रासादं शिवलिङ्गमथैव च । सर्वकामफलं वृक्षं कुलकं कोलकं तथा ॥३०२
षट्कोणं च त्रिकोणं च नवकोणमथापि वा ।
कोणद्वादशकां दोलां पादुका व्यजनानि च ॥ ३०४ ॥
चामरच्छत्रयुगलं विष्णुब्रह्मादिकं तथा । चूर्णैर्विरचयेद्देवां धीमान्देवालयेऽपि वा ॥
यत्रापि देवपूजास्यात्तत्रैवं कल्पयेद्बुधः । स्वहस्तरचितं मुख्यं क्रीतंचैव तु मध्यमम्
याचितं तु कनिष्ठं स्याद्तु बलात्कारमथाधमम् ।
अर्हेषु यत्त्वनर्हेषु बलात्कारात्तु निष्फलम् ॥ ३०७ ॥
रक्तशालिजपास्थाणकलमासितरक्तकैः । तण्डुलैर्व्रीहिमाषोत्थैःकणैश्चैव यथाक्रमम् ॥
उत्तमैर्मध्यमैश्चैव कथितैरधमैस्तथा । पद्मादि स्थापनैरेव तत्सम्यग्यागमाचरेत् ॥३०९
प्रागुत्तरमुखो वापि यदि वा प्राङ्मुखो भवेत् ।
आसनं च प्रवक्ष्यामि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ३१० ॥
कौशं चार्म्मं चैलतल्पं दारवं ताडपत्रकम् । काम्बलं काञ्चनंचैव राजतं ताम्रमेव च ॥
गोकरीपार्कजैर्वापि त्वासनं परिकल्पयेत् । वैयाघ्रं रौरवं चैव हारिणं मार्गमेव च ॥
चार्मं चतुर्विधं ज्ञेयमथ चन्धुकमेव च । यथासम्भवमेतेषु ह्यासनं परिकल्पयेत् ॥३१२
कृतपद्मासनो वापि स्वस्तिकासन एव च । दर्भभस्म समासीनःप्राणानायम्य वायतः
तावत्स देवतारूपो ध्यानं चान्तः समाचरेत् ।
शिखान्ते द्वादशाङ्गुल्ये स्थितं सूक्ष्मतनुं शिवम् ॥ ३१५ ॥
अन्तश्चरन्तं भूतेषु गुहायां विश्वमूर्तिषु । सर्वाभरणसंयुक्तमणिमादि गुणान्वितम् ॥
ध्यात्वा तं धारयेच्चित्ते तद्व्याप्त्या पूरयेत्तनुम् ।
तया दीप्त्या शरीरस्थं पापं नाशमुपागतम् ॥ ३१७ ॥
*पारदसम्पर्कात्ताम्रकं श्वेतं यथा भवेत् । तद्वद्वादशदलावृत्तमष्ट. पञ्च त्रिरेव वा ॥

परिकल्प्यासनं शुद्धं तत्रलिङ्गं निधाय च । गृहाश्रितं महेशानं लिङ्गे सञ्चिन्तयेत्तथा ॥
शोधिते कलशेतोयं शोधितं गन्धवासितम् । सुगन्धपुष्पं निक्षिप्य प्रणवेनाभिमन्त्रितम् ॥
प्राणायामश्च प्रणवः शूद्रेषु न विधीयते । प्राणायामपदे ध्यानं शिवेन्योङ्कारमन्त्रणम् ॥

गन्धपुष्पाक्षतादीनि पूजाद्रव्याणि यानि च ।
तानि स्थाप्य समीपे तु तत सङ्कल्पयिष्यते ॥ ३२२ ॥

शिवपूजां करिष्यामि शिवतुष्ट्यर्थमेव च । इति सङ्कल्पयित्वा तु तत आवाहनादिकम् ॥

कृत्वा तु स्नानपर्यन्तं ततःस्नानं प्रकल्पयेत् ।
नमस्तेत्यादि मन्त्रेण शनकैर्द्वियविधानतः ॥ ३२४ ॥

अविच्छिन्ना तु या धारा मुक्तिधारेति कीर्तिता ।
तया यः स्नापयेन्मासं जपन् रुद्रमुपांशु वा ॥ ३२६ ॥

एकधारं द्विधारं च पञ्च सप्त तथापि वा । एकादशमथो वापि त्रयोदशान्वितम् ॥
भक्तिस्नानमिदं ज्ञेयं मासं मोक्षप्रदायकम् । शेषया विधया स्नानं केवलं प्रणवेन च ॥

मृण्मयेनालिकेरस्य शकलैर्वाभिभिन्नया ।
कांस्येन शुक्त्या शुनया च पुष्पादि कसरेण वा ॥ ३२८ ॥

स्नापयेद्देवदेवेशं यथासम्भवमीरितैः । शङ्खस्य च विधियत्नैः स्नानयोग्यं यथा भवेत् ॥

पूर्वमन्तस्तु संशोध्य बहिरन्तस्तु शोधयेत् ।
सुस्निग्धं लघु कृत्वाऽस्य नागं छिन्द्यात्कथञ्चन ॥ ३३० ॥

गोवेकदेशयिन्यस्तनागद्रोण्यानुवृत्तया । धारानुयुतया स्नानं देवाय परिकल्पयेत् ॥

एवं गवयशृङ्गस्य जलपूर्तिर्विधीयते ।
द्वारे निर्मितलोहाद्यं सन्धिद्वारा समन्विते ॥ ३३२ ॥

लोहस्थं नागदण्डं नागाकारं प्रकल्पयेत् । पञ्चस्थाने च वामकं दण्डेन समन्वितम् ॥
तस्मात्तानेन्तोयं मूर्धपञ्चपदेस्थितम् । पातयेच्च सावधानेनैव कोपवा ॥ ३३४ ॥
मुक्तिधाराहता तेन पवित्रं पापनाशनम् । एवं संस्नाप्य देवेशं पञ्चगव्येनदैव च ॥
पञ्चामृतैश्च स्नाप्य मधुरमिश्रितेन च । विभूष्य भूषणैरेवं पुनः स्नाप्य महेश्वरम् ॥ ३३६ ॥

शीतोपचारं कृत्वाऽथ तत आचमनादिकम् । वस्त्रं तथोपवीतं च पञ्चगन्धक्रमेव च ॥
कर्पूरं मदयंचापि पाटीरमथवा भवेत् । उभयं मिश्रितं वापि शिवलिङ्गं प्रपूजयेत् ॥
कृत्स्नपीठं गन्धपूर्णं यद्वा विभवसारतः । तूष्णीमथोपचारं वा कालियं पुष्पमर्पयेत् ॥
श्रीपद्ममदचित्याजं यथाशक्त्याऽखिलं यथा । अनेकद्रव्यधूपं च गुग्गुलं केवलं तथा ॥
कपिलाघृतसंयुक्तं सर्वधूपाय शस्यते । धूपं दत्त्वा यथाशक्ति कपिलाघृतदीपकान् ॥
अथवाप्याज्यमात्रेण दीपान्दत्त्वोपहारकम् ।
यथाशक्त्युपपन्नं च दत्त्वा पुष्पसमन्वितम् ॥ ३४२ ॥
मुखशुद्धिं ततो दत्त्वा दत्त्वा ताम्बूलमादरात् । प्रदक्षिणनमस्कारौ पूजैवंहि समाप्यते
गीताङ्गपञ्चकं पश्चात्तानि विज्ञापयामि ते । गीतं वाद्यं पुराणं च नृत्यं हासोक्तिरेव च
नीराजनं च पुष्पाणामञ्जलिश्चाखिलार्पणम् । क्षमा चोद्वासनंचैव कीर्तितं चोपचारकम्
भूषणं च तथा छत्रं चामरं व्यजनं तथा । शिवोपवीतं कैङ्कर्यं षडीशानोपचारकम् ॥
द्वात्रिंशदुपचारैस्तु यःसमाराधयेच्छिवम् । एकेनाह्ना समस्तानां पापानां नाशनं ध्रुवम्
द्वात्रिंशदुपचारं स्यात्पूजनं तूत्तमोत्तमम् ॥ ३४७ ॥

सदाशिव उवाच ।

एवमेतत्कपिश्रेष्ठ तवपूजां वदाम्यहम् । मत्पादयुगलं पूज्य सर्वपूजाकरो भव ।
आराध्येत्थं यथा लिङ्गे तन्ममाराधनं कुरु ॥ ३४८ ॥

हनुमानुवाच ।

गुरुणा लिङ्गपूजैव नियता कल्पिता मम । तां करोमि पुरादेव पश्चात्त्वत्पादपूजनम् ॥
इत्युक्त्वैव नमस्येशं शिवलिङ्गार्चनेऽभवत् ।
सरस्तीरमथो गत्वा कृत्वा सैकतवेदिकाम् ॥ ३५० ॥
तालपत्रैर्विरचितमासनं पर्यकल्पयत् । प्रक्षाल्य पादौहस्तौ तु समाचम्य समाहितः ॥
भस्मस्नानमथो चक्रे पुनराचम्य वाग्यतः । देववेद्यामथो चक्रे पद्मानि सुमनोहरम् ॥
तालपत्रं पद्मासनगतःकपिः । प्राणानायम्य सन्यासं शुक्लध्यानसमन्वितः ॥
गुरुर्माद्यानं जपन्नासीदतःपरम् । अथ देवार्चनं कर्तुं यत्नमास्थितवानपि ॥

पलाशपत्रपुटकद्वयानीतजलंशुचि । शिरःकमण्डलुगतं निधायाग्नि त्रिमन्त्रितम् ॥३५५
आवाहनादि कृत्वाथ स्नानपर्यन्तमेव च । अथ स्नापयितुं देवमादाय करसम्पुटे ॥३५६
कृत्वा निरीक्षणं देवंपीठंनोदृष्टवान्कपिः । लिङ्गमात्रं करगतं दृष्ट्वा भीतिसमन्वितः ॥
इदमाह महायोगी किं वा पापं मयाकृतम् । यदेतत्पीठरहितं शिवलिङ्गं करस्थितम् ॥
ममाद्य मरणं सिद्धं पीठं चेन्नागमिष्यति । अथ रुद्रं जपिष्यामि तदा याति महेश्वरः ॥
. इति निश्चित्य मनसा जजाप शतरुद्रियम् ।
अथापि न समायातो महेशोऽथ कपीश्वर. ॥ ३६० ॥
ई प्रपातयद्भूम्यां वीरभद्रः समागतः । किमर्थं रुदसे भक्त तद्धेतुं वदस्व मे ॥३६१

हनुमानुवाच ।

· पीठहीनमिदं लिङ्गं पश्य मे पापसञ्चयम् ॥ ३६२ ॥

वीरभद्र उवाच ।

यदि नायाति पीठं ते लिङ्गे मा साहसं कृथाः ।
दाहयिष्याम्यहं लोकं यदि नायाति पीठकम् ॥ ३६३ ॥
य दर्शय मे लिङ्गं पीठं यथागतं न वा । अथ दृष्ट्वा वीरभद्रो लिङ्गं पीठमनागतम् ॥
धुकामोऽखिलाँल्लोकान्वीरभद्रःप्रतापवान् । अनलं भुवि चिक्षेप क्षणाद्दग्धा महीतदा
। सततलान्दग्ध्वा पुनरूर्ध्वमवर्तत । पश्चादूर्ध्वलोकानदहज्जनलोकनिवासिनः ॥
दनेत्रसम्भूतं नखेनादाय चानलम् । जम्बीरफलसङ्काशं कृत्वा करतले विभुः ॥
यदि नायाति पीठं ते दग्धा लोका न संशयः ।
अनायातमथो दृष्ट्वा वीरभद्रः प्रतापवान् ॥ ३६८ ॥
नादि महात्मानो ज्ञात्वा योगेन चागमन् । गौतमस्याश्रमवरं समागम्य महेश्वरम्
न्तो देवादि सेव्यमानमपि द्विजाः । अस्तुवन्नथ च स्तोत्रैःसर्वं वेदसमुद्भवैः ॥
ॐनमो देवदेवाय तस्मै शुद्धप्रभाचिन्त्यरूपाय तस्मै ।
नम सुराणामधीशाय तस्मै नमो वेदगुह्याय शुद्धाय तस्मै ॥ ३७१ ॥
नमः शिवायाद्रिदेहाय तस्मै नमो व्यालयज्ञोपवीताय तस्मै ।

नमः सुराविन्दुसन्दोहवर्णैस्त्रर्यांविन्दुविभ्रमराय तस्मै ॥ २७२ ॥
पृथिव्यम्भोवायुराकाशमापःपुनःशशी वह्निमूर्यौ तथाऽऽत्मा ।
यस्याष्टैता मूर्तयःशङ्करस्य तस्मै नमो ज्ञानगम्याय शश्वत् ॥२७३॥
एतां स्तुतिमथाकर्ण्य भगनेत्रप्रदः शिवः ।
विष्णुमाह [redacted] गच्छ त्वं समानय च तान्द्विजान् ॥२७४॥
आनीतास्तेन हरिणा देवाय प्रणतास्तु ते । तानाह शङ्करो वाक्यं किमर्थं यूयमागताः

मुनय ऊचुः ।

देव द्वादशलोकानां दृश्यन्ते भस्मराशयः । स्थितमेकं वनमिदं पश्यत्वं लोकसङ्ग्रहम्

सदाशिव उवाच ।

उद्धृत्यैरुग्रपञ्चलोकानां दाहे सन्देह एव नः । कथमङ्गारवृष्टिश्च कथं नो वा महाध्वा

मुनय ऊचुः ।

भीतिरस्माकमधुना वर्तते वीरभद्रतः । स एवाङ्गारवृष्टिं च पिपासुरिव शामपाव
देवोऽथ वीरमाहूय किं वीरेत्यब्रवीद्विभुः । वीरो हनूमतो लिङ्गपीठामाधादिदं हतम
कपेश्चित्त परिज्ञातुं मयाहृतमिदं द्विज । कृपानिधिरथो देवो यथापूर्वमकल्पयत् ॥२८

दग्धानस्यखिलांल्लोकान्पूर्ववतः शोभनान्विभुः ।
कल्पयामास विश्वात्मा वीरभद्रमथाब्रवीत् ॥ ३८१ ॥

आलिङ्ग्याघ्राय शिरसि ताम्बूलं दत्तवान्हरः । अथाऽसौ हनुमानीशपूजनं कृतवानथ
एकं वनवरं तत्र गन्धर्वं सविपञ्चिकम् । इदमाह महावीणा मम वै दीयतामिति

गन्धर्वो न मया त्याज्या वीणा प्राणसमा मम ।
ममापि प्राणसदृशी वीणेत्याह कपीश्वरः ॥ ३८४ ॥

अथ मुष्टिनिपातेन गन्धर्वे पतिते कपिः । आदाय वीणां महतीं स्वरतन्तुसमन्विता

मत्ततुसंयुतां कृत्वा राजवृक्ष फलाकृतिम् ।
तस्योरसि विनिक्षिप्य गायन्नागाच्छिवान्तिकम् ॥ ३८६ ॥

बृहतीकुसुमैःशुद्धैर्देवपादावपूजयत् । तस्मै वरमथ प्रादादाकस्यं जीवितं पुनः ॥३८७

समुद्रलङ्घने शक्तिं वरं प्रादाद्दयापरम् ॥ ३८८ ॥

समस्तभूपासुचिभूषिताङ्गः स्वदीप्तिमन्दीकृतदेवदीप्तिः ।

प्रसन्नमूर्तिस्तरुणः शिवाङ्कःसम्भावयामास समस्तदेवान् ॥ ३८९ ॥

वसुद्रमनीयं च समादाय महेश्वरः । पीतवस्त्रमिदं देव त्वं गृहाण हरे ! शुभम् ॥

मणे रक्तवसनं सर्वेषां वसुदस्तथा । देवर्षिदानवादीनां ददत्याम्यसुयुग्मकम् ॥

रामोऽपि चैतदाकर्ण्य शम्भवे युग्ममार्पयत् ।

सुसूक्ष्मं बहुमूल्यं च स्वर्णभूषणमेव च ॥ ३९२ ॥

थ भुक्त्वा सुखासीनःसामात्यःस पुरोहितः । नानामुनिगणैर्भूपैर्वानरैर्गौतमीत

शम्भुं पुराणतत्त्वज्ञं राघवो वाक्यमब्रवीत् ।

धमेव सर्वं जानीषे सर्वधर्मं गुहाशयम् । कस्मिन्कस्मिन्युगे यद्वार्षिक विशिष्टं वद

शम्भुरुवाच ।

ध्यानमेव कृते श्रेष्ठं त्रेतायां यज्ञ एव च । द्वापरे चार्चनं विष्णोः दानं च हरिकीर्तन

सर्वं च शस्तं सर्वत्र ध्यानं न च कलौ युगे ।

नराणां मुग्धचित्तत्वात्कृच्छ्रस्थानां विशांपते ॥ ३९६ ॥

। धर्मे निष्ठाबुद्धिर्न वेदेनैव च स्मृतौ । न क्रतौ न स्वधाकारे पुराणानां च न

न यज्ञे न च तीर्थेषु न च शुश्रूषणे सताम् ।

नेज्यायां देवतानां च न स्वजातीयकर्मणि ॥ ३९८ ॥

। देवस्मरणेनापि [redacted] च क्वापि वृत्ते नृप । अतश्च दीर्घकालानां पुण्यानामक्षमा नर

दानं तु स्वल्पकालत्वात्कर्तुं शक्नोति मानवः ।

अतश्च कलिदुष्टानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४०० ॥

येनाञ्जितपापनाशः स्यात्प्रायश्चित्तैस्तु नान्यथा ।

महाज्ञानी गयाश्राद्धी काशीगन्ता श्रुतीरतः ॥ ४०१ ॥

पुराणश्रवणमाश्रित्ते श्रोता तस्य च राघवः । युगानामनुसारेण तथार्थस्य विवेचना

स्वपरप्रत्ययोत्पादात्परब्रह्म प्रकाशनात् । पुराणवक्ता सर्वस्माद्ब्राह्मणस्तु विशि

नमः सुधाबिन्दुसन्दोहवर्षत्त्रयीबिन्दुविभ्रमराय तस्मै ॥३७२॥
पृथिव्यथोवायुराकाशमापःपुनःशशी वह्निसूर्यौ तथाऽऽत्मा।
यस्याष्टैता मूर्तयःशङ्करस्य तस्मै नमो ज्ञानगम्याय शश्वत् ॥३७३॥
एतां स्तुतिमथाकर्ण्य भगनेत्रप्रदः शिवः।
विष्णुमाह च गच्छ त्वं समानय च तान्द्विजान् ॥३७४॥

आनीतास्तेन हरिणा देवाय प्रणतास्तु ते। तानाह शङ्करो वाक्यं किमर्थं यूयमा

मुनय ऊचुः।

देव द्वादशलोकानां दृश्यन्ते भस्मराशयः। स्थितमेकं वनमिदं पश्यत्यं लोकसह

सदाशिव उवाच।

ऊर्ध्वंमध्यपञ्चलोकानां दाहे सन्देह एव नः। कथमङ्गारवृष्टिश्च कथं नो वा महा

मुनय ऊचुः।

भीतिरस्माकमधुना वर्तते वीरभद्रतः। स एवाङ्गारवृष्टिं च विपासुरिव तामवा

देवोऽत्र वीरमाहूय किं वीरेत्यब्रवीद्वचः। वीरो हनूमतो लिङ्गपीठामायादिदं इला

करेऽधिस्त परिग्रातुं मयाहृतमिदं वृहत्। कृपानिधिरयो देवो यथापूर्वमकल्पयन्

समुद्रलङ्घने शक्तिं वरं प्रादाद्दयापरम् ॥ ३८८ ॥
समस्तभूषासुविभूषिताङ्गः स्वदीप्तिमन्दीकृतदेवदीप्तिः ।
प्रसन्नमूर्तिस्तरुणः शिवाङ्कः सम्भावयामास समस्तदेवान् ॥ ३८९ ॥
पीतमुद्गमनीयं च समादाय महेश्वरः । पीतवस्त्रमिदं देव त्वं गृहाण हरे ! शुभम् ॥३९०
ब्रह्मणे रक्तवसनं सर्वेषां वसुदस्तथा । देवर्षिद्विजवादीनां दत्तवान्वस्त्रयुग्मकम् ॥३९१॥
रामोऽपि चैतदाकर्ण्य शम्भवे युग्ममार्पयत् ।
सुसूक्ष्मं बहुमूल्यं च स्वर्णभूषणमेव च ॥ ३९२ ॥
अथ भुक्त्वा सुखासीनःसामात्यःस पुरोहितः । नानामुनिगणैर्भूपैर्वानरैर्गौतमीतटे ॥
शम्भुं पुराणतत्त्वज्ञं राघवो वाक्यमब्रवीत् ।
त्वमेव सर्वं जानीषे सर्वधर्मं गुहाशयम् । कस्मिन्कस्मिन्युगे ब्रह्मन्कि विशिष्टं वदस्व मे
शम्भुरुवाच ।
ध्यानमेव कृते श्रेष्ठं त्रेतायां यज्ञ एव च । द्वापरे चार्चनं शिष्ये दानं च हरिकीर्तनम् ॥
सर्वं च शस्तं सर्वत्र ध्यानं न च कलौ युगे ।
नराणां मुग्धचित्तत्वात्कलुषस्थानां विशांपते ॥ ३९६ ॥
धर्मे नियताबुद्धिर्न वेदेनेव च स्मृतौ । न क्रतौ न स्वधाकारे पुराणानां च न श्रुतौ
न यज्ञे न च तीर्थेषु न च शुश्रूषणे सताम् ।
नेज्यायां देवतानां च न स्वजातीयकर्मणि ॥ ३९८ ॥
देवस्मरणेनापि न च कापि नृपे नृप । अतश्च दीर्घकालानां पुण्यानामक्षमा नराः ॥
दानं तु स्वल्पकालत्वात्कर्तुं शक्नोति मानवः ।
अतश्च कलिदुष्टानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४०० ॥
वेशाश्रितपापनाशः स्यात्प्रायश्चित्तैस्तु नान्यथा ।
ब्रह्मज्ञानी गयाश्राद्धी काशीगन्ता श्रुतीरतः ॥ ४०१ ॥
पुराणश्रावमाश्चैते श्रोता तस्य च राघवः । युगानामनुसारेण तथार्थस्य विवेचनात् ॥
स्वपरप्रत्ययोत्पादात्परब्रह्म प्रकाशनात् । पुराणवक्ता सर्वस्माद्ब्राह्मणस्तु विशिष्यते

व्याख्यानमपि च श्रुत्वा पौराणिकमभाषत ।
कीदृङ् नारायणः प्रोक्तः कीदृशोऽपि महेश्वरः ॥ ४२५ ॥
किंपरं त्वयनं प्रोक्तं द्वेषःकीदृगुदाहृतः । किं तत्परमितिख्यातं तत परतरं च किम् ॥

पौराणिक उवाच ।

परं तद्ब्रह्मणःस्थानं सुखव्यक्तैकलक्षणम् । ततः परतरं विष्णोर्धामतद्ब्रह्मणोऽधिकम्
अविनाशितया तत्तु कीर्तितं परमंपदम् । तन्मध्ये पुरुषो विष्णुस्तद्रूपरमं विभुः ॥
आपो हि नरजन्मत्वान्नाराः प्रोक्ता मनीषिभिः ।
नाराश्चास्यायनं यस्मात्तेन नारायणः स्मृतः ॥ ४२६ ॥
स्परं वर्तनं येषां ते प्रोक्तास्तत्परायणाः । महदादीनि तत्त्वानि यानि तेषां च ईश्वरः
सूर्याग्निशशिनेत्रोऽसौ महेशः स्यादुमापतिः । द्वेषो हि वैरं विज्ञेयमीश्वरे परमात्मनि

शम्भुरुवाच ।

एवं पुराणभट्टेन समीरितमिदं वचः । चिन्तयन्पुनरप्याह मादृशस्य कथं गतिः ॥४३२
पौराणिकोऽथ तं प्राह शृणु वक्ष्यामि ते गतिम् ।
कुरु सर्वेण यत्नेन प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ ४३३ ॥
धर्मेश्वर यथाशक्ति यथाकालं यथाविधि । विमुक्तपापः पश्चात्त्वमुत्तमां गतिमेष्यसि ॥
पुराणमथवा नित्यं शृणुष्वावहितश्चरन् । निराशो वा महेशानं पूजयस्व पिनाकिनम्
देवं वा पुण्डरीकाक्षं केशवं क्लेशनाशनम् । संन्यासमथवा नित्यं ब्रह्मज्ञानपरोभव ॥
अथवा गच्छ काशीशं मुक्तौ वा मुक्तिमाप्नुहि । गयां वा गच्छतत्रर्षेश्राद्धंकर्तुं प्रयत्नतः
अथवा सर्ववेदानां सारं पातकनाशनम् ।
रुद्रं रुद्रप्रियकरं जप प्रत्यहमादरात् ॥ ४३८ ॥
श्रीशैलमथवा गच्छ केदारमथवेच्छया । अथवा प्रतिवर्षं तु माघस्नानं समाचर ॥४३९॥
किमत्र बहुनोक्तेन धर्मभक्तःसदाभव । नैवं नरकपातस्ते भविता नु द्विजाधम ! ॥४४०

गौतम उवाच ।

श्रुत्वा सर्वं करिष्यामि पुराणं भवतो मुखात् ।

शास्त्रं विश्वासहेतुं च वर्ज्यं चापि वदस्व मे ॥ ४४९ ॥

पौराणिक उवाच ।

वर्ज्यं मांसं सुराऽन्यस्त्री भोगो द्यूतं विकत्थनम् । पारुष्यमनृतंमायादेवदेवविनिन्दनम्
गुरूणां सुरवृद्धानां पुराणस्मृतिमानिनाम् । निन्दनं श्वेतवृन्ताकं कृतकालानुवर्तनम् ॥
बीजपूरं कुसुम्भं च लोहितं शृङ्गमेव च । अरलं नालिकेरं च कूष्माण्डकं तथैव च ॥
कोविदारफलं तैलं पक्वं मानवजं पयः । वार्ध्रीणसखरीदुग्धं सूतिकाक्षीरमाविकम् ॥
औष्ट्रमेकशफक्षीरं मार्गमाजं मृसम्भवम् ।
विषरसा सन्धिनीक्षीरं लवणंचैव योगियत् ॥ ४४६ ॥
नालिकेररसं कांस्ये ताम्रे मधु च सीसके । काचे तक्रंकरम्भांश्च धुनाकान्नैव कारयेत्
होमं तु मृण्मयेपात्रे पुरोडाशं तु राजते । न सेवेत परंलोके शुभार्थी तु विचक्षणः ॥
पात्रान्तश्चूर्णलेपोऽपि तत्र भक्षणमेव च । क्रमुकस्य तथा भक्षश्चूर्णपत्रस्य चैव हि
क्रमुकस्यापि पक्वस्य भक्षणं क्रिमियोगिनः । पायसे लवणंचैव केवलं च करार्पितम् ॥
सिन्धुसौराष्ट्रकाश्योजमागधेषु च सिंहले ।
न दोषाय भवेत्तत्र क्षीरं च लवणान्वितम् ॥ ४५१ ॥
क्षीराणि च समस्तानि लवणानि च योगतः । देशेष्वन्येषु दोषाय पाने चैवे संशय
किमत्र बहुनोक्तेन सद्भिर्निन्द्यं विवर्जयेत् ॥ ४५२ ॥

शम्भुरुवाच ।

एवं तस्य वचःश्रुत्वा ब्राह्मणस्य महात्मनः। स्वमेव भवनं गत्वा चिन्तयामास दुःखितः
रात्रौ मृत्युर्दिवाचेति न जानाति महानपि । परलोके सुखं दुःखमिह भोगविनोदनम् ॥
कृमिकीटमनुष्याद्यैः सुखदुःखैःपृथक्पृथक् । प्रतिजीवं तु हेतूनां भेदोऽपि सुविनिश्चयः
एकस्यापि हि जीवस्य नास्ति चैकविधा स्थितिः ।
जन्मकाले महाज्ञानं शैशवेऽत्यल्पबोधनम् ॥ ४५६ ॥
[illegible] नं बाल्ये चाल्यं तथैव च । कौमारे क्रीडनरतिर्यौवने विषयेषितम्
विनिवृत्ते [illegible] द्रव्यसम्पादनेषणा । वार्द्धके भोगलिप्सा च न भोक्तुंसमतेऽपि च

[ष्ठ]यिकाश्लेष्मलालाभिर्वलीपलितकम्पनैः । श्वासकासानिलाक्षिप्तैर्दृष्टीकैर्विकलैर्युतः ॥
केञ्चिद्दत्तुं न शक्नोति न च जानाति किञ्चन । तिष्ठन्तीषु परस्त्रीषु गुह्यस्थानं प्रदर्शयेत्

कोशकण्डूयनपरःक्रूरो जीवितलक्षणैः ।
कण्डूयते स्फिचौ वस्त्रमुद्धृत्य च विचालयन् ॥ ४६१ ॥
भुञ्जानःश्लेष्मणा ग्रासं ग्रसितुं न च शक्नुयात् ।
यदा कासस्तदा जद्धो वायुवायुश्च शब्दवान् ॥ ४६२ ॥
निःसृतिश्च मलस्यापि श्लेष्मनिर्गम एव च ।
स्नुषादि भर्त्सनं बालतालहास्य निदर्शनम् ॥ ४६३ ॥

[न]िर्गमनादीनि सञ्चिन्त्य च पुनःपुनः । आहूतोभोजनार्थं भोज्यान्नादि विनिन्दयन्
[प]ुरुषं च निर्भर्त्स्यं पुनश्चिन्तामवाप सः । अतिदुष्कृतिकर्माऽहं कथं भोक्ष्ये कथं शये
[…]ं तिष्ठे कथं गच्छे परलोकःकथंभवेत् । इति चिन्ताकुलो नित्यं न नमत्यपरान्वितः
[…]स्य सदनं गत्वा पुराणज्ञस्य राघव । लज्जावाक्हतवक्त्रश्च किं करोमीत्यभाषत

न किञ्चिदप्युवाचासौ द्विजःपौराणिकस्तदा ।
पापोऽयमिति विज्ञाय शिष्येण निरगामयत् ॥ ४६८ ॥
गौतमोऽपि विनिर्गम्य द्वार्येव च बहिःस्थितः ।
शुभ्यासीनं तु विज्ञाय पुराणार्थविचारकम् ॥ ४६९ ॥

कथमपि प्राप्य पीठंदत्तं च नाभजत् । निषण्णो भूतले राम पुराणज्ञमभाषत ॥
प्रायश्चित्तं करिष्यामि तदत्रैव विधीयताम् ॥ ४७१ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

[…]नि कीर्तयस्व त्वं सर्वथैव कृतानि तु । स चापि नाकृतंकिञ्चिन्मया पापमितीरयन्
[…]पात भूम्यां च कथं खातेतिपीडितः । ब्राह्मणस्तमथ प्राह प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
महापापं त्रिरावृत्ते पुनश्च यदि चेत्कृतम् ॥ ४७४ ॥

गौतम उवाच ।

पौराणिकमहाभाग ! प्राप्याऽपितवामहं कथम् । पापयुक्तोद्विजश्रेष्ठसद्गतिविफलामयेत्

पौराणिक उवाच ।

शास्त्रं प्रमाणं सर्वेषां प्रायश्चित्तविनिर्णये । तद्विना योऽहितं ब्रूयात्प्रायश्चित्तं न तद्भवे
सकृत्कृते सकृत्प्रोक्तं द्वितीये द्विगुणं भवेत् ।
तृतीये त्रिगुणं प्रोक्तं चतुर्थे नास्ति निष्कृतिः ॥ ४७७ ॥
त्वयाकृतं तु बहुधा चतुर्विधमपोच्छ्या । कथं वक्तुमहं शक्तः प्रायश्चित्तं मयादृशी
गौतमोऽपि पुनःप्राह क गन्तव्यं मयेति च । पौराणिको द्विजो राम तूष्णीमेव बभूव
गौतमोऽपि महाशैलं श्रिया एव जगाम ॥ ।
तत्र गत्वाथ स्नात्वा दृष्ट्वेशं मल्लिकार्जुनम् ॥ ४८० ॥
उपवासत्रयं कृत्वा शिवरात्रिमविन्दत । चतुर्थमुपवासं च चकारातीव दुःखितः ॥
पारणं चाप्यमायां ॥ कृत्वाम्बलयफलैः ।
अथ प्रदक्षिणं चक्रे श्रीशैलस्य च स द्विजः ! ॥ ४८२ ॥
गत्वाम्बमन्दिरं पश्चाच्चिन्तयातिदुराःश्वसन् । कथं पापनिवृत्तिर्मे तूष्णींभूतस्वदंतरस्यति
अनन्तमविधायं किं पापं च सुमहत्तरम् ।
श्रुत्वा न कोऽपि मे ब्रूयात्प्रायश्चित्तं विधीयताम ॥ ४८५ ॥
किंतु कलिमपुराणे तु श्रुते ज्ञातं भविष्यति । इति कृत्वा मति सोऽगम पुराणज्ञमा
पुराणमेवं मे तात व्याख्यातुं मगवानिति । जातकर्मादि संस्कारतकाद्यस्य ममाशु
द्विजो भूत्वा भूणोम्यत्र प्रायश्चित्तं करोम्यतः ।
विपाकवशं पुराणं मे भविष्यति च कीर्तितम् ।
मत्र शक्यं करिष्यामि पुराणार्थविनिश्चयन् ॥ ४८७ ॥
पौराणिक उवाच
यदावर्कीर्तं विष्यामि पुराणं पापनाशनम् । यथाज्ञानं यथाशक्ति यथाश्रुतं यथाविधि
किं वाम्ऽक्षि पुराणं तु कीर्तयिष्ये तदेव ॥ ॥ ४८८ ॥
गौतम उवाच ।
सर्वेष्वपि पुराणं मे वक्तव्यं किं द्वि तं वद । श्रुते भविष्यत्यिक्यानेव ज्ञास्ये तु हरिणो

पौराणिक उवाच ।

कौर्मीनं यत्पुराणं तद्देवयोरभिदामिधम् ।
श्रियोतियस्तत्प्रथमं तस्य पापं विनश्यति ॥ ४६० ॥
तस्य वक्ता तु यो विप्रस्तस्य विप्रान्तरं भवेत् ।
श्रोतव्यं मन्यते पापो यदि भार्यां विनश्यति ॥ ६१ ॥
कैवेकं दुष्करं वस्ते श्रोतुर्यत्कुरनिन्दकम् । व्याख्यातरि यदि प्रीतिर्धर्मादेव प्रकाशिनि
चारदर्शने पुण्ये कर्ममोक्षादि दर्शके । मम तुष्टो महेशः स्याद्विष्णुर्विप्रफलप्रदः ॥४६३
पितरस्तारितास्तेन यान्ति मे परमां गतिम् ॥ ४६४ ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शिवराघवसंवादे
चतुर्दशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः

पुराणपठनकर्तॄणां लक्षणवर्णनम् ।

श्रीराम उवाच ।

कथं पातकसङ्घातसङ्कटे ब्राह्मणाधमे । पुराणज्ञःकथं व्याख्यां चकार द्विजसत्तम ॥

शम्भुरुवाच ।

अध्यापने चाध्ययने जायते चाथ सङ्गमः । सङ्गतो वत्सरं राम याति पातकिपातकम्
पुराणज्ञे तु काकुत्स्थ सर्वतत्त्वार्थवेदिनि । अपि पातकसन्दोहचीर्णपापं प्रणश्यति ॥ ३
प्रभूतवह्निनाशे हि धूमराशिर्यथैव हि । शलभो दीपनाशाय वह्निनाशाय न प्रभुः ॥ ४ ॥
कृतं पापं तथान्येषां नाशनाय पुराणिकः । भूतादिग्रस्तमर्त्यानां भूतादि भयमोचकः ॥
समन्त्रयानपनयेद्यथा न स्वयमातुरः । पौराणिकस्तथा पापं न किञ्चित्प्राप्तुमर्हति ॥
आत्मना च कृतं पापमन्यैरपि च यत्कृतम् । पुराणज्ञो नाशयति त्वतिदुष्टं दैवकर्मवा

भवानीशे हृषीकेशे समवृत्तिर्विवेकवान् । लोकवेदक्रियावेत्ता स्वजाप्यतिनिःस्पृहः
तुष्टःशान्तः क्रियादक्षः प्रभूतो योगकृद्वशी । यथैव हि पुराणज्ञो वसिष्ठो भगवानृषिः
नियोगात्तव भूपाल अयोध्यायामतिष्ठत । अपालयद्भुवं कृत्स्नां त्वां च रक्षःसमापत

स च शुक्रोपदेशेन राक्षसस्त्वामथाभ्यगात् ।
निद्रासक्तं हनिष्यामि नान्यथाऽपसरस्त्विति ॥ ११ ॥

अथ विप्रो विदित्वैतद्वसिष्ठस्य द्विजप्रियः । सुप्तं प्रमत्तं काकुत्स्थं रक्षोहन्तिम संया
प्रहाव्यानयरं तद्धि मयाकार्यं निवारणम् । इति सञ्चिन्त्य विप्रर्षिःसेनामादाय निर्ग

रक्षोहन्तुमशक्तस्तु मृत्युहीनं ततो मुनिः ।
स्वयं च राक्षसो भूत्वा वाक्यमाह महामुनिः ॥ १४ ॥

किमर्थमागतोऽसीहवनं मुनिनिषेवितम् । स आह राजा रक्षोप्रस्तमहं हन्तुमागतः
मुनिरप्याह किं तेन जीवितेन मृतेन वा । भुक्त्वाऽऽमिषं मदीयं तु युद्धं हत्वा जयं म

राक्षस उवाच ।

कथंत्वं राक्षसोमलांभक्षणायमथिष्यसि । वसिष्ठोऽप्यथमानुष्यमास्थाय चिपतिरिथम
निष्ठीव्य मस्तके तस्य मुष्टिना तमताडयत् । ताडितो राक्षसस्तेन व्यद्रावयद्दिशः सम

पलायमानावन्योन्यं अब्धिं तु गतावुभौ ।

तत्रस्थेन ग्रहेणाऽसौ गृहीतो राक्षसस्तदा । मुनिः पुनरयोध्यायां पूर्ववत्समतिष्ठत ।

शम्भुरुवाच ।

तस्मात्स्वामिमतं कुर्यात्पुराणज्ञोविमत्सरः । श्रवणस्य विधानं च कथयामि शृणुष्व
शुभराशे दिनेशुद्धे चारनक्षत्रयोगतः । करणेवापि लग्ने च महतारावलान्विते ॥ २१ ।
अमूढेन ग्रहे वाले न च वृद्धे गुरौ स्थिते । न कृष्णपक्षे ग्रहणे न च नास्तिकगन्निधौ
पूर्वोक्तलक्षणोपेतं पुराणं शृणुयादिति । गृहमेहेऽथवा शुद्धदेवालये मठेऽथवा ॥ २३
नदीतीरे देवगेहे समामण्डप एव च । रथ्यामठेऽथवा रम्ये पुण्यशालासु वा यथाः ॥ २४
स्थयं ममस्वधिष्ण्यामुपाणत्रं विशेषतः । आसनं कल्पितं कुर्याद्गुरवे सर्वविशिष्टम
यदि धर्मासनमिति वक्तव्यं स्यादनिन्द्यम् । पुराणकमदिते यत्कार्यं तद्वृणीयेत् ।

व्याख्यातारं पुराणस्य वस्त्राद्यैःपरिपूजयेत् ।
शुभानि दत्त्वा वस्त्राणि सूक्ष्माणि च नवानि च ॥ २७ ॥
रकण्ठविभूषादि पात्रमासनमेव च । गन्धपुष्पाक्षतैः पूज्य ताम्बूलं विनिवेद्य च ॥
ाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् । प्रसन्नवदनं ध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥२६॥
भासरश्च सम्पूज्य गणेशं प्रार्थयेत्ततः । ॐनमेत्यादिमन्त्रेण पूजनं भारतीनुतिः ॥३०॥
तःकाले पुराणस्य प्रक्रमं प्रारभेदिति । उपक्रमदिने राम त्रिपञ्चदशवा शुभाः ॥३१॥
ोका द्वितीये दिवसे ततो द्विगुणितास्शुभाः । तृतीये दिवसे राम ततश्चाधिकमिष्यते
विनानामव्यवच्छेदाद्व्याख्यानं श्रवणं तथा ।
व्यवस्थितिर्यदा जाता तदा पौराणिकं गुरुम् ॥ ३३ ॥
वृत्तान्ति प्रवायार्थं परेद्युः शृणुयादपि । पुराणमेवं श्रोतव्यं दैनन्दिनमिति श्रुतिः ॥
रूपेण यःकश्चित्पुराणं शृणुयान्नरः । यदेवं सत्पुराण तु तत्र याति न संशयः ॥३५
णं श्रोतुकामेन श्लोकश्चैकोऽपि चेच्छ्रुतः । तद्दिने तु कृतं पापं नाशयेत्तु न संशयः
यथं पुराणं शृणुयाच्च यस्तु स ब्रह्महत्याकृतपापबन्धात् ।
सुरापीतिः स्वर्णहरश्च राम ! गुर्वङ्गनागश्च विमुक्तिमेति ॥ ३७ ॥
पापानि चान्यानि कृतानि पुम्भिःसर्वाणि नश्यन्ति पुराकृतानि ।
दापि यात्यब्दशतार्जितानि श्रोतुर्विनश्यन्ति तथा च वक्तुः ॥ ३८ ॥
कलौ समस्तविप्राणां सर्वज्ञत्वं न विद्यते ।
विगुणापि ततो व्याख्या फलदा दानकर्मवत् ॥ ३६ ॥
ाणामभिप्रायं व्यासोवेद न चापरः । अहं वेद्मिविशेषेणव्यासादपि विधेरपि ॥
ध्यायस्तपोवापि न मन्त्रो नजुहोतियः । फलन्ति न तथातिष्ये पुराणश्रवणं यथा
एकैकश्रवणादेव पातकं महदेव तु । नाशमाप्नोत्यसन्देहः श्रीशैले पतनादिव ॥ ४२ ॥
अतो गुरुःपुराणज्ञःश्रोतृवन्द्योऽघनाशनः । न तस्मादधिकःकश्चिद्गुरुरस्ति गतिप्रदः ॥
मन्त्रेषु गुरवो ये च वेदशास्त्रेषु ये मताः । नेशते सर्वविज्ञानं दातुं तस्मान्न बोधकाः
पिशाचाः प्रायशो राम ! ब्रह्मराक्षसनामकाः ।

वेदमन्त्रस्य वेत्तारो दृश्यन्ते न पुराणवित् ॥ ४९ ॥

पुराणविद्गुणोनैव सर्वः सर्वं हि पश्यति । पुराणज्ञो हि मन्त्रमाहात्म्यापनायकः प्रभुः । तत्पूजा सर्वपूजा स्यात्तस्य द्रोहोऽस्य पीडनम् । यथा समस्तदानानां विद्यादानं प्रशस्यते

पौराणिकस्तथा धन्यस्तत्र दानं महत्फलम् ॥ ५० ॥

राम उवाच ।

किं वा पौराणिकेदेयं कियत्कीदृशमेव च । पुराणं कीदृशं पठ्यं पठ्यः कीदृक्पुराणवित्

शम्भुरुवाच ।

वस्त्रसानन्नपानानि स्नेहद्रव्याणि यानि च । गृहं सोपस्करं राम पुराणज्ञाय दापयेत् ॥

पर्याप्तान्येव सर्वाणि अधिकानि फलाधिकात् ।

दद्याद्द्रव्यमतो भूयः सचैलं शोभितं मृदु ॥ ५१ ॥

भूषणानि यथार्हाणि स्वशक्त्या प्रतिपादयेत् । गन्धपुष्पं प्रतिदिनं केवलं गन्धमेव च केवलं च तथापुष्पं फलकाले फलान्यपि । ताम्बूलं च तथा दद्यान्नमस्कुर्याच्च भक्तितः पुराणस्य समाप्तौ तु दद्याद्दानादिकं तथा । अधिकं तु तथादेयं भूहिरण्यादिकं नृप ! ॥ न च तूष्णीमुपक्रम्य श्रोतुमर्हति कश्चन । समासद्भिःकृतायैव या पूजैकेन वा कृता ॥ देवस्थाने यथाशक्ति सर्वैः पूजनमिष्यते । तीर्थेऽपि च यथा राम पुण्येष्वायतनेषु च स्वशक्त्या पूजनं कुर्यात्पुराणज्ञाय राघव । श्रोतुस्तु लक्षणं पूर्वं मयोक्तं तु भवेन्नृप ॥ पौराणिकस्य सर्वस्य लक्षणं कथयामि ते । कुलहीनो महाव्याधिर्महापापी तिरस्कृतः शौचाचारविहीनश्च वेदस्मृतिविवर्जितः । अन्यदेवः पूतिवक्त्रो व्यङ्गश्चाप्यधिकाङ्गवान् परपूर्वापतिःस्तेनः,प्राणिहन्ता निराकृतिः । अथ पठ्यं पुराणं ते कथयामि नृपोत्तम ! ॥ पूर्वज्ञैरुच्यमानं च यत्प्रोक्तं मुनिभिःपरैः । व्यासादयो मुनिवरा यत्प्रोचुस्तदुदीरयेत् ॥

पुराणस्थं पठेद्ग्रन्थं व्याख्यायेत विचारयन् ।

यया कयापि वा राम भाषया देशभेदतः ॥ ६२ ॥

न देशभाषारचितं ग्रन्थं श्रुत्वा फलं लभेत् ।

व्याख्या या काऽपि काकुत्स्थ ! पुराणस्य हिता हि सा ॥६३॥

तस्मात्त्वं देव ! यावत्स व्याख्यास्ये शन्पुराणकम् ॥६४॥

शम्भुरुवाच ।

ं पौराणिकेनोक्तं श्रुतवानपि गौतमः । स्वयं वस्त्रत्रयं प्रादाद्ब्राह्मणाय महात्मने ॥
कौर्मं पुराणं प्रथमं श्रुतवानिति नः श्रुतम् ।
दत्तवान्स्वर्णमधिकं वस्त्राणि च शुभानि च ॥ ६६ ॥
अथ लैङ्गं च शुश्राव वैष्णवं वामनं तथा । पाद्मं च गारुडंचैव सौरं ब्राह्ममथैव च ॥
एवमष्ट स शुश्राव पुराणानि स गौतमः । अथ रामायणंचैव कौर्ममेव पुनश्च सः ॥
शिवनारायणेत्येवं जपं चक्रे सदैव हि । अवाप निधनंचापि स गतो ब्रह्मणःपदम् ॥
ब्रह्मणा पूजितो विप्रो विष्णुलोकमथागमत् ।
विष्णुना पूजितः सोऽथ जगाम शिवमन्दिरम् ॥७०॥
सर्वेषामेव धन्योऽसौ गौतमो मुनिसत्तमः । भारतश्रवणेचापि नियमा ये मयेरिताः ॥
पुरा व्यासेन मुनिना त्रिवर्षाद्यत्कृतं शुभम् ।
श्रवणात्तस्य कृत्स्नस्य व्याकर्ता भारतस्य यः ॥ ७२ ॥
न किञ्चित्प्रणमेद्विप्रं मुक्त्वा योगिनमुत्तमम् ।
सर्वेषामेव धन्योऽसौ भारतं व्याकरोति यः ॥ ७३ ॥
यो महाभारतं नित्यं व्याख्यास्यति पठेच्च वा ।
स सर्वेभ्योऽधिको विप्रस्तारयेच्चैव मानवान् ॥ ७४ ॥
व्याकरोति च पर्वैकंसर्वाणिकतिचित्तु वा । सर्वपापविनिर्मुक्तो हव्ये कव्ये विशिष्यते
तमेव प्रणमेद्विप्रं तमेवार्हं च पूजयेत् । तमेव भोजयेन्नित्यं सर्वं तस्मै निवेदयेत् ॥
तस्य पूजाविधिः प्रोक्तो व्याख्यानसमये द्विजः।
प्रतिपूज्योऽथ वस्त्राद्यैः पूजयेद्विधिमार्गतः ॥ ७७ ॥
आदिपर्वसमाप्तौ च दद्यात्सूक्ष्माम्बरत्रयम् । सुवर्णंत्र्यथाशक्ति सभापर्वणि वाससी
आनुशासनिकारण्यस्वर्गारोहेषु पर्वसु । आदिपर्वणि पूजा या सा पूजा नृपपुङ्गव ! ॥
कर्णाश्वमेधवैराटशल्यद्रोणेषु पर्वसु । सूक्ष्मवस्त्रत्रयं शुद्धं निष्कद्वयमथापि ॥ ८० ॥

क्षुद्रपर्वस्वथान्येषु निष्कावथ समानयेत् । हरिवंशे सनिष्कं तु वस्त्रत्रितयमेव तु ॥
भारतस्याखिलस्यैव समाप्तौ क्षेत्रदो भवेत् ।
रामायणस्य श्रवणे काण्डे काण्डे प्रपूजयेत् ॥ ८२ ॥
क्षेत्रं पर्याप्तमथवा सुवर्णमपि दापयेत् । व्याख्यातुर्गुरुवाक्यस्य सर्वकल्मषनाशनः ॥
अर्थोधर्मश्च कामश्च मोक्षश्च नृपसत्तम । व्याख्याश्रवणतःसर्वे सिध्यन्ति च सुवुद्धयः
ब्रह्महत्यादि पापानां सर्वेषामपि नाशनम् । एकेन श्रवणेनास्य किंनरैर्न श्रुतं भुवि ॥
धान्यवस्त्रसुवर्णाद्यैर्नित्यमेनं प्रपूजयेत् । व्याख्यातारं यतःपापसन्दोहस्य विनाशनम् ॥
अन्यान्यपि पुराणानि मुनिप्रोक्तानि तान्यपि ।
श्रोतॄणां पापनाशाय वक्तुश्चापि विशेषतः ॥ ८७ ॥
यश्च सर्वपुराणानि षट्त्रिंशत्सु प्रकीर्तयेत् ।
शृणोति वा न तस्यास्ति चित्तच्छेदः कदाचन ॥ ८८ ॥
ब्राह्मं पुराणं प्रथमं द्वितीयं पाद्ममुच्यते । तृतीयं वैष्णवं चैव चतुर्थं शैवमुच्यते ॥८९॥
अथ भागवतं प्रोक्तं पञ्चमंवपुमुच्यते । भविष्यं नारदीयं च सप्तमं परिकीर्तितम् ॥९०॥
मार्कण्डेयमिति प्रोक्तमष्टमं नवमं तथा । आग्नेयं ब्रह्मवैवर्तं दशमं परिकीर्तितम् ॥ ९१॥
लैङ्गं च वामनंचैव स्कान्दं मात्स्यमथैव च । कौर्मं वाराहमुदितं गारुडं वाथ कीर्तितम्
ब्रह्माण्डमित्यष्टादशपुराणानि विदुर्बुधाः । तथा चोपपुराणानि कथयिष्याम्यतःपरम्
आद्यं सनत्कुमाराख्यं नारसिंहमतःपरम् । तृतीयमाण्डमुद्दिष्टं दौर्वाससमथैव च ॥९४॥
नारदीयमथान्यच्च कापिलं मानवं तथा । तदौशनसं प्रोक्तं ब्रह्माण्डं च ततःपरम् ॥
वारुणं कालिकाह्वानं माहेशं साम्बमेव च । सौरं पाराशरंचैव मारीचं भार्गवाह्वयम् ॥
कौमारं च पुराणानि कीर्तितान्यष्ट वै दश । अष्टादशपुराणानां व्याकर्ता तु मधेरमनुः ॥
इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शिवराघवसंवादे पुराणमाहात्म्यकथनं
नाम पञ्चदशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

षोडशाधिकशततमोऽध्यायः

जाम्बवदुक्तपुराकल्पीयरामायणकथावर्णनम् ।

सूत उवाच ।

संध्यावन्दनकर्म क्रियतामिति रामो मुनिमाचष्टायम् ।
उष्णद्युतिरस्तमुपैति द्विजकुलमेतन्नीडमुपैति ॥ १ ॥
स्वयमपि सन्ध्यावन्दनकामोऽथजगदुत्तरदिशमुज्झितयानः ।
हाहाहूहूकृतसङ्गीतिर्नन्दिप्रमुखप्रस्तुतकीर्तिः ॥ २ ॥
गौतमीतटमुपेत्य राघवो वायुनन्दनसुधौतपद्युगः ।
जाम्बवत्कृतकरावलम्बनः प्रापदुत्तमनदीं तु गौतमीम् ॥ ३ ॥
कच्छपे धृतकुशः स राघवः प्राणमद्वरुणदिशामपोत्तमाम् ॥ ४॥
दत्त्वा ततोऽर्घ्यत्रितयं यथाविधि प्रहृष्टरोमाऽथ जजाप सोऽन्तरे ।
समापयित्वा वरुणं यथाक्रमं शम्भुं वसिष्ठं प्रणनाम राघवः ॥ ५
ताभ्यां कृताशीरगमन्मनःपरं हनूमता क्षालितपादपङ्कजः ।
जुहाव वह्नीनथ वन्दिमागधैः संस्तूयमानोऽथ विनिर्ययौ बहिः ।
प्रहसच्चन्द्रकिरणैः सुधाक्लिन्नमिवाम्बरम् । प्रसन्नतारकाकुसुमं वितानमिव स
अथालयस्सौधतलं शुद्धामात्येन कल्पितम् । नानासनसमोपेतं समास्थाने य
अथ मुनि ह्युपवेश्य स राघवः स्वयमपि प्रथमासनमाभजत् ।
कपिगणाः परितः पृथुविग्रहा रचनया स्थितिमाप्रतिपेदिरे ॥ ६ ॥
सुखस्थितं नृपमभिवीक्ष्य स द्विजो वचस्तदा समुचितमाह शम्भु
इह स्थितो भवसि समस्तपूजितः कथं कथा नृपवर ! वर्तते गु
आकर्ण्याथ रघूद्वहो द्विजवचः शुश्रूषुरासीत्कथां,
तत्रस्थो निपुणं निवार्य वचनं सर्वैः श्रुतं तत्क्षणात् ।

शुश्रूषामि कथं महानुभुनया स्यात्मानमात्मन्यगा,
स्वीयाचलमनाऽर्जितमिण नृपः किन्त्वैनदित्याह च ॥ ११ ॥
पुत्रमधोप्रभवः पुरा समजनि प्रातो दशास्यो वर्ध,
तस्मादित्यधमश्रया चिरमिदं रामायणं मान्यते ।
कोऽयं विग्रहः समस्तजनतानामिस्तसम्पादकौ,
रामो रुपातगुणैस्य पाति ॥ मया दृष्टोऽथ पूज्योऽथ वा ॥ १२ ॥
अथाह आख्यवाल्मुं स्वृत्तमं कथांप्रति रामायणं न तावकंमिदं हि कल्पितं मतम् ।
समन्तमप चिन्तराद्दामि देव ! तच्छृणु पद्केरुहस्य सूनुनो मया श्रुतं पुरा ह्यभूत् ॥
आख्यपत्तं विमाव्य रामचन्द्रो वचनमाह ।

श्रीराम उवाच ।

कीर्तय पुराणं मे शुश्रूषुः कुतूहलादहं प्रणीतं तत्केन च विभातम् ।

आख्यपानथ वभाये हि विधात्रे नमो नमस्तथैव विष्णुभूरणकेशवाभ्याम् ।
अथ पुरातनं रामायणं कथयामि । यस्य श्रवणेनाखिलजन्मसम्पादितपापक्षयो जायते
अथ तथापि दशरथो दशाश्वसमानरथी महीयसा बलेन सुमालसनामनगरजिगीषया
पङ्केरुहसुतसुतं वसिष्ठमाहूय नमस्कृत्य मुनिदत्तानुज्ञःशताक्षौहिणीसेनया सहास्य
तुरङ्गमं चन्द्रसमानशरीरमतिरोपसमाविष्टो विष्टरश्रवसमाराध्य दण्डयात्रां चकार ।
साध्योनाम स्वीयया सेनयाऽऽवृतो दशरथाभिमुखमाययौ योद्धुं युद्धं चान्योन्यमभूत्
मासमेकं युद्धं कृत्वा दशरथस्तं साध्यं जग्राह । अथ साध्यसूनुर्भूषणो नामा-
ल्पपरिवारो युयुधे दशरथेन । दशरथोऽपि साध्यसूनुं भुयो भूयश्चमवलोक्य योद्धुमेव
नैच्छत् । कथमेतादृशं हन्मि चास्मिन्हतेऽस्य कथं पिता भविष्यति कथं तन्माता
कथमप्रौढयौवना प्रियाभार्या । अमुष्य हि देहे समालिङ्गनचुम्बनपरिवर्तननवीनतरव
लारविन्दपदानि कुसुमानीव दृश्यन्ते । एतत्समानवर्णवया एतादृशःसुमतःपरमप्रीतिव-
र्धनो नामपुत्रो मल्लूकभक्षितो मृतः स्मृतिपथं प्राप्यापि मां रक्षयितुमिच्छतीव
मम हृदयमन्यथाकरोति इति मनसा चिंतयतिबालकं ग्रहीतुमारभत् । स चासा-

ऽपि पराधीनो बभूव । स च कुमारेण सह पराजयखेदममत्वा सुखमध्युवास च । रथोऽपि तत्र मासं स्थित्वा तत्पुत्रसन्दर्शनसुखमवलोक्याचिन्तयत् ॥ अहो दुःखापनोदनक्षममेतन्मुखावलोकनं पुत्रसंवर्द्धनं नाम सर्वराष्ट्रिको मम जयःपुत्र-योगमनुस्मरतो दुःखाय केवलं भवति । तदस्य पृच्छां करोमि कथमीदृशो जायते इति चिन्तयन् तमपृच्छत् । साध्योऽपि सकलमोक्षमार्गं क्षितीशायादिशत् । शानो महाराध्य सर्वैकादशीरुपोष्य द्वादशीषु ब्राह्मणानाराध्य तत्तत्कालभवं पूर्वमभ्यर्च्य व्यञ्जनं पुष्पं च न्यायेन सम्पाद्य कपिलाघृतेन केशवं स्नापयित्वा चूर्णेन संलिप्य गन्धोदकेन स्नापयित्वा सुरभिशरीरं स्वयमुद्धृतं मृगनाभ्या-सारेण वा समेतं देवाङ्गे सर्वमुपलिप्य सतुलसीदलैर्यूथिकाकरवीरनीलोत्पलकम-कोकनदद्रोणकुसुममरुवकदमनकगिरिकर्णिकाकेतकीदलपूर्वैर्यथासम्भवमभ्यर्च्य द्वा-दशाक्षरेण पुरुषसूक्तेन वा नाम्ना षोडशोपचारेण वाऽऽराध्य प्रणम्य स्तुत्वा क्षमापयेत् । तथा व्रतानि विचित्राणि नारायणप्रीणनाय कुर्यात् ।

प्रसन्नो भगवान्मुनिरीप्सितं पुत्रं यच्छति तदमुमाराधयस्वेति दशरथमुक्तवान् । थापि साध्यं तत्र स्थाप्य गत्वाऽयोध्यां तथा सर्वं कृतवान् । अथ पुत्रकामेष्टौ मानायामाहवनीयाद्यज्ञमूर्तिः शङ्खचक्रगदापाणिरुदतिष्ठत् । राजानं च वरं वृणीष्वे-त्युक्तवान् । [redacted] च राजा वव्रे पुत्रानतिधार्मिकान्दीर्घायुषश्चतुरो लोकोपकारका-हीति ।

अथ राज्ञमहिष्यस्तस्तः कौशल्या सुमित्रा सुरूपा सुवेषा चेति । राजानमनु-देव प्रतियोषमेकैकेन पुत्रेण भवितव्यम् ।

अथ कौसल्योवाच ।

एष यदि प्रसन्नो देवस्तदाऽयमुत्पमुच्यतां मम ।

राजोवाच ।

मम यदिष्टं त्वयं प्रार्थ्यसे हरिः । विष्णो ! प्रसीद देवेश ! कमलापते शङ्खचक्रगदाधर ! विभीषण ! सृष्टिसमस्तलोकपालादिपूजितपादयुगल ! शाश्वत !

हरे! नमस्ते नमस्ते एवं स्तुतो भगवानथ राजानमाह।

माधव उवाच।

तव पुत्रो भविष्यामि कौशल्यायाम्। अथ चरुं प्राविशद्धरिः। तं चरुं हि चतुर्धा विभज्य भार्याभ्यो दत्तवान्। अथ कौशल्यायां रामो लक्ष्मणः सुमित्रायां सुरूपायां भरतः सुवेषायां शत्रुघ्नो जज्ञे। खात्पुष्पवृष्टिश्च पपात।

अथ चतुराननः स्वयमुपेत्य जातकर्मादिकाः क्रियाश्चक्रे। त्रिभुवनाभिरामतया राम इति नाम चक्रे रूपशौर्यादिलक्ष्मीयोग्यतया लक्ष्मण इत्यपरस्य भुवं भारात्तारयतीति भरतः शत्रून्हन्तीति शत्रुघ्न इति नामानि कृत्वा ब्रह्मा स्वभवनं जगाम। शिशवश्च वृद्धिमीयुः।

अथ पादसञ्चारिणं बालचन्द्रसङ्काशदर्शनं बिम्बाधरमुन्नततिलप्रसूननासं पुरश्चूलिकालम्बमानरत्नपत्रकं श्रवणलोलम्बमानकुण्डलं वक्षःस्थलविचलितस्थूलमुक्ताहारं विलसत्स्फातिस्वरबाहुवलयं शिञ्जन्मणिकङ्कणरत्नाङ्गुलीयकं हेममणिरचितश्रोणिसूत्रं शिञ्जन्नूपुरोपशोभितपादमङ्गुलीयोपशोभितपादमध्याङ्गुलीकं वज्राङ्कुशसरोजलाञ्छनशोभितोरुपादतलं तूणीरसदृशजङ्घं करिकरसदृशोरुं विस्तृतजघनं सूक्ष्ममध्यवर्तुलावर्तकं गम्भीरनाभिमिन्द्रनीलशिलाविशालवक्षःस्थलं कम्बुग्रीवं चन्द्रबिम्बसदृशवदनमर्धचन्द्रसदृशललाटं नीलकुटिलकुन्तलं क्रीडासक्तं धूलिभिरापाण्डुरं फुल्लपद्मदलारुणविलोललोचनं महेश्वरमिवोद्धूलितभूतिं महेश्वरमिव दिगम्बरं रामं कुमारं राजा दशरथो दृष्ट्वा हर्षपरिपूर्णहृदयः पुत्रमालिङ्ग्य सुचिरया वक्षस्यालिलिङ्गत्। अथ कुमारोऽपि पार्श्वेनाभ्याङ्कमारोप्य कलकलितलोचनो यत्किञ्चिदुवाच। धावमानमितस्ततो वीक्षमाणस्तात! गच्छे शये तात! क्रीडामि तातेत्यादि पुत्रवचनमनुभूयानुभूय निर्वृतिं ययौ। अथ कदाचिद्भोक्तुमागते राजनि रामचन्द्रो बालक्रीडासक्तहृदयो धनुःक्रीडनकरकमल उत्प्लुत्य धावमानो नरपतिपुरःस्थितमणिखचितसुवर्णभाजनस्थमन्नं वामकरेण गृहीत्वा राजनि चिक्षेप। इममपि राजा बुभुजे मुदे। अथ कदाचित्क्रीडमाने रामे वात्सल्यपरतया एतादृशान्यन्यानि चकार रामचन्द्रः।

द्रामश्च रुदन्नपतत्। एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मराक्षसो राममगृह्णात्। रामश्च मूर्च्छामाप।

अथ सहचरो बाल इतस्ततो रोरूयमाणो रामं तथाविधं राज्ञे व्यज्ञापयत्।

अथ राजा राममाघ्राय वशिष्ठमाह किमिदं रामस्येति। अथ वसिष्ठो भस्मा-
ऱ्याभिमन्त्र्य ब्रह्मराक्षसं मोचयामास। एवञ्च कोऽभवानिति स चाहाहं वेदाधितो
ाह्मणो बहुशः परधनमपहृत्य ब्रह्मराक्षसो जातो मे निष्कृतिं विचारय।

वशिष्ठ उवाच।

इदानीमितःपरमेकवर्षशतोपभोग्यं राक्षसत्वं नरकं भागीरथीस्नानमेकं शिवाय
वेत्यपञ्चशतं समर्प्य ततः स्नात्वा पापाद्विमुक्तो भवसीति। कदाचित्साहृतं हृतपुण्यं तव
दं प्रयच्छामि तदुपरि शिष्टां गतिं भजेति वसिष्ठवाक्यमाकर्ण्य ब्रह्मराक्षसो वसि-
ोपदिष्टपुण्यवशाद्दिव्यशरीरो भूत्वा नमस्कृत्य स्वर्गं जगाम। अथ रामं प्राप्ते काले
उपनीय वसिष्ठो वेदानध्यापयामास षडङ्गानि मीमांसाद्वयं नीतिशास्त्रं च॥ अथ
धनुर्वेदमायुर्वेदं भरतगान्धर्ववास्तुशाकुनविविधयुद्धशास्त्राणि च॥ अथ विवाहं
कर्तुंकामेन राज्ञा दशरथेन नानादेशजनपतीन्प्रतिदूताः प्रेषिताः॥ अथ कश्चिच्छीघ्र-
मागत्य राजानमिदमब्रवीत्॥ राजन्विदर्भदेशाधिपतिर्विदेहो नाम राजा॥ तस्य
पुत्री वैदेही होमलब्धा रूपेण लक्ष्मीसमा सर्वलक्षणसम्पन्ना रामयोग्या विद्यते॥
स च तां दातुं राजा रामायोद्यतः॥ तदुगम्यतां शीघ्रमिति॥ अथ वसिष्ठादीन्प्रेषया-
मास॥ ते च तत्र गत्वा तां च निरीक्ष्य लग्नं निश्चित्यायोध्यामेत्य राजा (राजान)
मुक्त्वा रामसहिताः पृथिवीपतिसमेताः शीघ्रं विविधकरितुरगशकटशिबिकान्दो-
लिकाभिरतिसुभगरूपभोगविलासक्रियानिपुणविदितविविधचेष्टागन्धर्वाः कामशास्त्र-
सुकुशला मृदुकठिनपृथुपयोधरासन्नकण्ठाः स्थूलसूक्ष्मललाटबिम्बदशनच्छदमुख-
पङ्कजाः कुटिलकुन्तलदीर्घकेशधम्मिल्लाः कनकपत्रकर्णाः स्नानचेष्टयोत्थितरोम
शोभिता जपाकुसुमसदृशना विशदविस्फुरच्छफरीलोचनाः शुक्तिकासदृश
श्रवणाः नक्षत्रसदृशस्थूलमुक्ताफलोपशोभितनासापुटा मुकुरसदृशकपोलास्तिलप्र-
सूननासिका मांसलमध्यप्रदेशचूचुका इन्द्रगोपप्रतीकाशाधरपुटदशनक्षताः समदीर्घ-

फाल्गुनमर्दनायितसर्वप्रदेशमुपनुन्नानातिमांसलाः पिण्डकाप्रविनीत्यो वलितबाहुमूला मनतिचिरकालोत्थितरोमतया हरिद्रावर्णतया च कर्णिकारदलसदृशबाहुमूला मृदुस्निग्धपर्तुलसूक्ष्ममध्यप्रदेशाः कठिनस्थूलवर्तुलासन्नानुकारस्तनाभ्यामाक्रमणस्पर्धिपयोधरकञ्चुकपट्टकपयोधरोपरि चञ्चलविविधमणिमयहारोपशोभितवक्षःस्थलाः पयोधरपरितो मध्यवर्तया तरुणतृणिपरम्परतया असमानया नाभिकूपोपरितनरोमराज्योपशोभितोदरप्रदेशामज्यमानमध्यमध्यवलीकरण एव वलीत्रयोपशोभिता सुविशालमध्याः करिकरोपमजघनप्रदेशा अरोमसदृशमृदुस्निग्धासलासमजान्वयः कदलीस्तम्भसन्निभोरुयुगला मामग्नजानुरम्याकुशवर्तुलपिण्डिकारहितजङ्घा आमग्नगुल्फा आसूक्ष्मस्निग्धा दीर्घदीर्घाङ्गुलीपादा नूपुररवाहूयमानमदना हंसमङ्गजगमनाद्दक्षिणाङ्गुष्ठास्पर्शिकच्छाग्रउपरिकच्छं नार्यो कृत्वा करद्वययुता वक्षप्रदेशकण्ठमपावृत्यापरवसनपरिभागवृतस्तनवसनापरभागे वामांस एव दक्षिणपार्श्वगतेन दशाभागेन नाभिप्रान्तेन प्रवेशितोपशोभितगात्रयष्ट्यो योषितो विवाहमङ्गलकर्णकरणायानेकशः आगच्छन् ।

बालिकाश्च विद्युल्लतांशुशोधितगात्रयष्ट्य उद्भिन्नकुचकमलकुड्मलविविधहारोपशोभिवक्षसो यत्किञ्चिद्गापिण्योऽतिचपलमृदुगतयो वृद्धवनिताश्चागच्छन् ॥

अथ विदेहपुरतः क्रोशमात्रे चूतवनिकायां विविधविटपविस्तरप्रदेशविविधविहङ्गकूजितकर्णानन्दत्तकर्णघनहरिणशावचत्यां महारजतनिर्मितोच्चभवनप्रासादोपशोभितप्रदेशविविधविहङ्गायां हेमवल्कलसंवीतमसितोद्धूलितशरीरजटिलमुनिगणध्यानोपासनोपशोभितवृक्षमालायां विविधविद्याधरवधूपयोधरभाराभिभूतविचरिततरङ्गसरसीयुतायां सरस्तीरमिलितसैरन्ध्रीयुवतिभिराहूयमानतरुणजनायां नानावर्णकुसुमसौरभवासितादोषप्रदेशायामितस्ततो रिरंसया प्रदर्शितस्फारशफरीविलोचनतरलचक्षुःप्रभाविलसितशरीरवेश्याजनायां विविधाश्चर्ययुतायां दशरथः सामात्यपुरोहितोऽभिरामरामादिपुत्रसहितः सुखमुवास ॥

अथ वैदेहोऽपि मिथिलां नानापताकोपशोभितां विविधप्रासादगोपुरोद्यानदेवता-

यतन्त्रोपशोभितामन्योन्यकेलिचतुरयुवतिजनानुकीर्णामुशीरविरचितमहाप्रपां सुकेलीजनोपशोभितविशिखां विविधपण्योपशोभितरथ्यां तत्र तत्र ब्रह्मघोषशोभितमठां प्रतिमन्दिरं मीमांसादिव्याख्यानसम्पादसीमाध्ययनां सुपुण्यहविर्गन्धसामादिस्वरपदक्रमश्रुतिब्राह्मणयाज्ञिकामनेकपरिवृढमन्दिरप्रवेशनिष्कीतागुरुकुङ्कुमाधर्यूवेषां मृदुलवसनताम्बूलरक्तदन्तच्छदकामिनीं मृदुवचनकठिनवचनकरसंज्ञाभिर्धारितप्रतिवचनविविधोपायनाहरणकरजनोपशोभितां मृदुधवलजघनपरिवीतयरुभोपरिभागेन स्निग्धवर्तुलपरस्परसङ्कर्षपयोधरमध्यप्रदेशोपशोभितवामांसकन्धापशोभितवनितां विविधमुक्ता हारजपासङ्काशशब्दमानच्छन्दमन्दहासमालाकारसहस्रोपशोभितां पुण्यास्तवसाधनमन्दिरां तत्र तत्र विचित्रतोरणां विशुद्धवीथिकां तत्र तत्र स्थापितकल्पपादपां रम्भाविभूषित द्वारां पुरीं शोभितां शोभयामास ॥

अथाभिकलनार्थं विलासिन्यो निशाचूर्णाऽक्षतमन्त्रमङ्गलकज्जलितकेशिकधम्मिल्लसाम्प्रयितजटोपशोभितसीमन्तशीर्षशोभितनासामुखविचित्राभरणार्हणहेमपात्राववस्थिताज्यगुग्गुलुफलादिसौभाग्यद्रव्यमुद्वहन्तीभिः स्त्रीभिरन्यैरपि शोभितजनैः स राजा निर्जगाम ।

तदानीं मङ्गलतूर्यघोषा देवदुन्दुभिभेरीनिसाणमर्दलशङ्खादिनादाः प्रादुर्बभूवुः । गायकाश्च मङ्गलानि जगु ॥ मङ्गलवेदवाक्यानुपाठेन वैदिका ब्राह्मणाः कुलपाठका भेरीघोषेण च कृत्स्नमाकाशमापूरयन् ॥ अथान्योन्याक्षतपूर्वमङ्गीकुर्वन्तः सूतवन्दिजनादिभिः स्तूयमानाः पुरं प्रविविशुः ॥ विदेहनगरात्पश्चिमभागे निर्मितं मन्दिरं दशरथः प्रविवेश । अथशिष्टाश्च यथा योग्यं भवनं विविशुः ॥

अथ नारदो मिथिलां तदानीमेवागच्छत् । विदेहोऽपि देवर्षिमभिपूज्य स्वागतं पृष्ट्वा भोजनं कारयित्वा सुखासीनाय मुनये सघनसारं ताम्बूलं दत्त्वा व्यज्ञापयत् ।

श्वो विवाहे भवान्स्थातुमर्हति कारयितुं विवाहम् ॥

नारद उवाच ।

श्वो हि नक्षत्रं सूर्यनक्षत्रदर्शनं तत्र विवाहो न कर्तव्य इति ।

अथ मौहूर्तिकं वृद्धगार्ग्यमाहूय राजा पप्रच्छ ॥ क विवाहमुहूर्त इति । ।
इति गार्ग्य उवाच ।

राजा च नारदं गार्ग्यं चोद्वीक्ष्य भो इदमित्थमिति पप्रच्छ ॥

अथ नारदो गार्ग्यमुवाच ।

कथमुक्तं लग्नं दास्यसि । अथ गार्ग्यो विषघटिकाश्च विहाय लग्नं दास्यामीत्युवाच

नारदोऽपि ग्रहवचनानि किं न जानासीत्युक्तवान्गार्ग्यम् ।

गार्ग्येण पृष्टस्तान्दोषानपठत् ॥

उल्का च ग्रहदण्डश्च मोघः कम्पस्तथैव च । सर्वकार्यविनाशाय दृष्टा वै ब्रह्मणा पुरा
प्रतिष्ठासु विवाहेषु मौञ्जीयज्ञादिषु कर्मसु । अन्येषु सर्वकार्येषु विषनाडीं विवर्जयेत् ।
अतःपरं तु कार्याणां करणे नव दोषभाक् । विवाहादिषु कार्येषु दोषमेव प्रदास्यतः ॥

उल्का दहेत्कुलं सर्वं ग्रहदण्डो विनाशयेत् ।
मोघस्तु मरणाय स्यात्कम्पः कम्पाय कर्मणः ॥ १७ ॥
इति नारदोक्तमाकर्ण्य गार्ग्यो मुनिर्मौनपरोऽभवत् ।
दध्यौ रविं ग्रहपतिं विहाय विषनाडीविवाहः क्रियतामिति ॥

नारद उवाच ।

कथं ग्रहवचनम् ।

सूर्य उवाच ।

देशभेदेन व्यवस्थोदिता । तदस्मिन्देशे विवाहो विषघटिकाविहाय कर्तव्य एव ।
नारदोऽप्यनुमेने । उवाच श्वः परश्वो वा शस्त्रविवाहश्च भवेदतः स्वयंवरार्थं सर्वा
आगच्छन्तु नृपाः ! दूतान्प्रेषय । अथ राजा दशरथानुमतेन सर्वानेव नृपानागमय्या-
चिन्तयत् कथं सर्वानेव तिरस्कृत्य वैदेहीं रामाय देयेति ॥

अथ रात्रौ मुहुर्निःश्वस्य निद्रालुरपि न निद्रामाप । अथ मध्येनिशं राज्ञा शुचि-
मूर्त्या त्र्यम्बकं सात्त्विकं महत्स्वप्नवृन्दधारिणं कमलमयपुरीस्थमहाकमलमुखनिरीक्ष्यते ।

षप्रमुखमुनिवरैर्हाहाप्रमुखगन्धर्वैस्तुम्बुरुप्रमुखैश्च श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणैर्मूर्तिमद्भिश्च
द्विद्याधरादिमातृकागणैश्च नन्दीप्रमुखगणैश्च सेव्यमानपादकमलं सर्वामङ्गलपरि
कमतिपुण्यसलिलया गङ्गया निष्कलङ्केन चन्द्रमसा सेव्यमानशिरोभागं वामाङ्का-
ा गिरिजया प्रदीयमानवीटिं सहासं सकामं सहावेक्षणमाददानं गोक्षीरसदृशं
कुल्लकस्तूरिकासदृशकण्ठं मृदुसूक्ष्मस्निग्धजटाभिर्विरचितकपर्दं विशुद्धकार्तस्वर-
कलोपशोभितगण्डभागं द्विरष्टवर्षवयसं गोक्षीरसदृशस्थूलमुक्ताफलकौसुम्भवर्णा-
ावेष्टितशिरोभागं विविधरत्नविरचितकार्तस्वरभूषितवक्षः स्थलमतिधवलोप-
तोपशोभितशरीरमम्बिकानुलग्नकुङ्कुमारुणसुगन्धिशरीरमीक्षमाणं तर्जमानकाम-
ं कोटिकन्दर्पसदृशं मनसाऽचिन्तयत् ॥

अजाप शतरुद्रियं जुहाव च तेनैव कामाहुतिः प्रास्तुवच्च पुरुषसूक्तेन । अथ
ा एव महेश्वरस्तत्र प्रादुरभूत् । अथ राजा नमस्कृत्यास्तुवीत ॥

राजोवाच ।

सलिलगगनपवनदहनरविशशियजमानमूर्तिभिरष्टमूर्ते ! विश्वमूर्ते ! त्रिभुवन-
वेदपुराणमूर्ते ! यज्ञमूर्ते ! स्तोत्रमूर्ते ! शास्त्रमूर्ते ! स्वधामूर्ते ! नारायणमूर्ते !
वतामूर्ते ! त्रयीमय ! त्रयीप्रमाण ! त्रयीनेत्र ! सामप्रिय ! वसुधाराप्रिय !
प्रिय ! भक्तसुलभाभक्तविदूरस्तुतिप्रिय ! धूपप्रिय ! दीपप्रिय ! घृतक्षीरप्रिय !
करवीरप्रिय ! श्रीपत्रप्रिय ! कमलकह्लारप्रिय ! नन्द्यावर्तप्रिय ! बकुलप्रिय !
ाप्रिय ! कोकनदप्रिय ! ग्रीष्मजलावासप्रिय ! यमनियमप्रिय ! नियतेन्द्रियजप-
प्रियश्राद्धप्रिय ! गायनप्रिय ! गायत्रीप्रिय ! पञ्चब्रह्मप्रिय ! सदाचारप्रिय !
सादिकमलभवहरिहरनयनसमर्चितपादकमलजयप्रद ! हरिप्रार्थितजलोत्पा-
लप्रदर्शोत्कटस्मृतिपुष्टिप्रद ! स्मृतमङ्गलप्रद ! मृत्युञ्जय ! नमस्ते नमस्ते ।

इति स्तोत्रमाकर्ण्य भगवान्भवो राजानमुवाच वरदोऽहं वरं वृणु ।

राजोवाच ।

ीमन्मम कन्या वैदेही रामाय दित्सिता स्वयंवरे कुलरूपवलोत्साहसम्पन्नानेक-

[illegible] रामाधिकबलो यदि तामश्रीहृष्यत्तद्वचनमहतं
मम [illegible]

[illegible] तत्रैवागतान्विजेनुमलं क्षत्रकदनश्च रामो यद्यागमिष्यति
[illegible] करिष्यति वा किं किं वा प्रेषयिष्यति कीदृशं कारयिष्यति मम
[illegible] प्रभूतबलवाद्सौ नरपतिरशेषमपि त्रिभुवनं हन्यात्।
[illegible] त्रिपुरघ्नुना भवानेव शरणं ममोपायं वद यथा विवाहे श्रेयो
[illegible] भविष्यति। शम्भुरपि तथा करोमीत्युवाच। राम एव
[illegible] दृष्टिष्यति। रामं च दृष्ट्वा स्वस्त्ययैव करिष्यामि गृहाणाजगवं
[illegible]

राजोवाच।

[illegible]नेनाजगवेन धनुषा स्वयंवरे सीतां रामं प्रापय॥

शङ्कर उवाच।

[illegible] यस्तु सज्यं करिष्यति। तस्मै देया मया सीतामितिसमेवमाचर॥
[illegible] भगवान्प्राणैरन्तर्दधे हरः। अथादातुं धनू राजा न शशाकातियत्नतः॥
अथोऽस्यलं शतसहस्रगजबलं समाहूय गृहाणेत्युवाच॥
[illegible] धनुर्मत्याऽहृदासं दृष्ट्वोत्प्लुत्य धनुर्द्वाभ्यां कराभ्यामुद्दधार आतुपर्यन्तं
[illegible] क्षुत्पापकाकी विप्रवेषं कृत्वा विदेहमयाचत। येभ्यश्चान्ते प्राप्तमति
[illegible]॥

राजोवाच।

[illegible] तत्र निवेदेति। स चातिथिस्तथेत्युक्त्वा निषसाद॥
पुष्पाक्षतैरभ्यर्च्य महार्हं तस्मै निवेद्य भोज-

* यत्किञ्चित्कमप्रमेयदृग्यवसनं चिप्नी नील

लकुन्तलैश्चलद्भिःयूनां मनांस्याकर्षयद्भिः प्रेक्षमाणद्भ्रूविभ्रमकलैरिव स्त्रीणां चित्तमी-
मिति दर्शयद्भिरिवोपशोभितललाटानङ्गचापसुभ्रूःपद्मपत्रारुणविलोचना तिलप्रसून
मृदुस्निग्धरोमशकपोलानन्तरारक्तोष्ठा रक्तासनमाणिक्यनिभदाडिमीदशना ज-
सुमारुणाधरातिशोभितचिबुका शुक्तिकर्णा समदीर्घकण्ठाऽतिमांसलवक्षाः पीनो-
च्चकुड्मलानेकहारोपशोभिता सुभगाकारनतिमांसलबाहुलता मुग्धायतसमाना-
शिखापद्मारुणपल्लवा विविधबहुरत्नाङ्गुलिभूषणा मुष्टिग्राह्यमध्या सुरोमराजि
नाभिः पृथुजघना करिकरोरुस्तूणीरजङ्घा सुपादकमला नूपुरादिपादविभूषणा
ङ्गुलीभूषिता विकसितसौगन्धिद्धकं बिभ्रती भुञ्जानमारीचस्य पुरतश्चागता ॥
सावचिन्तयदेनां कथमपहरामि कथमालिङ्गामि कथमन्यत्किञ्चित्करोमीत्येव-
मलममानस्तूष्णीमेव विनिर्गतः ॥

ता धनुः सज्जीकरणाय यतमाना अहम्पूर्विकया विद्यमाना अन्योन्यतिरस्कारेण
प्राप धनुरुत्तमं प्राप्तद्वयात्परं नावनमयितुं शशाक। अथ सूर्यो धनुरादाय नम
निपपात। वायुर्बलवतां श्रेष्ठो अग्राह्यजगवमथ स्वेनेव करेणोत्कर्षयन्नधः
धनुश्च वायोरुपरि पपात अहसंस्तत्रा सर्वे। एतस्मिन्नन्तरे तुरगवरमारुह्य
रःसहस्रबाहुरनेकानेकशिरोभिर्दैत्यैः परिवृतः प्रह्लादसमेतो विदेहपुरीमाजगाम।
न्यविभूषणोद्भासितो दिशं कुर्वन्स्वतेजसाऽपयशसो देवताः कुर्वन्नाना-
तं अप्यद्वयङ्गुलमात्रेण शक्तो विरराम। प्रह्लादो बलिश्चैव बाणतेऽथ
। अथ राक्षसेषु तूष्णींभूतेषु राजानोऽतिबलिनः समागता उपायन्धाशक्ता
तस्थुः।

अथ ब्राह्मणाः समागताः।

अथ विश्वामित्रो धनुरादाय एकाङ्गुलपर्यन्तं सज्यं कृत्वा विरराम।

निवृत्ताश्चापरे।

अथ दिनमात्रे धनुषि तूष्णींभूतेषु राघवः सहानुजैरागत्य धनुर्निरीक्ष्याम्पृ-
राजकुमाराः शतशः समागताः। सर्वाभरणभूषितो धनुर्द्रष्टा पस्पृशुर्नत्राः-

कोपवीतीकृतदन्तशुद्धिरेकेनोपवीतेन ... ... भस्मोद्धूलितसर्वाङ्गोभसितनिपुर कायोमुक्ताफलदाममणिव्यत्यस्तरुद्राक्षमा...मुर...श्रानोऽल्पभूषणाभिभूषितसीतास हायो लक्ष्मणानुचरो विवेश वनान्तरम् । ... अनेकराक्षसांस्तस्मिन्निजघान भयानिव निखिलं चकार सीतापहरणादिनिखिलमपि ... यथा तथाऽस्याथ सुग्रीवाश्रममृ-ष्यमूकपर्वतं रामो जगाम निविडच्छायं चूतवृक्षमासाद्य लक्ष्मणसहायः परिश्रममक-ल्पयत् । वृक्षे तु धनुषी आरोप्यासीनलक्ष्मणाङ्के शिरः कृत्वा हरिचर्मशय्याशयनो लक्षितां गीतिं शृण्वन्वृक्षफलं निरीक्षमाणो वानरमेकं मणिकुण्डलं हेमपिङ्गलं सुदृढवद्धमौञ्जीकौपीनमच्छोपवीतिनमतिचञ्चलं फलमादायात्मनि विक्षिपन्तं पुष्पमञ्जरीश्च किरन्तं गानमनुकुर्वन्तं व्यजनेन रामं वीजयन्तमारुह्य शाखामपि तथा वीजयन्तमा-वद्धचूतफलमात्रं रामो वीक्ष्य लक्ष्मणमभाषत । लक्ष्मण कोऽयं कपिरिति ।

लक्ष्मणोऽपि न जाने इत्युवाच । अथ रामः समाहूय कस्य त्वं किं नामेत्य पृच्छत् । स च सुग्रीवस्य हनुमानित्युवाच ।

रामं मत्वा सुग्रीवमेत्य मत्वा देव ! नारायण इवापरः पुरुषो युवा मेघश्यामो जटी आजानुबाहुरतियशस्वी सूर्यसङ्काशेन सहापरेण इहास्ते । अथ तरुच्छायाधः संस्थितौ सर्वलक्षणसम्पन्नौ राजपुत्रौ दृष्ट्वा इतश्च ताभ्यां सुग्रीवाय निवेदयेति त्वयि निवेदितम् । अथ सुग्रीवः सत्वरमुत्थाय पुष्पसलिलादि द्रव्यमादाय पादप्रक्षा-लनादिकं कृत्वा फलानि समर्प्य व्यज्ञापयत् । कौ युवां किमर्थमागतौ राजपुत्रौ तप-स्विनाविति सुग्रीववचनमाकर्ण्य लक्ष्मणेनाभाषत रामः दशरथतनयावावां राम लक्ष्मणौ दुष्टनिग्रहशिष्टपरिपालनाय वनं गताविति । अथ सुग्रीव आह युवयोरपका-रमपरं कार्यमस्तीति लक्ष्यते । अन्यथा सेनासमेतावागमिष्यतः । लक्ष्मण आह अस्ति कार्यान्तरम् । अमुष्यभार्या केनापहृता न ज्ञायते तामन्वेष्टुमागतौ तद्देवाययोः कार्यमन्यदानुषङ्गिकम् । तदर्थमपि जलधिं तराव अपि पातालं प्रविशाव अपि नाकं साधयावः अपि महेन्द्रं पातयावः अपि वलिनं हन्वः किमपि कुर्वहे ।

सुग्रीव उवाच ।

रावणेनापहृतया कयाचिद्ध्रियमाणागतया विभूषणानि कानि चित्परित्यक्तानि तानि मया सङ्गृहीतानि तानि दर्शयामीत्याभाष्य रामं मन्दिरमागमय्य दर्शयास । रामोऽपि निरीक्ष्य निश्चित्य प्रच्छ क गतोऽसौ रावण इति पप्रच्छ स च दक्षिणामाशां गत इति बभाषे । अथ रामस्तेन सख्यमकरोत् ।

अपृच्छच्च किमर्थमिह भार्याहीनः स्थित इति ।

सुग्रीव उवाच ।

मम भ्राता वाली महाबलो मम भार्यां राज्यं चापहृत्य किष्किन्धायामास्ते युद्धे चाहं पराजितस्तद्वधाय सर्वथा मम चिन्ता यथाऽसौ त्वया निहन्यते तथाऽहमपि सागरं बद्ध्वा परतीरे लङ्कायां स्थितां सीतां रावणेनापहृतां तव समर्पयामीत्याभाष्य शपथं कृत्वा सुग्रीवो वालिनाऽतिबलिना युद्धायाहूतेन युयुधे । रामोऽप्यनन्तरमभिन्नवालिनं नाहन् ॥ अथ सुग्रीवः पलायितो राममिदमभाषत । तव विश्वसमविज्ञाय प्रवृत्तोऽहं मरणाय । रामोऽपि युवयोर्विशेषाज्ञानान्मयानुपलब्धीभूतं चिह्नितं त्वां निरीक्ष्य तं हन्मि । अथ सुग्रीवश्चिह्नं कृत्वा वालिनं युद्धायाहूय समतिष्ठत । तारा बभाषे वालिनम् ।

सहायवानिव लक्ष्यते सुग्रीवो नोचेदेवं नाह्वयति ज्ञातं मया रामलक्ष्मणौ दशरथतनयौ नारायणांशौ भूभारापहरणाय समागतौ तावस्य सहायभूतौ ।

वाल्युवाच ।

भीतिमात्रमिति मया श्रुतम् । यदि बलधर्मं विहाय दुर्बलं सहते ताहशा समाप्नोतु वा रामः प्रतिज्ञामधिकं कृत्वा विमेति धीरो यदि रामः स्वयं युद्धाय समेत्य तदा युद्धं कर्तव्यमित्याभाष्य तारां सम्भाष्य सुग्रीवयुद्धाय निर्यातः । अथ मुष्टियुद्धमन्योन्यमभूत् । रामोऽपि वालिनं जघान । पपात च वाल्याह ताराक्पुत्रं च बाणपातोऽथ शोणितसमाप्लुतो बभूव । अथ तारा चाङ्गदश्च समागत्य क्रन्दितौ बभूवतुः । अथ सर्वे वानराः समायाता वाल्युपान्ते निषेदुः रुरुदुश्च । अथ तारा

वभाषे शास्त्रकुशलाः शूराः धार्मिकाः राघवाः पुरा चापि राम ! कथं पापम-
ः । न क्षत्रधर्मं जानीषे राजगणसेवितम् ।

अन्योन्यं युद्ध्यतोर्युद्धे जयो वा मरणं भवेत् ।
अन्यो यदि तयोर्हन्याद् ब्रह्महा स निगद्यते ॥ २३ ॥
किं वैरेण वालिनमाहनः किं वानरमांसाशया ॥ २४ ॥

अभोज्यं वानरं मांसं यथात्मनोऽप्रियात्सुखाभावादपरेषामपि तथाभावं मन्यसे अहो विमोहाद्यदि मामादातुमिदं कृतमेकपत्नीव्रतं तव । यदि रावणहृतां सीतामानेतुं सुग्रीवसहायाय कृतमेवमेवहामहदन्तरं वलयुद्धेन महाबलेन वालिना सद्भावेन दिनकरावर्तितान्तरे सीतामानेतुं समर्थेन स्मरणागतरावणदानसमर्थेन वानर-राजेन पञ्चाशत्परार्द्धवानरभल्लूकसेनावता आत्मकार्येण सिध्यत इति किं सुग्रीवेणा-ल्पवीर्येण सप्तपरार्द्धसेनापतिना कपिना किं सिध्यति कार्यं वचनवतः । अहो ज्ञातं सर्वत्रैव भद्रं यदुक्तोऽसि । वक्ति च रामः पृथिवीपतिना मया दुष्टनिग्रहणं कार्यं शिष्ट-परिपालनं च वालिना सुग्रीवमहिषी रुमाऽपहृता राज्यं च अतश्च न तद्वधे दोषः ।

तारोवाच ।

सुग्रीवोऽपि तर्हि वध्यो दुन्दुभिना युध्यता वालिना बिले प्रविष्टेन वत्सरं तद्योषितं तदन्तरे च मामपहृत्य राज्यं च कृतं सुग्रीवेण तं पूर्वमपि पश्चात्तं हन्तु ।

राम उवाच ।

कियत्कालात्पूर्वमिदं च वद ।

तारोवाच ।

षष्टिवर्षसहस्रादर्वागशीतितमे वर्षे रक्षोयुद्धे सुग्रीवेण राज्यमपहृतम् । पुनश्च वर्षान्तरे प्राप्तेन वालिना सुग्रीवः पलायितः । अपहृता तस्य भार्या राज्यं चापहृतम् तस्मिन्नेव दिने भवतः पितुर्दशरथस्याभिषेकः ।

राघव उवाच ।

मया पितुरनुशासनाद्राज्यगतदुष्टनिग्रहणं कृतम् । गुरुवचनस्यानुल्लङ्घनीय-

त्वात्तत्पदरणपेजायां यो राजा स नाचरत् । अथवा स्वतन्त्री मृगी मृगयोर्हतश्च वाली मृगाणामन्योन्यशरणायजुगुप्सा च । यतो मम मृगयावदयवा मृगाणाम् ।
चलितस्थितयद्वानां चलद्भ्रान्तयन्शायिनाम् । अथावगूजतासङ्गमुन्क्रिताम्मृगया तथा मृगया शास्त्रविहितो मृगयेयं मया कृता । दर्शनादर्शनाभ्यां च धावता धावता तथा

अपरोहात्परं स्थानं सात्त्विकानां प्रमिद्यते ।
राज्ञश्च मृगया धर्मो विना मामिषभोजनम् ॥ २६ ॥

अथ रामवचनमाकर्ण्य एव प्राकम्पयम्छिरांसि । वाली वभावे राममञ्जलिं मस्तके निधाय नमस्ते राम ! शृणु वचनं मम ।

शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासा जगद्गुरुः । नारायणःस्वयं साक्षात्त्वमिति मया श्रुतम्

त्वां योगिनश्चिन्तयन्ति त्वां यजन्ति च यज्विनः ।
हव्यकव्यभुगेकस्त्वं पितृदेवस्वरूपधृत् ॥ २८ ॥

मरणे चिन्तमानस्य त्वां विमुक्तिरदूरतः । स त्वं मे दर्शनं प्राप्तो राम ! मे पापसंशयः

गृहाण बाणं काकुत्स्थ व्यथितो भृशमस्म्यहम् ॥ ३० ॥

अथ रामस्तथेति बाणमादाय वालिनमुवाच किमिदं दीयतां वद ।

कपिरुवाच ।

यदि प्रसन्नो भगवान्मम सद्गतिं देहि । अयं सुग्रीवस्तथा त्वत्सर्योऽङ्गदोऽस्य तारा च मया पापिनाऽपराधः कृतस्तत्फलमनुभूतम् । अथ रामं पश्यन्नेव वाली ममार स्वर्गं ■ गतः । अथ सुग्रीवं राज्येऽभिषिच्य स्वयं वनं विवेश । अथ तेन सहायेन जलधिसमीपं गत्वा क लङ्का क सीता क वारातिरिति सुग्रीवमाह रामः । अथ हनुमानाह प्रविश्य लङ्कां विचित्य सीतां सर्वतस्त्वमवगत्य युद्धं सन्धिर्वा कर्तव्यस्तदुदधिलङ्घनाय कश्चित्समादिशतु भगवान् । अथ सुग्रीवमाह रामः । कथमेतद् घटत इति ।

कपिरुवाच ।

मम वानरा भल्लूकप्रमुखाः कोटिशः सन्ति । एकं नियुज्य सर्वमाकलय्य

यथायुक्तं तथा करणीयम् । अथ जाम्बवानाह । हनुमानेको गच्छतु बुध्यतु लङ्काम् । अथ हनुमानगमल्लङ्कापुरं विचित्य । सीतामशोकवनिकायामासीनां तथा सम्भाष्य । विश्वासं कृत्वा वनं बभञ्ज वनरक्षकांश्च । बद्धो रक्षसा लङ्कां दग्ध्वा उत्तरकूलं गत्वा रामं दृष्ट्वा वृत्तान्तं कथयित्वा तूष्णीमतिष्ठत् ।

अथ रामः सर्वं विचारयामास जाम्बवानुवाच रामेण लङ्का कपिभिर्विनश्यतीति रुद्रेण ममोक्तम् । अथ सागरोत्तरणे यत्न आस्थेय । अथ रामः शङ्करमाराध्य सर्वं निवेदयित्वा स्वयुक्तं करोमीति वचनमुक्त्वा शिवमभ्यर्च्य प्रणतोभूम्यां व्यजिज्ञपत् । महादेव ! महाभूतवास ! महाप्रलयकारण ! महाहिभूषण ! महारुद्र ! शङ्कर ! परमेश्वर ! विरूपाक्ष ! नागयज्ञोपवीत ! करिकृत्तिवसन ! ब्रह्मशिरः ! कपालमालाभर-भूषण ! नरकास्थिभूषण ! भसितधर ! नारायणप्रिय ! शुभचरित ! पद्मजादिदेव ! पञ्चानन ! चतुर्वदन ! वेदवेद्य ! भक्तसुलभाभक्तदुर्लभ ! परमानन्दविज्ञान ! पर-पूषदन्तपातन ! दक्षशिरश्छेदन ! ब्रह्मपञ्चमशिरोहरण ! पार्वतीवल्लभ ! नारदोपगीय-मानशुभचरित ! शर्व ! त्रिनेत्र ! त्रिशूलधर ! पिनाकपाणे ! कपर्दिन्नेकरूपधर ! वृष-भवाहन ! शुद्धस्फटिकसङ्काश ! चतुर्भुज ! नानायुध ! दक्षिणामूर्ते ! ईश्वर ! देवपते ! गङ्गाधर ! त्रिपुरहर ! श्रीशैलनिवास ! काशीनाथ ! केदारेश्वर ! भुवनसिद्धेश्वर ! गोकर्णेश्वर ! कनखलेश्वर ! पर्वतेश्वर ! वरप्रद ! वाञ्छितदायक ! पुरन्दरपूजित-चरणकमल ! सोम ! सोमभूषण ! सर्वज्ञ ! ज्योतिर्मय ! जगन्मय ! नमस्ते नमस्ते । एवं स्तुवतो रामस्य पुरतो लिङ्गमध्यतो ज्योतिर्मयमूर्तिराविर्बभूव । भगवानथ पुनः पद्मासनासीनमुमाधिष्ठितवामाङ्कमामुक्तसर्वाभरणं सुकान्तिकिरीटिनं हैमवती-कटितटं कन्दर्पनामधरपदं तरङ्गितानेकदिशाभिः पूर्णनेत्राञ्चितं हास्यमुखं प्रसन्नवदनं ददर्श रामः । परमेशितारं ननाम बद्धाञ्जलिः पुनश्च दण्डवत्प्रणाम । अथ रामं परमेश्वरोऽपि वरं वृणु त्वं वरदोऽहमित्युक्तवान् ।

राम उवाच ।

लङ्कां गमिष्यामि समुद्रतरणे उपायदेशं मम देहि शम्भो ! ॥

अतिकाय उवाच ।

निश्चितमिदंपुरास्माभिः कार्यं सेनां विभागशः कृत्वा विद्युन्माली नाम राक्षसो महाबलो विचित्रयोधी दर्शनादर्शनयोधी वानरैः सर्वैरेक एव युध्यते । अपरे च बलिनो महान्तःशिक्षितास्त्राश्चागता आवां च युवाभ्यां युध्यावो रावणः पुष्पकमारुह्यापरभागेन त्वामेवनिहनिष्यति । अन्ये राक्षसाः कुम्भकर्णमुखाश्चात्मरूपं कृत्वा त्वां परिवार्य गृहीत्वा सीतायै दर्शयित्वा तत्सन्निधावेव हनिष्यन्ति । रामः प्राह अहो बलवतां किमसाध्यमेवं भवति दैवगतिः कुटिला । सुग्रीवोऽतिकोपनः सक्रोधं दृष्ट्वा राममुवाच । वध्यावेतौ न मोचनीयौ । रामः प्राहावध्यौ मोचनीयावेतौ वस्त्राणि भूरणान्यानयेत्युक्तमात्रे हनूमता तान्यानीतानिरामस्ताभ्यां दत्तवान् तत्रायदेसहस्रद्वारे दृश्यते दारुपञ्चयवन्त्रं शुकेणोक्तमेतेन छिन्नेन रावणो हन्यते । अथ च दारुच्छेदनसमनन्तरं पातालं गन्तव्यमिति भार्गवभाषितं शासनं लिखितम् । तस्मात्वमिदं दार्येकप्रयत्नैकबाणनिपातेन पञ्चधाच्छिन्धि ततस्तव शक्तिं ज्ञात्वा युद्धमति दृढं कुर्वीमहि । अथ भार्गववचो विज्ञाय रामःपूर्वं कोट्यां स्पर्शमात्रेण सज्यं कृत्वा धनुषि बाणं संयोज्य रक्षोभ्यां हनूमतश्चावयन्नेव बाणं मुमोच ।

बाणं धनुषश्च्युतं तौ राक्षसौ बाणमार्गं निरीक्षमाणौ दारुबाणेन पञ्चधाछिन्नंनिरीक्ष्य रामं व्यज्ञापयतामावयोः शिरसी रक्षणीयास्त्वयेति तथेत्याह रामः ।

धनुर्यो विपरीतो न शस्तः शस्त्रार्थकारिणः ॥ ३१ ॥
परस्य चाऽऽत्मनःशक्तिं विदित्वा चाऽऽत्मनोऽधिकाम् ।
तदा युद्धं प्रशस्तं स्याद्विपरीतं विनाशकम् ॥ ३२ ॥
रामेण बलिना नैव युद्धं ते दुर्बलस्य च ।
एकेषु वालिहन्ताऽसौ वालिर्जितस्त्वया पुरा ॥ ३३ ॥

मारीच एकबाणेन भवानपि पलायितः । निहता राक्षसाः शूरा इन्द्रजिच्च सुतो
परेण्यथितयं भग्नं तेन युद्धं च नैव ते । दासमायमयोयाऽपि दत्त्वा सीतामयाग
गोपुरस्थं तथा दारुपञ्चधवधमयेपुणा । चिच्छेद पञ्चधा तेन रामस्त्वां मारयिष
त्वदर्थं वहयोनष्टा नाशमेष्यन्ति चापरे । एकोन्यायःसुखार्थाय न च मौदर्यं

मानुषीं मृत्युसंयुक्तामनिच्छन्तीं पतिव्रताम् ।
पत्नीं बलवतश्चापि पूजयित्वा विसर्जय ॥ ३८ ॥

अनिच्छन्त्याःसमायोगे भवेद्दुःखपरम्परा । दुर्गन्धमलसंयुक्तो नारीसङ्गो जुगु
विरक्तिरथचेज्जाता दुःखायाकार्यवर्तनम् । अनुरागो यदि भवेन्मरणं नरकं ततः
आत्मनोमरणंव्यर्थं तस्याश्चाप्यसमागमे । त्यागो वा मरणं तावधर्मपत्न्यास्तथा

एवमादि तथाऽन्यच्च कश्मलं सम्भविष्यति ।
अन्यद्वक्ष्यामि ते वाक्यं सर्वेषां च प्रियं हितम् ॥ ४२ ॥
गत्वा रामान्तिकं नत्वा स्तुत्वा विज्ञाप्य राघवम् ।
क्षम राम महावीर शरणागतवत्सल ! ॥ ४३ ॥

तामसा राक्षसाःसर्वे वयमेते सुपापिनः । सीतापहारजं रोषं त्यक्त्वा पुत्रानवेहि
त्वदधीना वयं राम रक्ष वा मारयेच्छया । इत्युदीर्य पुरस्तस्य राघवस्य स्थिनाव

स्थिरायुषो भविष्यामःस्थिरराज्या दशानन ! ।
अथाऽऽह रावणो वाक्यमहो नो राक्षसो भवान् ॥ ४६ ॥

न शूरो राजधर्मं च [illegible] च जानासि शाश्वतम् । परनारीपरद्रव्यपरराज्यनिषेधया

शूराणामुत्तमो धर्मो न षण्ढानां भवादृशाम् ।

शत्रुपक्षं समालिङ्ग्य निर्गच्छेच्छा हि चेन्नृप ॥ ४८ ॥

अथ विभीषणो मन्दिरं गत्वा रामान्तिकं गत्वा तं शरणमभजत् । अथ रावणः पुरान्निर्गत्य रामेण लक्ष्मणवानरै राक्षसा अपि युयुधिरे । अथ रावणं महाबलं हन्तुमशक्तो रामो विभीषणमुखमवलोक्य तदुक्तचिह्नपदं बाणेन निर्भिद्यामारयत् । अथ कुम्भकर्णो महागदामादाय सर्वं निष्पाद्य वानराननेकशो भक्षयित्वा रामोत्समाङ्गं गदयाऽहन् । अथ रामो निशितबाणशतेन समहन्ममार कुम्भकर्णः । अथ विभीषणेन रावणादेः श्राद्धादिकं कारयित्वा शिवालयं तत्राज्ञया कारयित्वा तमेव लङ्काराज्ये विभीषणमभिषिच्य सीतामग्निप्रवेशशुद्धामुमामहेश्वराभ्यां नमयित्वा पुरहरेण दत्ताखिलामृतबलायुष्यःसुपुष्पकमारुह्य जलधिमुत्तीर्य पारावारतटे सेनां समवस्थाप्य शिवप्रतिष्ठां तत्र कृत्वा मुनिभिर्देवैरभ्यर्चितोऽयोध्यामगमत् । अथ भरतादि समुपेतो नागरैर्वसिष्ठेन मुनिभिश्चाभ्यर्चितःस्वगृहमगमत् । आत्मनाऽऽगतानिन्द्रादि देवानासनादिनाऽभ्यर्च्य वानरान्सम्पूज्य मुक्तजटोऽभिषिक्तो राज्ये रावणवधहर्षिता देवा राममूचुः । त्वयाऽऽत्मराज्ये स्थापिता वयं नःसर्वदा परिपालयत्वमादिनारायणो देवो निखिलदुष्टनिग्रहार्थमवतीर्णो रावणं स बान्धवं हत्वा लोकत्रयरक्षकोऽसि श्रियासह सुखी भवेत्युदीर्य स्वर्गं गताः । अथायोध्यावासिनो रामं प्रहर्षिता ऊचुः ।

हत्वा शत्रून्समायातो दिष्ट्या प्राप्तोऽसि वै शिवम् ।
दिष्ट्या त्वं राजसे राम दिष्ट्या पालयसे प्रजाः ॥ ४९ ॥

त्वया यशःकरिष्यन्ते त्वयाधर्मो विवर्धते । इति पौरवचः श्रुत्वा रामो राजीवलोचनः धनादिभिरथो सर्वाञ्नागरान्समपूजयत् । मुनीनुवाच धर्मात्मा पूजयित्वाखिलैर्जनैः

कच्चित्तपःसमृद्धं वः कच्चिद्यज्ञः स्वनुष्ठितः ।
कच्चित्स्वदारनिरताः कच्चिदीशोऽभिपूज्यते ॥ ५२ ॥
कच्चित्सुप्रजसो भार्याः कच्चित्सर्वं सुखोत्तरम् ॥ ५३ ॥

मुनय ऊचुः ।

त्वयि राजनि काकुत्स्थ ! सर्वं स्वस्थं तपस्विनाम् ।

गच्छामहे यद्यमितः किं वा त्वं मन्यसे नृप ! ॥ ५५ ॥

राम उवाच ।

यस्य विप्राः प्रसीदन्ति तस्य शम्भुः प्रसीदति । यस्यप्रसीदतीशानस्तस्य भद्रं भविष्यति
तत्कृत्वा भोजनमिह गन्तुमर्हा अनन्तरम् ।
तथेत्युक्त्वा मुनिगणाः कृत्वा भोजनमुत्तमम् ॥ ५६ ॥
अभिपप्ये समाशीभिर्द्विजाः स्वंस्वंपदं ययुः । रामोऽपि परमप्रीतः समार्यश्च सहानुजः ।
अकण्टकं स एतयाप्राज्यं सर्वजनप्रियः ॥ ५७ ॥
शृणोत्येतदुपाख्यानं यःकश्चिदपिपातकी । सर्वपापविनिर्मुक्तःपरंब्रह्माधिगच्छति ॥५८॥
न दुर्गतिर्भवेत्तस्य यश्चेदं स्मरते नरः । यश्चापि कीर्तयेत्तस्य फलमेतदुदीरितम् ॥५९॥

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शिवराघवसंवादे पुराकल्पीयरामायणकथनं नाम षोडशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः

रामस्य भरद्वाजाश्रमात्सुदेवगृहे गमनम् ।

सूत उवाच ।

भारद्वाजगृहे भुक्त्वा रामचन्द्रःप्रसन्नधीः । मुनीन्द्रविष्णुसहितो वानरर्क्षसमन्वितः ॥
मेघच्छन्ने तथाकाशे मन्दं वहति मारुते । तद्वनाभ्यन्तरे क्वापि सुदेवगृहमुत्तमम् ॥२॥
अष्टापदस्तम्भयुतं हेमपट्टिककल्पितम् । मणिमौक्तिकसंयुक्तं राजतैःकलशैर्युतम् ॥३॥
पाटीरचन्द्रकस्तूरीकुङ्कुमैःसुरभीकृतम् । कर्दमैर्जालकयुतं शकलोपरिसंवृति ॥ ४ ॥
चन्द्रज्योत्स्नागमं सूर्यानिरीक्ष्या(?) मध्यभित्तिकम् ।
गृहान्तर्भूतलं कृत्स्नं चन्द्रपुष्परसोक्षितम् ॥ ५ ॥
दिगुदीची तथा कृत्स्ना भित्तिकल्पनवर्जिता ।

स्तम्भे स्तम्भे चित्रकारी स्वर्णादिपरिकल्पितम् ॥ ६ ॥

गलदस्ताङ्कूर्णं तस्याः स्फटिकोपरिकल्पितम् । गृहाङ्गणाधिकच्छायः पारिजातमहीरुहः ॥
हस्तप्रावृतिकं तत्र विविधं कदलीवनम् । कदलीवनसंयुक्तं केतकीवनसंवृतम् ॥ ८ ॥
मयूरनादबहुलं भृङ्गकूजन्मधुवनम् । पारावतगणध्यानं नानोपवनशोभितम् ॥ ९ ॥
प्रासादशतसम्बाधं मत्तकोकिलनादितम् । शाखालम्बिमहारत्नशोभितानेकपादपम् ॥१०॥
किन्नरीवनितागीतनादपूरितदिङ्मुखम् । अनेकारामसुभगं गौतमसितमुत्तमम् ॥ ११ ॥
माध्वराजगृहं पुण्यमनन्तगुणसेवितम् । रतिकन्दर्पसङ्काशदासीदासशतान्वितम् ॥१२॥
नानोपकरणोपेतं माध्वराजगृहं शुभम् । तस्य चान्तर्गतः सौधस्तस्यान्तर्गृहवाटिकाः ॥
मध्ये तन्मध्यतोऽप्येकं गृहं परमशोभनम् । चतुर्दिक्षु महादेव गृहप्रासादशोभितम् ॥१४॥

प्रतिदेवगृहं श्यामामौर्यचित्रकनुशोभितम् ।
स्वर्गस्थितवरस्त्रीणां विश्रामायेव कल्पितम् ॥ १५ ॥

माध्वराजगृहाद्रामो निर्गत्याशेषसंयुतः । तस्यैव च महागेहे धनमध्यगतं स्वगात् ॥१६

तदन्तराच्छादितकम्बलं सदा पृथक्पृथक्स्थासनसंयुतं च ।
सिंहासनं मध्यगतं तथैकं मुख्यासनमेकगतं विवेश ॥ १७ ॥
पौराणिकस्यानुपमासनान्तरं भूपालद्वयं क्षत्रियासनञ्च ।
पौराणिकं पूर्वमथोपवेश्य ततो वसिष्ठं मुनिपुङ्गवांश्च ॥ १८ ॥
नारायणं भूमिपतीन्कपींश्च नीचासनं च स्वयमध्यतिष्ठत् ।
मेघावृतं व्योमदिशः प्रसन्नाः सुपुष्पमुर्वीतलमुष्णवीजम् ॥ १९ ॥
तदङ्गणं नोष्णमहो न शीतलं सन्तानपुष्पं द्रुमपुष्पगन्धि ।
शम्भुं विलोक्याथ बलो बभाषे रामः कथां कीर्तय शङ्करस्य ॥२०॥
तृप्तिर्न जाता मुनिवर्य शृण्वतो माहेशमाख्यानमघौघनाशनम् ।
चकार किया ननु गौतमाश्रमे महेश्वरो देवगणाधिसंवृतः ॥ २१ ॥

शम्भुरुवाच ।

महाधिपश्रीमवलम्ब्य निष्ठितः स वायुसूनुः शिवमन्वपृच्छत् ।

न्यायार्जितैरेव हि पूजने विभोः कीदृग्भवेन्न्यायभवैःफलं वद ॥
चौर्यैरथो किं फलमर्पितार्थैजे उपाहृतद्रव्यसमर्पणेषु ।
एकैकशो मे भगवन्वदेश प्रश्नोत्तरं किं कथयाशु शम्भो ! ॥ २३
अथेश्वरो वानरमाथमाथे वदामि सर्वं तव ध्यानतः शृणु ।
न्यायार्जितैः पूज्य सदाशिवं स्वर्जं सम्प्राप धैर्यवर्यमिदं हि गीत
पुरा द्विजो मङ्गणसूनुराककथः सुशोभनामाप सतीं द्विजन्मा ।
दरिद्र एकःकरुणासमन्वितःषष्ठाह्नभोजी पितृवर्जितश्च ॥ २५ ॥
उपोष्य पञ्चाह्नमथापि भोक्तुं प्रवृत्त एवाथ समापतद्यतिः ।
यतिर्यभाषे मधुरं तदा कथं मासोपवासी तव भोक्तुमागतः ॥ २६
भिक्षामि भुङ्क्ष यदि चास्ति ते मुने न मे बुभुक्षाऽन्यगृहाद्विभोक्तुम

आककथ उवाच ।

न मे भुजिः पञ्चदिनं द्विजेन्द्र ! षष्ठे दिने मे भुजिरागतश्च ।
तदा मयाकार्यमचिन्तनीयं प्रक्षालयाम्येहि तवाथ पादौ ॥ २८ ॥
ओमित्यथ क्षालितपादयुग्मः स भोजनं कर्तुमियेषयोगी ।
रम्भादलांसे बुभुजेतदन्नं विपाच्य सम्पादितमाज्ययुक्तम् ॥ २९ ॥
अन्यैः सुसंयुक्तमथादरेण न किंचिदुच्छेपितमन्नमस्य ।
अथाककथो वीक्ष्य मुनिं सुतुष्टं तुतोष भार्यासहितस्तपस्वी ॥ ३० ॥
गतोऽथ भुक्त्वाऽपि यतिः स चाककथः सन्तुष्टचित्तोऽथ जपं चकार
कपोतवृत्तिं स चकार पत्न्या तपोवितानाय स सज्जनो मुनिः ॥ ३१
पीठेऽथ कृत्वा तमुमापतिं शिवं लिङ्गे समाराध्य समन्वितं गणैः ।
लिङ्गं निधायाथ निरीक्षमाणो ददर्श चाकाशकृशाकृतिं द्विजम् ॥ ३२
दिगम्बरं पादविहीनमेतं काणं कुणिं कर्णविहीनकं प्रभुम् ।
[illegible] ददर्श ॥ ३३ ॥

अर्द्धं देयमेतस्मै भोजनं रक्षार्द्धमन्नं चास्मिन्नपि दिने गते षष्ठेऽह्नि भोजनाभावात्तवजीवितं न तिष्ठतीति मम प्रतीयते किं तु त्वं मन्यसे वद।

शोभनोवाच।

आयुर्ललाटे लिखितं नान्यथा नश्यति। आकथ आह। यथा यज्ञापुरुषोऽपि यज्ञस्य वीरभद्रेण छिन्नं शिर अजस्यात्मनः किमुत मनुष्याणां पापात्मनामिति तदेनं परिहृत्य त्वया भुज्यते यदि त्वेतस्मै मयाऽन्नं दीयते। तवेच्छानुसारतो मम कर्तव्यम्। भार्या प्राह कथमहं भोक्ष्ये त्वय्यभुक्ते मया किं पूर्वं भुक्तमिदमपरं शृणु॥

अन्नं हि प्राणिनां प्राणाः प्रत्यक्षं सर्वदेहिनाम्। तस्मादन्नप्रदो यस्तु प्राणदः स निगद्यते

अन्नाद्भूतानि जायन्ते वर्द्धन्ते तानि वै यतः।

तस्मादन्नाधिकं किञ्चिन्नास्त्य दानं महाफलम्॥ ३५॥

अश्वत्थदलपत्राग्रलीनतोयद्रवास्थिके। जीविते न हि योऽदद्यात्तस्य जन्म निरर्थकम्

परलोकसहायो हि धर्मो भार्या न बान्धवाः।

भार्या वा पितरौ पुत्रा यावदायुर्न बान्धवाः॥ ३७॥

सम्पद्वयः सुहृदिह इहामुत्र हितं स्थितम्। धर्मं धर्मभृतां श्रेष्ठं भुङ्क्ते चान्ये किमाययोः

इति भार्यावचः श्रुत्वा आकथः करुणानिधिः। अविशङ्कितमेवास्मै दत्तवानन्नमूर्जितम्

अयं स शङ्करो देवो नानाकरणमागतः। इति निश्चित्य मनसा तस्याङ्गं पापनाशनम्

आजानुपादं प्रक्षाल्य पराजङ्घमतः परम्।

गुल्फं च तदधस्तस्य प्रक्षाल्याचामयद्द्विजम्॥ ४१॥

अथाकथोऽपि पत्सन्धिं गृहाङ्गणमुपानयत्। उन्मुच्य पादसन्धिं स निषसादार्पितासने

समभ्यर्च्याकथः सम्यग्भोजयामास तं मुनिम्।

एतस्मिन्नन्तरे कश्चिदुन्मत्तो गृहमागतः॥ ४२॥

पादसन्धिमथादाय गृहबाह्यमुपानयत्। अथादहच्च तद्गेहं दम्पती चाप्यताडयत्॥

आकथस्ताडितो विप्रो दह्यमानं गृहं तदा। विवेश देवमीशानमादातुं तूर्णमेव वा॥

अथाद्राय महेशानं दग्धपूजां द्विजोत्तमः। निरीक्ष्य च ततो दृष्ट्वा मुखसन्तापमेव च ॥
दग्धपूजां तिरस्कृत्य वीक्ष्य दग्धाङ्गमप्युत। भार्यासुताव धर्मात्मा यथापूजामदेशितुः
तथा मम समस्ताङ्गं कर्त्तव्यमविशङ्कितम् ॥ ४८ ॥
व्यङ्ग उवाच।
पश्चादपि एता पूजा सफला ते भविष्यति। यथान्यद्रव्यदहने भाद्रपदीयते जनैः ॥४९॥
पूजा या दहने तद्वत्पूजाऽस्य क्रियतामिति ॥ ५० ॥
आकथ उवाच।
चौर्येणाप्यर्जितैर्द्रव्यैःपूजया न हितंमयेत्। न चान्यायार्जितैर्विप्र शम्भोःपूजा शुभप्रदा
इत्युक्त्वा चाकथस्तूर्णं स्वाङ्गं दग्धुमुपाक्रमत्।
दग्धं लिङ्गं तदोन्मत्तो गृहीत्वाऽन्तर्दधे क्षणात् ॥ ५२ ॥
अथ व्यङ्गो हरो भूत्वा वारयामास चाकथम्। किमर्थं म्रियते विप्र वरदोऽहं वरं वृणु
आकथोऽपि विभोः पादे भक्तिं वव्रे सुनिश्चलाम् ॥ ५४ ॥
सूत उवाच।
एतां श्रुत्वा कथां रामः प्रहृष्टो मुनिभिर्वृतः। भरद्वाजं नमस्कृत्य प्रयाणायामयाचत ॥
अथो भरद्वाजमुनिः प्रसन्नः शम्भुं वसिष्ठं मुनिपुङ्गवञ्च।
नारायणऋषिगणांश्च नत्वा व्यसर्जयत्तेऽपि ययुः प्रणम्य ॥ ५६ ॥
नैमिषीया ऊचुः।
गत्वाऽयोध्यां महातेजाःसमस्तमुनिसंयुतः। किं चकार ततोरामःस च शम्भुर्महायशाः
सूत उवाचः।
कौसल्यामासिकश्राद्धमपरेऽहनि राघवः। चिकीर्षुर्द्विजप्रवरान्नृषिकल्पान्न्यमन्त्रयत् ॥
शम्भुं समस्ततत्त्वज्ञं नारदं रोमशं भृगुम्। विश्वामित्रमथो राम एकभक्तव्रती ततः ॥
भूमौ सुखास्तृतायां च सुप्त्वाप्याव्याकुलेन्द्रियः।
परेद्युरथ सम्प्राप्ते प्रातः स्नात्वा विधानवित् ॥ ६० ॥
अन्नं शाकादिकं शुद्धं शनैरेवान्वकारयत्।

नानान्नानि विचित्राणि चोष्याद्यानि तथैव च ॥ ६१ ॥

घटकादींस्तथामस्यानष्टत्रिंशदकल्पयत् । पायसं षड्विधं चैव पक्वशाकशतद्वयम् ॥

अपक्वमिश्रकाणां [redacted] शतत्रयमकल्पयत् । कालशाकादिकं शाकं फलानि विविधानि च

मूलानि चैककन्दानिबल्कालानि च राघवः । कारयित्वा नदीं गत्वा सह भ्रातृपुरोहितैः

सरयूसलिले स्नात्वा हुत्वाऽग्निं स्वागतान्द्विजान् ।

उक्त्वा तु स्वागतं तांस्तु कृतदेवार्चनो नृपः ॥ ६५ ॥

प्राणानायम्य सङ्कल्प्य क्षणं चैव प्रदत्तवान् । रोमशं नारदं रामो वैश्वदेवे न्यमन्त्रयत्

शम्भुं भृगुं कौशिकं च मातृस्थाने न्यमन्त्रयत् ।

गोमयेन ततः कृत्वा मण्डलं पूज्य चार्हतः ॥ ६७ ॥

पादप्रक्षालनं चक्रे सीतादत्तोदकेन च । आचामयित्वा तान्विप्रान्गृहं गन्तुमथोद्यतः

अभ्यागतः समायातः स्थविरो विकृता कृतिः ।

कृशः सम्प्रचलद्गात्रो वेपिताङ्घ्रिशिरास्तथा ॥ ६९ ॥

लम्बमानत्वगुत्कर्षच्छ्वासकासादिपीडितः ।

दूषिकाक्लिन्नगण्डश्च लालासम्पृक्तकूर्चकः ॥ ७० ॥

उवाच रामं राजानमहमेको द्विजः स्थितः । ममापि भोजनं देयं स्थविरस्य कृशस्य च

रामोऽपि तद्वचः श्रुत्वा लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ।

पादौ प्रक्षाल्यास्य त्वमहमभ्यर्चये द्विजम् ॥ ७२ ॥

अभ्यागतोऽपि वचनमाह राममथाकुलम् । त्वयाप्रक्षालिते पादे मम भोजनमिष्यते ॥

मत्तोऽधिका द्विजाः किं ते येन मामवमन्यसे ।

श्राद्धधर्मं [redacted] जानीषे महर्षिगणसेवितम् ॥ ७४ ॥

ममावमानतः सर्वविप्राणामवमाननम् ।

श्राद्धं विहन्यते चापि नरकं च गमिष्यसि ॥ ७५ ॥

अथ रामः स्वयं विप्रपादौ प्राक्षालयत्तदा । आचामयित्वा तं विप्रं गृहं प्रावेशयत्ततः

भ्रात्रन्तश्च स्वयं रामो विष्टरं दत्तवानथ । आसीनेषु च विप्रेषु प्राग्वायुं निरुध्य च

स्वकर्मकरणानुज्ञां लब्ध्वाऽथ सतिलं जलम् । अपहतेति मन्त्रेण द्वारदेशे विनिक्षिपेत्
उदीरतामिति तथा पितृपात्रस्थले क्षिपेत् । गायत्र्या चाक्षतजलं देव पात्रस्थले क्षिपेत्

पाकजातं तथाऽभ्युक्ष्य मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥ ८० ॥
श्राद्धभूमिं गयां ध्यात्वा ध्यात्वा देवं जनार्दनम् ।
वस्वादींश्च पितॄन्ध्यात्वा ततः श्राद्धं प्रवर्तयेत् ॥ ८१ ॥

विश्वेदेवार्चनं कुर्याद्यवैर्वा तण्डुलैरथ । मूलाग्रयोजितौ दर्भौ गृहीत्वा साक्षतावथ ॥८२
भूस्पृष्टदक्षजानुस्तु द्विजहस्ते जलार्पणम् । पुरूरवार्द्रवाणां वै देवानामिदमासनम् ॥८३

इति दत्त्वाऽऽसनं तेषां श्राद्धदः प्रार्थयेत्क्षणम् ।
अर्घं कृत्वा ततः पश्चादुत्तराग्रकुशोपरि ॥ ८४ ॥
न्युब्जं पात्रं ततः कृत्वा कुशग्रन्थिमथोपरि ।
उत्तानं तु ततः कृत्वा जलैरभ्युक्ष्य शोक्षकैः ॥ ८५ ॥
पवित्रान्तर्हिते पात्रे शं नो देव्या जलं क्षिपेत् ।
वैश्वदेव्याऽखिलं कर्म यावत्तद्विधिचोदितम् ॥ ८६ ॥
यवोऽसि धान्यराजो वा इति पात्रे क्षिपेद्यवान् ।
मधुमिश्रांस्तु करकान्गन्धपुष्पैस्ततो ददेत् ॥ ८७ ॥
द्विज ! तेऽस्त्वर्घ इत्युक्त्वा त्वस्त्वर्घोत्तरतस्ततः ।
आवाहयिष्ये तान्देवानिति पृष्ट्वा तदुत्तरम् ॥ ८८ ॥
विश्वेदेवास इत्युक्त्वा विप्रमूर्ध्नि कुशान्क्षिपेत् ।
विश्वेदेवाः शृणुतेममागच्छन्त्विति सञ्जपेत् ॥ ८९ ॥

समागतो निषण्णोऽथ स दर्भपात्रमाहरेत् । दक्षिणे चरणे क्षिप्त्वा मुख्यपात्रोदकं ततः
विप्रस्य दक्षिणे हस्ते प्रागग्रेऽथ पवित्रके । यादिव्याइति मन्त्रेण निक्षिपेत्पात्रधारितम्

इदं भो अर्घमित्युक्त्वा ह्यस्त्वर्घोत्तरतस्ततः ।
पात्रे धृत्वाऽर्घतोयं च तत्पात्रं स्थापयेत्क्वचित् ॥ ९२ ॥
... तोयं यवैरेतानथार्चयेत् । अर्चत प्रार्चत इति पृष्ट्वा चोत्तरतस्ततः ।

पादादिमूर्धपर्यन्तमभ्यर्च्य दद्यात्ततः । गन्धद्वारेति मन्त्रेण तथेत्युक्तवोत्तरस्ततः ॥९७
पितॄणामर्चनं कुर्याद्देवमेवापसव्यकम् । उपवीतं द्विजं कृत्वा कुशान्भग्नांस्तिलान्वितान्
वामजानुं भूमिगतं कृत्वा दद्यात्तदासनम् । दक्षिणाभिमुखो भूत्वा क्षणप्रश्नमथो वदेत्
दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु न्युब्जं पात्रत्रयं न्यसेत् । त्रिर्वेष्टग्रन्थिसंयुक्तमुत्तानमथ कल्पयेत् ॥
ततः सर्वेष्वपि पात्रेषु सपवित्रतिलेषु च ।
शन्नो देव्या जलं क्षिप्त्वा तिलोऽसीति तिलान्क्षिपेत् ॥ ९८ ॥
गन्धपुष्पमथो दत्त्वा स्वधाऽर्घ्य इति पृच्छति । दत्तोत्तरोऽस्त्वर्घ इति पितॄनावाहयेत्ततः
तिलपुष्पकुशैर्मिश्रमन्यकल्पितार्घकरे दधत् । उशन्तस्त्वेति मन्त्रेण त्रिरर्घोदकमर्पयेत् ॥
अर्चनं तु तदा तेषामपसव्यं तु पूर्ववत् । प्रक्षाल्य भाजनं स्वर्णं देवानां परिकल्पयेत्
पितॄणां राजतं कुर्याद्यथासम्भवमेव वा । तदभावे [] कांस्यं स्यात्तदन्यासितमुत्तमम्
पात्राणि तदभावे स्युः पालाशानि न मध्यमम् ।
रम्भाणि चूतपत्राणि जम्बूपुन्नागकानि च ॥ १०३ ॥
पराकान्यथ चाम्पानि मधूककुटजान्यपि । मातुलिङ्गस्य पत्राणि श्राद्धे देयानि वै नृभिः
दर्व्यामन्नमथाऽऽदाय कराभ्यामाज्यमेव च । प्रवेषणं ततः पृच्छेत्प्राचीनावीतवान्द्विजम्
करिष्येऽग्नौकरणमिति कुरुष्वेति तदुत्तरम् । परिषेच्योपवीतीस्यादभिघार्य समाहरेत्
हुनेत्सोमायपितृमते स्वधा नम इतीरयन् । यमायाङ्गिरसे पितृमते स्वधा नम इति ॥
द्वितीयामाहुतिं हुत्वा चाभिघार्याक्षतं ततः ।
अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नमस्ततः परम् ॥ १०८ ॥
हुत्वाऽपसव्यं कृत्वा तु परिषेच्य द्विजान्व्रजेत् । मेक्षणेन ततोऽग्नौ हुतशेषं पातयेत्पितृपात्रके
पिण्डपात्रमतः शेषं दर्वीप्रक्षालनं ततः । मेक्षणस्याग्निनिक्षेपं ततो पात्राण्युपस्तरेत् ॥
पात्रदक्षिणभागे तु दद्यादन्नमनन्तरम् । भक्ष्याणि भोज्यशाकानि सर्वाण्येवसदत्तयात्
अथातिथिर्महावृद्धो वीक्षमाणस्ततस्ततः । उवाच राघवं शान्तं शीघ्रमेव नमस्कुरु ॥
बुभुक्षा वर्ततेऽस्माकं भोक्ष्येऽहं वा तवाऽऽज्ञया ।
रामो वमापे वचनं विलम्बय क्षणं मुने ॥ ११३ ॥

[illegible] [illegible] मस्तु [illegible] भव । इत्युक्त्वा राघवः प्रादादन्नपात्रगतं
[illegible] वै [illegible]प्रकान् ।
[illegible] [illegible] [illegible] ॥ १[illegible]॥
[illegible] [illegible] [illegible] । इदं विष्णुरिति [illegible]ङ्गुष्ठेन द्विजस्य
[illegible] । पितॄणां च ततो दद्यादन्नदातिथये ततः ॥
[illegible] [illegible] [illegible] । निर्जपित्वा तु गायत्रीमुपवीतिपुरोतु
[illegible] परम् । भुज्यतामिति तानुक्त्वा भुञ्जानेषु द्विजाति
[illegible] दापयन् । एतस्मिन्नन्तरे विप्रो योऽतिथिस्तद्विदंत
[illegible] [illegible] । पात्रस्थितमशेषं च ग्रासेनैकेन चाग्रसत् ॥१२
[illegible] पर्याप्तं दीयतामिति चाब्रवीत् ।
[illegible] कथं श्राद्धमिह्योद्यतः ॥ १२२ ॥
[illegible] [illegible] [illegible] राम किं वृथा । बहूनां भोजनं दातुमुद्युक्तो राम किं वृथा
[illegible] न समाप्तिं प्रयान्ति च । त्वया कृतमशेषाणां नालं प्राणाहुतिर्मम ॥
[illegible] [illegible] शुद्धिः [illegible] तथा [illegible] । रामस्तमब्रवीद्वीरो भुङ्क्ष्वाल्पं हि यथासुखम्
[illegible] [illegible] [illegible]माहुतम् । अथ शम्भुं समाहूय प्राह त्वं परिवेषय ॥
[illegible] पिता पार्वती माता शिवादेवीति मे मतिः । अन्नपूर्णेश्वरीदेवी भवान्येवेति मे मतिः
[illegible] [illegible] प्राह तत्पर्याप्तं ददाम्यहम् ।
[illegible] [illegible] [illegible]मलङ्कृतम् ॥ १२८ ॥
[illegible] समादाय पायसं गन्धकान्तिमत् ।
[illegible]मिदं भूपादिति प्रादात्तु पायसम् ॥ १२९ ॥
[illegible] दत्ते [illegible] मुदा । [illegible]मानशिरस्कस्तु ऊर्ध्व[illegible]
गृहीत्वा पायसं करे ।
[illegible] स्वादु [illegible]मिदं नु किम् ॥ १३१ ॥
[illegible] करे गृहीत्वा ततो ददौ । [illegible] विप्रः पुनः करतले स्थितम्

तदक्षयमथ ज्ञात्वा प्रासारयद्धथेतरम् । तस्मिन्करतले देवी पायसं दत्तवत्युत ॥१३३॥
अन्येषामपि विप्राणां पक्वाक्षय्यमदात्सती । अथ पाणिद्वयगतं भिक्षायाक्षय्यपायसम्
दृष्ट्वा करान्तरमथो प्रासारयत स द्विजः । उवाचान्नं प्रदातव्यं सस्पूपघृतमुत्तमम् ॥
शिवादेवी तथा प्रादादक्षय्यं शम्भुवल्लभा । यद्यत्प्रादात्तदा साध्वी सर्वमेव तदक्षयम्
करान्तरमथोत्सृष्टं परिपूर्णं पुनः पुनः । एवं करसहस्रं तु कृत्वा स विरराम ह ॥१३४॥
उवाच वचनं विप्रो देहि गण्डूषवारि मे । तर्पितोऽस्मि त्वया भद्रे न रामेण न सीतया

शम्भुरुवाच ।

रामेण सीतया दत्तं मया दत्तं हि यत्र च । इतः परं हि किं देयं पूर्णं वा स्वं वदस्व मे

द्विज उवाच ।

तृप्तोऽस्मि न च मे देयमधिकं च करस्थितम् । विद्यन्नतः करगतं न पपात कथञ्चन ॥
निषण्णो हि चिरं त्वद्यौकथं मे केवलःकरः । भुक्त्यैस्तमिदं सर्वं नान्यस्मैकर्मणे मम ॥
तस्मादन्यहस्तैरेतत्सर्वं रिक्तं भविष्यति ।
इति निक्षिप्य मनसा क्लिष्टाङ्गोऽतिचिरादभवत् ॥ १४२ ॥
पश्यत्सु सर्वदेवेषु तदद्भुतमिवाभवत् । तृप्तानथ द्विजाञ्ज्ञात्वा राघवः परमार्थवित्
दर्वीकरोऽथ तृप्ताःस्थ इति पृष्ट्वा यथाविधि ।
तृप्ताः स्म इति विप्रेन्द्रा विकीर्यान्नं समन्त्रकम् ॥१४४॥
पात्रस्य याम्याभिमुखः सन्निधौ पिण्डमर्पयेत् ।
गण्डूषमपि विप्राणां तत्रैव परिकल्पयेत् ॥ १४५ ॥
उच्छिष्टपर्णपात्रेषु ते गण्डूषमकुर्वत । गृहान्तरे च ते विप्रा विविशुस्त्वतिथिं विना ॥
आहातिथिर्बहिः कार्यं मयाऽऽचमनं विद्यते । उत्थातुं नैव शक्नोमि करं मे देहि राघव !
अथ रामः करं प्रादान्नोत्थितस्तु द्विजोत्तमः । हनूमानथचाप्यस्य दत्तवान्घलवत्करम्
इतरेण गृहीत्वा तु करेण द्विजपुङ्गवम् । आचकर्ष कपीन्द्रस्तु द्विजः साक्रोशमुक्तवान्

द्विज उवाच ।

छिद्यते मे करो व्यक्तमुत्थापय ततोऽन्यतः ।

ततः पृथ्वी द्विजस्तु न चचाल ॥ । अथ वानरवीरस्तु पद्भ्यां चक्रन्द तांमहाम्
न्यस्यसुदृढौ द्विजमूर्धानमाक्षिपत् । विशीर्णममवद्वेश्म द्विजाः सर्वे बहिस्तया
सहचूर्द्वद्विजः सोऽथ हनूमान्वहिरभ्यगात् ।
पीठे च स्थापयामास ब्राह्मणं स्थविरं कृशम् ॥ १५३ ॥
द्विजाय जलमादाय जाम्बवान्मृण्मये घटे ।
आह स्वच्छं जलं विप्र त्वयाऽदेयं सभाजनम् ॥ १५४ ॥
ालयेदङ्गं लक्ष्मणो जलदो भवेत् । जाम्बवानाहतं रामं ब्राह्मणोकमरोपतः ॥
लने रामो व्यादिदेशानुजं प्रियाम् । सौमित्रिर्जलमादाय द्विजाङ्गक्षालनेतथा
दद्दोपाङ्ग प्रतिमामिवभूभुजः । अथ रामोपदेशेन चक्रतुस्तौ तदैव ॥ ॥१५७॥
अथातिथिः स्वगण्डूषं सीतावक्त्रे व्यमुञ्चत ।
सालङ्कराऽम्बुभिर्व्याप्ता प्रक्षालयन्त्यो सती ॥ १५८ ॥
श्लेष्मलालाक्षुमधुरं मुखं विप्रस्य सा सती ।
प्रममार्ज पुनः क्षाल्य नासाश्लेष्माणमत्यजत् ॥ १५९ ॥
आचामयित्वा सौमित्रिस्तिष्ठेत्स्वप्रपीतु द्विजम् ।
द्विजो न शक्यमित्याह हनुमानत्यथाऽगतः ॥ १६० ॥
प्राह तं विप्रः पीडितोऽहं हनूमता । गृहीत्वोद्धृता पूर्वं पातितो वानरेण च ।
नय तं प्राह लोमाङ्गं मम वै शृणु । मयाऽथो म्रियसे विप्र न च पीडा भविष्यति
इत्युक्त्वा जाम्बवान्विप्रं दोर्भ्यामालम्ब्य चोद्धरत् ।
द्विजयानमथादाय स्थापयामास तं मुनिम् ॥ १६३ ॥
ते द्विजेन्द्राणां प्रदक्षिणमचर्नत । दत्त्वाथापि विप्रेन्द्रैस्त्या ताम्बूलमथ ॥१६४
पादावलम्ब्य रामो भ्रातृभिः सह चाभ्यर्थात् ।
अपि संतिर्निर्जरस्य त्वया न क्षालितं वपुः ॥ १६५ ॥
ितिथेरस्य मतं वाक्यं मन्वान्वितम् । सम्यक्प्रक्षालयमुखं द्विजो न सहते क्रन्द

सीतोवाच ।

अथ प्रक्षालितं सम्यगिदानीं निर्गतं पुनः ॥ १६७ ॥

राम उवाच ।

पुनः प्रक्षालयमलं दोषः स्यादन्यथा मम । अथ सीता तथा कृत्वा तूष्णीमेव
आह रामं च सीतां च द्विजः परमकोपवान् । पादौ यौ ममराजेन्द्रतौ सीताल
यथान्करौ च भरतो मम वीजं प्रयच्छतु । लक्ष्मणः केशनिचयप्रसाधनकरो

शत्रुघ्नः श्लेष्मनिर्मुक्तिं स्ववस्त्रेण करोतु मे ॥ १७१ ॥

सूत उवाच ।

अथ ते चक्रुरतिथेरशेषमुदितं तथा । तथापुर्विस्मयं विप्रा नरवानरराक्षसाः ।
शिवा देवी च शम्भुश्च सम्भ्रमन्नमुदैक्षताम् । मनसा चाप्यमापेतामतिथिः
अतिथिश्च प्रसन्नोऽभूच्छङ्खचक्रगदाधरः । पीताम्बरः समस्ताङ्गभूषितोऽतीव

यः पुराराधितः शम्भुः प्रसन्नोऽभूत्त्रिलोचनः ।

शुद्धस्फटिकसङ्काशःसर्वाभरणभूषितः ॥ १७५ ॥

कोटिसूर्यप्रतिकाशः किरीटी करुणानिधिः ।

आलम्ब्य चक्रिणः पाणिमातिष्ठत सदाशिवः ॥ १७६ ॥

रामः परमधर्मात्मा पुलकाञ्चितविग्रहः । दण्डवन्निपपातोर्व्यामानन्दाश्रुविलेक्ष

अनमन्भ्रातरस्तस्य दण्डवद् भूतले स्थिताः ।

शिव उत्थाप्य काकुत्स्थमालिङ्ग्याघ्राय मस्तकम् ॥ १७८ ॥

उवाच मधुरं वाक्यं रामं राजीवलोचनम् ॥ १७९ ॥

शिव उवाच

वरं वृणु प्रसन्नोऽस्मि ब्रह्मादेरपि दुर्लभम् । सदादेयं न मे किञ्चिद्वृणुत्वं म

श्रीराम उवाच

न याच्यं मे जगन्नाथ भूताद्यं मम साम्प्रतम् ।

स्वर्गश्च कर्मभिः प्राप्तो भक्तिस्त्वत्पाददर्शनात् ॥ १८१ ॥

आरोग्यं पश्य भुक्त्वेऽहं सा सीता योषितां वरा। वशीकृताः सर्वनृपाः
इदं पद ममापन्नस्यपदाणामनमोऽच्युत। तथापि वरये किञ्चिद्
तथा मम गृहे देव त्रिपर्वं तिष्ठ हे प्रभो। युवस्समस्तधर्मांश्च
शिव उवाच।
एवमस्तु तथा राम सर्वं ते सम्भविष्यति। अथाह चक्री राजानं
वरं वृणु महाभाग प्रसन्नोऽहं यमिच्छसि। श्रीरामप्राह वचनं
यत्प्राप्यं शम्भुतः प्राप्तमन्यत्सर्वमुदीरितम्। किं चेदं वरये विष्णो
अथ सीतां हरिः प्राह प्रसन्नोऽहं तवाधुना। वरं वृणु प्रयच्छामि
वरो वृतः पुरा भर्त्रा न चान्यो मे वरो वरः।
यदि कामं प्रयच्छेथा मनश्च परपूरुषात्॥ १८१॥
सन्नियुक्तं च भवतान्नमस्तेऽस्तु द्विज प्रभो। अथ ते मुनयः सर्वे
अथासौ राघवं प्राहमुख्य स्वं बन्धुभिः सह। एकान्तमन्दिरेरम्ये
विष्णुःसमस्तकरणःसमुद्गतनयान्वितः। एकस्मिन्मन्दिरे
अथ शुद्धमहागारे पीठाढ्ये बहुभाजने। अग्रे वसिष्ठो
स्पदे ऋषयःसर्वे यथावृद्धं नृपास्तथा। तेषामभिमुखो रामो भ्रातृभिः
दक्षे समभागे च आसने तानवेशयत्। हनूमत्प्रमुखान्भृत्यानाह
यन्तःपरितिष्ठन्तु पश्चाद्भुङ्क्ते न चान्यथा। ततस्ते प्रददुःसर्वे
भुक्त्वापि ते सर्वे ये रामस्योपसेविनः। तेषां
कथस्तु समस्तेषु रामो राजीवलोचनः। दीनान्धकृपणादीनां
दत्त्वा हि भोजनं सन्ध्यां वन्दितुं हि समारभत्।
सन्ध्याजपादिकं कृत्वा नत्वा तेषां नृपस्ततः॥ १८६॥
रामःपौरजानपदादिभिः। सेव्यमानःसभास्थान गतो
यथा देवःशचीपतिः। राजकार्यमशेषं च कृतवान्
चैकैकशःसर्वान्विससर्ज स राघवः। भ्रातॄन्विसर्जयामास

सीतोवाच ।

कथं प्रक्षालितं सम्यग्गिरिशोः निश्चितं द्रुतम् ॥ १३३ ॥

राम उवाच ।

पुनः प्रक्षालयमलं द्विजः स्यात्तस्य तथा मम । अथ सीता तथा कृत्वा तूष्णीमेव ... ॥
आह रामं च सीतां च द्विजः परमकोपवान् । पादौ मे ममराजेन्द्र सीता ...
भवान्करौ च भरतो मम पादं ... लक्ष्मणः ...प्रसादनकरो ... ॥
शत्रुघ्नः ... करोतु मे ॥ १३९ ॥

सूत उवाच ।

अथ ते ... तथा । ... ॥
शिवा देवी च षण्मुखः ... । ... ॥
... प्रसन्नोऽभूच्छूलगदाधरः । ... ॥

यः पुराराधितः शम्भुः प्रसन्नोऽभूत्त्रिलोचनः ।
शुद्धस्फटिकसङ्काशः सर्वाभरणभूषितः ॥ १४५ ॥
कोटिसूर्यप्रतिकाशः किरीटी करुणानिधिः ।
आलम्ब्य चक्रिणः पाणिमातिष्ठत सदाशिवः ॥ १४६ ॥

रामः परमधर्मात्मा पुलकाञ्चितविग्रहः । दण्डवन्निपपातोर्व्यां ... ॥
अनमन्भ्रातरस्तस्य दण्डवद् भूतले स्थिताः ।
शिव उत्थाप्य काकुत्स्थमालिङ्ग्याघ्राय मस्तकम् ॥ १४८ ॥
उवाच मधुरं वाक्यं रामं राजीवलोचनम् ॥ १४९ ॥

शिव उवाच

वरं वृणु प्रसन्नोऽस्मि ब्रह्मादेरपि दुर्लभम् । ... ॥

श्रीराम उवाच ।

न याच्यं मे जगन्नाथ भुवने मम ... ।
स्वर्गश्च कर्मभिः प्राप्तो ... ॥

आरोग्यं यस्य भुञ्जेऽहं सा सीता योषितां वरा । वशीकृताःसर्वनृपाः प्रजा धर्मसमन्विताः
इष्टं एव समापन्नस्त्वदागमनतोऽच्युत । तथापि वरये किंचिद्भक्तिरस्तु स्थिरात्वयि
तथा मम गृहे देव त्रिपदं तिष्ठ हे प्रभो । भुञ्जन्समस्तधर्मांश्च रूपेणानेन शङ्कर ! ॥१८४

शिव उवाच ।

एवमस्तु तथा राम सर्वं ते सम्भविष्यति । अथाह चक्री राजानं रामं राजीवलोचनम्
वरं वृणु महाभाग प्रसन्नोऽहं यमिच्छसि । श्रीरामश्चाह वचनं मम प्रार्थ्यं न चास्तिहि
यत्प्राप्यं शम्भुतः प्राप्तमन्यत्सर्वमुदीरितम् । किं चैकं वरये विष्णो प्रसन्नः सर्वदा भव
अथ सीतां हरिः प्राह प्रसन्नोऽहं तथाधुना । वरं वृणु प्रयच्छामि ततः सीताऽब्रवीदिदम्

वरो वृतः पुरा भर्त्रा न चान्यो मे वरो वरः ।
यदि कामं प्रयच्छेथा मनश्च परपूरुषात् ॥ १८६ ॥

सन्निवृत्तं च भवतान्नमस्तेऽस्तु द्विज प्रभो । अथ ते मुनयः सर्वे प्रणेमुर्देवतोत्तमौ ॥
अथासौ राघवं प्राहभुङ्क्ष्व त्वं बन्धुभिः सह । एकान्तमन्दिरेरम्येदेव्यासह वसामिते
विष्णुःसमस्तकरणःसमुद्भूतनयान्वितः । एकस्मिन्मन्दिरे राम तिष्ठतां लोलुपो हि सः
अथ शुद्धमहागारे पीठाढ्ये बहुभाजने । अग्रे वसिष्ठो भगवानुपविष्टस्तयोर्मुनिः ॥
अपरे ऋषयःसर्वे यथावृद्धं नृपास्तथा । तेषामभिमुखो रामो भ्रातृभिःसहितो नृपः ॥
सवर्णे समभागे च आसने तानवेशयत् । हनूमत्प्रमुखान्भृत्यानाह रामोऽनुसान्त्वयन्
भवन्तःपरितिष्ठन्तु पश्चाद्भुञ्जे न चान्यथा । ततस्ते प्रददुःसर्वे पाद्यार्घानानुपूर्वशः॥१९६
बुभुजुश्चापि ते सर्वे ये रामस्योपसेविनः । तेषां दत्त्वाऽथ ताम्बूलंकर्पूराद्याढ्यमभोजयत्
भुक्तवत्सु समस्तेषु रामो राजीवलोचनः । दीनान्धकृपणादीनां पशुपक्षिमृगस्य च ॥

दत्त्वा हि भोजनं सन्ध्यां वन्दितुं हि समारभत् ।
सन्ध्याजपादिकं कृत्वा नत्वा तेषां नृपस्ततः ॥ १९९ ॥

[illegible] रामःपौरजानपदादिभिः । सेव्यमानःसमास्थानं गतो रेजे स राघवः ॥
[illegible] यथादेवःशचीपतिः । राजकार्यमशेषं च दृष्ट्वा भ्रातृभिःसह ॥२०१॥
[illegible] :सर्वान्विससर्ज स राघवः । भ्रातॄन्विसर्जयामास वानरांश्चतथाऽपरान्

अथ रामं महातेजा वसिष्ठोवाक्यमुक्तवान् । तव प्रातर्हि यत्कार्यं न [illegible] विस्मर राघव
आस्ते शम्भुर्जगन्नाथो भगवानम्बिकापतिः । स्मर्तव्यो वन्दनीयश्च भगवानथ यत्नतः

तथेत्युक्त्वा गुरुं राजा नत्वा तं च व्यसर्जयत् ।
स्वयं च भार्यामभजद्देवदेवं विचिन्तयन् ॥ २०५ ॥

ऋषय ऊचुः ।

ातःसमुत्थाय गुरो रामो मतिमतांवरः । किं चकार तदाख्याहि श्रोतुं कौतूहलं हिनः

सूत उवाच ।

शम्भुं त्रिलोकनाथं ततो वभाषे रामः कथां कौतेय शङ्करस्य ।
सुश्निर्ने जाता मुनिवर्य ! शृण्वतो महेशमाहात्म्यमघौघनाशनम् ॥ २०७ ॥

शम्भुरुवाच ।

अथ प्रश्नद्वोपस्योत्तरमीशमाषितं ते कीर्तयिष्यामि । अन्यायोपार्जितद्रव्यैरीश्वरं
उपासते ते व्यङ्गा जायन्ते । तद्यथा कश्चिद्रूपको नाम राक्षसोऽन्यायार्जितेन द्रव्येण
ङ्करमाराध्य तेनैव द्रव्येण घण्टामीश्वरप्रीतये कृतवान् । तस्य पुत्रःसत्पारीतिख्यातः ।
ायोर्जितैःशङ्करं पूजयामास । तावुभावेकस्मिन्दिवसे मृतौ गतौ शिवलोकं वीरभ-
ण भाषितौ च । भो रूपक ! अन्यायार्जितेन द्रव्येण भवता पूजा कृता घण्टादिकं च
भावेन व्यङ्गीभूत्वा वीरगणो भविष्यसि । शिवपदधन्वमादयकं नामाश्रवणा-
ौत्रं तस्य स्वनेनध्वस्तं भवति नो दर्शनमेतावदेव त्वयेश्वरपूजा सम्यक्कृता ।
ोभक्तिश्च भविष्यति वीरभद्रस्त्वनशनं नाम गणं कञ्चिद्द्विवरस्तमित्यादिदेश ।
च तथाभूतो शिवलोकेऽतिष्ठताम् ।

शम्भुरुवाच ।

अथोपहतद्रव्यपूजा कथां हनुमते महेशमाषितां कथयिष्यामि । शृणु राघव !
यानां चरित्रमेकैकस्य कर्मविपाकं कथयिष्यामि । उपहताङ्गणव्याख्या क्रियता
ति हनुमत्पृष्टः ।

शिव उवाच ।

नगुपहतत्वं जानतो य ईश्वरेऽर्यमिष्यति परन्तु शानिनोऽतः शृ
सर्वाङ्गस्वेदिलः सर्वकालं सर्वाङ्गस्वेदिलः स्वेदार्द्रवसनः स्वेदसम्पादितात्पमघा
मासाग्रनिपतितस्वेदबिन्दुः स्पर्शायोग्यो दृश्यते । स पुरा स्वेदकरणेश्वरार्चनं
अत्रेतिहासं कीर्तयिष्यामि ।

चेकितानिरिति ख्यातो ब्राह्मणः कर्षकोऽभवत् ।
स नित्यं कृषिमुत्पाद्य प्रातः स्नात्वा च नित्यशः ॥ ८ ॥

मध्याह्नकालेसम्प्राप्ते स ब्राह्मणस्त्वसौ । अन्नमानय क्षिप्रमिति भार्यां
तयाऽऽनीतेन चान्नेन वेगेन शिवपूजनम् । कृतवानर्कसन्तप्तः स्वेदिलः सर्वदे
गन्धपुष्पाक्षताद्यैश्च स्वेदबिन्दुसमन्वितैः । अथ सायन्दिनेप्राप्ते क्षालिताङ्गःशुभ
पूजयामास देवेशं कालसम्भवसाधनैः । समाराध्य महाबुद्धिः शिवलोकं गतश्च
वीरभद्रेण चाप्युक्तो भवत्वं स्वेदिलोत्तमः । स्वेदस्पृष्टपदार्थैश्च पुराशम्भुःप्रपूजि

नित्यं स्वेदसमायुक्तस्तेन स्वेदगणो भव ॥ २१४ ॥

शम्भुरुवाच ।

वीरेणाथ समादिष्टः प्राप्तो राम ! गणस्त्वयम् ॥ २१५ ॥

अमुं घण्टामुखं पश्यायं पुरा वैश्यो विभावसो नाम धार्मिको महादान
नित्यं ब्राह्मणभोजनं कारयित्वा कृतानुष्ठानः प्रातःकाले शिवं नमस्कृत्य कुसुमैःस
किञ्चित्प्रदेशं गोमयेनोपलिप्य पद्मादिकमर्जयित्वा देवाय समर्प्य उपहतघण्ट
कृतवान् ।

राम उवाच ।

कथमुपहतघण्टा ।

शम्भुरुवाच ।

आसीत्पुरावङ्गःकश्चित्सोम इत्यभिविश्रुतः । तस्य पुत्रश्च मन्दात्मा दशवर्षवया
चाग्निपक्कल्यापाल्घण्टायां प्राक्षिपन्नृप । तानभक्षयच्चैव तेन चोपहतोऽभव

ग्रहीतुमथ तं वैश्यं यतमानोऽब्रवीदिदम् । अथ वैश्यः स्वयं तत्र निश्चित्य द्रव्यशोधनम्
लौकिके कृतवांल्लोके व्यवहारपदश्च ताम् । एतेन पापयोगेन गणोघण्टामुखोऽभवत् ॥

राम उवाच ।

द्रव्यशुद्धेर्विशुद्धा सा कथं पापस्य कारणम् । सम्यगुक्तं द्रव्यशुद्धयैकथं मद्रव्यशोधिनी

शम्भुरुवाच ।

न लौकिकव्यवहर्ता तवामक्तो भविष्यति ।
स याति च शिवस्थानं वक्ता चापि तथा भवेत् ॥ २२२ ॥

सूत उवाच ।

यश्चपक्ति कथामेतां स नैव सदृशो भुवि । गुह्याद्गुह्यतमं विप्राः शिवज्ञानप्रदं भवेत् ॥
एतद्व कथितं विप्रा पुण्यात्पुण्यतमं महत् । य इदं शृणुयाद्भक्त्या शिवलोके महीयते ॥
पुराणवक्त्रे दातव्यं वस्त्रं गोहेमभूषणम् । भूमिसस्यफलोपेता देया शक्त्यनुसारतः ॥
शिवराघवसंवादं सर्वाघौघनिकृन्तनम् । यःपठेच्छृणुयाद्वापि स याति परमंपदम् ॥२२६

इति श्रीपाद्मे महापुराणे पञ्चमे पातालखण्डे शिवराघवसंवादे
सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

समाप्तं पञ्चमं पातालखण्डम् ॥ ५ ॥

ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

पद्मपुराणान्तर्गत पञ्चमपातालखण्डस्य

शुद्धिपत्रम्

पृष्ठाङ्कः	पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
३	२	निर्घोपा	निर्घोषो
५	६	सुहर्पिता	सुहर्षिताः
५	२५	पद्माम्योज	पद्माम्भोज
६	१०	निगदितः	निगदतः
११	१२	बभासे	बभासे
११	२३	कारयामासु	कारयामासु
१३	१६	शृणुतभे	शृणुत मे
१४	४	पुसां	पुंसां
१५	१८	गृहीत्वाऽर्घ्यं	गृहीत्वाऽर्घ्यं
१६	११	कुम्भकण	कुम्भकर्ण
३१	१५	द्वारविधि	द्वारविधिं
३८	१०	परीरम्भ	परीरम्भ
"	२२	शत्रमाज्ञा	शत्रुमाज्ञा
३६	६	वलिनः	बलिनः
४०	१८	लाका	लोका
४१	५	स्फाटिके	स्फाटिकै

४८	५	महराज	महाराज
५१	१६	तपस्ते	तपस्तेपे
”	१६	स कुटुम्बो	सकुटुम्बो
५२	१३	तदोत्पाता	तदोत्पाताः
५३	११	चित्वृत्ती	चित्तवृत्ती
”	१८	तद	तदा
५४	८	भ्रु वद्धि	भ्रु वबद्धि
”	१०	मायया	माया
”	२०	तस्मै	तस्मै
”	२५	तपपर्युरि	तपर्युपरि
५५	२१	पराध्यानि	पराध्र्याणि
५६	२२	शङ्कुलं	सङ्कुलं
५७	२४	भजो	भुजो
६०	४	द्दष्टा	दृष्ट्वा
”	१८	प्राप्त	प्राप्ता
६१	४	रप्यै	रौप्यै
६२	१८	घमण	धर्मेण
६३	२१	राणेन्द्र	राजेन्द्र
६४	७	प्रोक्ता	प्रोक्तो
६७	२२	तच्छ्रवणे	तच्छ्रवणे
६६	७	मनुत्तमम	मनुत्तमम
७३	१०	यिला	शिला
७४	१४	र्द्ध्या	यदृच्छया
७६	२	भव्यं	भव्यं

६१	२	विचित्रिताः	विचित्रिताः
६३	११	साक	साकम
१०१	१८	चरहम्	चेरहम्
१०३	"	वीराणं	वीराणां
१०५	१६	त्सर	त्सरस
११४	२२	मैंमि	मैंमि
१२५	१६	विगु	विगु
१२८	२३	गुरवः	गुरवः
१४२	८	युमावपि	युमावपि
१४३	२४	माध्व्या	माध्व्या
१४७	८	स्वादु	स्वादु
"	१६	त्रैलोकस्य	त्रैलोक्यस्य
१५०	१०	पर	परम
"	२२	भियः	भिया
१५१	१०	मेंहान्	मेंहान्
१५१	२४	चराण	चरणा
१५३	२३	मण्ड	मण्डल
१५४	२६	हतोः	हतो
१६७	८	मयी	मयि
"	२५	स्च	स्व
१६६	८	महात्कर्म	महत्कर्म
१७१	१५	त्रस्ता	त्रस्ता
१७५	२३	आग्नेयास्त्रं	आग्नेयास्त्रं
१८०	४	सङ्घुष्टं	सङ्घुष्टं

१८०	१७	समुद्धतं	सुमुद्वत्तुं
१८२	१८	जाम्वती	जाम्यवती
१८३	१२	राक्षसी कृवः	राक्षसीकृतः
,,	१८	मोक्षा	मोक्ष
१८४	११	मूलै	मुलै
१८६	५	सारान्	सारवान्
१८८	१२	राघवं	राघव
१६३	१०	एतच्छुत्वा	एतच्छ्रुत्वा
२०४	२१	रणाविशारद	रणविशारद
२१३	२	ययन्य	ययन्ध
,,	१०	ब्रह्म	ब्रह्मा
२१५	१६	कृतुं	कतुं
२१६	८	यच्छतं	यच्छ्रुतं
२१६	१	मद्	मदं
२२१	१४	तच्छूत्वा	तच्छ्रुत्वा
२२३	१८	क्रोधा	क्रोध
,,	२२	दुःखित	दुःखित
,,	२३	क्रोधा	क्रोध
२२५	१६	पृथिवीं	पृथिवी
२२७	१०	साम्प्रतं	साम्प्रतं
२२[illegible]	२५	एतच्छुत्वा	एतच्छ्रुत्वा
२३२	७	परतन्त्रम	परतन्त्रेन
२४३	४	मन्या	मन्य
,,	१५	मूर्च्छावगतम्	मूर्च्छावर्णनम्

२४६	२२	माता	मात
२४७	४	विहायप	विहायैप
२४६	१६	किन्नाम	किन्नामा
२५०	२२	मूच्छितः	मूर्च्छितः
२५२	२४	जग्राह	जग्राह
२५३	२	याग्यताम्	योग्यताम्
,,	'१५	सुशोभिम्	सुशोभितम्
,,	१८	जाग्रह	जग्राह
२५६	१६	शिरस्त्राण	शिरस्त्राण
२६१	१३	बबन्धतुः	बबन्धतुः
२६२	२२	बालयोः	बालयोः
२६७	२३	वचनातत्र	वचनात्तत्र
२६८	७	शीघ्र	शीघ्र
२७६	११	दुःखतो	दुःखितो
२७६	६	हृष्टः	हृष्टः
२८०	१५	गापितम्	गोपितम्
,,	१७	वृन्दावन	वृन्दावनं
,,	१६	किञ्चिद्	किञ्चिद्
२८४	२२	रूयं	रूपं
२६१	१३	बाले	बालं
२६७	१६	पद्म	पद्मा
२६८	५	वापी	वापी .
२६६	६	परं	परं
३०२	१६	चित्रध्वजः	चित्रध्वज

१८०	१७	मगुदर्शं	सुदर्शं
१८२	१८	जाम्बती	जाम्बवती
१८३	१२	राक्षसी कुल:	राक्षसीकुल:
”	१८	मोक्षा	मोक्ष
१८४	११	मूर्ये	मुर्ये
१८६	६	मारान्	सारवान्
१८८	१२	राघवं	राघव
१६३	१०	पतच्छ्रुत्वा	एतच्छ्रुत्वा
२०४	२१	रणाविशारद	रणविशारद
२१३	२	थयन्थ	यदन्य
”	१०	मद्म	ब्रह्मा
२१५	१६	क्तुं	कर्तुं
२१६	८	यच्छ्रुतं	यच्छ्रुतं
२१६	१	भर्तु	भर्तुं
२२१	१४	तच्छ्रुत्वा	तच्छ्रुत्वा
२२३	१८	क्रोधा	क्रोध
”	२२	द्ःखित	दुःखित
”	२३	क्रोधा	क्रोध
२२४	१६	पृथिर्वी	पृथिवी
२२७	१०	साम्प्रतं	साम्प्रतं
२२८	२४	पतच्छ्रुत्वा	एतच्छ्रुत्वा
२३२	७	परतन्त्रण	परतन्त्रेण
२४३	४	मन्या	मन्य
”	१५	मूर्च्छावणनम्	

२४६	२२	माता	मात
४७	४	विहायप	विहायैप
४९	१६	किन्नाम	किन्नामा
५०	२२	मूच्छितः	मूर्च्छितः
५२	२४	जग्राह्	जग्राह्
५३	२	याग्यताम्	योग्यताम्
”	१५	सुरोभिम्	सुरोभितम्
”	१८	जाग्रह्	जग्राह्
६३	१६	शिरस्त्रण	शिरस्त्राण
१	१३	बबन्धतुः	बबन्धतुः
२	२२	बालयोः	बालयोः
७	२३	वचनातत्र	वचनात्तत्र
८	७	शीघ्र	शीघ्र
३	११	दुःखतो	दुःखितो
९	६	दृष्टः	दृःष्टः
०	१५	गापितम्	गोपितम्
	१७	वृन्दावन	वृन्दावनं
	१६	किञ्चिद्	किञ्चिद्
	२२	रूयं	रूपं
	१३	वाले	वाले
	१६	पत्र	पत्रा
	५	वापी	वापीं
	६	घरं	घरं
	१६	चित्रध्वजः	चित्रध्वजः

१८०	१७	मनुदगं	मुदगं
१८२	१८	जाम्बसी	जाम्बवी
१८३	१२	राक्षमी कृतः	राक्षसीकृत
"	१८	मोक्षा	मोक्ष
१८४	११	मूर्ने	मूर्ते
१८६	५	सारान्	सारवान्
१८८	१२	राघवं	राघव
१९३	१०	एतच्छुत्वा	एतच्छ्रुत्वा
२०४	२१	रणाविशारद	रणविशारद
२१३	२	ययन्य	यदन्य
"	१०	महा	महा
२१५	१६	कुर्तु	कर्तुं
२१६	८	यच्छतं	यच्छ्रुतं
२१९	१	भतृ	भर्तु
२२१	१४	तच्छूत्वा	तच्छ्रुत्वा
२२३	१८	क्रोधा	क्रोध
"	२२	दुःखित	दुःखित
"	२३	क्रोधा	क्रोध
२२४	१६	पृथिर्वी	पृथिवी
२२७	१०	साम्प्रतं	साम्प्रतं
२२८	२४	पतच्छुत्वा	एतच्छ्रुत्वा
२३२	७	परतन्त्रण	परतन्त्रेन
२४३	४	मन्या	मन्य
"	१५	मूच्छावणनम्	मूर्च्छावर्णनम्

२४६	२२	माता	मात
२४७	४	विहायप	विहायैप
२४९	१६	किन्नाम	किन्नामा
२५०	२२	मूच्छितः	मूर्च्छितः
२५२	२४	जग्राह	जग्राह्
२५३	२	याग्यताम्	योग्यताम्
”	१५	सुशोभिम्	सुशोभितम्
”	१८	जाग्रह	जग्राह्
...६	१६	शिरस्त्रण	शिरस्त्राण
...१	१३	ववन्धतुः	बबन्धतुः
...२	२२	बालयोः	बालयोः
...७	२३	वचनातत्र	वचनात्तत्र
...८	७	शीघ्र	शीघ्र
...६	११	दुःखतो	दुःखितो
...९	६	इष्टः	इःष्टः
...०	१५	गापितम्	गोपितम्
	१७	वृन्दावन	वृन्दावनं
	१६	किञ्चिद्	किञ्चिद्
...४	२२	रूयं	रूपं
...	१३	वाले	बाले
...	१६	पद्म	पद्मा
...	५	वापीं	वापीं
	६	घरं	घरं
	१६	चित्रध्वजः	चित्रध्वजः

०३	७	परद्दर	पद्दर
”	१६	जमो	जगी
०५	५	४६	१४६
”	६	५३	१५३
”	११	५४	१५४
११	६	कर्मं	कर्मं
१५	३	सच्चद्धरवा	सच्छ्र्रवा
१६	२५	पाश्व	पार्श्वे
२२	१४	वृण्दा	वृन्दा
२५	६	विनशाय	विनाशाय
”	१६	गोरवम्	गोरवम्
”	२२	बॉलके	बॉलके
३३	२२	भलम्	फलम्
४०	४	रितामृतम्	चरितामृतम्
४६	६	तुभ्य	तुभ्यं
”	२२	मुखीम्	मुखीम्
५७	२	महद्भुतम्	महदद्भुतम्
”	६	द्विजश्रेष्ठा	द्विजश्रेष्ठाः
”	२३	विदन्ति	विन्दति
”	”	तपा	तपो
५८	७	परमार्थसित्	परमार्थवित्
”	६	शृङ्गारं	शृङ्गारं
	२७	माघव	माधव
	२५	सवे	सर्वेऽ

३५६	२५	कारो	कारोऽ
३६०	४	सूरयो	सूरयो
"	२२	एव	एव
३६२	७	ब्राह्माण्डं	ब्रह्माण्डं
"	८	चतुर्बाहु	चतुर्बाहुं
"	१०	सस्त	तस्य
"	१६	एतस्त	एतस्ते
३७०	६	स्वयम्भु	स्वयम्भू
"	२४	माधमो	माधवो
३७१	५	माहात्म्ये	माहात्म्ये
"	८	अम्वरीप	अम्बरीप
३७५	५	स्वामिलोभं	स्वामिन् ! लोभं
"	१६	प्रवक्ष्मामि	प्रवक्ष्यामि
३७७	६	यधा	यथा
"	१२	गुरू	गुरून्
"	२३	आयल्येन	आयाल्येन
३७८	६	प्रेगणम	प्रेषणम्
३८४	१४	जम्म	जन्म
३६४	२३	भुङ्क्ष	भुङ्क्ते
३६५	३	किञ्चि	किञ्चि
३६६	१३	विषयां	विपयां
३६७	२२	दयालु	दयालु
"	२३	पुरसान्	पुरुषान्
३६८	१४	यवीतं	व्यतीतं

४००	१६	सया	छाया
४०१	७	दिश	दिशः
४०२	६	प्रष्टुं	प्रष्टुं
४०३	[illegible]	कीर्तनः	कीर्तनैः
४०५	६	पानं	पापं
”	२३	यजिताः	यर्जिताः
४०७	८	वियमं	नियमं
”	१४	माम्मूल	मान्मूल
”	२५	नमस्येऽस्तु	नमस्तेऽस्तु
४०६	२२	वैखासे	वैशाखे
४१०	८	मुपत्वा	भुक्त्वा
४११	६	सर्पि	सर्पि
४१३	७	पूजादिनां	पूजादीनां
”	६	नैरपेक्षेण	नैरपेक्ष्येण
४१५	१६	मम्भ	मभ्य
४१७	७	षयन्ति	चंयन्ति
”	१४	सिध्ये	सिक्थे
४१८	१६	क्षीणापुषां	क्षीणायुषां
४१६	४	गन्यव्यं	गन्तव्यं
”	८	ब्राह्मणं	ब्रह्माणं
”	१४	दाभिका	दाम्भिका
”	१५	मोहात्य	मोहात्
”	१६	भावनितो	भावनिरतो
[illegible]	४	यानि	याति

४२५	१७	स्यु	स्यु
४२८	३	सागरः	सागराः
४३०	"	या	यो
"	११	स्नात्वा	स्नात्वा
४३२	४	मेपक्क्रम	मेपसङ्क्रम
"	११	नूना	नून
४३३	८	भगवान	भगवान्
"	१७	रयत्याशु	रयत्याशु
४३४	२	हस्राणां	सहस्राणां
"	१२	पूष्प	पुष्प
४३५	१६	मुस्वात्	सुखात्
४३८	२	मही	मही
४४०	१५	णादृ	यादृश
४४३	२२	विश्व	विश्व
४४५	१५	नियमाणो	नीयमानो
"	२२	भतः	श्रुतः
४५२	१५	मणि	मणि
"	१६	सुस्निग्ध	सुस्निग्ध
४५४	१५	सिचाया	सिचया
४५६	१८	न्याय	न्याय
४६५	२३	स राममुनिवर्यां	सराममुनिवर्या
४६६	२४	शम्पु	शम्पु
४७२	२५	हे	हेतु
४७३	४	मार्यानां	भाय

४७३	६	तत्रा	तत्र
"	"	तमोजयन्	तमयोजयन्
४७६	१६	ऊरुद्रमो	ऊरुद्रमो
४८०	१०	पुनपुनः	पुनः पुनः
४८२	१८	समाचार	समाचर
४८३	१५	विधायायै	विधवायै
"	२२	तथान्तेष्टि	तथान्त्येष्टि
४८४	१४	भर्ता	भर्ता
४८५	२१	यद्दत्तर	यदुत्तर
४८६	१८	निपपिता	निपपिवा
४९०	१७	भस्मन	भस्मना
४९२	१३	ते	तं
४९३	४	रजा	रजो
४९५	१९	ब्रह्म	ब्रह्मा
४९६	१३	कीतिर्यस्यामि	कीर्तयिष्यामि
"	१७	चाभ्धा	चाभ्या
"	"	व्यारव्या	व्याख्या
"	१८	पुणाणे	पुराणे
५०५	५	द्रतम्	द्रुतम्
५०६	२३	तथाष्टत्रं	तथाऽष्टपत्रं
५०७	१	वृतान्तः	वृत्तान्तः
५११	१६	पशुनां	पशूनां
	२	वणनम्	वर्णनम्
	११	तपो	ततो

११७	६	पावत्यु	पावत्यु
"	२४	कुत	कृत
२१	३	मवापस्यति	मवाप्स्यति
२५	८	क्रीडनास्ते	क्रीडश्चास्ते
२८	२१	प्रह्लादो	प्रह्लादो
१४	१६	हनूमन्ता	हनूमन्त
१६	३	किञ्चि	किञ्चि
५५१	१६	यहिः	यहिः
५५२	२०	पुराणार्थ	पुराणार्थं
५५३	४	भिणोति	शृणोति
५५४	५	राक्ष	राक्षस
५५५	२	व्याख्यातरं	व्याख्यातारं
"	१२	पुराण	पुराणं
"	१३	चेष्कृतः	चेष्कृ तः
५५६	१७	कुयात्	कुर्यान्
५६२	१२	लम्वा	लब्ध
"	१४	मध्याह्ह्लीकं	मध्याह्निकं
५६१	१४	मामर्ण्य	माकर्ण्य
"	२४	पुरपोत्तम	पुरुषोत्तम
५६६	१४	स्वेनेव	स्वेनैव
"	२३	निवृत्ताश्चापरे	निवृत्ताश्चापरे
५७०	१२	राज्ञा	राज्ञाऽ
"	१४	नृतवचन !	नूतवचन
५७१	१	वार्तांलपः	वार्तालापः

५७१	१४	दैवायत्ता:	दैवायत्तं
५७२	३	शवाभवा	शवभवा
"	४	दुर्भिक्षता	दुर्भिक्षता
५७५	१६	शांवि	शांति
"	२१	करदुर्गेन	करदुर्गेन
५७६	१०	बलरा:	बालरा:
"	२०	पावरा	पवन
५८२	२३	मौंजमामास	मौंजमासास
५८५	५	वनचा	वाच्च
५८६	११	पूर्णे	पूर्णे
५८९	६	कि	कि
"	२२	वल	वज्र
५९४	२	पंदिष्यति	पंदिष्यति
"	१	मध्याह्ना	मध्याह्न
५९५	१३	शिवराम	शिवराघव

॥ समाप्तमिदम्पातालखण्डस्य शुद्धिपत्रम् ॥

शुभमस्तु
